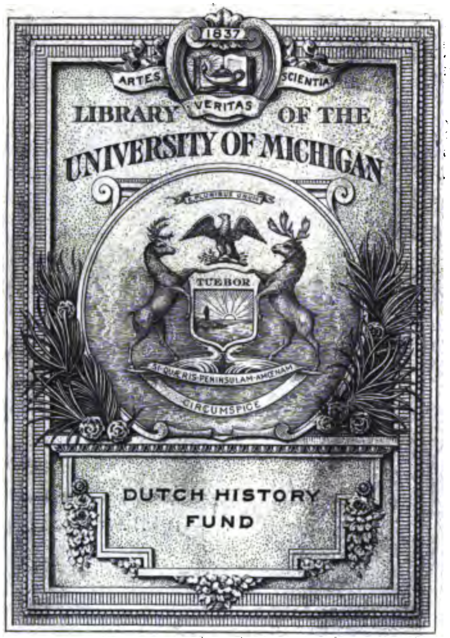

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

LETTER-OEFENINGEN,

VOOR

1810.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN,

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1810.

Met Platen.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA EN COMP.
1810.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Compendii Theologiae Christianae Ordo et Argumentum. Pars Theoretica. Ad usum Discipulorum edidit JOANNES VAN VOORST. Lugd. Bat. apud *A. et J. Honkoop*. 8vo.

Bij zoo vele Zamenstellen van bespiegelende Godgeleerdheid, als er, sedert de Hervorming, door Leeraars en Hoogleeraars, onder Katholieken en Protestanten, in Europa, zijn in het licht gegeven, zoude men welligt twijfelen, of in onze dagen die ontzettende menigte nog behoefde vermeerderd te worden. Wat deswege ook met grond zoude kunnen beweerd worden, is het echter zeker, dat het van de behandeling van zoodanig Zamenstel, hetzij in deszelfs geheel, of bij verkorting, afhangt, om over deszelfs gepastheid of ongepastheid te oordeelen. Hij b. v., die ons thans zoodanig uitvoerig Leerboek wilde geven, waarin, hetgeen reeds duizendmaal gezegd is, op den ouden trant wierd opgewarmd, zonder gebruik te maken van de latere hulpmiddelen, welken de beoefening der geschiedenis en eene gezondere uitlegkunde, ter zuivering der godgeleerdheid, verschaft heeft, en dus zonder opzigt op de behoeften van onze meer verlichte eeuw, zoude, hoe goed ook zijn oogmerk ware, inderdaad gezegd moeten worden, een monniken- of vruchteloos werk te doen. Neen: een Godgeleerd Zamenstel, een Kort Begrip van hetzelve, en vooral dat, welk in dezen tijd tot een Leerboek voor de Akademische Jeugd moet dienen, behoort zich te onderscheiden door het licht, hetgeen, uit de meerdere beoefening van andere vakken van geleerdheid, ook tot deze wetenschap toestraalt. En juist zoodanige voldingende getuigenis mogen wij van het alhier aangekondigde *Kort Begrip der Christelijke Godgeleerdheid, ten behoeve der studerende Jeugd*, geven. De Hoogl. VAN VOORST toont niet slechts, deze wetenschap zelf door en door te kennen, maar tevens bij uitnemendheid in staat te zijn, om dezelve

met nut te onderwijzen, naar de behoefte van den tegenwoordigen tijd. De gansche voordragt is beknopt, eenvoudig, duidelijk, met aanvoering van het noodzakelijke, weglating van het overtollige, berisping van het onbewijsbare, doelende niet op het getal, maar op de kracht der bewijzen, en latende voor het onderzoek zoodanige form over, als eene hedendaagsche uitgebreidere kennis met voegzaamheid kan aannemen. Met dat alles wane men niet, dat de Hoogleeraar alhier een verkort Zamenstel aanbiedt, zoodanig als welligt een denkend Christen voor zich zelf zoude verlangen, zonder eenige betrekking tot deze of gene Gezindheid der Kerke: neen; de Hoogleeraar draagt alhier het Zamenstel der heilige waarheden voor, zoodanig als de Hervormde Gemeente dezes Lands begeert, dat het zal geleerd worden aan Jongelingen, die eenmaal in dezelve Gemeente als Leeraren zullen optreden. Zijne voordragt is alhier getrouwelijk regtzinnig, maar zij is vervreemd van dien hoogen en waanwijzen toon, die voormaals pleegde te heerschen; zijne voorstellen worden altijd geschiedmatig toegelicht, zonder verkettering van hen, die van het een of ander begrip verschillen, en de gansche behandeling loopt daarop uit, om aan de leergierige Jeugd eerbied voor de waarheden, maar tevens algemeene menschenliefde in te boezemen, als welke nimmer door verschillende begrips-formen mag of behoort te lijden: en, uit dit oogpunt beschouwd, durft de Recensent aan dit Kort Begrip gerustelijk boven honderd anderen den voorrang geven, hoe zeer hij voor zich zelf, in de behandeling van vele geloofspunten, van hetzelve merkelijk verschilt.

Na eene voorafgaande Inleiding van twee Hoofdstukken, waarin gehandeld wordt over den aard der Godgeleerdheid, in onderscheidinge van Godsdienst, over den natuurlijken en geopenbaarden Godsdienst, over de verdeeling der Godgeleerdheid, over de H. Schriftuur, derzelver echtheid, zuiverheid, geloofwaardigheid, goddelijke ingeving en gezag, verzameling in den gewijden bundel, volkomenheid, duidelijkheid, gebruik, lezing, vertaling en uitlegging, bestaat dit Leerboek uit vijftien Afdeelingen, waarvan de 1ste handelt over Gods bestaan en eigenschappen; de 2de over Gods eenheid en drieëenheid; de 3de over Gods besluit; de 4de over de Schepping; de 5de over Gods voorzienigheid; de 6de over de Engelen; de 7de over de voortreffelijkheid van 's Menschen natuur; de 8ste over den eer-

eersten toestand des Menschdoms; de 9de over het bederf en de ellende des menschelijken Geslachts; de 10de over Gods beleid in het verbeteren van der Menschen toestand; de 11de over den Persoon en het leven van Jezus; de 12de over de verdiensten van Christus; de 13de over de wijze, om den herstelden gelukstaat te erlangen en te behouden; de 14de over de weldaden van Christus, en de laatste of 15de over de Christelijke Kerk en de heilige Plegtigheden. — Reeds het overzigt dezer behandeling en van derzelver verband moet een gunstig vermoeden inboezemen wegens des Schrijvers ongemeene bekwaamheid, om ieder leerstuk onder deszelfs bepaalde rubriek te rangschikken, zonder één éénig over het hoofd te zien.

Nog is dit Leerboek verrijkt met eene zeer lezenswaardige Voorrede, waarin de Schrijver zijne manier van behandeling ontvouwt, in onderscheidinge van voorgaande Zamenstellen of Leerboeken, en, met eene edelaardige opregtheid en wijsheid tevens, hulde doet aan de verdiensten der voormalige Leidsche Hoogleeraren, zijne Meesters, aan wier voortreffelijk onderwijs de Hoogl. VAN VOORST, ook in zijnen nu reeds ver gevorderden leeftijd, alhier openlijk, alle regt doet wedervaren.

Gesprekken over de Mythen in den Bijbel. (Ter beäntwoordinge der Prijsvrage van TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap, van den jare* 1807.) *Gedrukt voor Rekening van den Schrijver. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1809. *In gr.* 8*vo.* 198 *Bl.*

Terwijl men den uitslag der herhaalde Vraag van TEYLER's *Godgeleerd Genootschap* aangaande dit aangelegen onderwerp met verlangen te gemoet ziet, is de uitgave dezer, alhoewel, naar het oordeel van dat achtenswaardig Genootschap, niet volkomen geslaagde, proeve van eenen ongenoemden oordeelkundigen Schrijver voorzeker niet onaangenaam aan het Publiek, daar zij overvloedige aanleiding geeft tot eigen nadenken en onderzoek, en ons te beter in staat zal stellen, om de juistheid en waarde der in het vervolg bekroond wordende Verhandelingen te kunnen toetsen. In eene vriendbroederlijke zamenspraak ingekleed, is dit geschrift onderhoudend, en gemakkelijk

na te gaan, ook voor minder geoefenden, in zoo ver men dit bij zoodanig onderwerp vorderen kan. In deze form, zegt de Schrijver te regt, laat zich de zaak, van alle hare zijden, eenvoudiger en tevens nadrukkelijker voorstellen. Tegenspraak en verdediging gaan ongedwongen voort; en uitweiding, zelfs van zaken, die niet regelregt tot het vraagstuk behooren, leent tot overzigt van alles, wat daarmede in verband staat, hare hulp.

Het eerste Gesprek bevat het onderzoek, of het aannemen van *Mythen* niet schadelijk wezen moet voor het gezag en de achtbaarheid der H. Schrift; terwijl het tweede onderzoekt, welke verhalen men als zoodanige kan aanmerken. In de vraag zelve gaat het tweede vóór; zoo als het, naar ons inzien, ook behoort, daar het eene daadzaak betreft, welke men zonder eenig vooroordeel moet nasporen, en waarvan het gezag der H. Schriften afhangt, gesteld dat iedere *Mythe* daarmede strijdig was. Het gaat den vriend der waarheid geenszins aan, of hij, ten gevolge van dit onderzoek, dat gezag al dan niet zou kunnen verdedigen. Maar daar *Eusebius*, een der sprekers, hier (hoe zullen wij het noemen) als meer beangst of bevooroordeeld voorkomt, zoo was, bij deze inkleeding, die omzetting natuurlijk, en wordt dit geschrift daardoor meer geschikt voor deze soort van Christenen. Het geloof van *Liberius*, den anderen spreker, is wijsgeerig, geheel onafhankelijk van alles, waaraan taalkennis en waarnemingen doen twijfelen; *Eusebius*, integendeel, onderwerpt zijne rede aan een hooger licht, 't welk hij meent dat in den Bijbel straalt, als waarin God zelf zal spreken. Al spoedig, intusschen, geeft de laatste toe, dat het onderzoek van elke zaak aan het gewone beloop der redeneerkunde verbonden is; en doet zijn vriend hem voelen, dat het wel niet zeer waarschijnlijk is, dat ooit de vereischte kundigheden algemeen zullen worden, en eenmaal ieder mensch Hebreeuwsch en Grieksch zal verstaan; dus houdt hij zijn geloof voor zekerder, als aan hetwelk niet de geschiedenis, niet het Boek, dat haar bevat, als zoodanig, maar de zelfstandigheid der leer zelve, ten steunpunt dient; terwijl hij volhoudt, dat Jezus en de Apostelen hem tot het oordeelende en werkende beginsel in hemzelven, en geenszins tot de geschiedenis, en alzoo tot een eindeloos onderzoek van getuigen, terugvoeren. Zonder kennis van alle de schriften, van de oudheid af tot nu toe, bestaat er toch Geneeskunde, en ons geloof aan dezelve steunt op die boe-

boeken niet. *Liberius* zegent den leidsman zijner gerustheid, wiens lessen ons geschiedmatig ter hand kwamen, en vereenigt zich met deze, omdat zij in zichzelve waar zijn, en overeenkomstig de grondbegrippen en behoeften onzer zedelijke natuur, en niet omdat dezelve uit de echtste bronnen zijn opgeteekend. Lezenswaardig zijn nu vooral ook de redeneringen van *Liberius* over den oorsprong van taal en schrift, en men voelt zich bij het lezen niet ongenegen te gelooven, dat, gelijk de Grieksche Fabel niet maar zoo geheel willekeurig in latere tijden is uitgevonden, maar er voor haren oorsprong zekere redelijke grond voorhanden zal geweest zijn in de oudheid, zoo ook in de door Mozes opgenomene vroegere verhalen der oudheid; over 's werelds wording enz., indedaad waarheid ten grondslag ligt, doch dat derzelver uitlegging, door tijdsverloop, onzeker geworden is; en daar de vraag: waar heeft Mozes, als Geschiedschrijver, zichzelven goddelijk geïnspireerd genoemd? niet gemakkelijk en overtuigend (indien men dit altijd nog heeft geloofd) kan worden beäntwoord, en wegens al hetgeen *Liberius* te dezen aanzien verder aanvoert, helt men al ligt over, om deze verhalen der Hebreërs gelijk te stellen met die van alle andere oude volken en natiën, en, in stede van vol te houden, dat Mozes alleen, en bij uitzondering, in den waren zin des woords, datgene geweest is, wat de oudheid, in hare bezielde taal, aan de wetgevers van alle volken heeft toegekend, (hetwelk men bij die allen gereedelijk als taalversiering opvat) aangaande dien waarlijk grooten, en in eenen gezonden zin goddelijken man, te zeggen: *hij werd onderwezen in alle de wijsheid der Egyptenaren, en was magtig in woorden en werken*, HAND. VII: 22; gelijk *Liberius* uit de XI eerste Hoofdstukken van het boek Genesis alleen de geslachtmatige tijdrekening overneemt, (zonder zich echter of over die geslachten zelve of de jaarberekeningen te bekommeren) en al het overige aanmerkt als verhalen, bij overlevering of beeldschrift tot den tijd van Mozes overgebragt, door hem in de Hebreeuwsche taal vertolkt, en aan het hoofd des geschiedboeks geplaatst, even als de oorsprong der wereld enz. nagenoeg bij alle volken in heilige gedachtenis bewaard, met een geheimzinnig hulsel omkleed, en de voorwerpen der oudste dichterlijke geniën zijn geworden. Hoe geheelenal dit nu verschilt van de aantijging van verdichtsel, iets onwaars, bij wijze van vertelling opgesierd, en wat meer van dien aard is, en hoe de

Godsdienst, het belang van ieder afzonderlijk mensch, hierdoor niets lijdt, (daar de Godgeleerdheid geene wetenschap is voor allen, maar voor den geleerden alleen, die kan en durft beproeven,) moge men bij den Schrijver zelven zien; wij moeten overgaan tot het tweede Gesprek.

De oorzaak van het duistere in de oude verhalen ligt natuurlijk in de taal, of liever in de spraak zelve, waarvan de taal, bij toenemende beschaving, een gevolg is; het ontstaan der taal wordt dan nu bij waarschijnlijke wijsgeerige gissing nagespoord, en het blijkt, deze is uit haren eigen aard dichterlijk, en bij de afzondering der onderscheidene stammen bezit echter iedere afdeeling in hare meer of min beschaafde taal de oude oorkonden. Al vroeg helpt en vergoedt men de mondelinge overlevering door schrift, hetwelk eerst beeldschrift, naderhand verkort beeldschrift, letterschrift wordt. Dan nu moeten de oude oorkonden uit het beeld- in letterschrift worden overgebragt, en de eerlijke overbrenger brengt het beeldvol tafereel, zoo als het is afgeteekend, naauwkeurig over, zoo als wij letterlijk overzetten. Natuurlijk bepaalt hij zich tot zoodanige onderwerpen, die voor hem, of het algemeen, in zijn oog belangrijk zijn, tot alles alzoo vooral ook, hetwelk in verband staat met den openbaren eerdienst, enz. Door hare getrouwheid wordt alzoo de overzetting zelve beeldspraak, en de verklaring levert altijd eene voorstelling naar tijd en heerschend begrip geschikt. Op deze wijze betoogt *Liberius* aan zijnen vriend, *van voren*, dat alle geschiedverhalen der hooge oudheid, uit hunnen aard, niet anders dan *mythisch* kunnen beschouwd worden; en, na eenige voorafgaande meer algemeene aanmerkingen, waaromtrent tusschen *Liberius* en een oordeelkundig Lezer weinig verschil zal zijn, staaft hij nu *van achteren* het dadelijk voorkomen van *Mythen* in *Genesis*, tot welk boek hij die *Mythen* in de H. Schrift ook alleen bepaalt, alhoewel hij tevens doet opmerken, dat de Hebreeuwsche taal, bij haren aanleg en verdere ontwikkeling, uit die verhalen zelve eene bijzondere wijziging bekomen heeft. Hij wijst in dit eerste boek van Mozes de volgende *Mythen* aan: 1) De voorstelling van den Chaos. 2) De Goden of Ondergoden, of wie de *Elohim* mogen geweest zijn. 3) Het dichterlijk tafereel van den oorsprong der dingen. 4) De voorstelling van 't Paradijs. 5) De vorming der Vrouw. 6) De val van den Mensch. 7) De verjaging uit het Paradijs, kleeding enz., zijnde de gevolgen van den val. Na deze

min

min of meer wijsgeerige voorstellingen begint de geschiedenis als zoodanig, en tot de *Mythen* in het verhaal behooren: 8) De manslag van Kain; (oorlog tusschen herder en landbouwer.) 9) De Ark en Zondvloed. 10) Babels torenbouw. 11) Sodom's en Gomorra's verbranding. 12) De opoffering van Isaäk. 13) Jakobs ladder, en 14) worsteling. 15) Eindelijk: Jozef's onderscheidene droomen en het zevental geven geen gering vermoeden van tafereelen in beeldschrift; alhoewel, bij de nadering aan Mozes leeftijd, zijne opvoeding aan Pharao's hof, enz. ook mondelijke overlevering, zonder beeldschrift, dit verhaal kon hebben daargesteld. Deze 15 bijzonderheden houdt de Schrijver voor *Mythen*, omdat zij 't kenmerk hebben van de eenvoudigheid der vroegste tijden, — omdat, bij eene andere opvatting, de beelden te gekunsteld zijn voor dien tijd, — geene mondelijke overlevering van zoo vele eeuwen gedacht kan worden zonder wezenlijke verdichting, — omdat Mozes de grondbegrippen geenszins naar zijnen tijd gezuiverd heeft, — en eindelijk, omdat de trapswijze voortgang van min en meer heldere denkbeelden, in evenredigheid der beschaving, daarbij zigtbaar is. Door het meer uitvoerig ontwikkelen der geschiedenis van den val en de beproeving van Abraham zoekt *Liberius* zijn gevoelen bij zijnen vriend te staven; geeft in ons oog voldoende reden, waarom hij liever aan *Mythe* dan aan *Parabel* denkt, waartoe *Eusebius* in 't eerst meer schijnt over te hellen; alhoewel wij echter op de uitlegging zelve hier en daar vrij wat zouden hebben aan te merken, eer wij die, *nopens Abrahams geval vooral*, zouden onderschrijven. In zoo verre zijn het de vrienden dan ook nagenoeg eens, dat taalkennis alleen hier de gids des onderzoeks wezen kan, en alle willekeur bij de uitlegging verworpen wordt; terwijl *Liberius* ook omtrent de denkbeelden en derzelver voorstelling het gebruik der oordeelkunde aandringt, en nu nog verder aanwijst, hoe, op zijne gelegde gronden, de *Mythen* zich alleen bepalen tot het boek *Genesis*; behoudens echter, (hetgeen hij door voorbeelden staaft) dat eene oude, in zich zelve geheel zinnelijke, en in zoo ver dichterlijke taal, de voorschriften van het beeldschrift verder heeft moeten overnemen. Overigens doet hij opmerken, hoe de Hebreeuwsche taal zich naderhand door eene nieuwe soort van beeldspraak heeft onderscheiden, in gebaren en uitwendige teekenen (Pantomime), waaromtrent hij zich op Jeremias en Ezechiel be-

beroept; terwijl eindelijk *Eusebius* nog eeniglijk schijnt weerhouden te worden door vrees, dat zijns vriends gevoelen tot *ongeloof* zou kunnen leiden, om aan hetzelve zijne toestemming te geven; waartegen *Liberius* de aanleiding tot *bijgeloof* overstelt.

In het derde Gesprek, dat vooral niet minder lezenswaardig is, verschijnt *Philalethes*, een ander vriend; en ondergaat het een en ander, door *Liberius* beredeneerde, voor 't minst eenige beperking. Dit in de bijzonderheden na te gaan, verbiedt ons bestek; dan deze vriend is ter overreding van *Eusebius* in zoo verre althans nog beter geschikt, daar hij aan het geschiedkundige meerder gezag hecht, dan *Liberius* hier of daar wel eens schijnt te doen, en, hoewel hij het met dezen in den grond volkomen eens is, bij eigenlijk gezegde Godsdienstleer aan de H. Schrijvers eene hoogere geestverlichting toekent, dan aan andere Leeraars of Schrijvers kan worden toegewezen; alhoewel het ons hier en daar bedenkelijk wordt, of dit niet wel eens meer bij hem voorkomt om den zwakken eenigzins te gemoet te komen, dan wel uit eigene overtuiging, Bij zijne redeneringen erlangt men over 't reeds beredeneerde (de voorbeelden echter uitgezonderd) nu een algemeen overzigt en herinnering; terwijl de aanwijzing, hoe men wederzijds elkanders Christendom behoort te erkennen en te eerbiedigen, al is 't dat de een voor het stelsel der *Mythen* is en de ander hetzelve verwerpt, volkomen onzen bijval vindt. Hetgeen over de uitspraken in het N. Verbond, en over den invloed der oude taal ook op de Apostolische schriften, in dit Gesprek voorkomt, behoort mede tot het onderwerp. — Voornamelijk echter moest dit Gesprek *de regelen en wetten, die men in het oog moet houden, opdat het aannemen van Mythen de achtbaarheid der H. Schriften niet moge doen wankelen*, opgeven. Deze regelen zijn negen in getal, en wij hopen dat onze verkorte opgave dezelve niet te duister zal maken. Met die verkorte opgave moeten wij onzen Lezer naar het Werkje zelve verzenden: 1) Geene *Mythe*, dan waar het begrip, dat zij behelst, duidelijk eigen is aan den kindschen staat der menschen. 2) Geene *Mythe*, dan waar zich de oude beeldspraak regtstreeks kenmerkt, zoodat zij bijna alleen door hare beelden bestaat. 3) Geene *Mythe*, dan waar wij het wonderbare met het duistere vereenigd zien. 4) Ook is zij niet te vermoeden, dan waar er de dichterlijke eenvoudi-

ge toon zich bijkans niet laat afscheiden van de toonkunst. 5) Iedere *Mythe* moet met het eenvoudige al dat onvolkomene verbinden, dat in het oorspronkelijke beeldschrift ligt. 6) Zij moet in zich verbinden het kenmerk van het letterschrift, waarin zij uit de beeldspraak is opgenomen, en dus zekere onvolkomenheid, een gevolg van het duistere in het oorspronkelijke. 7) Men moet met dat alles hare inwendige waarde eerbiedig erkennen, als eene behoefte van haren tijd, aan de voortgaande beschaving geëvenredigd. 8) Met de erkentenis harer duisterheid verliest de Bijbel niets van zijn luister en gezag, als zijnde die duisterheid in den aard der zaak en de oudheid gegrond. 9) Men moet de *Mythe* zelve en de *mythische Inkleeding*, de zinnebeeldige voorstelling en de voordragt, als zoodanig, uit eene latere beschaving geboren, onderscheiden; en is verpligt, ter verklaring daarvan, alle gewone middelen, zoo als bij elke andere oude taal en kunstmatigen stijl, te gebruiken.

Bij de lezing dezer Gesprekken kwam ons voor, dat het beter zou geweest zijn, zoo de Schrijver vriend *Eusebius*, zoo in taalkunde als anderzins, aan *Liberius* meer had gelijk gesteld; immers dat hij meer dan eens erkent hier niet op gelijken grond te staan met zijnen vriend, doet te regt het vermoeden opkomen bij den Lezer, dat misschien een ander nog vrij wat zou kunnen inbrengen, en niet zoo spoedig tot zwijgen gebragt zou worden: het aannemen van *Mythen* toch is in het oog van iedereen geen afdoend bewijs van meerdere taalkennis en geleerdheid boven anderen; en misschien was er wel een, in 't Oostersch ook niet onbedreven, Leeraar of Hoogleeraar, ook in ons Land, te vinden, wiens aanmerkingen eenen *Liberius* zelven konden doen weifelen, voor 't minst zijne nadere toetsing en ernstig nadenken zouden verdienen. Ook zouden wij meenen, dat men het tegenwoordig onderwerp zeer wel konde en moest beschouwen, zonder zoodanig een regtstreeksch verband met het zuiver wijsgeerig geloof aan de leer van het Christendom, zoo als dit doorgaans geschiedt in deze gesprekken der vrienden; wij meenen toch mannen te kennen, die, schoon van beeldspraak en daaruit ontstane *Mythen* niet afkeerig, de zoogenoemde *empyrische* gronden niet weinig doen gelden, en ook omtrent het gezag van Mozes en de Profeten niet zoo veel zouden toegeven, als zelfs *Philalethes* schijnt te doen. Dan genoeg; wij herhalen het, dit geschrift geeft

 over-

overvloedige aanleiding tot nadenken, en zal, vertrouwen wij, welkom zijn aan het onderzoeklievend Publiek; terwijl het de Verhandelingen van TEYLER's Genootschap desniettegenstaande met verlangen te gemoet blijft zien.

Het Werk der Verlossing uit God. Ten betooge van deszelfs Goddelijkheid, in eenige schriftmatige Vertoogen voorgesteld door J. W. VAN SLIJPE, *rustend Bedienaar van het H. Evangelie bij de Gereformeerde Gemeente van Jezus Christus te Zwolle. Iste Deel. Te Zwolle, bij* J. de Vri. 1809. *In gr. 8vo. LXXX en* 480 *Bl.*

De Eerw. VAN SLIJPE, in de zielroerende Opdragt van dit Werk aan de Gemeente van Zwolle, de woorden van Jeremia, H. XVII: 16, *Ik heb toch niet aangedrongen, meer dan een herder achter u betaamt; ook heb ik den doodelijken dag niet begeerd*, enz. door hem ten grondslage gelegd, op zijne wijze verklaard hebbende, geeft, naar aanleiding derzelven, breedvoerig verslag van zijn verrigt dienstwerk, voornamelijk in die Gemeente, en betuigt met dezelfde bedoeling, die hem, in den geest van Jeremia, altijd deed werkzaam zijn, ook dit Werk geschreven te hebben, waarvan nu nog maar 't eerste Deel 't licht ziet. „ Door eene bijzondere geestdrift," zegt hij, „ werd ik hiertoe bestuurd, sedert ik het woord des levens in het openbaar niet meer tot u spreken konde, om niet slechts aan het aanzoek van velen, bijzonder in opzigt tot mijne gedachten over de uitvoering van *het borgtogtelijke werk der verlossing van Jezus Christus, voor twee onderscheidene vierscharen*, die, wegens de naauwste betrekking tot elkander, als een geheel inkomen, te voldoen, maar om mijne herderlijke betrekking in de rustelooze zorg uwer ziele, zelfs dan, als ik hier op aarde onder u niet meer zal kunnen daartoe werken, maar zelfs na mijnen dood, in dit mijn geschrift, levendig te houden. *Ziedaar mijn Dorschvloer! en bijzonder gij Tarwe mijns Dorschvloers, een geschrift*, (de vijand van uw eeuwig belang zal het benijden en verachten,) *waarbij tusschen u en mij een gedenkzuil voor de eeuwigheid ter eere van de heerlijkheid van God Drieëen in den weg der verzoening zijner uitverkorenen met Hem gesteld is.*" Daarop volgt een kort verslag van den inhoud dezes omslagtigen Werks; verder ernstige betuigingen,

gen, dat hij, als medeburger, den doodelijken dag van hunne weggezonkene tijdelijke welvaart niet begeerd, nimmer hart of hand, zucht of begeerte geleend noch gevoeld heeft, om 's Lands pilaren los te maken en uit te rukken; met bijgevoegde vrij scherpe verwijtingen aan hun, die naar nieuwigheden en veranderingen stonden, waarvan men nu algemeen de treurige gevolgen beweent, en niet minder heftige klagten over destijds, zoo 't schijnt, hem, als Herder, aangedane verongelijkingen en verdrukkingen; waarna hij, met bijzondere aanspraken aan de vromen, aan zijne ambtgenooten, leerlingen, ouden en jongen, een gemoedelijk afscheid neemt van de Gemeente.

Dit eerste Deel handelt over het groote werk der Verzoening, ten betooge van deszelfs Goddelijkheid van God afgeleid, in twaalf Vertoogen, met bijvoeging van verscheidene voordragten en kundigheden, strekkende ter duidelijke bevatting van de wijze der uitvoering van hetzelve. Zie hier den korten inhoud: „ 1. Uit het rijk der Godheid, en niet der wereldwijsheid, is alleen de kennisneming van het groote werk van zondaars verlossing uit ellenden, dood en verderf, af te leiden. 2. Eeuwige liefde is het beginsel van Gods gerigtshandel met Messia zijn medgezel en herder, ter zamenbrenging van verstrooide schapen. 3. Het werk der verlossing is zuiver goddelijk: gelijk het uit eeuwige liefde door de Godheid ontworpen is, zoo staat het door een gemaakt verbond vast tusschen goddelijke personen, om het langs een rigterlijk pleitgeding, tot behoudenis van zondaren, onder het oog van hemel en aarde ter uitvoer te brengen. 4. De verdere kennisneming van de heerschende karakters, zoo van betrekking als ambtsbekleeding, waarbij Gods eeuwige Zoon, ingevolge het goddelijk ontwerp, alleen gekend wordt in de vierschaar des gerigts, als het juist bepaalde regtvaardig en eenigst waardigst voorwerp van het goddelijk ongenoegen, om het groote verlossingswerk te staven, en door gerigte met geregtigheid te bevestigen. 5. —" Verschoon ons, Lezer! van verder afschrijven; inderdaad, gij verliest er niet veel bij.

Nu hebben wij nog, in het tweede Deel, eene beschouwing te wachten van het groote werk der Verlossing door God *in de spanning der goddelijke vierschaar zijner gestrengheid* ter uitvoer gebragt, waarvoor Gods Zoon, *als plaats- en staatsvervullend Borg en Bondhoofd*, de voorwaarden der verzoening, als het strengste betoog van Gods

Gods regtvaardigheid, door eene borgtogtelijke, *zoo lijdende als dadelijke gehoorzaamheid*, zou volbrengen, ter betooning, dat *Hij zelf, het verbond des volks zijnde*, met Hem alle de goederen van het genadeverbond zijnen volke zou schenken. Hiertoe had eene overeenstemmende verbindtenis plaats tusschen de goddelijke en menschelijke vierschaar, waarbij de tweede uitvoerde, wat de eerste beval.

Het derde Deel zal *het werk der Verlossing door God den Heiligen Geest* aan het volk van Jezus borglijden en gehoorzaamheid tot godzaligheid, zoo in 't algemeen ter volmaking van zijn kerkgebouw op aarde, als in het bijzonder aan het hart van een iegelijk hunner toegepast, voor den geest brengen.

'T Zal onnoodig zijn voor Lezers van dit Maandwerk, een meer bijzonder uittreksel mede te deelen. Als men zich eenmaal zeker Godgeleerd stelsel heeft eigen gemaakt, en dit, als de alleen ware zaligmakende leer uitmakende, zich gewoon is voor te stellen, en dan, op 't voetspoor van vele zoogenaamde Praktikalisten, soortgelijk Zamenstel van Beöefeningsleer, in wartaal en onzin ingekleed, als alleen den regten en veiligen weg naar den Hemel aanwijzende, ontwijfelbaar heeft aangenomen, — dan is 't niet vreemd, dat men, met zekere mate van natuurlijke schranderheid en andere bekwaamheden, die, door helderder begrippen en gezond oordeel geleid, veel goeds zouden kunnen stichten, zijne krachten beproeft en oefent in zoodanige soort van werkzaamheid, waarmede de rustende Leeraar VAN SLIJPE zich onledig houdt, en waarvan hij, in dit Werk, met zekere zelfvoldoening, de vrucht aan zijne voormalige Gemeente mededeelt. Had de goede man eenmaal in zijn leven eenen wegwijzer gehad, op wien hij vertrouwen stelde, die hem 't willekeurige van zoo vele door hem goedgekeurde en overgenomene bijvoegselen, en, wij durven het zeggen, verbasteringen der eenvoudige, van zoo vele nietsbeduidende spitsvondigheden verre verwijderde Bijbelleer tot overtuiging had aangewezen, hoe veel goeds en voortreffeliks zouden wij welligt dan niet van 's mans warmen ijver en veeljarige ondervinding ongekunsteld zien in 't licht verschijnen! Wij willen daarmede niet zeggen, dat er ook in dit Boekdeel volstrekt niets is aan te treffen, dat onze goedkeuring wegdraagt, en waardoor bij hun, die 't met den Schrijver in 't leerstellige eens zijn, nuttige stichting zou kunnen bevorderd worden, en dat wij ook in de volgende

Dee-

Deelen niets goeds verwachten. Maar de Eerw. Grijsaard houde het ons ten goede, dat wij, behalve den ondragelijken stijl, alles te veel doormengd vinden met nuttelooze twistvragen en schoolsche uitvindselen, die kwalijk passen bij de eenvoudige grondleer van het Christendom, en, onzes inziens, moeten gerangschikt worden onder die soort van toevoegselen, door den Apostel Paulus ergens *hooi*, *stroo en stoppelen* genoemd, en waarvan hij verzekert, dat het de vuurproef niet zal kunnen doorstaan.

Korte Schets van de Belijdenis der Hervormde Kerk, gegrond in de Leere der H. Schrift, overeenkomende met de Formulieren van Eenigheid, enz. enz. Door W. WITMONDT, *Krankbezoeker. Te Amsterdam, bij* W. Brave *en* H. Vermandel. 1809. *In gr. 8vo. VIII en* 128 *bl.*

WIJNAND WITMONDT, voorheen als Catechiseermeester gebruikt bij de Kweekschool voor de Zeevaart te Amsterdam, zegt ons in de Voorrede, dat hij, met goedkeuring van Heeren Kommissarissen, en wel bijzonder van een derzelven, wijlen Mr. M. ROMSWINKEL, in dit werk bezig zijnde, werd aangezocht, om, ten nutte van de Kweekelingen, eene korte schets te vervaardigen van die waarheden, die in de Hervormde Kerk geloofd, en waarin zij onderwezen worden, om voor dezelven vervolgens, na gedane belijdenis, in den Zeedienst gebruikt wordende, te kunnen dienen ter herinnering van 't aangeleerde, 't welk zij beloofd hadden te zullen betrachten; en dat, offchoon hij daar niet langer onderwijs geeft, echter dit alzoo ontstaan werkje het licht ziet, om te voldoen aan de begeerte zoo van hun, die hij geleerd heeft, als die hij nog leert.

Er zullen in ons Land, ook wel te Amsterdam, vele Catechiseermeesters gevonden worden, die niet in staat zijn zoodanig opstel zamen te brengen, waaraan men den lof van geleidelijke orde en duidelijkheid niet kan weigeren. Verre van besmet te zijn met nieuwmodische denkbeelden, houdt Broeder WITMONDT getrouw vast aan alle de karakteristieke leerbegrippen van 't Hervormd Kerkgenootschap, en aan dien ouderwetschen leertrant, die ook nog door een aantal Predikanten goedgekeurd en gevolgd wordt, even alsof nog door niemand 't Gerefor-

meer-

meerde leerstelsel meer bijbelsch, en met meer smaak en oordeel, was behandeld. Die zich daarmede kunnen te vrede stellen, en al wat men hun in dier voege als bijbelsche waarheid leert beschouwen laten welgevallen, zullen zich van dit handboekje met genoegen bedienen, en er den welmeenenden man voor danken.

De Geneeskunde op hare wegen tot zekerheid, of de Theoriën, Stelsels en Geneeswijzen der Artsen, sedert den leeftijd van HIPPOCRATES *tot in onze dagen; door den Hoogleeraar* A. F. HECKER. *Naar den derden verbeterden Druk uit het Hoogduitsch, door* F. VAN DER BREGGEN, CZ. *Med. Doctor te Amsterdam. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1809. *In gr. 8vo. 350 Bl.*

Aangenaam is het voor den Recensent, wanneer hij zoodanige geschriften, offschoon zij dan ook vertalingen zijn, ter beoordeeling in handen krijgt, waaraan hij de billijkste lofspraak moet geven; vooral dan, wanneer zij dermate in zijnen geest geschreven zijn, dat hij ze geen oogenblik, als 't ware, uit zijne handen leggen kan. In zulk een geval bevond zich ook de Rec., toen hij de hier aangekondigde vertaling van een hem in het oorspronkelijke bekend belangrijk werkje, als dit van HECKER over de *Theoriën*, *Stelsels* en *Geneeswijzen*, in handen nam. In den jongstverloopenen tijd is er, behalve het fraaije en te regt door den Vertaler volledig verklaarde werk van den geleerden KURT SPRENGEL, die eene zamenhangende geschiedenis van de lotgevallen en verwisselingen der Geneeskunde met derzelver oorzaken en gevolgen, afgeleid uit de geschiedenis der beschaving van den menschelijken geest, geleverd heeft, niets in het licht verschenen, dat zoo beknopt als toereikend de grondtrekken der Theoriën, Stelsels en Geneeswijzen, met derzelver invloed op de kunst en betrekking op de ondervinding, openlegt, en juist daardoor onmisbaar wordt voor hem, die geen vreemdeling in de geschiedenis der Geneeskunde blijven, noch zich aan eene billijke bespotting blootstellen wil, wanneer hij, zoo als velen zich veroorloven, een beslissend oordeel over Geneeskundige, oude zoo wel als nieuwe Theoriën, velt, met welker grondtrekken hij naauwelijks, dan bij naam, bekend is.

Na

Na kortelijk den oorfprong der Geneeskunde, het ontftaan der Geneeskundige Theoriën en Stelfels, derzelver verfcheidenheid opgegeven, en de vraag aangaande die verfcheidenheid in de leere der Artfen zelve allezins juist beantwoord te hebben, dat dezelve, behalve in hare algemeene twisten, in de veranderlijkheid der heerfchende wijsbegeerte, en de onvolkomene inzigten in de leere der natuur, aan het gebrek van een opperst algemeen geldend beginfel der Geneeskunde moet worden toegefchreven, waaruit niet flechts de verfchijnfelen der levende bewerktuiging, zoo wel in den gezonden als zieken ftaat, kunnen afgeleid, maar waarnaar tevens de mogelijkheid ter onderhouding der gezondheid en iedere genezing der Ziekten niet alleen noodzakelijk verzekerd is, maar ook grondig ingezien kan worden, en waaruit andere bijzondere beginfelen even zoo ontwijfelbaar en bij noodzakelijke gevolgtrekking kunnen afgeleid worden, zoodat de geheele geneeskundige theorie eenheid en volkomenheid bevatte, bepaalt de Schrijver zijn onderzoek I°. tot de behandeling der Ziekten in de vroegfte tijden vóór HIPPOCRATES; II°. tot het Stelfel zelf van HIPPOCRATES; III°. tot de Dogmatici ná dezen grooten Man; IV°. tot de Empirici; V°. tot de Methodici; VI°. het Stelfel van GALENUS; VII°. van PARACELSUS; VIII°. van HELMONT; IX°. van SYLVIUS; X°. de Leer van HARVEY wegens den omloop des bloeds en de Theorie der Iatromathematici; XI°. SYDENHAM's Leere; XII°. die van BOERHAVE; XIII°. van FREDERIK HOFFMANN; XIV°. van STAHL; XV°. tot het onderzoek van den invloed van het Stelfel van HALLER op de Geneeskunde; XVI°. tot het Stelfel van CHR. LODEW. HOFFMANN; XVII°. tot dat van CULLEN; XVIII°. de Leer van STOLL, de zoogenaamde Gastrifche Theorie; XIX°. de Theorie der Verftoppingen, KAEMPF's Leer; XX°. de nieuwfte Scheikundige Theoriën; XXI°. het Stelfel van BROWN; XXII°. de Theorie der Opwekbaarheid; XXIII°. de Leer van DARWIN, en eindelijk XXIV°. tot de op hoogere beginfelen der bovenzinnelijke Wijsbegeerte, bijzonder op de befpiegelingen der Natuur-wijsbegeerte gebouwde Geneeskundige Theoriën; waaruit hij dan, als bij gevolgtrekking, het befluit opmaakt, wat wij in het ftreven naar volkomenheid en zekerheid der Geneeskunde te doen en te laten hebben, wanneer hetzelve der kunst van den Arts waarlijk bevorderlijk zijn zal.

Rijke voorraad voorzeker van de verfchillendfte onderwer-

werpen, die, op derzelver enkele mededeeling, den leeslust der leerlingen en de zucht tot onderzoek van geoefende Geneeskundigen moeten opwekken. Alles is op eene zoo bondige wijze, zoo juist, zoo rondborstig, en zoo onpartijdig tevens geschreven, dat zelfs zij, die hier of daar niet volkomen met den Schrijver kunnen instemmen, zullen moeten erkennen, dat hij hen ter overreding als gedrongen heeft. Het geheel is nog vermeerderd met een Catalogus, zeer juist door den Vertaler bijeengebragt, en daarin van de schikking des Schrijvers afwijkende, zoodanige geschriften en wel de beste opgevende, welke omtrent de Theoriën en Stelsels der Geneeskunde verdienen geraadpleegd te worden.

Hier en daar zijn door den Schrijver en den Vertaler, offschoon zulks door hen verzwegen wordt, aanteekeningen gevoegd, die kenmerken dragen, zoo wel van het juist oordeel des eersten, als van de zucht voor wetenschappelijke kennis van den laatsten. De Vertaler verdient, bij zijne reeds meerdere openbare pogingen ter uitbreiding van den luister der Geneeskunde, alle aanmoediging; en het verheugt Rec. te zien, dat dit werkje van den verdienstelijken HECKER een' Vertaler vond, die hetzelve tot eer strekt, en zijne taak in een zoo moeijelijk onderwerp, waarvan hij tevens wel doordrongen schijnt te zijn, loffelijk volvoerd heeft. Tot eene proeve van de behandeling des Schrijvers en der vertaling tevens, deelen wij het oordeel, dat op bladz. 260 aangaande de Natuur-wijsbegeerte geveld wordt, mede. „ Uit al het gezegde blijkt reeds het oordeel, dat „ met betrekking tot de Geneeskunde, (omtrent de be„ spiegelende Natuurkunde en van de Natuur-wijsgeerige „ onderzoekingen van SCHELLING, omtrent de levende „ bewerktuiging,) moet geveld worden. De poging, „ om alle wezenlijkheid in de juiste bepaling van tegen„ wetten van het voor- en onderwerpelijke te zoeken, en „ daarnaar het wetenschappelijke van alle menschelijke ken„ nis te bepalen, heeft geheelenal tot scherpzinnige be„ spiegelingen gevoerd, en het vastgestelde hoogste punt „ aller wetenschappelijkheid, de mogelijke rangschikking „ van zuivere zamenvoeging van het voor- en onderwer„ pelijke in bewustheid, kan geheelenal voor de Genees„ kunde vruchtbaar worden, wanneer het verstand daar„ mede niet naar willekeur handelt, en wanneer hetzelve „ altijd de ondervinding als de onmiskenbare vuurproef

„ er-

„ erkent; waardoor hare bepaalde stellingen eerst in de
„ beoefenende wereld moeten overgaan. Ook heeft SCHEL-
„ LING daarin het beginsel van alle Geneeskunde zeer
„ juist bepaald, dat de prikkelbaarheid het eenige middel-
„ lid is, waardoor op de bewerktuiging algemeen kan ge-
„ werkt worden, en waarop dus alle uitwendige krach-
„ ten gerigt moeten zijn. Dit is juist het beginsel, waar-
„ naar wij, op het tegenwoordige standpunt van onze
„ wetenschap, de Opwekkings-theorie bearbeiden, hetgeen
„ de bespiegelende Natuurkunde echter zich niet aanmati-
„ gen vermag ontdekt te hebben, omdat het, ten minste
„ sedert den tijd van FR. HOFFMANN, opgerigt is. Wan-
„ neer echter SCHELLING de hoogste of de eerste wet der
„ Natuur alleen door bespiegeling bepaalt; wanneer hij,
„ volgens loutere bespiegeling, het licht, de electriciteit,
„ het magnetismus, de zuur-, kool-, stik- en water-
„ stoffen te voorbarig de bestemde rollen aanwijst, welke
„ zij in de bewerktuigde Natuur spelen moeten; wanneer
„ zijne school alles op den scheikundigen voortgang in de
„ Natuur brengt, dien geen mensch tot op dit oogenblik
„ kent; wanneer hij de groeijing tot eenen bestendigen
„ ontkalkings-, de verdierlijking (*Animalisatie*) tot eenen
„ verkalkings-voortgang maakt; wanneer hij, zonder
„ verdere omstandigheden, de zuurstof tot beginsel der
„ prikkelbaarheid aanneemt, de ziekten uit derzelver over-
„ vloed en gebrek afleidt, en nu van zijne onttrekking,
„ dan van zijne vergoeding alle genezing verwacht; wan-
„ neer hij dit alles in eene geheele rij van dergelijke stel-
„ lingen in zijne taal met eene beslissende zekerheid voor-
„ draagt, dan voert hij ons openlijk van zijn hoog stand-
„ punt tot de retorten en smeltkroezen terug, waaruit de
„ Scheikundige Geneeskunde der zeventiende Eeuw te
„ voorschijn trad, en de glans van zijn hoogst standpunt
„ wordt met eenen nevel omgeven, dien *dialektische* kunst-
„ en schimpwoorden nimmer kunnen doen vervliegen!
„ Moet dan eene Theorie der Geneeskunde eeuwig daar-
„ heen streven, dat zij eene bovennatuurkundige Theorie
„ wordt? Is dan de vergiftige slang in de Wijsbegeerte,
„ welke ons altijd met den laatsten grond der dingen be-
„ driegt, zoo moeijelijk te vermijden? Vindt dan een Ge-
„ neeskundig Stelsel daarin niet zijne mogelijkste volko-
„ menheid, wanneer alle voorhanden zijnde daadzaken in
„ derzelver behoorlijken zamenhang gebragt, op algemee-
„ ne regelen terug gevoerd, en alle verschijnselen op hun-

„ ne regte plaats gesteld zijn? Is daartoe de betrekking
„ tusschen het *solidum vivum* en de menigvuldige in-
„ vloeden op hetzelve, zoo verre het ons Empirisch be-
„ kend kan worden, niet een toereikend beginsel? Moet
„ dan dit, tot practisch gebruik bestemde beginsel, de
„ hoogste eenheid der Natuur verkrijgen? Moet deze hoog-
„ ste eenheid der Natuur op een veel hooger standpunt
„ gelegen zijn, dan op dat, wat zelfs onze bovenzin-
„ nelijkste bovenzinnelijke Wijsgeeren beklommen heb-
„ ben?"

Brieven over Polen, Oostenrijk, Saxen, Beijeren, Italien, Etrurien, den Kerkelijken Staat en Napels, geschreven op eene Reize, gedurende de jaren 1807 *en* 1808, *aan de Gravinne* CONSTANTIA VAN S..., *door* E. T. VAN UKLANSKI, *Regerings-raad des Konings van Pruissen. Naar het Hoogduitsch. Iste Deel. Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1809. *In gr. 8vo.* 438 *Bl.*

Dat Reizigers door het Vasteland van *Europa*, die hunne ontmoetingen en waarnemingen der wereld in druk mededeelen, zorge dragen om op den Titel vermelding te doen van het Jaar of de Jaren, waarin deze hun bejegend, gene door hen gedaan zijn, is te dezen tijde noodzakelijker dan immer. De Krijg, die nog onlangs, voor geen gering gedeelte, in die Gewesten, zijne bloedige rolle speelde, met de gevolgen daaraan verknocht, brengt zoo plotselinge veranderingen voort, dat de jongste Plaatsbeschrijvingen somtijds onder de oude moeten gerangschikt worden. — Van hoe late Jaarteekening de *Brieven*, welke wij hier aankundigen, ook mogen wezen, heeft een en ander der opgemelde Landen, in den Oorlog, ten jongsten jare op *Duitschen* bodem gevoerd en geëindigd, veranderingen ondergaan, die in de kort aanstaande toekomst verholen waren. Zulks, echter, neemt de belangrijkheid dier Berigten, indien zij anders wél gesteld zijn, niet weg; ja men zal de wenken, in dien korten tusschenstond gegeven, bij wijlen dierbaar moeten achten, als iets aanduidende, 't geen, door het schielijk vervliegen, anderzins onopgemerkt zou zijn gebleven. De Vertaling werd gedurende den laatsten Oorlog vervaardigd, en heeft, zoo wel als het

Werk,

Werk, ons bevallen. Ons verslag zal er van ten blijke strekken.

Aan eene slechts zeventienjarige Gravinne rigt UKLANSKI zijne Brieven. Gaarne zond hij, na den slag van *Pruissisch Eylau*, de Stad *Warschauw* verlaten en de wijk naar het stedeke *Karczew*, in het *Oostenrijksch* gebied, genomen hebbende, te midden zijner ongelukkige lotgevallen de Brieven aan zijne beste Vriendin; „ een „ Dagverhaal, waarin zij," gelijk UKLANSKI zich uitdrukt, „ alles zal opgeteekend vinden, wat hij gezien, wat hij „ gevoeld heeft. Iedere bladzijde zal u zeggen, dat gij „ onvergetelijk in mijn hart geprent zijt, en dat ik op „ den schuimenden Oceaan en op den top van den roo„ kenden *Vesuvius*, zoo wel als in het welriekend Oranje„ bosch, met even veel warmte en gelijke aandoening aan „ u gedacht hebbe." In eenen anderen Brief komen ons de trekken voor van de ongunstige omstandigheden, waarin de Regeringsraad zich door het lot des krijgs en de trouweloosheid zijner zaakbezorgeren gebragt vond, en tevens van de verpligting, welke hij aan de Gravinne CONSTANTIA VAN S... en derzelver Familie had. Zijne staatsverwisseling beschrijft hij, ergens geen ander rijtuig kunnende krijgen dan eene kar met één paard eens vleeschhouwers, die zijn voerman werd: „ Nog maar zes weken „ geleden reed ik in eene prachtige koets, met vier moe„ dige rossen en verzeld van drie bedienden, en thans al„ leen in eene kar, door een ouden knol voortgesleept, „ terwijl mijn geheele *garderobe* in mijnen mantelzak ge„ wikkeld was." — Dan hij reist niet altoos op die bekrompene wijze, als in *Polen* op dat oogenblik.

Polen, het eerst doortrokken gewest, ontmoet in de vier eerste Brieven eene allerongunstigste beschrijving. Morsigheid, Armoede, Verkwisting, Dronkenschap, Luiheid en Bedrog spelen de hoofdrollen in het Land der Regeringloosheid. Adem haalt men te *Cracau*, bij de Poolsche Rijksverdeeling ten jare 1772, aan het Huis van *Oostenrijk* gekomen; welke Stad en omliggend land bij die verandering van Heer veel won. „ De Regeringloosheid," dus drukt hij zich uit, „ welke in *Polen* haren ijzeren schepter „ zwaaide; de trouweloosheid zijner eigene Grooten, die „ het land en de kroon aan den meestbiedenden verkoch„ ten, of zich door vreemde Mogendheden lieten bezol„ digen, om verraders van hun Vaderland te worden, — „ dit een en ander onderdrukte de zucht voor fraaije let-

„ teren, kunsten en wetenschappen, en stelde aan de ver-
„ betering van het huishoudelijk bestuur onoverkomelijke
„ hinderpalen in den weg." Dit zegt de Reiziger niet, maar brengt de bewijsstukken bij.

Hoe groot was dus de verandering, welke hem ontmoette op de grenzen van *Oostenrijksch Silezien*, waar de Erflanden van dat Rijk eenen aanvang nemen, en men tevens een zoo bevallige als aangename landstreek beschouwt, waarin de welvaart reeds sints eeuwen bloeide, en door elken nieuwen bestuurder vermeerderd werd. „ Sedert zes
„ maanden," schrijft onze Reiziger, „ werd ik door on-
„ telbare Legerbenden omringd, en zag niets anders dan
„ snaphanen en geschut van allerlei aard, door de boos-
„ heid der menschen uitgedacht om elkander te vermoor-
„ den. Van *Posen* tot *Warschauw* waren alle herbergen
„ verlaten, de vensters in dezelve aan stukken geslagen,
„ en de deuren uitgehouwen en verbrand. In verscheide-
„ ne dorpen zag men geen landman meer: zij waren uit
„ hunne woningen verdreven; de soldaten hielden er huis
„ op hunne manier. De koornakkers waren onkenbaar,
„ geheel vertrapt, aan den gewonen rijweg gelijk; de schut-
„ tingen waren overal omvergerukt, de heggen langs de tui-
„ nen tot den grond toe afgehouwen, de vruchtboomen
„ ter neder geveld, en door den woesten krijgsman ten
„ vure gedoemd. Thans, echter, bevind ik mij in een
„ bloeijend land, waar de lieve Vrede allerwegen haren
„ weldadigen invloed vertoonde, en waaraan het tegen-
„ woordige jaargetijde, bij de herleving der natuur, ver-
„ nieuwde schoonheden bijzette." — Verrukking en voldoening vergezelden hem op zijne reis naar *Weenen*.

Deze Hoofdstad wordt in een aantal Brieven beschreven. Wat hij daar bezigtigde en genoot, vermogen wij niet op te tellen. UKLANSKI bezit de gave, om zijne waarnemingen fraai uiteen te zetten. Alleen hebben wij eene algemeene aanmerking, dat hij, in de vermelding van eenige stukken der beeldende kunsten, wat wijdloopig is: somtijds is zijne beschrijving vrij warm en levendig, en alleen in Brieven aan eene jonge Gravinne te verschoonen, wanneer men deze als eene *Kunstvriendin* beschouwt.

Van de aangename beschouwing der voorwerpen van Natuur en Kunst gaat hij, om ons van 's Mans eigene eenigzins zwellende woorden te bedienen, „ tot die ver-
„ schrikkelijke werktuigen over, waaraan de donkere
„ EREBUS, een zoon van den slijkerigen Chaos en de

„ Nacht,

„ Nacht, op den oever van de vlammende *Phlegeton*, „ het aanwezen gaf, en die den affchuwelijken Monnik „ SCHWARZ tot een werktuig van zijne helfche konst uit- „ kipte. Ik bedoel de moordende Krijgs-wapenen, de „ Kanonnen, Springbusfen, Haubitzen, Bomketels, Veld- „ flangen, Grenaten, Kartetfchen, en welke namen zij ook „ meer van den Vorst der Duisternis mogen ontvangen „ hebben. Zij worden in twee Tuighuizen bewaard, „ waarvan het een aan de Burgerij, het ander aan den „ Keizer toebehoort. Het eerfte werd, als een afzon- „ derlijk eigendom, door de *Franfchen* geëerbiedigd, en „ het laatfte geledigd; doch hetzelve is thans weder aan- „ gevuld. Dag en nacht wordt er in de Gefchutgleterij „ geärbeid, en de artillerij bevindt zich wederom in een „ geduchten ftaat." — Dit breeder befchreven hebbende, gewaagt hij van een Krijgs-klavier, 't geen, wanneer het befpeeld wordt, een allerverfchrikkelijkst geluid geeft: „ Het beftaat uit eenige honderd pistool-loopen, die even „ als klavier-tagenten of wippertjes over elkander ge- „ legd zijn, en waarvan de zinkgaten door middel van een „ kruidkoker met elkander gemeenfchap hebben, zoodat „ zich uit deze vuurmonden op éénmaal de verfchrikke- „ lijkfte fonnate laat hooren. Ondertusfchen kan dit moord- „ dadig krijgstuig flechts eene enkele maal, en gewoonlijk „ als het mes op de keel ftaat, dat is, wanneer de vijand „ in de vesting, in zamengepakte hoopen, de poort in- „ dringt, gebruikt worden; doch dan ook moet het eene „ bloedige, echter doorgaans ontijdige uitwerking hebben."

Te *Weenen* genoot UKLANSKI veel genoegen bij aanzienlijke Familien; op een Buitengóed trof hij *Pruisfen* aan; dier verkeering ftrekte tot vermeerdering van zijn genoegen. Van dag tot dag werd *Weenen* hem dierbaarder. Het onthaal, daar genoten, maakt zulks duidelijk; ten flot merkt hij op: „ Befcheidenheid is eene der grootfte „ deugden van *Weenens* bewoneren; het is mij meermaal „ gebeurd, dat ik Vorften, Gezanten en Veldheeren, „ zonder ftar of ordens-band, in burgerlijke kleeding op „ den weg ontmoette; en komt men in den fchouwburg, „ dan ziet men links en regts, op de ftaanplaats, den „ Graaf, Veldheer of Voorzitter der Regering, zonder „ de geringfte teekenen van onderfcheiding, en zonder „ dat zij zich iets op hunnen meer verheven rang laten „ voorftaan. In andere landen befpeurt men de belagche- „ lijke zucht, om, op publieke plaatfen, met monterin-

 „ gen

„ gen en ordens-teekenen te pronken; doch hier is het
„ geheel omgekeerd. De verdienste gaat in het kleed der
„ ingetogenheid, en de rok maakt hier geenszins den
„ man."

Het Schouwtooneel en de Toonkunst te *Weenen* ontvangen eene zeer gunstige beschrijving. Dan laat hij er op volgen: „ Het slechtste tooneel is in de *Leopoldstad*;
„ die van *Weenen* zelve noemen het spotswijze *het Kasper-*
„ *tje*, schoon zij er echter in 't algemeen op verzot zijn.
„ Ik ben slechts ééns in dezen Schouwburg geweest —
„ doch in weerwil van alle mijne poging om ernstig te
„ blijven, konde ik mij over de zotternijen, die ik hier
„ zag en hoorde, van lagchen niet weerhouden. De
„ vermomde TELEMACHUS was de held, welke juist dien
„ avond het publiek moest vermaken; doch dit edel ka-
„ rakter werd hier op de belagchelijkste wijze verminkt, en
„ voer de kweekeling van MINERVA eindelijk op eenen os
„ ten hemel; VENUS bond hare kous op; MENTOR was
„ een lompe boer, CALYPSO eene ligtekooi, en hare Nim-
„ fen waren ganzen. Het regende hammen uit den he-
„ mel, en soortgelijke gekke kluchten meer." — De verzotheid der *Weeners* op dit slag van spelen verraadt een slechten smaak; doch die is elders te dezen opzigte, ook in ons Vaderland, te vinden.

Met genoegen zal de Lezer den Reiziger vergezellen, daar hij, voor eene poos *Weenen* verlatende, *Laxenburg*, 's Keizers *Sanssouci*, bezoekt, zich naar *Baden* vervoegt, eene levendige beschrijving van dit woelig Stadje en deszelfs baden geeft, en het Riddermatig Landgoed *Schönau* van den Baron VAN BRAUN bezigtigt; de beschrijving van *Schönbrunn* en *Dornbach* houden den leeslust gaande, met de aldaar vermelde ontmoetingen op die Vorstelijke Lustplaatsen, die tevens uitspanningsplaatsen zijn der Inwoneren van *Weenen*, wegens welken de Schrijver uitroept:
„ Welk een gelukkig Volk! Het leeft, het geniet, het
„ verheugt zich over den dag van heden, zonder zich
„ over dien van morgen te bekommeren; het speelt, danst
„ en lagcht, doch drijft nooit den spot met de gebreken
„ van vreemden; het redenkavelt over duizend zaken,
„ maar lastert zijnen naasten niet."

In het kabinet van MULLER zag hij, te *Weenen* wedergekeerd, de Afbeeldsels van vele Vorstelijke Personen. FREDERIK DEN GROOTEN daar aantreffende, kwamen hem de tranen in de oogen, als hij voor dien grooten Man stond;

ſtond; hij zei overluid: „ ô! Waart gij bij ons, wij zou-
„ den niet zoo onuitſprekelijk rampzalig wezen!" — De
Vrede te *Tilſit* getroffen, van welken hij op dit tijdſtip
kundſchap kreeg, ſloeg zijne verwachtingen, ten aanzien
van den ſtaat zijner middelen, te eenemaal den bo-
dem in.

De reis naar *Praag* verſchaft UKLANSKI gelegenheid om
iets over de *Bohemers* te melden, die Stad te beſchrijven,
en het daar geziene op te geven. — Een togt naar *Töp-
litz* gaf hem genoegen, alsmede het verblijf aan die Bad-
plaats, 't welk gelegenheid ſchenkt tot het verhaal eeniger
verlustigende gevalletjes; terwijl hij er ook de Tinmijnen
bezocht.

Naar *Dresden* gereisd, roept hij, daar gekomen, uit:
„ Welk een onderſcheid tusſchen *Weenen* en *Dresden*!
„ Hoe edelmoedig, hoe gastvrij is men daar, in verge-
„ lijking van hier, waar men tot het geringſte toe karig en
„ zoo ſtijf in manieren en pligtplegingen is, dat men zich
„ verheugt, als men er weder van ontſlagen wordt.
„ Neen, nooit wil ik in *Dresden* wonen; indien ik hier
„ den Vrijheer VAN BROKHAUSEN niet had ontmoet, zou
„ ik er mij geen vier-en-twintig uren hebben opgehou-
„ den." Zijn verblijf deed hem het Kabinet Schilderijen
bezoeken, waar hij klaagt over de laagheid, dat men,
daar de bezolding zoo ſlecht is, den Opziener twee du-
katen en den Oppasſer twee guldens betalen moet. — Het
Hof is aan ſtijve oude gewoonten gehecht, en het ſchijnt
of de Stad geheel dit voorbeeld volgt. — Een ongunſtig
berigt wegens den ſtaat zijner zaken heeft te dier Stede
misſchien invloed op zijne oordeelvelling gehad. Dan,
zoodra hij *Dresden* verlaten had, was hij weder in zijne
vorige luim. Hij beſchrijft het Land van *Beijeren* als een
lusthof. — *Neurenburg* ſchonk hem eenige voldoening.
Minder vond hij die te *Augsburg*. — *Munchen* houdt
den Reiziger langer op; en zal men de veelvuldige narig-
ten vandaar met genoegen doorbladeren. Bijzonder is het
berigt wegens den wiskundigen werktuigmaker REICHEN-
BACH.

Kort is onze Reiziger over *Tyrol*; doch niet weinig ver-
lustigends laat zich daar lezen. Veel wordt thans van het
Tyrolſche gebergte geſproken; hij vermeldt er dit van:
„ Op den 27ſten van Herfstmaand was het gebergte reeds
„ met ſneeuw bedekt, en het was zoo koud, dat ik mij

 „ in

„ in mijnen mantel wikkelen moest. — Het gebergte,
„ waardoor JOSEPH DE II een weg bruikbaar heeft doen
„ maken, levert in deze landſtreek een treffend gezigt
„ op. Nu ziet men naakte, tot de wolken rijzende rotſen,
„ waarbij zich de grootſte kerktoren als een kaartenhuisje
„ vertoont; dan bergen, die door pijn- en denne-boo-
„ men omgeven zijn, en boven op dezelven eene kale,
„ met ſneeuw bedekte, klip, in de gedaante van een
„ koepel, hetwelk aan 't geheel het zonderlingſte aan-
„ zien geeft. Dikwerf zijn de ſneeuwbergen met eenen
„ witten nevel bedekt, zoodat zij den beperkten gezigt-
„ einder volkomen verduisteren, en men niet onderſchei-
„ den kan, waar hunne toppen eindigen en de dampkring
„ begint.

Italien intredende, is des Reizigers aanhef: „Men kan
„ van *Italien* — hoe tegenſtrijdig zulks ook moge ſchijnen —
„ naar waarheid zeggen, dat het een *Paradijs* is, het-
„ welk door bedelaars bewoond wordt. De luchtſtreek
„ is er zoo zacht, alsof eene altoosdurende lente hier
„ haren zetel gevestigd had, en het gras zoo groen, alsof
„ het onmiddellijk uit het aardrijk geſproten was; terwijl
„ het friſche loof eene aangename koelte door de digt
„ belommerde boſchen verſpreidt. Zoo lang men in de
„ open lucht blijft, ademt men niets dan leven en gevoel
„ in; maar wanneer men het oog op het huishoudelijk
„ beſtuur der menſchen ſlaat, dan moet men bekennen,
„ dat er, buiten de *Polakken*, geen morſiger ſchepſels op
„ aarde gevonden worden dan de *Italianen*." — Mis-
ſchien heeft de morſige ontmoeting in de eerſte Herberg
onzen Reiziger een hoogst ongunſtig denkbeeld ingeboe-
zemd, hetwelk eenigen invloed op de verdere beſchrijving
had. — *Verona* geviel hem niet. Te midden van het prach-
tig Amphitheater zag hij de ellendigſte tooneelvertooning.
Veel uit het *Muſeum* is naar *Parys* gevoerd. „In de
„ zaal van de *Philarmoniſche* Akademie ontmoet men een
„ zonderling Loterijſpel, waarmede de leden van dit ge-
„ leerde Genootſchap den tijd doorbragten; in plaats van
„ bij drooge voorlezingen te geeuwen. — Men moest bij
„ alle nieuwe Akademien van Wetenſchappen ook zoo-
„ danig iets invoeren, opdat derzelver Leden, die ge-
„ woonlijk hunne jaarwedden in ledigheid verteren, iets
„ mogten te doen hebben."

Te dikwijls hebben wij ons hier en daar met den Reizi-
ger

ger opgehouden, om met hem te *Mantua*, *Modena* en *Florence* te vertoeven. — Het tweede en laatste Deel, dat reeds ter perse is, zal ons gelegenheid verschaffen, om onszelven en onze Lezers te onderhouden met deze uitlokkende *Brieven*.

Reizen door een groot gedeelte van Zuid-Holland, gedaan in de jaren 1807 *en* 1808, *door* H. POTTER. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. *In gr.* 8vo. 203 *Bl.*

Juist op den avond van St. Nikolaas ontvingen wij dit Stukje van den Eerw. POTTER. Wij hadden geenen lust altoos, den Man, dien wij voorheen op onnaauwkeurigheid in het beschrijven van den Vaderlandschen grond betrapten (*), andermaal bij deze zijne Herfstwandelingen, of Reizen, op het spoor te volgen. De vrolijkheid van den dag scheen onze gestrengheid te lenigen, en, niet onbekend met den bevalligen schrijftrant van POTTER, beloofden wij ons een verlustigend onderhoud in snipperuren, die wij, na ernstiger bezigheid, zoo gaarne uitzuinigen. En waarlijk, zoet als de lekkernije is, waarop zich het kind vergast, bevonden wij ook onder het lezen de herinnering aan de vermakelijke oorden van *Rijn-*, *Amstel-* en *Kennemerland*, en van de welbekende merkwaardigheden, aldaar, en bij zijn *vertrek uit Friesland*, door onzen schilderachtigen Schrijver waargenomen. De invlechting al verders van menigerlei keurige overdenkingen, oudheid- en geschiedkundige bijzonderheden, en uitmuntende dichtregelen, ongezocht doorgaans uit onze beste werken te berde gebragt, streelde niet weinig onzen smaak. Wij meenen zelfs regt te hebben van te zeggen, dat POTTER, in deze bijsieraden, (onzes inziens noodig, om Vaderlandsche Reisbeschrijvingen belangrijk te maken voor deszelfs Inwoners) thans beter, dan wel voorheen geslaagd is; waartoe misschien de meerdere aangelegenheid der plaatsen, nu van hem bezocht, gelukkig medewerkte. Hoe het zij, onzen Landgenooten, die de reeds aangeduide oorden dikwerf te achteloos door- kruis-

(*) Zie onze *Lett. voor* 1809. bl. 288—295.

kruisen, of zeldzamer, en met geene genoegzame ervarenis van het merkwaardige, derwaarts henen reizen, prijzen wij volmondig dit Werkje van POTTER, als een *Vademecum*, of Reisboek, aan. Wij zullen evenwel ons thans niet zetten om van deszelfs inhoud nadere aanwijzing te doen, veel minder pogen een uittreksel te geven van dit opstel, rijk als het is in verscheidenheid van stoffe. Des begeerigen toch mogen hieromtrent voldoening zoeken, in de lijst wegens den Inhoud na te gaan, door den Schrijver aan het hoofd geplaatst. Hier en daar, dit ontveinzen wij niet, vonden wij wel weder eene onnaauwkeurigheid van bewerking. Dan, wij willen daarop niet stilstaan; maar liever, ten einde onze Lezers het ongegrond vermoeden te benemen, of wij misschien dit *St. Nikolaas* voor louter smakelijk *schuim* hielden, waarin geene kracht of voedsel is, tot een proefje van POTTER's onderhoudenden schrijftrant, hun zijne volgende waarneming mededeelen, gemaakt onder het afvaren met de schuit van Haarlem naar Leiden (bl. 48-50.) „ Bij elke groote of kleene buitenplaats, die mij in het oog viel, kon ik niet nalaten de(n) zoogenaamde(n) Engelschen smaak op te merken, die tot in het belagchelijke gedreven wordt, daar men rijkelijk vruchtdragende boomgaarden uitroeit, om plaats voor een nietsgevend Engelsch tuintje te maken; en zoo veel te bespottelijker wordt deze gewoonte, uit zucht tot navolging geboren, wanneer men weet, dat hetgeen men hier Engelsch gelieft te noemen, in de daad niets van het Engelsche heeft: het is er verre van daan, dat de Burgertuinen in Engeland zulk eenen kronkelenden aanleg hebben, slingerende tusschen zoogenaamde opgeworpene bergen en uitgegravene beken, welke laatste vooral, in vele gedeelten van dat land, zeer slecht zouden slagen: — vierkante perken, voor het telen van groenten geschikt, langs welken regte, met graszoden in het middelste gedeelte belegde paden, ter wederzijde versierd met bloembedden, op welke hoog of halfstamde vruchtboomen op gepaste afstanden van elkander, ook wel een fraai struikgewas of sierlijk gekroonde Sijringeboom tusschenbeide, het voornaamste gedeelte der tuinen uitmaken. — Het zijn geenszins de gronden tot nuttige einden bestemd, maar enkel tot dat gebruik ongeschikte, overtollige of dergelijke bijzondere plekjes, die tot zulk een kronkelenden aanleg, en dan nog enkel maar voor bloemen en bloemdragend struikgewas, gebruikt worden. — Wat voor het overige

ge de groote en aanzienlijke buitenplaatsen aangaat, ook dezer aanleg is niet zoo Engelsch als men hier veelal wel gelooft; het zijn slechts de zoogenaamde Cottages of Hutten, in Engeland, die met de(n) hier in gebruik zijnde aanleg eenige overeenkomst hebben: — niet zelden ziet men, hier, de kronkelpaden, met bloem- en struikgewas en boschjes versierd, reeds bij de deur der woning beginnen, daar intusschen de Engelsche buitenplaatsen geheel vrij op eenen groenen grond, het zij dan op eene vlakte, of op het hangen van eenen heuvel liggende, een onbelemmerd uitzigt hebben over een Park zoo verbazend uitgestrekt, dat wij er ons hier niet wel een juist denkbeeld van kunnen vormen, en hetwelk weiden voor talrijke kudden groot en klein Vee, koornvelden, ja geheele natuurlijke bergen en bosschen in zich besluit. — Hadden vele(n) van die planmakers en raadgevers eens in dat land rondgekeken, zij zouden het verbazend onderscheid tusschen hier en daar ontdekken, en zien, hoe veel alhier niet Engelsch is, dat door hen en anderen op hun geloof daarvoor gehouden wordt. — Intusschen hetgeen het best van allen is, — zonder dat ik daarom eene aangename verscheidenheid in de eenheid zou afkeuren, — de gevolgen van zulk eene ingebeelde volgzucht zijn niet zonder belang voor Hovenieren en Boomkweekers, die er, even als de Modekraamsters, in een ander opzigt, wel bij varen."

Wij Letteroefenaars, nu van onzen Schrijver op dit onderwerp gebragt, billijken gaarne te dezen 's Mans oordeel; en onthouden ons noode in ons hoekje van den haard te meesmuilen over deze modekuur, die oude statige lanen omhakt, keurige en met smaak aangelegde bloemparterres vernielt, en in ons *vlak* Land molshoopen van bergen opwerpt, en stijve uitgegraven slootjes in natuurlijk kronkelende beekjes tracht te herscheppen.

Be-

Beknopt Vergelijkend Tafereel der Oude Geschiedenis, gevolgd naar het Fransch van den Heer CH. S. LE PREVOST-D'IRAY, *Opziener over de Studiën aan het Keizerlijk Lyceum, te vóren Professor in de Geschiedkunde aan de centrale Scholen van Parijs. In den Haag, bij* Immerzeel en Comp. 1809. *In folio.*

De geschiedenis, van de vroegste bekende eeuwen tot op onzen tijd, is zoo uitgebreid in haren omvang, dat elke gepaste bijdrage, om hare beoefening te verligten, als een waardig geschenk voor de letterkunde moet geschat worden. Men kent in dit vak de verdiensten van PAULUS, BREDOW en anderen, en dit Tafereel van den Heer PREVOST verdient mede eene dankbare goedkeuring. Het overzigt, door hem in onderscheidene Tabellen gekozen, is verschillende. Na eene algemeene Inleiding over de eerste Maatschappijen, geeft hij, ten behoeve der Tijdrekenkunde, in dit eerste Stuk, welk de oude Geschiedenis tot op de Christelijke Jaartelling bevat, de verdeeling op in *zes* Tijdperken, ieder gekenmerkt door onderscheidene belangrijke gebeurtenissen; daarna in *vierëntwintig* Eeuwen, zoo in het Oosten als Westen, gekenschetst door de beroemde Mannen, welken iedere Eeuw heeft voortgebragt. Voorts behandelt hij de afzonderlijke Geschiedenis der voornaamste Volken, als de Hebreërs, Assyriërs, Egyptenaars, Pheniciërs, Grieken, Macedoniërs, Karthagers, Romeinen, die van Opper- en Klein-Azië en de Eilanders, in doorloopende kolommen, te gelijk met aanwijzing der jaren, welken hij, gemakshalve, altijd terug rekent tot op de geboorte van Christus. Alsdan deelt hij mede een kort berigt wegens de Chinezen en Japanners, ook van die Volken, wier geschiedenis tot geen vast tijdperk kan gebragt worden, of die slechts eenen korten tijd bestonden; en eindelijk, bij wijze van herschouwing, eene algemeene opgave der *vierëntwintig* Eeuwen, zoo als dezelve zich hebben onderscheiden door aanmerkelijke Gebeurtenissen. Uit dit overzigt ontwaren onze Lezers van zelve, hoe nuttig deze arbeid zijn kan voor ieder liefhebber der geschiedenissen, die zich dezelve, op deze wijze, gaarn in het geheugen terug roept,

maar

maar bovenal voor ieder Schoolleeraar, die zich daarvan met bijzonder voordeel tot zijn onderwijs kan bedienen, en dan ook bepaaldelijk voor de Jeugd, welke ook dit middel der zinnen ontvangt, om de geschiedenis zelve gemakkelijker in het geheugen te prenten. — De vertaling, hoe zeer wij die met het oorspronkelijke niet konden vergelijken, is ons echter in het algemeen voorgekomen, allezins getrouw te zijn. — Taal en spelling is vrij naauwkeurig. — Wij zien met verlangen het tweede Stuk te gemoet, dat de latere Geschiedenis der Christelijke Jaartelling tot op den tegenwoordigen tijd behelzen zal.

Mengeldichten van H. VAN LOGHEM JR. *Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1809. *In gr. 8vo.* 172 *Bladz.*

Bij gelegenheid der *recensie* van het Eerste Deel der Gedichten van den Heer H. VAN LOGHEM JR., in het jaar 1808. bij P. J. UYLENBROEK uitgegeven, hebben wij over 's Mans dichterlijke verdiensten een *voorwaardelijk* oordeel geveld; die Gedichten niet verwerpelijk, maar ook geenszins meesterstukken genoemd, onderscheidene gewigtige gebreken in dezelve aangewezen, en den Schrijver geraden, om, bij de uitgave van een volgend Deel, meer moeite aan de beschaving zijner verzen te besteden (*).

Thans de beoordeeling van de boven aangekondigde Mengeldichten van denzelfden Schrijver ons ter take hebbende gesteld, moeten wij al aanstonds den Heere VAN LOGHEM het regt doen wedervaren van te erkennen, dat wij tusschen de vroegere, bij UYLENBROEK uitgegeven, Gedichten en deze Mengeldichten een zeer aanzienlijk onderscheid hebben opgemerkt, en dat de vergelijking van beide verzamelingen allezins ten voordeele van de laatste is uitgevallen. Vanwaar toch', dachten wij meermalen, dat aanmerkelijk onderscheid in twee dichtbundels van denzelfden Maker, zoo spoedig na elkander in het licht verschenen? en schoon wij zulks, voor een gedeelte, aan eene zorgvuldiger beschaving van het laatste Dichtwerk gereedelijk toeschrijven, meenen wij, daarenboven, te moeten vaststellen, dat de eerste Verzameling onderscheidene stukken bevat, welke in 's Dichters vroege jeugd zijn vervaardigd.

Hoe het zij — deze Mengeldichten prijzen zich van meer dan eene zijde allervoordeeligst aan. Hunne zedelijke inhoud leert

(*) *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1809. No. IV. bladz. 166.

leert ons in den Hr. VAN LOGHEM eenen man kennen, die de losheid in beginselen en zeden, het eigenaardig en droevig kenmerk van onzen tijd, levendig gevoelt en betreurt, wiens hart, te midden der algemeene bedorvenheid, onbesmet is gebleven, en die, wel ver van de opgaande zon te aanbidden en zich door den stroom der verleiding te laten wegslepen, met loffelijken ijver en mannelijken ernst voor de zaak van waarheid en deugd openlijk uitkomt en daaraan zijne dichterlijke begaafdheden dienstbaar maakt. Hunne dichterlijke waarde moge dan al niet volkomen evenredig aan deze zedelijke strekking zijn, zij blinkt echter met genoegzamen glans, om door de meer schitterende voortbrengselen van anderen niet verdonkerd te worden.

Vraagt men nu, waarin het meerder voortreffelijke, dat deze bundel van den vorigen onderscheidt, bestaat? Zonder ons met eene opzettelijke vergelijking van enkele gedichten, in beide Verzamelingen voorkomende, te kunnen ophouden, zij het genoeg hier in het algemeen op te merken, dat de stukken, of althans de meeste van dezelve, welke wij thans beoordeelen, meer echt dichterlijk gevoel ademen, krachtiger en stouter zijn, en dus meer op de verbeelding en het hart werken; dat zij meerder eenheid bezitten en minder wijdloopig en omslagtig zijn. Ook is het werktuigelijke in de verzen hier met meer zorgvuldigheid behandeld; de *versificatie* is losser, ongedwongener; de beelden zijn gepaster, de uitdrukkingen meer poëtisch, enz. enz.

Het is er echter ver van daan, dat wij niets op dezen bundel zouden hebben aan te merken. Wij zullen den Lezer eenige schoonheden nader doen kennen, en daarbij gelegenheid vinden, om voor den Dichter het een en ander op te teekenen, hetwelk hem, vertrouwen wij, niet onaangenaam zal zijn.

In het eerste stukje, DE MOEDER getiteld, treffen wij eenige fraaije regels aan. Des Dichters oogmerk is, om de mengeling van zwakheid en kracht, van teederheid en sterkte in eene Moeder te schilderen. Doch het komt ons voor, dat hij hiertoe wat al te sterke kleuren gebezigd heeft, waardoor teederheid en sterkte tegen elkander strijden, in plaats van zachtkens ineen te smelten en dus onderling overeen te stemmen. Wij althans kunnen de vrees, de angst, de wanhoop enz. in het 6de coupl. met den moed en de sterkte in het 7de moeijelijk overeenbrengen. In den laatsten regel van het 5de coupl. bedoelt de Dichter, zonder twijfel, de Moeder; doch dezelve slaat letterlijk op God, die bij den aanvang van dit couplet wordt aangesproken; terwijl *helsche* gloed ons hier een zeer ongelukkig gekozen *epitheton* schijnt.

Het hierop volgend gedichtje: AAN EENEN JONGELING, is, in onze

oogen, veel schooner. Het is overal lief en roerend, en behoort onder de besten van den bundel. De regel:

„ Maakt dit *blozend*, lief gezigtje,"

in het 4de coupl. voldeed ons echter niet. Moet het gelaat van *zulk een kind* dan juist *blozen?* Indien het nu eens *bleek* ware geweest, (dat toch voor dit kind, uit hoofde van het lijden der Moeder, natuurlijker zoude zijn) zou het dan het vaderhart niet warm hebben kunnen maken? Niet de blos, maar de onschuld van het kind, en het *vaderlijk* gevoel moesten hier de werking doen. Wij zouden daarom liever gelezen hebben:

„ Maakt dit *schuldeloos* gezigtje." enz.

HET PAARD behaagde ons minder. Men treft elders zulke uitmuntende beschrijvingen van het Paard aan, dat deze ons, bij vergelijking, tamelijk mager voorkomt. Ook *Pegasus* komt hier wel onverwacht te voorschijn, doch hij veroorzaakt ons geene aangename verrassing.

DE PEN is een goed vers; offchoon de titel onder die aardigheden behoort, waarmede wij niet veel op hebben. Al wat hier van de *pen* gezegd wordt, is even goed toepasselijk op *de hand, die schrijft*, op het *papier*, den *inkt*, het *pennemes*, enz.

Dezelfde aanmerkingen gelden ook, ten deele, opzigtelijk het volgend dichtstuk, DE TONG ten opschrift voerende. Waarom hier niet liever het *spraakvermogen* bezongen? Ook wordt hier weder veel bijgesleept, dat niet tot het onderwerp behoort. Zoo zijn in het 10de coupl. de woorden: *den naam van 't wichtjen stamelt*, alleen op de tong toepasselijk, daar al het overige den Lezer doet deelnemen in de smart der moeder, die haar kind betreurt. Intusschen levert dit stuk vele zeer schoone coupletten op. Het volgende is uitmuntend:

„ Uw lof, grootmoedig held! word' voor 't heelal gezongen:
De faam is slechts 't accoord van millioenen tongen,
Wanneer ge onsterflijke eer in 't strijdperk hebt behaald:
Maar waart ge een dwingeland of een gehate roover,
De volken zwijgen dan en slechts de galm blijft over
Van hem, wiens slaafschen zang gij met uw goud betaalt."

In het stuk, HET GEVOEL, komt ons de laatste regel van het 9de coupl. vrij laf en krachteloos voor. Nadat de Dichter gezegd had, dat het gevoel den Kunstenaar en Held, het kunstvuur en den heldenmoed opwekt, breidt hij dit verder uit en zegt:

„ Gij

„ Gij vormdet een' Homeer en schiept een' Pindarus;
Gij vuurt den krijgsman aan — en — *wekt den zachten kus.*"

De vreeze schijnt ons toe onder de minst uitgevallen stukken te behooren. Het geheele vers is eenigzins gedwongen, en de tegenstelling van den moed en de vrees heeft ons in het geheel niet getroffen.

In denzelfden rang plaatsen wij de zorgen. Reeds de aanhef en de laatste regel van het eerste coupl. zijn flaauw en onbepaald. Ook is de schildering niet juist, en de met zorgen beladen man niet naar waarheid geteekend. Van hem toch kan men niet zeggen, dat hij het liefst *rust*

„ aan barre rotsen,
Waar hemelhooge golven klotsen,
Verwoesting grijnst en stormwind loeit,"

hetwelk beter op de wanhoop en vertwijfeling toepasselijk zoude wezen. Meer overeenkomend met het onderwerp, doch inderdaad weinig strookend met de zoo even aangehaalde regels, komt ons het volgende voor, waarbij de Dichter van denzelfden bezorgden mensch (die NB. het liefst *rust* aan barre rotsen enz., voor wien het woedend zeenat razen, de nacht over de aarde zweven, en deze op hare assen schudden moet) aldus zingt:

„ Rolt van een berg een brokje neder,
Dan drijft de schrik hem heen en weder;
Reeds trilt en beeft hij voor den val,
Die de aarde in d'afgrond neêr zal dondren,
Een' vuurgloed rijzen doen van ondren
En 't heerlijkst kunststuk sloopen zal."

Ook is de regel:

„ Zij op hare assen *schudden*, *beven*:"

ten uiterste zwak: daar het eerste woord (schudden) veel meer uitdrukt dan het laatste (beven) en hier dus, in stede van een' *climax*, eene daling plaats heeft.

Het sterfbed is een uitmuntend stuk. Men treft er onderscheidene roerende tooneelen in aan, met kracht voorgesteld, volgehouden en uitgevoerd, en meestal regt mannelijke, gespierde verzen. Wij zullen voorzeker onze Lezers geenen ondienst doen, door eenige regels uit dit treffend dichtstuk voor hun af te schrijven. Wij kiezen hiertoe de volgende:

„ Dan

„ Daar stort ge op 't sterfbed neêr, gij man van rijpe jaren!
Helaas! uw beste tijd is nutloos heên gevaren.
Wat siddring grijpt u aan? Dit klamme zweet: gij beeft!
't Is 't beeld der beste vrouw, dat om uw sponde zweeft.
Eene andre roofde uw hart: op haar, zoo zacht, zoo teeder,
Zag nu een ligtekooi met trotsche blikken neder.
Allengskens viel de bloem van 't kwijnend steeltjen af:
De moeder van uw kroost zonk hulpeloos in 't graf.
Dit kroost! Hoe! zou de zoon geen heete tranen plengen,
Geen offer aan natuur op 's vaders sterfbed brengen?
Hij komt: wat vreemde blik! hij kent dien vader niet,
Die hem van de eerste jeugd aan andren overliet.
Hij dwaalde op d'oceaan van dit onstuimig leven,
Werd roer- en bandeloos van klip op klip gedreven,
De zwakke kiel bezweek, hij stortte in d'afgrond neêr,
En, in dit vreeslijk uur ziet hem de vader weêr!
Die dochter, groote God! een bloem, die veel beloofde,
Zoo vroeg reeds afgeplukt; wier schoon de wellust roofde;
Die nooit van 't vaderhart een wijze les ontving
En zorgloos, onbewaakt den weg der schande ging;
Die kindren, arme man! als 't onkruid opgeschoten;
De kanker in den stam; slechts wilde en geile loten;
Hun kaken bleek en hol; het blosje weggevaagd;
De kern der vrucht vernield, en 't gift door 't sap gejaagd;
ô Gij, die holt en zwiert, uw kroost verwaarloost, nader,
Leer wat de losheid zij, bij 't sterfbed van een vader!"

Eene enkele aanmerking houde ons de Dichter ten goede. Bladz. 85 zegt hij:

„ Ja U, wier namen nooit aan 't dankbaar hart ontvliên,
U, Vorsten als Trajaan! *wil ik op 't sterfbed zien.*
Daar ligt gij" enz.

En nu beschrijft de Dichter het sterfbed van dusdanige Vorsten, en komt op WASHINGTON, van wien het is:

„ Verheven Washington! waarop (op wien), na duizend jaren,
Het dankbre Amerika — elk werelddeel zal staren;
Ik zag uw sterfbed niet: maar ZOO; van angsten vrij,
Zoo vrolijk, zoo bedaard, gewis zoo groot stierft gij!"

Hieruit zoude men opmaken, dat de Dichter het sterfbed van de Vorsten als TRAJAAN *al* had gezien, omdat hij hetzelve beschrijft, en dat hij dat van WASHINGTON niet beschrijft, omdat hij het *niet heeft gezien*, maar vertrouwt, dat de Man even zoo bedaard, vrolijk en groot zal gestorven zijn, als de ge-

melde Vorsten.

DE ONSTERFELIJKHEID heeft ons minder voldaan. Bladz. 100 lezen wij:

„ Zou God zijn schepsel dan bedriegen
En *spelen* met zijn hulploos kind?
Zou de ingeschapen trek dan liegen,
Die met de kindsheid reeds begint;
Den jongling *toelacht bij zijn rozen*;
Den man het leed verdragen doet;
En *voor den grijsaard licht zelfs blozen*,
Wanneer zijn zon naar 't westen spoedt!"

Behalve dat ons dat *spelen* in den tweeden regel dubbelzinnig en althans na het *bedriegen* in den eersten zwak voorkomt, en ons de *trek*, die den jongeling *toelacht bij zijne rozen*, niet behaagt, is de zevende regel, in den eersten opslag, ganschelijk onverstaanbaar. Met moeite ontdekt men, dat, niettegenstaande de 4de, 5de en 6de regel op *trek* slaan, bij den zevenden regel het *zou* in den derden moet te hulp worden geroepen, zal men er een' zin aan geven; en dan nog is die zin niet duidelijk, doordien men ligtelijk het *licht* (der onsterfelijkheid) met de *zon* (des aardschen levens) verwart, en, in dat geval, het zeer natuurlijk vindt, dat er nog licht vóór den grijsaard bloost, als zijne zon *naar het westen spoedt*, en derhalve nog niet ondergegaan is.

In het dichtstuk: HET GERAAMTE, vinden wij:

„ De tijd heeft de eedle bloem ontbladerd,
De rozen van haar koon geroofd."

Hoe! *rozen* van de *koon* der *bloem* te rooven? Is dit geen onzin?

Het stukje: MIJNE VRIENDEN, is aardig en vloeijend, alhoewel de vinding niet nieuw is.

DE BELEGERDE STAD heeft veel, dat treft en roert. De vijf eerste coupletten zijn, inzonderheid, krachtig en stout. Ons bestek duldt niet, dat wij dezelve overnemen. Wij kunnen ons echter niet weêrhouden, om er één van af te schrijven:

„ Naauw naderen van ver de benden
Of schrik en wanhoop gaan haar voor:
Gij hoort reeds van het vrouwenschenden
En roof en moord verraân hun spoor.
Het landvolk vlugt; vernield ligt de akker;
't Gekraak der vlammen maakt het wakker;

De moeder vliegt naar 't hulploos kind;
Houdt *met* een hand zich aan den vader,
Daar zij nu man en kroost te gader
Alleen haar zorgen waardig vindt."

Het is jammer, dat de Dichter het treffende in de vijf eerste coupletten weder verzwakt, door te veel in *detail* te treden; eene fout, waarop wij hem te voren reeds opmerkzaam hebben gemaakt. Zoo zal de bijzonderheid, bladz. 31, dat het *gonzend?* bloed van de moeder en het kind, *uit beider wonden vermengd*, in 's vaders aangezigt spat, de deelneming van den Lezer niet vermeerderen; terwijl het ongeluk, dat een *bruidegom* kort vóór de voltrekking van het huwelijk sterft, niet onder de jammeren eener belegerde stad had behooren vermeld te zijn. Het onderwerp heeft zoo veel verschrikkelijks, zoo veel ijsselijks, dat aan hetzelve alleen eigen is, dat men waarlijk niet behoeft af te dalen tot onheilen, die dagelijks in de Maatschappij, buiten oorlogen en belegeringen, voorvallen.

HET HUISSELIJK GELUK is een lief stukje. Even fraai, zoo niet treffender, is het Tegenstuk: HET KRUIS IN HUIS.

DE KERMIS (Eene Voorlezing) heeft ons vermaakt. Het is, inderdaad, een aangenaam Tafereel, los, bevallig, levendig en met juiste kleuren geschetst. Het slot vooral is roerend:

„Vergeef mij, Vriendenkring! die minder losse toonen.
'k Zie de onschuld hier vertrapt, 'k hoor heilgen Godsdienst honen;
'k Hoor vuile lastertaal op hemelschoone deugd
Geworpen in den roes der onbezonnen jeugd.
Die dan nog luchtig zingt, hij moge een dichter wezen,
Nooit is er warm gevoel in zijne borst gerezen;
Ja, dat de hoogste kunst zijn zachte lier ook stemm',
'k Begeer geen enkel lied, geen enklen toon van hem."

DE LIGTEKOOI is het laatste, en zoo niet het beste, ten minste een der besten uit den bundel. Wij zouden er gaarne iets uit overnemen; doch onze beoordeeling is reeds te breedvoerig geworden voor het bestek van dit Maandwerk. Wij hebben daarom ook vele stukjes met stilzwijgen moeten voorbijgaan, en veel moeten achterhouden, wat ons anders aanmerkenswaardig voorkwam. Dit weinige nog:

Hier en daar hebben wij iets aangetroffen, dat ons onduidelijk of wel geheel onverstaanbaar voorkwam. Wij hebben hiervan reeds eene proeve gegeven. Daaronder behoort ook, bladz. 88:

. . . . „maar ook geen worm vergeten,"

 en

en bladz. 169:

„ Voor de oogleên zwart als git;"

Het woord *makker*, in het dichtstuk HET STERFBED voorkomende, is, onzes inziens, in den zin, waarin de Dichter het gebruikt, eenigzins *triviaal*, en hinderde ons te meer op ééne plaats, zoo fraai, zoo treffende, dat wij dezelve in haar geheel onzen Lezeren nog moeten mededeelen:

„ Ja, warme vriend der deugd! 't Zij ge in uw prille jaren
Den laatsten tol betaalt, of met uw zilvren haren
Den hoogsten top beklimt, dien immer mensch beklom,
God vindt uw ziel gereed in jeugd en ouderdom.
'k Wil nog een oogenblik bij 's grijzen sterfbed beiden,
Die eedle grootheid zien, bij dit ontzagg'lijk scheiden.
Treed nader, liefdrijk kroost! besproei die vaderhand (*):
Zij heeft u elke deugd, de Godsvrucht ingeplant.
Hoe hangt gij aan zijn borst! Gij kust, nog kust hij weder;
Hij zegent met zijn oog — dit stervend oog, hoe teeder!
Daar ligt hij sprakeloos. Hij lacht nog: 't is het beeld
Der eindelooze vreugd, dat op zijn wangen speelt.
Hij ademt zachtkens nog, als 't windje door het loover:
En 't juichend englendom voert nu een' *makker* over."

Ook zouden wij de uitdrukkingen van *loshoofd* en *beuzelpraat* voor den ernstigen toon en de deftige houding van datzelfde gedicht onvoegzaam keuren.

Voorts moeten wij den Dichter waarschuwen voor het veelvuldig gebruiken van zekere beelden en bijvoegelijke naamwoorden. Hoe veel *bloemen* en *rozen* treffen wij in deze Verzameling niet aan! en hoe dikwijls komt het epitheton *lieve* niet voor! Overal is het: *lieve vreugd*, *lieve vrede*, *lieve ruiker*, *lieve koon*, *lieve geur*, *lieve vrolijkheid*, *lieve slaap*, *lieve mond* enz. *Lieve deugd* komt op bladz. 72 tweemaal voor, en is dáár, volgens ons oordeel, telkens ongelukkig gekozen.

Eindelijk vonden wij nog: *dienst* VERWEIGREN, voor *diensten weigren*; *Godsdienst* vrouwelijk gebruikt, *wanneer* en altijd *ellend*, *ellende* enz., wel is waar slechts kleine vlekken, doch gewigtig genoeg, om den Schrijver de noodzakelijkheid van eene meer zorgvuldige beschaving zijner, anders zoo fraaije, gedichten te doen gevoelen.

Wij raden den Hr. VAN LOGHEM ernstig aan, om zich, inzonderheid door de verkeering met zijne dichterlijke Vrienden, welken hij eenige lieve regels heeft toegezongen, in de

(*) *Met tranen* — wil de Dichter zeggen, maar zegt dit intusschen niet.

de edele en goddelijke Dichtkunde, die hij reeds zoo gelukkig beoefent, verder te volmaken; en daar wij als een hoofdgebrek in onzen Schrijver aanmerken, dat hij niet zelden te omslagtig is, en door noodelooze uitweidingen en het invlechten van bijzonderheden, die tot het hoofdonderwerp eigenlijk niet behooren, het belang van het geheel verzwakt, eindigen wij ons verslag met de volgende regels van HORATIUS:

Semper ad eventum festinat, et in medias res,
Non secus ac notas, auditorem rapit, et quae
Desperat tractata nitescere posse, relinquit.

Puntdichten van P. G. WITSEN GEYSBEEK. *Te Amsterdam, bij* P. G. *en* N. Geysbeek. 1809. *In gr.* 8*vo. Buiten het Voorberigt*, 32 *bladz.*

Wij hebben onder deze Puntdichten onderscheidene aangetroffen, die, naar ons oordeel, inderdaad *geestig* verdienen genoemd te worden; eenige van minder gehalte, welke nogtans in een verloren oogenblikje der lezing niet onwaardig zijn, en enkele, welke wij wel gewenscht hadden, dat de Heer WITSEN GEYSBEEK bij de, door hem gehouden, monstering verworpen had.

Het is moeijelijk, om dit ons oordeel met bewijzen te staven, daar het aan eenen zekeren maatstaf ontbreekt, waarnaar men soortgelijke voortbrengselen moet waarderen. Men denkt nog al onderscheiden over de vereischten van het Puntdicht, en al ware men het hieromtrent ook volkomen eens, dan zal men nog dikwijls ten aanzien van de vraag: of hetgene men leest aan die vereischten voldoet? verschillen. De goede smaak moet hier beslissen. Hetgeen de een voor aardig, treffend, geestig houdt, komt anderen niet zelden ongezouten en laf vóór, en even als het wel slagen in het vervaardigen van deze soort van verzen veelal afhangt van de luim des Auteurs in den oogenblik, dat hij zijne *epigrammen* opstelt, zoo hangt het oordeel des Lezers veelal af van de luim, in welke hij zich bij de lektuur bevindt. De Auteur noemt het Puntdicht te regt *den inval van een' oogenblik*; maar of die inval *inderdaad gelukkig* geweest zij, — hierover zal natuurlijk onderscheiden gedacht worden.

Alles, wat wij doen kunnen, is den Heere WITSEN GEYSBEEK eenige versjes uit zijne verzameling op te geven, die wij onder de *besten*, *minderen* en *slechten* rangschikken. Onder de eerste klasse behooren, naar onzen smaak, No. 1, 2, 16, 20, 21, 27, 37, 52, 64, 87, 89, 95 enz.; onder de twee-

tweede, No. 3, 4, 8, 11 enz., en onder de laatste soort, No. 14, 18, 45, 57 en 72.

No. 62 is waarlijk zeer *naif*; doch het onderwerp komt ons juist niet zeer kiesch voor, en is daarenboven reeds zoo menigmaal bearbeid, dat wij den Schrijver zouden afraden, in het vervolg aan dergelijke afgesletene aardigheden zijn vernuft te koste te leggen. De titel van No. 68 heeft ons geërgerd. Ook hebben wij soms eenen enkelen *germanismus* ontmoet.

Wij vertrouwen onze Lezers geenen ondienst te zullen doen, door hun eenige van de fraaiste stukjes uit dezen bundel mede te deelen.

HET PUNTDICHT.

Als de inval van een oogenblik,
Is 't puntdicht kort en scherp: het geeft, om zoo te spreken,
Der menschen dwaasheên en gebreken
Geen dolksteek, maar een' speldeprik.

HET GEVONDEN RIJM.

Toen onlangs Pallius een rijmwoord zocht op „ Musa,"
Zag hij zijn weêrhelft aan, en vond het rijm — „ Medusa."

HET VEREFFEND SPELLINGGESCHIL.

Spel „ wEreld!" eischt de wet door Siegenbeek gegeven;
En „ wAreld" wordt door Bilderdijk
Als de echte spelling voorgeschreven:
Wie ongelijk hebbe of gelijk
Is me onverschillig. 'k Wil met beiden vrienden blijven:
'k Neem beider letters aan, en zal dus „ wAEreld" schrijven.

JOBS VOORDEEL.

Anthonij las dat Job had dubbel weêr bekomen
't Geen eens door God hem was ontnomen.
„ 't Was goed," sprak hij, „dat God zijn wijf hem niet ontnam,
„ En Job dus ook geen twee voor één bekwam."

DO. PRAVUS

AAN ZIJNE GEMEENTE.

Ik wijs den smallen weg u aan,
En zelf bewandel ik den breeden:
Mogt iemant vragen naar de reden,
't Is om ulieden niet te hindren onder 't gaan.

DE GOUDEN EEUW.

Gij dwaalt, die in den waan nog zijt
Dat wij thans de ijzren eeuw beleven,
Omdat geen handel meer aan d'Amstel wordt gedreven;
Neen, 't was eene ijzren eeuw, toen gij, van elk benijd,
Het goud met moeite en zorg en vlijt
In 't zweet uws aanschijns hebt gewonnen;
Maar nu gij, van dien last bevrijd,
Het goud in hofcostuum, borduursels en galonnen
Zijn' glans verspreiden ziet, is 't eerst een gouden tijd.

Ten aanzien van het laatste, geven wij den Dichter in bedenking, of de *tegenstelling* er niet bij winnen zoude, zoo de *vijfde regel* op deze of soortgelijke wijze wierd gesteld:

„ In *ijzren kisten sloot* het goud, dat gij met vlijt"

Uit de opgegevene stalen zal de Lezer, zoo anders zijn smaak niet al te veel van den onzen verschilt, bespeuren, dat het den Heere WITSEN GEYSBEEK niet aan geschiktheid voor het Puntdicht ontbreekt, en dat hij *in dit vak* alle aanmoediging verdient.

De Koophandel, door J. A. H. REIMARUS, *M. D. Professor in de Natuurkunde, enz. te Hamburg. Amsterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. 1808. *In kl.* 8*vo.* 32 *Bladz.*

„ Zints dat er beschaafde Volken zijn, was de Koophandel de ziel van de Staatkunde. Het is derhalve niet te verwonderen, dat de stormen, die dit gebied overvallen, in den handel inzonderheid neêrslagtigheid verwekken. In dit oogenblik van lijden en angstvolle bekommering, waarin *Mars* en *Neptunus* om strijd schijnen te ijveren ter vergruizing van den vredelievenden slangenstaf, verheft een leerling van *Aesculaap*, een grijsaard, eerwaardig en wijs, van zoo vele zijden den grijsaard van Cos gelijkende, zijne bedaarde en gerustitellende stem, ten einde alle partijen indachtig te doen zijn, hoe veel de vrije verstandhouding tusschen de onderscheidene volken en gewesten der aarde ten allen tijde hebbe bijgedragen tot de aangenaamheden en volmaking van den maatschappelijken staat. Hoe schoon is het, eenen man, wiens onderscheidene opgeklaardheden, wiens groote roem gewigt hechten aan zijne woorden, van wien alle de dagen eener lange loopbane gekenmerkt zijn geworden door de eene of andere weldaad voor de menschheid, nog zoo ijverig

hare zaak te zien dienen, en door zijne bijna tachtig-jarige hand met juistheid, met zwier en met zuiverheid eene schets te zien ontwerpen van de voordeelen, die de maatschappij onophoudelijk heeft getrokken van den Koophandel, en van de beweegredenen, welke zij heeft dien te beschermen!"

Dit is het oordeel, hetwelk een achtenswaardig en bevoegd Regter, de beroemde VILLERS, velt over het aangekondigde boekje en diens Schrijver. En, inderdaad, het stukje is op eene aangename en bevattelijke wijze geschreven, kort en zaakrijk, bondig en onderhoudend, niet overladen met geleerde aanhalingen, niet ontbloot van zwier en bevalligheid. De geschiedenis des Koophandels wordt er beknoptelijk in voorgedragen van de vroegste tijden af. Deszelfs opkomst, voortgang, weldadige invloed op den voorspoed en bloei van Volken en Maatschappijen, op de verzachting en beschaving van zeden en gewoonten, op de uitbreiding van denkbeelden en verspreiding van licht en kennis, worden er in aangewezen; en wij twijfelen niet, of de ware Hollander zal het met genoegen lezen.

Dissertatio Philosophica Inauguralis, *de iis, quae veteres Philosophi de magnitudine Telluris prodiderunt.* Auct. J. C. LOW. Lugd. Bat. &c.

Bij den ongemeenen voortgang der letteren, blijft een terugzigt op de gevoelens der Ouden ten allen tijde eene schuldpligtige hulde aan derzelver verdiensten, en gelijk zij bovenal den grond legden tot wiskunstige berekeningen, op de wijsbegeerte toegepast, zoo verstrekt het den jongen Geleerden tot eer, dat hij zich bekend make met de geschiedenis der oude Letterkunde, om over de stelsels van zijnen tijd juist te kunnen oordeelen. Gepast is alzoo de keuze van den Heer LOW, om, bij gelegenheid zijner bevordering tot Leeraar der Wijsgeerte en Meester der Vrije Kunsten, den arbeid der Ouden na te sporen in de berekening van de grootheid der Aarde. Naauwkeuriglijk deelt hij alzoo mede die der *Chaldeërs*, gelijk mede die, welke door ARISTOTELES en ARCHIMEDES is opgegeven, en eindelijk die van ERATOSTHENES, POSIDONIUS en PTOLEMAEUS. Hieruit maakt hij eene vergelijking, ter vindinge van de lengte en breedte, zoo ook van de reismaten of passen, en toont alzoo de overeenkomst tusschen die oude berekeningen en de latere van de Heeren MECHAIN en DELAMBRE. Ten slotte dient eene plaats uit SIMPLICIUS, zoo ten aanzien van den Griekschen tekst, als van de Latijnsche overzetting, getrouwelijk medegedeeld. Het geheele be-

beloop dezes werks van zeven Hoofdstukken, in eenen zuiveren stijl, en de stellingen, in het openbaar verdedigd, geven het sprekendste bewijs van den ijver, waarmede zich deze jonge Geleerde op de beoefening der wetenschappen heeft toegelegd, en doen van hem alles goeds voor de toekomst beloven.

Redevoering, uitgesproken in de eerste Vergadering van het Twentsche Departement Tot Nut van het Algemeen, *binnen Borne, op den* 19 *van Louwmaand* 1809, *door den daar toebenoemden Voorzitter Mr.* J. M. J. AANSORGH. *Te Deventer, bij* G. Brouwer. *In gr.* 8*vo.* 24 *Bl.*

Naar gelang, in weerwil der nog heerschende vooroordeelen, de weldadige invloed der loffelijke Maatschappije *Tot Nut van 't Algemeen* meer en meer kennelijk wordt, nemen ook, al gaande weg, hare Departementen in getal toe. Nu en dan moge er een Departement vernietigd worden (en der zulken getal is zeer gering), die vermindering wordt door aanwinst meer dan vergoed. Ook te *Borne*, en in omliggende plaatsen, vonden zich eenige goedgunners aan het heil der natuurgenooten opgewekt, om ten algemeenen nutte iets bij te dragen. De Heer en Mr. AANSORGH, tot Voorzitter van het nieuwe Departement benoemd, opende de Vergadering met de Redevoering, die thans voor ons ligt. Na eene beknopte ontwikkeling van het wezen, doel en de opkomst der Maatschappij, stelt de Redenaar zich ter taak, eenige bedenkingen in het midden te brengen *over 's menschen roeping door de Natuur, om, tot de bereiking van zijn eigen welzijn, ten nutte van het algemeen te werken en te leven.* Het bewijs voor deze stelling ontleent de Heer AANSORGH van, en bouwt hij op onze bestemming als Mensch; op de betrekking, waarin wij ten opzigte van onzen evenmensch geplaatst zijn; en op de bijzondere neigingen of driften, die de wijze Schepper der Natuur ons heeft ingeplant. In de ontwikkeling van deze bewijzen toont de Heer AANSORGH een man te zijn van goeden smaak en gezond oordeel, die, hoe zeer ijverende om tot nut der natuurgenooten iets bij te dragen, zijne medeleden echter vermaant, in dit loffelijk werk met omzigtigheid te handelen. „Dat geene toomelooze ijver ons vervoere," zegt hij onder andere tot zijne medeleden, „om geneesmiddelen te gebruiken, die erger „dan de kwaal zijn, welke wij trachten te genezen. Tot „verlichting van menschen behoort de grootste behoedzaamheid. Hun verlichting te willen opdringen, is zoo goed,

 „als

„ als hen in hunne vooroordeelen en onkunde te sterken. En
„ hunne vooroordeelen en dwalingen te vernietigen, alvorens men iets beters bij hen in de plaats gesteld heeft, is
„ zoo goed, als hen tot een gewis verderf te leiden!"

Alphabetisch Register voor het Wetboek Napoleon, enz. Te Zwolle, bij J. de Vri.

Wij kunnen dit Register niet aanbevelen. Het is noch volledig noch oordeelkundig zaamgesteld, en draagt alle blijken eener onvoegzame en in deze soort van stukken altijd nadeelige overhaasting.

Register op de Ordonnantie der Belasting op het Regt van Successie van 4 Oct. 1805, door J. A. GRASWINCKEL, *Secretaris der Stad Haarlem, enz. Tweede Druk. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini.

Zoo ongunstig als ons oordeel over het zoo even aangekondigd Register op het Wetboek Napoleon was, zoo gunstig oordeelen wij over het Register, hetwelk thans voor ons ligt. Menigvuldig gebruik heeft ons de waarde daarvan doen kennen; en daar deze tweede druk nog vermeerderd is met opgave en aanwijzing van al datgene, hetwelk, zoo tot regeling der executie, als tot opheldering en toepassing van de genoemde Ordonnantie, sedert hare invoering, van tijd tot tijd is bepaald geworden, zoo durven wij dezelve met de grootste gerustheid aanbevelen.

De Redevoering van Mr. C. C. PAEHLIG, *Prof. te Groningen, door den Schrijver verdedigd tegen de Beoordeeling van dezelve, geplaatst in den Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde van 1807. I. Te Groningen, bij* W. Kamerling. *In gr. 8vo.*

De Heer PAEHLIG had in den jare 1804, toen hij den post van Hoogleeraar in het Burgerlijk Regt en de Geschiedenis van het Romeinsch Regt aan 's Lands Universiteit te Groningen aanvaardde, eene Redevoering gehouden, *ten betooge, dat de beoefening van de Regtsgeleerdheid overeenkomstig het belang van den Burgerstaat, en de behoefte van den tegenwoordigen tijd, moet worden ingerigt.* Van deze Redevoering gaf

gaf de Schouwburg in het begin van 1807 in *zeven* bladzijden een over het geheel aanprijzend berigt, doch voegde daar eenige aanmerkingen bij, in welke eene te groote en zelfs hier en daar zeer onwijsgeerige gehechtheid aan het oude ook den minkundigen Regtsgeleerden gemakkelijk in het oog liep. De Heer PAEHLIG betoogt nu (1809) in 109 bladzijden, dat de Schouwburg veel gekheden gezegd heeft. Wij gelooven, dat de Heer PAEHLIG, zonder veel gevaar voor de wetenschap, deze moeite had kunnen uitwinnen, en zich vele verdrietige uren had kunnen besparen. Men doet sommige aanmerkingen te veel eer aan door ze te wederleggen, en de toon der twistschriften geeft maar al te veel aanleiding om in tegenovergestelde uitersten te vallen; gelijk ook in dit geschil het *medio tutissimus ibis* misschien de billijkste uitspraak zoude zijn.

G. VAN HASSELT's *Antwoord op de Recensie van de Algemeene Bibliotheekschrijveren, van zijn Werk over Rozendaal. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman Jr. 1809. *In gr.* 8*vo.* 14 *Bladz.*

Wij vinden hier eerst de bovengenoemde Recensie uit No. VII. der *Hed. Vad. Bibliotheek* enz. voor 1809. herdrukt, en dan eenige aanteekeningen van den Heer VAN HASSELT op dezelve. Aangaande de Recensie achten wij ons, naar den aanleg van ons Tijdschrift, niet bevoegd eenige uitspraak te doen. Wat wij zelve over het Werk des Heeren VAN HASSELT oordeelen, blijkt uit No. X. der *Alg. Vad. Letteroefeningen*, voor 1809. bl. 439 en volg., en wij verklaren, door de aanteekeningen, die tegen de Recensie der Bibliotheek-schrijveren hier door hem gemaakt worden, voor zoo ver dezelve ook tegen onze aanmerkingen kunnen geacht worden gerigt te zijn, (wel te verstaan, toevallig; want onze Recensie is later dan dit antwoord in het licht gekomen,) geenszins van ons gevoelen afgebragt te zijn, aangaande het onoordeelkundige van zulk een' arbeid. Al stemmen wij het den Heer VAN HASSELT toe, wanneer hij, *aanteekening i*, zegt: „ De Geleerden mogen alzo vorderen, gelyk zy doen, dat hun iedere ontdekking [van echte stukken] in deszelfs [derzelver] oorspronkelyke taal werde [worde] voorgesteld, hoe oud en versleten en kwaad die ook luiden moge;" zoo neemt dit onze aanmerking niet weg, dat de bekendmaking van zulke stukken van opheldierende aanmerkingen behoorde vergezeld te gaan, die derzelver algemeene en bijzondere belangrijkheid in het oog deden vallen. Wij hebben de belangrijkheid van vele stukken erkend, doch kunnen daaronder niet rangschikken diegenen, welke hier door den Heer VAN HASSELT, *aanteekening g*, worden bedoeld. Welk nut toch heeft het, of men wete, dat de

de oude Graven en Hertogen aanhoudend hun verblijf op *Rozendaal* hielden? En de nuttigheid daarvan al eens toegestemd zijnde; wat baat het, ieder verblijf aldaar met echte stukken *in extenso* te bewijzen? Indien de Heer VAN HASSELT zijn bevinden daaromtrent in een' regel of drie had te kennen gegeven, wie ter wereld zou zijne getuigenis in twijfel trekken, en de oorspronkelijke stukken zelve willen lezen? Moeten wij nu ook niet op zijne naauwkeurigheid in het afschrijven gerustelijk aangaan? Moet het geloof aan zijne goede trouw thans niet even sterk zijn, als bij zulk eene behandeling, gelijk wij wenschten? — Het overige der aanteekeningen, meer bijzonder de Recensie der Bibliotheek-schrijveren rakende, heeft, schoon het de bewijzen draagt van de kunde des Heeren VAN HASSELT in het door hem geliefkoosde vak van studie, waarin noch oud noch nieuw zijne aandacht schijnt te ontslippen, echter als wederlegging van het tegen zijnen arbeid aangemerkte weinig om het lijf, en is in eenen omslagtigen, slordigen en vrij duisteren stijl vervat; en daar, waar hij geestig zijn wil, is hij ten uiterste laf. Men leze, om zich hiervan te overtuigen, alleen zijne *aanteekening n.* Met één woord; gelijk het den man aan oordeel mangelt, zoo is hij ook van vernuft en smaak ontbloot. En niet alleen zijn stijl, maar ook zijne taal is allerellendigst, en zondigt tegen de eerste regelen; waarvan deze weinige bladzijden overvloedige bewijzen opleveren. — Dan genoeg, ja meer dan te veel over deze *Brochure*, die uit haren aard tot geen bestendig aanwezen geschikt is.

PHILIBERT, *of de Betrekkingen. Een Roman.* (*Naar 't Hoogduitsch*) *van* A. VON KOTZEBUE. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1809. *In gr. 8vo.* 171 *Bl.*

Gelijk alles op deze wereld uit eigenbaat zijnen aanvang neemt, zoo gaat het ook met vriendschap en liefde, zelfs de reinste en edelste niet uitgezonderd. Wij verwijzen den Heer Vertaler naar den LÆLIUS van CICERO met deze zijne magtspreuk, waarvan men zich liefst onthouden moest, ten zij men dien ouden Heer alvorens gelezen, verstaan en wederlegd had. *Si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut fit, per quam quisque assequatur quod desideret, humilem sane et minime generosum relinquunt, ut ita dicam, amicitiæ ortum, quam ex inopia et indigentia natam volunt. Quod si ita esset, ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus. Quod longe secus est.* Het is desniettegenstaande zeker, dat de Heer Vertaler gelijk heeft ten aanzien van hetgeen men niet zelden liefde en vriendschap noemt, en dat de onervarene jeugd, ja dik-

dikwerf de man van rijpere jaren en ondervinding, zich maar al te zeer in de keuze van vrienden en zijne verwachtingen bedrogen ziet; zeer vele vrienden vindt men zeker moeijelijk, maar eigenbaat is ook bij ons de grond der vriendschap niet; als wijsgeer moge de Vader der Latijnsche welsprekendheid geen orakel zijn, 's mans verstandig betoog geldt voor 't minst bij ons nog meer, dan een stout gezegde tot Voorberigt voor de vertaling van een verdicht verhaal, waarvan de Schrijver zonder eenig Voorberigt begon, en misschien het geschil niet aanroert, of hetzelve welligt aan onze zijde beslissen zal.

De Roman behaagt ons. De jonge uitmuntende PHILIBERT vond zich in zijne zoo hooggespanne verwachting van *zuivere eeuwige liefde en vriendschap* al spoedig te leur gesteld. Hij had zich intusschen, door zijne beminde althans, wat al te lomp laten bedriegen; en wat zijne vrienden betreft, zijne ondervinding is niet vreemd; men doorbladere slechts zijne eigen vriendenrol! — ongelukkig intusschen, indien men juist op ieder blaadje, na verloop van ettelijke jaren, of *maar eenen goeden bekenden*, of *huichelaars en verraders* vindt. Dat alles, wat zich de jeugdige verbeelding voorstelt en belooft, vindt men zeker ook bij de beste vriendschap niet — veel daarvan is overdreven en alzoo onmogelijk, veel wordt dit door *betrekkingen*; het volmaakte is nergens op de wereld. Maar 't geen de Voorredenaar zegt: *alles, wat van deze wereld is, vergaat en moet vergaan*, geven wij, op liefde en vriendschap, ook *de reinste en edelste*, toegepast, zoo ligt niet toe. Men moge zeggen: „deze zijn van de wereld niet;" op de wereld zijn ze toch, Gode zij dank! en geven het duurzaamst en zuiverst genoegen. *Het is al geen goud, wat er blinkt*; deze les is den jongeling nuttig. PHILIBERT leerde dit en zal het nog wel verder leeren. Intusschen vertrouwen wij (de geschiedenis is nog niet geëindigd) *eenig* goud vindt of behoudt hij toch, misschien wel *daar*, waar hij het te voren miskend had. Omzigtigheid mag — moet men aanprijzen, maar geen ongeloof aan den adel der menschheid; zoo vormde men hem tot haat, immers verachting der menschen, en daar wordt niets goeds van. *De mensch heeft, tot zijn geluk*, (zoo sluit dit eerste Deel) andere *menschen noodig; doch niet zoo als zij werkelijk zijn, maar zoo als hij ze zich voorstelt.* Wij twijfelen, tot welk geluk? — PHILIBERT zal, hopen wij, zijne behoefte door menschen, zoo als zij werkelijk zijn, voldaan vinden. Wij beschuldigen de natuur van begoocheling, maar men begoochelt zichzelven. Ook de *betere* mensch is de *eenige betere* niet. Maar genoeg — nog eens, de Roman behaagt ons, en wij zien den afloop in het laatste Deel, dat reeds ter perse is, met verlangen te gemoet.

ALINE VAN RIEZENSTEIN, *door* AUGUST LAFONTAINE. *IIde Deel.* *Te Haarlem*, *bij* F. Bohn. 1809. *In gr. 8vo.* 338 *Bl.*

Wij haasten ons om van de voortzetting en voltooijing van dit voortreffelijk stuk berigt te doen, en twijfelen geen oogenblik, of de afloop van dit verhaal zal even zeer, zoo niet meer nog dan het begin, behagen. Trouwens, de Schrijver boezemt het aandoenlijkst belang in voor de door hem geteekende karakters, en aan het einde zien wij nu alle die ons dierbaar gewordene personen gelukkig, sommige niettegenstaande onze lange en zeer waarschijnlijke vrees. Overigens bezit deze geschiedenis in eene groote mate die schoonheden, welke de Romans van LAFONTAINE kenmerken, en dat leerzame en zedelijke, dat deze zijne schriften met een nieuw genoegen doet herlezen. Het geval der begrafenis eener arme onbekende vrouw, dat ons in het eerste Deel zoo bijzonder beviel, wordt nagenoeg de aanleidende oorzaak van al het volgend geluk; en geheel de rij der hier vermelde gebeurtenissen is de gang der hooge Voorzienigheid, die de ondeugd en vijandschap en wrok van eenen booswicht jegens zijnen edelen, deugdzamen Broeder te leur stelt en vergoedt door de vereeniging en hartelijke liefde hunner kinderen. Te regt zeide BUOL tegen den booswicht: „God en alle „verhevene geesten zitten hier in de kamer geregt te hou„den, en beslissen het langdurige *proces* tusschen twee „Broeders, die elkander haatten, tusschen u en uwen Broe„der, en alle hemelsche en menschelijke stemmen verkla„ren u schuldig, veroordeelen u! — De Hemel heeft de „beide Familien in spijt van u verzoend. Gij zijt gestraft. — „Nog kunt gij vreugde genieten, indien gij wilt. De Hemel „heeft u voor de laatste maal gewaarschuwd.” De verharde booswicht wilde niet, en was alzoo de éénige ongelukkige. „In de ledige kamers stond nu de verlaten Grijsaard, de „President, arm, naakt, van alles ontbloot; want niets, niets „behoorde hem op de wijde aarde, zijn kleinzoon niet, alle „behoorden zij tot de familie zijns Broeders. Niet eens „zijne bezitting was de zijne. Hij wilde die verkwisten, „om der Familie niets na te laten; maar hij was er te gierig „toe. Hij verzamelde groote rijkdommen. Hij wilde zij„nen kleinzoon onterven; bij ieder voornemen daartoe „stond echter de geest zijns Zoons dreigende voor hem, „en maakte het hem onmogelijk. Hij zag het, ook zijne „bezitting zou de kinderen zijns Broeders verrijken.” De Familiegeschiedenis van ALINE, waarvan het verhaal in het eerste Deel begon, is derhalve van dezen Roman het belangrijkste gedeelte, en omtrent al het vorige donkere erlangt

de

de Lezer genoegzame opheldering. —— Wij onthouden ons van eene uitvoerige opgave en verdere aanprijzing, omdat goede wijn geenen krans behoeft.

De Vrucht valt verre van den stam. Uit het Hoogduitsch van A. VON KOTZEBUE. *IIde Boek. Amsterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. 1809. *In gr. 8vo. 147 Bl.*

De gelieven zijn nog niet verre gevorderd; een medeminnaar is, wel is waar, uit den voet geruimd, en de oude Heer is gevallen, en zit in de gevangenis; hij laat nu zijne dochter vrij; THEODOOR klom intusschen; dan nu hapert het aan het meisje; dit verdenkt haren minnaar; zij is ver van huis, en toen zij haren vader het laatst sprak, sprak hij een vloek uit over dat huwelijk. Een ander paar gelieven deed zich intusschen op. THEODOOR had zekere EMMA uit de klaauwen van eenen wellustelling en uit een bordeel gered; op deze verliefde zijn vriend, de Musicus, en zij zelve meent hem heimelijk; dan, geplaatst als huishoudster bij den Inspecteur der gevangenis, ontdekt zij daar, dat de genoemde gevangene haar vader is; dien vader in zijne ellende te verlaten, kan haar niet van 't hart; die reden verzwijgt zij, en alzoo wordt dit Stuk met twee *blaauwtjes* besloten. *Schep moed, en hoor mijn voorstel*, zegt de vriend van THEODOOR: *korte zotheden zijn de beste: laat varen de ijdele hoop op ijdele meisjeshairen gebouwd.* Het zal ons benieuwen, wat de vrienden zullen aanvangen. De tijd, denken wij, zal nog rozen baren! De liefhebbers van KOTZEBUE miskennen ook in dezen Roman hunnen geliefkoosden Schrijver niet.

Almanac(h) de la Cour, pour l'Année 1810. à Amsterdam, chez *E. Maaskamp.*

Almanach van het Hof, behelzende (behalve den zeer volledigen gewonen inhoud) de Geslachtlijst der voornaamste gekroonde Hoofden, het berigt wegens de Koninklijke Familie, het Huis van den Koning, van de Koningin en de Prinsen, de Leveranciers van het Hof, het Krijgswezen, de Ambassadeurs en Consuls, zoo alhier als buiten 's lands vertoevende, de Staatsministers, Directeurs en Maarschalken van Holland, het Koninklijk Wapen, Titel des Konings, Hofgebruiken bij de Gehoorgevingen, met de Rouwdragten, de Koninklijke Orde der Unie, Kleeding en Lijst der Ridders, Koninklijk Instituut van Konsten en Wetenschappen met de naamlijst van deszelfs Leden; voorts een verslag der Krijgsbedrij-

drijven van het Hollandsche Leger in den jare 1809, en eindelijk een kort berigt wegens het Koninklijk Kasteel, het Loo.

Deze inhoud beveelt zich van zelf aan allen, die in eenige betrekking tot den Koning of Hoogstdeszelfs Hof staan, en zal ook niet onwelkom zijn aan vele anderen, die omtrent de gezegde onderwerpen een naauwkeurig berigt verlangen; te meer, daar ook dit Jaarboekje zelf zich, op nieuw, aanprijst door een aantal keurig bewerkte Platen, waaronder de beeldtenissen van den Koning der beide *Siciliën*, den Koning van *Westphalen*, den Admiraal VERHUELL, en van den Generaal CHASSÉ, en voorts eene afbeelding van het Ordesteeken en de Kleeding der Ridders, en ten laatste van het Kasteel; het Loo, uitmunten, als door onzen bekwamen PORTMAN gegraveerd.

BERQUINS *Kindervriend. Een Leesboek voor Kinderen. Naar de spelling van den Hoogleeraar* M. SIEGENBEEK. *Iste Deeltje. Uit het Hoogduitsch. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman, Jun. 1809. *In kl.* 8*vo.* 116 *Bl.*

Bij het nemen eener proeve, hoe deze Kindervriend onze kleinen bevallen zou, liet ik mijnen kleinen JAN No. XII. *De Paruik*, *de Schapenbout* enz. eens voorlezen; maar naauwelijks was hij begonnen, of zijn zusje wipte de kamer uit, en bragt mij een boekje, waarin zij zeide dat het veel fraaijer stond. Dat *fraaijer* nu laten wij eens daar, — maar *even goed*, daarin had zij volkomen gelijk. Het tweede Deeltje van *De Vriend der Kinderen*, bl. 114 enz. (waarvan de vertaling 1779 te Haarlem bij BOHN uitkwam) is door den Heer BERQUIN, zoo als men zegt, deugdelijk gestraft. Het boekje verder doorbladerende, vonden wij, naar het ons voorkwam, nog al meer oude bekenden; dan wij hebben geene roeping om die alle op te zoeken en aan te wijzen. De Heer MOELEMAN verklaart, dat hij tegen eenen *Nadrukker* in 't geheel niet mak zou zijn; en als wij zoodanig iemand in staat stelden om het *alibi* van een goed gedeelte aan te wijzen, gaf dit welligt aanleiding *casu quo* tot onnoodig gekijf en gehaspel. Maar had gemelde Heer, in stede van aan *den aanwijzer van een Nadrukker, Verkooper* enz., aan den *aanwijzer waar zijn* BERQUIN *ter markt ging* zijne *premie van vijftig gulden* uitgeloofd, zoo zou, vertrouwen wij, dit buitenkansje onze kleinen niet ontgaan, en zij zouden hem wel willen ontslaan van zijne verdere belofte, dat hij den naam van den Aanbrenger *strictelijk verzwijgen zal.*

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Historische en aesthetische beschouwing van den geest en form der Evangelische geschiedenis. Door FREDERIK ADOLF KRUMMACHER, *Doctor der Godgeleerdheid en gewezen Hoogleeraar aan de Universiteit te Duisburg aan den Rhijn.* Παντα θεια και ἀνθρωπινα παντα. HIPPOCRATES. *Uit het Hoogduitsch vertaald. II Deelen. Te Amsterdam*, *bij* W. Brave. 1809. *Te zamen* 619 *bl.*

'T Geen wij van harte gewenscht en met verlangen hebben te gemoet gezien, is dan eindelijk gebeurd; de Nederduitsche vertaling van het belangrijk werk, hier boven gemeld, ligt voor ons. Zekerlijk hadden wij liever gezien, dat men het boek eenigzins omgewerkt, en met onze gewone wijze van voorstellen wat nader vereenigd hadde. Doch — zulk eene omwerking zou waarschijnlijk onder de *pia vota* gebleven zijn; weshalve wij ons ook nu hartelijk verheugen, overtuigd, dat het werk, zelfs in dezen vorm, zeer veel nut zal kunnen stichten onder allen, wien het behoefte is, in den geest onzer heilige oorkonden in te dringen. Doch ter zake.

De titel getuigt genoegzaam van de schoone strekking des geheelen boeks, en het motto: *alles is goddelijk, en alles is menschelijk*, kenmerkt het standpunt van den Schrijver. Het werk is in geene strenge systhematische orde geschreven; maar men mist dezelve ook niet, dewijl deze wijs van de zaak te beschouwen uit haren aard minder geschikt is voor zulk eene behandeling. Intusschen staan de afzonderlijke deelen met elkander in een natuurlijk, inwendig verband, daar alles zich uit één beginsel als van zelfs ontwikkelt.

Om onze Lezers met het werk eenigzins bekend te maken, zullen wij eerst het standpunt van den Schrijver aanwijzen, met bijvoeging van ons oordeel over hetzelve, en vervolgens een overzigt geven van den hoofdzakelijken inhoud.

Het groote vraagſtuk bij het verklaren der H. Schrijvers, en met name der Evangeliſche Geſchiedſchrijvers, beſtaat ongetwijfeld daarin: of men hen met andere ongewijde Auteuren moet gelijkſtellen, dan of men iets hoogers in het opſtellen van hunne ſchriften moet erkennen. Neemt men het laatſte gevoelen aan in den gewonen zin van *inſpiratie*, dan is geene eigenlijk gezegde verklaring mogelijk. Immers door deze veronderſtelling vernietigt men al het menſchelijke in den Schrijver, en maakt denzelven tot een bewusteloos of lijdelijk werktuig van eene vreemde magt, welke zich door hem op deze wijze heeft willen uitdrukken. Dan, zulk eene willekeurige en zichzelve vernietigende veronderſtelling verdient geene wederlegging, en behoeft dezelve ook niet meer bij verſtandigen. Zij toch ſtrijdt met het wezen der menſchelijke zoo wel, als der Goddelijke Natuur; ja zij zou, ingevalle zij wierd aangenomen, evenwel niets oploſſen, dewijl men nog altijd de taal der Godheid moest zoeken te verſtaan, en derhalve — geene ſchrede verder gevorderd ware.

In lateren tijd is men van dit gevoelen tot het tegengeſtelde overgegaan. Men heeft, namelijk, de H. Schrijvers wel als menſchen beſchouwd; maar niet als die menſchen, die zij in de daad waren. Men heeft hen beſchouwd als koude verhalers of uitleggers van zekere algemeen erkende, of althans algemeen erkenbare waarheden en daadzaken, die zich van de taal hunnes tijds bedienen, welke wij dus ſlechts in onze taal, ſpreekwijzen en denkvormen behoeven over te brengen.

Krummacher, het verkeerde van deze handelwijze bevroedende, tracht de Evangelisten te beſchouwen, zoo als zij waren, en hunne ſchriften uit dat ſtandpunt te verklaren, waarop zij zelven ſtonden. Hij meent eerst in de Schrijvers, en vervolgens door hen in hunne ſchriften te moeten dringen.

Ter uitvoering van dit voornemen, heeft hij den natuurlijken en eeniglijk zekeren weg ingeſlagen, welke hier mogelijk is, en welke ook bij de verklaring van ongewijde Schrijvers gevolgd wordt, ſedert Wijsbegeerte de Letterkunde met haar weldadig licht heeft beſtraald.

Niemand toch zal het thans voor eene naauwkeurige bevatting van den geest eenes Griekſchen of Latijnſchen Auteurs genoegzaam achten, ſlechts algemeene woordkennis te bezitten, en uit alle, zelfs de ongelijkſoortigſte Schrijvers, hoe zeer ook door tijd en onderwerp geſcheiden,

den, woorden of spreekwijzen op te zamelen. Met welk een' ongunstigen uitslag men deze wijze van verklaring ook op de H. Schrijvers hebbe toegepast, toont KRUMMACHER duidelijk, zich reeds op ERNESTI beroepende.

Maar, vermits ieder Schrijver tot eene zekere bepaalde klasse behoort, zoo ontstaat er, behalve de algemeene uitlegkunde, van zelfs eene bijzondere (*speciale.*) Deze bepaalt zich vooral tot het eigenaardige van eene bijzondere taal in 't algemeen, of van een bijzonder tijdperk, of eindelijk tot de manier van uitdrukking van eenen enkelen mensch in zijne schriften.

Ieder Volk drukt in zijne taal zijn eigenaardig karakter uit. Deze taal is aan gestadige wisseling onderhevig, zoodat men uit de wijziging van dezelve (somtijds van enkele woorden) den geest van een tijdvak kan opmaken.

Maar daarenboven heeft ieder mensch zijne eigene taal en eigen' stijl, welke insgelijks uitdrukking is van zijn karakter. In werken, waarin de Schrijver zijne persoonlijkheid als verloochent of verliest, ontwaart men dezelve ook minder. Het is dan, alsof men de zaak zelve slechts ziet; de mensch verdwijnt. Dit is de hoogste *oorspronkelijkheid*, waarin de natuur onmiddellijk spreekt. HOMERUS, XENOPHON, CÆSAR zijn voorbeelden van dezelve.

Behalve deze oorspronkelijkheid is er nog eene tweede, welke haren grond heeft in den mensch zelven, in deszelfs bijzonder aesthetisch en aesthetisch-zedelijk karakter, in deszelfs geheele individualiteit, of de hem eigene wijziging van verstand en gevoel. Deze staat tegen over een wiskundig betoog, en openbaart zich in karakter, daden, woorden en gelaatstrekken. Dit eigenaardige openbaart zich dan het meest, wanneer de mensch door iets buitengewoons is aangedaan, en zijn gevoel spreekt. Is nu datgene, wat hem aandoet, iets bovenzinnelijks, iets, dat hij niet vermag uit te spreken, en 't welk hemzelven onverklaarbaar is, dan wordt hij als buiten zichzelven gerukt; hij poogt hetzelve te naderen, te bevatten, en in woorden uit te drukken. Daarom noemt men de zoodanigen Enthusiasten, omdat zij van een Ideaal bezield zijn, dat niet op zichzelf voorgesteld, maar alleen door beelden, symbolen en daadzaken kan worden uitgedrukt.

Tot regt verstand van zoodanige werken, moet men zich in de gemoedsgesteldheid des Schrijvers verplaatsen, en nasporen, *wat* het is, dat hem bezielt, en *hoe* hij daarvan is aangedaan. Dan eerst is men in staat, het

 werk

werk te verstaan en te verklaren. Maar wanneer wij geene andere berigten van het karakter des Schrijvers bezitten, dan die in zijn boek vervat zijn, moeten wij omgekeerd te werk gaan, en, in plaats van het boek uit den Schrijver, hem uit het boek verklaren. Het is dus geen cirkel, maar een rugwaarts gekeerde gang, welken wij toch in alles moeten volgen, waar wij van het uitwendige tot het inwendige willen doordringen.

Dit nu had plaats bij de Evangelisten. Zij waren van zulk een Ideaal vervuld. Het *goddelijke* in den mensche JEZUS is hier het onbekende. Hierdoor ontstonden de Evangeliën als van zelfs, en waren voortbrengsels der natuur, vol van strenge waarheid en onpartijdigheid. „Het „zijn geene," zegt de Schrijver, „met koele bedaard„heid, pragmatisch overzigt en nadenkend onderzoek ver„vaardigde schilderingen van een' geoefenden Geschiedschrij„ver; maar veeleer voortbrengsels der natuur, die op „Joodschen bodem in het tijdvak der kindsheid des Chris„tendoms voortkwamen, en, door deszelfs magtigen geest „te voorschijn gebragt, zich kunsteloos, gelijk alle voort„brengsels der natuur, maar daarom geenszins regelloos „ontwikkelden en vormden."

Dit is — voor zoo verre het zich in een kort uittreksel laat mededeelen — de weg, welken KRUMMACHER inslaat, om aan de Evangeliën hunne regte plaats aan te wijzen. Men ziet uit dit kort verslag, hoe nieuw en belangrijk des Schrijvers denkbeelden zijn, over den oorsprong, vorm en inhoud der Evangeliën; en men moet zijne verdienste erkennen, van eenen middelweg te hebben betreden tusschen de twee bovengemelde zoo zeer uiteenloopende paden. Doch hoe zeer wij aan den eenen kant den juisten en natuurlijken gang dezer denkbeelden erkennen; zoo gevoelen wij echter aan de andere zijde, dat hier nog iets wezenlijks ontbreekt. Wij zijn het, namelijk, met den geachten Schrijver ten volle eens, dat hij, bij de bewerking van zijne stoffe, het gewone denkbeeld van *inspiratie* niet kon volgen, dewijl het onderwerp van zijn onderzoek zuiver historisch is. Dan, wij voor ons meenen, dat dit gevoelen, hoe gegrond ook, hem te verre, en dus van de waarheid afgeleid heeft. Immers het zij zoo, dat de Evangeliën, voor zoo verre zij historie behelzen, met de werken van andere ongewijde Historieschrijvers kunnen vergeleken worden; maar hieruit volgt nog niet, dat zij daarmede volmaakt gelijkstaan. De Evange-

gelien hebben, bij alle hunne gelijkheid met historifche boeken, iets kenmerkends, waardoor zij zich van dezelve onderfcheiden. Dit nu, wat hun als *gewijde* Schrijvers eigen blijven moet, te bepalen, is hier de groote vraag. Men kan het denkbeeld van iets *hoogers* in dezen niet geheel verbannen; maar het komt er flechts op aan, om het wél te verftaan en te bepalen. De H. Schrijvers waren in zekeren zin *geïnfpireerden*, d. i. mannen, die door hun rein godsdienftig gemoed vatbaar waren voor die volkomene erkentenis van het goddelijke, en dus in zoo verre hunne individualiteit verloren; weshalve de zaak zelve in hunne fchriften fpreekt. Omdat zij in JEZUS *geloofden*, d. i. omdat het goddelijke, dat in hen lag, de volëindigde openbaring van het goddelijke in JEZUS erkennende, zich daarmede vereenigde, konden zij zijne Gefchiedfchrijvers worden. Juist die eenvoudigheid en kinderlijkheid, waardoor zij zichzelven in JEZUS als verliezen, is hier het hoogfte en goddelijke. Dit neemt hunne individualiteit als menfchen geenszins weg. Zij fchrijven; omdat zij, van de goddelijke kracht der waarheid gedreven, het niet laten kunnen, en fchrijven *zoo*, omdat *zij niet* anders kunnen, omdat het zoo is. Hunne *menfchelijke* perfoonlijkheid, hun karakter behoudt evenwel zoo zeer alle zijne oorfpronkelijkheid, dat ieder weder anders fchrijft (*).

De twee uiterften raken elkander alzoo hier. Het menfchelijke gaat over in het goddelijke door zichzelf te vernietigen, niet door vernietigd te worden. De Evangelisten worden, door het geloof geïnfpireerd, orakels van het goddelijke. Tot dit punt moet men, naar ons gevoel, komen, of de klove blijft, en er is niets verklaard.

Dit nu is het, wat ons in de befchouwing van KRUMMACHER nog fchijnt te ontbreken. Hij zoekt in de fchriften der H. mannen minder het *godsdienftige*, of *menfchelijk-goddelijke*, dan het *aesthetifche*. Misfchien ligt de eerfte grond van deze min juiste befchouwing — het

(*) Dit is ook de reden, dat JOANNES de moeijelijkfte is van alle Evangelisten. Het goddelijke was bij hem het meest levendig; daarom was hij ook het meest in JEZUS als overgegaan, en was alles bij hem geest en leven. Van daar dat dit Evangelie zich duidelijk onderfcheidt door zijne bijzondere natuur, wijze van ontftaan, vorm en ftrekking; weshalve KRUMMACHER het ook niet in zijn plan mede begrepen heeft.

het *protopseudos* — in de wijze, waarop onze Schrijver JEZUS zelven voorstelt. Wij erkennen zijne verdienste, van het goddelijke en menschelijke als vereenigd in JEZUS beschouwd, of de reine menschelijke natuur in hem tot het goddelijke verheven te hebben; maar meenen evenwel, dat hij ook hier somwijlen te veel bij het aesthetische staan blijft, in plaats van dit goddelijke op zichzelf te beschouwen.

Na deze aanmerkingen over het ontstaan der Evangeliën, toont de Schrijver den invloed aan van de individualiteit en het gemoed der Evangelisten op derzelver vorm. Maar deze vorm werd niet slechts hierdoor bepaald: het goddelijk-menschelijke in het karakter van JEZUS had insgelijks een uitgebreiden invloed op zijne Discipelen, en dus ook op de Evangeliën. Dit wordt met veel scherpzinnigheid ontwikkeld, en gestaafd met de ontvouwing van eenige wonderverhalen uit het onderscheidene oogpunt, waaruit de Evangelisten dezelve beschouwden, en uit den aesthetischen vorm hunner voordragt. Naar verdienste gispt KRUMMACHER hier den Commentarius van Dr. PAULUS en deszelfs manier van verklaring. Krachtig verzet hij zich tegen deze onzinnige handelwijze, het losse en schadelijke van dezelve duidelijk aantoonende. Maar veelligt hadde het werk aan eenheid en oorspronkelijkheid gewonnen, ware het geschreven zonder de zijdelingsche bedoeling ter wederlegging van den genoemden Schriftverklaarder. Want, ofschoon met voortreffelijke wederleggende aanmerkingen vermeerderd, ademt het echter op eenige plaatsen meer of min denzelfden geest, waartegen zoo sterk wordt geijverd. Immers schijnt het ons ten minste te verre gegaan, en zelfs strijdig met des Schrijvers aangenomene beginselen, het bedaren van den stormwind op het meer Genezareth als een bewijs bij te brengen van den invloed der subjectiviteit in het karakter der Evangelisten op de beschouwing en voorstelling der gebeurtenissen, en dienvolgens al het wonderdadige weg te redeneren. Hoe veel men ook moge toeschrijven aan den invloed van de poëtische natuur en de geestdrift der Discipelen op het verhaal van dit voorval, wij zien volstrekt niet, hoe de historische waarheid, en vooral het karakter van JEZUS, kan gered worden, wanneer men hier geen wonder aanneemt. — Op dezelfde wijze verklaart KRUMMACHER de vischvangst van PETRUS, (*Luk.* V.) Echter wil hij het niet op zich nemen, stellig te beweren, dat deze beide gebeurtenissen geene wonderen geweest zijn; maar alleen,

naar

naar den grondregel: *miracula non sunt multiplicanda*, een ander, mogelijk, oogpunt voorstellen, waarbij voor 't overige ieder Lezer, gelijk hij zelf, zijn eigen geloof behouden kan. Eenvoudiger en gemakkelijker is dan ten minste de hier ook aangehaalde natuurlijke opvatting van het ternedervellen der wacht bij de gevangenneming van JEZUS. Of echter hiermede gelijk staan de berigten der drie eerste Evangelisten van de verschrikkelijke natuurverschijnsels bij den dood van JEZUS — dit zouden wij wederom zeer in twijfel trekken.

(*Het slot hierna.*)

Nieuwe Leerredenen van Dr. FRANS VOLKMAR REINHARD, *Koninklijk Saxisch Opper-Hofprediker, Kerkraad en Opper-Consistoriaal Assessor. Uit het Hoogduitsch. Iste Stuk. Te Amsterdam, bij* W. Brave. *In gr. 8vo. 286 Bl.*

Er is reeds een groot aantal Leerredenen van den beroemden REINHARD voorhanden, waarbij de zoogenaamde Evangeliën, of Voormiddagsteksten uit de Evangelische Geschiedenissen, die hij, volgens de sedert lang bij 't Luthersche Kerkgenootschap aangenomene gewoonte, verpligt was te volgen, ten grondslage gelegd zijn. In het jaar 1806 aan de begeerte van hun, die wenschten, dat ook de Zondagsafdeelingen uit de Brieven der Apostelen, in de Luthersche Kerk voor elken Zondag achtermiddag vastgesteld, door hem op den predikstoel mogten behandeld worden, voldaan hebbende, gaf hij, in 't daaraan volgende jaar, de Leerredenen over die teksten ook in druk; en de ons onbekende Vertaler zal ongetwijfeld, door derzelver overzetting, bij velen onzer Landgenooten dank behalen. 't Verlangen, om dezelven te lezen, zal, vertrouwen wij, des te meer opgewekt worden, als men verneemt, hoe de Leeraar, volgens zijne eigene opgave, met dezelven is te werk gegaan. „ Meent men," zegt hij, „ over de Afdeelingen uit de Brieven goed te prediken, wanneer men de eene of andere daarin voorkomende, of slechts geopperde gedachte opvangt, en dezelve, zonder op het hoofdoogmerk van den tekst en op den overigen dikwijls zeer verscheidenen en rijken inhoud daarvan te letten, geheel alleen op eenen trant, die ons

 goed-

goeddunkt, ontwikkelt: dan is zeker niets gemakkelijker, dan het houden van zulke Leerredenen; maar de tekften zelve worden, op deze wijze, noch verklaard noch in hare vruchtbaarheid aangewend; men draagt zoo niet zoo zeer, hetgene eigen aan dezelve is, als wel iets vreemds voor, hetgene men daarmede verbindt. Mijne poging was daarentegen, om geen gedeelte van den tekst, waarover ik prediken moest, ledig te laten liggen, maar, zoo veel het in eene korte redevoering mogelijk was, alles, wat dezelve bevattede, op te helderen en aan te wenden. Op deze wijze werden de meeste Leerredenen, welke men hier vindt, algemeen bevattelijke, voor de stichting berekende *Bijbelverklaringen*, en ontvingen als 't ware van zelve de gedaante van *Homiliën*. Deze Homiliën zijn echter, gelijk een ieder bij het eerste inzien terstond ontdekken zal, geene opeenstapeling van menigerlei in geen naauw verband staande gedachten; overal is een *leidend hoofddenkbeeld* ten grondslag gelegd, waaronder alles gerangschikt wordt, en waardoor het geheel zamenhang en orde erlangt. Zekerlijk is de behandeling van deze tekften daardoor zwaarder geworden, dan men wel zou denken, wanneer men het zelf niet beproefd heeft; mogten slechts de oogmerken, welke ik daarbij had, — waarlijk bereikt worden!" Men vindt derhalve in deze Leerredenen meer Bijbelverklaringen, dan in de andere tot hiertoe uitgegevene, waarin doorgaans de tekst niet zoo zeer opzettelijk verklaard, als wel de eene of andere daarin voorkomende waarheid van eenen leerstelligen of zedelijken aard behandeld wordt. Jammer evenwel, dat die tekstverklaringen, ook in deze *nieuwe Leerredenen*, veelal zoo kort en schraal zijn. Doorgaans is wel van 't een en ander, dat in den tekst, wel uitgelegd zijnde, ligt, verstandig gebruik gemaakt; doch veel meer, waarvan tot gemeennuttig onderwijs partij kon getrokken zijn, voorbijgegaan, en dat wel, zoo 't ons toeschijnt, om des te meer eenheid in de behandeling te hebben: 't geen men echter bij zoodanige soort van Leerredenen, die de gedaante van Homiliën zouden hebben, onnoodig zou kunnen rekenen.

Zie hier eene korte opgave van de behandelde onderwerpen in de elf Leerredenen, welke dit eerste Stuk bevat, waarop nog *drie* van dezelfde grootte zullen volgen: 1. Op Nieuwjaarsdag, Gal. III: 23–29. Hoe gelukkig het nieuwe jaar voor ons zijn zal, indien wij het-

zel-

zelve met dien kinderlijken zin en geest doorbrengen, waarmede ware Christenen jegens God bezield zijn. — 2. Rom. XII: 1—6. Overdenkingen over de voorregten, die ware Christenen, als medeleden der Gemeente van Jezus, moeten bezitten. — 3. Rom. XII: 7—16. Overdenkingen over de voorregten, welke ware Christenen voor hunnen perſoon, en zonder opzigt tot bepaalde betrekkingen, bezitten moeten. — 4. Rom. XII: 17-21. Overdenkingen over de voorregten, waardoor ware Christenen zich van de overige wereld onderſcheiden. — 5. Maleach. III: 1-4. Over den heiligen ernst, die aan de zaak van Jezus zigtbaar is. — 6. 1 Kor. XIII. geheel. Dat eene echte Christelijke liefde, in den ſtrengſten zin, eene oneindige waardij hebbe. — 7. 2 Kor. VI: 1-10. Overdenkingen over de denkwijze en het gedrag van de eerſte verkondigers van het Evangelie. — 8. 1 Theſſ. IV: 1-7. Waarſchuwingen tegen eenige veel te weinig erkende verkeerdheden, die de reinheid der zeden onder ons nadeel kunnen toebrengen. — 9. Rom. VIII: 31, 32. De genade van God in Christus, als de rijkſte bron van troost bij alles, wat ons ontrusten kan. Op eenen Bededag. — 10. Gal. IV: 21—31. Opmerkingen over de beſtellingen Gods, ter zedelijke opvoeding en vorming van ons geſlacht. — 11. 1 Kor. XI: 23—32. Over de redenen, welke ons tot het gebruik van het Avondmaal van Jezus verpligten.

Men kent, uit andere Leerredenen van den eerwaardigen Prediker, den buitengemeenen rijkdom van gedachten, die daarin allerwegen wordt aangetroffen, den eenvoudigen en helderen gang, dien derzelver regelmatige ontwikkeling gewoon is te houden, en den diep indringenden nadruk en waar godsdienstgevoel wekkende warmte der uitdrukking, altijd gepaard met overtuigende bondigheid en vermeesterende kracht der bijgebragte bewijsredenen. Met opzigt tot deze laatstgenoemde eigenſchap vooral, munten deze Leerredenen, onzes oordeels, uit boven de meesten, die wij reeds hadden. En wij verblijden ons, dat de vertaling in eene zoo bekwame hand is gevallen.

Gebeden, Overdenkingen en Gezangen, betreffende eenige Gesprekken en Woorden uit den mond van Jezus. Een Huisboek voor Christenen. Door J. HAZEU, CS. ZOON. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1809. *In gr. 8vo. 410 Bl.*

Er zijn zoo vele Huisgezinnen in ons Vaderland, in welken eene godsdienstige stemming plaats heeft, en de mate van opgehelderde kundigheden en vatbaarheid voor rein Godsdienstgevoel is zoo verschillend, dat men niet ligt de welmeenende pogingen van hun, die den zoodanigen, door Hand- en Huisboeken, of andere dergelijke grootere of kleinere geschriften, tot opwekking en bevestiging van godvruchtige gevoelens trachten van nut te zijn, behoort tegen te werken, door de gebreken, die men er in meent aan te treffen, in openbare boekbeoordeelingen al te zeer in 't licht te stellen, en daarop alleen of voornamelijk de aandacht te doen vestigen.

Met deze, welligt in 't oog van anderen te angstvallige gedachte, zetteden wij ons, dit boek van den Heer HAZEU doorgelezen hebbende, tot de aankondiging van deze nieuwe vrucht van 's mans lofwaardige zucht, om Godsdienstige stichting onder zijne Medechristenen te bevorderen. En, offchoon 't ons dan leed doet te moeten zeggen, dat, onzes inziens, door 's mans zoogenaamde *korte en zaakrijke letterlijke verklaringen* van eenige heilrijke bijzondere gesprekken en woorden van Jezus, over diens Godsdienst- en Zedeleer niet 't door ons verlangde licht verspreid, en de geheele wijze van behandeling van deze onderwerpen, naar ons gevoel, niet in diervoege is ingerigt, dat wij er ons voor opgeklaarde Christenen veel goede werking van kunnen beloven; zoo willen wij desniettemin gaarne vertrouwen, dat een aantal, voor redelijker en grondiger onderrigt min vatbare Lezers, gewoon aan die manier van Bijbellezen, en geheel ingewijd in die wijze van denken en gevoelen omtrent Godsdienstige onderwerpen, die in dit Huisboek doorstraalt, er zich ter goeder trouwe, op hunne wijze, in hunne eenvoudigheid mede zal stich-

stichten, al is 't ook, dat zij onder 't lezen niet veel warmte ontwaar worden.

Hier en daar ontmoet men nog wel eene aanmerking; waarin de Schrijver, niet zonder grond, van meer algemeen aangenomene denkbeelden afgaat. Tot eene proeve, willen wij hier 's mans gunstige gedachten, over den veelal miskenden en, tegen 's Heilands openbare meening, onmeêdoogend veroordeelden Jongeling in 't Evangelie, ter neder schrijven. „En of nu hetgene wij in deze bespiegeling hebben voorgesteld, van achteren niet is bevestigd geworden, kunnen wij met zekerheid niet bepalen. — Echter vertrouwen wij, dat 's HEILANDS onderwijs niet geheel vruchteloos geweest zij aan het hart van dezen *jongeling*; dit geeft ons zijne droefheid duidelijk te kennen; hij was droevig, een bewijs dus, dat het hem ernst ware, en dat hij niet onverschillig bleef omtrent zijne eeuwige belangen; nergens toch lezen wij, dat zulk een zoeken onvruchtbaar gebleven is. — Wij kunnen dus hier geene bepalingen maken; echter mogen wij uit den aard der zaak, en uit het karakter van JEZUS, zijne goddelijke wijsheid, goedheid en alvermogen, wel eenig vertrouwen koesteren, dat deze *jongeling*, vroeg of laat, het voorwerp van JEZUS liefde zijnde, ook door Hem zal zijn te regt gebragt! — JEZUS zag hem dus droevig henen gaan, gewis met een oog van medelijden, dat hij de heilgoederen der eeuwige zaligheid, waarop hij toch zeer gesteld scheen te wezen, zoo weinig wist te waarderen; en geen geloofsvertrouwen had op Hem, den waren MESSIAS; den Leeraar der geregtigheid; den Verlosser zijner ziel."

De *Gezangen* zijn voorzien van muzijknoten, om, even als de *Gebeden*, bij den Huisgodsdienst, bijaldien men zulks mogt goedvinden, te kunnen gebruikt worden.

De

De Hulpvaardigheid aan Verkondigers van het Evangelie onder de Heidenen, aangeprezen in eene Leerrede over den III. Brief van Joannes vs. 5-8, uitgesproken den 17 van Oogstmaand 1809, bij gelegenheid der Algemeene Vergadering van het Nederlandsch Zendeling-Genootschap te Rotterdam, door J. WELDIJK, *Predikant te Gouda, en Lid van hetzelve Genootschap. Te Gouda, bij* W. Verblaauw. 1809. *In gr. 8vo. 27 Bl.*

Eene wel eenvoudige, ongekunstelde, maar oordeelkundige Leerrede, tot het oogmerk, waarvoor dezelve was opgesteld, juist geschikt, en die een ieder, hoe hij anders ook over het tegenwoordig Zendelingswerk oordeelen moge, met genoegen lezen zal. De Eerw. WELDIJK spreekt met warmte vrij uit zijn gevoelen, maar hindert nergens eenen andersdenkenden. Den tekst houdt zeker iedereen bij uitnemendheid wel gekozen. Nadat de Redenaar zich een oogenblik als meer of min in twijfel doet voorkomen, hoe men het Genootschap, waarin hij sprak, hebbe aan te merken, komt hij op den Apostel JOANNES, *wiens getuigenis*, zegt hij, *bij mij meer weegt, dan dat van duizend Wijzen onzer dagen, al hadden zij zelfs door reizen hunne kundigheden vermeerderd, of door verkeering onder Heidenen zich bekwaam gemaakt om te oordeelen over volken en derzelver karakters.* Duidelijk heeft de Redenaar hier, zoo als doorgaans in deze Leerrede, het oog op den Heer HAAFNER, dien hij in eene aanteekening vervolgens ook noemt. De opheldering van den tekst is kort, maar voldoende, en naar denzelven gaat hij dan de *hulpvaardigheid*, op den titel vermeld, aanprijzen. Vooraf merkt hij aan, dat, door de verandering van omstandigheden en tijden, die pligt nu anders gewijzigd wordt, en nu daarop nederkomt, dat men *voorziet in de behoeften* van de broeders en vreemdelingen, die onder de Heidenen gaan arbeiden, en in de *opleiding* der genen, die zich daartoe aanbieden, *ter verkrijging van de noodige kundigheden*, hunne behoorlijke *verzorging* en *toerusting*, — *zoodat zij ter verkondiging van den naam des Allerhoogsten niets behoeven te nemen van de Heidenen.* Daar het dit nu is, hetwelk het Zendelingsgenootschap verrigt, zoo is de getuigenis van JOANNES hier toepasselijk, en bewijst de Redenaar,

naar, dat het een *lofwaardig*, *goed* en *voordeelig* werk is. Na dit betoogd te hebben, volgt eene opwekking om *ſtandvastig* in dat werk voort te gaan, — zich door geene berisping te laten *afſchrikken*; en moedigt eindelijk de Leeraar zijne Broeders aan door de verzekering, dat het doel, de uitbreiding van den heerlijken Godsdienst, *zeker* eenmaal tot ſtand komt. Een gezegde, bij gelegenheid der bedenking, dat kennis aan geleerde talen in eenen Zendeling zou vereischt worden, trok onze aandacht bijzonder: *Wij kennen*, zegt hij, *een Christelijk Genootſchap*, *waar menſchen zonder geleerdheid plegen te vermanen en op te wekken*, *en ik ſchrome niet om te verklaren*, *dat*, *naar mijn inzien*, *dit Genootſchap in kunde*, *Godsvrucht en zedelijkheid voor andere niet behoeft te wijken*, *zoo het niet mag gerekend worden alle*, *over het geheel genomen*, *te overtreffen*. Eer hebbe het hart en de gepaste vrijmoedigheid van dezen waardigen Leeraar onder de Hervormden! maar (hij houde het ons ten goede) een enkel woordje zagen wij hier nog gaarne tusſchen ingevoegd: *waar* OOK *menſchen zonder geleerdheid*, enz. zouden wij hier liever lezen.

Wij twijfelen geen oogenblik, of ieder Lezer van dit kleene Stukje zal ons toeſtemmen, het Zendelingsgenootſchap vond in den Eerw. WELDIJK eene goede voorſpraak en bekwamen verdediger; zoodanige mannen ſtrekken hetzelve tot eer, en wie zou anders dan over hunne pogingen den besten zegen wenſchen! — Een gezegde, bijzonder tegen de Verhandeling van den Heer HAAFNER gerigt, trof ons bij de lezing; wij willen het afſchrijven: „ Wraak „ over al de geledene ſmaad en ongeregtigheden zal de Natiën bezielen; dat zich een aanvoerder opdoe, die hunnen moed ontvonkt, hen vereenigt, zich aan hun hoofd „ ſtelt!" — „ *Zoo las ik*, *maar ik dacht er bij*: *daartoe wordt grootheid en ſterkte gevorderd. En juist deze worden in de menſchelijke zielen opgekweekt door het Evangelie*, *dat onder de Heidenen den held zal vormen*, *die het volk tot beſchaving leidt*, *en hen vatbaar maakt om vergiffenis te ſchenken aan het nageſlacht hunner onderdrukkeren*." — Maar reeds ter proeve genoeg.

Geschiedverhaal van de opkomst en den bloei der Evangelische Luthersche Gemeente, toegedaan der onveranderde Augsburgsche Geloofsbelijdenis, binnen Arnhem; sedert het begin der Hervorming, tot op den tegenwoordigen tijd: uit echte Stukken zamengesteld, door een Lid der Gemeente. Te Arnhem, bij J. H. Moeleman, Jun. 1809. *In gr. 8vo. 54 Bl.*

Volgens den inhoud van dit klein, doch voor liefhebbers der Kerkelijke Geschiedenis nog al belangrijk Stukje, grootendeels overgenomen uit de grootere Werken van den Heere VAN HASSELT, (*Geldersch Maandwerk*, *Arnhemsche Oudheden* en *Stukken voor de Vaderlandsche Historie*,) zal de leer van LUTHER, reeds in 't midden der zestiende eeuw, in de Stad Arnhem bekend geweest zijn. Men vindt echter niet eerder van eene Godsdienstige bijeenkomst der Lutherschen aldaar melding gemaakt, dan in het jaar 1643, wanneer een en andermaal aan een vrij aanzienlijk getal leden het H. Avondmaal is uitgedeeld, en telkens op zon- en feest-dagen Godsdienstige bijeenkomsten zijn gehouden. Er kwam wel van den kant der Regering eenige tegenstand, maar, terwijl deze niet zeer geweldig was, ging men daarmede heimelijk voort, en 't getal der leden werd meer en meer uitgebreid. Men huurde, tot dat einde, op de korenmarkt, in zeker huis, eene groote zaal, waar reeds in 1644 aan honderd en negentig leden 't H. Avondmaal werd bediend; zijnde dezelfde plaats, waar naderhand de tegenwoordige Kerk gebouwd is. Hierop volgde echter, van den kant der Regering, eene stoornis. Men verbood die zamenkomsten ten sterkste: 't geen ten gevolge had, dat de Lutherschen buiten de stad godsdienstig vergaderden. Ook hierin belet zijnde, begaven zij zich eerst tot zijne Hoogheid, vervolgens tot den Zweedschen Afgezant, met 't aangenaam gevolg, dat, door de veelvermogende voorspraak van den laatstgenoemden inzonderheid, de zaak der Lutherschen een' gunstigen keer nam; zoo zelfs, dat reeds in 1648 een vast Predikant werd beroepen, door wien de Gemeente eerst bij oogluiking, en naderhand meer openlijk, ook met toestemming der Regering, bediend werd. De kelk, waarmede destijds, in den aanvang, het H. Avondmaal gevierd werd, wordt nog tot eene gedachtenis

nis bewaard. En nu kreeg de Kerk, door milddadige liefdegaven, waarin vooral de familie van den Heer BOCK uitmuntte, meer en meer bloei. Haar eerste Predikant overleden zijnde, ontving zij, na eenige sukkeling, een tweeden, J. C. HOPPIUS. Op zijne aansporing werd het huis, waarin tot heden de Godsdienstoefening gehouden werd, in 1657, aangekocht, en tot gebruik voor den Godsdienst in orde gebragt. Door zijne onvoorzigtigheid evenwel kwam de Gemeente kort daarna in ongelegenheid. Hem werd het prediken, en vervolgens ook aan de Gemeente hare Godsdienstige bijeenkomsten verboden. De onrustige en wispelturige Leeraar ging tot de Gereformeerden over, en men ging voort, 't zamenkomen der Gemeente, zelfs met geweld, tegen te gaan. De predikstoel werd, op hoog gezag, afgebroken, en 't geheele huis onbruikbaar gemaakt. Niet lang daarna evenwel werden hare omstandigheden weder gunstiger. Zij herkreeg de vrijheid, om godsdienstig zamen te komen, en bekwam nu van tijd tot tijd vaste Leeraars; 't Kerkgebouw werd hersteld, en vervolgens, door bekomene ondersteuning, merkelijk verbeterd en opgesierd. Het getal der leden is thans ongeveer zeshonderd zielen. Zij behoort mede tot de *Fraterniteit* of *Broederschap* van de in dit Rijk verbondene Gemeenten. — Er volgt nog eene beschrijving van 't bij haar gebruikelijk Kerkbestuur, met bijvoeging van de namen der Predikanten, welke, sedert de oprigting dezer Gemeente, bij dezelve gediend hebben, zijnde achttien in getal.

Leerschool der Apothekers, of beknopte Tafelen der Artsenijmengkunde, ten gebruike der Leerlingen, en der zoodanigen, welke zich voorbereiden tot het doen van hun Examen, door J. B. TROMMSDORFF, *Professor in de Artsenijmengkunde op de Hoogeschool te Erfurt, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald en met Aanmerkingen verrijkt door* P. LESCHEVIN, *Lid van de Hoogeschool te Dyon, enz. In het Nederduitsch overgezet en met Bijvoegsels vermeerderd door* C. G. REYNHOUT, *Chemist, Apotheker, enz. te Rotterdam. Aldaar, bij* P. en J. Holsteyn. 1809. *In fol.*

Was er immer een tijdvak, waarin men bijzonder werkzaam geweest is, om den Leerling de beoefening der

der wetenschappelijke kunsten, en onder deze inzonderheid de Schei- en Artsenijmengkunde, gemakkelijk en aangenaam te maken, het waren voorzeker onze dagen. In de daad alle reden heeft men dus, om van den Leerling buitengewone vlijt en grondiger bekwaamheden te vorderen, daar zij zich op velerlei wijzen in staat gesteld zien om in hun vak uit te munten. Hielden zich reeds voorheen onderscheidene bekwame Mannen, en onder dezen vooral ook de verdienstelijke HAGEN, onledig, om, met een even prijswaardig oogmerk, zoodanige Leerboeken der Artsenijmengkunde te vervaardigen, welke nog heden derzelver waarde blijven behouden; zoo verdienen nogtans latere dagen boven vroegere in dit opzigt den voorrang, en een dier Schrijvers, welke zich meer bepaaldelijk de grootste verdiensten kunnen toeëigenen, is de onvermoeid werkzame TROMMSDORFF. Zonder zelfs een woord van het aantal zijner Scheikundige geschriften te spreken, is het reeds genoegzaam, de aangekondigde beknopte Tafelen der Artsenijmengkunde, als Leerschool voor Leerlingen, ten bewijze aan te voeren. Hier immers kan de weetgierige, de geoefende zelfs, de grondbeginselen dezer zoo onontbeerlijke kennis vereenigd vinden, zich het middel verschaffen om het geheel als met een enkelen oogopslag te kunnen overzien, te begrijpen, stuk voor stuk te bevestigen en alle de deelen in ééns te omvatten; een voordeel, dat aan de vervaardiging van Tafelen of Tabellen, wanneer zij zoo juist zijn als deze, bijzonder eigen is. Gelukkig tevens voor den Leerling in ons Vaderland, dat hij zijne ontoereikende kennis aan die talen, waarin zulke onontbeerlijke geschriften het licht zien, te gemoet ziet komen door zoodanige verdienstelijke Mannen, aan welken derzelver vertaling zoo wél is toevertrouwd; en in dit opzigt verdient de Heer REYNHOUT zijnen dank en onze billijkste lofspraak.

Tien Tafelen maken den eersten inhoud van deze Leerschool uit. De eerste bepaalt zich tot een algemeen overzigt der artsenijmengkunde; de tweede tot de werktuigen en gereedschappen, die in eene artsenijmengkundige en scheiartsenijmengkundige werkplaats vereischt worden; (bij deze zijn de afbeeldingen der voornaamste werktuigen gevoegd): — de derde handelt over de enkele geneesmiddelen en de werktuig- en scheikundige bewerkingen van de artsenijmengkunde; - de vierde bepaalt zich tot de scheikundige artsenijbereidingen: 1°. de Loogzoutige, 2°. Zuren, 3°. Aardachtige, 4°. Zouten met eene loogzoutige grond-

grondſtof; — de vijfde tot het vervolg dezer zelfde Zouten, 5°. Zouten met eene aardachtige grondſtof, 6°. Aarden; — de zesde (7°.) tot de Zouten met eene metaalachtige grondſtof, 8°. Zouten met eene loogzoutig-metaalachtige grondſtof; — de zevende (9°.) tot de Metaalverzuurſels (*oxides*), 10°. de Metalen; — de achtſte (11°.) tot de Zwavel-bevattende, 12°. Wijngeest-bevattende bereidingen, 13°. Harſen; — de negende (14°.) tot de verzoete Zuren, 15°. Waterachtige bereidingen, 16°. Uittrekſels (*extracten*) en daarmede overeenkomſtige bereidingen, 17°. Geſuikerde bereidingen; — de tiende bevat (18°.) de Olien, 19°. de Zeepen, 20°. de uitwendige Geneesmiddelen.

De Vertaler, de drie eerſte Tafelen volgens TROMMSDORFF afgewerkt hebbende, ontdekte, dat er reeds eene Franſche overzetting van den Heer LESCHEVIN beſtond; nu ſtaakte hij zijnen verderen arbeid, volgende die van den Franſchen Scheikundigen, die het oorſpronkelijke bekortte, verbeterde, en met eenige aanmerkingen verrijkte. Deze aanmerkingen maken nu den volgenden inhoud uit, en hebben gedeeltelijk betrekking op de vereenvoudiging en verbetering der werktuigen, gedeeltelijk op de vervaardiging van eenige artſenij-bereidingen, zoo als die in Frankrijk plaats hebben. Deze aanteekeningen hebben voorzeker hare waarde, en zetten de Hollandſche uitgave dezer Tafelen luister en nut bij. Van gelijke nuttigheid zijn de aanmerkingen van den Vertaler zelven, die voor dezelve, gelijk voor zijne opgave met betrekking tot die bereidingen, waarvan in deze Tafelen geene melding gemaakt is, en welke in de Bataaſſche Apotheek voorkomen, onzen dank verdient. Deze bereidingen zijn het *oxydum hydrargyri nigrum*, de *murias hydrarg. ammon. acerr.*, het *ſulphuretum calcis ſtibiatum*, het *ſulphuret. hydrarg. et ſtibii*, de *axungia oxygenata*, te bereiden volgens de opgegevene wijze van den Hoogleeraar DRIESSEN, en eindelijk het *ol. oliv. oxygenat.*

Na al het aangevoerde, zal het niet verder noodig zijn, onze Lezers te overtuigen van het belangrijke en nuttige dezer Tafelen. Mogt onze aanprijzing het debiet van dit zoo wél uitgevoerd, in papier en druk uitmuntend, werk begunſtigen!

Brieven, geschreven op eene Wandeling door een gedeelte van Duitschland en Holland, in den Zomer van 1809. *Iste Deel. Met Platen. Te Groningen, bij* W. Wouters *en* R. J. Schierbeek. 1809. *In gr.* 8*vo*.

Alleen reizen is leven, gelijk ons leven slechts eene reis is, zegt JEAN PAUL, een zoo vermaard Schrijver in het naburige Duitschland. En waarlijk, wanneer wij de menigvuldige voordeelen eener welingerigte reis overwegen, kunnen wij niet anders, dan zijne woorden beämen. Reizen immers, gelijk een Reiziger zich uitdrukt, breiden den kring onzer denkbeelden uit, verheffen ons boven eene te bekrompene gehechtheid aan de naauwbeperkte plaats onzer geboorte, doen eenen edelen geest van wereldburgerschap in ons ontstaan, die met een liefdevol gevoel het geheel omvat, en belang stelt in het groote en het schoone, onder welke luchtstreek men hetzelve ook aantreffe. Reizen scherpen het geheugen, wekken den geest der opmerkzaamheid op, doen ons geduldig zijn bij de gewoonten en zwakheden van anderen, en verrijken ons met eenen schat van levenswijsheid, welken men, als het ware, spelende verzamelt. — Evenwel, hoe eenstemmig in onze dagen het oordeel zij over de nuttigheid van het reizen, verschilt men echter merkelijk in gevoelen over de beste reismanier. Sommigen, alleen hun gemak beöogende, verkiezen in een afzonderlijk rijtuig hunnen weg af te leggen; anderen, uitgelokt door de menigte van vreemde physionomiën, bijzondere karakters en zeldzame karikaturen, welke men dikwijls op openbare postwagens aantreft, schenken aan deze manier van reizen boven elke andere den voorrang; terwijl wederom anderen, door de waarlijk uitstekende voordeelen van het voetreizen ingenomen, de ongemakken, hieraan verknocht, over het hoofd zien, en deze manier van reizen bij uitnemendheid verheffen.

De jonge Reizigers, van wier Brieven wij thans aan onze Lezers verslag zullen geven, hebben ook deze laatste wijze voorgetrokken, en, even gelijk SEUME zijne reis naar *Syrakuse einen Spaziergang* noemde, hunne reis naar *Duitschland* onder den naam eener *Wandeling* in het licht gegeven. Ook wij stemmen gaarne met de Reizigers in, daar zij op bladz. 7 en 67 de voordeelen van het voetrei-

zen

zen opgeven, vooral, wanneer men met geene lastige pakkaadje bezwaard is, maar, gelijk hunne gewoonte was, dezelve door eenen gids laat dragen.

In den laatstverloopenen Zomer ondernamen een zestal jonge lieden, van welken sommigen met roem in ons Vaderland bekend zijn, de Heeren VAN SWINDEREN, LULOFS, CRULL, STERINGA KUYPER, MODDERMAN en VAN HEECKEREN, de reis, welker beschrijving, door de vijf eerstgenoemden vervaardigd, ter beoordeeling voor ons ligt. — Het eerste Deel bevat het reisverhaal door *Drenthe*, *Bentheim*, *Steinfurt*, *Munster* en een gedeelte van het Koningrijk *Westfalen* naar het *Hartzgebergte*. Het kan onzen Lezeren niet ongevallig zijn, dat wij eenige bijzonderheden uit hetzelve hier aanstippen.

De beschrijving, door onze Reizigers van de Drentsche Hunnebedden gegeven, en de geschiedkundige berigten, omtrent deze ontzaggelijke steenklompen door hen medegedeeld, zullen, voor den blooten Dilettant, die zich op de Vaderlandsche oudheden niet bijzonder heeft toegelegd, merkwaardig en belangrijk zijn. — Onder de berigten omtrent *Steinfurt* vermelden wij alleen het volkomene verval der Akademie, welker Professoren reeds sedert eenen geruimen tijd geene toehoorders gehad hebben, bl. 59. Met genoegen zal men op bl. 60—64. de beschrijving van het *Bagno*, eene lustplaats van den Graaf van *Steinfurt*, lezen. — Te *Munster*, in den vijfden brief beschreven, zal het klooster der barmhartige Broeders, aan de verzorging van onvermogende kranken toegewijd, bij iederen menschlievenden lezer belang verwekken. — Met een weemoedig genoegen is Rec. de Reizigers in de zaal op het Munstersche raadhuis gevolgd, waar in 1648 die vermaarde Vrede gesloten wierd, welke ons Vaderland rust en onafhankelijkheid verschafte; en hij deelde gewillig in de vreugde, welke hen bij het beschouwen van dezelve bezielde. — Met regt geven de Schrijvers hunne begroting van het getal der inwoners van *Munster*, door hen op 16 à 17000 bepaald, als onzeker op. Volgens GASPARI en anderen beloopt hetzelve 25000. — De beschrijving van het lieve Vrouwenbeeld te *Telgt* en deszelfs wonderdadige werking, op bl. 106, zal velen bevallen.

De laatste helft van dit eerste Deel bevat berigten omtrent *Cassel* en *Göttingen*. Dat in eerstgemelde plaats, onder de gebouwen en merkwaardigheden, de lustplaats *Napoleonshöhe*, voorheen *Wilhelmshöhe*; en het oude kasteel

teel de *Leeuwenburg* niet zouden vergeten worden, was wel te verwachten. Over de verrukkende schoonheden van *Napoleonshöhe* laat een der Reizigers zich op bl. 196 onder andere dus hooren: „ Nogmaals herhaal ik het, „ ik kan u niet dan eene flaauwe, allerflaauwste schets „ van al dat verrukkelijke en bekoorlijke geven, 't geen „ hier overal bij elken voetstap de oogen treft, hart en „ zinnen bekoort, en den aanschouwer in den zoeten „ waan brengt, als ware hij in de tooverlustplaats van de „ eene of andere Fee, zoo bekoorlijk aangelegd, als de- „ zelve ooit in de gloeijende verbeelding der Dichters be- „ staan hebben. Neen, gij moet zelf komen en zien, „ hoe hier een uitmuntende vijver in zijn helder kristal „ de flikkerende zonnestralen opvangt, en het spattende „ water eener fontein met geweldige kracht somwijlen bij „ de tweehonderd voeten uit dezelve ten hemel bruist; „ hoe ginds een prachtige waterval met donderend gekla- „ ter van de puinen eens ouden Romeinschen bouwvals „ naar beneden stort, en den wandelaar in den waan „ brengt, als ware hij te *Tibur* of *Tivoli*; hoe verder het „ reuzengevaarte van den *Octogoon* zijne trotsche gewel- „ ven ten hemel verheft, en, den metalen Hercules op „ zijne tinnen torschende, dikwijls zich met eenen sluijer „ van wolken bedekt; hoe daar, op dien berg, aan de „ linkerzijde tusschen steile rotsen gelegen, een eerwaar- „ dige oude burg zijne gele, met mos begroeide torens „ uit het donkere groen verheft, en de beelden dier tij- „ den voor den geest roept, toen het klinken der trompet- „ ten en het getrappel der rossen voor het oor des woes- „ ten ridders de liefelijkste muzijk was, en men, nog „ wars van de zachte kunsten der beschaving, slechts „ vermaak schepte in de woelige bedrijven der jagt en de „ bloedige tooneelen der velden van Mavors; hoe weêr op „ eenen anderen heuvel eene zoete begoocheling, door „ het gezigt van den tempel van Apollo verwekt, u als „ in Griekenland overbrengt, en u in die dagen ver- „ plaatst, waarvan SCHILLER in zijne *Götter Griechen-* „ *lands* zoo fraai zingt"..... Dan waar dwalen wij met onzen Reiziger henen! Ons verslag, buitendien reeds uitvoerig, zoude te breed worden, zoo wij nog meer wilden afschrijven.

Bijzonder belangrijk is ons de elfde brief over de kweekschool van Schoolmeesters te *Cassel* voorgekomen, in 1779 door FREDRIK II, Landgraaf van Hessen, gesticht. De kwee-

kweekelingen, welke tot een getal van veertig in dit Seminarium worden opgenomen, (schoon zes van dezelve buiten het gebouw wonen, hetwelk slechts vierëndertig kan huisvesten) worden in alle die vakken van kunst en wetenschap onderwezen, welke voor eenen toekomenden Schoolleeraar dienstig zijn. Bijbelsche geschiedenis, Godsdienst, Zedekunde, lezen, schrijven, rekenen, Aardrijkskunde, Natuurlijke Historie, vooral Natuurkunde van den Mensch (*empirische psychologie*), voor zoo ver dezelve voor hunne aanstaande bestemming noodig is, de Fransche en de beginselen der Latijnsche taal worden hier opgenoemd. Met verwondering miste Rec. hier de Algemeene Geschiedenis en die van hun Vaderland, welke in zijn oog voor eenen toekomstigen onderwijzer der jeugd minder gemist kunnen worden, dan eene geringe en oppervlakkige kennis der Latijnsche taal. De kweekelingen worden bovendien in het zingen, klavier-, orgel- en viool-spelen onderrigt, en in afzonderlijke uren over de pligten hunner aanstaande bestemming onderhouden. Voor het overige geeft een uitgestrekte tuin hun gelegenheid, om zich met de boomkweekerij, bijen- en zijdewormen-teelt bekend te maken en zich in allerlei tuinmanswerk te oefenen, hetwelk voor aanstaande dorpbewoners van zeer veel belang is. Eindelijk worden zij ook reeds in deze kweekschool aan het praktikale van het onderwijs gewend, door in eene bijzonder tot dit oogmerk opgerigte school aan kinderen les te geven. Over de inrigting van het gebouw zelve en over de onderwijzers der kweekelingen kunnen wij niet uitweiden, maar voegen hier alleen bij, dat, bij openvallende posten van Schoolmeesters, aan de leerlingen uit het Seminarium altijd de voorkeur gegeven wordt.

Niet minder gewigtig zijn de bijzonderheden, welke ons in den veertienden en vijftienden brief worden opgegeven over de Hoogeschool te *Göttingen*, derzelver voortreffelijke inrigting, en de beroemdste Hoogleeraars, welke aan dezelve ten sieraad strekken. Vooral is de aanwijzing der oorzaken, welke deze Hoogeschool, hoewel eerst voor vierënzeventig jaren gesticht, boven hare oudere Zusters in Duitschland verheven hebben, ons zeer belangrijk voorgekomen, en schijnt ons toe, in deze dagen, waarin aan eene hervorming der Vaderlandsche Akademien geärbeid wordt, de aandacht onzer geleerde landgenooten dubbel waardig. In het bijzonder verdient

hetgene op bl. 246—249 over *Encyclopedisch* en *Methodologisch* onderrigt gezegd wordt, eene zorgvuldige overweging. — Van de rijke en keurige Bibliotheek, van het geleerde Göttingsche Genootschap, van de nuttige inrigtingen voor aanstaande Leeraars van den Godsdienst, van het Museum voor de Natuurlijke Historie enz., van den Kruidtuin, het Chemische Laboratorium, de Akademische Hospitalen voor de Genees-, Heel- en Verloskunde, van het Kabinet voor de proefondervindelijke Natuurkunde, van den Œkonomischen Tuin, het Philologisch Seminarium en andere hulpmiddelen ter beoefening der onderscheidene wetenschappen, geven deze Reizigers berigten, voor welke ieder lezer, dien de vordering in kennis en beschaving ter harte gaat, hun dank betuigen zal. — Gedurende hun verblijf te *Göttingen* zijn zij de gehoorzalen der beroemdste geleerden ingetreden, hebben bij sommigen een bezoek afgelegd, en roemen het onthaal, overal door hen genoten. Over de voorlezingen en wijze van voordragt van MAIJER, BLUMENBACH, HUGO, (die over den *Code Napoléon* in het Fransch collegie houdt,) van HEYNE, HEEREN, (wiens Collegie over de Geschiedenis zoo talrijk was, dat de toehoorders zelfs tot buiten de deur op de trappen zich plaatsten,) van SCHRADER, STROMEIJER en anderen wordt een beknopt verslag gegeven, en omtrent BLUMENBACH, HEEREN, HEYNE, VON SCHLÖZER, HUGO en HIMLY verschillende berigten medegedeeld. Gaarne zouden wij over EICHHORN, MEINERS, MITSCHERLICH, BOUTERWEOK en andere geleerden dergelijke hebben aangetroffen. — Het getal der Hoogleeraren bedraagt thans 41, dat der Studenten 730. Van het gedrag der laatstgenoemden wordt met uitmuntenden lof gewag gemaakt. — De laatste brief bevat de reis naar den *Hartz*. De beschrijving van dit gebergte en de terugreis naar *Holland* zal het onderwerp van het volgende laatste Deel uitmaken.

Ziet daar eenige belangrijke punten uit dit reisverhaal voorgedragen. De lezer verbeelde zich evenwel niet, dat deze wandeling alleen voor geleerden zij uitgegeven; integendeel, lezers, van welken stand of betrekking ook, zullen hier veelvuldige stoffe tot genoegelijk en aangenaam onderhoud vinden. Rec. heeft vooral datgene uitgekozen, hetwelk hem algemeen belangrijk scheen. Aan leerzame wenken, welke voor volgende reizigers nuttig kunnen zijn, is in dit boek even min gebrek, als

aan

aan zonderlinge karakters en vreemde en lachverwekkende ontmoetingen. — Hier en ginds verſpreidde opmerkingen en bedenkingen over ſchoonheid en verhevenheid in de Natuur, over Zedekunde, Menſchenwaarde, Oorlog en Wereldburgerſchap duiden ons beoefenaars en voorſtanders der nieuwere Wijsgeerte aan.

Onder datgene, wat Rec. het minſte bevallen heeft, is de ſchertſende wending, welke op bl. 9. aan de ſchoone woorden van SCHILLER gegeven wordt. Dergelijke toeſpelingen kunnen niet anders dan den dichterlijken invloed van treffende gezegden verzwakken, daar wij ons bij de herlezing dier plaatſen onwillekeurig aan zulke toeſpelingen herinneren, welke het gevoel van den kieſchen lezer moeten beleedigen. — Voorts vindt Rec., dat het water, dat, volgens bl. 204, en *kletterend* en *klaterend* en ſchuimend en ſpattend nederploft, door vrij wat *wind* bewogen wordt. — Ook kan hij niet begrijpen, hoe de Reizigers, na het beſchouwen van het paard, bl. 213, nog in het onzekere zijn, of het uit *hout* of *ſteen* vervaardigd zij. — En eindelijk kan Rec. zijn begrip van het *aardige* volſtrekt niet met het Gothiſche, trotſche en antieke van den Leeuwenburg overeenbrengen, en ſtemt dus met de Wandelaars niet in, toen zij (bl. 213) in de wapenkamer van dit ſlot alles *aardig* ingerigt vonden.

In den ſtijl, ſchoon doorgaans vloeijend, is een merkelijk onderſcheid, en geen wonder, daar deze brieven uit vijf verſchillende pennen gevloeid zijn. Hier en daar zijn bevallige dichtſtukjes ingevlochten. Taal en correctie zijn zuiver en naauwkeurig. Het *knupdoekje*, echter, en de *velingskouſen*, op bl. 53, verraden eenen Groningſchen oorſprong, en het *wiegelen* in het vers op bl. 100 gemeenzaamheid met Duitſche dichters. — De titel is verſierd met de afbeelding van den *Deſenberg* bij *Warburg*, door den Heere CRULL op de plaats zelve afgeteekend; terwijl de tot dit Deel behoorende plaat bij het volgende zal worden uitgegeven.

Het werk is aan de nagedachtenis van den jongen MODDERMAN, eenen der Reizigers, toegewijd, die kort voor de uitgave dier bladen, tot droevig verlies voor Vrienden, Wetenſchappen en Vaderland, geſtorven is.

Reizen in China, inhoudende Beschrijvingen, enz. gedurende het verblijf in het Keizerlijk Paleis van Tuen-min-yuen, en in eene daar op volgende Reis door het Land van Pekin tot Canton, enz. Door JOHN BARROW, *voorheen Geheim-Secretaris van den Grave* VAN MACARTNEY. *Uit het Engelsch. IIIde Deel. Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo. 341 Bl.*

Voltooid is, met de afgifte van BARROW's IIIde Deel, dit jongste Werk over het *Chinesche Rijk*. Noodig is het niet, na de beoordeeling en aanprijzing der twee vroegere Deelen, ons weder daartoe te zetten (*). Alleen mogen wij niet nalaten van den hoofdinhoud iets te vermelden, met opgave van eene en andere bijzonderheid, die eene zoo bloote aankondiging eenigzins kan veraangenamen, en teffens onderhoud aan onze Lezers opleveren.

Bij de voltrekking dezes Werks mogen wij aanmerken, dat het in handen eens bekwamen Vertalers gegeven is, en dat de uitvoering, alsmede de Platen aan de waardije des Werks beantwoorden, zoodat het eene plaats verdient bij het groot en kostbaar Werk van den Heere GEORGE STAUNTON, over dat, in vele opzigten, zoo geheimzinnig Rijk. Elke lichtstraal, in die duisternis flikkerende, moet den Liefhebberen van Land- en Volks-kunde aangenaam wezen; terwijl BARROW's voorzigtigheid in het mededeelen zijner narigten geene geringe waarde bijzet aan den arbeid, welken hij op zich nam, om te voltooijen, wat hij oordeelde aan de voorgaande berigtgevingen wegens het Gezantschap, waarin hij een' zoo aanzienlijken post bekleedde, of te ontbreken, of eene wijdluftiger vermelding te verdienen.

Niet vreemd vloeit uit BARROW's pen, bij den aanvang des VIIIsten Hoofdstuks, waarmede dit Deel begint: „Het wantrouwig en waakzaam gedrag van het *Chinesche* Gouvernement jegens vreemdelingen, geenszins strookende met den vrijen en onafhankelijken aard der *Britten*, die opgesloten waren binnen de grenzen van hun verblijf, zoodat de volkrijke Hoofdstad van *China* voor hun wei-

nig

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef. voor* 1809, bl. 69 en 463.

nig beter was dan eene woestijn, was hun des te minder onaangenaam, toen zij zich genoodzaakt zagen eene plaats te verlaten, die zij in geen ander licht konden beschouwen, dan in dat van eene eerlijke gevangenis, en afscheid te nemen van een volk, wiens algemeen karakter zoo veel heeft van hoogmoed, van laagheid en onkunde." Dit Hoofdstuk behelst *Gissingen over den oorsprong der Chinezen, — hunne Godsdienstige Secten, — Leerstellingen en Plegtigheden.*

Lang staat BARROW stil op het duistere van der *Chinezen* herkomst, en vermeldt voorts, wat, na derzelver bekendwording aan andere Volken, daar te lande gebeurd is, bovenal met de *Joden*, en *Christenen* van onderscheiden aanhang en gezindheden; de vervolgingen, daar verduurd. Vrij breed is onze Reiziger, om ons de Leerbegrippen en Zedekunde van der *Chinezen* Leeraar CONFUCIUS te doen kennen. Tot bijzonderheden kunnen wij ons niet inlaten. Alleen mogen wij niet afzijn, twee slot-aanmerkingen dezes breeden Hoofdstuks mede te deelen.

In den aanvange dezes Hoofdstuks had BARROW opgemerkt, dat de Tempels bij gelegenheid gebruikt worden ten dienste van Staats-officiers, Ambassadeurs en andere hooge karakters, wanneer zij door het land reizen, omdat er geene andere huizen geschikt zijn om hen te herbergen. „ Als zij," schrijft hij vervolgens, „ zoodanig eenen tempel verlaten, wordt het noodzakelijk geoordeeld een bewijs van eerbied te geven, die al zeer na met dien van godsdienst overeenkomt, doch echter niet geschiedt aan de Godheid, maar aan den naam van den Keizer, die op den altaar geschreven staat. Deze gewoonte, gevoegd bij die, om rijst of ander graan, thee en olie, op zekere jaargetijden, en vooral op des Keizers geboortedag, op dien altaar te brengen, kan mogelijk wel geschieden als een blijk van eerbied en dankbaarheid, maar ook tevens tot erkentenis, dat hij de eenige eigenaar van den grond is; doch uit aanmerking van de heiligheid dier plaats, daar zulks verrigt wordt, moet men het tevens houden voor eene aanleiding tot afgoderij: want door het vereenigen der offerande aan de Godheid met die aan den Monarch, krijgt het gemeen een grooter denkbeeld van het vermogen van den laatsten, en stelt het gelijk met dat van den Eersten: zoo dat de *Chinees*, sprekende van eene ge-

gelukkige gebeurtenis, die er in zijn of in eenig ander land is voorgevallen, dit gewoonlijk toeschrijft aan den wil des Hemels en dien des Keizers van *China*.

„ Het gebruik maken van de Tempels tot herbergen geeft ook een tijdelijk voordeel aan de Priesters, door de giften, die bij zoodanige gelegenheden gegeven worden. De meesten van hen bestaan enkel uit vrijwillige gaven of uit kleine erfenissen, die hun door godvruchtigen gemaakt worden, en zij zijn zeer dankbaar voor de geringste gift; want er is geene de minste verbindtenis tusschen Kerk en Staat; zij ontvangen geen jaargeld of gift, hoegenaamd, van den laatsten. De Keizer betaalt zijne eigene Priesters, die alle *Tartaarsche* onderdanen zijn. - De *Chinesche Confucionisten* of Geleerden onderhouden hunne Priesters, het zij die tot de FO of TAO-TZE behooren, en de hoop des volks geeft, door hunne heerschende drift om het toekomende te willen weten, een bestaan aan duizenden en ik mag misschien wel zeggen aan millioenen Priesters, door de offeranden, die zij op den altaar brengen, wanneer zij het noodig vinden om het boek van het noodlot te raadplegen, hetwelk een der gemeenste bedrijven van hun leven is."

De Heer BARROW meent, uit het kort overzigt, van de verschillende Secten genomen, met regt te mogen besluiten, dat de oorspronkelijke Godsdienst in *China* niet meer bestaat, of dat dezelve, zoo die al nog bestaat, geheel bedorven is; dat er tegenwoordig geen Nationale of Godsdienst van Staat meer is, en de artikelen van het geloof even zoo verschillende zijn, als de bijzondere manieren van Godsdienst; dat het volk meer schijnt te vreezen voor de rampen van dit leven, dan voor de straf in het andere; dat alle de pligten, die zij uitoefenen, alleenlijk geschieden om eene vertoornde Godheid te stillen en onheilen af te wenden, dan in hoop van er iets goeds door te zullen verkrijgen; dat zij eerder hunne Goden laten raadplegen, om te weten en te onderzoeken, wat hun staat te gebeuren, dan om te verzoeken van hun iets te schenken of van hen weg te nemen; een *Chinees* kan naauwelijks gezegd worden te bidden: hij is dankbaar als alles naar zijn zin gaat, maar moedwillig en gemelijk als het hem tegen loopt. — „ Zoo weinig de Priesters en de talrijke leerlingen, die zij in hunne tempels hebben, gebruikt worden in de bezigheden van hun ambt of in wereldlijke verrigtingen, zoo zijn zij ook niet minder onzindelijk op,

hun-

hunne personen en vertrekken, dan zij, die genoodzaakt zijn hunnen tijd te besteden, om zich van de nooddruft des levens te voorzien. De kamer, daar wij zouden geslapen hebben, was vol schorpioenen en duizendbeenen, die in zulk eene menigte in ons bed kropen, dat zij er ons uitdreven, en dat wij genoodzaakt waren onze goederen in de open lucht tusschen twee boomen uit te kloppen. Dan hier werden wij niet minder gekweld door de muggen en ander ongedierte, welker gebrom den geheelen nacht duurde, tot dat de luidruchtiger *gong* de heilige menschen tot hunnen morgengodsdienst begon te roepen."

Het IXde Hoofdstuk behelst de *Reis van Tong-choo-foo naar de Provincie van Canton*; in vele bijzonderheden wordt daar opgemerkt de gedaante des Lands en deszelfs voortbrengsels — de Gebouwen en andere openbare werken — toestand van het Volk — staat van den Landbouw, en de Bevolking. — Het is een gewoon zeggen van de *Chinezen*, dat, schoon er overal armoede is buiten *Pekin*, er echter overvloed is binnen deszelfs muren. Bij al het Boerenvolk in de thans doorreisde Provincie zagen de Reizigers niets dan armoede; en met die op de Schepen dienden, was het niet beter gesteld. Dit arm landvolk is aan pressing onderworpen, om de vaartuigen tegen den stroom op te trekken; hiervan hangt onze Schrijver een treffend tafereel op. — Een bevestigend blijk van het reeds vermeldde, wegens der *Chinezen* godsdienstigheid ontmoeten wij in offeranden en plegtigheden, voor dat men de gevreesde *Gele Rivier* instak. — Waardig zijn gelezen te worden de aanmerkingen over de Waterleidingen en andere groote werken der *Chinezen*.

De reis, deels te water, deels te land afgelegd, geeft aanleiding om vele bijzonderheden op te merken, den inwendigen staat des lands betreffende. Men zal, twijfelen wij niet, met voldoening eenige algemeene opmerkingen hier geplaatst vinden van een' Reiziger door vijf Provincien van *China*, welke voor de volkrijkste en vruchtbaarste van het Rijk gehouden worden. Zeer verkort alleen kunnen wij des gewagen.

Het is eene te zonderlinge zaak, om ongemerkt te laten voorbijgaan, dat, uitgezonderd in de nabuurschap van het meer *Poyang*, de Boerenstand van die Provincie, waarin de Hoofdstad staat, de ellendigste is, de slechtste huizen bewoont, en hunne landen in een verwaarloosder staat zijn

dan

dan ergens anders. Eene aanmerking, die overeenkomt met het verslag, door het *Hollandsch* Gezantschap gegeven, van dat gedeelte van *Pe-tche-lee*, aan de zuidwestzijde van de Hoofdstad, door 't welk zij gereisd waren. Vier van slijk opgemaakte muren, met riet of stroo gedekt, maken hunne woningen uit, die gemeenlijk omringd zijn door eenen wal van klei of eene heining. Door eene mat wordt de hut in twee vertrekken gescheiden, ieder van welke een gat in den muur heeft, om er licht en lucht door te krijgen; de deur, die tot een ingang dient, bestaat gemeenlijk in eene sterke mat. Een blaauw katoenen jak, een lange broek, een strooijen hoed en schoenen van dezelfde stoffe maken de kleeding van het grootste gedeelte des volks uit. Matten van rieten of bamboes, een hoofdkussen van een blok hout met leder overtrokken, een deken van de harige wol van het breed gestaarte schaap, niet gesponnen of geweven, maar bij elkander gestampt, en somtijds eene matras, gevuld met wol, haar of stroo, maken hun beddegoed uit. Twee of drie aarden potten, eenige weinige aardewerksche kommen van de grofste soort, een groote ijzeren pot, eene koekepan en eene draagbare kagchel maken hun voornaamste huisraad uit. Stoelen en tafels hebben zij niet noodig: want mannen en vrouwen zitten op hunne hielen rondom een grooten ijzeren pot, ieder met eene kom in zijne hand, en op die wijze doen zij hunnen maaltijd, meest uit rijst of eenig ander graan bestaande. Visch, van welk eene soort ook, is in dit gedeelte van het land eene groote zeldzaamheid. Een stuk spek is het eenigst vleesch, 't geen die landbewoners te eten krijgen. De voornaamste drank is slechte thee, zoo lang gekookt en herkookt, dat er geene de minste bitterheid in de bladen overblijft. — Uit de valleijen van *Tartarije* wordt het volkrijk *Pekin*, 't welk men zegt dat drie millioen inwoners heeft, voornamelijk bezorgd.

De luchtsgesteldheid van de noordelijke Provincien is gansch ongunstig voor de arme Boeren. De zomers zijn zoo heet, dat zij genoegzaam naakt gaan, en de winters zoo streng, dat er, door gebrek aan kleeding en brandstoffe, duizenden van honger sterven. Kinderen worden, uit gebrek aan nooddruft, verkocht. — Schoon de gelijkheid een der grondbeginselen is van het *Chineesch* Gouvernement, en er geene rang-onderscheiding, dan die uit ambtsbediening en geleerdheid ontstaat, plaats hebbe, is er nogtans ten opzigte van den levensregel in *China* een

veel

veel grooter verschil tusschen rijken en armen, dan in eenig ander land. Daar de landlieden en de gemeene burgers een veelal zeer schraal onderhoud hebben, zijn de tafels der Grooten altijd gedekt met een aantal schotels van gestoofden visch, vogels, vleesch, met verschillende groenten en sausen van verscheidenerlei soorten. Hun drank bestaat in thee en zekeren scherpen drank, die uit kruiden gestookt wordt. In het drinken van dien drank, met kleine teugen, doch altijd heet, met het eten van pasteijen en vruchten, en met het rooken van hunne pijp, brengen zij het grootste gedeelte van den dag door, beginnende van het oogenblik dat zij opstaan, tot dat zij wederom naar bedde gaan.

Voorts neemt BARROW der *Chinezen* Landbouw in opmerking, en den staat der Visschers, in oorden, waar vischvangst valt: deze is uiterst armoedig. „ Zij hebben geene huizen aan strand of stilstaand verblijf, maar, altijd van de eene plaats naar de andere varende op de meren en rivieren, hebben zij geene gelegenheid om een stukje gronds te bebouwen, waarvan zij toch de vruchten, uit hoofde van hunne gedurige afwezigheid, aan anderen zouden moeten overlaten; zij verkiezen derhalve hunne uijen te planten op vlotten van bamboes, wel doorweven met riet en lang gras en overdekt met aarde, en deze vlottende tuinen maken zij achter hunne booten vast." — Wegens de Volkrijkheid dezes Rijks, dat zoo verschillend begrepen stuk, vinden wij hier breede en keurige narigten, en zal het geheel beloop wezen 333,000,000 zielen. De oorzaken van schaarschheid en hongersnood, in een Land wegens den Landbouw zoo vermaard, worden ontwikkeld.

De *Reis door de Provincie van Canton*, de *toestand der Vreemdelingen, die in deze haven handel drijven*, is de stoffe des Xden en laatsten Hoofdstuks. Van het veelvuldig merkwaardige nemen wij alleen over, dat de kosten dezes Gezantschaps voor den Keizer van *China*, die de Gezantschappen als gasten onderhoudt van het oogenblik der aankomste tot het vertrek, eenhonderd drieënzeventig duizend Ponden Sterling bedragen hebben. Schoon BARROW wel gelooft, dat die verbazende som daartoe uit 's Keizers schatkist genomen is, geeft hij gronden op, waaruit blijkt, dat er veel aan *Chinesche* vingeren is blijven hangen. — De kosten van deze Ambassade beliepen voor *Engeland* niet boven de tachtig duizend Pond, de Geschenken daaronder begrepen; 't welk, naar BARROW's oordeel, „ bij zulk

zulk eene gelegenheid, geene aanmerkelijke som is vóór eene Natie als die van *Groot-Brittanje*; ook is dezelve slechts een vierdepart van 't geen men zich in 't algemeen verbeeld had."

Dit Deel is, even als de voorgaande, met fraaije Platen, alsmede met een volledigen Bladwijzer, voorzien.

De Natuur en de Menschen, of Merkwaardigheden van vele Volkeren, voor Lezers van allerlei Standen. Naar het Hoogduitsch van J. A. C. LÖHR. *Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo.* 236 *Bl.*

Prachtig en kostbaar is het Werk, getiteld: *De Mensch, zoo als hij voorkomt op den bekenden Aardbol, beschreven door* M. STUART, *afgebeeld door* J. KUYPER; een Werk, 't geen door 's laatstgemelden dood of geheel gestaakt, of althans vertraagd is, en onder dien Titel niet kan voortgezet worden. — Het voor ons liggend Werk zal echter niemand voor een Plaatsvervanger van 't zelve aanzien; schoon de Titel iets gelijkaardigs behelze. De aanwijzing, *voor Lezers van allerlei Standen*, duidt zulks genoegzaam aan. Het geringste aantal Lezers kon zich STUART's en KUYPER's Werk, uit hoofde van de kostbaarheid, aanschaffen; schoon de stoffe, daarin begrepen, juist die is, welke het grootste gedeelte der Lezeren van Reis- en Volksbeschrijvingen meest zoekt en meest behaagt. De Mensch heeft eene zonderling sterke begeerte, om den Mensch, zijnen Natuurgenoot, te kennen; en wordt dagelijks de regel van POPE:

The proper study of Mankind is Man.

bewaarheid. Het was uit deze bronnen, dat STUART de beschrijvingen der door hem vermelde Volken putte. Getuigen zijne veelvuldige aanhalingen tot bevestiging der daadzaken, door hem bijgebragt, — aanhalingen, die de aard der zake vorderde; schoon sommigen, dit over het hoofd ziende, op eene gansch onbillijke wijze, dien Schrijver verweten, dat hij alles uit anderen ontleende.

Dus een verwijt zal den Heere LÖHR niet gedaan worden. Is misschien de Eerw. STUART, naar sommiger oordeel,

deel, ruim schroomvallig genoeg geweest, om ten aanzien van elke bijzonderheid eene stavende getuigenis aan te voeren; de Heer LÖHR brengt ze veel te schaars bij, en, wanneer hij ze aanvoert, op eene vrij onbepaalde wijze. Schoon de aard zijns Werks, voor Lezers van allerlei Standen geschikt, die uitvoerige aanhalingen niet vordere, zal echter niemand ontkennen, of eene en andere bijzonderheid, zeer wijd en verre van de zeden en gebruiken der meeste Volken afwijkende, en daardoor soms aan het ongeloofbare grenzende, verdiende eene meer bijzondere staving. Bij voorbeeld, wanneer wij lezen: „ Men vindt „ vele Volken in de overige deelen van *Aziatisch Rusland*, „ die zich van de vergiftige vliegenzwam als een middel „ ter verdooving bedienen, waartoe zij dezelve aan kleine „ stukken snijden, in melk laten trekken, en dit aftreksel „ gebruiken. Wegens derzelver duurte kunnen deze al„ leen de rijken onder de *Tartaren*, *Ostiaken* en *Koriak*„ *ken* bekomen. Om evenwel dien drank niet geheel te „ ontberen, passen de armen op, wanneer de rijken hun „ water maken, en vangen dit op, hetwelk nog geheel „ deze bedwelmende kracht bezit, en drinken hetzelve „ met gretigheid. Deze vloeistof kan nog door twee lig„ chamen gaan, en evenwel de bedwelmende kracht voor „ een gedeelte behouden: van daar, dat hetzelve nog van „ diegenen wordt opgevangen, welke zich, door te veel „ van de rijken te nuttigen, buiten staat gedronken heb„ ben. Wanneer de rijken eene partij hebben, dan wordt „ door de armen naauwkeurig opgepast, dat toch niets „ van hun kostelijk water verloren ga," — wenschen wij zulk eene ongehoorde vreemdigheid voldingend gestaafd te zien; en voorbeelden van dien stempel zijn ons vele ontmoet.

De Hoofdafdeelingen zijn: I. *Levenswijze van onderscheidene Volken.* II. *Zeden en Gewoonten bij onderscheidene Volken.* III. *Eerste Behandeling en Opvoeding van den Mensch bij verscheidene Volken.* IV. *Voedsel en Lekkernijen bij verscheidene Volken.* V. *Brasserijen en Gastmalen.* VI. *Sterke Dranken.* VII. *Kleederen, Kleederdragten en Opschik.*

Deze inrigting brengt mede, dat men onder eene en dezelfde Afdeeling wijd van elkander gelegene Volken aantreft, en de wereld als door- en omgevoerd wordt, om alle die verscheidenheden gade te slaan; terwijl men tevens zich in zeer onderscheidene tijden als 't ware geplaatst vindt.

vindt. Ten bewijze van het een en ander strekke de inhoud der Afdeelinge, getiteld: BRASSERIJEN EN GASTMALEN: „ Bij Volken buiten *Europa*. In *Kochinchina*. Bij de *Kalmukken*. In *Abysſinie*. In *Nutkaſunde*. Op *Kamſchatka*. Van een *Groenlander*. Onder Vorsten en Edellieden in *Europa*. Bij het Bruiloftsfeest van Hertog JOHAN DEN BESTENDIGEN en MARIA VAN MECKELENBURG. Bij het Bruiloftsfeest van KAREL VAN BOURGONDIE en MARGARETHA VAN ENGELAND. Bij het aanvaarden der Bisſchoppelijke Waardigheid door GEORGE DEN I te *York*. Bij het Bruiloftsfeest van den Ridder WILHELM VON ROSENBERG en eene Prinſes VAN BADEN. Bij het Huwelijksfeest van WILLEM VAN ORANJE met eene Dochter van den Keurvorst VAN SAXEN. Bij het Huwelijksfeest van den Hertog GEORGE met eene *Poolſche* Prinſes." Niet zonder verbazing zal men deze ſtaaltjes van gasteeren in *Europa* lezen. Wij willen onze Lezers, ten besluite, toeven op de Bruiloft bij gegoede lieden in den Burgerſtand.

„ Hoe men in de 15de Eeuw het Bruiloftsfeest onder „ rijke lieden vierde, kan uit het volgende blijken.

„ Toen in het jaar 1493 de eenige Dochter van den „ Magiſtraatsperſoon VEIT GUNDLINGER, in *Augsburg*, „ met een Trompetter in het Huwelijk trad, werd de „ maaltijd aan 60 Tafels gehouden. Aan iedere tafel „ zaten 12 Gasten, welke dus het getal van 720 uit„ maakten.

„ Het feest duurde acht dagen; zoodat de gasten ten „ laatſte hier en daar nedervielen; en niet dan door het „ razen der overige weder konden bijgebragt worden. „ Voor dit feest waren aangekocht 20 jonge osſen, 44 „ jonge geiten, 300 jonge herten, 500 vogelen, 15 berg„ hanen, 46 gemeste kalveren, 96 gemeste varkens, 106 „ ganzen, 15000 ſtuks visch van allerlei ſoorten, 900 „ worſten." — 't Is niet te denken, dat zóó veel ſpijs zonder dronk genuttigd zij; doch vinden wij des hier geene melding. Bij andere hier opgehaalde Feestmaaltijden wordt de drank niet vergeten, en was dezelve in evenredigheid met den voorraad van ſpijze.

Ver-

Verhandeling over het Ontwerp van Sluizen, volgens de uitgave van den Heer J. BLANKEN JANSZ., *het eerst aan de Benschopper Sluis beproefd, opgesteld door deszelfs Ambtgenoot* A. F. GOUDRIAAN. *Met eene Plaat. Te Amsterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. 1809. *In gr. 8vo.*

Nog eene, en, zoo als wij nu reden hebben om te hopen, laatste proeve van den Heer GOUDRIAAN, om zijn vorig schrijven tegen den Heer BLANKEN te regtvaardigen, en op nieuw, ook met bijgevoegde verklaringen van des bevoegde Personen, te doen zien, dat de ontwerpen des laatstgenoemden, ten opzigte der Sluizen en Spuideuren, zoo te Benschop, als te Medemblik en elders, niet kunnen gezegd worden nieuw te zijn, maar bij den eerstgenoemden zeer wel vroeger bekend geweest, doch door hem afgekeurd op verscheidene gronden, die alhier in het breede worden ontwikkeld. Dan, wie zal immer in twijfel trekken, dat twee Mannen van beproefde kunde in de Waterwerken, zeer gemakkelijk, op één en hetzelfde denkbeeld kunnen geraken, waarvan de zwarigheden bij den eenen veel zwaarder wegen, dan bij den ander, zelfs door den laatsten, zijns inziens, worden opgelost? Wij verblijden ons, dat deze Verhandeling, welke, op des Schrijvers verzoek, door eene Commissie van wege Z. M. den Koning, vooraf is gelezen, in eenen allezins gematigden toon is vervaardigd, waardoor de waarheid altijd winnen moet: en nog meer verheugen wij ons in de verklaring van den Heer GOUDRIAAN, daar hij schrijft: „ De Heer J. BLANKEN, JZ. zal ondervinden, dat de „ rede op mij kracht genoeg heeft, om van mijnen kant „ *al* het gepasseerde steeds *behoorlyk* voorzigtig te kunnen „ afscheiden van de handelingen, in onze betrekkingen „ als Ambtgenooten." Het stuk zelf is voor geene bijzondere ontwikkeling vatbaar, en dient door den liefhebber der Waterwerkkunde, die in deze geschillen belang stelt, zelf gelezen te worden.

Verhandeling over de Oorzaken der toenemende Opslibbing van het IJ, en de Middelen, welke tot wegneming en herstel daarvan, zouden kunnen en behooren aangewend te worden, door JELLIS ROELOFS, JUNIOR. *Te Amsterdam, bij* B. van Seldam. 1809. *In gr. 8vo.*

Eene Verhandeling, welke bij de Koninklijke Maatschappij der Wetenschappen is ingeleverd ter beantwoording der bekende opgegevene Prijsvrage, van welke wij te voren, bij de opgave der Prijsverhandelingen, reeds melding maakten, zonder dat de gezegde Maatschappij zich wegens deze Verhandeling op eenigerhande wijze heeft uitgelaten. De Schrijver geeft de Oorzaken op, als gelegen 1.) in de wanstaltige gedaante van het IJ zelve; 2.) in het uitbrengen van Hoofden, vooral van den bekenden Paardenhoek; 3.) in het opruimen van de Laag, vooral te voren bij de Oude Stads Herberg, en 4.) in het aanvoeren van modder en slijk bij de Vloeden, met Noorden en Noordwesten Winden, zonder dat die, bij de Ebben met Zuiden en Zuidwesten Winden, werktuigelijk worden weggevoerd. De door den Schrijver opgegevene Middelen bestaan 1.) in het Afnemen van den Paardenhoek; 2.) in het Afdammen der Bogt van Nieuwendam en van den Buikslooter Ham; 3.) in het formeren van eene altijd welgeslotene Laag, zoo na mogelijk aan de Gordingen of Paalwerken, en 4.) in het schoeijen of afdammen der Paalwerken. Tegen het vastzetten van den Modder in het vervolg, prijst de Schrijver aan het gebruik eener verbeterde Schep- of Krab-machine, welke door eene afteekening is opgehelderd.

Het blijkt alzoo, dat de Schrijver in vele opzigten overeenstemt met de denkbeelden, door den Heer BLANKEN in zijne bekroonde Prijsverhandeling ontvouwd, en de Heer ROELOFS heeft zich de moeite gegeven, om, na het lezen der laatstgenoemde Verhandeling, in eene *Narede* aan te wijzen, in welke opzigten hij tot het plan van den Heer BLANKEN nog meer zoude kunnen naderen, met opgave der waterkeeringen, welke zouden dienen gesteld te worden. Deze Narede wordt met eenige bedenkingen geëindigd wegens de verhooging van den Slaperdijk, welke de Schrijver voor de Stad Amsterdam zeer nadeelig keurt.

Hoe

Hoe zeer, in een onderwerp van dezen aard, altijd stoffe voorhanden is tot gewigtige bedenkingen en tegenbedenkingen, moeten wij echter zeer roemen den ijver en de oplettendheden van den kundigen Heer ROELOFS, en wij hadden wel gewenscht, dat de Haarlemsche Maatschappij, ter erkentenis dezer Vaderlandsmin, deze Verhandeling, zoo al niet met eenig eerbewijs vergolden, ten minste achter de bekroonde Stukken door den druk had gemeen gemaakt, daar zij inderdaad alle nalezing verdient.

De Wegen des Levens, of de vraag: welk Beroep wilt gij kiezen? gedaan aan alle aankomende Jongelingen en toegewijd aan alle Ouders en Voogden, door A. FOKKE SIMONSZ. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1809. *Buiten het Voorberigt 278 bladz.*

Onder dezen titel schenkt ons de Heer FOKKE SZ. een welgeschreven en zeer bruikbaar werkje, dat, in het kort bestek van 278 bladzijden, den Lezer bekend maakt met de verschillende beroepen, die de Maatschappij oplevert.

In de Inleiding geeft de Schrijver het doel van zijn werkje aldus op: „ Wie zijn leven onderhouden wil, moet de kunst „ bezitten om geld te bekomen, door de Maatschappij zulke „ diensten te bewijzen als zij thans noodig heeft: doch die „ diensten zijn oneindig meer, en verscheidener van aard, „ dan die, welke de eerste mensch behoefde; er worden „ dus oneindig meer geestvermogens vereischt, om dezelve „ te kunnen verschaffen; die vermogens laten zich in geest- „ en ligchaamsvermogens verdeelen, en voorts in verschei- „ dene soorten schiften, waarvan elk kiezen kan welke hij „ begeert; doch om die keuze te doen, dient men ze allen „ te kennen, en, om die kennis te bevorderen, is dit werk- „ je ontworpen."

Deze Inleiding, waar de Mensch in den Natuurstaat beschouwd en deszelfs overgang uit dien staat tot de Zamenleving aangetoond wordt, heeft ons juist niet bijzonder behaagd. Over het geheel is zij niet zeer geleidelijk, ja somtijds bijster gedrongen. Het was onnoodig, dat de Schrijver zijn onderwerp zoo van gronds af ophaalde. De menschen leven nu eenmaal in Maatschappij. Hoe zij daarin gekomen zijn, hoe de wederzijdsche afhankelijkheid, eigendommen en maatschappelijke betrekkingen ontstaan zijn, behoefde hier niet getoond te worden, en is ook elders duidelijker, vollediger en grondiger voorgedragen, dan het hier gedaan wordt.

Het eerste Hoofdstuk, *over de keuze van een Beroep*, bevielt ons

ons beter. Het behelst vele lezenswaardige zaken, en stelt de nuttigheid en waardij van zoodanig een werk, als de Schrijver hier levert, in het helderste licht. Het kiezen van een beroep in de Maatschappij is, zonder twijfel, een allergewigtigst stuk, en niet zelden hangt daarvan het geheele tijdelijk geluk of ongeluk van den kiezer ganschelijk af. Ouders en Voogden worden hierin vaak door verkeerde beweegredenen bestuurd. Kinderen oordeelen als kinderen, en hunne keus is, inderdaad, niet veel te vertrouwen. Zij worden te ligt aangedaan door de voorwerpen, die hen het naast omringen, zijn niet in staat, om het wezen der zaak te doorgronden, laten zich meestal door de uitwendige gedaante der dingen begoochelen, en de losse, nietsbeduidende indruk, meestal de vrucht van ijdelheid, jeugdige ligtzinnigheid en volgzucht, wordt dan niet zelden door onkundige en verblinde Ouders of Voogden als eene welgevestigde hoofdneiging beschouwd. Men zoude er eene gewetenszaak van maken, om die neiging tegen te gaan, en het arme kind wordt dan (volgens deszelfs eigen vrije keus, zoo het heet) in een beroep opgebragt, waartoe het, zoo als de droevige ondervinding naderhand leert, geene de minste geschiktheid heeft.

De Hr. FOKKE wil dus met regt de keus van een beroep *dan eerst* bepaald hebben, als het kind omstreeks 14 jaren bereikt heeft. Dan begint de oordeelskracht zich te ontwikkelen, en dan kan men den Jongeling zelven over zijne *ware* neiging raadplegen. Tot dien tijd kan men het kind met de voorbereidende kundigheden, welke in *alle* beroepen, ja zelfs in alle omstandigheden des levens, van het hoogste nut zijn, gemeenzaam maken. Welke die voorbereidende kundigheden zijn, en op welke wijze dezelve worden aangeleerd, wordt door den Schrijver in het tweede Hoofdstuk geleerd. Wanneer deze kundigheden verkregen zijn (FOKKE vordert, onzes inziens, wat veel, en er zullen weinig kinderen zijn, welke die kundigheden verkrijgen) dan moet de Jongeling zich tot het een of ander beroep bepalen. Om dit te doen, is het noodig, dat hij te voren de moeite en zwarigheden, zoo wel als de gemakken en aangenaamheden, daaraan verbonden, ten minste oppervlakkig, liefst echter zoo veel mogelijk is, leere kennen: want eens gekozen zijnde, moet men volharden en met den meesten ijver voortgaan. Wanneer nu deze keus verstandig is, dat wil zeggen, wanneer dezelve met de juist daartoe vereischte neiging en geestgesteldheid gedaan is, zal men doorgaans in het gekozen beroep gelukkig slagen. (Wij mogen er bijvoegen, wanneer dezelve overeenkomstig met de uitwendige omstandigheden des Jongelings gedaan is. Deze komen toch wel degelijk mede in aanmerking. Tot sommige beroepen b. v. wordt vooraf eenige voorraad van geld vereischt, tot andere de begunstiging van vermogende vrienden

den of bloedverwanten', en niet zelden moet de belofte van den een' of anderen naastbestaande of begunstiger eenigen invloed hebben op de keus des Jongelings.)

Om nu dit gewigtig stuk, die zware keus te gemakkelijker te maken, behandelt de Schrijver alle mogelijke te aanvaarden Beroepen afzonderlijk, en verdeelt dezelve in drie Hoofdklassen, namelijk in *verstandelijke*, *vernuftige* en *werktuigelijke*. Onder de *verstandelijke* brengt de Schrijver de *Godgeleerdheid*, *Regtsgeleerdheid*, *Geneeskunde* (liever: Genees*kunst*) *Wijsgeerte* en den *Koophandel*. Onder de *vernuftige*, *alle Kunsten*, hetzij die enkel door den geest, of ook wel door werktuigelijke middelen beoefend worden; zijnde die der eerste soort de *Fraaije Letteren*, en der tweede soort de *Nabootsende Kunsten*; en onder de *werktuigelijke* den *Landbouw*, de *Zeevaart*, den *Krijgsdienst*, de *Fabrieken* en *Ambachten* of *Handwerken*.

Wij vinden deze klassificatie in het tweede Hoofdstuk opgegeven; doch in de behandeling zelve schijnt de Schrijver dezelve eenigzins uit het oog verloren te hebben, daar hij nu onder de *verstandelijke Beroepen*, als een aanhangsel tot de *Wijsgeerte*, van het *Schoolonderwijs* spreekt, onder de *vernuftige Beroepen* die *Kunsten*, welke enkel door den geest beoefend worden, en waaronder de *Welsprekendheid*, *Redeneer-Dicht-* en *algemeene Taalkunde*, voor zoo ver die een beroep, als onderwijzer in dezelve, konden opleveren, gesteld waren, weglaat, en zich in de Afdeeling van *vernuftige Beroepen* alleenlijk tot de *Teeken- Graveer- Schilder- Bouw- Toon- Tooneelspel-* en *Danskunst* bepaalt.

De Schrijver houdt zich nu met ieder beroep afzonderlijk bezig, waarin hij dus te werk gaat, dat hij eerst eene beknopte geschiedenis van hetzelve voorstelt, en door eene beschouwing van het beroep, van de vroegste tijden af tot nu toe, den Lezer met den aard en de eigenschappen van hetzelve bekend maakt, in deze beschouwing doorgaans grondige geleerdheid, naauwkeurigheid, beknoptheid en eene gemakkelijke en geleidelijke voordragt vereenigende; dan de vereischten en inleidende kundigheden tot het beroep duidelijk en volledig voordraagt, en eindelijk de aangenaamheden en onaangenaamheden, die het beroep oplevert, nadrukkelijk voorstelt.

Ons bestek laat niet toe, dat wij ieder beroep, door FOKKE behandeld, afzonderlijk nagaan. Liever willen wij eenige weinige aanmerkingen, zoo kort mogelijk en met bescheidenheid, aan den kundigen Schrijver mededeelen.

Dat alle, hier voorkomende, beroepen niet even naauwkeurig en volledig zijn voorgesteld en behandeld, kon men reeds vooraf vermoeden, en wel ver, dat wij den Schrijver hierover eenig verwijt zouden doen, moeten wij erkennen, dat die ongelijkheid zelfs minder is, dan wij verwacht hadden. Immers is het veld, dat FOKKE bewandelt, zeer ruim,

en wij hebben door het geheele werk heen bewijzen gevonden van des Schrijvers uitgebreide en algemeene kundigheden, die overal toont niet slechts *veel* te weten, maar ook dat vele *grondig* te weten. Hier komt bij, dat de Schrijver bovenal aan eene, voor den veelwetenden Man zeker onaangename, beknoptheid gebonden was, wilde hij zijn werk niet bovenmatig groot doen worden, en daardoor het doel, dat hij zich had voorgesteld, verliezen.

Enkele vakken zijn echter, naar ons oordeel, wat al te beknopt behandeld, en had de Schrijver de evenredigheid in dit opzigt wel wat beter in het oog kunnen houden. De Godgeleerdheid en Geneeskunst b. v. zijn, naar het ons toeschijnt, vollediger dan de Regtsgeleerdheid. De Schoone Kunsten zijn tamelijk breedsprakig voorgesteld, de Landbouw en inzonderheid de Fabrieken daarentegen al te beknopt, en wij zijn het geheel niet met den Schrijver eens, wanneer hij, van de laatste zich met eene enkele pennestreek afmakende, daarvan in het algemeen zegt, dat zij niemand aan te raden zijn, dan die groote geldvermogens bezit. Hoe vele Fabrieken en Trafieken zijn niet met zeer geringe middelen aangevangen, uit zeer kleine beginselen opgekomen, door vlijt en oppassendheid allengskens uitgebreid en vervolgens aanzienlijk en vermogend geworden! Bovenal is de Krijgsdienst wat schraal bewerkt. Doch misschien heeft de Schrijver hiervoor wel gewigtige redenen gehad. De gevoelens loopen over dit beroep ook zeer uiteen. Er zijn er, die den Soldatenstand als eerevol en roemrijk verheffen. Anderen denken er min gunstig over. KANT zelfs noemt hem *immoreel*. Ons ook lust het niet, dit nader te onderzoeken, en wij gevoelen geene opgewektheid altoos, om de tegenwerping, die de Hr. FOKKE tegen den Krijgsdienst bladz. 270 in het midden brengt, te wederleggen. Er zoude over dit beroep, vooral in dezen tijd, vrij wat kunnen gezegd worden.

Voorts is het ons voorgekomen, dat de Schrijver, bij de beschouwing der aangenaamheden en onaangenaamheden, aan elken stand verbonden, van de eerste meestal te weinig zegt en de laatste te zeer doet uitkomen; zoodat wij vreezen, dat die ongunstige indruk den Jongeling besluiteloos, of wel afkeerig van eenige keuze konde maken. Dit valt bijna bij elk beroep in het oog. Wij zullen er een paar voorbeelden van opgeven. Zoo zouden wij gewenscht hebben, dat bij de geleerde standen melding ware gemaakt van het uitzigt, dat den studerende, die in zijn vak uitmunt, geopend is op eenen professoralen Leerstoel; terwijl tevens had kunnen gesproken worden van het voordeel, dat den bekwamen Regtsgeleerde, die in het lastige der judiciële praktijk geenen smaak heeft, ten deele kan vallen door een' gewigtigen post of aanzienlijke waardigheid; waaraan niet zelden pecuniële voordeelen verbonden zijn.

Zoo

Zoo misten wij de opgave van eenige der grootste aangenaamheden, aan den stand van Leeraar van den Protestantschen Godsdienst, vooral ten platten lande, verknocht; de bijzondere geschiktheid, namelijk, van dit beroep tot het genot van stille, huisselijke gelukzaligheid (van alle genoegens des levens toch het zuiverste en het duurzaamste), tot het beoefenen der Fraaije Kunsten, met name de Dichtkunst, de Muzijk en de Teekenkunst, en het smaken der reine, onvervalschte genoegens, die de Natuur oplevert.

Zoo hadden wij verwacht, dat als een voorregt, aan het beroep van Geneesheer verbonden, boven alles vermeld ware de *onafhankelijkheid* van dit beroep, — een voorregt, in onze oogen zoo groot, dat het niet genoeg kan geroemd worden, en door den Man, die zelfstandigheid bezit en zijne waarde gevoelt, als het voortreffelijkste goed des levens wordt aangemerkt en op prijs gesteld. De kundige Geneesheer, die eenmaal het vertrouwen zijner medeburgers verworven heeft, blijft, bij alle gebeurtenissen van den dag, bij iedere verandering in het bestuur des Lands, dezelfde. Hij is van zijn bestaan en onderhoud altijd zeker, en behoeft nimmer voor omwentelingen of organisatiën beducht te zijn.

Zoo vinden wij die eigene *onafhankelijkheid* bij den Koopmansstand wel aangestipt, maar niet genoeg op den voorgrond geplaatst, niet als het wezenlijkst voordeel van dit beroep (dat het toch in onze oogen inderdaad is) geschetst, — ja, zelfs vergeet de Schrijver deze, nimmer hoog genoeg te waarderen, vrijheid en onafhankelijkheid geheel uit het oog, wanneer hij, ten slotte, zegt, *dat de koophandel niet anders dan met geld die verdrietelijkheden verzoet, die ook alleen om geld te winnen ondergaan worden.*

Doch deze aanmerkingen (en wij zouden er nog vele van dezen aard kunnen bijvoegen) zijn niet door ons gemaakt, om iets aan de wezenlijke waarde van dit werkje te ontnemen. Wij kunnen het, integendeel, allen, die er aan gelegen ligt, om in het kiezen van eenen levensstand eenige voorlichting te hebben, als eene beknopte, aangename en tevens grondige handleiding, met volle ruimte aanbevelen.

Ook de Teeken- en Graveerkunst hebben het hare toegebragt, om dit werkje fraaijer en vollediger tevens te maken. De geschiedenis van ieder beroep is in een Tafereel voorgesteld. Ieder Tafereel bestaat uit twaalf vakjes, en de verklaring van ieder vak is er tegenover geplaatst. Deze Tafereelen strekken, inderdaad, tot sieraad van het werk en zijn te gelijk leerzaam. Het kan niet missen, of zij zullen de jonge lieden gretiger maken naar den inhoud van het boek, maakten zij slechts de onderneming voor den Uitgever niet te kostbaar, die zeker op een ruim vertier heeft gerekend, hetwelk dit werk ook verdient, en wij hem gaarne toewenschen.

Poëzij van Mr. H. A. SPANDAW. *Te Groningen, bij* W. Wouters, 1809. *In gr. 8vo. VIII.* 231 *Bl.*

Wanneer wij eens, ter zijde ſtellende al wat wij immer over de Theorie der Dichtkunst lazen of hoorden, onszelven vroegen: wat is toch Dichtkunst? wat is een Dichtſtuk? welke zijn de vereischten der Poëzij? gelooven wij voor ons, dat het oordeel zuiverder en eenvoudiger, en dus ook beter zijn zou, dan het nu doorgaans bij de meesten onzer is. Het *jurare in verba magiſtri* (*) is zoo algemeen, het *theoretiſeren* is zoo in de mode, dat het eenvoudig menſchenverſtand er deerlijk onder gebukt gaat. De meesten roemen verbeelding, verheffing en ſchildering, als de bronnen eener goede Poëzij, en ſtellen het verdichte en ſierlijke tot ware en eenige kenmerken dezer edele kunst. Zoo het ons geoorloofd zij deswege eene bedenking in het midden te brengen, vragen wij: heeft dan de Redenaar, heeft niet ieder goed Prozaſchrijver verbeelding, verheffing, ſchildering en ſierlijkheid noodig? Men leze de beste Prozaſchrijvers, bijzonder die der Zeventiende Eeuw, alles is weelderig en aanlokkend door keur van bloemen; en alzoo moet het inderdaad zijn: de verwaarloozing hiervan, en de zoo geliefkoosde zucht om grenzen te zetten en lijnen te trekken, deed den doorgaanden ſtijl in de Achttiende Eeuw meestal laf, ſlaauw en krachteloos zijn. Men vergelijke met ons gewoon Proza de *Nederlandſche Historien* van HOOFT, en BRANDT's *Reformatie*; men leze de Lof- en Levensbeſchrijvingen, door dezen BRANDT, dat uitmuntend voorbeeld van een' goeden ſtijl, geſchreven; men zie de *Arcadia* van HEEMSKERK, den *Wetſteen der Vernuften* van DE BRUNE en eene menigte dergelijke Werken, ja den doorgaanden ſtijl van alle Schrijvers van dien tijd, en men zal verwonderd zijn, hoe het Proza na deze verhevene Schrijvers gezakt en verſlaauwd is. Men leze de Voorredenen, de Opdragten van meest alle de Dichters der Zeventiende Eeuw; men leze alleen met aandacht de *Aanleiding tot de Nederduitſche Dichtkunst* door VONDEL; men vergelijke daarmede de Voorredens van latere Schrijvers en die van onze Dichters, en men zal moeten erkennen, dat er een merkelijk verſchil plaats heeft. Smaak ontbrak. Nu eens te hoog, dan weder te laag, misſen zij den geest van onderſcheiding. Deze onderſcheiding moet gevoeld, kan niet beſchreven, of in den vorm van regelen gegoten worden. Men heeft ook wel eens, in onze dagen, den ſchrijfſtijl zoo wel, als de zoo naauw verwan-

te

(*) *Zweren in 's meesters woorden.*

te Kunsten, als waren het wilde dieren, in afzonderlijke hokken willen sluiten, om elkander niet te schaden: men vergat, dat er eigenlijk maar ééne Kunst is, en dat smaak, oordeel en gevoel de ware onderscheiding geven. Bij gebrek hiervan heeft men dikwerf alles vermengd, en, door alles te willen uitpluizen, het geheel verward. Zou men het b. v. kunnen gelooven? de Maat, die onafscheidbare gezellinne der Poëzij, dat bestanddeel der kunst, wordt algemeen van de Poëzij uitgemonsterd. FENELON's *Telemachus* is thans een Dichtstuk. Wij erkennen het voor een der grootste meesterstukken, die Frankrijk immer heeft voortgebragt; maar als dit een Dichtstuk is, is *Don Quichot*, en zelfs *Moeder de Gans*, niets minder. Is dichtstuk dan een goed verdicht stuk? — Men dwaalt inderdaad van den eenvoudigen weg; men verwart het *dichterlijke* met het *Dichtstuk*. Poëzij kan flaauw zijn, maar is daarom nog aan eenige maat en ter zijde stelling der gewone taal gebonden; een Dichtstuk kan prozaisch zijn, maar is daarom nog geen Proza, even min als een engelachtig kind een wezenlijke Engel is, of een verwijfd man alles heeft, wat de vrouwen hebben; en even zoo is het met de ongebonden Rede.

Verbeelding is, onzes oordeels, niet de bron der Dichtkunst, maar Gevoel, eenvoudig Gevoel, een hartelijk, onwederstaanbaar Gevoel, dat van zelve bruist, van zelve zich aan de banden der gewone taal ontrukt, de menschelijke gewaarwordingen als boven het menschelijke verheft, en alzoo in Goddelijke bespiegelingen ons doet deelen. Dit Gevoel nu behoeft juist niet wild of woest te zijn, maar het moet altijd *hartelijk* wezen. Bij ongewone voorvallen in de wereldsche zaken, bij de geboorte van een' Eersteling, bij het sterven eener Gade, bij het vaarwel zeggen van Vrienden en Magen, bij het aanschouwen van den Vesuvius zoo wel, als bij het wederzien van den Vaderlandschen kerktoren na een lang afzijn, krijgen de eenvoudigste menschen dichterlijke bewegingen, dichterlijke invallen; alles is gespannen, alles is in beweging; de geest verheft zich, en de verbeelding schildert als van zelve. Verheffing en Verbeelding zijn dus gevolgen, geene bronnen der Dichtkunst. Bij zware gepeinzen in zwaarwigtige zaken, bij beslissende beraadslagingen in diepe eenzaamheid, is de geest, hoe ernstig gestemd, bijna altijd willig tot schildering en verbeelding, omdat de zaak krachtig ter harte gaat. Die diep gevoelt, gevoelt den dichterlijken grondslag; die het in maat en eene natuurlijke taal, aan dat diep gevoel eigen, uitdrukt, is Dichter. Hoe edel, hoe grootsch, hoe heerlijk, hoe overeenkomstig met onzen aanleg wordt niet bij deze beschouwing de Dichtkunst!

Wij zouden grooten lust hebben dit verder te ontwikkelen, en

en het gestelde, dat welligt velen vreemd zal voorkomen, met klem van bewijs te handhaven; maar ons bestek noch doel gedoogt zulks. Men veroorlove ons liever nog deze aanmerking: In alle eigenlijke Kunsten (men verwart anders ligt Kunst en Wetenschap) in alle eigenlijke Kunsten, zeggen wij, en bijzonder in de Dichtkunst, beschouwt men, onzes oordeels, de zaken te veel van voren. Men stelt regels, geeft vereischten, maakt voorschriften, en vraagt dan: in hoe verre voldoet dit of dat stuk aan de Kunst en hare regels? Inderdaad, deze wijze is geheel verkeerd. De Kunst werd kenbaar uit hare werken; de regels werden genomen uit de stukken, de voorschriften afgeleid van de modellen. Volgen wij dan, om billijk te zijn, den ouden oorspronkelijken leiddraad; denken wij om geene regelen; maar lezen wij den bundel, bezien wij de afzonderlijke gedichten, het schilderstuk of de galerij, en vragen wij dan aan ons gevoel, aan onzen smaak, aan onze aandoeningen: is dit een waar schilder-, is dit een goed dichtstuk? is deze galerij met smaak en oordeel verzameld? is deze bundel van gedichten hoog te schatten en waardig te worden aangeprezen?

Zie hier onze inleiding; zie hier het standpunt, (waarom zouden wij ook niet eens een geliefd woord gebruiken?) waarop wij ons plaatsten, bij het beschouwen van SPANDAW's nieuwelijks uitgekomene *Poëzij*.

Uit de echte bron is, onzes oordeels, deze Poëzij gevloeid; alles is gevoelig en hartelijk, de Dichter meestal van zijn onderwerp doordrongen, en, gelijk het zijn moet, krachtig met hetzelve ingenomen.

Het eerst voorkomende: *Aan mijne Muze*, is gepast tot eene inleiding en regt Hollandsch en rond, zoo het behoort; een paar regels mishaagden ons:

„En 'k acht mij *zalig* door uw *zaligende* gunst.

Wij houden niet veel van het woord *zalig* voor gelukkig, daar, door het veelvuldig gebruik, al die *zaligheid* al afgesleten is, en vooral niet van eene *gunst*, *zaligende mij zalig*.

Ook lazen wij liever voor:

Harmonisch trilden dan de snaren op mijn luit.

Welluidend, enz. Er is, er wordt zoo veel vreemd, dat men het weinig eigene, ons overig, nog wel mag bewaren en gebruiken.

Het slot van dit gedicht is fraai:

Ik

Ik zoek geen' Aristarch een lofspraak af te bedlen,
En 'k vlei niet onbeschaamd om der Meceenen gunst;
Het Nederlandsche hart te roeren — te veredlen,
Zie daar 't eenvoudig doel der Nederlandsche kunst.

Heb ik dit doel bereikt? Gij moogt hier 't vonnis strijken,
Mijn Vaderland, waar nog de Dichtkunst heerlijk blinkt;
Moet ik in kracht en zwier voor trotscher Barden wijken —
Genoeg, zoo 't speeltuig Neêrlandsch klinkt!

Alleen klinkt de laatste regel wat stooterig: ..... *tuig* en .... *landsch* zijn te lang, om ongeklemd of kort te zijn. De versificatie van den Heer SPANDAW is, over het geheel genomen, niet zeer vloeijend. De oude Dichters vertaalden eenig oud Dichter ook om eene gladde versificatie te erlangen; eene dergelijke oefening wordt tegenwoordig te veel verwaarloosd.

De *Trajanus* beviel ons ongemeen; wij vinden hem SPANDAW waardig, dat is meesterlijk, en in den regten gang en trant van het Lierdicht; alleen hij is voor een Lierdicht wat lang, en het laatste couplet was niet *hujus loci*, vooral niet aan het slot van zulk een hooggestemd stuk. Het kan ook zeer wel gemist worden; men behoeft juist niet alles van zijnen Dicht-held te melden, alles aan te roeren. Voor eenigen tijd was men zoo naauwkeurig in dit opzigt, dat Heldendichten met Levensbeschrijvingen op rijm niet veel verschilden.

Los en gemakkelijk is dat *aan de Liefde en Vriendschap*.

In het *Bijschrift op* WESTER hindert ons eenigzins:

Leeft .... zijn naam in 's Lands historie.

De verdiensten van den Onderwijzer WESTER zijn vele; zijne uitgegevene werkjes, regt geschikt voor de Jeugd; hij verdient eervolle melding, als bevorderaar van een verbeterd onderwijs: maar dergelijke spreekwijze, als hier door den Heer SPANDAW is gebezigd, gebruikt men meestal van Staatkundigen, die den Vaderlande als zoodanig gewigtige diensten hebben bewezen.

Poetus en Arria is fraai en gevoelig; doch nog meer bekoorde ons dat gedichtje, waarin de Dichter reden geeft, *waarom hij de Vrouwen bezong*. Het is, hoe eenvoudig, vol zachte en geestige trekken. Dergelijken trant buiten het kinderachtige en laffe te houden, is meer kunst, dan men doorgaans meent.

De *Anakreon* naar GLEIM beviel ons niet, omdat het oorspronkelijke ons niet geviel. Wat valt aan 't eind die *haat* en

en dat *water* ons ruw en overſtelpend op het lijf! Het is echter aardig vertaald.

Dat *aan* WOLTHERS is ons te flaauw. In Gelegenheids-gedichten vuur en leven te houden, is moeijelijk. Zij zijn, over het geheel genomen, meer uitvloeiſels van welmeenendheid en welwillendheid, dan van bruiſend gevoel.

Het dichtſtukje *Dichteren-loon* doet den Vervaardiger eere aan, zoo wegens zijn hart als kunst. Met eenige coupletten van hetzelve beſluiten wij dit gedeelte onzer Recenſie.

Wat, Dichtren, hijgt uw borst?
Wat is uw gloriedorst?
Wat kan uw hart beroeren?
Wat wilt gij uwen naam
Naar 't nageſlacht doen voeren
Op vleuglen van de faam?

Ach! wat is roem en eer?
Een plantje, zwak en teêr,
Het zal geen vruchten dragen;
En zoo 't een vruchtje al gaf,
Er kwam een wesp aan knagen,
En 't viel van 't ſteeltjen af.

Wat zwoegt gij, dwazen, thans
Om roem en eer en glans?
Verachting kunt gij vinden;
Een teedre najaarsbloem,
Ten prooi aan gure winden,
Is 't beeld van Dichtren roem.

Men jaagt naar zingenot;
Het goud is ſlechts de God
Der eeuw, zoo diep verbasterd;
Zij kent er anders geen';
Verdienſte wordt belasterd
Door hoog en laag gemeen.

Zoo de echte Dichtrengloed
Uw borst ontvlamt, zoo 't bloed
Met ſneller vaart mag bruiſen,
En ge u dan edler voelt,...
Laat dan van 't ſpeeltuig ruiſchen
De ſtroom, die in u woelt!

Dat

Dat edler zelfsgevoel
Zij uw verheven doel,
Als de aandrift u doet gloeijen!
Aan 't zoete van uw' toon
Eéne edle ziel te boeijen,
Dit is een edel loon.

Voor mij dat zelfsgevoel!
Voor mij, voor mij dat doel!
Voor mij die zegeningen!
Voor mij, voor mij dat loon!
ô Laat mij edel zingen,
Al zing ik minder schoon!

(*Het overige in een volgend Nummer.*)

De drie Gebroeders Alverwoesters, eene Komische Geestverrukking, voorgelezen in Felix Meritis, op den 3den van Louwmaand 1810. *door* A. FOKKE, SZ. *Te Amsterdam, bij* J. v. d. Hey. *In gr. 8vo. 24 Bl.*

De Hr. FOKKE, voorgenomen hebbende zijne Hoorders met eenig gedeelte der Vaderlandsche Historie, vermakelijk voorgesteld, bezig te houden, was onzeker in de keuze. Hij vervoegde zich daarom tot zijn *Geniusje* om raad, en herinnert ons nu vooraf nog aan het gevoelen der Ouden, dat de Mensch van zijne geboorte af vergezeld werd van twee *Genii*, een' goeden en een' kwaden; gewaagt van den goeden *Genius* van SOCRATES, alsmede dat, behalve de beide genoemde Geesten, nog een klein *Geniusje* ondersteld werd, doorgaans als een *gevleugeld Kindje* verbeeld, hetwelk onzen geest, neiging, keus en bijzondere geestvermogens bestuurde; vanwaar wij nog heden de zoogenaamde *Genietjes* in Monumenten en andere Kunstwerken bezigen. Aan dit zijn *Geniusje* dan (hetwelk de Schrijver nederig een heel klein urkje noemt) stelde hij zijn bezwaar voor; het noemde hem eenige Mannen uit onze aloude Geschiedenis, en, op de bedenking van het onzekere in derzelver Levens, verwees het hem naar den TIJD. „ Daar! daar loopt hij! sprak het *Geniusje*; spreek hem maar aan, maar vergeet niet hem te feliciteren, want hij is voorleden maandag jarig geweest; kom, laten wij maar wat aanstappen, anders halen wij hem niet in." De Tijd, hier grappig beschreven, trad nu met FOKKE, die moeite had hem bij te houden, al hard loopende in gesprek, hetwelk op dezen trant begon: „ Welgewiegde Heer! ik ben zeer verheugd u hier, aan te treffen: vernomen hebbende, dat uw Ongeboren, voorleden maandag, in het 5814de jaar

van

van uw' ouderdom getreden zijt, heb ik de eer uw Alvermielendheid te feliciteren met de vermeerdering van uwe jaren." — „Dankje, dankje! zei de Tijd; maar hoe weetje, dat ik juist zoo oud ben?" — Daar zat de knoop, en de Schrijver betuigde zijne onkunde; waarop de Tijd hem onderrigtte, dat de *Chinezen* zeiden, dat hij al ten minste in zijn 9000ste jaar ging, maar dat hij daarmede zijn hoofd niet brak, enz. — en toen FOKKE zich verbaasd toonde over zulke hooge jaren, keek de Tijd hem knorrig aan, en zei: „Och, wat legje te malen met je oud! Wat is oud? Mijn oudste Broer is oud, maar ik ben maar wat hoog van jaren." — „ó Heer! dacht ik, daar heb je 't al weer, dat wezen heeft ook al 't zwak van ons menschen, het wil ook niet weten dat het alle jaren een jaartje ouder wordt." — Nu onderrigtte hem de Tijd, dat hij nog twee halve Broeders had. „AHRIMANES is, zoo als ik zeg, de oudste, en is, even als ik, *ongeboren;* dan volg ik, zei de gek, en dan de DOOD, dat is mijn jongste halve Broer, die is eigenlijk *geboren*, maar toch niet *wel geboren*, want zijn moeder was niet van adel, maar van gemeene afkomst, en heette maar slechtweg Juffrouw de ZONDE. Het heugt mij zelfs nog even, dat die nog niet in de wereld was." — Na eenig nader onderrigt omtrent deze beiden, keuvelt de oude Heer, de Tijd, nog zoo wat over zijne eigene affaire, die ook gedeeltelijk bestaat in omversmijten, maar ook in weer wat nieuws in de plaats te maken; „want ik heb eene permanente authorisatie tot amotie, onder die mits echter van renovatie en melioratie, doch dat gaat zoo ver als 't voeten heeft; inzonderheid als ik eens verkouden ben of de koorts heb, want dan pleeg ik wel reis wat omver te smijten, waar aan ik verscheiden eeuwen achter een gewerkt had om het te maken; en sedert eenige jaren heb ik weinig lust gehad om iets te maken dat wat van belang was. Voor vier jaren maakte ik toch geheel wat nieuws; sommige menschen zeiden het was heel mooi, anderen heel leelijk, al naar dat ze, om zoo te spreken, gemutst waren. Maar als Madame het Noodlot, die mij ook dikwijls schrikkelijk in mijne plannen dwarsboomt, het slechts belieft, kan het toch nog wel een heel mooi ding worden. Sedert, echter, ben ik weer heel lusteloos geworden, want Man! het scheelt mij ook aan geld; ik kan zoo niet als ik wel wil; afbreken, knagen en vernielen valt nog al minder kostbaar dan stichten en maken."

Nu wendt de Schrijver het discours eindelijk op zijn onderwerp, den Tijd vragende, wat er hier te lande al zoo in 't begin der XIde Eeuw is voorgevallen; maar ontvangt ook van hem luttel lichts. „Dat moetje de Zanggodin der Historie, weetje, onze oude *Clio*, vragen, die weet het veel beter dan ik; want schoon ze dikwijls op mijn' rug heeft zitten schrijven, wat de *Waarheid* haar opgaf, zoo als je dat zeker wel

wel op veel Titels voor Historische boeken gezien hebt, (want we zijn dikwijls zoo te zamen gepourtraitteerd) kon ik echter in die gegeneerde attitude geen letter zien, wat ze al in haar boek krabbelde, en zoo ik geen divertissement gezocht hadde in, terwijl de oude pergamenten, die van haar schoot vielen, te verscheuren en op te peuzelen, en de mooije *Waarheid* wat aan te gluren, (want dat is toch waarlijk een knap meisje, maar bedroefd zwak van stem; ik kon althans geen woord verstaan van al wat ze pruttelde) zou mij dat stil en krom zitten dikwijls seldrements verveeld hebben."

Na nog een koddig woord of wat over *Tijd en Ruimte*, eindigt dit luimig Stukje met een versje; zijnde hetzelve slechts de *Inleiding* der Verhandeling zelve, over Graaf DIRK DEN IV en zijnen Broeder FLORIS DEN I, die in het IIde Deel der *Vaderlandsche Historie vermakelijk voorgesteld* zal te vinden zijn. —— De Titel is met een Karikatuur-vignet versierd.

Het Gebed onzes Heeren Jezus Christus, voor Kinderen, in hunne taal, en naar hunne bevatting. Door J. M. SAILER. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* B. J. Crajenschot. 1809. *In 12mo.*

Ja wel *in hunne taal, en naar hunne bevatting*; een uitnemend lief geschrift; die Protestant moet wel zeer onverdraagzaam zijn, die dit werkje zijne kinderen onthoudt, omdat het van eenen Roomschen Geestelijken komt, en hij bezit wel weinig of niets van het echte Christendom, die zijne lievelingen het *Onze Vader* niet gaarne naar dezen leiddraad hoorde bidden. Wij hebben de vertaling aan den Eerw. SCHRANT te danken. Eene navolging, die men vertaling noemde, zag reeds in 1806 te Haarlem het licht; men had die intusschen bijzonder voor andersdenkende Christenen ingerigt. Wij vatten niet, waartoe dit noodig was; en, hoewel Protestantsch, zeggen wij voor deze *overzetting* hartelijk dank. Het geschrift, als ook het titelprentje, is allerliefst.

Ka-

Karel de Goochelaar, of de nieuwste, geheime natuurkundige Kunststukjes ontdekt, om de Jeugd en Gezelschappen, zonder onkosten, te onderwijzen en te vermaken. Door J. J. FUNKE. *Uit het Hoogduitsch vertaald met Bijvoegsels van den Vertaler. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1809. *In 8vo. 68 Bl.*

Het oorspronkelijk werkje tot op een derde verminderd, maar uit andere *Hoog-* en *Nederduitsche* werken aangevuld. De Schrijver hield het voor de Scholen, de Vertaler tot onderwijzing en uitspanning voor de Scholieren, ook voor Ouders en vrienden van Kinderen geschikt, en wenscht dat het ook door meervermogenden als een volksboekje mag worden uitgedeeld. Hij houdt het zeer geschikt, om het bijgeloof aan *tooverij* enz. te verdrijven. Het bevat 70 aardigheden, grapjes, kunststukjes, of hoe zullen wij ze noemen? meer of min, maar echter met een weinig handigheid, vrij gemakkelijk na te doen. En No. 71 is (bij zoodanig eene verzameling zonderling genoeg) een zeer eenvoudig, maar volgens den Vertaler *dierbaar* middel tegen *de Fijt*, door LABAT: de dojer namelijk van een versch gelegd hoender-ei, met een houten spadel stuk geslagen, en geroerd (want ijzer mag er niet bij komen) met tweemaal zoo veel zout als men gewoon is daar bij te eten, fijn gestooten en goed gemengd, zoo dat alles geheel vloeibaar is; op fijn pluksel slaat men dit om den geheelen kwaden vinger. Het verband mag niet sterk drukken, en tweemaal vier-en-twintig uren laat men het liggen. Nu heeft de Fijt eene kleine opening gemaakt in het vel, waardoor de bijtende stof wegloopt. Met wat rozenzalf of *basilicum* kan men nu in twee of drie dagen den vinger genezen. — *Probatum est* hopen wij, en daarom wilden wij dit Recept opgeven.

*

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Historische en aesthetische beschouwing van den geest en form der Evangelische geschiedenis. Door F. A. KRUMMACHER, *Doctor der Godgeleerdheid en gewezen Hoogleeraar aan de Universiteit te Duisburg aan den Rhijn. II Deelen.*

(Tweede Berigt.)

Van zelfs komt KRUMMACHER langs dezen weg tot de onderscheiding van de verhalen der Evangelisten, met betrekking tot hunne bronnen. Zij verhalen sommige dingen als oog- en andere als oor-getuigen. „ Bij de „ overgenomene verhalen komen niet alleen de aangevoer- „ de omstandigheden, de geloofwaardigheid, de stand, en „ het doel van den eersten verhaler, maar ook vooral de „ situatie en het oogpunt, in en met welke de Evange- „ list het ontvangene wedergeeft, in aanmerking." Dit wordt opgehelderd door de ontwikkeling der Evangelische verhalen van 's Heilands doop, verzoeking in de woestijne, verheerlijking op den berg, geboorte, en vroege verschijning in den tempel; welke gebeurtenissen de Evangelisten als getuigen verhalen. De doop is, naar het bijzondere gevoelen van KRUMMACHER, de goddelijke beslissing van een' vereerenden wedstrijd tusschen JEZUS en JOANNES, welks onderwerp was: „ wie van deze beide „ edele menschen voor de zaak Gods het meest werken, „ en de grootste opofferingen, het grootste werk op zich „ nemen zou? wie de uitverkorene Gods zij?" — Opmerkelijk is de beschouwing van 's Heilands verzoeking in de woestijne, als eene parabolische inkleeding zijner uitzigten en overdenkingen bij de aanvaarding van zijn ambt. Schoon deze opvatting ook in ons Vaderland niet geheel nieuw zij, zal men dezelve echter met genoegen lezen, daar alles uit den geest van JEZUS en den tijd naauwkeurig ontwikkeld en op den toestand der Discipelen uitnemend is toegepast. — KRUMMACHER beschouwt de ver-

heerlijking op Thabor als eene verschijning, waarmede de eigenlijke epoque des lijdens in het leven van JEZUS begint. Het oordeel der Discipelen over de verschijnende personen is, naar zijne opvatting, subjectief, en hij acht het even vermetel, het *hoe* dezer geestelijke gebeurtenis historisch te willen ontwikkelen, als derzelver historische waarheid te willen ontkennen. — In de voorstelling van 's Heilands geboorte kunnen wij ons met den Schrijver geenszins vereenigen, daar hij het verhaal der Evangelisten niet letterlijk opvat, maar de geheele gebeurtenis als een *familiegeval*, als eene *heilige overlevering* beschouwt, welke zich allengs voortplantte, eindelijk schriftelijk opgesteld, en een onderwerp werd van episch-historische voordragt in onderscheidene gedaanten. Schoon, en geheel overeenkomstig met den geest der gebeurtenis, schetst KRUMMACHER, daarentegen, het kind JEZUS in den tempel. „ Dat LUKAS dit geval heeft opgeteekend, en zoo schoon „ voorgesteld, doet reeds vermoeden, dat hij eene bij- „ zondere manier van geschiedkundig voorstellen zal heb- „ ben;" aldus gaat de Schrijver voort in zijn onderzoek. Dit bijzondere van LUKAS bestaat in het streven, om JEZUS in zijne menschelijke grootheid voor te stellen, waartoe hij alle kleine trekken uit deszelfs leven opzamelt. Zeer overtuigend zijn de redenen, welke voor dit eigenaardige worden aangevoerd, en gepast de voorbeelden, waarmede het gestaafd wordt. Datgene, wat LUKAS alleen heeft, wordt verdeeld in die opgaven, welke geheele gebeurtenissen behelzen, die hij alleen aangeteekend heeft, en waarvan de andere Evangelisten niets melden; of in enkele kleine omstandigheden en bijvoegsels, welke gevoegd zijn bij de gebeurtenissen, die de andere Evangelisten ook, maar korter opgeven, en welke deze wel niet opzettelijk, maar toevallig, en overeenkomstig den historischen geest en het karakter van LUKAS, vollediger maken. Na deze laatste aanvullingen met eenige voorbeelden te hebben bevestigd, onderzoekt KRUMMACHER de vraag, of JEZUS zijne redenen met opzet, en wel in dien zelfden vorm herhaald hebbe, en beantwoordt dezelve toestemmend. Men vindt hier treffende aanmerkingen over de Bergrede, daarheen strekkende, om dezelve als één groot geheel voor te stellen, t. w. (gelijk de Schrijver zulks eenigzins zonderling uitdrukt) als de eigenlijke acte van constitutie van het door JEZUS gegronde, zedelijk Godsrijk. Ter verdere ontwikkeling van het kenmerkende

in

in de berigten van LUKAS, volgen de bijvoegfels van dezen Evangelist tot fommige gebeurtenisfen, de wondergevallen, bij hem te vinden, en aanmerkingen over de gefteldheid van eenige wonderen des Heilands. Overeenkomftig met het aangewezen ftandpunt van LUKAS, als historiefchrijver, ontwikkelt KRUMMACHER vervolgens de karaktertrekken van JEZUS in deszelfs Evangelie. De betrekking van JEZUS tot vrouwen, zijne redenen tegen de Farizeërs, de weemoedige ernst in zijn karakter, en zijne overhelling tot eenvoudige, onbedorvene menfchen — dit alles vindt men hier treffend ontleed. Hiermede eindigt de ontwikkeling van het eigenaardige in het Evangelie van LUKAS.

Alle deze aanmerkingen over de onderfcheidene redenen van JEZUS, en de onderfcheidene wijze van dezelve voor te ftellen, ftrekken daarheen, om de waarheidsliefde en geloofwaardigheid der Evangelisten boven allen twijfel te verheffen.

Dezelfde waarheidsliefde is ook vooral blijkbaar in de opgeteekende redenen van JEZUS na zijne gevangenneming: want al verfchillen de Evangelisten in de opgave van dezelve, zij ftemmen nogtans daarin overeen, dat zij van dien tijd af een geheel ander karakter hebben, dan zijne vorige manier van fpreken. Dit wordt geftaafd door eene onderlinge vergelijking van de berigten der Evangelisten, betrekkelijk deze redenen, en door eene ontvouwing van het onderfcheidende, fchoone en geloofwaardige van dezelve. Het refultaat van deze vergelijking is, dat de Evangelisten, die ooggetuigen waren van de laatfte voorvallen uit het leven van JEZUS, eene nadere, levendiger deelneming aan dezelve in hun verhaal moesten aan den dag leggen; terwijl LUKAS weder als bedaarde Historicus verfchijnt, die, zelf geen Apostel, maar flechts hun togtgenoot, en een even warme vereerder van JEZUS als deze, eene natuurlijke hoogachting jegens hen bewijst, en uit dien hoofde vele voorvallen, die 's Heilands vertrouwelingen niet tot eere verftrekken, maar die zij zelve met de grootfte openhartigheid verhalen, in een verfchoonend en zachter licht voorftelt. Wie gevoelt niet de teedere en vereerende menfchenkennis, in deze aanmerking gelegen? Ten bewijze worden aangehaald de verloochening van PETRUS, het lijden in Gethfemane, de gevangenneming van JEZUS, het verraad van JUDAS, en het verhoor van den Heiland. Schoon, en als uit ons hart gefchreven, is de voorftelling van het lijden

in Gethsemane, als een ſtrijd van het menſchelijk gevoel met het goddelijk beſluit, om voor het heil des menschdoms den dood te ondergaan. — Voortreffelijk zijn de menschkundige aanmerkingen van den Schrijver over het verraad van JUDAS. Op eene natuurlijke, eenvoudige wijze toont hij, hoe JUDAS, in wiens hart gierigheid, de wortel van alle kwaad, diep lag verborgen, van vriendſchap en liefde tot misnoegdheid en verbittering tegen JEZUS moest overſlaan, hoe deze inwendige opwellingen door uitwendige aanporringen werden verſterkt, hoe zijn voornemen allengs in hem tot rijpheid kwam en ter uitvoer gebragt werd, en hoe, na zulk eene ontzettende daad, geen ſtilſtand mogelijk was, vermits het doel bereikt, de daad volbragt, de hartstogt, die niet de vrije verkiezing, maar donkere neigingen volgt, bevredigd was, en het nadenken in deszelfs plaats trad. Wij voor ons achten dit ſtuk der Evangeliſche geſchiedenis, 't welk zoo zeer verſchillend verklaard werd, door deze uitvoerige ontvouwing voldongen. Hierop volgt eene vergelijking van de verhalen der drie eerſte Evangelisten, betrekkelijk eenige afzonderlijke omſtandigheden in de lijdensgeſchiedenis.

Na dit alles gaat KRUMMACHER over tot de ontwikkeling van den veredelden Christelijken tijdgeest, bewezen uit de inrigting der Evangelien. Het Evangelie van MATTHEUS is in zijnen vorm het meest Hebreeuwsch — niet omdat het voor Christenen uit de Joden is geſchreven — maar omdat het in de vroegſte tijden is opgeſteld, toen het Christendom zich nog niet verder ontwikkeld en van het Jodendom losgerukt had, 't geen, naar de bedoeling van deszelfs Stichter, eerst allengs zou geſchieden. Een aantal voorbeelden uit dat Evangelie bevestigen zulks. Het Evangelie van LUKAS, daarentegen, bevat in zijnen vorm de geſchiedenis der voortgaande ontwikkeling van 's Heilands leer en van deszelfs ontwerp bij de Discipelen. Een vrijere geest en ruimere uitzigten kenmerken hetzelve. Ook behelst het reeds ſporen van den toekomſtigen togtgenoot des grooten Apostels der Heidenen, en bewijst des ſchrijvers duidelijker inzigten in het groot en alomvattend ontwerp van JEZUS; gelijk met gepaste voorbeelden wordt aangetoond.

Men ziet, hoe uitnemend geſchikt het gezegde is, om den weg te banen tot de ontwikkeling van het denkbeeld des Godsrijks bij de Joden. JEZUS vond dit denkbeeld als een algemeen heerſchend volksgevoelen. Hij bediende zich van dit

dit beeld, niet omdat hij zich schikte naar de godgeleerde spitsvindigheden van zijnen tijd, maar omdat het voor zijn verheven oogmerk noodzakelijk was, uit hoofde van de innige vereeniging van hetzelve met de eigene vorming en het karakter der geheele Natie. KRUMMACHER ontwikkelt dit Joodsche denkbeeld, en toont aan, hoe JEZUS hetzelve op verschillende wijze veredelde en tot het heerlijkste ideaal verhief, en in welk eene betrekking het stond met de leer van de onsterfelijkheid der ziele.

Dit alles nu wordt op de Evangelische geschiedenis zoodanig toegepast, dat het ter opheldering verstrekt van vele woorden, redenen en daden van JEZUS. Breedvoerig weidt de Schrijver vervolgens uit over de dichterlijke en profetische redenen van JEZUS, derzelver bedoeling, schoonheid, waarheid en voordragt bij de Evangelisten naauwkeurig ontvouwende. De voordragt is, naar zijn oordeel, fragmentarisch, en draagt vele kenmerken van de subjectiviteit der schrijvers; 't geen echter niet het minst de geloofwaardigheid van dezelve benadeelt, gelijk hij met bondige redenen aantoont.

Het slot des geheelen Werks is toegewijd aan eene ontwikkeling der Gelijkenissen in 't algemeen, en van sommigen in 't bijzonder. Vooraf toont KRUMMACHER, dat JEZUS door zijne gelijkenissen aan zijne Discipelen de zuiverste denkbeelden van het zedelijk en geestelijk Godsrijk wilde mededeelen, en bepaalt derzelver beteekenis. Waarom leerde JEZUS in gelijkenissen? Deze vraag wordt met een' diepen blik in de zaak beantwoord. Vervolgens worden de parabels als epische gelijkenissen met betrekking tot het Godsrijk beschouwd. Naar het gevoelen van den Schrijver, moet men de parabels niet aanmerken als zinnelijke inkleedingen van zedekundige waarheden, maar als gelijkenissen, welke in de eerste plaats eene, om het zoo te noemen, politiek-godsdienstige of theocratische strekking hebben, en ten deele in betrekking staan met de huishouding, gesteldheid en toekomstige ontwikkeling van het Godsrijk, ten deele met de pligten, welke op de Apostelen en Discipelen van JEZUS, als uitbreiders van dit Rijk, rustten, met derzelver verbindtenis met hunnen Heer en het nieuwe Godsverbond, waartoe dan ook de belooningen behooren, welke, bij eene getrouwe vervulling der pligten, hun ten deel zouden vallen. Na dit in 't algemeen over de parabels te hebben aangemerkt, zoekt

KRUMMACHER een' bepaalden gang in de voordragt van dezelve aan te wijzen.

Vermits vele parabels didactisch of paranaetisch zijn, of van dien aard, dat JEZUS door dezelve zijne vertrouwde Discipelen en Apostelen ter vestiging van het Godsrijk vormde, en die pligten in hen ontwikkelde, welke zij in hun aanstaand beroep, en met betrekking tot hunne toekomstige lotgevallen, zouden moeten vervullen, beschouwt onze Schrijver dezelve afzonderlijk, en ontwikkelt den inhoud en geest van de meesten.

Niets is natuurlijker, dan dat de laatste parabels van JEZUS, kort vóór zijnen dood aan zijne Discipelen medegedeeld, zijne bijzondere gemoedsgesteldheid moeten kenmerken. Hoe waar dit zij, welke betrekking deze parabels hebben, ten deele tot zijn naderend afscheid, ten deele tot de aanstaande lotgevallen van den Joodschen staat, en van de vijanden des Godsrijks, ten deele tot de toekomstige belooningen van zijne standvastige belijders, vinden wij hier voortreffelijk aangetoond.

Ten slotte volgen nog eenige aanmerkingen over de aesthetische waarde der parabels van JEZUS. Wie twijfelt, of de Schrijver vooral in dit gedeelte der H. Schrift diep is ingedrongen, die weet, welk een meester hij zelf is in deze verhevene soort van dichtkunde?

Men ziet uit dit beknopt verslag, welk eenen rijkdom van belangrijke zaken dit Boek bevat. De manier, waarin het is geschreven, beantwoordt ten volle aan de schoonheid en belangrijkheid des onderwerps. KRUMMACHER, een man, die omvattende kunde en schranderheid niet slechts met eene levendige verbeelding, maar, wat meer is, met een godsdienstig harte vereenigt, dringt diep in den geest der H. Schriften. Zijn fijngevoelige geest weet uit alles het edelste op te zamelen, en dringt somwijlen met eene verwonderenswaardige juistheid door, waar menig Geleerde staat. Voor zijne reine ziel ontsluit zich het heiligdom van den Godsdienst, en waar hetzelve voor hem gesloten blijft, daar ligt de reden niet zoo zeer in zijn gemoed, als in den invloed der kunst op hem. Zijn hart is rein godsdienstig, en waar dit werkt, afgescheiden van allen vreemden invloed der speculatie, daar mist het ook zelden den waren zin.

De Vertaling heeft nog zeer veel van het oorspronkelijk taaleigen behouden. Maar — wij erkennen ook gaarne het

het moeijelijke, om des Schrijvers woordenrijken en zwellenden stijl in eene zuivere taal over te brengen. De uitlatingen en inkortingen van het oorspronkelijke, welke de Vertaler op vele plaatsen noodig geacht heeft, kenmerken deszelfs oordeel doorgaans zeer voordeelig. Het spijt ons, dat hij niet de moeite genomen hebbe, de aangeteekende zinstorende drukfeilen te verbeteren. De meesten zijn zoo getrouwelijk overgebragt, dat men op eenige plaatsen juist het tegendeel leest van 't geen KRUMMACHER wil zeggen. Zoo leest men bladz. 19 in de noot: *zij hebben* MEER *een epos der toekomst bij de profeten*, voor: *zij hebben* SLECHTS, enz.; bl. 145. *in welke ook* HEM *hetzelfde wedervaren zou*, voor: *in welke ook* HUN, enz.; bl. 296. *hij eerde in degenen, die hem vervolgden en doodden, de* WAARHEID, voor: *de* MENSCHHEID; bl. 369. *deze* GEESTDRIFT *van den Verrader*, voor: *deze* BEGROETING; bl. 412. *hoe weinig zijne jongeren bij zijn leven gisten en gissen konden*, voor: *hoe weinig zijne jongeren bij zijn leven* DEN OMVANG VAN HETZELVE *gisten*, enz.; bl. 417. *dan mag hij ook* NIET *als de derde persoon voor den dag komen*, voor: *dan mag hij ook* ALLEEN, enz.; bl. 449. ZONDER *die in zijn prisma op te vangen*, voor: OM *die*, enz.

Wij wenschen het Boek in veler handen, en, wanneer hetzelve met den geest des oordeels en der onderscheidinge wordt gebruikt, twijfelen wij geenszins, of het zal, overeenkomstig den wensch van Schrijver en Vertaler, medewerken ter verheerlijking van GOD en JEZUS CHRISTUS, en ter bevordering van redelijke Godsdienst- en Bijbel-kennis.

Verhandeling over de verbreiding der Evangelieleer over den Aardbodem; door Mr. RHIJNVIS FEITH. *Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1809. *In gr. 8vo. 307 Bl.*

Behalve twee bekroonde Verhandelingen van de Heeren STATIUS MULLER en VAN KAMPEN over de *uitbreiding des Christendoms*, in het vorige jaar door *Teylers Godgeleerd Genootschap* in 't licht gegeven, waren, volgens het Voorberigt, nog twaalf andere Antwoorden ontvangen, en daaronder vele, die alle aandacht verdienden, en, behalve de twee bovengemelde voortreffelijke Stukken, nog twee andere, die ook elk der Gouden Eerpenninge waardig gekeurd werden, offschoon eindelijk de schaal

der beslissing dezelve beneden de twee bekroonde deed stellen. Of dat van den Heere FEITH, hetwelk althans ook naar den prijs gedongen heeft, een derzelven zij, is ons onbekend. Ook wordt hetzelve door hem niet in 't licht gegeven, om zich eenigzins over de uitspraak zijner eigen gekozen Regters te willen beklagen, en nog minder, om zich van hun oordeel op dat des Publieks te beroepen. De Schrijver erkent overtuigd te zijn, dat er naar billijkheid gevonnisd is. Alleen, om aan de begeerte van diegenen onder zijne goede vrienden te voldoen, die er wel eenigen prijs op wilden stellen, om bepaald ook zijne gedachten over dit onderwerp te kennen, ziet deze Verhandeling het licht.

Wij willen onzen Lezeren den inhoud en het geheele beloop derzelve kortelijk mededeelen.

De opgehangene Prijsvraag was deze: „ In welken opzigte mag men redelijkerwijze onderstellen, en op goede gronden besluiten, dat de verbreiding der Evangelieleer, oorspronkelijk, door God bedoeld zij? In hoe verre is dit doel reeds bereikt? En hoe laat zich, op die wijze, de tegenwerping der Ongeloovigen, ontleend uit de schijnbaar nog zoo onvolkomene uitbreiding dier Leer onder het menschdom, vergeleken met hetgeen daaromtrent in oude tijden voorspeld is, het beste en meest voldoende oplossen?" Deze, zoo als zij daar ligt, opnemende, verdeelt de Heer FEITH zijne beantwoording in vier deelen.

In het *eerste Hoofdstuk* wordt dan onderzocht, in welk opzigt men redelijkerwijze onderstellen, en op goede gronden besluiten moge, dat de verbreiding der Evangelieleer, oorspronkelijk, van God bedoeld is. Dit onderzoek valt geheel anders uit, dan bij de bovengemelde Schrijvers; zie ons verslag in de *Letteroef.* van 1809. bl. 233, 277. Volgens den Heere FEITH, gebiedt ons zelfs de Rede, zonder door eene bovennatuurlijke Openbaring voorgelicht te zijn, dit vast te stellen, dat eenmaal alle redelijke bewoners der aarde, als kinderen van denzelfden hemelschen Vader, één en hetzelfde huisgezin uitmaken, en zich als zoodanige erkennen en eerbiedigen zullen; maar dat dit buiten de Evangelieleer, en derzelver algemeene erkentenis onder het menschdom, naauwelijks te denken, althans niet zeker te berekenen is. De Openbaring bevestigt, zijns oordeels, ten krachtigste, dat men dit met grond mag verwachten. Hier doorloopt hij de oude voorzeggingen, die niet

niet alleen de toekomstige verspreiding van verlichte godsdienstkennis onder allerlei volken, eene eindelijke volstrekte algemeenheid van toekomstige verlichting en verbetering zullen aanduiden. Er wordt begonnen met de bekende voorspelling, reeds aan Abraham gedaan, en vervolgens, uit Ps. XXII, CX. Jes. XI: 6—10. XLV: 22—24. Jer. XXXI: 24 en andere godspraken, beweerd, dat 't Gods bedoeling zij, door de Christelijke Leer, ware, eenmaal algemeene verlichting over de gansche aarde te verbreiden. Jezus zelf, die zich en zijne Apostelen *het licht der wereld* noemt, zal, zoo door den geheelen geest zijner Leer, als door de ondubbelzinnigste verklaringen, duidelijk te kennen gegeven hebben, dat zijn plan van verlichting en begelukzaliging volstrekt algemeen was, de gansche aarde omvattede en het geheele menschdom bedoelde; de Apostelen zullen niet alleen het zelfde betuigd, maar ook een aantal van de oude voorzeggingen, op het duidelijkste, op de eindelijke vervulling van dit plan toegepast en t'huis gebragt hebben; zijn geheel gedrag zal dit bevestigd hebben, daar hij niet slechts met zijne Landgenooten, met Joden, maar, geheel tegen den geest en de godsdienstige begrippen van alles, wat hem omringde, ook met de zoo zeer gehate Samaritanen en onreine Heidenen omging, en aan allen hetzelfde onderwijs mededeelde. Onder zijne hiertoe behoorende uitspraken komen die, welke men Matth. VIII: 11, 12. Luk. XIII: 24—30. Joh. III: 16, 17. VIII: 12. Matth. XIII: 24-30. XXVIII: 19. Luk. XXIV: 47. Mark. XVI: 15. aantreft, vooral in aanmerking. Ten bewijze, dat de Apostelen ook in dien geest geleerd hebben, beroept zich de Schrijver op 1 Kor. XV: 24, 25. Phil. II: 6-11. 1 Tim. II: 4. vooral op Rom. XI: 25. Als men nu evenwel met 's mans redeneringen, over deze en alle bovengenoemde plaatsen, de weldoordachte aanmerkingen, zoo van STATIUS MULLER, bladz. 18—24. 29—32. 36—41. 121 en verv., als van VAN KAMPEN, bl. 453 en verv. vergelijkt, zal er, dunkt ons, vrij wat bevonden worden te ontbreken aan de duidelijkheid en zekerheid der gevolgtrekking, die onze Schrijver er uit afleidt. Wij wenschten deswege, dat, 't geen wij aan 't einde van dit Hoofdstuk, bl. 52, 53, lezen, weggebleven ware. „ Voor elk," zegt de Heer FEITH, „ die waarachtig aan het Evangelie gelooft, en den eigenlijken grammaticalen zin van hetzelve eerbiedigt, meene ik genoeg bewezen te hebben. Voor velen der Uit-

leggeren van onzen tijd heb ik zeker niets bewezen. Maar zou de Openbaring voor elk, die in zijn hart niet aan haar gelooft, ook iets anders kunnen bewijzen, dan hetgeen hij vooraf reeds wilde, dat zij bewijzen zou? Eene, naar onze denkbeelden, wijsgeerige uitlegging der Evangelieleer op te dringen, is haar te verwoesten, en van voren te bepalen, wat zij leeren kan en moet, is haar volkomen noodeloos te keuren. Dan voor dezulken is mijne Verhandeling niet geschreven." Men kan van ganscher harte aan de Openbaring gelooven, en verre af zijn van aan dezelve eene wijsgeerige uitlegging te willen opdringen, zonder dien grammaticalen zin aan te nemen, welken de gewone opvatting, die de Schrijver gevolgd is, er aan hecht.

In het *tweede Hoofdstuk* komt de vraag te berde, *in hoe verre is dit doel reeds bereikt?* Het antwoord komt hier op neder: deze uitbreiding is reeds werkelijk veel grooter, dan men in de tegenwerping vooronderstelt; ja het doel van God is reeds dadelijk in zoo verre bereikt, als het op eene natuurlijke wijze uit den aard der zake bereikt kon worden, en ver genoeg, om het eensdeels volstrekt onmogelijk te keuren, dat de Evangelieleer immer weêr van den aardbodem verdrongen worde, en, anderdeels, om uit haren eigen aard en natuurlijke strekking reeds met volkomene zekerheid te kunnen besluiten, dat ze haren weldadigen invloed eens over de aarde verbreiden moet, en door het gansche menschdom geëerbiedigd zal worden. De Evangelieleer kan niet weder verloren raken, dewijl de Rede reeds genoeg ontwikkeld is, om in dezelve, afgezonderd van alle menschelijke bepalingen en bijvoegsels, niets dan louter tastbare en klaarblijkelijke waarheid te moeten vinden, en dewijl deze Leer volkomen naar den aanleg van den mensch berekend is, en in een onafscheidbaar verband met zijne ware gelukzaligheid staat. Bovendien liggen nog in het Evangelie zelve gronden, die ons overtuigen kunnen, dat het uit zijnen eigen aard en door zijne natuurlijke strekking eens de Godsdienst van den aardbodem moet worden. Het staat in de naauwste betrekking tot onze redelijkheid; naar mate de laatste dus toeneemt, moet het eerste zich telkens meer als waarheid bewijzen. Het is ook berekend naar onze behoeften, dewijl het alleen in staat is, om ons in den grond te verbeteren, en ons alleen ware voldoening, gerustStelling en troost geeft, wanneer wij die elders te ver-

vergeefs zoeken. Zoodanige Leer, die niet slechts behoefte is voor alle menschelijke nooden, maar ook de zekerste aanwijzing, en het beste, zoo niet eenigste middel tot die volkomenheid bevat, waarvoor de menschelijke natuur vatbaar is; zoodanige Leer moet, bij eene toenemende zich dagelijks ontwikkelende Rede, eens de Godsdienst des menschdoms worden, en alle deszelfs nooden eindelijk vervullen.

In het *derde Hoofdstuk* wordt de oplossing, dat het doel van God dadelijk als reeds bereikt mag beschouwd worden, ter toetse gebragt. 't Komt den Schrijver geheel onaannemelijk voor, dat het doel van God zich alleen tot een aanmerkelijk, meest beschaafd gedeelte des menschdoms zou bepalen. Hij kan zich in geenen deele met hun vereenigen, die ook den invloed der Christelijke Leer op het godsdienstig stelsel der Mohammedanen willen in rekening gebragt hebben. Door dit aan te nemen, verminkt men, zijns inziens, het wezen van het Christendom, alsof dit alleen gelegen ware in de verbetering der gemeene natuurlijke Zedeleer, en, bij de kennis van den eenigen God, de volbrenging van de pligten dezer Zedeleer de weg tot vergeving der zonden en gelukzaligheid zij, welken het Evangelie aanwijst.

Maar nu blijft nog de zwarigheid over: waarom is het gezegde doel, zoo het waarlijk Gods doel is, dan niet reeds algemeen bereikt? Deze zwarigheid tracht de Schrijver, in het *vierde Hoofdstuk*, in 't breede op te lossen. Hij beweert, van den eenen kant, dat het doel van God, op eene redelijke wijze, niet anders bereikt kon worden, dan wij het tot hiertoe gezien hebben, door den weg namelijk van redelijke overtuiging, dewijl uit den eigen aard der Evangelieleer hare uitbreiding wel zeker, maar tevens niet dan langzaam en onmerkbaar moet zijn, en volstrekt geene ijlingsche opheffing of overwinning van alle de hinderpalen, die zich tegen haar stellen, kan gedacht worden; en van den anderen kant, dat Jezus zelf dit niet anders verwacht, en meer dan eens duidelijk te kennen gegeven heeft, dat de verbreiding van zijne Leer met een aantal geduchte zwarigheden verbonden was, en de volvoering van zijne groote onderneming, ja, wel zeker en onfeilbaar, maar echter tevens niet dan zeer langzaam, en zelfs zoo onmerkbaar, als het zaad, dat een mensch in de aarde wierp, uitsproot en lang werd, zonder dat hij zelf wist hoe, en als over 't algemeen de werkingen der

der natuur zijn, zou kunnen voortgaan, en hare volkomenheid bereiken. In dit Hoofdstuk vooral ontmoet men zeer vele voortreffelijke aanmerkingen, die ten minste eenigzins dienen kunnen tot verklaring van de niet zoo spoedige algemeene verspreiding en aanneming der verlichting van de Christelijke Leere. Meermalen is bij dezelve gebruik gemaakt van het veel goeds bevattend Werk van KRUMMACHER *ueber den Geist und die Form der Evangel. Geschichte* (*), en DEGERANDO *Hist. compar. des syst. de Philos. relativement aux princ. des connoiss. hum.* Tegen KANT en diens aanhang wordt ook hier en daar vrij wat gepolemiseerd.

Van dien aard is ook de inhoud der *Bijlage*, behelzende eenige aanmerkingen, die men, omtrent de prediking van het Evangelie onder de Heidenen, gewoon is te maken. Zij zijn voornamelijk ingerigt tegen de bedenkingen, door RAYNAL, in diens *Hist. Philos. et Polit. des Etabl. et du Comm. des Europ. dans les deux Indes*, en door onzen Landgenoot HAAFNER, in deszelfs bij *Teylers Godgel. Genootschap* bekroonde Verhandeling, in 't midden gebragt. Wij kunnen niet ontveinzen, dat het ons, in deze Bijlage, zeer aanstootelijk is voorgekomen, dat de Heer FEITH, vol verwachting van de hedendaagsche Zendeling-Genootschappen, tot bevordering der uitbreiding van het Christendom onder de Heidenen, diegenen, welke daarover niet zoo gunstig denken, in gelijken rang plaatst met die het Christendom in hun hart vijandig zijn, en het voorstaan van het Zendelingwerk integendeel, als een kenmerk van opregte verkleefdheid aan de Goddelijke Openbaring, doet voorkomen. Stoute magtspreuken, gegrond op kwalijk uitgelegde gezegden van Jezus en de Apostelen, doen hier weinig af tegen welgegronde uitspraken van het gezond verstand en onweêrsprekelijke waarnemingen, zoo wel van onzen tijd, als van vroegere eeuwen. Men vergelijke hier weder de oordeelkundige aanmerkingen van STATIUS MULLER, bl. 230—242. en VAN KAMPEN, bl. 442—446.

Achteraan is nog gevoegd een *Fragment van een Brief* van eenen Ongenoemden, mede ingerigt tot wederlegging van HAAFNER, daar hij handelt van de Hindous in Benga-

(*) Hetzelfde Werk, van welks Vertaling wij in dit en het vorige No. verslag deden.

galen en Hindostan. Wij ontkennen niet, dat daarin, even als in de Bijlage, veel waars gezegd is; maar welke is nu de gevolgtrekking? Is, alles zamengenomen, de voorname inhoud van het Werk van HAAFNER daarmede wederlegd? Elk onbevooroordeeld Lezer doe hier uitspraak! Ter beoordeeling van den staat van het Christendom onder de Hindous, had ook nog gebruik kunnen gemaakt zijn van PAULIN, *Voyage aux Indes Orientales, avec les Observations de M. M.* ANQUETIL DU PERRON, J. R. FORSTER *et* SILVESTRE DE SACY. 't Ontbreekt intusschen nog aan volledige berigten, die de vereischte zekerheid en naauwkeurigheid hebben, zoo omtrent deze, als andere landen.

Wat daarvan zij, wij vereenigen ons gaarne, in zoo verre, met diegenen onder de goede vrienden van den Heere FEITH, aan wier verlangen door de uitgave der voorafgaande Verhandeling voldaan wordt, dat wij, na al 't gene door de genoemde Schrijvers der met Goud en Zilver bekroonde Verhandelingen, met kennis van zaken en welwikkend oordeel, over de voorgestelde Prijsvraag, zoo wel ter snede, gezegd is, ook de gemeenmaking van dit weldoordacht Stuk, dat zeer veel voortreffelijks behelst; offchoon wij het anders met den Schrijver in de hoofdzaak minder eens zijn, geenszins overtollig rekenen.

Gedachtenis van JACOBUS ARMINIUS, *bij de tweehonderdste verjaring van zijnen dood, gevierd op den 22sten van Wijnmaand des jaars* 1809, *in eene Kerkelijke Redevoering door* A. STOLKER, *Remonstrantsch Leeraar te Rotterdam. Met Aanteekeningen. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1809. *In gr. 8vo.*

Het tweede Eeuwfeest van ARMINIUS te vieren, voegde gewis niemand beter, dan eenen Leeraar dier Remonstantsche Broederschap, welke zich op des eersten voetspoor, in tijden van kerkelijke en staatkundige beroering, vestigen moest, en slechts aan weinigen was de uitvoering dezer taak zoo goed toevertrouwd, als aan den Eerw. STOLKER, van wege zijne bijzondere kunde in de Kerkelijke Geschiedenis algemeen beroemd. Dien grooten Man, het sieraad der Hervormde Kerk, in het laatste der 16de en het begin der 17de eeuw, verstandig ijverende voor dat-

datgene, wat hij, na eigen overtuiging, voor Christelijke waarheid hield, en om zijne braafheid door de boosheid gelasterd en vervolgd, meer van nabij te kennen, moet gewisselijk voor de Remonstranten zelven eene zalige erinnering, voor alle vrienden van waarheid een dierbaar geschenk genoemd worden.

De Eerw. STOLKER neemt de aanleiding tot zijne stichtelijke Redevoering uit Hebr. XIII. vs. 7, en schetst ARMINIUS, als ijverig en gematigd Voorstander van hetgene hij voor goddelijke waarheid hield, die uit dezen hoofde zeer veel leeds verduren moest, en echter ten einde toe getrouw bleef aan derzelver belijdenis; voorts als Geleerden, inzonderheid als Godgeleerden, als Leeraar, als Mensch, en als Voorganger zijner Medechristenen. Tot het eerste gedeelte behoort, natuurlijkerwijze, de voordragt van 's Mans levensgeschiedenis, welke, voor geen uittreksel vatbaar, zelve moet worden gelezen. Zij is allezins getrouw, en wordt nog in een *Naschrift* gestaafd met eenige uitdrukkelijke aanhalingen en bewijzen, ter wederlegginge der zoodanigen, die den eerwaardigen Man op allerlei wijzen hebben gepoogd te schandvlekken: welke wederlegging in de Leerrede zelve geenszins voegde.

Hoe zeer nu het leven van den grooten ARMINIUS meermalen, en bijzonderlijk door C. BRANDT, is beschreven, heeft echter deze *Gedachtenis* dit bijzondere voordeel, dat zij een geheel overzigt geeft van 's Mans werkzaamheden ten opzigte der godsdienstige vrijheid, het hoogste geschenk voor den mensch, als redelijk wezen, en alzoo het verband aanwijst, waarin de gevoelens des grooten Mans staan met de Broederschap der Remonstranten, zonder dat daaruit eenigzins volgt of volgen kan, dat juist de godgeleerde begrippen van ARMINIUS ook die der Remonstranten geweest zijn, nog zijn, of behooren te wezen. Ook deze dwaling, offschoon reeds dikwerf en openlijk wederlegd, wordt bij deze gelegenheid op nieuw wedersproken, en zulks is alzoo belangrijk voor hun, die, hetzij ter goeder trouw, door verkeerde onderrigting van anderen, mistasten, als voornamelijk voor de zoodanigen, die — tot welk oogmerk, mogen zij zelve oordeelen, — deze opzettelijke misvatting nog bij voortduring verspreiden.

Pre-

Proeve eener oordeelkundige Beschouwing van sommige belangrijke Onderwerpen, betrekkelijk de Ziekte der Geleerden *van Mr.* W. BILDERDIJK, *door* GIJSBERT SWARTENDIJK STIERLING, *gewoon practiserend en Stads Med. Doctor te Haarlem. Te Amsterdam, bij* Immerzeel en Comp. *In gr. 8vo.* 331 *Bladz.*

Indien het Dichtstuk van den Heer Mr. W. BILDERDIJK, afgescheiden van deszelfs, te regt door een der Medebeoordeelaars geprezen dichterlijke waarde (*), aan eene meer bepaalde, zoo wel *physiologische* en *pathologische*, als *therapeutische* beoordeeling onderworpen ware geweest, dan zou Rec. ruime stoffe gevonden hebben, om het ongegronde, tegenstrijdige en nadeelige in hetzelve, getoetst aan echte wetenschappelijke Geneeskunde, aan te toonen. De Beoordeelaar zelfs der dichterlijke waarde van genoemde Leerdicht, offchoon verklarende geen Geneeskundige te zijn, gevoelde de onbestaanbaarheid en het zich wedersprekende van verscheidene denkbeelden en stellingen des Dichters; met hoe veel meer regt zou zich dus de in de Geneeskunde geoefende niet in staat bevinden, om dit op veelvuldige wijzen ten klaarste aan den dag te leggen! Het was ook om deze reden, dat Rec. vermoedde, dat het Dichtstuk van de zijde der Geneeskunde getoetst zou worden, en meende zich daarin niet bedrogen te zien, toen hem de Proeve van den *Haarlemschen* Geneesheer STIERLING ter hand gesteld werd, welke thans ter beoordeeling voor hem ligt.

Ziet zich meermalen de Lezer, bij het vergelijken van den inhoud met het Werk, welks titel hem alles schijnt te beloven, jammerlijk bedrogen; zoo gebeurt het echter ook, aan den anderen kant, dat hij bij het doorlezen veel meer vindt, dan hij, op den titel af, had kunnen en mogen verwachten. In dit laatste geval nu moet Rec. erkennen zich bevonden te hebben, toen hij deze Proeve in handen nam. Hij kan evenwel den titel niet wel met den aard en den inhoud der Proeve zelve in overeenstemming brengen. De Schrijver immers zou de vruchten zijner overweging, na het lezen van het Dichtstuk des Heeren

BIL-

(*) Zie *Letteroef. voor* 1808, No. I. bl. 36 en verv.

BILDERDIJK, bijzonder tot de Ziekte der Geleerden zich bepaald hebbende, ook zonder dadelijk dat Werk te wederleggen en zulks op den titel uit te drukken, hebben kunnen uitgeven; vooral ook, daar er in deze Proeve zoo veel voorkomt, bijzonder het 5de Hoofdstuk, dat in geen onmiddellijk verband met het Dichtstuk zelf staat. Velen zal de Schrijver nu op het vermoeden gebragt hebben, alsof hij, om te pronken met den naam van zulk eenen met regt beroemden Dichter, denzelven bezigde, ten einde nu eens zijne gedachten over een en ander natuur-, ziekte- of geneeskundig onderwerp in het licht te geven. Dit vermoeden is wel bij Rec., vooral na het lezen van des Schrijvers Voorberigt, waarin hij zich op eene gepaste nederige wijze aangaande het doel van zijn Werk nader verklaart, verdwenen; maar hij gelooft, dat ieder, en inzonderheid een jeugdig Schrijver, zich zoo veel mogelijk moet trachten vrij te houden van de geringste beschuldiging van aanmatiginge of verwaandheid.

Dan, onze verdere aanmerkingen hieromtrent wederhoudende, die, offchoon vooraf geplaatst, geenen nadeeligen invloed op deze vrucht zijner overweging kunnen hebben, willen wij ons thans meer opzettelijk bij den inhoud zelven bepalen; den Schrijver reeds bij voorraad verzekerende, dat wij zijn Werkje in geenen deele willen gerangschikt hebben onder de Boeken, welke niet hadden behooren gedrukt te worden, (zie Voorberigt, bl. XI;) iets, waarvoor hij reeds gewaarborgd is, daar andere Beoordeelaars, die zulk eene Rubriek hebben aangenomen, hetzelve daaronder niet rangschikten.

Natuurkunde van 's menschen geest en ligchaam, ziektekunde en wijsgeerige bespiegelingen zijn de onderwerpen dezer Proeve. Vijf Hoofdstukken maken haren inhoud uit. Het eerste, over de pijn en den pijnverdoovenden invloed der ziele op het ligchaam handelende, strekt ter wederlegging van het geopperde gevoelen des Dichters, dat het *zintuig der pijn, hoe teeder of hoe verouderd*, nooit verstompt. Alles afdoende is het aangevoerde des Schrijvers tegen eene stelling, waarmede ook Rec. zich nimmer kon vereenigen; terwijl wij den Dichter in den 4den Zang, in zijne beschrijving van den slaap, zichzelven hooren tegenspreken, wanneer hij ter neder stelt, dat *de slaap de zorg, de pijnen smoort.* — Het tweede Hoofdstuk bevat tegenwerpingen en aanmerkingen betrekkelijk de zoogenaamde heelkracht der Natuur, tegen de stelling: *de ziekte*

is

is heelingskracht en geen verdervingszucht. Offchoon Rec. over 't algemeen zich wel vereenigen kan met het aangevoerde des Schrijvers, vreest hij echter, of hetzelve bij allen die uitwerking hebben zal; hier toch wordt de leer der Critifche dagen zijdelings in een zeer ongunftig daglicht gefteld, en daarbij de Akademifche Verhandeling van den Heer KNOCHE aangehaald, op welke door anderen, voor eenige jaren, de gegrondfte tegenbedenkingen aangevoerd zijn; terwijl, naar ons inzien, die ziekte, welke, geheel aan zichzelve, zonder hulp der Geneeskunde, overgelaten, offchoon wel het geftel des lijders flopende, echter in volkomene gezondheid wordt opgelost, als eenige tegenfpraak kon bijgebragt worden ter erkenning der heelingskracht en ter ontkenning van verdervingszucht. — Dat *hij, die aan de Natuur hare bevelen afvraagt en leerzaam volgt, de ware kunst van heelen bezit*, was de ftelling, door den Dichter zoo onbepaald als onvoorzigtig tevens aangevoerd, en welke voorzeker eene duchtige wederlegging behoefde, daar zij (offchoon wel eens de Arts zich, trotsch op zijn meesterfchap over de Natuur, ten onregte verhief) velen tot luije aanfchouwers en befpiegelaars over de werkingen der Natuur in de Ziekten gevormd heeft. Al hetgene nu ter ftaving van de onwaarheid der genoemde ftelling des Dichters door STIERLING is aangevoerd, kan en moet den eerften, en iederen onwerkzamen Arts, als zoo vele daadzaken, overtuigen van de verderfelijkfte gevolgen bij zulk eene handelwijze. — Het derde Hoofdftuk is meer befpiegelend en wijsgeerig, en bepaalt zich tot het denken en het denkvermogen, ter wederlegging van 's Dichters regel: *geen ligchaam is gezond, waar 't denkend werktuig treurt.* Ook hier zouden wij meenen, dat de redenering van onzen Schrijver niet voor allen even afdoende zijn zal. Dat zijne tegenwerping aangaande de gezondheid en de krachten der gekken, bij welken het denkvermogen treurt, niet van de fterkfte is, zal fpoedig in het oog vallen, wijl de Dichter zeker het oog gehad heeft op de eigenlijke *Melancholia*; waarvan wij ons overtuigd houden, daar hij het woord treuren bezigt; terwijl de Heer STIERLING ten onregte dit woord op het denkvermogen der gekken toepast, daar dit bij dezen veeleer vernietigd dan treurende is. En hoezeer worden wij op het uiterlijke aanzien bedrogen, en vertoont de krankzinnige niet zelden eene phyfieke gezondheid, welke maar

al te dikwijls door de droevigste gevolgen wordt wedersproken, (vergelijk bl. 18). Al het overige, dat ook ter ontkenning van 's Dichters stelling: *en 't stofloos deel bezwijkt, van 's ligchaams angst verscheurd*, dienen zal, verdient de naauwkeurigste overweging, en getuigt van het schrander oordeel en de belezenheid des jeugdigen Schrijvers. — De besmetting, en de werking van smetstoffen op het ligchaam, maakt den inhoud uit van het vierde Hoofdstuk, waarin de aanleidende bronnen en oorzaken opgespoord worden, waaruit zoo wel zedelijke als ligchamelijke verbastering ontstaat; wordende daarbij het verband tusschen den val van den eersten mensch en den zoogenaamden toenemenden staat van verbastering nagespoord. Wij zouden te zeer uitweiden, indien wij in bijzonderheden over dit Hoofdstuk wilden treden; genoeg zij het, den Lezeren te verzekeren, dat zij ook hier meer vinden zullen dan zij vermoeden konden, en den Schrijver ons genoegen over de behandeling der daarin vervatte denkbeelden te doen blijken. — Het vijfde of laatste Hoofdstuk, dat wij reeds opgaven als niet dadelijk ter wederlegging des Dichters strekkende, bepaalt zich tot het leven, deszelfs oorsprong en verklaring, verband met de doode stoffe en met de ziel, tot de oorzaken van zwakte, het onderscheid, daarin gelegen, en tot de theorie harer geneeswijze. Aanleiding daartoe vond de Schrijver in die stellingen des Dichters, welke zich tot de versterking bepalen; rustende deze, volgens deszelfs gedachte, op den zamenhang der deelen, en is alzoo gelegen in de dierlijke stoffe zelve. En met opzigt tot de wederlegging daarvan moeten wij den Schrijver regt laten wedervaren, en hem danken voor de zoo fraaije als nuttige uiteenzetting zijner denkbeelden aangaande het leven en de zwakte: de Lezer ontvangt hier veel meer, dan hij billijkerwijze konde vorderen.

Wij hebben voorts bij het doorlezen van dit Werk met genoegen gezien, dat de Heer STIERLING van eenige, door hem, meenen wij, vroeger aangenomene, en wel eens driftig verdedigde stellingen schijnt terug gekomen te zijn; als, bij voorbeeld, de *bewerktuiging der vochten*, de verwerping van den uitroep over *sthenie* en *asthenie*, de aanneming van een' *quantitativen* en *qualitativen* graad eener nadeelig werkende oorzaak of van eenen prikkel, enz.

Ons oordeel, eindelijk, over den inhoud dezer Proeve,

ve, over het geheel genomen, is voor haren Schrijver allezins gunstig; wij hebben de beste gedachten omtrent zijne talenten, en beloven ons in hem een sieraad der edele wetenschap.

De Landing der Engelschen in Zeeland, door J. VAN DIJKSHOORN, *voormalig Stads Onderwijzer in de Fransche en Hollandsche Talen, enz. te Vlissingen. Tweede Druk. Te Vlissingen, bij* J. J. Corbelijn. 1809. *In gr. 8vo.* 170 *Bl.*

De Nieuwsmaren van den dag gaven ons, tijdens de Landing der *Engelschen* in *Zeeland*, berigten van het aldaar voorgevallene, althans voor zoo verre als die tegenwoordig, wat den Vaderlande betreft, worden medegedeeld en in dezelve geplaatst. Te wachten was het, dat eerlang eene aaneengeschakelde en vollediger Beschrijving zou volgen van eene Gebeurtenis, die ongelukkig ten wedergâ kan dienen van der *Engelschen* Landing in *Noordholland.* Een en ander onder de Boekhandelaren hebben deswege Aankondigingen gedaan.

De voormalige Schoolonderwijzer te *Vlissingen*, VAN DIJKSHOORN, die de Gebeurtenissen, althans die, welke de stad zijner toenmalige inwoninge betroffen, als ooren ooggetuige bijwoonde, kon eigenaardig alle andere Schrijvers voor wezen. Hij heeft ook zeer vaardig de pen opgevat en dit voorloopig verhaal geleverd; — *voorloopig*, schrijven wij, omdat hij een breeder uitgewerkt Stuk, deze gebeurtenis betreffende, belooft. Wel zeer vaardig moet hij met het tegenwoordige gereed geweest zijn, daar hij, in een *Naschrift* van den *tweeden Druk*, (dien wij ontvangen hebben; de *eerste* kwam ons niet ter hand) den 1 Dec. 1809 gedagteekend, betuigt: ,, Uit de schikkingen, welke de *Engelschen* gedurende den Herdruk gemaakt hebben, zou men bijna moeten besluiten, dat zij niet meer voornemens waren het Eiland lange te behouden. Dit wederom schijnt onze in dit stuk hier en daar gehoudene redeneringen krachteloos te maken. Wij verzoeken daarom onzen Lezeren, het oordeel hierover op te schorten, tot dat het Eiland zal verlaten wezen; als wanneer wij, in een *tweede Stukje*, even onpartijdig de oorza-

 ken

ken daarvan zullen boeken, als wij het gebeurde tot hiertoe verhaald hebben."

Ter Inleidinge dient een kort overzigt van den ſtaat des Krijgs tusſchen *Frankrijk* en *Engeland*, en hoe *Vlisſingen* ter Havenſtad der Vloten, tot eene Landing in *Engeland* dienende, in vereeniging met de ſcheepstimmerwerven te *Antwerpen*, geſchikt was, en daarom bovenal ten doele ſtond van der *Engelſchen* aanval.

Eerst ontmoeten wij een zeer kort verhaal der Landing zelve, van de overeenkomst ter overgave met *Middelburg* getroffen, den aanval op *Veere* en de dadiging, de ontruiming van *Rammekens*, en de komst der *Engelſchen* te *Zierikzee*. Deze komst voor *Zierikzee*, daar het inkomen van dat kanaal niet alleen vrij naauw is, maar daar het vaarwater zelve geacht werd voor zware ſchepen onbruikbaar, en bij de *Engelſchen* te onbekend te wezen, om er zulk eene onderneming op te durven wagen, heeft een vreemd voorkomen. „ Velen," ſchrijft DIJKSHOORN, „ waren daarom van gedachten, dat men het den Generaal MONNET te wijten had, dat den Engelſchen Vlootvoogd genoegzame kennis van dat vaarwater was gegeven geworden." Dit gevoelen te toetſen, ſpaart hij tot eene andere gelegenheid; dan hij kan niet nalaten op te merken, dat het ſtremmen van den Handel der in de Stad *Vlisſingen* gezetene *Engelſche* Kooplieden, en daarna hun, tot groot nadeel van de Stad en Burgerij, het wonen in dezelve te verbieden, dit gevoelen zeer veel ſchijns bijzet. „ Het is bekend," vervolgt de Schrijver, „ dat de Engelſche Handelaars hierop zich in de ſteden *Veere*, *Zierikzee* en *Brouwershaven* nederzetteden, en bij betaling van eenige zoogenaamde Retributien, welke, te zamen genomen, eene aanzienlijke ſom van verſcheiden tonnen ſchats aanbragten, middel vonden, dat hun handel oogluikende geduld werd. — Niet minder bekend is het, dat zij het meerendeel hunner verzendingen over de beide eerstgemelde ſteden deden, en verpligt waren, voor de meeste zekerheid, daartoe de beste en ervarenſte Zeelieden te gebruiken, die nu onafgebroken de *Roompot* bevarende, van dezelve eene zoo grondige kennis kregen, welke men te vergeefs bij anderen zoeken zal. Eindelijk werd, op bevel van zijne Majeſteit den Koning van *Holland*, eerst het betalen van eenige hoegenaamde Retributien verboden, en daarna door den drang der omſtandigheden de bekende handel zelf

be-

belet, waardoor een groot aantal fchepelingen geheel van hun beftaan beroofd werden; waarom zij van hunne verkregene kundigheden van het inwendige des vaarwaters zeer ligt gebruikt gemaakt hebben."

Na het zeer kort vermelden der overgave van *Zierikzee*, *ter Goes*, en het Fort *Bath*, komt de Schrijver te *Vlisfingen* terug. Wanneer men in aanmerking neemt, dat dit alles, met invlechting der getroffene Capitulatien, flechts 44 bladzijden verhaals beflaat, moet het onvolkomene van zelve in 't oog vallen. Ten aanzien van de fteden *Zierikzee*, *Brouwershaven*, en de Eilanden *Schouwen* en *Duiveland*, alsmede *ter Goes*, erkent de Schrijver, gebrek aan geloofwaardige berigten te hebben.

Wegens het beleg, het bombardement, de vernieling en de overgave van *Vlisfingen* voert hij meest de taal der deerlijke ondervinding, en maakt zulks verreweg het belangrijkfte van dit Boekdeeltje uit.

Schoon DIJKSHOORN erkent geen bevoegd regter te zijn in zaken den Oorlog betreffende, alhoewel ook niet geheel onkundig in dezelve, durft hij echter vrijelijk zeggen, dat de Generaal MONNET beter zou gedaan hebben, indien hij met de zijnen eene goede ftelling in het Eiland, dat zijns achtens er genoeg oplevert, genomen had, dan zich in eene Stad te laten opfluiten, daar hij niet dan nutteloos volk verliezen kon. — Dit aangetoond hebbende, voert hij een aantal aanmerkingen en berispingen tegen dezen Generaal aan; als het doen afbranden van vele Boerenwoningen, het omverhalen van twee Molens, het mangel aan Krijgstucht, het niet vroeger treffen eener eerlijke Capitulatie, enz. enz.

Het Bombardement der Stad *Vlisfingen*, al het beangftigende en verwoestende, 't welk die gruwel des Krijgs met zich voert, befchrijft DIJKSHOORN breedvoerig, en, getuige van die jammertooneelen van brand, verwoesting en dood, deelt hij de gevoelens van zijn diep getroffen hart den Lezer mede; vele bijzonderheden vermeldende, welke op dit ramptooneel zich vertoonden. Wij moeten hier tot het Werkje zelve wijzen.

Den Generaal MONNET werd eene fommatie ter overgave gedaan. Te vergeefs had de Schrijver getracht te weten te komen, wat er van die opeifching zij; zeker weet hij, dat er van wege den *Franfchen* Generaal geen antwoord hoegenaamd op dezelve gegeven is: of dit ftilzwijgen aan onwil of eenige andere oorzaak moet toe-

geschreven worden, kan hij niet beslissen. „ Daar zijn er," merkt hij op, „ die gezegd, verhaald en geschreven hebben, dat de *Engelsche* aan den *Franschen* Bevelhebber bij deze gelegenheid zou voorgeslagen hebben, om de Vrouwen en Kinderen uit de Stad te laten gaan, haar eene veilige schuilplaats in *Middelburg* belovende." Dan, na een naauwkeurig onderzoek, gelooft hij, dat toen noch immer zoodanig een voorslag gedaan zij.

Na een hervat Bombardement, en het te werkstellen van twee *Machines Infernales*, die gelukkig geene werking deden, volgde de Capitulatie en de Overgave, na welke de jammeren, die de Stad geleden had, zich in volle grootte vertoonden, en hier breedvoerig beschreven worden, met de lijsten van gesneuvelde Burgers en Burgeressen, ten getale van 46, zooverre men dezer namen heeft kunnen opspeuren; terwijl in het geheel, zoo wel van het Garnizoen als de Burgerij, 335 personen gesneuveld zijn: voorts eene opgave van de geheel en gedeeltelijk afgebrande Huizen en verder beschadigde Woningen; zijnde er geene 20 Huizen onbeschadigd gebleven.

Wijdverschillende oordeelvellingen onderging de Capitulatie. Gunstig beschrijft DIJKSHOORN het gedrag der *Engelschen* in een en ander geval. Op nieuws doet hij het hart van weedom krimpen, bij de vermelding van de afgebrande Huizen op het grondgebied van *Vlissingen*, waar de Inwoners de nog bewoonbare grootendeels verlaten hadden, om den overmoed der strijdenden te ontwijken.

Schoon de Regering der overige *Zeeuwsche* Steden op den ouden voet gebleven was, werd die van *Vlissingen* veranderd. — „ Als Mensch kan de Schrijver," meldt hij, „ den Edelen Lord CHATTAM zijne hulde niet ontzeggen; maar als Generaal beging hij zeer groote missla-gen, welke den minstkundigen in 't oog liepen." Deze worden meer dan aangestipt.

Wel te regt merkt de Schrijver op, „ dat *Vlissingens* Burgerij, sedert de *Fransche* wapenen zegevierend in *Holland* gekomen waren, aan alle de botsingen en wrijvingen was blootgesteld, welke bij de gezagvoerenden der *Fransche* en *Hollandsche* Natien binnen die Stad onafgebroken plaats hadden. Dat bij den eenen geduld werd, was bij den anderen eene misdaad. — Zij was aan alle de knevelarijen blootgesteld, welke een loszinnige Intriguant VAN EYCKENBROEK haar op den hals haalde. — Wie herinnert

nert zich niet de komst van dezen naakten fortuinzoeker binnen de ongelukkige Stad *Vlissingen?* Hoe hij zich door verschillende Intrigues bij den Generaal MONNET, tot wiens bederf hij ook strekte, wist belangrijk te maken? Hoe hij wist te bewerken, dat, kort daarop, hem volmagt gegeven werd — schoon de Stad nog aan *Holland* behoorde — om alle de Goederen, welke hij voor *Engelsche* Waren aanzag, uit de winkels te halen, gelijk hij dit ook te *Middelburg* deed, alwaar het in beslag nemen dier Goederen veelal door geld afgekocht werd? Hoe een Stads Kommandant JEANNIN, thans in *Amsterdam* zijn verblijf houdende, zich schatten binnen deze Stad wist te verzamelen, hetwelk al mede met knevelarijen gepaard ging? Hoe deze door een THORY opgevolgd werd, die het nog beestachtiger maakte? Hoe de Stad verpligt werd *enorme* en alleen door dwang *gewettigde* uitgaven te doen, waardoor zij buiten staat gesteld werd om den noodlijdenden te hulp te komen, en vaak om zich de noodwendigste dingen tot hare eigene zekerheid tegen het woeden der golven aan te schaffen? Hoe, door de streken van bovengenoemden J. EYCKENBROEK, de *Engelsche* Kooplieden, die zich te *Vlissingen* gevestigd hadden, en allen, die in Jenever handelden, op schatting gesteld werden, welke aan hem, doch vooral aan den Generaal MONNET bij de anderhalve Millioen opbragt?" — — Onze plaats duldt niet, het verder afschuwelijk Portret van dezen EYCKENBROEK op te hangen. De Translateur J. VAN DIJKSHOORN heeft hem van zeer nabij gekend, en boekt hier valschheden in kaperijen en met kaperschepen gepleegd. — „Wie gevoelt niet," roept de Schrijver uit, „van waar de wind kwam, wanneer de *Hollanders* in de *Fransche* Papieren over hunnen handel gehavend werden, en van welk een nadeeligen indruk voor het geheele *Hollandsche* Rijk bij het *Fransche* Gouvernement zulks zijn moest?... En dit veroorzaakte, zoo niet geheel, immers voor een groot gedeelte, een *Hollander*, een *Schiedammer*, wiens geheele leven slechts eene aaneenschakeling van guiten- en boevenstukken is!" —

Men kan uit taal en stijl zien, dat verhaasting des Schrijvers pen voortjoeg, die echter vele gewigtige, schoon treurige daadzaken heeft geboekt.

Lof der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, *toegepast op de Feestviering van haar vijfentwintig-jarig bestaan, door* CORNELIS LOOTS, *Lid van het Koninklijk Instituut. Amsterdam, bij* J. ten Brink Gerritsz. 1809. *In gr. 8vo.*

Redevoering, ter gelegenheid van het vijfentwintig-jarig Feest der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, *uitgesproken in het Departement Groningen, door Mr.* H. O. FEITH. *Uitgegeven door het Departement voorn.* 1809. *In gr. 8vo.*

De Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, is al te wel bekend en geacht van wege haar lofwaardig oogmerk, om kennis en deugd onder de mindere standen der maatschappij te verspreiden, dan dat het noodig zij deswege iets nader te zeggen. In den vierden tijdkring eener eeuw, waarin zij bestond, heeft zij een aantal welgezinde Schrijvers uitgelokt, zeer vele nuttige geschriften uitgegeven, en bijzonderlijk gewerkt op de verbetering van het Schoolwezen. Deze hare verdiensten openlijk te roemen, was de taak der Maatschappij zelve, bij hare vergadering van Oogstmaand l. l.; doch de 16de dag van Slagtmaand was bijzonderlijk bepaald, om dat zelfde feest, gelijkelijk, in alle Departementen te vieren. De aard der zake brengt van zelve mede, dat er in zeer vele der Redevoeringen, ter dezer gelegenheid gehouden, een gestadige weêrklank van dezelfde gevoelens en voorstellingen moet heerschen. Onze Lezers houden het ons des ten goede, dat wij, zonder daarom echter de waarde van eenige andere voordragt te verminderen, ons thans tot twee derzelve bepalen, welke onze aandacht bijzonderlijk tot zich trokken.

De eerste is het Lofdicht van den Heer C. LOOTS, op verzoek der beide Amsterdamsche Departementen vervaardigd en in de Luthersche Oude Kerk uitgesproken. Het mogt den Recensent gebeuren, ook aldaar tegenwoordig te zijn, te midden eener zeer aanzienlijke schaar van Mannen en Vrouwen van allerlei rang en stand, onder de verrukkendste toonen eener keurige Muzijk, en in een gewijd Gebouw, dat met veel smaak tot eene eerwaardige feestzaal was herschapen. Voor zoo ver de Recensent uit zijn eigen

gen gevoel, en de getuigenisſen van vele anderen, mogt oordeelen, ſlaagde de Dichter bij uitnemendheid in zijn oogmerk, om de waarde en verdienſten der Maatſchappij zoo treffende te malen, dat het gemoed in de edelſte aandoeningen ontvonkt wierd. De hoorbare ſtem, het vuur des Sprekers, plaats en zang: alles werkte hiertoe te zamen. Zulk een levendige indruk is van eene enkele lezing, zelfs van eene herlezing, niet te wachten. Met dat alles betuigt de Recenſent zijne erkentenis voor de openbare uitgave van dit Dichtſtuk, waarin, wel is waar, meermalen eene terugkeering tot hetzelfde oogpunt, maar tevens eene reeks van ſchoone beelden, vergelijkingen en tegenoverſtellingen, welke den Lezer aangenaam en waardig onderhouden, zoodanig zelfs dat het beſchrijvende, welk aan zulk eene gelegenheid noodwendig eigen is, zijne ſtroefheid verliest door de velerlei ſchoone wendingen, welke des Dichters kunstvermogen kenmerken. Uitmuntende zijn vooral de Gezangen, zoo bij den aanvang, als in het midden en aan het ſlot, dezer Redevoering aangeheven. Derzelver eenvoudigheid en kracht wisſelen treffend af, overeenkomſtig het oogmerk, waartoe zij beſtemd waren, en de keurige uitvoering leverde een nieuw bewijs voor de melodij onzer Hollandſche Taal.

Ook de Redevoering van den Heer FEITH, in het Departement Groningen ter dezer zelfde gelegenheid uitgeſproken, beveelt zich allerwegen door de keus en behandeling hares onderwerps. De Redenaar ontvouwt en betoogt den *pligt, welke op alle Leden van de burgerlijke Maatſchappij gelegd is, om in dezelve, zoo veel zij vermogen, bij te dragen ter voortplantinge der deugd en ter verlichtinge van het verſtand*; wordende zulks afgeleid uit het nut en het doelmatige van eene maatſchappelijke zamenleving, met betrekkinge tot de ontwikkeling der menschheid. Hoe zeer de Recenſent, naauwkeurigheidshalve, de redelijke verlichting in de eerſte, en de voortplanting der deugd, als een gevolg van aangeleerde oefening, in de tweede plaats, en zoo ook het doelmatige der Maatſchappij vooraf zoude hebben geſteld, om daaruit tot haar nut te beſluiten, moet hij echter getuigen, dat dit onderwerp allezins eenvoudig, krachtig en waardig, is behandeld, en juist dienende, om de Maatſchappij zelve, bij de toepasſing, in haren echten glans te doen pralen. Ook de gelegenheid, welke zich opdeed, om eenen Man te bekroonen, die voormaals, met gevaar van eigen le-

ven, eenen Drenkeling gered had, droeg niet weinig bij, om het onderwerp te doen spreken, daar zich beschouwing en praktijk ten zelfden stonde vereenigden. — De Feestzang van den Heer W. WOUTERS, bij den vriendschappelijken maaltijd aangeheven, en achter deze Redevoering geplaatst, heeft wel geene hooge dichterlijke vlugt; maar is geheel het eenvoudige uitvloeisel van een gevoelig hart, en alzoo ook zeer wel overeenstemmende met den eenvoudigen aard der Maatschappij zelve, welker lof daarin wordt bezongen. — De volgende dichtregels van den Heer LOOTS mogen ook voor ons spreken, in de hartelijke uitboezeming, dat de Maatschappij, *Tot Nut van 't Algemeen*, voortga, aan hare zinspreuk te beantwoorden, door de uitbreiding van redelijke kennis en deugd onder de mindere standen, en dat zij altijd de vaardigste en beste middelen ter hand neme, om dat oogmerk, overeenkomstig tijd en toestand, te bereiken!

Zoo roeme, ô Maatschappij, ô kweekschool van verlichting,
Eens 't Vaderland op u, als op zijn' nutste stichting!
Zoo zijt ge in 's Vorsten oog het steunsel van den Staat!
De Volksdeugd erve in u een altoos vruchtbaar zaad.
Ja, Volksdeugd! onverzwakt moet gij in Neêrland bloeijen;
Geen schender die besta (*) uw wortels uit te roeijen!
Ontroofden rang en schat hergeeft ons lot of tijd,
Maar vliedt gij van een Volk, dan is 't u eeuwig kwijt (†).
Ja zij, die eens haar wet door Catoos de aard deed hooren,
Knielt nu voor vreemde wet, wijl de uwe ging verloren;
Vlugt gij, dan baat geweld, noch driedik kopren muur;
't Stort al voor de ondeugd neêr, als voor verdelgend vuur.
ô Blijf de laatste klem van onze veege handen,
Bij 't allerjongst gekraak van pijlers en van wanden!
Wat kerkdienst valle of rijze, uw outer blijve ontzien:
ô Gij, verlaat ons niet, schoon aller huisgoôn vliên;
Uw Priesterschaar blijv' steeds in gloed van ijver blaken!
Geen onweêr, wat het treff', vermorsse uw tempeldaken;
Want gij moet eens de roem van onze zege zijn,
Als 't Vaderland weêr lagcht bij helder zonneschijn.

(*) *Geen schender die besta* enz. - Welligt had de Dichter, ter vermijdinge van het oneigene in *schender* en *uitroeijen*, en van het onvoegzame betrekkelijke woord *die*, een gepaster beeld kunnen bezigen.

(†) *Dan is 't u eeuwig kwijt.* — Is ook dit niet wat te plat, door het al te gemeenzame gebruik van dit werkwoord?

Poëzij

Poëzij van Mr. H. A. SPANDAW. *Te Groningen, bij* W. Wouters. 1809. *In gr. 8vo. VIII.* 231 *Bl.*

(*Vervolg.*)

De *Bemoediging, aan mijnen Vriend Mr.* H. O. FEITH, is fraai. Zie reeds het begin:

Zou 't waarheid zijn, mijn vriend! 't geen ons de wijzen leeren,
Dat alles, hoe verward, eens zal tot orde keeren?
Het menschdom voorwaarts streeft, schoon 't ons onmooglijk schijn',
De mensch volmaakbaar is en eens volmaakt zal zijn?

Het zij zoo! deze leer weet ik naar eisch te schatten;
Mijn hart eerbiedigt haar, hoe moeilijk te bevatten:
Zij stemt zoo heerlijk zaam met 's Eeuwgen menschenmin,
En — ô! er ligt zoo veel verheven Godlijks in!
Doch moet, schoon dit geloof ons harte kan verheffen,
De droeve ervaring niet dat hart met weedom treffen,
Als ze ons den mensch vertoont—den mensch, het beeld van God,
Die, heiligschendend, met zijn rede en aanleg spot,
De reine zaden in zijn borst belet te groeijen,
Ja zelfs de teedre kiem der deugd tracht uit te roeijen,
Als de opgeruide stroom, door dam en dijken bruist,
Als 't ongebreideld ros, door heg en flooten druischt,
Den band van orde en regt baldadig scheurt in flarden,
Het reeds verharde hart nog meer zoekt te verharden,
En, razend, zelf verwoest zijne eigen zed'lijkheid,
Verbijsterd van het spoor, dat ter volmaking leidt?

Zie daar reeds een smaakvollen aanhef van een bespiegelend vers! In dezen trant is het geheel uitmuntend volgehouden. Kleine aanmerkingen zouden wij kunnen maken; b. v. *het ros druischt door heg en flooten*, is niet zeer eigenaardig. *Men druischt ergens tegen*; b. v. DE MARRE zegt:

Die tegen 't vuur der Nederland'ren druischt.

dat is, *zich met geweld verzet.* Eigenlijk is het *ruischen*; doch in dien zin wordt het weinig of niet gebruikt. Maar gedenken wij aan het *Horatiaansche:*

Ubi plura nitent in carmine, non ego paucis
Offendar maculis.

Om

Om van het *Bijschrift op* UILKENS (een ongelukkige naam, om bezongen te worden) en de aardige navolging van HORATIUS, *De Verzoening*, niet te spreken, betuigen wij dat ons zeer voldeed het gedichtje *Aan mijne Gade.* In dezen trant van gedichten, waar het zachte, liefelijke en teedere eene hoofdrol spelen, ziet men de duidelijkste trekken van SPANDAW's meesterlijke dichtpen. Ook uit den bundel, door den Dichter in 1803 uitgegeven, is dit blijkbaar; zie b. v. aldaar, bl. 18, *De waarde van Vrouw en Kind*, enz.

De Lente in 1806. en *De Herfst* in dat zelfde jaar zijn behagelijk; dat *aan Mr.* T. H. TRESLING en deszelfs Gade, *bij het overlijden van hun Zoontje*, is eenvoudig gevoelig; het Zangstukje, *Smart en Vreugd*, is rollend; minder beviel ons dat *aan Chloë*, b. v.

> Zoo ge uw *zielontvonkende oogen*
> Met geen' sluijer houdt omtogen,
>   Maar nog meer mij branden doet;
> Zoo gij niet door koude kusfen
> In mijn borst den gloed wilt blusfchen,
>   Dan verteer ik door dien gloed.

Wij vinden in dat *blusfchen door koude kusfen* geen behagen. Het gedichtje *aan* LOOTS *en* TOLLENS is vol gang; doch of een zoo veel bevattend onderwerp als dat van *Huig de Groot*, in zoo vele bijzondere opzigten bij uitnemendheid groot, door deze beide uitmuntende Dichters eigenaardig, dat is, met de regte kennis van alle de bijzondere verhevene gaven van dezen zeldzamen Geleerden, behandeld zij, hieraan twijfelen velen. Die DE GROOT wil doen kennen, moet, behalve zoo vele verhevene punten uit zijn Leven, deszelfs Regtkennis, Dichtkunde, Geleerdheid, Smaak, Oudheidkunde, Godgeleerdheid, Uitlegkunde, Onpartijdigheid, zeldzame vermogens in zijne Jeugd, en eene menigte andere uitmuntendheden, aanvoeren. Het is niet genoeg, hem als slagtoffer te schetsen, en op zijne vervolgers poëtisch te schelden. Sommige Historische dichtstukken, waar men het onderwerp niet eerst ten naauwkeurigste bestudeerd heeft, hebben dit gebrek, dat men, met eenige naamsverandering, er *vijf* of *zes* bijzondere groote lieden mede zou kunnen bezingen. Men neme dit echter niet zoo op, alsof wij in deze gedichten niet veel fraais vonden; maar — ja maar, wij zouden zoo van den weg ten eenemaal afdwalen.

Uitstekend fraai is *het Hoogfeest der Liefde.* SPANDAW is zeer gelukkig in dergelijken losfen en naïven dichttrant; zie den bundel van 1803, bl. 50 enz. Dit Hoogfeest is geheel in den trant der Ouden niet alleen, maar eenen ouden Dichter zou het tot roem gestrekt hebben zulk een meester-

terstukje te vervaardigen; alleen de versificatie is niet overal even goed.

> Juicht nu knapen, juicht nu meisjes!
> Juicht en zingt en springt in 't rond!
> Eros, die uw harten wondde,
> Eros is nu zelf gewond.

Dit gaat vrij goed; maar vergelijk in het vervolg:

> 't Iö klinkt thans overal,
> Echo antwoordt: Iö! enz.

thans en *woordt* zijn veel te lang, om, in zoo een los gedichtje vooral, ongeklemd te zijn. Wij zouden meer voorbeelden kunnen aanhalen.

Wij verwonderen ons zeer, dat de Dichter zoo geheel bij verkiezing de Grieksche namen, *Eros*, *Aphrodite*, *Zeus*, *Ares*, *Horen*, *Selene*, *Foibos* en vele andere, den ongeoefenden vreemd, bezigt voor de meer bekende Latijnsche, *Cupido*, *Venus*, *Jupiter*, *Mars*, enz.; niet dat wij hier den Dichter te veel zouden willen bepalen, maar de opzettelijke vermijding van bekende, en het bestendig gebruik van aan velen vreemde woorden loopt in het oog. Dichtstukjes als deze ontbreekt het uit zichzelve aan Oudheidskleur (*color Antiquitatis*) geenszins. Deze Schoone vooral is kleurig genoeg; men moet ze niet blanketten.

Het genot van den Wijn is lief. Het dichtstuk: BILDERDIJK, ons te voren reeds bekend (*), beviel ons meer en meer, als uitmuntend poëtisch; zoodat wij bijna het *nobile par fratrum* zouden uitroepen. De *Opwekking tot Vreugd* is regt in den geest van HORATIUS, en *Blond boven Bruin* eene goed geschilderde wederga van dat van ELIZABETH HOOFMAN.

Meer bijzondere melding moeten wij maken van den *Winter op het Land*. Zeer voortreffelijke gedeelten heeft dit leerzaam en schilderend gedicht. Bekend, nooit genoeg geroemd, is de *episode* van O. Z. VAN HAREN van THOMAS en KEETJE; —— SCHIM, te weinig bekend, verdient van kunstlievenden omtrent het Winter Landleven roemvolle melding; —— van TOLLENS lazen wij met veel genoegen het onlangs op nieuw uitgegeven (ach, ware dit alleen herdrukt!) allerbevalligst stukje: *De Liefde op het IJs*. Maar deze verzen van SPANDAW zijn niet minder naïf.

Als

(*) Zie het *Mengelwerk* onzer *Vaderl. Letteroef. voor* 1808. No. VI.

Als 't landvolk zich verheugt en vaak, in bonte reijen,
De zorg vergetende, op het ijs gaat ſpelemeijen,
Daar 't ijzren wieken aan de rappe voeten bindt,
En over 't water zweeft met ſnelheid van den wind;
Als jonge knapen 't feest des grijzen winters vieren,
In kunſtig evenwigt bevallig zwaaijen, zwieren,
En 't meisje, minder vlug, de hand eens jonglings drukt,
Die vaak, in ſpijt der koû', een gloeijend zoentje plukt:
Men zegt, dat dan de Liefde ook hier zijn rol komt ſpelen,
En menig zoete maagd zich 't hartjen laat ontſtelen,
Waarvan nog onlangs een betooverend tafreel
Zoo keurig is gemaald door TOLLENS dichtpenſeel.

De laatſte regels echter ſtaan hier niet op hunne plaats: CUPIDO en TOLLENS kunnen niet wel zoo geärmd gaan; door deze vereeniging valt nu het einde wat laag.

De Spinſter is regt goed vertaald; dit wil bij ons zeer veel beteekenen, daar wij geenszins vrienden van vertalingen zijn, omdat het naauw verband tusſchen taal en zin meestal verbroken wordt, en, om met VONDEL te ſpreken, *in het overgieten doorgaans zeer veel geſtort wordt.* Ware dit ſtukje in den *Letterbode* niet reeds overgenomen, wij zouden ons niet kunnen bedwingen, dit juweeltje hier in het licht (*au jour*) te zetten.

Aan mijne Gade is regt hartelijk en gevoelig, zoo als men aan eene Gade, met welke men negen jaren gelukkig gehuwd geweest is, altijd dichtoffers moest toebrengen. Treffend zijn b. v. deze regels:

'k Weet wel, wat ons harte griefde!
De geliefde,
't Liefſte, dat de liefde ons gaf,
De eerstling onzer huwlijksloten,
't Roosjen, heerlijk voortgeſproten,
Had zijn kelkjen naauw ontſloten,
Of 't viel van den ſtengel af.

En hij, die de wond weêr heelde,
Die ons ſtreelde,
En een telg des Hemels ſcheen,
De eerſte, de eenge, dierbre, ſchoone,
Nimmer te vergeten zone,
Uwe blijdſchap, mijne kroone,
Dorde met het roosjen heen.

Dierbre vrouw! gij zijt bewogen!
Uit uwe oogen
Vloeit een heete liefdetraan:
'k Voel uw lijden, 'k lijd als vader,

Moe-

Moeder! schreijen wij te gader!
De Eeuwige, onze Vriend en Rader,
Ziet ons leed met deernis aan.

Laat ons, laat ons treuren, schreijen,
En verbeiën
'tUur, dat wij hen wederzien:
Troosten we ons! de lieve panden,
Veilig in Gods Vaderhanden,
Zullen eenmaal, vrij van banden,
Heerlijk ons in de armen vliên.

In denzelfden geest, doch in losser trant, is het *Huisselijk Geluk*; een uitmuntend dichtstukje vol overschoone regels, en verre te stellen boven het gelegenheidsgedicht *aan den Heer* SIJPKENS, waarin echter ook fraaije trekken voorkomen. Wij zien meer en meer, dat het stille, zachte en eenvoudige het meest voor vele Dichters geschikt is. TOLLENS en SPANDAW bewijzen ons zulks ten duidelijkste. De laatste geeft in *den Dagloonar en zyne Vrouw* eene fraaije proeve, hoe men in de eenvoudigste taal toch poëtisch kan blijven; dus ziet men ook hieruit, dat *verheffing* de bron der Poëzij niet is.

In het *Bijschrift op* BILDERDIJK is de gedachte goed, doch de bewerking niet zeer poëtisch.

Zacht, stil, eerbiedwekkend als de Avond zelf, is het *Avondlied*.

Uit meer dan een gedicht van dezen bundel werden wij bevestigd in hetgeen wij reeds van elders wisten, dat de Heer SPANDAW een welmeenende, hartelijke en warme vereerder der Vriendschap is; geen wonder dus, dat een gedicht, *Vriendschapsfeest* genaamd, krachtig en verheven luidt. Het is vol werking en levendig gevoel. Eerst namen wij voor, nog iets uit dit voortreffelijk dichtstuk aan te halen; maar onze keuze kon zich niet bepalen, omdat het geheel te schoon is.

Aan mijn Vaderland, het laatste gedicht in dezen bundel, doet ons den Dichter in zijne edele gevoelens naar waarde kennen. Waarlijk, *het speeltuig* van SPANDAW *klinkt Neêrlandsch*, en de Dichter behoeft *in kracht en zwier* weinigen *Barden* (een woord, daar wij juist niet veel mede op hebben) te wijken, ook niet voor sommigen van hun, die in dit zelfde stukje al aardig bij elkander gevoegd zijn.

Ten besluite: de Heer SPANDAW zegt op het einde van zijn Voorberigt: „*Eene grondige en bescheiden kritiek zal mij altijd aangenaam zijn.*" *Bescheiden* is onze kritiek zeker; voor *grondig* durven wij ze niet verklaren; integendeel, wij wil-

willen gaarne belijden, dat wij deze waarlijk uitstekende *Poëzij* eene meer grondige en naauwkeurige beoordeeling allezins waardig keuren. In minder verdienstelijke bundels is het genoeg, oppervlakkig te zijn, om gebreken te vinden; in zulke als deze moet men al scherp toezien, om feilen te ontdekken.

Proeven van Historie- en Oudheidkunde; door den Baron W. A. VAN SPAEN. *Gedrukt te Cleve, bij* W. Möller, *en in Holland alleen te bekomen bij* Immerzeel en Comp. 1808. *In gr. 8vo. Bl. VI. en 134.*

Te regt merkt de Heer VAN SPAEN in zijn Voorberigt aan, dat *Magazijnen* of *Verzamelingen* zeer dienstige hulpmiddelen zijn, om zulke onderwerpen uit de Historie, Oudheid en Letterkunde, die niet wel afzonderlijk kunnen behandeld worden, en die aan den anderen kant in grootere Werken te *micrologisch* of te klein moeten voorkomen, ten algemeenen nutte te bewaren. Hierom heeft hij, op het voorbeeld van anderen, zoo wel in- als uitlanders, het bovengenoemde stukje uitgegeven, voornemens zijnde, hetzelve door eenige andere te doen volgen, waartoe hij zegt geen' onaanzienlijken voorraad van *Brieven*, *Charters*, enz. te hebben, die tot opheldering der Historie, Diplomatie, Oudheid- Taal- en Letterkunde, Geslachtregisters, Zeden en Gewoonten dienen kunnen, en die hij gaarne voor een gedeelte aan zijne Landgenooten wil mededeelen, zullende tevens gebruik maken van buitenlandsche voortbrengselen, die, vertaald, den schat onzer kundigheden verrijken kunnen. Na de voltooijing der *Oordeelkundige Inleiding tot de Historie van Gelderland*, is de Heer VAN SPAEN voornamelijk bezig met de bearbeiding van de *Historie der Westphaalsche Vrijgerigten*, van welk moeijelijk werk hij de bezorging dezer *Proeven* als eene uitspanning bij de hand heeft genomen. Zoo zoekt de regt ijverige man zijne uitspanning niet in ledigheid, maar in verandering van werk! — Dit Voorberigt is gedagteekend den 2 September 1805, 't welk ons voorkomt eene drukfout te zijn, in plaats van 1807, dewijl wij anders wel een enkel woord zouden vinden ter verklaring van den buitengewonen tragen voortgang des druks.

De inhoud van dit stukje der *Proeven* is de volgende:

I. Bl. 1-60. *Over de Gezelschappen der Gekken.* Eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van de zeden en gewoonten der middeleeuwen. Niet alleen maakten Vorsten en Edelen de Gekheid tot een Ordensteeken van hun gezelschap, maar

maar ook hadden, onder deze banier, buitensporige vermaken en zelfs den Godsdienst ontheiligende schertserijen plaats. Dit alles, bijzonder de Cleefsche Gekken-orde, wordt hier met eene verbazende belezenheid en zeer oordeelkundig opgehelderd. Onder anderen (want een volledig uittreksel uit dit zaakrijk Vertoog zou ons te uitvoerig doen worden) leidt de Heer VAN SPAEN den oorsprong van het *Feest der Gekken* met vele waarschijnlijkheid af van de *Romeinsche Saturnalia*, en oordeelt verder, dat, toen de buitensporige plegtigheden van dit Feest uit de kerken gebannen wierden, dezelve in de *Carnavals*-vermakelijkheden zijn overgebleven. Behalve de gewone afleiding van het woord *carnaval*, als zamengesteld uit *carnis* en *vale*, dewijl men te dier tijd van het vleescheten afscheid neemt, geeft de Heer VAN SPAEN eene andere op, volgens welke de zamenstelling uit *carnis* en *levamen* zou zijn, en de versnapering te kennen zou gegeven worden, die op dien dag genoten wordt. Het zamentrekken of korter uitspreken dezer beide woorden zou dan hetzelfde geluid als *carnaval* voortgebragt hebben. Wij moeten betuigen, dat de gewone afleiding in form en beteekenis ons ver de eenvoudigste voorkomt.

II. Bl. 61-69. *Maaltijd te Valenchyn in* 1333. Dit stuk is vertaald uit het *Fransche* Werk van den *Jesuit* DOUTERMAN, *Historie van Valenchyn*, en behelst, na een berigt van de aanleiding tot dit gastmaal, eene lijst der gasten, zoo als dezelve aan elke der zes tafels aanzaten. De maaltijd werd gegeven door JAN BERNIER, toen Provoost te *Valenchyn*, op bevel van WILLEM, Graaf van *Henegouwen*, die aan het voeteuvel ziek lag. Gaarne hadden wij, met den Heer VAN SPAEN, bij de optelling der onderscheidene soorten van wijnen, die er gedronken werden, ook die der spijzen gevoegd gezien, waarvan, gelijk DOUTERMAN zelf zegt, zeer naauwkeurige aanteekening gehouden is. Voor de Geschiedenis is dit verhaal ook niet onbelangrijk, dewijl hier de namen dier Heeren gevonden worden, die vrienden en bondgenooten van LODEWIJK VAN NEVERS, Graaf van *Vlaanderen*, en oude vijanden van JOHAN, Hertog van *Brabant*, waren. Ook leeren wij hier in het voorbijgaan, dat iedere Vrouw, zelfs van hoogen Adel, wanneer haar man geen Ridder was, nimmer *Vrouw*, *Dame*, *Madame*, maar altijd *Jonkvrouw*, *Demoiselle*, *Demiselle* genoemd wierd.

III. Bl. 70-84. *Brief van* MARIA, *Hertoginne van Gelre*, *aan* MARIA, *Gravinne van Cleve*, *den* 4 *December* 1415. Behalve den *Brief* zelven vinden wij een geschiedkundig onderzoek naar de afkomst der Hertogin MARIA, en ten slotte de waarschijnlijke gissing, dat de reden der ontevredenheid van de Hertogin met haren staat, waarvan in den Brief melding gemaakt wordt, in het verlangen naar kinderen te zoeken zij.

Zeker zijn, gelijk de Heer VAN SPAEN zegt, soortgelijke Brieven voor de geschiedkunde, taal en zeden van eenig aanbelang. — De Hertogin zendt bij dezen Brief aan de Gravin ten geschenke *eynen zedigen marter*, *die* (zegt zij) *te maele tytverdrieslic is*, *dair mit dat gi betyden die tyt sollt verdryven.* Hierop maakt VAN SPAEN alleen deze aanmerking: „ deze marter was misschien tot het maken van kunstjes afgeregt. Was dat dier voor eene *menagerie* bestemd, of moest het de plaats van een schoothondje vervullen? — De lezer beslisse!" Hier was eenige nadere opheldering noodig geweest, om den lezer in staat te stellen, te beslissen. Het woord *zedig* beteekent zoo veel als *tam*, en een *marter* is een dier van de grootte eener kat, geelbruin van haar, met een lang lijf, korte pooten en een langen harigen staart. De grootte en tamheid van het dier nu in aanmerking genomen zijnde, alsmede dat het tot tijdverdrijf gezonden wierd aan eene zwangere Vorstin, die zekerlijk in dien staat hare kamer zelden verliet, blijkt duidelijk, dat het niet voor eene *menagerie* bestemd was.

IV. Bl. 85-95. *Verhaal van eene Reize van* JOHAN, *Hertog van Cleve*, *naar Jeruzalem*, *in het jaar* 1450. Dit verhaal is vervat in een oorspronkelijk stuk in de *Cleefsche Archiven*, en daaruit afgedrukt, en met eenige *aanmerkingen* door den Heer VAN SPAEN opgehelderd. Beiden, het verhaal en de aanmerkingen, zijn voor de Geschiedenis, en bijzonder voor de kennis der zeden en gewoonten van den tijd der reize, zeer belangrijk. Eene merkwaardige omstandigheid zullen wij daaruit opgeven. De Hertog werd te *Jeruzalem* tot Ridder geslagen, en wel met zijn eigen zwaard, daar anders het algemeen gebruik was, dat de Ridder, die eenen anderen tot Ridder sloeg, zijn eigen zwaard daartoe gebruikte.

V. Bl. 96-116. *Brief van* MARIA ELEONORA, *Prinsesse van Cleve*, *aan* MARIA, *Gravinne van den Berg*, *geboren Gravinne van Nassau*, *van den 4 Augustus 1572.* Vooraf geeft de Heer VAN SPAEN een zeer belangrijk verhaal, zoo van 't geen Graaf WILLEM *van den Berg*, in het jaar 1572, ten voordeele der *Nederlanden* in *Gelderland* en *Overijssel* heeft verrigt, als van de wijze, waarop hij in 1583 tot Stadhouder van *Gelderland* verkozen is, alsmede van het toen door hem gesmeed verraad en van zijne hechtenis en eindelijk ontslag. De Brief zelf bewijst, dat en de schrijfster, naderhand de Gemalinne van den krankzinnigen ALBRECHT FREDERIK, Markgraaf van *Brandenburg* en Hertog van *Pruissen*, en de Vorstin, aan wie dezelve gerigt was, zijnde de Zuster van WILLEM I, Prins van *Oranje*, en de Gemalin van WILLEM, Graaf *van den Berg*, der hervorming toegedaan waren. Daarna geeft de Heer VAN SPAEN weder een naauwkeurig verhaal van de ongelegenheid, welke deze Brief, onderschept en in handen

den van den Hertog van *Alva* gevallen zijnde, aan het *Cleefsche* Hof en aan de Prinses MARIA ELEONORA veroorzaakt heeft, welke echter gelukkig zonder verdere gevolgen bleef.

VI. Bl. 117-126. *Over het gebruik van Ouwels en Lak.* Na eene korte opgave van 't geen aangaande den tijd der invoering van dit gebruik door anderen, bijzonder door de *Duitschers* ROOS en KINDLINGER, ontdekt en geboekt is, meldt de Heer VAN SPAEN zijne eigene bevinding daaromtrent, en verklaart, het gebruik van Zegel-lak, 't welk hij uit de *Oost-indien* afkomstig stelt, niet voor 1560, en dat van Ouwels niet voor 1590 gevonden te hebben; waarom hij alle degenen, die hiertoe in de gelegenheid zijn, en ontdekkingen van een vroeger gebruik mogten doen, uitnoodigt, hem dezelve mede te deelen, zullende hij daarvan in een volgend Stuk met dankzegging gebruik maken.

VII. Bl. 127 en 128. *Zegel van den Raad van Staten.* Gedurende het bewind van den Graaf van *Leicester* over de *Nederlanden*, in de jaren 1586 en 1587, verbeeldde het zegel van den Raad van Staten een' Beer, overeind op de achterste pooten staande, met een touw om den hals, waarmede hij vastgemaakt is aan een' stok of knuppel, die voor hem in den grond staat; aan zijne voeten ligt een Bundel met zeven pijlen; het zegel is zonder randschrift. Dit zegel werd, na het vertrek van LEICESTER, gebroken, en de stukken aan den *Gelderschen* Kanselier LEONINUS ten geschenke gegeven. Hoe intusschen op dit zegel een Beer zij gekomen, daar noch het wapen van *Engeland*, noch dat van den Graaf zelven iets dergelijks heeft, weet de Heer VAN SPAEN niet te bepalen of zelfs te gissen. Hij verklaart dus bij slot, zoo iemand hem daaromtrent eenige onderrigting zou willen geven, zulks met dankbaarheid te willen ontvangen. Is misschien het beeld van den regtop staanden of dansenden Beer eene bespottende voorstelling der Staten? Dat de Beer vastgebonden is, en de zeven pijlen op den grond liggen, bevestigt, dunkt ons, deze gissing, die wij bescheidenlijk aan den Heer VAN SPAEN in bedenking geven.

VIII. Bl. 129-132. *Fragment van een oud Gedicht.* In een oud Reken- of Thinsboek van het jaar 1446 vond de Heer VAN SPAEN op een perkementen schutblad eenige dichtregelen, die hij, onderstellende dat dezelve eenige taalkundige waarde kunnen hebben, hier uitgeeft. Het is wonder, dat de doorkundige Heer VAN SPAEN die dichtregels niet herkend heeft voor 't geen zij zijn. Het is namelijk een brok uit den *Rijmbijbel van* MAERLANT, en wel uit de *vier Evangelisten*; en aldaar het XI Hoofdstuk en het XII en het begin van het XIII. Zoo het naauwkeurig is afgedrukt, heeft de oude afschrijver hier en daar vele veranderingen gemaakt. Al-

thans er zijn vele afwijkingen in van de lezing van andere Handschriften, en voornamelijk van dat, 't welk als een der oudste en volledigste wordt opgegeven door LE LONG, *Boekz. d. N. B.* bl. 169.

IX. Bl. 133 en 134. *Bijvoegsel tot de Gekken.* Dit opschrift is te plat. Het moest zijn: *Bijvoegsel tot het Vertoog over de Gezelschappen der Gekken.* Voorts behelst dit stukje eene verbetering van 't geen bl. 27 gezegd was, dat namelijk het boontrekken, of het verkiezen van een' Koning, door het trekken van boonen, op Driekoningendag, in *Duitschland* doorgaans onbekend is; wordende nu uit een' Almanak, in 1554 te *Weilburg* uitgegeven, gelijk ook van elders, het tegendeel gestaafd.

Wij vertrouwen, dat zelfs deze korte opgave van den inhoud genoegzaam is, om bij alle liefhebbers der Geschiedenis en Oudheden den wensch te doen oprijzen, dien wij hier uiten, dat de Heer VAN SPAEN genoegzame aanmoediging moge vinden, om, volgens zijn oogmerk, dit Stuk door meer andere te doen volgen. Alleenlijk kunnen wij niet nalaten, bij den bovenstaanden wensch nog dezen te voegen, dat de druk en het papier der volgende Stukken beter mogen zijn, dan die van het tegenwoordige, 't welk er in beide opzigten vrij onooglijk uitziet. De taal en stijl van den Heer VAN SPAEN zijn ook, wij mogen het niet ontveinzen, voor merkelijke beschaving, hier en daar, vatbaar.

Leontine, een Roman door A. VON KOTZEBUE. *Iste Deel. Amsterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. *In gr. 8vo.* 244 *Bl.*

De lieve onschuld, *Leontine van Blondheim*, nog een kind; gehuwd aan eenen haar geheel onwaardigen Echtgenoot; de beste Vader, door eene geliefde, maar hatelijke Zuster, en door de lieve onschuld zelve misleid en bedrogen; het uitmuntendst jong mensch (dat echter *Leontine* miskende, en eeniglijk op aandrang zijner Moeder naar hare hand dong) afgewezen, daar deze waarlijk edele jongeling, geheel en al onschuldig, in eenen kwaden reuk stond bij het publiek: — ziet daar den aanleg van dezen Roman, die met dit eerste Deel nu zoo ver gevorderd is, dat *Leontine*, nu geen kind meer, maar de belangrijkste en uitmuntendste Vrouw, hare misvatting en haar ongeluk gevoelt, en ook de afgewezene jongeling de hooge waarde volkomen leert kennen van de parel, die hij miskend, en waarvan hij het verlies zoo koelbloedig had geleden. Ik wilde, zegt de Schrijver, *levenswijsheid in een liefelijk gewaad kleeden; ik wilde het rampzali-*

tige van den zoogenoemden goeden naam, de vreesselijke gevolgen van te vroeg aangegane huwelijken, de gevaren der reinste deugd schilderen. In zoo ver wij uit dit Stuk kunnen oordeelen, heeft daartoe geheel dit verzierd Verhaal de juiste strekking, en (de verdiensten van den Heer VAN KOTZEBUE zijn bekend) de lezing van dit Werk geeft een aangenaam onderhoud aan hun, die smaak vinden in deze soort van geschriften.

Om het voor en tegen ten aanzien van den zoogenoemden goeden naam onze Lezers, zoo als dit hier voorkomt, onder het oog te brengen, zouden wij gaarne den 15 en 16den Brief geheel afschrijven; dan ons bestek gebiedt ons slechts 't een en ander aan te stippen.

Dus schrijft onder andere de Pred. *Gruber*, zijn vaderlijke vriend en opvoeder, aan den uitmuntenden *Wallerstein:*

„*Gij hebt geenen goeden naam*, en, 't geen nog erger is, *gij geeft er niets om;* misschien omdat gij denkt, dat uwe edele, maar niet gewone daden u dit onheil hebben berokkend. Bedrieg u niet! de betere mensch wordt slechts door *bespotting* vervolgd, zelden door *haat*. Den grond van den haat, die u drukt, meene ik te vinden in uwe neiging tot satyre, die ik in uwe prilste jeugd te vergeefs trachtte te bedwingen. Gij kunt volstrekt niets zots of slechts hooren, zonder uwen scherpen geest daarover uit te storten; of dit gepast of ten ontijde zij, is u onverschillig.

„Houd eenen ouden getrouwen leermeester ten goede, indien hij u aan de oude, maar, helaas! al te ware spreuk herinnere: dat de wereld eerder een *schurkenstuk* dan een *bon mot* vergete; indien hij u uit den grond van zijn hart smeeke, de gekken hunnen weg te laten gaan, en met hun even min den spot te drijven, als gij zulks met eenen beschonkenen zoudt doen, dien gij de straat zaagt langs zwaaijen; en evenwel zoude die laatste uwen geesel hebben verdiend, want vrijwillig beroofde hij zich van zijn verstand; maar wat kunnen de gekken gebeteren dat zij gek zijn?

„Ja! indien men door satyre iets konde verbeteren? Indien gij kondet zeggen: ik offere mijzelven op, ten einde iets goeds te stichten; maar gij verbittert slechts, maakt de gekken welligt nog halstarriger; en uwe belooning is — *een kwade naam*.

„Wat gaat het mij aan?" hoore ik u zeggen; „ik doe en spreek volgens mijne overtuiging."

„Dat is niet voldoende; een kwade naam, ook onverdiend, is waarlijk een *onheil!* Het ware beter dat gij arm en naakt in de wereld tradt; *geld* kan men des noods bij elkander bedelen, maar geenen goeden naam, die toch ook een *munt* is, en een munt, waarmede men de teederste ge-

neugten des levens, de liefde en het vertrouwen der menschen koopt.

„Gij zijt jong, rijk, en vindt stoffe tot aangenaam onderhoud in uzelven, hebt derhalve de menschen niet noodig?" — Geen geweldenaar op aarde mag zeggen dat hij de menschen niet behoeve. Wie kan de mogelijke gevallen berekenen, waarin het oordeel der wereld ook u bevoordeelen of benadeelen kan? — Verondersteld dat de Freule *Blondheim* u niet onverschillig ware, dat gij in haar dat vrouwlijk wezen meendet te hebben gevonden, dat het eenig waar geluk op aarde, het *huisselijk geluk*, u konde geven? en gij ontvingt nu een weigerend antwoord van dit meisje, uit geene andere oorzaak, dan omdat een kwade naam van u ware uitgegaan? omdat niemand u vertrouwde? — Beschouw den kwaden naam ten minste als een versleten rok, waarmede gij niet gaarne in gezelschap zoudet gaan. Verondersteld ook, dat gij zelf de gaten daarin niet hebbe gescheurd, maar dat de motten dezelve er in gemaakt hadden, *die aan het fijnste laken het liefste knagen*, dan zult gij toch zeker u van die onaangename gasten, met het kleed te gader, trachten te bevrijden. — Misschien ontmoeten u ook tegenwoordig hier en daar zeldzame menschen, wier liefde gij met het inwendig-volwigtig gehalte uwer deugd inkoopt; maar, vriend! gij moet toch ook koperen munt voor het gemeene volk in uwen zak hebben."

Deze aanmerkingen moesten den jongen vriend tegen den satyrieken geest waarschuwen: deze is nu wel het eenige niet, waardoor men onschuldig zijnen goeden naam verliest; maar zij hebben toch ook hare toepassing, om tegen den schijn des kwaads te waken. Nu ook iets uit het antwoord.

„De goede naam gelijkt den wind; men weet dikwerf niet, van waar hij kome, noch waar henen hij ga. Men kan zeer *beroemd* zijn, zonder eenen *goeden naam* te hebben, en omgekeerd. Om de *conventioneele* waarde van den goeden naam te bepalen, is juist niet noodig deszelfs bron te ontdekken: — maar indien deszelfs zedelijke waarde bepaald zal worden, dan moeten wij tot deszelfs oorsprong terug gaan. — En — lieve God! — waar geraken wij daar dan henen? — Niets laken; vijf effen heeten; alles (al ware het ook het schandelijkste) ten beste keeren; over geene dwaasheid lagchen; over geen misbruik den mond vertrekken; met één woord, zich vast aan den gulden regel binden: *slaaf! eet uwen pudding, en zwijg!* Dit zijn de negative eigenschappen, die daartoe gevorderd worden. — Een open hart, dat zoo gaarne op de opene lippen zweeft en onverholen deszelfs aandoeningen laat uitvloeijen; een snel opbruisend gevoel van onregt en overmoed, indien ook van den rijksten en magtigsten;

ſten; een ſnel, edel woord ten voordeele van eenen onderdrukten; eene tegenkanting tegen de nagebaauwde meening van den grooten hoop; ach! ſlechts één van dezen is toereikende om den goeden naam van eenen man verpestend te beädemen, dat dezelve dof worde gelijk een beſlagen ſpiegel! en is dit gebeurd, dan ſtrekt niemand de hand uit om den ſpiegel af te wisſchen: want het is, helaas! eene oude ervaring: zelfs de *betere menſchen* herhalen liever tienmaal het kwade, dan eenmaal het goede.

„ Gewone menſchen doen het goede altoos *methodiek*; vragen zichzelven eerst, wat de lieve bloedverwanten er van zullen zeggen? en wat zijne excellentie die en die? Is men met dezen klaar, dan is het verder: hoe zal de wereld het opvatten? Is het niet kwalijk te duiden? Is het ook gevoegelijk? Ja, zulke menſchen hebben wel het vermaak, den *goeden naam* tot leidsman van hunne daden te maken; maar een edel, driftig man, die ſlechts naar het doel vliegt, en de ſtraten aan weêrszijden niet gewaar wordt, dien volgt een luid *poehé!* omdat hij in het loopen misſchien — eenen ſchoen verloor.

„ Ik heb mijzelven dikwerf de moeite gegeven, de menſchen, die ik overal als *goede menſchen* hoorde prijzen, tot in hunne japon na te gaan; het waren doorgaans bepaalde verſtanden, die voor elk vreemd gevoelen eenen grimlagch in gereedheid hadden; die ook jegens ſchurken vriendelijk en beleefd konden wezen; zich niets in het oog loopends veroorloofden; geenen welvoegelijkheids-pligt verzuimden; hunne viſitekaartjes altoos ten behoorlijken tijde afgaven, enz. Staat er nu niemand zulk een mensch in den weg, wel dan vergunt men hem gaarne, dat zijn goede naam in de hoogte ſchiete, enz.

„ Elk *beroemd* man heeft ten minſte altoos een zeer *gedeelden* goeden naam. — Er blijft ſlechts één middel voor hem over — niet den goeden naam, maar het groot geluk te verwerven, *in het geheel geenen naam te hebben*; „ volmaakte ingetogenheid." Hij moet met niemand verkeeren, dan met de zijnen, die hem beminnen; hij moet de eigenheden, die elk niet gemeen mensch toch eens heeft, zorgvuldig voor de wereld verbergen; bijzonder moet hij op zijne hoede wezen, nimmer in *verſchil*, van welken aard ook, met iemand te komen: want, zonder grond of oorzaak te onderzoeken, heeft de beroemde man dáár, waar hij woont, altoos ongelijk omtrent den onberoemden.

„ Dikwijls is de goede naam een kind des gevals, of zelfs der arglistigheid. — Ik ken menſchen, die even toevallig aan een goeden naam zijn gekomen, als aan den goeden reuk, die hier of daar in hunne kleêren zich heeft gehecht; die op eenen grond maaiden, waar een ander in beſcheidene ſtilte

 had

had gezaaid. Ik ken anderen, die den goeden naam als een' voordeeligen post beschouwen, en bij het publiek even zoo kruipend er naar trachten, als broodbehoevenden naar eene verzorging bij den minister. Het ergste is, dat het den zoodanigen werkelijk gelukt. Want het publiek gelijkt *daaromtrent* ook menigen minister: wie het vleit, dien bemint het; en heeft het den *quidam* eens in deszelfs bescherming genomen, dan beschouwt het hem als den tooneelspeler op het tooneel: indien hij slechts dáár een held *schijne*, dan mag hij te huis leven zoo als hij wil.

„ Indien de goede naam in honderd gevallen naauwelijks ééns uit ware verdiensten voorkomt; indien geval, kruipen en middelmatigheid doorgaans deszelfs bronnen zijn, hoe kunt gij dan van mij verlangen, dat ik denzelven zal najagen? denzelven opofferingen zal doen? En wat *bekome* ik eindelijk er voor?" — Zulke oordeelvellingen bereiken toch eindelijk ook het oor, indien ook van slechts *een' enigen*, aan wiens achting u gelegen is, wiens gedachte invloed op uw lot heeft. — „ Stil, vriend! — Ik wil niet eens in aanmerking nemen, dat *die* man, wiens achting waarde voor mij heeft, wel niet ook een onderzoekend man zal wezen, die op een stads-gerucht niet blindelings mij veroordeelt; ik zal liever een weinig nagaan, of de goede naam dan waarlijk mij voordeel geve? en dan vinde ik, helaas! het resultaat: slechts den *armen*, den *geringen* is hij noodzakelijk om voort te komen; de *rijke*, de *voorname* behoeft zijns niet! hij blijft toch wat hij is; hij wordt evenwel in de beste cirkels toegelaten. Is hij een schurk, dan zegt men het overal *achter zijnen rug*, maar *in zijn bijzijn* behandelt men hem met dezelfde onderscheiding, alsof hij de eerlijkste man ware. — *Wenschenswaardig* is de goede naam gewis; maar moet men, om hem te bereiken, zijne geheele zelfstandigheid opofferen, dan is hij toch waarlijk te duur gekocht!"

Dezen laatsten volzin onderschrijven wij met geheel ons hart.

De twee Bruiden. Door AUGUST LAFONTAINE. *Iste Deel. Met Platen. Te Haarlem*, *bij* F. BOHN. 1809. *In gr. 8vo.* 302 *Bl.*

Een paar Bruiden, met eene van welke een geschikt jong mensch zich toch wel vergenoegen mogt; zoodanige meisjes, zoo uitnemend fraai en lief en volmaakt, als deze, zijn eene groote zeldzaamheid, en echter zal de held van dezen Roman op beide, vertrouwen wij, in goeden ernst

ernst verlieven. Ongelukkig voor de meisjes, en voor den jongeling; want, indedaad, en zij en hij verdienen zoodanig eene ongelegenheid niet, en zijn te zamen onnoozel in het geval. De eene bruid, eene adelijke, hoe uitmuntend lief ook, beklagen wij minder; haar hartje was toch niet volkomen vrij, toen zij het aan dezen jongeling schonk, en aan den vroegeren minnaar had zij groote verpligting; zij verdient het alzoo wel eenigzins, indien zij nu ook den lateren niet bekomen mogt. De tweede bruid, immers die wij vertrouwen dat de bedoelde is, zouden wij uit al ons hart beklagen, zoo zij ongelukkig wierd; want die lieve onschuld, nog een kind toen de held op reis ging, door wederzijdsche ouders voor dien jongeling bestemd, kon wel niet anders dan op zijne uitmuntendheid verlieven, daar zij niets wist van zijne vreemde betrekkingen. De jongeling zelf vindt al mede gereede verschooning; hij had geene andere reden om over zijn hart te waken, dan den verklaarden afkeer zijnes vaders van eene vreemde in de familie en een ongelijk huwelijk, hetwelk bij dezen de oorzaak ook geweest was, dat hij met eenen bij uitstek waardigen en teeder geliefden broeder voor altijd gebroken had. Maar de omstandigheden bragten den jongeling, bij alle zijne waakzaamheid, tot eén zoo hoogst volmaakt en aanbiddelijk meisje, en tot eene verklaring werd hij al mede buiten zijne schuld door omstandigheden gedrongen. En dat het nichtje, 't welk de vader voor hem bestemde, zoo engelachtig lief gedurende zijn afwezen was opgegroeid, en tot een zoo hoogen trap van volmaaktheid in ieder opzigt was geklommen, en eene haar bijzonder eigene, zoo naïve, bekoorlijkheid had, dat men zijns ondanks op haar verlieven moest, bijzonder bij zoo veel aanleiding en de hartelijkste wenschen van eene zoo lieve en geliefde familie — zie, dit kan hem voldoende verontschuldigen, en dat doet het ook bij ons. Wij zijn maar verlegen, hoe hij zich redden zal; want twee vrouwen te gelijk mag hij toch niet hebben in een Christenland. Had éene van de bruiden de beleefdheid uit liefde te sterven, dan was de zaak gevonden; maar dit te wenschen, gaat ons aan 't hart. Als de vroegere minnaar der eerste zich dan nu nog vinden liet! — maar wij vreezen dat die nu toch ook wat ongemakkelijk zal zijn; ongelijk zou hij juist niet hebben, zoo hij terug treedt, maar evenwel men moet wat overzien in een volmaakt meisje! — Misschien intusschen schikt zich alles beter en gemakkelijker, dan wij ons nu wel voorstellen, en dit hopen wij; misschien weet de oom des jongelings wel een middeltje; met dezen kwam de jongeling in kennis, werd door hem herkend, doch hield tot nog toe zijn incognito; de briefwisseling tusschen oom en neef is intusschen reeds aan den gang.

gang. Maar wij kunnen den afloop niet gisfen, en gelijk wij dit deel des verhaals zonder veel infpanning lazen, en niet onaardig gefchreven vonden, zullen wij het volgende ook gaarne eens inzien, in een anders verloren oogenblik. Onder de beste Romans van LAFONTAINE rekenen wij dezen echter niet; de gefchiedenis van den oom evenwel uitgezonderd, die, bij alle derzelver onwaarfchijnlijkheid, regt lief en aandoenlijk geteekend is, en waarin wij leerzame wenken vonden voor het menfchelijk hart. Die oom, het kind van des Dichters verbeelding, krijgen wij, zoo wel als zijne geliefde en hare edele ouders, hartelijk lief. Ware de groote wereld aan deze familie doorgaans gelijk! (alleen de zoon uitgezonderd; dan deze was in het vaderlijk huis niet opgevoed.)

WILHELMINE VAN ROZEN. *Naar het Hoogduitsch van* C. F. Vrijheer VAN BILDERBECK, *Schrijver van den* Doodgraver, de Familie van Werning, *enz. Leeuwarden, bij* de Wed. J. P. de Boy. 1809. *In gr. 8vo. 298 Bl.*

Het aantal van vertaalde Romans heeft zich zoo zeer bij ons opeengehoopt, dat wij met zekere huivering het oog flaan op dat gedeelte van onze taak, en onze Lezer zich met eene zeer korte melding van de meeste derzelve zal moeten vergenoegen. Een enkel woord aangaande zekeren HARRISON bleef ons in de *Familie van Werning* duister, en in eene aanteekening werden wij naar deze *Wilhelmine van Rozèn* gewezen, waarvan dan nu ook deze vertaling het licht ziet. Voor het overige ftaat echter dit Werk met den ftraks genoemden Roman in geen zoodanig verband, dat men dezelve zou moeten vergelijken. WILHELMINE is een regt voortreffelijk fchepfel; niet minder is AUGUSTE dit, tot hartelijke vreugd van den Lezer, die den beminnenswaardigen jongen Vorst eene uitmuntende gade gunt, en zich niet minder verheugt, dat het misverftand tusfchen WILHELMINE en haren vroegeren minnaar, den edelen WAHLBERG, gelukkig wordt opgelost, en dat hij alzoo een paar huwelijken voltrekken ziet, onder de gelukkigfte vooruitzigten, vooral ook tot welzijn van het land. WAHLBERG, de held der gefchiedenis, zal ook wel door de ondervinding nu genezen zijn van zijn vroeger gebrek, dat voor hem en anderen de bron was van zoo veel onrust, dat hij namelijk van goede en edele menfchen *te veel* vorderde, en hun *te weinig* daarvoor terug gaf; althans wij zijn daar gerust op. De Roman wedijvert met de vroegere van dezen Schrijver, in belangrijkheid en onderhoudend vernuft. Wij vonden niets, dat den goeden fmaak

of

of het zedelijk gevoel kwetst. De Vorstin moeder, haar gunsteling, en de fohzeden worden wel naar het leven geteekend, maar zij boezemen afgrijzen in, terwijl zoo menig braaf en goed karakter de hartelijkste liefde tot het goede moet opwekken en versterken.

Vader en Dochter. Naar het Engelsch van Mistriss OPIE. *Leeuwarden, bij* de Wed. J. P. de Boy. 1809. *In gr. 8vo.* 217 *Bl.*

Eene bij uitstek treurige Geschiedenis, door eene bekwame hand, de hand van uwe Vriendin, lieve Jongedochter! — de ijsselijke gevolgen van eenen enkelen misstap, om u tegen ligtzinnigheid en zelfvertrouwen (in eenen kwaden zin) te waarschuwen. Lees en herlees dit altijd toch mogelijk treurgeval; zie de beminnelijke, teederlievende boetvaardige in ellende en schande, bij haren, door haar diep ongelukkigen, krankzinnigen Vader; prent dat ware woord diep in uw hart: *Nergens leeft misschien een mensch, dien de gevolgen van zijnen misstap en ondeugd slechts alléén treffen.* Lees gij dit verhaal ook, Jongeling! goed, maar ligtzinnig Jongeling! opdat al uw gevoel ontwake.

De Vrouwen Soldaten, of de slecht verdedigde Vesting. Vrolijk Blijspel. Met Zang. Naar het Fransch door DE QUACK *en* PALLEE. *Te Amsterdam, bij* H. van Kesteren. 1809. *In 8vo.* 64 *Bl.*

Dat *naar het Fransch* op den titel bevalt ons. Alhoewel — eenige verliefde Jongeheeren, omdat zij het wat bont maakten op het Carnaval, opgesloten in eene kleine vesting; hunne Dames, als soldaten verkleed, daar binnen geraakt; dit bedrog intusschen ontdekt, en daarop het Fort overvallen door gewaande Turken — en eindelijk alles besloten met de toestemming tot de gewenschte huwelijken, dit *kon* wel eene aardige grap zijn. Intusschen om het gezang (maar ook om het gezang alleen) zou misschien deze *Fransche* grap op het *Hollandsch* Tooneel ook wel eenigen bijval vinden.

J.

J. C. STRUCHTMEYERI Rudimenta Linguae Graecae, maximam partem excerpta ex J. VERWEYI Nová Viâ docendi Graeca. Ad systema Analogiae a TIBERIO HEMSTERHUSIO primum inventae, ab eruditissimis vero summi hujus viri discipulis latius deinceps explicatae, effinxit et passim emendavit EVERARDUS SCHEIDIUS. Accessit etiam EVERARDI LUBINI Clavis Linguae Graecae. Editio Tertia. Zutphaniae apud *H. C. A. Thieme.* 8vo.

STRUCHTMEYER's Griekfche Spraakkunde is genoegzaam bekend, en behoeft geene aanprijzing meer. Of zij, echter, naar onze tegenwoordige behoefte en het meer gezuiverd taal-onderwijs op enkele welingerigte Scholen, niet merkelijk zoude kunnen bekort en verbeterd worden? blijft eene belangrijke vraag, waarover vrij wat zoude te zeggen zijn. De Heer H. BOSSCHA, Uitgever van dezen derden druk, beslist zulks met te zeggen, dat hij, na rijp beraad, geoordeeld heeft, geene veranderingen te moeten maken. Welke die gronden zijn, weten wij niet. De Jeugd ontvangt nu dit Schoolboek, als het beste, enkel op zijn gezag. Ééne gewigtige verandering is echter in deze uitgave gekomen, bestaande daarin, dat het *Symbolum Apostolicum* en de *Disciplina Ecclesiastica*, met den 25sten Psalm, thans weggelaten en door den bekenden Lofzang van Cleanthes vervangen is. Zulk eene geweldige ketterij laten wij voor rekening des Uitgevers. Doch, daar het in eene Griekfche Spraakkunst, altijd, op voorbeelden van zuivere taal aankomt, hadden welligt, met een weinigje meer ketterij, de *Decalogus*, *Institutio Baptismi*, *Institutio Coenae Dominicae*, en de plaats uit Matth. XXV. *de Judicio ultimo*, met even veel voegzaamheid achterblijven, en door kleine stukjes uit Xenophon, Herodotus, Lucianus, Homerus en anderen, zonder bijgevoegde vertaling, verwisseld kunnen worden. Ook de wijdloopige Titel dezes boeks is, volkomen in den ouden stijl en vorm, aan de nakomelingschap overgeleverd.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verklaring van Paulus Brief aan de Kolosseërs, door P. BOSVELD, *rustend Predikant te Dordrecht. Aldaar, bij* P. van Braam. *In gr. 8vo.* 206 *Bl.*

Al wederom eene nieuwe vrucht van de buitengemeene arbeidzaamheid van den Dordschen Kerkleeraar BOSVELD, waarop nog al meer, en wel binnen kort althans eene dergelijke Verklaring van den Brief aan de Ephesiers, zal volgen.

Dezelfde diep navorschende en op eigen inzigt allermeest afgaande geest, dien wij in 's Mans vorige uitlegkundige werken allerwegen ontdekt hebben, openbaart zich ook in deze bewerking van den Brief aan de Kolossers. De geleerde Schrijver weet ook hier 't algemeen nuttige en bruikbare voor alle tijden van datgene wel te onderscheiden, dat alleen destijds geschikt was voor die Gemeente, aan welke deze Brief houdt, en nu ook, in meer dan één opzigt, moeijelijk te verstaan is. 't Voorberigt bevat hieromtrent gepaste aanmerkingen, naar welke de Verklaring vervolgens ook is ingerigt. Men ontdekt daarin dezelfde vrijmoedigheid, met welke de waardige Man gewoon is zijne eigene denkbeelden te volgen, zonder zich door 't gezag van meest aangenomene, en, ter staving van 't gewone leerstelsel van zijn Kerkgenootschap, doorgaans aangewende pogingen te laten voorinnemen. Zie hier wederom eenige proeven.

Hoofdst. I: 14. IN HEM *hebben wij de verlossing door zijn bloed*, zal beteekenen, *in Hem zijnde*, dat is, in zijn Rijk, in zijne Maatschappij, in het Christendom, hebben wij de vergeving der zonden door middel van zijn bloed. — vs. 15. *Hij is het beeld des onzienlijken Gods*, dit wil zeggen, door Hem hebben wij den onzienlijken God leeren kennen; *de eerstgeborene van alle schepselen*, is zoo veel, als de eerste, de voornaamste van die allen. — vs. 19. *Dat in hem al de volheid zou wonen*,

d. i. dat de meest mogelijke volkomenheid, in allerlei opzigten, in Christus zou plaats hebben. — 't Geen vs. 20 vertaald wordt, *De dingen, die op de aarde, en die in den hemel zijn*, neemt BOSVELD liever dus, Zoo 't geen op de aarde, als 't geen in den hemel is, en verstaat dit van alle menschen, Joden en Heidenen, die, bij manier van spreken, op aarde en in den hemel zijn. — II: 9. *In Hem woont al de volheid der Godheid ligchamelijk*, d. i. in al zijn handel en wandel was 't aan hem te zien, dat hij met goddelijke wijsheid, gaven en krachten vervuld was. [Zeer gedrongen, naar 't gevoel van den *Rec.* Er wordt toch niet van 't geen voorleden was, maar van 't tegenwoordige, gesproken.] — III: 4. *Uw leven is met Christus verborgen in God*, d. i. uw leven, 't welk gij boven in den hemel te verwachten hebt, is met Christus geborgen, en in veiligheid gesteld, om met zekerheid voor u bewaard te worden. — vs. 17. *Dankende God en den Vader*, liever *den God en Vader*, welke bewoordingen dan 't Opperwezen in twee hoedanigheden voorstellen, te weten, als *God*, in zijne hoogheid, magt en algenoegzaamheid, en te gelijk als *Vader*, in zijne liefde, weldadigheid en ontferming. [Deze onderscheiding komt den *Rec.* in 't spraakgebruik van het N. V. niet gegrond voor. Men zette het liever over, *God den Vader*.] — IV: 18. *Gedenkt mijne banden.* Mogelijk was dit eene vermaning tot ondersteuning in de groote kosten, welke Paulus te dragen stonden in die gevangenis, *in eene eigen gehuurde woning*, daar hij dag en nacht door een krijgsknecht bewaard werd.

In de Kritiek schijnt de geleerde Schrijver niet regt thuis te zijn, en geeft dat ook zelf, in zijne Aanteek. op H. I: 2. en II: 2, niet duister te kennen.

Predigten zur Beförderung der sittlichen Veredelung junger Leute in unsern Zeiten, von CHRISTIAN HEINRICH EBERSBACH, Deutschem Prediger der Evangelisch-Lutherischen Gemeine zu Amsterdam. Gedruckt auf Kosten des Verfassers. Amsterdam in Kommission bey *J. G. Rohloff.* 1809. 8vo.

Wederom eene zeer waardige bijdrage tot den Kanselarbeid, vercerend door haar treffend oogmerk, om de

de Jeugd van den hedendaagschen tijd zedelijk te veredelen, als door de bijzonder gepaste manier, waarop zulks bereikt wordt. De Eerw. EBERSBACH is, bij en buiten zijne Gemeente, om zijne kansel-begaafdheden reeds dermate beroemd, dat geen lof van Recensenten meer noodig zij, om dien te staven of uit te breiden. Men kent algemeen zijne voortreffelijke keus van onderwerpen, wanneer hij zelfs aan eenen vasten tekst gebonden is: men kent zijne juistheid van verdeeling, zijne doelmatigheid in de behandeling ter overtuiging des verstands en ter verbetering des gemoeds, zijne eenvoudigheid van voorstelling, welke voor alle hoorders bevattelijk is, en bovenal het roerende, waarmede hij tot den mensch weet te spreken, door welk alles hij den naam eens echten welsprekenden Redenaars allezins verdient.

Ook deze Bundel van zes Leerredenen, op verzoek van een aantal Toehoorders, bij inteekening in het licht gegeven, vereenigt in zich dezelfde uitmuntende hoedanigheden, zoo even opgenoemd. De Eerste, over Hiob I: 1—6, ontvouwt de pligtmatige zorg van Christelijke Ouders en Bejaarden omtrent de heiliging der volwassene Jeugd; de Tweede, over het Evang. Joh. X: 12—16, verbonden met 2 Joh. vs. 4, behandelt de bestemming van jonge Lieden tot zedelijke veredeling; de Derde, over het Ev. Joh. XVI: 23—30, verb. met Matth. XVIII: 6. 7. 10 en 11, onderzoekt de voornaamste, bijzondere hinderpalen, waardoor jonge Lieden, buiten hunne schuld, in den tegenwoordigen tijd, van de bereiking hunner bestemminge tot heiligheid worden terug gehouden; de Vierde, over het Ev. Joh. III: 1—15, verb. met Spreuken Sal. IV: 10—20, gewaagt van eenige gebreken en zonden, waardoor vele jonge Lieden, tegenwoordig, zich van hunne bestemming tot heiligheid of zedelijke veredeling verwijderen; de Vijfde, over het Ev. Matth. V: 20-26, verb. met Spreuken Sal. VIII: 32-36, vervolgt het laatst voorgaande onderwerp; de Zesde en laatste, over het Ev. Luk. XVI: 1-9, verb. met Spreuken Sal. IV: 1-9, deelt eenige middelen mede, om het opgegevene kwaad te stuiten en het goede bij de Jeugd te bevestigen.

Reeds de enkele opgave der onderwerpen kenmerkt den rijkdom der stoffe, en de behandeling is uitmuntende. Het zij, in de eerste Leerrede, de liefde en goedkeuring van God, als gronden van vroomheid, aan de zorg en voortplantinge der Ouders en Opvoeders diep in het harte gedrukt;

 het

het zij, in de tweede, de Jeugd tot nadenken en kennis wordt opgeleid van zichzelven, van de treurige gevolgen der zonden, van Gods blijkbare inrigtingen tot 's menschen zedelijke bestemming en waarde, en van het verband, waarin zij staat met de Nakomelingschap; hetzij, in de derde, de blinde liefde en zorgeloosheid der Ouders omtrent hun Kroost, de minachting van den godsdienst, de ondoelmatige opvoeding, en bovenal het slechte voorbeeld in grondstellingen, gesprekken en handelingen, worden opgegeven; hetzij, in de vierde en vijfde, onmatige overhelling tot vermaak, speelzucht, wellust, ledigheid, kwalijk geordende en niet genoegzaam beperkte leeslust, ijdelheid en zucht om te behagen, een grooter vertrouwen op Makkers, waarmede men verkeert, dan op Ouders en Menschen van rijpere jaren, ijdele eigen trots en minachting van Ouders en Bejaarderen, en, eindelijk, gebrek aan godsdienstigheid, als de heillooste pesten der Jeugd, in alle de juiste en afschuwelijkste kleuren, gemaald; hetzij, ten laatste, eene verstandige onderrigting, eene vertrouwelijke zamenspraak en afspraak tusschen Ouders en Bejaarden, omtrent eene dadelijke afkeuring van het kwaad, en de zorg der Overheid, om alles te weren, wat voor de zedelijkheid van jonge Lieden gevaarlijk is, als de meest gepaste middelen ter verhoedinge des kwaads, met den diepsten ernst, worden aangedrongen: alle deze voorstellingen behelzen zulk eenen rijkdom van waarheid en belang, zulk eene kracht van welsprekendheid, zulk een kenmerk van de edelste belangstelling in de waarde van mensch en menschheid, dat wij, met vurigen dank aan den edelen Leeraar, de lezing en herlezing aan Ouders en Opvoeders, aan Jongelingen en Maagden, op het allerernstigst mogen aanprijzen. Wij uiten alzoo, bij deze gelegenheid, den hartelijksten wensch en bede, dat eene of andere weldadige Maatschappij, (die, bij voorbeeld, *tot Nut van 't Algemeen*,) met goedkeuring des Schrijvers, aan welke wij geenszins twijfelen, deze Leerredenen in het Hollandsch doe overbrengen, en, tot geringen prijs, of wel, waar het noodig is, om niet, onder alle rangen en standen des levens doe verspreiden! Zoo strekke zich deze zegen niet slechts uit tot één afzonderlijk Kerkgenootschap, maar tot allen, die dit onderwijs nog meer behoeven!

Ker-

Kerkelijke Redevoering, gehouden voor de plegtige inwijding van het nieuwe Kerkgebouw der Remonstrantsch-gereformeerde Gemeente te Utrecht, op den 18*den van Zomermaand* 1809. *Door* F. VAN TEUTEM, *Leeraar dier Gemeente. Te Utrecht, bij* de Wed. J. van Terveen en Zoon. 1809. *In gr.* 8*vo.* 48 *Bl.*

Het Kerkgebouw der Remonstranten te Utrecht door den Koning zijnde gekocht, verrigtte die Gemeente eerst wel haren eerdienst in het gebouw der Doopsgezinden, doch ontving van zijne Majesteit naderhand het zoogenaamde Compagnieshuis ten geschenke; en toen dat Locaal ten waardigen Kerkgebruike was ingerigt, werd hetzelve plegtig ingewijd. De Eerw. VAN TEUTEM hield bij die gelegenheid eene zeer doelmatige Leerrede, en geeft dezelve nu, met de daarbij behoorende Gebeden en de gezongene Liederen, door Mr. SAMUEL IPERUSZOON WISELIUS, zijnen vriend, opzettelijk voor dit Feest vervaardigd, en ook die uit de Kerkgezangen bij zijne Gemeente in gebruik, over aan het Publiek. De Liederen, door den Heer F. NIEUWENHUYZEN op Koraal-muzijk gebragt, en door een keurig koor van Zangers en Zangeressen uitgevoerd, (terwijl het hulporgel door een welbezet orchest ondersteund werd) deden buiten twijfel eene voortreffelijke uitwerking. Terwijl wij volkomen overtuigd zijn, dat ieder in deze Leerrede den uitmuntenden Redenaar herkennen zal, wiens vroeger uitgegevene stukken met regt eenen algemeenen bijval vonden.

Naar den door hem gekozenen tekst, 1 *Kon.* VIII: 27—30, teekent VAN TEUTEM de plegtige inwijding van Salomons tempel; doet daarop het juiste en verhevene der denkbeelden van dien wijzen Joodschen Koning opmerken; en dit geeft hem den gepasten overgang, bij al het onderscheid tusschen den ouden Israëlitischen en Christelijken eerdienst. Treffend wordt het betamend gevoel van den Christen ter plaatse, aan zijne openbare godsvereering toegewijd, aangewezen. Een uitmuntend dichtstuk van den genoemden Heer WISELIUS, hier in de Redevoering ingelascht, geeft aanleiding tot de vraag: *Maar wie heeft U, hier schepselen van éénen dag, deze uwe bestemming geöpenbaard? Wie heeft, nietige aardbewoner! uwe uitzigten en verwachtingen zoo hoog verheven?* en door het antwoord

 rijst

rijst het Christelijk bedehuis in waarde en belangrijkheid zelfs boven Jeruzalems prachtigen tempel. — Zoo loopt deze Redevoering af, wier lezing wij gaarne en met ruimte aanbevelen.

Christelijk Magazijn; enz. Door een Gezelschap van Protestantsche Leeraren. Bijeengezameld door P. BEETS, PZ. *Leeraar der Doopsgezinden te Westzaandam. IIIden D. 4de St. Te Hoorn, bij* J. Breebaart. *In gr. 8vo.*

Met dit vierde Stuk is het derde Deel van dit Magazijn, waarvan wij meermalen met verdienden lof gewag gemaakt hebben, voleindigd. 't Bevat:

I. *'t Vervolg en slot eener Verhandeling* van eenen Ongenoemden *over Rom.* VIII: 19-25, en wel bijzonder *over de drie laatste verzen*, alwaar door hen, *die de eerstelingen des Geestes hebben*, alle ware geloovigen en opregte Christenen verstaan worden, als reeds de verlichting van het Evangelie deelachtig zijnde, en dus zoo veel te meer grond hebbende, om op een beter leven hier namaals te wachten, dan zij, die alleen het zwakke schemerlicht der rede hebben. Men zal hier deze uitlegging met goede redenen bepleit, en 't overige, 't welk dan niets moeijelijks behelst, niet kwalijk toegelicht vinden.

II. *De verheerlijking van Jezus op den berg*, of *proeve eener uitlegging van Matth.* XVII: 1-8. en gelijkluidende plaatsen van Mark. en Luk., door den *Uitgever* P. BEETS. Deze voegt zich bij die Uitleggers, welke het geschiedverhaal der Evangelisten van eene alzoo gebeurde zaak verstaan, als de Evangelisten zich dezelve schijnen voorgesteld te hebben, en meent, dat dezelve heeft moeten dienen, om de leerlingen van Jezus te versterken in hunne overtuiging van zijne hooge waardigheid, als Messias, waaromtrent Petrus kort te voren eene treffende belijdenis had afgelegd, maar nu bij allen, en ook wel inzonderheid bij Petrus, nieuwe twijfelingen waren ontstaan, nadat Jezus hun had te kennen gegeven, dat hij, van wien zij zulke hooge gedachten koesterden, geheel strijdig met hunne aardsgezinde verwachtingen, veel zou moeten lijden van de Ouderlingen, Overpriesters en Schriftgeleerden. Daarheen zal, volgens den Schrijver, in de eerste plaats het gebed gestrekt hebben, waartoe hij zich met drie

drie zijner leerlingen, het zij omdat bij dezen voornamelijk die twijfelingen hadden post gevat, 't zij omdat zij zijne grootste vertrouwelingen waren, op den berg afzonderde. Daartoe moest dan ook vervolgens de gedaanteverandering van Jezus, de verschijning van Mozes en Elias, en de inhoud van 't gesprek, *over zijnen uitgang, dien hij volbrengen zou te Jeruzalem*, door dezen gehouden, zoo wel als de stem uit de wolken voortgebragt, dienen. 't Geheele gezigt had de teregtwijzing der drie bovengenoemde vertrouwelingen eenig en alleen ten oogmerke. Hiertegen zou nog al 't een en ander kunnen gezegd worden, zoo als ook tegen de oplossing der gewigtigste bedenking tegen de letterlijke verklaring, ontleend uit de verschijning van Mozes en Elias, waaromtrent, behalve in den *Kommentarius van* PAULUS, wien 't den Eerw. BEETS niet moeijelijk viel te wederleggen, in de laatst verloopene jaren vrij wat is te berde gebragt.

III. *Onderzoek, in hoe verre een Christen het Avondmaal des Heeren onwaardig kan gebruiken*, door denzelfden. Over 't *onwaardig eten en drinken*, waarvan Paulus spreekt 1 Cor. XI: 27, 29, oordeelt de Schrijver, met WERENFELS en anderen, te regt, dat dit eigenlijk thans niet zoo kan plaats hebben, als destijds in de Corinthische Gemeente, daar men vóór de viering van 't Avondmaal gewoon was liefdemaaltijden te houden, bij welken 't zoo verkeerd toeging, dat men geheel ongeschikt werd tot de regte waarneming der heilige instelling. Dat men desniettemin ook nu nog het Avondmaal onwaardig kan gebruiken, wanneer men daarbij de oogmerken dezer verordening uit het oog verliest, geheel andere oogmerken bedoelt en met ongepaste gezindheden nadert, wordt vervolgens, nog al eenigzins verschillend van den gewonen trant, aangewezen.

IV. *Godsdienstige bespiegeling, bij de viering van het heilig Avondmaal, over het wederzien in de eeuwigheid*, door denzelfden. Hierbij ligt het zeggen van Jezus, Matth. XXVI: 19, *Ik zal niet meer van dit druivensap drinken, tot dat wij eens weder op nieuw daarvan drinken zullen in het Koningrijk van mijnen Vader*, ten grondslage.

Schets der Christelijke Leere, ontworpen tot een leiddraad bij het onderwijs van Aankomelingen, door G. J. VAN RIJSWIJK, *Lid van de Koninklijke Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, en Predikant bij de Doopsgezinden te Joure. Te Amsterdam, bij* de Wed. G. Warnars. 1809. *In kl. 8vo.* 230 *Bl.*

De Eerw. VAN RIJSWIJK, als een verdienstelijk navolger van den vermaarden A. HULSHOFF, door verscheidene wijsgeerige Verhandelingen en Opstellen den minnaren van naauwkeurig onderzoek en ernstige overpeinzing in ons Vaderland reeds met roem bekend, levert hier, onder den nederigen titel van eene Christelijke leerschets voor de Jeugd, een werkje, hetgeen zich, zoo wel door den vorm als leerrijken inhoud en bijzondere manier van behandeling, ten hoogste aanprijst. — De geachte Schrijver vond, bij het aanvaarden zijner bediening, in de leerboekjes voor de Aankomelingen, die zich tot den Christelijken Waterdoop wilden voorbereiden, veel, hetgeen, zijns oordeels, eene andere of betere bearbeiding noodzakelijk maakte. Hij ontwierp dus, tot zijn eigen gebruik, deze Schets, en werd, daar dezelve te omslagtig voor het uitschrijven was, te rade, dezelve door den druk ten algemeenen gebruike te doen dienen; waarvoor het hem, bij alle weldenkende voorstanders van eenen redelijken Godsdienst, aan geenen dank zal ontbreken. Mogelijk zal menig Lezer hier, afgaande op den blooten titel, vragen: is het aantal van leerboekjes voor de jeugd dan nog niet groot genoeg? of is ook dit opstel bijzonderlijk en alleen ingerigt voor de leden der Doopsgezinde Gemeente? Op het eerste zullen wij antwoorden: dat men zich hier niet gelieve te storen aan het voorkomen van een' Katechismus, uit zijn' eigen aard een allerbelangrijkst voorwerp, dat onder de handen van een' bekwaam' man voor onderscheidene wijzigingen vatbaar is; en op het tweede: dat alles, wat tot de onderscheidende gevoelens van het Kerkgenootschap der Doopsgezinden behoort, in een afzonderlijk aanhangsel, of wel de laatste les, is behandeld, en men voor het overige, slechts met een enkel woord, iets over den Eed en Waterdoop, als in het voorbijgaan, vindt aangemerkt; zoo dat de Recensent, wel-

welke geen lid van dat Kerkgenootschap is, gerustelijk durft verzekeren, dat geene Protestanten, van welke gezindten ook, hier iets zullen aantreffen, dat hun aanstoot zou kunnen geven. Ten opzigte van de leerlingen was hier inzonderheid de bedoeling, niet de eerstbeginnenden, (voor welken de Schrijver twee der meestgeschikte werkjes opgeeft) maar wel inzonderheid meergevorderden in jaren, tot het ontvangen van het doopsel (die eerbied inboezemende plegtigheid in deze Gemeente) en het afleggen eener doorgedachte geloofsbelijdenis voor te bereiden en bekwaam te maken. Het karakteristieke van dit Leerboekje, waarmede wij onze Lezers kortelijk moeten bekend maken, bestaat voornamelijk in het volgende: — Het geheele werkje is gesnipperd in 43 afdeelingen, genoegzaam van gelijke grootte: elk derzelve behelst eenige weinige vragen en antwoorden, kort en duidelijk opgesteld, meestal door één of weinige schriftuurteksten opgehelderd en bevestigd, die er dan letterlijk zijn bijgevoegd, en eenige anderen, waar een breeder vertoog dit noodig maakt, slechts zijn aangewezen. De volgorde, waarin de hoofdvoorwerpen zijn gerangschikt, is zeer afwijkende van hetgeen men in de meeste leerboeken van dien aard aantreft, doch zou men hieromtrent misschien nog wel het een en ander kunnen aanmerken; evenwel, behalve dat in zoodanig eene orde altoos iets willekeurigs plaats heeft, zou het te veel naar bedilzucht rieken, indien men het den Gastheer ten kwade wilde duiden, wanneer sommige geregten niet in die orde, welke wij zouden verkiezen, wierden aangebragt of op den disch geplaatst, zoo anders maar over het geheel het onthaal smakelijk en de spijs gezond is. Vreemd zal het sommigen voorkomen, onder deze lessen niet minder dan tien te vinden, welke tot de leer der *pligten* betrekking hebben; te meer, wanneer zij zich voor den geest brengen, hoe, in vele Katechismussen, dit gewigtig punt slechts ter loops en als in de vlugt behandeld wordt. Daar echter de Christelijke Zedekunde, die namelijk, welke op het gezag der Goddelijke Openbaring is gegrond, den gezegendsten invloed op ons geheele bestaan en wandel moet hebben, zal men het oordeel en beleid van onzen Schrijver ook in dezen regt doen. Nog iets moeten wij hierbij aanmerken; dat de Heer VAN RIJSWIJK, in deze leer der pligten, van de gewone orde (pligten namelijk jegens God, onzen evennaasten en onszelven) afwijkt, en tusschen de eerste en tweede rubriek eene andere, over onze *pligten jegens den*

Verlosser, tusschen voegt, en daaraan de geheele 31ste les besteedt, welke, indien zij den Lezer evenzeer als ons behage, zijne volkomene goedkeuring over het geheele tusschenvoegsel zal wegdragen. *De schriftuurplaatsen* zijn, wegens derzelver gebruik, in leerboeken van dien aard, een voorwerp van niet weinig aanbelang. Hoe dikwerf vindt men bij zulk een katechetisch onderwijs schriftuurteksten aangehaald, wier geheele kracht alleen bestaat in gelijkluidende bewoordingen, terwijl zij ondertusschen, wanneer men zich der moeite getroost den tekst zelven na te zien, in den zamenhang bij de heilige Schrijvers geheel iets anders beteekenen: en hoe dikwijls, helaas! hoort men op den kansel, door mannen, wien het voor het overige aan geene bekwaamheid ontbreekt, hierin den ouden slender volgen, even alsof zij met de zoo zeer gevorderde Bijbelsche uitlegkunde niets te doen hadden. Wijsselijk heeft onze kundige Schrijver ook te dezen opzigte gedacht en gehandeld. Iedere schriftuurplaats heeft hij met de uiterste naauwkeurigheid getoetst aan het bewijs, waartoe ze moest dienen. Het kon niet uitblijven, of veel, hetgeen men voorheen als goede munt aannam, moest hier als valsch allooi worden uitgemonsterd en weggeworpen; doch ook de waarheid kreeg hierdoor eene merkelijke aanwinst van echte en duchtige getuigen. Niet zelden kan ook somtijds de tusschenvoeging van een enkel woord, waar men in onze Nederduitsche vertaling iets hards of stootends aantreft, de geheele plaats een helder licht bijzetten, of wel eene kleine omschrijving van groote nuttigheid wezen, hetgeen ons altoos in de kanselvoordragt, wanneer het met oordeel geschiedt, ongemeen behaagt, en waarvan men in de Leerredenen der bekwaamste Engelsche Godgeleerden, met name CLARKE, TILLOTSON, BLAIR en anderen, menigvuldige blijken ontmoet. — Zie hier een paar staaltjes, hoe onze Schrijver hierin te werk gaat. Zoo lezen wij Psalm LI: 7. „*Ik ben in ongeregtigheid geboren*; (dat is, met eene natuurlijke overhelling tot de zonde in de wereld gekomen;)" en 2 Cor. V: 18—21. „*God heeft ons met zichzelven verzoend door Jezus Christus: want God was in Christus, de wereld met zichzelven verzoenende, haar hare zonden niet toerekenende: want dien, die geen zonde gekend heeft*, (die volmaakt onschuldig was) *heeft Hij zonde voor ons gemaakt*, (overgegeven om als een zondaar behandeld te worden) *ten einde wij zouden worden regtvaardigheid Gods in Hem.*" — Ten blijke, hoe naauwgezet, of liever hoe eerlijk en opregt de Heer VAN RIJSWIJK

WIJK in sommige gevallen handelt, hoore men deze zijne verklaring: „ Ik heb de plaats, Joann. XVII: 5. *verheer-*
„ *lijk mij, Gij Vader! bij U zelven, met de heerlijkheid,*
„ *die ik bij U had eer de wereld was*, niet bijgebragt
„ tot een bewijs van 's Heilands *Voorbestaan*, dewijl het
„ mij twijfelachtig toeschijnt, of deze plaats daarvan ver-
„ staan, dan of dezelve verklaard moet worden van de *Heer-*
„ *lijkheid, welke God besloten had aan onzen Heer, na de*
„ *volbrenging van het werk der verlossing, te geven.*" En inderdaad, hij, die door de bijgebragte teksten, uit de schriften van den Evangelist en Apostel Joannes ontleend, niet van de waarheid der bedoelde stelling is overtuigd geworden, zal zich ook door dezen tekst in geschil niet laten overrèden.

Wat betreft de *aanmerkingen* van den Opsteller, door dit geheele werk verspreid, en door eene kleinere letter aangeduid; deze moeten, onzes oordeels, misschien, voor het beoogde gebruik, als het gewigtigste van den geheelen arbeid worden beschouwd. Men kan ze onder twee klassen brengen, het zij om den onderwijzer eenige bijzondere wenken te geven tot nadere inlichting van den leerling, of wel om eenige stelling in de antwoorden nader op te helderen. Tot de eerste soort behooren, bij voorb., wanneer onze Schrijver, over de kenmerken der Goddelijke openbaring, over hare voldoening aan 's menschen behoeften, over Gods Albestuur, de aanwijzing van het middel ter verzoening, de verzekering des eeuwigen levens enz. sprekende, er bijvoegt, „ dat de
„ leermeester te dezer plaatse moet ontwikkelen en aan-
„ toonen, dat de mensch buiten eene Goddelijke openba-
„ ring verstoken is van hetgeen hij tot gemoedsrust en
„ ter bemoediging noodig heeft. Dit is de beste wijze
„ om de leerlingen de hooge waardij en dierbaarheid der
„ Christelijke Leer te doen beseffen en daardoor tot het
„ Geloove voor te bereiden." Nog een ander voorbeeld vinden wij, van welk een betoogtrant zich de onderwijzer moet bedienen, om den leerling van de regtheid van den Goddelijken wil (dat is, dat God altoos overeenkomstig handelt met de onveranderlijke grondbeginselen van zedelijk regt) of ook wel van de heiligheid der Goddelijke natuur, gemeenlijk door *Gods zedelijke volmaaktheid* uitgedrukt, gezonde en duidelijke begrippen in te boezemen.— Tot de aanmerkingen van de tweede klasse, meer of min naar vereisch der onderwerpen uitgebreid, behooren zoodanige, welke strekken om het gestelde of uit te breiden,

den,

den, of op te helderen, of te bevestigen, of wel eenige nuttige bedenkingen van den Schrijver mede te deelen. Gaarne gaven wij hiervan eenige proeven; doch dit zou ons verslag te breed doen uitloopen. Dit weinige zij genoeg. Zoo dient de volgende aanmerking, wegens eene juiste bepaling van de zoogenoemde stellige wetten: „ De stellige geboden kunnen alleen door eene „ Openbaring gekend worden. Hunne instelling en opheffing „ hangt af van Gods welbehagen. De besnijdenis, de „ offerdienst, enz. waren stellige geboden onder de be- „ deeling van het Oude Verbond. 't Geloof in Jezus als „ den Christus, Doop en Avondmaal zijn stellige gebo- „ den onder de Evangelische bedeeling." Kort en duidelijk is zoo ook de volgende bepaling: „ Het zedelijk goede „ te doen uit pligtbesef, is *Deugd*: Rom. II: 14, 15. „ Maar het beginsel om God te behagen, heiligt de „ Deugd tot *Godsvrucht*: Efez. VI: 6, 7. Pligtsbe- „ trachting uit dankbare erkentenis van de Verlossing „ door Christus, maakt de *Christelijke Godsvrucht* uit: „ I Cor. VI: 20. II Cor. V: 15. Iets te doen, 't welk „ men, hoewel met een dwalend geweten, als zonde „ aanmerkt, is met der daad zonde, offschoon het in „ zichzelve geoorloofd mogt wezen: Rom. XIV: 14, „ 20, 23." Ook niet nutteloos is de volgende bedenking, over de Goddelijke eigenschappen: „ Onze „ beschouwing van de Goddelijke hoedanigheden, als „ van *onderscheidene eigenschappen*, is alleen het gevolg „ van onze eindige en bepaalde kennis. Eigenlijk ge- „ sproken zijn er geen *onderscheidene eigenschappen* in 't „ Opperwezen, 't welk volstrekt *enkelvormig* is. Naauw- „ keuriger zou men zich uitdrukken, met te zeggen: „ God is volmaakt in alle opzigten: volmaakt ten aan- „ zien van kennis, magt, wil, geluk, during," enz. Hoe zeer de zaak bekend is, herinnert de Schrijver te regt, bij gelegenheid der roeping van Abraham om de kennis van den waren Godsdienst in stand te houden: „ Aan- „ merkelijk is het, dat de Stichters der drie Godsdien- „ sten, welke op de leer van Gods Eenheid en Onligcha- „ melijke Natuur gegrond zijn, en den beeldendienst ver- „ werpen, te weten Mozes, Jezus en Mohammed, van „ Abraham afstammen." De breedere aanmerkingen, welke ons ongemeen behaagd hebben, op bl. 36, wegens de Goddelijke bewilliging of toelating van het zedelijk kwaad; bl. 53. over het bewijs voor de zachtheid der

wet-

wetten van Mozes boven die van Lycurgus; bl. 56. over de ſtellige aankondiging van toekomende gebeurtenisſen of eigenlijke Profetien; bl. 72. over de inwendige bewijzen voor de leer van Jezus en de echtheid zijner wonderwerken; bl. 76. over des Heilands zedelijk karakter; en bl. 78. over den juist geſchikten tijd voor de verſchijning van den Mesſias. Dezen kunnen wij alleenlijk aanwijzen; zoo ook die, rakende de werkingen van den H. Geest, na welker verklaring door onzen Schrijver men natuurlijk kan beſluiten, dat hij zich met zijne leerlingen niet over het geheimzinnig leerſtuk der Drieëenheid zal inlaten. — Eindelijk, dit werkje is vervat in *Vragen* en *Antwoorden*. De Eerw. Opſteller geeft daarvan de reden op in zijn Voorberigt; het is, zegt hij, omdat de Ouders, die op het van buiten leeren geſteld zijn, hierdoor het zoogenoemd overhooren bij hunne kinderen kunnen oefenen. Wij voegen er bij, dat het voor elken Onderwijzer de taak gemakkelijker maakt, om op de best geſchikte wijze te kunnen vragen; iets, dat dikwerf vrij moeijelijk valt: terwijl wij den Lezer kunnen verzekeren, dat hij het geheele opſtel aaneengeſchakeld zonder de vragen kan doorlezen, en zich dus door dit *vehiculum* (bij velen te regt in een kwaden reuk geraakt) niet behoeft te laten afſchrikken. Indien wij, door deze aankondiging, het Publiek opmerkzaam mogten hebben gemaakt op een werkje, dat, door zijnen eenvoudigen titel, ligtelijk de aandacht kon ontſlippen, zouden wij ons oogmerk naar wensch bereikt hebben.

Handleiding tot de Phyſiologie, of tot de kennis van het maakſel en de werking der deelen, uit welke het menſchelijk ligchaam is te zamengeſteld; door A. YPEY, *Hoogleeraar in de Geneeskunde, enz. aan de Univerſiteit te Franeker. Te Amſterdam, bij* W. van Vliet. 1809. *In gr. 8vo. 448 Bl.*

Bij gelegenheid der verroeping des Hoogleeraars J. MULDER van Franeker naar Groningen, in de Ontleed- Heel- en Verloskunde, werden de overgeblevene Hoogleeraars A. YPEY en C. ALLARDI, door Heeren Curatoren der eerstgenoemde Hoogeſchole, verzocht, om den openſtaanden Post, gedurende de vacature, zoo veel doenlijk,

te vervullen. Volgens eene onderlinge schikking, viel het onderwijs in de Physiologie den Heere YPEY te beurt, die, omdat men thans aan de Franeker Hoogeschole gewoon was de Physiologie in het Hollandsch te onderwijzen, het vertaalde Werk van BLUMENBACH tot een leiddraad voor zijne Lessen uitkoos. Thans nader met dit Werk bekend wordende, zag hij ras, dat hetzelve wel uitstekend geschikt was tot een leiddraad voor Akademische Lessen; doch niet zoo zeer tot een Handboek voor mingeoefenden, als zijnde de orde, vooral in de eerste Afdeelingen, daartoe niet wel geschikt, en de behandeling der aldaar voorkomende zaken te duister en te ingewikkeld. De Hoogleeraar, intusschen, overtuigd van de noodzakelijkheid van zoodanig een Handboek in onze moedertaal, sloeg dus zelf de hand aan het werk, en vervaardigde de thans voor ons liggende Handleiding tot deze wetenschap.

Met bijzonder genoegen doorlazen wij dit Werkje, en vinden ons verpligt, hetzelve, als tot zijn oogmerk allernuttigst, aan alle Liefhebbers der natuurkundige wetenschappen aan te bevelen.

Het geheele Werk is verdeeld in de vijf volgende Hoofdstukken: I. Over de algemeene beginselen, uit welke het menschelijk ligchaam is te zamengesteld. II. Over de werkzaamheden, die onmiddellijk tot het bestaan des levens vereischt worden. III. Over de werkzaamheden, die tot het dierlijk leven, de werkingen der ziele, enz. betrekking hebben. IV. Over de natuurlijke werkzaamheden van spijsvertering, voeding, veroudering, enz. V. Over de werkzaamheden, die tot de voortplanting des geslachts behooren.

Gaarne zouden wij van dit Werk een beredeneerd uittreksel geven; doch zulks is, van wege de ophooping van een groot aantal zaken in een klein bestek, niet wel mogelijk.

Alomme heeft de Schrijver zich in dit Werk tot het noodzakelijke getracht te bepalen, en heeft dus, om niet te breedvoerig te worden, vele nuttige en vermakelijke dingen achtergelaten. Hij geeft ook uitzigt om dit Stuk door een uitvoeriger Werk te doen volgen, zoo hij daartoe door een genoegzamen aftrek van het tegenwoordige wordt aangemoedigd. Wij hopen en vertrouwen, dat hij zijne moeite op deze wijze naar genoegen beloond zal zien, en verlangen reeds naar zijne Natuurkunde van den Mensch en de Dieren.

Hand-

Handboek der Natuurkunde van den Mensch, *door Dr.* T. G. A. ROOSE, *Hoogleeraar te Brunswijk; uit het Hoogduitsch, met Ophelderingen en Aanmerkingen, door* M. S. YPMA, *Stads Med. Doct. te Heusden. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1809. *In gr. 8vo.* 174 *Bl.*

Offschoon de Schrijver van dit Handboek, door eigene behoefte tot de opstelling en bekendmaking van hetzelve gedrongen, daar hij de Natuurkunde van den Mensch ook voor niet-Geneeskundigen onderwees, en geene der bij hem bekende voortreffelijke Handboeken der Physiologie tot zijn oogmerk bruikbaar vond, geoordeeld zou kunnen worden voor ons Hollanders overtollig geschreven te hebben, daar men bij ons geene openlijke of opzettelijke Voorlezingen over de Natuurkunde van den Mensch houdt, zou het echter zeer verkeerd zijn, indien wij daarom deszelfs belangrijkheid en nuttig doel in twijfel trokken. Dit is ook geenszins het oogmerk van den Recensent, die met genoegen zag, dat dit Handboek, offschoon voorzeker in het oorspronkelijke niet binnen Brunswijks muren gebleven, maar ook bij ons bekend en verspreid, eene Vertaling ondergaan heeft, waardoor het ook bij onze Liefhebbers der Natuurkunde van den Mensch, die geene Geneeskundigen zijn, zooveel te meer bekend moet worden.

Door zijne beknoptheid en toereikendheid voor het oogmerk des Schrijvers munt dit Werkje boven andere van dien aard uit; terwijl het volgens latere, op gezuiverde Natuur-scheikunde gegronde, onderzoekingen bewerkt schijnt. De Schrijver verwerpt de oude verdeeling der verrigtingen in dierlijke, levensverrigtingen, natuurlijke en geslachtsverrigtingen, als onnaauwkeurig; meenende hij de verdeeling der verrigtingen des menschelijken ligchaams in zulke, die den mensch als bewerktuigd, en in zoodanige, die hem als dierlijk ligchaam inzonderheid toekomen, beter te zijn. Voor het overige bevat hetzelve de gewone onderwerpen, die in zulk een Handboek natuurlijkerwijze gevorderd worden; terwijl de Vertaler hier en daar bij sommige paragraphen eenige aanmerkingen gevoegd heeft ter verklaring en opheldering van dezelve, meestal uit de beste en nieuwste Schrijvers (en zoo wij meenen veel-

al uit *Les Elemens de Physiologie* van RICHERAND) getrokken. In één woord, ook dit Werkje prijst zich in alle opzigten aan, en deszelfs Vertaling, welke over het geheel vrij goed is, zal bij velen aangenaam zijn; gelijk zij reeds, zoo als wij vernemen, bij verscheidenen welkom geweest, en der lezing, ook aan de studerende jeugd, door daartoe bevoegden, aanbevolen is.

Verhandeling over de Afschaffing van den Eed bij de Geregten, van C. A. HÄRTER. *Uit het Hoogduitsch vertaald en met eenige Aanmerkingen voorzien door Mr.* SIBR. GRATAMA, *Advocaat bij het Departementaal Geregtshof van Drenthe te Assen. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1809. *Buiten het Voorwerk*, 63 *bladz.*

Deze Verhandeling is ingerigt om te betoogen, dat de tegenwoordige geest des tijds eene geheele afschaffing vordert van den Eed, het anders zoo gebruikelijk middel, om voor het Geregt de waarheid op te sporen en daar te stellen.

De Schrijver draagt daartoe de volgende gronden voor. *Vooreerst:* „ Bij het grootste gedeelte der beschaafde zoo wel, als onbeschaafde menschen, worden die godsdienstige en zedelijke begrippen niet meer gevonden, welke al de kracht van den Eed moeten uitmaken." *Ten tweede:* „ Zelfs voorheen (en hoe veel te meer dan niet in onze dagen!) was de Eed een ontoereikend en onzeker middel ter opsporing der waarheid, of ter verzekering van de pligtsvervulling eens anderen." *Ten derde:* „ De geregtelijke verzekeringen onder eede gaan niet zelden met zigtbare nadeelen vergezeld, als b. v. het wantrouwen, dat men in de menschen, hoe braaf zij ook zijn, stelt; het beangstigen van het geweten bij zwakke of naauwgezette lieden; het gevolg van onzedelijkheid bij hen, die uit ligtzinnigheid, of omdat het onderwerp des gedings eene kleinigheid was, eenen valschen eed aflegden, en nu, aan de eeuwige zaligheid wanhopende, van kwaad tot erger vervielen." Hierop laat de Schrijver, *in de vierde plaats*, deze beide vragen volgen: *a.* „ Heeft de Staat of de Overheid wel het regt om een vrij mensch te noodzaken, van eenen eed, naar het gewone formulier, *zoo waarlijk helpe mij God, enz.* af te leggen?" en *b.* „ Mag wel de Mensch,

Mensch, het schepsel, zich aanmatigen, den Schepper, als het ware, voor te schrijven, wat deze in eene andere wereld met hem doen moet?" Welke beide vragen *ontkennend* worden beantwoord. *Ten vijfde* tracht de Schrijver te betoogen, dat de Christelijke Godsdienst den Eed in geen deele begunstigt, maar veeleer van denzelven geheel afkeerig is. De Vertaler is hieromtrent van andere gedachten, en volgt Prof. CRAS in de opvatting der Schriftuurplaatsen, welke de Schrijver der Verhandeling tot staving van zijn gevoelen had aangehaald. Hierop volgen twee tegenwerpingen, waarvan de eerste, genomen uit de algemeenheid van den Eed bij alle Volken, ook zelfs na de invoering van het Christendom, wordt beantwoord en opgelost met het algemeen geloof der Volken aan eenen onmiddellijken invloed van God op de menschen, en met de spoedige verbastering der Christelijke Leer; terwijl de tweede tegenwerping, dat de Regter door de afschaffing van den Eed in verlegenheid zoude geraken, hoofdzakelijk daarmede wordt wederlegd, dat deze verlegenheid geenen grond kan opleveren tot hetgene schadelijk en ongeoorloofd is, te meer, daar er middelen kunnen uitgedacht worden, om de zwarigheid weg te nemen. Opzigtelijk den zoogenaamden Zuiveringseed, die in Duitschland menigvuldig schijnt plaats te hebben, doch in ons Vaderland, zel s naar de vorige wetten, zeldzaam was, oordeelt de Schrijver, dat dezelve ganschelijk moest worden afgeschaft, of dat anders die middelen, welke hij voorschrijft, daarbij moesten worden aangewend.

Het onderwerp dezer Verhandeling is van het uiterste belang, en wij hebben daarom den afloop van des Schrijvers betoog eenigzins breedvoerig opgegeven. Het is zekerlijk niet te ontkennen, dat bij vele Regtbanken de Eed, of te ligtvaardig opgelegd, of op eene oneerbiedige en onbetamelijke wijze afgenomen wordt, en dat dezelve daardoor het gewenschte doel niet bereikt. Voor zoo ver nu deze Verhandeling het gemelde kwaad zoekt tegen te gaan, is hare strekking allerweldadigst. Doch de Schrijver gaat verder, en dringt op eene geheele afschaffing van den Eed aan. Het is sedert vele jaren wel een algemeen aangenomen gevoelen, hetwelk naauwelijks eenig betoog behoeft, dat de Eed op zichzelven geene grooter regtsverpligting oplegt, dan de voorafgaande welberadene en plegtige belofte of aanneming, uit haren aard, reeds opgelegd heeft; doch waarom zoude de Wetgever, naar reg-

te mogende gebruik maken van de Godsdienstige denkbeelden der Ingezetenen om de waarheid te ontdekken en zich van de pligtsvervulling der Burgeren te verzekeren, niet juist daarom ook den Eed mogen afvorderen, wiens geheele kracht op deze denkbeelden berust? De Schrijver betwist, wel is waar, aan den Staat, in het algemeen, het regt, om iemand tot het afleggen van den Eed, naar het gewone formulier, te noodzaken; doch op dezen ontoepasselijken grond, dat de Regter alleen over uiterlijke daden mag oordeelen, en niet over 's menschen gedachten. Hoedanige dwang hieromtrent ook in Duitschland moge plaats hebben, zeker is het, dat in ons Vaderland de genen, die openbare belijdenis doen van eene Leer, welke den Eed als ongeoorloofd verwerpt, (gelijk de Doopsgezinden) tot het afleggen van den Eed ook nimmer gedwongen worden. De Staat mengt zich niet en mag zich ook niet mengen in hetgeen het geweten raakt; maar de Staat mag wel (en daarvan bewijst de Schrijver het tegendeel niet) iemand tot het doen van den Eed noodzaken, die tot een openbaar Kerkgenootschap, hetwelk den Eed voor geoorloofd houdt, behoort, en die dus, naar regte, zoo lang hij vrijwillig lid van zoodanig Kerkgenootschap blijft, moet gehouden worden den Eed zonder krenking van zijn geweten te kunnen afleggen. De Schrijver zegt zelf — en daar komt het slechts op aan — dat zijne meening niet is, dat in het Geregt door den Regter geheel geene Godsdienstige en zedelijke middelen kunnen worden aangewend, om de personen, die getuigenis der waarheid voor het Geregt zullen afleggen, te bewegen, om in hunne geregten der waarheid getrouw te zijn, indien men voor het overige veronderstellen kan, dat zij nog zedelijk gevoel bezitten. „Ja! ik wensch, (voegt hij er bij) dat dit dikwijls mogte geschieden, maar met meer nadruk en „warmte, dan het tot nog toe gedaan werd" enz.

En dit zoo zijnde, aangenomen dat de Staat wel gebruik mag maken van de Godsdienstige begrippen, welke bij de Ingezetenen gevonden worden, doch over welker gegrondheid hij zich geen oordeel aanmatigt, waarom zoude dan de Staat ook van den Eed geen gebruik mogen maken? Zoo lang men nu niet bewijzen kan, dat deze begrippen ten aanzien van den Eed bij het algemeen niet meer bestaan, kan men ook niet beweren, dat de Eed bij het gros der menschen zijne kracht verloren hebbe, — en heeft hij zijne kracht niet verloren, dan is het ook niet

raad-

raadzaam denzelven ganschelijk af te schaffen en zich van een geoorloofd en heilzaam middel ter ontdekking en daarstelling van de waarheid te ontdoen.

Hoe het nu ook in Duitschland moge gesteld zijn, in ons Vaderland wordt de Eed bij verre de meeste Ingezetenen nog voor een teeder stuk gehouden, en hij heeft in vele gevallen nog den heilzaamsten invloed. RAYNAL heeft wel ergens gezegd, dat de Naneven der Overwinnaren van FILIPS handel drijven met hunnen eed, even als met eene koopmanschap; doch RAYNAL heeft wel eens meer, gelijk ook hier, de waarheid aan een fraai gezegde of eene blinkende tegenstelling opgeofferd. Niet alleen in sommige Land-Departementen, maar overal in ons Vaderland, worden de meeste menschen, die half slecht zijn, alleen door het gewigt van den Eed terug gehouden, om de waarheid in het Geregt te verdonkeren of te ontkennen. Het komt ons voor, dat men tusschen de brave lieden en de schurken geene scherpe lijn kan trekken, zoo als de Vertaler gedaan heeft, omdat er zoo vele zijn (en maken deze wel niet het grootste getal in de zamenleving uit?) die noch aan de eene, noch aan de andere zijde van de lijn kunnen geplaatst worden, maar tusschen het goede en het kwade, op de grens tusschen deugd en ondeugd zweven. Slechts weinigen, welke dan ook hoegenaamd geene achting bij hunne medeburgers genieten, en als verworpenen der menschheid worden beschouwd, bekreunen zich noch om hunnen pligt, noch om hunnen eed, en breken, met of zonder eed, altijd even koelbloedig hun gegeven woord en trouw. Dan — om deze weinigen behoort eene heilzame inrigting niet te worden afgeschaft, daar zij toch, ten aanzien der braven, welke ook zonder eed aan hunnen pligt gehoorzamen, niets nadeeligs heeft. De schadelijke gevolgen, welke de Schrijver, in het derde punt van zijn betoog, uit den Eed afleidt, komen ons alle even ongegrond voor. In één woord, wij zijn door deze Verhandeling geenszins overtuigd geworden, dat de behoefte van het tegenwoordig geslacht, voor zoo ver onze Landgenooten betreft, eene afschaffing van den Eed zoude vorderen; maar meenen, integendeel, zoo als de ontwerpers van *het Wetboek Napoleon* het ook begrepen hebben, dat wij in ons Vaderland veilig den Eed kunnen blijven behouden; terwijl wij met den Schrijver en Vertaler er niet ernstig genoeg op kunnen aandringen, dat de Eed in de Geregten, en overal waar dezelve plaats heeft, niet dan

 bij

bij noodzakelijkheid en op de eerbiedigfte en plegtigfte wijze worde afgelegd.

De Voorrede van den Vertaler is zeer wel en in eenen bondigen ftijl gefteld. Het ftukje is, over het algemeen, goed vertaald; offchoon men hier en daar aan het Hollandsch gewaad eene Duitfche fneê ontdekt, hetwelk somtijds aan hetzelve een ftijf en ongevallig voorkomen geeft. Des Vertalers aanteekeningen, waarbij hij het verfchil tusfchen onze Vaderlandfche wetten en gewoonten met die van Duitschland, of zijn bijzonder gevoelen, afwijkende van dat des Schrijvers, voordraagt, zijn doorgaans juist en oordeelkundig. Onaangenaam evenwel was voor ons de aanteekening op bladz. 20, en vooral de ongepaste vraag, aldaar voorkomende: „of niet de Heeren Advocaten onderling meermalen met hunnen eed, dien zij op fommige plaatfen van ons Vaderland jaarlijks moeten vernieuwen, lachten?" eene vraag, die men gewisfelijk niet zoude verwachten van eenen pleitbezorger, welke het belang van zijn beroep kent en naar waarde weet te fchatten. Trouwens, wij kunnen niet gelooven, dat, bijaldien deze gewoonte ook in Drenthe plaats grijpe, dit het geval zal zijn bij de Drentfche Advocaten, onder welke de Vertaler toch wel de meeste kennis zal hebben. Recenfent zelf heeft door de ondervinding van verfcheidene jaren, in de pleitzaal opgedaan, wel geleerd, dat een der edelfte, gewigtigfte en noodzakelijkfte Beroepen door gewetenlooze lieden tot een ellendig handwerk kan verlaagd worden: maar nooit heeft hij met den Eed zien lagchen, of met denzelven den fpot hooren drijven. In tegenwoordigheid van brave menfchen toch zijn lieden van dezen ftempel, welke men onder allerlei klasfen en in allerlei Beroepen aantreft, gewoon hunne verachtelijke gevoelens te verbergen.

Regtsgeleerd Magazijn van Prof. GRATAMA. *Iften Deels 2de Stuk. Te Groningen, bij* W. Wouters *en* M. J. van Bolhuis. 1809. *In gr. 8vo.*

Wij hebben dit tweede Stuk van het zoo belangrijk Regtsgeleerd Magazijn met althans niet minder genoegen gelezen dan het vorige, en een kort oordeelkundig overzigt des inhouds zal, hopen wij, ook onze Lezers daarvan overtuigen.

De

De eerste Afdeeling, aan Regtsgeleerde Verhandelingen toegewijd, bevat eene beantwoording der in onze tijden zoo belangrijke vraag: wat is Akademische regtsstudie, en hoe behoort die bij ons, na de afschaffing des Romeinschen regts als regt, te worden ingerigt? De Hooggeleerde Schrijver beantwoordt dezelve in dier voege, dat hij het Natuurregt de plaats van het Romeinsch regt wil doen bekleeden, en zijne verdeeling van eenen regtsgeleerden cursus, tegen drie jaren berekend, komt dus hierop neêr, dat hij voor het EERSTE jaar vordert: *Natuurregt* en de *eerste beginselen des natuurlijken Staatsregts*, met de *repetitie* van zoodanige uit de praeparatoire wetenschappen, of ook wel *eerste beoefening* van zoodanige uit de praeparatoire wetenschappen, als noodig zal worden geoordeeld; — voor het TWEEDE jaar: *Repetitie van het Natuurregt* en de eerste beginselen des *Staatsregts*, *explicatie* (het zij direct, het zij per compendium) van den *Code Napoleon*, *Crimineel regt*, en *Romeinsch regt*, — en eindelijk voor het DERDE jaar: *Repetitie van den Code Napoleon*, *Commercie en Zeeregt*, en *Praktijk en manier van procederen*. Wij voor ons gelooven, dat zoo wel op dit plan van regtsgeleerde studie, als op den geest dezer geheele Verhandeling, nog wel iets zou te zeggen vallen; doch ons bestek gedoogt niet, dat wij hier in bijzonderheden komen. Wij raden ondertusschen de lezing van dit ongetwijfeld belangrijk Stuk ten hoogste aan. Naar ons inzien zou men misschien door de vergelijking van dit Stuk met de Redevoering van den Hoogleeraar VAN RHENEN, na welker uitgave wij zeer verlangen, al vrij na bij de waarheid komen. — Het tweede Stuk in deze Afdeeling is een verhaal omtrent zekeren JOHANN SCHNEIDER, moordenaar zijner vrouw, naar het Hoogduitsch van FEUERBACH; doch dit is ons niet zeer belangrijk voorgekomen.

In de tweede Afdeeling, tot opgave en beoordeeling van Akademische Verhandelingen uit de onderscheidene Vaderlandsche Regtsscholen bestemd, wordt ook hier weder voor ditmaal niets gevonden.

De derde Afdeeling, tot opgave en beoordeeling van Boeken geschikt, bevat vier Recensien: 1. van des Heeren MEIJER's Verhandeling over de natuur der Rente, bij de Akademie van *Gard à Nismes* bekroond; 2. van Prof. PAEHLIG's Verdediging zijner Inwijdings-redevoering tegen eene Recensie van die Redevoering in den *Schouwburg*;

 3. van

3. van F. L. VAN SONSBEECK's Akademische Verhandeling over de *L.* 10 *D. de Justitia et Jure*, en vooral over dat gedeelte dier wet, waar de drie zoogenoemde *praecepta juris* voorkomen; en eindelijk 4. van de Registers op het Crimineel Wetboek, door de Heeren VAN DER AA en VAN DER LINDEN uitgegeven. — Ook hier kon misschien op het een en ander wel iets aangemerkt worden; doch — wij zijn geene RECENSENTEN DER RECENSENTEN.

In de vierde Afdeeling, voor Levensberigten geschikt, vinden wij het Leven van HÖPFNER, uit het Hoogduitsch van H. P. WENCK, door Mr. TH. VAN SWINDEREN. Hetzelve is, wij bekennen het, belangrijk; doch ondanks de verontschuldiging in de Voorrede bl. III. komt het ons te uitgebreid voor. De onbedachte uitval van een' Recensent tegen dien verdienstelijken Man zou toch wel buitendien bij deskundigen zoo zwaar niet gewogen hebben. Er zijn sommige zaken, die men met een medelijdend schouderophalen beter dan met eene lange wederlegging beantwoordt.

De vijfde Afdeeling, eindelijk, aan Akademische en andere regtsgeleerde berigten toegewijd, bevat inderdaad veel belangrijks. Men vindt hier namelijk, 1. eene lijst der Vaderlandsche Akademien en Gymnasien, met de aldaar thans fungerende Hoogleeraars in de regtsgeleerdheid en derzelver Schriften; 2. eene lijst der Hoogleeraars in de Regtsgeleerdheid, die voormaals op de respective Akademien gefungeerd hebben; 3. eene herhaling der Utrechtsche prijsvraag over het gebruik van het Romeinsch regt; en eindelijk 4. eene opgave van het getal der Studenten te Groningen. Het laatste berigt hadden wij liever niet gezien; ook zien wij deszelfs verband met dit Tijdschrift, misschien alleen met uitzondering der regtsgeleerde Studenten, niet door; doch hartelijk danken wij den Hoogleeraar voor de twee eerste Stukken in deze Afdeeling, welke voortreffelijke bijdragen zijn tot de letterkundige geschiedenis des Regts in ons Vaderland; terwijl wij hartelijk wenschen, dat de verdienstelijke Verzamelaar slagen moge in zijnen wensch ter bekoming van Levensberigten onzer Vaderlandsche Regtsgeleerden.

Es-

Essai, qui a remporté le prix au concours, ouvert par l'Academie du *Gard à Nismes*, sur cette question: *determiner le principe fondamental de l'Intérêt, les causes accidentelles de ses variations, et ses rapports avec la Morale, &c.*

(Dat is:)

Proeve, welke den prijs heeft behaald bij de Akademie van Gard à Nismes, *over de vraag: welke het grondbeginsel van de Rente, welke de toevallige oorzaken van hare veranderingen, en welke hare betrekking tot de zedelijkheid zij; door Mr.* J. D. MEIJER, *Lid van het Koninklijk Instituut van Holland. Te Amsterdam, bij* Immerzeel en Comp. 1809. *In gr. 8vo.*

De Schrijver dezes in schoon Fransch geschrevene en aan den Koning van Holland opgedragene Verhandeling is onzen Landgenooten reeds met roem, door zijne insgelijks bekroonde Verhandeling over de zedelijke waardering der Straffen, bekend. Ook dit Stuk kan niet anders dan zijnen reeds gevestigden roem vermeerderen. Ook maakten wij ons reeds gereed tot een breedvoeriger verslag van hetzelve, toen ons de beoordeeling van dit Stuk door Mr. O. H. F. in het *Regtsgeleerd Magazijn*, 2de Stuk, in handen kwam. Wij lazen dezelve; doch deze lezing deed ons tevens van besluit veranderen. De beoordeeling toch van dien Heer is in onze oogen zoo volledig en zoo uitgewerkt, zij komt zoo volkomen overeen met ons oordeel over het voor ons liggend Stuk, dat wij, iets willende zeggen, niets anders zouden kunnen doen, dan herhalen; en hiertoe hebben wij even weinig lust, als wij gelooven, dat wij er onze Lezers mede dienen zouden. Geheel stil te zwijgen, verbood ons echter de schoonheid en belangrijkheid des Werks, zoo wel als de aard van dit Tijdschrift; en zoo moge dan deze aanprijzende aankondiging, met verwijzing tot de schrandere beoordeeling van den Heer F. in het genoemde *Magazijn*, de plaats vervangen van het breeder verslag, hetwelk wij reeds ontworpen hadden.

Reis van G. A. OLIVIER, *door het Turksche Rijk, Egypte en Perzie. Uit het Fransch. Met Platen en Kaarten. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1809. *In gr. 8vo.* 393 *Bl.*

VOLNEY's zeggen, dat Reisbeschrijvingen tot de *Geschiedenis* en niet tot de *Romans* behooren, en diens voorbeeld, dat de ernstigste onderwerpen, de belangrijkste nasporingen alle soorten van Lezers kunnen innemen en meer behagen, dan de bloemrijke stijl, de verdichte bijvoegselen en de overdrevene of valsche beschrijvingen van de meeste Reizigers, maakten eenen diepen indruk op den Heere OLIVIER, bij het vervaardigen dezer Reize. Diensvolgens heeft hij zich onthouden van alle zonderlinge voorvallen, alle vrolijke berigten, meer geschikt om te vermaken dan om te leeren, en zich niet willen bedienen van die schitterende kleuren; welke een oogenblik kunnen misleiden, maar welker uitwerking zeer kortstondig en voorbijgaande is. — Aan opgemelden grondregel houdt zich deze Reisbeschrijver, en wijst zulks genoegzaam aan, voor welke Lezers hij de pen voerde; en zal niemand van dien weetgierigen stempel zijn werk zonder voldoening of zonder vrucht doorbladeren.

De Reis is oorspronkelijk eene Ontdekkingsreis, om, volgens het voorstel des Provisioneelen Uitvoerenden Bewinds in *Frankrijk*, eene Reis te doen door het *Othomanische* Gebied, *Egypte* en *Perzie*, ten einde voor den Koophandel, den Landbouw, de Natuurlijke Historie, de Algemeene Natuurkunde, de Aardrijkskunde, de Geneeskunde, en zelfs voor de *Fransche* Staatkundige betrekkingen, waarnemingen te doen in die belangrijke Gewesten, geenszins, of althans niet dan gedeeltelijk, uit het ware oogpunt beschouwd. Het gemelde Provisioneele Uitvoerende Bewind droeg in den jare 1792 dezen last op aan den Schrijver en diens Reisgenoot, den Burger BRUGUIERE, die hem op reis door den dood ontrukt werd. Vertragingen van velerlei aard deden het tot Grasmaand des jaars 1793 verwijlen, eer zij deze Reis aanvingen en naar de *Levant* stevenden.

In de Voorrede geeft de Heer OLIVIER een kort en keurig verslag van de gezigtpunten, uit welke hij de doorreisde Landen beschouwde. Ware dit ter overneminge niet

niet te lang, wij plaatsten het gewis, als behelzende de hoofdsom der gemaakte waarnemingen. Wij schrijven af, wat hij zegt van *Konstantinopel*, als, behalve het Reisverhaal, den geheelen inhoud dezes Deels uitmakende. — „ *Konstantinopel* boezemt in zoo velerlei opzigten belang in, dat ik geoordeeld heb, deze Hoofdstad van het *Othomanische* Rijk niet te moeten verlaten, zonder ter loops de zeden van een zonderling Volk, dat oorspronkelijk niet dan eene groote geestelijke en krijgsmaatschappij schijnt geweest te zijn, te schetsen, eenigen van deszelfs gebruiken te doen kennen, eenen blik op deszelfs bestuur te vestigen, en te doen opmerken, dat het Despotisme, zoo verschrikkelijk voor de schatpligtige onderdanen, ten aanzien van de *Turken* zekere bepalingen in het oog houdt, van welke het gevaarlijk zou zijn zich te verwijderen. Zijn de Sultan en Ambtenaren met een groot gezag en eene groote magt bekleed, het volk is steeds ten opstand gereed, zoodra genen daarvan misbruik maken."

Kort is het reisverhaal tot de komst te *Konstantinopel*. Schoon de Heer OLIVIER volgens zijn plan en schrijfwijze zich niet toelegge om te schilderen, kon hij, de Hoofdstad des *Turkschen* Rijks beschouwende, niet nalaten, deze schets te geven: „ Het is moeijelijk, de verschillende gewaarwordingen uit te drukken, welke de reiziger op het gezigt dezer groote stad en derzelver inwoners gevoelt. Hare verhevene ligging, de schakering der boomen, de gebouwen, de ronde torens, die zij aan het oog vertoont, het inkomen van den *Bosphorus*, de haven en de voorsteden van *Galata*, van *Pera*, van *St. Dimitri*; *Scutari* en de groenende heuvels op den achtergrond, de *Propontis* en derzelver Eilanden; verder de met sneeuw bedekte *Olympus*, overal de verschillende en vruchtbare velden van *Azie* en *Europa*, — dit geheel levert eene verscheidenheid van tafereelen op, die te gelijk de verrukking en verbazing gaande maken. Men kan zich niet verzadigen in het bewonderen der natuurlijke schoonheid des omtreks van *Konstantinopel*, en even opmerkenswaardig is de gelukkige ligging dezer groote stad, welker verzorging zoo geregeld, welker verdediging zoo gemakkelijk, welker haven zoo veilig, zoo geschikt en zoo uitgestrekt is."

In een voor de *Franschen* ongelukkig tijdsgewrichte bereikten onze Reizigers die Hoofdstad. Het karakter der *Muzelmannen*, *Grieken*, *Armeniërs* en *Joden*, wordt beschreven.

 Naar

Naardemaal men in het geheele *Othomanische* Rijk geene Geboorte- of Sterf-lijsten houdt, valt het onmogelijk, de Volksmenigte naauwkeurig te weten; dan, uit het gebruik des meels in *Konstantinopel*, meent onze Schrijver te mogen opmaken, dat het getal der Inwoneren ruim *vijfmaal honderd duizend* beloopt.

De beschrijving des Serails van den Grooten Heer, van de Gesnedenen, van de Staatsjonkers, Hoveniers, Stommen, Dwergen en Capidgis, is lezenswaardig. Van der *Turken* Zeemagt en den toenmaligen Kapitein-Pacha HÜSSEIN sprekende, vermeldt OLIVIER, hoe deze, in het Serail opgevoed, van zijne vroege kindschheid af een boezemvriend van SELIM III was, en, ter belooninge van een' ontdekten toeleg op SELIM's leven, vóór dat deze den troon beklom, tot opperhoofd der Zeemagt vervolgens aangesteld, en zonder kundigheden, zonder oefening, tot het bekleeden van eene der eerste waardigheden in het Keizerrijk geroepen werd.

De wandeling in de ommestreken van *Pera*, de togt naar *Scutari* enz. geeft gelegenheid tot afwisselende en onderhoudende berigten. De godsdienstige plegtigheden der *Derviches*, bekend onder den naam van *Hurleurs* (Huilers), woonde onze Reiziger bij, en geeft van dit bedrijf, eene hooge mate van geestelijke bedriegerij, waarmede men de dwaze en onkundige menigte weet te misleiden, eene treffende beschrijving.

Groote Staatsomwentelingen in *Frankrijk* doen de bestemming der Reizigeren onzeker worden; doch, in afwachting van naderen last, besteden zij den tijd in het bezoeken der ommestreken van *Konstantinopel*, waarvan het berigt vol is van velerlei keurige waarnemingen. Het nachtverblijf bij een' *Griekschen* Papa wordt zoodanig, van wege de aanvallen van vlooijen en weegluizen, beschreven, dat een *Hollander* tot geen prijs zich zulk een nachtverblijf getroosten zou; met aanwijzing van de bronnen dier onzindelijkheid.

Onze Reizigers bezochten vervolgens den *Bosphorus* met de omliggende landstreken. Te *Buyuk-déré* op een feestdag gekomen, begaven zij zich tegen den avond naar buiten, en dus luidt de beschrijving van een' beruchten Plataan- of Ahorn-boom aldaar: „ Zeven of acht boomen, aan derzelver wortel aaneengehecht, verheffen hunne kruinen in een kring naar boven, terwijl zij tusschen of in hun midden eene vrij aanzienlijke ruimte open-

openlaten." Vele *Grieken* en *Armeniërs* zaten onder de schaduw dezer boomen in het groen, en rookten hunne pijp: op eenigen afstand zaten verscheidene groepen van *Turksche* en *Armenische* Vrouwen, door sluijers bedekt en omringd door hare kinderen. Eenige rijk gekleede Griekinnen, meer of min fraai, trokken de aandacht van sommige *Europeanen*, welken de toevloed van volk derwaarts gelokt had. Verscheidene *Turken* zaten in het binnenste of midden dezer boomen, rookten mede hunne pijp, en gebruikten hunne koffij, die een paar schreden van daar voor hen werd gereed gemaakt." — Op dezer uitnoodiging deel in 't rooken en koffijdrinken genomen hebbende, hadden zij eene gunstige gelegenheid om de voorgenomene waarnemingen op dezen Boom te doen, en geven zij daarvan verslag. „De Plataan- of Ahorn-boom heeft aan zijnen voet dikwijls een' verbazenden omtrek, welks middellijn twee- of driemaal die van den stam uitmaakt, ja somwijlen meer dan dertig voeten groot is, gelijk wij op sommige plaatsen bevonden hebben. Meermalen gebeurt het, dat, wanneer de boom door ouderdom sterft, er, rondom den wortel, eenige scheuten uitspruiten, die tot even zoo vele nieuwe boomen opgroeijen; en dit is, ongetwijfeld, het geval met den *Ahorn-boom* te *Buyuk-déré*. Wij bevonden inderdaad, dat de zeven of acht stammen, uit welke dezelve bestaat, een' gemeenschappelijken oorsprong schenen te hebben, en alle aan derzelver voet of wortel vereenigd waren."

Te dezer plaatse deden zij meer plant- en andere natuurkundige waarnemingen. — De Heer OLIVIER beklaagt zich over de gebrekkigheid der Kaarten van de *Zwarte Zee*, aan het Fanatisme en de onkunde der *Turken* toe te schrijven. Een Kapitein-Pacha, wegens het verbeteren dier Kaarten aangesproken, gaf ten antwoord: „Wij „varen reeds sedert langen tijd op deze Zee, en hebben „niet noodig dezelve beter te kennen: alle uwe waarne„mingen zouden nergens anders toe dienen, dan om „onzen vijanden eene naauwkeuriger kennis van de„zelve te brengen."

Des Reizigers uitstap naar de *Prinsen-Eilanden* doet den Lezer deelen in de vermaken, welke men daar aantreft.

De Geneeskunde verschafte den Heere OLIVIER gelegenheid om het inwendige van eene *Turksche* Huishouding te zien, en met een waarnemend oog in *Harems* te mogen

gen indringen; en hij ontdekte, onder vele andere bijzonderheden, hier vermeld, dat de Vrouwen, niettegenstaande de grendels en oppassers, evenwel middel weten te vinden om zich over de dwingelandij der Mannen te wreken. Bij het vele, dat over de *Turksche* Vrouwen geschreven is, zal men deze narigten niet overtollig vinden. Twee Hoofddeelen zijn aan deze rijke stoffe ingeruimd.

Verandering van stoffe biedt ons een volgend Hoofdstuk, daar het eene wandeling naar de zoete wateren beschrijft, en den wapenschouw over een *Turksch* Leger. Te dezer gelegenheid treffen wij een breed berigt aan wegens den oorsprong van den Opstand van PASVAN-OGLOU en de Gebeurtenissen, daartoe betrekkelijk, tot den tijd dier waarnemingen.

De Ligging en Weersgesteldheid van *Konstantinopel*, met verscheidene bijzonderheden, de Huizen en Kleeding betreffende, vermeldt een Hoofdstuk; een ander is geheel aan de beschouwing van de Pest gewijd, en verdient de aandacht, bijzonder der Geneeskundigen.

De Bedienaars en Uitleggers van den Godsdienst, *Ulema's* genaamd, bezitten groote voorregten en een' verbazenden invloed. Zij zijn Magistraten en Wetgeleerden, die men wel onderscheiden moet van de *Imans*, die den dienst in de Moskeeën waarnemen. — Van de Geregtshoven in *Turkije* zal men zich een allerongunstigst denkbeeld moeten vormen. „ Men moet bekennen," merkt onze Reiziger op, „ dat, hoe zeer de regtsgedingen hier zeldzamer en min kostbaar zijn dan bij ons, hoe zeer de dag, die een verschil ziet geboren worden, dit, om zoo te spreken, ook weder beslist en afgedaan ziet, het regt daarom hier niet beter wordt uitgeoefend. Het te koopstellen en verkoopen van alle ambten heeft, onder alle rangen en bij alle klassen van ingezetenen in dit Keizerrijk, eene begeerte naar winst, een zoodanig bederf en zoodanige verbastering ingevoerd, dat men zelfs de geringste gunst, de geringste dienst niet dan door geschenken kan verkrijgen. Men koopt de uitspraak van den Regter en de verklaring der getuigen, even gelijk men eene bediening koopt, even gelijk men de gunst van een' man in hoogen rang koopt. In geen Land op den ganschen aardbodem zijn valsche getuigen zoo algemeen en zoo weinig in verachting als in *Turkije*, en men ziet zeldzaam, dat een Cadi of een Molla moeds genoeg bezit, om zich tegen den wil van eenen

eenen Pacha of de verzoeken van een aanzienlijken te verzetten, en deugdzaam genoeg is, om het goud, dat hem door de pleiters wordt aangeboden, te verachten."

Het laatste Hoofdstuk in dit Boekdeel loopt over de *Pachas* en andere Krijgswaardigheden. De magt des Sultans in derzelver volle grootte beschreven hebbende, laat OLIVIER er op volgen: „Met dit alles zou de Sultan echter onoverkomelijke zwarigheden ontmoeten, wanneer hij de grondwetten, in het boek van den Profeet vervat, of zelfs maar die, welke, door een onheugelijk gebruik, bijna even zeer als die geheiligd zijn, wilde aanroeren. — Wanneer hij eene of andere nieuwe belasting beveelt, gebruikt hij altijd de voorzigtigheid van het volk niet te zeer te bezwaren, wijl dit steeds gereed is zijn ongenoegen op de duidelijkste wijze aan den dag te leggen, oproer te verwekken, het hoofd van den Groot-Vizier te eischen, den Sultan van den troon te stooten, en zich aan allerlei buitensporigheden over te geven. — Bij het benoemen der lieden van de wet eerbiedigt hij gewoonlijk den rang en de jaren van dienst, wijl hij het gevaar kent van het aanzienlijke en geduchte Ligchaam der *Ulema's* te vertoornen en tot opstand te brengen. — Eindelijk kan hij geenen eenvoudigen, ambteloozen burger wettiglijk doen ombrengen, en deszelfs goederen zich toeëigenen, zonder een voorafgaand Regtsgeding en een vonnis van de lieden der wet."

Eene Kaart van *Griekenland*, den *Archipel* en een gedeelte van *Klein Azie* versiert dit Boekdeel, alsmede eene van den *Bosphorus van Thracie* en de Afbeelding eener *Turksche* Begraafplaats.

Het Beleg van Rochelle, of het Ongeluk en het Geweten. Door Mevr. DE GENLIS. *Uit het Fransch. Iste Deel. Te Middelburg, bij* H. A. Abrahams *en* J. Ooms. *In gr. 8vo.* 196 *Bl.*

Hoezeer wij den leeftijd der eerste gevoeligheid, waarin alles van Liefde droomt, reeds lange voorbij zijn, en onze koelbloedigheid meer dan verzadigd is van den *sentimenteelen* stijl en beuzelpraat der meeste hedendaagsche Romans, met ongemeene oplettendheid en verwonderlijken ijver in onze moedertaal overgebragt, echter ontveinzen wij niet te erkennen, dat wij met gretigheid deze pennevrucht van Mevr. DE GENLIS in handen namen, waartoe ons misschien

de roem van haren naam verlokken konde, en voegen, hetgeen meer zegt, met gelijke rondborstigheid hierbij, dat wij in éénen adem dit eerste Deel doorgelezen, en als met eenen jeugdigen lust verslonden hebben. In den *Opdragtsbrief* geviel ons bij uitnemendheid het doel, dat zich de vermaarde Schrijfster voorstelde met dit Werkje, en hetwelk zij, onzes oordeels, meesterlijk getroffen heeft. Ziet hier, wat ons Mevr. DE GENLIS wegens haar ontwerp mededeelt: „ Men heeft het Fanatismus, dat is een buitensporige en bloeddorstige ijver, veel meer door het Evangelie dan door de enkele Wijsbegeerte veroordeeld, geschetst; men heeft de grootheid van alle gevaarlijke hartstogten geschilderd: wat mij betreft, ik heb in dit werk willen schilderen de eenige grootheid, die geene voor anderen of voor zichzelven schadelijke buitensporigheden kan voortbrengen; de eenige, die altijd vergezeld gaat met eene onveranderlijke gematigdheid in beginselen; de eenige, die zamen bestaan laat, 't gene, in alle, wederkeerig vernietigd wordt, de Zachtheid en den Ernst, de Geestdrift en de Rede, de hartstogtelijke Drift en de Standvastigheid. Met één woord, ik heb de grootheid der ware Godsvrucht willen schetsen. Ik heb gelet op de nuttigheid, die dezelve kan hebben voor anderen en vóór onszelven in alle de omstandigheden van het leven en in de grootste onheilen; en het is alleen overeenkomstig deze bespiegeling, dat ik het plan tot dezen Roman ontworpen heb. Dit plan vorderde noodzakelijk eene *volmaakte Heldin*; en, om haar zoodanig met waarheid en waarschijnlijkheid te schetsen, onderstelde ik haar nederig, leerzaam en den raad van eenen deugdzamen Leidsman volgende. Immers het is onmogelijk, dat een jong Mensch, hoedanig zijne beginselen en de zuiverheid van zijn hart ook zijn mogen, zich altijd onberispelijk gedrage, wanneer zij te veel op hare eigene krachten steunt en den raad der ervaring verwerpt."

KLARA, een Meisje van zeventien jaren, opgevoed in een Fransch Klooster, buiten het oog van haren, of wezenlijken, of althans onderstelden, Vader MONTALBAN, die zich lange in Duitschland ophield, is de Heldin der Geschiedenis. Kinderen mogen niet meer verschillen van hunne Ouders, dan deze Dochter, die, bij de meest bevallige gaven der Natuur, tevens de hoogste voortreffelijkheden der Rede en aanminnigste zeden bezat, van haren norschen en ingetogen Vader, van het monster MONTALBAN. Een jonge Weduwnaar, de brave VALMORE, bemint haar hartelijk, en zij stelt prijs op zijne hoogachting en liefde. Uit zijnen vorigen Echt was dezen een Zoontje overgebleven, de kleene JULIUS, even zeer zijn lieveling als die van KLARA. Met overleg van zijne Zuster AMELIA, besluit VALMORE, hoezeer met achterstelling van rijkere en meer aanzienlijke Dames, zijne hand

[illegible] en

en hart aan het waardige voorwerp zijner genegenheid te fchenken, en bij het hertrouwen ten behoeve van zijnen Voorzoon afftand te doen van een voordeelig Landgoed, anders en ook bij deszelfs dood aan hem vermaakt door zijne overleden Vrouwe, de Moeder van JULIUS. Niets fchijnt het geluk dezer Gelieven in den weg te ftaan. Ook MONTALBAN, door fpel en buitenfporigheden zeer diep in fchulden ftekende, en daarom verlangende dat KLARA grootere fchatten betrouwen mogt, dan hij wist dat VALMORE buiten gezegde Landgoed bezat, vond goed zijne ware oogmerken tot ftuiting van dit Huwelijk zorgvuldig bedekt te houden, ja bewilligde fchijnbaar in deszelfs voltrekking, waartoe zich alles voorbereidt.

Hij inmiddels op zekeren morgen ter jagt zijnde, bragt men aan KLARA eene doos, met een Hoogduitsch opfchrift aan haren Vader, doch uit onkunde der bedienden in die taal aan haar ter hand gefteld. Zij, niet ongewoon uit Duitschland juweelen en kostbaarheden te ontvangen van eenen onbekenden weldoener, opende, in onderftelling dat de doos voor haar was, dadelijk dezelve: dan met verbazing vindt zij daarin niets, behalve eenen blaauwen zijden neusdoek met een rood borduurfel, een groot mes, welks ebbenhouten hecht in eenen hindenvoet eindigde, en eene ladder van touw. Het opfchrift naziende, befpeurt zij haren misflag, poogt dien te heelen voor haren gramftorigen Vader, en alles gelijk zij het vond in te pakken in de doos; terwijl VALMORE haar onder deze bezigheid befpiedt, overrompelt, en zij in haré verwarring op zijne fchertfende vrage: *wat deedt gij dan?* het zonderlinge antwoord geeft: *ik breidde*; hetgeen den Minnaar, onkundig van de geheele toedragt der zake, eenigzins verwonderde.

MONTALBAN, aan wien de doos bezorgd werd, vertrok daarna voor weinige dagen naar *Pontoife*, en VALMORE nog denzelfden dag naar *Parijs*, in welks nabijheid zijn Landgoed gelegen was; en ftond deze, na afdoening zijner zaken, des anderendaags terug te komen. AMELIA en KLARA verbleven dien nacht in het Kasteel, niet zonder eenige bekommering voor ftroopers, die deze boschrijke oorden onveilig maakten, en ook geweld gepleegd hadden aan een nabuurig huis in het afzijn des meesters. KLARA ftond vroegtijdig op, met oogmerk om JULIUS met eenige perzikken aangenaam te verrasfen; wanneer de grijze Vader ARSENE bij haar werd aangediend, welken zij, gedurende zijn kort bezoek, uit de volheid des harte deelgenoot maakt van hare uitzigten op den echt met VALMORE, en tevens van hare moederlijke gevoelens voor deszelfs Voorzoon. Na het vertrek des eerwaardigen Grijsaards begeeft zich KLARA naar den tuin, vanwaar eenen zijvleugel van het Kasteel, waar JULIUS zijn verblijf had met

eene

eene Gouvernante en ouden jichtigen knecht. Hem daar niet vindende, zettede zij de perzikken op de tafel in het prieel, verschool zich onder dezelve, met ongeduld wachtende, dat het kind, als naar gewoonte, hier ontbijten zoude, en zij in deszelfs aangename verrassing deelen mogt. Intusschen was JULIUS reeds speelende in den tuin, werwaarts hem de Gouvernante, ter zake van eene geheime zamenkomst met eenen Minnaar, in den vroegen morgen verbannen had. En nu opent zich het afgrijsselijk tooneel van KLARA's ramp! Deze, verscholen onder het tafelkleed, hoorde, na weinige minuten, eenige voetstappen het prieel naderen, en herkende met verwondering de stem van haren Vader, dien zij op eenen afstand van 18 mijlen meende verwijderd te zijn. Een onzeker gevoel van vrees hield haar onder de tafel: evenwel stond zij gereed, om onder dezelve van daan te komen, toen zij haren Vader en den jongen JULIUS het prieeltje hoorde intreden. Ontsteld, verbaasd, bleef KLARA onbewegelijk en zweeg. — „Mijn God! mijn Heer DE MONTALBAN — zeide JULIUS — wat wilt gij dan met mij? . . . Gij maakt mij bang . . . Ik wil naar mijne goede . . ." Hier zweeg de zachte stem van JULIUS plotseling . . . . oogenblikkelijk gaf hij eenen half gesmoorden schreeuw, en viel. Men ligt het kleed op, zonder onder de tafel te zien, en werpt schielijk een bloedigen ponjaard onder dezelve op het kleed van KLARA. De ongelukkige valt in zwijm. De Moordenaar, de afschuwelijke MONTALBAN, neemt de vlugt. . . Alles was van hem tot het plegen van het gruwelstuk bevorens uitgevorscht, bespied, overlegd. Vermoedens van schuld waren van hem ten verste afgeweerd; de ladder, op den muur geworpen, scheen deze gruweldaad op onbekende roovers en geweldenaars te zullen overbrengen; hoezeer die ladder, benevens het mes en den doek, bij derzelver ontdekking door VALMORE en deszelfs Zuster, den vloek des moords op de ongelukkige KLARA laden moesten. Behalve de inspraak van een rein geweten, bleef haar, wier deugd niet van zich verkrijgen konde eenen *Vader* als schuldig aan te klagen, tot redding van hare eer of goeden naam, en ter behoudenis van zichzelve, of vrijwaring tegen eenen schandelijken dood, niets overig. Na de terugkomst van VALMORE, die alles in de wreedste ontsteltenis en verwarring te huis aantrof, vindt men haar bezwijmd onder de tafel, ruktze van uit hare schuilplaats, en heeft zij, in dezen kommervollen toestand, niets te zeggen tot hare verdediging. Zijne met zoo veel reden verbolgen bedreigingen, om haar in de armen der wrekende geregtigheid over te leveren; zijn uitroep: „Monster! gij zult onder de folteringen omkomen, en ik wil leven, om uwe straf te zien," is het toppunt des lijdens, welk haar eene duistere toekomst schildert. Alleen VALMORE ontrok

trok haar aan de woede zijner boeren, die haar bij het overvoeren aan het Geregt poogden te ontweldigen en te verscheuren. In de hechtenis te *Parijs* is het de Eerw. ARSENE, die haar vertroost, bezoekt en sterkt; die ook de meeste aanleiding krijgt, om niet de Dochter, maar den Vader, voor schuldig aan de misdaad te houden. Bij het verhoor tegen MONTALBAN voor de Vierschaar, herkent zij de bewijzen van schuld, bindt zich aan strikte waarheid, ontkent alleen de daad; dan onthoudt zich haar kinderlijk gevoel, den booswicht te bezwaren, in wiens vertrek zij zelve bevorens de noodlottige doos gebragt had. De Vierschaar doemt haar; slechts één, de oudste der Regters, spreekt haar, wenscht in eenen brief, dat zij, door zich ziek te veinzen, hem tijd geven moge om werkzaam te zijn te harer behoudenis bij den Minister; dan KLARA blijft zich ten dood der onschuld, hoezeer der schande, voorbereiden, onder troostvollen redewissel met den grijzen en diepgetroffen Biechtvader ARSENE, beklimt ten laatste met dezen het schavot, en ontvangt het Koninklijk pardon, toen reeds het dreigend zwaard was opgeheven. VALMORE, hoezeer zijn Vaderhart bloedde, en KLARA, die hij zich had voorgesteld te huwen, geenszins kon vrijpleiten, wilde echter haren dood niet; had door eigen tusschenspraak bij den Kardinaal RICHELIEU (hier in het voorbijgaan in zeer gunstig licht voorgesteld, of verdedigd tegen misduiding van zijn gedrag als Staatsdienaar) *genade* verworven, en dat zij in een klooster, dat der *Boetvaardige Zusters*, voor geheel haar leven gebannen wierd. Ja, daar was het, dat hij, in zware ziekte ter nedergestort, en ontheisterd in zijne verbeelding, die zich gaarne de ongelukkige KLARA als onschuldig wilde voorstellen, zich genoopt voelde, haar een kostgeld toe te staan. In dit verblijf der schuldigen en boetelingen wegens euveldaden, waar henen ook de Gouvernante van JULIUS verzonden was, had KLARA, vooral in den beginne, en wel van gedachte Vrouwe, zeer veel te verduren, zag het kortstondig lijden des doods tegen dat van een schandelijk leven verwisseld, en kwam haar wederom de raad van Vader ARSENE, die haar bleef toespreken, geleiden en troosten, uitnemend te stade. Ook wanneer zij van de onbekende weldadige hand zich meer afgezonderd bevond, meerdere ruimte en verkwikkingen genieten mogt, was het haar eene zware proeve, in verachting en buiten de mogelijkheid te leven van zich wegens den aangetegen gruwel te kunnen zuiveren, met name bij VALMORE. Alleen de Godsdienst beantwoordde bij haar aan alles, en schonk haar voor eene duistere toekomst uitzigten op de zegepraal der Deugd. Hij toch boezemt voor dit leven de onbegrensdste verwachtingen in, en leert gelijktijdig, die te kunnen ontberen, of zonder wanhoop of murmurering te verliezen. Welk door menschen uitgedacht stelsel zou dezen veelver-

mogenden invloed op onze gevoelens, ons gedrag en onze bestemming hebben? In het geval van KLARA, die men onderstelt de heldin der menschelijke wijsheid te zijn, ontbloot van het Godsdienstig geloof, zou hare geschiedenis reeds geëindigd zijn: een zelfmoord zou hare veroordeeling zijn voorgekomen. Wil men de Deugd afbeelden, worstelende, met eene onwankelbare lijdzaamheid en moed, tegen de vreesselijkste rampen; dan moet men eene Christelijke heldin verkiezen.

Onmogelijk is het ons, van een aantal kleene bijzonderheden en menigerlei welgekozen *Episodes*, die de aandacht bezig houden, het verstand en de menschkunde, zoo wel als de voortreffelijke beginselen, van Mevr. DE GENLIS aan den dag leggen, te gewagen. Wij hernemen den draad van het afgebroken uittreksel.

VALMORE herstelde langzaam van zijne gevaarlijke ziekte, sticht JULIUS een vereerend grafteeken, verbindt zich bij deszelfs tombe tot de opvoeding van eenige ongelukkige weezen, blijft in stillen weemoed immer gedompeld, en kan, hoezeer hij KLARA tot het noemen van haren naam toe verfoeije, niet af, zich meermalen aan haar en zijne gezette liefde te herinneren, welke hij thans vloeken moet, als de reden van den dood zijns onschuldigen kinds. — Niet minder blijft het aandenken aan hem, met eene wreede grievenis over de blaam, die op haar ligt, de rampzalige KLARA bij, die naauwelijks aan de eenzaamheid van het Klooster eenigzins gewoon is geworden, of zij ziet boven haar hoofd een nieuw en schrikkelijk onweder zamenpakken.

Van uit dit verblijf der Boete kon niemand verlost worden, ten zij bloedverwanten zich der ongelukkigen aantrokken, en, met aanbod van deze geheel haar leven in afzondering en onder toezigt te houden, bij den Minister bevel tot vrijlating bewerken en erlangen mogten. MONTALBAN nu, immer ongerust dat KLARA hem verraden en vroeger of later beklappen mogt, vervoegt zich hierom ten Hove, met oogmerk, om, haar ontslag verworven hebbende, in een afgelegen oord zich schuldig te maken aan eene nieuwe en nog afgrijsselijker euveldaad, den moord zijner Dochter! Deze, derhalve, door de Priorin van hare slaking verwittigd, en tevens verstaande, aan wien zij dezelve verschuldigd was, alsmede den spoed, die ten harer wegvoering gemaakt werd, vat dadelijk de ergste vermoedens op tegen eenen weldoener, dien zij met het hoogste regt mistrouwde. Dan wederom maakt zich hare deugd het stilzwijgen ten pligt, besloten hebbende liever van de hand eens Vaders den doodsteek of het vergif te ontvangen, dan zelve hare betrekking jegens dat monster te vergeten. Alleen schrijft zij een kort briefje aan Vader ARSENE, met inroeping van zijnen troost, en melding, dat zij naar het Kasteel van *Ratmal*, aan de

oe-

graven van de *Rhin*, werd heengevoerd. Gelukkig MONTALBAN, zich thans meester wanende van zijne prooi, liet zich door zijne zaken weinige dagen nog te *Parijs* ophouden; terwijl daarentegen de Eerw. Grijsaard, niet onbekend in die woeste oorden, dadelijk zich op weg begaf, de gierigheid des bewaarders van het Kasteel verschalkte, ja niet zonder gevaar zijns levens de sidderende KLARA van uit dat moordhol verloste. Wij laten haar, met het einde van dit Deel, in een achtbaar Gezin, welk wegens de uitmuntendheid zijner deugden met haren Geleider ARSENE voorlange bevriend was, en alzoo gereed om KLARA met opene armen op zijne voordragt te ontvangen en te herbergen in deszelfs eenzaam Landverblijf nabij *Rochelle*.

— Gaarne zouden wij nog een woord zeggen wegens de uitschijnende deugden des onversaagden en geheel Christelijken Vaders ARSENE; de uitmuntende lessen en voorbeelden, in dit kleene Boekdeeltje voorkomende, die vertrouwen op Gods goedertierene en waakzame voorzienigheid leeraren; de lotgevallen des Gezins nabij de Zeestad *Rochelle*, waar zich de beminnelijke KLARA ophield; hare ontmoetingen naar en van het Kasteel van *Rumal*, enz. Dan wij moeten ons afscheid nemen van Mevr. DE GENLIS, met den wensch, dat de ervaren Vertaalster ons, naar zijn woord, spoedig het tweede en laatste Deel zal leveren; hetwelk nader licht en reden geven moet voor den Titel, zoo wel als de zegepraal der Deugd behelzen.

Redevoering van JACQUES KUYPER over de Teekenkunst; voorgedragen door J. L. J. LE FÈVRE, bij de plegtige Prijsuitdeeling der Stads Teeken-Akademie van Amsterdam, op den 5den van Wintermaand 1808; door IZAÄK SCHMIDT. Te Amsterdam, bij L. van Hulst. 1809. In gr. 8vo.

Eindelijk mogen wij ons verheugen in het bezit van het Letter-geschenk, het eenige, zoo wij meenen, ons door wijlen den verdienstelijken KUYPER nagelaten. Het was door hem zelf bestemd voor de Prijs-uitdeeling der Stads Teeken-Akademie, waarvan hij Bestuurder was. Deszelfs voorlezing geschiedde nu door den Heer LE FÈVRE. Het onderwerp betreft den aard, de verwantschap en het vereenigd doel van wetenschap en kunst, en de strekking van het hoogste beeld der laatste. Van eenen Man, als KUYPER, geheel aan de schoone kunst toegewijd, laat zich ook in de behandeling dezes onderwerps niets anders verwachten, dan hetgeen tot een wel gevormd en geoefend kunstvermogen behoort, welk, door voorafgaande oefening gescherpt, alsdan tot zichzelven

 keert,

keert, en het menschbeeld teekent. Zoo blijft dan ook dit overblijfsel van KUYPER's geoefenden geest voor ons zeer waardig ter zijner nagedachtenis.

Niet minder gepast is de voordragt van den Heer SCHMIDT bij deze zelfde gelegenheid. Zijne taal is ongekunsteld en eenvoudig; doch de denkbeelden zijn daarom niet minder waar en goed. Ook in zijnen mond heeft de lofspraak van KUYPER eene dubbelde waarde. De Aanspraken, welke tot zulk een feest behooren, hoe moeijelijk ook om derzelver menigvuldige herhalingen, hebben alhier eene bijzondere aanbeveling door den toon, die gansch en al het zuivere hart des sprekers kenschetst, aan de kunst geheiligd.

Ter Gedachtenis van JAN JACOB MODDERMAN, *door zijne Vrienden* THEODORUS VAN SWINDEREN *en* BARTHOLD HENDRIK LULOFS. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1809. *In gr. 8vo.*

Schoon de Redevoering en het Dichtstuk, onder dezen titel in het licht verschenen, niet algemeen verkrijgbaar en alleen voor de Vrienden van den overledenen MODDERMAN gedrukt zijn, kan echter Recensent niet nalaten een kort verslag van dezelve mede te deelen, zoo wel om zijne hulde aan de nagedachtenis van den verdienstelijken Jongeling te bewijzen, als om deszelfs jeugdige Vrienden, den Redenaar en den Dichter, den verschuldigden lof toe te brengen.

De Redevoering des Heeren VAN SWINDEREN is in eene buitengewone Vergadering van het Natuur- en Scheikundig Genootschap te Groningen, waarvan MODDERMAN gedurende zijn leven een werkzaam medelid was, op eene plegtige wijze uitgesproken. — Na eene korte inleiding vermeldt de Redenaar de opvoeding en het onderwijs door MODDERMAN genoten, zijne vroege vatbaarheid voor Rekenkunst en hierop volgende vorderingen in Wis- Natuur- en Sterrekunde; voorts, hoe hij op het Instituut van Opvoeding des Heeren DE GRAVE te Groningen, in oude en nieuwe talen en in verschillende wetenschappen zich voorbereidde tot de Akademische lessen, welke hij zoo wel van de Groninger als Utrechtsche Hoogleeraars ontvangen heeft, die allen de loffelijkste getuigenissen, zoo wel omtrent zijnen ijver en vergevorderde kennis in Wijsgeerte, Wis- en Sterrekunde hebben afgelegd, als met opzigt tot zijn voortreffelijk karakter en zedelijke hoedanigheden. Zijne Verhandeling over de *Kegelsneden* doet zijnen naam met roem onder de Vaderlandsche wiskundigen prijken. Zijne vorderingen in de Teeken- Boetseer- en Toonkunst worden ook in deze Redevoering niet vergeten. De plaats, waar dezelve werd uitgesproken, was oorzaak zijn,

zijn, dat over de betrekkingen van MODDERMAN tot het Natuur- en Scheikundig Gezelschap breedvoerig gehandeld wordt. — De lof van zijn hart volgt op dien van zijnen geest. Zijn vertrouwen op de Voorzienigheid in alle de wisselvalligheden des levens, zijn voorbeeldig gedrag, als Wijsgeer en als Christen, zijne liefde tot zijne Ouders, Broeders, Zusters, Leermeesters en Vrienden, en zijne nederigheid bij zoo uitstekende begaafdheden, worden te regt door den Redenaar geprezen. — En deze Jongeling, zoo rijk naar zijn verstand, zoo beminnenswaardig naar zijn hart, eindigde zijn leven, toen hij naauwelijks drie-en-twintig jaren bereikt had! — Het *habitum temporis hujus habe* mogt het motto dezer Redevoering zijn. Eenvoudigheid en hartelijkheid, die trouwe gezellinnen der welmeenendheid, heerschen in toon en uitdrukking. De stijl is zuiver en vloeijend, zonder ongepasten zwier en ijdelen woordenpraal.

Het Dichtstuk des Heeren LULOFS is schoon en krachtig, bevat keurige uitdrukkingen en treffende beelden. — De Lezer oordeele uit de volgende regels:

Gelijk een eik, nog jeugdig, in het woud
In 't wolkfloers reeds zijn kruin verscholen houdt,
Zijn wortels diep in 's afgronds holen strekt,
En met zijn loof des wand'laars ooge trekt,
Dat schaduw zoekt — doch eensklaps, als 't geblaas
Der stormen huilt, des donders hol geraas
Dof romm'lend dreunt, en 't schriklijkst bliksemvuur
Door 't luchtruim vlamt in 't middernacht'lijk uur,
Ter aarde stort, door storm en bliksemschicht
Gekneusd, verzengd; — als 't purper morgenlicht
Het Oosten tooit en Phoebus stralengloed
Den flonkerglans der sterren dooven doet,
Ligt hij verplet met hangend loover neêr
En 's wandlaars oog vindt zijne schaauw niet meer.
Zoo bloeide hij, voor wien het somber lied
Met doffen galm van mijne Cither vliet,
Zoo bloeide hij, en, ach! zoo zonk hij neêr!... —
Reeds prijkte fier de lauwerkrans der eer
Op zijne kruin; — reeds waande 't Vaderland
Dat NIEUWLANDS geest en onbeperkt verstand,
Niet meer door 't licht der eeuwigheid bestraald,
In 't stoflijk kleed op aard' was neergedaald,
En dat die zon haar gouden flonkerglans
Weer schitt'ren deed aan Hollands hemeltrans. —

Recensent moedigt den Heer LULOFS aan om ijverig ten Nederlandschen zangberg op te streven, ten einde denzelven eenmaal ten sieraad te verstrekken. Doch hij onthoude

 zich

zich van in eene gezochte herhaling van gelijkluidende klanken smaak te vinden. De volgende verzen:

> En *leeft* en *zweeft* in de nieuw'gen zonneglans,
> En *plukt* en *rukt* der zege palmen krans,
> En *schept* en *lept* uit de onuitputbre bron,
> En *wringt* en *dringt* ontgloeid door 't heiligst vuur,
> En *scheurt* en *keurt*, enz.

deze verzen hebben Recensent niet bevallen. — De Ouden, die treffende voorbeelden in het wezenlijk schoone, vermeden zulke opeenstapeling van eensluidende toonen, en eerst na het verval der Dichtkunst, kreeg deze wansmaak de overhand, welke thans nog het verhemelte van sommigen onzer Duitsche naburen kittelt. — Dan, *ubi plura nitent*, &c. Dit kort verslag zij dan genoeg, om de nagedachtenis van MODDERMAN ook in dit Maandwerk te huldigen!

Menschen. Uit de Papieren van de bruine Soubise. Naar het Hoogduitsch. Leeuwarden, bij de Wed. J. P. de Boy. *In gr. 8vo. 309 Bl.*

Zoo menigmaal door den titel van een boek bedrogen, meenden wij, dat ons dit niet meer gebeuren zou; wij kochten reeds zints lang geen werk meer, enkel op den titel: echter was het nu wederom, maar op eene aangename wijze, ons geval. Wij schoven deze Papieren enkel op den titel ter zijde; wat kon het zijn, dat men aan den man zocht te helpen door dit uithangbord! maar daar wij eindelijk het boek moesten inzien, vonden wij ons, zeer tot ons genoegen, bedrogen en verrast, en wij wenschen, dat de Schrijver en Vertaler nog meer van deze soort, waar dan ook, zullen opsporen, en dit mededeelen aan het publiek. De steller dezer verhalen, die dezelve denkelijk tot zijne uitspanning vervaardigde, blijkt ons te zijn een man van smaak en kunde, een opmerkzaam en oordeelkundig waarnemer van het menschelijk hart, een voortreffelijk schilder van gevallen en karakters, en een vriend van menschengeluk en de deugd. *De Voorspelling* is een uitmuntend stukje; het bevat de geschiedenis van twee indedaad beminnelijke echtgenooten, gelukkig gehuwd, en voorzien van een, naar hunnen stand, toereikend inkomen. Gelukkig bijaldien zij den verstandigen raad van den waardigen broeder der vrouw hadden opgevolgd.

volgd. „ Hij kende AUGUSTA." Zij was de deugd, de on„ schuld zelve, maar tevens een onervaren en ligtgeloovig „ meisje. Hij kende LINDHELM. Braaf was hij, doch zwak, „ ja dikwerf al te zwak. Hij vreesde de besmettelijke lucht „ der Residentie, de aansteekende zeden van het Hof." Hoe stil en genoegelijk het huisgezin leefde, hoe toevallig de echtgenooten in gezelschappen werden ingewikkeld, wat de brave broeder voorzag en waarschuwde, hoe het ook van het een tot het ander kwam; uitspanning en verstrooijing, verteering boven vermogen, al verder en verder, deels uit verkiezing, deels omdat men niet terug kon; hoe de beste voornemens zoo toevallig vernietigd werden, en hoe het gevolg van dat alles was, ellende en het algeheel verlies van het zoo ligtzinnig verspeeld geluk; dit alles vindt men hier overtuigend en treffend geteekend, en geheel het verhaal heeft zoodanig eene heilzame strekking, dat wij het der lezing en herlezing, en het bedaard nadenken van alle jeugdige echtgenooten, op het ernstigst moeten aanprijzen.

Even zeer, zoo niet sterker nog, roerde ons de geschiedenis van JOHANNA VAN OSTHEIM. Een nederige en stille geest, die kostelijk is voor God, is, naar de getuigenis van een Apostel, en naar het gevoel van iederen wijzen, toch wel het beste sieraad der vrouw; en deze JOHANNA bezat dien in eene hooge mate. Haar echtgenoot kende en waardeerde haar, maar niet in hare volle waarde. LINA VAN LINDENHAUSEN, een voortreffelijk meisje, en begaafd met meer schitterende talenten, had eigenlijk toch meer bekoorlijks in zijn oog. Met dat al en hij en LINA zijn deugdzaam. Eindelijk toch, toen hij zijne JOHANNA, door eene edelmoedige opoffering buiten voorbeeld, verloren had, opdat hij zijne LINA bezitten mogt, toen hij haar daarop wedervond, achtte en bewonderde hij haar niet alleen, maar beminde haar weldra met de vurigste liefde; en toen zij hem kinderen schonk, „ verkreeg JOHANNA in de oogen van haren dankbaren echt„ genoot eene nieuwe waarde. De moederlijke teederheid „ en zorg, waarmede zij hare dierbare panden opvoedde, „ verheugden en verrukten hem. Nooit was LINA, zelfs „ in hare schitterendste oogenblikken, hem zoo voorgeko„ men, als thans JOHANNA, wanneer zij een van hare kinde„ ren aan de borst of op den schoot had. Nooit hadden „ GLEIM's of KLEIST's gezangen van LINA's lippen hem zoo „ betooverd, als de kleine ouderwetsche deuntjes, waarme„ de JOHANNA hare kindertjes in slaap zong. En toen ver„ volgens hunne kinderen grooter werden, zoodat zij met „ hare eigenlijke opvoeding een begin kon maken, en hij „ zag, hoe zij met eene milde hand hare deugden in die „ teedere harten zaaide; leerde hij van haar, zonder het te „ merken, van lieverlede die schoone kunst. Hij werd vader,

„ even

„ even als zij moeder was, en beiden waren het gelukkigste
„ en beminnenswaardigste paar op aarde."

Eulalia meinau is het derde verhaal. Droegen de vorigen onze algeheele goedkeuring weg, dit laatste verdient onze bewondering. Bij dezen naam denkt men aanstonds aan kotzebue's *Menschenhaat en Berouw*, en leest met deelneming eulalia's vroegere geschiedenis. Meesterlijk wordt hier het karakter en de levensloop dezer belangrijke vrouw geteekend. Natuurlijk, voelt men, kon zij op zoodanig eene wijze worden, zoo als wij haar bij kotzebue vinden. Dit verhaal is vol leering en waarschuwing, en het moet den Schrijver oneindig meerdere moeite gekost hebben dan een der vorigen, daar het een door een ander gegeven karakter, en wel een zoo raadselachtig karakter, zoo meesterlijk ontwikkelt en tot in zeer kleine bijzonderheden naspoort.

„*Liefde en liefde en liefde, jaar in jaar uit!*" — Ja, Heer Recensent! wiens Tijdschrift wij juist in handen krijgen, daar wij dit blad voor de pers afgeven; en zoo zal het wel zijn, zoolang de wereld in stand blijft; en verdienstelijk indedaad is ieder Schrijver, die dezen zaligen hartstogt tot de grootste en zuiverste wereldsche vreugde weet te leiden en te wijzigen. „Onze „ vernuften," zegt gij, „ moeten wel zeer verliefd of zeer „ arm zijn, daar zij eeuwig om dit eenige aspunt draai- „ jen!" — En echter, met uw verlof, dat vernuft moet wel blind zijn, hetwelk niet doorziet, dat *liefde en liefde en liefde, jaar in jaar uit*, het eenige aspunt is, waarom zich huisselijk geluk, en alzoo het dierbaarste en zuiverste genot op aarde, wenden kan. — De Lezer verschoone ons; maar wij vonden den aangestipten uitroep van onzen Collega, den *Recensent der Recensenten*, verbazend vreemd, bij de aankondiging van een werk, dat ook in zijn oog zoo veel lof verdient.

De Handleiding tot het leeren van 't Clavecimbel- of Orgelspel, uitgegeven door J. HESS, *Organist en Klokkenist te Gouda, verkort en gemakkelijk gemaakt voor eerstbeginnenden, door denzelfden Autheur. Te Gouda, bij* W. Verblaauw. *In 4to.* 10 *Bl.*

Meer dan de titel belooft; niet alleen verkorting, maar tevens meerdere duidelijkheid; voorts eene nieuwe Plaat, waarop tevens de Claviertoetsen met hunne Namen zijn afgebeeld, en in het korte Voorberigt voor eerstbeginnenden eene en andere goede les. De roem van dezen grijzen Musicus is te wel gevestigd, dan dat dit zijn opstel meer dan eene enkele aankondiging zou behoeven.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het hoog Bewind der Godheid over het geheele Menschdom, zoo wel als over elken ondeeligen, in het naauwste verband met de volkomenste Vrijheid des Mensche gebragt, en naar bepaalde regels uit den Bijbel en de Geschiedenis der Wereld verklaard. Door W. A. VAN VLOTEN. *Isten Deels 1ste en 2de Stuk. Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1809. *In gr. 8vo. XLII en 524 bl.*

Recensent heeft altijd onder de hoogachters der ware verdiensten van den Eerw. VAN VLOTEN behoord, en zeer dikwijls de verdediging van 's Mans veelal miskende waarde op zich genomen. Maar hij kan 't niet ontveinzen, dat eenigen zijner vrienden en voorstanders, vooral in de laatste jaren, en nog meer na zijnen dood, te verre gegaan zijn in het uittrompetten van zijnen lof. Dit gebrek is ook door ons opgemerkt in de onlangs in de *Bibliotheek van Theologische Letterkunde* geplaatste Levensbeschrijving van den waardigen Man, en nog meer in 't *Voorberigt* van het thans voorhanden zijnde Stuk. Zie hier ons oordeel: VAN VLOTEN was verre boven de gewone maat bedeeld met gezond verstand. Hij had hetzelve, met vereischte inspanning, geoefend, vele kundigheden verzameld, en die alle, zoo veel mogelijk, aangewend tot het regt verstand der Heilige Schrift, en wel voornamelijk, om daarin, als bevattende de openbaring van Gods wil aan het menschdom, eene doelmatige strekking, tot verkrijging van ware levenswijsheid, waar te nemen. Maar het schijnt hem, van zijne eerste vorming af, op de Utrechtsche Hoogeschool, aan een regelmatig en vast plan van werken ontbroken te hebben. Door zijnen natuurlijken aanleg tot vrijheid geneigd, en doorgaans snel in het oordeelen, kon hij zich niet wel aan bepaalde regels binden, noch eenig stelsel aannemen, waarvan hij niet, bij elke nieuwe, of althans nieuw schijnende waarneming, en bij elke op nieuw invallende gedachte,

zou mogen afgaan. Hoewel veel wetende, en ook dagelijks zijne kennis nog steeds uitbreidende, kon hij zich niet verledigen tot herhaald nadenken over eene en dezelfde zaak, veel min om die van alle kanten te bezien, en, tot dat einde, er eenigen tijd bedaard bij te blijven stilstaan; maar ging van het eene tot het andere met de grootste gemakkelijkheid over, zonder zich over den zamenhang zoo zeer te bekommeren, of liep zoo vlugtig over de zamenvoeging henen, dat hij, nu de slotsom zijner denkbeelden en redeneringen aan anderen willende mededeelen, of zelf naauwelijks meer wist, hoe hij er toe gekomen was, of althans zich niet in staat bevond, en er ook niet veel moeite toe aanwendde, om den veel omvattenden schakel van alle daartoe leidende denkbeelden, met vereischte juistheid en helderheid, open te leggen. Hierbij kwam veelal te verre gaande ingenomenheid met aangenomene begrippen, en wel voornamelijk dezulken, die hem oorspronkelijk eigen schenen te zijn, en hiermede gepaard gaande geringachting van anderen, zeer weinigen uitgezonderd, en dat nog maar ten deele. Uit deze waarneming meenen wij de voornaamste gebreken van 's Mans schriften, waarover niet altijd ten onregte, dikwijls evenwel uit misverstand, of ook wel uit ergere beginselen, onregtmatig geklaagd is, te kunnen verklaren. Vele zijner misslagen in de verklaring der Heilige Schrift, en bepaling van 't geen hij meende eigenlijke Bijbelleer te zijn, dunkt ons hieruit te kunnen afgeleid worden, omdat het hem zoo wel aan juiste en volledige kennis van de eigenlijk gezegde Grammatikale uitlegging, als aan vaste en wel zamenhangende wijsgeerige grondbeginselen, en daaruit wel afgeleide redeneerkunde, ontbrak. Van daar ook ginds en elders zoo veel duisterheid in de wijze van voordragt; vooral hinderlijk voor zulke Lezers, die zich vergenoegen, met slechts nu en dan zijne veel omvattende schriften, over een meer of min bedenkelijk leerstuk, of over deze of gene moeijelijke plaats der Schrift, te raadplegen. Desniettemin straalt, in de meeste schriften van VAN VLOTEN, zoo veel gezond verstand, zoo veel snedigheid en scherpzinnigheid, en zoo wijduitgestrekte en diepgaande kennis door, dat er deswege niet velen van zijne Landgenooten, in zijnen leeftijd, tegen hem kunnen gesteld worden. Zijn Bijbelwerk bevat voor hun, die er wel mede weten om te gaan, in weerwil van alle gebreken, een schat van gegronde aanmerkingen en voortreffelijke ophelderingen, waar-

van

van er vele elders te vergeefs zullen gezocht worden. Ook in zijne Godgeleerde schriften, en 't geen bepaaldelijk de beoefening der Godsdienstleer betreft, hoewel wij, daarin vooral, dikwijls de verlangde helderheid en regelmatigheid zien ontbreken, en niet zelden eene wondere mengeling van vroegere denkbeelden met verre van het oude afwijkende begrippen aantreffen, ontmoet men echter vele hem alleen eigene, of door niemand in zoodanig licht geplaatste gewigtige gedachten, en alleszins bruikbare wenken tot teregtwijzing, en verbetering van 't meest aangenomen stelsel, en om den geheelen inhoud der Heilige Schrift, en al het daaruit aangeleerde en aangenomene, dagelijks in oefening te brengen, en daardoor wijzer en beter te worden.

Wat nu, in het bijzonder, het boven aangekondigde Werk betreft, hetgeen hoogst waarschijnlijk vier bekwame Boekdeelen, in 8 Stukken, bevatten zal, de waardige Schrijver had dezen zijnen laatsten arbeid in 1806 met warme geestdrift aangevangen, en schijnt daarmede zelf zeer ingenomen geweest te zijn. Kort voor zijnen dood, ook deze laatste taak afgewerkt gekregen hebbende, liet hij het geheele Werk door twee zijner Vriendinnen tot tweemaal toe afschrijven, en, nadat hij vergeefs eene Inteekening beproefd had, om de drukkosten goed te maken, werd door eene derzelven de zorg voor druk en uitgave, in geval zij den Autheur overleven mogt, aangenomen, die dan ook vervolgens, bij zijnen beschreven laatsten wil, niet alleen in het wettig bezit van de Kopij dezes Werks gesteld, maar ook Eigenaresse geworden is van alle nog overige, onder hem berust hebbende Exemplaren zijner Werken, gelijk ook van alle andere godsdienstige opstellen en handschriften, die na zijnen dood zouden gevonden worden. Aan Haar, en de hulp van de andere tweede Vriendin van VAN VLOTEN, S. G. V. S. en A. M. J. B., hebben wij dan ook de tegenwoordige uitgave te danken.

Het Werk bevat eene welgemeende poging, om het moeijelijkste vraagstuk in de geheele zedelijke wijsbegeerte op te lossen. Dit vraagstuk komt hierop neder: „ Daar, volgens de Leer der Goddelijke Openbaring, het hooge opperbewind der Godheid over alles, ook over de zedelijke bedrijven der menschen, gaat; en, van den anderen kant, ieder mensch de vrije en zelfbepalende oorzaak zijner bedrijven is; op welk eene wijze kan men de schijn-

hare tegenstrijdigheid, hieruit ontstaande, volkomen uit den weg ruimen, zoodat Goddelijke oppermagt en zedelijke menschelijke vrijheid in de minnelijkste harmonie zamenwerken, om de eerste hare heerlijke, weldadige doeleinden met het menschdom te doen bereiken, niet alleen zonder de laatste eenigzins te krenken, maar zelfs, door aan hare vrije werkingen ongevoelig en ongedwongen die rigting te geven, dat de oogmerken des Algoeden juist daardoor, in alle gevallen, met zekerheid uitgewerkt worden; en men, bij de uitkomst van alles, ja van elke bijzondere gebeurtenis, zoo bij *individuen* als geheele maatschappijen, kerkelijke en wereldlijke, zeggen moete: God bleef Opperheer! de mensch bleef vrij! en de verwonderlijke zamenstemming dezer wederzijdsche werkingen, door het oneindig Verstand bewerkt, stelde eene uitkomst daar, die, in het gegeven geval, de best mogelijke was, en zeker allergeschiktst ter opvoering van het menschdom tot de volkomenheid." De wijze nu, waarop de Eerw. Schrijver de oplossing van dit gewigtig *problema* beproefd heeft, is geenszins eene nieuwe poging, om door afgetrokkene, wijsgeerige redeneringen dit raadsel te ontknoopen. In dezen doolhof heeft hij zich niet willen wagen, maar zich liever bediend van het veel zekerder geleide der Geschiedenis van het Menschdom. Hij doorliep, met den Bijbel in de hand, de oude Geschiedenis, vergeleek de verhalen der gewijde Schrijveren met 't geen andere Geschiedboeken vermelden, raadpleegde de geheele Kerk- en Wereld-geschiedenis, sedert den aanvang der Christelijke jaartellinge tot op onzen tijd, en poogde in alle de voornaamste lotgevallen, zoo der wereld, als van bijzondere personen, het gewenschte weldadig verband tusschen Gods regering en der menschen vrijheid proefkundig aan te wijzen.

In dit *eerste Deel* tracht hij eerst, in eene voorafgaande *Inleiding*, den waren oorsprong van het zedelijk bederf aan te wijzen, als niet te zoeken in de *onnoozelheid* of *zinnelijkheid* der eerste menschen, even weinig als de beschaving nu de grond is van de zedelijke vorming des menschdoms. Hier onderscheidt zich VAN VLOTEN ten sterkste van de zoogenaamde Neologen, door het bekende oude verhaal, in het eerste Boek van Mozes, voor ontwijfelbare geschiedenis aan te nemen. En zoo gaat hij ook vervolgens te werk met de opheldering en beoordeeling van den geheelen historischen inhoud der Mozaische

en

en volgende Schriften, met dat bepaald oogmerk, hetwelk hij zich in dit Werk had voorgesteld: waarin wij wel veel overeenstemming met MICHAËLIS, HESS, NIEMEIJER en anderen, maar desniettemin ook allerwegen den zelfdenkenden Man, die uit eigen oogen ziet, aantreffen. Dit eerste Deel vervolgt den draad der gewijde Geschiedenis tot den tijd van Samuel. Wij zien met des te meer verlangen de volgende Deelen te gemoet, omdat die ons, volgens het gegeven uitzigt in het *Voorberigt*, nader met de aangenomene grondbegrippen van den Schrijver zullen bekend maken; en wel bijzonder die afzonderlijke Verhandeling, waarin de *resultaten*, of hoofdgevolgen van al het beredeneerde, ter bereiking van het voorgestelde doel, door hem zijn bijeenverzameld. Waarom deze hoognoodige sleutel ons niet liever vooraf in handen gegeven? Hoe veel gemakkelijker zou zich alles laten lezen en verstaan? Wij willen intusschen gaarne gelooven, dat VAN VLOTEN daarvoor zijne voor hem voldoende redenen gehad hebbe, en durven, zoo veel wij uit dit eerste Deel kunnen oordeelen, met ruimte zeggen, dat, al ware het, dat ook in dit Werk de verlangde ontbinding van den allermoeijelijksten knoop juist niet werd gevonden, nogtans door hetzelve eene belangrijke bijdrage tot het regt gebruik der Bijbelsche Geschiedenis, rijk in voortreffelijke gedachten en nuttige inzigten, in het licht verschijnt, die wij aan elken Godsdienst- en Bijbelminnaar des te ernstiger aanprijzen, omdat dezelve, over 't geheel genomen, boven alle 's Mans overige schriften, in klaarheid en bevattelijkheid uitmunt.

De Leer der Gereformeerde Kerk naar den leidraad van de Heidelbergsche Catechismus verklaard en toegepast ter onderwijzing en stichting van ongeleerden. Iste Deel. Te Leeuwarden, bij J. W. Brouwer. 1809. *In gr. 8vo. XVI en* 352 *bl.*

Van denzelfden kundigen en boven velen zijner Ambtgenooten, in opgeklaarde begrippen omtrent de Christelijke Godsdienstleer, uitmuntenden Schrijver, die, sedert ettelijke jaren, onderscheidene schriften, over Godgeleerde onderwerpen, zonder naam heeft laten in 't

licht verschijnen, ontvangen wij nu eene voor ongeleerden vervaardigde verklaring van den Heidelbergschen Catechismus, die van alle andere tot hiertoe, in groote menigte, voorhanden zijnde uitleggingen van dit welbekende leerboekje merkelijk verschilt. De oordeelvellingen over dezen arbeid zullen ongetwijfeld vrij wat uiteenloopen. Aan sommigen zal de Schrijver, in vele opzigten, nog al te gehecht aan verouderde leerbegrippen toeschijnen, terwijl anderen zich in tegendeel aan verscheidene in dit boek voorkomende stellingen zullen ergeren; en dat wel te meer, nademaal er desniettemin 't zegel van Kerkelijke goedkeuring aan gehangen is. Wij voor ons zouden ons niet gaarne tot keurmeesters van 's mans regtgeloovigheid opwerpen. Grove afwijkingen, evenwel, hebben wij, zoo verre onze kennis te dien opzigte reikt, er niet in kunnen ontdekken. Men ziet echter, 't geheele werk door, zoo verre dit boekdeel gaat, dezelfde vrije denkwijze, die andere schriften, welke van dezelfde hand afkomstig schijnen, kenschetst, doorstralen. 't Moge aan onkundige en bevooroordeelde voorstanders van den Catechismus niet bevallen, dat de Schrijver wel eens aanmerkingen maakt over de wijze van uitdrukking, gegevene bepalingen en bijgebragte bewijsredenen, die met de meer gezuiverde Bijbelsche begrippen, welke, vooral in de laatste jaren, meer en meer bijval gevonden hebben, moeijelijk te vereffenen zijn, en dat hij niet zelden daarvan geheelenal afgaat. Zij, die de leer van de leerwijze behoorlijk onderscheiden, en zich geenszins aan een menschelijk opstel, evenzeer als aan de onfeilbare uitspraken der Bijbelschrijveren, verbonden rekenen, zullen met genoegen vernemen, dat de Schrijver sommige, thans bij vele nadenkende Leeraars van 't Hervormde Kerkgenootschap erkende, waarheden zoo vrijmoedig heeft durven zeggen, offchoon zij welligt zijne wijze van berispen en afkeuren van voorheen algemeen aangenomene leerbegrippen niet zullen goedkeuren. In den stijl en in de schrijfwijze zal men ook wat moeten overzien. De eerste is verre af van zuiver van taalfouten te zijn. Men stoot meermalen aan onaangename herhalingen, en soms is de Schrijver met zichzelven in wederspraak. Voor hun, die gaarne alles kort en krachtig uitgedrukt zien, zal de hem eigene langwijligheid wel eens vervelend zijn; maar voor de meeste ongeleerden, wier onderrigting door deze Catechismus-verklaring bedoeld is,

is, oordeelen wij deze wijze van ſchrijven niet zoo geheel ongepast.

Dit eerſte Deel gaat alleen over de veertien eerſte Afdeelingen van 't Heidelbergſche Onderwijsboek. Hier en daar hebben wij ons verwonderd over de wijze van ontwikkeling en verdediging van begrippen, die bij verlichte Godgeleerden reeds voorlang vrij wat tegenſpraak ontmoet hebben: b. v. van 't antwoord op de 5de vrage, *Ik ben van nature geneigd God en mijnen naasten te haten*, en op de 8ſte, *Zijn wij alzoo verdorven, dat wij ganſchelijk onbekwaam zijn tot eenig goed en geneigd tot alle kwaad? Ja wij, tenzij dan dat wij door den Geest Gods wedergeboren worden*; van 't oude verhaal omtrent de verleiding van onze eerſte voorouders door den Satan, Zond. III; van de leer omtrent de goddelijke ſtraffen der zonden, als zich ook, naar verdienſte, uitſtrekkende tot de aangeborene zonden, Zond. IV. Vrijere begrippen, evenwel, ontdekt men allerwegen: bij voorb. over 't misbruik van de leer der onmagt, bl. 82–88; over de ongeſchikte orde van betoog van de noodzakelijkheid der vereischte hoedanigheden in den Verlosſer, in de vijfde en zesde Afdeeling; over de onvoegzaamheid der ginds en elders voorkomende denkbeelden van *ſchuldbetaling*, *vrijkooping* en *genoegdoening*; over de wijze, op welke, of wel de reden, waardoor JEZUS Gods Zoon is; over de vereeniging van de goddelijke en menſchelijke natuur in een en denzelfden perſoon; over de ongepastheid van verſcheidene redeneringen, in de elfde, twaalfde en veertiende Afdeelingen, en vele andere onderwerpen.

Wij wenſchen hartelijk, dat de kundige Schrijver zijne voorgenomene taak gelukkig zal voltooijen, en dat ook dit geſchrift moge dienen, om vele nog niet genoeg gekende en tot godsdienſtig gebruik aangewende denkbeelden meer in omloop te brengen.

J. H. REGENBOGEN, Commentatio de Fructibus &c. — Dat is: *Verhandeling over het Nut en de Voordeelen, die de Menschelijkheid, Vrijheid, Koophandel, Nijverheid, Konsten en Wetenschappen, over geheel Europa, getrokken hebben uit den Heiligen Oorlog. Te Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon, 1809. *In gr. 8vo. XIV en* 358 *bl.*

Dat handeldrijvende Kooplieden wel eens zich te beklagen hebben wegens het uitblijven of te zoek geraken van belangrijke papieren naar Buitenlands verzonden, doet ons geen wonder, wanneer wij den spoed en de slordige onachtzaamheid, zoo niet ontrouw, nadenken, waarmede hier en ginds op de Postkantoren het werk der schifting, bezorging en voortschikking van brieven behandeld wordt. Maar een Geleerde, die zich deswege omtrent zijnen letterarbeid met regt te beklagen heeft, is voorzeker iets ongemeens. Intusschen nemen wij hierom te meer deel in het ongeval, het handschrift van den Heere REGENBOGEN bejegend; en grieft het ons ter zake van den roem der Vaderlandsche Geleerdheid, dat dit zijn Werk *over de Kruistogten*, door zulk eene noodlottige stremming in deszelfs afvaardiging naar Parijs, aldaar bij het Instituut tot bevordering van *Geschiedkunde en aloude Letterkennis* verhinderd werd om mede te dingen naar den uitgeloofden Eereprijs. Eenigzins vermeenen wij nogtans den Hoogleeraar van onvoorzigtigheid te moeten beschuldigen, dat hij, het pakje rigtende aan eenen Vriend te Parijs, om van dezen aan den Heer DACIER bezorgd te worden, in stede van eenen verzegelden *omslag* of *couvert* aan den ongenoemden luidende, zich bediend heeft van eenen bijgevoegden brief tot geleide op gezegd pakket gebonden. Dit toch was de reden, dat, naar luid der Voorrede, gezegde brief te Dordrecht *losgeraakt* van den bundel, weinige dagen eerder dan deze werd afgevaardigd, en dat de laatste, nu zonder *eenige* aanwijzing, of *adres*, op de *lage Swalue* aankomende, aldaar bleef liggen, en *geopend* werd van den Postmeester. Hoogst onaangenaam zeker was de aandoening van onzen Landgenoot, op het ingekomen berigt uit Parijs, dat zijne Verhandeling niet ontvangen was. Het gevoel van zij-

zijne teloorgestelde hoop en welligt geheel verloren arbeid vergelijkt hij, eenigzins overdreven, of met eene Oostersche grootspraak, bij de gewaarwording van *Pieter den Heremiet* na het verslaan van deszelfs opgeraapte benden tot den eersten Kruistogt, of bij den rouw der Christenen na hun verlies van het voormaals veroverd Heilige Land. Hoe het zij, 's Mans ijver noopt hem dra, ter nasporing van zijnen vermisten schat, tot eenen lastigen Kruistogt, die vruchteloos tot Antwerpen uitliep, waarna hij op zijne gelukkiger tehuisreize over Dordrecht, niet zonder dienstvaardige medehulp des Heeren VAN PAPENDRECHT, Schout dier Stad, de papieren wedervond ter plaatse en in dien staat, als gezegd is; dan nu, helaas! te laat, om van dezelve gebruik te maken voor het eerste doel hunner bestemming. Toegevende aan 's Mans gevoeligheid over zulk eene teloorstelling in het gewigtig bijkomend oogmerk van zijnen anders tijdig genoeg voltooiden letterarbeid, onthouden wij ons van streng te oordeelen over den opmerkelijken en warmen stijl van zijn verhaal in de Voorrede, bovenal scherp in het gispen van het gedrag des Postmeesters op de *lage Swalue*, daar hij te eenemaal zijne eigene onvoorzigtigheid met stilzwijgen voorbijgaat, welke wij, zonder hierom het gedrag op de Postkantoren te willen vergoelijken, als de ware oorzaak van de ramp hebben aangeteekend. Wij verblijden ons, integendeel, niet weinig, dat het stuk van hem is wedergevonden, en, in de eigen taal, waarin het was opgesteld, ter drukperse overgegeven. Ja, hoe meer wij de waarde en innige verdiensten van dit voortreffelijk Werk nadenken, te meer vleijen wij ons, dat de Heer REGENBOGEN, wegens de verijdeling van zijne toevallig mislukte hope, vergoeding vinden zal in den lof, dien wij hetzelve voorspellen durven, en gaarne van onzen kant toekennen.

Zoo merkwaardig een tijdvak *de Kruistogten* uitmaken in de Kerk- en Wereld-geschiedenis der Middeleeuwen, zoo belangrijk is het onderzoek en een vergelijkende toets wegens het heil en onheil, dat deze uitzinnige woede van het bijgeloof, vervolgens door gierigheid en staatzucht ondersteund en aangeblazen, op aarde gesticht heeft. Onzalig voorzeker waren de onmiddellijke gevolgen, en menigerlei sleep van jammer, welken deze gruwel der verwoesting baarde, die stroomen menschenbloeds vergoot, landen en steden ontvolkte, uitputtede en vernielde, alomme

 de

de uiterste verwarringen daarstelde, het schrikkelijkst bijgeloof en uitbundigst gezag der Pausen begunstigde. Maar het wijsgeerig oog ziet verder, om, is het mogelijk, uit den toenmaligen toestand der tijden, en meer afgelegene, dan toch heilvolle veranderingen, in het lot van Europa door gezegden ontzaggelijken schok te wege gebragt, het nuttig doel te ontwaren, waartoe de Goddelijke Voorzienigheid zulk een ontzettend kwaad gehengde. Zij is geregtvaardigd bij den Christen, en de schaal zijns oordeels slaat naar de andere zijde over, wanneer een blijkbaar gewigt van aangelegene duurzame uitkomsten en blijde standverwisseling de meergedachte voorbijgaande nadeelen rijkelijk opweegt. Aan zoodanigen hoogstnuttigen toets had reeds vóór jaren de schrandere ROBERTSON, in diens uitmuntende Voorrede voor zijnen *Karel den Vden*, zijne welversneden pen geheiligd, en voldongen, dat de Kruistogten den eersten rang verdienen onder de middelen, die tot de huidige beschaving van Europa hebben medegewerkt. Wij beroepen ons te meer op zijnen vermaarden arbeid, in onze moedertaal overgebragt, ten einde wij regt erlangen mogen, om ons verslag wegens dit Boekdeel van REGENBOGEN, in gelijken geest geschreven, en geheel aan dusdanig betoog, toegewijd, te bekorten voor onze Lezers, wien het geweigerd is hetzelve in te zien, zoo lang het niet, gelijk wij met ernst verlangen, hun ten behoeve vertolkt wordt. Immers de titel toont reeds de breede leest, waarop dit Werk geschoeid is, dat gewis, in het nasporen en openen van een aantal oude en echte bronnen, aan zijnen Opsteller ongemeenen arbeid kostede, en zich door juiste rangschikking van zaken, evenzeer als schranderheid en doorzigt van oordeel, ten meeste aanprijst. Ter staving van dit ons gezegde, willen wij, buiten staat, wegens ons bestek, tot bijzonderheden af te dalen, de lijst der Hoofddeelen, waarin zich de Verhandeling splitst, kortelijk doorloopen.

(H. I.) Beginnende met de onheilen, die Europa, bij het uitblijven van den Heiligen Krijg, vermoedelijk zouden getroffen hebben, wegens de toenmalige overmagt der Sarraceenen, de verdeeldheid tusschen de Rijken en Staten van ons Werelddeel, en de slavernij, waarin het Leenroerig stelsel de Volkeren gekluisterd hield; schetst hij (H. II.) vervolgens in het algemeen den invloed, welken die Oorlog oefende ter beschaving van het verstand en de zeden der vadzige menschen, welken hij moed en wakkerheid

heid inboezemde, en als 't ware in werkzaamheid bragt. (H. III.) Het boersche en verdrukte Volk leerde zijne waarde kennen, brak zijne slaafsche boei, herwon de Vrijheid. (H. IV.) De magt des dwingelandischen en woesten, ja ook wellustigen of luijen Adels werd gesnuikt. Koningen, door hem gedwarsboomd, namen, vooral in Frankrijk, toe in gezag, tot heil hunner ingezetenen. (H. V, VI.) Aldaar, gelijk mede in Duitschland, veroorzaakten ook de Kruistogten, dat velen, niet zonder begunstiging van den Vorst of Keizer, zich van het land in de steden nederzetteden, om veilig te zijn tegen de mishandeling der Baronnen. Dus wies in dezelve het getal der Burgeren aan, en werden zij met regten en vrijdommen beschonken, die grond lagen tot hare opkomst en bloei. (H. VII.) In Lombardije onttrokken zich en ontworstelden vooral de meest vermaarde Steden aan den Keizerlijken schepter en het geweld van Slotvoogden, waartoe de staatkunde der Pausen haar de hand bood; (H. VIII.) en was het van hier, dat zich in Italie vele welvarende Gemeenebesten vormden, ja ook de koophandel der Steden, vooral deel hebbende in het verzorgen, toerusten en afschepen der Kruisvaarders, zich snellijk uitbreidde. (H. IX.) Trouwens over geheel Europa, en in menigerlei zin, begon de Zeevaardij en Handel te ontluiken met en door middel van den Heiligen Oorlog. Hij maakte de Westersche Volkeren bekend met de pracht, levensgerijfelijkheden en weelde van Griekenland en het Oosten. Vooroordeelen, Zeerooverijen, en belemmeringen tegen het doen van koopmanschap, werden verbannen, te keer gegaan, of uit den weg geruimd; en de natuur der zaak zelve en de getuigenis der geschiedboeken leeraart, dat de Kruistogten, door hunnen verbazenden toestel, en beschaving der ruwe Natien, tot den bloei des Handels alomme hebben medegewerkt, met uitzondering van Engeland, welk in deze heervaarten of niet of minder deel nam. (H. X.) Vooral uit Griekenland en het Oostersch Keizerrijk, dat voor het aanwassend vermogen van Venetie en Rome in 't einde moest onderdoen, ten laatste onder de magt der Sarraceenen bezweek, ontleende Italie zijnen bloei, bragt in zijn midden deszelfs rijkdommen, konsten en den smaak voor wetenschappen over, en leerde hetzelve zijnen handel tot in de Indiën uitstrekken. (H. XI—XIII.) Ook waren het niet alleen die Oorlogen, welke tegen de ongeloovigen in het H. Land gevoerd werden, die in hunne ge-

vol-

volgen Europa nut en voordeel aanbragten; maar de Kruistogten, met gelijk eene geestdrift ondernomen, om de vijanden van Jezus naam, de Sarraceenen, uit Portugal te verdrijven, de Slavoniërs, een woest en ongeloovig volk in het Noordelijk Duitschland, te verdelgen, en Pruisfen, door middel der Teutonifche of Duitfche Ridders, van den Afgodendienst te zuiveren, hoe bloeddorftig en vernielend die Krijg gevoerd werd, hebben bij de uitkomst den Handel veel voordeels aangebragt, den Landbouw begunftigd, en de befchaving dier Landen uitnemend bevorderd.

(H. XIV.) Na dit algemeen en zeer uitgebreid betoog, treedt REGENBOGEN in het onderzoek van eenige bijzondere dienften en voordeelen, die de Handel uit den H. Krijg ontleend heeft: en ftaat hier op den voorgrond deszelfs opgang onder de Christenen, door de herhaalde vervolging, welke in dien tijd de Joden van hun te lijden hadden; en het uitvinden der Wisfelbrieven, waartoe de nood, gelijk het fchijnt, deze mishandelde natie bragt. Voorts toont hij aan, dat de Europeërs door de Kruistogten bekend zijn geworden met de Zijdeteelt en Suiker; verders, dat deze Oorlogen, waaraan het gezag der Paufen alle begunftiging toebragt, inzonderheid het geweld der Zeerooverij gefnuikt hebben; en eindelijk, dat toen het gebruik des Zeilfteens van de Sarraceenen door de Europeërs is overgenomen. (H. XV.) Bovendien fpoort REGENBOGEN na, welken bijzonderen aanwas konften en wetenfchappen getrokken hebben uit deze geweldige en herhaalde Oorlogen, waaraan voor het minst op het laatst de Godsdienst ten dekmantel diende: en meldt hij hier het gebruik der Windmolens, de vorderingen der Geneeskonst, met name der Scheikunde, en van andere takken der Wijsbegeerte, bij de Arabieren beoefend. Ook voert hij als een bewijs der vorderende befchaving van zeden aan, dat de Kerkgebouwen vermenigvuldigd werden, ftrengere boetdoeningen, bewijs dragende van aanftootelijk bijgeloof, zijn afgefchaft, ja ook de wreede Tournooi- of Ridder-fpelen verboden. Waarna hij nog onder bijzondere afdeelingen de ontluiking fchetst der Schilder-, Beeldhouw- en Bouwkunde, gelijk ook de beginfelen der Franfche en Duitfche Dichtkonst; en eindelijk den aanvang der beöefening van de Griekfche en Oosterfche Talen. (H. XVI.) Nog ftaat hij ten flotte ftil op de verbeteringen in den Landbouw en Handwerken, ontftaan uit het ftichten en bevoorregten

van

van een aantal Kloosters, waarin zij beoefend of aangemoedigd werden.

Leed doet het ons, dat wij geene proeve van 's Mans zakelijken en doorgaans overtuigenden betoogtrant uit dit Werk kunnen aanvoeren; wij hebben ons daartoe voorzeker te lang voor ons bestek opgehouden, om het gewigtige van deszelfs inhoud eenigzins voor onze Lezers open te leggen. Aangenaam zal het ons zijn, wanneer eene Vertaling, door of onder toezigt van den Hoogleeraar vervaardigd, ons hiertoe eerlang gelegenheid aanbiede. Genoeg zij het, wanneer wij nu zeggen, dat wij dit Stuk, tot eene Prijsverhandeling, ter beöordeeling voor Buitenlanders, in zijnen aanleg bestemd, als een sieraad beschouwen der Vaderlandsche Geleerdheid. Deszelfs taal heeft zich de Heer REGENBOGEN niet te schamen; maar bovenal gevalt ons de vrijheid van gevoelens en kracht van redekaveling, waarmede hij zijne zaak doorgaans bepleit. Over eene en andere drukfeil, behalve die op eene bijgevoegde lijst geplaatst zijn, willen wij hem, wegens zijne afwezigheid van de pers, geenszins beschuldigen. Gevoelig daarentegen, als wij zijn, over het toeval, welk den geleerden Schrijver verstoken heeft van zijne niet ongegronde hope om uitheemschen lauwer te behalen, wenschen wij, dat deze teloorstelling hem vergoed worde door een allezins gunstig onthaal van dezen waardigen arbeid onder zijne Landgenooten, ja in den wijderen omvang der geleerde wereld van geheel Europa.

Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis der Kerkhervorming in de Zestiende Eeuw, door JOHAN GEORG MULLER, *Hoogleeraar te Schafhausen. In twee Deelen. Iste Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Bijvoegselen van den Vertaler vermeerderd. Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg en Zoon. 1809. *In gr. 8vo.*

Op eenen tijd, dat een welmeenend onderzoek van echt Christendom den godsdienstigen belijder van Jezus leer bezig houdt, ten einde zich zoo wel te hoeden voor bijgeloof, als ongeloof, is elke bijdrage belangrijk, welke strekken kan, om de verbasteringen der godsdienstleer, zoo in bespiegeling, als praktijk, kenbaar te maken: en geen dienst kan hier gereeder, onpartijdiger en daardoor ge-

gewigtiger zijn, dan die der Kerkelijke Geschiedenis. Zij toch is het, welke niet de zaken in het afgetrokkene beschouwt, maar personen en zaken onder één oogpunt brengt, dezelve naauwkeurig vergelijkt, het verband van omstandigheden gadeslaat, en alzoo tot een besluit voert, waarop men zich veilig verlaten kan. En welk Christen, hij zij dan Protestant of Catholiek, stelt niet bovenal belang in dat gedeelte, welk de Kerkhervorming der 16de eeuw betreft, daar hetzelve ongemeen rijk is van onderscheidene oogpunten, voorstellingen, ervaringen en uitzigten? Veelvuldig is de arbeid der Geleerden, die dit belangrijke vak van verschillende zijden hebben beoefend, en onder hen is *Göttingen's* Hoogleeraar, Dr. PLANK, dermate beroemd wegens zijne uitvoerige en onpartijdige geschiedenis, dat dezelve inderdaad alles schijnt te bevatten, wat ter harer kennisse noodig is. Dan, wie zegent niet hartelijk den tegenwoordigen tijd der verlichtinge, welke aan den eenen kant alle bronnen opspoort, alle schuilhoeken doorzoekt, waar zich nog iet ouds vermoeden laat, maar tevens aan de andere zijde gereed is, om den onderzoekenden geest te schragen, en uit den, hier en daar verspreiden en dikwerf aan zeer weinigen slechts bekenden, voorraad mede te deelen? Het is althans de Heer MULLER, Schrijver van het alhier aangekondigde werk, die niet slechts de oudste oorkonden over het werk der hervorminge doorlas, maar tevens zich de gelegenheid ten nutte maakte, om, uit eene, thans nog aanwezige, Verzameling van Handschriften te *Schafhausen*, een aantal nog onbekende bijzonderheden op te delven, en door den druk gemeen te maken. Hij gaf dezelve, in de laatstvorige jaren, onder den algemeenen titel: *Reliquiën van oude tijden, zeden en gevoelens*, in 4 Deelen; en het 3de en 4de Deel, in den jare 1806 verschenen, bevat de *Gedenkwaardigheden* enz., waarvan wij nu eene breedere opgave bedoelen.

Na eenige voorafgaande *algemeene Aanmerkingen over de Geschiedenis der Hervorming*, waarin de Schrijver de laatste als eene belangrijke omwenteling beschouwt, en tevens zijn ontwerp voordraagt, niet om eene volkomene geschiedenis, maar alleen *enkele karakteristieke trekken* te leveren, die, behalve de reeds voorhanden zijnde geschriften, het oordeel des onderzoekers kunnen bepalen, doorloopt hij kortelijk de *Tijdperken der Hervorming* van den jare 1517 tot 1580, als een overzigt der geschiedenis.

Daar-

Daarna ontvouwt hij de *algemeene Behoefte eener Kerkverbetering*, op grond der, veelal verdiende, verachting van den Geestelijken stand, en der algemeen heerschende onkunde, bijgeloof en zedeloosheid, welke alle in zichzelve de zaden bevatteden eener geduchte verandering. Thans volgt eene beschouwing der *Grondstellingen van de Leer der Protestanten*, allezins merkwaardig door haren inhoud. De Schrijver bewijst uitdrukkelijk, dat de hoofdgrond nederkomt op het gezag der Heilige Schriftuur, en alzoo op de vrijheid van Leeraren en Leeken, om haar te lezen, hare leer te onderzoeken, en daaruit eenen regel des geloofs op te maken, onafhankelijk van eenig menschelijk gebod, dan voor zoo ver dit met de Schriftuur zelve overeenstemt, en tot zekerheid en rust van het geweten dient. De Hervorming was alzoo geenszins een opzettelijk beraamd ontwerp van geestelijke of wereldlijke staatkunde, maar had alleenlijk ten doel de vrijheid des gewetens; en hetgeen zij daarna wrocht, ter beperkinge van het gezag der Overheden, was meer een gevolg van tijden en omstandigheden, en daarom ook verschillende, zoo ten aanzien der Kerke-ordeningen, als der Kerkelijke Goederen. Dit alleen kan men als oogmerk aannemen, dat van den Leeraarstand alles zoude verwijderd worden, wat denzelven in de vervulling zijner gewigtige beroepspligten hinderlijk konde wezen.

Met de laatste beschouwing gaat verder gepaard de overweging der *Wijze van Kerkverbetering*, waarbij de Schrijver aantoont, dat de eerste hervormers voornamelijk bedoelden, de Kerk in de Kerk te verbeteren, zonder inroeping der staatkundige magt ter hunner ondersteuninge; doch dat alleen de tegenstand en onvoorziene onlusten de laatste daarin mengden, en zeer verschillende verordeningen te weeg bragten, die welligt, indien zij slechts tijdig en moedig waren daargesteld, eene algemeen nuttige wijziging zouden verschaft hebben.

Eindelijk, over de *Middelen ter bevordering der Hervorming* sprekende, oordeelt hij dezelve gelegen in eene hervorming zelve des staatkundigen stelsels, in de uitvinding der Boekdrukkunst, in de overzettingen des Bijbels in de Landtalen, in een aantal van nieuwe geschriften, in de betere inrigting der openbare Leerredenen, in de schouwspelen en volksliederen, in den moed van den Keurvorst van de Palts, in de besluiteloosheid des Keizers, en eindelijk in

in de vereenigde gevoelens en pogingen van een aantal Staatsmannen en Geleerden, overal met roem bekend.

Op deze beschouwingen laat de Schrijver volgen een *Aanhangsel van historische Nalezingen ter bevestiging en opheldering van de verhandelde Hoofdzaken*, waarin hij voor-eerst handelt over het *Verval van den Godsdienst en der Zeden*, en met getuigenissen staaft hetgeen hij te voren over de welverdiende verachting der Geestelijkheid had aangemerkt, als zijnde te dien tijde jammerlijk onkundig, diep bijgeloovig en aan allerlei ongebondenheden overgegeven, waaruit niets anders dan de heillooste gevolgen voor het volks-onderwijs en den openbaren geest moesten voortvloeijen.

Even zoo schandelijk was het gebruik, of liever misbruik, van den *Aflaat*, waaromtrent de Schrijver velerlei bijzonderheden mededeelt.

Hierna volgt een kort verhaal wegens den Rijksdag van 1530, de voorlezing der *Augsburgsche Confessie*, en den grooten indruk, daardoor veroorzaakt.

Voorts deelt de Schrijver, behalve de *Getuigenissen der Waarheid*, door FLACIUS en WOLF geschreven en reeds in het 2de Deel zijner hiervoor genoemde *Reliquiën* opgegeven, alhier nog nadere berigten mede wegens eenige soortgelijke Geschriften, die zeer juist dienen, om den geest des toenmaligen tijds te kenmerken.

Merkwaardig zijn, even zoo, zijne berigten wegens *het Lot der Kerkelijke Goederen*, zoo in het Kanton *Zurich*, als in *Engeland* onder Koning HENDRIK VIII; de verklaringen van LUTHER zelf wegens zijne *Vertaling des Bijbels*, en de beschrijving van het aandeel, welk FREDRIK MYCONIUS, Predikant te *Gotha*, gehad heeft in LUTHER's hervorming.

Eindelijk wordt dit Deel besloten met eene uitvoerige ontvouwing van *een Woord, hetwelk* FRANS I, *Koning van Frankrijk, van de gevolgen der Kerkhervorming zou gezegd hebben*, als bestaande in het navolgende gezegde: „ Deze „ nieuwigheid doelt op niets anders, dan op de omver„ werping der goddelijke en menschelijke Monarchie." De Schrijver doorloopt hier den aard en de gevolgen der Hervorminge, en toont, ter nadere stavinge van hetgeen hij te voren over de *wijze van Kerkverbetering* had aangemerkt, dat de oproeren en staatkundige onlusten, naderhand geboren, geenszins afstammen van de hervorming zelve, als wel-

welke alleenlijk het vrije onderzoek van godsdienstige zaken betrof, maar alleenlijk van het misbruik, dat dweeperij en staatzucht van dat duidelijk uitgedrukte oogmerk gemaakt hebben, waartoe velerlei bijzonderheden uit Duitschland's en Engeland's staatkundige geschiedenis hem de geschiktste gelegenheid aanbieden; waaruit hij dan regtstreeks het gevaar ontkent, welk in de hervorming, als zoodanige, zoude kunnen gelegen zijn, maar integendeel terugvoert tot de geduchte les der ervaringe, dat het kwaad, namelijk, op aarde zoo uiterst na grenst aan het goede.

Deze is de korte inhoud van het werk, dat voor ons ligt, en waaromtrent wij niet breedvoeriger kunnen zijn, zonder hetzelve uit te schrijven. Deszelfs opgave moet onze Lezers stellig overtuigen van de duizenderlei belangrijke bijzonderheden, welke zij in hetzelve te regt mogen verwachten. Inderdaad, heeft de Hoogl. MULLER, reeds door andere geschriften met roem bekend, zich zeer verdienstelijk gemaakt door de mededeeling van zoo vele stukken, uit oude Schrijvers, Staatsregisters, Akten der Regering, bijzondere Brieven en Handschriften, ontleend, welke een nieuw licht verspreiden over dat zoo merkwaardige tijdpunt van Kerk en Staat in de 16de eeuw. Wij verheugen ons allezins over deszelfs verschijning, ook in het Hollandsch, en wenschen, dat dit boek niet enkel moge beschouwd worden uit het oogpunt, alsof het alleenlijk voor Godgeleerden ware geschreven; maar, integendeel, als eene uitmuntende bijdrage tot de Geschiedenis, niet slechts der Kerk alleen, maar ook der Staatkunde en der Letteren, welke nog te meer gewigts heeft, omdat de Schrijver zelf de bronnen opgeeft, waaruit hij puttede, en alzoo de waarheid zijner gezegden met allerlei getuigenissen staaft: dragende dus dit werk, en bovenal de veelvuldige aanteekeningen op hetzelve, alle kenmerken van grondige geleerdheid, van onpartijdigen lust tot onderzoek, en van den welmeenendsten ijver voor de waarheid, zonder onderscheid van personen of partijen.

Ook de Vertaling komt ons voor in goede handen te zijn gevallen. Slechts eene enkele keer twijfelden wij aan getrouwe uitdrukking. Dus b. v. vinden wij, aan het hoofd der derde Rubriek, het woord *Protestantismus* door de *Leer der Protestanten* overgezet, en de Vertaler zegt in eene Aanteekening, zulks *duidelijkshalve* gedaan te hebben. Van dat oordeel verschillen wij geheel. De Hoogl.

MULLER gebruikt dat woord als kenmerkende de zaak in haren oorsprong, als wanneer zich de *eerste protesteerende* hervormers op de vrijheid des gewetens beriepen, en dus geenszins van *latere* Protestanten, die ook hunne vrijheid aan Canons en Formulieren van Kerkvergaderingen hebben onderworpen; waaruit dus volgt, dat de uitdrukking *Leer der Protestanten* veel te onbepaald en alzoo duister is. Nog hadden wij gewenscht, dat de Vertaler vele zijner *Aanmerkingen* onder den Tekst had weggelaten, daar zij dikwerf geheel niet in verband staan met het onderwerp, zoo als op bladz. 336, 337, 351, 357, vooral den uitval tegen FREDERIK II. van *Pruisschen* (Pruissen) op bl. 359, en tegen den Engelschen Koning KAREL II. op bl. 369, als welke alle berisping verdienen om derzelver onvoegzamen en oneerbiedigen toon, dien de oorspronkelijke Schrijver zoo zorgvuldig vermijdde, en nog bijzonderlijk den uitval tegen de Remonstranten, op bl. 372 en 373, die zeer onedelmoedig is, en daarenboven nog strijdig met de waarheid, omdat daarbij wederom wordt opgewarmd de, reeds duizendmaal wederlegde, bewering, alsof de geloofsbelijdenis van EPISCOPIUS ooit een rigtsnoer of formulier had kunnen zijn voor de gansche Broederschap. Met zulke weinig afdoende, twistzuchtige en verkeerde aanmerkingen wordt het werk van den Hoogl. MULLER dadelijk ontsierd, welks voortzetting, tot de 4 Deelen toe, wij anderzins met het wezenlijkst verlangen te gemoet zien.

Tafereelen van Konstantinopel, door FRIEDRICH MURHARD. *Naar de nieuwe verbeterde Uitgave uit het Hoogduitsch vertaald door* J. W. BUSSINGH, *Lid van het Koninklijk Instituut, enz. Iste Deel. Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1809. *In gr.* 8vo. 307 *Bl.*

Onlangs reisden wij, met den *Franschen* Burger OLIVIER, naar de Hoofdstad des *Ottomannischen* Rijks, en namen er, in diens van allen bijsieraad vervreemde Beschrijving, met allen genoegen de voornaamste bijzonderheden waar, welke zich aldaar opdoen (*). Thans zien wij *Tafereelen* van die zelfde Stad opgehangen, — Tafereelen

(*) Zie hier boven, bl. 164.

len van eenen *Hoogduitschen* Schilder. Gewis moeten *Tafereelen* zich anders voordoen, dan de *Beschrijving* van eenen man, die verklaarde „ zich niet te hebben willen „ bedienen van die schitterende kleuren, welke een oogen„ blik kunnen misleiden, maar welker uitwerksel zeer „ kortstondig en voorbijgaande is;" en zouden dus die beide Werken, over dezelfde Stad loopende, zich genoegzaam onderscheiden, uit hoofde van den aanleg. Dan dit onderscheid is te grooter, daar de Tafereelen, hier voor ons opgehangen, met het grootste vuur en de sterkste verwen geschilderd zijn.

Dezelfde voorwerpen vertoonen zich op verschillende tijden ongelijk; het is dus van aanbelang, te weten, wanneer deze Tafereelen geschilderd zijn. Dit tijdmerk ontbreekt. Alleen mogen wij uit eene aanteekening des Vertalers (bl. 82.) opmaken, dat dezelve niet van zeer late jaartekeninge zijn. Immers, bij het vermelden des Schrijvers wegens de gezindheid der *Turken* ten opzigte van de *Engelschen* en *Franschen*, merkt deze op: „ Het blijkt „ duidelijk, dat NAPOLEON de Groote, bij het vervaar„ digen dezer Tafereelen, nog niet tot de waardigheid „ van Keizer verheven was."

Wat hiervan zij, de Schrijver, zijne gewaarwordingen bij zijne aankomst te *Konstantinopel* beschrijvende, zou zeer eigenaardig, aan het hoofd dezer eerste Afdeeling, *Verrukking* hebben kunnen zetten. „ Wordt men," vraagt MURHARD, „ door dit gezigt, in de daad zoo verbazend verrast, is het zoo treffend, grootsch en majestueus, dat de beschouwer moet wanhopen hetzelve, over 't geheel genomen, immer naar deszelfs regte waarde te kunnen afschilderen? — Ja — ik beken het gaarne — zoo is het; nooit zal een mensch in staat zijn, het prachtige Amphitheater van den Thracischen zeeboezem, zoo als hetzelve zich waarlijk vertoont, volkomen te kunnen beschrijven. Altijd zal hij nog bijvoegsels leveren, zonder dat hij het onmetelijk geheel voltooijen kan. Duizend en duizendmalen op nieuw in oogenschouw genomen, ontwikkelt het, tot in het oneindige, bij elke nieuwe beschouwing, onuitputtelijke nieuwe schoonheden, en de ervarenste Schilder zal eindelijk te vergeefs zijn kunstvermogen aanwenden, om zulk eene onbeschrijflijke pracht door zijne verwen ten toon te spreiden." Hij onderstaat het echter, en vangt het aan op een' dag „ zoo schoon als er ooit een in de Elysesche velden zijn kan."

MULLER gebruikt dat woord als kenmerkende de zaak in haren oorsprong, als wanneer zich de *eerste protesteerende* hervormers op de vrijheid des gewetens beriepen, en dus geenszins van *latere* Protestanten, die ook hunne vrijheid aan Canons en Formulieren van Kerkvergaderingen hebben onderworpen; waaruit dus volgt, dat de uitdrukking *Leer den Protestanten* veel te onbepaald en alzoo duister is. Nog hadden wij gewenscht, dat de Vertaler vele zijner *Aanmerkingen* onder den Tekst had weggelaten, daar zij dikwerf geheel niet in verband staan met het onderwerp, zoo als op bladz. 336, 337, 351, 357, vooral den uitval tegen FREDERIK II. van *Pruissen* (Pruissen) op bl. 359, en tegen den Engelschen Koning KAREL II. op bl. 369, als welke alle berisping verdienen om derzelver onvoegzamen en oneerbiedigen toon, dien de oorspronkelijke Schrijver zoo zorgvuldig vermijdde, en nog bijzonderlijk den uitval tegen de Remonstranten, op bl. 372 en 373, die zeer onedelmoedig is, en daarenboven nog strijdig met de waarheid, omdat daarbij wederom wordt opgewarmd de, reeds duizendmaal wederlegde, bewering, alsof de geloofsbelijdenis van EPISCOPIUS ooit een rigtsnoer of formulier had kunnen zijn voor de gansche Broederschap. Met zulke weinig afdoende, twistzuchtige en verkeerde aanmerkingen wordt het werk van den Hoogl. MULLER dadelijk ontsierd, welks voortzetting, tot de 4 Deelen toe, wij anderzins met het wezenlijkst verlangen te gemoet zien.

Tafereelen van Konstantinopel, *door* FRIEDRICH MURHARD. *Naar de nieuwe verbeterde Uitgave uit het Hoogduitsch vertaald door* J. W. BUSSINGH, *Lid van het Koninklijk Instituut, enz. Iste Deel. Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1809. *In gr. 8vo.* 307 *Bl.*

Onlangs reisden wij, met den *Franschen* Burger OLIVIER, naar de Hoofdstad des *Ottomannischen* Rijks, en namen er, in diens van allen bijsieraad vervreemde Beschrijving, met allen genoegen de voornaamste bijzonderheden waar, welke zich aldaar opdoen (*). Thans zien wij *Tafereelen* van die zelfde Stad opgehangen, — Tafereelen

(*) Zie hier boven, bl. 164.

len van eenen *Hoogduitschen* Schilder. Gewis moeten *Tafereelen* zich anders voordoen, dan de *Beschrijving* van eenen man, die verklaarde „zich niet te hebben willen „ bedienen van die schitterende kleuren, welke een oogen„ blik kunnen misleiden, maar welker uitwerksel zeer „ kortstondig en voorbijgaande is;" en zouden dus die beide Werken, over dezelfde Stad loopende, zich genoegzaam onderscheiden, uit hoofde van den aanleg. Dan dit onderscheid is te grooter, daar de Tafereelen, hier vóór ons opgehangen, met het grootste vuur en de sterkste verwen geschilderd zijn.

Dezelfde voorwerpen vertoonen zich op verschillende tijden ongelijk; het is dus van aanbelang, te weten, wanneer deze Tafereelen geschilderd zijn. Dit tijdmerk ontbreekt. Alleen mogen wij uit eene aanteekening des Vertalers (bl. 82.) opmaken, dat dezelve niet van zeer late jaartekeninge zijn. Immers, bij het vermelden des Schrijvers wegens de gezindheid der *Turken* ten opzigte van de *Engelschen* en *Franschen*, merkt deze op: „ Het blijkt „ duidelijk, dat NAPOLEON de Groote, bij het vervaar„ digen dezer Tafereelen, nog niet tot de waardigheid „ van Keizer verheven was."

Wat hiervan zij, de Schrijver, zijne gewaarwordingen bij zijne aankomst te *Konstantinopel* beschrijvende, zou zeer eigenaardig, aan het hoofd dezer eerste Afdeeling, *Verrukking* hebben kunnen zetten. „ Wordt men," vraagt MURHARD, „ door dit gezigt, in de daad zoo verbazend verrast, is het zoo treffend, grootsch en majestueus, dat de beschouwer moet wanhopen hetzelve, over 't geheel genomen, immer naar deszelfs regte waarde te kunnen afschilderen? — Ja — ik beken het gaarne — zoo is het; nooit zal een mensch in staat zijn, het prachtige Amphitheater van den Thracischen zeeboezem, zoo als hetzelve zich waarlijk vertoont, volkomen te kunnen beschrijven. Altijd zal hij nog bijvoegsels leveren, zonder dat hij het onmetelijk geheel voltooijen kan. Duizend en duizendmalen op nieuw in oogenschouw genomen, ontwikkelt het, tot in het oneindige, bij elke nieuwe beschouwing, onuitputtelijke nieuwe schoonheden, en de ervarenste Schilder zal eindelijk te vergeefs zijn kunstvermogen aanwenden, om zulk eene onbeschrijflijke pracht door zijne verwen ten toon te spreiden." Hij onderstaat het echter, en vangt het aan op een' dag „ zoo schoon als er ooit een in de Elyseesche velden zijn

kan."

kan." Hoe veel moet zulks niet toegebragt hebben, om alle de voorwerpen te meer te doen uitkomen! — Hij zegt, onder andere uitboezemingen van verrukking: „En nu mogt ik aanschouwen, wat men voor het prachtigste en verhevenste in de geheele wereld houdt; ik mogt dat gezigt genieten, naar 't welk ik jaren lang zoo verlangend had uitgezien. Ik heb het meest majestueuze tooneel aangestaard, dat immer een menschenkind in zijne loopbaan op aarde vergund is te beschouwen; nimmer te voren heb ik zoo iets gezien, en nooit zal ik zulks wederzien, wanneer ik de kusten van Thracien weder zal verlaten hebben. Dagen lang kon men daar vertoeven, om met volle teugen onbeschrijflijke schoonheden als 't ware in te drinken; maar onnoemelijk zijn hier de bekoorlijkheden, en de beschouwer wordt nimmer verzadigd," enz.

De aard dezer Tafereelen ontvouwt de Vervaardiger. „Ik zal," zegt hij onder andere, „de eerste indrukken, welke de beschouwingen op mijnen geest gemaakt hebben, opteekenen; maar na menigvuldig en naauwkeurig onderzoek zullen zij eerst den Lezer worden medegedeeld. Ik zal het ondernemen, *Fragmenten* van het groot onbeperkt Tafereel der Turksche Hoofdstad te ontwerpen. — Geleid gij mij, beminnelijke Leerdochter der Natuur, bevallige Kunst, opdat ik de onbeschrijflijke schoonheden van den Thracischen Bosphorus met echte verwen schilderen moge!" Een weinig verder betuigt hij: „Indien men somtijds ondervinden mogt, dat verscheidene partijen van het tafereel in geheel andere kleuren uitkomen, dan in andere geschriften over dezen zelfden oord, dat hier en daar het koloriet wat te sterk is, en de afzonderlijke verwen niet genoeg ineensmelten, dat is mijne schuld niet, daar ik meen dat mijne eigene oogen nog zoo goed zijn, dat ik niet noodig heb door den bril van het vooroordeel te kijken; en, wordt men eens onvergenoegd op mij, men neme dan maar de moeite, om slechts deze weinig beteekenende en kunstelooze schilderij iets hooger dan gewoonlijk te hangen, zij zal toch altijd hare uitwerking doen. Ja men mag dezelve dan zoo hoog hangen, dat geen bijziend oog eener, met vooroordeelen bezwangerde Dame, geen lorignette van een' laatdunkenden Doctor dezelve bereiken kan. Ik ben onder bescherming van Merkuur in den hof van Circe, en schildere slechts voor de zulken, welke mij genegen zijn, terwijl ik mijne tafereelen naar de

Na-

Natuur inrigte. Welaan dan, men schiete zijne pijlen op mij af, ik ben buiten schoots." — Hoe veel winds! hoe veel zelfvertrouwen! dachten wij bij dit afschrijven. Die wind, dat zelfbetrouwen blijft hem bij, en straalt door in het geheele Tafereel van hem, die, als een Schrijver zonder vooroordeelen optredende, ter penne laat uitvloeijen: „ Men sla slechts de Reisbeschrijvingen van *Turkijen* en *Konstantinopel* na, overal vindt men klagten en verwenschingen, zelden iets anders, dan vrome wenschen, en spotternijen met de zeden en Godsdienst der Natie; en nergens eene onpartijdige beoordeeling van 't geen men gezien heeft, nergens eene naauwkeurige schifting tusschen den schijn en het wezen der zaak, nergens eene verdraagzame oordeelvelling over gewoonten en bedrijven."

De algemeene schets van *Pera* gaat gepaard met zeldzame ontmoetingen; die voortgezet worden in de beschrijving van de *Fransche* Gevangenen in *Pera* en derzelver ongelukkig lot, waar wij iets over den slag bij *Aboukir*, over Sir SIDNEY SMITH, en een ongunstig oordeel over Lord ELGIN aantreffen. Het bezoek met eenige *Franschen* bij den *Italiaanschen* Kok JAKOBA is vol onderhoudende, schoon meestal kleine voorvallen. De Karakterschets der Inwoneren van *Pera*, zoo *Muzelmannen* als *Europische* en *Aziatische* Natien, is een tafereel, dat ons over 't algemeen wel bevallen heeft. Van *Raguza* en de *Raguzanen* treffen wij hier eene vrij uitvoerige melding aan, den Schrijver door een' *Raguzaner* medegedeeld. De *Duitschers* beschreven hebbende, zegt hij van de *Hollanders*, dat zij meest met die niet onvoordeelig afgemaalde *Duitschers* overeenstemmen. „ Zij houden zich ook nog veel aan de gewoonten van hun Vaderland. Winzucht, echter, geeft hun in hunnen handel en ondernemingen verre boven de *Duitschers* den voorrang; en men heeft niet weinig voorbeelden, dat zij te dezer plaatse een aanmerkelijk vermogen verkregen hebben. Maar hunne al te groote winzucht maakt ook niet zelden dat zij verliezen lijden, wanneer zij zich een bijzonder groot voordeel beloofden. Het is bekend, dat zij hunne schepen doorgaans sterker bevrachten dan eenige andere Natie, welke ter zee handel drijft; maar bij geene Natie is ook de lijst der verongelukte schepen op de Middellandsche Zee, al het overige gelijk gesteld, groooter dan bij de *Hollanders*." — Het verwonderde ons, dit lezende, dat de Heer BUSSINGH,

 die

die hier en daar eene kleine aanteekening maakt, of hier geene geplaatst hebbe, om de aangetaste eer onzer Scheepvaart te handhaven; dewijl het eene bekende zaak is, dat in de *Turksche* Havens de *Hollandsche* Schepen altoos ten inladinge den voorrang boven alle andere Zeevarende Natien gehad hebben. Waarlijk onze als zoo *winzuchtig* beschrevene Natie droeg zorg voor geschikte Schepen en wel afgerigte Schippers en Scheepsvolk. De Vertaler had hier, even als bl. 150 in een ander geval, aan den voet der bladzijde wel mogen zetten: „ Men herinnere zich, dat de Schrijver een *Duitscher* is!"

De beschrijving van de zeden en levenswijze der Inwoneren van *Pera* heeft ons over het geheel voldaan. Woelingvol en op vele plaatsen zeer zwellende is de beschouwing van *Pera* aan de westzijde. De Reiziger trof hier eenen aangenamen zomerschen dag op het water; de zilveren baren rolden zachtjes daar henen, en zij waren ras aan den levendigen oever der groote Hoofdstad aangeland. Onbeschrijflijk is het gezigt, hetwelk hier aan alle kanten de oogen boeit. Gaarne had hij in het midden van de haven, daar, alwaar de Zon zich met hare gouden stralen in de zilveren vlakte spiegelt, en als 't ware milliarden gouden vonken verspreidt, uren lang willen vertoeven, om het prachtige der beide oevers in de volkomenste schoonheid te beschouwen, en het bekoorlijke daarvan met volle teugen als in te drinken; maar te vergeefs zocht hij den roeijer van den Tschaïk daartoe over te halen. — In dezen verrukten toon gaat een verder overzigt langs de Zeeëngte voort. De Reede van *Konstantinopel* levert hem de drukste tooneelen, die voortgezet worden door 't gewoel der menschen in de straten dier Hoofdstad, „ waar geheele stroomen van menschen af en aan vloeijen, waar een geraas alsof het dondert uit dikke zwarte wolken van volk gehoord wordt. Het is alsof ik mij op een schip bevinde, hetwelk op de op- en nedergaande golven nu eens regts, dan links geschokt wordt, en waarop men vol angst en vrees is voor den bliksem, waarmede de magtige hand van Jupiter dreigt te treffen."

In dezen zelfden trant wordt voorgesteld het gewoel in de straten; en is ook de beschrijving van den *Basar* en andere Tentoonstellingen van Koopwaren niet weinig gekunsteld. Dit zelfde liet zich wachten bij den uitstap naar *Scutari*, bij het gezigt naar de kust van *Europa* en *Asia*, waar hij vermoeid werd door het beschouwen van zoo

vele betooverende schoonheden, welke hij poogt te teekenen.

Afwisselend is een volgend Hoofdstuk, 't geen eene treffende Ontmoeting tusschen een' *Arabier* en *Oostenrijkschen Officier*, met de oplossing van dit aandoenlijk voorval, beschrijft.

De Vrijdag te *Konstantinopel*, *Arabische* potsenmakers in de Koffijhuizen, Menagerie van den Grooten Heer, enz. enz. maken het laatste gedeelte dezes Boekdeels uit. De aanhef van 't zelve zal onze aankondiging besluiten. „ Het is Vrijdag, de gewone Sabbath der *Turken*. Badende in den zaligsten wellust, hebben de rijkste en vermogendste lieden in de Hoofdstad, in derzelver prachtige Harems, in de zachte armen hunner geliefdste, uitgelezenste schoonen, den nacht doorgebragt; en niet minder te vrede hebben ook de minvermogende en arme, in hunne hutten van hout en leem, de liefde gehuldigd. Dit toch gebiedt de wet van den Profeet. De purperen stralen van Aurora wekken een ieder op, om van hunne Divans te verrijzen, zij mogen dan met gouden of zilveren stoffen, of met matten van stroo gedekt zijn; en op een' meer feestelijken en luiden toon, dan op de gewone werkdagen, laten zich, van alle de hoeken der Stad, de stemmen der Muezems, van de Minarets der Dschamiën, Moskeeën, en Kapellen, hooren. Het uur van het morgengebed is daar, en de oneindige almagtige Regeerder van alles, wat wezen en aanzijn heeft, moet reeds in die oogenblikken gehuldigd en aangebeden worden, waarin de eerste gloed van het vrolijke morgenlicht zich aan den blaauwen zuiveren hemel vertoont, en eén nieuw verfrischt leven aan al het geschapene mededeelt."

De Vertaler betuigt, zoo veel mogelijk, in den geest van den Schrijver zich ingedrongen, en geene slaafsche woordelijke, maar eene ongedwongene vrije Vertaling aan zijne Landgenooten geleverd te hebben. De Vertaling is ons, over 't geheel, wat de losheid aanbelangt, wel bevallen; doch in den geest des Schrijvers hebben wij doorgaande geen genoegen gevonden. — Met nog twee Deelen zal het Werk compleet zijn.

H. TOLLII Oratio de fine Statistices, quae vocatur, hodiernae; publice habita die X Junii MDCCCIX, quum in Academia Hollandiae Regia Professoris Statistices hodiernae, Artis Diplomaticae et Historiae Belgicae munus auspicaretur. Lugd. Bat. apud *Haak et Socc.* 1809.

De Heer TOLLIUS, weleer Hoogleeraar te *Harderwijk*, daarna te *Amsterdam*, vond zich door de staatsonlusten genoodzaakt, zijn ambt en vaderland te verlaten, en ziet zich thans, na een verloop van vijfentwintig jaren, door 's Konings goedwilligheid, herroepen en aan de Leidsche Hooge School tot eenen post verheven, die inderdaad nieuw mag heeten, daar hij de eerste is hier te lande, aan wien het onderwijs in de *Staten-kennis* te beurte valt, als welke niet ten onregte aan de leerschole der oude Staats-oorkonden en Nederlandsche Geschiedenis wordt verbonden. Geen wonder alzoo, dat de keuze van een onderwerp zich juist tot dit nieuwe vak bepaalde, wanneer de Hoogleeraar zijnen post zoude aanvaarden, en wel tot de ontwikkeling van het oogmerk der hedendaagsche Staten-kennis. Dank zij onzer Hollandsche Taal, welke den zin van het verlatijnde en vergriekschte woord *Statistice*, of van het Hoogduitsche *Statistiek*, volkomen uitdrukt!

Zoo zeer zich de Geschiedenis, bij de uitbreiding der maatschappijen, als onontbeerlijk aanprijst voor de burgerlijke regering, zoo veel te meer loopt dan in het oog de noodzakelijkheid eener algemeenere kennis van staten en wetgevingen, ten einde daaruit waar te nemen, te kennen en te beschrijven datgene, wat de ervaring leert, dat tot derzelver hulp en bloei zoude mogen daargesteld worden. Ook hierin oordeelt de Hoogl., dat het oogmerk der Staten-kennis in het algemeen gelegen is. Zij grondt zich op het ware en nuttige der geschiedenis zelve, om, alzoo aan den eenen kant door geene ligtzinnige dwaling verleid, of door verkeerde voorstellingen beangstigd te worden. De tegenwoordige tijden vooral maken het juiste oordeel wegens de hedendaagsche Staten uitermate moeijelijk, zoodanig dat de naauwkeurigste opmerking en de grootste onpartijdigheid alleen tot gidsen zullen kunnen dienen; terwijl dezelfde handelwijze omtrent de nasporing van de wetenschappen, kunsten, landbouw, handwerken,

fabrieken, trafieken en koophandel, alleen een regtmatig besluit wegens het nuttige kan aan de hand geven. Hoe ingewikkelder zulk een onderzoek zij, des te meer valt deszelfs gewigt en noodzakelijkheid in het oog, om zulk eene taak niet langer over te laten aan de behandeling van afzonderlijke, zoogenoemde staatkundige tinnegieters, maar te onderwerpen aan eene geregelde en openbare overweging der hooge scholen, opdat alzoo de echte geleerdheid uit de tegenwoordige voortgaande beschaving en ervaring de gepaste regelen voor de zuivere staatkunde der volken opmake, voorstelle en aanbevele.

Deze is de inhoud der alhier aangekondigde Redevoering. Zij prijst zichzelve aan door het licht, waarin het onderwerp uit onderscheidene oogpunten gesteld wordt, door hare eenvoudigheid, levendigheid en sierlijkheid, zoodanig dat men bij derzelver lezing geenszins den man van ver gevorderde jaren ontdekt, die, zoo als het in den beginne voorkomt, juist uit dien hoofde, tegen de behandeling van een nieuw schoolsch vak zoude opzien. Integendeel wekt de gansche voorstelling het zeer gunstig vermoeden, dat ook dit nieuwe onderwijs in den Hoogl. TOLLIUS eenen allezins bekwamen meester zal aantreffen, die, zijne reeds met roem bekende kundigheden aan wijze ondervinding parende, al dien dienst aan het Vaderland zal leveren, welke immer van hem zal mogen gevorderd worden. Ook de Inleiding en het gewone Slot, het doorgaande Latijn, de verschillende wendingen der welsprekendheid en de kracht van voorstelling, onderscheiden den Man van smaak en kennis. Hartelijk wenschen wij, dat een aantal Jongelingen, vooral zij, die zich aan de Regtsgeleerdheid wijden, het zich ten pligt zullen maken, om deze nieuwe gelegenheid ter uitbreidinge hunner kennisse zorgvuldiglijk te bezigen.

JOANNIS MELCHIORIS KEMPER, Oratio de Moralium Disciplinarum Dignitate ad cæteras Disciplinas comparatâ. Lugd. Batav, apud *Haak et Socc*, 1809.

In deze Redevoering, waarmede de Hoogleeraar J. M. KEMPER zijnen post aan de Koninklijke Hoogeschool te Leyden plegtig heeft aangevangen, handhaaft de Redenaar de zedelijke wetenschappen tegen de blaam, dat zij in nuttigheid,

 naauw-

naauwkeurigheid, juistheid, waarheid, en *vooral* in zekerheid en vastheid, voor de overige wetenschappen, met name de Natuur- en Wiskundige, zouden moeten wijken en onderdoen; en hij doet zulks met zoo veel bevalligheid, kracht en nadruk, in zulk eenen schoonen en zuiveren Latijnschen stijl, op zulk eene bescheidene, mannelijke en overredende wijze, zonder die wetenschappen, welke men ten koste der zedelijke zoekt te verheffen, eenigermate gering te schatten of iets van hare waarde te ontnemen, dat wij geenen oogenblik aarzelen dit werk van den Heere KEMPER onder de beste en fraaiste Latijnsche Redevoeringen, die van tijd tot tijd in ons Vaderland het licht zien, eene vereerende plaats toe te kennen.

Daar de inhoud van dit uitmuntend stuk reeds elders breedvoerig is opgegeven, achten wij met deze korte aankondiging te kunnen volstaan. Waarbij wij alleenlijk nog moeten opmerken, dat ons de plegtige aanspraken, door den Hoogl. gedaan, bij uitnemendheid fraai, gepast en doeltreffend zijn voorgekomen. Zij hebben ons alle ongemeen behaagd, en inzonderheid *die* aan de Heeren *Curatoren*, wegens het verband, waarin dezelve tot het hoofdonderwerp der Redevoering zelve staat, en haren ongezochten en natuurlijken overgang; *die* aan de Heeren SIEGENBEEK, CRAS en DE BOSCH, wegens haren treffenden en roerenden toon, en *alle* wegens hare onopgesmukte sierlijkheid, keurige bescheidenheid, eenvoudige hartelijkheid en echt oratorischen zwier.

Dat de Heer KEMPER gezondheid en aanmoediging bij voortduring genieten moge, om in zijnen nieuwen post met vrucht werkzaam te kunnen zijn! — dit wenschen wij van harte; — dat hij (wordt onze wensch vervuld) door zijne geleerdheid, beschaafde kundigheden en talenten, gevoegd bij zijnen edelen ijver voor de wetenschappen, den letterkundigen roem van ons Vaderland in het algemeen, en dien van de Leydsche Hoogeschool in het bijzonder, op eene luisterrijke wijze zal helpen handhaven, — dit verwachten wij zeker.

De Starrekunde, *door* HENDRIK HARMEN KLIJN. *Te Amsterdam, bij* Immerzeel en Comp. 1809. *XVI en* 86 *bladz.*

Uit het Voorberigt worden wij ontwaar, dat een kring van vrienden en bloedverwanten van beiderlei geslacht de uren van uitspanning, in plaats van dezelve met het nietig spel te verkwisten, voor elkander zoo nuttig pogen te doen zijn, als mogelijk is, dezelve nu eens aan de bewondering

van

aan de voortreffelijke voortbrengselen der Teeken- of Graveerkunst, dan eens aan de Toonkunst, en dan weder, minder afgebroken, aan het geheel overzien van deze of gene wetenschap toewijdende. In het vorig winterjaargetijde hield men zich met de Starrekunde bezig, en op aller uitnoodiging waagde het de Heer KLIJN, die mede tot den aangeduiden kring behoorde, aan het einde van den afgewandelden weg, den voortgang en de ontwikkeling, zoo wel als de verhevenheid dezer wetenschap, in de taal der Dichtkunst, voor de verbeelding terug te roepen en aanschouwelijk te maken.

Hieruit is dus het voor ons liggend Dichtstuk ontstaan.

Dat de Heer KLIJN den Lezer met den oorsprong en de bedoeling van hetzelve kortelijk bekend maakte, keuren wij goed; doch het gepaste en nuttige eener geheele Verhandeling *over de gezellige verkeering*, *het vermakelijke der wetenschappen* en *het spel* zien wij juist niet in. Dat de Schrijver met zijne bloedverwanten, vrienden en vriendinnen de uren van uitspanning op de gemelde wijze besteedt, zal wel, in deze dagen, geen verstandigen Lezer vreemd of zonderling voorkomen, en voor die nietsbeduidende wezens, welke elken avond, dien de Hemel schenkt, als *automaten* aan de speeltafel zitten, en zich niet begrijpen kunnen, dat er buiten die speeltafel eenig vermaak op de wereld mogelijk zij, heeft KLIJN zijn Dichtstuk toch wel niet geschreven.

Doch de wijdloopige en eenigzins vervelende *Voorrede* zal ons niet tegen het Dichtstuk zelve innemen. Het is een tafereel van den oorsprong, voortgang en de verhevenheid der Starrekunde; eene stoffe, der schoone en edele Dichtkunst allezins waardig. Wij hebben het stuk doorgaans met het grootste genoegen gelezen, en bevonden, dat de dichterlijke behandeling ook het schoon en edel onderwerp, dat zeker niet gemakkelijk te behandelen was, waardig is. Op de eenheid van het stuk, op de schikking der deelen, op de orde en het verband, in hetzelve heerschende, hebben wij niets aan te merken; terwijl onderscheidene schoone en krachtige regels ons overtuigen, dat de maker met een edel vuur, voor zijne edele bespiegelingen voegende, is vervuld geweest.

Hier en daar echter (wij mogen het niet ontveinzen) hebben wij iets aangetroffen, dat ons gebrekkig voorkwam. Men moge het al onder feilen van gering belang rangschikken, — deze feilen ontsieren toch het Dichtstuk; hetwelk te meer te bejammeren is, daar de meeste van dezelve bij eene oplettende beschaving gemakkelijk hadden kunnen worden weggenomen.

Wij vertrouwen, dat de Heer KLIJN, wiens verdiensten wij gaar-

gaarne erkennen, het ons dank zal weten, dat wij hem met bescheidenheid op deze geringe vlekken opmerkzaam maken, en zullen daarom voor hem, met korte woorden, de aanmerkingen opteekenen, welke ons onder het lezen zijn voorgekomen.

Over het geheel genomen, komt ons de *versificatie* van den Dichter niet zeer vloeijend voor. Wij hebben eenige harde en stootende regels aangetroffen. Zoo laten zich de volgende, wegens het menigvuldig bezigen van '*t*, niet gemakkelijk lezen:

„ Hij houdt niet slechts zijn oog op '*t* geen hij ziet geslagen,
Maar durft, waar hij zich keert, naar '*t* nog verborgen vragen;
Hij baant in 't *kenbaar ruim* 't *geen hem omringt, zich* 't *spoor*,
En dringt tot 't *diepst* geheim der zigtbre schepping door.
Ja, '*t* geen het vlak der Aard', de brandingen der golven,
Of de Oceaan in '*t* diepst houdt van zijn' schoot bedolven,
Brengt hij, ondanks den nacht *die* 't *al bedekt, in* 't *licht*."

Offchoon wij voornamelijk den derden regel bedoelden, hebben wij echter een' geheelen zin afgeschreven, om te doen zien, hoe de gemelde *aphaeresis* in elken regel voorkomt. Een keurig Dichter zorgt ook, om niet dan in de hoogste noodzakelijkheid twee *t. t.* op elkander te laten volgen. De Heer KLIJN doet zulks meermalen, en in den opgegevenen vierden regel begaat hij deze fout dubbel. Wie toch kan zonder horten en stooten lezen: „ En dringt tot 't diepst"? en hoe hard is niet: „ die 't al bedekt, in 't licht,"? En niet slechts op eene enkele plaats, maar overal hebben ons die '*t* '*t* gehinderd. Het geheele stuk is er als mede doorzaaid. Eene menigte van voorbeelden zouden wij hiervan kunnen opgeven. Deze alleen nog:

„ En toch is '*t* niets bij '*t* veld waarin ge uw' blik thans slaat."

welke regel tevens eene stroefheid verkrijgt door de vele woorden van ééne lettergreep.

„ '*t* Is '*t* leven, '*t* welk dat veld" .....

„ Bepaal van '*t schepslenheer* '*t* nog onbepaald getal:
En '*t* wordt bij '*t starrenheer*, die 't nameloos heelal" enz.

Bladz. 3. zegt de Dichter:

„ Brengt hij, ondanks den *nacht* die 't al bedekt, in 't licht:
Waar is de onbuigbre *magt*, die voor zijn *kracht* niet zwicht?"

Daar

Daar de klemtoon hier op *nacht*, *mugt* en *kracht* valt, laten zich deze beide regels zeer onaangenaam lezen. De kundige Lezer zal een soortgelijk gebrek in de reeds opgegevene regels bij de woorden 't *schepslen*HEER en 't *starren*HEER reeds opgemerkt hebben. Het komt mede voor in de volgende bladz. 3:

„ De dampkring, 't schittrend *licht*, het vloeibaar element,
Waar langs hij, snel als 't *licht*, trots allen weêrstand rent,"

en bladz. 13.

„ Vertoon mij hoe zijn geest eens aan deze aarde *ontvlugt*,
Zich, met de stoutste *vlugt*, verhief in 't ruim der *lucht*."

Het herhaald gebruiken van het woord: *weêr* heeft ons in de volgende regels gestooten; bladz. 20.

„ *Weêr* met versnelde vaart in 't eindloos ruim ontvlieden,
En eerst aan 't nageslacht hun zachten glans *weêr* bieden,
Of die, nooit *weêr* gekeerd aan 't zigtbaar ruim der lucht"

Somtijds is de *woordvoeging* ook verkeerd. B. v. bladz. 21.

„ En toch is 't uwer waard, ô Mensch! dat dit uw' geest
Ten edelst worstelperk *is van zijn kracht geweest*."

en bladz. 25:

„ Als Rijksvorstinnen, die het gansch heelal regeren,
Zag hij zich al wat leeft voor haren troon vernêeren."

Bladz. 13 en 14 lezen wij:

„ Wie dorst, wat tegenstand hij rondsom zich zag grimmen,
Als *Phaëton* de kar des zonnegods beklimmen?
Maar door zijn vaste kracht gewaarborgd voor den val,
Zijn blikken werpen door het onbegrensd heelal?
En thans, (het geen hij dacht en hoopte en vast vertrouwde)
Een andre schepping in het schoonst verband aanschouwde?"

De beide laatste regels leveren, naar ons inzien, geen zin op. Immers wij begrijpen niet, waar *aanschouwde* op slaan moet. Zoude dit niet kunnen weggenomen worden, door die regels dus te lezen:

En thans (het geen hij dacht, ja! zeker mogt vertrouwen)
Eene andre schepping, in het schoonst verband, aanschouwen?

Bladz.

Bladz. 16. zegt de Dichter:

„ Als 't briesschend hengstgespan, in 't vast gareel geslagen,
Dwingt zij (de zon) 't Planetenheer het juk dier wet te dragen."

Schoon wij wel vatten, wat de Dichter hiermede zeggen wil, drukken echter deze regels *letterlijk* uit: „ Gelijk het hengstgespan 't planetenheer dwingt het juk dier wet te dragen, zoo ook dwingt de zon" enz. Ook kunnen zij beteekenen, „ dat de zon het planetenheer dwingt het juk van hare wet te dragen, even als zij *daartoe* dwingt het briesschend hengstgespan, in 't vast gareel geslagen."

Bladz. 30, laat de Dichter *het hart het veld beploegen!* *Nacht* brengt hij nu eens onder het *mannelijk*, dan eens onder het *vrouwelijk* geslacht; *omsluit'ren* houden wij voor eene *syncopé*, die, onzes inziens, niet mag gebruikt worden. Wijders schrijft de Heer KLIJN *u zelve* voor *u zelv'* of *u zelven*; *zij, voor wien*, in plaats van *zij, voor wie*; *Bollen, welks*, in plaats van *Bollen, wier*; *heilgé eerbied* voor *heilgen eerbied*, in den 4den naamval; *'t starrenheer*, *die 't heelal doorsnellen*; *gij schonk* — *gij kon* enz. en bijna overal *hetgeen* voor *hetwelk*. Het lust ons niet, hier langer bij stil te staan. Veel liever onthalen wij onze Lezers nog op eenige schoone regels uit dit Dichtstuk. Wij kiezen daartoe de volgende:

„ Waar is de tegenstand (,) die thans zijn' (NEWTON'S) geest bepaald(t)?
Hij rukt zich los van 't stof, door 't schittrendst licht bestraald,
Het zigtbaar grootsch heelal zinkt neder voor zijn schreden,
De blaauwe gordel scheurt, — hij waagt het voort te treden:
Geen *Zon*, geen Starrenheer zweeft thans voor zijn gezigt;
Een nooit aanschouwd geheel daagt op in 't treffendst licht:
't Zijn Zonnestelsels, die, in de eigenste oogenblikken,
Naast Zonnestelsels zich in de eeuwge loopbaan schikken.
Nu zwaait de ontvlamde geest zijn' vasten tooverstaf;
Schept, denkt, ziet, met een' blik dien nooit iets grenzen gaf,
Nu Zonnestelsels die naast Zonnestelsels zwaaijen,
Daar ze om één *middenpunt*, een *Scheppingszon* zich draaijen,
En deze onmeetlijkheid geen speelbal van het lot, —
Maar door één magt .... hij beeft, zinkt weg, — en stamelt: *God!* ...."

De Heer KLIJN gevoelde de noodzakelijkheid, om het een en ander, in dit Dichtstuk voorkomende, nader toe te lichten en te bevestigen; en hieraan zijn wij de Aanteekeningen, achter het Dichtstuk gevoegd, verschuldigd. Zij zijn van den verdienstelijken Genees- en Natuurkundigen J. E. DOORNIK,

NIK, 's Dichters hooggeachten Vriend, en strekken ter opheldering van eenige plaatsen uit het Dichtstuk.

Ten aanzien van de Geschiedenis der Starrekunde, heeft het Werk van BAILLY, *Hist. de l'Astron. anc. et mod.* den Heere DOORNIK gewigtige diensten bewezen, schoon hij ook eene enkele keer (en, naar het ons voorkomt, te regt) van dezen beroemden Schrijver moge verschillen. Wij treffen in deze aanteekeningen korte, doch voldoende onderrigtingen aan over zeer aangelegene zaken, gelijk, onder andere, over *den Oorsprong der Starrekunde*, over *de Starrewigchelarij*, over HIPPARCHUS, THALES, PTOLOMEUS, PUERBACH, REGIOMONTANUS, COPERNICUS, TYCHO BRAHÉ, KEPLER, GALILEUS, HUYGENS en NEWTON, wordende inzonderheid aan de groote verdiensten van COPERNICUS, KEPLER en NEWTON de verschuldigde hulde bewezen; terwijl mede nog met een kort woord gewag wordt gemaakt van de latere ontdekkingen door HERSCHELL, PIAZZI, OLBERS en HARDING.

Wij bedanken den Heere DOORNIK voor deze lezenswaardige aanteekeningen; doch het doet ons leed, dat de geleerde en verdienstelijke Man, die de pen zoo wél weet te voeren, zich zoo weinig toelegt op eene *zuivere* spelling zijner schoone Moedertaal.

Puntdichten van P. G. WITSEN GEYSBEEK. *IIde Boek. Te Amsterdam, bij* P. G. en N. Geysbeek. *In gr. 8vo. 64 Bl.*

Hetzelfde oordeel, dat wij over het eerste Stukje dezer *Epigrammen* geveld hebben, geldt ook ten aanzien van dit tweede. Er komen hier weder fraaije en geestige verzen voor, welke het niet aan het benoodigde zout ontbreekt; ook weder, gelijk in het vorige Stukje, die slechts middelmatig zijn. Over het geheel moet echter de Heer GEYSBEEK den lof behouden, dat hij voor dit vak veel geschiktheid bezit. Onder de besten rangschikken wij, onder andere, No. 104, 113, 115, 119, 121, 125, 126, 156, enz. Onder de minste behooren, naar ons inzien, No. 135, 136, 146, enz. Enkelen missen het karakter van het Puntdicht. Daaronder rekenen wij het 109de en 132ste. Het 108ste treft, naar ons oordeel, geen doel. Immers kan iemand zoo edelmoedig zijn, van over eene zaak, die hij *zeker* weet, niet te willen wedden.

Wij zien het laatste Stukje met verlangen te gemoet. Tot eene proeve geven wij de volgende:

DOCTOR SOX.

„ Gebruik maar trouw mijn pillen voort,"
Vermaande doctor Sox een' lijder: „ 'k geef mijn woord,
„ In veertien dagen zijt ge in een behouden haven." —
Hij had gelijk; want toen werd juist de man begraven.

OORLOG OM VREDE.

't Is om de vrede te bekomen,
Dat de oorlog wordt gevoerd, zegt dit staatkundig blad:
De krijg moet dus het bloed van duizenden doen stromen,
Om 't geen men vóór den krijg bezat!

FRANS.

Frans eet altoos bij zijn bekenden, en spreekt altoos van ieder kwaad;
Zodat zijn mond nooit dan ten kosten van andre lieden opengaat.

HET NARCOTICUM.

A.
De kranke Baldus brengt zijn nachten slaaploos door.
B.
Maar heeft de doctor hem geen mankop voorgeschreven?
A.
Men heeft hem, zonder vrucht, reeds opium gegeven.
B.
Welnu, men leez' hem dan zijne eigen verzen voor.

AAN PSEUDO.

Ik spreek goed van u, en gij
Spreekt bestendig kwaad van mij;
Doch, al handlen we onderscheiden,
Men gelooft ons geen van beiden.

ARNOLD.

Laatst zeide Arnold de rijmelaar,
Wiens mengeldichten bij A***** zijn uitgegeven,
Dat hij nog nimmer iets in prosa had geschreven. —
Die onbeschaamde logenaar!

GEGRONDE BEROEMING.

„ Geen lijder," dus beroemt Purgon zich alle dagen,
„ Zal over mijn behandling klagen." —
Hij heeft gelijk: hij weet zeer goed
Dat ieder doode zwijgen moet.

RAADGEVING AAN IEMANT DIE EENE LOFREDE HOUDEN MOEST OP EEN' AANZIENLIJK' MAN ZONDER VERDIENSTEN.

Kunt gij niet van zijn deugden spreken,
Wijl hij die niet bezat,
Tel dan een reeks op van gebreken
Die hij niet had.

Schoonheden uit de Natuurlijke Historie van den Heer DE BUFFON. *Uit het Fransch vertaald. Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg en Zoon. *In gr. 8vo. 374 Bl.*

Het is sedert eenigen tijd de smaak geweest, om uit onderscheidene Schrijvers *Schoonheden* te verzamelen en aan het licht te brengen. Met de aandacht op zulke Schoonheden te vestigen, heeft men bedoeld, den zulken eene nuttige en aangename verlustiging te bezorgen, wien het aan gelegenheid ontbreekt, om de uitgebreide Werken, waaruit deze stalen getrokken zijn, te bezitten of te lezen. Daarenboven kon het tevens dienen, om bij meervermogenden en weetgierigen den lust op te wekken ter beoefening van voortreffelijke Schriften, waarmede zij anders geheel onbekend zouden gebleven zijn. Deze bedoeling is voorzeker prijswaardig; offchoon het ook waar blijve, dat zij, die slechts vergast worden door enkele lekkere brokskens van eene welvoorziene tafel, onverzadigd blijven, en zich dit moeten getroosten. Maar voor hun heeft de onderneming bijzondere nuttigheid, wien het niet ontbreekt aan middelen, om, zoo de proefjes naar den mond zijn, aan lust en smaak onverhinderd bot te vieren, en zich te dien einde de Werken zelve aan te schaffen. Voor zoo verre de Natuurlijke Historie te regt mag beschouwd worden als de bron veler wetenschappen, en de moeder veler nuttige kunsten, is het te wenschen, dat vermelde dubbele bedoeling moge bereikt worden door de uitgave der Schoonheden, die wij thans aankondigen. Zij bevatten eenige der uitmuntendste brokken uit het groote Werk van den Heere DE BUFFON, waarvan eene

Uitgave in quarto in onze taal het licht ziet. De Uitgever dacht, in navolging van den Franſchen Verzamelaar, geenen ondienst te doen, met dezelve uit te geven, en wel inzonderheid ten nutte der Jeugd. Voor dit oogmerk zijn ſommige ſtukken misſchien hoog genoeg, anderen zeer wel berekend; doch wegens dit doel is 't dan ook te ſpijtiger, dat de Vertaler wel eens het oorſpronkelijke niet gevat, en daardoor, vooral voor de Jeugd, onverſtaanbaar heeft overgebragt. Zoo lezen wij, bij v. bl. 30, *over de Evenredigheden des Menſchelijken Ligchaams:* „ Het inwendig gevoel, het „ *ſentiment*, de ſmaak hebben gedaan wat de werktuigkunde „ niet konde doen; men heeft *den regel en het kompas ver-* „ *laten*, om zich aan het oog alleen te houden," enz. —— Wat is dit, den regel en het kompas? Zekerlijk eene onverſtaanbare platte overzetting van de woorden *Regle* en *Compas*, welke in onze taal *Lineaal*, *Maat* of *Winkelhaak*, en *Pasſer* moeten vertolkt worden. Over 't geheel ziet er anders de vertaling wel uit, ſchoon er de Franſche ſtijl genoeg doorkijkt; zoo als: *Het is naar deze modellen, dat* enz.

De wensch, dat deze Schoonheden aller oogen tot zich mogen trekken, ter bereiking van het voorgeſteld doel, wordt te ernſtiger, naarmate men zich overtuigd houdt, „ dat de Natuurlijke Historie van den Hr. DE BUFFON, gelijk de Voorredenaar zich uitdrukt, het ſchoonſte voortbrengſel zijner eeuw, en een gedenkſtuk is van welſprekendheid en vernuft, waar de oudheid niets kan tegenſtellen, en welke de bewondering van volgende eeuwen zijn zal." —— Zeer fraai is daarenboven de lofſpraak, welke den Heere DE BUFFON gegeven wordt, die, buiten allen twijfel, wegens zijn zoo keurig als nuttig Werk, eenen onverwelkbaren roem verworven heeft. „ De Hr. DE BUFFON — dus lezen wij — *is* overal aan zijn onderwerp gelijk. Hij is eenvoudig, niet eentoonig, majestueus als de Natuur, welke hij op eene zoo ware en nadrukkelijke wijze ſchildert; hij treedt, als zij, in de geringſte bijzonderheden, om geen ledig te laten in een onderwerp, waarin alles belangrijk is. — Men bewondert niet minder de diepte en uitgeſtrektheid zijner naſporingen, de kracht en gegrondheid zijner redeneringen, als zijnen edelen en zuiveren ſtijl, de zoetvloeijendheid en duidelijkheid zijner uitdrukkingen. 't Geen de Wijsbegeerte het verhevenſt heeft, de Natuurkunde het wetenswaardigſte, de Welſprekendheid het edelſte, de Dichtkunst het ſchitterendſte, vindt alles te zamen zich in zijne Natuurlijke Historie vereenigd. Overal ziet men hem te gelijk Wijsgeer, Redenaar, Dichter door de liefde voor de waarheid aangevuurd, die met bevalligheid ſchildert, het hart belangwekkend inneemt, en den geest verheft; overal ſtrooit hij bloemen, aangenaame beſchrij-

ſchrijvingen, bekoorlijke beelden, edele en treffende gevoelens, diepzinnige bedenkingen, verhevene denkbeelden, dit alles vereenigt zich in zijn Werk; hetzelve levert voorbeelden van allerlei ſoort van ſchoonheden."

Wat den inhoud van dit Werkje betreft: na eene korte beſchouwing van de Natuur in 't algemeen, van de woeste, bebouwde en vervallene Natuur in 't bijzonder, wordt de aandacht bepaald bij de Lucht, Aarde, Zee, en de verſcheidenheden tusſchen de Oude en Nieuwe Wereld. Hierop leeren wij de Brandende Bergen eenigermate kennen; en, na eene vergelijking tusſchen de Lente en den Winter, worden wij opmerkzaam gemaakt op de gewrochten, die zich op de Aarde bevinden. De Mensch ſtaat op den voorgrond. Zijne zintuigen, middelen van beſtaan, tijdperken van leven, ſtaat buiten en in maatſchappij, zijne aandoeningen en hartstogten, ſpraakvermogen en kunstgewrochten houden de aandacht eenigen tijd bezig, die voorts gevestigd wordt op de vergelijking tusſchen den Mensch en de Dieren, en van daar op de overeenkomst en 't verſchil tusſchen de laatſten en de Planten en Mineralen. Nu volgen er korte beſchrijvingen van den aard en de eigenſchappen eener groote menigte Dieren van zeer verſchillende ſoorten, beginnende met de meestbekende en nuttige, zoo als Hond, Kat, Paard, Schaap, Geit enz., loopende verders over den Kameel, Lama, Rendier, Bever enz., alsmede over de Roofdieren, als Leeuw, Tijger, Panther, Hyæna enz., en eindigende in de beſchouwing der Vogelen; waarbij nog gevoegd zijn eene beſchrijving van de Bijen, en drie proeven van ſchoonheden uit het Werk van den Hr. DE BUFFON, welke tot opſchrift hebben: over de Tijdvakken der Natuur; Zedekundige Rekenkunde, en: Het Medelijden en de Schijnheiligheid; welke brokken aan het ſlot dezes Werks zekerlijk eene eenigzins zonderlinge plaats bekleeden.

Eene enkele proeve ſtrekke ter nadere aanbeveling.

„*De Bebouwde Natuur.*

„Hoe ſchoon is deze bebouwde natuur! Hoe luisterrijk en prachtig is zij door de zorgvuldigheden van den mensch verſierd! Hij zelf maakt er het voornaamſte ſieraad van uit, hij is er het edelſte voortbrengſel van; met zich te vermenigvuldigen, vermenigvuldigt hij het dierbaarſte aller zaden: zij ſchijnt zelfs zich mede met hem te vermenigvuldigen; hij doet door zijne konst alles in het licht verſchijnen, wat zij in haren boezem beſloten heeft; wat al onbekende ſchatten, wat al nieuwe rijkdommen! De bloemen, de vruchten, de granen tot volmaaktheid gebragt en tot in het oneindige vermenigvuldigd; de nuttige ſoorten

der dieren vervoerd, uitgebreid en tot een ontelbaar getal vermeerderd; de schadelijke soorten ten onder gebragt, binnen zekere grenspalen besloten en verbannen; het goud en het ijzer, 't geen nuttiger dan het goud is, uit de ingewanden der aarde opgedolven; de stortvloeden bedwongen, de loop der rivieren geregeld en binnen palen besloten; de zee zelve ten onder gebragt, herkend, en van het eene halfrond tot aan het andere doorkruist; de aarde, die alomme naakbaar is, alomme zoo levendig als vruchtbaar gemaakt; in de valleijen lagchende weiden gevormd, in de vlakten kostbaar voeder aangekweekt, of nog rijker oogsten ingezameld; de heuvelen met wijnstokken en vruchtboomen bedekt, hunne toppen met nuttige boomen en jonge bosschen gekroond; de woestijnen in woonplaatsen veranderd, die door een talloos volk bewoond worden, 't geen, door een gestadigen omloop, zich van het middelpunt tot aan het uiteinde verspreidt; wegen gemaakt en gebruikt, alomme gemeenschappen opgeregt, als zoo vele getuigen van het vermogen en de vereeniging der maatschappij: duizend andere gedenkteekenen van magt en roem betoogen genoegzaam, dat de mensch, meester van zijn erfgoed, de aarde, het geheele oppervlak daarvan veranderd en vernieuwd heeft, en dat hij in alle tijden het rijk met de natuur gedeeld heeft."

EDUARD VAN EIKENHORST, *zijne Huisgenooten en Vrienden. Door den Schrijver van* den Ring van Gyges wedergevonden. *Iste Deel. Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1809. *In gr. 8vo.* 382 *Bl.*

Dit Werk leidt ons in den gezelligen kring van eenige Familien in het Geldersche, en heeft den aanleg tot een' vrij belangrijken Roman. De zoon en dochter van den Heer EDUARD boezemen, zoo wel als hun waardige vader, iederen Lezer belang in; de jongeling, en dit is indedaad geen wonder, heeft zijn hart gezet op eene lieve Freule VAN KNOTSENSTEIN; eene minnarij, intusschen, die reeds veel bezwaar heeft, wegens den adeltrots dier Familie, en te meer jammer, daar een allerliefst meisje, dat hem in alles voegen zou, toevallig door hem uit een zeer groot gevaar gered werd, en hem innerlijk hoogacht en lief heeft. Zijne zuster MATHILDA heeft het hart geboeid van zekeren SWIKBELIUS, een geleerd Zonderling, die, desniettegenstaande, haar reeds niet onverschillig is. Behalve met deze Familien, geraken wij hier in kennis met zekeren Schout SNORKENBURG; voorts met een' broeder van den Heer EIKENHORST, en eenen Predikant BLOEMENHOVEN, die in allen deele een sieraad is van

zij-

zijne eerwaardige orde. De Romangeschiedenis moet zich in de volgende Deelen verder ontwikkelen, en dan zal het blijken, in welk eene betrekking deze personen staan tot de handeling; terwijl wij het den Schrijver genoegzaam toevertrouwen, dat zijn verhaal algemeen zal voldoen. Intusschen is de waarde van dezen Roman, als zoodanig, de eenige en grootste waarde van dit Werk niet. Uit zijnen *wedergevonden Ring van Gyges* is de Schrijver reeds overvloedig bekend, en ook deze zijne verdichting doet indedaad eer aan onze Natie. Het blijkt overal, dat wij dit Werk te danken hebben aan eenen man van goeden smaak en meer dan gewone kunde, die in de Grieksche en Latijnsche Letteren vooral geen vreemdeling is, maar zijnen smaak gevormd heeft door het vlijtig beoefenen der Ouden. Hij geeft voorts zeer goede en uitmuntende lessen, bestrijdt menige verkeerdheid, dwaasheid en vooroordeel, en wijdt zijne pen aan de deugd. Hij kleedt alles zoo aangenaam en bevallig in, geheel zijn schrijftrant is zoo onderhoudend en vrolijk, en hij vermaakt op den duur door het echt belagchelijke, of liever gelachverwekkende, dat ook door het groot aantal van liefhebbers der Roman-lecture geheel zijn Geschrift met het grootst genoegen gelezen wordt, en velen alzoo het geneesmiddel, dat hij hun toedient, ongemerkt innemen, die het anders zouden weigeren, waardoor het (hopen en vertrouwen wij) goede werking doet. Uit het vorig Werk blijkt het, hoe zeer de Schrijver in het teekenen van karakters en hebbelijkheden van allerlei soort een meester is, en hoe het overdrevene juist door hem gebezigd wordt, niet alleen om regt het belagchelijke te doen uitkomen, maar vooral ook opdat hij, die aan het euvel ziek is, dat euvel bij zichzelven opmerke, op zoodanig eene wijze echter, dat hij zich door de voorstelling niet beleedigd achte. Het „*mutato nomine de te fabula narratur*" is hier ook wederom bij menig Lezer het geval; en de zeer groote verscheidenheid, het aantal, en de regt aardige, grappige, hier en daar ook aandoenlijk schoone voorstelling, maakt dat wij bij zeer vele van deze lessen en wenken tot wijsheid de beste uitwerking durven hopen. Uit het dertiende Hoofdstuk: „*Het hart der menschen is zeer raadselachtig*," geven wij het volgende tot eene kleine proeve.

„KAREL VAN L..... roemt altoos, dat hij zoo vrij is als een vogel in de lucht, dat niemand hem eenige wetten kan voorschrijven, zoo hij maar zorge draagt, dat hij niet meer verteert dan zijne inkomsten gedoogen. Hij is een groot liefhebber van bloemen, hij is beroemd wegens zijne schoone verzameling van Trosnarcissen, enz. enz. — Hij liet de grenspalen van zijnen bloementuin uitbreiden," enz. „Deze zijn roem heeft zich meer en meer verspreid, nu

moet hij denzelven ophouden, wanneer hij verflaauwde zou hij zichzelven als eenen laaghartigen beschouwen; hij besteedt dus den ganschen tijd van zijn kortstondig leven aan het opkweeken van bloemen.

„ En gelukkig, voorwaar! zoude die echtgenoote, gelukkig zou het kroost zijn, hetwelk door haren man en vader met zoo vele zorgen en kommer werd bewaakt en beschermd.

„ Tot den laten avond toe is hij, in het zweet van zijn aangezigt, bezig om zijne bloemen met eigen handen te begieten, enz.

„ Een vriend zijner eerste jeugd, BELMAN genaamd, welken hij altoos zeer hoog had geacht, en eenige jaren achter den anderen in *Italie*, in *Frankrijk* en *Duitschland* had rondgezworven, kwam hem bezoeken; hij was zeer verblijd hem weder te zien; deze niet wetende, dat hij zoo veel werk van bloemen maakte, verwonderde zich ten hoogste, dat hij zoo eenzaam op zijn afgelegen Buitenverblijf zijn jeugdig leven doorbragt; KAREL antwoordde hem, dat hij zeer vergenoegd leefde, doch dat hem nu eene ramp was overgekomen, die zijne vrolijkheid, ja zelfs zijnen eetlust en den zoeten slaap benam.

„ Zijn vriend drong er op aan, dat hij hem zoude zeggen, welke wederwaardigheden en rampen hem drukten; eindelijk zeide hij al zuchtende: „ Helaas! mijne schoone AUGUSTA „ CAROLINA, die door alle menschen bewonderd wordt, be„ gint te verkwijnen!"

„ Ik beklaag u van harte, mijn vriend!" zeide de Heer BELMAN, (denkende dat hij van zijne beminde sprak) „ zoo„ danig iets valt zeer hard."

KAREL.

„ Met eigen handen heb ik haar gekweekt! tegen alle onguure winden en regenvlagen beveiligd! met eigen handen toegedekt! van ongedierte gezuiverd!

BELMAN, (*een weinig geërgerd*?)

„ Wel, vriend! dat is zonderling! welke rampen kunnen iemand overkomen!

KAREL, (*met aandoening*.)

„ Ik ben hopeloos, nimmer zal zij kunnen herstellen.

BELMAN.

„ Het is waarlijk ongelukkig, ik heb inderdaad medelijden met u, echter behoort gij u gelaten te gedragen, gij zijt een Christen!

KAREL, (*zonder hier naar te luisteren*.)

„ Dit is het niet alleen, mijn vriend! mijne fraaije CHARLOTTA FREDERICA, waarop ik zoo veel roem kon dragen, verwelkt almede; het schijnt dat de vervloekte muizen of een schadelijk insect met zijne vergiftige tanden haar heeft geknaagd.

„ De

„ De Heer BELMAN sperde zijne oogen op; hij vond het alderzonderlingst: vooreerst, dat hij op zijn eenzaam landgoed twee fraaije jonge meisjes onderhield; ten andere, dat zij juist beiden te gelijker tijd verwelkten; en ten laatste kon hij zich geen denkbeeld maken, hoe zijne CHARLOTTA FREDERICA door insecten of muizen kon afgeknaagd worden: hij kwam dus op de gedachten, dat zijn vriend, door altoos eenzaam te leven en zich van alle menschen te onttrekken, aan het mijmeren was geraakt, en vroeg dus, om zulks langzamerhand uit te vorschen, wanneer dit ongeluk een aanvang had genomen.

KAREL.

„ Ik heb het gisteren voor 't eerst ontdekt, en het is des te ongelukkiger, omdat ik vrees dat CHARLOTTA FREDERICA verrotten zal, eer ik er telgen van kan trekken.

BELMAN, (*zijne oogen naar boven heffende.*)

„ De Hemel behoede haar genadiglijk! ik kan er van ontgoeren.

KAREL, (*langzaam en al zuchtende van zijn stoel opstaande.*)

„ Kom aan, mijn vriend! wij zullen haar gaan zien, gij zult getuige zijn van mijnen rampspoed.

„ De nieuwsgierigheid deed den Heer BELMAN spoedig oprijzen en naar eene achterkamer met drift voortstappen, denkende, dat hij aldaar zijne twee kwijnende schoonheden zou vinden liggen; „ waar wilt gij henen?" vroeg KAREL, „ langs dezen weg gaat men immers naar den tuin." — „ Naar den tuin?" vroeg BELMAN herhaalde reizen; „ zijn „ zij in den tuin?"

„ Zijt gij onzinnig?" antwoordde KAREL, (die netelig was geworden door zijne droefheid;) „ denkt gij dat zij in „ den kelder zijn, of op den zolder?" — BELMAN volgde zijnen vriend stilzwijgend, hij beschouwde hem als krankzinnig, en beklaagde hem onder 't voortgaan over zijn ongelukkig lot; eindelijk werd hij uit zijne onzekerheid gebragt, KAREL bleef voor een bed met bloemen stilstaan," enz.

RUDOLF en JULIA. *Door* AUGUST LAFONTAINE. *Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo.* 356 *Bl.*

Een waarlijk fraai en aandoenlijk opstel, hetwelk wij te lang onvermeld lieten; eene liefdegeschiedenis, waarin zich alles eindelijk gelukkig redt; maar de treffendste karakters, heerlijk volgehouden, tot in de kleenste bijzonderheid; het menschelijk hart, zoo als het zwak, en zoo als het groot is. Eene treffende waarschuwing tegen de overdrevene laffe ge-

voeligheid; de wijsgeerte van de mode, natuurlijk en voetbaar voor het gezond verstand, daargesteld in hare naaktheid; en het ellendig egoisme van den in zijn oog zoo veel beteren wijsgeerigen pogcher naakt ontdekt en diep beschaamd: dit is zoo nagenoeg de zedelijke strekking van dit boek, hetwelk met zoo veel warmte en tevens met zoo veel luim geschreven is, dat men het niet dan met deelneming en vrolijk genoegen lezen kan. Althans zoo ging het ons. De vader van RUDOLF en die van JULIA waren oude, trouwe vrienden; hare moeder was eene uitmuntende vrouw. Eene vereeniging tusschen hunne kinderen was de algemeene wensch, en ook de harten der jonge lieden hechteden zich met de grootste teederheid en het volkomenst vertrouwen al vroeg aaneen. Tusschen de oude Heeren viel nu en dan eene, dikwijls vrij ernstige, en voor den Lezer zeer grappige, kibbelpartij voor; de één toch had, toevallig genoeg, de regtsgeleerdheid tot zijn stokpaardje genomen, de ander haatte niets meer dan deze studie, en schold alle regtsgeleerden voor gekken. JULIA's moeder verzoende dan altijd de vrienden, waarvan de een voor den ander volstrekt behoefte was. Eindelijk toch braken de familien: men verbood de gelieven allen omgang; dit batede toch niet, want de moeder bleef op hunne hand; voorzag de verzoening, waarnaar de beide vrienden al spoedig hartelijk verlangden; en de omgang der jonge lieden was spoedig weer vrij. RUDOLF was met zijnen vader naar elders vertrokken; hij was een regte Zonderling; zoo als hij was opgevoed, al vroeg geleerd regel en wet te verachten, kon dit ook niet anders, dan daar zijn vader, tegen zijne beginselen, dikwijls toch jegens zijnen zoon vrij despotiek was, bleef hij een goed mensch; hoofd en hart zaten hem op de regte plaats, en, de kinderschoenen ontwassen, moest hem de vader laten begaan, volgens de hem vroeg ingestampte beginselen; hij leefde dan geheel naar zijn eigen zin en volkomen onafhankelijk. Zekere SCHLOSSER was in 't gezin van JULIA, door een zonderling toeval, bekend geworden, en daar in opgenomen; een bevallig jong mensch; hij onderscheidde JUULTJE, en had vooral ook zin in haar geld. Hij strooide den argwaan omtrent het karakter van RUDOLF in het hart van de minnares, slim en bedekt, en nam zelf altijd zijne verdediging op zich; het meisje kwam toch zoo ver, dat zij den geliefden bespieden liet en zelve bespiedde; en eindelijk schreef zij hem koel en verachtelijk, in de stelligste bewoordingen, in éénen alles af. Iedere poging was vruchteloos; RUDOLF kreeg zelfs geene opheldering, niets dan de diepste verachting. Zij had hem namelijk gezien, zelve gezien, in het allerschandelijkst bordeel, onder de allervers foeijelijkste menschen. Het geval was dit: RUDOLF had kennis en vriendschap gemaakt met eenen schilder, de bekende

prenten van HOGARTH bragten hem op den inval, om dezen den Duivel te doen teekenen, opdat de menschen voor den Duivel zouden sidderen; nu zocht hij dan de trekken van den Duivel, waar die het sprekendst te vinden waren, met zijnen schilder op. — Door dezen schilder was hij ook bekend geworden met eenen zonderlingen ouden, een zoo opmerkelijken kop, dat de schilder dien edelen wilde teekenen; dan hij was niet te genaken; ongeluk, of liever de gruwelen der menschen, en het noodlot van de weinige braven, hadden dezen met den hardnekkigsten menschenhaat vervuld; hij vertwijfelde aan de deugd, aan 's menschen bestemming en aan de Voorzienigheid. Het gelukte RUDOLF echter, na vele vergeefsche moeite, het hart van den ouden eenigzins te openen; bij zijn eigen ongeluk werd dit sterker; en in eene zware ziekte van den ouden won hij geheelenal zijn vertrouwen door de edelmoedigste opoffering; hij bragt hem weder tot geloof aan God en de deugd. De oude was de vader van SCHLOSSER; onder eenen vreemden naam nam hij de verzorging van een landgoed van zijnen vriend op zich, dat niet ver van JULIA's woning lag. Terwijl RUDOLF met den schilder naar Rome reisde, woonde hij daar, met eene voordochter zijner vrouw en des schilders zuster. Beiden gingen voor zijne dochters, en men hield de oudste voor RUDOLF's verloofde. Hij hield het stiptst *incognito*; zijn' zoon vooral ontweek hij. Zijn plan was, JULIA te doorgronden, en met zijnen vriend te verzoenen. Nieuwsgierigheid deed haar ook hem opzoeken. Zij eerde den ouden spoedig als een vader; maar daar zij *gezien* had, en volstrekt het geheim bewaarde, was de opheldering ondoenlijk. Tot dat dan eindelijk (deze ontknooping is roerend) de oude zich als vader van SCHLOSSER bekend maakt, en, daar deze nu werkelijk met JULIA verloofd was, door bedreiging, haar het geheim afperst, met het teekenboek van den schilder overtuigt, en zijnen eigen zoon ontmaskert, als een laaghartigen booswicht, die AMALIA, (de voordochter straks door ons vermeld,) zijne wettige bruid, eeniglijk omdat zij arm geworden was, eerloos had verlaten. Ook deze gaf nu hare hand aan eenen waardigen mensch, die haar in hare armoede had opgezocht; haar vermogen is ook behouden, en ten slotte geeft SCHLOSSER toch nog bewijs, dat hij nog niet ten eenemale verstaald en voor verbetering geheelenal onvatbaar was. Maar men leze zelve het boek; het karakter van den ouden vooral, de ziekte zijner ziel, en derzelver genezing, is een meesterstuk.

PHILIBERT, *of de Betrekkingen. Een Roman* (*naar 't Hoogduitsch*) *van* A. VON KOTZEBUE. *IIde en laatste Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1809. *In gr.* 8*vo.* 199 *Bl.*

Gelijk wij vooruitzagen, zoo vond PHILIBERT hetgeen hij verlangde en hoopte, daar, waar het hem nabij was, maar waar hij het had over 't hoofd gezien. De vrienden, waarop hij bouwde, de een na den ander, bedrogen hem, zoo als zijne eerste beminde, van welke hij zich nu andermaal deerlijk liet bedriegen. Met dat alles nemen wij onze aanmerking, bij het eerste Deel gemaakt, nopens liefde en vriendschap, geenszins terug; en een tegenhanger voor dit treurig tafereel, op daadzaken gegrond, en even menschkundig, die juist het tegendeel voorstelde, gelooven wij, tot eer der menschheid en bij ondervinding, dat niet onmogelijk, zelfs niet zeer moeijelijk was. Ook willen wij den raad van PHILIBERT aan zijnen zoon niet gaarne onderschrijven; offchoon hij bij velen, door eene treurige ondervinding, als heilzaam zal beschouwd worden, en wij niet ontkennen mogen, dat daarin eenige waarheid ligt: „ Zoek „ nimmer echte vriendschap of ware liefde in de groote „ wereld; zoek ze nimmer bij mannen! Eenen tijdlang wor„ den zij onder jongelingen nageäapt; onder mannen, „ binnen kort of overlang, door betrekkingen verdrongen. „ Maar in den boezem eener edele vrouwe alleen vindt gij „ hare vrijplaats en haren troon.” Wij vonden meer in dit werkje, dat, omdat het eenige en misschien maar al te veel waarheid bevat, ons innerlijk griefde. Het tweede Hoofdstuk van dit Deel bedoelen wij vooral, waar de Minister tot zijnen zoon spreekt, en dat wij wenschen dat velen met dat zelfde gevoel als wij zullen lezen, opdat zij terug beven van de schande.

De Vrucht valt verre van den Stam. Naar het Hoogduitsch van A. VON KOTZEBUE. *IIIde Boek. Amsterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. 1809. *In gr.* 8*vo.* 104 *Bl.*

Het vervolg en slot; en — gelijk wij verwachteden — „ *de tijd baardt rozen.*” Beide de vrienden verkrijgen eindelijk hun liefje, en iedere verdenking wordt weggenomen en opgelost. De Musicus vindt daarenboven zijnen Vader, en het ontbreekt noch aan geld, noch aan goede

voor-

voortzigten. Bij den aanvang van dit Deeltje trokken de vrienden op de vlugt voor de liefde; bijzonder beviel ons dat reisje, eene nieuwe proef van KOTZEBUE's luimig vernuft. Geheel de Roman kenschetst den beroemden Schrijver.

Een Winter in Londen, of Tafereelen der Groote Wereld. Door T. S. SURR. *Naar den vijfden druk uit het Engelsch door* H. POTTER. *IIIde of laatste Deel. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1809. *In gr. 8vo. 256 Bl.*

„Diezelfde jongeling, die als een onbekende wees *Cumberland* verliet, keerde weder in hetzelve terug, als „ de teedergeliefde erfgenaam van ALFRED BEAUCHAMP, en de „ gelukkige schoonzoon van den Graaf VAN ROSEVILLE." Zoo loopt deze geschiedenis af; zijne wonde (aan het slot van het vorige Deel) was alzoo niet doodelijk; geheel het schurkenstuk komt aan den dag, en de belangrijke lotgevallen van ALFRED BEAUCHAMP vullen een goed gedeelte van dit derde Deel, en geven aan alles genoegzame opheldering. Men leest geheel den Roman voorzeker met deelneming en vermaak. Ook voor dit derde Deel geeft het Voorberigt omtrent eene en andere plaats, welke met derzelver gewonen naam, en alzoo voor den Hollander minder duidelijk, genoemd werd en genoemd moest worden, de noodige aanwijzing; terwijl overigens de Lezers te dezen aanzien op des Vertalers „ *Lotgevallen op eene mislukte Reize naar de Kaap*," enz. gewezen worden.

Nieuwe Manier van Onderwijs in de Rekenkunst, door ASSUERUS DOVER, *A. L. M. & Phil. Doctor te Zwol. Iste Stukje. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1809. *In kl. 8vo.*

„Hoe! (zegt welligt de Lezer:) is er dan geen einde aan „ de Rekenboeken?" Neen: dit blijkt met deze uitgave zelve, en zij echter is geenszins overtollig. De gronden en beginselen der Rekenkunst worden alhier zoo beknopt en duidelijk opgegeven, dat wij ons niet herinneren, dezelve in diervoege elders te hebben gevonden. Dit Iste Stukje verdeelt zich in vier Hoofddeelen, waarvan het Iste handelt over de *Teekens in de Rekenkunst*; het IIde over de *Getallen, derzelver waarde*, en *hoe wij moeten uitgesproken worden*, en over de *beginselen der tientallige Breuken*; het IIIde over de *vier bewerkingen der Getallen*, en over de *Kunstnamen, die daarbij plaats hebben*; het IVde over de *Breuken*, *de Kunstnamen, die daarbij voorkomen*, en over de *vier bewerkingen* der-

der Getallen, op dezelve toegepast. Alleen verschillen wij van den Schrijver in zijne benamingen van het uitspreken der getallen, naar derzelver *vierden*, *derden*, *tweeden* en *eersten rang*, met de *Eenheden*: terwijl wij daarvoor aan de benaming van *quadrillioen*, *trillioen*, *billioen*, *millioen* enz., om derzelver eenvoudigheid, ver de voorkeur geven. Wanneer dit eerste Stukje bij het Publiek een goed onthaal vindt, zal de Schrijver nog een *tweede* laten volgen, waarin over het vervolg der Breuken, over de Evenredigheden en derzelver toepassing op den Regel van Drieën, zal worden gehandeld. Wij verlangen hartelijk, dat dit Boekje in handen zij van vele Meesters en Leerlingen, en dat ons daardoor het Vervolg niet onthouden worde. Mogt de kundige Schrijver dezelfde eenvoudigheid over de Stel- en Meet-kunst verspreiden! — hoe verdienstelijk zoude hij zich alsdan maken bij Wetenschap en Vaderland!

Vertalings-proeven voor gevorderde Leerlingen in de Latijnsche Taal. Gedeeltelijk gevolgd naar het Hoogduitsch van F. W. DÖRING, *door* C. F. NAGEL, *Rector der Latijnsche Scholen te Thiel. IIde Deel. Korte Schets der Romeinsche Geschiedenis, van de stichting der Stad tot den ondergang des Westerschen Keizerrijks. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1810. *In gr. 8vo.*

Met lof gewaagden wij, in den jare 1804, (No. V. bl. 210 en 211) van een Werkje, dat denzelfden Titel voerde. De bijvoeging op den Titel van *tweede Deel* en het Voorberigt overtuigen ons nu, dat zulks het *eerste* Deel geweest is, en dat dit tegenwoordige alzoo ten vervolge dient. Denzelfden lof zijn wij ook aan dit tweede Stuk verschuldigd, als zijnde op gelijke wijze behandeld, met de beste Latijnsche spreekwijzen onderaan voorzien, goed vertaald, en vooral belangrijk door de stoffe zelve, de gansche Romeinsche Geschiedenis, welke alhier, in 107 *themata*, beknoptelijk, doch naauwkeurig, wordt behandeld. Ook spelling en stijl zijn allezins voldoende. Slechts eene enkele keer wenschten wij een aangenomen Hollandsch woord voor het Latijnsche, zoo als op bladz. 90 en 91 *Capitolium*, in plaatse van *Kapitool*: hoe zeer wij anders de behouding der Latijnsche benamingen van *Dictator*, *Consul*, *Tribunen* enz. volkomen billijken, omdat zij, naar den aard der zaken, niet wel verduitscht kunnen worden. Met volle goedkeuring prijzen wij deze Proeven aan, zoo tot openbaar als huisselijk gebruik, aan allen, die, nadat zij de Latijnsche Schole verlieten, hunne oefeningen en vorderingen in die taal regelmatig willen voortzetten.

In No. I. *Lett.* bl. 139. reg. 2. staat *fohzeden*, lees *kofzeden*.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Uitgezochte Liederen voor den openbaren en huisselijken Godsdienst. Te Westzaandam, bij H. van Aken, 1809. *In gr. 8vo. XVI en 280 bl.*

Met een reikhalzend verlangen zag Recensent reeds vele jaren uit naar eene verzameling van Godsdienstige Gezangen, welke het ideaal, dat in zijnen boezem woont, mogt verwezenlijken; gezangen, namelijk, die niet zoo zeer aan de behoefte van den tijd, als aan de behoefte van het geloovig hart voldeden. Zulk eene verzameling zoude een zijner vurigste wenschen voor de goede zaak van den Godsdienst vervullen, wanneer dezelve, den zuiveren geest van 't Evangelie dichterlijk schoon uitdrukkende, datgene voor de Christenen werd, wat de Psalmen vóór de Joden waren. Doch, hoezeer de bereiking van dit doel zijns verlangens hem, nadat de zaligmakende genade Gods verschenen is, *bereikbaar* schijnt, nogtans gevoelt en erkent hij daarvan al het *moeijelijke.* Zulk een bundel toch moest een rijke schat zijn van gezangen, die allen alles zijn konden. Die gezangen moesten niet slechts aan de dubbele vereischte van poëzije en Christendom beantwoorden; neen — zij moesten, als toonen des eeuwigen levens, krachtig en zaligend dringen in elk daarvoor berekend hart. Immers alle echtgeestelijke liederen moeten op alle lezers, hoe zeer verschillende in beschaving, denzelfden indruk maken; zij moeten noch eigenlijk leerstellig, noch bloot zedekundig, noch alleen hartstogtelijk zijn, maar, als de uitdrukking van het ééne algemeene godsdienstige gevoel, hetzelve ook bij anderen opwekken, en juist daarom ook zoo wel voor den openbaren als huisselijken Godsdienst gelijkelijk geschikt zijn.

Met onbeschrijfelijke begeerte zag Rec. dus het langbeloofde werk te gemoet, en met gespannen verwachting nam hij hetzelve in handen, om te zien, hoe een viertal Man-

nen, als de Verzamelaars van dezen bundel, (de Heeren JAN VAN GEUNS, MATTHIJS SIEGENBEEK, PIETER BEETS PZ. en JERONIMO DE VRIES) in hunne onderneming waren geslaagd. Dan, hij stond reeds verwonderd, eene zoo kleine verzameling te zien; nog meer echter, dit in het Voorberigt daarmede verontschuldigd en verdedigd te vinden, dat men de *berijmde Psalmen* in omloop houden, en voor uitslijting wilde bewaren, „ als in allen gevalle „ een gedeelte van de gewijde bladeren uitmakende." Uit dien hoofde hebben de Verzamelaars, naar hunne eigene getuigenis, „ het niet onvoegzaam geoordeeld, bui„ ten en behalve de gewone lijsten der Liederen, hier „ nog te laten volgen eene inhouds-lijst van die Psalmen „ en Psalmverzen, uit de berijming van 1773 als de „ meest gebruikelijke, welke hun voorkwamen, ook maar „ eenigzins, geschikt te zijn, om in eene Christelijke Ver„ gadering gezongen te worden." Doch hoewel een ieder, en vooral de Leeraar, die zich bij de openbare Godsdienstoefening bij uitsluiting van de Psalmen moet bedienen, het verdienstelijke van zulk een werk op zich zelf dankbaar moet erkennen, zal hij zich echter grootelijks verwonderen, zulk eene lijst *hier* te vinden. Van harte stemt Rec. met de Verzamelaars daarin overeen, dat velen der Psalmen verdienen in gebruik te blijven; gaarne erkent hij, dat men sommigen, op de door hen aangewezene wijze, geestelijk kan verstaan, en, door zin en toespeling op het Christendom overgebragt, in onze Kerken kan laten zingen. Velen zijn, inzonderheid naar de berijming van *Laus Deo*, oneindig schooner en verhevener, oneindig godsdienstiger, dan vele liederen, welke men sints eenigen tijd heeft ingevoerd en uitgezocht. Zij zijn ten deele onovertreffelijk, en wij hebben ongetwijfeld meer verloren dan gewonnen bij het berijmd proza van godgeleerde en zedekundige verhandelingen, die men liederen gelieft te noemen, en ons als zoodanig in den mond legt. Zij ademen doorgaans den geest van *heilige* gezangen; zij verheffen het hart tot God; terwijl de zoogenoemde Christelijke liederen van dezen tijd ons hier beneden laten, om nog eens te bezingen, wat wij reeds ten overvloede hoorden bepreken, en nog eens na te orgelen, wat ons onder het hooren reeds in slaap wiegde, of wakende maar al te lang viel! — Het is waar, in dit bundeltje is niet veel van dien aard, gelijk men zulks van het oogmerk en den smaak der Verzamelaars kon verwachten; evenwel

is

is het, misſchien om *velen* te behagen, toch wel eens ingeſlopen. Dit *velen* te behagen, heeft over het geheel een' nadeeligen invloed. Het werk kan dan niet uit één ſtuk zijn, en wordt een mengſel van ongelijkſoortige dingen. Zoo heeft b. v. het geheele 110de Gezang nog al vrij wat van dat platte, prozaïſche en gemeene, 't welk met de hooge waardigheid van godsdienſtige gezangen geenszins overeenkomt. Men hoore ſlechts het begin:

> Niet uit luimen, niet bij vlagen,
> Niet door hartstogt, niet uit keur —
> Zal de Christen deugdzaam zijn.

Wie kan zoo iets met ware opgewektheid zingen? — Doch, hoe veel moeite het ook mag kosten, de Pſalmen aldus naar het Evangelie te ſchikken, of, even als BUCHANANUS, en na hem KAMPHUYZEN, er in te laten vloeijen, wat de oorſpronkelijke Dichter noch voelde, noch bedoelde; het gebruik van dezelve blijft altoos behulp, bij gebrek van beter. Waar volle vrijheid is, waartoe daar de verbeelding en het vernuft angstvallig uitgeput, om eenige gelijkheden te vinden, welke men ter naauwer nood kan toepasſen? Neen! de Christelijke Dichter moet datgene, wat in de Pſalmen ſlechts ſchaduwachtig ligt, in zijne volle helderheid doen uitkomen, en de aandoeningen van het geloovig hart in de verhevene beeldſpraak der goddelijke poëzije uitdrukken. Het is waarlijk jammer, dat de Verzamelaars zich door deze dwaling hebben laten verblinden. Wat hadden zij met de hun verleende gaven niet kunnen leveren, wanneer zij de heiligſten der Pſalmen met hunne Liederen vereenigd, en, in gemeenſchap met anderen, *waarlijk* nieuwe vervaardigd hadden! Doch men moet hunne verdienſte als Verzamelaars dankbaar erkennen; en Rec. belijdt van harte, dat hij zich innig verheugd heeft over het geſchenk hunner liefde, zich meest bedroevende, dat zij, die zoo veel geven konden, niet meer gegeven hebben.

Het getal der Liederen, zoo groot als klein, bedraagt 163. Hiervan zijn 68 voor bepaalde tijden en gelegenheden. De Verzamelaars hebben, zoo als zij zeggen, genomen, wat zij naar hunnen ſmaak vinden konden, en deswege nu eens zeer ſpaarzaam, dan weder zeer overvloedig vergaderd. In 8 Kersgezangen wordt de verſchijning der Engelen driemaal bezongen. Vreemd! Bie-

die als Leeraar eenigen dezer liederen moet gebruiken, houdt zich door lange ondervinding overtuigd, dat de Verzamelaars zich zullen bedrogen vinden in deze hunne keuze. Geheel iets anders is het, zulk een lied in zijne woning te lezen; iets anders, hetzelve in de Kerk te zingen. Op zichzelve reeds kan het stuk als *gedicht* zeer behagen, en als *gezang* geheel niet voldoen. Men zinge b. v. het 4de Lied, en het zal aan het oogmerk geenszins beantwoorden. Waartoe in het 6de Lied vs. 2 de uitdrukking, *dat Jezus uit eene reine Maagd is geboren?* Is Hij dáárom onze Heiland? Dit is sommigen eene ergernis, en moet om wijze redenen niet gezongen worden. Wij beroepen ons op het teeder gevoel van een' ieder, die niet door den bril eens leerstelsels ziet. Waarom wordt ook, in de tale Kanaäns, de Heere Jezus telkens *Emmanuël* genoemd? Het N. V. geeft er toch geene aanleiding toe. Het 12de Lied van GELLERT is hier veranderd en verkort, doch, naar ons gevoel, niet verbeterd. GELLERT schijnt in onze oogen niet geheel de Dichter van Geestelijke Gezangen te zijn. Hij was beter geschikt voor het Leerdicht en de Fabel. Zijne schoonste liederen zijn nog niet verheven genoeg, om het gemoed te verheffen tot den vereischten graad van godsdienstig gevoel. KLOPSTOCK en zelfs andere Duitsche Liederdichters, b. v. LUTHER, LAMPE, NEANDER, en hoe velen onder de onzen, staan in dezen veel hooger. GELLERT ziet ook in dit lied te veel *door nevelen henen* (vs. 6) en spreekt nog weifelend van het geloof, *den vasten grond en het zeker bewijs der dingen, die men hoopt en niet ziet.* (Hebr. XI: 1.) Het 13de Lied heeft door zijnen hoogen ouderdom een zeker gezag; doch het is met dat al niet poëtisch. Zulk een plastisch en te gelijk allegorisch gezang valt te ligt in 't spelende, en is daarom weinig geschikt voor de Kerk. Het schoone 52ste Gezang heeft door de veranderingen waarlijk niet gewonnen. Het fraaije begin, dat ons de verhevene Ode herinnert: *Quo me Bacche rapis tui plenum!* is verlamd. — Doch Rec. zou het bestek eener Beoordeeling in dit Maandwerk te buiten moeten gaan, zoo hij alle Liederen wilde doorloopen. Doch, zoo als gezegd is, er is zeer veel schoons en echt Christelijks uitgekozen. Trouwens, wat van den Godsdienstleeraar mag gezegd worden, dat hij dán alleen zijnen post waardig en met nut kan bekleeden, zoo hij zelf godsdienstig is, dat geldt ook van den Verzamelaar van Geestelijke Liederen.

Ook

Ook hij moet *Christen* en Dichter tevens zijn; anders ontbreekt hem de fijne takt, die hier toch de eigenlijke toetsſteen is. Dat Godsvrucht en Poëzij deel aan dezen arbeid gehad hebben, is niet te ontkennen; doch even min, dat eene zekere leerſtellige ſtijfheid de Verzamelaars verhinderd heeft, om altijd als Vrijgemaakten door den Zoon te handelen. Hieronder heeft de dichterlijke ſmaak wel eens geleden, zoodat nu eens het deftige, dan weder het ſchoone is opgeofferd.

Over 't geheel is het jammer, dat men bij zulke liederen op dezen regel niet genoegzaam acht ſlaat: Dat men telkens het dubbel oogmerk van een geestelijk lied in 't oog houde, te weten, om of het hart te bewegen tot aanbidding en verheerlijking van God en Christus, of het reeds opgewekte gevoel te doen uitboezemen. Het eerſte is geſchikt vóór — het andere ná de Godsdienstoefening. Zulk een bundel behoorde dus eigenlijk geene andere liederen te bevatten, dan die aan deze vereischten beantwoorden. Alle redeneringen, beſpiegelingen en levensregelen, hoe ſchoon op zichzelve, komen hier niet te pas. Alles moet gebed zijn, gebed — niet eene korte ſchets van eene preek, in den vorm van een gebed gebragt — maar de heilige uitſtorting van een aanbiddend gemoed, of de ootmoedige verzuchting, om tot die geestgeſteldheid te komen. Het godsdienſtig gezang toch is het heiligſte der gebeden. Het 37ſte Lied is van dien aard; doch het 123ſte, hoe ſchoon ook, is nog te veel beſchrijvend. Voortreffelijk zijn Gez. 113 en 114, en overſchoon is het 124ſte, een lied van LUIKEN, tot dusverre, zoo veel wij weten, nog in geenen bundel geplaatst. Denzelfden lof verdienen de bekende Gezangen 81, 83 en 84. Eenige liederen bij het Avondmaal hebben den regten toon getroffen. De Verzamelaars hebben zich door een bijzonder artikel, *Christelijke Zedeleer* genoemd, misſchien zelven den weg afgeſloten, om zich doorgaans gelijk te blijven. Rec. is van oordeel, dat zij iets anders bedoelen, namelijk *Christelijke Godsdienſtigheid.* Hoe konden zij anders met het 105de Lied beginnen? — Ook had men de verzen zoodanig behooren af te deelen, dat elk derzelven een zeker geheel uitmaakte, om ze afgebroken tusſchen de leerrede, of daarna, te laten zingen.

Dan, wij willen thans afbreken; te meer, daar er welligt nog eens van deze Gezangen zal moeten geſproken worden, wanneer de Zangwijzen gedrukt zijn. Wij hebben

 bij

bij deze gelegenheid gaarne eens willen zeggen, wat ons over eene zaak, van het hoogste belang voor de geheele Christenheid, reeds lang op het harte lag, sedert het lezen van den grooten en kleinen Bundel der Amsterdamsche, de Gezangen van de Haarlemsche Doopsgezinde Gemeente, en de Evangelische Gezangen der Hervormden. De denkende Lezer zal wel gevoelen, dat onze aanmerkingen allen bedoelden. De laatste *verzameling*, welke wij voor ons hebben, kon, uit den aard der zake, beter worden, dan een der genoemde bundels, en overtreft dezelve, onzes oordeels, ook.

Voor 't overige wenschen en vertrouwen wij, dat het werk der geachte Verzamelaars met veel nut en zegen gebruikt worden, en beantwoorden zal aan hun edel oogmerk.

De Vrage: Mag een Kerkeraad, bij het maken van eene Kieslijst, en het doen van een beroep — mag een Predikant, bij het aannemen, of afwijzen van eene beroeping, gebruik maken van het Lot? vrijmoedig en bescheiden onderzocht en beoordeeld. Ὡς φρονιμοις λεγω· κρινατε ὑμεις ὁ φημι. *Te Utrecht*, bij J. van Schoonhoven, 1810. *In gr. 8vo. 31 Bl.*

Deze weinige bladen bevatten belangrijke erinneringen en raadgevingen, die het te wenschen ware, dat, bij het beroepen van Predikanten, algemeen in acht genomen wierden.

§. 1. *Hoe spreekt de Bijbel over het gebruik maken van het lot?* Antw. Nergens wordt hetzelve daar aangeprezen. Salomo, de vermoedelijke Schrijver van het Spreukenboek, waarin tweemaal, doch zonder eenigen zweem van aanbeveling, van het lot melding gemaakt wordt, H. XVI: 33. XVIII: 1. wist het voor ons altijd blinde lot, schoon door den wijzen God steeds bestuurd, met behulp zijner menschenkennis, in een waarlijk duister geval, meesterlijk te vermijden.

§. 2. *Wat leert Gods zigtbaar bestuur over de menschen, aangaande het lot?* Antw. Niets anders, dan hetgeen het gezond verstand wachten moet, dat de wijze God, met zich naar de menschen te schikken, en, daardoor, met hun zijne bedoelingen te bereiken, gedaan zal hebben. Volgend gebruik ontdekken wij van het lot. 1. In de ver-

verdeeling van het geërfde land. 2. In den dienst des tempels, in de offeranden en dergelijke beschikkingen, op Goddelijken last, tot voorkoming van twist en alle vermoedens van bedrog en eigenbelang, met veel wijsheid bepaald. Andere voorbeelden, waarbij, zonder Goddelijk bevel of blijkbare goedkeuring des Hemels, gebruik gemaakt is van het lot, Rigt. XX: 9. 1 Sam. XIV: 42. Jo. XIX: 24. Ps. XXII: 19. doen niets af tot aanprijzing. Uit gevallen van een bijzonderen aard, als Jos. VII: 14. 1 Sam. X: 20. is geen algemeene regel af te leiden; ook niet uit de handelwijze der Apostelen, Hand. I: 23–26. in dit eene, zoo bijzondere geval.

§. 3. *Zal het voorbeeld van wijze en goede lieden ook hier iets gelden kunnen?* Antw. Geen voorgang van eenigen sterveling heeft zoodanig gezag.

§. 4. *Wat schrijft het gezond menschenverstand, in dezen, voor?* Antw. Men moet, zoo naauwkeurig en onzijdig mogelijk, onderzoeken, en, in gevallen, waar alles schijnt gelijk te staan, met anderen, die kunnen gerekend worden meer doorzigt te hebben, en onpartijdiger te kunnen oordeelen, getrouw raadplegen. In dier voege zal men nimmer tot het lot behoeven te komen.

§. 5. *Kan dan het gebruik van het lot, bij het maken van eene kieslijst, en het doen van een beroep, alsmede bij het aannemen of afwijzen eener beroeping, aan ons Christendom wel eere of voordeel aanbrengen?* Antw. De personen staan nooit volkomen gelijk, in de verkiezing, en voor den geroepenen doet zich altijd wel iets op, dat het aannemen of weigeren des beroeps genoeg aanraadt. Twijfelt men, in beide gevallen, en, weet men voor zichzelven niet, hoe te doen, men keere zich tot den Bijbel, tot het gebed om verlichting en besturing, tot den raad van het genegen hart en beter bevattend oordeel, men make gebruik van alle inlichting, en beslisse nu zonder vrees en zonder lot. Dit beveelt het gezond verstand, gewijzigd door het Christendom. Men hindert en onteert hetzelve, door liever te willen terugkeeren tot den staat van het menschdom, in zijne kindsheid, dat overal onmiddellijke tusschenkomsten der Godheid verlangde, of tot den donkeren nacht der middeleeuwen, toen men, in elke min of meer duistere zaak, door vuur- en waterproeve, de beslissing van den Allerhoogsten meende te kunnen daarstellen. Het is ten uiterste dwaas en ongerijmd, zich te verbeelden, dat die keuze de beste is, die, zonder be-

hoorlijk gebruik van het oordeel des onderscheids, door het lot gedaan wordt.

§. 6. *Hoe moet men het dan maken, als twee of meer gelijke stemmen hebben?* Antw. Niet loten. Nimmer staan de genoemden in dezelfde betrekkelijke geschiktheid tot de Gemeente. Men moest dan liever moeds genoeg hebben, om met elkander broederlijk te spreken over de geschiktheid der mededingers, of althans de zaak door herstemming, na vooraf gaand overleg, trachten te vereffenen.

§. 7. volgt nog *een bescheiden woord* van den Schrijver *aan zijne Broeders, die of in het geheel, of in sommige opzigten, met hem niet eens zijn.* Dit bescheiden woord zal niet in den smaak vallen van Predikanten, wien het of aan verlichte kennis, of aan vereischte vastheid van geest ontbreekt, om den alhier medegedeelden wijzen raad op te volgen, en ook niet behagen aan die groote menigte van Kerkeraadsleden, die zich doorgaans, bij het doen van beroepingen, door geheel andere beginselen, dan door zuivere belangstelling in de behoeften der Gemeente, die zij vertegenwoordigen, laten besturen. Bij dezen en genen evenwel zal hetzelve, dat vertrouwen wij, met opmerking ontvangen, en ook wel eens ernstig daarover nagedacht worden.

Onderwijs in den Christelijken Godsdienst, door C. G. SALZMANN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, bij* A. Meijer, Schalekamp en van de Grampel. *In kl. 8vo.* 138 *Bl.*

Van eenen, in al 't geen de Opvoeding der Jeugd betreft, zoo ervarenen, en door veeljarige ondervinding zoo wél geoefenden man, den allezins verdienstelijken SALZMANN, kon men, bij de bekendmaking van een *Onderwijs in den Godsdienst*, niet wel iets middelmatigs verwachten. 't Onderscheidt zich van alle dergelijke leerboekjes, zoo door de orde en wijze van behandeling, als door de gekozene onderwerpen.

De voorgedragene leeringen zijn vervat in eene menigte korte stellingen, die telkens door eenige gepaste dichtregels afgewisseld worden, zoodat men er zich te gelijk, als van een boek tot stichting, van zou kunnen bedienen.

nen. 't Geheele ontwerp loopt in de volgende, den Schrijver alleen eigene, orde af. Vooraf gaat eene korte Inleiding, waarin de gedachte, *er is een God*, duidelijk ontwikkeld, en naar de algemeene vatbaarheid, met bewijzen, ontleend uit de elk in 't oog loopende voortreffelijkheid, orde en zamenhang van alle dingen, overtuigend gestaafd wordt. Daarop volgt eene geschiedkundige voorbereiding, bevattende eerst eene korte beschrijving van de geschiedenis en den aard van den Godsdienst vóór Jezus, daarna een dergelijk verslag van den persoon en de geschiedenis van Jezus. Dan komt vervolgens de door Jezus verbeterde Godsdienst zelf in aanmerking. Deszelfs hoofddoel is verbetering en volmaking. Hiertoe behooren vier hoofdpunten, waartoe de geheele omvang der leere van Jezus gebragt wordt: *waarheid*, *liefde*, *vrijheid* en *zaligheid*. — Onder 't denkbeeld van *waarheid* worden de leerstellingen medegedeeld, die Jezus aan 't menschdom heeft voorgedragen. Hier zal men, met andere Schriften van SALZMANN bekend zijnde, zich minder verwonderen, verscheidene, anders hooggeschatte, leerstellingen voorbijgegaan te zien, dan wel andere aan te treffen, die men er niet zou verwacht hebben. Van de leer omtrent de groote verdienste van den dood van Jezus voor 't menschdom, en der hierdoor verworvene begenadiging, wordt alleen in 't voorbijgaan vooraf dit gezegd: „Daar 't nieuwe Testament opgesteld werd in eenen tijd, dat men van eenen Godsdienst, zonder offeranden en priesters, geen denkbeeld vormen konde, moesten zich ook de Schrijvers naar de heerschende wijze van denken voegen, en Jezus nu eens met eenen Hoogenpriester, dan zijnen dood en de vergieting van zijn bloed met een offer vergelijken, Hebr. V: 10." Van de leer van den Heiligen Geest, en, 't geen ons nog meer bevreemd heeft, ook van die van Gods eigenschappen, wordt geene melding gemaakt. Daarentegen heeft niet alleen de leer betreffende Engelen in 't algemeen, maar ook die aangaande het bestaan van Duivelen, hier hare plaats bekomen. — Tot 't tweede stuk der volmaking, waartoe Jezus de menschen tracht op te leiden, de *liefde*, brengt de Schrijver de Christelijke zedeleer, als liefde vorderende jegens God en onze medemenschen, in 't bijzonder tot dezulken, met welken wij in eene naauwere verbindtenis staan, en wel voornamelijk, om het zielenheil van onze medemenschen te bevorderen; ook liefde tot alle Gods schepselen. Dit gedeelte

is verreweg 't uitvoerigste, en in de daad voortreffelijk behandeld. — Onder de vreemde en ongepaste uitdrukking van *wijsheid*, 't derde stuk van onze volmaking, verstaat de Schrijver 't vermogen, om overeenkomstig de erkende waarheid te handelen. En hier komen dan de middelen in aanmerking, door welken wij tot onzen pligt kunnen bekwaamd worden: eene nieuwe geboorte, geloof, overdenking der waarheid, gepaard met gebeden in den zin van Jezus, heerschappij over de gedachten en over de begeerten, oefening van 't ligchaam om allerhande bezwaarlijkheden te kunnen doorstaan, en naauwkeurige stiptheid in onze bezigheden. — Door *zaligheid* eindelijk, de vrucht van eene geoefende, vrij handelende rede, wordt zulk een toestand van den geest verstaan, waarin wij wel te vrede zijn en ons wel bevinden, welke een aanvang neemt van 't tijdstip af, dat de verlichte mensch begint overeenkomstig de waarheid te handelen. Zij ontstaat uit het gevoel van rust en geregeldheid in de ziel, uit 't gevoel van onze waarde, dat men een kind van God is, en op deszelfs goedkeuring en bijstand zeer zeker kan staat maken, uit 't genoegen, 't welk de herdenking van het voorledene, de aanblik van het tegenwoordige, en het vooruitzigt in de toekomst verschaft. Zij is, zoo lang wij met dit ligchaam bekleed zijn, onvolmaakt, maar inmiddels toch zoo groot, dat de geneugten, welke de bezitting van de geheele zigtbare wereld ons zou mogen verschaffen, daartegen niet kunnen opwegen. Gemeenlijk is echter ook de uiterlijke welstand 't gevolg en de vrucht van de innerlijke volmaking. Zij zal echter niet, dan na de aflegging des ligchaams, de hoogste volmaaktheid bereiken. 't Besluit van dit hoofdstuk bevat eene voorstelling, die men hier ter plaatse niet zou verwacht hebben, van de gevolgen der verwaarloozing van onze volmaking door een zondig leven, waardoor men wordt weggesleept tot de ellende, die 't verderf of de dood genoemd wordt, en dat niet alleen in dit leven, maar ook na den dood van 't ligchaam. „Deze ellende," zegt hij, „zal eeuwig duren: omdat de genen, die zich dezelve hebben op den hals gehaald, nimmer die volmaaktheid zullen bereiken, die hun had kunnen ten deel vallen, zoo zij, zoo lang zij in het ligchaam wandelden, met alle opregtheid voor hunne volmaking zorg gedragen hadden; even als zij, die met groote gebreken aan geest en ligchaam geboren werden, nooit zoo volmaakt worden, dan (als) de genen, die de-

ze gebreken niet uit moeders ligchaam medebragten." Ook al het voorgaande, betreffende de *zaligheid*, staat, onzes inziens, niet op de regte plaats, daar zij voorkomt als ten deele uitmakende de veredeling, waartoe Jezus ons tracht op te leiden, bl. 53; 121. Zij is toch veeleer 't gevolg en de vrucht derzelve. — Er volgt eindelijk nog eene korte beschrijving van de plegtigheden, welke aan den Christelijken Godsdienst verbonden zijn.

In handen van eenen der zake kundigen Onderwijzer, die hier en daar wat wist aan te vullen en te verbeteren, en alles wel te verklaren, zou dit boekje boven vele anderen van grooten dienst kunnen zijn.

D. L. SUASSO, *Med. Doct.*, Morborum exanthematicorum descriptionis, Tabularum formâ ordinatae, Specimen secundum, Varicellae atque Scarlatinae decursum et curationem exhibens. Amstelodami ex officinâ *L. van Es.* 1810. 4to.

Van de eerste Tafelen, welke tot de Pokken en Koepokken betrekking hadden, hebben wij melding gemaakt in het afgeloopen jaar (*). Wij meenden billijke redenen te hebben, om den Heer SUASSO aan te moedigen om zijn plan voort te zetten, en ontvangen nu nieuwe Tafelen, welke op eene gelijke wijze den loop en de genezing der Bastaard- of Wind-pokjes, en van den Scharlaken-uitslag, ten onderwerpe hebben. Met opzigt tot den laatsten, is de Schrijver uitvoerig en zeer naauwkeurig. Over het geheel verdienen zijne pogingen aanmoediging. Bij deze Tafelen zijn tevens eenige verbeteringen en bijvoegselen voor de eerste gedrukt; en onder die bijvoegselen vinden wij tevens geplaatst de aanhaling van HUFELAND, BREMER en GOLDSCHMIDT, omtrent de keuze van de stof ter inenting; oordeelende de Schrijver, op het voorbeeld der genoemde Geneesheeren, dat die stof *vooral op den 7den dag* daartoe uit de pok moet genomen worden. Dit bijvoegsel komt ons voor eene stilzwijgende wederlegging te moeten uitmaken van den *Rec. ook der Recensenten*, die zich aan dien zevenden dag zeer gestooten heeft.

(*) *Letteroef. voor* 1809. No. XII. bl. 497.

Handleiding tot de kennis en genezing van de Ziekten van het Vrouwelijk Geslacht. Door J. J. VAN PLENK, *Raad van Z. K. M. van Oostenrijk, ruttend Hoogleeraar aan de Genees- en Heelkundige Hoogeschool van Jozef, alsmede eersten Geneesheer bij het Krijgswezen. Uit het Latijn vertaald. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet, 1809. *In gr. 8vo.* 286 *Bl.*

Met geen minder genoegen kondigen wij de overzetting dezer Handleiding aan, dan wij eene dergelijke, met betrekking tot de kennis en genezing van de Ziekten der Kinderen, van dezen zelfden Schrijver, den verdienden lof toezwaaiden (*). Ons houdende aan het daar ter plaatse, omtrent den bekwamen Schrijver en zijne geschriften in den vorm van dergelijke Handboeken, door ons aangemerkte, deelen wij thans deszelfs korten inhoud mede. De Schrijver verdeelt de Ziekten, welke het Vrouwelijk Geslacht uit deszelfs bestemming of ligchamelijk gestel ondergaat, in Ziekten der Vrijsters, Jonggetrouwden, Zwangeren, Barenden, Kraamvrouwen, Zogenden, en oude Vrouwen; daarna meer bepaald tot die der Vrijsters die Ziekten brengende, welke bij Jongedochters door de maandstonden, en het opkomen der wellustprikkelingen; die der Jonggetrouwden, welke uit den bijslaap ontstaan, of de bevruchting beletten; die der Zwangeren, welke haren oorsprong nemen uit de zwangerheid; die der Kraamvrouwen, welke na het eindigen der verlossing uit het kinderbed; die der Zogenden, welke uit het zogen van het kind ontstaan, of hetzelve beletten; en eindelijk die der oude Vrouwen, welke gewoon zijn te ontstaan uit het ophouden der maandstonden; terwijl ook hier van allen eene geregelde beschrijving der onderscheidene in- en uitwendige Ziekten, met derzelver kenteekenen, voorspelling, naaste oorzaak, opwekkende oorzaken en geneeswijze, gevoegd is. — De Vertaling is, naar ons inzien, even goed uitgevallen als de vorige, van welker juistheid eene naauwkeurige vergelijking met het oorspronkelijke ons overtuigd heeft.

(*) *Letteroeff. voor* 1808. No. VIII. bl. 326 en 327.

De

De gevolgen der onmatigheid, in het gebruik van Spijs en Drank, geschetst door J. G. SANDBERG, *Med. Doct. te Hattem. Te Amsterdam, bij* J. H. Duisdeiker. 1809. *In kl. 8vo. 63 Bl.*

Dit Stukje, van den verdienstelijken SANDBERG is, blijkens het Voorberigt, ter beantwoording toegezonden geweest van de vraag der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*, doch onbekroond gebleven, gelijk ook de overigen, die tot hetzelfde doel hadden geschreven. In het afgeloopen jaar werd de prijsvraag zelve ingetrokken. Deze intrekking, gevoegd bij het gewigt des onderwerps, en de aanmoediging van eenen geraadpleegden en bevoegden Vriend, deden den Schrijver, na hetzelve nog eens doorloopen en hier en daar eene kleine verandering gemaakt te hebben, tot de uitgave besluiten. In zes Afdeelingen behandelt de Schrijver de onmatigheid in 't gebruik van Spijs, van warme Waterdranken, als Koffij en Thee; het misbruik van Jenever, Brandewijn en andere sterke Dranken; het misbruik van den Wijn; het snoepen; en eindelijk de heilzame uitwerkselen der matigheid, in tegenoverstelling van de verderfelijke gevolgen der onmatigheid. Zonder ons eenigzins in te laten met de beoordeeling, of men billijk gehandeld hebbe met dit Stukje onbekroond te laten, en tevens de nog al belangrijke prijsvraag in te trekken, meenen wij deze schets, ter waarschuwing voor de gevolgen der onmatigheid, volkomen te kunnen aanprijzen; beknopt- en duidelijkheid kenmerken dezelve, en deze behooren in een geschrift, dat algemeen nut verspreiden moet, vooral in acht genomen te worden. Misschien, echter, had de bekwame Schrijver van meerdere voorbeelden, uit het dagelijksche leven genomen, kunnen partij trekken; deze toch, hetzij dan waar of verdicht, hebben op den mensch eenen verbazenden invloed.

J. C. SCHRÖDER, Disputatio Mathematica inauguralis *De Pressione Fluidorum, ad Aggerum Theoriam applicata.* Traj. ad Rhen. 1809.

Met genoegen ontwaren wij door middel dier Schriften, die ons den hedendaagschen Letterarbeid aankondigen, dat er van tijd tot tijd vele bekwame Jongelingen aan onze Hoogescholen gevormd worden, blijkens zoo vele schoone Verhandelingen in onderscheiden vakken van Geleerdheid en Wetenschappen, getuigen van de vlijt en ijver, waarmede, ten minste van velen, de Letteren behandeld worden. Met lof verdient melding gemaakt van boven aangekondigde Verhandeling over *het wel aanleggen der Dijken tegen de persing van het water op dezelve.* Vele bekwame en door ervarenheid bedrevene Mannen mogt ons Vaderland tellen in het vak der Waterbouwkunde; eene zaak, voor hetzelve van het uiterste aanbelang, daar de voortduring van deszelfs Physiek bestaan daarvan grootendeels afhangt. De Heer SCHRÖDER wijdt zich ook dezer studie toe, en hoopt in deze loffelijke eerbaan zijn Vaderland nuttig te zijn; hebbende hiertoe aan Utrechts Hoogeschool, onder geleide van den beroemden Hoogleeraar VAN BEEK CALKOEN, zijne studien ingerigt, en zich in de Wiskunde, met toepassing op het Theoretische gedeelte der Waterbouwkunde, in 't bijzonder geoefend; waarvan deze Akademische Proeve, bij gelegenheid van zijne bevordering tot *Doctor in de Wijsbegeerte*, ten uitnemenden bewijze strekt. Ondervinding moet wel hier, gelijk elders, veeltijds den weg wijzen; doch wij achten, dat Theoretische kundigheden ten grondslage moeten dienen. De Steller van dit Stuk legt groote bekwaamheid aan den dag in het ontwikkelen der Mathematische Formulen, en in het toepassen van dezelve op het gegeven onderwerp, wegens de persing van het Water en den vorm der Dijken. Het eerste Hoofddeel handelt bepaaldelijk over de persing van het Water op bodems van onderscheidene gedaanten en verschillende rigtingen, welke in fraaije algemeene Formulen worden opgegeven. Het tweede Hoofddeel handelt meer bijzonder over de Dijken. Wegens de stof wordt de kleiaarde als de geschiktste opgegeven, als zijnde het minst *poreus* en het sterkst zamenklevend, waardoor zij bestand is tegen het indringen van het water, hetwelk de Dij-

Dijken gevaar doet loopen van uitgekolkt te worden. Er zijn in 't bijzonder drie gevallen, waarin Dijken tegen het geweld van het water bezwijken: 1) de Dijk wordt door het water omvergeworpen, 2) of in stukken gebroken, 3) of, in zijn geheel, van zijne plaats verschoven. Deze drie gevallen worden afzonderlijk onderzocht; en door algemeene Formulen aangewezen, wat er vereischt worde, om Dijken of Muren de vereischte gedaante en sterkte te geven, om de persing van het water tegenstand te bieden, ten einde de drie opgegeven gevallen geene plaats hebben, wanneer namelijk de hoogte, en dus ook de persing van het water, en de digtheid van de stof, waaruit de Dijk gemaakt wordt, gegeven zijn. Uit al hetwelk afgeleid wordt, dat aan eenen Dijk zou moeten gegeven worden de vorm van eenen gelijkbeenigen Driehoek; doch toont de Auteur voorts aan, dat er in de Practijk eene andere en betere gedaante aan de Dijken te geven is, waardoor dezelve meerdere vastheid bekomen, te weten die van een *Trapezium* of geknotten Driehoek. De vastheid van den Dijk moet voorts *op zichzelve* beschouwd worden; want de bovenste deelen der aarde op de benedenste drukkende, loopt de Dijk gevaar om uit te zakken, en zich door zijne eigene zwaarte uiteen te werken, indien denzelven niet de behoorlijke gedaante gegeven worde. Het hangt af van den aard der stof zelve, welke *helling* daaraan moet gegeven worden; want de stof week zijnde, neemt dezelve eene bepaalde helling aan, terwijl zich de onderste deelen, of de voetsteun, verbreeden; waarop de Schrijver onderscheidene Proeven genomen heeft, waarvan de uitkomsten worden opgegeven. Doch de Ondervinding heeft in dit alles veel geleerd, 't geen de Theorie over het hoofd ziet; gelijk het overloopende of overslaande water, de Dijken van den binnenkant uitkolkende, veelal oorzaak is, dat dezelve bezwijken, waarom de voorzorg zich vooral ook daartoe moet bepalen.

Wij hopen, dat de jeugdige Schrijver zich door zijnen arbeid zal doen kennen, als toegerust met die Theoretische kundigheden, welke, gevoegd bij ervaring, hem kunnen geschikt maken, om op deze wijze nuttig te zijn voor een Land, 't welk Mannen, die zich aan deze studien bepaaldelijk toewijden, niet kan ontberen.

Nieuwe Leerwijze omtrent de Bijen en derzelver zoogenaamde Magazijnen-teelt, voornamelijk getrokken uit het Hoogduitsche Werk van J. L. CHRIST *en meer andere Stukken, ten dienste der Hollandsche Bijenhouders bearbeid en uitgegeven door* RIJKEND JACOB BROUWER, *Lid Honorair der Maatschappij ter bevordering van den Landbouw te Amsterdam, en Lid Correspondent der Hollandsche Huishoudelijke Maatschappij te Haarlem. Met Platen. Te Amsterdam*, *bij* J. C. Sepp en Zoon. 1809. *In gr. 8vo.*

Veel, zeer veel is er over de huishouding der Bijen en derzelver oppassing, tot huishoudelijk gebruik, zoo hier als elders, geschreven; doch hier te Land bestond er geen volledig Werk, waarin alles, ten dienste van den Bijenhouder, is bijeengevoegd. Welligt behoort deze verdienste aan de Duitsche Geleerden RIEM en CHRIST te worden toegekend, en het is de Heer BROUWER, die, met eigen kunde en waarnemingen voorzien, zich van den arbeid der genoemde Mannen bediend heeft, om ons een — wij mogen zulks openlijk en dankbaar erkennen — in dit opzigt volkomen Zamenstel in het alhier aangekondigde Werk te leveren. Eene Opdragt aan zijne Excellentie, den Ridder en Admiraal VAN KINSBERGEN, en een uitvoerig Voorberigt, vermelden de aanleidingen en de zorg, door den Schrijver tot hetzelve aangewend; terwijl het Werk zelf is verdeeld in de navolgende zes Hoofdstukken, als 1.) Over de Bijen in het algemeen. 2.) Over den Aankoop van Bijen. 3.) Over de Vermeerdering der Bijenstokken. 4.) Over de Oppassing en Verzorging der Bijen. 5.) Over het Inzamelen van den Honig en het Was. 6.) Over de Gereedschappen en Werktuigen, benoodigd bij eene welingerigte Bijenteelt, en een *Aanhangsel* eene nadere toelichting behelst omtrent de Magazijnwoningen en derzelver verbinding, en tevens een middel aan de hand geeft, om, gedurende den geheelen zomer, zuiveren honig te bekomen, zonder de Bijen te verontrusten. Wij zullen ons beijveren, om den voornaamsten inhoud dezes gewigtigen Werks, zoo kort mogelijk, op te geven.

Elke Bijenstok bevat drie soorten; de Koningin, Arbeiders en Hommels. De vruchtbare Koningin, die, in een vierendeeljaar tijds, meer dan 30,000 jongen levert, munt

uit door hare schoone gedaante, hoedanigheid van geur en heldere stem. Hare voortteling, in de Vorstelijke Cel, uit de grondstof eenes Koninklijken Worms, kenmerkt hare uitnemendheid. Hare Angel is iets langer, dan bij de gemeene Bijen. Haar gezag, op liefde gegrond, is onbeperkt; zij wordt altijd door eene Lijfwacht omstuwd. — De Hommels, grooter en zwaarder van borst en kop, zijn de Mannetjes der Koninginnen. Derzelver zamenstel bewijst, dat zij niet tot werken bestemd zijn, en worden door de Werkbijen, wanneer deze hebben ingezameld, verjaagd en dikwerf gedood. — De Arbeids- of Werk-Bijen, noch tot het mannelijke, noch tot het vrouwelijke geslacht behoorende, en ten aanzien van snuit of tong fijner bewerktuigd, verrigten al het werk, zoo binnen als buiten den stok, van het bouwen der cellen af tot op de bereiding van het was toe. — De Bijen komen voort uit een eitje, dat door de Koningin in de celletjes gelegd wordt, waarin zij zich van haren eijerstok ontlast, en vormen zich tot eene Made of Wormpje, dat tot zijne bestemde grootte groeit, alsdan in eene Nimf of Pop verandert, weldra zijn deksel van was doorknaagt en als volkomene Bij te voorschijn komt. Verminkte Jongen worden uit den stok gestooten. De tot Koninginnen bestemde eijeren worden in grootere cellen uitgebroeid en beter gevoed. — De huishouding is allezins kunstmatig, ordelijk en spaarzaam. Slingering van vleugelen, en eenvormige of sissende toon, schijnt dezer dieren spraak. Zij leven doorgaans één jaar; de Koningin somtijds langer. Zij begraven de dooden, bij regenachtig weder. Van de vierkante Korf, tot eene Bijenwoning geschikt, welke men tot waarnemingen bestemt, geeft de Schrijver een volledig berigt en teekening.

Tot den Aankoop van Bijen dient alleen een volkrijke en zware stok, zuiver, niet te veel beroofd van honig, noch ook te vol van oude raten, en wel in Februarij of Maart, vooral niet wijzelloos of zonder Koningin. Men koopt ze echter ook in den Zomer, wanneer eene meerdere oplettendheid noodig is. Jonge zwermen, vóór 20 Junij werkzaam, zijn de beste. De innerlijke waarde van eenen Bijenstok is niet gemakkelijk te bepalen. De eenige Bijenmarkt in *Holland* is in *Gelderland*, aan den zoogenaamden *Klomp-* of *Nieuwenweg*, tusschen *Renswoude* en *Veenendaal*.

De Bijenstok vermeerdert door het zwermen, nadat de Ko-

Koningin tot de afreize bekwaam is. De zwermtijd is in Mei, Junij en Julij, doch in de eerste maand de beste. Naar den tijd en den aard der stokken, heeten zij Voor- of Hoofdzwermen, Achter- of Nazwermen, Maagdenzwermen, Nood- en Honger- of Bedelzwermen. Wanneer een stok zal zwermen, is moeijelijk te bepalen, dan alleen wanneer de Bijen haren honig niet uitstorten, en aan het Vlieggat onrustig op- en nedergaan. Bij het zwermen, moet het Vlieg-gat zorgvuldig geopend, de zwerm zelf omzigtig bespoten, naauwkeurig op de tegenwoordigheid der Koningin gelet, en in haar afzijn, voorzien worden. De beste manier, om eenen zwerm in eene Magazijn-woning te krijgen, is het zacht besprengen van den Bijen-klomp met zuiver water, en het voorzigtig openen van het Vlieggat. Eene zelfde voorzigtigheid wordt gevorderd, wanneer een zwerm op eene andere wijze aanhangt aan post, tak of boom. Het berooken en bestrijken dier plaatsen, ten einde eenen nieuwen aanleg op eene vorige plaats te verhoeden, is allezins noodzakelijk. De stok zelf dient, nabij den Moederstok, in de schaduw geplaatst te worden; moetende de mand of stroo-korf, waarin men den zwerm vatten wil, en dikwerf, wanneer er meer dan een is, verdeelen moet, niet vast gebonden, maar aan spijker of kram los hangende zijn, en de Bijenhouder zich, bij alle deze verrigtingen, van eene Bijenkap, wollen handschoenen en dikke wollen kousen, of goede fluit-laarzen, voorzien, van welke Kap de Schrijver eene nieuwe en betere soort beschrijft.

Tot de oppassing en verzorging der Bijen behoort eene vroegtijdige zuivering der woningen en onderzetplanken, met bewaringe echter van het was; de naauwkeurige naziening van den voorraad des honigs in de stokken; de behoorlijke voedering, vooral des avonds, waartoe door den Schrijver het Voederkastje van den Heer CHRIST beschreven en afgebeeld, en voorts de kunst- en nood-voedsels omstandig en duidelijk worden opgegeven. In honger- of mis-jaren dient men de stokken te vereenigen, en daarom altijd eenen genoegzamen voorraad van honig te bewaren. Bovenal dient gezorgd te worden tegen den schimmel in den stok en tegen de wijzelloosheid of het gebrek aan eene Koningin, welk men ontwaart uit de verwarring en het gekerm in den stok, de vermindering van Volk en het niet afschaffen der Hommels, en waarvan de oorzaken zijn het mislukken en verdwalen eener Koningin, het zwermen en vooral het nazwermen, dat dik-

dikwerf te vele Koninginnen en alzoo het oproer in den stok veroorzaakt. Hiertegen dient als middel het warm houden der stokken, de verhindering van het zwermen, het verzetten van den stok en het geven eener Koningin. Bijen, in het voorjaar door de koude bevangen, moeten zorgvuldig verwarmd, en vooral des winters tegen noordewinden beschut worden; gevende men haar, echter, gedurige en versche lucht, en zorgende zoo wel tegen het digt vriezen van het Vlieg-gat, als tegen andere onreinheden. De ziekten der Bijen zijn de Loop, waartegen de Honig zelf, met wijn, witte suiker en geraspte notenmuskaat gemengd, — de Afmatting en Verkoudheid, waartegen verwarming van den stok en het onderzetten van laauw-warmen Honig, met wijn gemengd, — het Vuilbroed, waartegen eene gansche verwisseling van stok, — de Hoorn-ziekte, welke doorgaans zichzelve geneest, en de Luizen, waartegen een versterkend voedsel van honig en wijn wordt aangeprezen. Der Bijen voornaamste vijanden, die of haar zelve opeten, of haren honig of was ontrooven, zijn de zoo genoemde Roofbijen, de Motten of Maden, de Oorwormen, sommige Vogelen, als Zwaluwen, Rood- en Kwik-staartjes, Musschen, Meezen, Ooijevaars en Spechten, Spinnen en Tuinmieren, Kikvorschen, Wespen en Muizen; waartegen insgelijks de meest gepaste middelen worden opgegeven. Ook nevelachtig, droog en schraal weder, plasregens, onweder, koude zomernachten en natte winters, zijn voor de Bijen nadeelig; waartegen de grootste zorgvuldigheid weinig vermag. Tegen den Bijen-steek, eindelijk, die doorgaans alleen dan plaats heeft, wanneer zij getergd worden, wordt het gebruik van Lavendelgeest, *Ammonia*, *Alkoholische Salpeter Aether*, Lijnolie, schraapsel van raauwe Aardappelen, sap van witte Maankoppen en eene oplossing van Opium in Wijn, als middel aanbevolen.

De Inzameling van den Honig uit het zoete Bloemensap en het Was uit de Honigraten is zeer verschillende. De meest specerijachtige bloemen, vooral de Lindenbloesem, leveren den besten, de Honigdauw den meesten honig. De laatste, rijkelijk aanwezig, verschaft, nu en dan, aan 25 volkrijke Bijenstokken, in 8 dagen tijds, wanneer het niet sterk regent, tot 500 pond honig; terwijl het schadelijke van dien dauw in de Bije tot den angel in de gift- of gal-blaas overgebragt, en de honig zelf zuiver wordt. Ook de Honigdauw van de Bladluizen dient, bij der laat-

R 2 sten

ſten uitwerpſel, voor de Bijen tot goeden honig. De beste tijd van den Honig-oogst is in het Voorjaar, hoe zeer dezelve ook in den Herfst plaats heeft. Allezins voorzigtig behoort het afnemen der honigvolle Opzetten te geſchieden, vooral bij eenen helderen en koelen morgen. Men moet, echter, den ſtokken niet te veel honig ontnemen, maar elken volkrijken ſtok ten minſte twee volle opzetten laten voor winter en voorjaar. Ter afzondering des Honigs van het Was, deelt de Schrijver het door den Heer CHRIST uitgevonden werktuig mede, gelijk mede andere eenvoudige wijzen van behandeling, en tevens, wat ter bewaringe van den honig en ter afſcheidinge der ſuikerdeelen, volgens de proefneming van den Heer CAVEZZALI, dient. Ook van dien Honig, welke nog in het Was terug blijft, kan voortreffelijke Meede, Azijn en ook Brandewijn, worden bereid, het zij tot verkoop, of tot bijzonder gebruik, volgens zoodanige onderſcheidene wijzen, als ter dezer gelegenheid breedvoerig worden beſchreven. Even naauwkeurig is de beſchrijving wegens de bereiding en uitperſing van het Was, en van de Wasperſen, door de Heeren CHRIST en SYBEL uitgevonden, en alhier in plaat afgebeeld; terwijl, eindelijk, een aantal bedenkingen, bijzonderlijk de proefnemingen van den Heer HUBER, alhier voorkomende, duidelijk bewijzen, dat het Was zijnen oorſprong heeft van den Honig, in de maag en ingewanden der Bije geſcheiden, en door middel van het zuur der heldere vlociſtof, in hare gift- en gal-blaas bereid: kunnende echter het oorſpronkelijk witte en daarna geel wordende Was door verzuurd Zoutzuur en andere zoutzure dampen ligtelijk gebleekt worden, waartoe de onderſcheidene proefnemingen alhier uitvoerig worden beſchreven.

De Gereedſchappen en Werktuigen, bij eene wel ingerigte Bijenteelt benoodigd, zoo als de Bijenkap, wollen Handſchoenen, Lont, Ladders, Handſpuit, Stokken, Zeef, Korf, Mand, Bezem, Vleugel, Wateremmer, Gietkan, Leem, Voorwas, Bijenmes, IJzerdraad, Blaasbalg, Rookdoos, Bovist, Krijt, Weerglas, Teenkorfje, Wasperſ, Voeder-trogjes en Kastjes, geel Was, Lavendelgeest, Opium-Wijn enz., ontmoeten alhier of eene zeer naauwkeurige ontvouwing, of ten minſte eene verwijzing tot andere Hollandſche Werken, alwaar dezelve voorkomen.

De korte voordragt van den Inhoud dezes Werks, waar-

waarbij wij dikwerf hebben moeten terug wijzen op datgene, wat, zonder eene letterlijke overneming, niet wel was mede te deelen, zal, onzes inziens, genoegzaam zijn, om elken beminnaar der natuur, die met de verwonderlijke huishouding der Bijen van naderbij wenscht bekend te zijn, maar nog meer elken Bijenhouder, tot deszelfs lezing en herlezing aan te moedigen. De juiste verdeeling der stoffe, de duidelijke en naauwkeurige behandeling, het aanwenden der ondervinding, waar de bespiegeling op zichzelve ongenoegzaam is, en dan nog de opheldering van het een en andere, waar de voorstelling zelve niet voldoet, door getrouwe afbeeldingen; in één woord, de gansche bearbeiding van deze belangrijke taak bevat in zich zoo veel goeds en volkomens, dat zulks inderdaad als een systematisch Handboek moet beschouwd worden, op welks gebruik zich een ieder veiliglijk kan verlaten, offchoon al eigene ervaring, naderhand, in een of ander opzigt, een nieuw toevoegsel verschaffen mogt. Wij maken het ons alzoo ten bijzonderen pligt, den kundigen Schrijver, den Heere R. J. BROUWER, daarvoor openlijken dank te betuigen, en verlangen, dat zoodanige Instituten in ons Vaderland, als zich beijveren, om den waarnemenden geest in het vak van land- en akker-bouw meer en meer uit te breiden, en de voordeelen der naauwkeurige waarnemingen zelve tot die kringen te verspreiden, waar zij kunnen en behooren te gelden, ook aan dit Werk al dien invloed zullen verleenen, welken hetzelve allerwegen verdient.

Reize door de oude en nieuwe Oostelijke Departementen van het Koningrijk Holland en het Hertogdom Oldenburg, gedaan in den Jare 1808, *door* H. POTTER. *II Deelen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 636 *bl.*

Wanneer de Eerw. POTTER zich onder de Reisbeschrijvers rangschikte, met de uitgave zijner *Lotgevallen en Ontmoetingen op eene mislukte Reize naar de Kaap de Goede Hoop*, gaf de vreemdheid zijner veelvuldige ontmoetingen, en ook de schrijfwijze hem eigen, gelegenheid tot een zeer gunstig onthaal bij de Vaderlandsche Lezers, in wier smaak (en deze is zeer algemeen) Reisbeschrijvingen

vallen. — Andere Togten en Wandelingen, in den zelfden smaak geschreven, misten dat vreemde en uitlokkende, 't geen de eerste in zulk een overvloed aanbood; en viel men, met reden, op den zeer uitweidenden trant des Wandelaars, alsmede op zijne gegevene berigten van meer bekende plaatsen. Sommigen oordeelden, dat hij eene Boekenfabrijk had aangelegd. Anderen velden een gunstiger vonnis, en verschoonden, om het goede en onderhoudende, 't welk zij er in aantroffen, het heerschend gebrek van uitspinnende langwijligheid.

Gaf het beroep tot Leeraar aan de *Kaap de Goede Hoop* aanleiding tot de eerstgemelde, zoo wel ontvangene Reize, het gaan prediken te *Norden* deed POTTER de tegenwoordige Reize ondernemen, die, hoewel zij, gelijk hij zich uitdrukt, met de voorgaande in geene vergelijking staat, hem koude, wind, hagel, sneeuw, vorst en regen op vreesselijke wegen deed ondervinden. In Sprokkelmaand 1808 ving hij dezelve van *Amsterdam* aan; en is de laatste Brief uit *Groningen* in Bloeimaand gedagteekend.

Dit kleine Reistogtje vult de twee voor ons liggende Boekdeelen. Geene Stad of Plaats van eenig aanbelang, hoe bekend ook, of wij ontmoeten eene meer of min uitvoerige beschrijving van de herkomst, de lotgevallen en plaatselijke bijzonderheden, en hier en daar overwijzing op vroegere uit 's Reizigers pen gevloeide. Luimig is hij somwijlen, bijzonder in 't beschrijven van zijne geboortestad *Dokkum*; hetwelk hem ongetwijfeld vele vijanden, vooral bij de Sekse, zal verwekken. Een onzer geachte Correspondenten heeft een groven misslag ten opzigte van D. R. KAMPHUYZEN, hier voorkomende, in klaren dag gezet (*). Wij houden ons niet op met de optelling van de bezochte Steden en Plaatsen, met de aanwijzing van reisontmoetingen van zeer onderscheidene aangelegenheid; wij willen geene aanmerkingen maken over de uitweidingen, zoo veelvuldig, zoo lang, en, schoon alle geenszins ongepast, somtijds echter vrij gezocht, — op de Verzen, zoo Neder- als *Hoogduitsche*, daar in gevlochten, en werkelijk dienende om het Werk te doen zwellen. Van de *Hoogduitsche* zou de *Nederlander*, dier tale onkundig, wel eene vertaling verlangen.

Dan

(*) Zie ons *Mengelwerk voor den jare* 1809. bl. 207.

Dan de Schrijver herinnert ons, „ dat de verstandige Lezer, zijn oogmerk in 't oog houdende, zoo min eene geheel volledige geographische, historische en natuurkundige beschrijving van de door hem doorreisde Departementen moet verwachten, als zich verwonderen, hier en daar wel iets te vinden, hetwelk juist in geen bloot geographisch verhaal of landbeschrijving te pas zou komen." Van dien aard is er zoo veel in voorhanden, dat wij oordeelen met de aanwijzing daarvan ons niet te moeten ophouden. De geheele VIIde Brief des Isten Deels, behelzende *Troostgronden van den Godsdienst, bij het verlies van Vrienden*, strekke ten staal van tot de Reis niets doende uitweidingen: dan dusdanig een brief viel in des Schrijvers plan; en hoe veel kan dat plan niet inruimen!

Wij twijfelen echter niet, of de liefhebbers van POTTER's schrijfwijze, die bij de uitvoerigheid eene los- en vloeijendheid bezit, zullen dit Werk met genoegen ontvangen. Om belangrijkheid aan 't zelve bij te zetten, dient gewis, dat verre het grootste gedeelte loopt over de nieuw aangewonnen Landen van het *Koningrijk Holland*, aan het meerderdeel onzer Landgenooten min bekend dan andere deelen des Rijks. Derzelver herkomst, lotgevallen en tegenwoordigen staat geeft de Reiziger op; en in zoo verre breidt hij de kundigheden uit.

Zeer ongelijk zijn deze aangewonnen Landen. Ten voorbeelde moge strekken, 't geen POTTER van *Zandhorst* en *Plaggenburg* ons mededeelt. „ Mijn weg bragt mij over het schoon en aangenaam gelegen *Zandhorst*, (in den laatsten Brief des Isten Deels vol verrukking beschreven) een schilderachtig oord, alwaar de hand der kunst, de natuur maar een weinig te hulp komende, een Paradijs zou kunnen herscheppen; tot zoo ver liet zich een boomrijke weg met vermaak bewandelen; ik vond mij omringd door eene altijd bekorende verscheidenheid van voorwerpen, terwijl de welbebouwde hooge landstreek de belangrijkste gezigten opleverde. — Stormen en watervloeden, over welke ik den vorigen dag zoo veel geschreven en gedacht had, zweefden mij in alle derzelver rampzalige gevolgen voor den geest, — hoe gelukkig beschouwde ik dus de bewoners van dit oord, hoog genoeg, om voor de hoogste vloeden, die er ooit ontstonden, veilig te zijn; hoe aangenaam, zoo gerust en veilig onder zijn nederig dak te kunnen nederzitten, zonder zich om wind of vloed of storm te bekommeren, of te vreezen, dat men, op

 het

het land wonende, onverwacht zijn graf in de baren vinden zal!

,, Een weinig boven *Zandhorst* gekomen zijnde, begon het fraai tooneel weldra te veranderen, en bosch- en veldgezigten zich met woeste heiden en moerige vlakten te verwisselen.

,, Akeliger Landstreek kan, dunkt mij, eens menschen oog nergens ter wereld aanschouwen: geen boom, geen struik, geen tuin, geen bouw- of weiland, ja geen ordenlijke woning treft men in deze onherbergzame streken aan: geene landen omstreeks de *Noordkaap* — geene woeste velden van *Lapland* en *Siberien* — geen *Vuurland*, geene Afrikaansche Wildernissen kunnen zich onaangenamer voordoen en onaangenamer aandoeningen verwekken, dan men hier gewaar wordt; aandoeningen en gewaarwordingen, waarvan het onaangename enkel eenigzins verzacht kan worden door eenen blik in het anders duistere toekomstige te werpen, wanneer eens meer bevaarbare kanalen en stroomen dit land doorsnijden, met den vrede de handel bloeijen, en welvaart zich over het gansche land verspreiden zal.

,, Langs zulk een weg en door zulk eene landstreek kwam ik te *Plaggenburg*, een tamelijk groot en zich langs den weg uitstrekkend gehucht: maar een gehucht, zoo als er misschien nergens op de wijde wereld gevonden wordt: de gemeenste kraal van menschen, die wij gewoonlijk, hoe onbarmhartig en onnatuurlijk ook, wilden noemen, omdat zij vele onzer voorregten, gemakken, genoegens, dwaasheden en ondeugden niet kennen — de gemeenste kraal van die soort van menschen dan, zou zich waarlijk, in vergelijking van *Plaggenburg*, als eene deftige stad vertoonen, en de hutten onzer Voorvaderen, althans indien de vernuftige hand van den geleerden ENGELBERTS ons dezelve natuurlijk geschetst heeft, als lusthuizen en paleizen vertoonen.

,, Verbeeld u, op eene vlakte, zoo woest en ledig als gij dezelve met mogelijkheid aan uwe verbeelding kunt voorstellen, eene verzameling van ellendige hutten, de aanzienlijkste van op elkander gelegde graszoden, de mindere van leem en staken opgerigt, vele zonder vensters, zijnde slechts hier en daar een stuk glas in den wand gestoken, sommige van eene gebrekkige deur voorzien, andere slechts door een paar bossen halfvergaan stroo gesloten kunnende worden, zonder iets dat naar een boom of struik gelijkt,

die

die dezelve vriendelijk overschaduwt of beschermt voor de koude Oosten-, of gure Noorden- en Noordwesten-stormwinden — zonder eenig vruchtbaar plekje om dezelve; verbeeld u deze verzameling van hutten zoo flecht mogelijk gij kunt, en gij zult u een vrij goed en evenredig denkbeeld van *Plaggenburg* maken.

„ Eene bijzonder schoone en deftige hut trok onder dezen hoop mijne oplettendheid tot zich; dezelve was voorzien van eene deur en een vierkant raam; zij was van graszoden opgebouwd, en had daardoor, ten minste aan twee zijden, ruim zoo veel het aanzien van een wal of bolwerk, als van eene menschelijke woning: het opmerkelijkst vond ik, dat aan de zijmuren van dezelve, aan de buitenzijde naar het zuiden gekeerd, zich eenig jeugdig gras vertoonde, hetwelk eene koe bezig was met eene zigtbare gretigheid en wellust af te schieren. Welk eene vreemde vertooning in de daad; eene vertooning, waaruit men wel een raadsel zou kunnen opmaken, hetwelk, zonder dit gezien te hebben, niet gemakkelijk zou zijn op te lossen. — In welk land ter wereld dienen de zijmuren der huizen tot weilanden voor de beesten? Ja, mijn Vriend! ik werd gedrongen eenen oogenblik bij dit verschijnsel stil te staan en hetzelve met aandacht en oplettendheid te beschouwen, terwijl ik niet kon nalaten duizende gedachten te denken over de wonderbare verschillende levenswijze van menschen en van beesten. — Ware ik van teekengereedschap voorzien, en bij hetzelve met het kunstvermogen van mijnen naam- en landgenoot begaafd geweest, ik zou u zeker eene afbeelding naar het leven van eene *Plaggenburgsche* koe en hut hebben medegedeeld.

„ Eene andere hut zag ik, welke eenige teekens droeg, dat aldaar een winkel was; ik dacht misschien ook eene herberg. Ik trad dus in dezelve binnen, ruim zoo veel uit nieuwsgierigheid om zulk een gebouw van binnen eens te zien, als wel uit eenige noodzakelijkheid. — Ik vond aldaar eenen winkel, maar Hemel! welk eenen? en ook alles, wat tot denzelven benevens de geheele huishouding behoorde, in een en het zelfde vertrek, hetwelk slechts door eene zwakke deur van den algemeenen weg was afgescheiden. Dewijl zich de keuken en schoorsteen hier ook bevonden, en er ligte turf op den haard gestookt werd, was alles zoodanig met asch bestoven, dat de ware kleur van meubelen en winkelwaren naauwelijks kenbaar was. Ik vroeg de bestuurderes van dit een en ander

om een snaps; doch zij verklaarde mij, niet in staat te zijn mij dezelve te bezorgen, zijnde het verkoopen daarvan een regt, dat aan haren buurman toekwam, wiens woning ik reeds voorbij was en waarhenen ik geen zin had terug te keeren. Op haar verzoek ging ik evenwel een beetje zitten, en maakte van die gelegenheid gebruik, om wat met haar over de middelen van bestaan in dit oord, en over tijden en omstandigheden te praten: de eerste bestonden voornamelijk in het werken in de veenen; en wat de laatste betrof, de goede vrouw zag bij de verandering van een landsheer niet heel hoog op; en hare redenen daarvoor waren goed en billijk: zij hadden het goed gehad, en moesten nu verwachten of zij het beter zouden krijgen; zij vreesde voor zorgelijke tijden en gebrek aan nering en hantering, en ondervond zelfs ook al eenigermate den druk der tijden. — Hemel! dacht ik, kan men ook in *Plaggenburg* voor zorgelijke tijden vreezen, waar de behoeften zoo gering zijn, met welk een regt mogen dan de aanzienlijkste steden dergelijke, in elke eeuw, in elk jaar niet ongewone, klagten aanheffen! Ik troostte deze goede vrouw zoo goed ik kon met woord en daad, en vervolgde mijnen weg."

Onder het voortwandelen hield dit gehucht 's Reizigers overleggingen bezig; hij deelt ze mede; doch wij hebben genoeg uitgeschreven, om, zoo het noodig ware, een staal te geven van de uitvoerigheid en woordenrijkheid, POTTER zoo zeer eigen.

Vier zeer goede Platen van *Leer*, van *Aurich*, van de Stad en Haven van *Emden* van binnen, van de Stad en Haven van *Emden* van buiten, versieren dit Werk; ook is er eene Reiskaart bijgevoegd.

Men kan zeer voegelijk deze Binnenlandsche Reis als een tegenhanger plaatsen bij zijne Buitenlandsche Reis naar de *Kaap de Goede Hoop*; en de Eerw. POTTER, thans te *Hanau* Leeraar, zal ongetwijfeld in dien oord veel wandelen, en de kennis met zijne Vrienden onderhouden, door die Wandelingen en Ontmoetingen op zijne wijze mede te deelen.

Rei-

Reizen in den Stillen Oceaan, in den Jare 1800 *tot* 1804, *door* JOHN TURNBULL. *Uit het Engelsch. Iste Deel. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1810. *In gr.* 8*vo.* 154 *Bl.*

Schoon deze Reizen niet onder de Ontdekkingsreizen kunnen gerangschikt worden, en behooren tot de Reizen, door op handel tukke *Engelschen* ondernomen, zullen wij echter daarin belang moeten stellen, dewijl een Menschenkenner niet kan nalaten nieuwsgierigheid te voelen, ten aanzien van Volken, welke hij, in het laatste vierendeel der afgeloopene Eeuwe, als zijne Natuurgenooten leerde kennen. Men verlangt te weten, of zij op den trap der beschavinge vorderen, dan zichzelven gelijk blijven, of, door de kennis aan beschaafde Volken, in een en ander opzigt gezegd mogen worden eer te verslimmeren dan te verbeteren.

De Heer TURNBULL, dus geeft hij zelf den oorsprong dezer Reizen op, in den jare 1799 tweede Officier zijnde van de *Barwell*, op eene reis naar *China*, had met den eersten Officier van dat schip alle reden om te veronderstellen, dat de *Amerikanen* een' zeer voordeeligen handel dreven op de Noordwestkust van dat uitgestrekte Land. Hiervan ten volle overreed, besloten zij, bij hunne tehuiskomst, dit aan eenige Kooplieden, bekend door hunne handel-ondernemingen, voor te stellen. Zij keurden de onderneming goed, en verloren geen tijd in alles voor de uitvoering gereed te maken. — Het leed eenigen tijd, eer zij een schip konden vinden, geschikt voor het oogmerk van zulk eene lange en gevaarlijke reize. Eindelijk kregen zij een schip, waarover het bevel opgedragen werd aan gemelden Officier, terwijl aan TURNBULL de lading en de bezorging van den handel werd toebetrouwd. Elk hunner had een aanzienlijk aandeel, als eigenaar, in deze onderneming, en dus het grootste belang in het welslagen. — Het noodige verlof van de Oost-Indische Compagnie verkregen, en zich van alles voorzien hebbende, ving de reis naar Gewesten, nog weinig door *Europeërs* bezocht, in Hooimaand des jaars 1800 aan.

Geen Schrijver, maar een Zeeman zijnde, zou men veelligt verwachten, hier een uittreksel van het Scheepsboek te zullen aantreffen; dan zulke onderwerpen leveren,

ren, naar 's Schrijvers oordeel, voor den Lezer in 't gemeen zoo weinig verscheidenheid als nuttigheid op. Op den stijl laat hij zich niets voorstaan: den meesten tijd zijns levens in zijn beroep als Zeeman doorgebragt hebbende, houdt hij zich te vrede, als hij verstaanbaar is zonder hinder en niet al te onbeschaafd met betrekking tot zijne schrijfswijze, en vertrouwt zich aan de toegevendheid van den edelmoedigen Lezer — en dus ook aan dusdanig een *Recensent*.

In de daad wij hebben dit Eerste Deel met genoegen gelezen, en overal den Handelaar, en wel den *Engelschen* Handelaar, aangetroffen. Vaak komt hij er voor uit; en is er eene ongedwongenheid in zijne wijze van voordragt, welke behaagt, schoon de regelen van opstellen niet overal zijn waargenomen, en hij, ter uitdrukkinge van zijne gevoelens, der penne den vrijen loop laat. Over *Madera*, *St. Salvador* en de *Kaap de Goede Hoop* is de Reiziger zeer kort.

De Zeeman laat zich hooren, bij het vermelden van de vaart van *Kaap de Goede Hoop* naar *Botany-baai*, de eerste plaats van der Reizigeren bestemming. „ Niets," schrijft hij, „ viel er gedurende onzen overtogt voor, dan dat de bezeildheid van ons scheepje, hetwelk geen 120 ton te boven ging, onze grootste verwachting ver overtrof. Letterlijk gesproken, was het, den geheelen weg over, half onder water, dook in hetzelve gelijk een pijl, en rees op de oppervlakte zonder de allerminste verrekking."

Te *Port Jackson* gekomen, zagen zij met ongenoegen daar vele Handelschepen, die alles overvoerd hadden. „ De Volkplanting was bijna geheel uitgeput," schrijft hij, „ van hetgeen het voorwerp is voor allen, die fortuin zoeken — Geld namelijk. Zij waren zoo arm mogelijk. Wanneer wij evenwel bespeurden, dat zij nog iets hadden, gaven wij den moed niet geheel op. In den handel geldt het even zoo, als in de bespiegelende wijsbegeerte, dat men van den tegenspoed het beste moet zoeken te maken, en, wanneer men niet al krijgen kan wat men gehoopt heeft, ten minste geene moeite ontzien moet, om nog te krijgen wat men kan. Gelijk er niets zoo goed is, of het heeft zijne kwade zijde, zoo is er ook zelden eenige teleurstelling zoo geheel, dat zij geene schemering van hoop over zoude laten. De ondervinding heeft mij geleerd, dat, wanneer men de helft van zijn kracht en tijd, die men anders doorbrengt in het bejammeren van zijn on-

ongeval, verstandiger bestreedde in naar een redmiddel om te zien, er maar weinig onheilen wezen zouden, die niet merkelijk zouden kunnen verligt worden." — De tijd voor den Noordwester handel naderde. TURNBULL bleef te *Port Jackson*, om over de lading zoo goed mogelijk te beschikken; terwijl de Kapitein met het vaartuig uitging, om den Noordwestelijken handel te beproeven.

Dit besluit deed den Schrijver voor eenigen tijd te *Sidney* blijven; en dit bood hem eene goede gelegenheid aan, om den aard en de gesteldheid eener Volkplantinge gade te slaan, waarvan dikwijls gesproken wordt, maar die echter nog weinig bekend is. Het bestel over de lading, als zijne hoofdbezigheid, nam wel het grootste gedeelte van zijnen tijd weg; doch hem schoot genoeg over, om de gesteldheid der zaken aldaar op te nemen. — De Volkplanting onderscheidde zich van alle overige, dat zij bijkans de eenige is, in welke het verblijf der *Europeërs* geene verandering, hoegenaamd, in de gewoonten en kundigheden der Inboorlingen te wege gebragt heeft. De Inboorlingen van *Nieuw Holland* hebben, sints hunne eerste ontdekking, niets in beschaving gewonnen. Zij zijn nog dezelfde Wilden, als ten tijde van PHILIPS, en van de oprigting der Volkplantinge.

De Stad *Sidney*, aan de *Sidney-baai* gelegen, overvloedig van uitmuntend water voorzien, alsmede van eene haven, zoo groot, dat zij de geheele Koninklijke Zeemagt van *Groot-Brittanje* met gemak zou kunnen bevatten, deed daaraan de voorkeus geven boven de *Botany-baai*, eerst ten zetel des Gouvernements bestemd. De Stad en Volkplanting wordt vrij omstandig beschreven. Hij merkt op, dat de menigte van twist- en regtsgedingen alle evenredigheid met de bevolking overtreffen; dat de Regtsgeleerden en Herbergiers de voordeeligste bedieningen in de Kolonie hebben. Van knevelarijen der Pennelikkers onder de Bannelingen voorbeelden bijgebragt hebbende, laat hij volgen: „Zoo weinig zelfs is, bij velen van de bannelingen, tot hunne zedelijke verbetering, het uitwerksel hunner overbrenging, of der gewenning aan werkzaamheid, waartoe de inrigtingen der Kolonie zoo wijsselijk dwingen, dat velen van dezelve eene geregelde briefwisseling onderhouden met de medgezellen hunner ongeregtigheid in *Engeland*, en het zij in de Kolonie, het zij bij hun terugkeeren, daarin voortgaan, naarmate de omstandigheden een meer of min goed gevolg in het weder opvatten van hun

hun vorig diefachtig leven beloven. Met één woord, zoo de nieuwsgierigheid iemand drijven mogt, om *Nieuw Zuid-Wales* te bezoeken, dien moet ik aanraden gedachtig te wezen, dat hij zich in een land van Bannelingen bevindt."

Na eene hoogst ongunstige beschrijving van het algemeen karakter der Bannelingen, en voor een gedeelte der Planters, geeft hij dat der Inboorlingen op als niet minder slecht: Zij zijn, gelijk het Hoofdstuk, om hen te leeren kennen, uitwijst, buiten twijfel de wildste en onbeschaafdste van den geheelen aardbodem. Het verblijf der *Europeërs* is daar zonder eenige uitwerking gebleven. De Inboorlingen zijn nog in denzelfden staat, als toen de *Engelschen* zich daar eerst nederzetteden. Men zal, deze Afdeeling gelezen hebbende, gaarne onderschrijven: „Zal eenmaal de Volkplanting in *Nieuw Zuid-Wales* tot den rang van een beschaafd Gewest opklimmen, dan zal dit moeten geschieden door middelen, gansch verschillende van de beschaving, die de Inboorlingen thans genieten, of het voorbeeld, 't welk hun door onze gebannen Landslieden gegeven wordt."

Volslagen gebrek aan verkoop baarde het vertrek van *Port Jackson*, om op *Norfolk Eiland* het handelgeluk te beproeven. Dan de invoer van het Gouvernement maakte eene slechte markt. Hier treffen wij de beschrijving aan van dat allervruchtbaarst Eiland, waar hij tien maanden verbleef, en waarvan hij zoo uitvoerig gewaagt, als zaken van meer onmiddellijk belang hem toelieten. De moeijelijkheid, om op dit Eiland te komen, deed een *Fransch* Zeevarende zeggen, „dat het niet gemaakt was dan „om van Arenden en Engelen bewoond te worden."

Van daar stevenden zij, na de geheele mislukking der Noordwester-handelspeculatie, naar *Otahiti*, dat wonderlijk beheerscht Eiland, waar, volgens de Wetten, de Zoon onmiddellijk bij zijne geboorte den Vader in de Koninklijke Waardigheid opvolgt, die van dit oogenblik af niet meer is dan de Bestuurder van zijns Zoons Rijk. De ontmoetingen worden beschreven. Van de Zendelingen aldaar geeft hij eene goede getuigenis; maar eindigt met te zeggen: „Gelijk hun Goddelijke Meester, prediken zij voor doove „ooren en onopmerkzame harten."

Op *Huaheine* zal de Lezer gaarne eenigen tijd met den Reiziger toeven, en het onthaal, 't geen hij aldaar van de Inboorlingen genoot, bijwonen. De haven is van binnen groot, wijd en volkomen tegen alle winden gedekt.

De

De lage grond langs het water heeft er een zeer aangenaam voorkomen, en is vol broodvrucht-, kokosnoten en andere boomen. *Huaheine* ſchijnt, naar evenredigheid van deszelfs grootte, verreweg meer op te leveren dan *Otahiti*; ſchoon, zoo wel in *Huaheine* als *Otahiti*, al de hoop der Eilanders voor hun beſtaan eeniglijk rust op de vruchtbaarheid van die ſmalle ſtrook gronds, welke het geheele Eiland, langs den waterkant, omringt; en die zoo gemeen is aan de meeste Eilanden van de *Zuid-zee*.

Ulitea, vervolgens door den Reiziger aangedaan, dreigde de plaats van zijn verderf te zullen worden. De Koning des Eilands maakte in zijn gedurig bezoeken van het Schip kennis met eenige Bannelingen, van welke TURNBULL genoodzaakt was geweest, als verſcheidene, uit hoofde van het wegloopen zijns eigen volks, te *Botany-baai* aan te nemen, onder verband van dezelve terug te brengen ter plaatſe, vanwaar zij waren medegenomen. „Maar," ſchrijft onze Reiziger, „deze vertwijfelde menſchen dachten er anders over. Zij hadden in het geheim het voornemen geſmeed, om, bij de eerſte gelegenheid de beste, te ontſnappen, en zich op een van deze Eilanden neder te zetten, daar zij meer naar hunnen ſmaak en neiging zouden kunnen leven. De volſtrekte ledigheid, die zulk een leven veroorlooft, de grond, die de vruchten als van zelve geeft, de overvloed en de gerijfelijkheid der Vrouwen waren dezen ellendigen onwederſtaanbare aanlokſels geweest. Het was voor deze ſchelten, uitgeleerd in ſchelmerij, geene moeite, om den Koning van *Ulitea* te misleiden. Hij leende gereedelijk het oor aan hunne ſchitterende beloften, en twijfelde zeker niet, met zulke generaals en ministers, zijne overwinningen over de omgelegene Eilanden uit te breiden. Eerzucht is eene van die hoedanigheden, in welke de Eilanders van de *Zuid-zee* de mededingers zijn kunnen van de beſchaafdſte Natien van *Europa*. De bannelingen hadden de loosheid gehad van deze zwakke zijde van dit Opperhoofd der Wilden gemerkt en er zich van bediend te hebben. — De verleiding van *Europiſche* Zeelieden is ook, ſedert eenigen tijd, de ſlechte ſtaatkunde van deze kleine Koningjes geworden. Zij hebben gehoord van de uitſtekende dienſten, welke POMARRE van de *Europeërs* op *Otahiti* getrokken heeft, en daarom ſtellen zij alles te werk om de matrozen te verleiden hun ſchip te verlaten en zich onder hun neder te zetten. — Hetgeen noodzakelijk tot het

plan,

plan, tusschen de bannelingen en de opperhoofden beraamd, behoorde, was, dat men ons schip van de ankers los zou snijden, het zoo aan strand doen drijven, en dan het scheepsvolk vermoorden; wanneer het schip de buit zou zijn der zamenzweerders. Ons kanon, ons klein geweer en krijgsvoorraad zou van eene buitengewone waarde geweest zijn voor menschen in omstandigheden, als waarin zij zich dan bevonden zouden hebben."

Het verraad, hier gepleegd, en de zamenspanning der Eilanderen, om hem met de zijnen te bedriegen, geeft TURNBULL regt om te schrijven: ,, Ik vond dat ik mij grootelijks misrekend had omtrent het karakter der *Uliteërs*, die, van alle deugden, de minste aanspraak op die van dankbaarheid hebben. Zoo is het gelegen met die hooggeroemde deugdzaamheid der Wilden! Waarom vermoeit men zich met bespiegelingen te maken, die de ondervinding in één oogenblik wegblaast!"

Akelig was de ontdekking der doorgesneden kabeltouwen, hevig de strijd, moeijelijk de ontkoming, die door een' gelukkigen zamenloop van omstandigheden volgde. In dit verhaal is zeer veel, om het karakter der *Uliteërs* te leeren kennen, en tot waarschuwing te dienen ook tegen de *Botany-baaijers*. De ontkoming uit dit gevaar besluit dit Deel, en wij zien weldra de gelegenheid te gemoete, om op nieuw bij TURNBULL aan boord te treden, en het verder beloop dezer Reizen te vernemen.

G. VAN HASSELT'S *Geldersch Maandwerk voor* 1807. *IVde tot Xde Stuk. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman, Jun. *In gr.* 8*vo. Van bl.* 281 *tot* 560, *en van bl.* 1 *tot* 366.

Van de drie eerste Stukken van dit *Maandwerk* is aan onze Lezeren verslag gedaan *Letteroef.* 1807. N. 7. bl. 311 volgg. Sedert dien tijd zijn ons de boven aangeteekende zeven Stukken in handen gekomen, wier aankondiging wij nu bijeenvoegen. Of er nog meer Stukken zijn uitgekomen, en of het Werk wordt voortgezet, is ons onbekend.

In dezelfde manier, als wij ter aangehaalde plaatse aanmerkten, zijn ook deze Stukken zamengesteld. Veel belangrijks behelzen dezelve voor den beoefenaar der Ge-

ſchiedenis, en van de kennis der zeden en gewoonten onzer Voorouderen, hier en daar ook iets omtrent de Letterkundige Geſchiedenis en die der Geleerden. Doch er is ook het een en ander, 't welk zonder eenig verlies had kunnen weggelaten worden. Wij zullen, gelijk ten aanzien van het eerſte Stuk geſchied is, de onderwerpen van het vierde opgeven, met een kort woord ter nadere aanwijzing, waar het noodig ſchijnt.

Het behelst dan *kleding van een* Al willens Dwaes. [Uit het begin van het vijfde Stuk blijkt, dat de Heer VAN HASSELT dit onderwerp opzettelijk gekozen heeft, om daarmede het Stuk voor *April* te beginnen. De kleeding beſtond voornamelijk uit een' rooden rok met bellen en ſpiegels en eene roode kap.] *Vragten - Vrijden.* [Wat het eerſte dezer woorden hier aanduiden moet, blijkt ons niet. *Vryden* is, in het Landregt van Veluwe, *zijn land met eene ſloot of graaf of heg beſchutten.* Hier wordt met bewijzen getoond, dat reeds in 1339. op het niet *Vryden van zijn land* eene boete ſtond: waaruit met waarſchijnlijkheid wordt beſloten, dat er toen reeds eene ſoort van Landregt van Veluwe moet beſtaan hebben. Vroeger had de Heer VAN HASSELT deszelfs oorſprong tot 1410 gebragt.] REINOUD DE II. *Hertog van Gelder, van 't graveel genezen.* [Van geen het minſte belang, dewijl niet blijkt, of bij deze genezing het mes gebruikt zij.] *Kampwerf.* [Rekening der onkosten van het gereed maken van eene kampplaats, op bevel van den Hertog van Gelder. Dit ſtuk is niet onbelangrijk voor de kennis der zeden van vroegeren tijd, en de waarde van het geld. Ten ſlot over het woord *Virſen*, waarvan nog in Gelderland *Verſchen*, d. i. uitſtellen, en dan hervatten.] *Uitdaging met een Handſchoen.* [Een voorbeeld daarvan uit de veertiende eeuw.] *Raapkoeken van* 1405. — *Bewijzen met buren of met buurkinderen op Veluwe.* — *Niet geven en houden naar 't Landregt van Veluwe.* [Zoo wij dit Artikel wel verſtaan, was, indien het niet anders bij huwelijks - voorwaarde was bepaald, de Zoons - zoon min geregtigd tot de erfenis, dan de dochter. Hoe dit echter door de uitdrukking *niet geven en houden* kan worden aangeduid, begrijpen wij niet.] *Veluwſche onmundige Vrouwe — Koopvrouwe.* [Eigenlijk *geene Koopvrouw:* zij mogt noch koopen, noch verkoopen, buiten haren momber.] *Glazen inſlaan.* [Voorbeeld daarvan binnen *Arnhem* op het einde van 1487., waarſchijnlijk, volgens den Heer VAN HASSELT,

SELT, het eerste in Gelderland.] *Verwensching van Hertog* KAREL. [Gestraft met eene boete van honderd Goudguldens. De verwensching was, dat hij zoo ver mogt zijn, als een eendvogel in zeven dagen vliegen kon.] *Sneek. Dit syn etlicke Articulen, Privilegien, Vryheden, die de Borgeren ende Inwoneren der stadt Schneeck solden begeeren, offt saecke waer dat sy solden eenige Tractaet offte soen aengaen mit eenige Fursten off Heeren.* [De Heer VAN HASSELT voegt aan het einde dit tot opheldering er bij: „*Dit opstel bevindt zich in een bundel met* Brieven, genomen in der slacht vur Gellemuyden, *en wij weten uit de Historien, aan wien die van Sneek toevielen.*"] JOOST VAN BURMANIA. [Stukken, rakende deszelfs gevangenneming en ontslag, onder Hertog KAREL. De Heer VAN HASSELT verwijst naar de *Geschiedenissen* van A. VAN SLICHTENHO ST, bl. 410.] *Nieuwe institutie van Veluwe, waardoor Kinderen zullen staan in plaatse van hunne Ouderen.* [Uit het Gerigtsignaet van Voirst van 1544.] *In zijne possessie op Veluwe met een slinger ingeworpen.* [Een geheel ongepaste titel, daar het stuk zelf leert, dat de Wet iemand bij zijne bezitting handhaafde, tot dat hij er met regt uit gewonnen of gesloten wierd. Er had een voorbeeld moeten aangehaald zijn, dat iemand, om zijn regt op eenig goed aan te duiden, daarin met een' slinger wierp.] *Ridderboek van Gelderland.* [Stukken, rakende verschillen omtrent wettigen Adel, in 1565. 1570. 1575. en 1592. Van geen algemeen belang.] *Alle schriften, Registeren en Handelingen, bij tijde van* JOHAN VAN NASSAU *voorgeloopen.* [Deze stukken zijn, op last der Staten van Gelderland, onder toezigt van den Leengriffier EVERHARDT VAN REIDT, in 1581 en 1582. gekopieerd, en in vier Deelen gerangschikt, terwijl de origineelen op bevel des Prinsen naar *Dillenburg* gezonden wierden.] *Bijbel.* [Stukken, aangaande deszelfs overzettingen en drukken in onderscheiden tijden.] *Psalmen.* [Over onderscheiden drukken der oude, en over de nieuwe berijming, en de benoeming van A. VAN DEN BERG, wegens Gelderland, tot het in orde brengen der laatste.] *Catechismus.* [Belooningen, in Gelderland toegelegd aan Schrijvers en Uitgevers van Verklaringen van den Heidelbergschen Catechismus.] N. DE VOOGHT. [Bewijzen, dat deze befaamde man niet is geweest Burgemeester van *Amersfoort*, zoo als NOMSZ in zijn Treurspel: OLDENBARNEVELD, zegt, maar van *Arnhem.*] LAURENS DE SILLE. [Een paar brie-

ven

ven van dezen aan de Regering van *Arnhem*, geschreven in 1618 en 1619. uit den *Haag*, en behelzende eenige bijzonderheden omtrent de verandering der Magiſtraten in de *Hollandſche* Steden, door Prins MAURITS, en omtrent de gedelegeerde regters van OLDENBARNEVELD: alsmede drie andere ſtukken, betrekkelijk dezen DE SILLE, in 1622. benoemd tot Advokaat Fiskaal van de Generaliteit.] HENRICK VAN ESSEN. [Met den voornoemden DE VOOGHT wegens *Gelderland* regter over OLDENBARNEVELD, en in 1624. met den Heer VAN NOORTWYCK als gezant naar *Frankrijk* benoemd.] *Des Graven* H. VAN DEN BERGE *inval in de Veluwe in* 1624. [Bewijzen, dat de terugtogt van den Graaf over den *Yſel* niet, gelijk WAGENAAR (X. 486 en 487.) verhaalt, op den 21. maar op den 13. van Sprokkelmaand voorgevallen is.] HENR. CAENARIUS. — DANIEL SANTERIUS. [Belooningen, aan deze beiden toegelegd voor het vervaardigen en toezenden van ſchriften.] NATHANAEL COTONIUS. [Request der Predikanten van *Arnhem* aan het Hof van *Gelderland*, om aan den genoemden COTONIUS, een' geleerden *Griek*, in 1645. hier te lande aanwezig, om eene nadere vereeniging tuſſchen de *Griekſche* en Gereformeerde Kerken te bevorderen, tot zijne terugreis eenig geld toe te ſtaan; waarop hem *f* 40 is gegeven.] *Conſiderabelen toeloop voor de H. School van Franequer, onder* G. NOODT. [Brief van dezen, waarin hij zulks in algemeene termen te kennen geeft. Uit dezen brief, die anders niet veel beduidt, willen wij de volgende woorden afſchrijven: „Tot Leiden is eindelyck enen VITRI of VITRIARIUS van Geneve beroepen, tot Profeſſor Juris, maer die is, als ick hore, by niemant bekend; wat die voor meraculen doen ſal, ſal de tyd leeren."] J. A. BERNIERA. [Belooning, aan dezen toegelegd in 1701. voor zijn *Tijdverhaal der Nederlandſche Geſchiedeniſſen* enz.] *De Stadhouder* WILLEM IV *in Engeland*. [Verhaal van FREDERIK ROOSEBOOM, behoorende tot het gevolg van gemelden Vorst, toen dezelve in *Engeland* was, om zijn huwelijk te voltrekken. Het verhaal bevat volmaakt hetzelfde, wat WAGENAAR (XIX. 162.) kortelijk opgeeft. Het overige, dat daarin voorkomt, is van geen belang.] HENR. CANNEGIETER. [Stukken, betrekkelijk deszelfs aanſtelling tot *Conrector* te *Arnhem*, vervolgens tot *Profeſſor*, *Tranſlateur* der *Hoogduitſche* Brieven voor het Hof en Reken-

kamer, en eindelijk tot Historie-schrijver van *Gelderland*. Aan het slot belooft de Heer VAN HASSELT in het vervolg nader over het *derde Deel van 't Geldersch Placaat-boek*, door dezen CANNEGIETER uitgegeven, te gelijk met die van VAN LOON te zullen spreken. Wij hebben daaromtrent in de volgende Nommers, zoo ver die hier boven aangeteekend staan, niets gevonden.]

Wilden wij op deze wijze voortgaan van die volgende Nommers te spreken, wij zouden voor ons bestek te uitvoerig worden. Aan den anderen kant is de bloote opgaaf der titels van de onderscheidene Artikelen van geen het minste nut vòor den Lezer. Hierom zullen wij het hierbij laten berusten, alleen in het algemeen zeggende, dat de Heer VAN HASSELT zich volkomen gelijk blijft in het leveren van eene bonte rij van stukken, nu en dan door hem met een enkel woord opgehelderd. Zoo als dit Werk nu gesteld is, kan alleen de naauwkeurige beoefenaar en grondige onderzoeker der Geschiedenis er gebruik van maken; en daar het getal van dezen natuurlijk niet groot is, vreezen wij, dat de Uitgever er zijne rekening niet bij zal gevonden, en dus de verdere voortzetting gestaakt zal hebben. Meer oordeel in het schiften en rangschikken der stukken, en meer duidelijkheid in het ophelderen derzelve, zou dit mogelijk hebben kunnen voorkomen.

De Vaderlandsche Historie vermakelijk voorgesteld, *door* A. FOKKE SIMONSZ. *Iste Deel.* (*Beginnende met de aankomst der Batavieren hier te Lande*, 100 *jaren vóór de gemeene Tijdrekening*, *en eindigende met den aanvang der Grafelijke Regering aldaar*, *in den jare* 923.) *Met Platen. Te Amsterdam*, *bij* J. van der Hey. 1809. *In gr.* 8*vo.* 262 *Bladz. buiten het Voorberigt.*

De Heer FOKKE SZ. is bij het lezend gedeelte zijner Landgenooten genoegzaam bekend, ook door zijne Boertige Historie van Engeland en Frankrijk, de eerste *de Paketboot* en de tweede *het Hoekje van den Haard* genoemd. Hij heeft het thans gewaagd, op dezelfde wijze de Geschiedenis van ons Land te behandelen. Het Werk zal (naar gissing) bestaan uit zes Deelen, waarvan *het eerste*, dat wij thans aankondigen, het tijdvak, op den Titel vermeld, behandelt; zullende *het tweede* bevatten

De

De Geschiedenis der Graven van het Hollandsche Huis; *het derde*
——————— der overige Huizen; *het vierde en vijfde*
——————— der Stadhouderlijke Regering; en *het zesde Deel*
——————— der Omwending.

De Schryver geeft zich vrij wat moeite, om zijnen arbeid voor 's hands te verdedigen en er de gepastheid van aan te toonen. Het Werk van WAGENAAR is zoo uitgebreid. Velen ontbreekt het aan vermogen tot aankoop van zulke groote Werken, en mede aan geduld en tijd, om dezelve door te lezen. Kort-Begrippen, heel schrale *Skeletjes*, zijn er in menigte, doch die zijn niet voldoende genoeg. Hij gelooft daarom, dat dat al te groote Werk en die al te kleine Werkjes geene genoegzaam algemeene kunde van 's Lands Geschiedenis onder alle klassen van Inwoners kunnen verspreiden. Het groote Werk is van te wijden bevang. Hierdoor moet de Auteur bijna *kronijksgewijze* verhalen. Dit maakt hem droog; door kortheid (wordt hij) duister, en, wegens het aaneengeschakeld verhaal van niet dan Oorlogen, vervelend. Het Werk is meer *kronologisch*, dan eigenlijk *historisch*, en de groote ruimte, die de Schrijver overzien moet, belet hem de Historie wijsgeerig te behandelen.

De redenering van den Heer FOKKE SZ., die wij eenigzins verkort hebben opgegeven, wordt, voor zoo ver de zwarigheid van het omslagtige, vervelende en niet algemeen verkrijgbare van het Werk des Heeren WAGENAAR betreft, reeds op de eerste bladz. van het Voorberigt door hemzelven wederlegd door de aanmerking, dat het beste (en wij mogen er bijvoegen zeer bruikbare) uittreksel van de Vaderlandsche Historie van WAGENAAR in vier Deelen te Harlingen is uitgekomen. Doch — dit is het niet alleen. De Historie, zonder verdichting of opsiering voorgesteld, heeft weinig aanlokkends voor zulke Lezers, welke het niet altijd of alleen te doen is om te leeren, maar die lezen om zich aangenaam bezig te houden. Hieraan hebben wij te *danken?* de groote menigte van Romans en verdichte Geschiedenissen. Wil men nu, dat de algemeene meerderheid des Volks bij hare uitspanning wezenlijke zaken in het geheugen zal bewaren, dan dient men zich in het schrijven derzelve daarnaar te rigten, en zoo te schrijven, dat het verhaal van *ware* gebeurtenissen even opwekkend zij, als de Romans en verdichte Verhalen. Doch daar de voorstelling van *ware* gebeurtenissen geene verdichting of *opschik* duldt, is er niet anders op, dan dezelve derwijze en op dien toon voor te stellen, als geschikt is, om alle eenigzins te vermaken, enz.

Wat nu ons oordeel over dit Werk betreft, — schoon de Heer FOKKE zijn eigen vonnis reeds geveld heeft, door te zeggen, dat de voorstelling van *ware* gebeurtenissen geen *opschik* duldt, meent *Rec.* echter zijn gevoelen in dezen duidelijk te moeten opgeven: daar hem deze onderneming van den Heer FOKKE zeer ongelukkig voorkomt. Het doet hem inderdaad leed, dat een Man van kunde, vernuft, oordeel en belezenheid, gelijk FOKKE, zich verlaagd heeft tot het schrijven van een Werk, dat den smaak onzer Eeuwe (zoo het eens algemeen behagen mogt, waaraan wij echter met reden meenen te mogen twijfelen) tot schande zoude verstrekken, de Geschiedenis jammerlijk verknoeit, en het nut, dat het verstandig beoefenen van dezelve stichten kan, voor het grootste gedeelte wegneemt. De Heer FOKKE schijnt zoodanig een oordeel reeds vooraf verwacht te hebben; want niet alleen in het Voorberigt, maar ook in het Werk zelve zoekt hij zijne zoogenaamde luchtige voordragt der gebeurtenissen te verdedigen. Is het wonder, dat hij hiertoe nu en dan genoodzaakt wordt, om de Geschiedkunde zelve regtstreeks aan te vallen, het hoog gevoelen, dat men van deze wetenschap heeft, tegen te gaan, en de onzekerheid en onbelangrijkheid van dezelve breed uit te meten? Voorzeker niet! dewijl dit toch het eenige middel moest zijn, om zijnen arbeid voor zijne Lezers te regtvaardigen. Daar de Recensent nog onder die ouwerwetsche Lieden behoort, welke eenen zekeren ernst en achtbaarheid in de wijze van voordragt en geheele behandeling van de Historie onmisbaar houden, kan hij ook niet ontveinzen, dat de losse en luchtige manier, waarop de Heer FOKKE over de Geschiedenis en de verdienstelijke Mannen, welke haar te boek gesteld hebben (waaronder onze WAGENAAR eene vereerende plaats bekleedt) *niet op een' schertsenden toon*, maar *in goeden ernst*, spreekt, hem gevoelig heeft geërgerd. Het is hier echter met eene enkele pennestreek niet te doen, en FOKKE zal ondervinden, dat onze Natie, over het geheel genomen, nog te veel *soliditeit* bezit, dan dat zij zich door zijne *paradoxe* stellingen en drogredenen van eene *ernstige* beoefening der Geschiedenis, met name de Vaderlandsche, zoo als dezelve door WAGENAAR is behandeld, zoude laten aftrekken. Ver is het er nogtans van af, dat Rec. zoo zeer met WAGENAAR zoude zijn ingenomen, dat hij denzelven van alle gebreken zoude willen vrijpleiten, — en dat hij het plan, om onze Landsgeschiedenis op eene andere wijze en meer wijsgeerig te behandelen, zoude afkeuren. Integendeel — zulk eene onderneming zoude, vooral in dezen tijd, wezenlijk belangrijk zijn. Doch de Heer FOKKE zal zich toch wel niet verbeelden, dat zijne *quasi* vermakelijke Historie, zijne zoogenaamde luchtige voordragt eenige aanspraak heeft op

eene

eene wijsgeerige behandeling? Zoo hij onze Geschiedenis op zoodanig eene wijze had bearbeid (waarvoor hij, naar Rec's oordeel, wel berekend zoude zijn) zoude hij de goedkeuring van de verstandigsten onder zijne Landgenooten hebben weggedragen; maar deze laten zich des Schrijvers onvolledige *compilatiën*, veelal in eene platte straattaal voorgedragen, voor geene Vaderlandsche Historie in handen stoppen.

Dan — laat ons de gronden, waarop FOKKE zijne stelling, *dat de Geschiedenis geene* ERNSTIGE *voordragt vordert*, zoekt te bouwen, wat nader onderzoeken.

Volgens hem is de Geschiedenis geene zoo hoogst ernstige wetenschap, als sommigen wel meenen: *omdat zij niet op de zekerste waarheden steunt*, en *omdat de personaadjen, in dezelve voorkomende, meerendeels niet behooren onder de braafste en verstandigste zedelijke wezens.* Doch wat hebben hier de onzekerheid van de Geschiedenissen en de slechte Karakters, in dezelve voorkomende, met ernst en scherts gemeen? Mag men dan over iets dat *zeker* en *niet slecht* is in het geheel niet schertsen? en mag men dan opzigtelijk alle dingen, die *niet volkomen zeker* zijn, op eene plat-*komische* wijze spreken — alle menschen, die niet *braaf* zijn, tot voorwerpen van spotternij maken? Immers geven niet altijd de meerdere of mindere zekerheid, maar dikwijls de aard en het gewigt van het een of ander onderwerp, aan hetzelve eene zekere waardij, en overeenkomstig met die waardij moet ook de behandeling, de wijze van voordragt wezen; terwijl men platte scherts en boert het minst kan dulden, wanneer men *slechte* personaadjen beschrijft, en derzelver gruwelen en onmenschelijkheden, ter afgrijzing en een waarschuwend voorbeeld voor anderen, met een deelnemend gevoel vermeldt.

Doch niet alleen, dat eene *satyrieke* of liever *platte boertende* voordragt (want deze gebruikt FOKKE) met den aard en de eigene achtbaarheid der Historie weinig strookt, men zal ook het doel, dat zich de Geschiedenis voorstelt, met zoodanige voordragt geenszins bereiken.

Het bestek eener gewone *Recensie* laat niet toe, dat wij het nut, dat een vlijtig en waardig gebruik der Geschiedenissen kan opleveren, aantoonen. Hetzelve is zoo zeker, zoo gewigtig, zoo uitgebreid, en zoo menigmaal door de beste Schrijvers voorgesteld en aangedrongen, dat men het niet in twijfel kan trekken, zonder de nuttigheid van alle opvoeding tevens in twijfel te trekken. CICERO, die misschien wel wat te veel aan de Geschiedenis heeft toegeschreven, noemt haar met regt: *lux veritatis, magistra vitæ.* Wie toch (om slechts iets aan te stippen) kent niet de kracht van het voorbeeld? en waar is de school, waarin men door hetzelve zulk een uitmuntend onderwijs kan erlangen, als in de Geschiedenis? Zouden wij te veel zeggen, indien wij haar boven de *onder-*

 vin-

vinding den voorrang gaven? Wij leeren er *brave* en *flechte* karakters in kennen. De liefde voor het Vaderland (over hetwelk de Heer FOKKE zich al vrij zonderling uitlaat, hetzelve, naar Recenfent's inzien, zeer ongepast met een huurhuis vergelijkende) wordt in deze fchool gekweekt, gevoed en aangevuurd, en geweldenaren en onderdrukkers, gedurende hun leven gevreesd en gevleid, worden in de Gefchiedenis ontmaskerd en, door de vrije pen van den Historiefchrijver met eene zwarte kool geteekend, voor de Nakomelingfchap ten toon gefteld.

Doch deze en zoo vele andere niet min gewigtige voordeelen, welke de Gefchiedenis kan aanbrengen, verdwijnen geheelenal, wanneer de gebeurtenisfen en lotgevallen van Volken en Staten op eene boertende wijze worden voorgefteld. Niet om CICERO na te praten, niet uit eene dwaze *pedanterie*, maar op zeer gewigtige gronden, vorderen wij, dat ieder Schrijver de Gefchiedenis, welke hij te boek ftelt, met zekere achtbaarheid voordrage. Welk eenen indruk kan men anders van zijne voorbeelden verwachten? Zoo b. v. de karakters van NERO en ANTONINUS PIUS nooit anders, dan in den fmaak van FOKKE waren voorgefteld, zoude men dan wel zoo algemeen den eerften als een *zedelijk monfter* (en daarvoor blijven wij hem houden, fchoon FOKKE zijne ondeugden zoekt te bewimpelen en hem eenen Gek noemt) verfoeijen, — den laatften als een' weldoener der Menschheid zegenen? Juist omdat het doel der Historie zoo ernftig, zoo edel, zoo achtbaar is, moet zij ook op eene ernftige wyze worden voorgedragen. Zoo dit op eenen *burlesquen*, plat-*komifchen* trant wordt gedaan, zal haar doel nimmer bereikt worden. De belangrijkfte voorvallen in de Gefchiedenis zijn van zoodanigen aard, dat men er niet over fchertfen mag. Het gevoel van het betamelijke, de goede fmaak, ons eigen hart verbieden zulks om ftrijd. Stijl en voordragt moeten zich fchikken naar de zaken, die men verhandelt. Wie zal over de verfchrikkelijke rampen, die een Volk geteisterd hebben, eene luchtige *Vaudeville* opdreunen? Wie zal uit de menigte van treurige tooneelen, die ons de Gefchiedenis aanbiedt, de ftof voor een Kluchtfpel ontleenen? Zoude men het dulden kunnen, dat men ons den moord van CICERO op eene *fatyrieke* wijze verhaalde? en zal FOKKE ons al de tooneelen, welke hem nog te befchrijven ftaan, wanneer er flechts domme of flechte perfonen in voorkomen, op eene vermakelijke wijze voorftellen? Zal hij ons den dood van OLDENBARNEVELD en DE WITTEN al fchertfend en op *zijne* manier vertellen? Wie, die niet geheel van gevoel ontbloot is, zal niet, alleen op de gedachte hiervan, het Boek, vol van verontwaardiging, uit de handen werpen? Neen! de Gefchiedenis mag niet vermaken in dien zin, als FOKKE vermaakt. Haar karakter is deftigheid en

waar-

waarheid, haar voorkomen achtbaarheid en ernst, haar doel deugd en gelukzaligheid, — zij is „ eene wijsgeerte, die door voorbeelden leert."

Wij geven gaarne aan den Heer FOKKE toe, dat de Historie een verhaal is der handelingen van *feilbare* en *dwalende* menſchen, en niet van Engelen of hoogere Geesten, en wij erkennen tevens, dat men de daden van die feilbare en dwalende menſchen, voor zoo ver dezelve dwaas en belagchelijk zijn, ook wel belagchelijk mag voorſtellen; doch wij ontkennen, dat men zulks in de Geſchiedenis mag doen. Dat de Heer FOKKE (en wie ook anders daartoe lust moge hebben) het een of ander wezenlijk belagchelijk voorval, de eene of andere belagchelijke perſonaadje uit het dagelijksch leven, of ook uit de Geſchiedenis neme, voor zijn oogmerk bearbeide, en in eene Verhandeling of Voorlezing eens regt vermakelijk en *Ironisch-Comisch* voorſtelle, zullen wij nimmer afkeuren: maar dat hij eene geheele Landsgeſchiedenis, de Geſchiedenis van zijn eigen Vaderland, wier *ernſtige* beoefening, vooral in deze dagen, niet genoeg kan worden aangeprezen, op zulk eene *vermakelijke* wijze behandele — dit druischt aan tegen de achtbaarheid der Historie, welke een eigen ernſtig en edel doel heeft; dit verlaagt haar tot den rang der grappige vertellingen; dit geeft den Lezer onbepaalde, verwarde en niet zelden geheel verkeerde begrippen van perſonen en zaken, die zij ons wil leeren kennen; dit beneemt haar alle de heilzame gevolgen, die door de kracht van het voorbeeld uit een waardig gebruik van hare voorſtellingen noodzakelijk moeten voortvloeijen, en dit moet den Schrijver altijd de feil doen begaan, dat hij nu en dan de belangrijkſte ſtukken vlugtig en ter loops behandele, om daardoor voor nietsbeduidende dingen, doch die uit hunnen aard voor eene *ſatyrieke* voordragt bijzonder geſchikt zijn, ruimte te vinden.

De Heer FOKKE hoopt wel, dat elk beoordeelaar van zijn Werk in acht zal nemen, dat hij in hetzelve ſpreekt tegen *ongeletterde Lieden*, *Vrouwen* en *Kinderen*, en dat het niet voor ernſtige Wijsgeeren en Geleerden geſchreven is. Doch dit maakt de zaak nog erger. Geleerden, die met de Geſchiedenis reeds bekend zijn, mogen de aardigheden van FOKKE gerustelijk lezen. Zij mogen zich al eens over den tijd beklagen, welken zij met die lektuur hebben doorgebragt, en zich ſomwijlen over het een en ander eens duchtig ergeren — daarmede houdt het ook op: maar ongeletterden, kinderen, die nog niet weten wat Vaderlandſche Geſchiedenis beteekent, zullen zich door de lezing van deze *vermakelijke Historie* zonder twijfel van onderſcheidene zaken en perſonen verkeerde en geheel valſche, althans bijster verwarde, voorſtellingen maken. Neen! het opkomend geſlacht moet niet bij FOKKE ter ſchole gaan, om de Geſchiedenis

nis van het Vaderland te leeren kennen. Het is te beklagen, dat de beoefening van die Geschiedenis zoo zeer wordt verwaarloosd; doch wij houden het nog beter, er geheel onkundig in te zijn, dan dat men de Historie als een Roman leze, bloótelijk om tot uitspanning en vermaak te dienen, en om zijne eerwaardige Voorouders eens te kunnen uitlagchen. — En dan nog de manier, waarop de Heer FOKKE vermaakt! Die met 's Mans schriften bekend zijn, weten, dat hij voornamelijk werkt door het *Contrast*. Hoe deftiger en achtbaarder eenig persoon is, hoe beter de Schrijver er partij van weet te trekken. Met de Heidensche Godheden kan men dat *geroezemoes* nog al verdragen; maar omtrent personen in de Geschiedenis, die om hunne deugden aanspraak hebben op onzen eerbied, of om hunne ondeugden onze verachting verdienen, is eene dergelijke *satyre* altijd kwalijk geplaatst.

Het beste van deze *vermakelijke Historie* is nog, dat dezelve inderdaad niet zeer *vermakelijk* is. Er komen nog al vele stukken in voor, welke de Schrijver ernstig behandelt, en deze hebben den *Rec.* het meest voldaan. Daaronder dikmoet men het een en ander, dat belangrijk is, en der aandacht van den Oudheidkundigen niet onwaardig mag worden gerekend. Het Dichtstukje van de XIVde Eeuw heeft ons inzonderheid behaagd, en doet inderdaad der kunst van den Heer FOKKE eere aan. Maar het zoogenaamde vermakelijke, dat men hier aantreft, verveelt schielijk. FOKKE heeft reeds zoo veel in dezen trant geschreven, dat *Rec.* zich zeer zoude bedriegen, wanneer dit Werk zoo algemeen behaagde, als des Schrijvers vroegere Stukken wel behaagd hebben. Alles is zoo los en luchtig, ja somtijds slordig bewerkt; men ontdekt gemakkelijk, dat de Heer FOKKE zijne aardigheden niet zelden zoo maar in het wilde hier en daar heen werpt, en dikwijls treft men blijken aan, dat de Schrijver den behoorlijken tijd aan de beschaving van zijn Werk niet heeft besteed. De uitdrukking b. v. *het bekwam hem, als het hondje de vorst*, komt in een kort bestek ten minste driemaal voor. Aan dezelfde overhaasting meent de *Rec.* te moeten toeschrijven, dat de Heer FOKKE onderscheidene onnaauwkeurigheden begaat. Zoo noemt de Schrijver op de eene plaats NERO en op eene andere DOMITIANUS den laatsten der Cæsar's, of opvolgers van JULIUS CÆSAR; zoo vinden wij ANTONIUS in plaats van OCTAVIUS, WILLEBRORD voor BONIFACIUS, en nu en dan eene volzin, die zeer gebrekkig is, ja zelfs geen zin oplevert, — ongelijkheden en slordigheid in taal en spelling enz.

Rec. vertrouwt genoeg gezegd te hebben, om deze *vermakelijke Historie* te doen kennen en op den regten prijs te stel-

ftellen. Het doet hem inderdaad leed, dat een Man, als de Heer FOKKE, wiens kunde en bekwaamheden hij waardeert, zijnen tijd aan zulk eenen arbeid verspilt, en hij hoopt, dat onze Natie nog niet zoodanig zal zijn verbasterd, dat de smaak voor Werken van dezen stempel algemeen heerschend worde.

De Man in de vier Tijdperken zijns Levens, *door* A. LOOSJES PZ. *Met Platen. Te Haarlem*, *bij* A. Loosjes Pz. 1809. *In gr.* 8*vo.* 302 *Bl.*

De Vrouw in de vier Tijdperken haars Levens, *door en bij Denzelfden. Met Platen.* 296 *Bl.*

Bij het inzien der bovenstaande Titels zal het niemand oneigen voorkomen, dat wij beide deze Boekdeelen in ons verslag te zamen paren; gelijk dezelve duidelijk van den Schrijver tot één Werk bestemd zijn. De *Man* is wel het eerst door de vlugge pen en pers van den Heere LOOSJES ter wereld ingezonden; doch toen reeds beloofde hij deszelfs levensgezellinne, de *Vrouw*, te zullen geven, en liet hem inderdaad zoo korten tijd *alleen*, dat wij kwalijk zijn aanwezen vermogten aan te kondigen in ons Maandwerk, aleer zij in de Vaderlandsche Bibliotheken als *gehuwden* daarstonden. Wij hebben dus wederom eene nieuwe proeve der ongemeene vaardigheid en werkzaamheid van dezen vermaarden Schrijver, in meer dan éénen zin onder onze Landgenooten beroemd, en welken niemand der onzen welligt evenaart in gezegde vlugheid van vernuft en onvermoeiden ijver. Het is wel zoo, het meeste, dat uit zijne handen en van zijne pers komt, draagt doorgaans, gelijk wederom deze *Bespiegelingen*, het merkteeken van zulken spoed, waarbij het mangelt aan eene nette en naauwkeurige beschaving, en des *Meesters* laatste hand ontbreekt. Maar de bevalligheid en losheid van voordragt, benevens de kracht, verscheidenheid en rijkdom van beelden en bijsieraden, de eigenaardige uitvloed eener vruchtbare vinding, vergoeden het gebrekkige in het oog des kunstkenners, of doen hem althans hetzelve te eerder over het hoofd zien. Nog meer wederhoudt ons eene andere en belangrijke reden, om over dezen arbeid des Heeren LOOSJES eenigzins ongunstig te oordeelen: zij is, de zaak der Deugd, der goede Zeden en van den Godsdienst; waartegen hij niet alleen nergens zondigt, in zijne bespiegeling en schetse van het Menschelijk leven, zoo van de beminnelijke als verachtelijke zijde; maar welke hij steeds uitnemend begunstigt door kieschheid van uitdrukkingen en beelden, gelijk door nadruk van vermaan en voorstel. Wijd en

en zeer uitgebreid was het veld, dat onze Schrijver over te zien en te doorloopen had, strekkende van de wieg tot aan het uiterst perk van during, welk de eene en andere der Sekſen op aarde bereiken mag. Haren zoo onderscheiden aanleg, ontwikkeling en spelen; hare Jeugd, met al wat deze ten aanzien van ligchaamsschoonheid en geest bekoorlijks oplevert; de valstrikken, waaraan dezelve door zinnelijkheid en verleiding is blootgesteld; gelijk mede de bemoeijenissen, waarmede zij zich in de verschillende standen der Maatschappije, ter bereiking van het doel harer bestemming, onledig houdt. Haren Mannelijken en Huismoederlijken staat, beider wijdverschillende, dan toch, door den Echtelijken band en Ouderlijke betrekkingen, tot één doel zamenloopende bezigheden des levens, veelal gewijzigd naar den kring, waarin de Voorzienigheid hen geplaatst heeft, of wel door zamenloop van middeloorzaken verhief of verlaagde; en het gedrag, welk, dien ten gevolge, den Man en de Vrouw, zoo jegens elkanderen als hun gezin, ook omtrent den Naasten en het Opperste Wezen, betame. Eindelijk het afgaand leven des Grijsaards en der Bejaarde Vrouwe; de raadgevingen, om waardiglijk, en met vermijding der zedelijke gebreken en zielszwakheden des Ouderdoms, hunne dagen te voleindigen, nuttig en bemind te blijven bij het opkomend geslacht, en zich voor te bereiden tegen den aansnellenden overgang in de Onsterfelijkheid. Ziet daar hetgeen elk ligt bevroeden zal dat rijke stoffe ter beschouwing in een tweetal Deelen mogt uitleveren aan de welversneden penne des Wijsgeerigen, en tevens van de Goddelijkheid der Christelijke Openbaringe doordrongen Schrijvers. Men verwondere zich dus niet over den omvang en het gewigt dezer Boeken, waarvan wij alleen den ruwen omtrek geschetst hebben, achtende zulks voldoende wegens de bekendheid van dit onderwerp, waarbij zich niets eigenlijk gezegd *nieuws* verwachten laat. Ieder van 's Levens tijdvakken beslaat in dezelve bijkans een gelijk getal van bladzijden, hoezeer LOOSJES wel het langste bij de *kindschheid* vertoefde, en wij niet zonder vreeze zijn, of zijne breedvoerigheid over dezelve wel zoo algemeen behagen zal, dat men ten haren koste niet gaarne iets meer over den *Ouderdom* zou wenschen gezegd te zijn. Wij althans hadden ook de bespiegelingen der *Bejaarde Vrouwe* niet ongaarne iets beter bewerkt gezien, en gevielen ons te dezen die over den *Grijsaard* ruim zoo goed: ook vonden wij luttel genoegen in de flaauwe beschrijving der Maagdelijke Schoonheid; een onderwerp, waaraan zich voormaals een HOMERUS zelfs niet waagde. Deze aanmerkingen (en meer van gelijken aard konden wij voordragen) vloeiden ons ter penne uit, eer wij bedachten, om boven gezegde reden, ons daarvan te willen onthouden. Wij vergoeden het, door, uit den overvloed van

schoo-

schoone en tevens nuttige plaatsen, in dit Werk voorkomende, onder andere, de tafereelen van de gevolgen van den Wellust, in ieder Boekdeel, met gepaste en onderscheiden kleuren, zoowel als stijl, geschetst, der Jeugd van beide Sekfen aan te prijzen ter lezing en gestadige herinnering, wanneer de verleiding haar met den bekorenden gifbeker nadert. Trouwens men kent genoeg, en herkent hier weldra de fiksche hand des Schrijvers, om ons ontslagen te houden van eenig bijzonder staal uit dezen zijnen arbeid over te nemen. Het jammert ons alleen, dat de uiterlijke tooi, waarmede zijn *Man* en *Vrouw* in het licht verschijnen, zoodanig is, dat zij zich te zeer als leden der zoogenaamde Groote Wereld voordoen, en eeniglijk, althans voornamelijk, daardoor bestemd schijnen tot een sieraad voor de boekzaal der Aanzienlijken en Rijken. Gedrukt op schrijfpapier, met een schoon vignet op elken titel, en bovendien beiden uitgedost met een viertal platen van VINKELES, dragen zij te weinig den stempel des tegenwoordigen tijds, waarin de zieltogende welvaart van dit Rijk, helaas! ten gronde dreigt te gaan. Hoezeer wij dus, als kunstminnaars, ons verblijden zouden en roem willen dragen op keurigheid van uitgaven, die onze Vaderlandsche pers voortbrengt (*), thans zijn wij eenigzins verontwaardigd over die volstrekt *noodelooze* praal bij een Werk als dit. Is het niet te verwachten, dat, hoewel anders de lagere standen ook nut en leering halen mogten uit deze *Bespiegelingen der vier Levensperken*, ja schoon zij zelfs mede voor hun *schijnen* geschreven te zijn, dezen zullen afgeschrikt worden, om met eenen zoo zwierigen *Man* en *Vrouwe* kennis te maken, dien zij, wanneer bezuiniging en spaarzaamheid nog Vaderlandsche pligten zijn, niet te hunnent ontvangen mogen. Hartelijk wenschen wij den Heere LOOSJES toe, dat zijn verdienstelijk Geschrift toereikenden aftrek moge hebben onder onze vermogende Landgenooten; dan meenen wij tevens, ten slotte, het grootst getal onzer Medeburgeren omtrent deze en soortgelijke pracht-drukken te moeten herinneren, dat welligt meerdere wijsheid en even nuttige levenslessen voor hun te halen zijn uit oudere en onverdiend in een' hoek geschoven Boeken.

(*) Aleer wij nogtans den Heer LOOSJES of andere Drukkers in dezen volmondig prijzen, mogten wij wenschen, dat de uitwendige schoonheid van papier en druk vergezeld ga met de aloude Hollandsche naauwkeurigheid in het nagaan der proeven en wegnemen van zinstorende fouten en taalgebreken. Gaarne schrijven wij deze toe aan 's Mans overhaasting, waarvan alreede een woord gezegd is. Wij houden ons dus ontslagen van eenige hier aan te duiden, die bij nalezing van dit zijn Werk hem niet ontgaan zullen. Alleen, gelijk een schoon en opzien verwekkend kleed te eerder de oogen doet vallen op zigtbare, doch anders misschien niet opgemerkte ligchaamsgebreken, of kleene ongevalligheden, zoo waren ons, vertrouwen wij, de bedoelde misslagen meer ten aanstoot bij de pracht dezer uitgave.

De

De Tweede Openbare Tentoonstelling der Voortbrengselen van de Hollandsche Nationale Vlijt te Amsterdam in 1809. *In drie Zangen, met Bijlagen. Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel, 1809. *In gr. 8vo.*

Een zeer gepast Dichtstuk, waardig de gelegenheid, waarbij het werd vervaardigd, als verheffende den roem der Koninklijke Inrigting ter bevordering der nationale nijverheid. Hoe zeer een aantal kunsttermen en eigen namen van personen en goederen, natuurlijker wijze, maat en rijm belemmerden, heeft de Dichter, echter, dit bezwaar aan zijne kunst onderworpen, en zijn vers rijst ver boven het dagelijksche en middelmatige van vele gelegenheids-dichten. Zeer gepaste Ophelderingen en Bijlagen leveren, bij eene korte schets van de vroegere aanleiding tot het invoeren der hedendaagsche Tentoonstellingen in het algemeen en van Holland in 't bijzonder, een naauwkeurig verslag wegens de uitgedeelde Eerprijzen van 1808 en 1809, met vermelding van den voet, waarop het Gouvernement deze zaak heeft ingerigt. Zeer te regt is dit Stuk aan Z. M. den Koning, als eersten Oprigter dezer aanmoediging, opgedragen.

Tafereelen uit het Nonnenleven. Zamengesteld uit de papieren der vernietigde Beijersche Kloosters. Naar den tweeden verbeterden druk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, bij J. F. Nieman. 1809. *In gr. 8vo.* 159 *Bl.*

„*Men zal* (na duizend jaren) *de ruïnen der Abdijen omtrent met hetzelfde gemengde gevoel naderen, als waarmede wij thans de puinhoopen der oude roofkasteelen beschouwen;*" dit is mogelijk; evenwel het is zoo de loop van 's menschen geest, misschien dat men in die toekomende tijden het nu algemeen, of liever het nu nog niet eens algemeen verfoeide terug wenscht; het heilige Kloosterleven heeft toch zoo wel eene bekorende als eene afschuwelijke zijde, en wat zou men niet al kunnen zeggen ten voordeele van een gezelschap van menschen, die, hunne rust en geluk in de tegenwoordige wereld niet kunnende vinden, zich van dezelve afzonderen, om het in eene betere te zoeken? terwijl zoo menige daadzaak bewijzen kan, dat ook het Klooster niet zelden eene veilige schuilplaats was voor de ongelukkige vervolgde deugd, en daarenboven, in de hand der Voorzienigheid, een middel geweest is ter bevordering der bewa-

zing

ring en beoefening van geleerdheid en de fraaije letteren. Intusschen doet dit zeer weinig af, en men heeft, immers in ons oog, wel weinig kennis van dat heilige Kloosterleven en geheel deszelfs strekking, — wel weinig kennis van de geschiedenis in vroegeren en lateren tijd, of moet wel zeer bevooroordeeld zijn, indien men zich over de opheffing der Kloosters meer bedroeven dan verheugen wil; wij voor ons althans schreven niet gaarne voor dezelve eene verdediging. En wat de Nonnen betreft: „ Eene goede Moeder, eene „ brave, teedere Echtgenoote, eene arbeidzame, werkzame „ Huishoudster, is meer waardig, dan honderd Nonnen," — ook al konden wij van deze, gelijk nu maar al te veel het geval is, niet zeggen, dat zij „ in eene taal, welke zij niet „ verstaan, tot God bidden, slechts werktuigelijk den mond in „ het koor openen en hare longen in beweging brengen, het „ hart echter koel en ledig laten; elkander wederzijds ho- „ nen, beleedigen, vervolgen, en, zonder de stem der rede „ te hooren en uit eigene overtuiging goed te handelen, zich „ als werktuigen leiden laten, beheerschen en beheerscht „ worden." Deze Tafereelen uit de papieren van zeker Clarissinnen Klooster bevelen wij der lezing aan van een' ieder, die met de inwendige gesteldheid van zoodanig gesticht, en de uit den aard van hetzelve voortvloeijende, of ook wel toevallige, maar vrij algemeene armzaligheden, nader bekend wil zijn; en wij vonden geene de minste reden, om aan de echtheid van dit verhaal te twijfelen. Het bevat de geschiedenis van een diep ongelukkig meisje, eene beminnelijke dweepster, die de wereld en een haar allezins gelukkig huwelijk opofferde, en, na vrij wat moeite, (want hare ouders waren niet bemiddeld) in het Klooster kwam. Hoe het daar toeging, wat het onschuldig schepsel lijden moest, hoe en waarom zij mishandeld werd, en op welk eene bijzonder gelukkige wijze hare ellende ter kennis kwam van den menschlievenden Vorst (deze geschiedenis behoort nog tot het midden der vorige eeuw) en door hem werd opgeheven, zegt ons dit treurig en over het geheel eenvoudig verhaal, hetwelk wij niet zonder aandoening lezen konden; terwijl wij overtuigd zijn, dat, als de geschiedenis van ieder Klooster eens aan 't licht kwam, men een aantal nog rampzaliger slagtoffers vinden zou. Indedaad de Kloosters zijn de woningen van waar geluk en inwendigen vrede niet; wij houden diegene onder de Sekse de meest godsdienstige en eerwaardigste, die (om met eenen Apostel te spreken) eenes mans vrouwe geweest is, getuigenis heeft van goede werken, kinderen heeft opgevoed, gaarne heeft geherbergd, der heiligen voeten heeft gewasschen, den verdrukten genoegzame hulp heeft gedaan, en allen goed werk heeft nagetracht, of die dit nog wenkelijk doet. En wat de Mannen betreft, zeggen wij met

STER-

STERNE (ergens in zijne Leerredenen): „ *Laat de logge Monnik den Hemel alleen zoeken, ik voor mij gun hem voorspoed, maar ben wel verzekerd dat ik dien op die wijze nimmer vinden zou.*" Punctum.

De Leeuwenridders. Uit het Hoogduitsch van K. H. SPIESZ. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* C. Timmer. 1809. *In gr. 8vo. IIde Deel*, 250 *bl. IIIde Deel*, 242 *bl.*

Uit ons vroeger berigt, betreffende het eerste Deel, kent onze Lezer reeds het opzet van dit uitvoerig en onderhoudend verhaal, en ook daaromtrent ons niet ongunstig gevoelen. Wij kunnen intusschen den Schrijver niet verder volgen; de gebeurtenissen vermenigvuldigen zich al te zeer, en het geheel is te aaneengeschakeld, dan dat ons bepaald bestek dit gedoogen zou. Een aantal ongelukken; verbroedering met een ander verbond van ondeugenden, bewerkt door helsche list en bedrog, deelneming in de Kruistogten naar het H. land, moord aan de Leeuwenridders, ijsselijke wraak, en eindelijk hoe de overgeblevene getrouwen het verbond van den Leeuw uit noodzake ontbinden, — ziet daar ontzettende bijzonderheden; zoo dat ons gezegde bevestigd wordt, dat de geschiedenis dezer Leeuwenridders een ijsselijk treurig einde neemt. Aan stalen van heldenmoed, trouw, en liefde voor eer en regt, — aan roerende proeven van de sterkste, teederste liefde, — in één woord, aan alles, wat in het eerste Deel beviel, ontbreekt het ook niet in den verderen afloop der geschiedenis; zoo dat men ook dit vervolg en slot met hetzelfde deelnemend gevoel en genoegen lezen zal.

Merkwaardige Voorvallen uit de Algemeene Wereldgeschiedenis. Geschikt voor het eerste onderwijs in de Historien; bijzonder voor Stads- en Dorps-scholen. Door G. G. BREDOW. *(Naar de derde verbeterde Hoogduitsche uitgave.) Te Nijmegen, bij* J. C. Vieweg. *In kl. 8vo.*

Dit kinderboekje, der vermeldinge te lang ontgaan, geeft over de Wereldgeschiedenis een aaneengeschakeld overzigt, en tevens het merkwaardigste; hier en daar zeer goede opmerkingen en voldoende aanleiding om onderhoudend en nuttig met de kinderen over de geschiedenis te spreken. In één woord, de beoordeelaar deed het zich door zijne eigene kinderen voorlezen, en bevond dat het aan den titel beantwoordt, en dat ook de Vertaler, voor hetgene hij er aangaande ons Vaderland heeft ingevoegd, dank verdient.

A L G E M E E N E

V A D E R L A N D S C H E

LETTER-OEFENINGEN.

Geschiedenis van de Christelijke Kerk in de Achttiende Eeuw; door A. YPEY, *Doctor en Hoogleeraar in de Godgeleerdheid enz. te Harderwijk. Xde Deel. Te Utrecht*, *bij* G. T. van Paddenburg en Zoon. *In gr. 8vo.* 663 *Bl.* — Dit Deel is ook afzonderlijk te bekomen, als het Tweede Deel der *Geschiedenis van de bijzondere Kerkgenootschappen en Godsdienstsecten der Protestantsche Dissenters in de XVIIIde Eeuw.*

Aan den Hoogleeraar A. YPEY, *enz. Te Leyden*, *bij* J. van Thoir. 1810. *In gr. 8vo.*

Gewetensdwang, Domheid en Onverschilligheid, gelijk zij doorgaans elkander in de hand werken, zoo zijn zij ook eenstemmig ter bevordering van overeenkomst in gevoelens, en ter handhaving van uitwendige eensgezindheid in het Godsdienstige. Het heilzame van dit uitwerksel schijnt strijdig met het onedele der oorzaken. Wie toch, die eenigzins nadenkt over onvervreemdbaar regt en dure verpligting, gruwt niet van Gewetensdwang, Domheid en Onverschilligheid! Dan het zegenrijke van derzelver nu bedoelde gevolgen is ook slechts schijn. Zij brengen wel te wege uitwendige overeenstemming en rust, maar die vergeleken mag worden bij het onberoerde van stilstaande modderpoelen, niets dan ongezonde dampen doende opstijgen. Immers Gewetensdwang maakt de vrijheid van denken tot misdaad, Domheid benevelt het redelijk vermogen, en Onverschilligheid verlamt alle veerkracht der ziele. Eenheid des geestes, bevestigd door den band des vredes, kan, als de vrucht van echte verdraagzaamheid, alleen bestaan door godsdienstige vrijheid. Intusschen is deze moeder der verlichting de voedster tevens van verschil in gevoelens. Waren de onderwerpen van den Natuurlijken en Geopenbaarden Godsdienst zoo helder en eenvoudig, dat geringe mate van schranderheid genoeg ware dezelve naar eisch te bevatten, 's menschen kortzigtigheid zou geene bron kunnen zijn van verschil-

lende denkwijze. Stonden bovendien de driften steeds onder de heerschappij, die haar moet besturen; het verschil in denkwijze, het onderzoek en de verlichting voordeelig zijnde, zou nimmer schadelijk worden voor den vrede der Kerke. Maar meestal heeft het tegengestelde plaats. Vele onderwerpen laten stoffe over voor bespiegeling. Zij kunnen uit onderscheiden oogpunten worden bezigtigd. Sommige, wil men te diep indringen, gaan de bevatting te boven, en zullen, aan deze zijde des grafs, voor 's menschen kortzigtigheid wel beneveld blijven. Geen wonder, derhalve, dat de gevoelens ongelijk worden; en wanneer men nu niet slechts belang stelt in de begrippen, die men voor de aannemelijkste houdt, maar aan dezelve waardij hecht op eene wijze, dat de geestdrift eenen anderen denktrant met te grooten ijver veroordeelt, dan zijn de scheuringen meestal onvermijdelijk. Waar vrijheid van Godsdienst heerscht, elke Gezindte dezelfde bescherming geniet, en geene geldmiddelen ontbreken, ziet men, bij gebrek aan verdraagzaamheid, van tijd tot tijd nieuwe Secten ontstaan. Hier gaven verschillende gevoelens over leerstukken, daar onderscheiden denktrant over de wijze van prediken, ginds uiteenloopende begrippen over deze en gene Kerkgebruiken, elders geringe beuzelingen aanleiding om de verdeeldheden onder de Christenen te vermeerderen, die, zekerlijk strijdig met den geest der Evangelische leere, echter ook, hier en daar, nuttige gevolgen hadden.

Uit genoemde hoofdbronnen zijn opgeweld die bijzondere Kerkgenootschappen en Godsdienstsecten der Protestantsche Dissenters in de 18de Eeuw, welke door den Hoogleeraar YPEY in dit Deel vermeld zijn. Voor de laatst gemaakte aanmerking kunnen bijzonder de *Methodisten* ten bewijze dienen, van welke wij in de eerste plaats een geschiedkundig Berigt aantreffen. Want buiten het voordeel, dat zij anderen aanbragten, die door hunne dweeperij waardij leerden stellen in gezonder begrippen, hebben zij veel goeds gesticht, door hunne ernstige predikwijze, bij de geringe volksklasse; gelijk wij zien zullen uit een beknopt verslag van 't geen de Schrijver in zijn Werk uitvoerig mededeelt.

JOHAN en KAREL WESLEY, zich in 1729 aan de Hoogeschool te *Oxford* in de wetenschappen oefenende, rigtten, met twee andere Studenten, MORGAN en KIRKHAM, een Gezelschap op ter onderlinge volmaking in de Latijnsche en Grieksche Letterkunde. In hunne bijeenkomsten *des*

Zon-

Zondags, lazen zij alleen het Nieuwe Verbond in den grondtekst. Dit gaf aanleiding tot godsdienstige gesprekken. Het Gezelschap groeide aan in leden, (waaronder zich JACOB HERVEY en vooral GEORGE WHITEFIELD naderhand onderscheidden,) hield zich bezig ter onderlinge stichting in kennis en godzaligheid, en begon deszelfs nuttige werkzaamheid naar buiten, door het bezoeken van gevangenen, en het uitdeelen van kleine godsdienstige schriften aan behoeftige menschen te *Oxford*. Hun bedrijf en oogmerk ruchtbaar wordende, behaagde geheel niet aan hunne Medestudenten. Een derzelven, JOHAN BINGHAM, zeide eens spottende: „ Er is hier aan de „ Akademie eene nieuwe soort van *Methodisten* opgestaan;" doelende op toen bekende Geneesheeren, die naar zekere *Methode* hunne zieken behandelden. Van daar de naam, het Genootschap, vervolgens door hen opgerigt, bijgebleven; alzoo de Studenten, sedert, hetzelve de *Klub der Methodisten* noemden.

In de voornaamste hoofdpunten der leere verschilden zij niet van de *Episkopale* Kerk, waartoe zij behoorden. Toen deze echter rekkelijker werd in het voorstaan eener *Algemeene Genade*, hielden zich de *Methodisten* te dezen meer aan de *Puriteinen*; schoon zij in de Kerkplegtigheden, tegen welke de laatsten zoo zeer ijverden, meer de *Episkopale* Kerk bleven volgen. Maar 't geen de *Methodisten* inzonderheid aanspoorde tot het prediken enz. op hunne wijze, was de trant, waarop men in de *Episkopale* Kerk wel diepzinnig philosopheerde over de voornaamste geloofspunten en voorschriften der Zedekunde, maar de Beoefeningsleer vergat, van welke de Predikanten der XVIIde Eeuwe zoo veel werks hadden gemaakt. Het Christelijk prediken had voor het uitspreken van zedekundige vertoogen plaats geruimd. Dit was droog, onvruchtbaar, en baarde tegenzin bij het volk, 't welk daarom dikwijls de kerk verliet, als de Predikant den kansel beklom om de Leerrede te houden, nadat de gewone eerdienst, bestaande in bidden en zingen, volbragt was. Godsdienstteloosheid onder alle klassen van menschen, vooral bij de geringe, was van dat misbruik het gevolg; en ter stuiting van dit kwaad vereenigden zich de *Methodisten*, die, voor *Enthusiasten* uitgekreten, ook wel in 't dweepachtige vervielen en hier en daar geestelijke beroeringen wekten, maar toch het volk, voor 't welk zij in de kerken niet alleen, maar ook in de open lucht en op

de ſtraten predikten, meermalen, van ongodsdienſtigheid en zedeloosheid, op den beteren weg terugbragten.

De openbare tegenſtand, dien zij vonden, deed de Gebroeders WESLEY, in 1735, naar *Georgie*, in *Noord-Amerika*, vertrekken, om te beproeven of zij daar meer nut konden ſtichten. Niet alleen aan hunne landgenooten, maar ook aan de Heidenen, predikten zij aldaar het Evangelie.

Het Gezelſchap der *Methodisten*, te *Oxford* gebleven, verminderde. WHITEFIELD was, zoo 't ſchijnt, de laatſte, en vandaar, ſchoon te onregte, als het hoofd dezer Secte beſchouwd. Ook deze ging naar *Amerika*, doch keerde, even als J. WESLEY, naar *Engeland* terug.

Door nader bekend te worden met de *Evangeliſche Broeders*, ſchijnt WESLEY een voorſtander geworden te zijn van de leer der algemeene genade; 't welk tusſchen hem en WHITEFIELD een hevigen penneſtrijd veroorzaakte, die, eene ſcheuring ten gevolge hebbende, de *Methodisten*, omſtreeks 1741, in *Wesleyanen* (ook *Univerſalisten* en *Arminianen*) en *Whitefieldianen* (ook *Partikularisten* en *Kalvijnisten* genoemd) verdeelde, die zich echter, met den tijd, tot hun gemeenſchappelijk doel vereenigden. Eene vereeniging der *Methodisten* met de *Evangeliſche Broederen* was van korten duur ten tijde van WESLEY en VAN ZINZENDORFF, die, als hoofden van twee aanhangen, hoe eenſtemmig in doel en beginſelen, elkander te naijverig ſchenen. Sedert zijn de leden dier Genootſchappen weer nader aan elkander door Christelijke liefde verbonden.

Doe boete — geloof — gehoorzaam! was de zinſpreuk van WESLEY, en ook de hoofdinhoud zijner Leerredenen. Deze leer, en de wijze, waarop zij gepredikt werd, beſchouwden ſommigen als een nieuwen weg ten Hemel, en werd veracht van hun, die meer ophadden met de bevordering van kennis en deugd, dan met de opwekking van enkel godsdienſtig gevoel. Anderen vonden in die leer het ware voedſel voor het hart, het leven van hun geloof, en de kracht ter zaligheid. Wanneer er in de *Episkopale* Kerk een *Methodistisch* Leeraar predikte, was de kerk vol, anders ſchraal voorzien. De tegenſtanders bewerkten, dat de kerken voor de *Methodistiſche* Leeraars geſloten werden; en alzoo is dan de aanhang der *Methodisten* tot het bijzonder Kerkgenootſchap van dien naam gevormd. Intusſchen kan men thans niet meer zeggen, dat zij een af-

afzonderlijk Genootschap uitmaken, 't welk eene algemeene geloofsbelijdenis en dezelfde gebruiken volgt. Zij vereenigen zich met alle Christenen, die, naar hunne denkwijze, *in waarheid* dien naam verdienen. Met de *Kwakers* vermengen zij zich echter niet. Anders hebben zij, even als de *Evangelische Broeders*, hunne geloofsgenooten onder alle Gezindten.

Na eerst eenigen tijd, toen zij uit de Kerk geweerd waren, op de openbare wegen of buiten de steden in het veld gepredikt te hebben, werd hun het bouwen van Kerken in *Londen* en elders toegestaan, die *Tabernakelen* en *Kapellen* in groote, doch in kleine steden of plaatsen *Preekhuizen* genoemd worden.

Het getal der *Methodisten* is steeds toegenomen; in 1747 werd het op 12,000, in 1787 op 50-, en in 1797 op meer dan 80,000 begroot, en zal welligt thans boven de 100,000 geklommen zijn. Na den dood van WESLEY is er onder de *Methodisten* van zijne partij in *Engeland* eene groote verdeeldheid ontstaan, die hen nog in aanhangen onderscheidt. Het Genootschap heeft zich niet alleen in *Europa*, maar tevens in *Afrika* en *Amerika* uitgebreid. Wat hunnen *inwendigen Kerkstaat* betreft, zij waren oorspronkelijk Dweepers en Enthusiasten, maar zijn mettertijd verbeterd. In 't begin werkte hunne predikwijze *Nijkerksche* beroerten, door haren meerderen invloed op het zenuwgestel dan op het hart en verstand. De aanmerkingen, hierover door den Hoogleeraar YPEY ter nedergesteld, zijn zeer juist en fraai, even als de bedenkingen over de heilzame vruchten, die uit dit overdrevene, nadat het tot de ware kalmte was afgedaald, ontstonden. Te regt wordt ook het karakter der *Methodisten* tegen de verguizing der andersdenkenden verdedigd. Zijn hunne begrippen somber, de oefeningen, waartoe zij zich verpligten, lastig, hunne zeden zijn eerbiedwaardig. De *openbare Godsdienstoefeningen* zijn eenvoudig en stichtelijk ingerigt. Buiten de gewone, hebben zij bijzondere *opwekkingsuren*, en bovendien nog ééns in de maand *nachtvergaderingen* bij volle maan, die niet zoo zeer ten doel hebben elkander door godsdienstige gesprekken te onderhouden, als wel den Allerhoogsten en den Verlosser te verheerlijken — en die, waren zij niet te langdurig, en voor den ambachtsman, die daags werken moet, ongeschikt, naar het oordeel van YPEY, zeer heilzaam en navolgenswaardig mogten gerekend worden.

Op het verslag nopens het *Kerkbestuur*, het *Herderlijk Opzigt*, de *Leer*, en eenige onderscheidene *Aanhangen* onder de *Methodisten*, volgen *Letterkundige* en *Biographische* berigten van JOHAN WESLEY en GEORGE WHITEFIELD. De eerste, geen Redenaar, verhielp het zwakke zijner stem en het ongevallige zijner houding door ernst en nadruk in de voordragt, verduurde kloekmoedig allen tegenstand, onderscheidde zich door menschlievendheid, en toonde zijne geleerdheid in de uitgave eener menigte groote en kleinere schriften van een dicht-, taal-, geschiedkundigen, wijsgeerigen, geneeskundigen en godgeleerden inhoud. De laatstgenoemde was in geleerdheid aan WESLEY niet gelijk, maar overtrof hem in welsprekendheid, zelfs door BOLINGBROKE, HUME en anderen bewonderd. Terwijl WENDEBORN hem als een geestelijken Kwakzalver afschildert, geeft HERVEY van hem deze getuigenis: „ Ik heb den voortreffelijken Dienstknecht van Jezus Christus leeren kennen. Waarlijk ik zag geen Christen, die op aarde den Hemel zoo nabij kwam. Men kent dezen beminnenswaardigen en voorbeeldigen man niet genoeg; anders zoude men, in plaats van hem te verkleinen, hem liefhebben en hoogachten. Wat mij betreft, ik zag nog geen zoo levend afdruksel van onzen Heer, geen zoo levend afbeeldsel van onzen Verlosser, geen zoo verheven vermaak in God, geene zoo algemeene welwillendheid omtrent de menschen, geen zoodanig geloof aan de Goddelijke beloften, geen zoo brandenden ijver voor Gods eer; en dit alles zonder de minste gemelijke luim, zonder dwang, maar verhoogd door den innemendsten omgang, en bestuurd door de gezonde rede en de wijsheid der H. Schrift."

Weinige en van geen belang zijn de *Theologische* schriften der *Methodisten*. In *Kritiek* en *Exegese* waren hunne Leeraars doorgaans vreemdelingen. Hunne Leerredenen, waarvan echter weinigen het licht zien, waren geheel *Asketisch*. Een hunner voornaamste grondbeginselen is, dat de mensch hier op aarde tot dien trap van zedelijke volkomenheid stijgen kan, dat hij buiten het bereik is van zonde, en onvatbaar voor ongeregelde begeerten. Deze volmaaktheid wordt, naar hunne begrippen, in één punt des tijds, door de kracht des geloofs gewerkt. Hunne kanselvoordragt is zeer eenvoudig, en alleen strekkende, om, op een' populairen toon, op grondige verbetering des harten aan te dringen, ten einde goede vruchten van een' goeden boom worden ingezameld. Ook hierin heb

hebben zij vorderingen gemaakt. Hetgeen in vroegere tijden dikwerf wartaal en plat was (te welken opzigte zelfs WESLEY en WHITEFIELD niet altijd de welvoegelijkheid in acht namen) is in latere dagen derwijze veranderd, dat de Hoogleeraar YPEY geene zwarigheid maakt te verklaren, dat de meesten den regel van QUINTILIAAN volgen, die leert om zelf te gevoelen 't geen men anderen wil doen gevoelen; zoo dat op hun, *Pectus est quod disertos facit*, wordt toegepast. Van deze Methodistische Leeraars moet men intusschen de zoogenaamde *Leeken-predikers* uitzonderen, die doorgaans zeer ongeschikt zijn voor het werk der Evangeliebediening. De geletterde Godsdienstleeraars worden meestal aanvankelijk gevormd in het Instituut, door WESLEY te *Kingswood* omstreeks 1768 opgerigt. Dergelijke vindt men ook te *Londen*. Vandaar gaan zij over tot hoogere scholen, en worden op de gewone wijze bevorderd. Zulk eene hoogeschool, waar alles in den Methodistischen geest is ingerigt, is er door de Gravin VAN HUTTINGTON, welke tot de partij van WHITEFIELD behoorde, in het Vorstendom van *Wallis*, alsmede ergens in *Schotland*, gesticht.

Het verslag, rakende de *Methodisten*, wordt door den Hoogleeraar YPEY besloten met een berigt van de onaangenaamheden, hun door de *Episkopalen* aangedaan, doch waartoe zij zelven wegens onbetamelijken ijver aanleiding gaven. Zij verachtten de schriften der beroemdste Engelsche Godgeleerden. TILLOTSON had, bij v., naar het oordeel van WHITEFIELD, het Christendom niet beter gekend dan MOHAMMED. Deze en dergelijke smadelijke oordeelvellingen vervulden de harten der *Episkopalen* met verontwaardiging, en deden schriften te voorschijn komen, waarin het publiek tegen deze dweepende *Pietisten* gewaarschuwd werd. WESLEY en WHITEFIELD, gelijk reeds gemeld is, hebben insgelijks tegen elkander de pen gevoerd — en door de *Evangelische Broeders* zijn ze in vroegere dagen uitgemaakt voor *valsche profeten*, *paapsche straatpredikers*, *zielenverleiders* en *kinderen des duivels*. Naderhand zijn zij jegens elkander verdraagzamer geworden. Na het wegvallen der hoofden, zijn de ligchamen meer vereenigd; en, naar gelange hunne begrippen zuiverder zullen worden, zal ook hun doel, om godsdienstigen ernst, door verlichting des verstands en verbetering des harten, naar de eenvoudige leer van Jezus, te verbreiden, onder den zegen van boven te beter gelukken.

 Men

Men ziet uit dit verslag, op welk eene wijze, ook in dit Deel, de Hoogleeraar YPEY voortgaat zijne taak te bearbeiden. Hier en daar wenschten wij mindere langwijligheid, hetwelk door beknopter schrijftrant zou kunnen bevorderd worden. Van alle de volgende stukken dergelijk uittreksel te geven, hoe aangenaam welligt voor onze Lezers, zou te veel plaats wegnemen. Blijkens het overzigt van den inhoud dezes Deels, vinden wij in hetzelve, behalve het berigt van het Kerkgenootschap der *Methodisten*, van bl. 1—86, *Historisch verslag van dat der Glassieten of Sandemannianen in Groot-Brittannië*, bl. 86—90. — *van het Kerkgenootschap*, *Christo Sacrum*, *te Delft*, bl. 90-146. *Geschiedenis van de bijzondere Godsdienstsecten der Protestantsche Dissenters in de XVIIIde Eeuw*, bl. 146-148. *Historisch verslag van de Secte der bedorven Mystieken*, bl. 148-183. *Geschiedenis der Vuurmystieken*, bl. 183-301. — *der overige bedorven Mystieken*, bl. 301-303. *Berigt aangaande de Schwenkfelders*, bl. 303-309. — *de Geïnspireerden*, bl. 309-322. — *de Gichtelianen*, bl. 322-331. — *de Buttlerianen*, bl. 331-335. — *de Ellerianen of Ronsdorpers*, bl. 335-368. — *de Brugglerianen*, bl. 368-373. — *de Borsenianen*, bl. 373-376. — *de Zionsbroederen*, bl. 376-378. — *eenige later bedorven Mystieken*, bl. 378-388. — *de Labadisten*, bl. 388-424. — *de Hebreeuwen*, *Hattemisten*, *Deurhovianen*, *en Schortinghuizianen*, bl. 424-429. — *eenige Separatisten in Engeland*, bl. 429-433. — *de Swedenburgianen*, bl. 433-510. — *eenige voorname Mannen onder de bedorven Mystieken*, bl. 510-569. *Historisch verslag van de Secte der Dweepers*, bl. 569-663.

Welk eene menigte Kerkgenootschappen en Secten! Voegt hierbij de Aanhangen, welke reeds in de voorgaande negen Deelen dezer Geschiedenis der XVIIIde Eeuw verhandeld zijn — wie kan hier aan denken, zonder den wensch van meerdere eenstemmigheid te vernieuwen? Zal dezelve eindelijk vervulling bekomen? Wij willen ons geene voorspellingen veroorloven, doch zien met genoegen elke poging, die op goeden grond wordt aangewend, om de breuken te heelen, en op onderscheidene plaatsen ook niet ongezegend zijn gebleven. Dit schrijvende, kunnen wij ons niet weerhouden nog te gewagen van 't geen wij hier betreffende het Genootschap *Christo Sacrum* vinden. Wij voelen ons hiertoe te meer genoopt, om tevens onze Lezers bekend te maken met den *Brief*, *aan den Hoogleeraar* YPEY, *over eenige aanmerkingen*, *in gemeld verslag voorko-*

komende. Deze Brief, door Mr. J. H. ONDERDEWIJNGAART CANZIUS, Leeraar bij het Genootschap *Christo Sacrum* te *Delft*, geschreven, is in fikschen stijl gevat, op heuschen toon gestemd, en kan, onzes inziens, niet dan aangenaam en vereerend zijn voor den Hoogleeraar, als daarin de erkentelijke hulde, voor de *schoone, krachtige en mannelijke bewerking van dit stuk*, openlijk ontvangende.

Christo Sacrum heeft ten doel *de bevordering van eenheid des geestes door den band des vredes, onder het staan blijven in de waarheid.* Het verlangt, uit alle onderscheidene Protestantsche Genootschappen, waarvan zij nogtans leden blijven, Christenen bijeen te zamelen. „Zoo dit den stichteren werkelijk gelukt ware," zegt YPEY, „zou men „het proefondervindelijk bewezen zien, dat eene dadelij„ke vereeniging van Protestantsche groote en kleine Gods„dienstgenootschappen zeer mogelijk ware." — „Dit „is," zegt de Briefschrijver, „inderdaad gelukt. „Het Genootschap bevat ongeveer honderd leden uit „*Hervormden, Lutherschen, Remonstranten, Roomschen*, „waarvan niemand ooit poging heeft aangewend, om „zijn Kerkgenootschap te verlaten. (hoe zeer men van „de *Roomschen* kan zeggen, dat, uit hoofde van de ge„heele Protestantsche inrigting des Genootschaps, hun„ne betrekking tot derzelver eerstgemelde hoedanigheid, „als vanzelve, ophoudt) en echter allen zich gestadig, „in den geest des Genootschaps, aan het Avondmaal la„ten zien."

Eene andere aanmerking geeft gelegenheid ter ontwikkeling van het oogmerk *van den buitengewonen Leerdienst*, die door het Genootschap op den 31 December, tot sluiting van het jaar, plegtig gehouden wordt. Men herinnert de vergaderden aan het gebeurde met Kerk en Vaderland en bijzondere kringen der zamenlevinge. Juich- en Treurliederen worden aangeheven wegens stoffe van vreugde en droefheid door elk ondervonden. Het, door koren, bij die gelegenheid aangeheven lied wekt eene treffend klimmende aandacht. De inhoud van hetzelve is eenvoudig stichtend, en wordt door den Eerw. ONDERDEWIJNGAART CANZIUS in den Brief medegedeeld. — Keurige Gezangen wisselen bij gewone en plegtige Eer- en Leer-diensten de Gebeden en Leerredenen af, — Gezangen, deels door den Medeleeraar J. VAN HAASTERT gedicht, deels over-

genomen uit de Bundels der *Doopsgezinden*, uit de *Evangelische Gezangen*, de *Liederen* van VAN ALPHEN, enz.

Als een wezenlijk gebrek der inrigting van het Genootschap, merkt YPEY aan, dat er te min gewigt gesteld schijnt te worden in de uitlegging des Bijbels bij het houden der Leerredenen — dan dit wordt door ONDERDEWIJNGAART CANZIUS in eene breede aanteekening opgehelderd en wederlegd.

Als Leden van *Christo Sacrum* zijn dezulken door de Hervormden gecensureerd, die daarna hunne kinderen niet meer in de Hervormde Kerk, maar in *Christo Sacrum* lieten doopen. Dit wordt ook door den Hoogleeraar YPEY afgekeurd, en in 't gemeen de bediening des Doops beschouwd als een der kwalijk gekozen middelen, welke de belangen des Genootschaps hebben tegengewerkt, dewijl alle in het Genootschap gedoopten daardoor ééne bijzondere Gezindte uitmaken, waaromtrent het beter geweest ware, dat, bij de meerdere vestiging des Genootschaps, deswege beschikkingen gemaakt waren, die minder tegenstand zouden hebben gevonden; terwijl dan ten minste het derde artikel der Kerkenorde bij de Hervormden niet had kunnen gelden tegen den Eerw. J. VAN HAASTERT, een' der Leeraren des Genootschaps. — Over alle deze bijzonderheden vindt men in den' Brief van ONDERDEWIJNGAART CANZIUS juiste en belangrijke aanmerkingen.

Behalve deze, en enkele van minder gewigt, vinden wij een paar aanmerkingen, bij welke wij onze Lezers nog een oogenblik willen bepalen.

De Hoogleeraar YPEY berigt, dat tot het Avondmaal in *Christo Sacrum* niet slechts de leden des Genootschaps, maar ook alle Christenen, van welke Gezindte dezelve zijn mogen, die er tegenwoordig zijn, genoodigd worden, mits zij vooraf bij bestuurders kennis van hun voornemen geven, en blijk van lidmaatschap van eenig Christelijk Genootschap openleggen. Dit wordt door ONDERDEWIJNGAART CANZIUS toegestemd, als strookende met de wetten; doch *bekende* personen, schrijft hij, worden *staande de bediening* toegelaten. Men neemt deze voorzorge uit vrees voor misbruik. Maar zou deze vrees gegrond zijn, en het niet met den geest des Genootschaps en den aard der Plegtigheid beter strooken, dat men elk, *bekend* of *onbekend*, op *eigen proeve*, aan de *Tafel des Heeren* noodigde? Wie vermeet zich, over de geschikt- of ongeschiktheid zijns broeders te oordeelen! om nu niet uit te

wei-

weiden over de mogelijkheid, dat eene deelneming bij iemand, door dadelijke stichting daartoe genoopt, het beginsel zijn kan eener waarlijk Christelijke hervorming!

Het Genootschap heeft eene belijdenis, bestaande uit eenige artikelen, die door den Hoogl. YPEY (bl. 106 en 107) worden opgegeven, en waarbij hij (bl. 129) niet ondienstig eenige andere gevoegd acht. De Hoogl. erkent wel, dat, ten opzigte der gevorderde artikelen, de *Socinianen* van de overige *Protestanten* geheel afwijken; doch deze komen, als hier te lande geene bijzondere Gezindte uitmakende, niet in aanmerking; terwijl alleen den *Neologen* deze artikelen tot ergernis zouden kunnen strekken. — Maar welke zijn die *Neologen?* Dezulken (volgens bl. 108), die zich alleen *naar de beoefening der Zedeleer van het Evangelie* Christenen noemen. — Bij deze gelegenheid weder niet kunnende verbergen onze afkeerigheid van het geschерm met het woord *Neoloog*, zien wij niet dat de bedenking rakende de *Socinianen* steek houde, daar toch ieder individu zich met *Christo Sacrum* moest kunnen verbroederen. Maar is ONDERDEWIJNGAART CANZIUS ook wèl geslaagd in zijne aanmerking op bovengemelde woorden des Hoogleeraars? Immers, zoo men toch artikelen maakt, gelijk *Christo Sacrum* gemaakt heeft, waarom dan niet derzelver getal vermenigvuldigd, en uit *alle* belijdenissen *allen* overgenomen? Dit te vreemd luidende, heeft men, naar de aanmerking des Briefschrijvers, *Christenen* willen oproepen en geen *Genootschap* beleedigen, en, in het aanvoeren van geloofswaarheden, het evenwigt tusschen het *te veel* en *te weinig* bewaren. Recensent verbeeldt zich geen *Neoloog* te zijn, in bovengemelden zin dezes woords; en echter zou hij zwarigheid maken in het onderschrijven van alle de artikelen van *Christo Sacrum*, althans in het vaststellen van dezelve vóór een Genootschap, welks edel doel is *vereeniging*, *langzame herstelling der breuke*, *gelegenheidschenking tot verbroederen.* Ten aanzien van de bepaling der leerstukken, zou de Recensent, des geraadpleegd geweest zijnde, geadviseerd hebben: *Men legge den éénigen grondslag:* JEZUS DE CHRISTUS. *Elk zie toe, hoe hij daar op bouwe!* — want de Apostel (wien men toch geenen *Neologischen* denktrant zal toedichten) zegt: *Niemand* KAN *een ander fundament leggen.* Men make *huishoudelijke* schikkingen, die *buiten 't geweten* omloopen; maar in een Genootschap van zulk eene *algemeene Christelijke bedeeling* komen geene artikelen, onzes inziens,

ziens, te pas. Elke Leeraar predike, bescheiden, naar zijne overtuiging, en elke leek volge het licht, 't welk hij meent te moeten volgen. Dus kan het gebouw des Christendoms *op den regten grondslag* worden opgetrokken, in navolging der APOSTELEN zelven, *die van de eerste Christenbelijders ook geenen anderen dan 't geloof in* JEZUS DEN CHRISTUS *vorderden.* — Hoe zeer wij dus den Brief met genoegen gelezen hebben, moeten wij in dit opzigt van den Eerw. Schrijver verschillen; en hoe zeer wij over 't geheel het Werk van den Hoogleeraar YPEY aanprijzen, kunnen wij onder andere ons zegel niet hangen aan zijne woorden, bl. 109: „ Dat er geen Kerkgenootschap be„ staan kan zonder Geloofsformulieren, en dat, ja zelfs „ wanneer alle Kerkgenootschappen zich met elkander tot „ één Genootschap vereenigen wilden, er dan nog, ter „ bevordering van de goede orde, zulk een formulier „ plaats zoude moeten hebben."

Leer der Gelukzaligheid, door J. M. SAILER. *(In II Deelen.) Iste Deel: waarin de ware Gelukzaligheid des Menschen besta. IIde Deel: hoe men gelukzalig worden kunne. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In gr. 8vo. Te zamen* 859 *bl.*

Een voortreffelijk Werk, waarvan reeds de eerste Uitgave in 1787, 1791 in 't oorspronkelijke is in het licht verschenen, en waarmede wij, terwijl het nu ook in een Nederlandsch kleed is te voorschijn getreden, ons verpligt rekenen de Lezers van ons Maandwerk nader bekend te maken.

Ik ben; ik zou wel willen gelukzalig worden. Ik heb ook een denkbeeld van mijn Ik, eene bewustheid van mijn streven naar welzijn. Hoe dieper ik mijn Ik doorzoeke, des te zekerder ontdek ik in mij het denkbeeld van het goede, dat men *deugd*, en het denkbeeld van het allerbeste, dat men *God* noemt. Ook gevoele ik in mij eene behoefte, om aan het bestaan van het allerbeste te gelooven, en om naar het goede te streven. Even zeker gevoele ik, dat ik nog niet goed ben, en dat mij ook nog zuiver, duurzaam welzijn ontbreekt. — Met deze stellingen zijn de volgende denkbeelden over menschelijk goed en welzijn, als zekere waarheden, verbonden. Men kan ze

ze *evenredigheden* noemen. 1. De ware, duurzame gelukzaligheid van den menschelijken geest, welke hij hier beneden kan bereiken, is gelijk aan zijnen reinen verheugden zin. 2. Gelijk deze gelukzaligheid is, zoo is ook de volkomenheid van den menschelijken geest. 3. Gelijk het is met de volkomenheid, zoo ook met de deugd des menschen. 4. Gelijk de deugd, zoo is ook de waarde van den menschelijken geest. 5. Gelijk de waarde, zoo is ook de goedheid der menschelijke daden, en de goedheid des menschen zelven. 6. De goedheid der menschelijke daden en de goedheid des menschen staan juist gelijk met den goeden, reinen wil. 7. Gelijk de goede, reine wil des menschen, zoo is zijne eenstemmigheid met alle gekende of gedachte schikkingen, rigtingen, eischen, oogmerken des allerbesten, d. i. der onzigtbare goedheid, wijsheid en magt. 8. Gelijk de eenstemmigheid van den menschelijken wil met den goddelijken, zoo is de wijsheid van den mensch. 9. Gelijk deze wijsheid des menschen, zoo is zijne vatbaarheid en waardigheid, om aan eene onsterfelijkheid, aan eene eeuwigheid der zuiverste vreugde te gelooven, en de onsterfelijke, zuiverste vreugde deelachtig te worden. 10. Gelukzaligheid, volkomenheid, deugd, waarde, goedheid, reine wil, eenstemmigheid tusschen de menschelijke en goddelijke wijsheid, voor de zuiverste vreugde vatbaar en dezelve waardig te zijn; dit alles staat ten eenemaal gelijk met den geest der zelfsverloocheninge, welke de hinderpalen der gelukzaligheid, volkomenheid enz. wegruimt, en het licht, dat ons de Allerbeste schijnen laat, volgt, en met de kracht, welke hij ons verleent, medewerkt. — Dit is de hoofdzakelijke inhoud van het *eerste* Deel.

In het *tweede* wordt dit voortgezet, door de oplossing der volgende vragen. 1. Hoe kan ik goed, dat is, voor de gelukzaligheid vatbaar en dezelve waardig worden? 2. Hoe kan ik beter, dat is, voor de gelukzaligheid meer vatbaar en dezelve meer waardig worden? 3. Hoe kan ik de genoegens, welke mij te beurt vallen, regt genieten en onder het genot veredelen, en hoe kan ik mij vele ware genoegens bereiden? 4. Hoe kan ik ongevallen, die komen, op eene waardige wijze dragen, en mij vele besparen? 5. Hoe kan ik op eens anderen goed en welzijn invloed hebben?

Elk, wien het om tevredenheid en volkomenheid te doen is, zoo verre wij menschen, in dit leven, daarvoor

vat-

vatbaar zijn, en die tot dat einde verlangt steeds wijzer en beter te worden, ontvangt hier, omtrent deze gewigtige onderwerpen, gepaste inlichting en allersterkste aansporing. Ook wij wenschen deswege dit stichtelijk Boek in veler handen. Geen verstandig Protestant, zoo hij anders Godsdienst en Christendom bemint, zal hetzelve minder achten, omdat de Schrijver tot de Roomsche Kerk behoort. 't Geen deze van de Protestanten afgescheiden houdt, komt, bij deze gemoedelijke onderwijzing in de leer der gelukzaligheid, niet zoo zeer te pas. En, in zoo verre, vereenigen wij ons gaarne met den toegezwaaiden lof aan den Schrijver en Uitgever. Wij kunnen evenwel niet nalaten, eenige aanmerkingen te maken.

1. Het Werk is, onzes inziens, te omslagtig. Onder die soort van Lezers, bij welken men mag verwachten dat de onderrigtingen van SAILER een goed onthaal zullen vinden, zijn er niet zeer vele, die lust hebben, om over de behandelde stoffe twee Boekdeelen te lezen.

2. De orde is ook niet overal natuurlijk. Veel gepaster, bij voorbeeld, zou de geheele leer aangaande de noodzakelijkheid en wijze der bekeering, *hoe kan ik beter worden?* in het tweede Deel vooraan geplaatst geweest zijn, bij het antwoord op de vorafgaande vraag, *hoe kan ik goed worden?* De overweging des doods (IIde D. bl. 25.) had integendeel voegzamer beneden moeten gebragt zijn tot de hulpmiddelen, om eenmaal gewortelde deugd en vroomheid te versterken en te bevestigen.

3. Ook is ons een voornaam deel der aanwijzingen toegeschenen wat te scherpzinnig, en over 't geheel te wijsgeerig te zijn, om dit Werk, als Volksboek, bij 't godsdienstig onderwijs in de beoefeningsleer, aan elk in handen te geven.

4. Gaarne zouden wij ook vele bastaardwoorden en vreemde uitdrukkingen, van welke de Vertaler, uit wonder schroomvalligheid, niets heeft laten verloren gaan, weggelaten gezien hebben. Onze taal is zoo wel, als de Hoogduitsche, rijk genoeg, om de meening van den Schrijver volkomen verstaanbaar uit te drukken, indien men zich slechts de moeite wil geven, om er behoorlijk partij van te trekken.

5. Men ontmoet eindelijk ginds en elders vele gezochte sieraden, ongepaste tegenstellingen, en eene vertooning van geleerdheid, die deskundigen hier niet verlangen en de minder geoefende menigte niet verstaat, en voorts niet zel-

zelden bepalingen, waaraan de vereischte helderheid ontbreekt, bewijsredenen, die onvoldoende zijn om te overreden, oplossingen van tegenbedenkingen, die geen steek houden, en voorschriften tot bevordering van een gelukzalig leven, wier gepastheid tot zoodanig einde niet zoo duidelijk in 't oog valt, immers niet boven andere, die men met eenige bevreemding weggelaten vindt.

Desniettemin bevat dit Werk zoo veel goeds, zoo veel uitmuntends, dat men, deze en dergelijke gebreken over 't hoofd ziende, er niet weinig nut uit zal kunnen trekken. De veelvuldige, op diepgaande menschenkennis en warm Godsdienstgevoel gegronde, aanwijzingen en bestieringen, die wij allerwegen aantreffen, zijn veelal zoo onderhoudend, innemend en doelmatig, dat men van de aandachtige lezing niet wel kan terug komen, zonder het ernstig en bevallig gelaat der deugd beter, dan voorheen, aanschouwd, en zich als van zelfs gedrongen gevoeld te hebben, om zich op de regte beoefening derzelve ijveriger en standvastiger toe te leggen.

Diatribe in Politices Platonicæ principia, quam, Præside V. cl. P. G. VAN HEUSDE, ad publicam disceptationem proponit Auctor J. L. G. DE GEER. Traj. ad Rhen. 1810. Ex officinis *O. I. van Paddenburg* et *J. van Schoonhoven*. 8vo. form. maj. pp. XVI, 191.

Een heerlijk proefstuk uit de Wijttenbachiaansche School. Een van derzelver uitmuntendste Kweekelingen, de voortreffelijke Utrechtsche Hoogleeraar VAN HEUSDE, die, voor ettelijke jaren, zijn welbekend overschoon *Specimen Criticum in Platonem* in het licht gaf, doet ons in deze onder zijn opzigt bewerkte en verdedigde Verhandeling zien, hoe uitnemend hij zich zijnen tegenwoordigen aanzienlijken werkkring ten nutte maakt, om die regte wijze van lezen en beoefenen der Ouden smakelijk en belangrijk te maken, waarin hij, in den grooten WIJTTENBACH, zulken onvergelijkelijken voorganger en wegwijzer gehad heeft.

Ons Maandwerk minder geschikt zijnde voor een gepast uittreksel uit een Akademisch Strijdschrift over zoodanig onderwerp, als in dit Werk wordt behandeld, zullen wij ons vergenoegen met den hoofdinhoud slechts aan on-

onze Lezers mede te deelen. Het bevat de grondbeginſelen der Platoniſche Wijsbegeerte, betreffende de Staatkunde. Deze zijn, uit de ſchriften van Plato zelven, door den edelen DE GEER, in wien de Heer VAN HEUSDE den ſmaak voor dien goddelijken Wijsgeer had weten op te wekken, met de grootſte oplettendheid en naauwkeurigheid nageſpoord, tot zekere hoofdplaatſen gebragt, en daaruit een wel zamenhangend leerſtelſel ontworpen; en wel in dier voege, dat wij niet weten, of wij meer ons moeten verwonderen over het diep doordringend verſtand, dan over de buitengemeene ſcherpzinnigheid en wijduitgeſtrekte taalkennis van den Schrijver. De verhevene Wijsbegeerte van Plato, of wel van Socrates, door denzelven ſprekende ingevoerd, wordt daarin zoo duidelijk en zoo bevallig in derzelver ware gedaante voorgedragen, dat het vrij algemeen tegen dezelve opgevat vooroordeel moet wegvallen. Zie hier het kort beloop van deze keurige Verhandeling.

Zij bevat *drie Hoofdſtukken*, waarvan het *eerſte* handelt over de verkeerde wijsgeerige begrippen, welke, ten tijde van Plato, in Griekenland, en wel voornamelijk te Athene, over waarheid en valschheid, over deugd en gelukzaligheid, en over de Goden, door de zoogenaamde Sophisten voorgeſtaan wierden, en over den losſen en wankelen ſtaat van het burgerlijk beſtier te Athene ter zelver tijd, veroorzaakt door de onbezonnen roekeloosheid van het volk en de bedriegelijke kunstgrepen der volkshoofden te Athene. In het *tweede* worden de ſtellingen en grondbeginſelen der zuivere Platoniſche Wijsbegeerte opengelegd, zoo ten aanzien der Zedeleer, als der Staatkunde. Op aangenomene grondbeginſelen betreffende waarheid en deugd, op de onderſcheiding van drie deelen in de menſchelijke ziel, de rede, de gramſchap en begeerlijkheid, en van vier hoofddeugden, waarin de menſchelijke volkomenheid vervat is, wijsheid, dapperheid, matigheid en regtvaardigheid, alsmede op deze grondſtelling, dat er voor den redelijken mensch geen geluk is zonder deugd; op deze ſtellingen en grondbeginſelen bouwde Plato zijne ſtaatkundige grondregels, die dan hier tot eenige hoofdpunten gebragt, en, in eene geleidelijke orde, onderſcheidenlijk verklaard worden. Het *derde* Hoofdſtuk, eindelijk, handelt over ſommige vreemdklinkende ſtellingen der Platoniſche Staatkunde, zoo ten aanzien der Regeer- als Huishoud-kunde. Van de eerſte

ſoort

ſoort zijn deze: dat de Regenten Wijsgeeren, en aan geene wetten gebonden zijn moeten. Van de tweede: dat alle goederen, ook de Vrouwen, moeten gemeen zijn, en dat deze zoo wel, als de Mannen, benoembaar zijn tot burgerlijke ambten. Hier wordt ook onderzocht, waarom Plato, in zijn werk over de Wetten, van deze gevoelens is afgegaan.

Wij wenſchen de Utrechtſche Hoogeſchool geluk met zulken roemwaardigen Voedſterling, en verblijden ons, met den geleerden VAN HEUSDE, over deze buitengemeene vrucht van zijn uitſtekend onderwijs.

Bijdragen tot de beoefening der Geneeskunde, verzameld op mijne Reizen door Duitschland, Zwitſerland en Frankrijk, door ERNST HORN, *Doctor in de Genees- en Heelkunde, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald door* A. MOLL, *Doctor in de Geneeskunde. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* W. Brave. 1809. *In gr. 8vo.* 435 *Bl.*

Het doet den Recenſent waarlijk leed, dat de arbeid van den Heer MOLL, zoo niet nutteloos, ten minſte overtollig is geweest. Immers, zoodra eenig Schrijver, na verloop van eenige jaren, eene *nieuwe*, *omgewerkte*, *verbeterde* uitgave zijner herſenvruchten geeft, heeft eene vertaling der eerſte uitgave weinige of geene waarde. Nimmer kan alzoo de Vertaler den Recenſent ten kwade duiden, wanneer hij den Geneeskundigen berigt, dat Doctor HORN, in den jare 1807, deze zijne in 1799 uitgegevene Bijdragen, op nieuw bewerkt, nagezien en aanmerkelijk veranderd, onder den titel van *Anfangsgründe der Mediciniſchen Klinik*, het licht heeft doen zien; en het verwondert dus Rec. zeer, dat een liefhebber van het lezen van HORN's geſchriften en van de aanwending zijner leere in de practijk, gelijk de Vertaler ons verzekert te zijn, onbekend is geweest met deze nieuwe uitgave, welke in alle opzigten aanmerkelijk van de eerſte verſchilt, en zich vooral ook door de bijvoeging van latere waarnemingen en oordeelvellingen aanprijst. Rec. kan zich derhalve met geene bepaalde beoordeeling van de voor hem liggende vertaling bezig houden. Dat echter die vertaling naauwkeurig zij, en in alle opzigten lof verdiene, voegt hij er gaarne nevens; willende hij te-

vens met verlangen de gelegenheid afwachten, dat de Vertaler ons, in eenig geschrift, het een of ander tegen HORN's gevoelen strijdig begrip en beredenering (waartoe de nieuwe uitgave, zoo wij meenen, hem ook zal kunnen in staat stellen) zal aanvoeren, mededeele, om hem alsdan billijker lof toe te zwaaijen.

Algemeene oordeelkundige Geschiedenis der Godsdiensten, van C. MEINERS, *Hofraad des Konings van Grootbrittannië en gewoon Hoogleeraar in de Wijsgeerte te Göttingen. Uit het Hoogduitsch vertaald door* W. VAN VOLKOM, *Leeraar bij de Hervormden te Nieuwenhoorn. Iste Deel. Te Leyden, bij* L. Herdingh. 1809. *In gr. 8vo.*

De erkentenis van een opperst magtig, wijs en goed Wezen, dat om zijne albevattende grondhoedanigheden door den mensch moet vereerd worden, is eene zoo onontbeerlijke behoefte voor onzen geest, dat wij ons, zonder deze aanneming, in een doolhof, vol van verwarringen, verliezen. De geschiedenis van ieder Mensch, en hoe veel te meer nog van alle, hetzij min of meer beschaafde, Volken, bewijst dit ten volle. Dan, de streving, om deze behoefte te vervullen, is zeer verschillende, en eene echte geschiedenis dezer strevinge is eene onwaardeerbare bijdrage tot de geschiedenis der ontwikkeling van den menschelijken geest zelven, daar deze, in zijne overpeinzing van het oneindige en deszelfs vermenging met het eindige, zoo ligtelijk tot dwaal- bij- of on-geloof overslaat. Het is deze arbeid, dien de, door een aantal geleerde schriften zoo beroemde, Hofraad MEINERS, in het alhier aangekondigde Werk, ondernomen, en, naar zijn gevestigd standpunt, ter vergelijkinge van alle Godsdiensten der vroegere en latere tijden, meesterlijk heeft uitgevoerd. Dit Iste Deel, welk nog door twee anderen zal gevolgd worden, behelst, in drie Boeken, het Onderzoek wegens de *algemeene eigenschappen der Godsdiensten*, de *Geschiedenis van het Fetischisme*, en die van den *Doodendienst* en der *Vergodinge van levende, zoo wel als gestorvene Menschen.*

Het Iste Boek bevat alzoo, na eene bijzondere opgave van des Schrijvers ontwerp, de nasporing der onderscheidene algemeene gronden, die, bij dit uitgestrekte Onderzoek,

zoek, in aanmerking komen. Wij zullen die, zoo kort mogelijk, mededeelen. — De Godsdienst is zoo oud, als het menschelijke Geslacht zelf. — Er bestond nooit een Volk zonder Godsdienst. — Dezelve had zijnen grond in het onvermogen van onbeschaafde menschen, om de ware oorzaken der natuur-verschijnselen op te sporen. — Het Veelgodendom was de eerste Godsdienst van den onbeschaafden natuur-mensch. — De eerste Godheden waren Huis- of persoonlijke Bescherm-goden, en deze werden, naderhand, tot Volks-goden verheven. — Men schreef denzelven allerlei menschelijke behoeften, ongevallen, hartstogten, ja zelfs gebreken toe, wier willekeur gevreesd, wier genade gesmeekt en wier ongenade moest worden afgewend. — Deze Godsdiensten hadden nadeeligen invloed op der menschen verlichting en geluk, vooral ten aanzien van onverdraagzaamheid, vervolgzucht en bekeerings-ijver. — Het Veelgodendom verwekt, over het geheel, onder gelijke omstandigheden, minder Godsdienstijver, dan het Eengodendom. — De oorspronkelijke Godsdienst vermengde zich wel ras met andere bijvoegselen, naar gelang van plaatselijke reizen en behoeften, vooral uit Egypte, Phenicië, Klein Azië en Thracië in Griekenland. — Leerstellingen en gebruiken vormen zich naar de staatsinrigting en zeden van elke Natie, en er is alzoo geene eenheid des geloofs te hopen: gelijkheid alleen in aanleg en uiterlijke omstandigheden brengt Volken en Godsdiensten nader tot elkanderen. — De Godsdiensten werkten meer op het hart, dan op het verstand, en worden door de verlichting verbeterd.

Het IIde Boek beschrijft het aanbidden van gemeene, dikwerf walgelijke, voorwerpen der natuur, doorgaans met éénen naam *Fetischen* genoemd, bijzonderlijk de vereering der Dieren van allerlei soort, des Vuurs, van den Phallus en Lingam en der onbekende en *allegorische* of verbloemde Godheden, waaronder alles behoort, wat aan bekende en onbekende werken van natuur en kunst hoogere krachten toeschreef, en gewone en ongewone gebeurtenissen als gewrochten aanmerkte van hoogere wezens.

In het IIIde Boek, eindelijk, is begrepen de geschiedenis van de vereering der afgescheidene zielen van Voorvaderen, van de aanbidding van Levenden of Gestorvenen, van de verschijning, vermenschelijking en rangschikking der Goden, ook der Heiligen met derzelver overblijfselen.

De twee laatstgenoemde Boeken, gansch en al geschied-

 kun-

kundig zijnde, laten geene gelegenheid over van verkorte mededeeling, en moeten derhalve zelve worden ingezien; gelijk wij ook dat geschiedkundige met stilzwijgen moesten voorbijgaan, welk door den Schrijver, tot bewijs zijner gronden des eersten Boeks, in het breede is aangevoerd.

Onze Lezers zullen ligtelijk uit den aard dezes Werks zelven afleiden, dat hetzelve voor zeer onderscheidene oogpunten vatbaar is, en alzoo gewisselijk, hier en daar, van den Schrijver verschillen. Dit zelfde had ook, onder het lezen, bij den Recensent plaats; ook de kundige Vertaler heeft, door zijne geleerde Aanteekeningen, zulks dikwerf doen blijken. Dan, waar het aankomt op zoodanige bewijzen, die het aanzijn van gevoelens en gebruiken bevestigen, moet men inderdaad de uitstekende belezenheid, geleerdheid en getrouwheid, des Schrijvers roemen, daar hij telken reize de bronnen aanvoert, waaruit hij zijne geschiedkundige berigten geput heeft.

De vertaling is, voor zoo ver wij, zonder vergelijkinge van het oorspronkelijke, kunnen nagaan, allezins getrouw; stijl en spelling zuiver Hollandsch: slechts eene enkele keer mishaagde ons eene uitdrukking, zoo als op bladz. 160: „ De Sophisten loochenden niet slechts het *aanwezen* van een Wezen enz.," voor *aanzijn*, en het woord *relikwiën* op bladz. 357, hetgeen de Vertaler zelf naderhand, op bladz. 401, door *overblijfselen* verbetert. — Wij verlangen zeer naar het vervolg, en wenschen dit Werk, om deszelfs belangrijken inhoud, gaarne in handen van ieder onderzoek- en waarheid-minnenden, die het zich ten pligt maakt, om, uit de afdwalingen en verbijsteringen der menschelijke kennis, zijne eigen kundigheden en godsdienst-begrippen, hoe langer zoo meer, te zuiveren.

Geschiedenis van Oud-Griekenland, van J. DEL. DE SALES, *in het Nederduitsch vertaald en met Aanmerkingen en Bijvoegselen vermeerderd, door Mr.* S. I. WISELIUS. *Iste Deel. Met Kaarten en Afbeeldingen. Te Amsterdam, bij* J. Allart. *In gr. 8vo.* 353 *Bl.*

De Heer WISELIUS, die, door Oudheidsmin gedreven, de zucht voor de Oudheid ook bij onze der geleerde letteren onkundige Landgenooten wilde opwekken, en te dezen einde de *Reize van den Heer* LE

CHE-

CHEVALIER, vergezeld van zijne Aanteekeningen, onlangs in het licht gaf (*), leende zyne vertaalpenne aan de boven aangeduide *Geschiedenis van Oud Griekenland*, en verrijkte ook dit Werk met zijne Ophelderingen en Aanteekeningen.

Eene Voorrede strekt ter aanprijzing van de beoefening der Geschiedenis voor lieden van allerlei Standen. Bepaalder tot het Werk voorhanden komende, schrijft hij: „Is nu de Geschiedenis in 't algemeen zoo leerrijk, welk een geluk dan, dat er mannen geweest zijn, die de gebeurtenissen tot ons hebben overgebragt, van welke *Griekenland* het prachtig en woelig tooneel is geweest, en wier keurige en waarheidminnende veders de lotgevallen en bedrijven ons beschreven hebben van het beroemdst en tevens zonderlingst Volk, dat zich ooit op den aardbodem vertoond heeft, welks jaarboeken ons, in eene sterk uitkomende schilderij, alle die deugden en gebreken met derzelver gevolgen voor oogen stellen, die wij elders, bij deze en gene Volken verdeeld, uit de algemeene gedenkrollen der wereld moeten nasporen en opzamelen."

De Heer WISELIUS noemt het Werk voorhanden „ een Stuk, dat in zijne soort bezwaarlijk eene wedergade heeft; waarin DE SALES zijn schitterend vernuft, zijne uitgebreide kennis, zijne groote belezenheid, zijnen keurigen smaak en geslepen oordeel op het treffendst heeft ten toon gespreid; waarin hij, zonder zich aan de gunst der Vorsten, of aan de wufte genegenheid der ligtzinnige Menigte het minst te laten gelegen liggen, de heerschzuchtige Vermeesteraars en dwangzieke Oppergebieders in het waar daglicht plaatst, de feilen der Adelregeringen allen Volken, tot afschrikkende voorbeelden, met de best gekozene verwen maalt, en de deerlijke rampen kennen doet, die onder den, op zichzelven, zoo wenschelijken vorm van bestuur, in welken de eenige alleen wettige Souverein, HET VOLK namelijk, zijne oppermagt onmiddellijk uitoefent, bij mangel aan kennis van het waarachtig staatsbelang, uit de spoorloosheid der hartstogten, en uit een verkeerd begrip van de Gelijkheid en Vrijheid, op welke de mensch een onvervreemdbaar regt heeft, en zonder welker genot eene Burgermaatschappij noch geluk noch

(*) Zie onze Aankondiging in het vorig Jaar, bl. 634.

noch bloei mag verwachten, de Staten zoo dikwerf hebben geschokt en van een gereten."

Allezins gelukkig onderscheidt zich de Heer WISELIUS van het gros der Vertaleren. Tijdruimte en bekwaamheid stellen hem in staat om aan een Werk regt te doen ervaren, en zijnen Landgenooten ook dit Werk te leveren, waaruit zoo veel te leeren is. Wegens zijne Aanteekeningen en Bijvoegsels verklaart hij, dat de meesten niet voor de Geletterden in ons Vaderland, maar voor hun, die niet bekend zijn met de oude talen, en voor de geleerdheid oefenende jeugd, geschreven zijn. Hoe zeer WISELIUS den oorspronkelijken Schrijver geprezen hebbe, is het er echter verre af, dat hij niet somtijds van hem verschille, en dit in zijne Aanteekeningen doe blijken.

Daar de Heer DE SALES, in de Inleiding, gelijk hij het uitdrukt, „ voor een oogenblik, het penseel der Geschiedenis varen laat, en dat der Wijsgeerte in de hand „ neemt, als geschikter om den aardkloot en de menschen „ in 't groot te schilderen," heeft de Vertaler, kennis hebbende aan Doctor J. E. DOORNIK'S, ten tijde zijns schrijvens, nog onuitgegeven *Wijsgeerig-Natuurkundig Onderzoek aangaande den oorspronkelijken Mensch* (*), zich daarvan bediend in zijne aanmerkingen op dit gedeelte des Werks. — De Schrijver is vrij ruimschoots in zijne veronderstellingen; de Vertaler merkt dit te meermalen op, doch toont, niet min dan zijn Voorganger, wel een gewaagden stap te durven doen, den Aardkloot uit een Geologisch oogpunt beschouwende. Van DE SALES hoofddenkbeeld zal men zich een begrip kunnen vormen uit dit weinige ten voorbeelde: „ Veranderingen van groot belang hebben er plaats gehad in de ingewanden van den aardkloot en op deszelfs oppervlakte, en dit is een gevolg der wetten, door welke het geheele stelsel der werelden bestuurd wordt. De natuur behoudt de stof, doch speelt met de vormen; en in de daad er is niets zonderlings in gelegen, dat de beweegbare woonplaats van wezens, die zich 's ochtends ontwikkelen, om des avonds te sterven, aan eenige wisselvalligheid onderworpen zij. — Deze groote grondbeginselen zijn miskend geworden door alle Schrijvers, die hunne nachtrust aan de beoefening der hooge oudheid hebben toegewijd: en zie daar,

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1808. bl. 556.

daar, waarom, in weerwil van zoo vele boeken, die den weidschen titel van Algemeene Geschiedenis dragen, de Wijsgeer op alle plekken van *Europa*, waar de kunsten bloeiden, te vergeefs eene Geschiedenis van den Mensch gezocht heeft. — Aan alle de bekende Algemeene Geschiedenissen ontbrak in de eerste plaats een eerste deel. Dewijl men de Geschiedenis van den Aardkloot niet met die der Volken, die denzelven bewonen, hand aan hand heeft doen gaan, is hieruit voortgevloeid, dat de plaats des tooneels geheel onbekend is gebleven, en dat gevolgelijk niet dan het kleinste belang wordt genomen in de helden, die men op dat tooneel eene rol doet spelen." — WISELIUS voegt hier, in eene Aanteekening, bij: „Zij hadden nog een tweede gebrek, dit namelijk, dat men geen onderscheid maakte tusschen eene Natuurlijke Geschiedenis (PHYSIOGONIA) en eene Natuurlijke Beschrijving (PHYSIOGRAPHIA) zoo wel van het menschelijk geslacht als van den Aardkloot. Ware men daar op bedacht geweest, men had niet de eerste op de tweede gebouwd, maar den tegenovergestelden en beteren weg gevolgd."

Voorts is deze Inleiding ingerigt, om den toestand des Aardkloots, naar zijn begrip, te doen kennen, in dat voor altoos gedenkwaardig tijdperk, met welks geschiedenis hij den Lezer zal bezig houden. Dit wijsgeerig tafereel keurde hij noodzakelijk, om onze denkbeelden te bepalen op dat Volk, 't welk, onder alle de bekenden, zich aan het menschelijk geslacht het meest verdienstelijk gemaakt heeft.

In de *Algemeene Aardrijkskunde* van *Griekenland* heeft de Schrijver zich bediend van de beste oudste en nieuwste Werken. Eene Kaart, daarvolgens opgemaakt, wordt den Lezer voorgelegd, daar hij eerst *Klein Azie* behandelt en eene Plaatsbeschrijving levert. De Vertaler is niet altoos eenstemmig met den Schrijver; en niet vreemd, daar er zoo veel in de oude Aardrijkskunde te ontwarren valt, waartoe de een en ander hun best doen.

De vaste kust van *Griekenland* trekt voorts beider aandacht; en 't is daar, dat de betoovering van der Inwoneren Geschiedenis de droogheid der naamlijst van de plaatsen minder dan elders doet gevoelen. Zoo des Schrijvers als des Vertalers denkwijze over Volksvrijheid en Slavernij kan uit dit kleine staaltje blijken. Van de Galerij der *Perzen*, ten tijde van PAUSANIAS geroemd, gewaagd hebbende, vermeldt DE SALES: „De markt, waar men de Ge-

Galerij der Perzen had opgerigt, werd in volgenden tijd *versierd* met twee tempels, eenen aan CÆSAR, den anderen aan AUGUSTUS gewijd. Deze twee gedenkzuilen van slavernij schenen intusschen weinig geschikt, om te staan tegen over zegeteekenen, die den moed der *Lacedemoniers*, en inzonderheid derzelver onafhankelijkheid, in het geheugen terug riepen." — Op het woord *versierd*, in deze zinsnede, maakt de Vertaler deze aanmerking: „ Ik zou liever zeggen ONTSIERD. Of kan het laaghartig vleijen van Dwingelanden en Volksverdrukkers ooit tot eer strekken? Hetgeen onze Schrijver zelf er onmiddellijk op volgen laat, tooht, zoo zijne vrijheidlievende denkwijze anderzins al niet bleek, dat hem het woord DECORÉ bij vergisfing is uit de pen gevloeid."

De beschrijving van den *Archipel* aanvangende, merkt DE SALES op: „ Het valt bezwaarlijk, den geest een naauwkeurig denkbeeld voor te stellen van de menigte van Eilanden, die den *Archipel* van *Griekenland* vormen, wanneer men dezelve niet rangschikt op eene wijze, die den Geschiedschrijver en den Aardrijkskundigen tevens voldoet. Alle de verdeelingen, welke men tot hier toe gegeven heeft, zijn, als te zeer vermenigvuldigd, onvoldoende; het schijnt dat er slechts twee noodig zijn. De eerste rang moet de Eilanden bevatten, die *Klein Azie* omringen, en de tweede die, welke, aan het Westen van *Griekenland* gelegen zijnde, meer tot de aardrijkskunde van *Europa* schijnen te behooren." — Naar deze voorstelling van de schikking, welke hij in de beschrijving dier Eilanden zou in acht nemen, gaat hij te werk.

Griekenlands oorsprong op te delven, is de taak, welke DE SALES vervolgens aanvaardt. Deze brengt hem tot de *Pelasgen*, die diepe sporen in het geheugen der menschen hebben nagelaten. Na verscheiden afleidingen, den naamsoorspong betreffende, vermeld te hebben, zegt onze Schrijver: „ Door eene onbegrijpelijke zonderlingheid is de eenvoudigste en natuurlijkste gronding van het woord *Pelasgus* juist de éénige, die zoo wel aan de Ouden als aan de Hedendaagschen ontsnapt is. Niemand heeft tot hier toe vermoed, dat hetzelve van het Grieksche woord *Pelasgos*, dat *Zee* beteekent, konde afstammen. Ondertusschen strookt deze gelukkige uitlegging en met de natuurkunde en met de geschiedenis." Dit toont hij vervolgens, met de *Phoeniciers*, die de *Pelasgen* of *Menschen van de Zee* bij uitnemendheid waren, derwaarts te doen trek-

trekken, en derzelver vroegste geschiedenis op te geven. Trekken, doormengd met scherpe aanmerkingen over Priesterlist en Dwingelandij, welke de Vertaler niet nalaat op te hoogen, met aan te merken, dat zulks niet alleen plaats grijpt ten opzigte der eeuwen, voor de verlichting ontoegankelijk gerekend, maar ten allen tijde, ja ook in onze zoogenaamde verlichte eeuw, op het Menschdom toepasselijk is; onder andere vragende: „ Heeft het gerammel der ketenen, welke *Griekenland* en *Rome*, door hunne inwendige verdeeldheid, door hunne weelde en zedenbederf, zich om den hals haalden, de hedendaagsche Volken, bij het genot van burgerlijke en staatkundige vrijheid, wijzer gemaakt? Neen! de menschen zijn steeds dezelfde, omdat de hartstogten dezelfde zijn, en deze, ongebreideld, steeds dezelfde strekking en dezelfde gevolgen hebben. Het schouwtooneel verandert niet, maar verwisselt nu en dan van sieraadjen; dezelfde rollen worden er steeds op vertoond; de vertooners hebben alleen eene andere kleedije. Dan eerst zullen de menschen uit de voorbeelden van hun, die reeds bestaan hebben, wijzer worden, wanneer de wensch van PLATO vervuld wordt, en de Wijsgeeren Volksbestuurders en de Volksbestuurders Wijsgeeren zijn zullen."

De grondvesting der eerste Alleenheerschingen in *Peloponnesus* houdt den Schrijver vervolgens bezig. Volgens hem, kan de Geschiedenis van *Griekenland* beschouwd worden onder *drie Tijdperken.* Het eerste, 't welk de Tijdtafels van *Paros* voorafgaat, behelst den oorsprong van *Klein Azie* en van *Peloponnesus*: deze is de Eeuw der Geschiedkundige sprookjes, en men heeft veel Wijsgeerte noodig, om de kern der waarheid op te sporen onder de driedubbele fabelachtige schors, die haar omgeeft. Het tweede Tijdperk, waarin de Goden plaats beginnen te ruimen voor menschen, dagteekent van den Tijdwijzer van *Paros*; en de geloofwaardige Geschiedenis van het beroemdste Volk der aarde klimt, zoo als VARRO dacht, niet hooger op, dan tot de tijdrekening der Olympiaden.

In de opgave der Koningen van *Sicyon* vindt de Schrijver veel oudheids te ontwarren; dan meent hij, dat zijne hier ontvouwde grondbeginsels, omtrent de bespiegelende Natuurkennis van den Aardkloot, hem den weg banen, om den ouderdom der Alleenheerschingen van *Griekenland* uit te vinden. — Of deze maatstaf bepaald genoeg zij, lijdt billijken twijfel.

De beginsels der Alleenheerfching van *Argos* zijn met vele tijdrekenkundige duisterheden omgeven. Te regt noemt hij de geleerde haarkloverijen *dorre heiden der Geschiedenis*.

De groote Watervloeden van *Griekenland*, en inzonderheid die van OGYGES en DEUCALION, houden DE SALES lang bezig. Ten aanzien van dien van OGYGES brengt hij FRERETS gevoelen bij en geeft het zijne op, te lang ter overneminge; men moet het Werk raadplegen, gelijk mede wat den Zondvloed van DEUCALION betreft.

Hierop laat de Schrijver de Geschiedenis van *Argos* volgen, sedert den Zondvloed van OGYGES tot aan den dood van DANAUS; 't geen hem voorts gelegenheid geeft om van DANAUS en de *Danaiden* te handelen. — Wij verwonderden ons, bij het vermelden der Inscheping der vijftig Dochteren van DANAUS, te lezen, „ dat dit een weinig vreemd, doch niet onmogelijk scheen;" met bijvoeging: „ Daar men in onze verbasterde eeuwen ééne moeder twintig kinderen ziet ter wereld brengen, zal men zonder moeite gelooven kunnen, dat in eenen tijd, die de eerste jeugd van den aardkloot nabij komt, een held, onder den brandenden hemel van *Aegypte* geboren, bij een groot getal vrouwen zich vijftig maal vader zien kon. Het staat niet aan ons, zwak en verlaagd ras, het vermogen der natuur, ten tijde harer veerkracht en vruchtbaarheid, te bepalen." — Die krachtige jeugdige Natuur moet ook werkzaam geweest zijn, toen AEGYPTUS, Broeder des Konings van *Argos*, vijftig Zoons verwekte. — Dit sprookje wordt toegelicht.

De Geschiedenis van *Argos*, tot aan deszelfs Vereeniging met de Rijken van *Sparta* en *Mycenen*, houdt voorts de aandacht gaande, en wordt dezelve wijders gevestigd op de Geschiedenis van PERSEUS en de *Gorgonen*. Te regt merkt DE SALES op: „ De leenspreuken zijn de geesels der Geschiedenis: zij brengen er een geest van onzekerheid in, die alle hare geloofwaardigheid vernietigt. Met dat al zijn er gelegenheden (allerzeldzaamst het is waar) bij welke de verlichtste oordeelkunde ze kan aannemen. Dit heeft plaats, wanneer het bewezen is, dat de eerste Geschiedschrijvers van een Volk Dichters geweest zijn, en vooral dan, wanneer de sluijer der leenspreuk zoo ligt te doorboren valt, dat door de uitlegging van een enkel woord al het wonderdadige der gebeurtenis verdwijnt." — Zoo meent hij den sleutel tot eene eenvou-

voudige verklaring der verdichtſelachtige gevallen van PERSEUS gevonden te hebben. — Het ſchijnt in 't eerst niet gemakkelijk, aan een wijsgeerigen Lezer te verklaren, wat het hoofd van een *Gorgo* zij. Dit blijkt uit de veelvuldige vreemde en belagchelijke uitleggingen, hier aangevoerd. Onze Schrijver houdt zich aan het voorgedragen gevoelen van DIODORUS. Na het vermelden van de overige lotgevallen en heldendaden van PERSEUS, wil hij dat men geen geloof hechte dan alleen aan het eenvoudig en van het wonderdadige gezuiverd verhaal van DIODORUS en PAUSANIAS, met verwerping van de dichterlijke en wijsgeerige vertellingen, waarmede men het heeft opgeſierd, waarvan een klein getal op een geſchiedkundigen grondſlag rustte; waar op hij zijne gisſingen van een geſchiedkundigen aard mededeelt.

Tot gelijkmaking der Deelen is in dit Eerſte gevoegd de *Beſchouwing van Klein Azie*, ten tijde van de vroegſte bevolking van *Peloponneſus*; met eene Kaart daarvan.

De Tooneeldichtkunst, in zes Zangen, door A. L. BARBAZ. *Te Amſterdam, bij* W. van Vliet. 1809. *In gr. 8vo. Buiten het Voorwerk* 96 *bl.*

De Heer BARBAZ meent uit hoofde zijner langdurige beoefening der Tooneelpoëzij niet geheel onbevoegd te wezen, om den jeugdigen aankomeling in die kunst zijne inzagen deswege te openbaren, en eenige, zoo als hij vertrouwt, niet onnutte voorſchriften aan te bieden, vooral daar hij dezelve door goede voorbeelden heeft trachten te ſtaven. Hij kent vele der belangrijkſte geſchriften, welke omtrent de Tooneeldichtkunst zijn uitgegeven, en, ſchoon hij dezelve niet volledig achtte voor ons land en onzen tijd, heeft hij dikwijls zijne grondſtellingen en opgegeven regels daaruit geput, echter ook dikwijls nieuwe gedachten van zichzelven daarbij voegende, enz. Hij heeft wel het meest BOILEAU nagevolgd; doch BOILEAU heeft eene *Art Poetique*, en geene bijzondere *Art Dramatique* geſchreven. Dit wil de Schrijver vergoeden. Hij wil beproeven, of hij zoodanig een geheel in onze taal zou kunnen leveren, iets dat *eenigermate nuttig voor de kunst* en tevens *niet onbehagelijk voor de lezing* mogt zijn.

Uit

Uit dit *eenigermate nuttig voor de kunst* en *niet onbehagelijk voor de lezing* ziet men, dat de Hr. BARBAZ van zijnen arbeid zelf niet hoog denkt. Nu, 's Mans bescheidenheid en nederigheid bevielen ons zeer. Deze deugden spreidt hij ook in het stuk zelve ten toon. Zoo lezen wij reeds op den Titel:

„ 'k Poog niemant mijn begrip heerschzuchtig op te dringen."

en zoo zegt hij tot den jongen Dichter:

„ Wel! oefen u dan staag, niet enkel door te lezen
Het geen mijn zwakke kunst u hier heeft aangewezen:
Lees ARISTOTELES, BOILEAU, HORATIUS, (*)
Ook LESSING, D'ALEMBERT, LA HARPE, en elk die dus
Met geest en oordeel schreef van treur- en blijspelwetten;"

en vervolgens:

„ Maar, wil een' grooten naam schroomvallig niet vereeren:
Met eigen oordeel moet ge altoos te rade gaan;
Beoordeel zelfs de geen wier spoor gij in zult slaan;
Kruip nimmer slaafsch hen na, verbeter hun gebreken,
En maak dat ge, op uw beurt, van u met lof doet spreken.
Versmaad mijn lessen niet, maar wik ze en toets ze vrij,
En, vind gij dat ik dwaal, blijf mij geenszins op zij;
Vertrouw een weinig mijn langdurige ondervinding,
Maar acht mij niet bevrijd van alle geestverblinding;
Vraag telkens aan uzelv', zo gij tot twijfling helt:
Heeft wel BARBAZ gelijk in 't geen hij heeft gesteld?"

Hoe nederig! Hoe weinig Leermeesters spreken zoo op-

(*) Men zou kunnen aanmerken, dat HORATIUS vóór BOILEAU had moeten gesteld zijn, — en, om de waarheid te zeggen, wij begrijpen ook niet, welke reden de Dichter gehad heeft, om aan BOILEAU den voorrang te geven, of het moest voortkomen uit dankbaarheid jegens de bron, waaruit de Schrijver het meest geput heeft. Doch in dit opzigt heeft hij ook toch vrij wat verpligting aan den Romein, waaruit de Franschman, op zijne beurt, heeft geput. De dwang van het rijm, het *us* en *dus*, kan er even min de reden van zijn. Immers had de Dichter even fraai, even los, even welluidend kunnen rijmen:

„ Lees ARISTOTELES, HORATIUS, BOILEAU,
Ook LESSING, D'ALEMBERT, LA HARPE en elk die *zoo*" enz.!

opregt over hunne eigene feilbaarheid! En het is toch maar zoo: wat ARISTOTELES, BOILEAU, HORATIUS, LESSING, D'ALEMBERT, LA HARPE en BARBAZ ook voortreffelijks mogen leeren, het zijn toch geene godspraken; *men moet een' grooten naam schroomvallig niet vereeren.* Men behoort wel de lessen dezer meesters niet te versmaden: doch als men tot twijfeling helt, komt het er toch maar op aan, om *telkens* de vraag aan zichzelven te doen: „Heeft ARISTOTELES, heeft HORATIUS, heeft BARBAZ wel gelijk?"

Dan — om wat nader ter zake te komen — wij kunnen bezwaarlijk gelooven, dat de jonge Dichter, die ARISTOTELES en allen, die na hem over de Tooneeldichtkunst met geest en oordeel geschreven hebben, *leest* niet alleen, maar tevens met vlijt en oordeel bestudeert, eenig nut uit het Werk van den Hr. BARBAZ zal kunnen trekken. De Schrijver behandelt toch zijn onderwerp zeer oppervlakkig. De echt wijsgeerige geest schijnt hem te ontbreken. Het komt ons voor, dat hij het Treur- en Blijspel der Grieken slechts ten halve, en dan nog meest uit Fransche beoordeelingen, kent. Hetgeen hij er althans van zegt, is zeer schraal en gebrekkig, en somtijds niet juist. Met het Fransche Tooneel is hij beter bekend. Vandaar, misschien, dat hij hetzelve zoo zeer boven het Grieksche verheft:

„Der Franschen meesterwerk bezit een kunstwaardij,
Verheven boven all' wat Griekenland, of Romen,
Of Spanje, of Engeland, of Duitschland voort deed komen."

Wij zouden dus deze Dramatische kunstregelen, wanneer dezelve in proza waren uitgegeven, als geheel overtollig, en, in eenige opzigten, zelfs als schadelijk aanmerken; doch wij moeten in het oog houden, dat wij een *Dichtstuk* beoordeelen, en dat hetzelve, als zoodanig, zoo vele schoonheden kan bezitten, dat men, ten gevalle daarvan, gebrek aan eene grondige kennis der Ouden, scheeve en eenzijdige oordeelvellingen en eene oppervlakkige behandeling den Dichter zoude kunnen vergeven, ten minste met minder gestrengheid beoordeelen. Maar ook te dezen aanzien kunnen wij geene gunstige getuigenis van dit Dichtstuk afleggen. Het behoort tot het Leerdicht — de Schrijver zegt het zelf; en offschoon wij geenszins in hetzelve de hooge vlugt van de Ode vorderen, levert de poëzij toch schoonheden en sieraden op, waarmede deze

soort

soort van dichtstukken moet worden verrijkt en verlevendigd. Het stuk van BARBAZ houdt echter doorgaans eenen geheel prozaïschen gang. Eene drooge lijst van Schrijvers en Tooneelstukken geeft hetzelve eene vervelende stijfheid. Het bevat geene enkele *Episode*, is arm aan beelden en vergelijkingen, en geheel ontbloot van fraaije wendingen. Zoo nu de *versificatie* dit alles nog eenigzins vergoedde! Maar, helaas! Men oordeele uit de volgende stalen:

„ Wees op hunne achting slechts, die niet hard schreeuwt,
hovaardig."

„ Reeds voor zijn twintigst jaar door menschenkennis praalde."

„ Waar' slechts het eene of 't andre een bijverdichtsel; maar
't Zijn twee gevallen, niets noodzaaklijk voor elkaêr."

„ 'k Walg van de beuzeltaal des Franschen dramaas, dat
Veelal min' zotternij, maar ook min' geest bevat."

„ Mij smaakt geen *Deserteur*, geen *Zoë*; even min
Zijn ook *de Jagers* en *de Herfstdag* naar mijn zin:
Die stukken, niet ontbloot van menschkunde en van oordeel,
Bevatten, in hunn' stijl, véél dat hen strekt ten voordeel',
Doch van langwijligheên zijn zij geheel niet vrij;" enz.

Zulke verzen treft men in menigte aan; doch het lust ons niet er meer van af te schrijven. Had de Hr. BARBAZ slechts aan zijne eigene uitspraak gedacht!

„ Gerijmde prozastijl kan nimmer voordeel geven,
En zal de losheid min' bevordren dan weêrstreven."

's Mans stijl toch is doorgaans niet alleen *gerijmd proza*, zoo als uit de gegevene stalen en de zoo even gemelde uitspraak zelve kan blijken, maar somtijds zulk *plat proza*, als men in eene goede verhandeling in proza over des Schrijvers onderwerp niet zoude kunnen dulden. B. v.

„ Dat zich geenszins uw moed ontijdig neêr laat' slaan;
Wanneer gij telkens hoort, dat ze u verhindren moeten,
Wijl zij u reeds het graan wegmaaiden vóór de voeten,"

enz. enz. terwijl men van deze platheden somtijds geheel onverwacht stuit op eenen regel, die weder vrij brommend luidt. Zoo lezen wij:

„ Mij komt, van 't hooren flaauw, het water in den mond;
't Mijaauwen van een kat, of 't janken van een' hond,

In

Is mij zó walglijk niet als zulk een boertig klappen,
Hoe ook de Schouwburg dreun' van 't lagchen om die grappen.
Vrees niet dat eene lijst dier prullen zonder tal
Mijn dichtwerk oneer doen en u mishagen zal:
Ik ijz' flechts op hunn' naam, ja op hun bloot herdenken,
En (NB.) zal ze aan Léthes vloed gerust ten offer fchenken."

Met het woord *te voren* (in den zin van *voorkomen*, *voorftellen*, *ten voorfchijn brengen* enz.) fchijnt de Dichter vrij wat op te hebben. Menigvuldig is althans het gebruik, dat hij er van weet te maken.

„ Wat in uw fchrijfvertrek u treffend komt te voren."
„ En niets dan fcheemrend licht kwam noch zijn oog te voren."
„ Stelt ge uwe zedeleere onfeilbaar u te voren."
„ Stel, in uw eerst tooneel, of eerst bedrijf, te voren."
„ Hij brengt flechts woordenfpel, gemaakten zwier te voren."

en zoo op meer plaatfen.

Offchoon wij in gemoede verpligt waren een ongunftig oordeel over deze *Tooneeldichtkunst* te vellen, behooren wij echter geenszins onder de genen, die alles, wat uit de pen van BARBAZ vloeit, voor *Barbaarsch* uitkrijten en beneden de kritiek ftellen. Integendeel, wij erkennen gaarne ftukken van den Schrijver gelezen te hebben, die niet geheel verwerpelijk zijn; en ook in dit Leerdicht komen hier en daar regels voor, welke eenige onderfcheiding verdienen. De onpartijdigheid eischt van ons, dat wij ook daarvan eene kleine proeve mededeelen. Wij kiezen daartoe 's Dichters *aanroeping* in den eerften zang:

„ Gij, Melpomeen', Thalië, ô tweetal zanggodinnen,
Ontvonkfters van mijn' geest, bekoorfters mijner zinnen!
Verleent uw' invloed mij! ik heilig u mijn lier:
Schenkt mijn eenvouwdig dicht fomtijds een weinig zwier!
Geeft dat geen dorre ftijl mijn vaerzen doe mishagen!
Uw glans beftraal' het fpoor waarlangs ik mij ga wagen!
'k Weet dat mijn zangnimf hier geen weidfche praal betaamt;
Doch gunt haar kiefchen fmaak, die 't al veraangenaamt!
Wilt, beurtlings, uw gebloemte aan haren fluijer hechten,
En haar daarvan een' krans in 't zedig hulfel vlechten!"

Ook de befchrijving van *Melpomene* (in het begin van den tweeden zang) welke eindigt met deze regels:

„ Zij,

„ Zij, die de boosheid ſtraft, vertroost de deugd in 't wee;
Ze ontſtelt, ontroert, en ſticht; zie daar Melpomené."

is nog al gelukkig uitgevallen. Jammer ſlechts, dat deze en andere regels door zoo vele lamme, platte en ſtootende verzen worden verduisterd!

Brief en Dichtmatig Iets aan den Heere J. F. HELMERS, *bij de uitgave van het Eerſte Deel zijner Gedichten. Amſterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. *In gr.* 8*vo.* 29 *Bl.*

Dat de Heer HELMERS, bij de uitgave zijner Gedichten, met den ſcherpen toon, waarop hij de ſtaatkundige Omwenteling van den jare 1795 en derzelver Voorſtanders zonder uitzondering gispt, aanſtoot moest geven aan alle de zoodanigen, die, ter goeder trouwe en niet zonder ſchrander beleid, hun Vaderland in dien tijd dienden, toonde reeds onze beoordeeling van dat zelfde Werk (*). Het is alzoo geenszins vreemd, dat één dier Voorſtanders, die zich, aan het einde van dezen aangekondigden Brief, uit *Amſterdam* 13 *November* 1809, onderteekent S. I. Z. WISELIUS, thans openlijk daartegen in het harnas verſchijnt en zich, met de zijnen, verdedigt. Deze verdediging is mannelijk en opregt; zij kenmerkt den man, die reden geeft van de gronden zijner handelingen, en daarom, zelfs indien hij gedwaald had, eerwaardig is. Wat het eigenlijke *dichtmatige* dezer vrijſpraak betreft, kunnen wij zulks, over 't geheel, niet even zeer roemen. Er zijn wel eenige ſieraden van vergelijking en tegenoverſtelling gebezigd; maar zij zijn, naar de kortheid van het dichtſtuk, onzes oordeels, te lang gerekt. Ook is de wending der volzinnen te proſaisch; de echte Dichter ſpreekt meer bij gevoel, dan bij eene ſtelkundige redenering, en het is deze laatſte fout, welke wij vaak opmerken in beſchrijvende Gedichten.

De Brief, welke voorafgaat, kent den billijken lof toe aan den Dichter, maar berispt alleen de ſpelling van eenige Griekſche en Latijnſche Naamwoorden, welke, naar het oordeel van den Heere WISELIUS, de vers-maat verminkte; zijnde zulks bijzonder toepasſelijk op de woorden *Pompea* voor *Pompeium*; *Dedona* voor *Dodona*; *Delphos* voor *Delphi*; *Iachus* van twee lettergrepen voor *Iäcchus* van drie lettergrepen, enz. Gewis zijn eenige dezer aanmerkingen allezins gegrond; doch, aan den anderen kant, is het nog in lang na niet beſlist, welke de echte Hollandſche ſpelling zij van woorden, uit

(*) Zie onze *Lett.* des vorigen Jaars, bl. 599.

uit vreemde, bijzonderlijk oude, talen afkomstig. — Ook die berisping des dichtwerks geldt niet, waar de Heer HELMERS Pygmalion zelf zijn eigen kunstwerk laat bezielen, ofschoon de fabel zulks aan Venus toeschrijft. Immers, de Hr. WISELIUS erkent zelf dit laatste als verdichtsel: en welke is nu de grond van hetzelve? Gewis niets anders, dan de verbeelding en kunstvinding des beeldhouwers, die zijn schoon ideaal dermate *bezielde*, dat hij er zelf op verliefde.

Bij het Graf des Christen-Leeraars P. VAN DER WOLK, *gestorven den 20sten der Hooimaand* 1809, *te Groot-ammers. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1809. *In gr.* 8*vo*.

Regt hartelijke, broederlijke ontboezeming, bij welke wij zoo wel het gebrekkige der kunst, als des juisten oordeels, toegevende over het hoofd zien. Wat al te sterk, echter, is de verbijstering des Dichters, die zich onderteekent A. DE KONING, wanneer hij, zijnen Broeder van den kant zijner edele hoedanigheid, als Leeraar van gezonde waarheid, verheffende, aldus schrijft:

> Hij stelde Jezus reine leere,
> Gezuiverd van het schoolsche schoon,
> Ontdaan van menschelijke wijsheid,
> In alle hare kracht ten toon.

Immers, wanneer de Leeraar nog dat *schoone*, nog die *wijsheid*, welke in *het schoolsche* overig is, bij zijn onderwijs laat varen, dan blijft er waarlijk weinig anders over, dan — onzin. Doch de Dichter heeft dit gewis anders gemeend, en de overledene VAN DER WOLK was al te gunstig bekend van de zijde zijner godgeleerde beschaving en godsdienstige braafheid, dan dat eene verkeerde uitdrukking zijnen naam zoude kunnen bevlekken. Eere zij elken Leeraar des Christendoms, wiens asch zoo welmeenend geheiligd wordt!

Jezus Komst in het Vleesch, Vrede op Aarde. Eene Overdenking bij het onlangs gevierde Christen Kersfeest. Uitgegeven ten voordeele van eenige ongelukkige Inwoners van Vlissingen, door EENE VRIENDIN VAN LIJDENDEN. (Zonder naam van Uitgever.) *In gr.* 8*vo*.

Jezus verschijning is — vrede met ons gemoed, — strijdig met oorlog, — overwinning van den dood, — vrede met

met onzen Regter, — alles toepasselijk op het geteisterde Vlissingen. — Lieve, gemoedelijke overdenkingen en troostgronden van eene jonge Schrijffter, die haren eersteling, uit *Leiden den* 11*den van Louwmaand* 1810, aan het Publiek in handen geeft! Wij twijfelen geen oogenblik, of deze jonge Juffer heeft eenen vollen vrede des gemoeds, voor zoo ver die uit schoolsche voorstellingen, vrome oefeningen of stichtelijke predikatiën, geboren wordt. Maar, of derzelver uitboezeming, die even goed tot een boek in folio, als tot een geschrift van 16 bladzijden, had kunnen uitdijgen, bij het Publiek belang genoeg wekt, tot afzondering van gereede penningen, twijfelen wij zeer.

Karakterschets der Mannen, gegrond op menschkundige waarnemingen. Eene Wederga van de Karakterschets der Vrouwen. *Door* C. F. POCKELS, *Geheimraad van den Hertog van Brunswijk-Lunenburg. Uit het Hoogduitsch vertaald. IIIde en laatste Deel, in 2 Stukken. Te Groningen en Amsterdam, bij* W. Wouters *en* J. F. Nieman. *In gr. 8vo.* 310 *Bl.*

„ *Of er een hooger levensbeginsel van bevattings- en doordringingskracht in den Man, dan in de Vrouw, aanwezig* „ *is, — dus iets werkelijk oorspronkelijks en karakteristieks in de* „ *binnenste geestigheid van den Man zelf voorhanden zij?*" Deze vraag wordt in dit Deel door den Schrijver, hij zegt het zelf, *niet zonder huivering* beäntwoordt, en *toestemmend* beäntwoord. Wij gelooven gaarne, dat hij huiverde; wij voor ons huiveren hier niet: want het is ons vast besluit, wij mengen ons niet in dien twist, en willen zelfs bij de opgave bijzonder kort zijn. Het eerste Stuk van dit derde Deel handelt over de *mannelijke Genie*, als *oorspronkelijkheid van de hoogere ziekkracht van den Man.* In de wijze van denken verklaart de Schrijver, dat de Vrouw den Man, als een haar volkomen gelijk wezen, evenaart, met alle die regten en voortreffelijkheden, welke de menschen tot de rede verheffen, en eeuwig van de wereld der dieren zullen afzonderen; maar tevens meent hij, dat eene *grootere* bewegelijkheid van den mannelijken geest zigtbaar is. Hij geeft voorts de beteekenis van Genie in eenen negativen zin; vierderlei onderscheiding maakt hij: 1) Enkel leerzame, ligtbevattende, leergierige kunstenaars. 2) Vurige, vrijmoedige, onstuimige vernuften; zelfdenkers zonder uitvindingskracht. 3) Zoogenaamde *kracht-genie*, geforceerde origineele mannen. 4) Geestige vernuften. — Hierop geeft hij van de ware door hem bedoelde Genie, die hij der Vrouwen weigert, deze bepaling: *de vrije spontaniteit van den geest, in de normale uit-*

uitvinding en voortbrenging van nieuwe werken. Hare hoofdvereischten zijn dan, 1) Vrijheid van haar inwendig streven en werken. 2) Spontaniteit, — zelfkracht en zelfstandigheid van den geest. 3) Aanwending der vrije zelfskracht tot uitvinding van het nieuwe, voornamelijk van het schoone. 4) Normaliteit van voortbrengselen der Genie. Een Aanhangsel (zoo willen wij het noemen) *over Genievolle, Romaneske en Humoristische schrijverij*, volgt hierop. Wij kunnen niet ontkennen, dat wij hier zeer veel goeds, over het geheel zeer veel waarheids vonden. Maar nu het tweede Stuk dezes Deels! *Over de vrouwelijke Genie.* Die is van *eene passive natuur.* Hier willen wij alleen den inhoud afschrijven: „Zij „kan het geestig geschapene gevoelen, zonder de genie van „den Man te bereiken. Dwalingen van zoogenaamde Vrou„wen van genie in haren huis- en moederstand, als ondeu„gende opvoedsters, in hare zedelijkheid als schrijfsters. — „Dichteressen. Beoordeeling harer talenten hiertoe. Oden„dichteressen; KARSCHIN. Fouten der vrouwelijke Oden. — „Klaagliederen; elegien. Oorzaken van derzelver groot ge„tal in de vrouwelijke Dichtwereld. Derzelver beoordee„ling. Smachtende, verlangende gedichten. Vrolijke vrou„welijke poëzijen. Derzelver waarde. KARSCHIN, ELISA, „RUDOLPHI. Landschaps-, natuurtafereelen van allerlei soort. „Derzelver gewone fouten, en zenuwzwakten. — Gevoeli„ge en gevoelende gedichten. Verscheidene soorten van „poëtische gevoeligheid, in zoo verre zij zich werkelijk in „gedichten uitdrukt. — Vrouwelijke gezangen der liefde. „Gebrek harer kieschheid. Voorbeelden. SAPPHO. — Vrou„welijke smaak in de prozaische schrijverij. Romanschrijf„sters. Smaak in de moden en in de kunsten." — Wij zullen ons wel wachten om aan dit gedeelte van des Schrijvers Werk denzelfden lof als aan vorige deelen te geven. Onze lieve vrouwtjes mogen lezen en herlezen, en het liefst hooren wij eene wederlegging uit eenen schoonen mond. Om al de wereld nemen wij voor den Schrijver geen partij; maar omgekeerd zoo zouden wij ons ook niet aanmatigen den Schrijver in alles te wederleggen; en gelijk Asmus bij het gezegde: *Das Weib musz nicht zu Wort kommen, den dass ist eine schreckliche Sache*, voorzigtig aanteekent: *Ist nur von den Weibern in Griechenland zu verstehen*; zoo zeggen wij overal, waar wij den Heer POCKELS zoo geheel en al geen ongelijk kunnen geven: *Ist nur von den Weibern in* Deutschland *zu verstehen.* En iets dergelijks houden wij voor den Heer Vertaler, wanneer onze Vaderlandsche Vrouwen en Meisjes tegen hem optreden, ook de beste verdediging.

Historie van den Heere WILLEM ERFSTEE. *Met Platen. III Deelen. Te Amsterdam, bij* C. Timmen. 1809. *In gr. 8vo. Te zamen* 980 *bl.*

„*Om een Werk te beoordeelen, dient het tafereel volledig te zijn,*" hierin zijn wij het nagenoeg eens met de Dichteres van dezen welgeschrevenen Roman, die zich bij het derde Deel bekend maakt, Mejuffrouw PETRONELLA MOENS; wier naam door hare vele geschriften zints lang reeds geenen geringen en welverdienden lof verwierf. Wij behoeven ons dan ook niet te verontschuldigen, dat wij niet tijdiger de vroegere Deelen van dit Werk hebben aangemeld; en ook nu kan deze aanmelding kort zijn. Met volkomene overtuiging mogen wij zeggen, dat dit Werk het vernuft, den smaak, het oordeel en het hart der Schrijfster eere doet; en dat wij geenszins twijfelen, of zij erlangt ook nu, bij een groot aantal Lezers, eene vrij algemeene toejuiching; en wij voor ons bewonderen zoo veel te meer nog hare voortreffelijke talenten, daar het gemis van het dierbaar zintuig des gezigts haar eene gereede verschooning zou doen vinden bij iederen bevoegden beoordeelaar, wanneer zij nu en dan in de beschrijvingen der schoone natuur en tooneelen der werkelijke wereld ongelukkig hadde misgetast; terwijl ons echter ook in dit opzigt, bij het doorlezen van dit verhaal, niets heeft gehinderd.

Hare bedoeling geeft zij zelve op: den invloed te schilderen op geheel het leven van eene verstandige, godvruchtige opvoeding, en de zegepraal der deugd, na vele beproevingen en rampspoeden. Haar held, WILLEM ERFSTEE, genoot het eerstgenoemde voordeel bij uitnemendheid, in den schoot der lieve natuur, door de waardigste ouders en in het beminnelijkst huisgezin. Het goede zaad deed bij hem eene uitnemende werking; en de beproevingen, waarin hij kwam, zijn van dien aard en dat belang, dat hij in waarheid alle de kracht dier goede beginselen behoefde, en derzelver invloed treffend in zijn voorbeeld betoonen kon. De Roman is gesteld in Brieven, en levert een groot aantal onderscheidene belangrijke personen en wel volgehoudene karakters. En eindelijk neemt geheel de geschiedenis een voortreffelijk einde; de Lezer wordt over het lot van ieder, waarin hij belang nam, vrolijk gerust gesteld; terwijl de rampzalige gevolgen der boosheid levendig gevoelen doen, wat de ondeugende maaijen moet.

Eeniglijk speet het ons, dat de brave WILLEM ERFSTEE evenwel niet, zoo als men zegt, tot perfectie kwam; wij hadden gaarne gezien, hoewel wij ons over zijn huwelijk

har-

hartelijk verheugen, dat hij zijne studien had mogen voortzetten en voleindigen, of dat de Dichteres voor 't minst den edelen jongen mensch geplaatst had in een of anderen kring, als een nuttig werkzaam lid der Maatschappij. — Ook, daar het verhaal geplaatst wordt in onzen tegenwoordigen leeftijd, geven wij der Schrijfster in bedenking, of het noemen van namen van plaatsen, en het vermelden van deze en gene trekken van onverbeterlijke domheid of nog iets ergers, geene aanleiding geeft, voorzeker tegen hare bedoeling, tot hatelijke vergelijking en toepassing. Wij hebben vooral het oog op het een en ander omtrent Predikanten en hunne Leerredenen. Gemakkelijk ware zulks te verhelpen geweest; ook zien wij niet, dat zoo iets en op die wijze in een' Roman voorgedragen (zonder de minste persoonlijke bedoeling, dit spreekt van zelve,) ergens iets kan doen tot verbetering. In het voorbijgaan wilden wij dit aanstippen. Overigens durven wij den Vaderlandschen Lezer bij het lezen van dit oorspronkelijk Vaderlandsch opstel, indien hij anders een liefhebber zij van deze soort van geschriften, nut en vermaak beloven. Hetgene ons vooral hier heeft bekoord, is meer dan eene regt naive en getrouwe kopij van huisselijke gelukzaligheid en eenvoudige hartelijke deelnemende liefde: ziet hier hoe WILLEM's lieve oudste Zuster hem het gevoel over zijn afzijn teekent, toen hij naar de Akademie vertrokken was.

„ Gij ziet uit deze algemeene droefheid hoe hartelijk gij bemind wordt, niet alleen van onze lieve ouders, van uwe bloedverwanten, maar ook van alle overige menschen en beesten: in waarheid alle vrolijkheid scheen wijd van ons verbannen te zijn. Vader was zeer stil, en dwong zichzelven om te vrede te schijnen. Onze lieve moeder zocht de eenzaamheid, om aan hare tranen een' vrijen loop te geven. MIETJE weende, wanneer ze uwe plaats ledig zag staan. KOOS en JAN vertroostten zich door de goede voornemens, om alle de boompjes en bloemen, die gij geplant hebt, getrouw te begieten; en zelfs het onnoozel snappend LETJE beloofde uwe lieve duifjes dat zij hun eten zou geven, tot haar zoete broeder WILLEM dat weer zelf deed: ook de getrouwe *Fidel* liep telkens uwe kamer snuffelend rond, en klaagde ons dan huilend (gij weet ik versta *Fidel* van woord tot woord) uw afzijn. Ik mag niet vergeten ook de oude JACOBA, die u heeft leeren loopen, en de goede KATRIJN, onder de opregte deelgenooten van onze droefheid om uw vertrek op te noemen: ik zwijge van den angst, dien wij uitgestaan hebben, toen het zoo vreesselijk stormde." enz.

„ Dat was een leven, toen broer KOO met uw brief aan kwam vliegen! Hij had luide over land en zand aan schaapherders, koewachters en allen, die hij maar bereiken kon, toe-

 ge-

geschreeuwd: *hier heb ik een brief van* WILLEM! *zie eens dit opschrift heeft hij zelf geschreven.* Nu vergaderde dan ook eene geheele menigte voor de pastorij!" enz.

„ Wat is het toch schoon, lieve WILLEM! de hoogachting van zoo vele goede, eenvoudige zielen te bezitten. Doch word maar niet trotsch, mijn beste jongen! want hoe vele verdiensten mijn hart u ook moge toekennen, ik ben toch overtuigd, dat de brave lieden van ons dorpje u, zoo wel als mij, en alles wat tot de pastorij behoort, de meeste liefde toedragen om onze brave ouders, welke de wellust zijn van allen, die hen kennen." enz.

Godsdienstig Handboekje, bijzonder voor de Jeugd. enz. Aan alle welgezinde Kinderen toegewijd door J. L. EWALD. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam,* bij J. van der Hey. *In gr. 8vo. 168 Bl.*

Die met den geest van den waardigen EWALD bekend is, voelt reeds vooraf, wat hij van opstellen te wachten heeft, door dezen, opzettelijk voor zijne leerlingen, vervaardigd, opdat hun de Godsdienst dierbaar en gewigtig blijve, en met welk eenen hartelijken drang iedere godsdienstige herinnering door hem wordt aangebonden. Zijne eigene leerlingen had de Schrijver op het oog, en daardoor is zijn boek zoo vol gevoel, dat iederen Lezer uitlokt en roert. Te regt' zegt hij: *Wanneer men voor velen iets treffends wil schrijven, dan moet men eenigen in het oog hebben, die men kent, die men bemint, en van welke men weet, dat zij naar onze woorden hooren, dat die iets bij hen gelden.* Intusschen is de inhoud zoo algemeen, dat die allen geldt, en aan iederen Christenbelijder durven wij dit klein geschrift, als een bij uitnemendheid stichtelijk en nuttig handboek, aanprijzen. Onderwijs in den Godsdienst is het niet; maar het stemt het hart tot godsdienstig gevoel, in EWALD's geest, wiens Godsdienst zoo geheel voor het hart, en tevens zoo geheelenal praktisch is. Het werkje bevat opwekkingen of overdenkingen, voor den morgen en avond, op zondag en iederen dag der week, voor verschillende jaargetijden, bij de Christelijke feesten, het doen van belijdenis, het H. Avondmaal, andere plegtige gelegenheden, in zieke en gezonde dagen, enz. enz. en hier en daar een eenvoudig maar aandoenlijk lied. Wij achten de zoodanigen onzer jonge lieden gelukkig, die deze opstellen met graagte lezen en herlezen, en al wederom herlezen met nieuw genoegen; bij dezen valt het zaad in eenen goeden akker en draagt overvloedige vruchten. Ieder Leeraar prijze het daarom zijne jonge Lidmaten aan, en jeder

Ou-

Ouder, wien het blijvend Christelijk gevoel van zijne Kinderen dierbaar is, geve het hun in handen. Eene proeve van EWALD's schrijfwijze is niet meer noodig voor ons godsdienstig publiek; des Schrijvers bedoeling met deze opstellen willen wij met zijne eigene woorden afschrijven:

„ Aan uliëden allen wordt dit Boekje opgedragen, die langs den weg van het Christendom eerst goed en vervolgens zalig wilt worden. Het is bestemd dat uwe Ouders het voor uliëden koopen, zoodra gij in het Christendom onderwezen wordt door uwe Predikanten, en voorbereid wordt tot het Lidmaatschap. Leest in hetzelve alle morgens en alle avonden eene Overdenking, welke die dag met zich brengt, of welke gij in den Inhoud opzoekt. Er zal niet ligt een geval of gelegenheid plaats hebben, bij welke gij iets stichtelijks wenscht te lezen, waarover gij hier niet iets vinden zult. Het zal u bijzonder dienstig zijn bij het aannemen en bij het gebruik van het H. Avondmaal; en het meeste in hetzelve door uw geheele leven. Als gij het eens hebt, zoo laat geen dag voorbijgaan, op welken gij er niet iets in leest. De goede gezindheid heeft haar dagelijksch voedsel noodig, zoo goed als het ligchaam. Eerst dan, wanneer gij dit een jaar gedaan hebt, zult gij ondervinden, wat de leer van het Christendom geeft en werkt; hetwelk gij zeker door elk Christelijk godsdienstig en stichtelijk boek, maar allerbest door den Bijbel zelven ondervinden kunt."

Wij bidden over deze eenvoudige, maar treffende, opstellen Gods overvloedigen zegen; wetende met den waardigen Schrijver, *dat het beste niets werkt zonder Hem, en dat het onbeduidendste woord alles werkt door Hem; en dat, in den allereigenlijksten zin, aan Zijnen zegen alles gelegen is.*

Handleiding tot een goed gezellig leven. De Hollandsche Jeugd van beide Kunne aangeboden. Naar 't Fransch. Te Leyden, bij D. du Mortier en Zoon. *In 8vo. 143 Bl.*

Ik weet zeer wel, zegt de Vertaler, *dat er andere Fransche werken zijn over dit onderwerp, veel schooner, uitvoeriger, ja, waarvan dit zelfs een uittreksel is; maar is* dit, *als kleiner en beknopter, daarom te verachten?* Hoe men deze vraag ook beantwoorde, zekerlijk bevat dit boekje zeer goede lessen; maar er wordt over zoo veel en zoo velerlei in gehandeld, dat wij vreezen of men uit al dat oppervlakkige wel veel leeren zal. Wilden wij de opschriften der onderscheidene kleinere afdeelingen opgeven, onze Lezer zou indedaad verwonderd zijn, hoe men zoo veel in zoo weinige bladzijden, en dat dan nog met eene niet zeer kleine letter,

ter, leveren kon. De vijf Hoofdafdeelingen laten het reeds eenigzins gisfen. De Inleiding (die ook de 1ste Afdeeling wezen zal) handelt over welvoegelijkheid of beleefdheid in het gemeen; de 2de bevat algemeene en bijzondere denkbeelden over de welvoegelijkheid; de 3de handelt van de welvoegelijkheid bijzonder eigen aan de kunne; de 4de geeft voorschriften van welvoegelijkheid; en de 5de, eindelijk, over de welvoegelijkheid in den Godsdienst.

Het schijnt, dat deze vertaling door eenen jongeling ondernomen werd, tot uitspanning en eigene oefening; dit is prijsselijk: zij wordt nu aan het licht gebragt op raad van eenen vriend; dan, daar het Fransch onder ons zoo algemeen gelezen wordt, en dit werkje, in ons oog, geene bijzondere onderscheiding verdient, had deze vriend, meenen wij, zijnen raad *welvoegelijk* kunnen terug houden.

Engelsch Leesboek voor Eerstbeginnenden, benevens een Woordenboekje, ter verklaringe van alle daarin voorkomende Woorden. Uit het Hoogduitsch van Dr. FRIEDRICH GEDIKE, *Bestuurder van het Gymnasium te Berlijn. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1809. *In kl.* 8*vo.*

De naam van den Heer GEDIKE is, in het vak van taal-onderwijs, zoo algemeen met roem bekend, dat zijne werken, die tot ons Holland overkomen, geene meerdere aanprijzing behoeven. Zij bevelen doorgaans zichzelven genoegzaam, door den belangrijken inhoud. Ook ditzelfde is het geval met dit aangekondigde Leesboek. Hetzelve is eenvoudig, bevattelijk, verscheiden, aangenaam en nuttig. Waar het alhier voornamelijk op aankomt, is de naauwkeurigheid van druk en spelling, en deze moeten wij in het algemeen, vooral in het bijgevoegde Woordenboekje, zeer roemen. Slechts enkele fouten zijn ons voorgekomen; zoo als bl. 257 *to suckle*, *zingen*, hetgeen moet zijn *zogen*; *beroemste* voor *beroemdste*; *subject* S. de onderdaan, 2. het voorwerp, waarover men spreekt of schrijft, het sujet, de materie. Waartoe deze bastaardwoorden *sujet* en *materie?* Ook moest het zijn: 2. het voorwerp of onderwerp, waarover gehandeld wordt; en dit was genoeg. Doch soortgelijke kleine fouten zullen, bij eenen herdruk, ligtelijk verbeterd worden.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Godsdienstig Handboek voor lijdende Christenen, *door* GEORG GESZNER, *Predikant en Hoogleeraar te Zurich. Iste Stuk. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, bij* J. Tiel, 1809. *In gr.* 8vo. 199 *Bl.*

'T Veelvuldig lijden, 't welk onder het gehengen der Goddelijke Voorzienigheid op Aarde plaats heeft, heeft van alle Eeuwen de opmerking der Wijzen en Vromen bepaald, aanleiding gegeven tot het onderzoek aangaande de bedoeling van den Rampspoed der Godvreezenden, en stoffe opgeleverd tot eene menigte Schriften, bepaaldelijk ingerigt om Ongelukkigen te troosten. 't Is waar, men zou kunnen aanmerken, dat deze Schriften niet altijd komen in handen der genen, voor welke dezelve eigenlijk ontworpen wierden; dat een groot aantal Lijders niet in de gelegenheid is, om zich die Boeken eigen te maken, of de vereischten bezit, om zich van dezelven gepastelijk te bedienen. Van hier dat zekerlijk de gemoedelijke waarneming der herderlijke bediening, aan 't Christelijk Leeraarambt verknocht, de voorrang is toe te kennen, en het te wenschen ware, dat vele Predikanten zich meer onledig hielden met dit allernuttigst gedeelte van hun eerwaardig beroep. Desniettegenstaande is de vermenigvuldiging van Troostschriften, ten behoeve van godvreezende Lijders, geenszins te wraken, alzoo wel ingerigte Schriften van dien aard allezins geschikt zijn om heilzame waarheden in omloop te brengen; het lezen derzelven in dagen van gezondheid en welvaart strekken kan om zich voor den Rampspoed te bereiden, en ook tot een leiddraad kan dienen voor dezulken, die in het geval zijn om met Zieken of andere Lijders te moeten verkeeren.

Onder de menigte schriften van dezen aard verdient dat van den Hoogeerw. GESZNER eene bijzondere aanprijzing. — De Schrijver, wien het lijden zijner Natuurge-

nooten steeds ter harte ging, en die ambtshalve met vele Rampspoedigen van nabij bekend werd, ontwierp, zonder voornemen om een Handboek voor lijdende Christenen te schrijven, enkele kleine stukjes, welke hij deze en gene Zieken, derzelver nabestaanden, huisgenooten en oppassers ter hand stelde. 't Heilrijk uitwerksel dezer proeven deed hem ten laatste besluiten, dezelven in eene gevoegelijke orde te rangschikken en der wereld mede te deelen. Zijn Werk is verdeeld in vier Afdeelingen, waarvan de eerste in het Stukje voorhanden vervat is. Dezelve vervat Mengelstukken, voor verschillende omstandigheden berekend. In de tweede zal men vinden Verhalen wegens Christelijke Lijders, volgens de eigene opmerking van den Schrijver. In de derde, eene kleine verzameling van Gebeden; in de vierde, kleine opstellen bij het Ziekbedde, bij het sterven en begraven. Dit verdere heeft men te verwachten in nog twee Stukjes, elk iets kleiner dan dat, 't welk wij aankondigen. — Uit het gemelde zal men kunnen opmaken, dat het Werk, hoewel ten opschrifte hebbende, Handboek voor lijdende Christenen, echter meer bepaaldelijk voor ligchamelijk Zieken geschreven werd, welke zekerlijk een groot aantal onder de Lijders uitmaken, hoewel de algemeene benaming ook aan anderfoortige Rampspoedigen denken doet. — Dit Stukje, dan, vervat opstellen van onderscheiden inhoud, deels in proza, deels in poëzij; meestal zeer kort en gepast om door Zieken gelezen of aan dezelven voorgelezen te worden. De denkwijze, daarin heerschende, is echt Evangelisch, vreemd van het systematieke zoo wel als van het dweepachtige. Wij althans hebben het Boekske met genoegen gelezen, en kunnen onze goedkeuring niet weigeren aan de denkbeelden, daarin voorkomende, wegens de oorzaken, de bedoelingen en de nuttigheden van ligchamelijke ellende. Zoo, bij voorb., wil de Schrijver de krankheid in 't gemeen hebben aangemerkt als bijzonder dienstig tot opwekking van godsdienstig gevoel; — voor zoo verre zij het natuurlijk gevolg is van onmatigheid, enz. als eene eigenlijke straf, hoewel met het weldadig oogmerk van verbetering; doch voor Godvreezenden als eene heilzame beproeving. Sterk dringt hij ook aan op de pligtmatige bezorging der tijdelijke aangelegenheden, zoo in dagen van gezondheid, als bij het vooruitzigt van den naderenden dood. Maar hoe zeer wij over het geheel

de

de denkbeelden, in dit Werkje voorgesteld en ontwikkeld, goedkeuren, kunnen wij niet nalaten, maar achten ons in gemoede verpligt, aan te merken, dat wij het voorstel wegens *ingeving en verzoeking des Satans*, zonder nadere bepaling, zeer gevaarlijk achten. Eenmaal hebben wij die uitdrukking bij den Schrijver gevonden in een stukje, getiteld: *een woord over de verzoeking tot Zelfsmoord*, doch meermalen in een Bijvoegsel van den Vertaler tot dat stukje, welk Bijvoegsel ook om andere redenen wel had mogen achterblijven. Wij verkiezen niet, ons te dezer plaatse over het zoo zeer betwist leerstuk wegens het bestaan en de werkingen des Duivels uit te laten. Maar te beweren, dat dit booze Wezen onmiddellijken invloed op de gemoederen der Menschen zou oefenen, althans dat zulks nu nog plaats zoude hebben, komt ons geheel onschriftmatig voor. Doch zoodanig voorstel is niet alleen valsch, en strijdig met de gezonde woorden van onzen Heer Jezus Christus, die uitdrukkelijk geleerd heeft, dat uit 's Menschen hart opwellen booze bedenkingen, doodslagen, enz.; maar tevens ten uiterste verderfelijk, als strekkende ter aankweeking van een allerschadelijkst Bijgeloof, 't welk de Menschen lusteloos maakt in pligtsbetrachting, en het Geweten wegens dadelijk misdrijf verhardt. — Stijl en Taal is doorgaans goed, enkele Germanismen uitgezonderd, bij v. *verwesing* voor *verrotting*, en *door lijden volmaakt bewezen*, voor *door lijden tot de volmaaktheid gebragten*, enz. De Dichtstukjes, schoon niet uitmuntende, laten zich echter wel lezen.

Jezus Christus, de Heiland der Wereld, ons alles. Een stichtelijk Huisboek voor den Christelijken Burger en Landman. Door C. G. FROHBERGER, *Predikant te Rennersdorf. Iste Stuk. Uit het Hoogduitsch vertaald, door een Hervormd Leeraar. Te Amsterdam, bij* J. Tiel. 1809. *In gr.* 8*vo.* 151 *Bl.*

In dit Boekje worden 's Heilands verdiensten als Leeraar, als Voorbeeld en als Verlosser, duidelijk en treffend voorgesteld. Onder de vele Werkjes, geschikt ter bevordering van Godsdienstige kennis en deugd, is het een der besten. Bijbelsch regtzinnig, vindt men in

hetzelve niets van de bepalingen der twistende Godgeleerdheid: weshalve het door Christenen van onderscheiden Gezindheden met vrucht kan gebruikt worden, en bij gemoedelijke Belijders gewisselijk strekken zal tot verlevendiging van godvruchtige gemoedsbewegingen. De voordragt is populair, naar de vatbaarheid van eenvoudigen, doch niet plat of onbehagelijk voor meer geoefenden. Alleenlijk hadden wij den titel eenigzins anders gewenscht. De uitdrukking, *Jezus Christus ons alles*, zal misschien bij sommigen een dweepachtig voorstel doen vermoeden; doch de inhoud wederspreekt zulks: het Werkje ademt niet anders dan redelijke Godsvrucht, en de hoofdbedoeling is klaarblijkelijk de bevordering van Evangelische Pligtsbetrachting. Desniettegenstaande zouden wij liever op den titel gelezen hebben: *De verdiensten van Jezus Christus als den Heiland der Wereld.* Want hoewel wij Jezus Christus met volle overtuiging eerbiedigen als *eene oorzaak der eeuwige zaligheid voor allen, die Hem gehoorzamen*, zijn wij echter niet minder overtuigd, dat, volgens de Leere des Nieuwen Verbonds, het heil, den Menschdomme door zijne tusschenkomste geworden, moet worden toegekend aan de voorafgaande ontferming van God den Vader, die de wereld zoo lief had, dat Hij zijnen eeniggeborenen Zoon zond en overgaf; *Joan.* III: 16; 2 *Kor.* V: 18. Zoo dat, naar ons inzien, de stelling dus zou moeten luiden: *de Genade van God in Christus — ons alles.* — De Vertaler heeft, in eenige weinige Aanteekeningen, een oordeelkundig gebruik gemaakt van de Aanteekeningen van MICHAËLIS bij deszelfs Bijbelvertaling, gelijk ook van de Werken van J. J. HESS, HINLÓPEN en andere Godgeleerden.

Redevoeringen en Overdenkingen, naar de behoefte van onzen tijd, voor Vaderlandsche Huisgezinnen. Het Hoogduitsch vrij gevolgd, door P. KOUMANS BROUWER, *Predikant te Peperga en Blesdijke. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1809. *In gr. 8vo.* 218 *Bl.*

De Eerw. KOUMANS BROUWER, die ons onlangs een nuttig boek in handen gaf, behelzende eene vertaling van negen Leerredenen van den Hoogleeraar ROSENMUL-

MULLER, onder den titel van: *Beschouwing van eenige voor Godsdienst en Zedelijkheid merkwaardige gebeurtenissen der achttiende eeuw*, nam reeds bij die gelegenheid op zich, om twee der toen voorbijgegane naderhand, op een vrijen trant bearbeid, aan zijne landgenooten mede te deelen, onder den titel van: *Bijdragen ter bevordering van het huisselijk geluk*. Thans levert hij ze alle drie, met deze verandering, dat alleen één derzelven, de vijfde namelijk, naar de letter vertaald en ganschelijk van ROSENMULLER is, slechts eenige onderaan geplaatste aanmerkingen uitgezonderd; terwijl bij de overigen, de eerste en vierde, meer vrijheid is genomen, door invoeging van 't geen de Vertaler niet ongepast oordeelde. Hierbij zijn nog twee anderen gevoegd, wat den vorm en de woordelijke inkleeding aanbelangt, door den Heer K. BROUWER zelven grootendeels vervaardigd; terwijl de bouwstof uit het *Neues Magazin fur Prediger* van W. A. TELLER is overgenomen. Voorts nog, onder den naam van *Overdenkingen*, eenige uit C. C. STURM ontleende en vrij nagevolgde stukjes, allen, even als de Redevoeringen, zijns oordeels, zeer geschikt *ter bevordering van huisselijk geluk*, voor welken te voren door hem bepaalden titel hij nu evenwel liever den aan het hoofd dezes artikels medegedeelden heeft verkozen, nadat de Predikant van Dronrijp, W. G. REDDINGIUS, ook met den eerstgenoemden titel, eenige stukjes uit STURM had in 't licht gegeven. Met dit werkje Redevoeringen en Overdenkingen te noemen, *naar de behoefte van onzen tijd*, schijnt de Uitgever de meerdere gepastheid van zoodanige aanwijzingen, als dezelve bevatten, voor onze tijden bedoeld te hebben, omdat velen, door algemeene rampen en onheilen ter nedergedrukt, zoodanige opbeuring en teregtwijzing vooral thans bij uitnemendheid noodig hebben.

De *eerste* en *vierde Redevoering* handelen over hetgene, waarop een Christen te denken, en waarmede hij zich onledig te houden hebbe, om zijn huisselijk lijden te verligten; de *tweede*, over den invloed van ware godsdienstigheid, ter bevordering van het huisselijk geluk; de *derde*, over het treurige en nadeelige van twisten onder huisgenooten en naastbestaanden, benevens de middelen, om die voor te komen of uit den weg te ruimen; de *vijfde*, in hoe verre Christelijke hoofden des huisgezins ter verbetering der dienstboden het hunne kunnen en moeten toebrengen. De onderwerpen der *Overdenkingen* zijn: Gods

bestuur is werkzaam omtrent de afwisseling van geluk en tegenspoed der huisgezinnen. Gods heerlijkheid openbaart zich niet zelden in de huisgezinnen der Christenen. Elk hoofd des huisgezins zoo wel, als elke dienstbode, kan zich, in die onderlinge betrekking, niet genoeg deze waarheid erinneren: *ik ben ook een mensch.* Waarmede kan een Christen zich wapenen tegen, en zijne ziel vertroosten bij de smart, welke het versterven van godvruchtige huisgenooten veroorzaakt? De Kerkhervorming der zestiende eeuw heeft een gezegenden invloed op het huisselijk geluk gehad. Gods handelwijze in de huishouding der natuur, een leerbeeld voor Christelijke huisvaders en huismoeders.

Wij twijfelen geenszins, of de Redevoeringen en Overdenkingen beiden zullen met genoegen, wij vertrouwen ook met nut, in godsdienstige Huisgezinnen gelezen worden. Hier en daar zijn gepaste aanmerkingen tot opheldering en uitbreiding van 't gestelde, ook verscheidene letterkundige aanteekeningen, door den Vertaler bijgevoegd, alle bewijzen van de belezenheid, meer dan dagelijksche kennis en juist oordeel van denzelven. 't Ware te wenschen, dat alle Leeraars van den Godsdienst den hun overschietenden tijd van hunne ambtsbezigheden, zoo in de steden, als op 't land, zoo ijverig en nuttig besteedden, en dan ook zulke gezonde en heldere begrippen, als men hier allerwegen aantreft, aan den dag legden.

Verhandeling over het nut, hetwelk de reeds aangewende pogingen, ten voortplanting van het ware Christendom, onder onbeschaafde Volken, te wege gebragt hebben. Te Dordrecht, bij A. Blussé en Zoon. 1809. *In gr. 8vo.* 137 *Bl.*

Hoezeer de Schrijver dezer Verhandelinge verklaart, dat dezelve geenszins als eene wederlegging van het bekroond geschrift, des Heeren HAAFNER door hem is ingerigt, zoo erkent hij echter dat hem dat geschrift bekend was, en hij bij dit zijn opstel daar gedurig het oog op had; en dit wordt den Lezer ook duidelijk, want niet alleen het Aanhangsel, maar geheel de Verhandeling draagt daar blijken van. En alhoewel

wij

wij in het hoofdgeschil geen partij in dit ons Maandwerk kiezen, zoo moeten wij toch aanmerken, dat niet alleen den vrienden van 't Zendelingswerk deze poging aangenaam wezen moet, maar ook de voorstanders van des Heeren HAAFNER's werk hier meer dan eene redenering aantreffen, meer dan eene geschiedkundige daadzaak zullen opmerken, die indedaad de aandacht en overweging verdient van iederen vriend van waarheid. Het aanhangsel, 't welk slechts weinige bladzijden bevat, moet ten betooge dienen van des Schrijvers vroeger gezegde, dat eene opzettelijke wederlegging van het bekroond geschrift gemakkelijk, maar tevens zoo onaangenaam als nutteloos zou zijn: *gemakkelijk*, omdat HAAFNER de zaak nagenoeg geheel alleen *van voren* beredeneert, daar de geschiedenis vooral beslissen moest, en, in zoo ver hij daadzaken aanvoert, slechts uit weinige bronnen heeft geput, en daarin nog niet handelde ter goeder trouw; hetwelk aan te wijzen niet veel kunde in de Kerkelijke geschiedenis zou vereischen, maar hoogst *vervelend* is. *Nutteloos*, omdat HAAFNER en die 't met hem eens zijn zich niet laten overtuigen, daar zij vooronderstellen dat het Evangelie krachteloos is tegen zoodanige hindernissen, als men erkennen moet dat hetzelve ontmoeten zal, en daarenboven de waarheid en het belang van den Christelijken Godsdienst ter vervulling der algemeene menschelijke behoeften door hun niet wordt erkend: welke aanmerkingen wij in derzelver waarde laten; erkennende intusschen, dat voor hun, die juist uit tegenovergestelde beginselen het Zendelingswerk voorstaan, eene opzettelijke wederlegging van HAAFNER onnoodig is, al ware het ook dat zijne geschiedkundige bewijzen vrij meer afdeden, dan de Schrijver dezer Verhandelinge aan dezelve toekent.

1 Dit Stukje zelve bevalt onder 't lezen, vooral omdat het vrij eenvoudig en duidelijk is, en men den Schrijver alzoo gemakkelijk volgen kan. Geschiedkundig tracht hij aan te wijzen: de pogingen, die aangewend worden tot het bewuste doel, zijn zoodanig, dat men er de gewenschte vrucht van wachten kan. Hij bepaalt zich (en ons dunkt met goed regt) tot hetgeen Protestanten gedaan hebben, en nog werkelijk doen; bepaalt het *nut*, dat men beoogt, en wijst de bronnen aan, waaruit men het antwoord kan opmaken, en alzoo besluiten, wat men van dezelfde of soortgelijke pogingen voor het vervolg mag hopen. Hetgeen deze Verhandeling bewijzen moet, is 1) dat er, in

evenredigheid van den besteden tijd en aangewende pogingen, een genoegzaam aantal Heidenen voor het Christendom gewonnen zijn; 2) dat het godvruchtig karakter der Zendelingen en de echtheid des Christendoms bij de bekeerden door hun uit de Heidenen blijkbaar is. Die met de schriften der Zendelingsgenootschappen, en die der Evangelische Broedergemeente bekend is, zal vooraf reeds genoegzaam gissen, welke daadzaken hier herinnerd worden, en zijne gissing bewaarheid vinden. En daar men hier het voorname bijeen vindt, zoo wordt de vriend des Zendelingswerks aangemoedigd; en ieder voorstander van het Christendom, al kan hij in alles niet instemmen, zal zich toch verblijden, dat voor 't minst hier en daar eenig goeds werd uitgewerkt, en alzoo niet alle moeite en kosten verloren was; terwijl hij menigen ijverigen arbeider zijne hoogachting niet zal weigeren.

Meer zeggen wij van dit geschrift niet, dat buiten twijfel zijn eigen publiek vinden zal.

Verhandelingen, uitgegeven door TEYLER'S *Tweede Genootschap. XVIde Stuk; bevattende twee Redevoeringen, gedaan door* A. VAN DEN ENDE *en* G. BAKKER, *en een Geschiedkundig Onderzoek over den uitslag der gemaakte toepassingen van Bovennatuurkundige Grondbeginsels op de Natuurkunde. Te Haarlem, bij* J. J. Beets. 1809. *In gr. 4to.* 256 *Bl.*

Met welverdienden lof hebben wij, ten tijde der afzonderlijke uitgaven, gewaagd van de Redevoeringen der Heeren VAN DEN ENDE en BAKKER, en behoeven derhalve van deze Stukken dier beide Leden des Tweeden Genootschaps van TEYLER's Stichting niet te gewagen (*). Voegelijk heeft men het gekeurd, dezelve plaats te geven onder de Verhandelingen diens Genootschaps, en daarvan een Deel te vormen met de uitgave eener *niet bekroonde Verhandelinge.*

Van deze Verhandeling, derzelver herkomst, lot, inhoud en waarde, valt ons te gewagen. Reeds ten jare 1803 schreef meergemelde Genootschap de Vraag uit:

Blijkt

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef. voor* 1805. bl. 124. en 1809. bl. 273.

Blijkt het uit de Geschiedenis der Natuurkunde, dat het aanwenden van zoogenaamde Bovennatuurkundige Grondbeginselen ooit iets toegebragt hebbe ter uitbreiding van deze Wetenschap? — of leert zij daarentegen, dat er in de Natuurkunde geene vorderingen gemaakt zijn, dan door Waarnemingen, Proefondervindingen, daaruit afgeleide wettige gevolgtrekkingen, en daar op gegronde wiskundige berekeningen en betoogen? — en welke lessen geeft de Geschiedenis der Natuurkunde, in dit opzigt, aan de genen, die trachten, ter uitbreiding van deze Wetenschap, met de meeste vrucht werkzaam te zijn?

Geheel onvoldoende keurde men de drie in 't *Hoogduitsch* geschrevene ingezondene Antwoorden, en hing de Vraag in 't jaar 1805 andermaal op, in hope van een gelukkiger slagen. Onder de toen ingezondene Beantwoordingen was de éénige verdienstelijke een Stuk, onder de zinspreuk: *Qui tractaverunt scientias, aut Empirici, aut Dogmatici fuerunt. Empirici, formicæ more, congerunt tantum et utuntur*; doch oordeelde men, dat dezelve als Antwoord op de Vrage niet kon bekroond worden, dan echter verdiende grootendeels door den druk gemeen gemaakt te worden; en noodigde men den Schrijver uit, zich bekend te maken, indien hij verlangde dat zijn Naam vóór het Stuk verschene. Als Schrijver daarvan heeft zich ontdekt JACOB NIEUWENHUIS, *Leeraar der Luthersche Gemeente te Utrecht*.

Ingevolge hiervan verschijnt dit onbekroonde Stuk onder de Verhandelingen des Tweeden Genootschaps. Het komt ons voor, dat, schoon het besluit ter *grootendeels* door den druk gemeenmaking strekte, dezelve *geheel* verschijnt; doch geen *Voorberigt* des Genootschaps, of *Aanteekening*, vermeldt ons deswege iets. Men zou zulks echter verwacht hebben.

Het beloop dezer Verhandelinge is, dat de Opsteller, na eene korte Inleiding over den aard en de toepassing van Bovennatuurkundige Grondbeginselen op de Wetenschappen in 't algemeen en de Natuurkunde in 't bijzonder, zich den zin en de beteekenis der Prijsvrage aldus voorstelt: „ Blijkt het uit de geschiedenis der Natuurkunde, „ dat eene wijsgeerige afzondering en beschouwing der „ Bovennatuurkundige grondbeginsels, die in de Natuur„ kunde voorkomen, en de pogingen van sommigen, om „ uit zoodanige grondbeginselen te redeneren, en zoo „ mogelijk een Natuurkundig stelsel op te bouwen, ooit „ iets

„ iets hebben toegebragt ter uitbreiding van deze weten-
„ schap; of leert zij daarentegen" enz.

Dit verstand des Vraagstuks leidt den Beantwoorder, in de eerste plaats, tot een Geschiedkundig Onderzoek over den uitslag der gemaakte toepassingen van Bovennatuurkundige grondbeginsels op de Natuurkunde; en behelst het Eerste Hoofdstuk een oordeelkundig overzigt van de voornaamste Natuurkundige bespiegelingen der Wijsgeeren, tot op de Herstelling der Wetenschappen.

Hier komt ons voor, de staat der wijsgeerige Natuurkunde in de *Ionische School*, — de oorsprong en ontwikkeling van het *Atomistisch* stelsel, — het *Pythagorisch* Getallen-stelsel, — de scheiding der Rationale en Empirische Natuurbeschouwing in de *Eleatische* School, — invloed der *Platonische* en *Peripatetische* Wijsgeerte op de Natuurkunde.

Alles, wat de stelsels dier oude Wijsgeerte betreft, weet ieder dat elders breedsprakiger en met opzet behandeld is; de Schrijver schijnt zelf gevoeld te hebben, dat hij lang bij de opgave der *Grieksche* Natuurkunde vertoefde, en zeker heeft hij veel aangevoerd, 't geen eigenlijk niet tot beantwoording der Vrage behoorde, of althans veel korter zou hebben kunnen gezegd worden. Hier en daar is ons voorgekomen, dat de Schrijver aan de oude Wijsgeeren wel eens te veel de taal van eenigen onzer hedendaagsche leent.

Geene aaneengeschakelde geschiedenis der wijsgeerige Natuurkunde schrijvende, maar alleen de hoofdstelsels van dezelve opgevende, om daaruit den invloed der Bovennatuurkundige grondbeginsels op de vorderingen der Natuurkunde te doen kennen, gaat hij de bijzondere gevoelens der Wijsgeeren, van ARISTOTELES af tot op de herstelling der Wetenschappen, met stilzwijgen voorbij, omdat de tusschenliggende tijdvakken, zoo wel in het Oosten als Westen, hem geene bijzonderheden voor de Natuurkunde opleverden. — Eenige kleine wenken behelzen alles, wat de Verhandelaar des opgeeft.

Hiermede treedt NIEUWENHUIS tot een oordeelkundig overzigt van de wijsgeerige Natuurkunde, sedert de herstelling der Wetenschappen, tot op den tegenwoordigen tijd; dit maakt het Tweede Hoofdstuk der Verhandelinge uit, en behelst den staat der wijsgeerige Natuurkunde, van de Herstellers der Wetenschappen tot op DESCARTES — van DESCARTES tot op LEIBNITZ — van LEIBNITZ tot

tot op KANT, — invloed der *Kantiaansche* Wijsgeerte op de Natuurkunde, en schets der latere *Schellingiaansche* bespiegelingen over de Natuurkunde. — Veel uitweidens treffen wij in dit gedeelte aan; veel, waarop bondige aanmerkingen zouden te maken vallen. — Zonder zich aan het gezag van eenen naam te binden, of zich te bekommeren om de menigte van zoo vele aanzienlijke vrienden en vijanden der *Critische* Wijsgeerte, beweert hij, dat KANT op den Critischen weg de onzekerheid heeft uit den weg geruimd, waarin men ten aanzien der toepassing van de Bovennatuurkunde op de Natuurkunde verkeerde, en de juiste grenspalen aangewezen, binnen welke die toepassing beperkt moet worden; dat hij verder het bloot wijsgeerig gedeelte, dat ten grondslage der Natuurkunde ligt of gelegd moet worden, van dezelve afgezonderd, tot het vak der Wijsgeerte overgebragt, en tot een geregeld stelsel verheven heeft. „ KANT toont," (dat wij dit gedeelte woordelijk afschrijven, als iets, tot de groote hoofdzaak in dezen behoorende) „ dat de bespiegelende redebegrippen ter uitbreiding onzer kennis niet volstrekt onvruchtbaar zijn. Zij bewerken veel meer den voortgang der empirische onderzoeking tot hooger gronden en voorwaarden, zoo verre dezelve slechts gedreven kan worden: en zulk een voortgang is, voor de grootst mogelijke eenheid en volledigheid der ervaringkennis, volstrekt noodzakelijk. De transcendentale, of alle ervaring overstijgende redebegrippen van het heelal, uit kracht van welke de rede zich tracht te verheffen tot eene volstrekte voltooidheid der zamenstelling en deeling van het ontstaan en de afhankelijkheid der verschijnselen, zijn de aanleidende oorzaken, dat het verstand op de ladder der ervaring gedurig hooger stijgt tot de rij der bepaalde verschijnselen, ja zoo hoog klimt, als derzelver sporten reiken: dat het zelfs op de hoogste sport, waar de ondervinding staan blijft, geenen uitersten grenspaal erkent; omdat de wereldkundige redebegrippen aan hetzelve eene eindelooze opklimming tot het onvoorwaardelijke voorhouden."

De Verhandelaar merkt ten aanzien van zijne aankleving van KANT's stelsel aan: „ Wanneer ik mij hier voor het stelsel van KANT verklaar, vergete men niet, dat ik alleen deszelfs eersten Critischen grondslag en het daarop gevestigd gebouw eener wijsgeerige Natuurkunde hier beschouw en beoordeel. Of echter deszelfs stichter, bij de oprigting van het gebouw der wijsgeerige geloofs- en zedeleere, in allen opzigte gelukkig geslaagd zij, zonder

niet

niet meermalen eenen cirkel in zijne bewijzen te maken, is eene vraag, welker beantwoording hier niet te pas komt."

Vreemd, doch niet onvernuftig,, klinkt 's Schrijvers overgang tot het laatste gedeelte zijner Verhandelinge; wij schrijven den aanvang af. „ Terwijl in ons Vaderland de wijsgeerte van KANT over het geheel nog weinig bekend is, ging men intusschen, sedert derzelver verschijning, in *Duitschland* zoo verre, dat men spoedig allerlei scheppende vernuften op het tooneel zag treden, en uit dezelve stelsels geboren worden, die zoo transcendentaal hoog werden opgetrokken, dat er schier een bijzondere zin, althans een Arendsoog vereischt worde, om de hooge vlugt dezer nieuwe Philosophen of Philosophasters na te gaan en te volgen tot in de zee des onbegrijpelijken, waarin ze, na hunne vleugelen aan de zon der waarheid gezengd te hebben, met eenen ICARUS reddeloos omkomen. Eenige dier luchtreizigers plaatsten ook de Natuurkunde in het bovenzinnelijk schuitje, waarin zij met hunnen transcendentalen luchtbol opstegen, zoo dat DEMOCRIET op dit gezigt hartelijk zou gelagchen hebben, en zelfs de ernstigste onderzoeker der waarheid bij hetzelve naauwelijks bedaard en koelbloedig kan blijven. Als onpartijdig geschiedschrijver zou ik intusschen der waarheid en de verdiensten van sommige dier uitmiddelpuntige genies te kort doen, indien ik hunne welmeenende pogingen in een bespottelijk daglicht voorstellen, of ontkennen wilde, dat de Natuurkunde, hoe verminkt en haveloos ook van deze vaart terugkomende, op hare reize en het bezigtigen van zoo vele vreemde gewesten, niet iets geleerd en veel ondervonden zou hebben. Maar als wijsgeer en natuurkundige kan ik van dezen koordedans niet gewagen, zonder allen voor de gevaren van zulke luchtsprongen te waarschuwen."

Breed is NIEUWENHUIS in dit gedeelte over SCHELLING; genoeg, dat wij, om er iets van te melden, dit weinige afschrijven: „ Wat is de stof anders dan de *uitgedoofde geest?* In haar is alle dupliciteit vernietigd. Haar staat is een toestand der volstrekte Identiteit en der rust. Bij den overgang uit de gelijksoortigheid in de dupliciteit schemert reeds eene wereld; met de wederherstelling van dezelve gaat de wereld zelve op; en wat is deze wereld anders dan de *zigtbare geest?*" . Gaarne willen wij, die alles van SCHELLING gelezen hebbende, onderschrijven, „ dat hij een uitmiddelpuntig genie is, dat zich verheffen wil

wil tot het standpunt eener *volstrekte redebeschouwing*, onafhankelijk van alle menschelijke of bepaalde voorwaarden van eindige denkende wezens."

Wat de beantwoording der Vrage, na dit doorwandelen van het uitgestrekte veld der Geschiedenisse, betreft; deze is kort, en in de volgende woorden begrepen:

„ De onpartijdige waarheidzoeker zal op de Vraag moeten antwoorden:

„ 1) De wijsgeerige, di i. uit mogelijke begrippen en grondstellingen *van voren* afgeleide Natuurbeschouwing heeft, blijkens de geschiedenis, *alleen* uit zichzelve, zonder tusschenkomst van waarnemingen, proefondervindingen en wiskundige beschouwingen, niet alleen nooit eenige wezenlijke vorderingen in de Natuurkunde voortgebragt, maar zelfs de onmogelijkheid daarvan door veelvuldige voorbeelden aangetoond, en door de *critische* wijsgeerte bewezen.

„ 2) Maar ze heeft toch de aanleiding en geboorte gegeven aan eene menigte van onderzoekingen, waarnemingen, proefnemingen en wiskundige bespiegelingen, die den voortgang der Natuurkunde bevorderden, dwalingen en verkeerde begrippen wegnamen, en ons nader bragten aan de kennis der Natuur.

„ 3) Zij heeft, eindelijk, te allen tijde bewezen, dat bij alle ervaring-kennis een wijsgeerig gedeelte ten grondslage ligt en noodzakelijk gelegd moet worden; dat het onmogelijk zij, zoo wel uit dit wijsgeerig gedeelte alleen de Natuur te leeren kennen, als zonder hetzelve eene wetenschap der Natuur te vestigen. De uitgestrektheid en het gebruik van dit wijsgeerig gedeelte, voor de Natuurkunde, heeft zij door de *Kantiaansche* bespiegelingen aangetoond en gewettigd, en door het krachtkundig stelsel der Critische School den Natuuronderzoeker een rigtsnoer en de mogelijke grenspalen van alle zijne navorschingen, van alle op waarnemingen, proefnemingen en wiskundige beschouwingen gevestigde redeneringen over de Natuur aangewezen. Terwijl de geschiedenis bevestigt, dat alle pogingen, om in te dringen in de kennis der grondkrachten, vruchtelooze ondernemingen geweest zijn, en wij in de Natuurkunde onze taak als afgedaan moeten beschouwen, zoo het ons gelukt alle natuurverschijnselen en werkende krachten tot de beide grondkrachten te herleiden, welke de wijsgeer in het bovennatuurkundig begrip van de mogelijke ruimte-vervulling der stoffe moet aannemen."

Vol-

Volkomen stemmen wij met het oordeel der Directeuren en Leden van TEYLER's Stichting in, dat de Vraag niet volledig en naar eisch in deze Verhandeling is beantwoord. — Er heerscht doorgaande eene stroefheid en *Hoogduitschheid* in den stijl, die onbehagelijk is, en ook op verre na de gewenschte klaarheid niet overal bezit; waartoe het bezigen van min gebruikelijke woorden, of die geen *Nederduitsch* zijn, gewis niet weinig bijdraagt. Voorzeker stoot de Lezer zich aan woorden als *blendwerk*, aan het *blendend* doek der zinnelijke waarneming, en dergelijken.

Geest der Eeuw, of Geschiedenis van den Menschelijken Geest in Duitschland, op het einde der XVIIIde Eeuw. Naar het Hoogduitsch van E. BRANDES, *geheime Kabinetsraad te Hanover. Te Amsterdam, bij* de Wed. J. Doll. 1810. *In gr. 8vo. 220 Bl.*

Elke Eeuw heeft haar bijzonder karakter; de beginselen der menschen worden gewijzigd door de heerschende meeningen, en veranderen, even als de indrukken, met de wisselingen, welke ongevoelig in zeden en gewoonten plaats grijpen. Nu kenmerken onverdraagzaamheid en bijgeloof een tijdvak, dan laauwheid en onverschilligheid; de eene reeks van jaren staat geteekend door eigendunkelijke verachting van oude gebruiken, losbandigheid in zeden en grondbeginselen is de schandvlek eener andere eeuwe. Aandachtig te letten op de verschijnselen, welke zich in de zedelijke wereld vertoonen; de gebeurtenissen op te zamelen, welke de denkwijze der menschen wijzigen; de gevolgen te onderzoeken, welke daaruit voortvloeijen, en de karaktertrekken van den geest des tijds hieruit op te maken — is een werk, den denkenden Vriend der Menschheid overwaardig, en hoogst bevorderlijk voor derzelver heil.

De Heer E. BRANDES, wijlen (*) geheime Kabinetsraad te Hanover, in zijn Vaderland door onderscheidene wijsgeerige schriften met roem bekend, heeft in het voor ons liggend werkje dit loffelijk doel trachten te bereiken.

» In

(*) Hij overleed op den 13den van Bloeimaand dezes Jaars.

„ In dit Tafereel,” dus luidt het begin der Voorrede, „ van
„ de jongstafgeloopene 40 jaren, vindt men „ de Vorsten
„ „ en de Volken, de onderscheidene standen der Maat-
„ „ schappij, de gedragingen der Regering, Godsdienst,
„ „ Ongodsdienstigheid, Letterkunde, Wijsgeerte, Op-
„ „ voeding, levenswijze der groote wereld, met één
„ „ woord al wat tot den gang van den menschelijken
„ „ geest behoort,” voor zoo verre dit alles in Duitsch-
„ land plaats had.”

Vooraf gaat eene inleiding (§ 1—42) tot het werk zelf, welke grondige aanmerkingen behelst over Duitschland in 't algemeen, over het onderling verband der kleine Staten, over de vermeerdering der Residentien van bijkans onafhankelijke Vorsten, over de oplossing van het Rijksverbond in de grootere Staten, over de gebreken van het Rijk, en over den invloed, welken dit alles, zoo ten goede als ten kwade, op het nationale karakter der Duitschers had.

Het werk is verdeeld in drie tijdvakken, waarvan het eerste (§ 43—90) van den Zevenjarigen Oorlog tot 1780, het tweede (§ 91—198) van 1780—1790, en het derde (§ 199—289) van 1790—1800 loopt.

In den Zevenjarigen Oorlog had zich eene groote maat van krachten ontwikkeld, en hiermede ontwikkelden zich tevens de bloesems der schoone en wetenschappelijke Literatuur in het Protestantsche Duitschland; maar midden in het schoon opkomende zaad lag echter het zaad van het zich welhaast ontwikkelende onkruid verborgen, hetwelk gedeeltelijk meer uit de opgewekte denkkracht zelve sproot, gedeeltelijk uit de in gewigtige staatshandelingen aangenomen stelsels ten voorschijn kwam, zoo wel in doen, als in nalaten; hetwelk te zamen onder drie hoofdpunten gesteld kan worden. 1) De groote veranderingen, die in religie en opvoedingszaken gemaakt werden. De vrijheid van drukpers, die zich in de Pruissische Staten niet over het drukkend finantie-systema, niet over de karige behandeling der dienaars van het burgerlijk bestuur, noch over de tirannieke behandeling der soldaten, noch over den gruwel der buitenlandsche werving durfde uitbreiden, hield zich bezig in het gebied der Theologie. Het bekende ongeloof van FREDERIK DEN II breidde zich uit; zijn staatkundig indifferentismus weerhield het bestuur, om den verderfelijken geest tegen te gaan, zoo dat de strijdende Kerk welhaast de zegevierende werd bij het

zich

zich eerst vormend jongere deel. De schadelijke dwalingen van ROUSSEAU in het vak van opvoeding werden door BASEDOW ten uitvoer gebragt. Men leerde de jeugd niets, dan wat zij volkomen begrijpen kon, waardoor alles, wat op religie betrekking had, van de kinderen verwijderd, en tot de jaren van rijper verstand verschoven werd. Men hechtte groote waarde aan de Philantropinen, en aan de opvoeding, daarin bewerkt. Deze groote veranderingen, nu, in het theologische en paedagogische vak waren 2) door de vorming van het idée, dat een Staat een van de hoogste magt ingerigt werktuig zij, begeleid. Het *Prügel-bestuur* van FREDERIK WILHELM I werd onder deszelfs opvolgers volmaakt, het militaire mechanismus versterkt, ja de geheele Staat zoodanig als een werktuig georganiseerd, dat de Levitische Ceremoniewet geene grootere, den geest bekrimpende, lasten op de nakomelingschap van Abraham hoopte, dan deze strekking van den Pruisischen Staat. Eindelijk deden zich 3) groote ongelijkheden onder de beschaafde standen voor. De Adel genoot onmatige voorregten boven den Burgerstand, 't geen voor den geest van beide klassen zeer nadeelige gevolgen had.

In het tweede tijdvak worden vijf hoofdgebeurtenissen opgegeven, als de voorname oorzaken van den toenmaligen tijdgeest. 1) De werking van de Orde der Illuminaten. WEISHAUPT en vooral KNIGGE namen de schandelijkste listen en bedriegerijen te baat, om hunne beginselen, voor Godsdienst en Maatschappij even ondermijnend, voort te planten. Hun invloed was zoo veelbeteekenend, dat een geest van list en loosheid, aan het oorspronkelijk Duitsche karakter vreemd, ook na de ontbinding der Orde, vrij algemeen heerschend was. 2) Keizer JOSEPH's Reforme. Deze Vorst kon slechts heerschen. Regeren, d. i. de menschen leiden, verstond hij niet. Hij wilde op eenmaal in alle vakken hervormen, en liet zich, bij al het goede, noch van den geest der eeuwige regtvaardigheid, noch zelfs van den geest eener ware wijsheid leiden. De vrijheid van drukpers, door JOSEPH toegestaan, vermogt slechts idéen van den dag in een' snellen omloop te brengen. 3) De wederverwekte groote neiging tot afgetrokkene Wijsbegeerte. Het stellige, de ondervinding en geschiedenis werden veracht; eene ruime zedekunde, eene onwaardige zaligheidsleer werden in de theorie door de nieuwe formulen verdrongen, maar slechts ten voordeele

van

van het beschouwend verstand, niet van de betering des inwendigen menschen. 4) De veranderingen in de Pruissische Monarchie, na FREDERIK's dood. De opvolger, FREDERIK WILHELM II, was een Heer, bedeeld met een zeer goed natuurlijk verstand; maar zonder een, den mensch treffend, vriendelijk opslag van het oog, (*ohne treffenden Menschenblick*, zonder diepe menschenkennis) en ten sterkste aan de zinnelijkheid overgegeven, in welker slijk hij, hoe ouder hij werd, des te meer verzonk. Onder hem vormde zich eene geheime Kabinetsregering, waaronder hij ten spel moest verstrekken aan zijne gunstelingen. Eindelijk openbaarden zich 5) de gevolgen van het stijgend genot, geteeld door den vermeerderden welstand en eene ligtzinnige zinnelijkheid. Men zag een vroeg begin der menigvuldigste beschaving en des sterksten genots; eene stijgende begeerte naar afwisselend genot werd heerschend; verscheidene soorten van genot vloeiden daaruit voort, en een aanzienlijk tegenwigt ontbrak algemeen.

Drie oorzaken waren er, die inzonderheid in de laatste tien jaren der vorige Eeuwe op den tijdgeest in Duitschland werkten. 1) De Fransche Omwenteling. Zij bragt een groot enthusiasmus voor demokratische staatsinrigtingen en grondstellingen voort. Door vele schriften werd de neiging tot woeste vrijheidsidéen gevoed; deze stemming deelde aan de bedorvene neigingen den weelderigsten wasdom mede, verzwakte de gehechtheid aan den Godsdienst, de heiligheid van 't huwelijk, en ontnam alle vastheid aan den geestelijken mensch. Door het omrukken moest alles gelijk gemaakt worden. 2) Het denkbeeld van het gestadig voortstijgen der menschheid, uit eenzijdig welbehagen en trotschheid ontstaan, tot de gevaarlijkste verblinding geleidende, en op geen bepaald begrip gegrond, zoo min wat het subjekt als het objekt betrof, werd eerst door HERDER, en vervolgens door KANT verbreid. Deze hypothese, eenigzins gelijk aan de droomen van een duizendjarig rijk, moest bij velen de plaats vervangen van het geloof aan de onsterfelijkheid, en diende in het politieke zeer tot ondersteuning der demokratische gevoelens. Elk opruijer, elk vernieuwer, met het voorkomen van goeden uitslag, kon dien grondslag zich ten nutte maken, ten einde het geloof te verwekken, dat het ook door hem beter zou worden, dan het voorheen geweest ware. Zelfs in een wetenschappelijk opzigt werd eene belagchelijke charlatanerie daardoor

begunstigd. Eene hoofdbron der oppervlakkigheid van den tijdgeest werd 3) de spoedige verbreiding der gebeurtenissen en idéen van den dag door tijdingen (nieuwspapieren), Journalen en losse blaadjes, die aan eene dorre onrust en karakterloosheid ten voedsel en versterking dienden. Staatkundige tinnegieterij benadeelde den waarheidszin op 't aanmerkelijkste. Er ontstond de ellendigste aller ijdelheden, nieuws te weten, en rond te dragen. Hoe meer de schriften periodiek werden, hoe slechter derzelver inhoud zijn moest. Zij werden nogtans de eenige lektuur van velen, en werkten verderfelijk op de jeugd. De overdrevene lektuur der dagelijksche schriften trok meer bejaarde menschen bijna geheel af van het lezen van klassieke werken, die alleen den geest en het karakter kunnen versterken. Met de nieuwheid gingen ook de indrukken dier schriften verloren. Alles scheen slechts voor dat oogenblik te bestaan; en zulk eene circulatie van momentaneele idéen, die door deze lektuur ontstond, was geene vrucht aanbrengende circulatie, niet veel beter, dan de circulatie van straatgeklap.

Men ziet uit deze korte schets van den inhoud des boeks, (waarbij wij ons zoo veel mogelijk van de eigene woorden des Schrijvers, naar de vertaling, hebben bediend,) dat de tijdgeest op het einde der XVIIIde Eeuwe, in Duitschland, hier zeer streng en ongunstig wordt beoordeeld. Doch wie, die zich de merkwaardige teekenen van dien tijd bij onze Naburen herinnert, ja wie, die op den geest, sedert de laatste dertig jaren zelfs in ons Vaderland doorgedrongen, met eenige aandacht heeft gelet, zal ontkennen, dat het bovenstaande zeer veel bittere waarheid behelze? Wij zeggen *veel* waarheid; want het ligt als in den aard van zulke algemeene en veelomvattende oordeelvellingen, dat de omtrekken veelal te scherp geteekend worden, en er wel eens overdrijvingen, en grootere of kleinere onregtvaardigheden, ontstaan. Van dit gebrek zijn vele voorstellingen van den Heer BRANDES gansch niet vrij. Hij schijnt ons de groote gebeurtenissen, welke op den tijdgeest krachtig werkten, met eene zekere gemelijkheid, altijd van de donkere zijde te beschouwen, blijft meestal eeniglijk staan bij de nadeelen van dezelve, zonder op de voordeelen te letten, en vermoeit door zijnen onophoudelijk klagenden toon. Hij vindt het ideaal van den tijdgeest, dat in zijnen boezem woont, nergens, en het minst in de laatste jaren der vorige Eeuwe,

ver-

verwezenlijkt; maar men mag met reden twijfelen, of er wel ooit een tijdvak in de geschiedenis van 't menschelijk geslacht geweest zij, of komen zal, waarmede hij op *zijn* standpunt te vrede zijn zoude. Wij vergenoegen ons met deze algemeene aanmerking, die de denkende Lezer op de bedoelde bijzonderheden zal weten toe te passen, dewijl eene uitvoeriger ontwikkeling van dezelve ons de grenzen eener beoordeeling zou doen overschrijden. Verre zijn wij er echter af, om aan dit werkje den verschuldigden lof te weigeren. Neen; het behoort buiten tegenspraak tot de merkwaardige schriften van dezen tijd; het getuigt van eene diepe kennis der zaken, door den Schrijver behandeld; het kenmerkt deszelfs warmen ijver voor menschenheil, en is met een' waarlijk wijsgeerigen geest en krachtige welsprekendheid geschreven. Offchoon voornamelijk op Duitschland toepasselijk, behelst het echter zeer vele aanmerkingen, welke ook in ons Vaderland met ijver verdienen behartigd te worden.

Jammer is het, dat de Vertaling op vele plaatsen ontsierd is door grove sporen van het oorspronkelijk taaleigen, zoowel in de schikking der zinsneden, als in de overbrenging van sommige woorden. Ter staving dienen de volgende bewijzen: *waardeschatting* — *ononderbroken* — *betrekt zich* — *verschillendheden* — *ontsprongen* — *overheerende krijg* — *voorgeworpen* — *voortrekbare* — *beschaaren* — *aangrepen* — *lijdendheid* — *aanstreek*. Op sommige plaatsen heeft de Vertaler den zin van 't oorspronkelijke niet gevat, waarvan in 't bovenstaande uittreksel blijk voorhanden is. Vreemd zijn de zelfstandige naamwoorden *ten nutte making* — *in orde houding* — *toepasselijkmaking* en vele soortgelijken; en oneigen is de meermalen voorkomende woordvoeging, *bejammerene naaktheid deszelfs*, *in de eerste tijden deszelfs*, enz. Wij maken den Vertaler op eenige zijner gebreken opmerkzaam, ten einde hij naauwkeuriger toezie, zoo hij het mogt ondernemen, om ook het laatste werk van den Heer BRANDES in onze taal over te brengen, dat als het vervolg van het aangekondigde geschrift moet worden beschouwd. De titel van dat werk is: *Ueber den Einfluss und die Wirkungen des Zeitgeistes auf die höhern Stände Deutschlands*. Hanover bei den Gebr. Hahn. 1810.

Zamenspraken over de Scheikunde, waarin de Grondbeginselen dezer Wetenschap op eene eenvoudige wijze voorgedragen en met Proefnemingen opgehelderd worden. Naar de laatste Uitgaaf uit het Fransch vertaald door C. VAN BAALEN, *Medicinae Studiosus. Met Platen en Aanteekeningen. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* Immerzeel en Comp. 1810. *In kl. 8vo. 466 Bl.*

Eenvoudigheid en duidelijkheid zijn de kenmerken dezer Zamenspraken, welke hier acht in getal zijn, en tusschen eene Moeder en twee Dochters worden gehouden; zij hebben de algemeene grondbeginselen der Scheikunde in de eerste ten onderwerp; in de tweede en derde wordt over licht- en warmtestof, in de vierde over de eigenaardige, verborgene en scheikundige warmte, in de vijfde over de zuur- en stikstof, in de zesde over de waterstof, in de zevende over de zwavel en den phosphorus, in de achtste over de koolstof gesproken. Zij worden voorts door acht Platen begeleid; den pyrometer, den thermometer, PICTETS toestel ter terugkaatsing der warmtestof, de luchtpomp, den toestel ter bereiding der zuurstoflucht, dien ter bereiding en opvanging der waterstoflucht, de opheffing van de zwavel, den eudiometer, de ontleding van het water door de koolstof, benevens den toestel ter overbrenging van luchtsoorten uit een ontvanger in eene blaas voorstellende, — en zijn voorzien van Aanteekeningen, gedeeltelijk van den oorspronkelijken Engelschen Schrijver, van den Franschen Overzetter en van den Hoogleeraar DELARIVE, en eindelijk die van den Hollandschen Vertaler. — Waarom nu de Schrijver de sprekende personen, en vooral die persoon, welke onderwijs geeft, als meisjes en vrouw heeft doen voorkomen, begrijpt Rec. niet. Zal daardoor de belangstelling in de Zamenspraken kunnen vermeerderd worden? Of moet het liever als een wenk worden aangezien, dat zij, die eenmaal door huisselijke bekwaamheden en wezenlijke huishoudkennis het geluk des mans moet uitmaken, zich ook op de kennis der Scheikunde moet toeleggen? Waarlijk, om als eene Mevrouw B. over deze zoo uitgebreide wetenschap te kunnen redekavelen, daartoe behoort al vrij wat oefening; en wij zouden gelooven, dat, voor meisjes en vrouwen, de tijd, die daaraan noodwendig moet

moet besteed worden, doelmatiger zou kunnen worden aangewend; zonder dat daarom Rec. de schoone Kunne met geene andere kundigheden zou willen versierd zien, dan die, welke zich tot de keuken en de naaikamer bepaalden. Eene algemeene kennis der Scheikunde en hare voorwerpen oordeelt hij voor haar geenszins overtollig. Aan den anderen kant, echter, moet men daarbij de grenzen niet overschreden, en alzoo die kennis niet tot zoodanige voorwerpen uitstrekken, welke alleen belangrijk zijn voor den man, die zich opzettelijk aan de beoefening dezer wetenschap moet overgeven. En voor den zoodanigen zullen deze Zamenspraken niets nieuws bevatten; terwijl wij al wat eenigermate aan den lust des onderzoeks, of aan de vermeerdering der kundigheden, bij mingeoefenden of bij het vrouwelijk geslacht, voldoen kan, reeds volledig in de Werken van den verdienstelijken UILKENS, of in het Natuurkundig Schoolboek van den zoo bekwamen BUYS, beiden door de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* bekroonde Geschriften, behandeld vinden. — Rec. voedt alzoo billijken twijfel, of de Uitgever, die van zijne zijde door eene allezins goede uitvoering zich zoo wel heeft gekweten, bij de uitgave dezer Zamenspraken, waarvan nog twee Deelen moeten volgen, zijne rekening wel zal vinden; en het doet hem ook zijnenthalve leed, dat onpartijdigheid hem geene gunstiger beoordeeling veroorloofde. De Vertaling is Rec. vrij goed voorgekomen.

Wandelingen en kleine Reizen door sommige gedeelten van het Vaderland, *door* H. POTTER. *IIde Deel. Met Platen. Te Amsterdam*, *bij* A. B. Saakes. 1809. *In gr. 8vo.* 357 *Bl.*

Bij de uitgave van dit IIde Deel van des Eerw. POTTER's *Wandelingen en kleine Reizen* behoeven wij ons niet lang op te houden, daar op hetzelve de meeste onzer aanmerkingen over het Iste Deel mogen worden toegepast (*). Ook zou men kunnen twijfelen, of wel een oppervlakkig Schrijver, die meer daar op uit schijnt, om met zijnen arbeid voordeel, dan wel eigenlijken roem te behalen, eene naauwkeurige beoordeeling verdiene en ook zelf

(*) Zie *Lett. voor* 1809. D. I. bl. 288.

zelf wenſche van zijn Werk, dat, niet ongelijk aan eene ſchilderije, in haast opgemaakt, weldra wordt overgezien en in zijne waarde gekend. Laat een onkundig oog zich daarbij vergapen aan verſcheidenheid van kleuren en eenige gevalligheid van ſchakering, den meer ervarenen, echter, behaagt dat bonte *coloriet* geenszins, en zekere losheid van zwier belet hem niet, het gebrekkige der ſtoffaadje, of de misſlagen tegen de regelen der doorzigtkunde, ſpoedig te ontwaren. Maar ſchoon wij niet hoog loopen met dit geſchrijf van den Heer POTTER, of blind zijn voor menigerlei onnaauwkeurigheid, losheid en leemten, welke wij daarin aantroffen, daar is een aantal Lezers, die enkel uit tijdkorting een boek in handen nemen, aan welken hij gewis behagen zal. De zoodanigen, geeuwende, wanneer het op denken aankomt, bij eenen waarlijk belangrijken- en nuttigen Schrijver, zullen hier ſtoffe tot onderhoud vinden, voor hunnen geest niet onaangenaam, die zich van het rondzwerven verpoost, bij het niet ſchaars tusſchen ingevlochten Mengelwerk. Zonder zich, in hunnen leunſtoel gezeten, eenigzins te vermoeijen, zonder hunne veelal ledige herſenen te kwellen met lastig nadenken, mogen zij den Eerw. POTTER vergezellen op zijne Wandeling, eerst van Dokkum over Leeuwarden door *een gedeelte der Vrieſche Zevenwouden, en het Landſchap Drenthe*; daarna bij eene vroegere, door hem gedaan kort vóór zijn vertrek naar de kusten van Afrika. Bij deze zal het Vignet op den titel, het Dorpje *Peins*, 's Mans toenmalige ſtandplaats, verbeeldende, hun behulpzaam zijn, om zich voor te ſtellen, van waar hij zijnen togt begon, dien hij, nu en dan eenen zijdelingſchen uitſtap doende, over de Steden *Bolsward*, *Workum* en *Hindelopen*, vervolgde door *de Zuidwestelijke gedeelten van Vriesland* tot de Lemmer. Evenwel vandaar met hem terugvarende op *Sloten*, *Sneek*, en met de Jaagſchuit naar *Leeuwarden*, ſtaan zij niet, gelijk POTTER, bij *Ritzumerzijl*, maar over de *Schenkeſchans* uitgezet te worden aan de trekvaart, om naar *Peins* weder te keeren. Eindelijk niet onvoldaan misſchien over 's Mans aanprijzing en teekening der ſchoone natuur, moge het hun gelusten, nogmaals met POTTER, van zijne laatſte woonplaats bij Amſterdam, te wandelen *naar Muiderberg en het Gooiland*. En ziet daar ons met hun aan het einde gekomen van dit Boekdeeltje.

Wij, evenwel, die mogelijk wat naauwer toezien dan het gros der Lezeren, hebben, onder het wandelen met

POTTER, hier en daar eenen steen des aanstoots, die ons deed struikelen, elders miswijzingen ontmoet in zijne opgegeven waarnemingen, waardoor ons geloof in den Reiziger op nieuws verzwakt werd; en leed was het ons, dat hij, die *Vriesland* doorkruiste, het oudheidkundige en meest opmerkelijke in steden en plaatsen aanteekende, naauwelijks iets, behalve de namen, van *Harlingen* en *Franeker* in zijn verslag heeft aangehaald; hoezeer hij, in de nabuurschap dier steden gewoond hebbende, voorzeker ook daarvan, om een bekwaam geheel te leveren, uitvoeriger had kunnen en moeten spreken, met achterlating van andere, weinig of niets ter zake doende, uitweidingen. Maar het werkje nemende, zoo als de luim des Schrijvers ons dat gegeven heeft, kunnen wij niet ontveinzen, dat de geest, om bij wijlen de waarheid naar zijnen lust, en niet met juiste trekken af te schetsen, ons, gelijk voorheen, op nieuws gehinderd heeft. Dus schemerde ons het gezigt, toen ons zijn Eerw. vergde, op den afstand van 3 of 4 uren gaans, van het Kerkhof te *Schalzum*, „de torens van Bolsward en de om die stad gelegene „groote en kleene dorpen" waar te nemen, „die *alle*, „zegt hij, (bl. 153.) in eene verbazende uitgestrektheid „voor hem lagen, van *Leeuwarden* tot aan de uiterste „westelijke einden van *Vriesland*. Welk een gezigt!" maar ook, welk eene vergrooting! of waren dan hier, gelijk elders, geene voorwerpen in den weg, waar achter vele dorpen en torens schuil lagen?

Ook twijfelen wij, of de *Amsterdammer* wel toestemmen zal, dat aldaar veelmalen, zoo niet doorgaans, de *Zomeravond* „het akelig gezigt oplevert van op straat „stervende ongelukkige of bezwijkende ellendigen, of „door rijtuigen verbrijzelden."— Van *Muiderberg* gewagende, waar POTTER den nacht vertoefde, kunnen wij ook kwalijk in hem verschoonen, dat hij geenen tijd uitzuinigde, om de zeldzame *Echo* te bezoeken, die aldaar op *Rustrijk* gevonden wordt. Dan toch had hij niet op eene bloote herinnering aan MARTINET's *Katechismus der Natuur* daarvan behoeven te gewagen; of wel, door zich in de opgave omtrent dat zonderling verschijnsel te vergissen, *gelijk hij doet*, eene doorslaande proeve te geven van zijne losheid en kleenen lust tot eigen onderzoek van merkwaardigheden (*).

Om-

(*) Verg. MARTINET's *Katechismus der Natuur*, D. IV. bl. 374.

Omtrent den schrijfstijl, eindelijk, of liever wijze van voordragt, en inkleeding zijner reize, zullen wij niet gestreng zijn in ons oordeel; offchoon het ligt valt op te merken, dat de *eenzelvigheid* zijner beschrijvingen en schetsen der schoone, of min gevallige, land- en zee-gezigten, met veelal gelijksoortige uitweidingen daarover, hem, die zoo druk de pen voert, wel eens tot herhalingen moet brengen, laat het zijn in eenigzins verschillende bewoordingen. Daar nogtans deze soort van *Herveiaansche* bespiegelingen zijn nut heeft en aan velen behaagt, willen wij ons daar tegen niet krachtig verzetten. Alleen het inmengsel van boerterij met zaken, die geene ten toonstelling verdienen, of ook door zekere vroomheid der Vaderen bij het Volk geheiligd zijn, mishaagde ons, bijzonder in eenen Man, die als Leeraar van den Hervormden Godsdienst bekend staat en plegtig optreedt. Kwalijk mag het dus door den beugel, dat hij (bl. 58) schertsend uitweide over de huisvesting, die voormaals in Vriesland aan de Predikanten en Ouderlingen, tot de Synodale Vergaderingen afgevaardigd, vergund werd, niet bij de burgers der plaatse, gelijk hij zegt, maar bij de ledematen der Kerk. En zoo wij het bezigen van het woord *inkwartieren* in dezen verschoonen konden, mishaagde ons nogtans zijne half spottende voordragt der gezegde herbergzaamheid, niets minder dan welvoegende in eenen Leeraar, die van dezelve erkent eenmaal ondervinding gehad te hebben. Maar geheel zijn wij verontwaardigd over 's Mans aanmerkingen en laffe, dan tevens ergerlijke, jokkernij bij de aanhaling van een vierregelig versje, dat naauwelijks waardig is om overgeschreven en gedrukt te worden, hoezeer het uitgehouwen sta boven den ingang der Kerk te Hindelopen. Ziet hier echter de rijmelarij:

Des Heeren woord	Komt daartoe met hoopen
Met aandacht hoort,	Als Hinden loopen.

Even-

374, met POTTER, die zegt, „ dat deze *echo* zoo hij *meent* tot zevenmalen herhaalt;" hetwelk MARTINET aanteekent van eene *andere* in Gelderland op de Hofstede *de Poll*, bl. 369.

Evenwel verdiende deze, zullen wij zeggen vrome, of liever ouderwetsche, althans *onnoozele* toespeling op den naam der stad, geenszins die scherpe boerterij, waarin zich POTTER toegeeft. Althans zijne uitbreiding van de vergelijking buiten de *zekere* bedoeling van het gemelde opschrift; zijn gewagen van „ *springende* domi„ nees, *springende* ouderlingen, en andere, als *hinden* „ *loopende* of *springende* kerkgangers," en wat dies meer zij, is in onze oogen nagenoeg even laf en ongezouten, als het rijmpje. Daarvan laat zich, uit aanmerking der tijden, zeggen: *Simplicitas proavûm digna favore fuit.* Maar hoe men het gewawel van onzen POTTER voor gezond vernuft en aardig kan uitventen, gelijk door eenen onzer Ambtsbroeders Recensenten onlangs geschied is, gaat boven ons begrip. Wij dulden zulke beuzelarije niet in den tijd, waarin wij leven, en omtrent zaken, die in eenig hoe flaauw verband staan met het Godsdienstige.

Trouwens laten wij van zijn Eerw., die zich buiten het Vaderland gevestigd heeft, ons afscheid nemen, met den wensch, dat hij in genoegzaam ruime omstandigheden verkeeren moge, om de drukpers niet noodig te hebben, als een middel van bestaan; vermits wij alsdan óf geene óf beter bewerkte voortbrengselen van zijne hand te gemoet zien, dan hij tot hiertoe ons aanbood. Alleen staat ons nog te zeggen, dat, behalve met een Vignet op den titel, waarvan wij melding maakten, dit Deel met een *drietal* niet kwalijk uitgevoerde Plaatjes versierd is, waarop een Gezigt van *Oudeboorn* en het *Heerenveen*, der *Hunnebedden te Eext* en *Meppel*, alsmede van *Muiderberg* en *'s Graveland*.

HOMERUS, *vertaald door* F. E. TURR. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* Immerzeel en Comp. 1810. *In gr. 8vo.* 420 *bl.*

Op een tijdstip, dat een voortdurende Oorlog het lot van vele Natiën in de waagschaal stelt, en de aandacht van duizenden tot zichzelven en tot hun Vaderland bepaalt, is inderdaad een zeer merkwaardig verschijnsel de voortgaande bloei der Letteren, en bepaaldelijk de zorg, in Frankrijk, Duitschland en Holland, aan de twee voor-

naamste Dichters der Oudheid, Homerus en Virgilius, toegewijd. Zoo immer iets den echten smaak kenmerkt, dan is het de beoefening van deze Dichters, om, bij een oorspronkelijk gevoel, van hun alle die eenvoudigheid en sieraden af te zien, welken de kunst van voorstelling aan de hand geeft. Op deze wijze verklaart zich gereedelijk de bemoeijing van Geleerden en Dichters, om alles op te sporen, wat den oorsprong, de echtheid en den geest, dier werken kenmerkt, de twijfelingen dien aangaande op te heffen, en in de verschillende volks-talen over te gieten. Doorgaans, echter, geschiedde de navolging zelve in vers-maat, bij de Engelschen, Franschen en Hollanders in rijm, en dezelve bleef alzoo een kunstmatige arbeid. Aan niemand viel het bijkans in, om de gemelde Dichters in onrijm te leveren, ten behoeve van hun, die de oude talen niet verstaan, en dus niet wel konden beoordeelen, in hoe ver de oorspronkelijke schoonheid bij de navolging was bewaard gebleven: welke onzekerheid nog te grooter was, omdat de meeste nasporingen of ophelderingen zelve in het Latijn geboekt waren. Het is onze Landgenoot, de Heer TURR, die zich tot dezen arbeid heeft verledigd. Hij levert ons, in dit Eerste Deel, de eerste twee Zangen van den Ilias, niet verduitscht naar onzen tegenwoordigen, meer verfijnden smaak, in eenen geestrijken zin, maar volgens de letter, zoo als de Dichter zelf, vóór drieduizend jaren, dacht en schreef: en deze overzetting is ons, bij vergelijking, gebleken, in alle opzigten getrouw te zijn, zoodanig zelfs, dat de, bij Homerus geliefkoosde, bijvoegelijke naamwoorden der Grieksche taal, om de karakters van personen en zaken, door verdubbelde zamenstelling, uit te drukken, even zorgvuldig zijn overgenomen.

Maar het was voor den Heer TURR niet genoeg, slechts eene getrouwe vertaling te leveren, hoe gewigtig zulk eene taak reeds op zichzelve mogt wezen. Neen; ook ten behoeve van Ongeleerden, die minder met den geest van Homerus Dichtstuk bekend zijn, houdt hij eene *Nalezing* van elken Zang, waarbij hij het onderwerp, (den Trojaanschen Oorlog om de vervoering van Helena, Gemalin van Koning Menelaus, door Paris,) volgens de eenvoudigste zamenstelling, van vers tot vers opgeeft, doorweven met de opheldering van alle gevoelens, begrippen, godsdienstige, staat- en letter-kundige wijzigingen, welke in het oorspronkelijke werk, naar tijd en plaatselijke gelegenheid, voor-

voorkomen; zoodat, langs dezen weg, ook het zedelijke doel van dit oude Heldendicht (de onheilen, namelijk, die voor een Volk uit de verdeeldheid van deszelfs Opperhoofden voortvloeijen,) allerwegen in het oog ſtraalt.

Dan, nog ſterker beveelt zich des Overzetters arbeid, door de bijvoeging van *Aanteekeningen* op elken Zang, waarin dat alles voorkomt, wat en door hemzelven, en door vroegere Geleerden, is aangemerkt, ter opheldering van den tekst, zoo ten aanzien van woorden en uitdrukkingen, dichterlijke beelden en ſieraden, gewoonten en zeden, aardrijkskunde en geſlachtrekening enz., en waardoor dus de echte zin van het Dichtſtuk in alle deszelfs kracht en klaarheid wordt aan het licht gebragt.

Boven alles belangrijk, echter, is de Inleiding tot deze Vertaling, in welke gehandeld wordt *over Homerus en zijne Schriften.* Aanmerkelijk is alhier de rijkdom van voorſtellingen, dienende ter ontvouwinge en ſtavinge van alles, wat den perſoon en de lotgevallen betreft van Homerus; den tijd, waarin hij leefde; de wijze, hoe hij tot zulk eene hoogte heeft kunnen ſtijgen; het gebruik, dat hij van den Godsdienst zijnes tijds gemaakt heeft; de wijze hoe en het oogmerk, waartoe hij dichtte, en inzonderheid de beeldſpraak, welke door den goddelijken Dichter is gebezigd, bij welke de geleerde Vertaler — en, zoo ons dunkt, op zeer duchtige gronden, — beweert, dat, in de Goden van Homerus, geen ſterre- natuur- noch bovennatuurkundig, noch godsdienſtig ſtelſel van zijnen tijd, maar de zinnelijke voorſtelling van de handelingen, driften en hartstogten der menſchelijke ziel zelve gelegen is; in één woord ter opheldering van alles, wat tot de echtheid en het juist verſtand van dit ſtuk der grijze oudheid, ook voor het tegenwoordige gebruik, noodig is.

Na deze korte opgave van datgene, waardoor zich deze Vertaling van Homerus onderſcheidt, mogen wij niet ſlechts de zoodanigen onzer Landgenooten, welken het lot der opvoeding de kennis der oude talen weigerde, en die echter in zich den lust vinden, om hunne aangeleerde kennis uit te breiden, maar onze ganſche Hollandſche Letterkunde geluk wenſchen met het bezit van een Werk, waarin alles vervat is, wat Geleerden van vroegeren en lateren tijd omtrent Homerus dachten en ſchreven; een Werk, welks wedergade — het zij zonder vleijerij gezegd! — niet ééne hedendaagſche Natie of taal bezit; dat alzoo den roem vernieuwt, dien onze Vaders eenmaal in het gebied der

der Letteren zoo regtmatig hadden verworven, en dat wij, als een nationaal klasfiek Werk, van harte gaarne aanbevelen. Wij verheugen ons in de gunftige aanneming, welke Zijne Majefteit de Koning, als ijverig voorftander der Letteren, aan dit gefchrift van den Heer TURR heeft gelieven te fchenken, en wenfchen den Schrijver alle gelegenheid ter ijverige voortzettinge, als de uitgelezenfte vrucht van ledige uren, welke voor hem en anderen kunnen dienen ter verzachtinge van teleurftellingen en grieven. — Ook verblijden wij ons in den keurigen letterdruk en in het kunstkeurige afbeeldfel, welk ons de ftift van den Heer R. VINKELES, op het titelblad, geleverd heeft.

Liederen van ANAKREON *en Treurzang van* MOSCHUS *bij den dood van Herder* BION. *Uit het Grieksch, in de oorfpronkelijke maat, in het Nederduitsch gebragt door Mr.* G. DORN SEIFFEN, *Praeceptor aan de Latijnfche Schole te Utrecht. Amfterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. 1809. *In kl.* 8*vo. Bl. XXVI,* 95.

De Heer DORN SEIFFEN, aangemoedigd door de goedkeuring, waarmede zijne vertaling eeniger Lierzangen van HORATIUS, in de oorfpronkelijke maat, ontvangen is, geeft thans eene eerfte proeve van eene dergelijke behandeling der *Griekfche* Dichters. Na dit in de *Voorrede* aangemerkt te hebben, fpreekt de Heer DORN SEIFFEN vervolgens over ANAKREON's leven, genie en dichterlijke verdienften; over zijne vertaling, en wat hij zich daarbij heeft voorgefteld; en eindelijk een enkel woord over MOSCHUS. Dit alles is fraai gefchreven, en, bijzonder dat gedeelte, wat over ANAKREON handelt, der lezing en herlezing overwaardig.

Met regt heeft de Heer DORN SEIFFEN niet alle de Liederen, die op den naam van ANAKREON gaan, vertaald, maar eenigen, die ontwijfelbaar niet van hem zijn, weggelaten; waarbij de *Nederlandfche* Lezer niets verliest. Zelfs dunkt ons, dat er nog meer had kunnen wegblijven, b. v. het 24 en 25 Lied, die even zeker niet van ANAKREON zijn.

Wij hebben de vertaling naauwkeurig met het *Grieksch* vergeleken, en moeten erkennen, dat dezelve zeer getrouw, ja op de meeste plaatfen woordelijk is; zoodat de Heer DORN SEIFFEN zijn oogmerk gelukkig heeft bereikt. En hoe men ook over deze foort van vertalingen van oude Dichters in het algemeen denken moge, (gelijk wij het daarin met den Heer DORN SEIFFEN niet eens zijn, en liever van Dichters eene dich-

dichterlijke vertaling hebben, naar ons taaleigen ingerigt, terwijl wij voor het oogmerk, door hem bedoeld, eene overzetting in proza zouden verkiezen,) dit is zeker, dat in ANAKREON, en bijzonder bij de bekwaamheid van den Heer DORN SEIFFEN, aan beide de begeerten, namelijk om eene getrouwe, en om eene dichterlijke vertaling te hebben, kan voldaan worden en bij dezen werkelijk voldaan is. Veel helpt hiertoe, dat het oorspronkelijke *metrum* kan schijnen bewaard te zijn, zonder dat men buiten onze gewone klimmende en dalende maat, of dus genoemde *Jamben* en *Trocheën*, behoeft te gaan. Ook zijn wij aan het rijmelooze in deze soort van verzen sints lang tamelijk gewoon geworden.

Tot eene proeve deelen wij de vertaling van twee der schoonste Liederen mede. Het eerste is het *derde Lied.*

OP EROS. (*)

Eens omtrent den middennachttijd,
Wen reeds 't Beergesternte wentelt
Langs de hand des Berenwachters,
En verwonnen door vermoeidheid
Al 't geslacht der menschen sluimert;
Stond op eenmaal Eros bij mij
Aan de klink der deur te ram'len.
Wie klopt aan de deur, dus riep ik?
Komt gij mijne dromen storen?
Eros zeide: doe slechts open,
'k Ben een jongsken, wil niet vrezen,
Maar ik ben doornat, en dwaalde,
Daar 'k deez' nacht het maanlicht miste.
'k Hoorde dit met mededogen,
En ontstak terstond mijn lampje,
'k Open, en zie wel een jongsken,
Doch het droeg een' pijlenkoker,
En een' boog, en 't was gevleugeld;
'k Zette bij den haard het neder,
Koesterde met mijne handen
Zijne handjes, en het water
Drukte ik uit zijn natte lokken.
Toen de kou nu was geweken,
Zei hij; kom laat ons den boog nu
Eens beproeven, in hoeverre
't Natte peesje heeft geleden;
Hierop spant hij, en treft midden
Mij in 't hart (†) als eene horsel.

Hij

(*) Amor, de liefdegod.

(†) Gr. ἧπαρ, de lever; de Ouden hielden deze voor de zitplaats der liefde.

Hij fprong op, en lagchte luidkeels,
Juicht met mij, gij gastvriend, zei hij:
Onbefchadigd is mijn boog wel,
Maar uw hart zal fmarte voelen.

Het tweede is het *negende Lied.*

OP DE DUIF.

Beminnenswaardig duifje,
Van waar? Van waar toch vliegt ge?
Van waar verfpreidt en ademt
Gij, door het luchtzwerk vliegend,
Zovele lekk're geuren?
Wie zijt ge? — Wat verrigt ge? —
Anakreon verzond me
Tot den alom beminden
Bathyllus, die een ieder
Tans aan zich weet te boeijen.
Voor een klein minneliedje
Verkocht mij Cytheréa:
Anakreon bewijs ik
Zo ongemene dienften,
En ik ben nu, gij ziet het,
Befteller zijner brieven.
Ook zegt hij, dat hij fpoedig
De vrijheid mij zal fchenken,
Doch ik, fchoon hij me vrij laat,
Blijf echter bij hem dienen;
Want wat geef ik om 't vliegen,
Langs bergen en langs beemden,
Slechts veldgewasfen etend.
Nu toch eet ik de fpijze,
Die 'k pik uit de eigen handen
Van mijnen lieven meester.
Ook geeft hij mij te leppen,
Den wijn, dien hij zelf nuttigt;
En na het drinken fpring ik,
En dek met mijne wiekjes
Anakreon, mijn' meester.
Wen 'k rusten wil, dan leg ik
Mij op zijn citer neder.
Daar hebt gij 't al, ga henen,
Mijn goede vriend, gij hebt mij
Meer dan een kraai doen fnappen.

Indien men van eenigen dezer Liederen zeker zijn kan, dat zij ANAKREON tot Dichter hebben, dan kan men zich ten

aan-

aanzien dezer twee daarvan volkomen overtuigd houden.

Wij zullen hier eenige weinige aanmerkingen laten volgen, niet om op den Heer DORN SEIFFEN, uit welke oorzaak dan ook, te vitten, maar om te toonen, dat wij inderdaad zijn' arbeid naauwkeurig hebben nagegaan. Vooraf moeten wij echter te kennen geven, dat, indien de Heer DORN SEIFFEN wederom lust mogt hebben, om tegen onze aanmerkingen eene *Antikritiek* te schrijven, wij dezelve wederom onbeantwoord zullen laten.

In het *derde Lied* van ANAKREON, welks vertaling wij tot eene proeve hebben opgegeven, leest men, bl. 9. reg. 5.

> *Maar* ik ben doornat, en dwaalde —

Voor dit nadrukkelijke *maar* is geen grond in het oorspronkelijke, daar δὲ achter βρέχομαι louter tot verbinding der woorden dient. De regel, die op den aangehaalden volgt:

> Daar 'k deez' nacht het maanlicht miste —

is geheel niet in den geest en de manier van den oorspronkelijken Dichter, maar heeft al het voorkomen van eene stijve vertaling, zonder het voordeel te hebben van getrouw te zijn.

In hetzelfde Lied, bl. 9, vinden wij, regel 9 en 10.

> 'k Open, en zie *wel* een jongsken,
> *Doch* het droeg een' pijlenkoker —

Hier is het μὲν te veel gedrukt, dewijl in het *Grieksch* niets is, 't welk tot dien nadruk aanleiding geeft. Daarom heeft de Heer DORN SEIFFEN er zijn *doch* ook bij moeten doen, terwijl het oorspronkelijke hetzelve niet heeft. — Aan het slot van dit Lied is even zeer op μὲν gedrukt. Wij lezen toch:

> Onbeschadigd is mijn boog *wel*,
> *Maar* uw hart zal smarte voelen.

Wij gelooven niet, dat de *Grieksche* Dichter zulk eene bepaalde tegenoverstelling bedoeld heeft. Het μὲν en δὲ onderscheidt toch veelmeer in het *Grieksch* de deelen eener *periode*, dan dat het door *wel* en *doch*, of zelfs in het *Latijn* door *quidem* en *sed*, *vero*, of *autem*, altijd naauwkeurig genoeg zou kunnen worden uitgedrukt.

Lied 4. bl. 11, en verscheidene andere plaatsen, alwaar in het *Grieksch* gelezen wordt εἰς ἑαυτὸν, zet de Heer DORN SEIF-

SEIFFEN dit opschrift over: *de Dichter tot zichzelven*; dit moet zijn: *de Dichter van* of *op zichzelven.* Nergens is dit tastbaarder, dan in het *zestiende Lied*, 't welk begint:

Gij zingt den krijg van Theben —

Wanneer hier de Dichter tot zichzelven spreekt, dan is die *Gij* zeker ANAKREON; en dit bedoelde de Dichter toch niet. Aan den misslag, dien de Heer DORN SEIFFEN hierin begaan heeft, schrijven wij een tweeden toe, die ons in het 12 *Lied*, bl. 20, is voorgekomen. Aldaar lezen wij:

Anakreon! de meisjes
Verklaren u voor grijsaard;
Neem eenen spiegel, enz.

Hier spreekt inderdaad de Dichter *tot zichzelven*, terwijl hij in het *Grieksch* alleen *van zichzelven* spreekt, en de titel dus, gelijk van vele andere *Liederen*, alwaar in het *Grieksch* εἰς ἑαυτὸν gelezen wordt, had behooren te zijn: *de Dichter op zichzelven.* Nog hebben wij eene kleine aanmerking tegen het opschrift van het *negende Lied*, bl. 17: *op de duif*; dit moet zijn: *op eene duif.* In het *Grieksch* toch wordt gelezen: εἰς περιστερὰν, niet: εἰς τὴν περιστερὰν.

De Heer DORN SEIFFEN heeft, volgens zijn eigen zeggen, meestal de uitgave van FISCHER gevolgd. Op enkele plaatsen had hij liever BRUNK en VAN REENEN moeten volgen. B. v. *Lied* 15, bl. 25. de vijf laatste regels waren beter onvertaald gebleven, en zijn door BRUNK en VAN REENEN, als waarschijnlijk onecht, tusschen twee haakjes geplaatst. — *Lied* 17, bl. 28. heeft BRUNK, en na hem VAN REENEN, uit Handschriften, deze twee regels in den tekst gevoegd:

Καὶ Μαινάδας τρυγώσας·
Ποίει δὲ ληνὸν οἴνου — —

Deze regels komen ons volstrekt noodzakelijk voor. Men leze slechts deze vertaling in proza: *snijd* (liever *maak*) *mij op denzelven een wijnstok met zijne ranken, en Bacchanten, de druiven lezende. Maak mij ook eene wijnpers, en* EROS *en* BATHYLLUS enz. Nu voelt zelfs de niet letterkundige Lezer, dat deze twee regels ter voltooijing der schilderij, of van het beeldwerk des bekers, onontbeerlijk zijn. — *Lied* 19, bl. 29, reg. 3:

Drinkt niet de zee de *dampen*?

Hier

Hier heeft de Heer DORN SEIFFEN zeker de oude lezing:

Πίνει θάλασσα δ' αὔρας·

gevolgd. Beter ware het geweest, met BRUNK en VAN LEENEN, de gisfing van een' geleerde te volgen:

Πίνει θάλασσ' ἀναύρους·

en te vertalen:

Drinkt niet de zee de *stroomen*?

Doch de vijf eerste regels van dit Lied hadden niet vragende moeten uitgedrukt worden. Voor eene vertaling, zoo als de Heer DORN SEIFFEN zich voorstelt te geven, en ook werkelijk op de meeste plaatsen geeft, bevat zulk eene verandering der *tournure* te veel vrijheid en afwijking van het oorspronkelijke.

De vertaling van den *Treurzang* van MOSCHUS heeft ons min behaagd, hoe getrouw en in hare soort uitmuntend die over het geheel ook zij. Wij kunnen nu eens voor altijd geene dus genoemde *Hexameters* verdragen. Doch, de twist over het al of niet aannemelijke derzelven in onze taal daargelaten, dan vragen wij nog, of zulke verzen verschoonlijk zijn, als:

Bloemen verwelkt ook gij nu op uwe treurende stelen;

En:

Herder Bion is niet meer; met hem is het veldlied — —

Indien men onderstellen mag, dat wij (zonder verwaande vergelijking) in onze Dichtkunde de eeuw van AUGUSTUS of bereikt hebben of nabij zijn, dan zetten dergelijke kreupele verzen ons in eens tot den tijd van ENNIUS terug. Doch genoeg hiervan: hoe weinig wij ook met den Heer BILDERDIJK in den haat tegen alles, wat *Hoogduitsch* is of heet, deelen, hopen wij echter, dat de Hemel onze Natie voor dien wansmaak van kreupele navolging der oude *metra* genadig zal bewaren!

De uitvoering van dit Bundeltje is vol smaak.

Puntdichten van P. G. WITSEN GEYSBEEK. *IIIde Boek. Te Amsterdam, bij* P. G. en N. Geysbeek. *In gr. 8vo.* 96 *Bladz.*

De Heer WITSEN GEYSBEEK berigt het publiek, dat het genoegen, waarmede deze kleinigheden, over het algemeen, bij zijne Landgenooten ontvangen zijn, en inzonderheid het vereerend aanzoek, hem van onderscheiden kanten, zoo schriftelijk als mondelijk, gedaan, om dit werk nog verder voort te zetten, ondersteund door een grooter aftrek, dan waarmede hij zich had durven vleijen, hem bewogen heeft, om nog *drie Boeken*, mede ieder van honderd stuks Puntdichten, te leveren, die dan ook zoo spoedig mogelijk zullen volgen.

Offchoon wij de *twee eerste Boeken* dezer Epigrammen, die de Schrijver *kleinigheden* noemt, inderdaad met genoegen ontvangen hebben, en den Hr. WITSEN GEYSBEEK hebben aangemoedigd, om zich verder aan dit vak toe te wijden, kunnen wij echter niet ontveinzen, dat het besluit, om nog *zoo spoedig mogelijk* een driehonderdtal Puntdichten te leveren, ons eenigzins heeft bevreemd en niet aangenaam was. Wij dachten aan het: *sat cito, si sat bene!* Immers, hangt het welslagen in deze soort van poëzij voornamelijk af van een gelukkig oogenblik en de gunstige luim des Dichters, kan men dan wel verwachten, dat driehonderd stukken, *spoedig vervaardigd en spoedig geleverd*, alle voortreffelijk zullen wezen? Wanneer men een arbeid, als deze, tot dagwerk verlaagt, dan moet het aan het toeval worden toegeschreven, zoo er iets goeds ten voorschijn komt. —— Doch het is misschien niet zeer welvoegelijk, dat wij dus over voortbrengselen spreken, die nog niet aan ons oordeel onderworpen zijn, en het zal ons tot een wezenlijk genoegen verstrekken, door de stukken zelve overtuigd te worden, dat wij ons in onze verwachting bedrogen hebben, en dit alsdan te kunnen erkennen.

De Hr. WITSEN GEYSBEEK zal ons echter, vertrouwen wij, onze beschroomdheid te dezen aanzien niet ten kwade duiden. Zij ontspringt uit eene zuivere bron. Wij hebben, namelijk, opgemerkt, dat de Dichter voor dezen arbeid is berekend; dat hij er, over het algemeen, gelukkig in geslaagd is, en dat hij vele schoone en waarlijk geestige verzen heeft voortgebragt. Maar wij hebben tevens niet kunnen verbergen, dat er onder de reeds geleverde stukken eenige middelmatige en enkele van nog minderen rang werden gevonden, en wij vreezen daarom, dat er in de drie volgende Boeken, die geheel *ex professo* schijnen gemaakt te zullen worden, nog meer kaf onder het koorn zal schuilen. En dit zou-

zoude ons leed doen: daar dan het lot van den Hr. WITSEN GEYSBEEK dat, van zoo vele, anders goede, Dichters zal wezen; dat men, namelijk, met het slechte ook het goede in hen verwerpt. De meeste, vooral jonge, Dichters begaan de feil, dat zij niet streng genoeg jegens zichzelve zijn, en *te veel* aan de drukpers overgeven. En waartoe? het komt hier toch niet op het getal, maar op het gewigt aan.

Wat het *derde Boek* dezer Puntdichten betreft, dat thans ter beoordeeling voor ons ligt, de zoo even gemaakte aanmerkingen zijn ook ten deele hierop toepasselijk. Veel luimigs, veel *naifs*, veel geestigs komt ook hier weder voor: maar ook nog al iets, dat niet genoeg beschaafd is; ook nog al iets, dat niet moest gedrukt zijn. Onder de besten rangschikken wij No. 202, 206, 209, 218, 222, 223, 225, 227, 229, 236 enz. enz. In No. 204, 205, 207, 211 en nog een paar anderen komt ons het onderwerp in eenigen te *trivialaal*, in anderen te veel verbruikt voor. In No. 215 zouden wij, in den eersten regel, voor *niet* liever *niets* gelezen hebben, om het Latijnsche *nihil* uit te drukken; waardoor dan ook de tegenstelling met het *niet*, in den laatsten regel, meer zou gewerkt hebben. No. 278 treft, naar ons oordeel, geen doel: omdat de Dokter zeer wel *goede* pillen konde maken, schoon dezelve juist voor hem, op dat tijdstip, *niet goed* waren. Daarenboven doet het woord *zes* hier eene verkeerde werking: dewel men er bij de lezing bijzonder op hecht, en daardoor, geheel tegen het oogmerk van den Maker, op het denkbeeld komt, dat de man, in zijne ijlhoofdigheid, *te veel* van zijne (anders, misschien, heilzame) pillen genomen heeft. In allen gevalle, zouden wij daarom den laatsten regel liever dus lezen:

„*Mijne eigen* pillen ingenomen!

Hetzelfde *niet doeltreffende* hebben wij in No. 293 gevonden: daar de stelling, in de beide eerste regels voorgedragen, valsch is.

Voorts zouden wij nog wel het een of ander kunnen opnoemen, hetwelk ons .... haast hadden wij gezegd: *niet behaagde*; doch gelukkig schoot ons nog in tijds het laatste Puntdicht in dit Boek te binnen. Het is ook waarlijk niet aangenaam, zoo maar voor zot te worden uitgekreten. De Schrijver schijnt gaarne de Recensenten tot voorwerpen zijner *satyre* te nemen. Wij, voor ons, hebben daar niet tegen, zoo hij het slechts op eene geestige wijze doe, en niet tegen de Recensenten in het algemeen, die toch nuttige wezens zijn, uitvare. Op vele van deze Heeren (neemt het niet kwalijk, Collega's!) valt ook nog al iets aan te merken. Een der fraaiste stukken, in dit opzigt, is, in onze oogen, het

bekende vers van CLAUDIUS: *Ein alter Truthen* enz. en wij noodigen den Heer WITSEN GEYSBEEK uit, om daarvan eene goede vertaling of navolging in een van de volgende Boeken te leveren. Wie weet, of niet wel dezen of genen *Hooggeleerden* Recensent in ons Vaderland die schoenen zouden passen!

Ten slotte deelen wij onze Lezers eenige fraaije stukjes uit deze verzameling mede:

DE GROOT-PRIOR DE V*** AAN NINON DE LENCLOS.

Onwaardig dat ik u mijn liefde ooit heb beleden,
Ontvlugt ik 't krachtloos schoon, 't welk ik te dwaas aanbad:
Mijn min leende u bekoorlijkheden,
Ondankbre! die gij niet bezat.

Antwoord van Ninon.

Koel voor uw teêrverliefde zuchten,
Zie 'k u mijn krachtloos schoon ontvlugten;
Maar leent de min bekoorlijkheên,
Waarom dan vraagt gij haar die niet voor u ter leen?

DE PRÆDESTINATIE.

Verwerp vooral de leer der vóórbeschikking niet,
Die gij aan Stompius zoo klaar bewezen ziet;
Hij preêkt ellendig slecht, maar houdt hem zulks ten goede:
Hij was van eeuwigheid, vertrouw dat vast met mij,
Tot herder vóórbeschikt: 't verschil is maar dat hij
Een dorpsgemeente, in plaats van zwijnen, kreeg te hoeden.

DE GELUKKIGE MINNAAR.

Ô! Hoe gelukkig is Philint,
Dat hij zich zelven teêr bemint!
Hij kent geen kwelling of verdriet;
Want medeminnaars heeft hij niet.

DE PETIT-MAÎTRE.

De windbuil Eduard verscheen,
Geparfumeerd van top tot teen,
Laatst in 't gezelschap veler dames:
Zocht dan de windrige Eduard
Welligt zich ook door hare neuzen
Een' weg te banen tot haar hart?

EEN

EEN HUWELIJK
ZOO ALS ER MENIG VOLTROKKEN WORDT.

DE GEESTELIJKE, *het formulier gelezen hebbende.*
Gij, bruidegom! wilt gij tot vrouw dees jonge maagd?
(*De bruidegom buigt zich, de geestelijke wendt zich tot de bruid.*)
Gij hem tot man?

DE BRUID, *ter zijde, zuchtende.*
Ach! gij zijt de eerste die 't mij vraagt.

OP HET OVERLIJDEN VAN EENE OUDE VROUW,
OP WIER BEGEERTE AAN HET PUBLIEK, ALS EENE GEWIGTIGE BIJZONDERHEID (?) WERD MEDEGEDEELD, DAT ZIJ EÉN-EN-VIJFTIG JAREN PLAATSBEWAARSTER IN EENE KERK WAS GEWEEST.

(*Amst. Cour.* 2 *Jan.* 1810.)

Een halve eeuw lang heeft Grietje op de aard'
Voor andren menig plaats in 't bedehuis bewaard:
'k Hoop dat, nu ze eindlijk zich ten hemel heeft begeven,
Dáár midlerwijl de hare is onbezet gebleven. (*)

GRAFSCHRIFT
VOOR EEN' GEVOELLOOZ' EN ONWETEND' EDELMAN.

Hier ligt de Heer Van Ravensweert,
Die door zijn voorbeeld heeft geleerd
Dat iemand zonder hart kan leven,
En sterven zonder geest te geven.

OP PHILO.

Eet nooit, zegt Philo, t'huis; en dit is waar: hij vast,
Als hij niet is genood te gast.

GELD

(*) Hier is het denkbeeld waarlijk schoon en gelukkig uitgedrukt. Het versje is eenvoudig, treffend en ernstig roerend. Wij twijfelen evenwel, of het oogmerk van den Dichter niet geweest zij, om het satyriek en belagchelijk te maken. Waartoe anders het opschrift op eene wijze gesteld, dat het met het stuk zelve inderdaad een contrast oplevert?

GELD EN EER.

*Van ** — stein.*

Gij tracht naar geld, en ik naar eer.

Ik.

Elk zoekt wat hem ontbreekt, mijnheer!

ONVERVULDE VOORSPELLING.

'k Voorspelde al te overijld, Van Leeuwen!
Het nieuwe stuk van Elpison
Is niet gefloten; neen: men raakte zoo aan 't geeuwen,
Dat niemand fluiten kon.

De Mode, of Verhaal der Zeden, Denkwijzen, Kleederdragten en Gewoonten van de aloude, Middeltijdsche en Hedendaagsche beschaafde Volken; vermakelijk voorgesteld, door A. FOKKE, SIMONSZ. *Isten Deels 1ste Stuk.* (*De aloude Volken.*) *Met Platen. Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Zoon. 1809. *In gr. 8vo.* 322 *Bl.*

„ Zoodra, in de Hoofdstad, de lage wellust en volstrekte „ zedeloosheid onder de jonge lieden van alle standen „ inkruipen, gaat het geheele land naar de maan!" dat mag, zegt de Schrijver, *onder al mijn mallepraat*, wel als een' ernstigen wenk voor onze groote Hoofdstad opgemerkt worden. Indedaad de Schrijver kiest voor dit zijn werk, immers naar ons gevoel, den besten naam; *mallepraat* is het, van het begin tot het einde nagenoeg. Het spreekt intusschen van zelve, dat bij alle die mallepraat dit opstel echter bewijzen draagt van de algemeen erkende belezenheid en kunde des Schrijvers; en niemand zal er ook aan twijfelen, of hij is ook hier zichzelven gelijk, en helpt ook door deze mallepraat zijne Lezers van tijd tot tijd hartelijk aan het lagchen. Dit kan en dit doet hij hier ook nu en dan wederom meesterlijk. Ware dit nu alleen ten koste der Mode en derzelver grillen, zoo zouden wij dit boek met groot genoegen kunnen lezen; maar het is hier tevens dikwijls ten koste der waarheid, en der personen en geschiedenis in de H. Schrift. Wij willen gaarne toegeven, dat de Schrijver hierbij geene zoo kwade bedoeling had, en die personen enkel als menschen in 't afgetrokkene, en geenszins als in verband met de gewijde geschiedenis, ten toon stelt; maar belet dit de verkeerde uitwerking? en kan de Lezer daarbij de geschiedenis en de H. Schrift geheel uit het geheugen zetten? Wij althans kon-

konden dit niet; en al kunnen het anderen, wat nut steekt er dan toch in? Hij wil ook daardoor bij ongeletterde lieden, voor wien dit werk alleen geschreven is, de algemeene geschiedenis en oudheidkunde smakelijk maken: maar wij houden dit middel gevaarlijk, en het geneesmiddel althans erger dan de kwaal. Daarenboven erkent de Schrijver zelf, dat hij zich *anachronismen* veroorlooft, die ja wel den kundigen in het oog vallen, maar die der geschiedkunde, bij de zoodanigen, die er niets van weten, niets minder dan voordeelig zijn.

Intusschen in dit boekdeel worden de oude Volken behandeld; nu liggen de Grieken en Romeinen aan de beurt, waarop dan die van de Middeleeuwen en de Hedendaagsche Volken zullen volgen; zoodat wij voor het minst nog drie soortgelijke Stukken, als het tegenwoordige, te wachten hebben. *Soortgelijke* evenwel, hopen wij, in allen deele niet. Voor zulke soort van Lezers, als b. v. in de laffe Anekdote bl. 74. (waar de knecht naar de Comedie wil, om *Semiramis* te zien spelen, en de baas *schemeravond* verstaat, en er wel een kwartier uurs noodig was, om *Semiramis* uit *schemeravond* te haspelen,) behagen vinden, moest de Heer FOKKE niet schrijven. Maar het is, naar des Schrijvers eigen getuigenis, alles doorgaans *mallepraat*; en laten wij, tot bewijs, hoe de Schrijver dit zijn werk bij den regten naam heeft genoemd, het volgende afschrijven; het betreft de bevolking der wereld na den Zondvloed:

„ Bij al die oude, overoude traditiën van alle volken moet men niet veel nadenken; want anders heeft men zoo vele gapingen te vervullen en gaten te stoppen, dat men er toch nooit mede klaar komt. Het zij dan hoe het zij, dit vier paar menschen deed zoo hun best, dat weinig jaren naderhand een hunner naneven, met name Nimrod reeds in staat was verscheide steden te bouwen en dezelve te bevolken; hetzij nu deze steden slechts omheinde vlekken geweest zijn, en men hier op geene Londens, Parijssen, Amsterdammen en diergelijke steen-werelden te denken hebbe, zoo is het toch zeker, dat er al heel wat handen toe vereischt werden; en die moesten alle binnen eene eeuw er maar zijn; want Noach ging uit de arke in het jaar der wereld 1657. en de Toren van Babel, waartoe ook nog al wat handen noodig waren, werd in 1757 gebouwd. (Andere zeggen 1788, en weer andere wat anders; de tijdrekening is eene der historiesche wetenschappen die wel het meest in de war ligt.) Zeker is 't ondertusschen, dat men ook tevens geboekt vindt, dat de oude aardbewooners vóór en kort na den grooten Vloed wel zesmaal zoo lang leefden dan wij, tegenwoordige sukkels, die ons eigen geslacht daarbij nog door oorlogen zoo uitroeijen, dat het te vreezen is dat het heele menschen race eens, even als die van 't groote dier *Mahmoud*, uitsterven zal; althans onder de Europeanen

zal

zal na een duizend overwinningen, zoo als die der Franschen, al een merkelijk gat gekomen zijn; immers, stel eens er worden thans dagelijks volgens de Kouranten een duizend of vier Spaansche Insurgenten, of Oostenrijkers, den hals gebroken, daarbij kan men nog voegen eenige weinige dooden van den Franschen kant; dan worden er toch zeker in de nachten van die glorierijke dagen, geen 4000 kinderen in Frankrijk geboren, om dat getal van gesneuvelde menschen oogenblikkelijk weer met Franschen aan te vullen, want wie zal toch die vruchtbaarheid in een land, waar niet dan oude lui overgebleven zijn, en de jonge manschap om een boodschap is, ten einde over geheel Europa met metalen monden des overwinnaars wil te prediken, kunnen vermoeden. Doch dit alles zijn zaken van veel te diep inzigt, dan dat wij er, in een plaisierig verhaal ons hoofd, mede zouden breken. Tot rekenen of cijfferen dient men al in een heel bijzonder onaandoenlijk en geheel voor alles onverschillig humeur te zijn, anders komt men al heel ligt in de war; en het valt al vrij zwaar om eene multiplicatie, wier som eene reeks van ten minsten tien of elf cijfferletters beslaat met twee kleine getallen ten uitvoer te brengen; b. v. om een jongeling of zes, die er op een of ander dorp overgebleven zijn met zes meisjes zoo te multipliceren, dat het dorp toekomende jaar een duizend strijdbare mannen opleveren kan, of een achttal menschen als waarop wij in de wederbebouwing en bevolking der aarde alleen staat kunnen maken, in honderd jaren, al leefden ze ook nog zoo lang, zoodanig te multipliceren dat ze van elkander afscheidende zich over de geheele wereld kunnen verspreiden; de wereld is toch in comparatie met het dal Sennaar nog al redelijk groot.

„Maar wat hebben wij ook toch met al dat gecijffer te doen, 't is nog niet anders en of we nu al gaan rekenen hoe het heeft kunnen wezen, dat is maar tijd verspillen, aan een werk waar meê we nooit te regt kunnen komen; wij rekenen naar onze tegenwoordige manier, welligt dat die oude Heeren, met denzelfden *multiplicator* en hetzelfde *multiplicandum* als wij, een veel grooter product gekreegen hebben; ook ligt dit alles geheel buiten ons boekje, daar ons oogmerk alleen is de zeden en modes der volken naar te gaan."

Zoo schrijft FOKKE al voort; en zeg ons, Lezer! kunt gij voor zulk geschrijf geschikter naam vinden? en waartoe dient het? in ernst maakt toch wel niemand thans meer tegen de oude geschiedverhalen zoodanige bedenkingen; het is dan eenvoudig een grap. — De vele fouten tegen de taal, enz. zullen wij die ook onder het grappige rangschikken?

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verklaring van Paulus Brief, genaamd aan de Ephesiërs, door PAULUS BOSVELD, *in leven rustend Predikant te Dordrecht. Aldaar,* bij P. van Braam. *In gr. 8vo.* 394 *Bl.*

Men heeft nu reeds verscheidene boekdeelen, ter verklaring der voornaamste Brieven van Paulus, door de welversneden pen van den kundigen BOSVELD van tijd tot tijd vervaardigd, en reeds voorlang voor de drukpers gereed gemaakt, waarvan hij echter, ten aanzien der meesten, de geheele bezorging aan anderen heeft moeten overlaten. Meer dan zes jaren lang aan de regter zijde gansch geraakt, van het gebruik der sprake beroofd, en, daarenboven, bijna ontbloot van hebbelijkheid om zijne denkbeelden door teekenen gemakkelijk mede te deelen, maar desniettemin, tot kort voor zijnen dood, voorzien van een vast en gelukkig geheugen, gepaard met een opgeklaard en helder begrip, heeft hij aan de uitgave alleen in zoo verre deel gehad, dat men hem, volgens deszelfs begeerte, het voormaals door hem geschrevene voorlas, en door teekenen, verstaanbaar genoeg voor hen, die dagelijks met hem omgingen, blijken van goedkeuring of afkeuring ontving. Op deze wijze zijn ook nog de tweehonderd en acht eerste bladzijden dezer Verklaring van den Brief aan de Ephesiërs, onder zijn oog, met kennelijk bewijs, dat hem alle deze zijne vroegere denkbeelden nog volkomen eigen waren, gedrukt. Omtrent de volgende heeft hij dat niet meer kunnen doen; waarop dan ook 's mans afsterven kort gevolgd is. De Uitgever heeft, in 't Voorberigt, nog eenige merkwaardige bijzonderheden, 's mans leven, en wel bijzonder zijne letteroefeningen betreffende, medegedeeld, waarvoor wij hem danken, die ons ook, in ons meermalen geveld oordeel, over de hem eigene wijze van verklaren der H. Schrift, ten volle bevestigd hebben.

Deze Uitlegging van den Brief aan de Ephesiërs is, in denzelfden trant, als de vorige, uitgewerkt. Zij bevat, naar 't gevoel van BOSVELD, 't laatste, dat wij van Paulus hebben. Dit besluit maakt hij voornamelijk op uit den zeer aandoenlijken affcheidswensch, H. III: 14—21. Nergens vindt hij, in 's mans schriften, iets van dezen aard; ook deszelfs laatste Brief aan Timotheus is, in zijn gevoel, veel minder aandoenlijk. Hier zouden wij van den Schrijver verschillen, terwijl wij geenen grond hoe ook genaamd vinden, om dezen hartelijken wensch juist als een affcheidswensch aan te merken. Allerwegen ontdekt men, ook in de behandeling van dezen Brief, den zelfdenkenden en zijnen eigenen gang houdenden Schriftverklaarder, wiens uitleggingen niet zelden van 't gewone afwijken. Een weinig meer gemeenschap met de nieuwe vorderingen van in- en uitlandsche Uitleggers zou hem, hier en daar, van min of meer gedrongene, en niet altijd exegetisch regtige verklaringen terug gehouden hebben. Niet zelden evenwel schijnt hem zijn eigen licht en veeljarige oefening, omtrent de ware meening van veelal kwalijk verstane plaatsen, op 't regte spoor gebragt te hebben.

Wij voegen hierbij nog eenige weinige proeven van meerder of minder van 't gewone afwijkende uitleggingen, die wij anderen willen laten oordeelen, of en in hoe verre zij grond hebben. H. I: 4. wordt overgezet, *gelijk hij ons uitverkoren heeft* BIJ ZICHZELVEN, en *gelijk* genomen voor *dienvolgende, overeenkomstig hiermede*. Vs. 7. *In welken wij de verlossing hebben door zijn bloed, de vergeving der overtredingen*, wordt in dezer voege verklaard: in de gemeenschap van Jezus Christus, en zoo als wij hem aangenomen hebben, hebben wij bevrijding van de straf der zonden, vergeving derzelven, (niet aan te merken als twee onderscheidene zaken, maar als twee benamingen van eene en dezelfde zaak, waarvan de laatste de eerste verklaart;) en wel *door zijn bloed*, niet door dat bloed, als bloed, maar door alles, wat hij, tot den bloede toe, gedaan heeft, om ons in een staat te stellen, waarin God ons genade, vergeving en zaligheid verleenen wil, als aan tot hem wedergekeerde en met hem verzoende kinderen. Hierbij staat de Eerw. BOSVELD stil, zonder de wijze te bepalen, waarop dit bloed, of de gehoorzaamheid van Jezus aan Gods bevel en last, die in zijn bloed eindigde, gediend heeft, en nog dient, tot verlossing

van

van de zonde, en vergeving van derzelver straf. Vs. 10. worden door *allen, die in den hemel zijn*, niet de *engelen* verstaan, maar *alle de gezaligden van alle tijden*, die, toen Paulus schreef, bij God in den hemel geplaatst waren. Vs. 11. worden de eenigzins stootende woorden, *in hem*, gevoegd bij de volgende, *voorverordineerd geworden zijnde*, en de voorgaande, *in wien wij ook een erfdeel geworden zijn*, in eene tusschenrede geplaatst, zoodat de zin hierop nederkomt: tot die vereeniging van alle menschen in den hemel en op de aarde, in en onder Christus, waren deze te voren door Gods raadsbesluit bestemd, en deze uitwerking van Gods raad is reeds in ons Christen-Joden vervuld geworden. H. III: 21. wordt *de kracht, die in ons werkt*, verstaan van de goddelijke wonderkracht, die in de Apostelen, en met name in Paulus, gewerkt had. H. IV: 6. wordt 't woordje *u*, op Critische gronden, en omdat de zin dan veel klaarder en verstaanbaarder wordt, weggelaten, en deze vertaling gegeven: *Een God en Vader van allen, die boven alles, en door alles, en in alles* [*is of werkt.*] Overwaardig is ook, onder andere, om nageslagen te worden, 't geen ter verklaring der moeijelijke plaats, H. IV: 7—14, wordt te berde gebragt, maar te lang, om hier af te schrijven.

Nu ligt nog afgewerkt, en geschikt om ter perse gelegd te worden, de *Verklaring over den eersten Brief aan de Korinthiërs*, waartoe het den Uitgever, zoo wij vertrouwen, niet aan aanmoediging zal ontbreken.

Leerredenen, door J. H. VAN DER PALM. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1809. *In gr. 8vo.*

Onze wensch, onze verwachting is dan vervuld. Zie daar een tweeden bundel van deze Leerredenen; den eersten niet alleen *gelijk*, maar bijna zouden wij willen zeggen, dien nog overtreffende. Wij zouden het willen zeggen; niet alsof wij ons een beslissend oordeel wilden aanmatigen over de waarde van twee geheele verzamelingen, waarin ieder stuk zijne *eigene* verdiensten heeft; maar om aanstonds ons eigen gevoel uit te spreken, en ons des, zoo bij den Heer VAN DER PALM zelven, als bij onze Lezers, in zekeren zin te verontschuldigen, dat

wij nu eerst van dit tweede Deel verslag geven. Indedaad, dit is meer tegen, dan met onzen zin en ons voornemen geschied. En welke reden zouden wij daarvoor hebben? Want, wat ook anderen moge aansporen, om de taak eener openlijke beoordeeling op zich te nemen, wij voor ons kunnen in gemoede verklaren, dat alleen de erkentenis van het voortreffelijke, en de drang van ons hart, om aan den Meester der Gewijde Welsprekendheid in ons Vaderland openlijk hulde te doen, ons de eerste maal daartoe bewoog. Innig moest het ons daarom verblijden, bij de verschijning van dit tweede Deel, te zien, dat wij dit ons doel niet ten eenemaal gemist hadden, en onze uitboezeming den Hoogleeraar niet onbehagelijk was geweest. De weinige aanmerkingen, welke wij meenden in 't midden te moeten brengen, konden ook onmogelijk op de schoone betrekkiug, welke hierdoor ontstond, eenige inbreuk maken. Gelijk ze van onzen kant niets anders waren, dan het gevolg onzer verschillende wijze van beschouwen en gevoelen, van een verschillend standpunt, gelijk men het noemt, met betamelijke bescheidenheid, naar wij meenen, voorgesteld; zoo zijn zij ook van den Schrijver met die matiging en kieschheid ontvangen, welke den waarlijk beschaafden man kenmerken. Gaarne nemen wij zelfs eene dier aanmerkingen, welke hem eenigzins onaangenaam schijnt te zijn, weder terug, openhartig bekennende, dat ons de woorden: *Uitverkorenen* en *Goddeloozen*, meer bij overijling ontvallen, dan met opzet door ons gekozen zijn, en het alleen onze bedoeling was, dat de vorm van zijne Toepasfingen ons wel eens herinnerde aan die gebruikelijke, naar ons inzien on-evangelische, verdeeling der toehoorders, hoogstwaarschijnlijk uit eene verkeerde opvatting van de leer der Predestinatie voortgevloeid.

Met ware vreugde hervatten wij dus andermaal onze taak, en zouden ons gaarne, ten einde ons voorloopig uitgesproken gevoelen te staven, tot elke bijzondere Leerrede inlaten, indien tijd en plaats ons niet te zeer beperkten. Dan wij gelooven ook, ons reeds met genoegzame ruimte te kunnen beroepen op het gevoel van diegenen niet alleen, die het schoone, goede en ware weten te genieten, *al is het ook in Preken*, maar ook van hen, die gaarne Leerredenen lezen, *juist omdat het Leerredenen zijn*. Op beider gevoel beroepen wij ons, zoo zij dezelven reeds gelezen hebben; zoo niet, dan noodigen wij hen tot de proe-

proeve uit. Den zulken, die hunnen *smaak* op keur van welsprekendheid gaarne vergasten, zouden wij b. v. de drie laatsten, en als eene proeve misschien de achtste, *de godvruchtige Tempelreis*, aanbieden, en hun vragen, of zij immer eene vrucht uit dezen hof hebben genoten, die frisscher en geuriger, die smakelijker was, dan deze. 't Is als edele wijn: men geniet hem langzaam en met kleine teugjes; maar elk teugje smaakt naar meer. Of erkent gij — met andere woorden, voelt gij hier niet den Meester in het wél spreken, die aan elk denkbeeld zijne juiste uitdrukking, aan elke aandoening hare echte taal, aan elke stoffe haren vollen eisch; die, met één woord, het gansche gebied der Welsprekendheid omvattende, aan elke afdeeling van hetzelve, om zoo te spreken, het hare weet te geven, zonder immer van de eene in de andere te dwalen; die dus ook hier altoos de Godsdienstige Redenaar, de ernstige Verkondiger van heilige waarheden is. Hun, daarentegen, wien het voornamelijk om dit laatste te doen ware, zouden wij wederom bij voorkeur de eerste, meer nog de tweede en derde, en bovenal de zesde, ter ernstige lezing en herlezing aanbevelen; terwijl wij eindelijk de zoodanigen, die beide, vorm en inhoud, waarheid en schoonheid, op de keurigste wijze wenschten vereenigd en als ineengesmolten te zien, bij voorkeur op de twee middelste, de vierde en vijfde, zouden henenwijzen.

Dit alles willen wij echter geenszins zoo hebben verstaan, alsof wij aan iedere soort de tegenoverstaande verdiensten, aan de eerste den ernst en het gewigt der stoffe, aan de tweede de keurigheid der behandelinge eenigermate ontzeiden, of ook de middelste stellig voor de beste wilden verklaren; maar wij wilden hiermede de geheele verzameling eenigermate naar ons gevoel karakteriseeren, en als 't ware tot eenen krans zamenvlechten. Even min willen wij daaruit het gevolg getrokken hebben, alsof wij *in alles* met den Redenaar instemden, en de eene of andere stoffe, met name de tweede en derde, niet nog al anders zouden meenen te moeten behandelen. Dit zal de Hoogg. Schrijver zelf verwachten noch begeeren, en het van menige plaatsen en uitdrukkingen reeds van voren weten. Maar zou deze verschillende denkwijze ons daarom verhinderen, het ware, het goede, het voortreffelijke, waar wij het vinden, te erkennen, er ons hartelijk in te verheugen, en het dankbaar te

genieten? Te beklagen is zij, deze bekrompenheid van geest, die aldus, door de omheiningen van menschelijke stelsels, zichzelve den kring van genot en van stichting armzalig beperkt. Is dit vrijheid? werkt dit de liefde? Neen, de liefde is vrij, en bij vrijheid alleen kan liefde wonen; deze kent, deze ziet geene menschelijke beperkingen, geene stelsels en geene sekten, gelijk de Zoon der Liefde ze niet kende, die ons allen door de liefde vrij gemaakt heeft; zij verblijdt zich in de waarheid, gelijk hij zich verblijdde in den geest, dat die dingen den kinderkens geopenbaard werden. — Wie toch, tot welk een Christelijk Genootschap hij moge behooren, zoo hij gevoel voor het godsdienstige, voor ware gewijde welsprekendheid bezit, zal b. v. eenen HULSHOFF en eenen VAN DER ROEST niet met een zuiver genoegen, met de hoogste stichting lezen? Wie, die zelf een hart in zijnen boezem gevoelt, zulke mannen, die zoo zigtbaar getuigen uit de volheid hunner harten te hebben geschreven, niet als broeders in den geest omhelzen, als voorbeelden vereeren, en gaarne van hen geleerd en gesticht willen worden?

Met eene enkele aanmerking willen wij alleen onze onpartijdigheid en de oplettendheid bewijzen, waarmede wij ook dezen bundel gelezen hebben. Wij willen daarom niet stilstaan bij die Leerredenen, waarbij misschien eene leerstellige ingenomenheid onze aanmerkingen zou kunnen miskennen, maar ons bij de drie laatsten bepalen, en wel vooreerst bij de zevende: *over de verborgenheid des toekomenden levens*. Van de Tekstverklaring en de daarop berustende afleiding der stoffe uit denzelven zullen wij thans niet gewagen, omdat er hierna van zal moeten gesproken worden, — maar, zoo wij immer eene Leerrede lazen, welke door nieuwheid der behandelinge van een geenszins nieuw onderwerp, door eenheid en rijkdom, door ernst en bevalligheid tevens het harte trof en in eene gestadige liefelijke en stichtelijke beweging hield, het was deze. Onwillekeurig lieten wij ons door den betooverende stroom der rede tot aan het einde wegslepen, zonder tot koel nadenken te kunnen komen. Dan — wij willen het niet verbergen — er bleef een zeker ledig over, en bij eenig nadenken ontdekten wij de oorzaak. De Schrijver grondt die verborgenheid van het toekomende op de onvolledigheid der Openbaring, en deze op onze onvatbaarheid voor eene klaarder aanschouwing der hemelsche heerlijk-

lijkheid. Tot dusverre wel; maar wanneer hij nu verder deze onvatbaarheid afleidt uit de bekrompenheid van ons *verstand*, kunnen wij niet meer met hem voort. Hij bewijst dit door eene vergelijking van onzen kindschen toestand met den volwasfenen. Dit voorbeeld is het eenig mogelijke; maar het gevolg, 't welk er uit voortvloeit, is, naar ons inzien, juist tegen hem. De droomen van het onschuldig kinderhart worden hier niet vervuld, omdat zij beter waren, dan dit leven der zonde en der schuld; en naar mate wij reiner gebleven zijn, zal ook wezenlijk ons leven meer aan die droomen uit het Paradijs beantwoorden. Maar juist daarom, omdat wij geene kinderen zijn, is ons die toekomende heerlijkheid zoo verborgen, die voorzeker niets anders zijn zal, dan de verwezenlijking van de droomen onzer Goddelijke natuur. Zalig zijn de reinen van hart, want zij zullen God zien, zeide de Meester zelf, — en wél hem, (zeggen wij met zekeren Schrijver,) die reeds hier van *zien* droomde; het licht der toekomende heerlijkheid zal hem minder verblinden.

Bekoorde ons deze heerlijke Leerrede, nog meer deed het de volgende over Ps. CXXI; eene godvruchtige Tempelreis, zoo echt Oostersch, en toch zoo geheel menschelijk, zoo kinderlijk geschilderd; de treffende overbrenging der dichterlijke beeldspraak op het Opperwezen, en bovenal de schoone overbrenging van het geheele beeld op onzer aller levensreis ten Hemel. Maar zou het laatste niet nog meer moeten treffen, wanneer het vooraf niet ware aangekondigd? Over 't geheel beminnen wij die aankondigingen van 't geen men zeggen wil niet: zij schijnen ons te strijden tegen de Natuur, en daarom ook tegen de ware Kunst, haar afbeeldsel. Het verstand van den toehoorder wil liever, met den Redenaar voortgaande, het volgende zelf vinden, en zijn gevoel er door verrast worden. In zeer enkele gevallen kan de duidelijkheid het vorderen. — In deze en de volgende Leerrede openbaart zich eene bijzondere voortreffelijkheid van den echten Redenaar in eene hooge mate; wij bedoelen deze: dat hij oneindig meer denkbeelden en aandoeningen in ons opwekt, dan hij uitspreekt; naar het gezegde van GÖTHE: *nur was er weise verschweigt, zeigt mir den* Meister *des Stijls*.

Deze laatste Leerrede, over Genes. XIV: 18—20, *Melchizedek en Abram*, wekt in ons gemoed op een don-

ker beeld eener volkomene vereeniging, niet eene gedwongene aaneenschakeling, maar vrijwillige zamenvloeijing en ineensmelting der wereldlijke en geestelijke magt, *eener volmaakte Theocratie*, zoo als zij in den geest van het Christendom ligt. Welk een grootsch, Goddelijk gedachtenbeeld! welk een licht spreidt het over de geschiedenis! met welke aandoening moet het den boezem beurtelings vervullen, wanneer wij op het voorledene, op het tegenwoordige, op de toekomst zien! Ziedaar de echte Typologie! — Wij kunnen niet ontveinzen, dat wij van *dit* Typologische er meer in hadden gewenscht. Zoo immers gaat de H. Schrift zelve ons voor: het Oude, zinnelijke, letterlijke, de typus, het schaduwbeeld van het Nieuwe, volmaakte, gelijk het aardsche van het hemelsche, —— maar dan moet het geloovig kinderhart, en niet de Dogmatiek, deze Typen verklaren.

Hoeveel wij ook nog over deze heerlijke stukken zouden willen zeggen, wij moesten echter thans afbreken, ware het niet, dat ons nog een zeker iets op 't harte lag, 't geen wij noch kunnen, noch mogen, noch willen verzwijgen. Aan 't hoofd des Werks vinden wij, in plaats van een Voorberigt, eenen Brief van den Hoogleeraar aan den Eerw. EWALDUS KIST, den Vriend zijner jeugd, een meesterstuk van losfen en edelen briefstijl, vol van de gewigtigste bedenkingen en wenken, bij uitnemendheid geschikt, om den edelen Jongeling, die zich aan het edelst beroep heeft toegewijd, levendig te doen beseffen, van welk een onberekenbaar belang voor hem moet zijn de vorming van zijnen smaak, de ontwikkeling van zijnen ganschen aanleg, door de tooverkracht der schoone kunst; maar nog oneindig meer die van zijn hart, door de Goddelijke kracht der vriendschap. Dan in denzelfden Brief laat zich de Hoogleeraar op eene wijze uit, die ons, wij moeten het zeggen, gevoelig was en smartelijk viel.

„ 't Geen gij, mijn Vriend, en vele anderen met u, gepast en pligtmatig geoordeeld hebt, ja! tot het nuttig gebruik mijner vorige Leerredenen voornamelijk te behooren, dat de leer van het hervormd Genootschap daarin niet slechts voorgesteld, maar aangedrongen, bevestigd en tegen de aanvallen der hedendaagsche *ongeloovigen* gehandhaafd wordt; dit zult gij ook in deze verzameling zien doorstralen, misschien zelfs nog duidelijker en sterker, dan in de voorafgaande." — Waarlijk, waarlijk, dit griefde ons, en het moet ieder Christelijk gevoelend Lezer grieven,

ven, tot welk Kerkgenootschap hij moge behooren. Waartoe dit? Is dan bij deze menschen *hun* Kerkelijk leerstelsel hetzelfde met het Christendom? Maar waartoe dan hetzelve van het Christendom nog onderscheiden en aangedrongen? Zijn dan allen, die dat stelsel niet aannemen, misschien wel in dien zin aannemen, als zij, die hedendaagsche ongeloovigen? Is dit niet liefdeloos gesproken? Is het ook wijs, is het voorzigtig, zoo te spreken, in eenen tijd, waar het eene, eeuwige, algemeen zaligmakende Evangelie, zoo immer, moet verkondigd worden; in eenen tijd, waar de liefde evenwel genoeg verkoelt? Het hervormd stelsel moge, als stelsel beschouwd, het best zamenhangen; maar ô! gevoelt men dan niet, dat alle stelsels slechts menschelijke geraamten zijn van het ligchaam, en nog niet eens een beginsel van den geest der Goddelijke dingen kunnen behelzen of geven? Weet men dan niet, dat dezelve alleen tot noodbehulp zijn uitgevonden, tegen de aanvallen van eigenlijke *ongeloovigen*, Nietchristenen, en daarom ook voor dezen, maar geenszins voor de ware geloovigen behoefte zijn kunnen; dat zij alleen eene negative en geene positive waarde hebben; dat ..... Maar wij voelen, dat wij hier uit onzen toon geraken; doch indedaad men had daartoe geene aanleiding behooren te geven.

Godsdienstig Handboek voor Christen-Vrouwen en Dochters. Door J. L. EWALD. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. *In gr. 8vo.* 471 *Bl.*

Het geeft den vriend van het goede een onuitsprekelijk genoegen, dat deze soort van geschriften zoo gemakkelijk derzelver overzetter en drukker vindt; dit is toch bewijs, dat zij onder ons sterk gezocht en gelezen, en, des zijn wij zeker, met vrucht gelezen worden. Maar wij zouden waarlijk ook onze Vaderlandsche Vrouwen en Jonkvrouwen geheel miskennen, indien wij ons vooraf daarvan niet verzekerd hielden; verre de meesten verdienen immers nog de vroegere welgevestigde hoogachting, en hare stille huisselijke deugd en trouwe zorgvuldige liefde voor hare pligten zijn het alles afdoend bewijs, hoe veelvermogend bij haar Godsdienst en het goede is, en hoe aangenaam en welkom haar alles wezen

 zal,

zal, dat voor Godsdienst en het goede regt goed geschreven wordt. Wij zoeken de Sekse niet te vleijen; en dit zouden wij doen, zoo wij ontkenden, dat de toenemende geest van ligtzinnigheid en afkeer van ernstigen en stelligen Godsdienst ook bij sommige onder haar maar al te veel ingang vindt en het goede verwoest, maar, Gode zij dank, dat wij het zonder vleijen mogen zeggen! niet zoo algemeen, noch in zulk eenen hoogen trap; en het grootste gedeelte der Sekse, ook in beschaafdere kringen, maakt nog eene haar vereerende uitzondering. In eenen tijd, waarin zoo menig Man en baardeloos Jongeling zich geheelenal aan de openbare Godsvereering onttrekt, en zijnen roem stelt in stout te ontkennen en te bespotten hetgeen hij nimmer onderzocht, en 't welk zijne aanzienlijke en waardige Ouders hem als 't dierbaarste en heiligste door hun woord en voorbeeld hebben aangeprezen, — in zoodanig eenen tijd valt de meerdere uitwendige Godsdienstigheid, eene huivering voor twijfel en ongeloof, uit ongehuichelden eerbied voor Godsdienst en Christendom, bij onze Vrouwen en Jonkvrouwen een ieder nog in het oog. In waarheid, wij vinden menig godsdienstig geschrift, en in het bijzonder ook den Bijbel, in handen van de waardige Moeder en Dochter, terwijl Vader en Broeder in niets minder smaak vinden, dan in deze geschriften. Het spreekt van zelve, ook dit vindt uitzonderingen, en bij den lof, dien wij der Sekse geven, willen wij geenszins iederen Huisvader en Jongeling van het tegendeel beschuldigen; dan bij de aankondiging van zoodanig werk, opzettelijk voor Vrouwen ingerigt, vloeide die lof ons van zelve uit de pen, en wij voegen er nog bij, dat, zoo lang zoodanige schriften Lezeressen vinden en bij voorkeur door haar gelezen worden, wij de hoop niet opgeven, dat de algeheele verbastering van het aankomend geslacht, ten opzigte van godsdienstige beginselen, zal worden verhoed, en wij nog dikwijls zullen zien, hetgeen wij meermalen zagen, dat menig ligtzinnig, ongodsdienstig Man, aan den arm eener waardige Gade, terugkeert tot die beginselen, waarop zich maatschappelijk en huisselijk geluk eeniglijk grondvesten; voor het minst zal menige edele Moeder nog altijd dierbaar en eerwaardig houden, wat menig Vader schandelijk veronachtzaamt, en alzoo het kroost niet geheel onthouden worden hetgeen voor hetzelve van oneindig meerder waarde is, dan het leven, de kleeding en het voedsel.

On-

Onze Schrijver drukt zich nog sterker uit: „ On-
„ ze jongelingen *naar den nieuwsten toon*," zegt hij,
„ weten *alles*, *alles* op het best, *alles* heel zeker. Zij
„ kunnen niet dwalen, zij hebben geene leiding noodig.
„ Hoe zouden zij, met dat hoog gevoel van wijsheid en
„ vrijheid, dat hen bezielt, den genen terug stooten, die
„ *hen* leiden wilde! Hunne wijsbegeerte, hun verblijf in
„ vreemde landen, of hunne ondervinding in veldtogten,
„ geeft hun eene koenheid, eene zelfsgenoegzaamheid,
„ welke men volstrekt niet bij komen kan." enz. Overigens
geeft hij redenen op, waarom *hij* vooral wel het best
voor Vrouwen schrijven kan; en wij wenschen der Sekse
met dezen haren Schrijver, lofredenaar en verstandigen
hartelijken vriend, in de daad geluk. In dit zijn boek
tracht hij waardige edele Vrouwen van den beschaafden
stand, in iedere betrekking, waarin zij komen kunnen,
raad te geven, den besten raad, dien hij kende, en hij
verzekert haar niets geraden te hebben dan hetgeen de on-
dervinding als beproefd heeft aangewezen, en dat hij haar
door niets heeft zoeken te versterken en te vertroosten, het-
geen niet reeds velen versterkt en vertroost heeft.

Gij kent, waardige Vrouwen en Jonkvrouwen! EWALD
reeds uit andere zijner schriften; immers het zou onverant-
woordelijk zijn voor de genen, die eenigen invloed heb-
ben op uwe lecture, vorming en stichting, zoo gij hem
niet reeds kendet; wij behoeven u dus niets meer te zeg-
gen, dan: hij gaf wederom een geschrift voor u uit, en
nu wel *alleen en opzettelijk voor u*. Het geeft u verstan-
dige, roerende opwekking, wijze leering, troost en moed
bij iederen uwer gewone of meer ongewone, bij uwe vele
moeijelijke en gevaarlijke pligten, bij iedere aangename of
treurige gebeurtenis. Gij vindt hier niet zeer uitvoerige,
maar alle wel doordachte, aanspraken aan u, alleenspra-
ken voor u, nu en dan eenvoudige dichtstukjes, alles rijk
in de heilzaamste lessen, en regtstreeks ingerigt voor uw
kiesch en fijn gevoel, uw zacht en liefderijk vrouwelijk
hart. Alles, wat u hier aangeboden wordt, verstrekt op
nieuw ten bewijze van den goeden smaak, de echte men-
schenkennis, de hoogachting voor uwe Sekse, en het ge-
zuiverd en verstandig gevoel voor God en het goede, van
den waardigen Schrijver.

Eene andere aanprijzing van dit boek houden wij on-
noodig, gelijk ook het opgeven der naamlijst van de on-
derscheidene stukjes: dan, daar het ook ons leed zou
doen,

doen, waarde Hollandsche Vrouwen en Meisjes! zoo ook gij in deze dagen niet menigmaal door de wereld, zoo als die toch maar is, van *dweeperij* beschuldigd wierd, willen wij het volgende nog voor u afschrijven:

„ Men noemt dikwijls Dweeperije, wanneer men aan „ zijne godsdienstige beginselen getrouw blijft en over- „ eenkomstig met dezelve leeft. Werk maken van „ den Bijbel, van openbare Godsvereering, van het ge- „ bed, is bij de wereld niets anders dan Dweeperij. Ge- „ looven aan eenen invloed van onzigtbare wezens op de „ zigtbare wereld, al werd zulks ook door de onloo- „ chenbaarste bewijzen betoogd; wie wil deze bewijzen „ lang onderzoeken? Het is zuivere, klare Dweeperij. „ Wanneer gij door iets goeds, groots, edels verwarmd „ en getroffen wordt; wanneer gij u tot handelen, lij- „ den, verloochenen, door iets laat bepalen en bewegen, „ hetwelk u geen geld opbrengt, geen zinnelijk genoegen „ geeft, en u ook geen aanzien in de wereld verschaft; „ dan zijt gij eene Dweepster. Indien gij anders, beter, „ voortreffelijker, zijt, dan de vrouwen van den gewonen „ Toon; dan zijt gij eene Dweepster. Indien gij op vele „ plaatsen openlijk laat blijken, dat gij waarlijk en opregt „ aan eenen God gelooft; indien gij zelfs menigmaal acht „ op hem geeft; wat zou dit toch anders kunnen zijn, „ dan Dweeperij, dewijl immers dit den menschen naar de „ groote wereld niet in den zin komt? Koud en onverschil- „ lig blijven bij alles, wat groot, edel en uitmuntend is, en „ verrukt zijn over elke fraaije kleinigheid; — de hoog- „ ste deelneming betoonen, wanneer er van eene *hemel-* „ *sche kadans*, van eene *Goddelijke Equipage* of *Koeffure* „ gesproken wordt, en geeuwen en met den waaijer spe- „ len, en zijn ring bekijken, zijne *Colier* of halssnoer „ in orde schikken, wanneer er van opvoeding, van de „ Maagd van *Orleans*, van den geest in HAYDN's *Schep-* „ *ping*, wanneer er van menschelijke ellende en mensche- „ lijk geluk gesproken wordt. Zulk iets behoort er toe, „ indien gij in zekere zoogenoemde fatsoenlijke Cirkels „ niet in vermoeden van Dweeperij wilt komen. Geen „ woord van sentiment, gevoel, natuurgeest, kunst- „ smaak en kunstgenot, — geen woord over belezenheid, „ kinder-opvoeding, menschen-ontwikkeling; geen woord „ over geest des tijds, heerschende zeden, wereldgebeur- „ tenissen in het groot; geen woord, hetwelk onder verstan- „ dige beschaafde menschen verdient gezegd te worden, —

„ en-

„ enkel en alleen om zich niet aan onverdragelijke belag-
„ chelijkheid (*Ridicule*) over te geven, of als fraai ver-
„ nuft of Filozoof of Geleerde te dweepen. Geene er-
„ gere Dweepsters dan zulke, die zoo zeer tegen de
„ Dweeperij dweepen! Men moet, in onze dagen, meer
„ daarvoor waarschuwen, dat men voor den naam van
„ Dweepster niet al te angstvallig schrome, dan daar-
„ voor, dat men geene Dweepster worde."

Wat eigenlijk Dweeperij is, wordt hierop uitmuntend ontwikkeld, en de waarschuwing is treffende; dan wij mogen geheel het vertoog niet afschrijven. Ziet hier het slot: „ ô! Wacht u voor Dweeperij, zoo als gij u zelve
„ van dronkenschap zoudt wachten, die niet overgaat,
„ maar van dag tot dag erger wordt!"

Leerrede, uitgesproken in eenen Vriendenkring, op den 4den van Herfstmaand 1809, *ter gelegenheid van het Verjaringsfeest van zijne Majesteit den Koning van Holland, door* LEMMINK, *voorheen Kapitein bij de Hollandsche Armee. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1809. Voor rekening en ten voordeele van den Schrijver. *In gr.* 8*vo.* 16 *Bl.*

Zou men, bijaldien er gebrek kwam aan geordende Leeraren, of wanneer hunne bezoldiging ophield, hunne plaatsen welligt vervullen kunnen door Officieren, bij de Armee op pensioen gesteld? — deze gedachte viel ons in bij het zien van den titel; en, na de aandachtige lezing dezer Leerrede, komt het ons voor, dat dit lukken kon, indien althans de functien der Leeraren zich alsdan eeniglijk bepaalden tot het houden van Redevoeringen op soortgelijke Feesten. Wel is waar, *en* in de Leerrede *en* in de daarbij gevoegde Gebeden, is de dankbare melding van de verjaring des Konings vergeten; maar *al doende leert men*, en het is al wel voor eene eerste proeve; de Heer Kapitein maakt zeker bij deze eerste proeve eener Leerrede beter figuur, dan menig Predikant zou doen, wanneer hij den kansel met het slagveld, en de bef met den degen verwisselde. De tekst is Matt. XXII: 21. De Predikatie is voor 't minst geregeld, nog al stichtelijk, en heeft de groote verdienste dat zij *kort* is. De Heer Officier heeft er dus *bon* op, wat ons betreft.

Wer-

Werken der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde. IVde Deel. Zijnde het Vervolg van het Antwoord op de Vraag over de Dichtkunst, door JER. DE VRIES. *Te Amsterdam*, *bij* J. Allart. 1810. *In gr. 8vo.* 407 *Bl.*

Wij hebben van het eerste Deel dezer zoo buitengewone Prijsverhandeling eene uitgestrekte beoordeeling in het vorig jaar gegeven; onze lust zoo wel als onze pligt vordert thans een gelijken tred te houden.

Vooraf bedanken wij de Maatschappij, dat dezelve aan den Uitgever vrijheid verleend heeft, om dit Werk, afgescheiden van hare Werken, met den titel: *Proeve eener Geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunst*, aan de beminnaars van dezelve te kunnen afleveren. Wij hopen, dat deze hiervan gebruik zullen maken, en onze aanwijzing, om dit Werk als een legger te houden voor aanteekeningen, ter bevordering van volledige kennis, insgelijks zullen opvolgen.

Wij treden thans zonder eenige voorafspraak ter zake; ons verzekerd houdende, dat, even gelijk wij bij het doorloopen van het veld der Achttiende Eeuwe ons minder genoegen beloofden, dan bij vroegere tijdvakken, en ons echter met eene andere uitkomst mogten verheugen, onze Lezers eene gelijke ondervinding zullen erlangen. De meesterlijke hand des geleerden Schrijvers heeft alles op zulk eene aangename wijze gerangschikt, dat het ons zoo wel als hem, bij het zien en rieken van zoo vele dichtbloemen, ondoenlijk viel, onzen stijl voor eene ongewone warmte te bewaren.

De Schrijver verbindt zijne beschouwing van den toestand der Dichtkunst in de Achttiende Eeuwe met die der vorige, in eene breedvoerige *inleiding*, waarin hij de toenmalige Geschiedenis en gesteldheid van het Vaderland met oordeel openlegt. 't Was het tijdvak van slaap. De rampen, welke dit Land troffen, door medegesleept te zijn in den Oorlog over de Spaansche Successie, waren tot opwekking der Natie van geen meer gevolg, dan de Oorlog, om den Engelschen Troon veroorzaakt, en die zoo veel bloed en schatten had gekost. — Toen men, na het sluiten van den Vrede van *Utrecht*, allengskens tot rust en welvaart kwam, werd de verheffing van den geest

geest nog minder. De wansmaak, die destijds aan het Fransche Hof plaats vond, en in alles hoe langs hoe meer zigtbaar werd, sloop ook hier te lande in, en alles moest nu met zwaarmoedige krullen en sieraden overladen worden; — men zie de bouwsieraden, de behangsels, de kleeding enz. van dien tijd. In de verzen is zulks ook te bemerken. De Genootschappen schaafden, wreven en likten; de verzen werden wel liefelijk, zoetvloeijend en net, maar zwier, kracht en leven zocht men te vergeefs. „ *Pegasus*," zegt VAN EFFEN, „ werd een ge-„ meen paard, dat, zonder te wankelen of te hollen, en „ zonder zich door de minste aangename beweging bevals-„ lig te maken, regt toe regt aan op een klein egaal „ drafje weg vordert, en eindelijk komt daar het wezen „ moet; in één woord, het voegde beter voor een kar of „ wagen, dan onder een braaf ruiter." Enkele Dichters ontsloegen zich later van het juk dezer Genootschappen; door dezen kwam er herleving en lust en kracht.

De opgaaf der betrekkelijke waarde van bijzondere Dichters wordt door den Schrijver begonnen met zulke personen, omtrent welke hij in twijfel stond, of ze tot de Zeventiende dan tot de Achttiende Eeuw moesten gebragt worden; ABRAH. BOGAERT, KLAAS BRUYN, DANIEL WILLINK en anderen. Onder dezen wordt met bijzonderen lof vermeld ELISABETH HOOFMAN, Echtgenoote van PIETER KOOLAERT; en deze lof wordt met proeven bevestigd. Door hare kunne was zij uitgesloten geweest van de schavende Dichtgenootschappen; zij bleef vrij van die banden, en van hier de meerdere oorspronkelijkheid en leven.

JOHAN DE HAAS, JACOB ZEEUWS en anderen volgen. Toen begon de tijd op te dagen, waarin *Zededichten*, *Hofdichten*, enz. in de mode kwamen; voorwerpen, meer voor zachte en stille overweging, dan voor stoute schildering geschikt. — Tot een zeer merkwaardig verschijnsel verstrekte LUCAS SCHERMER, een ongemeen verdienstelijk Jongeling, vol vuur, en bezield met de levendigste verbeelding. Onzes inziens, heeft de Schrijver deszelfs waarde eerder te laag dan te hoog gesteld, en er zouden eenige meer treffende voorbeelden van zijne bekwaamheid te vinden geweest zijn, dan er nu zijn aangevoerd. SIMON STYL plagt den vroegen dood van SCHERMER immer te beschouwen, als het grootste verlies, hetwelk de Dichtkunst geleden heeft. Uit deszelfs aanleg, zoo in het stoute als in het zachte, had men zich mogen beloven, dat hij misschien

el-

elken voorganger ware voorbij gestreefd. De genoemde zoo bevoegde regter in dezen liep vooral hoog met zijne Heldendichten, om den rijkdom in gelijkenissen en wendingen. Hij prees ook de Visscherszangen; vooral dat, hetwelk begint:

> 't Lagchebekje Galathé
> Dreef haar schaapjes naar de zee,
> Door den glans der morgenstralen,
> Om een frissche lucht te halen, enz.

Verwonderlijk is het, dat een Jongeling, die met gestadige smart worstelde, door van zijne geboorte af aan den Steen te lijden, en wiens levensdraad reeds op het 22ste jaar werd afgesneden, zoo veel heeft kunnen verrigten, en zulke verbazende vorderingen, boven zijnen tijd, heeft kunnen maken. Zijne nagedachtenis, zijne waarde is te veel vergeten.

Bij den overgang tot de beschouwing van de verdiensten van POOT gedenkt de Schrijver gepast aan het einde van de meeste Kamers der Rederijkers, wier lust toen nog alleen werd opgewakkerd door de Herbergiers, die bij de zweepen voor de harddravers prijzen voor de rijmers ophingen. POOT had zich in het eerst bij hen gevoegd; en waarlijk, nooit kan de waarde van zich naar goede voorbeelden te schikken beter bewezen worden, dan uit de vorderingen van POOT zelven. Wat zoude er van hem gekomen zijn, indien hij zich bij het *fijn Rederijkerdom* gehouden had? — wat werd hij nu, daar hij HOOFT en VONDEL, en met dezen de Ouden en de Natuur volgde? — Nu werd hij het groot sieraad van zijnen leeftijd. Zijne verdienste kan waardiglijk uit de bijgebragte puikstalen gekend worden; terwijl zijne gebreken niet worden voorbijgezien. De Schrijver werd door zijn bestek wederhouden, om, naar zijn gevoel, in voorbeelden voor zijnen lof uit te weiden; wij nog te meer. Onze Vaderlandsche Dichtkunst was ook ongelukkig, door dat dit edele Vernuft zoo vroeg tot hoogere kringen werd opgeroepen.

Wij komen nu aan VLAMING, HENDRIK VAN SNAKENBURG, PIETER LANGENDIJK, RABUS, GREENWOOD, BOON, VAN DER BURG en vele anderen. LANGENDIJK wordt bijzonder breedvoerig gedacht; zijn vernuft wordt wel geprezen, maar tevens is niet onopgemerkt gebleven, dat hij te veel, op het voorbeeld van FOKKENBROCH, in het

het lage viel; hem ontbrak de hechte grondslag, de kennis der oude talen."

"Het heeft onze verwondering gewekt, dat de Schrijver op dit tijdvak geene melding heeft gemaakt van de *Proeve van Dichtoefening door A. L. F. en A. P. S.* in 1731 uitgegeven, en onder de liefhebbers zoo zeer in achting. Wij hebben deze Proeve immer als boven dien tijd verheven beschouwd, en dus met een witten keursteen geteekend. Deze dichtstukken zijn vervaardigd door Mr. JACOB ELIAS MICHIELSZOON en THEODORUS VAN SNAAKENBURG (*). De eerste is wel door den Schrijver als in het voorbijgaan gemeld; dan de tweede is in het geheel niet genoemd. Het is waarschijnlijk, dat de aardige vertellingen in dichtmaat, die in VAN EFFEN's *Hollandschen Spectator* gevonden worden, ook van zijne hand zijn. De *Herderszangen*, de *Brieven*, de *Klink- en Mengeldichten*, *Luciaans Droom of de Haan*, en de Vertalingen, in gemelde Proeve voorhanden, zouden den Schrijver aanleiding hebben gegeven tot vele stalen. Ons bestek laat niet toe, dit gemis te vergoeden. De geestige *Herderskout* tusschen *Tirsis* en *Fillis*, die in onzen jongen tijd zoo dikwijls ter vervrolijking van gezelschappen diende, is in dit werkje te vinden."

ARNOLD HOOGVLIET staat vervolgens aan het hoofd van eene talrijke schare Dichters, of liever Verzenmakers, die zijn voorbeeld van verre navolgden, in het zamenstellen van zoogenoemde *Heldendichten in quarto*. Aan HOOGVLIET wedervaart ten volle geregtigheid. Zijne werkzaamheid, zijne Godsvrucht, zijne taalkennis, en de gave om gladde en schilderachtige verzen te maken, worden met lof gedacht. De beste plaatsen uit HOOGVLIET's *Abraham*, plaatsen vol van poëzij en fijn gevoel, worden aangewezen: dan, was het een Heldendicht? — dat men den Schrijver zelven hoore. "De aanleg, de gansche
" houding van het werk, het geheel kan ik niet zeggen dat
" mij behaagt. *Eene poëtische Levensbeschrijving*, gevolgd
" naar eenige oorkonden, waaraan men zich heilig houden
" wil, moest uit haren aard HOOGVLIET te veel beperken,
" te prozaïsch worden. Noch sieraden van Heidenen ont-
" leend, noch stout gewaagde gissingen, noch eige vinding,
" noch vrije schildering konden hier haren invloed ten goe-
" de

(*) Zie SPEX's *Nagelatene Gedichten*, Voorrede, XI.

„ de doen gelden. Van hier het gezochte in het geheele
„ werk; van hier zoo vele kunstige beschrijvingen van mor-
„ gen- en avondstonden, die soms wonderlijk afsteken,
„ als zagen wij den Dichter zichzelven aansporen, om
„ weder regt poëtisch te zijn; van hier eindelijk zoo
„ vele Godspraken, verzeld van donder en bliksem, als
„ of daar uit de kracht moest gehaald worden. De vro-
„ me HOOGVLIET dorst zich derhalve, mijns oordeels,
„ niet genoeg los geven, en deed hij zulks, dan viel dit
„ bij het overige al te zeer in 't oog. Men begrijpe mij
„ echter wel; ik houde den *Abraham* des niet te min
„ voor een zeer uitmuntend en verdienstelijk werk, leer-
„ zaam van zaken en rijk in dichterlijke schoonheden;
„ maar het geheel, de aanleg, de houding des werks,
„ is mij, naar den geest dier tijden, te stijf." — DE VRIES bewijst verders uit de Gelegenheidsverzen van HOOGVLIET, dat aan dezen een zeer vereerende rang op den Nederduitschen Zangberg toekomt.

Wij gaan eene menigte Verzenmakers van dien tijd met stilzwijgen voorbij. Er zijn wel enkele geurige bloemen door den Schrijver geplukt; doch men kan zien, dat het zoeken, langs verre omwegen, of door dorre velden, hem moeite gekost heeft. De ondervinding leerde hem ook, dat de wierook, aan zoo vele Genootschappen toegebragt, ook toen te overdreven was gezwaaid.

Uit de Dichteressen van dien tijd, wier aantal vrij groot is, vermeldt hij met bijzondere goedkeuring JETSKE REINOUW VAN DER MALEN, wegens vastheid en levendigheid. Wij stemmen gaarne met hem in. Haar naam is ook te veel vergeten; hare nagedachtenis verdient herlevendiging.

SWANENBURG, de Trompetter van Parnas, ware zeker achterwege gebleven, indien de Schrijver, bij het opgeven, hoe zijn stout geratel afsteekt bij den neurenden keuveltoon van de meeste zijner tijdgenooten, niet had willen doen opmerken, hoe de uitersten elkanderen raken. Één gebrek was gemeen; juiste smaak, echt gevoel voor het schoone, ontbrak er.

Hierop wordt aan eenige van deze tijdgenooten gedacht; aan MAURICIUS, BODDAERT, MOORMAN, DE MARRE, DE LA RUE en SCHIM. FEITAMA erlangt den schuldigen lof, als voortreffelijk Vertaler. HUYDECOPER's waarde, zoo uitstekend als Taalkenner, wordt ook als Dichter bewezen, vooral uit die heerlijke *lierzangerige*

al-

alleenspraken, die de Reijen in zijne Treurspelen vervangen, en voorheen met zoo veel genoegen van buiten werden geleerd, als dikwijls met goedkeuring gereciteerd.

Dirk smits volgt waardiglijk aan huydecoper, en men kan zien, dat de Schrijver, om met de Schilders te spreken, dit gedeelte *con amore* bewerkt heeft; en wie was het ook meer waardig dan smits, om juist oordeel, eigenaardige bevalligheid, en zeldzame werkzaamheid en zorg, met verbanning van alles, wat brommende en oneigen was. De vries stelt met reden smit's *Israëls Bäalsegorsdienst* boven hoogvliet's *Abraham*. Wij kunnen hem niet volgen in al het waardige, wat hij van dezen beminnelijken Dichter vermeld. Tot afwisseling nemen wij over het dichtstukje: *aan den Westewind*, hooft's dichtpen overwaardig, omdat het minder bekend is dan dat op de door van nymegen geschilderde Serafijntjes en de Lijkzang op zijn Dochtertje.

Levenwekker, Westewindt,
Lenteblazer, die gezwindt
Door de frissche telgjes spartelt,
Huppelt, tuimelt, danst en dartelt,
Als gij luchtig zwiert en zweeft,
Daer mijn vreugdt, lykoris, leeft,
En haer eerste minnezuchtjes
Offert aen uw zwoele luchtjes;
't Zij ge door haer lokjes speelt,
Of de roode roosjes streelt
Op haer lelijwitte kaken;
't Zij ge uw koelheit zelfs voelt blaken
Door het vlammenstokend licht
Van haer tooverend gezicht;
't Zij ze u strookt met lonkje op lonkje;
Blaes dan 't kleene minnevonkje,
Dat ze in haren boesem voedt,
Tot een' reinen minnegloedt,
Die haer koelheit eeuwig were,
En in felle vlam verkeere,
Die haer borst zoo stove en raek',
Dat zij gloeije, brande en blaek'!
Duik dan stil in groente en lover.
Laet vrij 't blusschen voor mij over.

Wij gaan ook verscheidene vrienden en leerlingen van smits, waarvan willem van der pot zeker een der voornaamsten en bekwaamsten was, met stilzwijgen voorbij.

bij. Wij brengen echter gaarne onze hulde aan JAN DE KRUYFF en aan JACOB SPEX, den vriend en leerling van POOT; insgelijks aan LUCAS PATER, BERNARDUS DE BOSCH en verscheidene andere Amsterdammers, die bij het Tooneel en in latere Dichtgenootschappen zich zeer verdienstelijk maakten. Het komt ons voor, dat de Schrijver eenige dezer wat te vroeg geplaatst heeft. Sommige hunner, dunkt ons, hebben veel geleerd van WILLEM en van ONNO ZWIER VAN HAREN, die, vóór of omtrent het midden der laatstverloopene Eeuwe, als schitterende luchtverschijnsels op den Nederlandschen Zangberg verschenen, en dezen van den helderften luister deden blinken. Bijzonder lang staat de Schrijver stil bij de beschouwing der dichterlijke verdiensten van beiden, en schetst vooraf beider aanleg als volgt: „Door geboorte en aanzien bo-„ven de meeste hunner landgenooten verheven, was na-„tuurlijk het bekrompen oordeel van kunstregters en zooge-„naamde zuiveraars niet zoo zeer voor hen gevaarlijk; zich „op zaken van Staat toeleggende, boden zij hunne Wer-„ken aan geene Genootschappen angstvallig aan; zij vier-„den hunnen vrijen geest den teugel, waardoor zij eenen „beteren dichttrant erlangden. Eene levendige verbeel-„dingskracht, eene grondige oefening in alle oude en le-„vende talen, zie daar wat hen boven hunne tijdgenooten „heeft doen uitblinken. In alle vakken van geleerdheid be-„kwaam gemaakt, voorzien met eene grondige kennis der „Geschiedenis, met den aard en de zeden van ieder volk „bekend, in de hoogste ambten werkzaam, kregen zij „door zulke gelukkige omstandigheden den waren smaak, „het echte gevoel voor dichterlijke schoonheden. Zij „verzamelden, uit die rijke voorraadschuur hunner oe-„feningen, zulk een schat van vergelijkingen en beeld-„spraken, zulke natuurlijke aardigheden, zulke stoute „en krachtige trekken, zulk eene hoogdravendheid, „dat men als 't ware van hen zekere herleving der „Dichtkunst in de laatste helft der vorige Eeuw, mijns „bedunkens, gerust rekenen mag."

Het Heldendicht van den eersten, *Friso*, het eenige eigenlijke Heldendicht misschien, hetwelk wij bezitten, ten minste het eenige, hetwelk op de ware leest van den Vader der Dichtkunst geschoeid is., wordt vooraf naar waarde gedacht en meesterlijk beoordeeld, met aanhaling van zeer vele fraaije plaatsen. Tot eene proef van zijne bekwaamheid als Lierdichter volgt de nooit volprezene Ode:

het

het Menschelijk Leven. Daar deze bij elken liefhebber zoo zeer bekend is, zouden wij liever *Leonidas*, of een anderen Lierzang, gezien hebben.

De dichterlijke verdiensten van ONNO ZWIER worden hierna gemeld, en hier was geene mindere stoffe. DE VRIES bepaalt zich vooral bij het dichtstuk *de Geuzen*, en kiest de schoonste brokken. Keurig stelt hij, in den aanvang, de beroemde episode van *de minnarij van den jongen Thomas en Keetje* tegen de beschrijving van *de wreedheid van* ALVA. Hij deelt vervolgens het beeld van Gods Almagt en Liefde mede uit den 7den Zang, voor hetwelk wij geen woord kennen, dat hetzelve genoegzaam prijst: het dient hier tot tegenstelling met het werk van zoo vele Bijbelrijmelaars van die dagen. DE VRIES staat eindelijk nog stil bij het heerlijk tafereel van de kuische *Rosemond*, ontegensprekelijk een der schoonste dichtjuweelen, waarmede de Achttiende Eeuw kan prijken. Aan Recensent ten minste is de wedergâ van zulk eene schilderij niet bekend. Hij kan het niet inlasschen; dan dit valt hem smartelijk. Wij nemen echter gaarne den raad over aan den jongen Dichter, om deze gedichten vlijtig te beoefenen, al is het ook dat er hier en daar eene fout tegen spelling, woordenschikking, maat of welluidendheid plaats heeft. Hier boven rekenden zich de VAN HARENS verheven. Het gemis van deze vereischten van den tweeden rang veroorzaakte echter, dat in den beginne geen gunstig oordeel over deze verzen gestreken werd; zij werden zelfs achter gesteld aan den *Gideon* van VAN STEENWIJK, of aan de *Poëtische uitbreiding over de Evangelische Gelijkenis van den verloren Zoon*, van DE HAAS; welk laatste stuk ook zeker al een Heldendicht ware geworden, had die Zoon maar een naam gehad.

De waarde van deze Dichters wordt geenszins miskend; dan, hoe zacht, regelmatig, overtuigend en als met den passer afgemeten ook alles was, dit konde het gemis aan kracht niet vergoeden. Billijk is de aanmerking van den Schrijver, dat de mindere verheffing bij deze Dichters waarschijnlijk mede veroorzaakt is, door dat hunne lust viel op tafereelen uit de Heilige Geschiedenis, waarbij men zich beschroomd aan het geschiedverhaal moest houden, en niet mogt of konde toegeven aan eenige verziering. In andere verzen toonde DE HAAS echter een waardig nakomeling te zijn van den grooten BRANDT en den geestrijken KASPER VAN BAERLE.

Bij de korte opgave van de verdiensten van RUTGER SCHUTTE, en bij de breedere van JOHANNES EUSEBIUS VOET, laat de Schrijver niet ongemerkt, dat in dien tijd de mode, om aan de tale Kanaäns, of liever aan Oostersche bloemen, veld in te ruimen, toenam, en komt zoo op het duistere van het zoogenoemd wijsgeerige in de verzen van CHRISTINA LEONORA DE NEUFVILLE, hetwelk helaas niet zonder navolging bleef. Dan, hoe zeer dit beide, vooral het eerste, ook in de verzen van Mr. LUCAS TRIP, om zijne gehechtheid aan harde leerbegrippen in het Godsdienstige, nu en dan plaats vond, deszelfs oorspronkelijkheid en stoutheid bij verstand en kunst worden niet onaangeroerd gelaten en met voldoende bewijzen gestaafd. Wij geven hiervan een proefje.

Wat is een hand vol aardsche schatten?
Wat hooge staat? bewijrookt' eer?
Een waterbubbel, naauwlijks meer
Dan louter lucht, die onder 't vatten
De holle hand met schijn bedriegt,
Of met uw' adem henen vliegt?

DE VRIES brengt er nog vele bij uit het overheerlijk dichtstuk: *God zigtbaar in het onaanzienlijke, vertoond in de beschouwing van een Kei, Blaauwbesse en Vlieg*, eenig in zijne soort, door de gelukkige vereeniging van reine Godsvrucht, diepe kennis der Natuur en ware Dichtkunst.

Billijk volgt op TRIP PIETER HUIZINGA BAKKER. Smaak en bevalligheid stralen allerwegen door in zijne werken, en deze zijn geenszins misdeeld van kracht. Verwonderlijk is het, dat DE VRIES geheel geene melding maakt van des mans uitmuntenden *Lentezang* naar het Latijn van HIGHT, naar ons oordeel eene der voortreffelijkste vertalingen, ergens aanwezig. Deze is den Schrijver waarschijnlijk ontsnapt. Hij had alsdan hier ook geschikte gelegenheid gevonden, om te spreken van HIGHT zelven, dien geleerden Vries, wiens vroege dood een groot verlies was, voor de Latijnsche Letterkunde. Ook als Nederduitsch Dichter verdient hij lof, en uit de verzameling, met welker uitgaaf de werkzame Hoogleeraar A. YPEY zijne Landgenooten verpligt heeft, zouden verscheiden puikstalen van zijn kiesch oordeel en geslepen vernuft zijn aan te voeren geweest.

Met vereischten lof vermeldt de Schrijver de werken

van

van NICOLAAS SIMONSZ. VAN WINTER en LUCRETIA WILHELMINA VAN MERKEN; een paar, zoo wel door zuivere liefde als schitterende dichtverdienste verbonden. Beider waarde is nog algemeen erkend en in levendige herinnering door hunne voortreffelijke Treurspellen. Het dichtstuk, de *David*, van de laatste, is zeker het eerste in den rang der Bijbelsche Tafereelen. De *Germanicus* staat zeker bij, zoo niet voor, den *Friso* op de lijst der Heldendichten. Wij stemmen met den Schrijver in, dat de deelneming in een Dichtstuk van zulk eene waarde zeer veel zoude zijn toegenomen, indien zij ARMINIUS of CLAUDIUS CIVILIS tot haren Held had genomen. Het hart van den Nederlander deelt zoo noode in den lof der wereldwingende Romeinen. GERMANICUS, de edele GERMANICUS, blijft toch immer het werktuig van den snooden TIBERIUS.

Aan de Dichteressen van dien tijd brengt de Schrijver eene algemeene gepaste hulde, meer bijzonder ook aan SARA MARIA VAN DER WILP; dan voornamelijk aan JULIANA CORNELIA DE LANOY, die, onzes inziens, ook in den eersten rang verdient gemeld te worden. Wij gloeiden nog, toen wij, op des Schrijvers aanwijzing, den Lierzang op VAN DER DOES, VAN DER WERFF en VAN HOUT herlazen. Wij verheffen ons nog op het Landgenootschap met Helden, die zoo handelden, en met eene Vrouw, die het zoo beschreef. Dat de Schrijver niets uit dezen Lierzang mededeelt, heeft ons leed gedaan. Wij waren voldaan geweest met de enkele aanspraak aan VAN DER DOES:

Maar gij, die in dees doodlijke uren
  Met zoo veel roems 't gevaar bestrijdt;
Die op uw wreed bestormde muren
  En Veldheer t'zaam en Krijgsman zijt:
Spreek, hebt ge, in Mavors school ervaren,
Mijn VAN DER DOES! een reeks van jaren
  U tot zoo grootsch een taak bereid?
Mij dunkt gij hadt uw vroeger dagen
De Wetenschappen opgedragen:
  Van waar die moed, dat grootsch beleid?

't Gewoon vernuft ga de enge paden
  Der nuttige oefning vlijtig door:
Een ziel, gevormd voor groote daden,
  Treedt met één' stap in 't gloriespoor.

"Iets groots moet slechts haar moed doen blaken,
Haar vuur, haar veerkracht gaande maken;
Zij vormt zich zelf, wat hoeft zij meer?
Zoo vliegt LUCULLUS, de eer der Helden,
Uit *Romes* arm in Mavors velden,
En werpt den troon van *Pontus* neer.

De Amsterdamsche Dichters, die zich verdienstelijk maakten door de overzetting van de *Fabelen van* GELLERT, de berijming van DAVID's *Psalmen* onder de zinspreuk *Laus Deo*, *Salus Populo*, en met de vervaardiging van menig schoon Christelijk gezang, worden hierop gedacht; de vrolijke luim, waarmede ASSCHENBERG den ernstigen toon van hen allen verving, wordt ook regt gedaan, en de verdiensten van MACQUET en SIMON STIJL worden hierop breeder vermeld. Het weinige, dat hier van STIJL gezegd is, doet op nieuw naar eene vereenigde uitgaaf van alle zijne gedichten, zoo uitmuntende in kracht, verlangen. Aan VAN ALPHEN wordt vervolgens de palm, van nimmer in leerrijke Kindergedichtjes overtroffen te zijn, en ook lof wegens zijne Vaderlandsche gezangen, toegewezen.

Vele Dichters, ook de Dichtgenootschappen, gaat de Schrijver vervolgens met eene enkele optelling voorbij. Hij houdt zich eenigzins langer op bij NOMSZ., die zeker, vooral bij den Schouwburg, had verdiend, dat men hem voor een ellendig lijden en de uiterste armoede, als zijnde hij in het Gasthuis gestorven, had behoed. Vervolgens laat hij zich breed uit in den lof van BELLAMY en NIEUWLAND, beiden helaas, tot onherstelbare schade der kunst, in jeugdigen leeftijd bezweken. Van het stoute zoo wel, als van het zachte, of liever naïve, bij BELLAMY, zijn voldoende proeven bijgebragt; en waarlijk men ziet het, dat deze de bron der goede poëzij niet in eene koele bespiegeling, maar in het hart vond. Wij zouden echter liever een ander puikstaal van het laatste uit zijne vertelling *Roosje*, dan het Minnedichtje *aan de Maan*, gezien hebben; dit heeft te veel van de Maanziekte van die dagen. — Keurig, allerkeurigst is de lof van NIEUWLAND, dat wondermensch; die reeds dichtte, toen hij met tol en hoepel speelde; die later, even als DE GROOT, toen hij in de vastere wetenschappen de grootste vorderingen maakte, in zaken van liefhebberij zoo uitmunte,

te, alsof hij alleen voor dezelve geleefd had. Zijn reine smaak, zijne juiste verheffing, zijn warm gevoel, de gemakkelijkheid en losheid, waarmede hij werkte, zijne nederigheid enz. worden met voldoende bewijzen gestaafd. Wij kunnen niet naar wensch uitweiden; maar het hart wordt warm, wanneer men uit deze proeven nagaat, hoe groot het verlies van dezen nooit volprezen man alleen voor de Dichtkunst geweest is; en wie kan het dus in den Schrijver afkeuren, dat hij, die NIEUWLAND's waarde, door deszelfs opneming in het huis van DE BOSCH, van zijne vroegste kindsheid van nabij mogt leeren kennen, aan zijn gevoel den vrijen loop geeft, en dat zijn stijl hierbij eene warmte aanneemt, die nog boven den graad gaat, waarmede POOT, SMITS, de VAN HARENS, TRIP, STIJL en andere hoofdlichten zijn vermeld?

Zoo eindigt de Schrijver zijne opgaaf van de afzonderlijke waarde der Dichters. Hij gaat nu in de derde Afdeeling over, om de betrekkelijke waarde van de dichtwerken der Achttiende Eeuwe in het algemeen op te maken. — Wij geven het toe, dat er in deze Eeuw te veel gedicht is; maar het komt ons ook voor, dat in deze Afdeeling te veel wordt afgekeurd.

In het derde Hoofddeel gaat de Schrijver de vorderingen en verachteringen na, gedurende de Achttiende Eeuwe, in vergelijking met vroegere tijdperken. Het spreekt van zelve, dat de Dertiende, Veertiende, Vijftiende en Zestiende Eeuwen te dezen in geene aanmerking komen. De tijd van HOOFT en VONDEL is en kan alleen het punt van vergelijking zijn. DE VRIES verzwijgt de feilen niet, waartoe deze Prinsen der Dichteren zelve vervielen: hardheid, ruwheid, onbeschaafdheid, ja somtijds platheid, bleven er. Hierna geeft hij de voortreffelijke gaven van hen, van HUYGENS, CATS, JONKTYS, KAMPHUYZEN, ANTONIDES en anderen op. — De slotsom is: in de Achttiende Eeuw had men meer middelmatige, misschien meer goede en lofwaardige, — in de Zeventiende meer oorspronkelijke, stoute en verhevene Dichters.

Deze stelling tracht de Schrijver verders te bewijzen met redenen, die, kort en krachtig ineengedrongen, niet alle door ons kunnen overgenomen worden. Hij vereenigt zich met den eerbiedwaardigen LUBLINK, die ergens zegt, dat men, bij de rangschikking van Dichters naar hunne verdiensten, immer een ouden in de eerste plaats zoude moeten noemen, en besluit eindelijk, dat de Gouden

den Eeuw onzer Dichtkunst is geweest in de eerste helft der Zeventiende Eeuwe.

Na dit berigt gegeven te hebben van den loop en rigting dezes Werks, zal het niet noodig zijn, onzen lof, bij het vorig Deel aan den Schrijver gegeven, wegens smaak, oordeel, belezenheid en vlijt, te herhalen. De keuze der voorbeelden is meer verscheiden; de stijl is vooral niet minder, waarschijnlijk door de gelegenheid om dit Deel meer te beschaven; hij is ook, door dat de Schrijver veel plaats heeft gegeven aan gelukkige metaphoras, meer levendig en zwierig.

Dan nu, daar wij beide Deelen voor ons hebben, en dus *het geheel* kunnen overzien, vinden wij ons verpligt, ons oordeel over het geheel nog hierbij te voegen; en dan kunnen wij niet anders zeggen, of wij hebben, bij zoo veel reden tot goedkeuring, insgelijks stoffe tot gewigtige aanmerking.

Onzes inziens mist er *volledigheid* aan. De Schrijver heeft het zich ten regel gesteld, om van levende Dichters geen berigt te geven, en zich hierdoor buiten de mogelijkheid gebragt, de slotsom omtrent de vordering of verachtering juist op te maken.

Beschouwen wij het stuk alleen als *geschiedenis*, en niet als eene regtstreeksche overweging en beantwoording der Prijsvrage, dan moeten wij zeggen, dat het tijdvak na 1770 niet zoo volledig bewerkt is als het overige. De Schrijver is, dunkt ons, de voorname epoques meerendeels met stilzwijgen voorbij gegaan, die op den bloei der Dichtkunst, en op de vorderingen in dezelve, zoo veel invloeds gehad hebben. De nadeelen van de Rederijkkamers en van de Genootschappen van PELS en anderen worden zoo breedvoerig, zoo dikwijls, zelfs met herhaling gemeld, dat waarlijk de Dichtgenootschappen, die omtrent en na dezen tijd opstonden, wel mogten gedacht geweest zijn. Het moge zijn (om met den Schrijver van den *Poëtischen Spectator* te spreken) dat zij iets van Poëtische Gasthuizen behouden hadden, omdat de hoofden kleiner worden onder één hoed; derzelver nut kan echter niet geheel worden ontkend, al ware het ook om het uitschrijven van Prijsvragen alleen. Niet zelden zijn hierdoor onderwerpen ter beoefeninge opgegeven, waaraan men anders misschien niet had gedacht; en hebben wij het bezit van eenige juweelen in onze taal, bij voorbeeld de dicht-

stuk-

ſtukken van FEITH op DE RUYTER, den reeds geprezen Lierzang van Jonkvrouwe DE LANOY, het dichtſtuk van LE FRANCQ VAN BERKHEY over de buigzaamheid onzer tale, enz. enz. hieraan niet te danken?

Men moge verders laag vallen op de groote verzamelingen van de uitgegevene Werken van deze Genootſchappen, op de *Dichterlijke Handſchriften*, enz. enz. Er is zeker kaf onder het koorn; dan is er ook niet veel goeds bewaard? — De latere beoefenaar onzer Letterkunde zal ze, onzes inziens, met geen minder lust opzoeken, dan wij thans de verzamelingen van 1652 en 1659, *Klio's Kraam*, *Apollo's Harp*, *Hollandſche Parnas* en andere dergelijke Arken Noachs doen. Aldaar is ook rein en onrein bijeen. Men behoeft onze hedendaagſche verzamelingen ten minſte niet voor de jeugd weg te ſluiten om onkieſche brokken, zoo als *Pallas Weefgetouw*, NB. door CATHARINA QUESTIERS uitgegeven, enz.

De pogingen van de Maatſchappij van *Nederduitſche Letterkunde* te *Leyden*, van TEYLER's *Tweede Genootſchap*, van het *Leydſche Kunstgenootſchap*, van *deze* Maatſchappij zelve, om door Theoretiſche Verhandelingen den bloei der Kunst te bevorderen, hadden ook melding verdiend.

Vele andere zaken, die nuttige gevolgen gehad hebben, zijn insgelijks voorbij gezien. De Socratiſche oorlog, bij voorbeeld, die zoo vele ſpreeuwen uit den ſlaap wekte; de val van DATHEEN, waartoe Juffrouw WOLFF en Mr. GUEPIN zoo veel toebragten; het invoeren der nieuwe Pſalmberijming, die den ſmaak voor het goede en ſchoone algemeen verſpreidde; de zucht voor het Sentimenteele, uit Duitschland overgewaaid, en waarbij wij uit de menigte van zilte tranen zoo vele ranke waterloten zagen opſchieten; de verbetering in de Volksliedjes, met de *Oeconomiſche Liedjes* van Juffrouw WOLFF begonnen; de Burgertwisten, die de vermogens wreven en opſcherpten; de opgekomene zucht voor het invoeren van Godsdienſtige Gezangen, hetwelk onder veel middelmatigs zeker ook veel goeds heeft voortgebragt, enz.

Ook heeft de Schrijver vele namen vergeten, wier waarde zeker meer innerlijk gehalte had, dan vele vroeger genoemden: b. v. P. VAN SCHELLE, om zijne *Heldinnebrieven*; KOSTER, om zijnen *Beestenvriend*; JAN AUKES BAKKER, om zijne *Prijsverzen* en *Mengeldichten*: en had SONSBEEK ook niet meer dan eene bloote opnoeming verdiend?

Zijn

Zijn *Huwelijksavond* is een der meesterstukken van onzen tijd; zie het Iste Deel van de Werken dezer zelfde Maatschappij.

Wanneer de Schrijver zich aan de Vraag gehouden had, en, na eene naauwkeurige op- en overweging, de juiste uitkomst had willen vermelden, dan, dunkt ons, had hij de nog levende Dichters niet onvermeld mogen laten. Hij schijnt dit zelf gevoeld te hebben, en verschoont zich des bij het begin van de derde Afdeeling. Dan, houden deze redeneringen wel steek? Zoude het wel zoo moeijelijk zijn geweest, voor iemand van zoo veel kunde en kieschheid als de Schrijver, om, door vermelding van de waarde der onlangs gestorvene of nog levende Dichters, een overzigt van den tegenwoordigen stand der Dichtkunst te geven? Wij gelooven van neen; en waarlijk, wanneer dit gedaan ware, zoude hij niet alleen een zwaar gewigt in de schaal voor de Achttiende Eeuw, bij het opwegen van deze tegen de Zeventiende, hebben gelegd, maar ook misschien den evenaar naar de zijde van de eerste hebben zien overslaan, en alzoo de slotsom anders kunnen en moeten opmaken.

De voordeelen der Achttiende Eeuwe boven die der Zeventiende, in beschaafdheid, taalkennis, verbanning van platheden en andere vereischten van den tweeden rang, worden door den Schrijver zelven erkend; ook de meerdere beoefening door een grooter aantal personen. Dus blijven alleen over, *oorspronkelijkheid*, *meerdere verheffing*, *kracht*, *zwier*, en wat dies meer zij. — Wij stemmen het toe, dat HOOFT, VONDEL, CATS, enz. in oorspronkelijkheid ontegensprekelijk de lauwer toekomt; zij hadden nog geene goede voorbeelden; zij waren de ijsbrekers: dan in het overige vermeenen wij te mogen twijfelen.

De oude Dichters toonden, over het geheel genomen, zegt de Schrijver, *in alles meer kunde en geleerdheid.* — Is dit wel zoo gaaf aan te nemen? Aan HOOFT, HUYGENS, REAEL, VAN BAERLE, willen wij eene verbazende geleerdheid niet ontzeggen; maar was het met VONDEL zoo breed wel gesteld? had deze de hulp van geleerde Vrienden niet dagelijks noodig? en is in zijne werken na 1640 niet eene vermagering zigtbaar, nadat hem REAEL ontvallen was, en hij den omgang met HOOFT miste? Moeijelijk is over de geleerdheid van dezen en genen juist te beslissen; dan zeker is het, dat SCHERMER, HOOGVLIET, HUYDECOPER, WILLEM en ONNO ZWIER VAN HAREN, N. VAN WINTER,

TRIP,

TRIP, STIJL, NIEUWLAND en SONSBEEK ook op vasten steengrond bouwden, op de kennis der oude talen. Hebben ARNTZENIUS, BILDERDIJK, TEN BRINK, VAN HALL, KANTELAAR, KEMPER, KINKER, DE KRUYFF, C. en D. J. VAN LENNEP, LUBLINK, DE PERPONCHER, SIMONS, SPANDAW, A. VERBUL, MESSCHERT VAN VOLLENHOVE en anderen, ook de onlangs overledene HINLÓPEN, VAN DE KASTEELE, P. VAN WINTER, niet denzelfden weg betreden? En hoeveel heeft de beoefening der oude Letterkunde na 1640 niet gewonnen? Hoe veel is kunde in het algemeen, ook zonder eigenlijke geleerdheid, toegenomen en meer verspreid? — Het ook door ons aangevoerde gezegde van den bij onze Dicht- en Letterkunde zoo verdienstelijken LUBLINK kan nu ook zoo gaaf niet worden aangenomen. Deze schreef dit op het laatst van 1786, en hoe veel is er sedert gebeurd en in het licht verschenen! — Zouden in de verzen van den tegenwoordigen Grootvorst der Poëten, BILDERDIJK, niet even veel schoonheden van den eersten rang gevonden worden, als in die van VONDEL? Misschien meer, en zeker minder fouten. Zijn er in de verzen van FEITH, VAN HALL, HELMERS en LOOTS, niet even deftige, welgespierde brokken, als in die van HOOFT en VONDEL; en zijn ze niet bevalliger door meerdere klaarheid en mindere stroefheid? Hebben wij geene nieuwe Lierzangen, bij voorbeeld, om nu van de VAN HARENS en DE LANOY te zwijgen, die van FEITH op DE RUYTER, — van D. J. VAN LENNEP, *De Herder op het Slagveld van Cannæ*, — den Eeuwzang van ARNTZENIUS, — BILDERDIJK's *Bath hernomen*, en meer, die bij de beste van VONDEL niet zouden afsteken? Behooren verscheidene van de Minne- en andere dichten van TOLLENS niet tot de juweelen van het eerste water? Zijn er onder de Puntdichten van LUBLINK en anderen geene, die in waarde met die van HUYGENS, waaronder ook vele afkeurenswaardige, gelijk staan? Zijn er geene Christelijke Gezangen in de verschillende bundels, vooral in dien, door den geleerden Schrijver zelven mede verzameld, die de Godsdienstige Gezangen van KAMPHUYZEN, DE DEKKER, BRANDT en VOLLENHOVE misschien in dichterlijke waarde, zeker in bruikbaarheid, overtreffen? — En waarlijk, als wij de beste stukken van de genoemde Dichters, en tevens die van BALEN, VAN HEYNINGEN BOSCH, IMMERZEEL, KLYN, VAN LOGHEM, LOOSJES, RIETBERG, SCHENK, VREEDE, WESTERMAN, WALRÉ, ZU-

BLI,

BLZ., enz. naslaan en met regtvaardigheid beoordeelen, wie zal kunnen zeggen, dat rijkdom van gedachten, geestigheid van denken en uitdrukken, fraaije schildering, zuivere *harmonie* en schoone *versificatie* thans bij ons onbekend zijn?

Wij willen den Schrijver wel toegeven, hetgene hij op bl. 363 zegt, „ dat voorwerpen uit de Acht-„ tiende Eeuw zich door de nabijheid meer schitterende „ vertoonen, terwijl die van vroegeren tijd door afstand „ in het duister schuilen;" dan wij twijfelen ook niet, of de ondervinding zal hem met ons doen instemmen, dat, begeeft men zich op eene hoogte, om een overzigt te erlangen, zoo wel van het ver- als van het nabijgelegene, alsdan het laatste niet zelden wordt voorbijgezien, en dat vooral de voorwerpen aan de kim worden opgezocht, die dan, door den verrekijker bezien, alleen de blinkende punten aanbieden, en doorgaans zich fraaijer vertoonen dan ze werkelijk zijn.

Dan, hoe het zij, met deze aanmerkingen willen wij echter niets onttrekken aan de hooge waarde, welke wij aan de Hoofdlichten uit de Zeventiende Eeuw toekennen. Wij houden het lezen en beoefenen hunner werken, vooral om het zaakrijke, van het uiterste belang voor den aankomenden Dichter, bijzonder voor hen, wien het niet gebeuren mag in de oude talen onderwezen te worden. Wij houden hen groot, ja het grootst, wanneer men hen naar hunnen tijd beoordeelt; maar wij zijn tevens van gevoelen, dat de Dichtkunst ook met den tijd, te gelijk met andere wetenschappen, is vooruitgegaan. — Wij willen ook den schijn niet hebben van door de medegedeelde aanmerkingen iets te verminderen van de uitstekende verdiensten, welke wij in vele opzigten aan dit Werk toekennen, en zijn alleen zoo breedvoerig geweest, uit belangstelling in het gewigtig onderwerp zoo wel, als uit achting voor den Schrijver.

Wij voegen er ten slotte alleen nog onze wenschen bij, dat de Maatschappij den Schrijver zal uitnoodigen en aanmoedigen, om zijnen arbeid zelf aan te vullen en te voleindigen. Niemand is er zeker beter in staat toe, zoo om kunde en smaak, als om zucht en gevoel. Geeft hij dan berigten, ook van de personen, die hij nu enkel genoemd heeft, — van de Dichters, die door hem zijn voorbijgezien, waarvan ons, behalve de genoemden, nog SEVECOTIUS, SLUITER, BOELENS, FORDTMAN, J. VAN OS, SCHONK, M. NIEUWENHUYZEN, HAGEDOORN, Vrouwe C. P. — geb.

BRA-

BRACONIER, voor het geheugen komen, — van hen, die tusfchen de bekrooning en de uitgaaf zijn gestorven, met name, behalve de genoemden, H. BASTERT, A. VAN DEN BERG, G. BRENDER A BRANDIS, CARULL, AGATHA DEKEN, DOORNICK, JAC. VAN DIJK, HERON, G. TH. DE KOCK, PIJPERS, UYLENBROEK, J. J. VEREUL, VAN DER WOERDT, E. WOLFF, geb. BEKKER, en meerderen, en komt er dan een overzigt bij van de verdiensten der levenden; dan kan het niet missen, of dit Werk zal immer als klassiek vereerd worden. — De roem der bevallige Sekse, ontegensprekelijk gerezen door de meerdere beoefening en grootscher ondernemingen in de Achttiende dan in de Zeventiende Eeuwe, zoo door de genoemde Dichteressen, als door de levenden, vooral door PETRONELLA MOENS, wier blindheid haar niet belette het schoon der Lente te gevoelen en te schilderen, — door MARIA ELTER, geb. WOESTHOVEN, die meermalen boven Mannen den lauwer behaalde, — door KATHARINA WILHELMINA BILDERDIJK, die, in het hooge Treurspel, VAN MERKEN en DE LANOY zoo waardiglijk op zijde treedt, — door VAN STREEK, geb. BRINKMAN, die met toejuiching de dichterlijke vertaling van het tweede meesterstuk der Oudheid onderneemt; de roem dier begaafde Vrouwen, zeggen wij, wordt dan naar eisch in het licht gesteld. En wie zal den Schrijver dan niet bedanken voor de gelegenheid om eene juiste vergelijking te kunnen maken, en voor de hoop, die het tafereel van den toenemenden bloei onzer Dichtkunst geven moet? Deze laatste is, hoezeer ook alle gebreken, met name bij eenigen de lust om zich te verdiepen in eene donkere Wijsbegeerte, of te reiken naar de regels eener te hooge Æsthetica, bij anderen om met orkanen te spelen en te razen met gedonder en golfgeklots, niet geheel mogen geweken zijn, toch in velen zigtbaar. Gave God vrede, en met dezen welvaart en rust, het kan niet missen, of vele krachten, die nu tot het noodzakelijke moeten worden aangewend, zullen dan aan het nuttige en aangename worden besteed; de lust, die nu door drukkende zorgen wordt uitgedoofd, zal dan ontvlammen, en de Gouden Eeuw der Dichtkunst, die met het jaar 1600 insgelijks na doorgeworsteld leed opdaagde, zal alsdan met vernieuwden en grooteren glans zeker herrijzen.

PAS-

PAULI VAN HEMERT Trias Epistolarum ad DANIËLEM WYTTENBACHIUM, Virum clarissimum. Amstelodami, apud *J. S. van Esveldt-Holtrop.* 1810. 8vo. form. maj.

Meer dan eenmaal, en wel laatstelijk bij de vermelding van des Hooggel. WYTTENBACH'S *Anti-kritiek*, gaven wij ons verlangen te kennen, dat het geschil met den Hoogl. VAN HEMERT mogt geëindigd zijn op eene wijze, welke voegt aan het karakter, dat zij beide in dit Land bekleeden; dan, het smart ons, dien wensch niet vervuld te zien. Laatstgenoemde acht het noodig, dit alhier aangekondigde *Drietal Brieven* aan zijne partij in het licht te geven. De eerste Brief kaatst de beschuldigingen terug wegens het gebruik van onzuiver Latijn en Grieksch, in de woorden en spreekwijzen: *praeterlabi; quatuordecim dies; constituere; forsan; sui plenus; turpiter se dare aliqua* (in) *re; satyra; possidere; urere; conscendere cathedram; audax; aliquem fugere;* γαρ in plaatse van δε; ἑαυτον voor ἑαυτου; τό ζῆν; Φιλολογος en Φιλοσοφος; νεμειν; διαχωρη (voor ει) σον enz.; terwijl alhier een aantal klassieke getuigenissen worden aangevoerd, om derzelver zuiverheid te staven.

In den tweeden Brief poogt de Hr. VAN HEMERT de ellendige uitvlugten aan te wijzen, waarvan zijne partij zich bediend heeft, om hare onkunde van KANT'S wijsgeerig stelsel te verontschuldigen, vooral ten aanzien van de voor- of onderwerpelijke grenzen der menschelijke kennis, van het begrip der ondervinding, de bespiegelende en praktische rede, de leer der *antinomiën* en *categoriën*, en van de geheele voorstelling der Kantiaansche Rede-leer als een voortbrengsel van bovennatuurkundige bespiegeling.

In den derden Brief, eindelijk, worden door den Schrijver eenige overnemingen van elders geregtvaardigd, van welke zijne partij zich bediend had, om hem in een belagchelijk en tevens hatelijk licht te plaatsen, en voorts eenige beweringen en aantijgingen opgesomd, welke hij meent, dat door zijnen tegenschrijver allezins partijdig en ter kwader trouw zijn voorgedragen of uitgelegd, waarvan echter ons bestek niet toelaat een breeder verslag te geven.

Op nieuw toont de Briefschrijver zijne vaardigheid, om aanval met aanval, wapen met wapen, af te keeren, en nu eens boertig, dan ernstig, dan weder zeer scherp, te schrijven. In geestigheid, voorzeker, behoeft hij niet te zwichten, vooral dan, wanneer hij vat heeft op zijne partij, en hare eigene dwaling omtrent klassiek Latijn en spraakkundige re-

regels aanwijst. Het smart ons alleen, dat, onder de zelfsverdediging en handhaving der waarheid, welke bedoeld wordt, in de hitte der spotternij, van tijd tot tijd woorden ontvallen, die, onzes inziens, met de ware beschaafdheid strijden en in eenen beuzelgeest ontaarden. Wij twijfelen, of de Heer VAN HEMERT, met dit geschrift, wel iets meer tot zijne vrijspraak hebbe toegevoegd, dan het algemeene gevoelen van alle onpartijdigen hem alreeds, te voren, had toegewezen.

Oratio *de incremento, quod, provida Dei cura, ipsa saepe bellorum calamitate, bonarum studiis artium, benigne adfert*, quam habuit E. C. D'ENGELBRONNER, J. U. D. a. d. 22 Nov. 1809, in Auditorio Publico, quum illustris Gymnasii Medioburgensis rectionem ex solenni ritu auspicaretur. Medioburgi, apud *A. P. de Winter*. 1810.

Deze Inwijdings-Redevoering van den Heer Rector der Middelburgsche Latijnsche Schole werd vervaardigd, uitgesproken en gedrukt, ten tijde van den inval der Engelschen in Zeeland, en bepaaldelijk in Walcheren. De, anderzins door zijnen letter-arbeid reeds met lof bekende, Schrijver roept het toegevende oordeel der Lezers in omtrent zijne algeheele voordragt; terwijl hij, indien tijd en omstandigheden hem zulks hadden veroorloofd, zijn onderwerp gaarne met een ander had verwisseld. Niemand, die billijk vonnist, zal hem deze toegevendheid weigeren. Ook wij onthouden ons van alle oordeelvelling wegens het gebrekkige, en roemen alleen de keuze van het onderwerp, welks waarheid de ervaring zoo dikwerf bewees: „dat wetenschap en kunst dikwerf, „zelfs te midden van de rampen des oorlogs, door Gods „voorzienig bestuur, in bloei toenemen." Atheners, Grieken, Romeinen, Turken, en ons eigen Vaderland, verstrekken in dit opzigt tot een sprekend en vertroostend voorbeeld. Achter de Redevoering volgen eenige Aanteekeningen, ter opheldering van enkele gezegden en beweringen, welke allezins bewijzen leveren van des Schrijvers geleerdheid en bevoegdheid tot den post, dien hij aanvaardde, en in welks vervulling wij hem dagen van vrede en ongestoorden voorspoed toewenschen.

Verhandeling over het Puntdicht. Door P. G. WITSEN GEYSBEEK. *Te Amsterdam, bij* P. G. en N. Geysbeek. 1810. *In gr. 8vo. VIII en 70 bladz.*

„Het is vermakelijk te zien (zegt de Schrijver in deze Verhandeling) hoe de heeren *theoretici* zich in allerlei bogten wringen, niet om puntdichten te maken, maar om te bepalen hoe zij ze gaarne gemaakt hadden; want zelf maken, lieve Hemel! .... wie zou van een' Architect vergen dat hij zelf den troffel in de hand nam en mede metselde aan het door hem ontworpen gebouw! Zoo is het ook met de æsthetische Architecten: de meesten geven bepalingen en regels, weinigen voorbeelden."

Wij willen het met de juistheid der vergelijking van een' *Theoreticus* met een' *Architect* en van een' *Puntdichter* met een' *Metselaar* zoo naauw niet nemen (schoon het ons voorkomt, dat de Heer WITSEN GEYSBEEK, vooral door de laatste comparatie, zijner kunst juist geen vleijend *compliment* maakt) maar alleenlijk daarbij aanmerken, dat het waarlijk *droevig* is, te zien, hoe sommige *æsthetische* kunstenaars, gestadig met den troffel in de hand, er druk op voort metselen, zonder zelfs met de allereerste en noodzakelijkste bouwkundige regels bekend te zijn. Deze *æsthetische* metselaars zijn in onze dagen, naar wij meenen, veel menigvuldiger dan de *æsthetische Architecten*, en wij beschouwen hun broddelwerk vooral daarom met leedwezen, omdat zij met de kostbare bouwstoffen zoo onbehendig omgaan en vrij wat kalk en steen vermorsen, hetgeen, vooral in dezen duren tijd, toch onverantwoordelijk is.

Het verblijdt ons, intusschen, dat de Heer WITSEN GEYSBEEK noch onder de *theoretici*, die hem vermaken, noch onder de *practici*, die ons bedroeven, behoort, maar dat hij, reeds blijken hebbende gegeven, dat hij, als een knap æsthetisch metselaar, met den troffel wel weet om te gaan, thans ook toont in de regelen der Architectuur niet onbedreven te zijn. Het is, zonder twijfel, van belang, om met des Schrijvers wijze van denken aangaande het Puntdicht, hetwelk hij met gelukkig gevolg beoefent, bekend te worden, en wij zagen uit dien hoofde zijne aangekondigde Verhandeling over dit onderwerp met genoegen verschijnen. Hij gewaagt in dezelve eerst van *de geschiedenis van het Puntdicht* (en deze is zeer aardig en luimig geschreven (*)) dan van

(*) De afleiding van ons woord *Dom* (Domkerken, Domtempels enz.) van de *inscriptjes* op de Romeinsche gebouwen met de initiaal-let-

van *het wezen van het hedendaagsch Puntdicht*, en houdt zich vervolgens bezig met deszelfs vorm, ſtoffe en alles, wat daartoe betrekkelijk is; zijnde de Verhandeling doormengd met een aanzienlijk aantal voorbeelden van allerlei ſoorten van puntdichten, van Nederlandſche Dichters van vroegeren en lateren tijd overgenomen.

Offſchoon de Schrijver wel geen nieuw licht over zijn onderwerp verſpreidt, maar ſlechts opgeeft, wat door anderen reeds over het Puntdicht gezegd is, kan men hem toch de verdienſte niet ontzeggen, dat hij met veel vlijt verzameld, het merkwaardigſte uitgezocht, de menigvuldige ſoorten van het *Epigram* duidelijk en naauwkeurig opgegeven en met gepaste voorbeelden opgehelderd heeft. Men vindt hier, in een kort beſtek, alles bijeen, wat tot het *Puntdicht* betrekkelijk is, en daardoor heeft de Verhandeling eene volledigheid, die aan dezelve eene wezenlijke waarde geeft.

Ten aanzien van het wezen van het Puntdicht laat de Schrijver ons even wijs, als wij vóór het lezen zijner Verhandelinge waren. Hij is van gevoelen, dat het zich aan geene vaste regels laat binden en onbepaalbaar is. Volgens den Schrijver, ſchijnt men 'er tegenwoordig vrij algemeen *een kort hekeldicht* onder te verſtaan, en, ſchoon het niet altijd als zoodanig kan worden aangemerkt, wil de *Autheur*, vermits toch de meeste puntdichten een *ſatyriek* karakter hebben, het hoofdzakelijk van die zijde beſchouwen, en vergenoegt hij zich met LE BRUN's opgave van deszelfs vereischten, die het Puntdicht aanziet, „ als een klein dichtſtuk, vatbaar „ voor alle ſoorten van onderwerpen, *eindigende met eene* „ *eenvoudige, klare en juiste gedachte.*" (*)

Aangenamer zoude het ons geweest zijn, dat de Heer WITSEN GEYSBEEK eene juister bepaling van het Puntdicht gegeven, of, zoo hij daartoe buiten ſtaat was, deze onvolledige van LE BRUN, die eensdeels te beperkt en anderdeels te ruim is, had weggelaten.

letters: D. O. M. (DEO OPTIMO MAXIMO) is echter meer aardig dan juist. Zulke aardigheden lezen wij met genoegen; doch men behoort dan eindelijk toch den Lezer op den regten weg te brengen.

(*) Wij hebben het werk van LE BRUN niet bij der hand, en kunnen dus niet bepalen, wat de reden zij, waarom de laatst aangehaalde woorden door den Heer WITSEN GEYSBEEK anders zijn opgegeven, dan dezelve in de *Encyclopédie* van FELICÉ voorkomen, alwaar men, op het woord *Epigramme*, leest: „ M. LE BRUN .... definit *l'epigramme* un petit poëme ſusceptible de toutes ſortes de ſujets, et qui doit finir *par une penſée vive, juſte et inattendue.*" In plaats van *eenvoudigheid* en *klaarheid* hebben wij dus hier de vereischten van *levendigheid* en *verraſsing*, hetgeen, naar ons inzien, de definitie wel niet *juist*, maar toch beter en eenigzins dragelijk maakt.

Lektuur van Smaak, voor Lieden van beschaafden stand, inzonderheid ook voor Vrouwen. Te Amsterdam, bij Schalekamp en van de Grampel. 1809. *I en II. Te zamen* 284 *bl. In gr. 8vo.*

Ziet daar eene onderneming, die indedaad aanmoediging en lof verdient; maar zij is niet gemakkelijk. De Roman- en Tooneel-lectuur, bijna de eenige thans van een aantal Vrouwen en Jongelieden (van beide Sekse, en ook wel, helaas! bijna de eenige van een aantal Mannen) van langzamerhand te beperken, en dezelve te doen vervangen door een geschrift, opzettelijk ingerigt ter bevordering van wetenschap, kunst en smaak. Deze onderneming is moeijelijk: zij toch, voor welke zoodanig Tijdschrift vooral is ingerigt, gebruiken niet alles, zijn niet voor alles vatbaar, wat het betere deel in zoodanig geschrift zoekt en begeert; de man van wetenschap, kunst en smaak, die voor dit publiek arbeidt, heeft eene meer dan gewone menschenkennis en omzigtigheid noodig; hij moet zijnen eigenen lust en smaak dikwijls ter zijde zetten; hij kan maar langzaam en bij trappen vorderen; aan den eenen kant loopt hij gevaar, te veel te denken aan het betere deel van het lezend publiek, dat hij toch ook behagen wil; doet hij dit, zoo verliest hij zijn door hemzelven gekozen publiek, daar de drukpers niet ophoudt hetzelve dagelijks een overvloed van het zoo uitlokkend voedsel op te disschen; en aan den anderen kant, als hij dit zijn publiek wederom te veel ontziet, loopt hij geen minder gevaar, het groote doel uit het oog te verliezen, en zelve te veel het kwaad, dat hij beperken wil, in de hand te werken. Wij wenschen den voortgang dezer Lektuur, en vertrouwen dat de Verzamelaar beide deze uitersten vermijden, en, zich langzaam haastende, gelukkig het goede oogmerk bereiken zal. Tot de navolgende acht onderscheidene Rubrieken bepaalt zich het plan: *Geschiedkunde; Aardrijks-, Landen- en Volken-kunde; Karakterkunde, Menschen- en Wereldkennis; Natuurkundige en Oekonomische Merkwaardigheden; Aesthetische Aanmerkingen, en Berigten wegens den staat der schoone Kunsten; Romantische Verhalen en Bespiegelingen; Dichtkunde; kleine Vernuftspelingen,* enz.

Wij willen vooralsnog geene bedenkingen tegen 't een of ander inbrengen; dezelve zijn toch niet van zeer groot belang; wij verblijden ons, dat een genoegzaam debiet het tweede Stukje zoo spoedig volgen deed, en wij zouden niet gaarne, door eene of andere aanmerking, die men welligt misduiden kon, eenigzins tegenwerken.

Wij kunnen niet nalaten te verklaren, dat het eenvoudig dicht-

dichtstukje: „*Het ouderlijk huis*," ons geroerd heeft, en ieder gevoelig hart door het natuurlijk ware roeren zal. Het is te lang, om het hier af te schrijven. Wij sparen het geven van eenige proeve tot een volgend Stuk.

Schouwtooneel voor Natuur, Kunst en Vermaak. Door den Vriendenkring onder de zinspreuk: Arbeid in Rust. IIde Deel. In den Haag, bij H. S. de Groot. *In 12mo.*

Het tweede Deel van dit Schouwtooneel bevat drie Stukken: *de gevondene Brieventasch of Berouw en Voldoening, Tooneelspel, naar het Hoogduitsch vrij bewerkt; de Belegering van den Toren, Blijspel, naar het Fransch;* en *de Heer Ambrosius Heiblok, of de Wadderveensche Familie, te Saint Amand, Blijspel. Met* EXPRESSELIJK ? *daartoe vervaardigde Muzijk.*

Nr. 1. is, over het geheel genomen, een fraai en roerend stuk, dat niet missen kan, bij de vertooning, het beschaafd publiek te behagen. Het bezit vele treffende, belangrijke tooneelen, brave, edele karakters, die goed zijn geschetst en volgehouden, loopt geregeld af en houdt de aandacht en deelneming van den Aanschouwer tot het einde toe aangenaam bezig. De karakters van *Fest*, *Roze* en *Korel* behaagden ons inzonderheid. Dat van *Vrouw Wiesen* is te veel veronachtzaamd en wekt geen genoegzaam belang, en dat van *Mevrouw Hard* is geheel mislukt. Wij begrijpen niet, waarom de Autheur zich door haar babbelen de gelegenheid beneemt, om de treffendste tooneelen te schilderen; en even min, waarom de eigenlijke ontknooping niet op het Tooneel, maar in eene zijdkamer voorvalt. De Schrijver heeft zich, misschien, aan het schetsen daarvan niet willen wagen, en de Aanschouwer moet zich te vrede houden met een verslag, dat hij hieromtrent verkrijgt van een' persoon, die voor de deur op schildwacht staat, en somtijds eens in de kamer gluurt, om te zien wat er voorvalt.

Nr. 2. is wel de ellendigste prul, die Rec. ooit onder de oogen is gekomen. Laffe, nietsbeduidende, koele, langdradige gesprekken over zaken van niet het minste belang, doormengd met eene zoogenaamde *intrigue*, waaraan niets ontbreekt, dan *alle waarschijnlijkheid*, schoon hier genoemd: „dubbel overgehaalde quintessentie van gezond verstand, door geest opgelost en met oordeel *aangelengd?*" afgewisseld door een spelletje *piquet* en het drinken van een glaasje, en besloten door een woedend gevecht met Roovers, waarin deze aanvankelijk *veld* winnen (NB. het slagveld is in eene

herberg) doch eindelijk de *bataille* verliezen; alles *fraai*, *curieus*, *mooi*, naar den nieuwsten trant en met gedurige verandering van spektakel. En dit stuk moest nog uit het Fransch vertaald worden! ô! Wie daaraan moeite en tijd kon besteden, diens smaak moet wel voor geene verbetering vatbaar zijn. Doch reeds te veel.... Zoo ergens, dan geldt hier de magtspreuk: *het stuk is beneden de kritiek!*

Nr. 3. is, wat de *dialogue* betreft, beter, doch, *als produkt voor het Tooneel*, zoo mogelijk, nog slechter, dan Nr. 2. Geen wonder, voorwaar! De Schrijvers erkennen zelve, *dat hun bekrompen denkvermogen niet duldt*, *om* THALIA *eenig genoegen te verschaffen*. Wij bidden u, Heeren Arbeiders in Rust, rust dan toch van uwen arbeid! Hier is eer noch voordeel voor u te behalen.

Het oud Fransch Spreekwoord: Point d'argent, point de Suisses! *of: geen geld, geen Zwitsers! Ironiesch en Komiesch Historiesch verklaard. Door* AREND FOKKE, SIMONSZ. *Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. *In gr. 8vo. 43 Bl.*

In eene Redevoering in 't Amsterdamsche tweede Departement, en dat van Nieuwer-Amstel, der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, verkoos de Heer FOKKE het genoemde Spreekwoord te *analyseren*, te *expliceren*, te *doceren*, te *travesteren*, te *ironiseren*, en te *komikiseren*; hij doet dit in zijnen bekenden trant, en wij durven zeggen, dat dit Stukje met geen minder genoegen dan zijne vroegere Spreekwoorden, vooral in den tegenwoordigen tijd, zal gelezen worden. Wij vergenoegen ons met deze verklaring; er eeniglijk bijvoegende, dat hier de *Zwitsers* de *behoeften des levens* zijn.

Tafereel van een gelukkig Huisgezin. Te Haarlem, bij J. L. Augustini. *In 8vo. 78 Bl.*

Eene jonge Dame, die den Godsdienst hartelijk lief heeft, den medemensch, en in het bijzonder den minvermogenden braven, gaarne nuttig is, gedurende haar buitenverblijf in den zomer arme landlieden van tijd tot tijd bezoekt, dezelve helpt en raadt, en hun den Godsdienst met hartelijke deelneming aanprijst, — zoodanig eene jonge Dame is een zeer achtenswaardig meisje, verdient onze innige hoogachting; en als zij, door haar goed hart gedrongen, de pen opneemt, om nog meer algemeen Godsdienst en deugd onder den minderen stand te bevorderen, verdient haar geschrijf

schrijf voorzeker (gelijk het eene zeldzaamheid is) eene meer dan gewone toegevendheid, zelfs al vond men het een of ander, waarop met reden eenige aanmerking vallen kon. Dit boekje komt, naar het schijnt, van zoodanig eene beminnelijke en achtenswaardige hand; het gaf ons uit dien hoofde een bijzonder genoegen, en wij zouden ons schamen over iedere berisping voor het oog van het Publiek. Eene andere vraag is het, intusschen, of de Schrijver van het „*Iets in de plaats van eene Voorrede*," die met de brave jonge Juffer op zulk eenen vertrouwelijken voet schijnt, dat zij hem haar handschrift toezond, eer het ter perse ging, volkomen wel gedaan heeft met het te laten bij eene eenvoudige pligtpleging, en eene opwekking om in het vervolg voor de zoogenaamde fatsoenlijke wereld te schrijven. Door eene teregtwijzing hier en daar, en meer dan eene aanmerking over deze en gene bijzonderheid, en over het geheel der inkleeding, had hij, naar ons inzien, zoo wel bij het Publiek, als bij de waardige jonge Dame, dank verdiend. Hij maakt er zich nu wel zeer gemakkelijk af; had hij dit niet gedaan, zoo had de Schrijfster welligt haar boekje meer nuttig voor allen, en alzoo, dat het met meerdere graagte gelezen werd, ingerigt. Het werkje ziet intusschen nu het licht, zoo als het uit hare pen vloeide, en wij hopen dat het eenig goed zal doen; bij werkelijk reeds godsdienstige menschen, en die met haar dezelfde leiding in den Godsdienst volgen, mogen wij dit met eenig vertrouwen hopen.

LYDIA, *of de Geschiedenis van een ongelukkig Meisje. Naar het Hoogduitsch. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman, Jun. *In gr.* 8*vo.* 128 *Bl.*

Een aantal taalfouten (men vindt die in menigte bij het enkel doorbladeren, en ook hier en daar eenen volstrekt onverstaanbaren volzin,) ontsieren juist dit boekje niet; want het is van weinig belang. Men leest de rampen van LYDIA, maar men kent het meisje niet. Zij is het slagtoffer van eene jaloersche Tante, verachtelijke Paters, en een dweep- en snapachtig wijf. Zij sterft krankzinnig, en haar minnaar schiet zich voor den kop. Het verhaal is in ons oog langwijlig en onwaarschijnlijk. Het Voorberigt zegt, dat het geen verdichtsel is; dan het gebeurde ver van hier, *Weenen* is het tooneel, en het is nog al lang geleden, MARIA THERESIA regeerde nog.

Zedekundige Tafereelen voor de beschaafde Jeugd; door JAKOB GLATZ, *voorheen Onderwijzer aan het Opvoedings-instituut te Snepfenthal, thans Konsistoriaalraad en Predikant te Weenen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Met Platen. Te Groningen, bij* W. Wouters. *In 8vo. 168 Bl.*

THEÖBALD, *of door het ongeluk wordt men dikwijls wijzer en beter.* THEÖBALD is een rijken mans regt bedorven kindje; gelukkig wordt hij nog in tijds arm, en een van elk verlaten wees. Het ongeluk redt hem; hij ziet en erkent zijne fouten van trap tot trap, wordt van trap tot trap wijzer en beter, en eindelijk regt braaf en gelukkig. Dit eerste, voor aankomende jonge lieden zeer wel geschreven, verhaal beslaat 89 bladzijden. WALLER EN SANDER, *of doe uwen pligt, al moet gij u daardoor aan het grootste gevaar blootstellen, ja zelfs uw leven daardoor verliezen*; deze geschiedenis beslaat slechts 50 bladzijden. Edelmoedig redt een dezer jongelingen zijnen beleediger het leven, waarbij hij het zijne verliest, en de ander sterft met en voor zijnen vriend. Dit verhaal is wel vol nuttige leering en waarschuwing; maar door het aandoenlijk medegevoel in het bitter ongeluk, en het treffend verlies der waardige ouders, doet het groote en schoone der edele daad, immers bij ons, mindere roering. BERNARD ROLAND, *of de gevolgen der overdrevene eergierigheid*, is de ongelukkige geschiedenis van eenen braven Student, die buiten zijne schuld in twist raakt, zijne partij in een tweegevecht wondt, uit overdrevene eerzucht niet alleen vlugt, maar ook zijne familie en vrienden ontwijkt, en eerst laat ontdekt, dat hij geenen moord beging, maar door zich schuil te houden zijne waardige moeder ten grave hielp. Een zeer onwaarschijnlijk verhaal; gelukkig loopt het in 27 bladzijden af. Zoodat deze drie verhalen, telkens naar het schijnt al voor oudere jonge lieden geschreven, gelijk zij in uitvoerigheid afnemen, alzoo ook dalen in innerlijke waarde; althans het eerste heeft ons *wel*, het tweede *minder*, het laatste *zeer weinig* behaagd; waarom wij ons niet bedroeven, dat de Schrijver deze Tafereelen niet heeft voortgezet.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Onontbeerlijke Bijlage tot de Geschiedenis der Christelijke Kerk in de Achttiende Eeuw, *van* A. YPEY, *Doctor in de Godgeleerdheid enz.*, *in drie Brieven aan zijn Hoog Eerw.*, *door* ADR. STOLKER, *Remonstrantsch Leeraar te Rotterdam*, *over de Geschiedenis en Leer der Remonstranten en hunne laatste pogingen tot vereeniging der Protestanten. Te Leyden*, *bij* D. du Mortier en Zoon. 1810. *In gr. 8vo.*

Reeds in onze beoordeelingen van de *Kerkelijke Geschiedenis der Achttiende Eeuw*, van den Harderwijkschen Hoogleeraar YPEY, gaven wij hier en daar eenige bedenkingen omtrent de stellige ontvouwing van velerlei bijzonderheden. Bij de uitvoerigheid, welke de Hoogleeraar aan zijn werk gegeven heeft, was het geenszins vreemd, dat sommige onnaauwkeurigheden inslopen, welke aanleiding gaven tot wederspraak. Wij zagen zulks reeds, van wege het Kerkelijk Genootschap: *Christo Sacrum* te Delft, welk eenige misstellingen heeft aangegeven, en de alhier aangekondigde *Bijlage* dient wederom ten bewijze. In het 6de Deel des gezegden werks had de Hoogl. bepaaldelijk gehandeld over den *Voorslag tot Vereeniging*, door de Remonstranten, vóór eenige jaren, aan de Protestanten in Nederland gedaan, en in het 9de Deel een *Historisch Verslag wegens der Remonstranten Kerkgenootschap* medegedeeld. Beide opzigten worden, als zeer gebrekkig, door den Remonstrantschen Leeraar, A. STOLKER, wedersproken.

De Schrijver dezer *Bijlage* verdeelt zijne wederlegging in drie onderscheidene gedeelten, handelende, in den Isten Brief, over de Geschiedenis der Remonstranten; in den IIden, over derzelver Leer, en in den IIIden, over derzelver gedane Pogingen tot Vereeniging.

De Hoogl. YPEY, namelijk, had beweerd, dat de vervolging der Remonstranten, met den jare 1625, had opgehouden, en zij, na dien tijd, waren hersteld in het onbelemmerde genot van vrije Godsdienstoefening enz.; waarom zij dan ook aan het Hervormde Kerkgenootschap geen zoo *kwaad gelaat* hadden behooren te *toonen*, noch zich zoo *onchristelijk* te *gedragen*, als bij aanhoudendheid door hen geschied is. Hiertegen betoogt de Hr. STOLKER, dat die vervolging, verre van op te houden, juist tusschen 1625 en 1630 nog zeer hevig was, en, bij vernieuwing, voortduurde in 1631, 1634, 1638, 1640, 1644, 1648, 1651, 1664, 1669 en 1676, gelijk hij daarvan uitdrukkelijke stalen, met melding van personen en zaken, opgeeft, getrokken deels uit gedrukte werken, deels uit nog onuitgegevene, offchoon echte, handschriften; bewijzende hij al verder, dat zulks niet een bedrijf was van enkele personen, maar van Hervormde Leeraars, Kerkeraden, Klassen en Synoden, en dus van het Hervormde Kerkgenootschap zelf, dat zijnen invloed bij de onderscheidene Regeringen van Land, Gewesten en Steden, bezigde, om, onder allerlei voorgevens, Remonstranten en Doopsgezinden te kwellen, waarvan de 18de Eeuw, in de jaren 1700, 1705, 1713, 1727, 1731, 1738, 1749, 1753 en 1774, op nieuw de sterkste bewijzen levert. Daarentegen bestond dat zoogenoemde *kwaad gelaat* der Remonstranten alleenlijk daarin, dat TWEE Remonstranten, in het beloop van honderd jaren tijds, tegen de Hervormde IJveraars hebben gestreden, en dan nog niet, zonder daartoe te zijn uitgedaagd; hetgeen alzoo nimmer aan de gansche Broederschap kan worden te last gelegd.

In den IIden Brief wederlegt de Hr. STOLKER des Hoogl. bewering, dat de bekende *vijf Artikelen* het kenmerkende van der Remonstranten geloofsleer uitmaken, zoo voormaals als nog heden: betoogende alzoo, dat onder hen geen *Formulier* bestaat, welk hunne Kerkelijke Belijdenis regelt; dat over die vijf Artikelen zeer verschillend gedacht en gesproken wordt, en dat zij daarin alleenlijk onderling overeenstemmen, als zijnde de regel der eerste Protestanten, dat zij de H. Schrift houden voor de éénige regelmaat van geloof en leven: gelijk zulks, reeds ten overvloede, in onderscheidene geschriften des jare 1808, van de zijde der Remonstranten, was betoogd,

zon-

zonder dat de Hoogl., offchoon in 1809 fchrijvende, verkozen had, zijne oude dwaling te laten varen.

Nog ongerijmder was nu des Hoogl. befchuldiging, dat de Remonftranten, bij gebreke van Formulier, *onvast* zijn in hun geloofsftelfel, en ook daarom overhellen tot Socinianerij en tot de nieuwe gevoelens in Duitschland: verklarende de Hr. STOLKER deze befchuldiging, als louter opgeraapt en onbewezen, en dus als laster, en dagende den Hoogl. openlijk uit, om zulks te bewijzen.

De IIIde Brief ontvouwt al het voorgevallene in der Remonftranten aanbod tot vereeniging. Na vooraf tègen den Hoogl. te hebben aangemerkt, dat zij zoo ver af waren van wraak, dat zij, integendeel, zoo in de jaren 1626 en 1627, als naderhand, alle gelegenheden tot moderatie hebben omhelsd, zonder dat er eenig het minfte bewijs van wederwraak, van hunnen kant, te vinden is, komt de Hr. STOLKER tot dat gedeelte van des Hoogl. bewering, alwaar hij van den jare 1795 getuigt, dat de Omwenteling van dat jaar het verband tusfchen Kerk en Staat verbrak; dat de *Niet Hervormden* nu hoopten op eene gelukkiger wending hunner Godsdienst-zaken, en dat de Remonftranten nu met hunnen heufchen voorflag ter vereeniging voor den dag kwamen, waartoe de *Doopsgezinden* gaarne wilden toetreden, de *Lutherfchen* tegenftand boden, en de *Hervormden* zulks, *na weinige bedenking, algemeen afkeurden en affloegen.* Nu geeft de Hr. STOLKER een naauwkeurig verflag der aanleiding tot gezegde vereeniging, den Brief, die daartoe is rondgezonden, van den inhoud der Antwoorden, die van Kerken, Klasfen en Synoden, bij de Gemagtigden der Remonftranten zijn ingekomen, van het nadere Berigt der laatstgenoemden op eene door fommige der voorgenoemden gedane aanvrage, en eindelijk eene opheldering wegens de vereeniging der Doopsgezinde en Remonftrantfche Gemeenten te Dokkum, omtrent welk laatfte de Hoogl. YPEY, al mede, een zeer verkeerd oordeel geveld had: alles ten betooge, dat bij de tegenwoordige Broederfchap der Remonftranten geen ander doel beoogd, geene andere middelen gebezigd, geene andere pogingen waren gedaan, dan die ten volle overeenftemmen met de grondbeginfelen hunner Voorvaderen, zonder eenig het minfte bijoogmerk van jaloersheid, nijd, veel min van wraak, maar integendeel met alle die volheid van vrede en liefde, als zij in gemoede oordeelen met den geest van het Evangelie en Christus overeen te ko-

komen; gelijk dan ook dit een en ander door onderscheidene Kerken, Klassen en Synoden, met bijzondere goedkeuring is toegejuicht.

Deze is de inhoud der alhier aangekondigde Brieven. Onze Lezers bevroeden van zelve derzelver belangrijkheid. De 3de Brief vooral is vol van een aantal bijzonderheden, welke niet wel aan iemand anders, dan aan den Hr. STOLKER, als eenen der Gemagtigden van de Remonstrantsche Broederschap, konden bekend zijn, en nu inderdaad voor de Kerkelijke Geschiedenis van het Protestantendom der achttiende eeuw eene aanmerkelijke bijdrage leveren, voor welker mededeeling de Schrijver allen dank verdient; terwijl zij tevens uitnemend dient, om het oordeel wegens de uitnoodiging dier Broederschap zelve meer onpartijdig te regelen.

En wat nu de form dezer Brieven betreft; hoe zeer de Recensent hoogst afkeerig is van alle twistschriften, omdat zij slechts zelden dien gematigden toon houden, die altijd dienen moet, om de waarheid aan te prijzen, en dikwerf meer strekken ter verbittering, dan ter overtuiginge, moet hij echter op dit geschrift eene volstrekte uitzondering maken. De gronden, die tot bewijs moeten dienen, zijn zeer juist aangevoerd; het betoog is bondig; de toon is ernstig en mannelijk; de stijl is meesterlijk; zelfs die scherpte, welke dikwerf tot de saus der spijze behoort, is matig aangebragt, en daar ter plaatse, waar zij het gevoel van geleden onregt welligt overdrijven mogt, weet de Schrijver, met eene allereenvoudigste wending, welke de eigenlijke kunst verbergt, zijne voordragt zoodanig te wijzigen, dat alle mogelijke aanstoot verdwijnt, en de waarheid, in de belangrijkste zaak des menschdoms, als de vrijheid des gewetens is, haar verschuldigd offer ontvangt. In één woord, de Recensent vindt dit gansche Stuk zoodanig gesteld, dat hij zulks aan alle Geleerden, van welken stempel, maar bovenal aan alle Godgeleerden, die zoo ligtelijk gevaar loopen, door eenen heiligen ijver te worden verslonden, als een volkomen model van een verdedigend twistschrift, durft aanbevelen.

Over den staat des geschils zelven zal de Recensent zich niet uitlaten, omdat het zamengestelde dezer Brieven niet toelaat, zoodanige voor- en tegenstellingen over te nemen, als zijn oordeel zouden moeten staven. Onze Lezers zelven mogen dit pleit beslissen, bij de aandachtige overweging van een geschrift, welks lezing en herlezing hen nim-

nimmer berouwen zal. Acht de Hoogleeraar YPEY zich tot verdediging of wederspraak verpligt, dan hopen wij, dat zijn Hoogeerw. even duidelijk en bondig, zonder omwegen, schijnstrijdigheden of uitvlugten, zal antwoorden, en dat hij vooral zich zal beijveren, om die jammerlijke veete bij het Hervormde Kerkgenootschap, hier te lande, te doen ophouden, waarvan de Eerw. STOLKER (op bladz. 135 en 136) nog een voorbeeld van zoo jonge dagteekening aanvoert, dat, namelijk, „ op 14 Junij 1809, te Amers„ foort, twee Proponenten, *peremptoir zijnde geëxami*„ *neerd*, de *belofte* hebben moeten *afleggen*, van *in* GEEN „ VERDRAG *of* ONDERHANDELING MET DE REMONSTRAN„ TEN TE ZULLEN TREDEN."

Brief van J. VAN DER ROEST, *Evangeliedienaar te Haarlem, aan eene Vriendin, over den zin van I Joan. III:* 2. *Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1810. *In gr.* 8*vo.* 34 *Bl.*

Deze Brief is eene verdediging van de verklaring, welke de Eerw. Schrijver van deze plaats had gegeven. De Heer VAN DER PALM had, in zijne Leerrede over dezen tekst, (de 7de in den laatstuitgegeven bundel) bij zijne verklaring van denzelven de volgende aanmerking gevoegd: „ De Eerw. VAN DER ROEST beweert in „ eene zijner voortreffelijke Leerredenen, dat de zin der „ woorden, *het is nog niet geopenbaard*, hier geen ande„ re zijn kan, dan, *het is nog niet daargesteld*, met andere „ woorden, *wij zijn nog niet, wat wij eens wezen zul*„ *len*. Hij vindt anders eene tegenspraak in het gezeg„ de, naar onze uitlegging, en het daarop onmiddellijk „ volgende: *maar wij weten* enz. Ik geloof echter niet, „ dat de schrandere en doorkundige man aan dit bewijs „ groote kracht zal hechten, daar men van eene zaak, „ veel, zeer veel weten kan, en evenwel nog meer „ daarvan niet weten. Ik geloof daarenboven, dat het „ taalgebruik niet gunstig is voor zijne opgegeven ver„ klaring van het woord *geopenbaard zijn*. Ik geloof „ eindelijk, dat de zamenhang van het gezegde met het „ begin en slot van het tekstvers geene andere verklaring „ duldt, of althans als waarschijnlijker aanprijst, dan die „ hier door ons, in navolging van alle andere Uitleggers, „ is aangenomen." — VAN DER ROEST zelf had hierop

 niets

niets willen antwoorden, schoon hij niet ontveinzen kan, dat de eerste aanmerking hem bevreemd heeft, de tweede die bevreemding deed toenemen, en de laatste ze nog zeer vermeerderde; maar zijne Vriendin had aangemerkt: dat de noot van den Professor — de eenige van dien aard, welke in de twee boekdeelen voorkomt — zeer in het oog viel van elken Lezer; dat de aanmerkingen, daarin gemaakt, niet blootelijk tot staving van een ander begrip, of tot wederlegging van het zijne, strekten, maar dat daarin bijna alles gezegd wordt, wat men ongunstigs van eenige uitlegging zeggen kan, als zondigende tegen de eerste en meest bekende uitlegregelen. Zij bragt hem onder 't oog, dat het zoo wel gevestigd gezag van den voortreffelijken man sommigen der genen, die zijne (VAN DER ROEST's) Leerredenen gebruikten, in het vermoeden zou kunnen brengen, of niet ook wel andere verklaringen in zijne schriften even ongegrond en verwerpelijk zouden kunnen wezen, en besloot dus, dat hij niet alleen aan zichzelven, maar aan hen, die hem lezen, verschuldigd was, indien het geschieden kon, zijne uitlegging te regtvaardigen. Gedrongen door deze redenen, neemt hij dan de pen op; evenwel bidt hij allen, die dit kleine opstel zullen inzien, hetzelve niet aan te merken als een *verweringsschrift*. „ô Mijne Waarde!" laat hij er op volgen, „de Heer VAN DER PALM heeft mij niet beleedigd, noch het oogmerk kunnen hebben, om dat te doen; en indien het al zoo ware — wat zou dit klein en nietig belang van mijnen naam wezen, vergeleken met de zoo groote belangen van den Staat, van den Godsdienst en van het zoo gefolterd Menschdom, welke uwen en mijnen geest bijna alleen onledig houden, welke onze harten bekommeren, en alle andere dingen, tegenover die, als kleinigheden doen beschouwen?"

Wij voor ons hadden ons ook wel over de noot verwonderd, maar dachten er bij: het zal zeker een bewijs van achting zijn, 't geen VAN DER PALM hier aan VAN DER ROEST wil geven; immers ware het een ander, hij zoude het niet der moeite waardig hebben geacht, van zijne afwijking reden te geven. Dan, wat de zaak betreft, deze komt ons voor, door den Eerw. VAN DER ROEST voldongen te zijn. De Lezer oordeele. VAN DER PALM had de woorden: „het is nog niet geopenbaard," (οὔπω ἐφανερώθη) op de gewone wijze verklaard: *wij weten het niet, het is ons nog niet bekend gemaakt, wat wij*

zijn

zijn zullen. VAN DER ROEST, daarentegen: *het is nog niet verschenen, wij zijn nog niet, wat wij zijn zullen.* Om die beteekenis te staven, merkt hij aan, dat, 't geen onze Overzetters vertalen door *openbaren*, in 't Grieksch αποκαλυπτειν, *ontdekken*, is, wanneer het van de mededeeling van waarheden gebezigd wordt, maar φανερȣν, wanneer het niet eene bekendmaking door woord of ingeving is, maar *zigtbare daarstelling, vertooning, verschijning.* 1 Tim. III: 18. Θεος ἐφανερωθη ἐν σαρκι, *God is geopenbaard in den vleesche,* (*het Goddelijke*, zouden wij willen vertalen, *is in de menschheid verschenen, heeft zich in de menschelijke natuur vertoond, zigtbaar gemaakt.*) Colosf. III: 3, 4. *uw leven*, de heerlijkheid, waarvoor gij verordend zijt, *is met Christus verborgen in God — wanneer nu Christus zal geopenbaard zijn*, (φανερωθῃ) *zult ook gij met hem geopenbaard worden in heerlijkheid* (φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ.) Nog voegt hij er in het Naschrift bij: Rom. I: 19, 20. 2 Kor. IV: 2. 1 Kor. IV: 5. 2 Kor. V: 10. Uit het een en ander ziet men, zegt hij, dat, hoewel αποκαλυπτω en φανεροω somtijds verwisseld worden, (onder andere 2 Thesf. I: 7. en II: 6.) het laatstgenoemde toch doorgaans in den meest nadrukkelijken zin voorkomt van: *aan het licht brengen, vertoonen, zigtbaar maken* of *daarstellen.* Verder: *maar wij weten, dat, als* (*hij*) *zal geopenbaard zijn. Hij* of *het*, dit laat VAN DER PALM in 't midden. VAN DER ROEST beweert, dat en zamenhang en taalgebruik vorderen, als *het* zal geopenbaard zijn, omdat van geen' persoon, die geopenbaard zal worden, ook niet van Jezus, in het geheele Verbond gesproken wordt; maar dat, zoo men het eerste vertaalt: *het is nog niet geopenbaard — wij weten nog niet, wat wij zijn zullen*, men dan genoodzaakt is *hij* te lezen, vermits het onzin zijn zou te zeggen: het is ons nog onbekend; maar als het ons bekend gemaakt zal worden, dan zullen wij hem gelijk zijn: dan immers zou de bekendmaking ophouden noodig te zijn. — Verder: *zullen wij hem zien, gelijk hij is.* Zij, die de gewone verklaring volgen, moeten dit van het *zien van Jezus* opvatten; maar VAN DER ROEST herinnert, dat de uitdrukking, *God te zien*, door de Bijbelsche Schrijvers bij uitsluiting gebezigd wordt van den toekomenden, voltooiden gelukstaat. Op deze gronden steunende, zegt de Schrijver: ,, Indien Joannes zaken noemde, betrekkelijk den toekomenden staat van minder belang, zoude ik geene groote kracht hechten aan mijn bewijs;

wijs; ik zou ook denken: *men kan van eene zaak veel, zeer veel weten, en evenwel nog veel meer daarvan niet weten*; doch nu komt mij het bewijs gewigtig voor, nu de Apostel datgene noemt, hetwelk, als het ware, de ziel van die gelukzaligheid zal uitmaken, en het voorstel zou met zichzelve strijden, indien ik het naar het gewoon begrip moest opvatten. Het zou dan zakelijk hier op uitkomen: *de natuur onzer aanstaande gelukzaligheid is ons nog niet bekend gemaakt; doch wij weten het voornaamste daarvan, in vergelijking met hetwelk al het overige als niets zal zijn.*"

Eindelijk antwoordt VAN DER ROEST op de uitdrukking van den Hoogleeraar: „ dat zijne verklaring door hem, in navolging van alle de andere Uitleggers, is aangenomen:" dat dezelve zekerlijk de meestgevolgde, en, het kan zijn, de thans eenstemmige is; dat ook hij zelf ze voorheen heeft aangenomen, maar eerst onder het bewerken zijner Leerrede over de hemelsche gelukzaligheid tot zijn tegenwoordig begrip zij gekomen; 't welk hem in den beginne zelf niet aangenaam was, daar hij aldus van zoo vele groote mannen afweek, van welke hij het zich eene eere rekende de leerling te zijn; en bovendien benam hij zich voor altijd de gelegenheid, om, naar aanleiding van dezen tekst, over het nog menigvuldig onbekende van den toekomenden staat, en de wijsheid van God daarin, te kunnen handelen. Doch hij week voor hetgeen hem toescheen waarheid te zijn.

Wij willen er alleen bijvoegen, dat de Lezer, uit hetgeen wij over de Leerrede van den Heer VAN DER PALM in het vorige No. gezegd hebben, van zelve zal voelen, dat wij deze plaats in dien zelfden geest *moeten* opvatten, als de Heer VAN DER ROEST. In het Naschrift haalt hij nog de vertaling van R. SIMON, die de Vulgata volgt, te zijnen voordeele aan. Beiden stemmen geheel met hem overeen. Wij verheugen ons, er nog een' man te kunnen bijvoegen, aan wien toch beiden gaarne gezag, althans stem in deze dingen zullen toekennen. Het is de groote HULSHOFF (*). Hij vertaalt of omschrijft aldus: „ *Hoewel het nog niet geopenbaard is, wat wij zijn zullen*, — schoon zich nog geene voorteekenen vertoonen van die Vaderlijke gunstbewijzen, — hebben wij echter de verzekerdheid eener algemeene toezegging; — stuksgewijze en duidelijk is

(*) *Kerkelijke Redevoeringen*, Iste Deel.

is het nog niet ontvouwd, maar flechts in zinfpelende opheldering. — Onze Vertalers hebben hier ingevoegd het woordje *Hij*. Volgens den aard der tegenftelling lezen wij liever: *als* — *het* — geopenbaard zal zijn; als wij onze oogen in 't hier namaals opflaan en bevindelijk zullen kennen — dan zullen wij *Hem gelijk* wezen. *Hem* kan zien op God, of op J. C.; wij zullen dit niet onderfcheiden, alzoo in beiderlei zin de zaak waarachtig is. Naar den ftijl van Joannes, beteekent dit *zien* niet alleen alle kennis van eigenfchappen en welbehagen, maar ook alle vereeniging van liefde en gemeenfchap."

Om het gebrek aan gezag te verhelpen, en voornamelijk om eenige afwisfeling te zoeken, laat de Eerw. Schrijver, als eene toegift, nog twee verklaringen volgen van andere plaatfen, welke weinig bekend of aangenomen, en evenwel in zijn oog de eenig ware zijn. De eerfte is van den Kerkvader CHRYSOSTOMUS over Matt. XI: 11, welke door *den minften in 't Koningrijk der Hemelen* den *jongeren*, die later opgeftaan is, namelijk den Heiland zelven, verftaat: De tweede van Prof. ALBERTI, betreffende den Engelenzang. Hij vertaalt: „ Eere zij in de hoogfte hemelen Gode, en vrede (zij Hem) op aarde! In menfchen (heeft Hij) welbehagen! D. i. In hemel en op aarde worde aan God lof toegebragt; want nu openbaart Hij zijne liefde tot de menfchen."

Wij voor ons zouden het hier meer met den Profesfor, dan met den Kerkvader eens zijn. Dan genoeg voor ons beftek. Dit nog, dat de Eerw. Schrijver, naar ons inzien, beter had gedaan, met zijne regtvaardiging in een of ander Maandwerk te doen plaatfen; dan toch had zij minder het aanzien van een verweringsfchrift gehad, en ware nogtans meer algemeen bekend geworden; waarom wij over deze kleine brochure ook zoo breedvoerig zijn geweest. Dan, in dat geval, hadden wij ook de inkleeding gemist, waarin dat onbefchrijflijk aantrekkende, eerbiedwekkende, ja gezaghebbende, met één woord, de toon des harte fpreekt, die in alle fchriften van dien man ademt, die juist datgene van het wezen des Christendoms openbaart, wat noch door kunst nagevolgd, noch in ftelfels bevat kan worden.

Beoefeningsleer, *enz.* *Door* EW. KIST, *Predikant te Dordrecht.* *IIden Deels 2de Stuk.* *Te Dordrecht*, *bij* A. Blussé en Zoon. *In gr.* 8*vo.*

Met dit laatste Stuk van het tweede Deel eindigt de Eerw. KIST zijne *Ascetica* of *Beoefeningsleer.* Al wat men meenen mogt daartoe verder te moeten gebragt worden, oordeelt hij meer tot de Zedeleer of tot de Godgeleerdheid te behooren.

Dit Stuk behelst nog *twee Afdeelingen* van 't *tweede Hoofdstuk*; de *derde* namelijk, over de waarschuwingen en wapenen, welke God ons geeft tegen het kwaad in de wereld, dat zich tegen onze volmaking aankant, en hoe wij door dezelve op onze hoede moeten wezen; en de *vierde*, bevattende regelen, om in het gebruik der middelen tot onze vorming, en der wapenen tegen de aanleidingen ten kwade, des te gelukkiger te slagen. Voorts het *derde Hoofdstuk*, over de krankheden van geloovige Christenen, die hen van de volkomenheid, op aarde bereikbaar, nog verwijderen, beschouwd in derzelver natuur, oorzaken en geneesmiddelen; krankheden, die betrekking hebben tot de kennis van den Godsdienst, tot het geloof, tot de heiligmaking, tot de vorderingen in het Christendom, tot de vruchten des geloofs en der godzaligheid, en tot bijzondere omstandigheden; en eindelijk het *vierde*, behelzende raadgevingen en lessen voor meer gevorderde en bevestigde Christenen.

Wij verheugen ons, dat 't den achtingwaardigen Schrijver heeft mogen gebeuren, deze taak met herstelde gezondheid, verre boven 't geen hij zich, bij de uitgave van het laatste stuk des eersten Deels, voorstelde, te volbrengen. Dit Werk bevat in de daad zeer veel goeds, veel meer dan de meeste, zoo niet alle in dien denktrant vervaardigde Ascetische Schriften; zeer veel, dat zoo wel 't goede hart, als 't helder verstand van den Schrijver alle eer aandoet, en op velerlei wijzen regt geschikt is, om de beoefening van werkdadige godvrucht te bevorderen. Inzonderheid is ons dit laatste Stuk, zoo ten aanzien der stoffe, als met opzigt tot de geheele wijze van behandeling, toegeschenen, veel bruikbaars voor nadenkende, en tevens op hun hart naauwlettende, en zich op ware levenswijsheid en Chris-

te-

telijke deugdsbetrachting toeleggende Christenen, te behelzen.

Bij zoodanig Werk, waarin men zoo veel nuttige stoffe bijeenverzameld vindt, overziet men gaarne deze en gene gebreken, die wij echter, alles beöordeeld zijnde naar de behoefte van hen, die dergelijke aanwijzing noodig hebben, en dan ook 't leerstelsel van den Dordschen Kerkleeraar toegedaan zijn, moeten bekennen, in dit Deel veel minder aangetroffen te hebben, dan in de voorgaande. Er is ginds en elders veel partij getrokken van 't voortreffelijke, door den Heer KIST zelven in 't Nederduitsch overgebragte, Werkje van REINHARD, *over de waarde der kleinigheden in de Zedekunde*. Waarom ook niet van de *Christelijke Zedeleer* en *Leerredenen* van dien uitmuntenden Schrijver? Ten aanzien der Schriftverklaring, is ook dit laatste Deel met meer omzigtigheid en naauwkeurigheid bewerkt.

De uitvoerigheid van 't geheele Werk is minder vervelend; omdat men telkens wordt te gemoet gekomen door gepaste rustpunten. De hoofdinhoud van beide Deelen is ook nu achteraan geplaatst, opdat men dus 't geheele plan als op éénś zou kunnen overzien, en de onderwerpen, die behandeld worden, met minder moeite zou kunnen vinden. Een goed alphabetisch Register zou echter nog van meer dienst geweest zijn.

Verhandeling over de Navelbreuken, door S. TH. SOEMMERING, *Koninklijke Beijersche geheime Raad te Munchen in Beijeren.* (*Bekroond bij het Legaat van* J. MONNIKHOFF, *in* 1807.) *Te Amsterdam, bij* L. van Es. *In gr. 8vo.* 131 *Bl.*

Hetgeen, met opzigt tot de Breuken in het algemeen, sedert eenige jaren in ons Vaderland het licht heeft gezien, beslaat reeds verscheiden boekdeelen, en het voor ons liggende strekt andermaal ten bewijze, hoezeer de verdienstelijke Bezorgers van het Legaat van MONNIKHOFF zich beijveren, om aan den wil des Legateurs te voldoen. Wij gelooven evenwel, dat de keuze hoe langer hoe moeijelijker wordt, en hebben ook met genoegen gezien, dat de keuze der Bezorgers op eenig ander onderwerp gevallen is. Men gaat intusschen voort met ons jaarlijks de bekroonde Verhandelingen te leveren, en uit dien hoofde hebben wij er nog eenige te wachten, welke wij reeds gewenscht

wenscht hadden te zien. De voor ons liggende is bekroond in 1807, en heeft den alom bekenden geleerden SOEMMERING tot Schrijver, die billijk den prijs verdiend heeft, daar hij de voorgestelde prijsvraag volledig beantwoordde. Overeenkomstig met het doel dezer vrage, verdeelt de Schrijver zijn antwoord in twee vraagstukken, waarvan het eerste drie afdeelingen bevat; onderzoekende hij in de eerste het maaksel des navels en deszelfs naasten omtrek, vóór en bij de geboorte van een kind; in de tweede, de natuurlijke verandering van denzelven in de kindschheid en verderen leeftijd; in de derde, de tegennatuurlijke ongesteldheden, welke van de geboorte af plaats hebben, of naderhand ontstaan, en aanleiding geven tot het uitzakken van buiksingewanden enz. Daarop volgt alsdan het eerste hoofdstuk, dat de aangeboren Navelbreuken, gelijk ook het tweede, dat die breuken ten onderwerp heeft, welke naderhand in de kindschheid en later ontstaan. Het tweede vraagstuk, aangaande het licht, dat de waarnemingen verspreiden over de aanwijzing ter behandeling, voorkoming en heeling dezer onderscheidene gebreken, enz. bevat vijf afdeelingen; de eerste loopt over de behandeling van ter wereld medegebragte of aangeborene breuken; de tweede, over het voorkomen van Navelbreuken bij kinderen; de derde, over het genezen van Navelbreuken bij kinderen, door het navelschild en de binding; de vierde, over de behandeling der Navelbreuken bij volwassenen; de vijfde, over de behandeling der beklemde Navelbreuken. Bij dit alles zijn afbeeldingen gevoegd, ter verklaring en opheldering van het maaksel des navels en van deszelfs naasten omtrek.

Hoe leert men Kinderen in het Boek der Natuur lezen? of Gesprekken over Voorwerpen der Natuur, door J. P. PÖHLMANN. *Iste Deel. Met Platen. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam*, bij J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 410 *Bl.*

Een gunstig denkbeeld, omtrent de waarde van dit Werk, zal het velen voorshands doen opvatten, dat de verdienstelijke Amsterdamsche Kerkleeraar, de Heer WOLTERBEEK, niet slechts de Vertaling van hetzelve aangeraden, maar ook, tot het schrijven van eene Voorrede

de ter aanprijzinge, zijne pen wel heeft willen leenen. 's Mans bekend voortreffelijk karakter, zoo van de zijde van het hart als van het verstand, zet aan die aanprijzing, met de duchtigste redenen daarenboven geschraagd, kracht en waarde bij. De gronden van aanprijzing zijn, deels de stoffe van het Werk, deels de wijze van behandeling — *stoffe*, zijnde de werken des Oneindigen, boven welke niets anders een voegzamer voorwerp der beoefeninge van het redelijk verstand, en voor het zich ontwikkelende geestvermogen der aankomende jeugd beter berekend is, zoo wel om het uitlokkende voor den weetlust, als om de veelvuldige uitstekende voordeelen, welke het kan aanbrengen. In zijne korte wenken toch toont de Eerw. WOLTERBEEK, niet te behooren onder die schrale Predikers, wier studie (indien het zoo moge heeten) zich bij het Godgeleerd zamenstelsel alleen bepaalt, en die van meening zijn, dat zij aan hunne verhevene bestemming voldoen, indien zij slechts op den gewonen tijd eene kanselrede, hoedanig dezelve dan ook moge wezen, kunnen voordragen; voor het overige met andere wetenschappen, hoe naauw ook met hunne hoofdstudie in verband staande, zich weinig of niet bemoeijende. Even als de Goddelijke Leeraar, welken de Heer WOLTERBEEK verkondigt, dikmaals op de verschijnsels en voortbrengsels der Natuur zijne toehoorders opmerkzaam maakte, zoo toont hij ook, de werken des grootheerlijken Makers, die allerwegen met zoo veel luister pralen, met een godsdienstig opmerkzaam oog te beschouwen.

Gelijk de stoffe, zoo prijst ook de eerwaardige Voorredenaar de *wijze van behandelen*. Deze is de dus genoemde *Socratische*, bestaande in het doen van vragen door den Onderwijzer, door welke de Leerling tot het geven van antwoorden, op dezelve slaande, wordt uitgelokt; eene wijze, derhalve, „ door welke de aandacht der kinderen „ gaande gehouden, derzelver verstand beschaafd en der„ zelver oordeel gescherpt wordt;" eene wijze, van welke zijn Eerw. getuigt, (die, indien Recensent wel onderrigt is, met een talrijk kroost gezegend, regt van spreken heeft,) dat de ondervinding hem geleerd heeft, „ dat, „ doet men de vragen, door PÖHLMANN gedaan, den kin„ deren, mits ze niet te jong, of niet al te onvatbaar „ en onbesuisd van aard zijn, men dan genoegzaam de„ zelfde antwoorden ontvangt, welke hier op de vragen „ gegeven worden." Genoegzaam met des Schrijvers eigen

gen woorden de nuttigheid dezer leermethode bewezen, en van eenige bedenkingen ontheven hebbende, beklaagt zich alleen de Heer WOLTERBEEK over PÖHLMANN's bijzondere manier van doen, te weten, „dat er in zijn gehee„le Werk, ook niet daar, alwaar er dikwijls de allersterk„ste aanleiding toe was, zelfs niet met een enkel woord, van „God, den oorsprong aller wijze inrigtingen in de Natuur, „melding wordt gemaakt." Met regt beklaagt zich de Leeraar over dit gebrek, als zijnde van oordeel, dat, indien slechts eenige verhevene waarheden worden voorbijgegaan, het zich ontwikkelende verstand der jeugd voor eenige waarheden van den dus genoemden Natuurlijken Godsdienst berekend is. Met den Recensent, dit lijdt geen twijfel, zal de Heer WOLTERBEEK ook hier eigen ervarenis kunnen inroepen. En het was met reden, dat zijn Eerw., ter verhelping van dit gebrek, aan den kundigen Vertaler eenige wenken gaf, welke daarin ook niet ongelukkig geslaagd is.

Zoo veel wat den vorm van dit Werk aangaat, hetwelk den titel van *Katechismus der Natuur*, of soortgelijken, even gevoegelijk, als welken het nu op het voorhoofd draagt, zoude kunnen voeren. Niets geheel *nieuws* toch is ons hier voorgekomen, hetwelk in de bekende schriften van eenen MARTINET, van eenen PASTEUR, en, welken wij met regt mogen noemen, van den verdienstelijken J. BUYS, niet ontmoet wordt, immers zoo veel de hoofdzaak betreft. In den vorm, of de wijze van behandeling alleen, moet, hetgene dit Werk nieuw bezit, gezocht worden.

Voorts is het Werk versierd met een tiental wel uitgevoerde Platen, voorstellende den omloop des bloeds in het menschelijke ligchaam, nevens de afbeelding van verscheiden visschen en dieren, of wel van een of ander gedeelte derzelven; wordende voorafgegaan van eene verklaring van dat alles.

Zeer veel, indedaad, is uit dit Werk te leeren, ten aanzien van de eigenlijk genoemde Natuurkunde, en bepaaldelijk wat de algemeene eigenschappen en hoedanigheden der ligchamen betreft, doch ook meer bijzonder ten aanzien der Natuurlijke Historie, en de onderscheidene voorwerpen uit de drie dus genoemde Natuur-Rijken, die daarin begrepen zijn. Dieren en Visschen worden in dit Deel behandeld, terwijl het overige in een volgend Deel plaats zal vinden.

Hoe-

Hoewel het Werk voor een doorloopend berigt niet berekend is, willen wij, echter, om den Lezer eenig denkbeeld te geven, op hoedanig eene wijze de Heer PÖHLMANN zijne Socratische leermethode doe gelden, zoo als het Boek openvalt, iets ter proeve mededeelen. *Op bladz. 24, onder het artikel: *Elk ligchaam heeft eene zekere gedaante*, ontmoeten wij het volgende gesprek.

„ LEERAAR. Zegt mij eens, Kinderen! welk eene gedaante deze slijpsteen hebbe?

„ KINDEREN. Hij is vierkant.

„ L. Is hij even zoo breed als hij lang is?

„ K. Neen.

„ L. Daar hij nu langer dan breeder (breed) is, kunnen wij zeggen, dat hij langwerpig vierkant is. Maar zijn nu alle ligchamen, die in de wereld zijn, vierkant?

„ K. Neen.

„ L. Hebben zij dan misschien in het geheel geene gedaante?

„ K. Die hebben zij zeker.

„ L. Waar van daan weet gij dat?

„ K. Wij zien het.

„ L. Maar alle ligchamen, die in de wereld zijn, kunt gij niet zien, (:) hoe kunt gij derhalve weten, dat zij *allen* eene zekere gedaante hebben?

„ K. ——

„ L. (Legt een stuk papier, welks grootte de kinderen niet gezien hebben, op de tafel, en bedekt de grenzen (randen) van hetzelve met servetten, zoodat zij alleen het middelste van het papier kunnen zien.) Zegt mij eens, welk eene gedaante dit ligchaam (dit stuk papier) hebbe?

„ K. Wij kunnen het niet zien.

„ L. Niet? daar ligt het; — ik zie het wel.

„ K. Ja, maar hetgeen van dat papier onder de servetten ligt, kunnen wij niet zien.

„ L. Zoo, zoo, dan wilt gij zeggen, dat gij een zeker gedeelte van het papier niet zien kunt, en mij dus ook niet kunt zeggen, welk eene gedaante het hebbe. Maar wat is dat nu, dat gij niet kunt zien?

„ K. ——

„ L. Kunt gij wel zien, waar het ophoudt?

„ K. Neen.

„ L. Hoe noemt gij nu datgeen van het papier, hetwelk gij niet zien kunt, met een ander woord?

„ K.

„ K. Zijne grenzen.

„ L. Weet gij nu wel, hoe het komt, dat gij mij niet kunt zeggen, welk eene gedaante dit ligchaam hebbe?

„ K. Wij zien de grenzen van hetzelve niet.

„ L. Welke deelen eens ligchaams moeten wij dus volstrekt zien, zullen wij kunnen zeggen, welk eene gedaante hetzelve hebbe?

„ K. Deszelfs grenzen.

„ L. En wanneer gij deszelfs grenzen niet zien kunt, wat kunt gij dan ook niet zeggen?

„ K. Welk eene gedaante het hebbe.

„ L. Maar gesteld eens: een ligchaam had in het geheel geene grenzen, wat kon het dan ook niet hebben?

„ K. Eene gedaante.

„ L. Waaraan gelooft gij derhalve, dat de gedaante eens ligchaams verbonden is?

„ K. Aan deszelfs grenzen.

„ L. Waar derhalve geene grenzen zijn, daar kan dus ook geene — ?

„ K. Gedaante zijn.

„ L. Van te voren hebben wij geleerd, dat *alle* ligchamen grenzen hebben; maar hebben *alle* ligchamen nu nog meer?

„ K. Eene zekere gedaante.

„ L. Maar weet gij nu wel te zeggen, waarom wij ook aan alle ligchamen eene zekere gedaante moeten toekennen?

„ K. Omdat zij allen grenzen hebben.

„ L. Nu weet gij derhalve met zekerheid, hetgeen gij van te voren slechts gegist hebt; namelijk, *dat alle ligchamen eene zekere gedaante hebben.*"

Geheime Brieven over de inwendige gesteldheid van het Pruissische Hof, na den dood van FREDERIK DEN II. *VIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 408 *Bl.*

Niet vreemd, in de daad, dat een Schrijver, die eene zoo vrije pen voert, zulk een aantal personen, en daaronder van aanzienlijken rang, met naam en toenaam noemt, en daden, welke zij liefst met de duisterheid der

stil-

ſtilzwijgens bedekt zagen, aan het licht brengt, wederſpraak ontmoet — wederſpraak niet alleen, maar beſchuldigingen en ſcheldnamen, openlijk weder geſcholden, als een Ambtbejager afgeſchilderd, en vermeld wordt als iemand, die zijn vermaak vindt in alles te beriſpen, te verfoeijen en te lasteren. — Dit lot trof den Schrijver dezer Brieven, met zoo veel graagte gelezen. De Eerſte Brief dezes Deels is ingerigt ter verdediging tegen deze beſchuldigingen.

In hoe verre hij geſlaagd zij om die alle te wederleggen, zal men in *Pruisſen* beter, dan hier, kunnen beoordeelen. Ons de vorige Deelen herinnerende, valt ons in, dat hij te meermalen deze en gene daadzaak, of ſtelling, daaruit afgeleid, herroepen heeft, 't geen van zijne waarheidsliefde blijk draagt; ſchoon het waarheid blijve, dat eens geankerde opſpraak noode weder vlot wordt. In 't bijzonder heeft men hem tegengeworpen, dat hij geheele ſtanden (den Krijgs- en den Adelſtand) gehoond en vervolgd heeft. Deswege betuigt hij: „ Ik ben inwendig overtuigd, dat der *Pruisſen* ongeluk in beide moet gezocht worden, zoo als zij geſteld waren; en het is zoo klaar als de dag, dat alleen het minſte gedeelte achting verdient. Daarover zal ik mij in de volgende Brieven nader verklaren. — De ſtrekking van deze Brieven is geene andere, dan om alle onze feilen te ontdekken en te beſtraffen, (trouwens men wordt ſlechts beter, wanneer men zijne feilen erkent) en om voor de Geſchiedenis bouwſtoffen te leveren."

De Tweede Brief ſchetst ons de overwonnen *Pruisſen* en de overwinnende *Franſchen*. Eene ſchets, die veelal ten voordeele der *Franſchen* uitloopt, en waarin trekken voorkomen van het ſtug gedrag der Mannen in *Pruisſen* ten opzigte van de *Franſchen*, en van de verregaande inſchikkelijkheid der *Pruisſiſche* Vrouwen, 't geen niet aan zedeloosheid grenst, maar de zedeloosheid zelve is. Wij nemen ſlechts deze weinige trekken over: „ De *Pruisſiſche* Vrouwen hebben thans de belagchelijke zucht, om de *Franſche* zeden en gebruiken gebrekkelijk na te bootſen. Zij koken *Franſchen* kost; zij houden gezelſchappen op de *Franſche* manier; zij leeren op zijn *Fransch* danſen; met één woord, zij doen op allerlei wijzen haar best om aan de Overwinnaars te behagen. Doch dit gelukt haar niet geheel. Uit walging aan het genot van zoo gewone vermaken, hebben zij zich aan kinderen van 12 tot

15 jaren gehouden, welke zij naar hunnen smaak vormen; de moeders, begeerig om hare kindertjes van de *Fransche* krijgslieden geacht, geliefd en voorgetrokken te zien, vinden groote eer in deze voorkeuze, doch waarover de oude koketten razend meenen te worden, omdat zij zich achter kinderen gezet zien. — Het moet *Duitsche* en bijzonder *Pruisfische* Mannen verwonderen, dat er zoo vele Huwelijksverbintenissen met *Fransche* gesloten worden, dat onze meisjes zoo gaarn Vaderland en Familie verlaten, en den *Franschen* krijgsman volgen, die, een ware speelbal van het lot, zich van daag in *Silezie*, en misschien over een jaar aan de *Po*, of aan den *Ganges* bevindt. Ik ten minste herinner mij geen enkel geval, dat een *Pruis*, in het jaar 1792, eene *Fransche* vrouw uit *Frankrijk* medegebragt heeft."

De Derde en Vierde Brief zijn geheel tot *Pruissen* betrekkelijk; de eene behelst een voorslag, om *Pruisfische* Officieren, die buiten dienst zijn, te bezorgen; de andere stelt eene verdeeling der krijgslasten voor. Ook de Vijfde Brief mag onder die bepaald voor *Pruissen* gerangschikt worden; daar dezelve eene Reorganisatie van den *Pruissischen* Staat voordraagt. In de laatste kunnen aanwijzingen van gebreken niet uitblijven.

Geen gering gedeelte van het voor ons liggend Boek beslaat de Zesde Brief, welker inhoud is: *Duitschland* in zijne Omwenteling, of Aanmerkingen van een *Duitschen* Patriot over den tegenwoordigen toestand van zijn Vaderland, tot opwekking der tragen, tot bemoediging der kleinmoedigen, en tot verbetering van eenzijdige oordeelen. Vijf vraagstukken worden daarin beantwoord. (1) Waardoor is *Duitschland* gevallen? (2) Had *Duitschland* reden om de voortduring van zijne oude gesteldheid te wenschen? (3) Wat zal *Duitschland* over het geheel bij zijne tegenwoordige gesteldheid winnen? (4) Wat zal het door de nieuwe betrekking in welvaart winnen? (5) Wat zal *Duitschland* door de nieuwe betrekking in beschaving winnen? — De Antwoorden op deze Vragen komen in, als van 's Schrijvers Vriend A., en gaan vergezeld van zijne aanmerkingen.

De beantwoordingen luiden gunstig voor *Frankrijk*. Ten staal diene de oplossing van de zwarigheid: „*Nooit, meent men, zal de tegenwoordige Beheerscher van Frankrijk zijne driftige neiging tot oorlogen bepalen. Gevolgelijk zal Duitschland gestadig genoodzaakt zijn, om zijn geld en zij-*

zijne jonge manschap voor NAPOLEON's *krijgszuchtige ondernemingen op te offeren.* — Maar waaruit besluit men dan, dat met NAPOLEON's bestaan een eeuwige oorlog verbonden is? Misschien daaruit, dat hij tot hiertoe in bijna onafgebrokene oorlogen is ingewikkeld geweest? Maar hoe volgt dit, dat, dewijl een Monarch, zoo lang men hem zijn troon en de magt van zijn Rijk aan alle kanten betwist heeft, ter handhaving van beide zich altijd slagvaardig betoond heeft, hij ook dán het zwaard niet in de schede zal steken, wanneer beide tegen allen aanval genoegzaam beveiligd zullen zijn? Is er dan in het binnenste van zijn groot, door omwentelingen en oorlogen zoo lang gefolterd Rijk, niets voor hem te doen? Of openbaart hij zoo weinig gevoel voor inwendige verbeterings-ontwerpen; of zal zijne staatkunde zoo weinig acht geven op de van zijne volken zoo diep gevoelde behoefte van eenen eindelijken duurzamen vrede, dat hij zonder einde op niets anders bedacht zou zijn, dan om op oorlogs-avonturen uit te gaan? En is niet door de buitengewone uitgebreidheid, welke *Frankrijks* magt door de oorlogen tot hiertoe gewonnen heeft, voor langen tijd, en als eens de ontwerpen tegen *Engeland* ten uitvoer gebragt zullen wezen, zelfs de mogelijkheid tot nieuwe oorlogen weggenomen? — Of besluit men dit daaruit, dat zijne bekwaamheid en geluk, 't welk alle zijne oorlogzuchtige ondernemingen bekroond heeft, hem gestadig voort, tot nieuwe verschillen voort zal slepen? Maar heeft ons de ondervinding in eenen HENDRIK IV, in eenen FREDERIK II en andere groote Vorsten, die op gelijke wijze om begaafdheid en geluk in den oorlog beroemd werden, eene zoo onverzadelijke begeerte naar den oorlog leeren kennen? En zijn er dan voor NAPOLEON alleen op het slagveld laurieren te behalen? Zal het voor zijn hart minder aangenaam zijn, van de nakomelingschap als Stichter van groote gelukkigmakende werken, die alleen in den Vrede slagen, dan als Veroveraar en Overwinnaar geprezen te worden?" — Mogt de tijd deze vragen eerlang op zulk eene wijze beantwoorden, dat het onder den langen Krijg zuchtend Menschdom — dat ook ons Vaderland eens ruim en lang ademhale!

Meer algemeen mogen wij des Schrijvers denkwijze leeren kennen uit de opsomming ten slotte. „Wanneer wij de nieuwste, zaakvolle geschiedenis van ons *Duitsch* Vaderland met een vrij oog beschouwen, zonder ons door den onaangenamen indruk van voorbijgaande onheilen, of

door de inboezemingen en begoocheling van den partijgeest, of door eene bekrompene eigenbaat tot eenzijdige beschouwingen te laten verleiden, dan moet onfeilbaar alles ons tot dit groot en verheven besluit brengen. De jongste geschiedenis van *Duitschland* is het tijdstip van eene geheele en volslagene hervorming, waardoor het ongedane hulsel van zijne oude, naar geen doordacht plan ontworpene, maar in het bijzonder zoo wel als in het geheel, door toeval en aanmatiging gegrondde, alleen hier en daar van tijd tot tijd bij gelegenheid en door noodzakelijkheid verbeterde, en tot geene wezenlijke staatsbedoeling genoegzame staatsregeling afstroopt, om door eenen met kunde en diepe staatswijsheid ontworpenen, en door menigvuldige en vaak harde ondervindingen beproefden staatsvorm in 't bijzonder en over het geheel, tot een schooner en krachtiger bestaan weder te herleven. — Dit moet ons opbeuren, wanneer wij een oog van vergelijking slaan op *Duitschlands* voormalige grootheid en tegenwoordigen val, bij het gevoel der rampen en bij de menigvuldige opofferingen, welke het tegenwoordige met zich brengt; ja het moet ons gewillig maken, om ons met tevredenheid en zonder morren in onzen toestand te schikken; dewijl wij zien, dat dezelve onder de gewone omstandigheden de eenig mogelijke overgang tot een beteren toestand is."

Wij hebben te meermalen opgemerkt, dat het altoos, en bovenal in deze dagen van zoo veelvuldigen lotwissel der Rijken en Staten, van het hoogste belang is, ten minste de Jaarteekening van het geschrevene vermeld te vinden. Dit ontbreekt bij de Brieven in dit Deel. Daar de Vertaling in het jaar 1809 het licht zag, is het openbaar, dat de staatkundige beschouwingen en vooruitzigten gebouwd zijn op gronden en gebeurtenissen, later vervangen door andere, die aan vele zaken eene andere wijziging geven. Dan het is hier de plaats niet, daarover uit te weiden.

Nog staat ons iets te melden van den Zevenden en laatsten Brief dezes Deels. Dezelve loopt geheel over den aanval der *Engelschen* op *Koppenhagen* en het nemen der *Deensche* Vloot. Het is het berigt van een ooggetuige wegens hetgeen daarbij voorgevallen is. Doch daar het den Schrijver toescheen, dat de waarnemer somtijds met een zwak oog gezien heeft, voegt de Uitgever er zijne aanmerkingen nevens. — Ongunstig denkt de Schrijver over de *Denen*, en de onaangename omstandigheden, waar hij zich ingewikkeld vond, hebben misschien op zijnen geest

on-

onder het schrijven een te sterken invloed geoefend. De zaak, door hem beschreven, is bekend; maar de nadere omstandigheden, welke dezelve vergezelden, minder. Met ter zijde stelling van de tegeningenomenheid des Briefschrijvers omtrent de *Koppenhagenaars*, zal men niet zonder ontzetting die gebeurtenis lezen, welke der *Engelschen* hebzucht, om zich van den handel op de *Oostzee* te verzekeren, aanzette, om de *Deensche* Vloot te nemen en weg te voeren. — De aanmerkingen des Uitgevers van dezen Brief hebben weinig te beduiden.

De Vertaling blijft aan dezelfde gebreken, als die der vorige Deelen, onderhevig. De zeer lange volzinnen zijn afmattend, en baren zoodanig eene duisternis, dat men bij wijlen eene herlezing noodig hebbe. Een en ander der in deze aankondiging overgenomene stukken kunnen er eene proeve van opleveren.

Een Zomer in het Noorden, of Reize rondsom de Baltische Zee, door Denemarken, Zweden, Rusland en een gedeelte van Duitschland. Naar het Engelsch, door JOHN CARR, *Esq. Iste Deel. Te Leeuwarden, bij* de Wed. J. P. de Boy. *In gr.* 8*vo.* 288 *Bl.*

Deze Reis dagteekent zich, bij den aanvange, op den 14 van Bloeimaand 1804. *Oud* kan dezelve dus niet wel heeten; doch zou men, wegens het in die Noordelijke streken later voorgevallene, eene *nieuwere* verlangen. De Vertaler heeft, in korte Aanteekeningen, dit eenigzins zoeken bij te werken. De laatste, eenigzins uitvoerige, Beschrijvingen van de *Noordsche Gewesten*, of althans van een gedeelte derzelven, waren die des *Italiaanschen* ACERBI, in de jaren 1798 en 1799 (*), door den *Nederduitschen* Vertaler, nu en dan, wanneer hij merkelijk van den Heer CARR verschilt, bijgebragt; terwijl hij soms uit het verschil, waarmede een *Engelsch* en *Italiaansch* oog de voorwerpen beschouwt, die strijdige berigten zoekt te doen zamenstemmen, of althans de verwijdering minder te maken.

Op dit Zomerreisje in die Noordsche streken leed het ech-

(*) Te *Haarlem* uitgegeven door F. BOHN, ten jare 1804 enz.

echter lang, eer de Heer CARR den Zomer aantrof: want op den 28 van Zomermaand vond hij het nog zoo schraal en koud, dat hij bijna aan het spreekwoord begon te gelooven, dat *het Noorden twee Winters heeft, eenen witten en eenen groenen:* doch op den 11 van Hooimaand was de Zomer brandend heet, en had nogtans geen anderen voorlooper gehad, dan het gras en de bladen aan de boomen. Plotselings waren toen de vliegen, die door het aanhoudend kagchelstoken in het Noorden langer dan in de zachtere luchtstreken van *Europa* leven, uit den slaap ontwaakt, dien zij onafgebroken genieten, tot dat het warme weder haar uit den schoorsteen lokt, en zij die plagerijen aanvangen, welke den inwoneren zoo zeer lastig, en den vreemdelingen bijkans ondragelijk valt.

Niet vreemd, dat de Reiziger, een *Engelschman*, met zijne Natie vooringenomen is, en, naar gewoonte, met kleinachting van anderen, en dus ook van de *Hollanders* spreekt, bij gelegenheid dat hij de blokkade-schepen zijns Lands voor *Texel* ziet. Alsdan schrijft hij mede van den allesbeduidenden invloed van de Zeemagt zijns Lands. De Vertaler verzuimt niet, des welverdiende aanmerkingen te maken. — Wij hebben niet kunnen nalaten in het doorlezen op te merken, hoe de Heer CARR, meer dan de *Engelschen* doorgaans, het oog op de Kunne laat vallen, en een blijkbaar welbehagen vindt in des uit te weiden, schoon binnen de palen der zedigheid omheind blijvende.

In *Denemarken* geland, vallen de bijzonderheden, zich daar zoo treffend opdoende, onder zijne opmerking. Eenigen tijd te *Koppenhagen* vertoevende, is CARR vrij uitvoerig in het beschrijven van de bijzonderheden dier Stad. Wij willen hier onze Lezers eens met hem te gast doen gaan op het buitengoed van een aanzienlijken *Deen*. „Wij kregen eerst soep aan het boven- en beneden-einde der tafel; vervolgens à la Noorweegsch gekookt rundvleesch, sterk gezouten hammen, visch, duiven, hoenders, spinazie en aspergien. Het vleesch wordt door den Gastheer voorgesneden, en door de knechts, die achter de tafel staan, rondgediend. De orde verbiedt volstrekt, een geregt aan te raken, behalve hetgeen u door uwen buurman wordt aangeboden. Al zwoegt de tafel ook onder het gewigt der talrijke schotels, al heeft de aanzittende gast nog zulk eenen trek naar een lekker beetje, dat vlak voor hem staat en hem uitnoodigend toelagcht, hij mag het niet aanroeren, en kan zich dus le-

ven-

wendig de ſtraf van TANTALUS verbeelden. Hoe lastig en pijnigend derhalve deze tafel-*etiquette* is, zal ieder ligt begrijpen. Nu volgde een uitgezocht desert van room, konfituren, gedroogde vruchten, taarten enz. De wijn was uitmuntend. — De maaltijd duurde vreesſelijk lang. De eetlust der tegenwoordig zijnde Dames gaf aan dien der Heeren volſtrekt niets toe, en verklaarde ons duidelijk den gezonden blos en lijvigheid, waardoor zij zich bijzonder onderſcheiden." — Hierdoor op het geliefd onderwerp, de Vrouwen, gekomen, zegt hij er meer van, dan ons beſtek toelaat over te nemen.

Van buiten terugkeerende, zag hij de nationale begraafplaats der Helden, die op den 2 van Grasmaand 1801 op de reede van *Koppenhagen* ſneuvelden. Wie zal twijfelen, of hier wordt met den hoogſten lof van Lord NELSON, den Held van den *Nyl*, geſproken? Een en ander geeft den Reiziger gelegenheid, om, naar der *Engelſchen* denktrant, over de ſtaatkundige belangen van *Denemarken* te ſpreken. Wat hij des ook zeggen moge, het verſchilt in 1809 en 1810 veel van 1804. De voornaamſte bijzonderheden, tot het Rijksbeſtuur en het Krijgswezen van *Denemarken* behoorende, vinden wij over het algemeen niet ongunſtig vermeld.

Meermalen van de ongelukkige Koningin MATILDA, van STRUENZEE en BRANDT gewaagd hebbende, herinneren de torens van de Vesting *Kronenburg*, waar deze Koningin gevangen zat, den Reiziger meer bepaald aan haar deerlijk lot en dat der gemelde Graven. Het reſultaat zijner hem uit eene goede hand deswege medegedeelde berigten deelt hij den Lezer mede. Zij zijn belangrijk voor deze treurgeſchiedenisſe.

De overtogt over de *Sund* levert ons nieuwe tooneelen op van eenen zeer verſchillenden aard; alleen nemen wij het volgende over. Gedurende het verwisſelen van paarden op eene pleisterplaats wandelde de Heer CARR een weinig vooruit in de oorden, die *Nordköping* omgeven, een zeer ſchilderachtig gezigt opleveren, en den Reiziger herinnerden aan de ſchoone natuurtooneelen in *Zwitſerland*. Ontzaggelijke rotſen, meren, dennenbosſchen en hier en daar verſtrooide hutten ſchonken aan het weidend oog de bekoorlijkſte verſcheidenheid; hij ontmoette er het heerlijkst gezigt, dat hij ooit in *Zweden* aantrof; zijne oogen konden zich bijna niet verzadigen aan die betooverende romaneske ſtreken. De lust bekroop hem, om eens het in-

inwendige eener *Zweedsche* Boerenwoning te zien; eene kleine vrij knappe hut, die hij op eenen kleinen afstand zag liggen, noodigde hem daartoe uit. „ Het zou intusschen zoo wel voor de landlieden zelve, als voor den reiziger, die deze oorden bezoekt, te wenschen zijn, zoo ik deze hut naar waarheid als een naauwkeurig monster van alle de overige woningen van dezen oord in *Zweden* kon opgeven; maar de meesten, die ik naderhand ontmoette, vielen bij deze merkelijk af. In het binnenste dezer verblijven der oudvaderlijke eenvoudigheid verwondert zich de vreemdeling wel voornamelijk over het in de daad herderlijk gezigt eener lange rij van platte ronde brooden, of liever koeken, die doorgaans van gerst en rogge gebakken, zoo groot als een gewoon tafelbord en ruim een vinger dik zijn, en in 't midden een gat hebben, waardoor een touw steekt, waarmede zij aan den zolder hangen, en dat den boeren tevens dient, om, wanneer zij verre van huis gaan, eenige dier koeken op den rug mede te nemen. Dit brood is zeer hard en vrij zoet van smaak. De boeren bakken het slechts eens, op zijn hoogst tweemaal in 't jaar, en in tijden van misgewas of korengebrek mengen zij onder hun meel zeer fijn gestampte berkenschorsen, die het brood zulk eene hardheid geven, dat men ijzeren tanden noodig heeft om het door te bijten. — Het huisgezin in zulk eene boerenwoning is altijd even ijverig werkzaam: het houdt zich namelijk bezig met het weven van grof linnen, of met het spinnen en hekelen van vlas. Het bier, dat deze lieden drinken, is bijna onbruikbaar; evenwel vindt de reiziger in de meeste posthuizen zeer goede koffij en suiker. Onder de boerinnen zagen wij er verscheidene met zwarte krippen sluijers. In den winter beschermen deze de oogen tegen de felle sneeuwjagt, en in den zomer tegen de hevige en brandende weerkaatsing der zonnestralen op de kale rotsen."

Stokholm, met aldaar voorkomende bijzonderheden, houdt des Reizigers aandacht voorts bezig. GUSTAAF DE III en veel, hem betreffende, vinden wij hier vermeld. — Een landelijk uitstapje geeft gelegenheid tot verscheidenheid van verhalen, en beschrijving van het Kasteel *Drottningholm*. Te *Stokholm* teruggekeerd, verwijt de Reiziger zichzelven, dat hij, te dier Stede geweest hebbende, nog geen woord gerept had van haar, zonder welke eene kroon niet te benijden en het schoonste paleis vreugdeloos is, en van welke de bevalligste afbeeldsels der kunst

kunst slechts onvolkomene navolgingen blijven. Men raadt ligtelijk waar hij heen wil, en hij vervolgt: „ De *Zweedsche* Vrouwen zijn, offchoon over het algemeen vrij lijvig, waarin zij de *Deensche* Dames geen haarbreedte toegeven, echter welgemaakt en hebben een zeer fijnen tint. Intusschen mag men als iets zonderlings bij haar opmerken, dat, hoe zeer de natuur haar gansch niet stiefmoederlijk behandeld heeft, zij hare ligchaamsbekoorlijkheden, die de schoonen van andere landen met zulk eene naauwkeurige zorgvuldigheid en zoo gaarne ten toon spreiden, integendeel zoo veel mogelijk pogen te bedekken." Hij bedoelt den langen zwartzijden mantel, die de *Zweedsche* schoonen bedekt.

Haga wordt met onderscheiding bezocht, en bij het Koninklijk Park vinden wij den *Zweedschen* Soldatenstand beschreven. De Mijnwerken van *Dannemore* bezoekt de Reiziger: deze zijn het, die eene aanmerkelijke hoeveelheid van het uitmuntendst metaal opleveren, dat in de *Engelsche* Staalfabrijken sterk gezocht en veel verbruikt wordt. In *Upsala's* groote Kathedraalkerk betoont CARR den vereischten eerbied voor de nagedachtenis van den grooten LINNÆUS, wiens assche aldaar rust bij die van andere hier gedachte groote *Zweedsche* Mannen.

De Hoogleeraar in de Scheikunde, AFZELIUS, toonde den Reiziger het merkwaardigste in het Kabinet der Mineralien. Ten opzigte van dezen teekent CARR aan, dat hij eerst kortelings van eene belangrijke, maar gevaarvolle natuurkundige reis uit de binnenlanden van *Afrika* was teruggekomen. Met dezen Hoogleeraar sprekende over de echtheid van MUNGO PARK's avontuurlijke geschiedenis, verzekerde hij den Heer CARR, dat hij het verhaal diens reizigers voor volkomen gegrond en waarachtig hield; terwijl hij er bijvoegde, dat hij zelf, in die verafgelegene en zoo schaars bezochte landen, zulke ongeloofelijke dingen gezien, en zulke wonderbaarlijke ontmoetingen gehad had, dat, zoo hij ze, even als PARK, te boek wilde stellen en aan het publiek mededeelen, men hoogst waarschijnlijk zijne berigten voor romanesk en opgesierd zou houden. Voorts ontmoet men bijzonderheden, de *Zweedsche* Universiteit betreffende. Nog eenige bijzonderheden, de *Zweden*, de *Zweedsche* taal enz. rakende, besluiten deze Afdeeling.

De laatste Afdeeling dezes Deels behelst het afscheid uit *Zweden* en de reis naar *Rusland*, die onderhoudend

 is;

is; te meer, daar de Heer CARR de gaaf heeft, om kleine ontmoetingen, door de wijze van verhalen, eenig gewigt bij te zetten.

Het IIde en laatste Deel, berigt men ons, zal spoedig volgen.

Verhandeling over de Uitvinding der Boekdrukkunst; in Holland oorspronkelijk uitgedacht, te Straatsburg verbeterd en te Mentz voltooid; door W. H. J. VAN WESTREENEN, *Historiograaph van de Orde der Unie, Adjunct Rijks-Archivarius &c. 's Hage, bij* P. van Daalen Wetters. 1809. *In gr. 8vo.*

Zeven Grieksche Steden betwistten elkanderen den roem van Homerus geboorte, en een soortgelijke twist is omtrent de Boekdrukkunst, één van de weldadigste geschenken der Voorzienigheid, gerezen, zonder dat die tot op den huidigen dag is beslecht geworden. Juist het besef van haar gewigt was het voedsel voor jaloersche mededinging, en deze laatste hield welligt het onpartijdige oordeel terug. Verdienstelijk blijft ten allen tijde de poging van den geleerden Junius, Scriverius, Seiz, en vooral van Meerman, wanneer zij den voornaamsten lof deswege aan ons Haarlem toekenden; doch het zoude dwaas zijn, ook Buitenlanders, Schoepflin, Oberlin, Daunou, Panzer, Zapf en anderen, niet te hooren, wanneer zij Straatsburg en Mentz tot eenen gezamenlijken lof geregtigd oordeelen. Dank hebbe die Geleerde, die, allen vooroordeel ter zijde stellende, de waarheid als grondbeginsel van zijn onderzoek huldigt en alzoo niemands billijken lof verkracht. Zoodanigen verheugen wij ons in den Schrijver dezer Verhandelinge, den Heer VAN WESTREENEN, aan te treffen. Het is aan zijne zorg, dat wij alhier eene verzameling van stukken zijn verschuldigd, die in vroegere dagen niet zoo algemeen hebben kunnen bekend zijn, en, alzoo vereenigd, thans eerst een vaster gezigtpunt verschaffen.

Geleidelijk is de wijze, waarop de Schrijver deze zijne taak volvoert. Hij neemt eerst, als ware het bij onderstelling, aan datgene, wat hij verder denkt te betoogen, begeeft zich daarna tot de uitbreiding, de opheldering en het betoog, en deelt eindelijk, zoo uit publieke Gedenk-

schrif-

schriften, die uit Charters zijn getrokken, als uit Getuigenissen van Personen, die in de Geschiedenis voorkomen, of van Tijdgenooten, zoodanige stukken mede, die tot vaste grondslagen van oordeelvelling kunnen dienen. Zijne stelling komt hierop neder.

Reeds vóór het jaar 1436 is in Holland de kunst ontdekt, om boeken te drukken met, in hout gesnedene, beweegbare letters. Omtrent dat gezegde jaar rigt Jonker Johan Guttenberg van Mentz, doch sedert 1424 te Straatsburg woonachtig, eene drukkerij op, met losse gesnedene metalen letters. In 1438 treedt hy daartoe in gemeenschap met Andreas Dritzehen, Jan Riff en Andreas Heilmann, doch geraakt, na des eersten overlijden in 1439, in onmin met deszelfs Broeders, welken Guttenberg als deelgenooten weigerde. De laatste houdt de gemeenschap met Riff en Heilmann aan, en woont tot in 1444 te Straatsburg, van waar hij, in 1445, naar Mentz vertrekt, aldaar, door middel van gegotene matrijzen, letters leert gieten, zich ter voortzettinge van deze kostbare onderneming in gemeenschap begeeft met Johan Fust, Johan Meydenbach en anderen, en alzoo in 1452 de drukkerij voltooit. De kosten, echter, van eenen uitgegevenen Bijbel, in 1455, veroorzaakten twist en scheiding, en hadden het verlies van Guttenberg's drukkers-gereedschap ten gevolge. Hij echter vestigt eene nieuwe drukkerij te Mentz, waarop hij eenige werken vervaardigt, tot in 1468, als wanneer, bij zijn overlijden, de drukkerij in handen geraakt van den Raadsheer Conrad Humerij. De drukker Fust, intusschen, vereenigt zich, reeds vóór 1457, met Petrus Schoeffer van Gernsheim te Mentz, drukt met hem verscheidene werken, van 1457 tot 1466, met de, in matrijzen gegotene, letters, en geeft den laatsten, in 1465, zijne dochter, Christina, ten huwelijk. Fust begeeft zich naar Parijs, tot verkoop van eenige gedrukte boeken; doch sterft aldaar in 1466, nalatende de drukkerij aan Schoeffer, die nu op eigen naam drukt, doch zijnen Zwager, Johan Fust de jonge, nog aandeel daarin laat behouden, tot in 1474, wanneer de laatste zich van hem scheidt. Schoeffer vereenigt zich nu met Conrad Hannequis; beide drijven den boekhandel te Parijs, door middel van zendelingen, waaronder Hermannus van Stattern, van Munster geboortig, met name genoemd wordt, die echter te Parijs stierf, en wiens nalatenschap, alleen door tusschenspraak van den Roomsch Koning, aan

bei-

beide Deelgenooten terugkwam; terwijl Schoeffer in 1502 overleed. Intusschen was de Drukkunst, door eenige knechts, en wel door Zel, Sweynheim, Pannartz en Mentel, naar elders verspreid, als, in of reeds vóór 1458, naar Straatsburg en Keulen, in of vóór 1459 naar Bamberg, in 1465 en 1467 naar de abdij van Soubiac nabij Rome en te Rome zelve. Van daar verspreidde zij zich naar onderscheidene plaatsen van Duitschland, Italië en Frankrijk: Nederland alleen kreeg haar eerst voltooid terug in 1473, door Dirk Mertens te Alost en door Nicolaas Ketelaar en Gerard de Leempt te Utrecht.

Het is deze inhoud, welke door den Schrijver, in het 2de gedeelte, door een aantal bijzonderheden, uit de gedrukte Werken zelven veelal ontleend, wordt opgehelderd, en in het 3de gedeelte gestaafd door een aantal van 17 Charter-stukken en door 21 persoonlijke Getuigenissen, van de jaren 1424 tot 1530, welken alhier, zelfs bij name, op te noemen, inderdaad eene overtollige moeite zoude wezen. Wij meenen, met de opgave van den inhoud, reeds genoeg gezegd te hebben, om deze Verhandeling, als hoogst belangrijk, aan te prijzen aan ieder, die den zoo dikwerf herhaalden en geleerden twist zelf van nabij verlangt te kennen en deswege zijn oordeel te vellen, daar de Heer VAN WESTREENEN gewisselijk de zaak allezins onpartijdig behandeld heeft, en alzoo ieder onbevooroordeelden gemakkelijk tot de erkentenis zal overreden, welke hij zich als doel heeft voorgesteld; dat, namelijk, de Boekdrukkunst hare geboorte en kindsche vorming aan Holland is verschuldigd; dat Straatsburg haar verder opkweekte, en de Rhijn en de Mein haar dermate hebben voltooid, dat zij de vruchten van haar genie aan gansch Europa heeft medegedeeld. — Het smart ons alleen, dat dit Stuk, zoo belangrijk van aard, zoo meesterlijk geschreven, en tevens zoo net gedrukt, door een aantal van drukfeilen is ontsierd, die, hoe zeer achteraan opgegeven en verbeterd, altijd echter den Lezer hinderen.

Proef-

Proef-ondervindelijke Verhandeling over de onlangs betwiste Waterweegkundige Stelling: Water weegt in Water. Vervat in twee Voorlezingen, bij de Maatschappij voor Natuur- en Letterkunde, onder de zinspreuk: Diligentia, in den Haag, door A. V. LINDEN VAN DEN HEUVELL. *In den Haag, bij* B. Scheurleer, Jun. 1810. *In gr. 8vo.*

Het oogmerk des Schrijvers dezer Proefondervindelijke Verhandelinge was, volgens zijn Voorberigt, de onlangs betwiste Waterweegkundige stelling: *Water weegt in Water*, naar aanleiding van de bekende Proef van BOYLE, in hare juiste bepaling te doen kennen, en de verschijnselen, naar zijn inzien, onpartijdig en naar waarheid te verklaren.

Het is eene bekende zaak, dat Natuurkundige proefnemingen, wanneer dezelve met juistheid verrigt en onderhoudend behandeld worden, altoos het beschouwend gedeelte eener gemengde Vergaderinge het meest bezig houden. Geen wonder dan, dat een groot aantal Leden der Maatschappij *Diligentia* in den Haag, die het genoegen hadden deze beide Voorlezingen te hooren en de Proefnemingen te zien, den Heer VAN DEN HEUVELL ernstig aanzochten, dezelve door den druk algemeen verkrijgbaar te maken; te meer, daar een hunner waardige Medeleden, de Heer AENEAE, zoo zeer in openbaren geschrifte betrokken is in het geschil over de wettigheid van het gevolg, eertijds uit de Proefneming van BOYLE afgeleid.

Wij zouden den Schrijver te kort doen, indien wij niet rondborstig verklaarden, dat zijne voordragt in bescheidene termen vervat is, en dat hij te dien opzigte alles heeft vermijd, wat eenigzins beleedigend kan geacht worden voor die Geleerden, welke met hem in gevoelen over dit stuk verschillen. Maar zal men, na zoo veel schrijvens over deze Waterweegkundige proef, sedert de Heer HESSELINK zijne aanmerkingen op de stelling: *Vloeistoffen wegen in gelijksoortige Vloeistoffen*, in eene Verhandeling aan de Leden der Maatschappij *Felix Meritis*, te Amsterdam, heeft voorgedragen, wel eenige gegronde hoop mogen voeden op eene billijke afdoening van het ontstaan geschil, zoo lange die Geleerden, welke met hem over de wettigheid van dat gevolg verschillen, kunnen goedvinden af te wijken van den waren aard des geschils, en den Heere HESSELINK gevoelens toeschrijven, die zijn Ed. openlijk heeft wedersproken, en die *zelfs niet eenigermate* uit zijne schrif-

schriften kunnen worden opgemaakt? Neen, dit kunnen, dit mogen wij niet verwachten! Hoe bescheiden dan ook deze Proefondervindelijke Verhandeling gesteld zij, en welke menigvuldige blijken dezelve drage van den wensch des Schrijvers, om een vergelijk te treffen tusschen de verschillend denkende Geleerden, ook deze Verhandeling oordeelen wij niet geschikt om het gewenschte doel te bereiken, alzoo de Heer VAN DEN HEUVELL almede afwijkt van den waren aard des geschils, en in den geheelen loop van dit Werkje redekavelt, alsof de Heer HESSELINK had willen beweren, dat *Water in Water* al zijn innerlijk gewigt zou verliezen, zoo dat de stof van hare onveranderlijke eigenschap, *de zwaarte*, zou beroofd zijn. Dus lezen wij bl. 27. „ Schoon nu de Heer HESSELINK door zijne „ redenering zonder eenigen twijfel de zaak zelve aan„ tast, en de stelling: *Water weegt in Water*, ONTKENT, „ is echter de inhoud zijner Hydrostatische Verhandeling „ voornamelijk ingerigt tegen de Boyleaansche Proef met „ het volloopende flesje, welke, naar zijne meening, „ het voorname bewijs voor die stelling uitmaakt en niet „ bewijst wat bewezen moest worden, dewijl het ingeloo„ pen water *niet de oorzaak* is van het dalen van het fles„ je." Maar wat lezen wij in de alhier bedoelde plaats bij den Heere HESSELINK, in zijn Voorberigt, te vinden bl. 14: „ De stelling: *Vloeistoffen wegen in gelijksoortige* „ *Vloeistoffen*, is DUBBELZINNIG," en bl. 15: „ De „ Proef bewijst niet 't geen bewezen moet worden, daar „ het ingeloopen water *niet de naaste oorzaak* is van het „ dalen van het flesje." Waarom, vragen wij, stelt de Heer VAN DEN HEUVELL hier, voor het woord DUBBELZINNIG, *ontkennen?* waarom, voor NAASTE OORZAAK, *oorzaak?* Hoe is het mogelijk, dat dit zijn Ed. is ontglipt! Zoo iets loopt te veel in het oog, en zou aan de verklaarde onpartijdigheid des Schrijvers eenigen twijfel kunnen veroorzaken. En wie zal, *na* de redeneringen van den Heere HESSELINK, *na* de proefnemingen van den Heere VAN COPPENAAL, het nog in twijfel trekken, of de stelling: „ Vloeistoffen *wegen* in gelijksoortige Vloeistoffen," *dubbelzinnig* is; of de Proefneming van BOYLE, zoo al niet geheel valsch, althans zeer *misleidend* is? Onzes oordeels duldt de Natuurkunde geene dubbelzinnige redeneringen of twijfelachtige en misleidende proefnemingen; zij vordert waarheid en gezond verstand, sprekende proeven, die ontegenzeggelijke bewijzen met zich voeren, en door geene zijdelingsche redeneringen moeten gehandhaafd worden.

Be-

Berigten van de Leden Correspondenten der Hollandsche Huishoudelijke Maatschappij in 1808. *Te Haarlem*, *bij* A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8*vo.* 40 *Bl.*

Een nader en voldingend bewijs leveren deze Berigten op van het nut, uit de aanstelling van Leden Correspondenten der Hollandsche Huishoudelijke Maatschappije te wachten.

Het eerste en uitvoerigste is van den Heer J. H. FLOH, te *Enschede*. Het berigt geeft een overzigt van den staat en de gesteldheid des Landbouws en die der Landlieden in *Twente*, en daaromstreeks gevestigde Fabrijken. Niet veel goeds heeft hij van de twee eerstgemelde stukken te zeggen, maar wel klagten uit te boezemen: dan hierbij laat hij het niet berusten; hij geeft middelen van verbetering aan de hand. Van de Fabrijken, inzonderheid te *Enschede*, zijn de berigten vrij voordeeliger: dan, 't geen tot verbetering kan strekken, geeft hij aan de hand.

De Heer J. TEDING VAN BERKHOUT, berigten mededeelende uit *Hoenlo*, Schout-ambt *Olst*, Kwartier van *Zallant*, bepaalt zich meest tot den Landbouw: hij klaagt over het haperen aan *Mest* en *Cultuur*, met aanwijzing van middelen om in beide te voorzien. Van Schapen aldaar geeft hij verslag, alsmede dat er een Veedoctor in dat Departement is aangesteld. Voorts deelt hij een verslag mede van zijne proeven op de Naakte Garst, en hoe men de Halve Stalvoedering aldaar met voordeel te werk stelt.

Het Lid Correspondent, de Heer M. J. ADRIANI, schrijft uit *Tjallebird*, dat hij, uit hoofde van den toestand van afhankelijkheid, waarin de Boerenstand in het gansche Kwartier van *Zevenwouden* verkeert, niet veel belangrijks kan opleveren; de werkzaamheden ter verbetering bepalen zich bij eenige voorname Heeren, Liefhebbers van den Landbouw. Wat des de Heeren F. J. J. VAN EYSINGA en R. VAN LYNDEN, in het droogmaken van meertjes en poelen en het verbeteren van wegen, het aanleggen van wegen en het planten van boomen, gedaan hebben, wordt kortelijk vermeld; dan het gedrag der Boeren ten aanzien van de Veeteelt gegispt.

De Heer J. VITRINGA VAN COULON geeft der Maatschappije verslag van 't geen er gedaan is tot het droogmaken van de *Lioensmeer*, gelegen in 't District *Tietjerksteradeel*. Hoe de verijdelde poging eens Landmans door een ander hervat werd, die, hoe kundig en afgerigt, uit geldgebrek het werk moest laten steken. Dan de Heer VITRINGA, zich van de Geneeskundige practijk ontdaan en dien Polder ens. gekocht hebbende,

de, stelde daar den kundigen Landman te werk. Wij hopen, dat een verslag van de nu aangewende pogingen voldoening zal schenken.

Ten slot deelt die Heer mede eene aanvankelijke proeve over het karnen en bereiden van *Boter*. Wij kunnen niet afzijn, dit, daar het nieuw en kort is, mede te deelen. De Heer VITRINGA VAN COULON, in aanmerking nemende, dat de zuiverheid van 't water niet weinig toebrengt, om alles, wat men er in of mede bereidt, zuiver te houden, en verders, dat regen- of goed vaart-water, *gekookt* zijnde, veel smakelijker en zuiverder is dan *ongekookt*, viel op de gedachte, om, tot het karnen en de verdere bereiding van Boter, *gekookt* regenwater te laten gebruiken; iets, 't welk althans in *Vriesland* in geen eene Boerderij gedaan wordt. Zijne Boerin hierover gesproken hebbende, verraste zij hem met Boter, op die wijze behandeld, en zette hem de op de gewone wijze vervaardigde Boter tevens voor. De smaak van de eerste overtrof dien van de laatste kennelijk. Op 't vragen naar de reden des onderscheids gaf de Boerin te verstaan, dat zij gedaan had, 't geen hij van het water gezegd had. Eene herhaalde proeve had hetzelfde gevolg.

Memorie aan de Huishoudelijke Maatschappij, over de Ontdekking en Bereiding van Oker-aarde, door J. P. HORSTOK. *Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo. 12 Bl.*

Hoe klein dit Stukje ook zijn moge, is de inhoud belangrijk, daar het ons eene ontdekking mededeelt van den voorraad eener verwstoffe in ons Vaderland, die ons anders van buiten 's lands wordt aangebragt. De kundige en vlijtige Schilder HORSTOK ontdekte, op zijne wandelingen door de duinen, rondsom *Overveen*, buiten *Haarlem*, Oker-aarde, en nam er bemoedigende Proeven mede. Eene opzameling wijder in duin gaf hem een grooter voorraad, en in een Land nabij *Haarlem* vond hij de Oker-aarde in eene veel grooter hoeveelheid. Na plaatsaanwijzingen, en het verzenden der desbegeerigen om nadere kennis van de *Oker-* of *Oehr*-gronden in ons Vaderland, naar des Heeren LE FRANCQ VAN BERKHEY's *Natuurlijke Historie van Holland*, vermeldt de Schrijver, dat hij in de Proefnemingen met zijne Oker-aarde zoo wél slaagde, dat hij dezelve veel hooger en bruiner van kleur bevond, dan de andere bekende Oker-soorten, die ons uit *Duitschland*, *Engeland* en elders aangebragt worden, en dat ze ook verschilde van die, welke onder den naam van *Noord-Amerikaansche* bekend is.

Dit is reeds veel: dan hij voegt er bij, alle reden te hebben,

ken, om te veronderstellen, dat de door hem gevondene Oker dezelfde is, welke door onze oude Schilders gebruikt is geweest, die echter door den tijd schijnt verloren geraakt te zijn. Niet alleen is dit *zijn* begrip, maar hij is daarin versterkt door deskundigen, aan welken hij zijne stoffe ter beproeving zond.

Stalen hiervan had de Schilder HORSTOK aan de Maatschappij toegeschikt, die uitwezen, dat de door hem ontdekte en bereide Oker veel krachtiger en gloeijender van kleur was, dan de bekende in- en uitlandsche Oker-soorten.

Na de opnoeming van de voortreffelijke hoedanigheden zijns Okers, wijst hij aan het veelvuldig gebruik, 't welk daarvan kan gemaakt worden, zoo in Olie- als in Water-verwen; teffens opgevende, hoe het hem voorkomt, dat de slapgebrande zeer geschikt zou wezen tot het drukken van bruine of zoogenaamde Omber-drukken.

Zijne wijze van zuivering, die zeer eenvoudig en mogelijk voor verbetering vatbaar is, deelt hij mede, en voegt er, om de kleur dezer verwstoffe in onderscheidene tinten te doen zien, Afbeeldingen, zoo van den Oker zelven, als van den gloeijenden en slapgebranden, nevens.

Met een Zilveren Eerepenning is 's Mans verdienstelijke arbeid bekroond.

Dissertatio Juridica Inauguralis, de Furtis, quam ..... Eruditorum examini submittit JAC. JOH. UITWERFF STERLING, *Dordraco-Batavus*. Dat is: *Regtsgeleerde Inwijdings-Verhandeling over de Diefstallen, enz. Leyden.*

Deze Verhandeling over de Diefstallen, welke door den Heer STERLING den 27 van Bloeimaand 1809, ter gelegenheid van zijne bevordering tot Meester in de Regten, aan de Koninklijke Hoogeschool te Leyden verdedigd en aan het onderzoek der Geleerden onderworpen is geweest, bestaat uit drie Hoofddeelen.

Het eerste, handelende over de Diefstallen in het algemeen, bevat de bepaling van Diefstal naar het Romeinsche Regt en naar ons tegenwoordig Crimineel Wetboek, mitsgaders een onderzoek nopens de zaken, waaromtrent Diefstal gepleegd wordt; de hoedanigheid der *contrectatie*, den persoon, welken iets ontstolen wordt, de bedoeling van den misdadiger, en de omstandigheden, waarin deze zich ten tijde van zijne misdaad bevonden heeft.

In het tweede Hoofddeel, loopende over de verschillende soorten van Diefstal, wordt gehandeld van den Diefstal bij dage of bij nacht; van den Diefstal, waarvan de dader op he-

heeter daad betrapt, of eerst naderhand ontdekt wordt; van de Dieverij, ontdekt bij eene huiszoeking, gedaan door den eigenaar, naakt en slechts met eenen schaamte-gordel en mommangezigt voorzien (*furtum per lancem et licium conceptum*); van den Diefstal, waarvan het gestolene door den dief bij eenen anderen ter bewaring gebragt en aldaar door eene dergelijke huiszoeking bevonden is (*furtum oblatum*); van den Diefstal, waaromtrent de gemelde huiszoeking geweigerd is (*furtum prohibitum*), of bij welken men weigert het gestolene weder over te geven (*furtum non exhibitum*), alsmede van de Dieverijen, begaan door huisgenooten of anderen, met bezwarende omstandigheden of zonder dezelve en van groot of klein belang.

Het derde Hoofdstuk handelt over de verschillende straffen, op de misdaad van Diefstal bepaald, en is in drie Onderafdeelingen gesplitst, waarvan de eerste een betoog oplevert van de straf, welke bij het Oude Romeinsche Regt, of de Wetten der XII Tafelen, op deze misdaad gesteld, en onderscheiden was, naar dat de misdadiger een vrijgeboren of slaaf, een onmondige of bejaarde, met of zonder wapentuig en al of niet op heeter daad betrapt was; of anders in eene der boven opgegevene onderscheidene soorten van Diefstal kon beschouwd worden te vallen. De tweede Onderafdeeling spreekt van de straf, bij het Nieuwe Roomsche Regt op de misdaad van Dieste bepaald, en behelst eene ontwikkeling van de aanspraken, zoo burgerlijke als lijfstraffelijke, die uit den Diefstal voortvloeijen, alsmede van de personen, door wie en tegen wie dezelve kunnen gedaan worden. De derde Onderafdeeling bepaalt zich alleenlijk tot de straffen, welke in dit Rijk bij het tegenwoordig Crimineel Wetboek op de onderscheidene soorten van Diefstal gesteld zijn.

De Hr. STERLING heeft de misdaad van Diefstal niet uit algemeene en wijsgeerige beginselen behandeld. Men vindt hier alleenlijk eene ontwikkeling van de begrippen der Romeinen, en van de bepalingen, die er, ten aanzien van deze misdaad, in ons Crim. Wetboek gemaakt zijn.

In dit opzigt kan men dan ook zeggen, dat de Schrijver zijne taak wel uitgevoerd, en, vooral met betrekking tot het Rom. Regt, zijne stof in eene geleidelijke orde en meestal naauwkeurig ontwikkeld heeft: zoo dat deze Verhandeling allezins tot eene proeve kan verstrekken, dat de jonge Doctor zijnen Akademischen tijd in de beoefening van het *Corpus Juris* wél heeft besteed.

Hoe afkeerig wij anders ook zijn, om het werk van jonge lieden aan eene strenge kritiek te onderwerpen, kunnen wij echter niet voorbij, een paar aanmerkingen hier bij te voegen.

Vooreerst. Het komt ons voor, dat men met meer omzig-

tig-

stgteld, dan hier geschiedt, de begrippen der Rom. Regtsgeleerden in het Lijfstraffelijke op ons tegenwoordig Crimineel Wetboek behoort toe te passen: opdat er niet een chaos van verwarring ontsta, welke voor de wetenschap zelve nadeelig, en voor de Lijfstraffelijke Regtspleging hoogst gevaarlijk is. Op deze wijze meent de Schrijver bladz. 53 het onderscheid tusschen het *furtum manifestum et nec manifestum* in ons Wetboek te vinden, niettegenstaande in hetzelve nergens onderscheid gemaakt wordt tusschen den Dief, welken men op heeterdaad betrapt, en dien, welken men eerst naderhand ontdekt. Art. 204, waarop de Schrijver zich beroept, houdt alleenlijk de bepaling der volbrenging van den Diefstal in, wanneer namelijk deze misdaad moet gehouden worden volbragt te zijn; terwijl Art. 187 en 202 van de misdaad van *Roof* spreken, welke *ten aanschouwen en in weerwil* van den eigenaar of anderen geschiedt, en zeer verschilt van het *furtum manifestum*. Of zoude men den man, welken men b. v. op de straat met het gestolene ontmoet, ontdekt en nazet, maar die, om zich met de vlugt te redden, het gestolene van zich werpt, als Roover moeten straffen? Hij is een Dief, op heeterdaad betrapt, maar niet schuldig aan roof, en ook, naar ons Wetboek, niet zwaarder te straffen, dan wanneer hij eerst naderhand als dief ontdekt en in handen der Justitie werd geleverd. — Zoo is hetgeen de Schrijver bladz. 25 zegt volkomen waar, dat, namelijk, de *animus lucri faciendi*, of het oogmerk om voordeel te bejagen, een stellig vereischte van den Diefstal bij de Romeinen was, die wederom andere wetten en andere aanspraken hadden op de ontvreemdingen, welke zonder dit oogmerk gebeurden. Maar bij ons Wetboek is alle voorbedachtelijke en heimelijke ontvreemding van eens anders roerend goed *Diefstal*, welke slechts zachter gestraft wordt, indien dronkenschap of baldadigheid den misdadiger bewoog tot eene ontvreemding van weinig waarde. Hieruit volgt, dat men in *Holland* iemand *als dief* moet straffen, welken men te *Rome* slechts uit de *L. Aquilia* of uit eenigen anderen hoofde, maar niet uit kracht van Diefstal, zoude aangesproken hebben. Wij houden, zoo zeer als iemand, de studie van het Roomsche Regt in hooge waarde, en beschouwen hetzelve *nog* als de eenige, ware bron van alle stellige (positive) Regtsgeleerdheid, met welker aankweeking of verwaarloozing op de Hooge Scholen van dit Rijk de *echte* Jurisprudentie staan of vallen moet, en zonder welker vlijtige beoefening er weinig hoop is, dat ons Vaderland, bij voortduring en even als voorheen, op grondige Regtsgeleerden zal kunnen bogen. Maar desniettemin oordeelen wij het zeer gevaarlijk, om het gemelde Rom. Regt, hoe uitmuntend ook, in een Wetboek te weven, hetwelk op geheel andere beginselen rust. Ook is het hier de vraag

 niet:

niet: of gewinzucht de eigenlijke drijfveêr van den Diefstal moet zijn? zoo als G. A. KLEINSCHRODT, *Abhand. aus dem peinl. Rechts und peinl. Proc. II Th. pag.* 64, beweert, maar alleen: of ons Wetboek dit oogmerk in den Diefstal vordert? en dan aarzelen wij niet, dit ontkennend te beantwoorden.

Onze *tweede* aanmerking is deze, dat de Schrijver Cap. III. Sect. 1. § 1. de straf verdeelt in *poenam publicam et privatam*, zonder van de laatste iets te spreken, dan ter loops in § 3. bladz. 76, daar dezelve toch in deze Verhandeling, welke den geheelen omvang van Diefstal, naar het Rom. Regt, behandelt, naar ons inzien, niet had behooren weggelaten te worden.

Voor het overige schijnt de Schrijver in de uitlegging van de *L.* 21 *D. de Furtis*, waaraan reeds zoo vele groote Vernuften gearbeid hebben, een zeer vlijtig gebruik te hebben gemaakt van de uitmuntende en doorwrochte Inaugurele Verhandeling van den Heer J. C. D'ENGELBRONNER over de gemelde 21ste Wet der Pandecten, welke den 2den van Slagtmaand 1805 te Harderwijk in het openbaar is verdedigd. Het heeft ons verwonderd, dat de Schrijver in het geheel geen gewag maakt van deze Verhandeling, (een meesterstuk, den Catheder zoo dubbel waardig) daar hij dezelve nogtans zoo krachtig tot staving van *zijn* gevoelen had kunnen bijbrengen.

Wat de taal betreft?... Wij leggen de pen neder, vreezende dat de groote menigte van *taal- en drukfouten* ons eene scherpe aanmerking zoude doen zeggen...: en wij willen liever den jeugdigen Schrijver sparen.

Verspreide Gedichten van Mr. WM. BILDERDIJK. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* Immerzeel en Comp. *In gr.* 8*vo.*

Een aantal Dichtstukjes van den Hr. BILDERDIJK, van tijd tot tijd, het zij in de *Dichterlijke Handschriften* bij UYLENBROEK, het zij afzonderlijk, of in andere Bundels gedrukt en verstrooid, werden door Liefhebbers, begeerig om een geheel van 's Mans uitgegeven verzen bijeen te brengen, met moeite en kosten opgespoord en verzameld, wanneer na het afsterven van gemelden Boekhandelaar, die te voren den Dichter wel eens om de vergunning tot het vereenigd uitgeven van alle zoodanige verspreide kleinigheden had aangesproken, de Heeren IMMERZEEL EN COMP. hiertoe wenschten over te gaan. Uitgevers van 's Mans laatste in het licht verschenen werken, stelden zij natuurlijkerwijze eenig belang in 't vollediger maken daarvan, en den Heere BILDERDIJK was het

het niet onaangenaam, deze veelal buiten zijn oog en opzigt gedrukte Stukjes, zoo veel zijne zwakheid het toeliet, te herzien en van ettelijke druk- of schrijffeilen te zuiveren. Van daar het in 't licht treden dezer twee Deelen, die echter noch des Dichters prijsverzen, noch de afzonderlijk gedrukte gelegenheidsstukken sedert zijne terugkomst in 't Vaderland, bevatten. Dit is hetgeen ons de Hr. BILDERDIJK in het Voorberigt voor het eerste Deel, in het algemeen, meldt, waarbij wij niets te voegen hebben, dan dat ook ons, als Hoogschatters van BILDERDIJK's dichterlijken arbeid, eene verzameling van 's Mans verspreide Gedichten bijzonder aangenaam was, en dat wij hem voor het vereenigd uitgeven van dezelve onzen welmeenenden dank betuigen.

CORINNA, *of Tafereel van Italië. Door Mevrouw* VAN STAEL HOLSTEIN. *Met eenige bijgevoegde Ophelderingen. IIde Deel. Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo.* 444 *Bl.*

Niemand, met het eerste Deel van dit meesterstuk bekend, twijfelt wel een oogenblik, of in ieder opzigt verdient ook dit vervolg en slot denzelfden lof; de enkele melding der voortzetting van dit werk zou alzoo genoeg zijn, bijaldien het plan, dat wij ons vormden en gevolgd zijn, niet vorderde, dat wij ook nu het werk doorliepen en deze en gene bijzonderheid aanstipten, tevens berigt doende van den afloop des waarlijk fraaijen romans. Ook dit Deel is in tien Boeken gesplitst.

XI. BOEK. CORINNA reist dan met den Lord naar Napels. De beschrijving der Pontijnsche moerassen, het gezigt der zee, en het heerlijke klimaat van het zuiden, de dag, de nacht, — alles is even wegslepend, schoon en treffend. Niet minder bevalt Napels, de beschrijving der Lazzaroni, en van geheel de Napelsche wereld; ook duurde toen nog eene uitbarsting van den Vesuvius. Het bezoek der reizigers van een Engelsch oorlogschip, het bijwonen van den Godsdienst op hetzelve, enz. lokt ons bijna uit om het af te schrijven; maar wij haasten ons, om met hen *Pompeji* te bezoeken. Daar zagen zij de oudheid in een belangrijker licht, dan die zich zelfs te Rome vertoonde. „ De Vuurberg, die deze Stad onder de asch be„ dolf, heeft haar tevens voor den knagenden tand des tijds „ beveiligd. Gebouwen, aan de lucht blootgesteld, zou„ den zich nimmer in den ongeschonden staat bewaard heb„ ben, waarin dit gedenkstuk, onder de asch van den Vuur„ berg, gebleven is. De schilderijen, de beelden van

 „ brons

„ brons waren er bij de opgraving nog in hunne eerste
„ schoonheid, en alles, wat tot het dagelijksch leven be-
„ hoort, vertoont zich hier op eene wijze, die ontzetting
„ baart. De kruiken zijn er nog zoo als men die voor het
„ Feest des anderen daags had gereed gezet; het meel, zoo
„ als het zou gekneed worden, is nog kenbaar; men ziet
„ nog het overschot eener Vrouwe, versierd met den tooi,
„ dien zij op het Feest droeg, — 't welk de Vuurberg stoor-
„ de; — in hare verdroogde armen hangt de ring met edele
„ gesteenten nog los, die eens om de volle armen sloot.
„ Nergens kan men bij mogelijkheid een treffender beeld
„ van het leven, zoo als het plotselijk werd afgebroken,
„ aanschouwen. Op de straatsteenen is het wagenspoor nog
„ zigtbaar, en de steenen op den rand der putten vertoonen
„ nog de blijken der koorden, die hen van lieverlede heb-
„ ben uitgehold. Men ziet nog op de muren eener hoofd-
„ wacht slecht uitgedrukte letters, en lompe omtrekken van
„ beelden, welke de Soldaten op die muren trokken, om
„ den tijd te verdrijven, — die zich reeds haastte om hen
„ te verzwelgen," enz. De reizigers bezoeken den berg,
en — op de grenzen tusschen leven en dood, waar een boom,
het laatst vaarwel, om zoo te spreken, der groeijende na-
tuur, kwijnend zijne schaduw geeft, verhaalt Lord NELVIL
zijne geschiedenis.

XII. BOEK. Men kon dezelve nagenoeg gissen uit het vo-
rig Deel. In Frankrijk was de Lord eenmaal in de strikken
eener waarlijk slechte vrouw verward; — toen hij eindelijk
tot zijnen vader was teruggekeerd, wist zij hem weder tot
zich te lokken, en, eindelijk haar karakter ontdekkende, was
het te laat; hij vond zijnen waardigen vader overleden; hij
zwoer bij dat dierbaar lijk, nooit zonder diens toestemming
in het huwelijk te treden, — en hij wist hoe zijn vader
over het huwelijk met eene vreemde dacht.

XIII. BOEK. Een woord over den brandenden Vesuvius;
de gelieven keeren naar Napels terug. — CORINNA geeft aan
NELVIL een Feest; de Engelschen, die te Napels waren, en
eenige Napolitanen, werden genoodigd; men bezoekt (het
was avond) het graf van Virgilius; voorts trok men door de
grot van Posilippo, en de heerlijke oorden, onder den naam
van *Bajae's* bekoorlijkheden bekend. „ Op kaap *Misenus* had
„ CORINNA gereedheid doen maken tot dans en muzijk. De
„ inrigting van dit feest was hoogst schilderachtig. Alle Ma-
„ trozen van *Bajae* waren in levendige zeer afstekende
„ kleuren gedost; eenige Oosterlingen van een Levantsch
„ vaartuig, toen in de haven van Napels liggende, dansten
„ met boerinnetjes der naburige eilanden Ischia en Procida,
„ die in hare kleeding nog overblijfsels der oude Grieksche
„ dragt vertoonden; in de verte hoorde men de welluidend-

„ ste

„ de stemmen, en achter de rotsen van Echo tot Echo speel„ tuigen, wier geluid zich eindelijk in de zee verloor. De
„ zoele lucht, die men inademde, doordrong de ziel met
„ een vreugdegevoel, waardoor alle aanwezenden werden
„ weggesleept." — CORINNA mengde zich in den dans, —
spoedig echter overweldigde haar diepe treurigheid; zij ging op de uiterste punt van het voorgebergte aan de zee zitten. OSWALD kwam bij haar; men bragt haar hare lier; en allen verzochten haar, in dit schoone oord haar dichtvermogen voor de vuist te oefenen. „ Poëzij, Natuur, Ge„ schiedenis," dus begon zij, „ wedijveren hier in groot„ heid; hier over ziet men met een' oogopslag alle tijden,
„ alle wonderen." enz. Men keerde te scheep naar Napels; de blaasinstrumenten volgden in eene andere schuit, en deden eene heerlijke werking. — De Lord had het geluk, eenen armen grijsaard het leven te redden; intusschen was daarbij de beeldtenis van zijnen vader, die hij altijd bij zich droeg, door het zeewater geheel bedorven. — CORINNA bezorgt hem echter dat afbeeldsel, na drie dagen, nog meer gelijkend terug. „ De Hemel," zegt OSWALD, „ beschikt u door een
„ wonderwerk tot lotgenoote mijns levens; want hij open„ baart u het gelaat van hem, die levenslang over mij be„ schikken moet." Hij geeft CORINNA den trouwring zijns vaders. „ Van dit oogenblik," zegt hij, „ ben ik niet meer
„ vrij; zoo lang gij dien ring bewaart. Vriendin, staat
„ mijn lot in uwe hand. Ik neem daartoe de heiligste ver„ pligting op mij, eer ik weet wie gij zijt; ik geloof uwer
„ *ziele*," enz. Intusschen onderrigt zij hem, dat zij zelve zijnen vader gekend had, en hij ontvangt hare geschiedenis in het XIV. BOEK. Zij was zijne bloedverwante, de halve zuster van die Engelsche, voor wie Lord NELVIL's vader zijne hand bestemd had. Geboren uit een vroeger huwelijk van Lord EDGERMOND met eene Romeinsche vrouw, had zij, ook na den dood harer moeder, hare opvoeding in Italië genoten; op haar vijftiende jaar nam haar vader, die in Engeland hertrouwd was, haar tot zich. Gedurende diens leven had zij het dragelijk, offschoon het Italiaansche karakter zich in 't geheel naar de Engelsche zeden, en dat nog wel in een stadje in eene afgelegene Provincie, niet voegen kon. Haar eenig vermaak bestond in de vorming van hare kleene zuster. — De vader van Lord NELVIL bragt daar een bezoek; het oogmerk was, hare hand voor zijnen zoon te vragen; doch de Italiane was hem daartoe welligt te vurig, te levendig; althans hij schreef, dat hij zijn' zoon te jong vond tot dat huwelijk. Eene andere partij sloeg zij af. Na den dood haars vaders werd het haar bij hare stiefmoeder ondragelijk. En deze was er mede te vrede, dat zij, nu meerderjarig, naar Italië trok, mits evenwel dat men haar voor dood hield, en zij

zij van naam veranderde; want het verkiezen van Italie boven Engeland, en de Italiaansche levenswijze, scheen de Familie te onteeren. Hoe zij onder den naam van CORINNA in Italie leefde en schitterde, hebben wij in het eerste Deel gezien.

XV. BOEK. Hare geschiedenis trof den Lord geweldig; hij moet de redenen weten, waarom zijn vader vóór zeven jaren dat huwelijk afbrak, en heeft zijn vader toen stellig uitspraak gedaan ten haren nadeele, dan wil hij nooit de man eener andere, maar ook nooit haar man zijn. Dus besluit hij. De gelieven zijn nu beide ongelukkig. In gezelschap van eenen vriend reizen zij naar Rome terug. — Eene besmettelijke ziekte brak daar uit. Men wilde naar Venetie, om dezelve te ontwijken. Aandoenlijk is het, hoe CORINNA, van de ziekte aangetast, haren minnaar misleidt en van haar zoekt te verwijderen, en hoe hij echter tot haar doordringt en ieder gevaar trotseert. Zij herstelt, bezoekt nog eens de haar belangrijkste plaatsen, en verlaat dan Rome met haren vriend. Met genoegen verzelt men hen op deze reize. Zij komen te Venetie. „Het gezigt van die stad is meer verwonderlijk dan aangenaam; men meent eene overstroomde stad te zien, en men bewondert niet dan na eenig nadenken het vernuft der stervelingen, welke deze woning op de golven veroverden. Napels is als een *Amphitheater* op het zeestrand gebouwd; maar daar Venetie op een geheel platten grond staat, zoo gelijken de torens naar de masten van een schip, 't welk te midden der golven onbewegelijk staan blijft. Bij de intrede van Venetie wordt de ziel met treurigheid aangedaan. Men neemt afscheid van de groeijende natuur. Ook zelfs geen vlieg vertoont zich in dit verblijf; alle dieren zijn daar uit verbannen, en de mensch is daar alleen om tegen de zee te worstelen. — De stilte moet natuurlijk zeer diep zijn in eene stad, wier straten niet anders dan graften zijn, en waar men geen gedruisch dan het slaan der riemen hoort. Men is niet op het land; want men ziet niet éénen boom; in geene stad, want men hoort niet het minste gerucht; zelfs op geen schip, want men komt niet verder; het is een Huis, door den storm tot eene gevangenis gemaakt; immers op zekere tijden kan men noch uit de stad, noch uit den huize komen. Men vindt gemeene lieden te Venetie, die nooit uit hunne wijk geweest zijn, nooit de St. Marcusplaats gezien hebben, en die wonderlijk zouden opkijken bij het gezigt van een paard of een boom. Die zwarte gondels, welke op de graften daar heen zweven, gelijken naar wiegen of — doodkisten, naar de eerste en laatste woning van den mensch. Des avonds ziet men niets van de zwarte gondels, dan den weêrschijn der daaraan bevestigde lan-

„ taarns;

„ taams; men meent schimmen te ontwaren, die, op de „ flikkering eener dwaalster, over 't water zweven. In dit „ Gemeenebest was alles een geheim, de Regering zoo wel „ als de gewoonten en de liefde; een geheim, welks ont- „ sluijering wel vele genietingen zoo wel aan verstand als „ hart schonk, maar toch den vreemdeling in het eerste „ oogenblik verbazend onaangenaam treffen moest." enz.

XVI. Boek. *Vertrek en afwezigheid.* Het Regiment van den Lord moest naar de West-Indiën; zijne eer riep hem derhalve in Engeland terug. Geene vrouwen mogten volgen. Hij wilde CORINNA zoo mogelijk met hare Familie verzoenen. Aandoenlijk en hartbrekend is het affcheid der gelieven. Het Regiment werd nog niet ingescheept, — NELVIL bezoekt zijne Tante; LUCILIA, de zuster van CORINNA, is bekoorlijk; treffend contrasteert het Engelsch met het Italiaansch vrouwelijk karakter. Zijne pogingen, om CORINNA met hare stiefmoeder te verzoenen, mislukken; men wil haar niet erkennen, immers vóór hij LUCILIA gehuwd heeft. Hij vertrekt naar zijne goederen in Schotland; een oud vriend heeft zijns vaders brief; helaas! het is maar al te waar, CORINNA was door zijn' vader afgekeurd; hij wenschte, dat hij LUCILIA huwen zou, en hij schreef daarin, *zeker te weten dat zijn zoon zijnen wil eerbiedigen zou, vooral na zijnen dood.*

XVII. Boek. De brieven van OSWALD werden zeldzamer en korter. — CORINNA besluit, hem naar Engeland te volgen; zij houdt zich onbekend; verneemt te Londen, dat het vertrek van zijn Regiment al weder was uitgesteld, — maar dat hij zelf hier verwacht werd. Deze verwonderde zich nu, dat hij van CORINNA geene berigten ontving. CORINNA werd ziek. Hersteld, zag zij den Lord in den Schouwburg — maar toevallig kort daarna LUCILIA en hare moeder aan zijnen arm; zij verneemt, hij is daar iederen avond aan huis, en weet niet dat dit juist is om eene erfenis van eenen bloedverwant in Indie, welke, als komende van 's vaders zijde, Mevrouw EDGERMOND begrijpt dat hare dochter met CORINNA deelen moet; en naderhand omdat de Tante ziek lag. — Het wordt haar eindelijk zeker, dat OSWALD niet onverschillig voor hare zuster is. Zij wil hem den ring terug brengen; maar Mylord was reeds naar Schotland op reis. CORINNA volgt hem; ziekte vertraagt hare reis, — eindelijk nadert zij onbekend het landgoed haars vaders, — aan zijn graf vindt en beluistert zij hare zuster; zij doet daar de gelofte voor 't geluk van LUCILIA; ongemerkt raakt zij weg, en door eenen blinden bezorgt zij aan den Lord den ring in een' brief, waarin niets anders dan: *gij zijt vrij*, geschreven stond.

XVIII. Boek. Treurig is CORINNA's terugreize; treurig trok

trok zij door het bekoorlijke Toscane; zij had de grootste zaligheid der aarde verloren. Niet ver van Florence betrok zij een buitengoed; zij tracht haren ouden lust voor de kunsten op te wekken (dit geeft aanleiding tot belangrijke herinneringen en berigten); hier versiert nog een schoon *Fragment van* CORINNA's *gedachten* 't werk. De Prins CASTELFORTE, haar oude vriend, verliet Rome, om zich te Florence bij haar neder te zetten. Zij verteerde in hartzeer alle hare krachten.

XIX. BOEK. Haar laconisch briefje met het toezenden van den ring had NELVIL verbitterd; hij meende het kwam uit Italië, en CORINNA kon hem vergeten; hij geeft dan aan LUCILIA de hand, naar den wensch zijns overleden vaders. Zijn huwelijk was niet gelukkig; want hij ontdekte, eerst bij gissing, naderhand volkomen zeker, hoe zich alles had toegedragen. Hij scheepte zich met zijn Regiment in naar de Indiën, en zocht, maar te vergeefs, op het veld van eer den dood. Na vier jaren keert hij terug. Zijn dochtertje geleek op zijne CORINNA; LUCILIA kende zijne geheimen; de echtgenooten zijn jegens elkanderen niets minder dan open. De moeder verlaat eindelijk de wereld; de oude kwaal van den Lord was terug gekomen; reeds vroeger hadden de Geneesheeren hem eene reis naar Italië aangeraden; en daar het nu vrede met 't vaste land werd, gaat hij met vrouw en kind derwaarts. Treurig is voor hem de reis.

XX. BOEK. CORINNA begeert hem niet te spreken; haar lijden spoedt ten einde. Zijn brief en haar antwoord zijn belangrijk. Dagelijks wordt zijn kind bij CORINNA gebragt. Dit treft LUCILIA; het hart van haar kind moet voor 't minst niet van haar vervreemd worden. Zij bezoekt hare zuster, die nagenoeg stervende, en alle ijverzucht is weg. CORINNA gaf aan hare zuster regt verstandige, hartelijke aanwijzing. „ Zoo ik nog vooruitzigt had lang te leven," zeide zij, „ zou ik hiertoe niet in staat zijn; maar daar ik eerlang moet „ sterven, is het mijn eenige wensch hier op Aarde, dat „ OSWALD, in u en zijne dochter eenige trekken van mijnen „ invloed herkenne, en ten minste nooit één gelukkig „ oogenblik van rein gevoel smake, zonder aan CORINNA te „ denken." Dagelijks kwam nu de jongste zuster bij de oudste, en leerde haar met de aanvalligste bescheidenheid en eene nog aanvalliger kieschheid de kunst af, om *haar* te gelijken, die OSWALD het meest bemind had. De ongelukkige gaf aan Italië nog een laatst vaarwel; maar dien *Zwanenzang* kon zij zelve niet meer uitvoeren; men las dien in haren naam en in hare tegenwoordigheid. Ook NELVIL was daar tegenwoordig, gelijk ook kort daarna bij haren dood. Hij begeleidde het lijk naar Rome; sloot zich voorts te Tivoli in eenzaamheid op. Eindelijk, echter, bragt gevoel van ge-

ne-

negenheid en pligt hem weder tot zijne echtgenoote en kind, en zij keerden te zamen naar Engeland terug.

Zie daar, Lezer! het hoofdbeloop van een werk, hetwelk wij waarlijk niet zeggen kunnen, of 't ons meer wegens de treffende, heerlijke beschouwingen van volkskarakter, natuur en kunst, dan als roman behaagt. Wij durven iederen mensch van gevoel en smaak door hetzelve een zeer groot genoegen beloven, en twijfelen niet, of het zal boven verre de meeste romans en gewone reisbeschrijvingen een aantal Lezers vinden. De aanmerkingen van de Schrijfster zijn weder weinige, en die van den Vertaler van weinig belang.

Prognosticatie van JOHANNES LICHTENBERG, *Kathuizer Munnik van de XVde Eeuw; met Aanmerkingen uitgegeven, door* A. FOKKE, SZ. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1810. *In gr. 8vo. 15 Bl.*

„Alleen om aan te toonen, dat de zamenloop van omstan„digheden somtijds gelegenheid kan geven, om eene „*Prognosticatie*, die in den tijd, toen zij gedaan werd, vol„strekt geene toepassing konde hebben, op veel later voorge„vallene gebeurtenissen toepasselijk te kunnen maken," werd de navolgende Voorzegging, getrokken uit het zeldzaam voorkomend Werkje: *De Ondergang des Roomschen Arends, gedrukt te Amsterdam, voor Crispijn de Passe, in den jare* 1642, door den Heer A. FOKKE SZ. in 't licht gezonden;

Wanneer den Arend zich zal aan den Lelij binden,
Dan zal men haast den val van 't weelig Rome vinden.
Der Franken Koning dan zijn vleugels zoo verrekt,
Dat hij gansch Duitschland tot Beschermheer verstrekt.
De Vorsten, die in 't Noord en naar den Middag wonen,
Die zullen, tot zijn' wil, gewillig zich vertoonen.
Dus zal een ieder, met verwonderen, bezien,
Wat vreemde dingen dat in 't Duitsche Rijk geschiên.
De Kerken, die dus lang in dwang besloten waren,
Zijn vrij; men hoort er weer het zuivere verklaren
Van 't Heilige geloof; de Pauselijke magt
Is uit, en door Gods roê geheel tot niet gebragt.
Dan zal de Toren van Castiliën ook beven,
Hier komt de kloeke Leeuw zijn heilig boek ons geven.
Nu trilt een magtig huis en waggelt tot een val,
Dan roept men heel verheugd: 't is Vrede overal!

Of nu de in den aanvang dezes berigts medegedeelde bedoeling belangrijk genoeg zij, om de afzonderlijke uitgave dezer brochure, nog wel met een' fraai gegraveerden titel versierd, te wettigen, mogen onze Lezers beoordeelen. De bij-

bijgevoegde ophelderende aanmerkingen althans zijn van weinig belang. Mogt intusschen het slot der Voorzegging spoedig vervuld worden!

Genethliologische en Biolychnische Tafelen, om den juisten dag der bevalling van eene zwangere vrouw te bepalen, en den waarschijnlijken duur van 's menschen leven in ieder' ouderdom te berekenen. Te Amsterdam, bij P. G. en N. Geysbeek. *In 12mo. 24 Bl.*

Indien wij nog aan het vrijen dachten, maakten wij van dit boekje gewis een Cadeau aan onze Jonkvrouw Liefste. Het deed ons altijd leed, dat de kwaadsprekende wereld veel naauwkeuriger rekent dan zoo menig beminnelijk meisje. En wat zou de lieve *twijfelende* onnoozelheid doen? Zij stelt het nadvragen en biechten aan moeder, of eenige andere vrouw van ondervinding, van dag tot dag al uit; en als zij dan eindelijk niet langer twijfelen en zwijgen kan, schrikken ouders en vrijer, daar het zoo laat is, er geweldig van. Overigens is dit boekje ook voor werkelijk en in tijds gehuwden een aangenaam geschenk; van 1 Jan. tot 31 Dec. staat hier zeer naauwkeurig met dag en datum berekend, wanneer het vrouwtje moeder worden zal, indien zij op dien of dien dag ontvangen heeft, en op dien of dien dag leven voelt. Alleen het Schrikkeljaar heeft de steller vergeten; doch dit verschil is gering, en, als zij het voorafgaand kort berigt inziet, kan zij zich naauwelijks eene enkele week vergissen. Voor eene tweede kraam is dit werkje minder noodig; die in dit geval zijn, kunnen de rekening anders, en des noods, zoo als de boer, met een krijtje aan den balk in de bedsteê doen. — De Biolychnische tafelen zijn van minder belang, of het moest voor de Aanstaande zijn, die nieuwsgierig is, hoe lang de oude rijke vrijer nog leven kan. Zij bevatten eene kansrekening van den nog waarschijnlijken leeftijd, als men reeds zoo of zoo oud geworden is, van 0 jaren af tot 85 toe. B. v. wanneer het achttienjarig meisje eenen man van zestig jaren huwt, zoo is die jonge schoone waarschijnlijk nog elf jaren en eene maand, van haren waarschijnlijk nog vier-en-dertig-jarigen en acht-maandigen leeftijd, met hem opgescheept. Echter waarschuwen wij onze Lezeresfen, dat deze rekening (al is zij dan ook van den beroemden BUFFON) niet zoo volkomen zeker als de straks genoemde is. Zoo dat wij het maar voor de helft eens zijn met het volgend dichtje, dat (misschien wel van een' der Uitgevers zelven) in het exemplaar, hetwelk ter aanmelding voor ons ligt, verdwaald schijnt:

Men sla zijn oog op deze blaân,
En daadlijk kan men zich voorspellen,
Wanneer men naar de vroedvrouw gaan,
Of zijne doodkist moet bestellen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Proeve over eene Godsdienstige beschouwing der gebeurtenissen in onzen tijd, of Rust-uren gedurende den Oorlog. Den Vrienden en Leeraren van den Godsdienst toegewijd, door AUGUST HERMANN NIEMEIJER. *Te Zaandam, bij* H. van Aken. *In gr. 8vo.* 215 *Bl.*

Een werkje, dat bij velen welkom wezen zal; want wie snakt er niet naar Godsdienstigen troost in den tegenwoordigen tijd! Het is van den te regt zoo beroemden NIEMEIJER, die zelve zoo veel zag, leed en ondervond. Het geeft ons zijne beschouwingen bij den druk der tijden. De Vertaler geeft ons hope voor het vervolg op eenige bijdragen van zijne eigene hand, waartoe wij hem gerust durven aanmoedigen. Het bevat twaalf kleine opstellen; vooraf gaat eene Opdragt aan HERMODION, en bevat het berigt, hoe de Schrijver zijnen tijd doorbragt en het had bij het stilstaan van zijn werkzaam leven en geliefde bezigheid. Hij herinnert aan de *Otia* van zoo menigen edelen Griek en Romein, ook in zoodanige erge tijden, wanneer zij *zwegen* omdat zij niet meer spreken *mogten*, en *rustten* omdat hen het werken *geweerd* was. Met weemoed zagen zij wel op het voorledene, maar verkwikten zich met de herinnering, en de hoop van betere dagen voor de nakomelingschap. Ook gingen zij aan de bronnen der oude wijsheid, en leefden met hunnen geest in een rijk, dat aan geene verwisseling van tijd, aan geene schokken door menschelijke magt onderworpen is. En wij genieten nu nog menige heerlijke vrucht van hunne afzondering. Zoo deed ook NIEMEIJER; hij leefde veel onder de gedenkschriften van den ouden tijd; en het bepeinzen der geschiedenis, die zoo duidelijk bewijst, *dat er niets nieuws is onder de zon*, doet veel om *bedaard* en *regtvaardig* te blijven bij de beoordeeling van het tegenwoordige. Maar

natuurlijk wordt dan de vraag, hoe zich in vroeger tijd de betere menschen gehouden en gerust gesteld hebben over het gelijksoortige, dat het leven der arme stervelingen verbitterde. De verhalen van hun leven en hunne werken leeren dit. De *Tusculanen* van CICERO, de schriften van SALLUSTIUS en TACITUS b. v., ook de Dichters, de *tragische*, zelfs de *lyrische*, ziet daar de vrienden en gezelschaphouders van den Schrijver in de treurigste dagen. Zulk eene verkeering wordt meerder behoefte, naar mate de wereld rondom ons onwaardiger en terugstootender wordt. De gesprekken over hetgeen gebeurt en gebeuren zal zijn wel natuurlijk, en ook hij, die wegens gestadige misleiding voorneemt niets meer te willen weten, leent toch van tijd tot tijd al weer gaarne het oor aan zijne bedenkelijke of hopende vrienden. Het is te vergeven, dat de door 't noodlot hard getroffene in de toekomst dringen wil, en 't is zelfs weldadig dat de hoop hem niet op eens verlaat. Maar het eeuwige eenerlei der gewone gesprekken over den tijd is vervelend en ijdel; uit zulke kringen sluipt men gaarne weg. „In onze magt staat het toch niet, de ge„beurtenissen in de wereld te bestieren; en hoe verlegen „zouden wij ook dikwijls zijn, wanneer wij in eenig ge„val over dat beslissen moesten, wat voor het geheel „het heilzaamste is. Het minst past het ons, wier be„roep het leeraren is, zonder bijzondere aanleiding of „noodzakelijkheid, buiten de palen van dit beroep te tre„den. Des te meer echter is het, dunkt mij, juist in „zulke tijden als de onze, een heilige pligt, ons eigen „hart, en, zoo veel wij in staat zijn, ook anderen te „bewaren, dat de *uitwendige wereld* niet den *inwendi„gen mensch* verwoeste, wien zij veeleer bevestigen en „volmaken moet." Het allergrootste onheil, dat de beroering der tijden kan voortbrengen, is, bijaldien zij den mensch het geloof aan eenen God, die de wereld regeert, en de achting voor 's menschen geest, — die voor steeds toenemende veredeling vatbaar is, en zich onafhankelijk maken kan van alle omwentelingen van het zigtbare, — verliezen deed. Men verhoedt dit, als men zich maar niet afscheidt van het betere gezelschap der verhevene dooden of levenden, die van dit geloof doordrongen waren. Deze beoefening der Ouden vervult ons tevens met den diepsten eerbied voor het Christendom en deszelfs Goddelijken Stichter; want in het karakter van Christus, of in de

schrif-

schriften zijner leerlingen, vindt men ieder groot gevoelen van de deugdzaamste mannen der oudheid telkens treffend wederom.

„ Wat ik hier over gedacht, van tijd tot tijd ook wel
„ in grootere en kleinere kringen medegedeeld heb, zend
„ ik u hier. Noem het *redevoeringen*, — niet omdat
„ juist alles, wat gij lezen zult, openlijk uitgesproken
„ is, maar omdat ik mij, terwijl ik het nederschreef,
„ eenen kring — hier en daar eenen bepaalden kring van
„ menschen voorstelde, bij wien de herinnering hiervan
„ nuttig had kunnen zijn. Noem het *alleenspraken*, —
„ zij waren het indedaad zeer dikwijls in den eigenlijk-
„ sten zin. Neem het stellig voor fragmenten van *brie-*
„ *ven*, die naar hier en elders geschreven zijn geworden,
„ zoo wij niet zelf dezen troost der mededeeling lang had-
„ den ontberen moeten, zonder wel ooit vermoed te
„ hebben, dat ook zulk eene ontbering mogelijk zijn
„ kon. — Gij hebt weten willen, hoe ik mijnen langen
„ rustdag *verkort* heb."

Dus verre de Opdragt, waarover wij wat uitvoerig waren, omdat dezelve ons bekend maakt met het doel en den geest van geheel het geschrift. Korter nu over ieder opstel nog een woord: I. *Verdediging van het philosopheren over de tijdsomstandigheden.* Bedwelming, gedachtenloosheid, juist daar, waar zoo veel te denken valt, is af te keuren. Wat den verstandigen voegt, leert ons Pythagoras, als hij den naam van *philosooph* aan Koning Leon opheldert. Zoo als hij, dachten de verstandigsten en besten in alle eeuwen. Zij verzuimden daarom hunne bezigheden niet. — Maar men moet dan tot zelfdenken in staat zijn: een aantal menschen moest zich liever daarvan terughouden, wegens de beperktheid van hunnen geest; maar geenszins zij, die op eenen hoogeren trap van beschaafdheid zijn. De *Egoïst* plaatst zich op het slechtste standpunt voor de overdenking; de echte *Patriot* op het betere; de *Wereldburger* op het beste.

II. *De Godsdienstige beschouwing van den tijd.* Geloof aan eene allesbeheerschende *Magt* en eene allesgelijkmakende *Regtvaardigheid*, dit geloof is het wezen en de grondtoon in iederen godsdienstigen. Het is aan allen gemeen. Noch de vrees noch de hoop zouden hulp bij God doen zoeken, zoo de mensch God in zijnen eigenen boezem niet gevoelde en vond. Maar hierbij moet komen de *godsdienstige gezindheid*, welke van het godsdienstig weten

en meenen zoo geheel onderscheiden is. Deze wordt ontwikkeld. Voorts besloten met de aanwijzing, dat het denkvermogen moet ontwikkeld worden, om het geloof aan eene Voorzienigheid ook in de rede, niet enkel in 't gevoel, een' steun te geven.

III. *Het waangeloof aan de Voorzienigheid.* Het splitsen der Voorzienigheid heeft geenen grond. Het is waangeloof, aan eene onmiddellijke inwerking te denken, waar de natuurlijke oorzaken nabij liggen; — wanneer men zijne beschouwing der gebeurtenissen tot de beschouwing der Voorzienigheid maakt, — of volhoudt, dat de Voorzienigheid door groote, zeer zigtbare gebeurtenissen, hare goed- of afkeuring te kennen geeft. Dat wij de wegen voorschrijven, den tijd bepalen, wagen te spreken van dat, wat God doen moet, voor onmogelijk houden, wat nogtans dagelijks geschiedt, dit is waan.

IV. *Het regte geloof aan de Voorzienigheid.* Er is onafgebroken zamenhang tusschen oorzaak en werking; maar *wat* de werktuigen voor het tegenwoordige of de toekomst uitrigten, en *wanneer* gebeuren zal, wat dikwijls eeuwen vroeger wordt voorbereid, kan de mensch niet uitvinden; het regte geloof is vertrouwen op de oneindige Wijsheid, en geenszins de waan, dat deze door wonderwerken goed zal maken hetgene de menschen bederven. In de zedelijke wereld geschiedt zoo min, als in de natuurlijke, iets bij toeval. Veel is den onbevooroordeelden opmerkzamen geest op het voorledene niet onverwacht. Volgens de eeuwige orde moet alles, wat de kiem zijner verwoesting in zich draagt, vergaan. Alles, wat enkel werking van *physieke* natuurwet is, — het moge ligchamelijk of geestelijk zijn, — gaat zijnen onophoudelijken gang; maar midden in de stormen des tijds openbaart zich het goddelijke in den mensch het heerlijkst, en voor hem, die tot eene andere wereld dan deze verwoestbare behoort, verandert zich alles in heil en zegen. De Voorzienigheid voedt onder en door alles ons op. Het Rijk van God is niet buiten maar binnen in ons. Gelooven en niet zien, en *zijn waar inwendig Ik* redden, is de hoofdzaak.

V. *De godsdienstige beschouwing der toekomst.* De hoop op algemeene vordering der menschheid hier op aarde tot verbetering is ongegrond. Wij bidden om het ware rijk Gods; maar de onheilen in de natuur zullen nimmer ophouden, ook niet die, welke uit de menschen en hun bederf voortkomen; de eerste kiem wordt met de menschen

zel-

zelve geboren. Het is de bedoeling des Scheppers, dat uit den ſtrijd van den geest met het zinnelijk deel eerst het nieuwe leven ontſtaan moet, waartoe wij hopen, dat zich vroeg of laat alle verheffen zullen, zoo niet hier, toch in eenen toekomenden toeſtand van volmaakte ontwikkeling. Maar de tijden zullen zich wel gelijk blijven; niets nieuws onder de zon. Tot het geloof, dat ook het ergſte zijn tijd, en het verſchrikkelijkſte maat en eindpaal heeft, behoeft men juist geene bijzondere *godsdienſtige* gezindheid; maar in alles de *hand Gods* te zien, en in 't geen gekomen is en nog komen zal wijsheid en goedheid te aanbidden, geeft vrede der ziel; het doet onder alles met moed werken tot eenen beteren toeſtand der dingen, en voor het ware en goede. Vrome *gelatenheid* en *onvermoeidheid* in het werken.

VI. *De godsdienſtige treurigheid in tijden des ongeluks.* Ongevoeligheid is geen godsdienst; maar de treurigheid van een rein en vroom gemoed onderſcheidt zich van de treurigheid der wereld. De godvruchtigen zijn niet boven de behoeften des uitwendigen levens verheven, en zij worden beperkt ten aanzien der weldadigheid, hunne ſchoonſte neiging. Maar aardſche bezitting en eer was hun het hoogſte niet; gelijk hunne vreugde eene andere is, zoo is ook hunne treurigheid het gevolg hunner verijdelde verwachtingen, hunner vernietigde vreugde in het opkomen van het goede. Jezus zag de ſtad aan, en weende; men ſchame zich dan zijne tranen niet.

VII. *Het ongodsdienſtige van den ſlaafſchen geest.* Hoe gaarne zouden wij geheel dit ſtuk afſchrijven! Slechts hier en daar een enkel woord: „ De waarde der menſchelijke „ natuur wordt vernietigd, wanneer de zedelijke vrijheid „ in denken en uitdrukken van datgeen, wat gedacht is, „ aan de *phyſieke* magt opgeofferd, en de mensch een „ knecht der menſchen worden moet." — „ De gods„ dienſtige mensch weet alleen dit, dat hij werken moet „ op *zijne* plaats, zoo als het hem het best toeſchijnt „ naar zijn doorzigt. Daarbij echter weet hij ook, *wiens* „ *hand* hij de leiding der groote wereldgebeurteniſſen „ overlaat, en is wel te vreden, dat niet *hij* over het lot „ van eenigen te beſliſſen heeft, aan wier zijn of niet zijn „ miſſchien het lot van millioenen hangen kan." — „ In „ eenen tijd, waarin zoo veel voortreffelijks gevaar be„ dreigt, zoo veel wat door groote inſpanningen verkre„ gen was verloren ſchijnt te gaan, is het beroep des Leer-

 „ aars

„ aars en Schrijvers een waarachtig goddelijk beroep ;
„ en het ware het allertreurigst verschijnsel, wanneer
„ ook zij, door eenen slaafschen geest overmeesterd,
„ ergens Afgoden des tijds huldigen wilden." —
„ Zorgt, dat zoo niet de *menschheid*, toch de *edeleren*
„ des geslachts op hunne hoogte behouden worden.
„ Verklaart u gerust tegen alles, wat hun geestelijk op-
„ waarts streven, dat alleen het *ware* is, stremmen kan,
„ het heete dan, hoe het wil." — „Is 't het opbloeijende
„ geslacht, dat gij beschaven wilt — ô! zoo u het wel-
„ zijn der nakomelingschap heilig is, zoo redt het, zoo
„ lang het nog tijd is, van de verslapping der grondbe-
„ ginselen, en wekt in hetzelve, eer de wereld het reine
„ gevoel voor regt en onregt in hetzelve verwoest, het
„ schoone gevoel voor de deugd op, waarvoor de ouder-
„ dom der opkomende kracht en der jeugdige verbeelding
„ zoo vatbaar is. Niet de *onderwerping* onder dat, wat
„ onveranderlijk schijnt, niet de *onderwerping* moet men
„ der *jeugd* prediken. Men moet haar door het beeld
„ eener betere toekomst, die immers zoo dikwijls reeds het
„ gevolg van een treurig tegenwoordig was, moed inboe-
„ zemen, om tegen de onheilen van den tegenwoordigen
„ tijd te kampen; men moet in haar den vrijen krachtigen
„ geest te onderhouden zoeken, die meer dan eens het
„ geslacht gered heeft. Door menschen heeft ten allen
„ tijde de Voorzienigheid de menschen geholpen. Het
„ Goddelijke zelfs kon alleen in menschelijke gestalte ver-
„ schijnende op hen werken. Tijd en uur, waarin de
„ strijd tot overwinning voeren moet, wordt *boven de*
„ *starren* bepaald; het ontbreke *onder hen* maar nimmer
„ aan strijders, steeds toegerust tot den strijd." — „Nie-
„ mand geloove, dat *alleen* door de magt der wapenen,
„ of door de bevelen der heerschers, de natien gevormd
„ of hervormd worden. Menschen, in wie de geest der
„ wijsheid en des verstands woonde, hebben even groote
„ dingen voortgebragt, als de grootste helden en verover-
„ aars, en, naar de duurzaamheid en de waarde bere-
„ kend, veel meer." — „ *Leeraars van den Godsdienst*,
„ *Opvoeders der Jeugd!* — gaat het eerst voor in iedere
„ deugd," (waarin aanmoediging noodig is,) „ in de
„ zelfverloochening, in de gewillige deeling in allen nood,
„ in het geduld, in de onderwerping onder alles, wat
„ God beschikt, in de zachtmoedigheid en gematigdheid,
„ ook jegens den vijand; maar dan ook in de onwrikbare
„ stand-

„ ſtandvastigheid van grondbeginſelen en moed, onder
„ alle wisſelingen des *geluks* die deugden vrij te beken-
„ nen. Zoo dachten die *getuigen en martelaars der waar-*
„ *heid* in alle eeuwen, door wie voor ons licht en vrij-
„ heid van geest gered is; nu reeds lang heengegaan naar
„ de geesten der volmaakte regtvaardigen, echter als
„ leidende ſtarren u voorlichtende in de doolwegen des
„ levens. Wordt hun gelijk, en *wordt nimmer knechten*
„ *der menſchen!*"

VIII. *De godsdienſtige beſchouwing des doods.* Geene onverſchilligheid voor het leven, — geen verlangen uit misnoegen of moedeloosheid. Het oogenblik, waarin de mensch het ware, het goede, het goddelijke aanvaardt, begint in hem *een eeuwig leven.* Het tijdelijk leven mag, moet altijd dierbaar zijn, wanneer maar de zwakke zinnelijke natuur niet zoo vele overmagt verkrijgt, dat zij in ſtaat geraakt om het leven te koopen door iets, wat den mensch vernedert. Hij verliest zijn *waar leven*, die het voor zichzelven of de zijnen om ſnooden prijs behouden wil.

IX. *Vertroostende blikken op de menschheid in tijden van algemeen ongeluk.* Het is niet billijk, het geluk en de ellende op aarde te berekenen naar dat, wat juist ons, of hen, in wien wij belang ſtellen, ontmoet. Ons vaderland is *de aarde* niet: en midden onder de ellendigen zijn ook nog plaatſen, familien, waar de ramp of niet of minder treft. Ook daar de ramp gewoed heeft, merken wij ſomtijds binnen kort, hoe veel beter het er is, dan wij verwacht hadden. Hoe veel geluk des huisſelijken levens overal nog! — Maar juist dit Familiegeluk wordt in tijden van oorlog zoo veelvuldig verwoest? Men rekene niet valsch! Wat nimmer regt *verbonden* was, ſcheidt zich ook eigenlijk nimmer door de verwijdering des ligchaams. — Het ſtille rijk der Wetenſchappen is er altijd, overal. Het licht der kennis zal niet ondergaan, al verbergt het zich ook hier en daar achter wolken. Men kan eenige verkondigers der waarheid tot zwijgen brengen, hun uitgeſproken woord klinkt echter, als eene zich ſteeds herhalende echo. — Wat de zedelijkheid betreft, zoo kan alleen God de betrekking van de winst tot het verlies beoordeelen. En wie kan altijd bepalen, hoe veel of weinig deel de gebrekkelijkheid der natuur, of het eigene vrije beſluit, heeft aan de gruwelen, die wij zien? Jezus menſchenliefde werd niet verzwakt door het dagelijksch

gezigt van een volstrekt bedorven schijnend geslacht. De eeuwige wijsheid leidt de menschen tot hunne bestemming langs verschillende wegen. — De behoefte van den Godsdienst zal ook niet verloren gaan. God en de kracht des geloofs aan zijne magt en goedheid waren ook in onze dagen zigtbaar. Het heeft duizenden ondersteund. enz.

X. *Vertroostende blikken in de Natuur, in tijden van ongeluk.* In dat heiligdom Gods vindt men zijnen vrede weer; in alles gevoelt men daar de nabijheid van den Onzigtbaren; ook het kwaad verschijnt in een zachter licht. Hij, die alles in de natuur bestiert, is toch wel in staat in de menschenwereld orde en zamenhang te onderhouden. De mensch is wel vrij; maar zijne vrijheid is toch slechts de vrijheid van afhankelijke schepselen. Zoo wordt men geruster. Ook de onderwerping wordt ons hier gemakkelijker. — Nog andere vertroostende stemmen spreken door de natuur; men leert bij haar vergeten, wat achter ligt. enz.

XI. *De onafhankelijkheid van den geest van de wisselvalligheden des uitwendigen levens.* Onafhankelijk blijven de *grondbeginselen* van eenen geest, die overal slechts doen wil, wat hij als Gods wil erkent. Het *uitwendige streven en werken* volgt de grondbeginselen. Er is geen tijd, waarin het staande houden van zijne zelfstandigheid, zijn geloof, zijne deugd, onmogelijk is. Dit geeft *vrolijken moed*, verhevenen inwendigen vrede.

XII. *Twijfeling en vertrouwen.* „Ik heb nimmer op „het aardsche gebouwd. Het moge dan verzinken — „mijne hoop rust toch op eenen vasten grond! Uit de „eindigheid zie ik naar het oneindige: — het neemt mij „op, wanneer aarde en hemel voor mij verdwijnen!"

Wij onthouden ons opzettelijk van iedere aanmerking op eene of andere uitdrukking en leiding van gedachten van den waarlijk grooten, waardigen Man, en wenschen zeer, door het aanstippen van het een en ander vele Lezers te hebben uitgelokt. Het werkje is niet voor allen, maar voor denkende Christelijke hoofden en harten geschikt. — Wat het Hollandsch kleed betreft, wij plaatsen den Vertaler in den *gradus comparativus*; dat zegt: in den tweeden of *middelsten* rang.

De

De Leer der Gereformeerde Kerk naar den leidraad van de Heidelbergsche Catechismus verklaard en toegepast ter onderwijzing en stichting van Ongeleerden door FOKKO LIEFSTING, *Predikant te Rauwerd en Eernsum. IIde Deel. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. *In gr. 8vo. 451 Bl.*

Wij hebben dan nu, bij het tweede Deel dezer verdienstelijke Catechismus-verklaring, den naam van den achtingwaardigen Schrijver, op den titel, vóór ons. De Eerw. LIEFSTING blijft zichzelven, in de wijze van behandeling der daarin voorgedragene Godsdienstleer, gelijk (*). Men ontmoet ook hier, allerwegen, vrijmoedige aanmerkingen, over den leertrant in dit Onderwijsboek, en verscheidene daarin opgenomene denkbeelden, waaraan opgeklaarde en met de regte uitlegkunde der Heilige Schrift vertrouwde Godgeleerden, hoezeer anders instemmende met de karakteristieke leerstellingen van het Hervormde Kerkgenootschap, niet wel hunne toestemming kunnen geven; als daar zijn, de verklaring van den Artikel, *nedergedaald ter helle*, Zond. XVI. de beschrijving van de *algemeene Christelijke Kerk*, Z. XXI. de onvoldoende redenering tegen de Roomschgezinden, omtrent de *verdienstelijkheid der goede werken*, Z. XXIV. de beschrijving van *Sacramenten* in het algemeen, Z. XXV. de zinnelijke voorstelling van *afwassching der zonden door den doop*, Z. XXVI. en verscheidene ongepaste uitdrukkingen over de *vereeniging van het ligchaam en bloed van Christus met brood en wijn, in het avondmaal*, Z. XXVIII, XXIX, XXX.

Wij kunnen echter niet nalaten, tot gerustftelling van hen, die hieruit argwaan, omtrent des Schrijvers regtzinnigheid, zouden kunnen opvatten, er bij te voegen, dat, daar het pas geeft, de onderscheidende leerbegrippen der Hervormden rondelijk verklaard en gehandhaafd worden; als bij voorb. de leer der *prædestinatie*, op wijsgeerige gronden, bl. 162. de leer van de *eeuwige Godheid van den Heiligen Geest*,

(*) Vergel. onze aankondiging van het eerste Deel, *Letteroeff.* 1810. V. 185.

Geest, bl. 121. Het verwonderde ons aldaar, voor het laatstgenoemde leerſtuk, ook het gezegde van David, *waar zou ik henengaan voor uwen Geest?* bijgebragt te zien.

Spreuken, *Opgaven*, *Overwegingen*, *Bepalingen*, *Gronden*. *Door* W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht*, *bij* J. van Schoonhoven. *Voor rekening van den Autheur*. *Iſte Deel*, 208 *Bl*. *IIde Deel*, 294 *Bl*. *In* 8*vo*.

Wanneer ons zoodanig een man, als de geachte Schrijver, losſe invallende gedachten tot ernſtig nadenken opgeeft, is het wel zeker, dat die alle der bedaarde overweging dubbel waardig zijn. Wij ontvangen hier nog meer; meer dan één denkbeeld is uiteengezet en ontwikkeld, en wij vonden veel, dat wij den titel van wijsgeerig geſchied- en ſtaatkundige beſchouwingen zouden geven; veel, dat vol is van leerzame waarſchuwende of troostrijke wenken. En overal vonden wij Godsdienst en Christendom. De aard van het werkje gedoogt geene opgave van den inhoud; het heeft ook geen aaneengeſchakeld verband. Maar de vriend van nadenken en ernst heeft het gaarne in een tusſchenuur bij de hand, en erlangt ook telkens, wanneer hij het al weder in handen neemt, overvloedige aanleiding, en plaatst deze opſtellen, derzelver doel in aanmerking nemende, vooral in geenen minderen rang dan een van des beroemden mans vroegere geſchriften.

„ Ik ben nu in mijn Neegenënſestigſte jaar getreden.
„ Ik heb dus tijd gehad, om veel te zien, en te onder-
„ gaan; om de waereld te leeren kennen, den aart der
„ zaaken te onderzoeken en eenige ervarenis op te doen.
„ Ik heb ook daadlijk nageſpoord, overwogen, en op de
„ proef geſteld. Ik heb geleefd in eenen tijd van voor-
„ ſpoed en rust, in eenen tijd van beſtendigheid, zou ik
„ haast zeggen, zoo ver die op aarde plaats hebben kan.
„ Vervolgens zijn ons tijden van onrust en tegenſpoed,
„ ja van wisſelvalligheeden zonder weergaâ, te beurt ge-
„ vallen. Dertig jaaren ongeſtoord huwlijks-geluk mogt
„ ik genieten, met vijf kinderen zag ik mij omringd; in
„ vijf weeken droeg ik 'er drie naar 't graf! Door 's lands

„ be-

„ beroeringen heb ik verliezen geleeden, moeite en kwel-
„ lingen ondergaan. Ik ben in eenig aanzien geweest;
„ ik ben tot niets vervallen. — Na dit alles zag ik mijne
„ Vrouw, de troost en vreugd mijnes leevens, mijne
„ steun en toevlugt, in alle wederwaardigheden, zij die
„ in al mijn leed deelde en nimmer over den last, dien 't
„ op haare eige schouderen bragt, klaagde, uit mijne ar-
„ men weggerukt! — Dan genoeg! — Onder allen dee-
„ zen heb ik altoos en eenpaarig dit besluit moeten maaken,
„ en 't ook, in alle jaaren, in alle tijden, onder alle om-
„ standigheeden, en bejeegeningen, bij bestendige ervare-
„ nis, proefhoudend, ja alleen proefhoudend, gevon-
„ den: „ De vreeze des Heeren is 't beginzel der wijs-
„ heid; de leer van Jesus is de eenigste en zuivere bron
„ van waarheid en geluk; zij is de eenigste, veilige Gids,
„ en toereikende troost, en kragtdaadige waarborg, bei-
„ den tegen overmoed en ontmoediging, in Jeugd en
„ Ouderdom, in voor- en tegenspoed, in leeven en dood!"
„ Ja in hem alleen kan ik nog juichen! Wie anders denkt;
„ — mijn hart bloedt, over hem; want het ongeluk mij-
„ ner medemenschen is mijne grievendste ziele-smart."

Tot zoo ver de Schrijver, en tevens de geest van dit geschrift. Althans men kent denzelven uit dit weinige beter, dan uit het mededeelen van een' of anderen grooteren of kleineren brok. Eenige weinige Dichtstukjes vullen de laatste bladzijden van ieder Deel; terwijl bij het tweede voor beiden een bladwijzer gevoegd is, waardoor men gemakkelijk naslaan kan hetgeen de aandacht bijzonder trok en men bij deze of gene gelegenheid zich in het geheugen wil terug roepen.

Bijdragen ter bevordering van huisselijk geluk. Naar het Hoogduitsch van C. C. STURM, *door* W. G. REDDINGIUS, *Predikant te Dronrijp. Te Groningen, bij* W. Zuidema. *In gr. 8vo.* 124 *Bl.*

Men erinnert zich de *Bijdragen ter bevordering van eene verstandige opvoeding der Kinderen*, naar het Hoogduitsch van G. J. PETSCHE door den arbeidzamen REDDINGIUS in 't licht gegeven. Op soortgelijke wijze is nu door dezelfde hand ook dit Stukje, bevattende eene vrije navolging van eenige *Predigt-entwurfe uber*

uber die Sonn- und Festtags Evangelien van den onder ons, sedert lang, met achting bekenden Hamburgschen Predikant STURM, vervaardigd. 't Oorspronkelijk werk van dezen Schrijver nu niet bij de hand hebbende, kunnen wij niet beöordeelen, in hoe verre wij den arbeid van dezen Eerw. Schrijver hier voor ons hebben. De Heer REDDINGIUS moet daarin al vrij wat veranderd hebben, dewijl hij zegt: „ Ik heb deze Bijdragen, uit STURM's werk ontleend, nog minder woordelijk, dan die van PETSCHE, overgebragt; hier en daar veel bij zijne gezegden gevoegd, om die nader uit te breiden, te ontwikkelen en te bevestigen; de stukken, door hem geleverd, ingerigt tot het bijzonder doel, de bevordering van huisselijk geluk, wanneer hij daarbij dit somtijds niet zoo bepaaldelijk beöogd had; en niet zelden zelfs heb ik de vrijheid genomen, iets van 's mans arbeid geheel om te werken, en dat wel voor de helft met mijne eigene gedachten te vermeerderen." Hoe 't daarmede zij, er zijn, in deze Bijdragen, vele goede gedachten, gepaste erinneringen en verstandige raadgevingen bijeenverzameld, die regt geschikt zijn, om godsdienstig gevoel op te wekken en te versterken, en daaraan, ter verkrijging en bevestiging van huisselijk geluk, de vereischte rigting te geven. Zij vooral, die niet gaarne uitvoerige schriften over godsdienstige onderwerpen lezen, zullen behagen scheppen in de beknoptheid, waarmede hier verscheidene allergewigtigste onderwerpen behandeld worden. Men vindt in deze Bijdragen niet minder dan dertien onderscheidene stukjes over verschillende onderwerpen. Er valt zeker over de meesten derzelven veel meer te zeggen; en dit is ook, in grootere werken over de Zedeleer, en, ten aanzien van onderscheidene bijzonderheden, in meer uitgewerkte Leerredenen en andere ter bevordering van werkdadig Christendom ingerigte schriften, overvloedig geschied. Elke bijdrage, intusschen, tot zoodanig voortreffelijk doel, waarmede dit werkje is vervaardigd, verdient dankbare aanbeveling. Wij wenschen hartelijk, dat het, in vele huisgezinnen, met de meeste vrucht gelezen, en de achtingwaardige Predikant van Dronrijp aangemoedigd worde, om meer dergelijke Bijdragen, zonder overhaasting evenwel, te leveren.

Jo-

JOANNIS LUZAC *Lectiones Atticae. De διγαμίᾳ Socratis Dissertatio. Libri edendi curam post mortem Auctoris suscepit et praefatus est* JANUS OTTO SLUITER. *Lugd. Batav. apud* S. et J. Luchtmans. *Form. Quart. Pag. XLII.* 318.

De Hoogleeraar J. LUZAC had in het jaar 1792, achter het tweede stukje zijner *Exercitationes Academicae*, tot eene *thesis* gesteld, „ dat er onder de *Peripatetische* Wijsgeeren, die naar *veelweterij* streefden, (met name HERACLIDES PONTICUS, HIERONYMUS RHODIUS, HERMIPPUS, SATYRUS en anderen,) sommigen geweest zijn, wier bedriegelijk gezag de Schrijvers der Wijsgeerige Geschiedenis, vooral DIOGENES LAERTIUS, een' man van gering oordeel, bedrogen heeft; en dat onder de door hen verzonnen onwaarheden het verdichtsel aangaande *de twee vrouwen*, welke SOCRATES op denzelfden tijd zou gehad hebben, van 't welk PORPHYRIUS bijzonder ARISTOXENUS als vermelder opgeeft, eene eerste plaats bekleedt; want dat deze beschuldiging tegen dien Wijze, zoo als ook eene dergelijke tegen EURIPIDES, waarvan GELLIUS gewag maakt, eene loutere lastering is." — In het daarop volgende jaar gaf de Heer W. L. MAHNE, destijds leerling van den Hoogleeraar WYTTENBACH aan het *Athenaeum* te *Amsterdam*, zijne *Diatribe* over ARISTOXENUS in het licht, in welke hij op twee plaatsen, pag. 87 en 94, de bovengemelde stelling, zonder den naam van den Heer LUZAC te noemen, op eene afkeurende en berispende wijze aanduidt en wederspreekt. Om dus zijn geuit gevoelen tegen den niet zeer bescheiden' aanval van den jeugdigen MAHNE of deszelfs leermeester WYTTENBACH te verdedigen, besloot de Heer LUZAC, zijne voorgenomene verklaring van de wetten en zeden des *Atheenschen* staats te beginnen met eene Verhandeling *over het dubbelde huwelijk* van SOCRATES, en bij die gelegenheid het *huwelijksregt* der *Athenienzers* op te helderen. Dit zijn besluit heeft hij in het aangekondigde Werk slechts gedeeltelijk ten uitvoer gebragt, daar hetzelve alleen over dat dusgenoemde *dubbelde huwelijk* handelt. Zijn betreurenswaardig uiteinde heeft hem verhinderd, het overige gedeelte te voltooijen. Mogelijk zelfs zouden wij, al had de Voorzienigheid hem bij het rampzalig onheil der stad

Ley-

Leyden gespaard, die voltooijing toch niet gezien hebben, daar zijne verzwakte gezondheid, en vooral zijn gebrekkig gezigt, hem, gelijk uit het slot dezer Verhandeling blijkt, noodzaakten, het Werk hier af te breken, of misschien zijne ligchaamskrachten nog eens mogten hersteld worden. Intusschen had hij ten minste dit gedeelte ten einde gebragt, en wij zijn aan de zorg van zijnen waardigen leerling, den Heer J. O. SLUITER, Hoogleeraar te *Deventer*, deszelfs uitgaaf verschuldigd.

De Heer LUZAC was voornemens, deze zijne Verhandeling aan zijnen hooggeachten Vriend, den Heer M. TEMMINK, op te dragen. Hierom heeft de Heer SLUITER, aan welken door de Heeren E. LUZAC, broeder van den Hoogleeraar, C. DE GIJSELAAR en J. C. SOUCHAY, Executeurs van 's overledenen testament en voogden zijner kinderen, de uitgave van dit nog gedeeltelijk onafgedrukte Werk was opgedragen, voor hetzelve een' *Brief* aan den gemelden Heer M. TEMMINK geplaatst, waarin hij, door eene schets van het karakter, de kundigheden en verdiensten van zijnen beminden en hooggeachten leermeester, deszelfs nagedachtenis op eene waardige wijze vereert. De schoonheid van stijl en de bescheidenheid bij zekere kiesche punten doen bijzonder eer aan de kunde en het karakter van den Heer SLUITER.

Op dezen *Brief* volgt eene korte *Voorrede*, waarin de Heer SLUITER kortelijk de aanleiding vermeldt, die deze Verhandeling heeft doen geboren worden en aan dezelve den titel van *Lectiones Atticae* gegeven heeft. Van het een en ander hebben wij, in het begin dezer Recencie, reeds gesproken. Voorts berigt de Heer SLUITER, dat hij, behalve den *brief* aan den Heer TEMMINK, den *inhoud* van eenige Hoofdstukken opgemaakt, en den afdruk van het laatste gedeelte der Verhandeling bezorgd heeft, en eindelijk met de zachtaardigste bescheidenheid bijvoegende, dat hij door zulk een pligtbewijs aan zijnen geliefden leermeester niet wil gerekend worden, iemand te hebben beleedigd, of zich in een' twist te hebben gemengd.

Deze *Voorrede* wordt gevolgd van eene uitvoerige *inhoudsopgave* der Verhandeling, waardoor het gemis van een *Register* achter zulk een zaakrijk Werk eenigzins, schoon niet volkomen, vergoed wordt.

De Verhandeling zelve is in twee Afdeelingen (*Sectiones*) verdeeld. In de eerste wordt aangetoond, dat, daar de fabel aangaande het dubbelde huwelijk van SOCRATES op twee-

tweederlei grond steunt, namelijk op getuigenissen en schriftelijke bewijzen, het met betrekking tot de getuigen zelfs onzeker is, wat elk hunner gezegd heeft; dat de getuigenissen onderling verschillend en tegenstrijdig zijn; dat de zaak daarenboven door het stilzwijgen van anderen twijfelachtig gemaakt en door de bijgevoegde omstandigheden en gevolgen wederlegd wordt; dat dezelve ook strijdt met de Geschiedenis, met het *Atheensche* Regt en met de Zeden, zoo als die op het *Attische* Tooneel voorgesteld zijn; dat er eindelijk geen twijfel is, of het verhaal dier getuigen kan met de waarheid niet overeenkomen: — dat de beide schriftelijke bewijzen, waarop de verdedigers dezer fabel zich beroepen, namelijk een Volksbesluit of Wet, te *Athene* vastgesteld, ten tijde van den *Peloponnezischen* oorlog, waarbij het dubbelde huwelijk zou zijn veroorloofd, en een geschrift, aan ARISTOTELES toegekend, waarin van deze zaak melding wordt gemaakt; dat deze beide schriftelijke bewijzen of juist het tegendeel bewijzen, of ten minste niets afdoen. Tevens wordt getoond, (en dit was bijzonder het geschilpunt tusschen den Schrijver en den Heer MAHNE,) dat de *Peripatetische* Wijsgeeren, en met name ARISTOXENUS, HIERONYMUS RHODIUS en SATYRUS, dit verdichtsel in omloop hebben gebragt, van welke PORPHYRIUS het uit haat tegen SOCRATES heeft overgenomen, wien vervolgens de Kerkvaders, bijzonder CYRILLUS ALEXANDRINUS en THEODORETUS CYRENSIS, gretig hebben nagevolgd, meenende, daardoor de zaak, die zij verdedigden, voordeel te doen.

Daar de Heer LUZAC in zijne bovengenoemde *thesis* het gezag der *Peripatetische* Wijsgeeren bedriegelijk genoemd, en hen van *veelweterij* beschuldigd had; en daar de Heer MAHNE, p. 94 zijner *Diatribe*, het eerste gedeelte dezer stelling eene *grove dwaling* had genoemd: zoo besteedde de Schrijver eene tweede Afdeeling zijner Verhandeling aan het betoog, dat, bij de verdeeldheid en den twist der onderscheidene Wijsgeerige Scholen, de navolgers van ARISTOTELES in het lasteren eene voorname rol gespeeld hebben; dat hunne *veelweterij* daartoe heeft medegewerkt, bijzonder ten tijde van PTOLEMAEUS PHILADELPHUS en vervolgens; dat ARISTOXENUS, HIERONYMUS RHODIUS en SATYRUS, die tot deze veelweters behoorden, door haat tegen SOCRATES alle die lasteringen hebben verzonnen, welke aangaande dezen Wijze tot de nakomelingschap zijn overgebragt; welke uitspraak door de geaardheid van hun

ka-

karakter nader bevestigd wordt. Voorts wordt aangetoond, hoe groot de haat van PORPHYRIUS tegen SOCRATES, en zijne kwade trouw geweest is; met hoe groot eene ligtgeloovigheid of ligtzinnigheid HIERONYMUS STRIDONENSIS, CYRILLUS en THEODORETUS, van de getuigenis van PORPHYRIUS gebruik hebben gemaakt; en eindelijk hoe onzeker en gevaarlijk het gezag der Kerkvaderen is ten aanzien van alles, wat tot de Geschiedenis der oude Wijsbegeerte betrekking heeft.

Dit alles, gelijk ook de eerste Afdeeling, wordt met eene groote uitvoerigheid behandeld, die van des Schrijvers diepe geleerdheid en schrander oordeel getuigenis geeft, terwijl vele tusschengevoegde aanmerkingen en onder aan geplaatste noten, tot de *Grieksche* Taalkunde, de Wetten en Gewoonten der *Atheners* en de Wijsgeerige Geschiedenis betrekkelijk, die geleerdheid en dat oordeel nog nader staven: zoodat wij, na het doorlezen van dit Werk, meer dan ooit het gewigt van het verlies van zulk een' man gevoelen en betreuren, en bijzonder ook bejammeren, dat het hem niet heeft mogen gebeuren, ook de derde Afdeeling dezer Verhandeling ten einde te brengen, waarin hij bijzonder zou betoogd hebben, dat het dubbelde huwelijk nooit te *Athene*, noch ergens in *Griekenland* geöorloofd geweest is, en dat het Volksbesluit of de Wet, waarop men zich in dezen beroept, tot eene geheel andere zaak betrekking heeft gehad, namelijk om het *Atheensche* burgerregt aan dezulken mede te deelen, die uit geen wettig huwelijk geboren waren. Volgens de korte schets, die de Schrijver aan het slot opgeeft, inhoudende de orde, waarin hij dit onderwerp dacht te behandelen, zouden wij daarin vele opehelderingen omtrent de huwelijkswetten en den toestand der onwettige kinderen te *Athene* gevonden hebben, hoedanigen een man als LUZAC, doorkneed, gelijk hij was, in het *Attische* regt, misschien alleen slechts geven kon. Dan, hij is niet meer, en, volgens het berigt van den Heer SLUITER, zijn alle zijne aanteekeningen, hiertoe behoorende, gelijk hij zelf, bij de ramp van *Leyden* verloren geraakt. Intusschen met hetgeen wij hebben

Exegit monumentum aere perennius!

Ten

Tafereelen van den Griekschen Archipel, *door* FREDERIK MURHARD. *Iste Deel. Te Haarlem*, *bij* F. Bohn. 1810. *In gr.* 8*vo*. 338 *Bl*.

Van dezelfde *Hoogduitsche* hand, als wij onlangs de *Tafereelen van Konstantinopel* ontvingen, zijn deze van den *Griekschen Archipel*. De *Nederduitsche* Tafereelen zijn door eene andere hand naar het oorspronkelijke vervaardigd. De goedkeuring, waarmede het Publiek de eerstgenoemde bejegende, wenscht de Schrijver dat ook aan deze moge te beurt vallen. In *een paar woorden aan den Lezer* geeft de Heer MURHARD te verstaan: „ Het oogmerk van dit Geschrift is, een aanschouwelijk denkbeeld van dien schoonen Eilanden-groep mede te deelen, die onder den naam van den *Griekschen Archipel* bekend is. De zoodanigen mijner Landslieden, die zoo gelukkig waren deze bekoorlijke gewesten zelve te doorreizen, zullen zich, bij de lezing van dit Boek, in het genot der aangenaamste erinneringen herplaatsen, en anderen zullen, ten minste voor eenigen tijd, zich ook aldaar verplaatst vinden. Om, in menigerlei opzigten, de grootstmogelijke bevrediging te verschaffen, heb ik mijne eigene ervaring zusterlijk met die van anderen gepaard, en, terwijl ik mijne eigene afzonderlijke beschouwingen maalde, mij te gelijk de berigten van anderen ten nutte gemaakt. Op deze wijze meen ik best de gapingen te hebben aangevuld, welke anderzins gewisselijk zouden hebben plaats gehad."

Blijkbaar is dit Werk eene voortzetting van het ander bovengemelde. Het vangt aan met een *Afscheid van Konstantinopel*. Even min als wij in de *Tafereelen*, de gemelde Hoofdstad des *Turkschen* Rijks malende, den tijd, wanneer MURHARD zulks deed, konden ontdekken, konden wij het hier doen; het was den 8 van Oogstmaand, zonder het jaar te melden, wanneer hij *Konstantinopel* verliet. Het kort Voorberigt is uit *Kasfel*, den 10 van Louwmaand 1807, geteekend.

Het Reisverhaal, en de bijzondere ontmoetingen op dezen Scheepstogt, wordt afgewisseld door de vermelding eeniger Lotgevallen en Karakters zijner Reisgenooten, alsmede door ophelderingen van het lot der Inwoneren der bezochte Kusten en Eilanden. Men treft er soms uitwei-

dingen aan, waarover de Schrijver geene verschooning behoeft te verzoeken, uit hoofde van het leerzame en onderrigtende, daarin opgesloten, en in welker lezing wij meer genoegen vonden, dan in veel, wat dienen moet om het *Tafereelachtige* uit te maken, waarin hij zijner verbeeldinge botviert en met de sterkste kleuren schildert. Dit oordeelen wij, zonder te vreezen van daarom, naar luid van het slot des Voorberigts, door den Schrijver „ onder „ de categorie der lasteraren geplaatst te zullen worden."

Varen wij voort, om den inhoud dezes Boekdeels onzen Lezeren te doen kennen. Behalve het gevoelvol *vaarwel* aan den *hemelschen Bosphorus*, enz. beschrijft het I H. het zeer vermengde Scheepsgezelschap, een Onweêr, en de Godsdienstige onderwerping der Muzelmannen bij eenen schrikkelijken Zeestorm; landing te *Kalchis*, met eenige bijzonderheden van den Maagdenroof der *Korsaren*. — De voortzetting der Reize in het II H. is doormengd met Kustbeschrijvingen en vermelding van reisbijzonderheden. — Van dezen stempel is ook het III H., de oevers van de *Mundania*-Golf beschrijvende. Daar rustte 's Reizigers oog „ op des reusachtigen Olimps besneeuwde toppen, die zich in de landstreek van *Brusa*, achter *Mundania*-Golf, met majesteit verheffen, en duizend herinneringen der oudheid ten voorschijn roepen, wanneer de zon, door een wolkgevaarte omgeven, dat, even als een Vulkaan, enkel vuur scheen te spuwen, zich aan den gezigteinder vertoonde. Het was alsof een vurige regen en lichtstof bij aanhoudendheid uit den mond oprezen, en een gloeijende lavastroom op de deinzende zee ter neder vloot. Terstond hierop verhief zich de volle Maan, in geene minder gloeijende avondwolken, achter het gebergte, en goot haar bleek schijnsel op de glinsterende golven der breede zee. Alzoo werd het gansche voorgebergte *Besburun* door Luna's glans verlicht; alzoo ontweek de Godin des nachts in purperen nevel de vergulde oppervlakte, en danste door rozenwolken naar den Orion. Vonkelend schitterde nog de Sirius, de groote gelukster dezer zuidelijke gewesten," enz. Van de *Albanezen* vinden wij hier eenig narigt.

De omtrek van *Syficus* en de Olimp geven den Reiziger aanleiding tot oudheidkundige aanmerkingen en menschkundige vergelijkingen, met eene en andere bijzonderheid, de *Grieken* enz. betreffende. Deze in het IV H. voorgedragen hebbende, beschrijft hij in het V H. zijne komst in de *Dardanellen-straat*, welke hem gelegenheid geeft tot

ver-

vergelijkingen en tegenoverstellingen van den *Hellespont* en den *Bosphorus*. Hier zal de Lezer met genoegen den Reiziger vergezellen, te *Gallipoli* vertoeven, en in het VI H. bij de vaart op deze zee, „ waar het geenszins," gelijk hij zich uitdrukt, „ alleen lucht en water is, met eene eeuwige eenzelvigheid; wat gij ziet. Hier aanschouwt gij, midden op de baren der zee, twee werelddeelen te gelijk, en kunt gij teekenen, dan zult gij besluiteloos zijn, welk voorwerp onder de duizende tooverformen, welke zich gezamenlijk voor uw oog onthullen, het meeste verdienen zal door het penseel te worden opgenomen." Hiertoe behoorde zeker niet het voorbijgezeilde *Lampsaki*, 't geen eenmaal *Gallipoli* in uitgebreidheid overtrof, doch thans in een armzalig vlek, door enkele *Grieksche*, *Joodsche* en *Turksche* Huisgezinnen bewoond, herschapen. Op de puinhoopen zijner prachtige tempels heeft men eene Moskee gebouwd, (dit ware beter *Kerk* vertaald) alwaar men, in plaatse van den alouden eerdienst, aan den Onderhouder des Heelals geheiligd, thans gebeden aan de H. Maagd ten hemel zendt. — De gedenkteekenen der kunst, aanzienlijke gebouwen en bekoorlijke tuinen, die zelfs nog onder der *Romeinen* heerschappij alhier bloeiden, zijn gewis alle verdwenen; maar schoon en oneindig afwisselende blijft nog altijd de landstreek zelve. Nog tegenwoordig verwekken die vruchtbare kusten bewondering, alwaar even zoo nog de wijnstok welig tiert, als toen XERXES dien aan THEMISTOCLES vereerde. — Alhier was het weleer, dat in den beruchten tempel van VENUS MERETRIX, onder bescherming van eenen wellustigen Godsdienst, buitensporigheden gepleegd werden, van welker melding wij ons gaarne onthouden, om onze Lezers niet te doen blozen. — In dit Hoofdstuk is eene uitweiding over de verschijning der *Turken* in deze oorden, en ontmoeten wij eene karaktermatige vergelijking der Dwingelandij van vroegere en latere tijden, alsmede eene verklaring der geweldige grootheid van de oud-*Perzische* Legers, tegen *Europa* aangevoerd.

's Reizigers verblijf in de Baai van *Nagara* voert hem tot velerlei bedenkingen der oudheid; terwijl ontmoetingen, hem wedervaren, gelegenheid verschaffen, om zijnen Landlieden, die naar de *Levant* willen reizen, goeden raad mede te deelen. Zijn verblijf te *Nagara* doet ons dien oord kennen. De afreis naar de *Dardanellen* geeft tafereelen op van de schilderachtig bekoorlijke ligging. Eene ontmoeting doet hem eene schets van het Leven der Grooten

in *Turkije* geven. „ 't Zelve is niets meer, dan de electrieke dans op de werkende schijf der Electrophore, alwaar de ligte stofdeelen, door de electrieke vloeistof der vrouwelijke luimen van het noodlot nu eens aangetrokken, dan weder teruggestooten, gestadig van het eene tot het andere punt voorthuppelen, tot dat eene al te zeer opeengehoopte stof dezelve zoo verre terugstoot, dat zij in dezen toestand de schijf niet weder kunnen vinden, en alzoo in een onbepaald niet terugstorten, of als electrieke Korkspinnen op de zijden draden harer bestemminge in de vrije lucht angstig heen en weder zweven, naar gelange de electrieke stroom werkende of lijdende haar aantrekt of henen stoot." — Vernuftsspelingen als deze komen ons altijd gezocht voor.

Na dit in het VI, VII en VIII H. met vele andere bijzonderheden vermeld te hebben, volgt de afreis, in het IX H., behelzende de merkwaardigheden op de oevers der beide wereld deelen aan het einde des Kanaals. Voormalige beroemde Steden en Rivieren en overblijfsels der oudheid worden gedacht. Dan bijzonder houdt het merkwaardig *Tenedos* den Reiziger bezig. Aldaar voet aan land gezet hebbende, vond hij „ een aantal *Griekinnen* aan den oever verzameld, om den schoonen dag en de milde zeelucht te genieten. Vrouwen en Maagden, Ouden en Jongen — allen mengden zich onder elkander. Ik konde mijn oog niet verzadigen in de frissche blozende kleur van het gelaat, in de levendigheid van het koloriet, welke de ouderdom naauwelijks scheen te kunnen uitwisschen. Zelfs op het gezigt der oude Moedertjes schemerde nog, op de slechts even gerimpelde wangen, een zacht rood, dat nog altijd de jeugdige roos herinnerde. Het is deels een voortbrengsel der natuur en deels der kunst; doch de laatste is doorgaans onschadelijk, en de *Oostersche* Vrouwen zijn in dit opzigt, over 't geheel genomen, veel omzigtiger dan de *Westersche* Schoonen." — Bij dit lezen wordt zeker de aandacht der Sekse gewekt, en dezelve wenscht dit middel te weten. MURHARD laat deze begeerte niet onvoldaan, en wij zouden, ware het niet te breedvoerig, haar ten gevalle, dit mededeelen.

Zoo de beschrijving van, als de aanmerkingen over *Tenedos*, in het X H. hebben ons behaagd. Ten slot van 't zelve meldt de Reiziger: „ In gestadige afzondering van het overige groote wereldrond, zijn de Eilanders van *Tenedos* aan zichzelven overgelaten; ligtelijk opgeruimd, verge-

ten

ten zij het harde juk, waaronder zij gebukt gaan, en plukken zorgvuldig elke bloem des genoegens, die zich op hun levenspad aanbiedt. Reinheid van zeden, aloude gebruiken, en heiligheid van eerdienst, worden gewis nooit geschonden. Op deze wijze wentelt alles, wel met mindere afwisselingen en veranderingen, doch daarentegen ook minder treurig, dan in andere gewesten, bestendig rond in den engen kring, waaraan de natuur zelve eenmaal de bepaalde grenzen heeft aangewezen." — Men vindt zich in die algemeene uitspraak, behalve door het voorgaande, versterkt, als het XI H. ons eene beschrijving geeft van de Landsgesteltenisse en Vruchtbaarheid. 't Is waar, de *Grieken* op dit Eiland maken de helft slechts uit der Bewoneren van *Tenedos*; de anderen zijn *Turken*, hunne beheerschers: dan de *Grieken* maken zich hun lot dragelijk, door hunnen onderdrukkeren zelden aanleiding tot misnoegen te geven: moeten zij het nu en dan verduren, zij gedragen zich gelaten, zonder zich al te zeer te vernederen. — MURHARD's Gastheer op dit Eiland, een *Griek*, voerde hem te gemoete: „ Mijne Landsluiden te *Stambul* zijn vuige slaven, die hunnen buigzamen nek onder de voeten van den verachtelijksten *Turk* krommen, zoodra zij slechts daardoor het een of ander kunnen winnen. Maar wij *Griekfche* Eilanders haken naar geene schatten, naar geene Dragomans of Hospidars-plaatsen: daarom zijn wij vrij, ook te midden zelfs der ruwe *Ottomannen!*" Het, in dit Hoofdstuk, beschreven Bruiloftsfeest op eenen Heiligen-dag is eene fraaije schilderij van opgeruimdheid en hartelijk genoegen. — Het XII H. deelt ons nog het een en ander over den oorsprong van den naam *Tenedos* mede, en schenkt ons aanmerkingen op reis, wegens het kenmerkende dezer kleine Eilanden-wereld, waarvan een en ander eene meer bijzondere vermelding krijgt: een blik op den *Athos* sluit hetzelve.

't Vertrek naar *Scio* en de vaart derwaarts, in het XIII H., vangt aan met een zeer gloeijend tafereel van den Morgenstond, dan wordt weldra afgewisseld door den gematigder toon der beschrijving van *Scio* zelve, door den Reiziger met *Genua* vergeleken. Met veel genoegen zal men de Stadsbeschrijving lezen, alsmede de nadere opgave van de gesteltenis dezes Eilands, 't welk naar een grooten en onoverzienbaren tuin gelijkt, die, in een fijneren dampkring, overal van wege zijne vruchtbaarheid schittert. Waar men zijne oogen wendt, is alles leven en niets dan le-

 ven.

ven. — De oudste geschiedenis dezes Eilands en afwisselende Staatsgesteldheid, alsmede het karakter der Inwoneren, in onderscheidene tijdperken, wordt in het volgende Hoofdstuk voorgedragen.

Meer bepaald is het XVI H. ingerigt om alles te beschrijven, wat bij eene wandeling door de Stad zich aan 's Reizigers oog opdeed. Op *Scio* bemerkte hij niet één eenigen Boekhandelaar. Men ziet hier ook geene gedrukte boeken. Bezit iemand eenig handschrift, dan leent hij zulks aan een ander, om het af te schrijven. Van Europeesche Letterkunde weet men hier niets meer, dan door overzettingen, en deze zijn zeer zeldzaam. Men stelt geen het minste belang in den Westerschen bloei der geleerdheid. Al wie slechts het oude *Grieksch* verstaat, zoodanig dat hij de oude Schrijvers in die taal lezen kan, verbeeldt zich een groot geleerde te zijn, en alle wijsheid uit hen te kunnen putten. Hij, die in de daad verzen in de oude *Grieksche* taal maken kan, en dus als dichter bekend is, wordt als een wonder van genie geacht. — Dan een bijzonderen luister van den *Basar* of Markt vormen de talrijke Magazijnen van Wapenen, vooral van *Turksche* Sabels, Messen, Dolken, Vuurroers. De meeste zijn zeer net bewerkt en kostbaar versierd. Men moet indedaad den velerleien pronk van goud, zilver en ivoor bewonderen.

De plaatselijke beschouwing van *Scio* wordt in het XVII H. voortgezet. Wij vermelden slechts, dat de Stad *Scio* omtrent dertig duizend Inwoners telt. De *Grieken* maken bij ver het voornaamste en welvarendste gedeelte der Burgers uit. De verschillende Godsdienstgezindheden zullen nagenoeg in de volgende betrekking staan; als 3,500 *Turken*, 25,000 *Grieken*, 1500 *Katholijken*, en eenige honderd *Joden*. — Hoe drukkende ook anderzins de dwingelandij der *Ottomannen* zij, alhier echter is nog het paradijs der hedendaagsche *Grieken*. Uit dien hoofde ontwikkelt zich hun nationaal karakter te *Scio* vrijer dan wel elders, en met grootere zekerheid, dan wel ergens anders, kunnen zij daar hunnen voorspoed genieten. De echte *Grieken* zoeke men alzoo niet te *Konstantinopel*, te *Salonichi*, of te *Smirna*; men kome herwaarts naar dit Eiland, en aldaar zal men dikwerf gelegenheid hebben, zich het beeld der oude *Grieken* terug te roepen.

Eene allerbekoorlijkste wandeling voerde MURHARD naar de Gasthuizen, welker beschrijving door die der hier heer-

heerschende Kwalen wordt afgewisseld in het XVIII H. Hoe zeer men derzelver bezorging met genoegen leest, en de *Muhamedanen* met de *Christenen* daarin wedijveren, zal het XIX en laatste H. meer vermaken. De Reiziger behandelt daarin zijn geliefd onderwerp, de Vrouwen, en de schoone *Sciotinnen*, die over 't algemeen zeer geprezen, en kuischer dan wel door anderen beschreven worden. Dan zij blanketten zich, en wel in den *Europischen* smaak.

Dit eerste Deel zal spoedig van een tweede en laatste gevolgd worden.

Geschiedenis der Tooneelkunst en Tooneelpoëzij, *door* A. W. SCHLEGEL, *uit het Hoogduitsch vertaald door* N. G. VAN KAMPEN. *Iste Deel. Te Leyden*, *bij* van Laar *en* Herdingh. 1810. *In gr.* 8*vo*. 281 *Bl.*

Hoe zeer ook de Dichtkunst, over het algemeen genomen, thans onder ons in hoogen luister moge uitblinken; hoezeer het niet kan ontkend worden, dat wij een aantal Dichters van den eersten rang bezitten, die tot onzen Nationalen roem, in dit opzigt, bijzonder veel toebrengen, en het tijdperk, dat wij beleven, overigens zoo donker en akelig, bij uitstek glansrijk en schitterend maken, — moet het toch elken opmerkzamen beschouwer in het oog vallen, dat de Tooneelpoëzij, die eens zoo heerlijk praalde en zoo veel beloofde, bij al dien glans jammerlijk kwijnt en schaars eenen enkelen lichtstraal doet flikkeren.

Meermalen hebben wij ons daarover verwonderd en beklaagd, en het zoude misschien geen nuttelooze arbeid zijn, de oorzaken eener zoo partijdige verwaarloozing van een bijzonder deel der Dichtkunst, wier overige takken zoo heerlijk bloeijen, op te sporen en in het licht te stellen.

Het verblijdt ons, intusschen, niet weinig, dat het verval te dezen aanzien wordt opgemerkt, en dat men middelen ter herstelling begint aan te wenden, die in staat zijn, om onze kennis te vermeerderen, ons oordeel op te scherpen, onzen smaak te louteren, en ons eene gelukkiger toekomst beloven.

Ook de Heer VAN KAMPEN draagt hiertoe het zijne bij, en wij mogen zijne onderneming van ganscher harte toejui-

juichen. Waarlijk! hij heeft zijnen Landgenooten eenen uitnemenden dienst bewezen door de vertolking van het aangekondigde Werk. AUGUST WILHELM SCHLEGEL, een der uitstekendste letterhelden onzer Eeuw, Duitschlands sieraad, heeft te *Weenen*, in de Lente van 1808, in eenen bevalligen stijl en eene schoone, wegslepende voordragt, Voorlezingen over de Geschiedenis der Tooneelkunst en Tooneelpoëzij gehouden voor eenen schitterenden kring van bijna driehonderd Toehoorders en Toehoorderessen, in den Staat en bij het Leger de aanzienlijkste plaatsen bekleedende. Deze Voorlezingen zijn door den kundigen VAN KAMPEN, op eene fraaije en bevallige wijze, in het Nederduitsch overgebragt; en zouden wij meer behoeven te zeggen, om den smaak onzer Landgenooten tot de lezing van dit meesterwerk uit te lokken? Ja! wij mogen het met volle overtuiging een meesterwerk noemen, en, offchoon wij het ook in onderscheidene opzigten met den Schrijver niet eens zijn, erkennen wij nogtans volmondig, dat ons in langen tijd geen Werk van dezen aard onder de oogen is gekomen, hetwelk ons meer heeft bevallen, dan deze Tooneel-kritiek, aan welker beoefening de Schrijver zijn leven, voor een groot gedeelte, heeft toegewijd. 's Mans diepe geleerdheid, echt wijsgeerige geest, dichterlijk vernuft, fijne smaak, grondige kennis der oude en hedendaagsche talen, en, inzonderheid, zijn regt *kritische* blik, die altijd en overal diep in zijn onderwerp doordringt, het van alle zijden beschouwt, en niet zelden ontdekkingen doet, welke even zeer door nieuwheid behagen, als zij door juistheid belang inboezemen, ... deze en nog andere schitterende eigenschappen hebben SCHLEGEL in Duitschland bij sommigen bemind, bij anderen gevreesd, bij allen beroemd gemaakt, blinken overal in deze *Voorlezingen* uit, en schenken aan dezelve eene duurzame, eene *klassieke* waarde.

Het Werk is niet geschikt om eene doorloopende schets van deszelfs inhoud te geven, en zoodanig eene schets, zoo dezelve dan al konde gegeven worden, zoude toch de innerlijke waarde der schoone Voorlezingen niet doen kennen. De Schrijver zegt zelf, dat hij zich in die Voorlezingen met *Tooneelkunst* zal bezig houden, dat is, met alles, wat betrekking heeft op poëzij, schrijfwijze en uitvoering van Tooneelspelen. De Lezer kan hieruit zien, wat hij te wachten heeft, en wij kunnen hem verzekeren, dat SCHLEGEL veel meer schenkt, dan hij belooft.

Om

Om echter onze Lezers met des Schrijvers manier en behandeling eenigzins bekend te maken, zullen wij hun eene enkele proeve uit het Werk mededeelen, overtuigd, dat hun zulks aangenamer zal zijn, dan eene dorre opgave van deszelfs inhoud.

Doch hier bevinden wij ons in eenen zoo rijken en geurigen lusthof, dat wij, door al den overvloed, naauwelijks onze keus op een enkel bloempje kunnen bepalen. In deze verlegenheid nemen wij hetgene ons het eerst voorkomt, bij den ingang, die ook, volgens onzen smaak, zoo schoon en rijkelijk voorzien is, dat hij onze geheele aandacht tot zich trekt, en waarin wij met zoo veel welgevallen vertoeven, dat wij bijna zouden vergeten, dat hij slechts is aangelegd, om ons, door de bekoorlijkste dreven, den eigenlijken tuin te doen intreden.

In den aanvang der eerste Voorlezing gewaagt de Schrijver met een woord van den geest zijner kritiek. Hij geeft eene schets van den echten oordeelkundigen, die zich onderscheidt door algemeenheid van geest, en, verre van bekrompene bepaling tot eenig volk of bijzonder tijdperk, zich, met verzaking van alle persoonlijke voorkeuze en blinde gewoonte, in het eigenaardig standpunt van andere volken en eeuwen kan verplaatsen, dáár gevoelt, zoo als zij gevoeld hebben, en alles, wat de menschelijke natuur verheft, al wat schoon en groot is onder het uitwendig bekleedsel, waardoor het zich aan de zinnen vertoont, herkent en waardeert. Hij verwerpt alle *monopolie* der Dichtkunst voor zekere eeuwen en volken, gispt de dwingelandij van den smaak, om sommige regels algemeen te willen voorschrijven, en noemt poëzij, in den ruimsten zin genomen, als vatbaarheid, om het schoone te vinden en zigtbaar of hoorbaar voor te stellen, eene algemeene gave des Hemels, waaraan zelfs zoogenaamde barbaren of wilden, elk naar hunne mate, aandeel hebben, waar inwendige voortreffelijkheid alleen kan beslissen. Vervolgens het denkbeeld der algemeenheid of onzijdigheid van den echten oordeelkundigen op de geschiedenis der poëzij en fraaije kunsten toepassende, spreekt hij, aan den eenen kant, met veel lof van de Ouden, en gewaagt, aan de andere zijde, van het misbruik, dat door de Geleerden van de studie der Ouden gemaakt is. Deze werden te veel nagebootst: daar toch de groote Dichters en Kunstenaars, door de oorspronkelijkheid van hunnen geest,

den stempel van het genie op hunne voortbrengselen drukten. Na voorts op eene fraaije wijze te hebben gehandeld over het vergelijken van de oude en nieuwere Dichters en Kunstenaars, en de vernuftige onderscheiding in dezen van het *antieke* of *klassieke* en het *romaneske*, door eenige Denkers van onzen tijd gemaakt, opgegeven, en die onderscheiding voorloopig te hebben toegepast op de Muzijk en vormende kunsten, bepaalt zich de Schrijver, om eene verklaring te geven van den oorsprong en geest van het *romaneske*. Alles, wat hij hierover voordraagt, is, naar ons inzien, bij uitnemendheid fraai en vernuftig. Doch ons bestek laat niet toe, dat wij hem verder volgen, en wij moeten ons vergenoegen, met de volgende korte schets van de *Grieken* in haar geheel over te nemen.

,, De beschaving der *Grieken* was eene voltooide natuurlijke opvoeding. Van eenen schoonen en edelen stam oorspronkelijk, begaafd met vatbare zintuigen en eenen helderen geest, wonende onder eene zachte luchtstreek, leefden en bloeiden zij in volkomenen welstand van hun aanwezen, en deden, begunstigd door de gelukkigste omstandigheden, alles, wat de eindige mensch immer kan doen. Hunne geheele Kunst en Poëzij drukt de bewustheid van die overeenstemming aller vermogens uit. Zij hebben de Dichtkunst der vreugde gevonden.

,, Hun Godsdienst was vergoding der natuurkrachten en van het aardsche leven; maar deze dienst, die bij andere volken de verbeelding met ijsselijke beelden bezwalkte, en het hart tot wreedheid stemde, verscheen hier in eene verhevene, waardige en zachte gedaante. Het bijgeloof, elders de dwingeland der menschelijke geestvermogens, scheen hier derzelver ruimste ontwikkeling te willen bevorderen; het koesterde de hand, die hetzelve versierde, en uit Afgoden ontstonden *Idealen* van schoonheid."

Wij geven nog de tegenstelling van de *Grieksche* Dichtkunst met die der Nieuweren.

,, Het *Grieksche Ideaal* der menschheid was volmaakte eendragt en evenredigheid aller vermogens, natuurlijke *Harmonie*. De nieuweren daarentegen zijn tot de bewustheid der inwendige verdeeldheid opgeklommen, die zulk een *Ideaal* onmogelijk maakt. Daarom streeft hunne Poëzij, om de beide werelden, tusschen welke *wij* ons verdeeld gevoelen, de geestige en de zinnenwereld, met elkander te verzoenen, en voor eeuwig in één te smelten. De zin-

zinnelijke indrukken moeten door hun geheimzinnig verbond met hoogere gewaarwordingen als 't ware geheiligd worden; de geest daarentegen wil zijne voorgevoelens, zijne naamlooze beschouwingen van het oneindige, op eene ligchamelijke wijze aan de zinnenwereld vertoonen.

„In de *Griekfche* Kunst en Poëzij is de vorm met de stof wezenlijk een, zonder bewustheid des Dichters: in de nieuwere, in zoo verre zij haren eigenaardigen geest is getrouw gebleven, zoekt men beide als twee *contrasten* te behandelen, en op dien voet tot in het oneindige te vervolgen. De eerste heeft, uit hoofde harer eindigheid, de voorgenomene taak tot volmaaktheid gebragt; de tweede kan, uit den aard harer pogingen, haar doel nimmer bereiken, slechts tot hetzelve naderen, en is dus, uit hoofde van zekeren schijn van gebrekkigheid, te eer in gevaar van miskend te worden."

Dan wij moeten ons wederhouden. Hoe gaarne zouden wij niet het geheele Boek aan onze Lezers mededeelen! Nog het volgende uit de levensschets van SOPHOCLES: „Het schijnt als of eene bijzondere gunst der Voorzienigheid aan dezen éénigen man (om in den geest van den *Griekschen* Godsdienst te spreken) 's menschen waardigheid en geluk op aarde wilde openbaren, daar zij hem bij alle Goddelijke eigenschappen van hart en geest ook alle bedenkelijke zegeningen in het uiterlijke verleende. Geboorte uit welgestelde en aanzienlijke Ouders, als vrij Burger van den beschaafdsten *Griekschen* staat, deze was slechts voorbereiding tot zijn gelukkig leven. Schoonheid van ligchaam en ziel, en onbelemmerd gebruik van beider vermogen in volmaakte gezondheid tot aan den afgelegensten eindpaal van het menschelijk leven, eene opvoeding in de keur der *Gymnastiek* (ligchaamsvorming) en der *Muzijk* of zielsbeschaving, waarvan gene zoo geschikt was, om aan een' schoonen natuurlijken aanleg veerkracht bij te zetten, deze om de *Harmonie* der vermogens te bevorderen; de lieve bloei der jeugd, en de rijpe vrucht des ouderdoms; bezitting en onafgebroken genot van Poëzij en Kunst, en beoefening van opgeklaarde wijsheid, liefde en achting zijner Burgers; roem buiten 's lands; welgevallen en genade der Goden: zie daar de algemeene trekken uit de Geschiedenis van dezen vromen, heiligen Dichter. — Het was (om de taal van zijn geloof te bezigen) als of de Goden (onder welken hij zich vooral aan BACCHUS,

den

den fchenker der vreugde, en den befchaver des ruwen menschdoms, reeds vroeg, door Treurfpelen op zijn feest te vervaardigen, toewijdde) hem hadden wenfchen onfterfelijk te maken; zoo langen tijd verfchoven zij 's mans dood: en daar dit onmogelijk was, flaakten zij althans zijne aardfche banden zoo ligt mogelijk, en fchonken hem daarvoor de onfterfelijkheid van zijnen naam."

Van den Vertaler vernemen wij, dat de Schrijver van de Gefchiedenis van *ons* Tooneel, die ook een fchitterend tijdperk heeft gehad, in het geheel niet gewaagt. Dit heeft ons, om meer dan eene reden, leed gedaan. Bij een minder voortreffelijken Schrijver zoude men dit verzuim aan onkunde kunnen toefchrijven, maar bij eenen man, die zijn leven grootelijks aan de beoefening der Tooneelkritiek heeft toegewijd, kunnen wij deze oorzaak naauwelijks vermoeden, en wij meenen hier eerder aan eene, in de letterkundige wereld gansch niet vreemde, Duitfche trotschheid te moeten denken, die op de voortbrengfelen van ons Landje met zekere minachting nederziet, en het der moeite niet waardig rekent, dezelve te leeren kennen. Hoe het zij, onkunde en partijdigheid zijn beide in eenen SCHLEGEL onverfchoonlijk. Het verheugt ons, intusfchen, dat de kundige Vertaler dit verzuim zal vergoeden; doch wij zouden, om bijzondere redenen, hierover gaarne eens het oordeel van SCHLEGEL vernomen hebben. Hoe uiteenloopend is b. v. niet het oordeel onzer beste Schrijvers over de Treurfpelen van HOOFT en VONDEL!

Wij eindigen ons verflag met den hartelijken wensch, dat de Heer VAN KAMPEN, die zoo uitnemend voor zijne taak berekend is, zich moge aangemoedigd vinden, om het vervolg van dit voortreffelijk Werk fpoedig te leveren.

Oden

Oden en Gedichten van Mr. RHIJNVIS FEITH. *IVde Deel.* *Te Amsterdam, bij* J. Allart. *In gr. 8vo.* 204 *Bladz.*

„Rijs opwaarts, Ed'le! rust niet langer!
Ontwaak! heel Neêrland toeft uw lied;
En klaagt, dat zijn beminde zanger,
Van echt gevoel en dichtgeest zwanger,
Zijn gouden lier aan 't ſtof, zoo lang, ten prooije liet."

Dit is de aanhef van den ſchoonen Lierzang des Heeren M. C. VAN HALL, aan het hoofd des Werks geplaatst. Aan denzelven en aan eenen zeer hartelijken Brief van den Heer JERONIMO DE VRIES is het publiek dit *vierde Deel der Oden en Gedichten* van onzen uitmuntenden Dichter verſchuldigd. Wij bedanken de beide, zoo even genoemde, voortreffelijke Mannen voor hunne welmeenende opwekking, en wij verheugen ons hartelijk, dat de Hr. FEITH aan hunne vereenigde vriendſchappelijke pogingen geenen wederſtand heeft kunnen bieden. En — inderdaad! het zoude te bejammeren geweest zijn, zoo de Dichter zijne Landgenooten deze heerlijke vruchten van zijnen geest onthouden had. FEITH heeft reeds te lang gezwegen. De redenen, die hij daarvoor bijbrengt, komen ons niet gegrond voor. Het is waar — de toeſtand van het Vaderland is verſchrikkelijk en de geest der tijden nederdrukkend: maar geſchiedenis en ondervinding hebben ons toch geleerd, dat de poëzij juist in de benaauwdſte en akeligſte tijden met den grootſten luister mogt uitblinken. Wij bezitten thans wel een aantal, nog jeugdige, Dichters van den eerſten rang: doch FEITH, die zoo zeer als iemand heeft medegewerkt, om den vervallenen ſtaat der Nederlandſche Dichtkunst te herſtellen, die de tegenwoordige beoefenaren onzer poëzij een ſchitterend voorbeeld gegeven en den Koninklijken weg voor hen gebaand heeft, mag zijne toonen wel met de hunne vermengen. En 's Mans klimmende jaren.... Neen! neen! bijna zestigjarige FEITH! het vuur uwer vroegere dichtſtukken wordt in deze niet gemist. Wij herkennen hier onzen eerwaardigen Vaderlandſchen Zanger, wiens dichtgeest door den last der jaren nog niet is ter neder gedrukt, en in wiens voortbrengſelen een bruiſend jeugdig gevoel zich met verhevene mannenkracht vereenigt. Wij verheugen ons daarover met geheel ons harte. Maar een

nog

nog levendiger genoegen verschafte ons de overtuiging, dat een tijdsverloop van elf jaren in 's Mans beginselen en gevoelens geenerlei verandering heeft te wege gebragt. Wat er ook intusschen gebeurd zij, wie zich ook geschikt en geplooid hebbe.... FEITH is dezelfde gebleven — de regtschapen, edele en vrije Zanger, gloeijende van liefde voor het Vaderland, doordrongen van eerbied voor de grootheid onzer Voorouders, fier op de teelt, waaruit hij gesproten is, en met innigen weedom vervuld over een ellendig bedorven en diep gezonken Nageslacht. Ja! hierin bestaat de glorie van onzen Dichter! eene glorie, die niet met de meeningen van den dag voorbijgaat, maar bestendig blinkt, en den strengen toets eener onpartijdige Nakomelingschap verduren kan. Wij onthouden ons opzettelijk van vergelijkingen: maar uit dit oogpunt meenden wij onzen Dichter te moeten beschouwen, en wij oordeelen deszelfs onderscheidende waarde het best te doen kennen door de volgende betuiging, die tevens strekken moge voor onze welmeenende hulde aan 's Mans karakter en verdiensten. „FEITH, de beroemde, „de in Nederland, sints langen tijd, zoo algemeen beminde Dichter, is steeds zichzelven gelijk gebleven; „het vuur, dat in zijne jeugdige zangen blaakte, is nog „in hem niet uitgedoofd, en, hetgeen meer zegt, zijne „beginselen en gevoelens zijn niet veranderd; hij wijdt „nog, gelijk voorheen, bij voorkeur zijne toonen aan „God, de Deugd en het Vaderland, en hij verdient nog, „even als te voren, de Lievelingsdichter der Nederlandsche Natie genoemd te worden."

Met deze algemeene uitspraak zullen wij onze aankondiging besluiten. Anderen hebben reeds de afzonderlijke stukken, in dit Deel voorkomende, beschouwd, en met hun gunstig oordeel vereenigen wij ons gaarne. Om echter onze Lezers te doen zien, dat het er verre af is, dat 's Dichters kunstvermogen zoude verzwakt zijn, en tevens om onze *Letteroefeningen* te versieren, deelen wij het volgend Dichtstuk in zijn geheel mede:

BIJ EENEN VERVALLEN BURG.

Hier, waar dit vale Slot met doodsche majesteit
Het puin van eeuwen om zijn grijze muren spreidt,
Hoe zinkt mij hier 't gevoel van mijn vergankelijkheid
Als lood op 't harte!

Van

Van dat het trotsch verrees op d'eerstgelegden steen,
Wat aantal eeuwen vlood met zijne zeden heên!
Haar meening, geest en praal, haar roem en smaad verdween,
Haar vreugd en smarte!

De gele toren toont nog flaauw de weerhaan-spil;
Maar talplaat, wijzer mist, en lang zweeg 't uurwerk stil,
En waar men hier 't verloop des tijds naar meten wil,
't Is al verdwenen!

Waartoe ook meer den tijd door uren voortgeleid,
Of naar hun snel verloop hier elk zijn taak bereid? —
Voor al, wat ooit dit Slot bewoonde, is 't eeuwigheid.
Hun tijd is henen! —

Ik ril het huivrend in, en waar mijne oogen gaan,
Een lange, holle rij van zalen gaapt mij aan;
'k Zie nog alom het merk van vroegre grootheid staan,
Zoo diep aan 't zinken!

Hoe menig lieve Maagd werd eenmaal hier gevleid!
Hoe menig schoone Bruid ten blijden dans geleid!
Wat is, ach God! de Mensch, wat aardsche heerlijkheid,
Hoe ze eens mogt blinken!

Een uitgesleten trap voert door een' donkren nacht
Naar 't zaamvergaderd stof van Voor- en Nageslacht,
Dat in een klein bestek Gods Engel zwijgend wacht,
Om 't graf te ontsluiten.

Een doffe nagalm treft bij elken tred mijn oor,
En rolt, ontroerend hol, het hoog verwelfsel door,
Tot dat ik hem in 't einde, al flaauwer, flaauwer, hoor
Op kisten stuiten.

De breede, donkre gracht, die om dees rustplaats stroomt,
Met honderdjaargen Eik en sombren Den bezoomd;
De bleek bestorven dag, die door het hoog geboomt'
Naauw door kan dringen;

De onafgebroken rust in dezen doodenkring;
De vreeslijke eenzaamheid, de staêge schemering,
't Wekt al ontzag, en kan den trotschen stervling
Tot eerbied dwingen.

Eens

Eens ligt hij ook in 't ftof des doods daar zwijgend neêr.
Hem volgt geen goud, geen roem, geen afkomst, magt of eer.
Een graf en doodkist blijft hem over, en niets meer,
Van 't aardsch gewemel!

Ô Onvergankbre Deugd, hoe lagcht me uw luister aan!
Wat in 't gebied des tijds moog' rijzen of vergaan,
Gij werpt meêdoogend op het ftof des doods een' traan,
En fnelt ten hemel!

Brief aan den Welëdelen Hoogwelgeboren Heer Mr. JOHAN MEERMAN, *Vrijheer van Dalem en Vuren, Kommandeur van de Koninklijke Orde der Unie van Holland, Directeur Generaal der Kunften en Wetenfchappen, Lid van het Koninklijk Inftituut enz. door* A. L. BARBAZ. *Te Amfterdam, bij* H. van Kesteren. 1810. *In gr. 8vo.* 18 *Bl.*

Men kan niet ontkennen, dat de Heer BARBAZ federt eenigen tijd door fommige Recenfenten vrij onzacht is behandeld, en dat hij, zoo men hem dan al ftrikt regt heeft doen wedervaren, (hetwelk wij niet willen beflisfen) althans geene genade heeft ondervonden.

Dat nu de Man daarover gevoelig is, verwondert ons geenszins, en men kan hem, die toch meent ten hoogfte verongelijkt te zijn, niet ten kwade duiden, dat hij de eerfte gefchikte gelegenheid aangrijpt, om die gevoeligheid te openbaren en zijne (wie weet, hoe lang?) opgekropte fpijt lucht te verfchaffen. Die gelegenheid heeft zich aangeboden. De lettervruchten van den Heere MEERMAN en deszelfs Echtgenoote zijn in den *Schouwburg van In- en Uitlandfche Letter- en Huishoudkunde* ongunftig beoordeeld. Men kent het *folamen miferis* cet., en dan nog Lieden *van aanzien en rang* tot lotgenooten te hebben, is voorwaar geene kleinigheid. Daarenboven is de *Vrijheer van Dalem en Vuren Directeur der Kunften en Wetenfchappen.* BARBAZ maakt daarvan dadelijk gebruik, fchrijft een' Brief aan den Hr. MEERMAN, doet hem in het bijzonder de onbillijke verguizing der Franfche verzen van Mevrouw opmerken, en weet dus zijne eigene zaak en grieven met de zaak en grieven van den HEER EN VROUWE MEERMAN te vereenigen.

Na eene korte Inleiding, waarin hij zich ten fterkfte beklaagt over de verregaande onbefchaamdheid van fommige naamlooze *Recenfenten* onzer dagen, en met een enkel woord gewaagt van het ongelijk, den Heere MEERMAN en deszelfs Gade aangedaan, keert hij al fpoedig tot het eigenlijk doel van zijn gefchrijf, *zichzelven*, terug, en handelt voorts over de

de beoordeeling van zijne *Tooneeldichtkunst* in den reeds genoemden *Schouwburg van In- en Uitlandsche Letter- en Huishoudkunde*.

Nu toont de Schrijver, op zijne wijze, aan, hoe de *Rec.* in den *Schouwburg* de beoordeeling van zijne *Tooneeldichtkunst* had behooren in te rigten. Deze had 1mo het plan en de bedoeling van het Dichtstuk moeten overwegen, en beschouwen, in hoe ver hetzelve al of niet konde nuttig zijn; voorts deszelfs zes zangen in derzelver schikking en verband moeten gadeslaan, enz.; 2do de blinkendste en krachtigste verzen niet moeten achterwege laten, die de Hr. BARBAZ, om zich schadeloos te stellen, hier ten getale van 194 s. c., laat afdrukken; terwijl hij, eindelijk, 3tio, zijne denkbeelden omtrent naamlooze maandwerken in het algemeen mededeelt.

Of nu de bedoelde *Recensie in den Schouwburg* de vereischten van eene goede beoordeeling bezit, of de gispingen, daarin voorkomende, ongerijmd en kwaadaardig zijn, en of zich de Hr. BARBAZ daarover met regt beklaagt, staat ons niet te beoordeelen; maar dat de redenering van den Hr. BARBAZ zeer gebrekkig is en geen steek houdt, valt in het oog.

Vooreerst. Zoo een Leerdicht eenige aanmerking zal verdienen, moet het althans *goede verzen* bezitten. Wanneer dit vereischte aan hetzelve ontbreekt en een *Rec.* zulks door de aanhaling van ettelijke verzen aantoont, dan behoeft hij de moeite niet te doen, om zich met de meer gewigtige vereischten van een Dichtstuk bezig te houden. Door de aangetoonde gebreken alleen is het stuk reeds verwerpelijk.

Ten tweede. Enkele *blinkende* en *krachtige* verzen geven een Dichtstuk geene genoegzame waarde, wanneer de rest slecht berijmd is, wanneer de meeste verzen lam, stroef, hard en stootend zijn. De *Tooneeldichtkunst* van den Hr. BARBAZ is nu, over het geheel genomen, niet meer dan berijmd proza, en de enkele goede verzen, die er in voorkomen, kunnen het niet beveiligen voor eene ongunstige beoordeeling.

Ten derde. Wij erkennen gaarne, dat er van het *recenseren* misbruik kan gemaakt worden, en ook werkelijk, nu en dan, gemaakt wordt. Doch dit is het geval met alle zaken en inrigtingen, die op zich zelve nuttig zijn, en de maatregel, door BARBAZ voorgeslagen, om, namelijk, het naamloos recenseren *op Hoog Gezag* te verbieden, zoude nog grooter nadeelen veroorzaken, en om onderscheidene redenen (genoeg bekend, meermalen aangevoerd, en te veelvuldig, om hier herhaald te worden) voor het vrije Rijk der Letteren allerverderfelijkst wezen.

Tafereelen van Vrouwelijke Opvoeding, *door* CAROLINE RUDOLPHI. *IIde Deel. Te Haarlem*, *bij* F. Bohn. *In gr. 8vo.* 318 *Bladz.*

Ongemeen zouden wij ons verheugen, wanneer het gunstig verslag in ons Maandwerk van het Iste Deel dezer *Tafereelen van Vrouwelijke Opvoeding* (*) een aantal waardige Moeders en verstandige *Gouvernantes* opmerkzaam gemaakt had op dit voor *haar* inzonderheid geschreven en hoogstnuttig Werk. Zeer zoude het ons verblijden, wanneer dezen, door stille toejuiching en welverdienden lof, onze openlijke beoordeeling van dit IIde Deel vooruitsnelden, en bij de zoodanige onder de Sekse, als nog onbekend zijn met de bevallige Schrijfster, onze aanprijzing van derzelver arbeid door hare beslissende lofspraak ondersteunden. In dat geval mogten wij ons vergenoegen, alleen het zegel onzer hartelijkste goedkeuringe te drukken op dit voortreffelijk geheel, welk thans het licht ziet. Maar hoe weinige, misschien, onder onze Lezeressen, die zich verwaardigen somtijds een oog te slaan op ons verslag, wegens uitkomende Boeken! Denken wij, daarenboven, aan de ijdelheid en verstrooijing, waarin zich eene te groote menigte onzer *wellevende Dames* en *Burgervrouwen*, met achterstelling der Moederlijke Pligten, verdiept; of wel aan de ongeschiktheid veler nieuwerwetsche *Gouvernantes*, en Schoolhoudsters, aan welke Ouderlijke ligtvaardigheid de vorming van *eigen* Dochters overlaat; dan..... Maar wij mogen ons hierom geenszins ontslagen achten, van onze Letterkundige taak, bovenal ten dienste van het beminnelijkst deel des Menschdoms, met Mannelijken ernst of Vaderlijke deftigheid te vervolgen.

Wij ontmoeten hier wederom eene aangename en nuttige verscheidenheid van tafereelen, gesprekken en waarnemingen, of lessen, waarin Mej. RUDOLPHI voortgaat haar ontwerp van Vrouwelijke Opvoeding mede te deelen in eene reeks gemeenzame Brieven van SELMA aan derzelver Vriendin EMMA; van welke steeds de vorming der lievenswaardige IDA, Dochter van laatstgenoemde vrouwe, en die van SANTJE, het Weeskind, derzelver gezellin en medekweekeling, den hoofdinhoud uitmaken. Na een kort verblijf met dezen op het land, in de nabuurschap van het beminnelijk gezin van Do. WILLIG, onderneemt zij met de kinderen een uitstapje te doen naar *Dresden*, met oogmerk voornamelijk om de gunstige vorderingen van IDA te doen blijken aan hare aanzienlijke Ouders, genoodzaakt zijnde hun verblijf te *Petersburg*

(*) *Zie Vad. Lett.* 1808, D. I. bl. 214 enz.

burg tegen dat te *Konstantinopel* te verwisselen, en nu derwaarts reizende. Tegen de verrassende vreugde des wederziens vond echter SELMA goed de meisjes bekwamelijk te wapenen, daar zij het van aanbelang keurt, dezelven te houden in eene stille en vergenoegd vrolijke gemoedsgestalte. Naar huis wedergekeerd, verschaft haar de terugkomst van WILLEM (IDA's *Broeder*) en BARTENS (diens *Reisgenoot* en *Gouverneur*,) beiden gewond en ongesteld door kort geleden ramp met een rijtuig, weldra stoffe tot nieuwe zorgen, en bekwame gelegenheid, om de meisjes, benevens KLAARTJE, (Dochter van gemelden Leeraar, op nieuw bij SELMA den winter vertoevende) voor de oppassing bij het ziekbed te vormen, als eene voorname taak der Vrouwelijke Opvoeding. Van dezen aard ook, en bij uitstek lezenswaardig, is het tooneel, dat wij vervolgens ontmoeten, in het verhaal der kwijnende ziekte en van het zalige sterfbedde der vrome Echtgenoote van dengebraven Leeraar, zoo welgepast om de kinderen gemeenzaam te maken met het denkbeeld des doods, als het bijzonder aanleiding gaf om IDA eenen schoonen wenk te geven omtrent het weder leven tot een beter bestaan, dat, even als de bevalliger Lente na ruwen Herfst en Winter, ons wacht. — Tusschen deze treuriger stoffen is het eene zeer welgeplaatste afwisseling voor den Lezer, behalve van andere onderwerpen, ook gewaagd te vinden van de landelijke vermaken, het schoven binden en daarop gevolgde bal der kinderen; welk aanleiding gaf, dat SAARTJE, Dochter van den Schout BRUINING, wier opvoeding na den dood van hare Moeder door 's Vaders dwaze toegevendheid te zeer verwaarloosd was, door haren waardigen Broeder bij SELMA werd aanbevolen, en opgenomen in den kring van derzelver kweekelingen, reeds genoegzaam gevormd, dan dat zij voor dezen de besmetting duchtte van een voorwerp, welks luimen krachtig uitkomen en afsteken bij derzelver gunstigen aanleg. Nog sterkere tegenstelling, die den prijs eener goede en verstandige opvoeding bovenal kenteekent, vinden wij in een drietal Dochters der zachtaardige ELIZE, welke de Moeder, Vriendin van SELMA, aan zekere stijve Gouvernante, Mademoiselle FLEURY, geheel had overgelaten, die dezelven, tot de Vaderlandsche *namen* toe, op eene Fransche, gekunstelde of liever gedwongen leest geschoeid en verwrongen had. Dezen ontmoette SELMA in *Zwitserland*, werwaarts zij, te gelijk met het diep verslagen gezin van Do. WILLIG, na het overlijden van diens Echtgenoote, verreisd was, almede onder geleide van den jongen BRUINING, van WILLEM en BARTENS, welke laatsten zich wederom bij hen vervoegd hadden. Omtrent dien tijd ontwaarde het schrander oog der moederlijke verzorgster, dat WILLEM en BETTY, Dochter van opgenoemden Leeraar, gelijk mede BARTENS en IDA, voor elk-

 an-

anderen eene teedere aandoening begonnen aan te kweeken of te gevoelen; en raadpleegt zij deswege in tijds met hare Vriendin EMMA en derzelver Echtgenoot. Die edelaardige Ouders, veelmeer op persoonlijke waarde en deugden, dan wel op uiterlijk aanzien, prijs stellende bij eene *toekomstige* verbindtenis hunner kinderen, verlangen eeniglijk van SELMA, dat de opregtheid en vastheid der gezegde jeugdige drift getoetst en van haar beproefd worde door het scheiden der voorwerpen, zelven tot hiertoe onkundig van hunnen nog flaauwen gloed en wederzijdsche vooringenomenheid. Wel ter snede kwam het dus, dat de Eerw. WILLIG met BETTY spoedig naar zijne Gemeente in het Vaderland terug keerde, en BARTENS benevens WILLEM zich vermaakten met het land te doorkruisen en geruimen tijd afwezig te blijven. Dit verschaft aan SELMA gelegenheid om het werk der opvoedinge aan hare kweekelingen te voltooijen, derzelver geaardheden immer met eene zachte hand en waakzaam beleid te vormen, zwakheden bij eene en andere uit te roeijen, en haar te versieren met menigerlei belangrijke kennis en nuttige wetenschap. Ook de drie Dochters van ELIZE, nadat, op raad van SELMA, Mademoiselle FLEURY haar afscheid genomen had, krijgen deel aan hare lessen; en laat zij zich, op aandrang van IDA en uitdrukkelijke begeerte eener stervende Moeder, gereedelijk overhalen, om het kindje SUZE, welk deze haar aanbeval, met volvaardige toestemming der overige kweekelingen, te harent op te nemen. Zoo aandoenlijk en ongezocht dit verhaal hier voorkomt; zoo zeer de aanvalligheid en onschuld van de kleene SUZE eene bevallige schrijfstoffe en verscheidenheid oplevert in vele van SELMA's Brieven; evenzeer ontwikkelt zij hierdoor verder haar ontwerp van opvoedinge, en genoot, door deze menschlievende herbergzaamheid jegens dat kind, het uitstekend voordeel, om werkelijk de meer volwassen meisjes te vormen voor het groote doel der Vrouwelijke en Huismoederlijke bestemming. Zelfs mogen wij niet af, wegens den bekwamen zamenhang en aaneenschakeling der Geschiedenis in deze Tafereelen, hier op te merken, dat ten laatste het kinderlijk gesnap van SUZE het slot of de *ontknooping* des verhaals helpt daarstellen, daar zij den blooden Minnaar BRUINING in de armen voert van zijne KLAARTJE; en verders de brief van deze, haar geluk aan SELMA vermeldende, en in het bijzijn van WILLEM, BARTENS en IDA voorgelezen, de smeulende liefde doet uitbarsten, welke de vereeniging van beide laatstgenoemden, gelijk die van eerstgezegden met BETTY, ten gevolge heeft, na de terugkomst der Ouderen van buitenslands. In het Aanhangsel, eindelijk, waarin kortelijk van de voltrekking en den uitslag der drie gelukkige Echtverbindtenissen, en van het leven der waardige Hoofdpersonen, in elk-

elkanders nabijheid voorts hun verblijf houdende, gewaagd wordt, troffen wij nog een *Ontwerp van Opvoedinge* aan *voor kinderen zonder Ouders en middelen van bestaan.* Eene bijlage, even zeer als de meer uitvoerige *Tafereelen* zelve, der lezing en gezette overweging dubbel waardig.

Aan rijke verscheidenheid van stoffe en ruimen voorraad van nuttige lessen, doorgaans behagelijk ingekleed en ongezocht ter bane gebragt, mangelt het dus voorzeker in dit Deel even weinig als in het voorgaande: zoo groot, daarentegen, is te dezen de overvloed, en derwijze over den geheelen omvang des Boeks verspreid, dat wij niet afkunnen ons te beklagen, dat de Vertaler, tot bevordering van deszelfs vaardiger en heilzamer gebruik in het dagelijksch leven, zich niet verledigd hebbe, onder zijnen arbeid daaraan besteed, eenen *Bladwijzer* zamen te stellen en achter het Werk te plaatsen, die den voornamen Inhoud en een aantal kleene bijzonderheden aan het naziend oog herinneren zoude. Wordt ooit, gelijk wij hopen, een 2de Druk opgelegd, dan zal het ons welgevallig zijn, zoo dit gebrek ten dienste onzer Landgenooten verholpen worde; gelijk mede, dat men alsdan een beter toezigt neme, om een aanzienlijk getal van taalfouten, die onder het lezen ons voorkwamen, te verbeteren, en bovenal die herhaalde *Hoogduitsche zegswijzen* te vermijden, welke thans, voor een Hollandsch oor, den waarlijk schoonen en ongedwongen schrijfstijl van Mej. RUDOLPHI ontsieren, ja te meermalen deerlijk misvormen.

Wij twijfelen niet, of het volgend staaltje zal aangenaam zijn bij onze Lezers; behelzende eenen allereersten wenk, door SELMA gegeven aan de nog kindsche SUZE, omtrent het toekomend leven. „ Na eenen verfrisschenden regen, wanneer alreeds de namiddagszon de regenwolken uit het westen had verjaagd, gingen wij (vervolgt SELMA) naar buiten. Daar stond nu in het oosten een regenboog, zoo heerlijk als ik er ooit een' gezien had. SUZE liep naar alle bloemen, alsof zij met alle wilde praten. Moeder, lieve moeder, wat zijn de bloemen heerlijk verfrischt! — Ik liet het kind geheel aan zichzelve over, en wenkte de anderen, om deszelfs vreugd *niet nog te vermeerderen*," [dit verstaat Rec. niet volkomen] „ opdat die zuiver en onvermengd mogt blijven en geheel uit haar zelve voortvloeijen. Spoedig vielen SUZE's oogen op den hemel, en zag zij dus den prachtigen boog. ô Moeder, moeder! kijk eens, een groote bonte deur aan den hemel! SUZE wel daar na(ar) toe wil. — Uwe eerste moeder is daar na(ar) toe gegaan, antwoordde ik, mij houdende aan de uitwerking harer verbeeldingskracht; maar gij, SUZE, moet nog bij ons blijven, wij willen u alle zoo gaarne houden. — SUZE ook gaarne bij moeder blijven wil, en bij zuster

 „ IDA,

„ IDA, was haar antwoord. Zuster IDA volgt bij haar altoos
„ onmiddellijk op moeder. Maar waarom is die eerste moe-
„ der toch zoo ver weggegaan, lieve moeder? — Zij werd
„ geroepen naar dat schoone land, SUZE, dat ver, heel ver
„ van hier ligt, waar de menschen engelen worden, altoos
„ vergenoegd en gezond zijn, geene smarten lijden, niet
„ moede worden en niet we(e)nen. — Als gij met zuster IDA
„ eens daar na(ar) toe gaat, lief moedertje, wilt gij SUZE dan
„ ook medenemen? SUZE wil daar ook gaarne zijn, daar zij
„ niet meer stout kan zijn: (gij moet begrijpen, dat
„ we(e)nen en stout zijn bij haar nog het zelfde betee-
„ kent). — Eenmaal, mijn lieve kind, gaan wij daar alle
„ na(ar) toe, maar niet alle te gelijk. Sommigen gaan voor-
„ uit, en die hier nog wat te doen heeft, die komt nader-
„ hand. — Hebt gij dan nog veel te doen, moeder, vóór
„ gij daar na(ar) toe gaat? — Ja wel SUZE, ik wilde gaarne
„ hier blijven, tot gij groot en verstandig zijt, dan ga ik
„ vooruit, en wacht met uwe lieve moeder op u, tot gij
„ ook komt. Ik leidde het kind vervolgens onmerkbaar op
„ iets anders, opdat deze denkbeelden zich niet te zeer mog-
„ ten vestigen en tot verlangende gevoelens aangroeijen."

ALPHONSUS, *of de natuurlijke Zoon. Door Mevrouw* DE GENLIS. *Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo.* 352 *Bl.*

Wij houden ons, met den Vertaler, overtuigd, dat dit Boek met geen minder genoegen dan de andere Werken der Schrijfster zal gelezen worden; wij althans lazen het zonder een oogenblik verveling, ja met het grootst vermaak. De held van het verhaal boezemt het levendigst belang in, door zijn mannelijk, vast en altijd deugdzaam karakter; maar meer nog zijne zachte, vurige, heldhaftige moeder, MELANIA, in de daad een voorbeeld van echte moederlijke liefde en trouw. Een kind van nog maar dertien jaren en eene weeze, was zij onteerd, en met hare tante, bij welke zij inwoonde, op het schandelijkst bedrogen, door zekeren Hertog VAN OLMENE; men bedekte hare schande voor 't oog der wereld, en ALPHONSUS werd als een natuurlijke zoon van haren oom door haar zelve opgevoed, en kende haar niet, dan als zijne oudere speelgenoote en liefste vriendin. Hij aanbad haar, werd jongeling, en vraagt hare hand; nu moest zij zich als zijne moeder ontdekken, en hij wil en moet zich verwijderen. Op raad van eenen waardigen vriend, zekeren MELVIL, brengt men hem in 't huis van zijnen hem onbekenden vader; dezen was het geheim van te veel gewigts, dan dat

hij

hij niet voor hem zorgen zou. Intusschen had dit monster eene schatrijke pupil en nicht, de bekoorlijke en zonderling belangrijke HERMINIA, voor zijnen zoon, den Graaf VAN OLMENE, bestemd. Doch HERMINIA en ALPHONSUS vatten voor elkanderen genegenheid, maar beide bewaren hun karakter en ontzien hunne betrekkingen. Het toeval brengt hen wel tot eene verklaring; doch HERMINIA offert moedig haren liefsten wensch op, hoewel zij den haar bestemden bruidegom met regt verfoeit en standvastig weigert. Zelfs maakt zij zich tot vertrouwde van de lieve ZOË, die haar hart aan ALPHONSUS had gehecht, verbindt zich aan deze tot alle mogelijke hulp, met opoffering van een goed gedeelte van haar vermogen. Deze moest eene verre en arme bloedverwante van den Hertog zijn, maar was eigenlijk de natuurlijke dochter eener rijke en aanzienlijke weduwe, die den Hertog zeer na in het bloed bestond. Men vermoedde intusschen de liefde van HERMINIA, en schreef daaraan hare weigering van den Graaf toe; en daar zij ZOË noemt als de beminde van ALPHONSUS, wil men hier in toestemmen, in hoop van alzoo voor te komen de rijke huwelijksgift, waarvan zij sprak; doch de jonge Graaf sprak met ALPHONSUS op zulk eene onbeschofte wijze over de eer, die hem hierdoor geschieden zou, dat het tot een tweegevecht kwam tusschen de broeders, die zich echter als zoodanig niet kenden. Om ALPHONSUS te verwijderen, weet de Graaf hem te overtuigen dat hij doodelijk gekwetst is; met hetzelfde oogmerk ontdekt de Hertog, die niets nog wist van het duël, dat de Graaf zijn broeder is; welk eene ijsselijke uitwerking dit nu op ALPHONSUS hebben moet, kan men ligt begrijpen, daar deze zich nu voor eenen moordenaar van zijnen broeder hield. Het monster, zijn vader, intusschen, doet ALPHONSUS spoedig verdwijnen door eene *lettre de Cachet*; dan MELANIA, die het gelukkig verneemt, vliegt nu naar Parijs, en toevallig ontmoet zij den Baron VAN JUSSY, een bloedverwant van HERMINIA, en raakt door hem bij den Hertog binnen. Ontzettend is de ontdekking; dan het monster buiten voorbeeld geeft wel aan de onschuldige, wanhopende moeder den verlangden brief, waardoor het ontslag van ALPHONSUS zou bewerkt worden, doch weet in hetzelfde oogenblik te bewerken, dat men den jongeling over zee als boosdoener wegvoert, en MELANIA als een ligt vrouwspersoon gevangen neemt. De uitvoering van dit laatste wordt echter door den Baron verhinderd, en ook het eerste mislukt. De Hertog wordt nu openbaar in zijne gruwelijke boosheid. Dan MELANIA vond haren zoon in doodsgevaar, onzinnig, en buiten alle hoop van herstel. Na eenige dagen van den onzettendsten angst, komt MELVIL, en heeft eenen zeer bekwamen Geneesheer bij zich, en, tegen alle verwachting, ALPHONSUS wordt gered. Geen won-

wonder dat nu MELANIA hare hand geeft aan MELVIL, den redder van haren zoon. Eindelijk, nadat HERMINIA, om ALPHONSUS alle hoop af te snijden, aan den Baron VAN JUSSY gehuwd was, geeft ook deze toe, en wordt met zoë verbonden. En deze alle zijn dan gelukkig. — De bekwaamheden van Mevr. DE GENLIS zijn bekend. Zij heeft, zegt de Voorredenaar, uit haren *Alphonsus* geweerd, al wat die eentoonigheid te weeg brengt, welke ons zoo spoedig bij de gewone Romans aan 't geeuwen helpt. Wij stemmen dit toe, en, daar in dit ééne Boekdeel alles afloopt, zal de Lezer reeds door onze opgave zien, dat hij hier geene vervelende langwijligheid te vreezen hebbe. Ook uit hare vroegere Geschriften weten wij, hoezeer zij zoogenoemde ongelijke huwelijken afkeurt; ook hier straalt dit door, en men zal te dezen aanzien het een en ander vinden, 't welk allezins nadenken waardig is.

RAPHAËL, *of het Huisselijke Leven. Door* AUGUST LAFONTAINE. *Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1810. *In gr. 8vo.* 310 *Bl.*

Als een arme schilders jongen met eene Freule trouwen moet, en die Freule onder de waakzame zorge is van eene hoogadelijke, op haren adel trotsche, Tante .... „Dat is waarachtig moeijelijk!" — Och neen, dat is het niet. ℞ Geeft den vader des schilders *toevallig* eenen armen uitmuntenden Rector tot huisgenoot en vriend, zoo wordt de jongen gevormd; brengt dan de Freule *toevallig* met hem in den nacht bij eene zeldzame bloem; laat de Tuinman wat toespelingen maken op engeltjes, (de jongen moet RAPHAËL en het meisje ANGELIKA heeten,) dan worden de beide jongelieden verliefd; *toevallig* moeten dan beiden van tijd tot tijd elkanderen ontmoeten, enz. „Maar de Tante! de Tante!" — Die kan aftrekken. — „Maar dat was jammer; dan is de geschiedenis te spoedig aan 't end." — Daarom maakt LAFONTAINE het ook anders. Er komt een adelijk minnaar op de baan; de Freule wil hem niet, en nu ruikt de Tante lont, zoo als men zegt. Leugen en listig bedrog maken nu den armen schilder zwart; de Freule veracht hem, wijst hem af, en wordt naar Tante's zin de Bruid. — „Maar dan is het spel bedorven?" — Hola wat! er zijn toch middelen en wegen, waardoor de Freule onraad merken kan, en, al was het daags vóór het huwelijk, zoo kan er nog uitstel komen, en zoo als 't dan gaat; de adelijke minnaar wil toch geene vrouw volstrekt tegen haren zin. — „Maar dan heeft des schilders jongen nog Tante's toestemming niet?" — Wel neen; de Freule wordt Hofdame bij de oude Vorstin; deze sterft eindelijk, en de Freule, van het vroeger bedrog genoegzaam onderrigt, zoekt de ouders

ders van den schilder op, komt onder een' vreemden naam, dit spreekt van zelve, bij hen inwonen, en vergoedt hun alzoo het afzijn van hunnen zoon, die intusschen naar Rusland ging, tegen de Turken vecht, en, na twee jaren, als Majoor, en daarenboven met eene Ridderorde, terug komt. Nu heeft Tante niets tegen het huwelijk, en ANGELIKA VAN TRAUNSTEIN trouwt met des schilders zoon RAPHAËL! —

„Maar het huisselijke leven nu?" — Ja, dit is bekoorlijk; bij bekrompene omstandigheden wonen reine liefde, vriendschap en edele harten in het huis van den ouden schilder. Dit deel des Romans is vol waarheid en natuur. Boven allen bevalt ons de oude, arme, vergenoegde Emeritus Rector, nu Corrector. Hij zal iederen Lezer bevallen; offchoon het veelvuldig Grieksch, dat hij in den mond heeft, en dat men hier dan ook vertaald, of ook wel niet vertaald, lezen kan, menige Lezeres weinig stichten zal.

Grieksch Leesboek voor Eerstbeginnenden, zamengesteld door F. JACOBS, *Hofraad van den Koning van Beijeren; ingerigt ten dienste der Hollandsche Jeugd. Iste Afdeeling. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1810. *In gr. 8vo. 78 Bladz.*

Latijnsch Leesboek voor Eerstbeginnenden, om de(n)zelve(n) het aanvankelijke leeren der Latijnsche Taal zoo gemakkelijk als mogelijk te maken. Zamengesteld door C. G. BRÖDER, *en ingerigt ten dienste der Hollandsche Jeugd. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1810. *In kl. 8vo. 212 Bladz.*

Al wederom een paar Leesboeken, ten dienste der Hollandsche Jeugd, om haar in het Grieksch en Latijn te onderwijzen, ja zelfs — hoe verpligtend! — om dit laatste opzigt *zoo gemakkelijk als mogelijk* te maken. Waartoe dit ijdel gezwets? Is men dan, ten huidigen dage, door de ervaring, nog niet zoo ver in de kunst van opvoeding gekomen, om niet te weten, dat zich, in het aanleeren van talen, zoo wel doode als levende, geene bepaalde leerwijze laat vaststellen, welke voor alle Leerlingen even zeer voegt, maar dat alle Onderwijs voor Eerstbeginnenden, volkomen, naar derzelver aanleg en vatbaarheden moet worden ingerigt, en dat het algemeene, voor zoo ver zulks naderhand op bijzondere gevallen toepasselijk zijn zal, alleenlijk moet bestaan in eenvoudigheid, kortheid en duidelijkheid?

Het Grieksche Leesboek, alhier aangekondigd, begint met de Buigingen der Zelfstandige en Bijvoegelijke Naamwoorden, vervolgt met die der Voornaamwoorden, en eindigt met die der Werkwoorden van alle soort. Hetzelve is allezins gelei-

de-

delijk, van het eenvoudige tot het zamengestelde, van het gemakkelijke tot het moeijelijke. De voorstellen zijn uit beproefde Schrijvers der Oudheid ontleend, en voeren alzoo tot de kennis van het zuivere Grieksch. Ook maakt de verwijding der letters in den tekst den Leerling van zelve oplettend op dat gedeelte van het onderwijs, welk men bedoelt. Doch met dat alles is er niet weinig gebrekkigs is. Vooreerst, zijn de Lidwoorden vergeten, en dit gemis is van belang. Ten tweede, zijn de Volzinnen, in den beginne, te zeer zamengesteld, en vol van werkwoorden, wier kracht den Leerling nog verondersteld wordt onbekend te zijn; en, ten derde, is het algemeene gebrek, dat onder ieder opstel de lijst voorkomt der woorden, die in hetzelve voorkomen, waaruit eene reeks van afzonderlijke woordenboeken ontstaat, die niet dan met de uiterste moeite, naderhand, kunnen worden gebezigd.

Het Latijnsche heeft zijne betrekking tot eene Spraakkunst, door denzelfden Schrijver voormaals vervaardigd, en, zoo wij meenen, ook bij den Uitgever van dit Stuk gedrukt. Doch ook hierin is, door de gedurige en afzonderlijke voordragt van Naamwoorden en Werkwoorden, in derzelver buigingen, en van andere taaldeelen meer, zoo veel omslagtigs en daardoor zoo veel overtolligs, dat het geduld van Onderwijzer en Leerling jammerlijk gepijnigd wordt; en dan, eindelijk, is ook hetzelfde gebrek in het Woordenboek achteraan, dat hetzelve niet doorloopt, maar naar de orde der paragraphen gesteld is, waardoor het gebruik zeer beperkt wordt. Ook is het Latijn hier en daar barbaarsch: b. v. op bl. 136, *Deus nusquam est* inclusus, *nusquam* exclusus; *Venti horribiliores*; bl. 143, *Quanta est benignitas Dei, quod* tam multas *res creatas* alit; bl. 145, quum *iracundia* maxime *animum movet*, tum *tibi est* diligentissime *lingua continenda* enz. Ook zijn de stellingen somtijds ellendig plat of ongepast: b. v. bl. 122, *E puteis vel fluviis aquam haurimus situla*, en bl. 153, *In morte anima et corpus divelluntur* enz.

Hoe veel goeds er dan ook in deze Leesboeken moge zijn, de Recensent kan ze niet wel aanprijzen, en acht zich, bij deze gelegenheid, verpligt, om den Uitgever, die zich inderdaad, door het drukken van een aantal Onderwijsboeken, zeer verdienstelijk maakt, ernstig te verzoeken, dat hij nimmer eenig geschrift van zoodanigen aard in het licht geve, zonder mannen van beproefde kunde vooraf te raadplegen, en nimmer alzoo, zonder de in het oog loopende gebreken te doen verbeteren.

WA-

WAGENAAR'S. *Verkorte Vaderlandsche Historie in Vragen en Antwoorden, voortgezet tot na den Landvrede van Tilsit, met inachtneming der aangenomen algemeene Spelling; ten dienste der Jeugd, in de Scholen en Huisgezinnen. Te Amsterdam, bij* de Opvolgers van I. Tirion. *In kl. 8vo.* 200 *Bladz.*

De Titel van dit Vraagboekje wijst van zelf aan, en dat vrij opregt, in welken opzigte het vermeerderd en veranderd zij; te weten, vermeerderd met het voorgevallene tot na den Vrede van Tilsit, en veranderd in spelling, naar die van den Hr. SIEGENBEEK. Maar, nu is de vraag: of deze vermeerdering en verandering gronds genoeg opleveren voor eenen nieuwen druk? En hierop antwoorden wij rondelijk, neen. Zoo veel ten minste behoorden thans onze Boekschrijvers en Uitgevers te weten, dat de Vraagboeken, waarin Vragen en Antwoorden aaneengeschakeld volgen, volstrekt geen ander nut hebben, dan voor hen, die dezelve van buiten leeren. Maar, om aan dit oogmerk te voldoen, behoort alles zeer kort en krachtig, en in zoodanig verband te worden voorgedragen, dat oorzaak en middel in het oog valle, dat het gewigtige uitkome, het mingewigtige, als het ware, met eene enkele pennestreek gemeld, en al het overtollige volstrekt worde weggelaten. Aan deze vereischten nu, die vooral in het geschiedkundige vak onontbeerlijk zijn, heeft het, in deze *Verkorte Historie*, altijd gemangeld, en, in het nu op nieuw geplaatste Bijvoegsel, is dat gebrek nog ongelijk grooter, zoodanig, dat men, hetzelve lezende, niets anders heeft, dan eene allerellendigste Kronijk, welke, in sommige jaarlijksche Tijdwijzers, dikwerf nog veel beter, dan alhier, gesteld is. De volgende inhoud der 57ste, of laatste, Afdeeling moge zelve getuigen, waarvan wij de Antwoorden van 30, 40, 60, ja tot 100 regels toe, bij verkorting mededeelen.

1. *Vraag.* Welke gevolgen had de Alliantie, in 1805 door Engeland met Rusland en Oostenrijk gesloten?

Antw. Den slag bij Austerlitz, der Franschen overwinning, en het Vredes-verdrag te Presburg.

2. *Vraag.* Hoe ging het in dezen tijd met den Oorlog ter Zee?

Antw. De Engelschen sloegen de vereenigde Fransche en Spaansche Vloot, en bemagtigden de Kaap de Goede Hoop.

3. *Vraag.* Bragt het Jaar 1806 geene nieuwe Staatsveranderingen te weeg?

Antw.

Antw. Ja, het Duitsche Rijk werd ontbonden; het Rijnverbond ontstond, en Napels en Holland werden tot Koningrijken, en Berg en Kleef tot een Groothertogdom, vervormd.

4. *Vraag.* Hoe werd de Koninklijke Regering in ons Vaderland ingevoerd?

5. ——— Welke waren de voorname bepaling(en) der genoemde Constitutionele Wetten?

6. ——— Kwam de Koning niet haast in eigen persoon, hier te lande, bezit nemen van zijnen troon?

7. ——— Door welke voorname Instellingen werd vervolgens de Koninklijke troon onderschraagd?

Antw. Door de Ridderorde, en, N. B. door de inrigting der Departementen.

8. *Vraag.* Genoot de Koning de noodige rust van buiten, om zich geheel en onafgebroken te wijden aan de binnenlandsche belangen?

9. ——— Hoe liep de daaruit ontstane Veldtogt af?

10. ——— Had de Vrede van Tilsit ook eenig bijzonder gevolg voor Holland?

11. ——— Bleef de zetel der Koninklijke Regering in den Haag?

12. ——— Welk zeer smartelijk verlies had het Koninklijk Huis in het jaar 1807 geleden?

13. ——— Welke blijde gebeurtenis vergoedde welhaast deze huisselijke ramp?

14. ——— Troffen het Koningrijk geene drukkende Volksrampen, gedurende de eerste jaren dezer Regering?

Antw. Ja, de ramp van Leyden op 12 Januarij 1807, de Zeeuwsche Overstroomingen op 14 en 15 Januarij 1808, de Watersnood der Rivieren op 12, 13, 14, 15 en 28 Januarij 1809, en — mogen wij er bijvoegen, —

de geduchte Volks-ramp van ellendige Kronijk-schrijvers, die allen smaak verbasteren.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het hoog bewind der Godheid over het geheele Menschdom, zoo wel als over elken onderligen, in het naauwste verband met de volkomenste vrijheid des mensche gebragt, en naar bepaalde regels uit den Bijbel en de Geschiedenis der Wereld verklaard. Door W. A. VAN VLOTEN. *IIden D. iste en 2de St. Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1810. *In gr. 8vo. XXIV, 512 Bl.*

In het tweeden Deels eerste Stuk van dit voortreffelijk Werk, van welks hoofdbedoeling wij onlangs verslag gedaan hebben, (*) zet de diepdenkende VAN VLOTEN de korte ontvouwing der gewijde Geschiedenis, naar het voorgestelde ontwerp, voort van Koning Saul tot de geboorte van Jezus. Met diens Geschiedenis wordt het tweede Stuk aangevangen, en met een kort overzigt van die der eerste eeuw besloten.

Bij dezen overgang tot een geheel nieuw tijdvak en gansch nieuwe orde van zaken, heeft men het noodig gevonden, eenige inlichtende, zoo wel als waarschuwende en verdedigende aanmerkingen, tot nuttiger gebruik vooral van dit gedeelte des Werks, bij wijze van Voorberigt, vooraf te zenden. Dit Voorberigt, aan de Uitgeefsters door die zelfde hand toegeschikt, van welke men, ook in het eersten Deels eerste Stuk, eene Lofrede op den Eerw. VAN VLOTEN, met bijgevoegd beredeneerd verslag van 's mans uitgegevene Schriften, aantreft, bevat de verdediging van den Schrijver tegen eenige aanmerkingen, te vinden in de *Boekzaal der Geleerde Wereld*, voor Jan. en Febr. 1810. en tevens eene nadere aanwijzing, hoe dit Boek te gebruiken.

De verdediger van hetzelve bekent, dat daarin eene geheele reeks van nieuwe denkbeelden en inzigten is te bende

(*) *Letteroeff.* 1810. bl. 181.

de gebragt, maar verfoeit ten sterkste de hatelijke en onregtvaardige aanmerking van den Boekzaal-Schrijver, die derzelver voordragt aan eene berispelijke nieuwigheidszucht, of aan eene begeerte, om de zonderlinge te zijn, wil toegeschreven hebben, terwijl niets meer strijdig was met 's mans ware gevoelens en gevestigden afkeer van alle Neologie. Voorts handhaaft hij de eer van den Schrijver tegen eene, ook aldaar ingebragte beschuldiging van begaanen misslag in de opgave van de geschiedenis der zalving van David door Samuel.

Ondertusschen zien wij, ten aanzien van onderscheidene, aan VAN VLOTEN bijzonder eigene denkbeelden en insigten, in dit Werk voornamelijk ingeweven, met groot verlangen het beloofde *vierden Deels eerste Stuk* te gemoet, hetgeen men de uitgave van het derde Deel zal laten voorafgaan, behelzende een *Algemeen wijsgeerig Overzigt* van het geheele Werk: waarin wij dan opheldering verwachten van 's mans bijzondere begrippen omtrent de *van zelfheid ten goede*; het *tweederlei beginsel in den mensch*, of de *oorspronkelijke verdorvenheid* en het *vernieuwd beginsel*, aan allen, sedert Adams val, medegedeeld; het *verstand des vleesches*, en het *gedichtsel des harte*, boos van der jeugd af aan, in onderscheiding van die oorspronkelijke verdorvenheid; de *volheid des tijds*; *Jezus*, beschouwd als *Zoon van God*, *Zoon des menschen*, en als de *Logos*, het licht en het leven aller menschen; de *wedergeboorte*, zoo als die den zondigen mensch doet overgaan tot het lidmaatschap van het Koningrijk der hemelen.

Veel liever, dan een zonder het overige onverstaanbaren brok, uit dit tweede Deel, mede te deelen, of berigt te geven van den geheelen vrij wat omvattenden inhoud; willen wij hier nog deze regels laten volgen, die de Voorberigt-Schrijver, beter, dan wij, met den geest van dit Werk bekend, zegt te moeten in acht genomen worden, om hetzelve wel te gebruiken.

1. Men beschouwe het plan van God, ter zedelijke opvoeding en volmaking van het menschdom, als een geheel, in het Paradijs aangevangen, door alle de wentelende eeuwen heen niet afgebroken, door de komst van Jezus Christus niet wezenlijk veranderd, maar gestadig voortgezet, nader ontwikkeld en uitgebreid, tot dezen dag toe gehandhaafd, en met het einde der eeuwen te voltooijen.

2. Men houde altijd het te voren opgegeven doel van den

den Schrijver onder de aandacht, om namelijk uit geschiedkundige daadzaken de overeenstemming van der menschen vrijheid en afhankelijkheid van God aan te wijzen: hetgeen de Schrijver, ook bij alle zulke uitweidingen, die er meest van schijnen af te wijken, nimmer uit het oog verloren heeft.

3. Men plaatse zich vooral, bij den aanvang der nieuwe bedeeling, bij de komst van Jezus Christus, in het standpunt, van hetwelk onze Schrijver uitging, en waarvan hij de omtrekken, in den aanvang van dit tegenwoordig Stuk, zoo juist, en met zoo veel scherpheid van oordeel, bepaald heeft.

4. Men make zich eenigzins gemeenzaam met de boven opgenoemde, en andere den Schrijver eigene denkbeelden: waartoe wij evenwel eerst het vierden Deels eerste Stuk zullen moeten afwachten.

5. Men leze alles, in onderling verband, met gezet nadenken, onbevooroordeeld, en met eene reine en vurige zucht voor waarheid en echt praktisch, zaligend Christendom.

Wij voegen er, met opzigt tot den derden regel, dit nog bij, dat het bedoelde standpunt bestaat in de voorstelling van Jezus Christus, als heilaanbrenger niet slechts voor eenige weinige menschen, of voor een enkel volk, gelijk de vorige Geschiedenis den gang der Godheid bepaalde, maar als Hervormer en Hersteller van alle volken der wereld, van het geheele menschdom; waartoe, van 's werelds begin af, door alle daarop gevolgde eeuwen, de heerlijkste voorbereidselen gemaakt, en door Hem eerst in het ware licht gesteld en nader tot derzelver Godewaardig doel gebragt zijn, dat eenmaal ten volle zal bereikt worden, wanneer het door Hem opgerigt Godsrijk, dat allengskens onmerkbaar toeneemt, zal komen tot dien rijpen staat van voorbereiding, die het tijdstip zal zijn van zijne heerlijke verschijning, om de groote wereldherstelling op deszelfs langzamerhand bewerkte hervorming te doen volgen.

Wij houden ons oordeel over dit en andere aangenomene denkbeelden, waarop VAN VLOTEN heeft voortgebouwd, terug, tot dat wij zullen in staat gesteld zijn, om het geheele Werk te overzien.

Christelijk Magazijn, enz. IVden Deels 1ste Stuk. Te Hoorn, bij J. Breebaart. *In gr. 8vo. 112 Bl.*

Dit Stuk behelst weinig meer, dan het vervolg en slot van een reeds te voren, in het *derde* en *vierde* Stuk des vorigen Deels, behandeld onderwerp; zijnde eene opheldering van de redenering van Paulus, Rom. VIII: 19—25. of wel *aanwijzing van den troost der menschheid, en van de hope der Christenen, onder de ellenden dezes levens*, naar aanleiding van deze te voren uitgelegde plaats. De verwachting van een toekomend leven was nu reeds door den ongenoemden Schrijver, deels uit de rede, deels uit de H. Schrift, bewezen, en aangetoond, welk een vaste grond van troost en bemoediging daarin ligge voor eenen Christen, onder alle bezwaren en ellenden des tegenwoordigen levens. Daarop volgt nu een zeer omslagtig en afmattend betoog, dat wij dezen troost alleen in den Godsdienst, en bijzonder in het geloof aan de waarheden van het Christendom, kunnen verkrijgen en op den duur genieten, bl. 1—76. Had de Schrijver het niet uitdrukkelijk gezegd, dat ook deze Afdeeling, waarin tegen Atheisten, Deisten, Kantianen enz. wordt gestreden, nog behoort tot de *opheldering der redenering van Paulus*, in den bovengenoemden tekst, dan zou niemand, dezelve lezende, bepaaldelijk aan deze plaats gedacht hebben.

Er volgt dan een *Aanhangsel* tot de voorgaande Verhandeling, behelzende nog eenige aanmerkingen over eene en andere nieuwe uitlegging van deze moeijelijke plaats. De eerste is van C. G. FINDEISEN, die door het *zuchtend schepsel* bepaaldelijk de *ongeloovige Joden*, en door de *openbaring der kinderen Gods dien tijd* verstaat, *waarop de Joden van de overheersching der Romeinen, en van het drukkend juk der Mozaïsche wet hoopten verlost te worden.* De tweede is van J. C. DOEDERLEIN, die door het *schepsel* ook de *Joden* acht bedoeld te zijn, van welken vs. 19 meer algemeen zal melding gemaakt zijn, terwijl dan vs. 20 alleen de godvruchtige Israëliten van vorige eeuwen; vs. 22 alle in den tijd van Paulus levende Israëliten, en vs. 23 tot het Christendom toegebragte Joden bedoeld zijn. Beide uitleggingen worden, met goede gronden, tegengesproken, en ook nog eene derde den Schrijver medegedeelde verklaring verworpen, volgens welke, te

de-

dezer plaatse, de aangename hoop wordt beschreven, dat de Christenheid eens zal zegepralen over het Joden- en Heidendom.

Nog 14 bladzijden worden gevuld met stichtelijke, doch niets buitengemeens bevattende *Bespiegelingen bij de begrafenis van mijne Vriendin.*

Proeve van eens Christens Reize naar de Eeuwigheid; of Levensbeschrijving van eenen Christen, van zijne geboorte af, tot aan zijnen dood toe; door C. MEEUSE, *Predikant op den Hoek in den Lande van Axel. Uitgegeven met eene Voorrede, en een Bijvoegsel van Aanmerkingen, door* J. RENIER, *Predikant bij de Nederd. Herv. Gemeente en Rector der Latijnsche School te Vere. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1810. *In kl.* 8vo. 340 *Bl., behalve de Voorrede.*

Na het allezins voortreffelijk Werkje van den geleerden PATRIK, onder den titel eener *Geschiedenis van den Reiziger naar het Hemelsche Jeruzalem*, reeds omtrent het midden der vorige Eeuwe in het Hollandsch vertaald, herdrukt, ja ook bij verkorting uitgegeven; na den lateren arbeid van G. GESZNER, *De Christen in de Boerenwoning* ten opschrift dragende, en van ons volmondig geprezen, in den jare 1808; na de bekroonde Prijsverhandeling van den Hr. SWAAN, omtrent dien tijd door de Maatschappij *tot Nut van het Algemeen* in het licht gezonden, om bij den volke het vermaarde Stukje van BUNJAN door een beter te doen vervangen, naar de behoeften van den huidigen tijd berekend: kon het bijkans overbodig en eenigzins vermetel geacht worden, dat de Eerw. MEEUSE de pen opvattede tot een en hetzelfde oogmerk. Maar wij moeten onzen Schrijver het regt doen van te onderstellen, dat hij met beide eerstgenoemde Werkjes, even zeer als zijn Vriend en Ambtgenoot RENIER, onbekend is; althans van een of ander vinden wij nergens bij hen eenige melding: en zulks gelooven wij te liever, daar deze getuigt, aan den Man, wiens opstel hij met een *Bijvoegsel van Aanmerkingen* goedvond te verrijken, het laatstgedachte Stukje van SWAAN toegezonden te hebben, wanneer die alreeds zijne taak had afgewerkt. Ook was er geene reden, waarom deze *Proeve*, om iets in stede van den onderwetschen BUNJAN te leveren, zou achterblijven uit hoofde der *Prijs-*

verhandelinge, daar zij van dezelve, schoon, onzes oordeels, niet te haren voordeele, in vele verschilt, en ook op geheel andere leest geschoeid is, dan een der bovengenoemde Geschriften. Nu, daar elk Christen gaarne, behalve den *Bijbel*, een Handboekje te zijner stichting en naar zijnen Godsdienstigen denktrant leest, zal ongetwijfeld de moeite en vlijt van de Heeren MEEUSE en RENIER, tot heil en zaliging van het talrijkst Hervormd Kerkgenootschap hier te lande besteed, bij velen dank verdienen, en, onder den druk der tijden, zoo wij hopen, geenszins nutteloos bevonden worden. Terugziende op den voormaligen stuggen geest van *Regtzinnigheid* omtrent het aloude Leerstelsel, verblijdt het ons zelfs te ontwaren, dat eene ruimere denkwijze in dit Volksboekje heerscht, en hetzelve door de Eerw. Classis van Walcheren Kerkelijk is goedgekeurd. Trouwens dit laat zich gemakkelijk verwachten en oplossen, wanneer wij zeggen, dat *deze Proeve*, naar het uitvoerige, meer kostbare en zeer geachte Werk, de *Beoefeningsleer* van den Eerw. KIST, in een kort bestek te zamengetrokken, en in *eens Christens Reize naar de Eeuwigheid* ingekleed, hetzelve dus voornamelijk tot schering en inslag heeft. Jammer maar, dat alzoo vele gegronde aanmerkingen, door ons en anderen omtrent gezegde Werk voorgedragen (*), evenzeer, althans niet minder, gelden tegen dit Uittreksel, slechts onder eene andere gedaante en titel in het licht gegeven. Wat wij zelfs door den beugel hadden mogen zien in een Boek, geschreven voor meer Ervarenen, mishaagt ons ruim zoo veel, wanneer wij het in een *Volksgeschrift*, opgesteld voor weinig en minder belezen Christenen, aantreffen. Gelijk Ouders jegens hunne Kinderen den meesten eerbied hebben in acht te nemen, zoo moesten, naar ons oordeel, Leeraars van den Godsdienst, schrijvende of sprekende tot de onkundiger schare, vooral omzigtig zijn in het vermijden van bewoordingen en zegswijzen, die, welk een gezag zij hebben mogen in eenig Kerkelijk stelsel, bij ervarenis nogtans gebleken zijn, *dweeperij* of *mystieken* denktrant te begunstigen. Zelfs vinden wij geenen smaak daarin, dat *Christianus* steeds zichzelven, in dit Boekje, zoo

(*) Men zie de Recensien der *Beoefeningsleere* van den Eerw. KIST, in de *Vaderl. Letteroef.* en *Bibliotheek van Theol. Lett.* voor 1805, 1806. enz. bij de uitgave des Werks, in II Deelen of 4 Stukken bestaande.

zoo zeer onledig houdt met eene geheel *onbepaalde* belijdenis van zijne zware zondenschuld, verderf en onwaarde; met betuigingen van zijne vurige liefde en vertrouwen op God en op Jezus verdiensten; met andere heilige bespiegelingen en werkzaamheden; ja ook herhaalde voornemens opvatte, en zijne bekeering ter Deugd en Heiligmaking voortzette, onder geleide en krachtige medehulp van Gods Geest: zonder dat wij eenige bijzondere melding vinden van zijne *werken der liefde jegens den Naasten*; of wel dat hij zich te dezen, en ten aanzien van andere deugden, aan des Heeren volmaakt en Goddelijk Voorbeeld spiegelde. Niet dat wij hierom eenigzins als voorstanders der Leere van *eigene Geregtigheid* wenschen aangezien te worden, of anders, dan met Paulus, begeeren zouden *te roemen dan in het kruis van Christus*: maar wij keuren, in navolging van den schranderen PATRIK, alleenlijk dat *geloove* af, welk door dezen niet ongepast als *nieuwerwetsch en hoffelijk* betiteld en omschreven wordt (*). — Maar wij hebben genoeg doen gevoelen, waarom wij aan deze *Proeve* hare waarde geenszins ontzeggen, en dezelve nogtans beneden elk der vroegere Werkjes, aan het hoofd dezer Recensie aangehaald, vermeenen te moeten rangschikken.

(*) Zie de *Reize* boven aangehaald, D. I. H. 16, bl. 170. van den 2den Druk.

Schoonheden des Christendoms, of zedelijke en dichterlijke voortreffelijkheden van den Christelijken Godsdienst. Naar het Fransch van F. A. CHATEAUBRIANT. *Geheel omgewerkt, bekort, en voor Nederlandsche Lezers ingerigt. Iste Deel. Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo. 232 Bl.*

„God verbiedt ons de bloemrijke wegen niet, wanneer die tot Hem leiden; het is niet altijd langs de ruwe en verhevene paden van het gebergte, dat het verdoolde schaap wordt teruggebragt," zoo drukt zich de Schrijver uit, en hij betreedt eenen min gewonen weg ter verdediging van het Christendom; dit oordeelt hij noodig. Gelijk men ieder belang van het hart onwaardiglijk tegen den Godsdienst heeft aangevoerd, wil

 hij

hij die zelfde belangen ten behoeve van denzelven opreepen. Wie leest toch heden Godgeleerde werken? Eenige vrome lieden, die geene verdere overtuiging behoeven; ook is de stoffe voor andere verdedigingsschriften genoegzaam uitgeput, en zouden dezelve misschien thans ook nutteloos zijn. Men moet alzoo niet betoogen, dat het Christendom voortreffelijk is, *vermits* het van God komt, maar dat deszelfs voortreffelijkheid zelve bewijst, *dat* het van God oorspronkelijk is. Men moet de misleide *wereld* — welke in den waan gebragt is, dat het Christendom een Godsdienst is, uit den schoot der barbaarschheid gesproten, een vijand van kunsten, wetenschappen, zuivere rede, en echte schoonheid; een Godsdienst, die niet dan bloed heeft doen plengen, de menschen in ketenen sloeg, en alleen het geluk en de verlichting des menschdoms heeft doen verachteren, — met den Godsdienst weder verzoenen. Ziet daar eenige trekken uit de Inleiding dezes werks, waaruit men over deszelfs strekking en doel genoegzaam kan oordeelen. Wat de uitvoering betreft, ziet hier het plan: het werk is in vier Hoofddeelen gesplitst; het *eerste* betoogt Gods bestaan, de onsterfelijkheid der ziele, door de wonderen der Natuur en de taal van het hart, beide zigtbaar en hoorbaar aan alle menschen; het *tweede* geeft duidelijke, gemakkelijk te verstane bewijzen voor de waarheid, de schoonheid en het zielbekorende der Heilige Boeken, uit derzelver geschiedkundigen, leerstelligen en zedelijken inhoud; in het *derde*, of dichterlijke deel, worden schoonheden der verbeelding, in den Bijbel te vinden, en door hedendaagsche Schrijvers daaruit geput, met die der Ouden vergeleken. (Dit alles bevat het eerste kleine Boekdeel, dat ons hier geleverd wordt.) Het *vierde* zal geschiedkundige bewijzen voor het nut, door het Christendom, zelfs voor dit leven, te weeg gebragt, opleveren. Dit plan moet algemeenen bijval vinden, en wordt over het geheel meesterlijk uitgevoerd; terwijl geheel de toon zoo roerend, treffend, overtuigend is, dat wij geen oogenblik twijfelen, of ook bij het enkel doorbladeren wordt bijna ieder uitgelokt, en leest en herleest deze bladen telkens met een vernieuwd genoegen, en alzoo houden wij het onnoodig, dezelve ter verdere aanprijzing met onze Lezers te doorloopen; alhoewel wij dit werk, zoo zeer als eenig ander, in vele handen wenschen.

„ Het werk maakt daarom opzien, en is daarom vooral be-

belangrijk, omdat het van een Roomschgezinden is;" zoo hoorden wij onlangs oordeelen in een gezelschap van anders niet onbevoegde regters. Wij echter ontkennen dit; en hoezeer het er indedaad iets toe bijdrage, het zou bij uitnemendheid belangrijk zijn, al ware de Schrijver Protestant. Zoo als het thans ook voor ons ligt, is dit nagenoeg het geval. De Heer N. G. VAN KAMPEN heeft CHATEAUBRIANT's *Genie du Christianisme* niet slechts vertaald, maar geheel omgewerkt voor het Hollandsch, en bijzonder ook voor het Protestantsch Publiek; hij gaf dat werk niet alleen eenen meer gepasten titel, en voegde er vele schoone aanmerkingen en ophelderingen bij, het geheel daarenboven zeer aanmerkelijk bekortende, maar heeft ook de schikking, en hier en daar den inhoud zelven veranderd; wij vinden hier geheel niets van de bijzondere leerstukken der Roomsche Kerk, en Christendom en Catholicismus wordt ook niet ondereengemengd, hetgeen ons den anders waarlijk uitmuntenden Schrijver nog hooger zou doen achten; indien wij niet wisten dat *le Genie du Christianisme* daar vol van was, en wij alzoo deze groote schoonheid en bruikbaarheid van dit boek alleen aan den Heer VAN KAMPEN moeten danken.

Tot eene proeve nemen wij iets uit de Vergelijking van den Bijbel met HOMERUS, ten opzigte der Voordragt, en wel het slot der beschouwing van de Geschiedenis van JOZEF.

„ Zie daar die beroemde Geschiedenis; men vindt haar niet in het werk van eenigen *Sophist*, want niets, dat met het hart en tranen geschreven is, behoort aan *Sophisten*; neen, men vindt haar in dat Boek, 't welk ten grondslag strekt aan den Godsdienst, zoo veracht bij die *sterke geesten*, en welke dubbeld regt zou hebben, hun gelijk voor gelijk te vergelden, zoo de liefde zijn wezen niet uitmaakte. Zien wij nu, hoe verre de herkenning van JOZEF en zijne Broederen het wint boven die van ULYSSES en TELEMACHUS.

„ HOMERUS heeft, naar ons oordeel, een' grooten misslag begaan, door in zijn tafereel van het *wonderbare* gebruik te maken. In tooneelen, waar de hartstogten in beweging zijn, en alle wonderen uit de *ziel* moeten voortkomen, verkoelt de tusschenkomst van een hooger Wezen de handeling, geeft aan gevoelens van het hart een fabelachtig voorkomen, en doet ons bij den Dichter eene onwaarheid vinden, terwijl wij hoopten dat hij ons de echte taal der Natuur zou doen hooren. Wanneer ULYS-

nes zich in zijne gehavende kleeding aan eenig natuurlijk kenmerk deed onderscheiden, zou hij ons veel meer treffen. HOMERUS zelf heeft dit op andere plaatsen gevoeld, waar *Ithaca's* Koning zich aan zijne voedster EURYCLEA te kennen geeft door een oud lidteeken, en aan zijnen Vader LAËRTES door de kleine omstandigheid der *dertien pereboomen*, welke hem de goede Grijsaard in zijne kindsheid geschonken had. Men ziet zoo gaarne, dat het hart van den *Stedenverdelger* eveneens gevormd is, als dat van andere menschen, en dat deszelfs grondtrek natuurlijke liefde bevat.

„ De herkenning wordt in het boek *Genesis* veel natuurlijker beschreven. Door eene regt broederlijke list, door de onschuldigste wraakoefening, wordt een beker in den zak eens jongen onschuldigen Broeders gelegd; de misdadige Broeders worden wanhopig, terwijl zij aan 's Vaders hartzeer denken, en het beeld van JAKOB'S droefheid, hetwelk JOZEF'S hart geheel verbrijzelt, dwingt hem tegen dank de ontdekking eerder te doen, dan hij besloten had. Wat het treffende gezegde aangaat: *Ik ben* JOZEF; men weet, dat het den Heere DE VOLTAIRE zelf tranen van bewondering afperste. Het *wurtig tot uwl*, *ik ben uw Vader*, van HOMERUS, is verre beneden het: *ik ben* JOZEF. ULYSSES vindt in TELEMACHUS een' *gehoorzamen* Zoon weder, die hem altijd was getrouw gebleven; JOZEF spreekt tot Broeders, die hem *verkocht hebben*; hij zegt hun niet: *ik ben uw Broeder*; hij zegt alleen: *ik ben* JOZEF: en daarin ligt alles voor hen opgesloten. Zij zijn ontroerd, gelijk TELEMACHUS; maar het is niet meer de luister van PHARAO'S Staatsdienaar, die hen doet sidderen; het is eene herinnering in den grond van hun geweten.

„ ULYSSES doet eene lange aanspraak aan TELEMACHUS, om hem te overtuigen, dat hij zijn Vader is; JOZEF heeft zoo vele woorden niet noodig. Hij roept hen *om te naderen*; want schoon hij zijne stemme al weenende zoo luid verheven had, dat PHARAO'S *geheele Huis* het hoorde, toen hij zich *als* JOZEF te kennen gaf, *thans* moeten zijne Broeders hem *alleen* verstaan, nu hij hun het blijk der waarheid geeft, met te zeggen: „ Ik ben JOZEF, uw Broeder, dien gij naar *Egypte* verkocht hebt." Zie daar den hoogsten trap van kieschheid, van edelmoedigheid, zonder de minste gemaaktheid!

„ Vergeten wij ook niet, met hoe veel goedheid JOZEF zij-

Zijne Broederen vertroost; hoe hij zelf hun verontschuldigingen aan de hand geeft, door te zeggen, dat zij, wel verre van zijn ongeluk bevorderd te hebben, integendeel de oorzaken zijner grootheid zijn. De Heilige Schrift mangelt nooit, de Voorzienigheid in het verschiet harer Tafereelen te plaatsen. Dit groote Raadsbesluit der Godheid, hetwelk alle menschelijke belangen bestuurt, zelfs dan, wanneer zij het meest aan menschelijke driften en aan toeval onderhevig schijnen, wekt in 's menschen geest de hoogste bewondering. Men ziet, bij een welgesteld hart, gaarne die hand boven de wolken, welke onophoudelijk op het menschdom werkt; men moet immers gaarne gelooven, dat men in het Plan der eeuwige wijsheid ook een gedeelte beslaat, en dat het oogenblik van ons leven een doel voor de eeuwigheid heeft!

„ Alles is groot met God, alles is klein zonder Hem; dit strekt zich ook uit tot de gevoelens. Onderstel, dat alles in de Geschiedenis van JOZEF gebeurt, zoo als MOZES ons verhaalt; stel, dat de Zoon van JAKOB even goed, even gevoelig is als hij zich hier vertoont, maar dat hij een *Wijsgeer* zij, en dus, in plaats van te zeggen: *Ik ben hier door den wil des Heeren*, zich dus uitlate: *Het geluk heeft mij gediend*, — aanstonds krimpen de voorwerpen ineen, de geheele werkkring wordt naauwer; — het teedere verdwijnt, de tranen droogen op.

„ Eindelijk omhelst JOZEF zijne Broeders, gelijk TELEMACHUS; maar hij begint met BENJAMIN. Een hedendaagsch Schrijver zou hem zeker *bij voorkeur den misdadigsten* Broeder om den hals hebben doen vallen, opdat zijn Held eene ware Treurspelrol zou vervullen. De Bijbel kende het menschelijke hart beter; hij schatte dat overdrevene gevoel op den regten prijs, waardoor iemand altijd *met gemaaktheid* naar groote zaken streeft, of schoone gezegden wil voortbrengen. Voor 't overige komt ons ook de vergelijking der snikken van Vader en Zoon bij de jammerkreeten van een Arend of Gier, wien zijne jongen ontroofd zijn, bij HOMERUS minder gepast voor. *En hij weende aan* BENJAMIN'S *zijns Broeders hals, en* BENJAMIN *weende aan zijnen hals*. Zie daar den eenigen stijl, die hier te pas komt; grootere verheffing dient slechts om te verzwakken." —

„ Schoonheden van velerlei aard hebben aan HOMERUS van Eeuw tot Eeuw de eerste plaats onder de grootste *Geniën* verzekerd. Het is geene schande voor zijne nagedach-

dachtenis, dat hij in dergelijke tafereelen alléén overtroffen is door mannen, onder 's Hemels invloed schrijvende. Maar overtroffen is hij zonder tegenspraak, en wel op eene wijze, die zijne driftigste voorstanders zelfs ontwapenen moet."

Terwijl wij het tweede Deel met het grootste verlangen te gemoet zien, willen wij nog het slot van dit eerste onze Lezers aanbieden.

„ Hierdoor hopen wij (ten minste zoo verre onze kunde strekt) den Lezer eenige der ontelbare schoonheden uit onze Heilige Boeken te hebben leeren kennen. Hoe gelukkig zou het zijn, zoo wij hadden mogen slagen in hun dien grooten en verhevenen grondslag der Kerke van JEZUS CHRISTUS te doen bewonderen!

„ Zoo de Heilige Schrift, zegt GREGORIUS DE GROOTE, verborgenheden heeft, die den allerverlichtsten kunnen bezig houden, zij behelst ook eenvoudige waarheden, geschikt voor den nederigsten, den minst geleerden. Van buiten heeft zij melk voor kinderen, doch in hare binnenste schuilhoeken bevat zij ook voedsel voor de bewondering der verhevenste geesten. Zij gelijkt naar eene Rivier, wier wateren op sommige plaatsen zoo laag zijn, dat een Lam daardoor zou kunnen waden; op anderen zoo diep, dat een Elefant daarin zou kunnen zwemmen."

Bijdragen tot Theoretische en Practische Geneeskunde, uitgegeven door het Genootschap, onder de zinspreuk: ARTI SALUTIFERAE, *te Amsterdam. Iste en IIde Stuk. Te Amsterdam,* bij L. van Es. *In gr.* 8vo. 136 *en* 176 *Bladz.*

Alle welmeenende pogingen, om, zoo veel omstandigheden en vermogens toelaten, mede te werken tot uitbreiding van wetenschap of kunst, verdienen aanmoediging; vooral ook dan, wanneer men de gegrondste hoop heeft, dat dezelve, behoorlijk ondersteund en aangevuurd, tot wezenlijk sieraad en luister dier wetenschap of kunst strekken zullen. Is deze aanmerking algemeen toepasselijk, zoo geldt zij vooral de Theoretische en Practische Geneeskunde, omtrent welke in Holland, helaas! sints lang, meer dan elders, eene onverschilligheid huisvestte, welke op geringschatting van Vaderlandsche voort-

breng-

brengfelen uitliep, en het middel werd, waardoor derzelver uitgave of instandhouding weldra gestaakt moest worden; terwijl alles alleen op het, door ons meermalen met lof vermeld, *Geneeskundig Magazijn* teruggebragt is, en tallooze buitenlandsche geschriften onzen bodem als overstroomen, in onzen boezem gretig opgenomen worden, en die der onzen jammerlijk miskend blijven.

Gelukkig, echter, dat het naauwelijks glimmende vonkje tot eene meer heldere vlam is aangeblazen, daar ons uit de voor ons liggende *Bijdragen* het oogmerk kenbaar wordt van een Genootschap, welks pogingen, om in ons Land de uitbreiding der Geneeskundige wetenschap te bevorderen, wij, door eene spoedige aankondiging, toonen willen te begunstigen en aan te moedigen. Wij gaan derhalve, zonder eenige verdere uitweiding, tot de zaak zelve over.

Het eerste stuk, dat ons hier voorkomt, is eene gedeeltelijke vertaling van het werk van wijlen den verdienstelijken en bekwamen DOEMLING, ten onderwerp hebbende het onderzoek der vrage: kunnen gebrekkige gesteldheden der vochten ziekten, en de vochten ziek genoemd worden? Belangrijke vraag voorzeker, welker beslissing zoo moeijelijk, en waarover zoo veel getwist is. De gevoelens van onderscheidene bevoegde beslissers deswege te vernemen, moet den rationalen Arts, die zijne kunst niet als ambacht uitoefent, (offchoon er, helaas! vele zoodanigen voorkomen) hoogstbelangrijk zijn. DOEMLING verdient daarom vooral geraadpleegd te worden, eer men de ontkenning der vraag, die door hem bevestigend beantwoord wordt, toestaat; meenende hij te regt, dat de vochten zich in een bewerktuigd ligchaam niet geheel *passief* verhouden; dat zij eigene werkingen onderling even goed voortbrengen, als zij werkingen in de vaste deelen veroorzaken; dat zij alzoo een deel van den Organismus uitmaken, en aan dezelve iedere aanspraak toekomt, welke men op eenig deel des bewerktuigden ligchaams als zoodanig kan toekennen, enz. Na dit breedvoerig onderzocht te hebben, komt hij tot de ziektekunde der vochten, uitmakende het tweede gedeelte zijns onderzoeks, en te vinden in het tweede Stuk des Genootschaps; zijnde de slotsom daarvan, dat er ziekten zijn kunnen, welke oorspronkelijk derzelver grondslag uit verkeerde werkingen der vochten ontleenen, of, met andere woorden, dat er ziekten zijn, welke noch uit vermeerderde of verminderde

werk-

werkzaamheid der vaste deelen, noch uit vermeerderde of verminderde opwekking, zijn af te leiden. — Wij twijfelen geen oogenblik, of dit allerbelangrijkst onderzoek zal vele voorstanders vinden, en de Redacteurs dezer *Bijdragen* verdienen lof voor de vertaling van een werk, dat voorzeker min bekend is, en zonder deze mededeeling welligt bij velen in vergetelheid zou gebleven zijn.

De *Scheikundige ontleding van het Bevergeil* volgt op het gemeld onderzoek; zij is eene vertaling van de reeds met roem overladene Akademische Verhandeling van den, in den bloei zijner jaren, aan ouders, magen en wetenschappen ontrukten Geneesheer BONN. Iets te harer aanprijzinge te zeggen, zoude overtollig zijn; de vertaling is ons zuiver voorgekomen, en wij gelooven, dat men, na de verdere mededeeling der Scheikundige ontleding, met die der Natuurlijke Geschiedenis en der Ontleedkunde van den Bever, den beminnaren daarvan wezenlijken dienst zou doen.

De *Zenuwkoortsen* beschouwd, zoo als zij in Berlijn in den winter van 1807 heerschten, met aanmerkingen over *de prikkelende, versterkende en verzwakkende geneeswijze*, naar 't Hoogduitsch van den Hoogl. HECKER, wordt in het eerste Stuk begonnen en in het tweede geëindigd. Deze Verhandeling heeft Dr. VAN DER BREGGEN (zoo wij wel onderrigt zijn, een der Redacteurs dezer *Bijdragen*) tot Vertaler. Wij moeten aan dezelve den lof geven, die eene gelijke behandeling over de Zenuwkoortsen door HUFELAND toekwam. De voor ons liggende beschouwing verdient, om de belangrijkheid des onderwerps, deszelfs veelzijdige bewerking, bondig betoog, en de onpartijdige gebruikmaking van het ware en goede onzer voorvaders en latere geneeskundige Schrijvers, de billijkste en vereenendste lofspraak. Ook hier vindt Rec. alles met de doorslaande blijken van echte practische kennis doormengd, en het is vooral de lezing en toepassing dier regelen, waarop de juiste en weldadige aanwending der prikkelend-versterkende geneeswijze bij de Zenuwkoorts berust, welke Rec. niet genoeg kan aanbevelen. Zij bevatten, in zijn oog, alles, wat immer daaromtrent gezegd is of gezegd kan worden; en al ware er uit HECKER's pen nimmer iets meer gevloeid, dan zou hij reeds daardoor aanspraak hebben op onze achting, dankbaarheid en lof.

De waarneming van *Hydrops Ovarii*, door F. H. HARTOG, Med. Dr. te *Amsterdam*, is allezins der lezing waardig, en

en munt uit door naauwkeurigheid, zoo wel in de beschrijving der ziekte zelve, als van de opening van het lijk, na den dood der lijderesse. De *Epicrisis*, in het tweede Stuk, bl. 124, voorkomende, dient vooral, ter beoordeeling van des waarnemers gevoelen aangaande den gegeven naam van *hydrops ovarii*, en zijne wijze van behandeling, gelezen te worden; en waarlijk, wij houden onzen bekwamen Schrijver zeer berekend voor zijne taak, en durven hem gerust aansporen, om, in den loop zijner geneeskundige praktijk, zulke naauwkeurige waarnemers als BOERHAVE, VAN SWIETEN, MORGAGNI, HALLER en anderen, wier onsterfelijke geschriften hij vlijtig schijnt te beoefenen, zich steeds voor oogen te stellen en te volgen.

Met genoegen las Rec. wijders de waarnemingen van den Hoogl. KOPP, te *Hanau*, over de aanwending van de *Loodsuiker in de Longtering*, in het eerste Stuk dezer *Bijdragen*, bl. 110, en in het tweede, bl. 79, te vinden. Zij waren voorzeker eene vertaling waardig. Ongetwijfeld verdient dit geneesmiddel de oplettendste zorg en voorzigtigheid. In de handen van een' oplettenden, naauwkeurig toezienden Arts is hetzelve voorzeker een allerheilzaamst geneesmiddel, vooral in de *phthisis ulcerosa*, waarin Rec. het grootste nut van hetzelve ondervonden heeft. Hij hoopt, dat de Hoogl. KOPP zijne waarnemingen voortzetten, en dezelve, even onpartijdig wegens derzelver gunstigen of ongunstigen uitslag, mededeelen zal.

Nu volgt eene vertaling van de waarnemingen over de Longontsteking, naar 't Latijn van den Hoogl. J. FRANK; een man, die in de Geschiedenis der Geneeskunde met roem bekend is, en wiens *Acta Instituti Clinici Ticinensis* tegen die van *Vilnensis* voorzeker nog al eenig contrast opleveren. Rec. gelooft ook, dat de Redacteurs, met oogmerk om dit te doen opmerken, de vertaling dezer waarnemingen gekozen hebben; en waarlijk, uit dit oogpunt beschouwd, doen zij ons den Geneesheer FRANK als een teruggekeerd en meer bezadigd man kennen, dien wij, na deze mededeeling zijner onderscheiding en geneeswijze der Longontsteking, daarin tot onzen voorganger en wegwijzer mogen erkennen en volgen.

Twee waarnemingen van door de operatie herstelde toegroeiingen van den Pisweg bij eerstgeboren kinderen, door den Heel-, Oog- en Breukmeester BUCHNER medegedeeld,

gelijk ook de overzetting van een klein ftukje van HUFELAND, over de waarfchijnlijke oorzaak van de moeijelijke tandkrijging, en het daarmede verbonden grooter gevaar bij menfchen dan bij dieren, maken het flot van dit eerfte Stuk uit, en zullen beiden met genoegen gelezen worden.

In het tweede Stuk komen, behalve de reeds opgegevene vervolgen, nog voor eene vertaling der Verhandelinge van den beroemden HECKER over de Keelontftekingen, bijzonderlijk over de vliezige of flijmproppige, en den Stikhoest van MILLAR, door Dr. HOUTMAN te *Weesp* medegedeeld; eene Verhandeling, waarin wij op nieuw den man vol praktikale kundigheden zien fpreken, en wiens beantwoording van de aan zichzelven voorgeftelde vragen, waarmede dit gedeelte eindigt, een ieder gretig zal te gemoet zien in het volgend Stuk. De Vertaler verdient onzen dank, daar Rec., bij eene naauwkeurige vergelijking met het oorfpronkelijke, hem berekend vindt voor zijne taak.

Twee oorfpronkelijke ftukken maken wijders den inhoud uit, beftaande in eene waarneming van Dr. DONSELAAR, over de gevolgen van een doorgezwolgen bedwelmend vergif, door de *Radix Ipecacuanha* herfteld. Het Opium was hier dat vergif. Zeven ftukjes had een roekeloos jongeling, die zich daardoor van het leven zocht te berooven, zoo gekaauwd als ongekaauwd, doorgeflikt. Ontzettend, ja fchier ongeloofbaar was de hoeveelheid van hetzelve, bedragende de zwaarte van eene *halve once* en *twee fcrupels*. Welligt was dit Opium niet van de beste foort; daarvan vindt Rec. geene melding. Hoe het zij, van het grootfte belang is het, te vernemen, dat zulk een aanmerkelijk vergif in zijne vernielende werking beteugeld is geworden, en wel door de *Ipecacuanha!* Opmerkelijk is voorzeker de gedachte des Geneesheers, die op het denkbeeld kwam, om door het toedienen van dezen wortel het Opium te doen ontmoeten, door beider vereeniging eene derde het zweet voortbrengende werking te doen ontftaan, en het Opium als 't ware te dwingen om mede te werken ter genezing. In de maag zou dus een *pulvis doveri* daargefteld worden. Hoe wanluidend ook zoo iets in den eerften opflage moge klinken, zag echter de Heer DONSELAAR zich in zijn doel niet te leur gefteld. Een ruim, overvloedig zweet in de drie eerfte dagen, in den vierden neiging tot afgang en braking, waarop *cholera* volgde, waren de gevolgen; waarop, twee dagen daarna, eene gelukkige her-

herstelling plaats had. Waarlijk, indien ergens, het was hier vooral, dat de Kunst eene volkomene zegepraal behaalde.

Het tweede oorspronkelijke stuk bevat de proeve eener beknopte letterkundige geschiedenis van het Stelsel van BROWN, door den verdienstelijken Dr. DE LEMON vervaardigd. Daar wij hier slechts het begin aantreffen, willen wij, het vervolg afwachtende, onze beoordeeling opschorten.

Iets over de Scharlakenkoorts, medegedeeld door Dr. VAN DER BREGGEN, maakt het slot dezes tweeden Stuks uit; en voorzeker dit *iets* verdient, al ware 't alleen om de *singulariteit*, de aandacht der Geneeskundigen. In hetzelve wordt niets minder bedoeld, dan de tot hiertoe algemeen aangenomene gevoelens over de Scharlakenkoorts en hare geneeswijze den bodem in te slaan. Men behoeft niets meer te doen, dan den aan Scharlakenkoorts ziek liggenden eene zoo frisch of koud mogelijke lucht te doen inademen, daar het warm houden en voor togt bewaren gruwzaam en moorddadig wordt geacht. Ons bestek gedoogt niet, breedvoeriger uit te weiden; alleenlijk betuigen wij onzen dank aan den Mededeeler, wiens uittreksel toereikende is, om ons eenigermate met den inhoud van het Werk des Hoogl. REICH bekend te maken, en wiens aanmerkingen wij tevens als de onze aannemen. — En zoo zijn wij aan het einde van onze opgave dezer *Bijdragen* gekomen. Van eenige aanmerkingen op taal, spelling en stijl willen wij ons onthouden; ons verblijdende, dat wij deze onderneming van het Genootschap *Arti Salutiferae* met ruimte mogen aanmoedigen.

Geschiedenis van het Verval en den Ondergang des Romeinschen Rijks, door EDWARD GIBBON. *Uit het Engelsch vertaald, door* N. MESSCHAERT. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1810. *In gr. 8vo.* 573 *Bl.*

„Ik heb GIBBON's *Geschiedenis* met veel oplettendheid en groot genoegen gelezen. Het is indedaad een Werk van zeer groote verdienste. Hij bezit die naarstigheid in het onderzoeken, zonder welke niemand den naam van Historieschrijver verdient. Zijn verhaal is duidelijk en belangwekkend; zijn stijl is bevallig en krachtig, hoewel

in

in sommige plaatsen, mijns bedunkens, een weinig te veel bearbeid, in andere te fraai. Maar deze gebreken worden door zijne doorgaans vloeijende taal, en eene bijzonder gelukkige keuze in zijne uitdrukkingen, overvloedig vergoed. Ik heb hem in vele zijner aanhalingen nagespoord, (want de ondervinding heeft mij geleerd, de naauwkeurigheid mijner medeschrijveren te wantrouwen) en heb bevonden, dat hij geene plaats aanhaalt, dan welke hij met eigene oogen gezien heeft."

Dit is de algemeene Recensie van een Man, hoogst bevoegd om een Geschiedkundig Werk te beoordeelen, — van den alom als groot in dit vak bekenden W. ROBERTSON. Wil men eene meer bijzondere en hooger klinkende van denzelfden Man? Hij schreef aan GIBBON zelven: „ Ik wist genoeg van uwe bekwaamheden en uwe vlijt, om veel te verwachten; maar gij hebt mijne verwachtingen verre overtroffen. Ik kan mij geen Historisch Werk herinneren, waaruit ik ooit zoo veel geleerd heb; en als ik overweeg, op welk een onvruchtbaar veld gij uwe bouwstoffen zoeken en verzamelen moest, sta ik waarlijk verbaasd over de zamenhangende en belangrijke geschiedenis, welke gij vervaardigd hebt. Ik keur den stijl in deze Deelen beter, dan dien in het eerste: er heerschen dezelfde schoonheid, rijkdom en klaarheid van taal in, en minder van dat kunstige (of fraaije), waartoe uwe bewondering van TACITUS u somwijlen verleid had."

HUME, als Geschiedschrijver zeer vermaard, die de uitgave van het eerste Deel alleen beleefde, verklaarde, „ dat, het zij hij de deftigheid van den stijl, de moeijelijkheid der stoffe, of de uitgebreide geleerdheid in dit Werk beschouwde, hetzelve hem, in alle die betrekkingen, even voortreffelijk toescheen, en dat, indien hij te voren het genoegen niet gehad had van den Schrijver persoonlijk te kennen, zulk een Werk van eenen *Engelschman* in zijne eeuw hem zou verbaasd hebben."

Veroordeelde GIBBON, in een berigt van zijn Leven en Schriften, de begeerte, om naast ROBERTSON en HUME geplaatst te worden, als al te vermetel, de stem der geleerde wereld heeft daaromtrent eene andere uitspraak gedaan, en niet geaarzeld hen met elkander het edele *Driemanschap der groote Britsche Historieschrijveren* te noemen.

Vreemd, indedaad, dat een Werk, welks eerste Deel GIBBON reeds in Louwmaand 1776 voltooide, na jaren lang

ling met het voornemen daartoe zwanger gegaan, en zich door het lezen en herlezen eener menigte van oude Schrijveren voorbereid te hebben, tot nog toe geen *Nederduitschen* Vertaler aantrof, daar de vertaalpen bij onze Landgenooten veelal zoo vaardig gereed staat. Wij herinneren ons wel gegevene wenken, zoo geene volslagene aankondigingen, van eene voorgenomene *Nederduitsche* overzetting; dan de uitvoering van dezelve bleef, tot dus verre, achterwege. Sints lange was dus de overzetting van dit meesterstuk, voor zulke liefhebbers van wetenschap en letteren onder onze Vaderlanders, die hetzelve in de oorspronkelijke taal niet konden lezen, eene behoefte.

De hoofdreden daarvan meenen wij te moeten zoeken en vinden in de twee Hoofdstukken van GIBBON's Werk, waarin hij het belangrijk verschijnsel van de voorspoedige uitbreiding des *Christendoms* aan natuurlijke oorzaken toeschrijft, welke den bijzonderen invloed der Goddelijke Voorzienigheid op deze gebeurtenis, naar het oordeel der meeste *Christenen*, zouden overtollig maken en alzoo buitensluiten. Dan zulks had geene reden van het niet vertalen behooren op te leveren; te minder, daar het juist deze gedeelten zijn, waarbij onze Landgenooten GIBBON's Werk het meest *bij naam* kennen, en het niet aan wederleggingen van die gedeelten ontbroken heeft. Wij herinneren, bij voorbeeld, alleen de *Brieven tot verdediging van de voortplanting des Christelijken Godsdiensts*, door R. WATSON (*), gerigt aan GIBBON zelven: een Werkje, door den Eerw. A. MACLAINE, met alle regt, *meesterlijk* genoemd; terwijl hij 's Schrijvers onzijdigheid prijst, daar hij zich wacht van in uitersten te loopen, en den veiligen middelweg bewandelt. (A. MACLAINE, *Letters to* SOAME JENYNS.) WATSON rekent echter GIBBON niet onder het aantal der Ongeloovigen; en GIBBON, tegen wien dit schrijven was ingerigt, verklaart: „ Dr. WATSON's wijze „ van denken draagt den stempel van vrijheid en wijsbegeerte; hij drukt zijne gedachten geestig uit, en zij zijn altoos „ gematigd door beschaafdheid. Ik zou mij gelukkig achten,

(*) De Nederd. vertaling dier Brieven zag, ten jare 1779, te *Amsterdam*, bij den Drukker dezes, IJNTEMA, het licht, met eenige Aanteekeningen des Vertalers. Wij durven het vrijelijk aanprijzen, als, in dit vak, een meesterstuk. Er zijn nog Exemplaren van voorhanden.

„ ten, hem mijn Vriend te mogen noemen, en ik schaam
„ het mij niet, hem onder mijne Tegenschrijvers te tel-
„ len." (*A Vindication of some passages in the fifteenth and sixteenth Chapters of the History of the Roman Empire, by the Author.*)

Ten opzigte van die twee Hoofdstukken vermeldt de Voorrede des *Nederduitschen* Vertalers, „ dat ze de laatste zullen zijn in het tweede Deel dezer uitgave: en dewijl mijn gevoelen over dit onderwerp hemelsbreed van dat des Schrijvers verschilt, meen ik der waarheid verschuldigd te zijn, zijne schoonschijnende redeneringen niet zonder mijne aanmerkingen in de wereld te zenden. Doch naardien de wederlegging in het Werk zelf eene al te ruime plaats zou innemen, ben ik van oogmerk, dezelve in een afzonderlijk aanhangsel bij het tweede Deel te voegen."

Eene *Fransche* overzetting van LE CLERC DE SEPTCHÊNES ziet het licht: dan de Eerw. MESSCHAERT getuigt, dat die vertaling hem weinig geholpen heeft, zoo omdat die Heer den stijl en den bouw der volzinnen geheel veranderd en omgewerkt heeft, als omdat hij goedgevonden heeft, de meeste moeijelijke woorden of plaatsen, welke hij bij hem wilde nazien, geheel over te slaan. Meer diensts had hij genoten van de veel voortreffelijker *Hoogduitsche* van den *Leipziger* Hoogleeraar WENCK. Nogtans verklaart hij, alleen uit het *Engelsch* vertaald, en de andere vertalingen niet gelezen te hebben, dan nadat de zijne gereed was.

De geleerde WENCK heeft zijne vertaling van vele aanmerkingen doen vergezeld gaan, welker meesten MESSCHAERT overgenomen, hier en daar, doch zeldzaam, er iets in veranderd of bijgevoegd heeft. Dit zet dezer vertalinge geen gering voordeel bij. Het blijkt, op vele plaatsen dier aanmerkingen, dat GIBBON, niet alleen in de meergemelde Hoofdstukken, bedenkingen aanvoert, die voor de *Christenen* niet gunstig zijn. Dezelve worden niet onopgemerkt doorgelaten; terwijl, wegens vele andere bijzonderheden, de *Leipziger* Hoogleeraar van GIBBON verschilt, en op eene zeer bescheidene wijze zijne meening te verstaan geeft.

De opgave der Hoofdstukken dezes voor ons liggenden Deels zal, met eene en andere overneming, het Werk best doen kennen. Het I H. handelt over de uitgestrektheid en krijgsmagt van het Rijk in de Eeuw der AN-

TO-

TONINUSSEN. — Het II H. loopt over de vereeniging en den inwendigen bloei des *Romeinschen* Rijks in de Eeuw der ANTONINUSSEN. Daar hier de Godsdienst in aanmerking komt, vindt de *Hoogduitsche* Aanteekenaar veel gelegenheids, om een en ander, door GIBBON gesteld, te wederleggen. — Het III H. beschrijft de Staatsregeling des *Romeinschen* Rijks in de Eeuw der ANTONINUSSEN. „ Om het stelsel van het Keizerlijk Staatsbestuur, zoo als hetzelve door AUGUSTUS ingerigt, en door die Vorsten gehandhaafd werd, welke hun eigen en des volks belang wel verstonden, in weinige woorden zamen te vatten, zou men 't zelve mogen noemen eene onbepaalde Alleenheerschappij, onder de gedaante van een Gemeenebest vermomd. De meesters der *Romeinsche* wereld omringden hunnen troon met donkerheid, hielden hunne onwederstaanbare magt verborgen, en gaven zichzelven den nederigen naam van verantwoordelijke dienaars van den Senaat, wiens allerhoogste raadsbesluiten zij zelve eerst voorschreven en daarna ter uitvoer bragten." — Wij voegen er het karakterbeeld van AUGUSTUS bij. „ Het teedere ontzag van AUGUSTUS voor eene vrije staatsgesteldheid, welke hij zelf had vernietigd, kan alleen door eene opmerkzame beschouwing van het karakter diens geslepen Dwingelands worden verklaard. Een koud hoofd, een ongevoelig hart, en een lafhartig gemoed deden hem, reeds in zijn negentiende jaar, het mom van huichelarij aannemen, hetwelk hij daarna nimmer heeft afgelegd. Met dezelfde hand, en waarschijnlijk met dezelfde gevoelloosheid, onderteekende hij de vogelvrijverklaring van CICERO en de vergiffenis van CINNA. Zijne deugden, en zelfs zijne ondeugden, waren het werk van kunst, en naar dat zijn belang het hem verscheidenlijk voorschreef, was hij eerst de vijand, daarna de vader der *Romeinsche* wereld. Toen hij het kunstige stelsel der Keizerlijke Regering opmaakte, werd zijne gematigdheid hem ingegeven door zijne vrees. Hij wenschte het volk door een schaduwbeeld van burgerlijke vrijheid, en de krijgsmagt door den schijn van een' burgerlijken Regeringsvorm, te misleiden." — Dergelijke treffende karakterschetsen ontmoeten wij in dit Hoofdstuk van diens opvolgers.

Het IV H. beschrijft de wreedheid, de dwaasheden en den moord van COMMODUS; voorts de verkiezing van PERTINAX, diens ondernemingen om den Staat te hervor-

 men,

men, en zijn ombrengen door de Hofwachten. Met welk een gloed van onderscheidene verwen worden de ondeugden en deugden afgemaald! Men kan het niet dan met de hoogste deelneming lezen.

Die zelfde deelneming zal ons bijblijven, ja in zeker opzigt vergrooten, bij het lezen des V H., ons ontvouwende de openbare verkooping van het Keizerrijk aan DIDIUS JULIANUS, en voorts een verhaal gevende, hoe CLODIUS ALBINUS in *Brittannie*, PESCENNIUS NIGER in *Syrie*, en SEPTIMIUS SEVERUS in *Pannonie* zich tegen de Moordenaars van PERTINAX verklaren. De gezwaaide fakkel der Burger-oorlogen zien wij woeden, en SEPTIMIUS SEVERUS over zijne drie mededingers zegepralen; terwijl de krijgstucht verslapt. Welke lessen van Staat- en Regeer-kunde vinden wij hier verspreid! Nieuwe grondregels van Regering komen hier ter bane. „ De tijdgenooten van SEVERUS," merkt GIBBON ten slot op, „ vergaven, onder het genot van de rust en den roem zijner regering, de wreedheden, waarmede dezelve begonnen was. De nakomelingschap, die van de verderfelijke gevolgen zijner grondregelen en zijns voorbeelds de ondervinding had, beschouwde hem met regt als den voornaamsten bewerker van het verval des *Romeinschen* Rijks."

Men den aanvange des VI H. wordt ten opzigte van SEVERUS aangemerkt: „ De weg tot grootheid, hoe gevaarlijk en steil, moge eenen werkzamen geest, door de bewustheid en het gebruik van deszelfs eigene vermogens, genoegelijk bezig houden; het bezit eens troons heeft echter aan een eerzuchtig hart nog nimmer eene duurzame voldoening geschonken. Deze droevige waarheid werd door SEVERUS gevoeld en erkend. Geluk en verdienste hadden hem, uit eenen nederigen stand, tot de eerste plaats onder de menschen verheven. *Hij was alles geweest*, gelijk hij zelf zeide, *en alles was van geringe waardij*. Door de zorgen, verbonden, niet aan het verkrijgen, maar aan het behouden eener kroon, gestadig ontrust, door ouderdom en zwakheden nedergedrukt, ongevoelig voor roem, en van het regeren verzadigd, had hij geene uitzigten in het leven meer voor zich. De begeerte, om de grootheid van zijn geslacht duurzaam te maken, was de eenige wensch, dien zijne eerzucht en zijne vaderlijke teederheid hadden overgehouden." — Kort, maar keurlijk, wordt zijne Echtgenoote, JULIA DOMNA, geschetst. — Voorts vinden wij hier vermeld

de

de Dwingelandij van CARACALLA; de aangematigde regering van MACRINUS; de dwaasheden van ELAGABALUS; waarbij de deugden van ALEXANDER SEVERUS krachtig afsteken.

Ondanks de sierlijkheid der voordragt, heeft het lezen van vele gruwelen ons vermoeid. Verpoozing mogten wij vinden bij ALEXANDER SEVERUS. Wij willen onze Lezers deelgenooten maken van het eenvoudig dagverhaal der gewone bezigheden diens Mans, 't welk eene bevallige schilderij van een volmaakt Keizer vertoont. „Het konde," schrijft GIBBON, „met de noodige verandering voor het onderscheid der zeden, zeer wel tot een patroon dienen voor onze hedendaagsche Vorsten. ALEXANDER stond vroeg op: de eerste oogenblikken van den dag waren aan afzonderlijke Godsdienstoefeningen toegewijd, en zijne huiskapel was vervuld met de beeldtenissen dier edelen, welke, door de verbetering of volmaking van het menschelijk leven, zich den dankbaren eerbied der nakomelingschap hadden waardig gemaakt (*). Maar dewijl hij het dienen van de menschen voor den aangenaamsten dienst der Goden hield, werd het grootste gedeelte zijner morgenuren in zijnen raad doorgebragt, waar hij de openbare aangelegenheden onderzocht, en bijzondere geschillen besliste, met een geduld en beleid boven zijne jaren. Voor het drooge dezer werkzaamheden vond hij vergoeding in de bekoringen der wetenschappen, en er werd steeds een gedeelte van den tijd afgezonderd tot zijne geliefde oefeningen, de dichtkunst, de geschiedenis en de wijsbegeerte. De werken van VIRGILIUS en HORATIUS, de *Gemeenebesten* van PLATO en van CICERO vormden zijnen smaak, breidden zijnen geest uit, en boezemden hem de verhevenste denkbeelden in van den mensch en van het staatsbestuur. Op de oefeningen van den geest volgden die van het ligchaam; en ALEXANDER, die eene voordeelige gestalte met werkzaamheid en sterkte vereenigde, overtrof de meeste zijner tijdgenooten in Gymnastische kunsten.

(*) Wij kunnen niet afzi'n onze Lezers hier te herinneren aan MOSHEIM's *Naspeuring, of* ALEXANDER SEVERUS *den Christelijken Godsdienst beleden, en Eerbewijzen aan* CHRISTUS *toegebragt hebbe*, voorhanden in de *Noodige Ophelderingen der Kerkelijke Geschiedenisse van* J. L. MOSHEIM, III D. Bl. 5—18.

ften. Door het gebruik van het bad en een eenvoudig middagmaal verfrischt, hervatte hij met nieuwen ijver de werkzaamheden van den dag, en hij werd, tot het uur des avondetens, den voornaamften maaltijd bij de *Romeinen*, door zijne geheimfchrijvers opgewacht, met welke hij de menigte brieven en verzoekfchriften, die aan den beheerfcher van het grootfte gedeelte der wereld natuurlijkerwijze moesten gezonden worden, las en beantwoordde. Hij hield eene fobere en eenvoudige tafel, en, wanneer hij de vrijheid had om zijne eigene neiging alleen te raadplegen, beftond het gezelfchap in een klein getal uitgekozene vrienden, mannen van geleerdheid en deugd, onder welke ULPIANUS altijd genoodigd werd. Hun onderhoud was gemeenzaam en onderwijzend, en werd, bij voorkomende gelegenheden, door het voorlezen van eenig aangenaam opftel verpoosd, hetwelk de plaats vervulde van de danfers, de tooneelfpelers, en zelfs van de zwaardfchermers, die zoo dikwerf bij de maaltijden der rijke en weelderige *Romeinen* genoodigd werden. — ALEXANDER's kleeding was eenvoudig en zedig, zijn voorkomen minzaam en beleefd: op zekere bepaalde uren ftond zijn paleis voor alle zijne onderdanen open; doch daar hoorde men de ftem van eenen uitroeper, die dezelfde heilzame waarfchuwing als in de *Eleufinifche* verborgenheden bekend maakte: *dat niemand binnen deze geheiligde muren trede, ten zij hij zichzelven bewust is van een zuiver en onfchuldig gemoed!*" — Eene breede opgave van den algemeenen toeftand der *Romeinfche* Geldmiddelen befluit dit Hoofdftuk, zoo vol heilzame regeringslesfen.

Het VII H., het laatfte dezes Deels, loopt over de verheffing en dwingelandij van MAXIMINUS; befchrijft den opftand in *Afrika* en *Italie*, door den Senaat geftijfd; Burger-oorlogen en oproeren; den geweldigen dood van MAXIMINUS en zijnen Zoon, van MAXIMUS en BALBINUS, van de drie GORDIANUSSEN, en befluit met de onwettige regering en eeuwfpelen van PHILIPPUS.

De veelvuldigheid van het fraaije heeft, om het Werk, uit vele oogpunten bezien, onzen Lezeren bekend te maken, onze aanhalingen vermenigvuldigd, en met moeite weerhouden wij onze pen van meer daartoe door ons beftemde plaatfen af te fchrijven. Het flot, waarin GIBBON alles opfomt, mogen wij onzen Lezeren niet onthouden. „Tien eeuwen waren er reeds verloopen, federt dat ROMULUS zich, met eenen kleinen hoop herders en ballingen,

ten, op de heuvelen nabij den *Tiber* verschanst had. Gedurende de vier eerste hadden de *Romeinen* in de arbeidzame school der armoede de deugden der krijgs- en regeerkunde verkregen; door de wakkere beoefening dezer deugden hadden zij, in den loop der drie volgende eeuwen, een volstrekt gebied over menige landen van *Europa*, *Azie* en *Afrika* bekomen; de laatste driehonderd jaren waren in schijnbaren voorspoed en inwendig verval voorbijgegaan. De natie van soldaten, overheidspersonen en wetgevers, die de vijf-en-dertig stammen van het *Romeinsche* volk uitmaakten, was in den grooten hoop des menschelijken geslachts versmolten, en vermengd met millioenen slaafsche gewestbewoneren, welke den naam der *Romeinen* verkregen hadden, zonder derzelver geest en moed aan te nemen. Een gehuurd leger, uit de onderdanen en de barbaren van de grenzen geligt, bevatte de eenige klasse van menschen, welke hunne onafhankelijkheid behielden en misbruikten. Door derzelver onbestuurde keuze werd een *Syrier*, een *Goth*, of een *Arabier* op *Rome's* troon verheven, en met het willekeurige gebied over de gewonnen heerschappijen en over het Vaderland der SCIPIO's bekleed. — De grenzen des *Romeinschen* Rijks strekten zich nog van den *Wester Oceaan* tot de *Tigris*, en van het *Atlantische* gebergte tot den *Rijn* en den *Donau* uit. In de kortzigtige oogen van het gemeen scheen PHILIPPUS een niet min vermogend monarch te zijn, dan AUGUSTUS of ADRIANUS voorheen geweest waren. De gedaante was nog dezelfde; maar de bezielende gezondheid en krachten waren gevloden. De nijverheid des volks was, door eene lange reeks van onderdrukkingen, ontzenuwd en uitgeput. De krijgstucht der legioenen, welke alleen, na het verlies van alle andere deugden, de grootheid van den Staat ondersteund had, was door de heerschzucht der Keizeren bedorven, of door derzelver zwakheid verslapt. De sterkte der grenzen, welke altijd meer in wapenen dan in vestingwerken bestaan had, was ongevoelig ondermijnd; en de schoonste wingewesten waren ter prooi gelaten aan de schraap- of de heerschzucht der Barbaren, welke het verval des *Romeinschen* Rijks spoedig gewaar werden."

Zoo vele aanhalingen, uit dit Werk bijgebragt, strekken ten voldingenden bewijze, dat de Heer MESSCHAERT ,, de vertaling niet welligt al te ligtvaardig ondernomen hebbe," gelijk hij in zijne Voorrede zich uitdrukt. Wij

 twij-

twijfelen geenszins, of de Lezers van dit Deel vinden zich uitgelokt, om, met reikhalzend verlangen, het volgende, en de voltooijing dezes belangvollen Werks, te gemoet te zien.

ALB. JAC. DUYMAER VAN TWIST, Professoris Groningani, *Oratio de iis, ad quae Codicis Napoleontei Hollandi Doctor, ad saluberrimum Regis, hunc perferentis, consilium sua docendi ratione adjuvandum, inprimis attendat.* Habita d. XII Oct. MDCCCIX, cum, ineunte anno Academiae Groninganae CXCVII, Rectoris Magnifici honorem deponeret. Groningae, apud *N. Veenkamp et Fil.* et *W. Wouters.*

Het verstrekt den Hoogl. DUYMAER VAN TWIST tot eer, dat hij, bij de nederlegging van zijn Rectoraat, juist het onderwerp zijner openbare Redevoering bepaalt tot *datgene, waarop de Leeraar van het nieuwe Burgerlijke Wetboek, ter bevordering van des Konings heilzame bedoelingen, in zijn onderwijs, vooral behoort te letten.* Immers de zaak zelve is nieuw, daardoor aan geenen geringen tegenstand des vooroordeels, en, daar in dit opzigt een volmaakt werk ligtelijk de grenzen van menschelijke wetenschap overschrijdt, altijd aan tegenspraak onderhevig. Doch ook zoo veel te belangrijker blijft de taak des Onderwijzers, hoe veel te meer hij overtuigd is, dat er altijd, zelfs met de grootste uitvoerigheid en naauwkeurigheid eens Wetboeks, een aantal gevallen in het menschelijke leven voorkomen, die, niet met name genoemd, alleenlijk hunne oplossing en uitspraak in de gezonde rede, in de billijkheid en het algemeene belang, kunnen en moeten vinden.

Noodzakelijk is alzoo, in de eerste plaats, de eenvoudige voordragt dezer Regtsleer in hare allereerste gronden, opdat zij eenparigljk begrepen worde, en tot algemeenen maatstaf diene. Voorts, moeten daarmede de schriften onzer oude, beroemde Regtsgeleerden vergeleken, en ook der laatsten gebruik en toepassing worden aangewezen. Al verder, behoort ook de toepassing des Romeinschen Regts niet achterwege te blijven, doch zoo zorgvuldig geregeld, dat niet het oude misbruik wederom plaats grijpe, en de beslissing nimmer beruste op gezag

van

van namen, maar op den aard der Regtsleer zelve. Eindelijk, daar het Hollandsche Wetboek, hoe zeer naar het Fransche gevormd, inderdaad zeer merkelijke veranderingen heeft ondergaan, voor dit Land en onzen tijd geschikt, zoo behoort ook hetzelve als Hollandsch erkend, de Regtsleer niet uit eenig ander vreemd Wetboek, maar daaruit alleen verklaard te worden, met terugwijzing op datgene, wat in dit Hollandsche Wetboek als grondregel wordt erkend en aanbevolen.

Het is deze voorzigtigheid en wijsheid, welke de Hoogl. in zijne Redevoering met nadruk beveelt, opdat eenmaal aan het heilzame oogmerk der invoeringe van ons Hollandsche Wetboek voldaan worde. En de Recensent kan niet nalaten, den Hoogleeraar openlijken dank te betuigen voor eene taal, zoo juist van pas gevoerd, daar de ondervinding van meer dan eene eeuw, ook in dit Land, geleerd heeft, hoe jammerlijk het vooroordeel zich aan het oude vastheecht, om al wat nieuw is te wederstreven, hoe zeer zelfs de waarheid en het belang van dat nieuwe bewezen ware. Heil zij der Hooge Schole van Groningen, welke zulk een treffelijk voetspoor ter navolginge baant! Moge dit voorbeeld even zoo door alle andere Hooge Scholen worden gevolgd, opdat één geest van wetgevinge des Volks hoogste belangen regele!

Ook de form dezer Redevoeringe beveelt zich allerwegen door de levendige en krachtige voorstelling, welke door hare verscheidenheid den lezer behaagt, gelijk zij des toehoorders aandacht heeft moeten boeijen. Belangrijk is de voordragt der tegenwerpingen, welke nog van vele kanten worden aangevoerd; doch even gewigtig, nu en dan vernuftig en door hare kortheid afdoende, is derzelver wederlegging. Het Latijn is over het geheel zuiver. Eene enkele Drukfout is ons voorgekomen op bladz. 31 reg. 6 van onder, alwaar *gravissima* staat voor *gratissima*. De Recensent las inderdaad het slot dezer Redevoering, behelzende het verslag wegens de lotgevallen en den toestand van Groningen's Hooge School in het afgeloopene jaar, met geen minder behagen, dan de Spreker zelf zich en zijnen Hoorderen zulks dankbaar erinnerde; te weten, des Konings goedgunstige beschikking, de getrouwheid der Bezorgeren, de herstelling van den grijzen, met roem alom bekenden Hoogl. DE RHOER, en tevens van

den

den achtenswaardigen MUNTINGHE, en eindelijk van den bloei der Akademie, blijkbaar niet slechts in het aantal, maar bovenal in de goede zeden, der studerende Jongelingen, van wier vlijt en deugd het Vaderland zich teregt alle goed belooft.

De Nagedachtenis van JOSEPH HAYDN, (*overleden te Weenen den* 31 *van Bloeimaand* 1809.) *in de Maatschappij* Felix Meritis, *den* 25 *van Sprokkelmaand* 1810, *gevierd. Te Amsterdam, bij* Immerzeel en Comp. *In gr.* 8*vo.* 80 *Bl.*

Recensent, die deze *Feestviering* slechts *gelezen* heeft, kan zich de hooge geestverrukking, die hen moet bezield hebben, welken het vergund is geweest bij de plegtigheid tegenwoordig te zijn, niet dan flaauwelijk voorstellen.

De stukken, hier voorkomende, zijn in dezelfde volgorde gerangschikt, waarin zij in de Maatschappij *Felix Meritis* zijn uitgevoerd. Zij bestaan in eene *Cantate*, eene *Lofrede*, een *Dichtstuk* en eenen *Slotzang*.

De woorden der *Cantate*, door den Heer J. KINKER opgegeven, zijn roerend, edel en verheven. Men oordeele uit den statigen aanhef van het Choor:

> Toonen van heilige smart,
> ô Bezielt, ô bezielt onze zangen!
> Doet het weeklagende hart
> Kwijnend verlangen. —
> Grijpt smachtend naar den toon, die HAYDN's geest gebiedt!
> Verheft, van de zaligste aandoeningen zwanger,
> Germanjes onvergelijklijken zanger,
> En prijst den Godlijken bard in uw lied.
> Voer ons, ô heilige toonkunst!
> In uwe trillende wolk van geluiden,
> Van toonen, die beurtlings elkander vervangen,
> Naar 't oord, waar HAYDN's lied
> In zuiverder' luchtstroom klinkt!

De muzijk is door den Heer A. FODOR vervaardigd, welken KINKER zijnen dank betuigt voor de voortreffelij-

lijke wijze, waarop hij de woorden der *Cantate* bearbeid heeft.

De *Lofrede*, welke dit zangſtuk vervangt, waarin HAYDN's ſcheppend vernuft, dichterlijk kunstvermogen en blinkende verdienſten geſchetst worden, is den Heere KINKER waardig, dat is *voortreffelijk ſchoon*. Zij doet ons den onſterfelijken Toonkunſtenaar in deszelfs eigene, hem onderſcheidende, waarde kennen, als oorſpronkelijk denker in de taal der aandoeningen, die aan zijne kunst eene geheel nieuwe gedaante ſchonk, en haar, meer dan iemand vóór hem, beſchouwde als eene taal, welke zich voor het gevoel, en, door middel van de nabootſing der hartstogten en aandoeningen van het menſchelijk gemoed, ook voor het verſtand verſtaanbaar uitdrukt. Vóór hem had men deze waarheid gegist en er werktuigelijk naar gearbeid; maar niemand had zoo regelmatig en aaneengeſchakeld gedacht. Hij dacht het onderwerp van zijne hartstogtelijke ſchilderingen door, gelijk een dichter het plan zijner vinding overziet. — — — Door en na HAYDN werd de toonkunst eene taal, geſchikt, om, geheel alleen en op zichzelve, dichtkundige voortbrengſels op te leveren; door en na hem werd zij de verhevene dichtkunst van die eindelooze onuitſprekelijke gewaarwordingen, welke, aan onze inwendige zelfbewustheid verknocht, te zamen dat fijn bewerkte ſnarenweefſel der ziel uitmaken, waarin ieder drift, ieder neiging, ieder aandoening haren toon, hare leiding, hare overgangen heeft.

De Heer KINKER wijst de vele en groote verdienſten van HAYDN in onderſcheidene bijzonderheden aan, zijne Hoorders meermalen herinnerende de meesterſtukken van den vereeuwigden kunſtenaar, en eenigen van dezelve beſchrijvende, niet met de taal van den koelen kunstkenner, maar met warm, hartelijk gevoel en eene gloeijende verbeelding. Ja! KINKER gevoelt de kunst, zoo als HAYDN, en na hem MOZART, haar beoefende, in alle hare verhevenheid. Hij overtuigt ons van de waarheid zijner opmerkingen en uitſpraken. Als HAYDN het ware kunstgevoel in beweging brengt, dan wordt men overtuigd van de armoede der woordenrijkſte taal, wanneer zij zonder behulp der toonkunst tot het inwendig gevoel ſpreekt; dan gevoelen wij, hoe groot het verlies zij, hetwelk de dichtkunst heeft moeten ondergaan, toen zij van hare zuster, de toonkunst, geſcheiden werd; maar te gelijk gevoelen wij

wij ook, dat er *Genies* als HAYDN noodig zijn, om beider vereeniging weder tot ſtand te brengen.

Om onze Lezers de ſchoone voordragt en edelen *ſtijl* van den Redenaar, die de kunst, om de aandacht zijner Hoorders voortdurend te boeijen en hen in zijne verrukkingen mede te voeren, bij uitnemendheid verſtaat, eenigermate te doen kennen, ſchrijven wij hier af de beſchrijving van HAYDN's *Chaos*.

„ Zouden niet de meesten dit denkbeeld uitgedrukt hebben, door een verward geraas van in elkander loopende *fugen?* Zou een geſtadig gekletter van pauken en trompetten ons gevoel niet bedwelmd, ons gehoor niet verdoofd hebben? Geheel anders beſchouwde HAYDN dit verheven onderwerp. — Statig en ontzag-inboezemend begint hij zijn tafereel. — Een loome, trage klomp ſchijnt zich te ontwikkelen; met moeite en ſlepende ſcheiden zich de *accoorden* van elkander. Angstvallig wordt iedere levendige beweging afgebroken. De natuur, in eenen zwaren arbeid, ontzwachtelt zich, met langzame maar krachtige pogingen. De tegen elkander woelende, vreemd aangebragte *disſonanten* ſchilderen den ſtrijd der Elementen, in een' zwoegenden barensnood elkander als verdringende. In het midden van dit alles, hooren wij opborlende ſtroomen en doffe donderſlagen de ſchepping eener nieuwe wereld aankondigen. Alles is in den hoogen deftigen ſtijl; alles geeft ons het voorgevoel van eene ontzaggelijke ontknooping, tot eindelijk de ſchoonſte en welluidendſte volſtemmigheid de woorden: „ In den aanvang ſchiep God „ hemel en aarde!" voorbereidt. Iedere overgang is onverwacht, maar te gelijk ongezocht; in de grootſte verwarring blijft alles, echter, gebonden en aaneengeſchakeld; afſtanden, door van elkander afwijkende toonleidingen aan het gehoor voorgeſteld, hooren wij, door eene invallende *Harmonie*, weder aanvullen. — Dan hoe flaauw moet alle beſchrijving van het ſchoone uitvallen, ook dan, wanneer zij allernaauwkeurigst is, als wij dezelve met de mitwerking op ons gemoed vergelijkt(en)? Ó, Mijne hoorders, wanneer gij, op het zelfde oogenblik, waarin ik tot u ſpreek, dit meesterſtuk hoordet uitvoeren, en u, daarbij, aan mijne beſchrijving herinnerdet, hoe vele gapingen zoudt gij in haar ontdekken!"

Ook het Dichtſtuk, achter de Lofrede geplaatst, is voortreffelijk, zoo als men verwachten mogt van eenen man,

zijn; die eenen echt wijsgeerigen geest met het schitterendst dichterlijk vernuft vereenigt. Het schetst, even als de Lofrede, de zeldzame verdiensten van HAYDN.

Een Slotzang besluit de geheele plegtigheid, die zonder twijfel aan het oogmerk, dat zich de Maatschappij: *Felix Meritis*, heeft voorgesteld, volkomen beantwoordt, deze Maatschappij, zoo wel als den Hr. KINKER en allen, die het hunne hebben bijgedragen tot de aandoenlijke viering van dit Lijkfeest, bijzonder vereert, en der nagedachtenis van den vereeuwigden Toonkunstenaar allezins waardig is.

Proeve van Hollandsche of Nederduitsche Synonyma, door Mr. Q. DE FLINES, *Advocaat en beëdigd Translateur. Te Amsterdam, bij* W. Bolt. *In gr. 8vo. 84 Bl.*

Wat zijn *Synonyma*? Wat verstaat men door dezen Griekschen kunstterm? Zijn het *gelijkluidende* woorden, zoo als men dit niet zelden vertaalt? Maar dan zijn alle klankgelijkende woorden, of die elkander in klank en geluid gelijken; dan zijn, zoo men wil, alle rijmwoorden; dan zijn b. v. de woorden *bruisen*, *ruischen*, *suizen*, allen *Synonyma*. Ondertusschen blijkt, uit het onderscheid tusschen het bruisen van de zee, het ruischen van eene beek, en het suizen van den wind, dat zich de oorzaken van deze uitwerkselen duidelijk onderscheiden en verschillende wijzigingen ondergaan. Zijn dan *Synonyma gelijkbeteekenende* woorden, zoo als het onze beste Schrijvers eenparigliik gebruiken? Maar indien dit naar den letter de waarheid was, dan verviel immers de vraag over het verschil dezer verscheide beteekenissen als van zelve; dan kwam het gevoelen van VOLTAIRE in geene aanmerking, dat, namelijk, er geene zoogenoemde *Synonyma* zijn, welke volstrekt hetzelfde beteekenen. Wij willen omtrent deze meening niets beslissen; echter komt het ons voor, dat men dit niet in dien strengen zin moet opvatten, of dat men ligtelijk hierdoor verleid kan worden, om den draad al te fijn te spinnen, of een verschil te zoeken, waar het niet te vinden is, en bijgevolg niet natuurlijk of van eene algemeene bruikbaarheid. En laat het dan waar zijn, dat zoodanige woorden, als *magt* en *vermogen*, *bloedgetuige* en *martelaar*, hetzelfde beteekenen; deze overtollig-

ligheid zal altoos den Redenaar voor zijne gladde perioden, en den Dichter voor het zamenstellen zijner verzen te stade komen.

En wat zijn dan *Synonyma?* Het zijn, naar onzen dunk, zoodanige woorden, welke in de hoofdzaak, in de hoofdtrekken, hetzelfde bedoelen, doch door bijzondere schakeringen van elkander onderscheiden zijn. Indien men dan met de woorden *gelijkluidende* en *gelijkbeteekenende*, met ons, niet te vrede mogt wezen, zou men het misschien, met den Heer DE FLINES, beter door *verwante* of *vermaagschapte* woorden kunnen vertalen.

Door zoodanige *Synonyma* wordt der tale eigenlijk die naauwkeurige fijnheid bijgezet, die haar even zoo vatbaar maakt voor eene verscheidenheid van uitdrukkingen, als de onderscheidene nuances van kleuren den Schilder dienen, om het licht en bruin van zijn tafereel te beter te doen uitkomen. Hoe veel dank is dan niet elk letterminnaar den man verschuldigd, die hem in deze fijne onderscheiding behulpzaam is! En hoe veel lofs verdient, derhalve, de Heer DE FLINES niet, die dezen zoo moeijelijken als nuttigen, maar ook tevens zichzelven rijk beloonenden, arbeid op zich heeft genomen! Hoe zeer men dit altoos gewenscht heeft, behoeven wij hier niet te betoogen. Men herinnere zich alleenlijk, hoe de Hoogleeraar SIEGENBEEK, nog onlangs, in eene keurige Verhandeling, over den rijkdom en de voortreffelijkheid der Nederduitsche tale (te vinden in het Vde Deel van de *Werken der Maatschappij van Taal- en Dichtkunde*) derzelver rijkheid, onder andere uit den schat van hare *Synonyma*, met zoo veel klaarheid als nadruk, heeft aangewezen.

De Heer DE FLINES geeft het zelf bescheidenlijk op als eene proeve; en wie kan hier ook meer verwachten? Iets volledigs van dien aard te begeeren, ware de ongerijmdheid zelve; genoeg is het, hier de ijsbreker te zijn, en andere taalminnaren den weg te wijzen en tot dezelfde taak aan te moedigen: men behoeft niet te vreezen, dat men hierdoor vergeefsch werk zal verrigten. Alle bijdragen van dien aard, als het werk van enkele menschen, en alle vervaardigers van Woordenboeken, zelfs van het volmaaktste, dat wij ooit van eenig Vorstelijk Instituut zouden kunnen verwachten, blijven toch altoos aan het schiftend oordeel van elk taalkenner overgelaten.

Recensent nam dit boekske met een gunstig vooroordeel in de hand, en werd bij het lezen van het Voorberigt

daar-

daarin niet weinig versterkt. Ongemeen behaagde hem de geschiedkundige opgaaf van de behandeling dezes onderwerps, als behelzende een sprekend blijk van 's mans nijvere navorsching en bedrevenheid in dit gedeelte der oude en nieuwe Letterkunde. Minder, echter, behaagde het ons, dat de Schrijver, aan het einde van dit Voorberigt, zich verschoont van de moeite, om iets over den aard der *Synonyma* te zeggen, vermits dit te breed zou uitloopen. Eene bekwame pen kan in een kort bestek veel nuttigs mededeelen: honderd Oratiën, welker bedoeling is, eenige theorie of leerstelsel kort te behandelen, en echter het zakelijke aan de hand geven, strekken hiervan ten bewijze. Eene andere reden, dat men namelijk zoo iets heeft te verwachten, wanneer eene menigte dergelijke Stukjes elkanderen zijn opgevolgd, voldoet ons beter, en wenschen wij hartelijk vervuld te zien. Het is toch niet onverschillig, te weten, op welke gronden een Schrijver, bij onderwerpen van dien aard, zijne theorie vestigt; in hoe verre hij, bij voorbeeld, zich daarbij van het taalgebruik, zoo wel in den beschaafden omgang als bij de beste Schrijvers, bedient: men zou zelfs gaarne wenschen, dit, in twijfelachtige gevallen, door eenige plaatsen uit de beste schriften te zien gestaafd en opgehelderd; — doch wij gevoelen, onder het schrijven, dat wij hier te veel wenschen. Wij meenen, echter, regt te hebben, om bij zoodanige onderwerpen te vorderen, dat men zeer juist en scherp de omheining afperke, en de palen, met alle zorgvuldigheid, op den regten stand plaatse, ten einde wij den Schrijver daarnaar kunnen beoordeelen. In hoe verre die beperking en palen goed zijn, is eene andere vraag, die tot het vak van een wijsgeerig onderzoek behoort.

Recensent vond zoo veel smaaks in het doorbladeren van dit Werkje, dat hij onmiddellijk besloot, hetzelve, met wit papier, te laten doorschieten, om vervolgens, bij eene herhaalde lezing, met de pen in de hand, zijne invallende bedenkingen aan te stippen. Hij beschouwde dit als de beste hulde, van zijnen kant, aan de verdiensten des Schrijvers, en vertrouwt nog, dat, indien andere taalminnaars hetzelfde voetspoor wilden volgen, hierdoor tot de eindelijke bedoeling van dezen arbeid allernuttigst zou worden medegewerkt. Na aldus de eerste 25 bladz. doorgeloopen te hebben, moest Recensent de voortzetting staken; doch, bij een overzigt van zijne gemaakte aanteekeningen, meende hij nu in staat te zijn, over

den

den geest des werks en de wijze van behandeling genoegzaam te kunnen oordeelen, om zulks in het algemeen aan het publiek mede te deelen; hetgeen hij zoo kort mogelijk zal opgeven.

Gaarne dan had hij wat meerder uitvoerigheid gewenscht, zoo met betrekking tot de omschrijving der *definitiën*, als het bijvoegen van meerdere *Synonyma* onder ééne rubriek. De Heer DE FLINES zegt, dat hij zijne definitiën zoo kort heeft opgegeven, dewijl hem dit genoegzaam scheen, (hierover kan hij gewisselijk alleen oordeelen) en dat hij slechts eene proeve wilde leveren. Men kan, echter, in eenige gevallen, al te kort zijn. Wanneer men in gebreke blijft de leest aan de hand te geven, op welke men zijne oordeelvellingen heeft geschoeid, kan men ligtelijk in verdenking geraken van loutere willekeur, of dat men te luchtig over het werk henen stapt. Wanneer men b. v. (bl. 2.) leest, dat *schreijen* te pas komt als het kortstondig is, en *weenen* wanneer het lang aanhoudt, — heeft dit niet den zweem van willekeur, en is dit overeenkomstig met het doorgaand taalgebruik? Of (bl. 8.) dat *gemaskerd* beteekent iemand, die het gezigt met een grins of momaangezigt bedekt heeft, — verstaat men dan door een maskerade ook geene geheel verkleede personaadjen? Of (bl. 14.) dat *beeldtenis* de afbeelding is van een persoon of zaak, enz. — zou het niet natuurlijker wezen, als men *beeldtenis* verklaarde door eene buste, of borstbeeld? *afbeelding*, door een portret, het zij geschilderd of in plaat gebragt? Of (bl. 18.) dat men door *verbeelding* zich iets voorstelt dat niet bestaat, enz. — kunnen we ons dan ook geene wezenlijke dingen voorstellen? Of is (bl. 5.) *dwaasheid* dan alleen oogenblikkelijk? wat verstaat men dan door een dwaas mensch? of zijn er geene dwazen, die wij altoos als zoodanig beschouwen? — Wij zouden nog eene menigte dergelijke vragen kunnen doen; doch de engheid van ons bestek gedoogt alleen, dat wij het hoogstnoodige aanwijzen. Eenige definitiën voldeden ons meer, alleenlijk dewijl zij eenigzins uitvoeriger de denkbeelden des Schrijvers ontwikkelden. Zoo b. v. (bl. 1.) over *straffen* en *kastijden*; (bl. 8.) *nederigheid*, *ingetogenheid*; (bl. 6.) *zuinigheid*, *bezuiniging*, enz.; (bl. 13.) *misslag*, *overtreding*, enz.; (bl. 15.) *geluk*, *voorspoed*; (bl. 21.) *vernedering*, *verlaging*, en meer anderen. Wij kunnen niet nalaten hierbij aan te merken, dat de meeste definitiën, welke betrekking hebben tot de zedekunde, de leer der regten en pligten, enz. ons bovenal voldoen;

ver-

vermoedelijk dewijl die tot het bijzonder vak der ſtudie van den Heer DE FLINES en zijn eigenlijk beroep behooren, waardoor hij gewisſelijk met die vraagbaken meer bekend is, dan met die, welke men over andere vakken van wetenſchappen of kunſten gewoon is te raadplegen. Hij zal het, zoo wij vertrouwen, ons niet ten kwade duiden, dat wij hem verzoeken, als Dichter, (van welke zijde hij niet ongunſtig bekend is) ook in het oog te houden, vooral de eigenlijke dichterlijke woorden, in hunne onderſcheidene ſchakeringen, ſcherpelijk af te teekenen, waarmede hij zijnen Kunstbroederen gewisſelijk eenen bijzonderen dienst zal bewijzen.

Wij zeiden verder, dat tot de *desiderata* van zulk een werk, onzes oordeels, mede behoorde eene genoegzame uitvoerigheid, ten opzigte van de menigte der *Synonyma*, welke met eenige welvoegelijkheid onder dezelfde rubriek kunnen geplaatst worden. Wij bedoelen er dit mede: Hoe meerder woorden van zekere verwantſchap, het zij dan door een ruimer of enger verband, het zij dat ze merkelijk van elkander onderſcheiden, of bijna met elkander verwisſeld kunnen worden; hoe meerder van deze woorden, zeggen wij, onder eenen enkelen opſlag van het oog vallen, des te aangenamer is het voor den Lezer, dat hij hier de geheele familie bij malkander vindt; des te aangenamer voor den Schrijver, dat hij zijne rubrieken niet te veel behoeft te ſnipperen; daar hij toch altoos tot de noodige verwijzingen, en vooral tot een alphabetisch register, zijne toevlugt kan nemen. Zoo moet bij *vernuft* (bl. 4.), volgens onzen Schrijver, onsligtelijk *geestigheid* invallen; bij *fierheid* (bl. 6.) *trotschheid*; bij *ontveinzen* (bl. 7.) *verzwijgen*, *verhelen*; bij *binden* (bl. 15.) *zamenvoegen*, *aaneenhechten*; bij *bevalligheid* (bl. 17.) *bekoorlijkheid*; bij *bezorgdheid* (bl. 25.) *bekommering*, en wat dies meer is. Dit komt ons te belangrijk voor, om er niet nog iets van te zeggen. Het kan den vluggen Schilder niet dan aangenaam wezen, en moet natuurlijkerwijze zijn werk beſpoedigen, wanneer zijn palet met eene groote verſcheidenheid van gemengde kleuren geſtoffeerd is, om die oogenblikkelijk, naar welgevallen, te kunnen aanleggen; zoo moet het ook den Schrijver een ongemeen vermaak verſchaffen, wanneer hij zijne toevlugt kan nemen tot een welgeſtoffeerd magazijn van allerlei woorden en ſpreekwijzen, om naar vereisch van omſtandigheden te kunnen gebruiken. Wanneer zoo de Rede

 naar

naar of Dichter b. v. de werkzaamheden van den geest, de gevoelens van het hart, wil schilderen, hoe zeer komt hem dan eene rijke verzameling van *Synonyma* te pas! Om dit duidelijk op te helderen en door sprekende voorbeelden te bewijzen, beroepen wij ons op de boven reeds aangehaalde Verhandeling van den Hoogl. SIEGENBEEK, waarin hij eenige *Synonyma*, met de netheid en het scherpzinnig oordeel, hem zoo bijzonder eigen, ontleedt, en derzelver gelijkheid, afleiding, onderlinge betrekking, en wat dies meer is, ten klaarste aantoont. Wanneer men nu hiermede eenige rubriek van den Hr. DE FLINES vergelijkt, zal het den Lezer klaar in de oogen vallen, wat wij eigenlijk te dezen opzigte in een Werk over de *Synonyma* zouden begeeren. Als wij zoo, b. v., in deze proeve (bl. 8.) de rubriek: *lijden*, *verduren*, *verdragen* lezen, vinden wij daarvoor bij den Heer SIEGENBEEK nog: *dulden*, *dragen*, *uitstaan*, *doorstaan*; — zoo ook bij DE FLINES, (bl. 9.) *ongeluk*, *toeval*, *ramp*, *onheil*, daarvoor bij SIEGENBEEK nog: *ongeval*, *ellende*, *leed*, *tegenspoed*, *wederwaardigheid*; — (bl. 11.) bij DE FLINES, *smert*, *pijn*, bij SIEGENBEEK nog: *droefheid*, *treurigheid*, *bedruktheid*, *rouw*; — bij DE FLINES (bl. 18.) *denken*, *peinzen*, *overwegen*, bij SIEGENBEEK nog: *bedenken*, *nadenken*, *overdenken*, *bepeinzen*, *overpeinzen*, *overleggen*; — en eindelijk bij DE FLINES (bl. 20.) *zachtzinnigheid*, *menschlievendheid*, bij SIEGENBEEK nog: *welwillendheid*, *menschenliefde*, *genegenheid*, *liefde*, *min*, *gehechtheid*, *verkleefdheid*. En dit zal, zoo wij vertrouwen, genoeg zijn, om te doen zien, wat wij bedoelen: niet dat wij, door eene vergelijking van de verscheide behandeling dezer Geleerden, iets ten nadeele van den Schrijver der Proeve zouden besluiten; maar met dit oogmerk, dat, daar de Hr. DE FLINES hier zulk eene juist geteekende schets, zulk een goed model, voor zich heeft, en wij inderdaad van het nut en de waardij zijns werks doordrongen zijn, wij hem gerustelijk durven aanmoedigen, zijne onderneming met vernieuwden ijver voort te zetten, en, door meerdere volmaking van zijnen arbeid, zich der erkentenis van alle echte minnaars en beoefenaars onzer Nederduitsche tale waardig te maken.

Nog ligt ons een ding op 't hart, waarvan wij ons moeten ontlasten. Waarom volgt de Heer DE FLINES niet geheel en al de nieuw ingevoerde Spelling? Hij kent ze gewisselijk, en, als Schrijver over een zijn gedachte on-

onzer tale, mag hij er niet onkundig van wezen. Men heeft bijna anderhalve Eeuw vuriglijk gewenscht, dat, zoo wel ten nutte van den Vaderlander, als van den Vreemdeling, deswege een algemeene regel mogt bepaald worden: onder de geduchtste omwentelingen en beroeringen is dit eindelijk tot stand gebragt; en wie zou tot de invoering daarvan niet gaarne willen medewerken? Het is toch de billijke pligt van elk Bestuurder, de wettige Staatsbesluiten te helpen handhaven, hoewel die, in het een of ander geval, met zijne vorige gevoelens mogen strijden: en zouden dan, in het Rijk der Letteren, de Geleerden, en wel zulken, die als Taalkenners den regten toon kunnen en mogen geven, uit eigenzinnigheid, elk hunne bijzondere gewoonte en hebbelijkheden blijven aankleven, en, daar zij van hunne zijde niets willen opofferen, zulke loffelijke bedoeling tegenwerken of nutteloos maken?

P. OVIDII NASONIS Heroides et A. SABINI Epistolae e BURMANNI maxime recensione editae cura DAVIDIS JACOBI VAN LENNEP, qui et suas animadversiones adjecit. Amstelaedami apud *Petrum den Hengst et Filium.* Pp. 323.

Proeven eener vrije Navolging van eenige Stukken uit de Werken van PUBLIUS OVIDIUS NASO *in Hollandsche verzen, door* JAN MESSCHERT VAN VOLLENHOVEN. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* Immerzeel en Comp. *In gr. 8vo. Te zamen 399 bl.*

Zijn in het algemeen de werken der oude Dichters belangrijk, om ons kennis van zaken, rijkheid van denkbeelden, zwier van uitdrukking, levendigheid, speling van vernuft, met één woord alles, wat ware kunst en smaak aankweekt, bij te zetten; de schriften van OVIDIUS zijn voorzeker in dit alles bijzonder belangrijk. Geen Dichter van zoo eene rijke dichtader is ons bij eenig Volk bekend. Geestig, levendig, natuurlijk, menschkundig, schilderend is zijne dichtwijze. Hoe gemakkelijk zijn de ongemakkelijkste zaken behandeld, hoe aardig de overgangen; alles rolt en vloeit als van zelve.

„ OVIDIUS," zegt zeker Schrijver (*), „ is overal vernuftig, overal geleerd." „ OVIDIUS," schreef een ander (†) „ is

(*) TANAQUILLUS FABER, Lib. I. Ep. 37.
(†) *Apolog. pro Latin. Poet.* post GIFANII *Observ. in Ling. Lat.* p. 484.

„ is niet vernuftig, maar het vernuft zelve.” „ Ovidius,” getuigt DANIEL HEINSIUS, „ maakt het onware waarschijnlijk, „ het duistere helder, en in alles blijft hij eenvoudig.” Inderdaad, wanneer men het fabelachtige in de *Gedaantewisselingen*, het oudheidkundige in de *Jaarboeken* slechts nadenkt, weet men niet, waarover men zich meer verwonderen moet, over de kunde of den rijken geest van dezen Dichter. Hij onderwijst ons, terwijl hij ons vermaakt. Hij zegt in goede dichttaal bijkans wat hij wil, en onderrigt, dat ieder het verstaat. Hij is van zoo eene gemakkelijkheid en verwonderenswaardige vruchtbaarheid, dat ieder meent hetzelfde te kunnen, en echter niemand het vermag. Hij kan kort zijn, als het hem lust, en de zaken tot de minste bijzonderheden uitpluizen, als hij zulks noodig oordeelt. Welluidender, zachter, gemakkelijker *versificatie* heeft niemand gehad. Eindelijk, (want het zoude een geheel boekdeel behoeven, om in den lof van dezen Dichter uit te weiden): „ OVIDIUS,” het zijn de woorden van den grooten MANUTIUS, „ OVIDIUS, „ de bevalligste der Dichteren, behoeft niemand der Ouden „ in geest of geleerdheid te wijken.”

Velen hebben zich vermoeid, de gebreken van OVIDIUS gade te slaan; weinigen zich bezig gehouden, de uitnemende en zeldzame verdiensten naar eisch in het licht te stellen. Dat zijne welige dichtader door eenen te rijken stroom wel eens buiten boord en oever zwol, is bij zulk een gemakkelijk-vloeijend water uit eene bijkans onuitputbare dichtbron geenszins te verwonderen. OVIDIUS zal, ondanks kleine gebreken, de geliefdste Dichter blijven, omdat hij door kunst en gemakkelijkheid zich bij de letterkundige menigte boven allen met regt aanprijst.

Wij zouden dus, slechts op de bron lettende, waaruit de werkjes, in het hoofd dezes aangekondigd, zijn voortgevloeid, onverantwoordelijk handelen, geene behoorlijke melding van dezelve te maken; en zien wij op de behandeling, zoo van den Latijnschen Uitgever en Uitlegger, als Nederduitschen Navolger, niet minder onverschoonlijk zou zulks zijn. Zij hebben OVIDIUS regt gedaan; en dit zegt veel, wanneer men let op den lof, door ons zoo even aan OVIDIUS van goeder en ganscher harte gegeven.

Dan, spreken wij van ieder afzonderlijk.

De Amsterdamsche Hoogleeraar VAN LENNEP, een man, doordrongen van den echten smaak, edel in geleerdheid, edel in geboorte, en, dat meer is, edel van aard en zeden tevens, levert ons hier eene uitgave der *Heldinnebrieven* van OVIDIUS met zijne eigene Aanteekeningen. Was iemand tot dergelijk een werk geschikt, het is voorzeker de Hoogleeraar, wiens eigen poëtische geest en aanleg hem de verplaatsing in dien van den grooten en zoetvloeijenden OVIDIUS gemakkelijk maakt. Wij hadden eerst voor, eene eenigzins bearbeide be-

oor-

oordeeling van dit werkje te geven; dan, verwachtende, dat de Hoogleeraar WIJTTENBACH, met wien wij het volkomen eens zijn, dat geleerde werken eigenlijk in de geleerde taal dienen beoordeeld te worden, deze kleine doch gewigtige proeve van de bekwaamheid zijns Opvolgers in het Amsterdamsche Leergestoelte behoorlijk regt zal doen wedervaren in zijne *Philomathia*, zullen wij slechts kortelijk dit werkje aankondigen en van deszelfs aard eenig verslag doen.

In de Voorrede zegt de geleerde Schrijver, dat hij jaarlijks gewoon zijnde, eenige *Heldinnebrieven* van OVIDIUS, zoo wel als eenig Boek van CICERO, of eenig Spel van TERENTIUS, op zijne Collegien te behandelen, het niet weinig hinder toebragt, sommigen zijner Leerlingen dikmaals te hooren klagen, dat de uitgaven van HEINSIUS en BURMAN al meer en meer zeldzaam werden, terwijl anderen, om die zelfde reden, zich van min goede uitgaven bedienden, zoodat men dikwerf noch de woorden van OVIDIUS, noch de aanteekeningen van den Leermeester begreep; dat hij daarom den Boekverkooper DEN HENGST aanraadde, de *Heldinnebrieven* van OVIDIUS met de *Brieven* van SABINUS, naar de uitgave van BURMAN, te doen drukken; dat deze Boekhandelaar zulks gaarne aannam, mits VAN LENNEP de zorg der uitgave op zich nam, hetwelk hij gaarne deed; dat VAN LENNEP in den beginne geen ander denkbeeld had, dan eenvoudig den tekst van BURMAN naauwkeurig te doen volgen, en dat hij (*) nog wel wenschte bij dat voornemen gebleven te zijn; doch dat hij onder het lezen en nazien terstond stootte op die plaatsen, waar hij de oude lezingen, boven die door HEINSIUS of BURMAN aangenomen, stelde; dat hij het dus pligt achtte, den ouden tekst hier en daar te herstellen; dat hij ook andere plaatsen ontmoette, waarin hij van HEINSIUS en BURMAN verschilde, welke hij in het eerst met schroom, doch allengskens met meerder moed poogde te verbeteren, waardoor als 't ware geheel het plan veranderde, en voor *aanteekeningen* plaats werd ingeruimd, waarin reden gegeven werd van de aangenomene lezing. Hierna geeft de Hoogleeraar eenige duidelijke redenen, waarom hij, naar zijne meening, niet ten volle weder aan dat laatste oogmerk voldaan heeft; geeft verder de hulpmiddelen, nog te bezigen, op, en doet ons de aangename hoop vatten, dat ook deze kleine uitgave als 't ware de voorloopster zal zijn eens meer rijken en meer volmaakten arbeids van zijne hand, waarin alsdan op de verbeteringen van JO. FRED. HEUSINGER, op de *Leidsche* en *Parijsche* (†) *Codices*,

(*) Hier moeten wij ten eenemaal van den Hr. VAN LENNEP verschillen.

(†) Deze alleen zijn vijftien in getal. De Hoogleeraar spaart, gelijk men ziet, geene kosten, om der Letteren van nut te zijn.

ces, en de Grieksche vertaling van MAXIMUS PLANUDES zal gelet worden.

De reden, zoo even door ons gemeld, zoo wel als de aangelegenheid der zake, eenen man vorderende van meer diepe geleerdheid, dan de Recensent in dezen zich vermeet te zijn, doet ons de diepere en bijzondere beoordeeling van dit uitmuntend werkje aan anderen overlaten. Dit achten wij ons verpligt, ter liefde der waarheid, in het algemeen bij deze aankondiging te zeggen, dat, naar ons inzigt, de oude tekst of krachtig gehandhaafd, of hier en daar uitmuntend verbeterd is, en dat de aanteekeningen zoo geleerd als bevallig gesteld zijn; zoodat VAN LENNEP het gelukkig midden tusschen den losfen *Burmanniaanschen* en den veelal stijven trant van andere hooge Critici schijnt gevonden te hebben. De drukletter vinden wij wat klein; ook schuilt hier en daar nog menige drukfout, vooral, zoo ons bleek, in de aanteekeningen.

Spreken wij nu van het werk van den Hr. VAN VOLLENHOVEN.

Het heeft ons dikwerf verwonderd, dat men zoo spaarzaam dichtstukken van OVIDIUS in onze dichtmaat heeft overgebragt. Wij kennen de *Feestdagen* van SMITS; wij kennen andere proeven van andere bekende Dichters; maar over het geheel genomen heeft OVIDIUS niet die gezette dichterlijke navolgers gehad, die men natuurlijk zou verwachten. Onzes oordeels, is eene der redenen hiervan, dat OVIDIUS niet altijd zaken, voor ons even belangrijk als voor de Romeinen, behandelt; dat hij meer gedeeltelijk dan geheel onze verwondering en navolging uitlokt. Eene onbepaalde vertaling van den gantschen OVIDIUS zouden wij daarom altijd afraden; een gedeelte, bij wijze van losse proeven, afgescheiden in dichtmaat over te brengen, keuren wij hoogst loffelijk.

Zulks nu was het doel, zulks de welgeslaagde poging van den Hr. VAN VOLLENHOVEN, door verwantschap aan wijlen den Hr. PIETER VAN WINTER NS. ZOON, en door dezen aan den Hoogleeraar VAN LENNEP verbonden. Gelukkige verwantschap van aanzienlijke Mannen, die bij vermogen edelaardigheid, bij edelaardigheid lust tot de letteren, en bij dezen kunde en smaak zoo uitmuntend voegen!

Wij hebben bij de aankondiging van de *Lierzangen* van HORATIUS, vertaald door den Hr. VAN WINTER, onze gedachten opengelegd, hoe moeijelijk Vertalingen uit haren aard zijn; hoe weinig zij ons het oorspronkelijke eigenlijk kunnen doen kennen; hoe vooral het onafscheidbaar verband tusschen taal en zin verloren gaat; hoe de fijnste deelen bij deze overhaling noodwendig vervliegen moeten; en hoe dwaas het derhalve zij, van Vertalingen dat te vorderen, wat men

van

van een oorspronkelijk werk vorderen mag. Wij zijn nog in dezelfde gevoelens. — Zijn dan de Vertalingen overbodig? — Geenszins. Zij zijn ten hoogste te prijzen en aan te moedigen. Zij zijn de afbeeldsels van het levende oorspronkelijke; de teekeningen naar echte gezigten, plaatsen of voorwerpen. Het mag ieder niet gebeuren, eenen Vesuvius te aanschouwen, wanneer hij ontzetting, licht en vuur op eenen verren afstand heerlijk verspreidt; wij voelen ook met verbazing, in teekening of prent, de uitwerking van zulk een voorwerp. Het is ieder niet gegeven, in Italië of Zwitserland, zelfs niet langs den Rijn, de heerlijkste landsdouwen als reiziger te bewonderen; wij staren met gretig oog, vol genoegen, op de afbeeldsels van dezelve. Op deze of dergelijke wijze beschouwe men Vertalingen, en men zal billijker oordeel vellen. Wij verhieven den HORATIUS door den verdienstelijken VAN WINTER; wij vonden er een uitnemend geheel van kunst in, eene fraaije navolging, keurige afteekening en goede kopij van den onnavolgbaren HORATIUS. Wij prezen denzelven van ganscher harte; terwijl anderen, die gestreng en onbillijk daarin den eigenlijken HORATIUS zochten, een onbescheiden oordeel velden. Noch VAN WINTER, noch VAN VOLLENHOVEN wilde ons HORATIUS of OVIDIUS in alle hunne waarde, in alle hunne fijne deelen, met alle toetsen der kunst doen kennen; maar zij bieden ons aan, fraaije, juiste en treffende afteekeningen van dat beeld, hetgeen den kunstenaar eeuwig vereert, en ieder niet gegeven is te aanschouwen. Fraaije afgietsels van den Apollo van Belvedere, der Venus van Medicis, van den Laocoon behagen kundigen, doen veel nut voor leerlingen, en houden allen met regt opgetogen; doch noch maker, noch leerling, noch aanschouwer ziet ze voor den echten Apollo, Venus of Laocoon, of wil ze daarvoor gehouden hebben en doen gelden.

Eene bevallige, gemakkellijke, beschaafde en naïve navolging bestuurt de keurige dichtpen des bejaarden VAN VOLLENHOVEN; alles draagt de kenmerken van bedaarden, oordeelkundigen en stevigen dichttrant, die den man van jaren kenmerkt, zonder dat echter het verlies van aardige speling en geestige wending, die de jeugd gewoon is aan te brengen, bespeurd wordt. Uitmuntend veel dienst heeft de Dichter onze Letterkunde met deze bijdragen aangebragt. Ieder liefhebber, ieder beoefenaar der oude en nieuwe Letterkunde moet den braven, den kundigen Grijsaard dank weten, dat hij OVIDIUS meer algemeen doet achten, vooral bij hen, die van het licht der oude Letterkunde verstoken zijn. VAN VOLLENHOVEN verschaft hierdoor aan jeugdige Dichters een fraai leerboek, waaruit zij zich kunnen eigen maken, rijkdom van denkbeelden, gepaste

vergelijkingen, geestige wendingen, kiesche versieringen, en bovenal den waren smaak, waardoor zich de Ouden bijzonder doen kennen.

Euras, of de edele Ro(o)ver. Tooneelspel. Het hoogduitsch, na(ar) de(n) roman van CRAMER. *Vrij gevolgd door* JAN GERHARD VAN BEULINGEN. *Te Amsterdam, bij* P. P. Bertram en Comp. 1810. *In kl. 8vo. 142 Bl.*

Wanneer men in aanmerking neemt de vereischten van een goed Tooneelspel, en gevolgelijk de ongemeene mate van geestvermogens in deszelfs Zamensteller, — van vinding bij voorb. ter ontwerping, van smaak en oordeel ter bewerking, van vernuft ter verlevendiging, van menschkunde vooral ter schetsing en volhouding der onderscheidene Karakters, en wat des meer zij; dan voorzeker hebbe men zich minder te verwonderen, dat zelfs Mannen van eenigen naam in andere vakken der Fraaije Letteren kwalijk geslaagd zijn als Tooneelschrijvers. En wanneer dan nu een Jongeling, door het veelvuldig lezen van Tooneelspellen of het bijwonen en dadelijk deelnemen van Tooneelvertooningen met eene vurige drift voor het Tooneel bezield, en daarenboven welligt bij de openlijke of bijzondere voordragt van eenig poëtisch of prozaïsch opstel door onbevoegden of ongemeenden lof verblind; — wanneer nu zulk een Jongeling, wiens smaak en oordeel niet gevormd zijn door verkeering of onderwijs, die zelfs nog te eenemaal onkundig is van de allereerste beginselen zijner moedertale, op den ontijdigen inval mogt komen, om ook eens een Tooneelstuk zamen te lappen, — dan neme hij dezen *Euras* in handen, of liever, vrage over denzelven het oordeel van deskundigen, en leere zich alzoo zachtelijk spiegelen aan eenen anderen; ga vervolgens naar eene onzer zoo wél ingerigte Stads scholen; zie aldaar met beschaming, in het voorbeeld eener schamele Jeugd, wat *hem* ontbreke; en zoo hij dan nog niet genezen zij van zijnen waan, dan ga het hem, zoo als wij vreezen, dat het den Hr. VAN BEULINGEN met zijnen *Euras* gaan zal. Hier een veelbeteekenend grimlagchen, daar een medelijdend schouderoptrekken, ginds een dubbelzinnig compliment, — mogt dit een en ander hem de oogen openen! Maar, wien eigenliefde, of, misschien, de nietsbeteekenende loftuiting van onkundigen, zóó ver brengt, dat hij een Stuk, als dit, met zijnen naam het licht doe zien, die zal ook voor de stem der openlijke afkeuringe welligt de ooren sluiten. Wel nu! VAN BEULINGEN ruste dan toch maar op de behaalde lauweren.

Waar-

Waarlijk, onze Komenijswinkels (dank zij de fchrijfzucht dezer Eeuwe) worden buitendien overvloedig van Misdruk voorzien.

De Gefchiedenis van Abraham. Een Schoolboek. Naar de Spelling van den Hoogleeraar M. SIEGENBEEK *en den Heer* P. WEILAND *ingerigt. Te Dordrecht, bij* A. Blusfé en Zoon. *In 8vo. 44 Bl.*

Of de Gefchiedenis van Abraham voor Kinderen, door VAN HAMELSVELD, voor het platte land indedaad nog te kostbaar zij, en of men aldaar tegen een Schoolboekje in Zamenfpraken gefteld over 't algemeen zoo bevooroordeeld zij, laten wij onbeflist; maar gaarne gelooven wij, dat minachting voor dat werkje geenszins de bron of bedoeling was van dit kortere opftel; en al had de Schrijver het niet uitdrukkelijk genoemd en geprezen, wij zouden aan zijne achting voor hetzelve geenszins twijfelen; dezelve blijkt toch aanftonds bij de vergelijking! Die nu VAN HAMELSVELD bezit, kan dit boekje wel ontberen; en de Schoolleeraar, die dit verkiest, doet wel, als hij zich er het eerstgemelde bij aanfchaft, niet alleen wegens de tijdreken- en aardrijkskundige aanwijzingen, maar vooral ook omdat hij, zonder vervelende langwijligheid, er uitvoeriger in vinden kan, hetgeen in dit kort verhaal of flechts aangeftipt, of geheel is voorbijgegaan. Het mondeling onderrigt mag dit een en ander dan aanvullen, waardoor dan ook voor Kinderen het verkort verhaal hier en daar duidelijker worden zal. Met de geboorte van ISMAËL wordt dit Stukje befloten; dus zal een tweede nog volgen. Ook in deze fplitfing wordt alzoo VAN HAMELSVELD gevolgd. De Spelling, op den titel gemeld, geeft aan dit werkje, in ons oog, dan wel de meeste verdienfte.

Goeddorp, of het voorbeeld van eene Christelijke Landgemeente. Een Boekje voor alle Klasfen der Maatfchappij: In Gezangen tot Nut en Vermaak, op bekende Zangwijzen. Te Amfterdam, bij J. Tiel. *In 8vo. 79 Bl.*

„ Het ftaat zeker ieder vrij, dit werkje GOEDDORP, niet „ te willen lezen: maar het is hatelijk, wanneer men „ terftond datgeen, waarin men geen zin heeft, openlijk af- „ keurt: daardoor zou ten aanzien van dit werkje zeer kwa- „ lijk gehandeld worden. Geen enkel man is bevoegd om

„ over

„ over zulk een werkje in naam van het Algemeen te oor-
„ deelen. Het Algemeen is er alleen bevoegd toe en, geeft
„ ook — mogelijk in tien of twintig jaren — daarover een
„ beter oordeel, dan men van iemand, die zich Recensent
„ noemt, kan verwachten." Dusverre de Schrijver en Voorredenaar. Dit klinkt als een klok, en dus zullen wij ons wachten! — Evenwel eene proeve, waarover het Algemeen dan oordeele:

Slecht was onze Kerk voorheen,
Waar men haar beschouwde
Doch nu is er nergens een,
Die men fraaijer bouwde;
Alles is eenvoudig schoon,
Bijbels in de banken,
En een orgel, zoet van toon,
Leert ons vrolijk danken. enz.

Het *Kerkhof te Goeddorp* is van alle deze liedekens het éénige, dat *ons* nog al, en zelfs wel bijzonder behaagt; *ons*, zeggen wij, en de bevoegdheid, om *in onzen eigen naam* te oordeelen, laten wij ons noch in rijm noch in onrijm betwisten.

Spreuken van oude Wijzen, opgehelderd door leerzame Voorbeelden. Door W. G. REDDINGIUS, *Predikant te Dronrijp. Te Groningen, bij* W. Zuidema. *In* 8*vo.* 186 *Bl.*

Een boekje voor den burgerstand en voor kinderen, in denzelfden smaak als de *Bijbelspreuken* van dezen zelfden Schrijver, en hetwelk alzoo denzelfden lof verdient. Deze Spreuken van oude Wijzen (20 in getal) zijn wel gekozen, en de voorbeelden waarlijk leerzaam en naar eens ieders vatbaarheid. Op een soortgelijk boekje nog, waarin *Vaderlandsche* spreekwoorden den toon zullen geven, geeft het Voorberigt ons hoop.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen over het Geweten, door EWALDUS KIST, *Predikant te Dordrecht. Aldaar, bij* A. Blussé en Zoon. 1810. *In gr. 8vo. XL, 136 Bl.*

Uit eenen vooraf gaanden Brief aan den Hoogleeraar J. H. VAN DER PALM vernemen wij, dat de Eerw. KIST, hoewel hij zich eerst had voorgesteld, om, na de uitgave der *Beoefeningsleer*, niets meer van zijnen arbeid in het licht te geven, echter, na deze vijf Leerredenen, tot genoegen der Gemeente, uitgesproken te hebben, het oor had beginnen te leenen aan het dringend verzoek van velen, om dezelve nog eens achter elkander te lezen, en eindelijk, na de ontvangst van dergelijken Brief van den Hoogleeraar VAN DER PALM, aan den Schrijver gerigt, en voor het *tweede Deel* van deszelfs uitgegevene Leerredenen geplaatst, tot het volkomen besluit overgehaald is, om ook nog dezen bundel van Leerredenen in het licht te geven. Men heeft dan dezelven, als een gedenkteeken der oude vriendschap tusschen beide deze waardige mannen, van den kant van KIST, naast dat van zijnen Vriend VAN DER PALM geplaatst, aan te zien. De Brief van den Dordrechtschen Kerkleeraar is niet minder lezenswaardig, dan die van zijnen Vriend. Het verschuldigde offer aan de oude vriendschap volbragt hebbende, geeft hij daarin eerst eenig verslag van den inhoud van dit stel Leerredenen, en van de wijze, op welke de Bijbelleer, *aangaande het geweten*, door hem, in dezelven, is behandeld, en laat daarop eene breedvoerige uitweiding volgen over een onderwerp, waaromtrent niet alle hedendaagsche predikers het met hem zullen eens zijn. Het betreft de rangschikking der toehoorders in twee klassen van menschen, en het zoogenaamde *onderscheiden prediken*, hetgeen de Eerw. KIST volstrekt noodig oordeelt, en ten sterkste verdedigt. Wij willen daaromtrent geen partij

kiezen. In vroegere eeuwen was ongetwijfeld dit onderscheiden prediken onbekend; maar de geheele gesteldheid van onze tijden is zoo verschillend van de vroegere, dat, ook in andere opzigten, datgene, waaraan voorheen niet gedacht werd, behoefte is geworden.

Wat de Leerredenen zelve aangaat, „ ik heb," zegt hij, „ den dorren schoolschen leertrant trachten te ontwijken, noodelooze onderscheidingen achterwege gelaten, en alleen die verdeelingen van het geweten behouden, die de Bijbel zelf maakt, of aanleiding geeft te maken, en die, tot opheldering van het onderwerp, dienstig zijn. Ik heb geschilvragen over het geweten, over welken men, met veel scherpzinnigheid, twisten kan, geheel onaangeroerd gelaten, wanneer derzelver beslissing mij onverschillig scheen voor de beoefening, en over andere van eene gewigtigere soort heb ik in het kort mijne gedachten gezegd, zonder van de gevoelens van anderen gewag te maken. Ik heb trachten na te gaan, wat de Bijbel al, aangaande het geweten, leert, door deszelfs uitspraken niet slechts, maar ook door geschiedenissen en voorbeelden. In mijne voordragt heb ik den kunstmatigen en wijsgeerigen toon, zoo veel in mij was, pogen te vermijden, en in eenen stijl trachten te spreken, die, zonder plat te zijn, voor den onkundigen zoo wel, als voor den kundigen verstaanbaar is. Op deze wijze heb ik de stoffe van het geweten, als een vruchtbaar praktikaal onderwerp, willen behandelen, en dus beantwoorden aan het eigenlijk oogmerk, waartoe wij prediken, en hetwelk ik hartelijk wensche en bidde, dat ook door deze Leerredenen mag bereikt worden." In de *eerste Leerrede* wordt, naar aanleiding van Rom. II. 15, ontwikkeld, wat het geweten zij en verrigte, bewezen, dat het in de daad aanwezig is in de menschelijke ziel, en aangetoond, dat het een uitnemend geschenk is van Gods wijsheid en liefde. In de *tweede* wordt uit Heb. IX: 13, 14 eene verhandeling afgeleid, over de noodzakelijkheid der reiniginge van ons door schuld bevlekt geweten, en aangewezen, hoe onze conscientien gereinigd worden van de doode werken door het bloed van Christus. In de *derde* wordt Hand. XXIV: 16 ten gronde gelegd, en aangetoond, dat wij ons met eene gereinigde conscientie niet moeten te vrede houden, maar ook, door opregtheid en heiligheid des levens, het tot onzen ernstigen toeleg moeten stellen, om altijd een goed

en onergerlijk geweten te bewaren voor God en voor de menschen. In de *vierde*, over Hand. XXVI: 14b, aangewezen, hoe wij, wel verre van het geweten te doen zwijgen, integendeel naar deszelfs vermaningen, waarschuwingen en bestraffingen hooren, en dezelve met getrouwheid opvolgen moeten. Eindelijk in de *vijfde*, over Ephes. V: 10, hoe wij zorgen moeten, om een wel onderrigt geweten te bekomen, opdat wij voor een onverlicht, dwalend of twijfelend geweten bewaard mogen worden.

Men kent uit zoo vele, door den Eerw. KIST uitgegevene, Leerredenen en andere schriften 's mans denkwijze over het Christelijk leerstelsel, en de wijze van beoefening van 't geen hij oordeelt daartoe te behooren. Dezelfde verkleefdheid aan de karakterizerende leerbegrippen van het Hervormde Kerkgenootschap, welke hij, inzonderheid in zijne *Beoefeningsleer*, heeft aan den dag gelegd, gepaard met een toeleg, om hetzelve te ontheffen van al het harde en aanstootelijke, dat men wel eens gemeend heeft daarin aan te treffen, ontmoet men ook in deze Leerredenen. Er heerscht ook in dezelven allerwegen dezelfde natuurlijke en geleidelijke orde van behandeling, dezelfde duidelijkheid en ongezochte bevalligheid der uitdrukking, ook dezelfde gemoedelijke, op het verstand en hart een diepen indruk makende, toon en overredende zeggingskracht. Waarom wij niet twijfelen, of ook deze bundel zal, in den grooten kring der Lezeren van de Leerredenen van KIST, regt welkom zijn.

Homiliën over de Gelijkenissen van Jezus, van (door) R. EYLERT *den Jongen, thans Predikant bij het Hof te Potsdam: vertaald en met eenige Aanmerkingen voorzien door* N. WESTENDORP, *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Sebalde-Buren. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1810. *In gr. 8vo.*

Dit Werk bevat *twintig* Homiliën over de Gelijkenissen van onzen Heiland. Deze meesterstukken der oude welsprekendheid, menschenkennis en zuiveren godsdienstijver zijn, of behooren ten minste bij ieder Christen genoegzaam bekend te wezen, om het vruchtbare gebruik af te leiden, welk door ieder opmerkzamen daaruit voor

 het

het verstand en hart te maken is. Gelukkig vooral de Christenleeraar, die deze rijke bronnen niet onbezocht laat, daar zij zich voor elken dorstigen geduriglijk openen ter verkwikkinge en versterkinge tevens! De Potsdamsche Predikant EYLERT heeft door zijn voorbeeld getoond, welk edel gebruik daarvan te maken zij. Hetzelve is zeer onderscheiden. Dus levert de Gelijkenis van het Mostaardzaad aan hem de stelling: „ Dat het Rijk van God, „ van godsdienst en deugd, in s'menschen geest, klein „ en ongemerkt is in den aanvang, maar gezegend in wasdom en heerlijk in het einde:" — Die van het Zuurdeeg: „ Dat de goddelijke kracht van Jezus leer wel stil „ en zonder gedruisch werkt, maar den geheelen mensch „ doordringt:" — Die van de kostbare Parel: „ Dat „ hij, die waarheid zoekt, bemint en ernstig volgt, in „ de leer van Jezus meer zal vinden, dan hij verwachtte:" — Die van den Wijngaard; de slechte Huurlieden en den goeden Wijngaardenier: „ Dat God in be„ handeling van ondankbaren en gehoorzamen goed, lang„ moedig en tevens gestreng is, gelijk zulks blijkt uit de „ geschiedenis der Joodsche Kerk:" — Die van het verlorene en wedergevondene Schaap: „ Dat God den zon„ daar waarlijk poogt te verbeteren, en dat de laatste, „ zich verbeterende, waarlijk is te regt gebragt, zooda„ nig dat de hemel zich over hem verheugt:" — Die van den onvruchtbaren Vijgeboom, in twee Leerredenen: „ Dat God met groote goedheid en langmoedigheid voor „ ons welzijn zorgt, den ondankbaren lang verschoont en „ voor de deugd poogt te winnen, maar, bij eene vruchte„ looze liefde, zekerlijk straft:" — Die van den Rijken Man en Lazarus, in zes Leerredenen: „ Dat de Eeuwig„ heid het raadsel oplost van dit Leven:" — En die van den Landman en de onderscheidene Akkers, in vijf Leerredenen: „ Dat een verhard en gevoelloos, een „ zwak en onbestendig, een zorgvuldig en wereldsgezind „ Hart het Christendom volstrekt onvruchtbaar maakt, „ en daarentegen een warm, gevoelig, vroom en besten„ dig Hart den heilzamen invloed van het Christendom „ bewerkt."

De opgave van dezen Inhoud wijst onzen Lezeren van zelf het leerzame, dat zij alhier mogen verwachten, en wij durven hen verzekeren, dat zij zich in hunne verwachtingen geenszins zullen bedrogen vinden. Velen onzer Lezeren zijn gewisselijk bekend met den aard der *Ho-*

milien of korte Leerredenen. Deze volgen het beloop van den Tekst, zoodanig als dezelve gesteld is. Men geeft daarvan geene geleerde verklaring, maar men lascht dezelve allezins eenvoudig in de behandeling des onderwerps, bij wijze van uitbreiding; men trekt uit ieder gedeelte de naaste stelling, welke daarin begrepen is, en men gaat alzoo, van deel tot deel, tot den einde voort. Zulk eene voordragt was de oudste manier van prediken in de Christelijke Kerk; zij was ook die der Kerkvaders, en zij is gewisselijk de eigenaardigste, die althans met eene verzierde voorstelling (hoedanige de Gelijkenissen zijn) het beste strookt. Dank zij den Christenleeraar, die dit oude spoor thans op nieuw betreedt, daar helaas! zoo vele gezochte kunst het nut der openbare Leerredenen maar al te dikwerf verdringt! Hier is de Leeraar bij uitnemendheid eenvoudig, zonder plat te wezen; hij spreekt verstaanbaar voor ieder; hij dringt met zijne ongekunstelde voordragt diep in het hart; de oplettende Toehoorder vindt zich geroerd, en de gelukkige invloed is zeker.

Bij zulk eene vruchtbare behandeling van godsdienstige zaken, waar de Leeraar, bij de ontvouwing van alle de plooijen des harte, alleen zedelijk onderwijst en waarachtig nut sticht, komt het niet te pas te vragen, hoedanig hij over deze en gene geloofspunten denkt? De Eerw. EYLERT toont zich hier en daar, waar het te pas komt, Luthersch regtzinnig, in de gewone beteekenis van dit woord; doch ook dit *zal* en *mag* ieder echt Christen niet hinderen, al ware hij van een gansch tegenovergesteld gevoelen. Wij zegenen den arbeid des welmeenenden Leeraars, en betuigen ook daarom onzen dank aan den Vertaler, die zulk een godsdienstig Werk tot ons overbragt, daar het blijkbaar naauwkeurig overgezet, en ten slotte met eenige geleerde Aanmerkingen verrijkt is. — Wij onthouden ons van het geven eener proeve en van alle andere bedenkingen, verlangende alleen, dat dit Stuk algemeen in handen zij tot nut en stichting; gelijk wij tevens met lust te gemoet zien des Schrijvers Voorrede: *Over het karakteristieke van Jezus Gelijkenissen*, welke de Vertaler, als een afzonderlijk Stuk, belooft te zullen uitgeven.

In welk gedeelte van het Gezigt der vier Dieren en tien Hoornen, aan Daniël vertoond, leven wij? Te Dordrecht, bij A. Blussé en Zoon. 1810. *In gr. 8vo. 48 Bl.*

Alhoewel de nasporing der overeenstemming van de gebeurtenissen van den tegenwoordigen tijd met de godspraken van den Bijbel niet altijd die opheldering en opruiming geeft, welke men zich daarvan voorstelt, zoo schijnt dezelve echter nog steeds aan dezen en genen eene aangename bezigheid te verschaffen.

De ongenoemde Schrijver van dit Stukje, ook een liefhebber van zoodanige onderzoekingen, heeft dezulken, welke hunne aandacht tot hiertoe weinig tot het Profetisch woord bepaalden, aanleiding willen geven, om het voornaamste, en, bij de voorvallen van den dag, meest belangrijke der Voorzeggingen, als met een opslag, te overzien, en daardoor opgespoord te worden, om dit gedeelte des Bijbels meer gezet te onderzoeken, schrift met schrift te vergelijken, en van de hulpmiddelen voorhanden, naar hun vermogen, gebruik te maken. Hij vleit zich aldus mede te werken tot daarstelling van de belofte, Dan. XII: 4. *dat velen het Profetisch woord zullen nasporen, en de wetenschap zal vermenigvuldigd worden*: waartoe elke proeve zeker iets zal bijdragen, al ware het, dat men, in deze of gene bijzonderheid, van de regte uitlegging afweek.

Hij bepaalt zich bijzonder tot de voorzeggingen, die hij meent vervat te zijn in het gezigt, door Daniël, H. VII, beschreven. Er vertoonden zich vier dieren. Het eerste dier was een leeuw met arendsvleugelen, doch wien de vleugels reeds uitgeplukt waren, en een menschenhart gegeven was. Het tweede dier was een beer, die reeds nevens den leeuw stond, en drie ribben, zeker van den leeuw, in den muil had. Het derde was een luipaard met vier vleugels en vier koppen, aan hetwelk de heerschappij gegeven werd. Het vierde was een verschrikkelijk afschuwelijk dier; het had groote ijzeren tanden, en verslond alles. Het had tien hoornen, tusschen welke een kleine hoorn oprees, zoodat drie der overigen uitgerukt wierden; deze hoorn was voorzien van menschenoogen, en sprak godslasteringen. Hierop volgde eene

ma-

majestueuze verschijning, ter verdelging van de magt van dat dier; welk vermogen werd gegeven aan eenes menschen Zoon. Daniël ontvangt er deze uitlegging van: Het vierde dier is eene verschrikkelijke aardsche magt, die, in de gevolgen, voor het menschdom noodlottig zal zijn, terwijl op dezelve tien Koningrijken zullen volgen, en uit deze wederom een Koning zal opstaan, die een godslasteraar en verdrukker der aanbidders van den waren God zal zijn; maar ook daarvoor zoo gestraft zal worden, dat zijne magt verdelgd, en het rijk, het groote wereldrijk gegeven zal worden aan het volk der heiligen der hooge plaatsen; en welk rijk niet verdelgd of vernietigd worden zal. Om aan te toonen, dat dit gezigt gedeeltelijk vervuld, en gedeeltelijk nog onvervuld is, vergelijkt hij daarmede het gezigt, aan Nebukadnezar vertoond, Dan. II. en onderzoekt den parallelismus tusschen beide gezigten. Beiden duiden, zijns inziens, vier heerschappijen aan, waarvan het rijk van Nebukadnezar het eerste en voortreffelijkste was, terwijl de voeten en teenen een rijk teekenden, dat met de vierde heerschappij in verband stond, ten deele sterk, ten deele zwak zijn zou, en door huwelijken zou bijeengehouden worden: doch welke heerschappijen eindelijk zouden verdelgd, en vervangen worden door een rijk, dat eeuwig duren zal. Het vierde duidt de slechtste, hardste en afschuwelijkste regering aan. Op dezen grond neemt hij aan, dat het eene gezigt kan dienen ter verklaring van het andere, voor zoo veel het eene gezigt meer, dan het andere, aanwijst of bepaalt. En zoo gaat hij voort, om aan te toonen, dat Dan. VII. eene gedeeltelijk vervulde, gedeeltelijk onvervulde voorzegging bevat. Dit meent hij daaruit te kunnen bewijzen, omdat het hier beschreven rijk van den Zoon des menschen wordt voorgesteld, als nog toekomstig, en als zijnde van denzelfden aard met de overige heerschappijen, en dus een aardsch rijk, dat eene bijzondere betrekking op het nageslacht van Abraham zou hebben, en de andere aardsche rijken zou vervangen of verpletteren, nadat eene zware, schoon kortstondige, vervolging zou zijn voorafgegaan.

Op dezen grondslag rust nu de nadere verklaring, zoo van het reeds vervulde, als nog onvervulde van deze godspraken, waarvan wij dit alleen tot eene proeve zullen mededeelen. In de teekening der tien teenen van ijzer en leem, of klei, vindt hij eene eigenaardige teekening van

 de

de magten, welke in Europa het Romeinsche gebied gevolgd zijn, en wier toestand tot op onzen leeftijd heeft geduurd. Men heeft in dezelve een wonderlijk zamengesteld, ijzer en leemachtig rijk ontdekt, dat in meer rijken verdeeld is, gelijk de voeten in tien teenen, welke nogtans in zeker opzigt één rijk uitmaken, maar op eene andere wijze verdeeld zijn zullen. Dezen toestand zien wij thans ophouden. Het evenwigt van magt in Europa is verbroken, en thans wordt dat gedeelte van het gezigt vervuld, dat, terwijl tien hoornen op het vierde dier zich, als eene vijfde heerschappij, hebben staande gehouden, *er een kleine hoorn is opgestaan*, die drie der overigen verdringt; *een hoorn, die menschen oogen heeft*: hetwelk een groot vernuft aanduidt. Hij verstaat er de magt van Frankrijk door, die, in den beginne klein, en door velen tegengestaan, nu de overmagt in Europa heeft. Het onvervulde, aangaande deze magt, naar de uitlegregels van den Schrijver, willen wij door hen, die het verlangen, liever bladz. 32. bij hem laten lezen, dan door ons Maandwerk algemeener bekend maken. De tijd zal alles leeren. Wij achten het, in de daad, geenszins raadzaam, in de toekomst alzoo in te dringen, en op willekeurig uitgelegde godspraken zoodanige soort van verwachtingen te gronden, als men er reeds zoo vele in rook heeft zien verdwijnen.

Geschiedenis van het Leven en de Regering van Paus LEO DEN TIENDEN, *door* W. ROSCOE; *verrijkt met Aanmerkingen van den Hoogleeraar* H. P. K. HENKE. *Naar het Engelsch en Hoogduitsch. IIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr.* 8*vo*. 387 *Bl.*

Van den aanleg en de uitvoering des bovengemelden Werks, welks Tweede Deel zich thans te onzer overweginge aanbiedt, hebben wij in 't breede gesproken en beide beoordeeld (*). Dit Deel is zoo zeer van gelijken aard, dat het gezegde daar op passe. Dat men, in de Vertaling, alle de *Aanteekeningen* onder den Tekst gevoegd, en niet deels achteraan geplaatst hebbe, gelijk de Vertaler ons verwittigt, zal zeker den Lezeren wel beval-

(*) Zie onze *Letteroef. voor* 1809. bl. 324.

vallen. Voor velen, voor de meesten zou het aangenaam geweest zijn, het veelvuldig *Latijn* en *Italiaansch*, 't welk men in deze Aanteekeningen ontmoet, verduitscht te zien. Wij bevroeden zeer gereed de moeijelijkheid, welke daar in steekt, ja zelfs dat het geestige, of de slag, somtijds in de bewoording ligt, en dus niet dan met omschrijving, of aanduiding, voor den onkundigen van de vreemde taal vatbaar te maken is, 't geen zeker zijn gebrek heeft; maar nog liever wil men eenig licht hebben, dan geheel in het donker zitten.

Gelijk van het vorig Deel, zullen wij het beloop en den inhoud doen kennen, alsmede hier en daar eene Karakterschets uitkippen, ten einde onze Lezers met den inhoud bekend te maken, en iets meer dan een dor geraamte te leveren van een Werk, 't geen een schat van belezenheid bevat.

Het VI H. waarmede dit Deel aanvangt, behelst de pogingen van LODEWIJK DEN VI tot herovering van *Milaan* en *Napels*, en de verbindtenissen te dezen einde door hem met ALEXANDER DEN VI en *Venetie* aangegaan. Te dezen tijde verliet de Kardinaal DE MEDICIS *Italie*, en deed eene reis door verscheide landen van *Europa*. — In dit Tijdsgewrichte viel de dood van ALEXANDER DEN VI voor. Van dezen wordt dit Karakterbeeld opgehangen:
„ Wanneer wij de Italiaansche Schrijvers volkomen geloof
„ mogen geven, zoo heeft er nooit een mensch van een
„ afschuwelijker karakter op aarde geleefd dan ALEXANDER
„ DE VI. Ontembare eerzucht, onverzadelijke hebzucht
„ en wellust, onverbiddelijke en grenzenlooze roofgierig-
„ heid; deze en andere misdadige eigenschappen maken
„ het beeld uit, hetwelk van hem zonder eenige beden-
„ king is ontworpen door mannen, wier schriften onder
„ de oogen der Roomsche Kerke uitkwamen. Ook be-
„ schuldigt men hem, dat hij de eerste was, die het ge-
„ bruik invoerde, om, door geheime bespieders, de mis-
„ daden tegen den Staat op te sporen; een systhema,
„ 't welk altoos ten verderve gestrekt heeft van elken
„ Staat, die zich tot het gebruiken van een zoo verach-
„ telijk middel verlaagde. Als Paus vergat hij zijne waar-
„ digheid, daar hij bij elke gelegenheid zijne geestelijke
„ magt ten dienste der wereldlijke gebruikte; en hij zou
„ zeer gevoegelijk Jupiter, aan wiens voeten een roofgie-
„ rige Adelaar den bliksem in zijne klaauwen houdt, tot
„ een zinnebeeld zijner regering hebben kunnen kiezen. —

„ De ondeugden, die hem als bijzonder persoon eigen
„ waren, deden wel der wereld minder schade, maar
„ waren des te aanstootelijker. De berigten van zijne le-
„ venswijze leveren trekken op van buitensporigheid en
„ zedeloosheid, waardoor elke stand, doch bijzonder eene
„ zoo hooge kerkelijke waardigheid, moest onteerd wor-
„ den." — Deze zwarte trekken poogt ROSCOE te ver-
zachten, door aan te merken, dat, welke misdaden hij
ook immer bedreven moge hebben, men niet ontkennen
kan, dat ze zeer zijn vergroot geworden, en dat, ten
andere, de gebreken van dezen Paus eenigermate werden
opgewogen door verscheide uitmuntende hoedanigheden.

In het VII H. vinden wij vermeld de oneenigheden tus-
schen *Frankrijk* en *Spanje* over het Koningrijk *Napels*. In
dit woelig Hoofdstuk, 't geen onder andere den dood van
CESAR BORGIA en diens Karakter vermeldt, komt de
Kardinaal DE MEDICIS te voorschijn, als te *Rome* wonende,
en zich onledig houdende met letteroefeningen en werken
van smaak. De nadeelen, zijn Geslacht overgekomen,
maakten hem, die van goede siere en rijkelijkheid hield,
dikwijls schaars bij den gelde, doch nooit in lustige vro-
lijkheid. — Paus JULIUS DE II, *Perugia* in handen ge-
kregen hebbende, nam bezit van de heerschappij over
die Stad, en droeg dezelve over aan den Kardinaal DE
MEDICIS.

Naijver der *Europische* Mogendheden omtrent het Ge-
meenebest van *Venetie*, met de daaruit gevolgde krijgs-
verrigtingen, ook in *Italie*, maken de stoffe uit van het
VIII H., te midden van welke Paus JULIUS DE II de
MEDICI te *Florence* wilde herstellen, en den Kardinaal,
onder den titel van *Legaat van Bologna*, tot Opperbevel-
hebber des Legers benoemde. Twist kreeg hij met den
Spaanschen Generaal. Te midden onder het krijgsvolk be-
hield de Kardinaal zijne vreedzame ambtskleeding, en bewaar-
de een zacht en menschlievend karakter. Tot de bedrijven van
den krijg was hij, uit hoofde van zijne kortzigtigheid, niet
zonderling geschikt; doch des te zorgvuldiger waakte hij
voor de goede orde in het leger, en vermaande dikwijls
de Officieren en Soldaten nadrukkelijk, om, met moed en
eendragtelijk, zichzelven en hunne bezittingen, alsmede
de zekerheid van den Heiligen Stoel en de vrijheid van
Italie te verdedigen. In het voor zijne Partij ongelukkige
en bloedige gevecht bij *Ravenna* gaf hij, naar 't berigt
onzes Levensbeschrijvers, terwijl zoo velen zijner vrien-
den

den en aanhangeren sneuvelden, verscheide ondubbelzinnige bewijzen van standvastigheid en sterkte van ziel. Weerloos en ongewapend, bevond hij zich midden in het gevecht, en sprak zijne lieden moed in, met die rustigheid en standvastigheid, welke misschien moeijelijker te behouden is, dan de woeste hevigheid, tot welke de mensch, uit zucht om zich te verdedigen, wordt aangedreven. Zelfs toen de overwinning reeds beslist was, verliet hij het slagveld niet terstond, maar bewees den stervenden allen bijstand, en troostte hen in hunne laatste oogenblikken met de hope der onsterfelijkheid. — Hij geraakte gevangen, en werd naar *Bologna* en *Milaan* gevoerd, waar hij, in weerwil van zijnen ongunstigen toestand, zijnen rang en het aanzien van den Apostolischen Stoel wist te handhaven.

Het IX H. vermeldt de verzoening tusschen JULIUS DEN II en LODEWIJK DEN XII, de herkrijging der vrijheid voor den Held dezes Werks, en de herstelling der MEDICI te *Florence*. Te dezen tijde viel de dood voor van Paus JULIUS DEN II, wiens Karakterschets in dezer voege wordt opgegeven: „ Koen, ondernemend, eerzuchtig en on-„ vermoeid, begeerde hij zelf geene rust, en gunde die ook „ aan anderen niet. Het zou in der daad moeijelijk zijn, „ een Stadhouder van CHRISTUS te kunnen vinden, wiens „ zeden en gedrag meer lijnregt strijdig waren met den zach-„ ten geest des Christendoms en van deszelfs Stichter. Doch „ dit voorbeeld had het Conclave ook niet voor oogen „ gehouden, toen het eenen Paus verkoos, van wien nie-„ mand verwachten kon, dat hij zich van alle wereldlijke „ zorgen ontslaan en enkel tot het geestelijk welzijn zijner „ kudde zou bepalen. Men moet hem derhalve niet be-„ oordeelen naar eenen maatstaf, dien hij zelf niet gekozen „ had, en naar welken niemand verwachtte, dat hij zich „ zou regelen. Zijn levendige en werkzame geest van „ onderneming stemde overeen met de heerschende denk-„ wijze van zijnen tijd, en zijn geluk verhief hem tot „ eene hoogte, dat hij op de vermogendste Vorsten der „ aarde met gevoel van trotschheid nederzag. Zijne eer-„ zucht was echter geenszins de hartstogt van eenen klei-„ nen en beperkten geest, en streefde ook niet enkel naar „ tijdelijk gewin. Den Heiligen Stoel eene magt te ver-„ schaffen, die zich over geheel *Europa* uitstrekte, alle „ de eigendommen der Kerke te herwinnen, alle vreem-„ de, of, zoo als men dezelve toenmaals noemde, bar-

„ baar-

„ baarsche magten uit *Italie* te verdrijven, en inboorlin-
„ gen op de troonen van dit land te plaatsen; zie daar
„ het grootsch ontwerp van zijnen veelomvattenden geest.
„ Dezen wensch zag hij nog bij zijn leven grootendeels
„ vervuld, en welligt ware dezelve geheel vervuld ge-
„ worden, zoo JULIUS den Pauselijken Stoel vroeger be-
„ klommen had."

Niet streng zeker is deze Karakterschets opgemaakt. Ongunstiger spreken de *Italiaansche* Geschiedschrijvers van hem. Vele Geschiedboekers zijn ook, en niet zonder grond, van oordeel, dat het krijgszuchtig karakter van dezen Paus, 't welk hem aandreef, om zich meermalen aan het hoofd zijner troepen te stellen, zoo wel als het schandelijk leven van ALEXANDER DEN VI, veel heeft bijgedragen, om den eerbied, dien men anders gewoonlijk het Hoofd der Christelijke Kerke bewees, te verminderen, en de spoedig daarop gevolgde Hervorming den weg te banen. Dronkenschap wordt dezen Paus ten laste gelegd; doch alle Schrijvers stemmen overeen, dat hij zijne Regering door geen baatzuchtig Nepotismus heeft bezwalkt. Schoon hij zelf bekende geen Geleerde te zijn, betoonde hij zich een beschermer en voorstander der Geleerden. Dit wordt door voorbeelden bewezen.

Hebben wij, ingevolge van den aanleg dezes Werks, de Hoofdpersonaadje, van wiens Leven het den titel voert, te meermalen uit het oog moeten verliezen, het X H. brengt hem bepaalder voor ons gezigt, diens verkiezing tot Paus vermeldende. Als Aartsdiaken moest hij de stemmen in het Conclave opnemen; bij welke gelegenheid hij zich met uitnemende bescheidenheid gedroeg. Ontdekkende, dat de meeste stemmen zich voor hem hadden verklaard, bemerkte men niet de minste verandering in de trekken van zijn gelaat. Zedig was hij bij de aanneming van zijnen Pauselijken Naam, LEO DE X.

Omtrent de beweeggronden der Kardinalen tot het doen dezer keuze kan men niet anders dan gissingen maken, door ROSCOE opgegeven. Aangezien LEO, vóór zijne verkiezing tot Paus, enkel Aartsdiaken was, moest hij tot de Priesterlijke waardigheid worden ingewijd; dit geschiedde met veel toestels en prachts. Groot en heerlijk was deze bij den plegtigen optogt ter bezitneming van het Paleis van *Lateraan:* eene schoone gelegenheid, om zijner praalzucht bot te vieren. *Florence* zond hem een luisterrijk Gezantschap. Hij schonk de *Florentijnsche* zamengezworenen ver-

vergiffenis. De benoeming van P. BEMBUS en J. SADOLETI tot Geheimſchrijvers deed onverwijld hope ſcheppen, dat de Geleerdheid door hem krachtdadig zou bevorderd worden.

In dien verheven ſtand trachtte LEO de twisten onder Christen-Mogendheden uit den weg te ruimen, gevoelig beſeffende de dwaasheid en ſchandelijkheid dier verwoestende Oorlogen, welke zoo lang de Christen-wereld beroerd en ontvolkt hadden. Dan hij vond zich welhaast in krijg ingewikkeld. Na behaalde overwinning en de daarop gevolgde uitdrijving der *Franſchen* uit het *Milaneeſche*, beklaagde LEO, in eenen Brieve, „ als mensch en opperhoofd der Christen-„ heid, het aangeregte ſchrikkelijke bloedbad; doch tevens „ verheugde hij zich, dat zij, die met eene wrevelige hand „ de Bruid van CHRISTUS hadden trachten te ſchenden, en „ zich daardoor den vloek der Kerke op den halze gehaald „ hadden, naar verdienſten waren geſtraft geworden." Gematigdheid gebruikte hij niet alleen bij zijne zegepraal, maar maande ook andere Vorſten daartoe ſterk aan.

In zijne Pauſelijke waardigheid opende LEO DE X de Kerkvergadering van *Lateraan* op nieuw, en benoemde vier nieuwe Kardinalen: eene benoeming, die, naar het aangeteekende van den Hoogleeraar HENKE, geen blijk droeg van groot verſtand of eene waardige keuze: twee van dezelve waren LEO's Bloedverwanten, de een van onechte geboorte, en de ander van te jonge jaren; JOVIUS beſchrijft den derden als een onbeſchaamden hebzuchtigen Aflaatkramer, en ſchildert den vierden af als 's Pauſen potſemaker. — Aan de wederkeerende en berouw betoonende Kardinalen ſchonk hij vergiffenis.

In het V H. dezes Werks had ROSCOE een tafereel opgehangen van den toeſtand der Geleerdheid in *Rome*, op het einde der vijftiende Eeuwe, toen LEO DE X zijne woonplaats eerst te *Rome* genomen had. Meer dan twintig jaren waren er intusſchen verloopen, zonder eenige verbetering van belang aan te brengen. Heugelijke dagen mogt men nu verwachten: beſchermde hij als Kardinaal reeds de Wetenſchappen, deze en de Kunſten mogten van hem als Paus alles verhopen. Hoe hij dit deed en aan deze verwachting beantwoordde, leert ons het XI en laatſte Hoofdſtuk dezes Deels, daar hij het Gymnaſium of de Univerſiteit te *Rome* herſtelde, den grond lag tot de *Griekſche* Kweekſchool te *Rome*, en de beoefening der Oosterſche Letterkunde deed herleven. Van de Mannen, die hem in een

en

en ander dezer Geleerdheidsverbeteringen behulpzaam waren, geeft het gemelde Hoofdstuk een vrij uitvoerig berigt.

Wij verlangen naar de voortzetting dezes weldoorwrochten Werks.

Dissertatio Medica Inauguralis agens de prosopalgia, feliciter in Nosocomio Academico sanata, item de visa ibidem cordis ruptura, subito lethali, una cum prolusione in ignavos theoriae Medicae contemtores empiricos, pro gradu defensa a CAR. GUST. ISAC. JAC. FALCK. Traj. ad Rhen. pp. 65. 4to.

Twee waarnemingen, de eene omtrent eene gelukkig genezene krampachtige pijn van het aangezigt (*Prosopalgia*), de andere aangaande eene inscheuring van het hart, door eenen spoedigen dood achtervolgd, waarbij eene afbeelding gevoegd is van deze inscheuring zelve, zoo als zij zich bij de opening van het lijk vertoonde en aan het benedenste einde van de linker borstholte plaats had, maken, benevens eene *Prolusio* tot aantooning van de onontbeerlijkheid der voorbereidende wetenschappen bij de beoefening der Geneeskunde, in het bijzonder voor eene gezuiverde Physiologie, den inhoud uit van deze Akademische Verhandeling, die wij over het geheel met genoegen hebben gelezen, en, offchoon de *Prolusio* zelve uitvoeriger had kunnen bewerkt worden, (iets, hetgeen de Schrijver welligt zoude gedaan hebben, indien hij zich bij dit onderwerp alleen bepaald had) zoo voeden wij evenwel de beste gedachten omtrent des Schrijvers oordeel en kunde.

Redevoering over de verdiensten van PETRUS CAMPER *in de vergelijkende Ontleedkunde, gehouden door den Hoogl.* J. MULDER, *enz. Uit het Latijn vertaald door* G. H. WACHTER, PZ., *Student in de Genees- en Heelkunde te Groningen. Aldaar, bij* J. Römelingh. *In gr. 8vo.*

Gelijk wij onze billijke lofspraak aan de oorspronkelijke Redevoering des Hoogleeraars MULDER gaven

-ven (*), zoo moeten wij zulks ook omtrent deze Vertaling doen, welke hem, die in de Latijnsche taal onbedreven is, en echter de meer bepaalde verdiensten van onzen CAMPER verlangt te weten, zeer welkom zijn zal; zij is ons daarbij zeer naauwkeurig voorgekomen, en de Vertaler verdient dus onzen billijken dank.

(*) *Letteroeff. voor* 1809. No. XIV. bladz. 592.

Verhandelingen, uitgegeven door TEYLER'S *Tweede Genootschap. XVIIde Stuk. Te Haarlem, bij* J. J. Beets. *In gr. 4to. 462 Bl.*

Eerste Berigt.

De Vraag, in dit Boekdeel beantwoord, luidde: *Wat is de reden, dat de Nederlandsche School, zoo wel voorheen, ten tijde van haren grootsten bloei, als hedendaagsch, zoo weinig Meesters in het Historisch vak heeft opgeleverd, daar zij zoo uitnemend slaagde, en nog slaagt, in alles, wat de eenvoudige navolging der Natuur, of de meer beperkte kring van het Huisselijk Leven, het vermogen der Kunst aanbiedt; en welke zijn de Middelen, om, in dit Land, uitmuntende Historieschilders te vormen?*

Geen Voorberigt meldt ons, of er meer dan het hier gedrukte *viertal* naar den opgehangen Gouden Eereprijs gedongen hebben; schoon het zeer waarschijnlijk is, dat zulks het geval geweest zij. Vreemd zou het wezen, al het ingekomene te doen drukken, en, op één na, alle met eene Eeremunt te beschenken. Wat hiervan zijn moge, het heeft aan Antwoorden niet ontbroken op eene Vrage, zoo uitlokkende voor de Beminnaars der Schilderkunst, waaraan het ons Vaderland geenszins mangelt.

Wij willen de voor ons liggende Antwoorden onzen Lezeren doen kennen. De Heer PIETER KIKKERT, te *Schiedam*, verwierf den Gouden Eerepenning op eene Verhandeling, die allerwegen blijken draagt van Geschiedkunde, van belezenheid en van smaak, opgesteld in eenen medeslependen stijl. Een algemeen overzigt des onderwerps opent de Beantwoording, met aanwijzing van de gepastheid der Vrage. Om dezelve te beantwoorden, onderzoekt hij vooraf, wat men hier door de *Nederlandsche School* te ver-

ſtaan hebbe. Het komt er op aan, of en hoe dezelve van de *Vlaamſche* School te onderſcheiden. Breedvoerig is de Schrijver over dit onderwerp, en deelt ook zijn begrip, wat eigenlijk het Historisch vak zij, mede. — De eerſte Afdeeling geeft de redenen op, waarom de *Hollandſche* School zoo weinig Historieſchilders heeft opgeleverd. Eerst bepaalt hij zich tot oorzaken, getrokken uit den geſchiedkundigen loop der dingen; bovenal komt hier in aanmerking de vestiging van den Proteſtantſchen Godsdienst, met mindere, uit dezelfde bron voortvloeijende, redenen; voorts de Regeringsvorm van ons Land, namelijk de voormalige Republikeinſche. 't Kon hier aan geene tegenwerping, uit het Republikeinſche *Griekenland*, *Venetie* enz. ontleend, ontbreken; dan deze tracht de Schrijver uit den weg te ruimen. Waarop hij bijzondere gewoonten en manieren van Kunstoefening, die elders, en bij ons geene, plaats hadden, aanvoert. — Andere oorzaken leidt hij af uit den ſmaak der Natie, en der Kunstminnaren onder dezelve. — Eindelijk komt hij tot de laatſte en gewigtigſte oorzaak, zijns oordeels te zoeken bij de Schilders onzer School zelve, hierin gelegen, dat zij geen genoegzaam belang ſtelden in de kennis van de algemeene en bijzondere Theorie der Schilderkunst.

Dit mangel biedt den Verhandelaar gelegenheid aan tot de opgave eener algemeene Theorie der Schilderkunst, in drie onderſcheidene deelen beſchouwd. — *Vooreerst*, het ware aeſthetiſche grondbeginſel, of het eigenlijk doel der Kunst. — *Ten tweede*, de kennis van het zamenſtel eens Kunsttafereels, in deszelfs deelen beſchouwd. — *Ten derde*, het gebruik der hulpmiddelen, die de onmisbare kennis van kunſten en wetenſchappen den Schilder aanbiedt.

Kikkert bevestigt zijne eigene denkbeelden over deze ſtoffen menigmaal met de gevoelens van ſommige der beste Theoretiſche Schrijvers. Dit maakt, als 't ware, eene Verhandeling op zichzelve uit. Vol is dit gedeelte van Aanhalingen en Voorbeelden. Vele dier Aanhalingen worden in den tekst ingevlochten en onvertaald gelaten; 't geen den enkel *Nederduitſchen* Lezer ongevallig moet wezen. Van de verzen, uit vreemde talen bijgebragt, als uit het *Latijn*, *Fransch*, *Italiaansch*, *Engelsch* en *Hoogduitsch*, eene vertaling te vorderen, ware zeker te veel gevergd; maar het veelvuldig onvertaalde in ondicht lijdt die verſchooning niet. — Wij kunnen, met hoe veel genoe-

noegen wij dit gedeelte lazen, deze groote uitvoerigheid in eene Verhandeling, wat ook de Schrijver ter verfchooning inbrenge, daar hij zelve eenigzins het te omflagtige fchijnt gevoeld te hebben, niet billijken. Met verlangen zien wij te gemoete, dat de Steller dezer Verhandelinge, die reeds federt lang bezig is, om het moeijelijk Vraagftuk, wat eigenlijk het *Schoone* zij, op te losfen, daarin gelukkig flage, en der kunstlievende wereld eene nieuwe theorie geve, die dit onderwerp eenvoudig zal ontwikkelen, en voor den kunstoefenaar van meer praktikaal gebruik doen zijn.

Voorts treedt de Verhandelaar in een onderzoek, in hoe verre de algemeene Theorie der Schilderkunst bij de aloude Kunftenaars beoefend is; wat de latere Meesters daarin verrigt hebben, en hoe de *Hollandfche* School daarin ten achtere gebleven is.

In de tweede Afdeeling, bepaald tot het onderzoek, of er middelen kunnen gevonden worden, om bekwame Meesters in het Historisch vak te vormen, werpt hij, alvorens regtftreeks tot dit doel te treden, een *vlugtigen* blik op den tegenwoordigen ftaat van vordering, waarin de beeldende kunften zich thans in *Europa* bevinden. — De vraag zelve: welke middelen zijn er, om in ons Land uitmuntende Historiefchilders te vormen? moge, gelijk de Schrijver verklaart, in den eerften opflag, niet zwaar te beantwoorden fchijnen, en er zich aan den geest terftond eenige wegen voordoen, die daartoe eene gunftige ftrekking vertoonen; bij eene rijpere nafporing zullen die veelal moeten wegvallen, en zal het, naar mate men de zaak dieper inziet, te moeijelijker worden, een gepast antwoord daarop te vinden, ondanks den veranderden vorm van ons beftuur, en den overgang daarvan in een *Koninklijk* [nu *Keizerlijk*] *Huis*. In de opgave van die redenen der bezwaarlijkheid is de Heer KIKKERT, naar gewoonte, breedfprakig.

Een eenig middel oordeelt hij gevonden te hebben. Dan, om te doen gevoelen, dat geen ander middel, dan juist dit éénige, met hoop op eenen gelukkigen uitflag, in het werk kan gefteld worden, neemt hij eenen omweg; en het middel beftaat enkel in *het ftichten van eene algemeene theoretifche Leerfchool voor jonge Schilders*, waarvan hij eene uitgewerkte fchets ophangt, fchoon hij zegt alleen de grondtrekken op te geven van de inrigting eener dusdanige Akademie. — Niet vrij van bedenkingen en te-

genwerpingen kon dit plan blijven. De Schrijver zet zich ter oplossing en wegneming; waarin hij vrij gelukkig slaagt.

Hierop laat KIKKERT volgen een Vertoog over den smaak der *Hollanderen* in de Schilderkunst, en in hoe verre dezelve vatbaar is voor eene wijziging, ten voordeele van het Historisch vak dier kunst. Men zal in dit gedeelte vele schoone en gepaste bedenkingen aantreffen, te veelvuldig om hier aan te stippen. Hetgene hij met dit alles wilde betoogen, komt, om 's Schrijvers eigene woorden te bezigen, hier op neder: „ De smaak voor Historische Kunsttafereelen, hoe zeer tegenwoordig niet onder den Nationalen Kunstsmaak onzer liefhebberen te betrekken zijnde, is echter zeer wel daarmede overeen te brengen; en de smaak onzer kunstminnaren zal ongemerkt die wending aannemen, wanneer wij eerst Historieschilders bezitten, welke hunnen arbeid inrigten naar de gronden, welke wij gepoogd hebben voor te dragen; zulke kunstenaars, die, door de wijze inrigtingen der Professoren van de Theoretische Akademie geleid, zich bevlijtigen, om de edele teekening der *Romeinsche*, de bevalligheid der *Florentijnsche*, de waarheid der *Venetiaansche* met het vindingrijke der *Fransche* School te verbinden, en het schoon penseel, het uitmuntend koloriet en de ware natuur der *Hollandsche* School door eene beredeneerde en schrandere theorie te veredelen: en zulke kunstenaars ééns onder ons bestaande, lijdt het geenen twijfel, of zij zullen, door hunne voortbrengselen, den smaak der Natie die wending geven, dat ook, bij de overige vruchten van het *Hollandsch* kunstpenseel, de kunstgewrochten in het Historisch vak hooggeschat, verzameld en naar waarde beloond worden." — Eene zwarigheid wordt door hem opgelost.

Het door den Schrijver verkozen Motto behelst den grondregel, dien hij in 't geneel beloop van zijne Verhandeling in 't oog gehouden heeft: *Si l'on ne sait employer à propos les regles de l'Art, la simple imitation de la Nature ne servira de rien.* MENGS.

Min omslagtig, min met uitweidingen vervuld, maar niet minder doeltreffende, is de Verhandeling van den Heer ADRIAAN VAN DER WILLIGE(N), aan welke de eerste Zilveren Eerepenning is toegewezen. — Na de opgave van zijne meening, dat, in de Vrage, door de *Nederlandsche School*, die der *Vereenigde Nederlanden*, of de zoogenaamde

de *Hollandsche*, afgescheiden van de *Vlaamsche School*, moet verstaan worden, oordeelt hij, en onzes inziens te regt, gepast, een woord te spreken van den roem, welken zich die School verworven heeft in het vak haar bijzonder eigen, en noodig, te bepalen, hoe het te verstaan zij, dat zij slechts weinig Meesters in het Historisch vak hebbe opgeleverd.

Met een Vaderlandsch genoegen lazen wij dit voorbereidend gedeelte, waarin hij meer dan een vijf-en-twintigtal Historieschilders optelt, waaronder er van de eerste klasse zijn; en heeft hij deze optelling niet vroeger begonnen dan met het tijdvak, dat de Reformatie de Schilders van de gelegenheid beroofde, om de Kerken en Kloosters met hunne Kunsttafereelen te versieren. Men zou derhalve den roem der *Hollandsche* School te kort doen, met te veronderstellen, dat zij bijna geheel geene mannen zou hebben opgeleverd, die in het Historisch vak verdienen genoemd te worden. Dan erkent hij gaarne, dat, men zich bepalende tot het zuiver Historisch vak, onze School met andere, en vooral met de *Italiaansche*, niet in vergelijking komt. De redenen van dit verschijnsel gaat hij na. In dit geval is hij veel min *Theoretisch* dan de Heer KIKKERT. VAN DER WILLIGEN merkt in 't algemeen op, dat verscheidene oorzaken, welke invloed hebben op het karakter en het grootste aantal bijzondere wezens der onderscheidene Volken, datgene voortbrengen, wat men nationaal karakter noemt. De natuurlijke gesteldheid van het Land, de Luchtstreek, het Staatsbestuur, de Godsdienst, de soort van werkzaamheid, die de meerderheid der Inwoneren doet bestaan, zijn de voornaamste, en daarvan stammen dan af het Nationaal Karakter, de Zeden, de Vooroordeelen, de Smaak en de Gewoonten. Al dit verwerkt VAN DER WILLIGEN, met toepassing op het hoofdonderwerp in dezen, op eene beknopte wijze; en draagt dit gedeelte blijk, dat hij van zijne *Reizen*, onzen Landgenooten bekend, in de Kunstbeoordeeling ook der Buitenlanderen veel vruchts getrokken heeft. De gepaste vergelijking der vreemde met de Vaderlandsche Kunstenaars en Kunstwerken geeft een hoogst leerzaam onderhoud.

Om den weg te banen tot het opgeven van de Middelen, om in dit Land uitmuntende Historieschilders te vormen, geeft VAN DER WILLIGEN op de Oorzaken, welke aan dit vak in ons Land hinderlijk zijn; als de gesteldheid

des Lands, de Luchtſtreek, en de afgelegenheid van de ſchilder- en dichtmatige tooneelen in *Italie:* deze zijn niet weg te nemen, maar alleen eenigzins te matigen of tegen te gaan in hare werking. Deels zijn het toevallige; als het Staatsbeſtuur, de Godsdienst, de middelen van beſtaan, het karakter der Inwoneren, hunne zeden: deze zijn alle niet uit den weg te ruimen; en oordeelt hij, dat het van vele niet te wenſchen is; nogtans zouden zij zekere wijzigingen kunnen ondergaan. Ten aanzien van andere keurt hij het niet onmogelijk, en tevens wenſchelijk, dat zij worden opgeheven; dan hiertoe zullen tijd en omſtandigheden vooral moeten medewerken. „ Het Staatsbeſtuur," zegt hij, „ heeft ſedert eenigen tijd eene aanmerkelijke verandering ondergaan: welken invloed deze verandering heeft op het vak der Schilderkunst, dat wij hier behandelen, zal ons de tijd leeren." — Al dit wordt op eene gepaste wijze ontwikkeld.

Voorts geeft hij de Middelen op. Eene daartoe ſtrekkende opvoeding. Het reizen prijst de Verhandelaar aan. „ Hierdoor is het," ſchrijft hij, „ dat de denkbeelden van den jeugdigen kweekeling verrijkt worden, zijne beſchouwingen worden meer uitgeſtrekt, zijne vooroordeelen aanmerkelijk verminderd, en zijn ſmaak gezuiverd. Het gezigt van de werken van groote meesters formeert zijnen ſmaak en verheft zijne verbeeldingskracht, en de mededingers, die hij ontmoet, ſporen hem aan om hen voorbij te ſtreven. Onder de heldere lucht van *Italie*, op den klasſiken bodem van *Rome*, voelt hij zijne genie bezield, op eene wijze, die hij misſchien in zijn Vaderland nimmer zou ondervonden hebben; en het bekoorlijke, dat eene zoodanige geestvervoering verſpreidt op den kring der kunſtenaren, waaronder hij verkeert, geeft hem vrije denkbeelden, heft zoo vele hinderpalen op, en verwarmt den geest, welken het eenzelvig leven in het vaderlijke huis, en de overdrevene orde en ſtijve regelmatigheid, die hij ſchier bij iedere ſchrede ontmoette, hoe langer hoe kouder zou gemaakt hebben."

Nader tot de opgave der Middelen komende, prijst VAN DER WILLIGEN het oprigten van Teeken-collegien aan, en vervolgens van eene Schilder-akademie in ons Vaderland, waarvan hij eene uitgewerkte ſchets opgeeft; doch derzelver dadelijke tewerkſtelling komt ons, hoe fraai het plan zij, hoogst moeijelijk voor. Allerwenſchelijkst acht hij, dat, ſchoon onze School, op die wijze

ze ingerigt, niet wel de hoogte in het Historisch vak, welke de *Italiaansche* bereikt heeft, kan beklimmen, dezelve ook inzonderheid die vakken, waarin zij steeds heeft uitgemunt, blijve beoefenen. Regt Vaderlandsch luidt zijn woord, 't geen hij voorts met daadzaken bevestigt: „ De rang, dien de *Hollandsche* School bekleedt in den Tempel der Schilderkunst, is te vereerende, om niet voldoende te zijn voor den Nationalen roem." — Eene tegenbedenking, dat de *Hollandsche* Meesters, aan welken die School haren luister voornamelijk te danken heeft, niet gereisd hebben, weert hij, het reizen voorheen aangeprezen en tot een deel der Akademie gemaakt hebbende, verder af.

Tot de plaatsing der geschetste Akademie, prijst hij *Haarlem*, als in vele opzigten het geschiktste, aan. „ Hoe zeer," dus sluit de Verhandeling, „ men ook de slechte tijden, welke wij beleven, als hinderlijk ter uitvoering van het opgegeven ontwerp zou kunnen doen voorkomen, is het juist in deze tijden, dat ons schier alles ontzinkt, dat wij verpligt zijn alle onze vermogens in te spannen, ten einde alles, wat maar eenigzins kan dienen om den Vaderlandschen roem en welvaart te ondersteunen en te handhaven, ja alles, wat maar eenigzins Vaderlandsch is, nog met hand en tand vast te houden." — Wij stemmen met 's Schrijvers Motto van geheeler harte in:

Mogt Neêrlands Schilderkunst, met d'ouden roem en zeden,
Na zoo veel jaren ramps, eens weêr te voorschijn treden!

Verwacht in een volgend Stukje, 't geen wij wegens de twee andere Verhandelingen te zeggen hebben.

Geschiedenis van het Straf- en Dood-regt van het gelukkig Eiland Teneriffe; meer dan Roman. Met eenige Stukken daartoe betrekkelijk. Uit het Hoogduitsch van H. A. VEZIN *en anderen, vertaald, en met Aanmerkingen enz. vermeerderd, door Mr.* H. W. TYDEMAN, *Hoogleeraar in de Burgerlijke en Hedendaagsche Regtsgeleerdheid aan 's Lands Universiteit te Franeker, enz. Te Amsterdam, bij* Immerzeel en Comp. *In gr. 8vo.* 313 *Bl.*

Wij ontvangen hier van den werkzamen Franeker Hoogleeraar TYDEMAN VEZIN's *Straf- en Doodregt van het gelukkig Eiland Teneriffe*, vergezeld van een aantal, tamelijk uitvoerige aanmerkingen; voorts *het Regt van Doodstraf systematisch overwogen uit* VEZIN's *Kopographiën*, waarachter (regt in den smaak van onzen tijd) gevoegd is eene *Tabelle*, behelzende *eene beknopte voordragt des geheelen stelsels van Bewijs der onregtmatigheid der Doodstraffen*; wijders *eene vollediger opgave van de gevoelens en bewijsredenen der in dit werk* (van VEZIN) *aangehaalde Schrijvers voor- en tegen de Doodstraf, met aanmerkingen*; dan nog *eene plaats van* ROMB. HOGERBEETS *tegen de Doodstraf*, en, eindelijk, een *Naschrift des Verzamelaars en Vertalers dezer stukken.*

De Geschiedenis van het Straf- en Dood-regt van *Teneriffe* is, naar het ons voorkomt, een niet onaardige *Roman*, die ten tijde, dat dezelve in het oorspronkelijke verscheen, zonder twijfel nut heeft gedaan. Volgens het oordeel van den Heer Vertaler, vereenigt deszelfs Schrijver, door zijne bewijzen kunstig in het verdichtsel in te weven, al het aangename van een' Roman met al het grondige en overtuigende van de geleerdste Verhandeling. Of dusdanig eene *vereeniging* wel gepast zij, meenen wij met redenen te mogen betwijfelen. Wij, voor ons, zien niet gaarne, dat men wetenschappelijke zaken op zulk eene wijze behandelt, en houden meer van een streng betoog, zonder opschik en romantische inkleeding. Doch wij willen den Heere TYDEMAN zijnen smaak niet betwisten, en het zij hiermede zoo als het wil — VEZIN heeft, zonder twijfel, de verdienste van geleerd en geestig tevens

vens te zijn. Hij heeft veel toegebragt, om de Regtsgeleerdheid te zuiveren van het woeste, ruwe en barbaarsche, waarmede zij, in zijnen tijd, nog eenigermate besmet was, en om er eenen geest van gematigdheid en *humaniteit* in te brengen, welke haar in velerlei opzigten scheen te ontbreken.

Maar, of dit Romannetje van VEZIN nu nog, in onze dagen, belangrijk genoeg ware, om het in onze taal over te brengen? — dit is eene vraag, welke wij niet toestemmend kunnen beantwoorden. In den tijd, waarin VEZIN schreef, heeft hij nut gedaan. Dit is ontegenzeggelijk. Maar naderhand is de *materie* van strafwetgeving, bijzonder ten aanzien der doodstraf, zoo *ex professo* behandeld, dat de vraag: *is de doodstraf regtmatig, en in hoe ver mag zij worden uitgeoefend?* naar onze meening, thans wel aan geenen twijfel meer onderworpen is. De zaak, waarover men te voren met belangstelling en zekere geestdrift streed, heeft thans opgehouden een point van *discussie* te zijn. De leer opzigtelijk de doodstraffen is een *systema* geworden, en het verwondert ons grootelijks, dat men, na dit alles, met de vroegere twistredenen over dit onderwerp weder ten voorschijn komt, zonder over de nieuwere leer een enkel woord te spreken. Dan, laat ons eerst zien, wat er in dit Boekdeel al verder voorkomt, en, ten slotte, over den geheelen arbeid des geleerden Vertalers ons oordeel rondborstig zeggen.

De aanmerkingen, die op het verhaal volgen, en waarin, volgens TYDEMAN, de ziel en sleutel van 't geestig verdichtsel vervat zijn en ontwikkeld worden, zijn, over het geheel genomen, belangrijk, en berekend naar den tijd, waarin zij geschreven zijn. Wij hebben echter onder dezelve eenigen aangetroffen, die ons niet *juist* zijn voorgekomen; — anderen ademen eenen zekeren geest van onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden, welke gisping verdient, en sommigen zijn zelfs niet vrij van hatelijk te zijn. Ons bestek gedoogt niet hierover uit te weiden. Dit weinige slechts. 1°. Is het niet onverdraagzaam, niet hatelijk te zeggen, dat de *ware geheime* grond der doodstraffen zij, om den rijken bij het gerust, weelderig en wellustig genot van dien overvloed, waarvan de arme beroofd is, zeker te stellen, hetwelk niet anders kan geschieden, dan door elke onaangenaamheid, elke storing zijner Bassa-rust met den dood te straffen? en moet het geene verwondering baren, den Heer TYDEMAN, (in

(in ſtede van hier ter plaatſe eens den *echten*, niet geheimen, grond, dien men voorheen voor de doodſtraffen had, op te geven, of althans eene verzachtende aanmerking op dezen nijdigen uitval van VEZIN te maken) te hooren uitroepen: „ ô Gij rijken en magtigen, ſtelt u liever op „ eene andere wijze geheel en volkomen zeker, door *uit*-„ *roeijing* van alle armoede en behoeftig geboefte. — „ Laat eens in practijk gebragt worden, hetgeen, met „ zoo vele andere *mooie woorden* in onze voormalige *Con*-„ *ſtitutiën* plagt te ſtaan; dat *de maatſchappij* den behoef-„ tigen arbeidzamen werk, den onvermogenden onderſtand „ verſchaffe! — Door openlijke werkhuizen, en onder-„ ſteunen van bijzondere inrigtingen, door weren van „ bedelaars en landloopers, en door 't zorgen voor goe-„ de aanwending en beſtier der vrome fondſen, legaten, „ en geſtichten, zou men, ook in 's lands tegenwoordi-„ gen toeſtand, het ver kunnen brengen, — en wie „ juicht niet toe aan de pogingen die, althans tot het eer-„ ſte, door eenen MEERMAN en anderen, waarlijk mensch-„ en vaderland-lievend worden in 't werk geſteld!" enz. Ergdenkenden, die gaarne de dingen van eene ongunſtige zijde beſchouwen, zouden het, misſchien, wel willen doen voorkomen, dat de Hoogleeraar zich hier aan eene gezochte en ongepaste vleijerij jegens den Heer MEERMAN had ſchuldig gemaakt. Doch wij denken er geheel anders over, en zouden er zelfs zeer aan twijfelen, of de lof, ter dezer plaatſe aan den Heer MEERMAN toegezwaaid, na zulk eenen aanhef in zulk eenen toon, en na de menschlievendſte pogingen, ter verſchaffing van werk en onderſtand aan behoeftigen, *uitroeijing* van alle armoede en BEHOEFTIG GEBOEFTE genoemd te hebben, wel eens als een *compliment* kan worden opgenomen.

2°. Hetgeen door den Schrijver op bl. 75 over de Pijnbank gezegd wordt, is, naar ons oordeel, niet gegrond, en toont ten duidelijkſte, dat de man het eigenlijk gebruik (niet het misbruik) dat door kundige en eerlijke Regters, in ſommige gevallen, van dit middel ter ontdekking van de waarheid kan gemaakt worden, in het geheel niet kent. Te zeggen, dat de Pijnbank tegen de natuur en de menschelijkheid ſtrijdt, is niets meer, dan ijdele *declamatie*. Het is hier de plaats niet om dit verder te onderzoeken. Het zoude anders, onzes erachtens, niet moeijelijk zijn te bewijzen, dat de Pijnbank, (op zichzelve beſchouwd) wel ingerigt, wijsſelijk aangewend, ſlechts in enkele, bij de

wet

wet uitdrukkelijk bepaalde, gevallen, en door bekwame, brave en ervarene Regtsgeleerden, een nuttig en zeer geoorloofd werktuig is in de *criminele* Regtspleging. Of echter de schandelijke en menschonteerende misbruiken, die in vroegere tijden van de Pijnbank gemaakt zijn, en of de onzekerheid, of wel het instellen en voeren van het inquisitoir proces altijd aan kundige en regtschapene lieden zij toevertrouwd, het niet raadzaam hebben gemaakt, om dit, op zichzelve nuttig en geoorloofd, doch voor zoo vele en zoo groote misbruiken vatbaar, werktuig ganschelijk af te schaffen — dit is eene geheel andere vraag, die wij, niettegenstaande de gewigtige nadeelen, die deze afschaffing oplevert, *toestemmend* zouden beantwoorden.

3°. Komt ons de aanmerking op bl. 105, over de wijze van procederen in *criminele* zaken, zeer ongepast voor, en wij hadden wel gewenscht, dat de Heer Vertaler, die anders met het geven van aanmerkingen in het geheel niet karig is, de eer van ons land, ook in dit opzigt, verdedigd had. Wij gelooven niet, dat men hier ligtelijk iemand onschuldig veroordeelt, ook niet op die plaatsen, waar men gewoonlijk nooit eenen verdediger aan den beschuldigden toestaat. Zelfs is het, naar ons oordeel, nog lang niet uitgemaakt, of dit laatste wel zoo verwerpelijk zij, en of het doorgaans toestaan van Advocaten aan gevangenen wel altijd het bedoelde nut bereikt. Waar kundige en eerlijke Regters en openbare Aanklagers zijn (en daaraan heeft het, God dank! *tot dus verre in ons land* nog niet ontbroken) behoeft men — al zijn dan ook de verdedigers niet genoegzaam bekwaam — al zijn er ook in 't geheel *geene* verdedigers — niet uit te roepen: „God zij den rampzaligen, over wiens hoofd het gaat, genadig!" Ook het plan, *om dáár, waar men eenen eigenen bestendigen Aanklager, die NB. als 't ware de plaats van Advocatus Diaboli bekleedt, den kost geeft, ook eenen eigen bestendigen verdediger aan te stellen*, is zeer onheusch en zelfs lomp voorgesteld, en daarbij nog niets meer, dan eene fraaije hersenschim.

Het hier op volgend *Regt van Doodstraf, systematisch overwogen*, is zijnen oorsprong verschuldigd aan de overtuiging van den Heer VEZIN, dat zijn Roman het voorgestelde doel niet had bereikt. Hij had daarin opzettelijk den droogen wijsgeerigen loop van redenering vermijd; de voorgedragene gronden en gevolgen lagen er zonder orde, zonder systema, zonder zigtbaren zamenhang in verspreid.

ſpreid. Doch hierdoor verloren ook anderen den draad, enz. Men nam de moeite niet, om de eigenlijke bewijzen, deels uit het vertelſel, deels uit de aanmerkingen, te onderſcheiden, zamen te verbinden, en de leden der met opzet verbroken keten weder aaneen te ſchakelen. Men taste nu den eenen, dan den anderen grond afzonderlijk aan, en daardoor werd waarſchijnlijk de uitwerking van het geheel mede verhinderd. [Natuurlijke gevolgen van dusdanig eene wijze van ſchrijven! dat komt van het romantiſeren in wetenſchappelijke zaken!] In dit Vertoog worden de vragen: I. Is de doodſtraf op zichzelve, en zonder betrekking op de grondverbindtenis der Maatſchappij, regtmatig? en II. is zij door deze grondverbindtenis regtmatig geworden? overwogen en ontkennend beantwoord. Wij hebben dit ſtuk, wegens deszelfs geregelden afloop, des Schrijvers ſtrengen betoogtrant en de duidelijke ontwikkeling zijner ideën, met genoegen gelezen, en ſtellen het in wezenlijke waarde ver boven den *Roman*; ofſchoon wij er ook al niets nieuws in gevonden hebben, maar *thans* ook alles als overtollig moeten beſchouwen: daar het toch nu ſlechts op de laatst behandelde vraag: *Is de doodſtraf onmisbaar?* aankomt, en het te denken is, dat de latere gronden van ſtrafwetgeving den Heere VEZIN, zoo dezelve aan hem waren bekend geweest, geheel andere *reſultaten* zouden gegeven hebben.

Nu komt de *vollediger opgave van de gevoelens en bewijsredenen der in dit werk aangehaalde Schrijvers voor- en tegen de Doodſtraf, met aanmerkingen.* De Schrijvers, hier voorkomende, zijn J. J. ROUSSÉAU, SONNENFELS, BECCARIA, A. L. JACOBI, VICTOR BARCKHAUSEN, H. L. W. BARCKHAUSEN, H. P. STURZ, RUNDE, FEDER, J. E. FR. SCHALL en C. FR. SCHOTT. Tusſchen beide heeft de Vertaler ingelascht de wederlegging van ſommiger gevoelens door VEZIN en J. A. BERGK, welke laatſte bij zijne nieuwe Hoogd. vertaling van BECCARIA de verſchillende gevoelens van meer dan veertig Schrijvers in naauwkeurige en breede uittrekſels verzameld, en daarbij zijne eigene kritiek der gevoelens over de doodſtraf gevoegd heeft.

Wij zijn het volkomen met den Hr. Vertaler daarin eens, dat het weten van 't gene in de laatſte ſchier 50 jaren over de doodſtraf is geſchreven aangenaam en belangrijk is voor de letterkundige geſchiedenis der *Crim.* Regtsgeleerdheid. Doch de Vertaler zal tevens moeten toeſtemmen, dat hetgeen hij ons hier levert niet ſlechts zeer onvol-

volledig is (daar BERGK alleen de gevoelens van meer dan 40 Schrijvers niet *bloot* voorgedragen, maar *kritisch* voorgedragen heeft) maar zelfs voor hèn, die het om overtuiging en zekerheid ten aanzien van de zaak zelve te doen is, geheel overtollig moet zijn. Immers verklaart de Heer TYDEMAN zelf, dat de Schrijvers, door BERGK opgegeven, nog met eenigen, vooral lateren, — daar q. b. n. de algemeene hervorming der ſtrafwetgevingen in de laatſte jaren bijzonder ook aan deze vraag nieuw belang en leven geeft — zouden kunnen vermeerderd worden.

Het gevoelen van HOGERBEETS, 't welk nu volgt, kon, op zichzelve, ook zeer wel gemist worden; ſchoon de opgave daarvan in dit werk, zoo als het nu eenmaal is ingerigt — eene *rapſodie* van rein en onrein — nog al als doelmatig kan worden beſchouwd.

In het *Naſchrift* des geleerden Verzamelaars en Vertalers komen eenige goede aanmerkingen voor. Jammer ſlechts, dat zij zoo wat verward en verſtrooid door elkander liggen. Eenigen hadden noodzakelijk in een voorberigt moeten geplaatst zijn; anderen zijn wat gezocht en ongepast. Daaronder behoort, voornamelijk, de vraag: of het werkje niet overbodig zoude zijn, geen doel misſen, omdat het Holl. *Crim.* Wetboek is ingevoerd? en of 's Lands Hooge Magt zich aan zulk een vrijmoedig wetenſchappelijk onderzoek niet zal ergeren? Waarlijk! dit zijn aanmerkingen en bedenkingen zonder doel, alleen ter nedergeſteld, om aanmerkingen en bedenkingen te maken. Wie toch zou hieromtrent eenigen twijfel kunnen voeden? De Heer Vertaler en Verzamelaar geeft zich nogtans eenige moeite, om zijn werk te dezen aanzien te verdedigen. Men merkt, dat hij over die verdediging zelf niet weinig te vreden is, en wij verbeelden ons, dat hij, toen hij dezelve ſchreef, en over zulk een *kritiek* vraagſtuk zoo maar eens regt *ouvertement* zijne meening zeide, er zeer heldhaftig zal hebben uitgezien.

Nu nog ons oordeel over dezen geheelen arbeid van den Heer TYDEMAN.

Welk een doel heeft zich de *Profesſor* met dit werk voorgeſteld? Is het, om den Lezer met de onderſcheidene gevoelens der geleerden over de doodſtraf bekend te maken, en dus eene geſchiedenis der verſchillende gevoelens aangaande de leer der doodſtraffen te geven? dan is het werk zoo onvolledig, zoo gebrekkig, dat het geene aanmerking verdient. Zelfs eene vertaling van BERGK's boven-

ge-

gemelden arbeid zoude voor dit doel nog niet voldoende zijn. Of is het, om den Hollander van de onregtmatigheid der doodstraf te overtuigen? dan begrijpen wij, inderdaad, niet, hoe een man, als de Heer TYDEMAN, wiens beroep, zoo wel als hart (volgens zijne eigene erkentenis) hem noopt in dit onderwerp belang te stellen, de materie niet *systematisch* hebbe behandeld, de gevoelens der latere Schrijvers onderzocht, en ons zijne eigene resultaten medegedeeld. Hij spreekt wel van algemeene hervorming der strafwetgeving in de laatste jaren — doch wat helpen deze woorden, wat beteekenen dezelve, daar de man ons volstrekt niets, dan ouden kost opdist? Wij willen den *Professor* hier niet veroordeelen. Wij zouden zelfs gaarne gelooven, dat hij met zijnen tijd is voortgegaan, dat hij het belangrijkste, 't welk er over dit onderwerp voorhanden is, wel kent, en in de schriften van eenen GROLMANN, ALMENDINGEN, FEUERBACH en anderen geen vreemdeling kan zijn: maar hoe zullen wij dit geloof overeenbrengen met des Hoogleeraars verklaring, „dat hij acht, dat VEZIN zijne zaak *voldongen* heeft en dat hij het in 't algemeen (zonder voor elke zijner uitdrukkingen of bewijsredenen te willen instaan) met VEZIN eens is?"

Wat leert nu VEZIN, met wien TYDEMAN het eens is? *Dat alle doodstraffen onregtmatig, ongeoorloofd, onregtvaardig zijn.* Wanneer men nu de gronden en bewijsredenen van VEZIN (en dus ook van TYDEMAN) overweegt en naspeurt, dan zou men, misschien, kunnen zeggen: *de man redeneerde, in zijnen tijd, wèl.* Maar kan men daarom ook zeggen: TYDEMAN redeneert in zijnen tijd (1809!) ook wel? VEZIN heeft voor hem de zaak voldongen en daarmede is hij het eens? Hoe! weet de *Professor* dan niet, of wil hij het niet weten, dat men, na het werk van VEZIN, den grond en de bedoeling van alle strafwetten uit een geheel ander oogpunt heeft beschouwd? dat de zaak, nadat men bewezen heeft, dat de *Souverein* de bevoegdheid had, om door bedreiging de regten van den Burgerstaat te verzekeren, en men die bedreiging als een afschrikkend middel tegen alle Regtsschennis moest aanmerken, een geheel ander aanzien heeft gekregen? en dat het gevolg daarvan was, dat men wel degelijk aan den Wetgever het regt toekende, om den dood te bedreigen, in zoo verre, als sommige regten door de bedreiging van een minder kwaad niet kunnen beveiligd worden? Of verdien-

dienden wel de latere Schrijvers geheel geene wederlegging, zelfs geene opmerking? Hoe kan dan toch de *Professor* spreken van algemeene hervorming der strafwetgeving *in de laatste jaren*, d. i. na VEZIN, waarmede de *Professor* het eens is — zelfs na de laatste uitgave van BERGK's *Kritiek der Meinungen über die Todesstrafe?*

Om kort te gaan. De leer der doodstraffen is, zoo als wij boven reeds hebben opgemerkt, door den arbeid der latere Regtsgeleerden tot zoodanige zekerheid en tot een *systema* gebragt, dat men thans, in een boek over hetzelfde onderwerp, daarvan niet zwijgen kan of mag. Door dien arbeid moeten eene menigte van gronden, waarop men te voren de verdediging der doodstraf bouwde, zoo wel als eene menigte van bewijzen, waarmede men te voren die gronden ondermijnde, van zelfs vervallen. Al dat vervallene nu nog weder op te zamelen; de oude gevoelens te herhalen en van de nieuwere te zwijgen, is, op het zachtst uitgedrukt, een nutteloze en onvruchtbare arbeid.

Wij kunnen den Heere TYDEMAN hierom den lof niet geven, dat hij met zijn' arbeid eenigen dienst aan de wetenschappen heeft gedaan; wij kunnen hem niet aanmoedigen, om het uitgebreider werk, waarvan hij in zijn Naschrift spreekt, in het licht te geven — ten zij hij in staat mogte zijn, om de laatste leer over de doodstraffen te wederleggen, en *iets nieuws* (geen' ouden kost van VEZIN en anderen) daarvoor in de plaats te geven. En dan.... zoo gij dit kunt, Heer *Professor!* ... *magnus nobis eris Apollo!*

Het tegenwoordig Amsterdam. Met acht Platen. Te Amsterdam, bij L. A. C. Hesse. 1809. *In gr. 8vo.* 358 *Bl.*

Zoo zien wij dan het aantal van meer of min uitvoerige Beschrijvingen der wereldwijd vermaarde Stad *Amsterdam* met eene nieuwe vermeerderd. Blijkbaar heeft, schoon ons des niets vermeld worde, de groote verandering, die dezelve tot de Hoofdstad des Koningrijks *Holland* maakte, daartoe de voornaamste aanleiding gegeven. En, indedaad, deze verschaft, benevens andere wisselingen, welke het verloop des tijds altoos medebrengt, ruimte

te van ſchrijfſtoffe. Op de wijze van bewerking komt het in dezen voornamelijk aan. Laten wij zien, hoe de ons onbekende Schrijver deze taak ter hand ſla en volvoere.

Zeer kort behandelt de Schrijver (1) de *Opkomst*, *Aanwas* en *tegenwoordigen toeſtand* der Stad; alsmede (2) de *Ligging*, *Klimaat*, *geſteldheid der Lucht*, *Grond*, *Water* en *Bevolking*; doch, hoe kort ook, niet, zonder, daar het pas gaf, met een enkel woord tot het oude terug te wijzen. Dan (3) tot de *Regering*, *onderſcheidene takken van Beſtuur* en *Politie* komende, vangt hij onverwijld met het Decreet des Konings van 28 Oct. 1807 aan, zonder eenig rugzigt op het vroegere Stadsbeſtuur. Waarom deze ongelijkheid? — Voorts vinden wij hier eene optelling van andere Collegien van Stadsbeſtuur, noodeloos hier bijzonder op te noemen. De Schrijver daalt tot vele oude en nieuwe kleinigheden af, waarin de Stadbewoners misſchien eenig belang ſtellen, doch die andere Lezers veelligt vervelen; ſchoon eenige een algemeener nut hebben, of liever *hadden*; als de aanwijzing van de onderſcheidene Bureaux. Dit alles is in ruim 50 bladzijden begrepen.

Eenigzins meerder ruimte neemt de Schrijver, als hij (Afdeeling 4) den *Godsdienst*, *Opvoeding*, *Zeden* en *Gebruiken* onderneemt toe te lichten. Hoog wordt de Godsdienſtige verdraagzaamheid geroemd; met lof van de vele Schoolinrigtingen geſproken. Geen wonder, dat de Schrijver zich niet weinig verlegen vindt, om eene karakterſchets der Ingezetenen van *Amſterdam* te geven. Veel wraakbaars treft hij aan in die door *Franſchen* en *Engelſchen* veelal daarvan zijn opgehangen; en heeft hij daarin volmaakt gelijk. Door geven en nemen, door het onderſcheiden van ſtanden, komt de *Amſterdammer* er nog al gunſtig af, — de *Amſterdammer*, ſchrijven wij: want het heeft veel in, dien te vinden in eene Stad, waar, zints zoo lange, vreemdelingen van allerlei landaard en ſoort toevloeiden en zich vestigden. Hij handhaaft de ſchoone Sekſe tegen veelvuldige opſpraak. De uitſpanningen worden voegelijk beſchreven, en het laakbare kortelijk aangeroerd. Hiervan zou intusſchen vrij meer te zeggen vallen. — Onder deze Afdeeling wordt ook gebragt de Bouwtrant der Huizen, en vele zaken, die men ja des noods tot *Gebruiken* kan brengen; doch hier ontbreekt vrij veel, ſchoon men er kleinigheden in menigte aantreft.

De Afdeeling (5) *openbare Gebouwen* getiteld, onderſcheidt zich, even als die der Regering, van alle vorige

Stads-

Stadsbeſchrijvingen, daar het prachtig Stadhuis in een Koninklijk Paleis herſchapen is. Na eene opgave uit WAGENAAR van het Stadhuis zelve, zegt de Schrijver: „ Het is niet te ontkennen, dat het gebouw, thans zoo veel doenlijk naar den hedendaagſchen bouwtrant ingerigt, vooral wanneer men 't zelve van de zijde van den *Vijgendam* nadert, eene luisterrijke vertooning oplevert. Droeg het Stadhuis van *Amſterdam* de bewondering van geheel *Europa* weg, het Koninklijk Paleis doet zulks niet minder, door de eenvoudige, maar tevens prachtige inrigting van het geheel, en door de ſmaakvolle verdeeling der onderſcheidene vertrekken in 't bijzonder. Hij, die eertijds het Stadhuis met opmerkzaamheid beſchouwde, of dagelijks op 't zelve verkeerde, zal nu, het Paleis betredende, zich niet dan met moeite herinneren, tot welk een einde het gebouw nog voor weinig tijds geſchikt was." De daarop volgende beſchrijving van de gemaakte veranderingen en de inwendige hoogstkostbare ſieraden dient om den Lezer een denkbeeld daarvan te geven; overal heerscht pracht en vorſtelijke grootheid.

Het *tegenwoordig Stadhuis*, het voormalig *Admiraliteits Hof*, wordt, met de daarin gemaakte veranderingen ten tegenwoordigen gebruike, voorgeſteld. De *Beurs* en *Koornbeurs* krijgen eene beurt. Kleine veranderingen zijn er in die Koopmans Stichtingen voorgevallen. Grootere hervormingen worden vermeld. Wij ſtappen dit een en ander ſpoedig voorbij.

De tien *Gereformeerde Kerken* worden vervolgens gedacht. Deze zijn in den ouden ſtand gebleven. Eene elfde Kerk dier Gemeente, de *Gasthuis-kerk*, is, ſedert de overbrenging van den zetel des Gouvernements naar *Amſterdam*, niet meer ten Godsdienſtigen gebruike geſchikt; alsmede eene der *Franſche Kerken*: derzelver tegenwoordig gebruik wordt vermeld. Kort is het verſlag van de *Engelſche Presbyteriaanſche* en *Episcopale Kerken*.

De *Remonſtrantſche*, de *Lutherſche* en *Doopsgezinde Kerken* worden vermeld: bij der *Doopsgezinden* kleine Kerk heeft hij de aanzienlijke Boekerij en het Orgel vergeten. — Breeder, naar evenredigheid van de vorige Kerkbeſchrijvingen, zijn die der tweeëntwintig *Roomsch-Katholijke Kerken*. Tot verſcheide kleinigheden daalt de Schrijver af. De uren van den Kerkdienst worden bij elk opgegeven. Van de *Armeniſche* en de *Rusſiſche Kerken* treft

treft men één kort berigt aan, zoo ook van der *Joden Synagogen.*

Vroegere en latere Gestichten tot liefderijke einden, die tot de Stad en bijzondere Gezindheden behooren, en in zulk een verbazend aantal voorhanden zijn, krijgen ieder eene beurt, het een uitvoeriger dan het ander. Van de *Roomsche* Gestichten, tot deze Afdeeling behoorende, is het verslag het bijzonderste. De *Hofjes* worden meest alleen met enkele naamsopgeving aangeduid.

Met vermelding van eenige bijzonderheden, krijgt men kennis aan de *Gevangenhuizen.* Desgelijks aan de Gebouwen, tot openbare Opvoeding en tot de beoefening van Kunsten en Wetenschappen bestemd. Onder deze wordt de *Latijnsche School*, gelijk bekend is, thans tot andere einden gebezigd. Verre de meeste dezer Stichtingen, echter, hebben, zints de laatste uitvoerige Beschrijving van *Amsterdam* door WAGENAAR, met het *Vervolg* daarop, weinig veranderings ondergaan. Zoo is het ook met de *Schouwburgen.* Vreemd is de vermelding der thans in leven zijnde *Tooneeldichters*, ter gelegenheid van de vermelding des Schouwburgs: en wie ontdekt niet het onvolledige! — Van de Stads Werkplaatsen heeft de Schrijver weinig te zeggen.

De *Werktuigen, ten algemeenen gebruike* bestemd, (6) en de *Pleinen* (7) hebben niets bijzonders. *Eene naamlijst van alle de Straten, Grachten, Steden* en *Gangen* maakt eene Afdeeling uit (8). Voorts worden (9) de *Publieke Hotels* beschreven, alsmede (10) de *Koffijhuizen*, en (11) de *Gaarkeukens.* Dan, bij geene dezer wordt men lang opgehouden. Van de laatste leest men alleen: „ *Gaarkeukens* vindt men in merkelijken getale hier en daar „ door de Stad verspreid. De houders van zoogenaamde „ *Nachthuizen* hebben thans den naam van *Restaurateurs* „ aangenomen."

De *Koophandel* (12) krijgt geene uitgestrekte beurt, schoon de Naamlijst der *Kassiers* er zeer uitvoerig in voorkome; 't geen, met vermelding van de Woonplaatsen en Betaaltijden, voor sommigen, zoo lang die Personen of Firma's leven en zij niet verhuizen, van dienst kan wezen. Men zou echter ook de 500 *Makelaars* op soortgelijk eene wijze hebben kunnen vermelden, alsmede de *Cargadoors* enz. Doch tot het een zoo wel, als tot het ander, ontbreekt het niet aan hulpboekjes.

Met

Met een woord, en 't is genoeg, wordt melding gemaakt van eenige andere inrigtingen; als het *Huis van Leening*, de *Desolate-boedel-kamer*, de plaatsen tot bijzondere Verkoopingen, Jaar- en andere Markten.

Fraaije Letteren, *Wetenschappen*, *Kunsten en Nijverheid* maken de laatste (13) Afdeeling uit. Deze is, in evenredigheid met eenige andere Afdeelingen, kort; schoon er in dezelve meer behandeld wordt dan het opschrift aanduidt; als de vermelding van de vier *Loges der Vrijmetselaren*, met aanwijzing van den Vergaderdag. Van de Maatschappijen *Felix Meritis* en *Tot Nut van 't Algemeen*, welke hier eigenlijk zouden behooren, had de Schrijver reeds gehandeld. Hier gewaagt hij van nog eenige Maatschappijen, en bijzonder van het *Koninklijk Instituut*, het *Koninklijk Museum* en de *groote Koninklijke Bibliotheek*, en het nieuwe Instituut tot *Onderwijs voor Blinden*, ten jare 1808 door de *Vrijmetselarij* opgerigt. Het heeft ons bevreemd, onder de Maatschappijen, die ter bevordering van den *Landbouw* niet vermeld gevonden te hebben.

Ziet daar het beloop en den voornamen inhoud dezes Boekdeels, 't geen nu aan te groote breedvoerigheid, dan aan te groote beknoptheid schijnt mank te gaan. De stijl is beurtelings eenigzins zwellend, en ook kruipend. Aan de taal ontbreekt zuiverheid. De lijst van Drukfouten zou veel uitvoeriger behooren te wezen; men had (juist ligt deze bladz. voor ons open) voor *Betoonde Wereld* van BEKKER, op die lijst, *Betooverde* moeten zetten.

Behalve eene Afbeelding van *Amsterdam* in het begin van de Dertiende Eeuw, komt er een Plattegrond van het tegenwoordig *Amsterdam* in voor, en de niet onaardige, schoon eenigzins vreemd bewerkte, Afbeeldingen van het Koninklijk Paleis, de Beurs van buiten en van binnen, het Magazijn der Marine, en *Felix Meritis*.

Disputatio Juridico-Literaria de M. TULLII CICERONIS *Oratione pro Aulo Cluentio Avito*, quam, praeside H. W. TYDEMAN, v. cl. J. U. Doct. et in Academia, quae est Franequerae, Professore, ad publicam disceptationem proponit CORNELIUS JACOBUS VAN ASSEN, Harlinga-Frisius, Auctor. pp. 173.

Dat wij deze waarheid toch ieder kenbaar mogten maken, dat geene bloote taalkennis, maar smaak, maar oordeel, maar gevoel voor het schoone en goede, aan de oude Letterkunde verbonden is. Het zijn geene lang in onbruik zijnde woorden, maar het zijn zaken; het zijn geene doode klanken, maar wezenlijke wetenschappen, welke de jonge lieden, die den waren weg op hunne Akademische loopbaan hebben ingeslagen, magtig kunnen worden. Gronden van troost, steunsels van tevreden- en gelatenheid, stille pligtbetrachting, onafhankelijk van den dankbaren of ondankbaren loop der zaken; dit leeren ons de oude Schrijvers. In dagen van beproeving gevoelt men het best den troost der Letteren. Gelukkige Jongelingen, die u met dit borstharnas hebt gewapend! gelukkige Ouders, die uwen kinderen dit schild hebt in handen gesteld! Wat ook het lot bitters geve, hij, die zich uit de beoefening der Ouden niet slechts rijkdom van woorden en smaak, maar ook kracht van geest, sterkte van ziel verworven heeft, zal eigene smart en die van anderen verligten, en de vreugde dubbel smaken; hij zal zich door het voorledene niet laten afschrikken, en de toekomst gelaten inzien. Onze tijd moge in andere opzigten niet gelukkig zijn, in het vak der Letteren is dezelve zeer voorspoedig; ons vooruitzigt zij in vele opzigten treurig, in de Letteren is het helder, daar wij zoo vele en zoo uitmuntende Jongelingen de uitstekendste proeven van hunnen aan de Hoogescholen zoo wél besteden tijd openlijk zien geven. Wij spreken nu niet van eenen BAKE, wiens werk over *Posidonius* meesterlijk moet genoemd worden; wij herhalen niet den algemeenen lof, door ieder aan eenen GOUDOEVER, PAN, NETSCHER, DE GEER, VAN LAAR of LUZAC gegeven, maar wijzen op het stuk, dat voor ons ligt, van den kundigen VAN ASSEN.

„ Daar in de Redevoeringen van *Cicero*," zegt de geleerde ERNESTI (*), „ de kracht en volmaakte kunst zijner „ welsprekendheid meest zigtbaar is, en daar dezelve tevens „ zeer overvloedig zijn, om ons tot de kennis van niet alleen „ nuttige, maar noodzakelijke zaken te doen geraken, is het „ geenszins te verwonderen, dat velen aan de opheldering „ dezer Redevoeringen hun verstand en vlijt hebben te koste „ gelegd." Is deze vlijt, is eene verstandige toelichting van

(*) Voor het tweede Deel zijner Uitgave van *Cicero's* Werken.

van alle deze heerlijke ftukken nuttig en noodzakelijk, bijzonder werden beiden fints lang verlangd omtrent de *Pleitrede voor* AULUS CLUENTIUS AVITUS; eene Redevoering, „ die," om met BLAIR (*) te fpreken, „ niettegenftaande zij het ongeluk heeft van vrij lang en ingewikkeld in haar onderwerp „ te zijn, nogtans eene der zuiverfte, naauwkeurigfte en „ fterkfte blijft van alle de geregtelijke Redevoeringen van *Ci-* „ *cero.*" Zeer gelukkig noemen wij derhalve de keus van den geleerden Hoogleeraar TYDEMAN, die, de krachten van zijnen Leerling VAN ASSEN doorgrondende, deze belangrijke doch moeijelijke taak zijnen welgeoefenden Kweekeling toebetrouwde. Wij twijfelen zelfs eenigermate, of niet de uitflag de verwachting des Hoogleeraars nog overtroffen hebbe. Ons ten minfte heeft de goede houding dezer Akademifche Proeve, de geheele ontwinding dezer zoo ingewikkelde Redevoering, de zuivere Latijnfche fchrijfftrant, de goede taal, Regts- en Oudheidkunde verrast.

De Nederduitfche Lezer zou weinig nuts trekken, wanneer wij hier met VAN ASSEN deze Redevoering van den Latijnfchen Redenaar ophelderden; ook den zuiveren ftijl kunnen wij hem niet doen kennen: het zij derhalve genoeg, dat wij hier openlijk de getuigenis afleggen, dat deze Proeve ons allezins lofwaardig voorkomt; te meer, daar eene gepaste vrijmoedigheid door de vereischte nederigheid wordt verzeld, blijkende de laatfte, zoo in de Voorrede, als bij de erkentenis des Schrijvers, van de opheldering eener moeijelijke plaats (p. 116—120) aan den Hoogleeraar TYDEMAN geheel verfchuldigd te zijn. Uit welke opheldering zoo wel, als uit het overige des werks van zijnen Leerling, ons gebleken is, dat de Hoogleeraar allezins den roem verdient van oordeel en geleerdheid, en dat hij, zulks verkiezende, ten volle in ftaat is, den ouden, ftevigen, Vaderlandfchen ftudeertrant met kracht te handhaven. Deze ftevigheid verfiert het werk van VAN ASSEN. Bijzonder trokken onze aandacht de met oordeel bijgebragte plaatfen van Griekfche Schrijvers, die bewijzen, dat VAN ASSEN dezelve in het algemeen, en de *Tragici* in het bijzonder, aandachtig en gretig gelezen heeft. Ten voorbeelde kan de fraaije Aanteekening bij het 61fte Hoofddeel (p. 144—150) ftrekken.

De Heer VAN ASSEN, de Franeker Hoogefchool verlaten hebbende, heeft zich te Leyden onder de Hoogleeraars WYTTENBACH, KEMPER en SIEGENBEEK verder geoefend, en, na weder onder zijnen Leermeester te Franeker tot Doctor in de Regten bevorderd te zijn, zich in den Haag als Advocaat nedergezet, waar wij hem eene voordeelige praktijk van ganfcher harte toewenfchen.

(*) *Lesfen van Redek.* D. II. bl. 205.

Les trois Règnes de la Nature, par JACQUES DELILLE; avec des Notes par M. CUVIER, de l'Institut, et autres Savants. Chez *Immerzeel et Comp.* à la Haie &c. 1809. 8ve. Tom. I. 239 pag. Tom. II. 232 pag.

Il y a (dus zegt de Schrijver) *dans tout ouvrage de Poésie deux sortes d'intérêt: celui du sujet, & celui de la composition;* en deze beiden zullen, dit vertrouwen wij, even zeer dit meesterstuk aan iederen kenner aanprijzen. Wij hebben hier over het belangrijkst onderwerp een *Beschrijvend Leerdicht*, hetwelk even zeer bewondering wekt en goedkeuring vindt bij den beöefenaar der Natuur en den Wijsgeer, als het den Dichter verrukt, terwijl het tevens iederen Lezer uitlokt en als 't ware betoovert. Het leerzaam dichtstuk moge over 't algemeen en naar den aard der poëzij nog meer beöogen te bekoren, dan wel eigenlijk te leeren; hier wedijveren beide deze bedoelingen, en hier geldt volkomen, naar ons oordeel: *de Dichter leert, opdat hij te krachtiger moge behagen.* Het ontwerp is uitgebreid en moeijelijk, doch meesterlijk uitgevoerd; de Dichter is zijn onderwerp meester, en tevens alle de schoonheden der taal en alle de betooveringen der Dichtkunst. De Aanmerkingen achter iederen Zang, op den titel gemeld, bevatten ter opheldering, en vooral ter leerzame herinnering, eenen rijken schat; het Voorberigt geeft aangaande LUCRETIUS en VIRGILIUS, in zoo verre deze geärbeid hebben in dit vak, keurige aanmerkingen; kortom, leerzaam vermaak geeft dit Dichtstuk, de beschrijving der Natuur is overal verwonderlijk schoon, en telkens wordt de Lezer dan nog door treffende en doelmatige episoden verrast. In acht Zangen loopt hetzelve af. 1) *La Lumière et le Feu.* 2) *L'Air.* 3) *L'Eau.* 4) *La Terre.* 5) *Règne Mineral.* 6) *Règne Végétal.* 7 & 8) *Règne Animaux.* Tot eene proeve van taal en versificatie vooral kiezen wij, (wij konden iedere bladzijde kiezen) uit den derden Zang, de beschrijving van eenen Watervloed.

Enfin de l'hydraulique interrogeons les lois;
L'onde unit dans son choc sa vitesse & son poids.
De ce double pouvoir que ne peut l'assemblage?
Souvent, comme nos biens nos maux font son ouvrage.
Eh! qui ne connaît pas ses ravages affreux,
Soit que le ciel s'épanche en torrents désastreux,
Soit qu'aux antres profonds les ondes prisonnières
De ces grands réservoirs aient brisé les barrières.
Ne perdez point de temps, malheureux, sauvez-vous,
Fuyez; je vois venir les vagues en courroux;

El-

Elles viennent. Déjà, telle que le tonnerre,
Leur masse impétueuse ébranle au loin la terre:
Ainsi que, de leurs flots inondant nos sillons,
Les bataillons pressés suivent les bataillons;
Ainsi, précipitant leur course vagebonde,
La vague suit la vague & l'onde pousse l'onde.
L'épouvante a saisi le peuple des hameaux;
Il emmène en tremblant ses brebis, ses taureaux:
L'un emporte son fils, cet autre son vieux père;
Chacun fuit le trépas & prévoit la misère.
Celui qu'en ses foyers l'espoir a retenu
Bientôt voit jusqu'à lui le torrent parvenu;
De moment en moment, et d'étage en étage,
Tout prêt à l'engloutir s'accroit l'affreux orage;
Des caveaux de Bacchus aux gréniers de Céres
Il s'élance, il poursuit ses terribles progrès.
Lui, du haut de son toit, dans un morne silence,
Pâle, les mains au ciel, voit le déluge immense
Entraîner, en grondant, arbres, bergers, troupeau,
Le vieillard dans son lit, l'enfant dans son berceau,
Des moulins, des maisons les solives flottantes,
Les barques sans rameurs sur l'onde bondissantes,
La dépouille des prés, les trésors des sillons.
Déjà l'onde à ses pieds écume à gros bouillons,
L'assiège, le poursuit, l'atteint & l'environne.
Enfin, sous les assauts de la vague qui tonne,
Tremblant, il sent fléchir ses fragiles lambris;
Il tombe, il se confond dans ce vaste débris,
Tandis qu'au haut d'un mont sa famille plaintive
Pleure et suit sur les eaux sa maison fugitive.
Adieu, des soirs d'hiver les entretiens joyeux,
Et la vieille romance, & les folâtres jeux,
Et l'âtre où le matin, de la cendre fidèle
Un souffle haletant réveillait l'étincelle,
Et le buffet modeste où l'humble pauvreté
Au lieu de la richesse offrait la propreté.

Dit voortbrengsel eener Vaderlandsche drukpers maakte eene uitzondering op onze doorgaande gewoonte, hoezeer wij ons anders moeten bepalen tot onze Vaderlandsche taal en Vaderlandsche geschriften.

George van waardestein. (*Een geheel oorspronkelijke Hollandsche Roman.*) *Te Haarlem*, *bij* A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8*vo*. 359 *Bl.*

George *van Waardestein* is een uitmuntend jongeling, wiens jeugd slechts door eenen enkelen misstap, maar die terstond erkend, betreurd en verbeterd werd, is ontsierd, en die door dezen misstap nu voortaan geleerd was, en gewapend tegen iedere verleiding. Hij werd een edel mensch, maar had een treurig lot; met geheel zijne ziel hing hij aan een achtenswaardig meisje, de omstandigheden schenen hem te begunstigen, en het meisje beminde hem. Dan zij was van den Roomsch-Catholijken Godsdienst; hij Protestant. De zwarigheden van den kant zijner voogden kwam hij te boven; doch hare ouders blijven onverbiddelijk. Opgestookt door eenen ellendigen dommen priester, is de moeder vooral onvatbaar voor alle overtuiging. Hortense kwijnt in een klooster, en sterft; en george overleeft haar niet. Geheel anders is de geschiedenis van sophia, zijne zuster; zekerlijk een mooi en aardig meisje, maar onbezonnen (*wie Mädchen sind*, zegt de Duitscher.) Nog in tijds opent de getrouwe broeder haar het oog omtrent het liederlijk gedrag van haren minnaar; dan zij is niet te raden, bedriegt broeder en familie, en gaat met den losbol door. Zijne liefde bekoelt. George vond de onteerde moeder, in armoede, in een vreemd land. Hij verzoent haar met hare bloedverwanten, en nog gelukkig zoekt eindelijk de uitgemergelde ferdinand haar weder op, en herstelt hare eer door het huwelijk. Kort daarop sterft hij, en nu wordt zij de echtgenoote van een edel en uitmuntend man. Het kan zoo gebeuren, en de Romandichter heeft de geschiedenis, die hij dichten wil, in zijne magt; maar ons deed deze verschillende uitkomst, vooral om george en hortense, leed; sophia, die waarlijk veel geboet had, gunnen wij anders haar geluk wel. De Roman is wel gesteld, wel geschreven, en heeft indedaad de strekking ter bevordering van goede zedelijke beginselen.

Leontine, *een Roman door* a. van kotzebue. *II en IIIde Deel. Te Amsterdam*, *bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. *In gr.* 8*vo*. *Te zamen* 347 *bl.*

Wij gaven bij het eerste Deeltje van dezen Roman in het kort berigt van deszelfs doel, ons niet ongunstig gevoelen, en eene onze Lezers, zoo wij vertrouwen, niet onaan-

aangename proeve; wij kunnen ons alzoo met de aanmelding van de voortzetting en het slot vergenoegen. Het ging zoo als men vooraf berekenen kon: het kwam tusschen LEONTINE en haren jeugdigen minnaar tot eene verklaring, niettegenstaande haar huwelijk; maar, hetgeen men niet berekenen kon, zij vertelt deze hare liefde aan haren echtgenoot, die, gelijk men dan weder wel berekenen kon, daar niet zeer door gesticht, en jegens den medeminnaar vrij wat koeler wordt. Intusschen vergeten en verzaken de gelieven hunne goede beginselen niet; maar het was wel eens nabij, en zij voelden dat eene scheiding noodzakelijk was. Om haren minnaar te bevredigen, inzonderheid om hem van de kwellingen zijns minnenijds te bevrijden, had LEONTINE de zonderlinge belofte gedaan, dat zij voortaan slechts den naam van echtgenoote van haren man zou voeren, maar indedaad niets meer voor hem zijn dan zuster en vriendin. — En zij hield woord! Met dat al zij *schijnt* moeder. Zekere jonge Dame toch was te ver gegaan met LEONTINE's man, die de gave der onthouding niet zoo als LEONTINE bezat; en het vrouwtje speelt voor moeder, en dekt alzoo de eer van het meisje en haren man. Nu is de minnaar verwoed, en zelfs, toen zij kort daarop weduwe werd, ziet hij niet naar haar om. Hoe nu beiden treuren en kwijnen, hoe eindelijk het zonderling geval werd opgehelderd, hoe dit nog juist tijdig gebeurde, daar de minnaar den anderen dag huwen zou, en hoe daardoor nog een ander beminnelijk paar gelukkig werd, — leze men in het verhaal. Een onwaarschijnlijk verhaal; zoodat men het woord ROMAN op den titel wel doorhalen kan, zonder dat eenig Lezer gevaar loopt zich te vergissen. De gevaren der reinste deugd en de vreesselijke gevolgen van te vroeg aangegane huwelijken, het weinig beteekenende van den zoogenoemden goeden naam, vallen echter bij het lezen telkens in 't oog, en in zoo verre kleeden dan ook deze Deeltjes *levenswijsheid in een liefelijk gewaad.*

De Landjonker in Berlijn, Blijspel, (in 't Hoogduitsch: Das Intermezzo) *van* A. VAN KOTZEBUE. *Naar het Manuscript vertaald door* M. G. ENGELMAN. *Te Amsterdam, bij* H. van Kesteren. 1810. *In kl. 8vo.* 132 *Bl.*

Onuitputtelijk in de daad schijnt het vernuft van KOTZEBUE in het Dramatisch vak: deze *Landjonker* levert daarvan een nieuw bewijs. De zamenstelling zijner Stukken is doorgaans zeer gelukkig berekend voor het Tooneel; en dit is eene bijzondere verdienste, aan welke de meesten derzelven, ondanks de onverdiende minachting van bevooroor-

deelde tegenstanders, hunnen bestendigen roem verschuldigd zijn. De vertooning van den *Landjonker*, in den Amsterdamschen Schouwburg, heeft ons van nieuws in dit gevoelen bevestigd; hoewel de verdeeling der rollen misschien beter konde geweest zijn: de begaafde Acteur MAJOFSKY ten minste is tot de voorstelling van een' *Jonker Hans van Birken* zoo juist geschikt, dat hem die rol niet had behooren te ontgaan. Ook de enkele lezing van dit Stuk vult een vermakelijk uur. De Vertaling verraadt nu en dan te zeer hare afkomst; b. v. *uwe vrouw moeder — leider!* enz. enz.

Lektuur in verloren oogenblikken. III Stukjes. Te Amsterdam, bij L. A. C. Hesse. *In kl. 8vo.*

Il y a des momens ou rien que des bagatelles vous peuvent amuser — dit gezegde van VOLTAIRE, hetwelk wij overigens niet wijsgeerig willen uitpluizen, is voorzeker een welgekozen Motto voor eene Verzameling als deze, welke wij over 't geheel met genoegen doorbladerd hebben. Het kan niet anders, of op het beste bouwland vindt men ginds en elders wel eens een' ledigen halm, en waar koorn is, wordt altijd kaf gevonden. Echter zijn het geenszins alles *bagatellen*, wat hier verzameld is; en wij gelooven onze Lezers geenen ondienst te doen, of ons Maandwerk te ontsieren, met de uitkipping van eenige Stukjes; achtende zulks tevens de beste aanbeveling van dit Werkje.

Een zesjarig kind, hetwelk men wegens zijne uitstekende vatbaarheden in een gezelschap bragt, werd door een' voornaam' geestelijke gevraagd, waar God ware, en te gelijk een appel ter belooning aangeboden. „ Zeg mij," antwoordde het kind, „ waar Hij *niet* is, en ik zal er u twee geven."

Bij gelegenheid van eene nieuwe belasting in *Duitschland*, kwamen eenige boeren bij hunnen landsheer, om vertoogen daartegen te doen. De Vorst voorkwam hen met de vriendelijke vraag: „ Wat wilt gij, mijne kinderen?" De trouwhartige boeren antwoordden: „ Vader! van u willen wij niets; „ wanneer gij maar van ons niets wilde!"

De Engelsche Dichter POPE werd door een' zijner vrienden in een gezelschap gebragt, en met deze woorden aan de dames voorgesteld: „ Hij is zoo dom niet, als hij er uit- „ ziet." — „ Ja," zeide POPE schielijk, „ dit is juist het „ onderscheid tusschen ons beiden."

Men

Men had den beroemden Abt VOISENON gezegd, dat de Maarschalk VAN TURENNE zeer misnoegd op hem was; aanftonds ging hij naar hem toe, om zich te regtvaardigen. De Maarschalk verfcheen; doch toen hij den Abt zag, keerde hij hem dadelijk den rug toe. „ Nu ben ik te vreden," riep VOISENON: „ ik zie dat gij mij niet als een' vijand behan„ delt." — „ Hoe zoo?" vroeg TURENNE. — „ Dewijl gij „ nooit een' vijand den rug toegekeerd hebt." — „ Mijn „ lieve Abt!" zeide TURENNE, en gaf hem de hand; „ men „ kan niet boos op u zijn, zelfs niet eens uit fcherts."

LODEWYK XV. deed eens de revue over zijne rijdende grenadiers. In zijn gevolg bevond zich de Engelfche Ambasfadeur. De Koning bleef voor een' grenadier ftaan, wiens gezigt geheel door lidteekens misvormd was, en zeide tegen den Engelschman: „ Beken, Mijnheer de Ambasfadeur! dat „ het deze lieden op het gezigt gefchreven ftaat, dat zij de „ dapperfte foldaten van *Europa* zijn." — „ Maar, Sire!" zeide de Engelschman, „ wat zal uwe Majefteit dan van hen „ zeggen, door wie zij deze wonden bekwamen?" De Koning, door dit antwoord verrast, zweeg ftil. Toen brak de grenadier het militaire zwijgen, en mompelde onwillekeurig tusfchen de tanden: „ Die zijn gefneuveld."

In het jaar 1697 voerde JEAN BART met zes Oorlogfchepen en één Fregat den Prins VAN CONTI naar *Polen*. Hij ontfnapte gelukkig negentien vijandelijke fchepen, die op hem loerden. Toen het gevaar voorbij was, zeide de Prins: „ Wij waren „ verloren geweest, indien men ons aangevallen had," — „ Toch niet," antwoordde JEAN BART koelbloedig. — „ Hoe „ hadt gij het dan willen maken?" — „ Ik had ons fchip „ in brand geftoken, en ware met u in de lucht gefpron„ gen. Mijn zoon in de konftapelskamer had reeds order van „ mij, en wachtte flechts op het eerfte teeken." De Prins fidderde, en verzocht hem zulke heldendaden niet weder voor te nemen zoo lang hij op het fchip was.

In *Frankrijk* waren ten tijde der *Ligue* twee broeders, met name JEAN en GUILLAUME RENARD, de eene Katholijk en de andere Protestant, beiden kundige Godgeleerden en door vele gefchriften beroemd, waarin ieder zijne partij verdedigde. Eens troffen zij elkander in eene kleine ftad aan, en disputeerden zoo fterk en zoo lang met elkander, dat de Protestant Katholijk, en de Katholijk Protestantsch werd.

Het Keurvorftelijk Saxisch regiment van Prins MAXIMILIAAN had, toen hetzelve te *Dresden* in garnizoen lag, den zoon van eene arme Schoenmakers weduwe, die haar en eene jonger zuster van zijn handwerk onderhouden moest, met geweld

weld als rekruut weggenomen. Men raadde de troostelooze moeder, die daardoor van haren kostwinner beroofd was; zich onmiddellijk bij den Prins, die een broeder van den Keurvorst was, te vervoegen. Hij hoorde haar aan, doch gaf haar ten antwoord: „ Lieve vrouw! mijn broeder heeft „ soldaten noodig, en gij ziet dat ik ook den soldatenrok „ draag." — „ Dat geloof ik wel," gaf de weduwe ten antwoord: „ gij hebt anders niets geleerd; maar mijn zoon is „ een Schoenmaker, die zijn ambacht in den grond verstaat, „ en daarmede voor mij en zijne zuster den kost wint." De Prins vond dit onderscheid van gewigt, en daar hem het naïve antwoord van de arme vrouw geviel, gaf hij dadelijk bevel om den rekruut vrij te laten.

Weet gij wel, vroeg iemand den dansmeester VESTRIS (den Vader) dat uw zoon u overtreffe? Dat geloof ik wel, zeide de bescheidene danser; ik heb ook zulk eenen goeden meester niet gehad.

PHILIP THIKNESSÉ, in behoeftige omstandigheden, zijnen zoon, *Lord* ANDLEY, te vergeefs om ondersteuning verzocht hebbende, huurde in wanhoop eene Schoenmakers werkplaats tegen over het huis van den *Lord*, en beval zich in de gunst van het Publiek door het volgend opschrift op zijn uithangbord: „ PHILIP THIKNESSE, vader van *Lord* ANDLEY, lapt schoenen en laarzen, goed en goedkoop." Het gevolg dezer zonderlinge onderneming is ligt te raden. 's Anderen daags was de vader reeds buiten verlegenheid, en het hatelijk opschrift was niet meer te lezen.

Toen de inkomsten van LODEWYK DEN VIJFTIENDEN eens zoo zeer in wanorde waren, dat de bedienden van het hof hun traktement niet op den behoorlijken tijd konden bekomen, kwamen de zangers van de Opera met een smeekschrift bij den Minister, ten einde hij hun hun bepaald jaargeld deed betalen. Mijne Heeren! zeide de Minister, wij zullen eerst hen te vreden stellen, die schreijen; vervolgens zullen zij, die zingen, ook eene beurt bekomen.

Iemand verweet eens eenen eerlijken man, dat zijn vader Metselaar was geweest. Deze antwoordde: dat moet uw vader u gezegd hebben: want die was zijn Opperman.

Den Koning FREDERIK DEN II. werd door eenige Tooneelspeelsters, die in de Opera te *Berlijn* bijrollen en staatsjuffers speelden, een smeekschrift overhandigd, in hetwelk zij om een vast traktement, als de overige Tooneelspeelsters, verzochten, dewijl zij van hetgene zij tot dus verre hadden bekomen niet konden leven. FREDERIK DE II. schreef tot antwoord achter

ter op het smeekschrift: Dames! gij hebt u verkeerdelijk tot mij gewend; de zaak gaat uwe Vorsten en Prinsessen aan; mijne aangenomene beginselen veroorloven mij niet, dat ik mij met de zaken van vreemde Hoven inlate.

De doode letter-alléén beslist voor de regtbanken in *Engeland*, en bepaalt de toepassing van de wet. Een Specerijhandelaar werd beschuldigd, dat hij bladen van andere plantgewassen onder den tabak had gemengd. Hij bewees, dat, hetgene hij verkocht had, in het geheel geen tabak was, en kwam zonder tegenspraak vrij.

In *Londen* had een *Schot* zijn ambt verloren. Openlijk verklaarde hij, dat dit aan meer dan vijfhonderd menschen het leven zoude kunnen kosten. De politie, aan welke deze woorden werden overgebragt, deed hem vatten; en toen hem in het verhoor gevraagd werd, wat hij met deze bedreiging had willen zeggen, antwoordde hij: Ik heb niet de minste bedreiging in mijn hart gehad; mijn oogmerk is enkel en alleen, mij weder met vernieuwden ijver op de Geneeskunst toe te leggen.

Een Monarch lag op zijn sterfbed. Er trad een kourier binnen, en zeide: Sire! wij hebben eene vijandelijke stad ingenomen. „Ga, hernam de Monarch, dit aan mijn' erfgenaam verhalen, en zeg hem, dat het innemen van honderd steden eenen Koning, in zijne laatste oogenblikken, niet zoo veel vertroosting geeft, als de herdenking van ééne goede daad!"

Ter gelegenheid van het kamp bij *Dyon*, vroeg iemand den Generaal BERNADOTTE: Zal uwe gezondheid u niet toelaten de armée te volgen? — Wat praat gij van eene armée te volgen! Ik heb er nimmer eene gevolgd; maar ben dezelve altoos voorgegaan.

De Graaf van ***, driftig wordende tegen den Abt van ***, zeide: Het is wel de hatelijkste schurk, dien ik kenne. — Och, hernam zijne echtgenoote, beste! beste! gij vergeet uzelven.

Mariënthal's Lustpriëel voor Zonen en Dochters van beschaafde opvoeding, door C. A. HIRSCHMAN. *Met Platen. Uit het Hoogduitsch. Te Gorinchem, bij* J. van der Wal. *In 8vo.* 240 *Bl.*

Een welgekozene titel voor een uitmuntend, onderhoudend, welgeschreven boekje. De waardige Maijenthal, door zwakheid genoopt zich te ontslaan van die gewigtige en werk-

werkzame betrekkingen, waarin hij zijn land gediend had, bragt zijne dagen door op een aangenaam Landgoed. De genoegelijkste uren sleet men in een verrukkend prieël, waar het huisgezin zich tegen den avond verzamelde, en de vader zich onledig hield met het hart zijner veelbelovende kinderen te vormen, zoo wel als hun verstand te verrijken met nuttige kunde. Het werkje geeft ons onderscheidene van deze daar gehoudene gesprekken en leerzame, aangename verhalen: terwijl de Familie, waarvan de waardige moeder mede een belangrijk deel is, eindelijk een regt genoegelijk, leerzaam reisje doet, te voet, en slechts van éénen ouden, trouwen bedienden verzeld, om des te spoediger Maijenthal's waardigen broeder te ontmoeten, van wiens terugreize naar het Vaderland, na eene lange afwezigheid, men onverwacht berigt ontving. Aan het slot liggen de broeders in elkanders armen. Gerust durven wij het werkje aan alle die jonge lieden, voor welke de titel het bestemt, als zeer doelmatig aanprijzen.

Histoire abrégée de *Robinson Crusoë*, partagée en leçons et destinée à etre traduite en Hollandois. Par MATTHIEU VAN OORT, Maitre d'école Françoise et Hollandoise à Spaarndam. Deuzième Edition corrigée et augmentée. à Zutphen chez *H. C. A. Thieme*. In 8vo. 120 pag.

Het was wel te voorzien, dat de geschiedenis van Crusoe der lieve jeugd ook in dit kleed bevallen zou; en dat reeds eene tweede uitgave noodig werd, bevestigt dit. Bij deze vindt men nu noch het Alphabeth noch de beginselen der Spelkunst; ook onderging het Woordenboekje deze verandering, dat ieder werkwoord slechts aangegeven wordt in de *onbepaalde wijze*, opdat het kind alzoo de verbuiging zelve te beter beöefene. Het is nu eenvoudig een *Themaboekje*, met zoodanige aanwijzingen, waardoor men het zonder Woordenboek gebruiken kan. Het draagt in dezen vorm vooral ook onze goedkeuring weg.

No. XII, *Lett.* bl. 520. reg. 22. staat SMITS, lees HOOGVLIET.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. H. VERSCHUIRII — Opuscula in quibus de variis S. Literarum locis, et argumentis exinde desumtis, critice et libere disseritur. Edidit — J. A. LOTZE, &c. Traj. ad Rhen. ex Typ. *Wild & Altheer.* 1810. 8vo. f. maj. pp. LVI, 462.

De beroemde Hoogleeraar VERSCHUIR, het Hoogleeraarambt in de Oostersche Talen, aan de Akademie te Franeker, drieëndertig jaren lang, bekleed hebbende, vond, om gewigtige redenen, goed dezen post in 1797 neder te leggen, en zich op zijn landgoed ter woon te begeven, alwaar hij, zoo als wij uit de door hemzelven, voor de uitgave dezer *Opuscula*, gereed gemaakte Voorrede zien, zijne stille uren aan de altijd door hem beminde letteroefeningen heeft toegewijd, en ook nog het een en ander voor de drukpers heeft vervaardigd, en wel bijzonder den *Commentarius* van zijnen Oom VENEMA, *over Hosea, Joël, Amos, Jona en Micha*, vermeerderd met eenige Aanteekeningen van zijne hand, en voorts deze en gene eigene opstellen, waarbij hij dan ook eene nieuwe uitgave van eenige vroegere, buiten Franeker weinig bekende, Akademische schriften wilde voegen. De genoemde Commentarie van VENEMA is tot hiertoe achtergebleven, omdat men er nog geen drukker voor heeft kunnen vinden. Eene dergelijke *over Obadja*, met geleerde bijvoegselen van VERSCHUIR, is alleen in deze *Opuscula* geplaatst. Deze werkjes, welke het den Autheur zelven niet heeft mogen gebeuren in het licht te doen verschijnen, aan den Hoogleeraar LOTZE, door 's mans Zoon, den Burgemeester van Alkmaar, ter hand gesteld zijnde, komen nu met eene Voorrede van dien Heer te voorschijn, waarin hij, eerst verslag gedaan hebbende van den prijs, door hem op deze nagelatene schriften van VERSCHUIR gesteld, en van de wijze, op welke dezelve hem, tot vervaardiging

ging der uitgave, zijn toevertrouwd, eenige levensberigten omtrent dezen waardigen man mededeelt, (waarbij hij de aan hem bewezene hulp van des Hoogleeraars ouden vriend, den verdienstelijken Professor SYPKENS, en van deszelfs voortreffelijken leerling JOANNES BAKKER, dankelijk erkent,) en dan nog deze en gene aanmerkingen, over den inhoud van deze *Opuscula*, derzelver uiterlijken vorm, en hetgeen hij er bijgevoegd heeft, laat volgen. De bijvoegselen van LOTZE bestaan in zeer vele onder den tekst geplaatste *Aanteekeningen*, waarin hij zijne in de daad uitgestrekte belezenheid ten toon spreidt, ook met opzigt tot de Hebreeuwsche Letterkunde, waarvan hij zich geene geringe kennis toeschrijft, zich van ter zijde beklagende over zekeren Recensent, (wij weten niet, op wien dat ziet,) die had durven zeggen, dat hij van de kritiek des Ouden Verbonds geen werk ter wereld gemaakt heeft. Vooral is door hem veel arbeid besteed, tot afkeuring van de meeste *kritische gissingen van* VENEMA *over het Nieuwe Testament*, waarbij wel eens deze vraag bij ons opreees: waartoe dan dezelve, als iets zoo uitgelezens, ter drukperse bezorgd, daar ook de meeste derzelven reeds genoeg bekend waren?

Van VERSCHUIR zelven verschijnen in dezen bundel de navolgende stukken:

1. Eene Verhandeling, over Genes. XIV: 18—20., waarin de Schrijver, na het geschiedverhaal uitgelegd te hebben, eenige berigten omtrent den Godsdienst van *Melchizedek*, en diens onderhoorigen, mededeelt.

2. Eene Verhandeling, over den inhoud van het boek van *Jonas*, en deszelfs geschiedkundige waarheid, met een Aanhangsel, waarin uit de aanhaling der geschiedenis van Jonas, in het Nieuwe Testament, de waarheid derzelve nader bevestigd, en tegen eenige nieuwere uitleggingen verdedigd wordt.

3. Eene Oratie, over de voorzeggingen, die de Hebreeuwsche Profeten, door goddelijke ingeving en aanblazing, voortgebragt hebben.

4. Eene dergelijke, over het nadeel, dat uit eene verkeerde toepassing van de Oude Huishouding op het Christendom en de Christelijke Kerk ontstaan is.

5. Eene Verhandeling, over den oorsprong en de oorzaken van de dwaze zucht en ijver voor de afgoderij, allermeest bij de Israëliten.

Daarop volgen Akademische Voorlezingen van VENEMA

over

over Obadja, met eenige bijgevoegde aanteekeningen van VERSCHUIR. Dan weder aanmerkingen van den laatstgenoemden, over eenige plaatsen van Hosea, Joël en Amos; en nog eene herdrukte Verhandeling, over uitgezochte Bijbelplaatsen: Gen. XX: 16. Exod. IV: 24—27. 1 Sam. III: 13. IV: 13. Alles wordt besloten met de kritische gissingen van VENEMA over het Nieuwe Testament, waarbij ook VERSCHUIR zijne geleerde aanmerkingen gevoegd heeft.

Om dit alles, met vereischte naauwkeurigheid, in het licht te doen verschijnen, zegt ons LOTZE, na eerst de aan hem betoonde diensten, zoo door zijnen Ambtgenoot WASSENBERGH, als door den Heer BAKKER, die van p. 358 af de proeven heeft nagezien, geroemd te hebben, dat hij ook zelf over alles het oog gehad heeft; hoewel hij zich beklaagt, dat nog velerlei drukfeilen zijn overgebleven, waarvan hij de belangrijkste heeft aangewezen, in verwachting, dat de overige, die hij van minder belang rekent (*leviora*,) door den goedgunstigen lezer zelven zullen verbeterd worden. Het is evenwel jammer, dat deze *leviora* zoo talrijk, en vele in de daad van dien aard zijn, dat het werk van den voortreffelijken VERSCHUIR, wiens andere, te voren door hemzelven uitgegevene, schriften er geheel anders uitzien, daardoor, zoo geheel ontsierd, te voorschijn komt. De meeste flordigheid vertoont zich evenwel in de bijgevoegde Aanteekeningen van LOTZE, en in de voorafgaande Voorrede van dien Hoogleeraar. In de Præfatie, p. XXVII. *Deus veneratur*. XXXVIII. *Urbem migrans*. XXXIX. *Extiterunt*, *fuere*, *constituerat*, *dedit*, *est*, (voor *exstiterint*, *fuerint*, *constituerit*, *dederit*, *sit*.) In de noot, *bona facto*. XL. *stabat* (voor *staret*.) XLIII. *lectori* (voor *lectore*.) XLIX. *edendo* (voor *edendum*.) In de Annott. p. 58. *alium* (voor *aliud*.) 75,76. *paraboli*. 130. *vaticinio ipsa*. 133. *suspicari* passive. 361. *putas* (voor *putes*.) 401. *dominare*. 402. *aderat* (voor *adesset*.) 411. *anhabebit* (voor *habiturus sit*.) — *Alicui offendat*. — *ut tradit*. — *quo reddit*. 414. *hortetur*, *sic animatos esse*. 428. *quod facili effugi poterat*. 435. *liberale* adverbialiter. Zulke en dergelijke misstellingen, die de Heer LOTZE wel niet onder de *leviora* zal rekenen, hadden wij gehoopt, dat niet over 't hoofd zouden gezien zijn in een werk, dat anders zoo vele blijken draagt van te koste gelegde moeite en vlijt.

Lettres a une Mère Chrétienne, contenant des instructions propres à affermir ses enfans dans la foi, et des méditations pour le culte domestique; par C. E. F. MOULINIÉ, Pasteur de l'Eglise réformée de Genève. A Paris et Genève, chez *J. J. Paschoud*; à Amsterdam, chez *Immerzeel et Comp*. 1809. 8vo. 425 pag.

De vakken van Theologie, Moraal en Ascetica hebben sedert vele jaren in Frankrijk slechts weinige bearbeiders gevonden. De geest des tijds in dat land, zoo ongunstig voor de bewerking dier vakken, strookte meer met de beoefening van andere wetenschappen, — van Mathesis en Physica in derzelver uitgebreiden omvang. Andere Natien, met name de Duitschers, leiden zich intusschen met ijver toe op al 't geen met de hoogere belangen van den mensch in betrekking stond, en werden daarin de voorlichters van hunne naburen. Verblijdend is het derhalve, den lust voor deze lang verwaarloosde wetenschappen in Frankrijk herleven, en van tijd tot tijd werken te zien verschijnen, die blijken dragen van ware belangstelling in den Godsdienst; werken, die ons de tijden herinneren, toen een PASCAL, FENELON, een OSTERVALD en VERNET de Christelijke wereld met hunne nuttige geschriften stichtten.

Van harte tellen wij het voor ons liggende werk onder deze aangename teekenen des tijds, en verheugen ons, dat het ons te beurt mogt vallen, hetzelve ook in ons Vaderland bekend te doen worden, hopende door deze aankondiging iets daartoe bij te dragen.

Het werk is tot *onderwijs* en tot *stichting* te gelijk geschikt. Eene moeder, in den waren en verheven zin des woords, zoo schrijft de Eerw. MOULINIÉ in zijnen eersten brief, had hem als haren leeraar verzocht om eenigen leiddraad ter onderwijzing van hare kinderen in den Godsdienst, ten einde deze, bij hunne intrede in de wereld, een hecht steunsel mogten hebben te midden der verleidingen. Gaarne leende hij zijne pen daartoe, en schreef deze brieven. De eenvoudige en gemeenzame ontwikkeling der onderwerpen maakt den inhoud der brieven uit, terwijl aanmerkingen van meerder gewigt achter sommige derzelven gevoegd zijn. Eene godsdienstige *overdenking*

king ſluit, als gemeenſchappelijk, huisſelijk gebed, elken brief.

Om onze Lezers met den inhoud van deze XXIV Brieven eenigzins bekend te maken, zullen wij, in eene aaneengeſchakelde redenering, den korten inhoud van dezelve opgeven.

Er is een God, die zich in zijne werken en in ons geweten aan ons openbaart. Gevoelen wij God in ons binnenſte, dan hebben wij eene ziel, en zijn, uit kracht van natuurlijke gevolgtrekkingen, verheven boven de dieren, zijn zelfſtandige en levendige afbeeldſels van God, goddelijke wezens, kinderen van God, voor onſterfelijkheid, volmaaktheid en heerlijkheid beſtemd.

Is dit onze beſtemming, dan heeft God ons ook de middelen verſchaft tot derzelver bereiking, en zijn wij vatbaar voor de mededeeling van goddelijke krachten en deugden, offchoon er oneindig verſchillende trappen van deze mededeeling beſtaan. Hieruit vloeit niet alleen voort de natuurlijke Godsdienst, maar ook de mogelijkheid der openbaringen, derzelver noodzakelijkheid, en gevolgelijk de geopenbaarde Godsdienst. De tijd, waarin deze openbaringen geheele volken, of enkele perſonen, op onderſcheidene wijze moesten verlichten, rigtte zich naar derzelver vatbaarheid om ze te ontvangen en daartoe mede te werken, naar de plaats, welke zij beſlaan in de groote maatſchappij der geesten, en naar de verhevene bedoelingen der opperſte Wijsheid.

De mensch is nimmer zonder openbaring geweest, en zal nimmer daarvan verſtoken zijn. Hij heeft er eene gehad in den ſtaat der onſchuld; hij heeft er eene in den ſtaat der zonde, en hij zal er eene hebben in den ſtaat der wedergeboorte en der heerlijkheid.

Sedert de zonde in de wereld is gekomen, heeft God het licht der openbaring laten ſchijnen door de tusſchenkomst van Profeten, om ons het vereenigingspunt der aarde met den hemel en de volmaaktheid te toonen, welke wij kunnen en moeten bereiken.

Het licht der openbaring, met den tijd en de behoefte der menſchen, allengs helderder ſchijnende, heeft met een geheel bijzonderen glans geſchitterd in JEZUS CHRISTUS, die, door de vereeniging der Godheid en der menschheid in zijnen perſoon, ons aan den eenen kant de volmaaktheden en bedoelingen van onzen hemelſchen Vader, en aan den anderen kant de waarde, de beſtemming en de plig-

pligten van den mensch, met de barmhartigheid, welke den zondaar met zijnen Schepper, en den tijd met de eeuwigheid verbindt, zigtbaar heeft vertoond.

Al het wonderbare der gebeurtenissen, in de gewijde geschiedenis verhaald, is, uit het aangewezen oogpunt beschouwd, in den gang der dingen gegrond, en zoo wel Gode waardig, die handelt, als den mensch, waarvan Hij zijne werktuigen maakt.

Deze belangrijke onderwerpen worden doorgaans op eene duidelijke wijze uitnemend wel ontwikkeld. In 't algemeen kan men zeggen, dat de bewijzen krachtig zijn, en veelal met treffende voorbeelden en vergelijkingen, naar de vatbaarheid van jonge lieden geschikt, versterkt en aangedrongen worden. Echter schijnt ons de Schrijver, uit al te groote zucht, om alles te *bewijzen* en te *betoogen*, ja om het godsdienstig gevoel des harten onder de vormen des verstands te brengen, wel eens tot Sophisterij te vervallen, en alzoo bewijsgronden bij te brengen, welke, naauwkeurig beschouwd, op niets dan haarkloverij uitloopen. Van dezen aard zijn, onzes inziens, vele redeneringen in de noot op bl. 24, en de bewijzen, op bl. 76 en 105 aangevoerd.

Maar de groote, algemeene aanmerking, welke wij ons gedrongen voelen op het geheel van 't werk te maken, is, dat hetzelve die eenheid mist, welke bij de behandeling van dergelijke onderwerpen noodzakelijk vereischt wordt. En dit gebrek aan eenheid schijnt ons vooral daaruit te ontstaan, dat de Schrijver van de aangeborene voortreffelijkheid of goddelijkheid der menschelijke natuur niet uitgaat, en daarom naderhand, bij de voorstelling van JEZUS CHRISTUS, die dezelve in zich heeft vertoond, niet weder daarop kan terug komen. Immers deze overtuiging, dat wij van goddelijk geslachte zijn, is niet, gelijk bij den Schrijver (bl. 169) „eene leer, die, *wijsgeerig* beschouwd, de waarschijnlijkste is van alle veronderstellingen, welke men over den oorsprong der ziel kan opgeven," maar het onmiddellijk gevoel en levendig geloof van elk gemoed, en de eenig mogelijke weg, om te komen tot de kennis van God en deszelfs wil. Hiermede alleen behoort men te beginnen, bij het nadenken over onze betrekking tot God en de wereld; met dit gevoel alleen weet de mensch de bewijzen te waarderen, uit de hem omringende schepping afgeleid, daar deze zonder hetzelve voor hem geene waarde bezitten. Hij, die God in zich-

zel-

zelven niet gevoelt, zal hem nimmer in de buitenwereld erkennen; wie in zijne verhevene waarde geene innige verwantschap met den Heiligen ontwaart, voor dien is de natuur eene doode stof. Wij zijn dus van gevoelen, dat de Schrijver verkeerdelijk begint, met Gods bestaan uit de schepping af te leiden, en dat hij in het heilige van den mensch den Heiligen zelven had moeten toonen. Zoo toch, als de bewijzen nu zijn, hebben zij die kracht verloren, welke zij zouden hebben, zoo zij bevestigingen waren van 't geen 's menschen hart verkondigt, en staan bloot voor alle die tegenwerpingen, welke men wel eens met regt daartegen heeft ingebragt.

De twee hoofdbeginselen des Schrijvers zijn, *het bestaan van God*, en *de voortreffelijkheid der menschelijke natuur*. Hieruit leidt hij de kennis van de betrekkingen des menschen met zijnen Schepper af; eene kennis, waarop hij vervolgens de noodzakelijkheid der Openbaring bouwt, en waartoe hij eindelijk den inhoud van 't Evangelie terugbrengt. Hij betuigt, van deze methode de beste ondervinding te hebben gehad, en noemt dezelve daarom zijne *praktijk* in de *geestelijke geneeskunde*, welke hij sedert acht-en-twintig jaren uitoefent. Ook wij willen gaarne toestemmen, dat in dezen veel als uit ons hart is geschreven; maar moeten in de ontwikkeling der onderscheidene deelen, tot ons leedwezen, van den Schrijver verschillen. Hij beschouwt, namelijk, als Rationalist, den mensch als een wezen, dat alleen door zijn *verstand* boven de dieren des velds verheven is. Het *beeld Gods* in den mensch bestaat, volgens hem, in den *vrijen wil*, als een afdruksel van deszelfs *almagt*, in de *kennis*, als een straal van deszelfs *alwetendheid*, in de *goedheid*, als een blijk van deszelfs *liefde*, in het *zedelijk gevoel*, als een teeken van deszelfs *heiligheid* en *regtvaardigheid*, in het *beleid*, als een toonbeeld van deszelfs *wijsheid*, en in het *genoegen bij de beschouwing van de gewrochten onzer vermogens*, als een kenmerk van deszelfs *heerlijkheid*. Wij voor ons zouden echter dit beeld Gods in den mensch in geene van deszelfs *verstandelijke* vermogens zoeken, maar hetzelve eeniglijk vinden in de *liefde*, als het hoogste en goddelijke in hem.

Daarom moeten wij ook van den Schrijver verschillen, wanneer hij de openbaring der Godheid door JEZUS CHRISTUS voorstelt. De Wonderwerken doen hier bij den Schrij-

 ver

ver bijkans alles af; terwijl zij *te dezen opzigte* bij ons niet in aanmerking zouden komen. Naar zijn gevoelen, vertoont JEZUS zijnen Vader als Schepper, wanneer hij brooden en visschen schept. Om den geest, die naar welgevallen over de natuur beschikt, en in ons ligchaam eene levende ziel kon blazen, voor te stellen, wekt hij dooden op. Wil hij de alwetendheid Gods zigtbaar maken, hij leest in de gedachten der menschen, waarmede hij verkeert, en ziet, wat in afgelegene oorden gebeurt. Wil hij de hand der Voorzienigheid aantoonen, die over de hoofdstoffen heerscht, hij beveelt de winden. Om Gods straffende regtvaardigheid jegens zondaren te openbaren, doemt hij plotselijk eenen boom tot onvruchtbaarheid; om Gods liefde en barmhartigheid te doen zien, geneest hij de zieken, en schenkt hun vergeving. Om 's Hoogsten heiligheid voor te stellen, oefent hij alle deugden volmaaktelijk. Dit laatste, namelijk de openbaring der menschelijke natuur, zoo als dezelve naar het beeld desgenen, die haar geschapen heeft, zijn zou, is schier vergeten; daar het, naar onze innigste overtuiging, de eenige hoofdzaak moest uitmaken.

Meer aanmerkingen zullen wij niet maken; daar het bovenstaande als 't ware den geheelen inhoud van het boek betreft. Ondertusschen willen wij gaarne erkennen, dat wij van ons subjectief standpunt redeneren, en gaarne gelooven, dat velen meer met den Schrijver, dan met ons overeenstemmen, en zijn werk juist in die stukken, waarin wij van hem verschillen, hooger zullen achten. Ook voelen wij ons gedrongen, om, ten slotte, de warme hoogachting aan den dag te leggen, welke wij door de lezing van dit geschrift voor den Opsteller hebben opgevat. Hij is, buiten tegenspraak, een man van uitstekende bekwaamheden, van een' schranderen geest en vurige godsvrucht, welke laatste zich voornamelijk in de schoone *overdenkingen* openbaart. De stijl is zeer levendig, schitterend, doch somwijlen te vernuftig. Ter proeve diene het volgende, over de verhevenheid van den mensch.

„ *Quelle différence donc entre son (de l'homme) industrie et celle de la brute! Celle-ci semble n'être qu'une machine mue par une puissance invisible pour des* fins *uniquement terrestres. Elle agit sans connaître d'autre action que celle des sens, ni d'autre influence que celle du moment: elle a pour mobile une force physique et irrésisti-*

rible ſur laquelle elle ne raiſonne jamais. Quelle diſtance de l'oiſeau qui répète un air de la ſerinette, à l'artiste ingénieux qui a compoſé cet inſtrument! On penſe *pour la brute*; l'homme penſe *pour lui-même*.

„*Continuons à en examiner les témoignages. Obſervons pour cet effet les changemens qui ſe ſont opérés dans une contrée d'Amérique, jadis couverte de forêts et d'eaux, ſéjour des frimas, des bruyantes tempêtes, des bêtes fauves et des reptiles venimeux. Les vapeurs qui ne ceſſaient de s'accumuler ſur ce ſol humide et de s'en exhaler, rendaient conſtamment le ciel nébuleux et l'air impur, ſans que les industrieux caſtors qui y avaient conſtruit leurs cabanes le long des eaux courantes, euſſent ſongé à améliorer le ſort de cette contrée. Une colonie d'hommes y aborde. Bientôt à l'aide de divers inſtrumens qu'ils ont eux-mêmes inventés et forgés, ils abattent ces vaſtes forêts, détruiſent les repaires des bêtes féroces, et ſaignent ces marais remplis d'eaux croupiſſantes et putrides; ils en métamorphoſent la place en de riantes prairies, en campagnes bientôt couvertes d'une jauniſſante moiſſon; et les vapeurs disparaiſſent, l'atmosphère s'épure, les tempêtes ſe taiſent, le ciel montre ſon azur, et l'aſtre du jour darde ſes feux. L'homme a changé ce climat ſauvage en un climat riant et beau; et de cette même main avec laquelle il vient d'étendre et d'embellir ſon domaine, il dreſſe un autel, il élève un temple à l'Intelligence Suprême, éternelle, créatrice et toute-puiſſante, dont un* rayon *est venu éclairer ſon âme et diriger ſes pas et ſes travaux.*"

Wij wenſchen het boek in veler handen, en hopen, dat het, onder Gods zegen, tot het einde zal medewerken, waartoe de Schrijver hetzelve in druk liet uitgaan.

Handboek van den Christelijken Catholijken Godsdienst. Om zich zelven en anderen te onderwijzen. Door B. OVERBERG, *Leeraar der Normaalſchole te Munſter. IIde Deel. Te Deventer, bij* J. W. Robijns. *In gr. 8vo.* 592 *Bl.*

Over den aanleg en geest van dit vrij omſlagtig Handboek hebben wij, bij de aankondiging van het eerſte Deel, onze gedachten vrijmoedig gezegd (*). In dit twee-

(*) *Vad. Letteroeff. voor* 1809. bl. 349.

de wordt de *leiddraad*, of inhoud en orde van het onderwijs voor meergevorderden, in dier voege voortgezet, dat, in een *vierde Hoofdstuk* der *derde Afdeeling*, wordt gehandeld over hetgeen wij zelve doen moeten, om tot het eeuwige leven te geraken, of van onze *pligten*.

Alle *pligten* worden gebragt tot deze *drie*: Wij moeten aan God *gelooven*, op God *hopen*, en God boven alles, en onzen naasten gelijk ons zelve, *beminnen*. 't Is niet genoeg, dat wij dit somtijds werkelijk doen, maar wij moeten ook den ernstigen en standvastigen wil hebben, om daarin tot aan het einde onzes levens te volharden. Het een, zoo wel als het ander, moet iets blijvends in ons, moet deugd zijn. Er zijn dus ook *drie hoofddeugden*; *geloof*, *hoop* en *liefde*. Hier tegen over staan *drie* kwade lusten, of *begeerlijkheden*; de *begeerlijkheid der oogen*, de *begeerlijkheid des vleesches*, en de *hoovaardij*, tot welker bestrijding men zich moet bedienen van *drie genademiddelen*; *de getrouwe medewerking met de verleende genade Gods*, *het gebed*, en *het waardig gebruik der Sacramenten*. In deze orde wordt alles, wat OVERBERG rekent tot de Pligtenleer te behooren, bijeenverzameld, en, naar 's mans wijze van denken, in overeenstemming met de Kerkleer der Roomsch-Katholijken, uitgelegd. Er wordt dan *eerst* gehandeld van de drie genoemde Goddelijke deugden, en beweerd, dat geen mensch die zichzelven kan bezorgen, maar dat zij gaven Gods zijn, welke de Heilige Geest ons eerstelijk, door heilige Sacramenten des Doopsels en der Biechte, mededeelt, en die door de overige Sacramenten in ons vermeerderd worden; *daarna* van de gezegde drie hinderpalen dezer deugden, als in zich bevattende den oorsprong van alle ongehoorzaamheid, van alle zonden. Om de afschuwelijkheid der kwade begeerlijkheid regt te leeren kennen, wordt eerst gehandeld van deze hare vervaarlijke voortbrengsels, en vervolgens ook van de heilige tien Geboden Gods en de vijf Geboden der heilige Kerk, betreffende de Feestdagen, het bijwonen der heilige Misse op alle Zon- en Feestdagen, het Vasten op bepaalde dagen, het doen eener goede Biecht, en het ontvangen van het heilige Sacrament der Biecht, en van het allerheiligste Sacrament des Altaars, ten minste eenmaal 's jaars. Alleruitvoerigst is eindelijk de behandeling van de Genademiddelen, en wel bijzonder van de zeven bekende heilige Sacramenten. Het Gebed kan men op driederlei wijzen verrigten: mondelijk, inwendig,

dig, en door onze werken. Bij het heilige Onze-Vader voege men den groet des Engels en den Rozenkrans. Het lust ons niet, meer bijzonderheden te noemen.

Dit tweede Deel is ons veel minder, dan het eerste, bevallen. Dikwijls dachten wij, onder het lezen: is 't mogelijk, dat men dit Pligtenleer heete? Is dit leer van Jezus en diens Apostelen? Is dit die voortreffelijke, door de vijanden zelfs van het Christendom zoo zeer bewonderde, Zedeleer? Als wij onzen Bijbel in de hand nemen, en niet vragen, wat men al, in vroegere en latere tijden, daaruit gehaald, of liever daarin gebragt heeft, maar wat daar eenvoudig en duidelijk te lezen staat, van onzen zedelijken toestand en de middelen tot onze verbetering, van onze pligten en de wijze van derzelver beoefening, van het allernaauwst verband van Godsdienst en deugd, en van al hetgeen tot opwekking en aankweeking van godsdienstige gevoelens en ware Christelijke deugd kan bevorderlijk zijn, — dan zal dit Handboek, bedriegen wij ons niet, aanmerkelijk dienen aangevuld, en in tegendeel ontdaan te worden van de groote menigte van menschelijke instellingen en willekeurige bepalingen, die daarin met de uitdrukkelijke bevelen van Jezus en de Apostelen in gelijken rang geplaatst worden. Hoe veel zuiverder, en voor verstand en hart beiden allezins bruikbaarder, zijn, over de Christelijke Zedeleer, de Schriften van een' FENELON, SAILER en andere Roomsch-Katholijken, die het anders, even zeer als OVERBERG, in de voorname hoofdpunten, met de Heilige Kerk eens zijn!

Verhandelingen over de Zenuw- en Rotkoortsen, met aanmerkingen over eenige verscheidenheden, verdeelingen en geneeswijzen der Koortsen in het algemeen; door A. F. HECKER, *Koninkl. Hofraad, Hoogleeraar te Berlijn. Uit het Hoogduitsch, door* F. VAN DER BREGGEN, CORNSZ., *Med. Doct. te Amsterdam. Aldaar, bij* L. van Es, 1810. *In gr. 8vo. 68 en 119 Bl.*

Onder dezen titel ontvangen wij twee bijzondere Verhandelingen, welke de Uitgever als een geheel bijeengevoegd heeft. De eerste, zich tot de Zenuwkoortsen bepalende, welke te Berlijn in den winter van 1807 heerschten, met aanmerkingen over de prikkelende, versterkende en verzwakkende geneeswijze, is, bij gelegenheid

heid eener Recensie aangaande de Bijdragen tot Theoretische en Praktische Geneeskunde (*) billijke lof toegezwaaid. De tweede kondigen wij thans bijzonder aan, daar zij eene allerbelangrijkste bijdrage oplevert omtrent de natuur en geneeswijze der Rotkoortsen. Met het grootste genoegen herlas Rec. dit Geschrift van den zoo verdienstelijken HECKER: onmisbaar acht hij hetzelve voor allen, die eenigen prijs stellen op de vermeerdering van geneeskundige zoo wel, als bijzonder van praktikale kennis; en hoe zeer Rec. het oorspronkelijke reeds als zoodanig kende, heeft de vertaling hem niet minder genoegen verschaft, bevelende hij dezelve zijnen Landgenooten, die in het oorspronkelijke onbedreven zijn, of hetzelve niet bekomen konden, ten ernstigste aan, en willende voorts niets uit hetzelve ter plaatsing overnemen, om geene verminking toe te brengen aan een zoo schoon, en als zoodanig te beoordeelen en te herlezen geheel. Gaarne verwijst Rec. zijne Lezers, wat de bekendmaking met den loop der denkbeelden van HECKER aangaat, naar den *Recensent ook der Recensenten*, die tevens aan deze Verhandeling de billijkste lofspraak gegeven heeft (†).

(*) *Letteroeff.* voor 1810. No. XII. bl. 494.
(†) *Rec. ook der Rec.* voor 1810. No. VIII. bl. 690 env.

Doutes et Conjectures sur la Deesse Nehalennia, (*Twijfelingen en Gissingen over de Godin Nehalennia*) par CHARLES POUGENS, Membre de l'Institut de France, Correspondant de celui de Hollande &c. &c. Paris, MDCCCX. *Behalve de Voorrede*, 47 *Bl. in* 8*vo*.

Wij gelooven bij het algemeen eenigen dank te behalen met de aankondiging van dit Werkje van een' Fransch' Geleerde over een stuk van onze Nederlandsche Oudheden, en als zoodanig reeds eene zeldzaamheid in de Lettergeschiedenis, alschoon het dit ook niet ware door het gering aantal van afdrukken, dat er van opgelegd is. Dan, het is niet alleen als zeldzaamheid dat het zich aanbeveelt; de verdiensten des Schrijvers, in de letter- en oudheidkennis doorkneed, en wiens roem, in de geleerde wereld gevestigd, een' der belangrijkste vakken der menschelijke kundigheden eenen nieuwen luister verleent, maken

ken het alleropmerkelijkst. En wij maken ons een genoegen, het aan onzen Landaard, wien het, als eene hulde aan ons Vaderland, dierbaar moet zijn, ook in zijne innige waarde te leeren kennen.

De Schrijver, die, bij het Lidmaatschap van het Fransche Instituut van Wetenschappen, als Korrespondent van de meest aanzienlijke Buiten- en Binnenlandsche Akademien en geleerde Maatschappijen bekend is, in de laatstgemelde hoedanigheid ook aan het Instituut van Holland in de Klasse der Hollandsche Letterkunde verknocht, en (gelijk wij wel onderrigt zijn) een der werkzaamste en kundigste mannen, die deze nog nieuwe oprigting het genoegen gehad heeft met zich in bijzondere betrekking te brengen, is te zeer door 't geletterd Europa vermaard, om in het kort bestek dezer aankondiging eenigzins in zijnen roem uit te weiden. Alleen kunnen wij ons niet weigeren (en het zal den Lezer, die smaak voor wetenschap heeft, niet onaangenaam zijn) om, bij eene volgende gelegenheid, een kort berigt van 's mans meer dan dertigjarigen arbeid over de oude en nieuwere talen te geven, waarvan de resultaten voor de algemeene en bijzondere Spraakkennis onwaardeerbaar zijn. Algemeene en diepe kunde in de Oostersche en andere geleerde talen moest daarin met die der Noordelijke gepaard gaan, en men weet hoe weinig die den laatsten tot dusverre in Frankrijk grondig genoeg beoefend was. De Heer POUGENS onderscheidt zich in dit vak boven alle zijne Landgenooten, en wij schromen niet er bij te voegen, boven alles, wat Duitschland en Engeland in onzen en den laatstvorigen leeftijd voortbragten. Ook is hij vrij van die zonderlinge en dikwijls belagchelijke partijdigheid, die schier ieder der Noordelijke Schrijveren voor de oudheid en oorspronkelijkheid van zijne eigen Landtaal en Vaderland toonen, wanneer zij alles tot zichzelven t'huis brengen. Zijne bijzondere naauwkeurigheid in het nasporen, zijne omzigtigheid in het opklimmen tot de bronnen, en het juist oordeel, dat hem in zijne nasporingen geleidt, hebben hem in staat gesteld de veelvuldige klippen en afgronden te vermijden, waar langs deze enge en moeijelijke baan henen loopt, en waar velen óf voor stuiteden óf zich in verliepen. Doch ter zake!

Men kent de vernedering, welke niet slechts afgunstige of onkundige naburen, maar zoo vele onzer ingezetenen, die den naam van Hollanders dragen, onze Natie dagelijks met de uiterste onbeschaamdheid doen ondergaan; terwijl

zij

zij zich nog gebelgd durven toonen, wanneer men hunne domheid openlijk ontdekt en aan 't algemeen voor oogen ſtelt. Men weet, hoe zeer de zoodanigen, zoo in het bijzonder als openbaar, getoond hebben, op niets anders toe te leggen, dan den haan van Hoogduitschland boven te doen kraaijen. En dikwijls wordt onze ziel met verontwaardiging vervuld, wanneer daarin, niet Duitſche afkomelingen, maar zelfs lieden van Hollandſchen ſtam en wie hun Vaderland dierbaar moest zijn, deel nemen. Maar naarmate dit ons dieper treft, verheugt het ons inniger, dat een man van zoodanige verdienſte, in den boezem zelven van de tegenwoordige Hoofdkweekplaats der Wetenſchappen, zoodanige gevoelens omtrent ons ten toon ſpreidt, als waarvan zijne Voorrede vervuld is; en met moeite onthouden wij ons van die Voorrede hier in te trekken. Wij vreezen dit verſlag te verr' uit te breiden; doch zij komt ons veel te belangrijk voor, om, daar het ſtuk in ſlechts weinige handen is, haar niet tot algemeener kennis te brengen.

„ Gedurende een Hollandsch reisje van Letterkundige liefhebberij (zegt de Schrijver) in het jaar 1805 gedaan, bezocht ik de ſtad Leyden, met regt den waarachtigen Vrienden der Wetenſchappen zoo dierbaar om de menigte van Geleerden, die zij in haren boezem beſluit. Na aan den Hoogleeraar WIJTTENBACH, zoo als ook aan een groot aantal van andere Letterkundigen en vermaarde Oosterlingen, de regtmatige hulde toegebragt te hebben, die men hun verſchuldigd is, onderzocht ik van ſtuk tot ſtuk de verſcheidenerhande Oudheden, die zich in den Kruidtuin dier ſtad bevinden. De Heer Profesſor BRUGMANS, die de zeldzaamſte kundigheden, zoo in de natuurlijke geſchiedenis als het werktuigelijk maakſel en gebruik van het menſchelijk en dierlijk ligchaam, en eene wijduitgeſtrekte letterkunde met de allerbeminnelijkſte beleefdheid en minzaamheid zamenpaart, deed mij twee gehouwen ſteenen met het beeld der Godin Nehalennia opmerken; en van toen aan ontſtond het ontwerp dezer Verhandeling bij mij. Ik deelde mijn oogmerk mede aan wijlen mijn' vereerenswaardigen Vriend, den Heer DUPONT van Rotterdam, wiens verlies alle braven nog lang beſchreijen zullen, en die, zonder Geleerde van beroep te zijn, de achting der uitſtekendſte Geleerden van Holland had weten te behalen. De vrienden van dezen in alle opzigten en betrekkingen uitmuntenden man zullen 't mij, buiten twijfel, dank weten,

ten, dat ik eenige bloemen op zijn graf ſtrooije: mijne hoogachting voor zijne voortreffelijke en zedige deugden dringt mij daartoe, en mijne regtmatige erkentenis maakt er mij een' pligt van. Aan hem ben ik het voorregt verſchuldigd, van bij vele beroemde mannen in Holland bekend te zijn. In Holland, zeg ik, van alle landen van Europa datgene, waar men zeker is het gunſtigst onthaal te ontmoeten, wanneer men door een uiterlijk, vrij van gemaaktheid en eigenwaan, en door eene waarachtige zucht om onderrigt te worden of nuttig te zijn, de achting weet te verdienen van die verſtandige mannen, zoo waardig door hunne onvermoeide vlijt en arbeid in de Jaarboeken der Kunſten en Wetenſchappen den eerſten rang te bekleeden. Het is aan wijlen den Heer DUPONT, dat ik ook de goedheid verpligt ben, waarmede de Hooggeleerde Heer BONN te Amſterdam mij verſcheiden kostbare aanteekeningen heeft medegedeeld, die ik 't mij tot eer reken, mij in de Verhandeling ten nutte gemaakt te hebben.

„ Hoe zeer het buiten mijn onderwerp ſchijne, hier van de Letterhistorie van Holland te ſpreken; de hooge achting, die ik voor de goedhartige en verſtandige Natie van dit zoo belangrijk gedeelte van ons Werelddeel opgevat heb, laat mij niet toe mijn leedwezen te verbergen, dat wij geene volkomene *bibliographie* en *biographie* (zoo men het gewoon is te noemen) van Holland bezitten, of (in één woord gezegd) geene Geſchiedenis der Hollandſche Geleerdheid en Geleerden, naar tijdorde. Holland heeft in alle vakken mannen van *genie* en uitſtekende Letter- en Oudheidkundigen bezeten, en bezit die nog: maar deze groote mannen zijn niet bekend genoeg. Het is aan de verſchillende Klasſen, die het *Inſtituut van Holland* uitmaken, dat het, buiten twijfel, voorbehouden is, door eene goede *Historia critica et literaria*, het Vaderland van RUYSCH, van HUYGHENS, van GOLIUS, van SCHULTENS, van FEITH, van VAN WINTER, enz. enz. tot de eerplaats wederom op te voeren, waar het in de Letteren en Wetenſchappen volle regt op heeft."

Maar het wordt tijd, dat wij tot het Stukje zelf overgaan, hetwelk in het Inſtituut van Frankrijk voorgelezen, en alleen voor des Schrijvers betrekkingen ter perſe gelegd is.

De Schrijver begint met een kort verſlag van de genen, die over de Godin Nehalennia geſchreven hebben, waarbij hij als opmerkelijk aanteekent, „ dat zij de aandacht der „ Fran-

„ Fransche Geleerden zoo weinig getrokken heeft, dat
„ haar naam zelfs niet eenmaal in de Werken van de *Aca-*
„ *demie des inscriptions et belles lettres* gedacht wordt."
En daar hij tot een regel neemt, tot de bronnen door te
dringen, stelt hij zich voor, „ naar de oude gedenkstuk-
„ ken-zelven, zijne *twijfelingen* en gissingen over het be-
„ staan, de soort van Godheid, en de eigenschappen of
„ teekenen, die men Nehalennia toeëigende, te bestem-
„ men."

Hij merkt op, dat men vóór de ontdekkingen te Domburg, op den 5den van Louwmaand 1647, niets van eene Nehalennia wist, en dat men sedert zeer verschillend over haar dacht. Hij vergelijkt de gedaante, die zij in de verscheiden gedenkstukken, toen en sedert ontdekt, volstandig heeft, en alle de verscheidenheden daarin; en bepaalt zich inzonderheid tot zes opschriften, die hij als de merkwaardigste en de meest opheldering verschaffende onderscheidt.

Na dit klaar en eenvoudig voorstel, gaat de geleerde Schrijver tot de gevoelens dergenen, die vóór hem de Nehalennia tot een voorwerp hunner nasporing gemaakt hebben, over. De Hebreeuwsche en Fenicische afleidingen nemen hier de eerste plaats, en bijzonder wordt het gevoelen van GALE en BRAUN onderzocht. Na dezen volgen de Griekfche afleidingen van CONSTANTYN HUYGHENS en anderen; en voorts de Latijnsche. Doch het heeft onzen geleerden en oordeelkundigen Schrijver niet kunnen ontsnappen, dat men met deze afleidingen niet veel afdoet. Wij vergenoegen ons, hier aan te merken, dat deze afleidingen zelven ons ook veel eerder op eene bevorens aangenomene onderstelling gegrond schijnen, die de Schrijvers er mede hebben willen bevestigen, dan wel zelf den grond opgeleverd te hebben vóor hetgeen zij zich voordeden daar uit te trekken. Hoe het zij, die afleidingen komen neêr op *twee* gissingen. De eene maakt haar tot *Riviergodes*, en de andere tot de *Nieuwe Maan*; en het sedert algemeen geworden gevoelen dobbert steeds tusschen die twee.

Onder hen, die het laatste aannemen, telt de Schrijver ook den geleerden Schrijver van *l'Origine des Cultes*, nu wijlen de Heer DUPUIS, in wiens meening hij veel gewigt stelt; doch hij brengt hier tegen in, dat noch de Romeinen, noch de Duitschen de *Maan* in bedekte tempelen eerden, terwijl echter Nehalennia met eene soort van koe-

pel-

pelverdek verbeeld wordt gevonden. Ook merkt hij den hond niet aan, als een bijteeken van Diana of de Maan, maar als een *duidelijk blijk*, dat Nehalennia onder de *Lares* geteld wierd; hoe zeer hij haar nog andere hoedanigheden toeſchrijft, buiten die tot deze ſoort van Godheden behooren. Hij neemt hier de benaming der *Lares* niet als „ bloote Huis- of Geſlachtgoden, maar als Beſchermgo„ den van ſteden, wegen, velden;" — hij voegt er bij, tegen hetzelfde gevoelen, dat SCHEDIUS, in zijn' arbeid over de Goden en den Godsdienst der Duitſchen, Gallen, Anglen en Wenden, „ onder de namen, waarmede de „ oude Volken de *Maan* als eene Godheid vereerden, „ er niet eenen heeft, waar de minſte zweem in is van „ dien onzer Nehalennia." Wij twijfelen niet, of de Schrijver zal, bij nadere overweging van de algemeene onkunde der Duitſchen omtrent de oude taaltakken, en inzonderheid de oude taal dezer ſtreken, dit bewijs wel terug willen nemen; vooral daar onze oude taal wel degelijk dezen naam aanbiedt, en men niet noodig heeft aan MENZO ALTING zijne uitvinding van *Neue helle* (in den zin van *nieuw ſchijnſel*) te dien einde te ontleenen.

Wij reppen hier niet van het gevoelen, dat Nehalennia Ceres zou zijn, of den naam van eene Keltiſche plaats voeren. Wij gaan de begrippen van BOXHORN voorbij, die ze van 't woord *Eiland* afleidt; die van LYDIUS, die haar oorſprong in den Vrouwennaam *Neel* vindt. De Schrijver ſtelt meer belang in MARQUARDUS GUDIUS te weêrleggen, die haar naam in *Nahalia* (volgens een oud handſchrift van TACITUS, de ware ſchrijfwijze voor *Nabalia*, bij dezen Geſchiedboeker *Hist. V* aan de Waal gegeven) vindt, en wien LEIBNITZ ſchijnt toe te vallen: gevoelen, hetgeen zekerlijk, zoo de lezing van *Nahalia* ſlechts bewezen ware, ruim zoo aannemelijk zijn zou, als hetgeen *Helium* als den oorſprong aanwijst, en bij velen omhelsd is geweest, en vooral, naar ons inzien, beter ſtreek houden dan de zamenzetting uit het Oudſaxiſche *Neal* (oever) en *Len* of *Lene*, riviernaam van Duitschland en Kent; hoe zeer onze Schrijver deze laatſte gisſing, uit aanmerking van den genen, die ze hem mededeelde, met de uiterſte zachtheid behandelt, en het zeker is, dat, zoo men hier aan de *Leine* kan denken, men even zoo wel nog verder afgelegene Keltiſche plaatſen te hulp roepen mag, en een groot deel der wereld rondzwerven kan, om deze Dame t'huis te brengen. Wij merken hier in het voorbijgaan op, dat de zedigheid

van den Heer POUGENS de zeldzaamheid zijner uitgebreide kundigheden allezins evenaart, zijner waardig is, en de tegenwoordige Engelsche en Hoogduitsche ruwheid, die men in de Letteren, ter harer schande, heeft ingevoerd, tot beschaming strekt.

Het gevoelen van KEYSLER komt vervolgens ter baan. Deze Geleerde spreekt van de Geesten of Ondergodheden, wien men het bewind der Wateren toeëigende, en van hunnen eerdienst. Nehalennia is, volgens hem, eene dergelijke Godheid of Demon; en geene Romeinsche, maar plaatselijke Godes, hoedanige MINUTIUS FELIX *Dii municipes*, AMMIANUS MARCELLINUS *Dii locales*, SERVIUS *Dii topici* noemt: en deze leiding van gedachten bragt hen tot de zamenstelling van den naam onzer Godes uit *Allen*, 't geen hij meent dat eene haven der *Schelde* zou kunnen beteekenen, en *Neha*, welke eene benaming van Riviernimfen zou zijn, die ook nog op andere opschriften zou voorkomen, en die hij van het wortelwoord *a*, *aa*, in de Hoofdtalen gemeen, en bij ons inzonderheid bekend, afleidt. De Heer POUGENS bestrijdt het bestaan van dat woord *Neha* (in 't meerv. *Nehæ*) uit KEYSLERS opschriften-zelven, die hem bedrogen hebben. Wij zouden er bijvoegen, dat KEYSLER, zoo hij zijne opschriften regt verstaan had, en deze die *Nehæ* werkelijk inhielden, dan nog zijne zamenzetting van *Nehalennia* (als zijnde tegen den aard van de taal) niet zou kunnen wettigen; doch de Heer POUGENS toont het hersenschimmige van KEYSLERS inbeelding ten aanzien dier Wezens ten volle.

Met dat alles erkent onze Schrijver den eerbied der Noordelijke Volken voor de Zee-, Rivier- en Brongodheden, en bevestigt dien uit de beste oorkonden. Hij merkt op, dat, wanneer WILLEBRORD in Walcheren de afgodsbeelden en tempels verwoestte, de tempels van Nehalennia niet onder het getal waren van die men behield en tot Christenkerken wijdde; en hij leidt hier van af, dat hare beeldtenissen, en wat tot haar dienst behoorde, met andere Heidensche afgodsbeelden, als van Jupiter, Neptuun, enz. in de baren geworpen moeten zijn, die de overblijfsels daarvan in het jaar 1647 ontblootten; en, na vervolgens over de oudheid dier overblijfselen, die men voor haren tempel houdt, eenigzins uit te weiden, voert hij de *Nicken* of *Nacken* van ECCARD en den *Nickur* van 't IJslandsch aan, waaromtrent zijne geleerdheid hem de ge-

gelegenheid geeft verfcheiden ongemeene aanmerkingen te maken, doch die niet onmiddellijk op de Nehalennia flaan.

Wederkeerende tot dit voorwerp zijner nafporingen, verwerpt hij het gevoelen van onzen geleerden VAN WYN, die haar onder de *Deæ matres*, *matræ*, of *mairæ* ftelt, waarvan CANNEGIETER *de ara ad Neomagum inventa*, en die, zoo de Abbé RANIER opmerkt, genoegzaam altijd met haar driën bijeen gevonden worden. Hij houdt even weinig voor uitgemaakt, dat de Mozaïek van MONTFAUCON, waarop de Godes aan den oever eener bruifchende zee, met een hond en brandende toorts, verbeeld wordt, waarlijk de Nehalennia is. Maar hij oordeelt, dat men haar naam en de verklaring van hare eigenfchappen niet verre van de plaats van hare overblijffels zoeken moet.

Tot afleiding des naams komende, oordeelt hij die in het woord *Hal* te vinden, waarvan hij den oorfprong (zekerlijk niet naar eenige meening, die ons voor ons-zelven mogelijk of waarfchijnlijk voorkomt) hooger ophaalt; doch waarvan zijn verder aangevoerde ieders toeftemming vinden moet, en blijk van zijnen onvermoeiden arbeid in de Noordelijke talen met zich draagt. — Dat het woord *Hal* eene *bedekte* plaats is, volgt inderdaad uit zijn aangenomen wortelwerkwoord; doch wij zijn verr', hem 't zij die afleiding 't zij de ftelling zelve toe te geven. Zij maakt ondertusfchen een' der gronden uit, waarop zijne verklaring rust.

Een tweede grond is, dat de gedenkftukken haar een Noordhollandsch hoofdhulfel geven, waarbij eene zelfde overeenftemming van gelaat komt, die bij ons inlandsch zou zijn. De onbedrevenheid echter van de kunftenaars zou het een en ander hebben kunnen veroorzaken, zelfs in uitlandfche Goden; zoo al de opmerking van het Noordhollandsch hoofdhulfel volftrekt ftand hield en bewijsbaar was. Dan, wat er van zij; dat de Godheid eene plaatfelijke Godes is geweest, zoo als onze Schrijver aanneemt, zal hiermede niet weg zijn genomen. — Dat de Godes tevens tot de *Lares* behoort, zoo als de hond zou bewijzen, en tevens eene Zeegodheid zijn, als de fteven betoont, is zijn derde grond; en uit dezen leidt hij dan af, dat zij tot de *Nikken* behoort, waarvan zoo even, en wier naam KEYSLER óf met zijn *Neha* verwarde, óf daarin weder dacht te vinden.

De uitflag van dit alles is, dat *Nehalennia* de *Nicke* of

of *Nacke* van de *Hal* (van de markt of koophandel) zij; waarom zij dan ook vruchten op den ſchoot en om zich heeft, ſomwijlen hoornen van overvloed, en onder een rondvormig dak is geplaatst; en deze gisſing oordeelt de Schrijver bevestigd te worden, door dat op de meeste altaren, haar toegewijd, hetzij een Neptuun, hetzij een Herkules Maguſanus (de beſchermer der Zeevaart) gevonden wordt.

Wij zullen alleen twee aanmerkingen maken. Vooreerst, dat de geleerde Schrijver zijne woorden, als de meeste Geleerden, verkeerd koppelt, en de feil begaat, die wij hier boven in KEYSLER opmerkten, en die bovendien aan de genen, voor wie de Noordelijke taaltakken eene vreemde ſpraak zijn, t'allen tijde zeer gemeen was. Zoo de Godes de *Nicke* of *Nacke*, of (met KEYSLER) de *Neha* van de *Hal* is, moet zij *Halnicke* of *Halneha* heeten, en niet *Nehalen*, 't geen na 't wegwerpen des Latijnſchen uitgangs overblijft. Dit is in het algemeen waar, zoo haar naam tot de Noordelijke talen behoort, maar het is het inzonderheid, zoo zij hier inlandsch is. *Nehalen* moet, naar alle wettige (dat is, ware en in den aard der taal gegronde) woordvorſching, of uit twee *ſubſtantiven* beſtaan, of uit een *ſubſtantief* en een *adjectief*. In het eerſte geval moet het eerſte woord *in genitivo* verſtaan worden, en het wordt voor eene Godin, die het zijn moest, *de Hal der Godin*; 't geen de opſchriften niet toelaten. In het tweede, moet *Neha* een onderſcheidend epitheton van *Hal* zijn.

Onze tweede aanmerking is die, welke wij onlangs op verre de meesten der tot nog toe gevormde verklaringen dezes naams hoorden maken; dat is, dat des Schrijvers verklaring het woord niet geheel bevat tot aan den Latijnſchen uitgang, en dus onvolledig is.

Hoe 't zij, wij verkiezen geenszins, ons hier dieper in te laten, vooral daar wij grond hebben te verwachten, dat welligt over dit onderwerp tusſchen den geleerden Schrijver en de Tweede Klasſe van het Hollandsch Inſtituut eenige nadere wisſeling van bedenkingen zou kunnen plaats grijpen, waarop wij niet zouden willen vooruit loopen. De wederkeerige achting van den Autheur voor deze Inſtelling, en die van de Leden der Klasſe voor dezen in zijn vak zoo uitmuntenden Grijsaard, kan ons eene zoodanige onderhandeling niet dan hoogstwenſchelijk doen voorkomen, daar wij overtuigd zijn, dat dezelve niet het min-

minste van een' geleerden twist zoude kunnen hebben, maar alleen een gemeenschappelijk onderzoek naar de waarheid zou zijn, waarin niemand zijn bijzonder gevoelen zou trachten vast te houden, maar, met één gemeen doel en oogmerk, gereed en geneigd zijn om elkanders doorzigt te huldigen.

In een volgend Nommer van dit Tijdschrift hopen wij den kundigen Schrijver nog nader te doen kennen door eene schets van zijnen dertigjarigen arbeid over de Etymologie der Talen, welke genoegzaam ter uitgave gereed ligt.

Het Leven van THEODORUS BEZA *en* PETRUS MARTYR VERMILI. *Eene Bijdrage tot de Geschiedenis van de tijden der Kerkhervorming. Met Bijlagen van dusver ongedrukte Brieven van* KALVYN *en* BEZA, *en andere Oorkonden van hunnen tijd, uit de Hertogelijke Bibliotheek te Gotha. Door* FREDRIK CHRISTOPH. SCHLOSSER, *Leeraar aan de School te Jever, in Oostvriesland. Uit het Hoogduitsch. Iste Stuk; bevattende het Leven van* BEZA. *Te Amsterdam*, *bij* W. Brave. 1810. *In gr. 8vo.* 327 *Bl.*

Na het in 't licht komen van de door het *Fransch Nationaal Instituut* voorgestelde Beantwoording der Vrage: *Hoedanig een Invloed had de Hervorming van* LUTHER *op den Staatkundigen toestand der onderscheidene Staten van Europa, en op den voortgang der Verlichting?* door CHARLES VILLERS (*), is de Geschiedenis dier groote Omwentelinge in Godsdienstbegrippen, meer dan in langen tijd, aan de orde van den dag verschenen. Schoon het voor ons liggend Boek niet blijke daaraan den oorsprong verschuldigd te zijn, staat het daarmede in genoegzaam verband, om onder de Werken van dien stempel gerangschikt te worden.

De

(*) Wij hebben van de Nederduitsche vertaling, ten jare 1805 bij F. BOHN uitgegeven, onzen Lezeren eene aanprijzende Beoordeeling medegedeeld; *Vad. Letteroef.* diens jaars, bl. 429 en 484.

De Heer SCHLOSSER geeft de letterkundige gelegenheid op, welke hem tot dezen schrijfarbeid aanzette, aan welken hij geheele twee jaren besteedde, gebruik makende van de hem aangebodene gelegenheden, om er datgeen aan bij te zetten, 't geen hij bijzonder beoogde. Wat dit ware, doet hij zijne Lezers weten, schrijvende: „Indien men mogt meenen, dat ik eenige dingen te kort heb vermeld, andere te uitvoerig verhaald, zoo moet ik verzoeken, dat men onder het oog houde, dat ik, zoo veel de eenheid van het verhaal maar eenigzins gedoogde, alles, wat BAYLE, SENEBIER, LA FAYE, of MELCHIOR ADAMUS, breedvoerig verhalen, of ergens in eenig bekend boek gevonden wordt, slechts in 't voorbijgaan aangeroerd, en daarentegen die punten, die anderen minder hebben vermeld, uit de bronnen heb in het licht trachten te zetten." — „Men moet," erkent hij verder, het Letterkundige en Bibliographische bij mij niet zoeken, omdat ik daarvoor noch noodzakelijkheid noch boekerij vond." Hoe hij zich van de Handschriften in de Boekerij te *Gotha* bediend hebbe, en van anderen hem verleenden bijstand, geeft hij op; daarbij verklarende: „hoe het van zelfs spreke, dat hij doorgaande in dit Boek niet van zijne eigene gevoelens spreekt, noch ook de verdediging der leere van eene of andere Secte zoo voetstoots op zich neemt, maar alleen dezelve voorstelt van dien kant, van welken zij hem belangrijk scheen. Als Dogmaticus of Philosooph zou ik," zegt hij, „geheel anders spreken, dan ik doe, wanneer men van geschiedschrijven spreekt."

De Schrijver, en ook de Vertaler, is van oordeel, dat de behoefte van den tegenwoordigen tijd, waarin de leerstellige Godsdienst in 't algemeen, en het leerstellige of dogmatische gedeelte van den *Christelijken* Godsdienst in 't bijzonder, met eene geheele verandering schijnt bedreigd te worden, het terugzien op het tijdvak der Hervorminge belangrijk en nuttig maakt. Dit geeft een wenk van beider inzigt wegens den tijd, welken wij beleven, alsmede van een ongunstig oordeel omtrent denzelven, wat het leerstellige van den Christelijken Godsdienst betreft.

Wij ontkennen niet, dat, in het naburig *Duitschland*, zints eenigen tijd, ook onzes inziens, veel te verregaande stappen gedaan zijn en nog gedaan worden; maar twijfelen zeer, of het ophalen der verrigtingen van de waarlijk groote Mannen, ten tijde der Hervorminge, tot wering daar-

daarvan, of van dien invloed, eenigermate zal kunnen strekken. Hoe gunstig BEZA ook veelal beschouwd en in dit Werk voorgesteld worde, kleven hem, ook bij wijlen hier erkende, gebreken aan, die zijn voorbeeld veel van kracht berooven. Eenigzins anders is het gesteld met PETRUS MARTYR, dien wij in een volgend Deel zullen ontmoeten. De tegenoverstelling van die beiden, in SCHLOSSER's Inleiding, geeft daartoe de gronden op.

Bezwaarlijk valt het, van het voor ons liggend Boekdeel een kort en volledig berigt te geven. Gebrek aan behoorlijke afscheidingen in de tijdperken, de omstandigheden, waarin BEZA zich bevond, en het voortzetten des Werks als 't ware in éénen adem, zijn hiervan baarblijkelijk de oorzaak. Tot klaarheid zoo wel, als welstandigheid, zouden deze gestrekt hebben. Slechts twee Afdeelingen komen ons als rustpunten voor. De eerste, tot bl. 100, voert ten opschrift: BEZA's jeugd en jongelingswerkzaamheden tot aan zijne deelneming in de *Fransche* Godsdiensttwisten, 1519—1563. En de tweede: BEZA als Hoofdpersoon in de twisten over den Godsdienst in *Frankrijk*, loopende tot bl. 314; waarbij een Aanhangsel, behelzende de eerste Elegie der zoogenaamde *Poëmata Juvenilia* van BEZA, en diens gedachten over de Komeet in de *Cassiopeia* 1572, alsmede BEZA's Troostzang aan LECTIUS, over den dood zijner Vrouwe, dien hij in zijn 69ste jaar vervaardigde, en in de *Leydsche* uitgave niet gevonden wordt.

BEZA leeren wij, bovenal in zijne jeugd, als *Latijnsch* Dichter kennen, en als aan hofvermaken een geruimen tijd overgegeven, doch van eenige beschuldigingen vrijgesproken, of dezelve verzacht. Vroegtijds had hij aan de Leer der Hervormeren kennis gekregen. De kennis aan en de verkeering met KALVYN bewogen hem, om zijne talenten ten nutte der nieuwe Kerk te besteden; in welken arbeid wij hem vervolgens aantreffen. De Kerkgeschillen van dien tijd worden vermeld en uit de op den titel aangeduide Handschriften toegelicht. Niet altoos is de Schrijver de Advocaat van BEZA. Schoon hij diens Werkje over het *Ketterdooden* in den verschoonlijksten dag plaatst, zou daarop veel te zeggen vallen: veel is er, met regt, voorlang op aangemerkt. Meer berispelijks vindt de Schrijver in BEZA's gedrag en schrijfwijze tegen den verdraagzamen CASTALIO. — Dan wij zouden te lang worden, indien wij ons tot de opgave van bijzonderheden begaven. Wij

 schrij-

schrijven eene opsomming, in het laatst der eerste Afdeeling voorkomende, hier te neder, als een algemeen overzigt opleverende. „ Op de door KALVYN te *Geneve* opgerigte Akademie bekleedde BEZA den post van *Rector*, onderwees nevens KALVYN de Godgeleerdheid, en nam, spoedig daarop, ook nog eene Predikantsplaats op zich. Zijne werkzaamheid, zijne onvermoeide vlijt als Schrijver, met welke hij zich, ten aanzien van den tekst des Nieuwen Testaments, vele, hoewel niet altijd even gelukkig geslaagde, moeite gaf; zijn roem als Leeraar, Raadgever der uit alle deelen van *Europa* toegevloeide Studenten, zijne groote welsprekendheid op den kansel, zouden alleen voldoende zijn, om zijnen somtijds ongematigden ijver te verontschuldigen, zoo hij ook niet na den dood van KALVYN aan de spitse der Hervormde Kerk gebleven ware, en alzoo ook die omslagtige briefwisseling, dien last van ongewone bezigheden, die zorg voor den *Franschen* oorlog, die besturing der onderhandelingen met de *Lutherschen* en *Katholijken*, als eene erfenis van zijnen Vriend bekomen had. Ja, de laster moet verstommen, en wij verbaasd staan, wanneer wij zien, dat hij, zoo overkropt door bezigheden, zoo onafgebroken werkzaam, zich zoo gelijk blijven kon, en gedurende eene halve eeuw aan zijne verbitterdste vijanden zich zoo weinig bloot gaf, dat zij altijd tot de gedichten zijner jeugd, of tot de heftigste uitdrukkingen uit later gewisselde twistschriften, de toevlugt moesten nemen, om slechts *een* verwijt te vinden.

„ Hoe edel en zuiver BEZA's ijver voor wetenschappen en Godsdienst was, bewees hij als Rector der Akademie, als oud man, die op zijne laurieren had kunnen rusten, wiens roem door niets kon vermeerderd worden. In het jaar 1580—1590 had de in de nabijheid gevoerde oorlog, die den handel stoorde, en herhaalde aanvallen der pest, den kleinen Staat zoo zeer achteruit gezet, dat de uitputting der Staatskas den Raad noodzaakte eerst eenige Hoogleeraars te ontslaan, en vervolgens het Hoogleeraarambt in de *Hebreeuwsche* en *Grieksche* talen, gelijk ook dat der Regtsgeleerdheid en Wijsgeerte, geheel af te schaffen. Thans trad BEZA alleen voor allen op. Hij hield niet alleen zijne voorlezingen, voor welke men hem niet meer betalen kon, ook zonder betaling, nog steeds voort, maar nam ook het werk der openstaande plaatsen gaarn en gewillig op zich. Dezen last droeg hij zoo lang, tot dat hij uit *Engeland*, waar hij, omstreeks dezen tijd, aan de

Aka-

Akademie van *Cambridge* zijn' kostbaren Codex der Evangelien schonk, eene aanzienlijke ondersteuning in geld voor zijne Akademie ontving, waardoor de Raad werd in staat gesteld, om de plaatsen, die hij tot dusverre vervuld had, weder door nieuwe Leeraars te bezetten."

Voorts merkt de Levensbeschrijver op, dat BEZA zich aan het vervaardigen van twistschriften overgaf, doch in dezelve aan zijne luim zoo zeer toegaf, dat hij dikwerf, in plaats van waar vernuft, platte scherts in eene heilige zaak gebruikte; en reeds de titels der geschriften ergerden de besten onder zijne vrienden. Hij begreep dit zelf, en liet, in latere uitgaven, die plaatsen weg, door welke de vorige waren ontsierd geworden.

Deze Afdeeling wordt besloten met gewagmaking van zijne *Fransche* Psalmberijming. De roem, dien BEZA als Dichter en Godgeleerde verwierf, was het ook, die hem in de *Fransche* zaken mengde; wijl hij bij de Grooten, die in *Frankrijk* de Hervorming begunstigden, bekend raakte, en dezen spoedig zagen, dat deze Godgeleerde geen ongeschikt Hoveling was.

In de tweede Afdeeling treffen wij BEZA aan als Hoofdpersoon in de twisten over den Godsdienst in *Frankrijk*. Eene korte voorloopige beschrijving van de gesteldheid des Hofs, en der heerschende partijen in Staatkunde en Godsdienst, opent dit tooneel, waarop BEZA, de bekwame en moedige BEZA, eene gevaarvolle hoofdrol speelde: gevaarvolle reizen, zamenkomsten, twistgesprekken, afgebroken, weder aangeknoopt, met beleid en veinzerij gevoerd. Welk eene rol CATHARINA DE MEDICIS daar in speelde (*), wordt hier ontvouwd, als ook het gedrag harer mede- en tegenstanders. Wij kunnen zelfs de hoofdgebeurtenissen, zonder te lang te worden, niet aanstippen.

BEZA, toen het tot een bloedvergieten in den Burgerkrijg kwam, deelde in dit lijden, en zocht den moed, onder de gevaren des doods, door zijne stem te doen opwakkeren. Hij liet zich op de gevaarlijkste plaatsen vinden, ont-

(*) Bl. 116 gewaagt van den Brief, door die Vorstinne aan Paus PIUS DEN IV, 4 Aug. 1561, geschreven. 't Is deze opmerkenswaardige Brief, welken wij onlangs in ons *Mengelwerk*, 1809, bl. 577, met eenige aanmerkingen medegedeelden, en waardig is hier nageslagen te worden.

ontwierp de manifesten, predikte vóór het gevecht, en troostte na hetzelve de gewonden.

Na het stillen des storms in *Frankrijk*, keerde BEZA weder naar het vreedzaam *Geneve*, waar hij, bij KALVYN's dood, zwarigheden van eenen anderen aard ontmoette. Wij kunnen niet voorbij, hiervan eene door hemzelven gegevene schets op te hangen. De arbeid van den eersten Leeraar te *Geneve* maakt hij in dezer voege af: „De eene week na de andere, dagelijks voor eene vergadering, die geen woord onopgemerkt laat, enkel voor lieden, die het verstaan, een voorstel te doen; driemaal in elke week, voor een schitterend gehoor, de Heilige Schrift te verklaren; alle weken eens, in eene openlijke vergadering, waar elk regt van spreken heeft en tegenwerpingen kan maken, over eene opgegevene plaats der Heilige Schrift te disputeren; alle maanden een openlijk dispuut te houden; in den Kerkeraad te zitten, de kerkelijke belangen te onderzoeken, twistgedingen te beslechten, de stemmen der bijzitters op te nemen, volgens hunne meening, den eenen te bestraffen, den anderen te vertroosten, eenen derden, zoo het noodig is, uit de kerk te zetten. Daarbij geen wetgevend gezag, geen overwigt over de anderen te bezitten, en altijd zijnen Ambtgenooten, die ook even zoo veel last hebben, gelijk te zijn." — Werkzaamheden naar buiten, briefwisselingen zonder tal, de Kerkelijke zaken betreffende, hielden den Opvolger van KALVYN bezig, en staag vond hij zich in Kerkgeschilvoeringen ingewikkeld.

„Dat BEZA," gelijk zijn Levensbeschrijver opmerkt, „zich niet met noodgeschillen vergenoegde, maar vrijwillig nieuwe opzocht, zulks moet men uit de menschelijke natuur, en uit de prikkelbaarheid en ligtgeraaktheid, welke een eeuwigdurende strijd, onder den last van bezigheden gevoerd, verwekken moet, verklaren. BEZA intusschen was niet vervolgziek uit heerschzucht, maar omdat zijn hart, te eenemaal vervuld met gevoelens van zuivere Godsvrucht, de gedachte niet kon dulden, dat iemand datgene, wat hij zoo gelukbevorderend vond, anderen ontrooven zou."

Dit nogtans kan, zelfs volgens SCHLOSSER, hem niet van berisping vrijwaren in zijn gedrag omtrent OCHINO en CASTALIO. In gunstiger licht plaatst hij hem, de nieuw ontstane scheuringen in *Polen* vermeldende. — Terwijl BEZA in verren lande zich bevlijtigde om de eenheid zij-

zijner Kerke te bewaren, hielden dringende zorgen te huis en in *Frankrijk* hem bezig; daar oorlog, pest en inwendige gefchillen het noodig maakten, dat hij al zijn gezag befteedde, om de eenheid der leere en der tucht, van welke het uitwendig beftaan der Kerke afhing, te bewaren, en het ongeluk zijner Geloofsgenooten te verzachten. Dit alles moet ons den werkzamen en volijverigen Man vaak hoogst doen bewonderen. Zijn Brief na den dood der Koningin van *Navarre* aan haren Zoon HENDRIK IV is treffend en menschkundig; zijn gedrag na den *Bartholomeus*-nacht menschlievend omtrent de bezorging der gevlugte Leeraren: moed bezielde hem tot krijgshaftige tegenweer. — Nieuwe Kerkgefchillen hielden hem na den Vrede onledig, waarin hij weder eene door hemzelven wel eens gewraakte heftigheid en onvoegelijkheid in uitdrukkingen beging. — De twist met de *Lutherfchen* over het Avondmaal hield hem lang bezig.

Bekend, maar opmerkelijk, is het, dat BEZA altoos met Koning HENDRIK IV in verftandhouding bleef; diens overgang tot den Katholijken Godsdienst als een ftap van noodzakelijkheid befchouwende, die de wonden van het verdeelde *Frankrijk* zou kunnen genezen. Met den Marquis DE ROSNY, naderhand de Hertog VAN SULLY, hield BEZA briefwisfeling; door dezen trachtte BEZA het beste voor het Rijk, en teffens het heil des Konings, te bevorderen. Opmerkelijk zijn eenige punten, op welke hij SULLY verzocht te letten, ontleend uit een *MS. Goth.*, met BEZA's eigen hand gefchreven.

Aandoenlijk is BEZA's aanfpraak aan Koning HENDRIK, toen hij in hoogen ouderdom gelegenheid vond dien te ontmoeten, en het antwoord van dien Vorst voor hem zoo vereerend als karaktermatig. SULLY, de verdienftelijke SULLY, komt er in voor, als de tusfchenfpraak om de verzochte vergunning te verwerven. — „Bij dit alles," zegt de Koning, „moet hij, die u aan mij voorgefteld heeft, en die u zoo zeer bemint, u tot voorfpraak dienen. Spreek met hem over 't geen gij begeert, en het moet al zeer moeijelijk zijn, wanneer hij het voor u niet verwerft." — Het verzoek was de flechting van het Fort *St. Catharina* geweest. Zoo ras de Koning het veroverd had, deed SULLY de bolwerken fpringen, en HENDRIK gaf aan die van *Geneve* vrijheid om 't zelve te flechten.

De Koning wilde, na een lang gefprek, dat BEZA hem eenig gunstbewijs zou vragen. „Voor mij, Sire!" antwoord-

woordde BEZA, „ verzoek ik niets, dan alleen van GOD, dat Hij uwe Majesteit, die bestemd schijnt om aan *Frankrijk* vrede en geluk te schenken, een lang leven verleene, opdat uwe Majesteit alle de Volken, aan uwen schepter onderworpen, met den gewenschten Vrede mag verblijden. Alleen voor de Hervormde Kerken, die tot hiertoe de voordeelen van het Godsdienst-Edict nog niet hebben kunnen genieten, bidde ik uwe Majesteit, dat hij derzelve in gunste gedachtig zij." — Die van *Lyon* hadden BEZA om zijne voorspraak verzocht: de Koning omhelsde den Grijsaard met hartelijkheid, stond hem zijn verzoek toe, bijzonder voor de *Lyonnezen*, en liet hem Koninklijk begiftigd vertrekken. Het Geldgeschenk kwam den lang aan bekrompenheid gewonen Grijsaard zeer te stade.

BEZA's gedrag, ook omtrent de Katholijken, te dezen tijde, deed de Fanatieken onder de *Hervormden* schreeuwen, dat hij tot het *Pausdom* was overgegaan.

Wij hebben genoeg bijgebragt, om te doen zien, dat dit Werk eene belangrijke Bijdrage is tot de Geschiedenis der Hervorming. — De Vertaling is ons redelijk bevallen. Het nazien der proeven, bovenal in de *Latijnsche* aanhalingen, zou naauwkeuriger hebben kunnen wezen.

Cinna, Treurspel, (naar CORNEILLE) *door Mr.* WM. BILDERDIJK. *En Ifigenia in Aulis, Treurspel, (naar* RACINE) *door Vr.* KATHARINE WILHELMINE BILDERDIJK. *Te Amsterdam, bij* Immerzeel en Comp. *In gr. 8vo. Te zamen, buiten het Voorwerk, 214 bl.*

Gaarne erkennen wij, dat de verschijning van dit *derde Deel* dezer *Treurspelen* ons eene zeer aangename verrasfing heeft veroorzaakt: daar toch de Heer BILDERDIJK ons bevorens geene hoop gaf, dat hij na zijnen *Kormak* ons Tooneel met eenig nieuw voortbrengsel zoude verrijken. Wij zijn dezen arbeid, blijkens het Voorberigt, aan den Koning verschuldigd. Zijne Majesteit vorderde van den Dichter eene nieuwe vertaling van CORNEILLE's meesterstuk, *Cinna*, en het was den Heere BILDERDIJK een lust te gehoorzamen.

En, inderdaad, men mag deze vertaling, of liever navolging, als eene wezenlijke aanwinst voor ons Nationaal Tooneel beschouwen. De arbeid van het Genootschap: *Nil volentibus arduum*, hoe zeer ook in velerlei opzigten niet van verdiensten ontbloot, liet nog veel te wenschen over. Het oor-

oorspronkelijk Fransche Stuk, over welks hooge waardij bij alle kunstkenners slechts ééne stem is, was dubbel waardig, dat een Man, als BILDERDIJK, zijn voortreffelijk kunstvermogen aan hetzelve besteedde. Wij hebben het altijd aangemerkt als een schitterend sieraad van het Fransche Tooneel en het meesterstuk van den grooten CORNEILLE. Desniettemin heeft ook dit meesterwerk, gelijk alle menschelijke arbeid, zijne gebreken. Met de aanmerkingen van den Hr. BILDERDIJK, in het Voorberigt ter neder gesteld, kunnen wij ons, te dezen aanzien, doorgaans wel vereenigen; schoon wij met hem in gevoelen verschillen nopens de voorspelling van *Livia*, in het slot van het laatste Bedrijf voorkomende. In onze oogen is deze voorspelling, wat ook de Hr. BILDERDIJK ten voordeele daarvan hebbe aangevoerd, een *hors d'oeuvre*, dat hier niet behoort, en wij ontkennen, dat derzelver weglating den Aanschouwer onbevredigd naar huis zendt. Deze heeft met het *problema: of Augustus* (in het vervolg) *veilig zal heerschen, of omkomen?* niets te maken. Ook kan hetzelve, uit zijnen aard, nimmer opgelost worden, daar toch de voorzegging van *Livia* niet zeker, niet onfeilbaar is. Naar ons inzien is het onderwerp van het Stuk geen ander, dan de zamenzwering van *Cinna* met de zijnen, aangestookt en gedreven door eene wraakzuchtige Vrouw, de ontdekking van die zamenzwering door *Augustus*, en de grootmoedigheid van den laatsten, door niet slechts de hoofden der zamenzwering vergiffenis te schenken, maar zich volkomen met hen te verzoenen. De goedertierenheid (*) van *Augustus* treft ons in het gansche Stuk het meest. Die goedertierenheid te bewonderen en in opgetogenheid over dezelve den Schouwburg te verlaten — dit moet als het hoogste doel van dit Treurspel worden aangemerkt, en in dien zin zeggen wij met den Heer BILDERDIJK, dat het niet *Emilia*, maar *Augustus* is, waaraan onze ziel hangt. Wat nu het lot van *Augustus* in het vervolg zal wezen, gaat ons *op dien oogenblik* niet aan. Wij zien niets anders, dan den vergevenden *Augustus*; wij zijn geheel met den grootmoedigen Man ingenomen; wij eerbiedigen in hem het Goddelijk vermogen van meester over zijne driften te zijn, en zijne grootste vijanden niet alleen te kunnen vergeven, maar zich met dezelve te verzoenen, hun zijne vriendschap te schenken. Het *Je suis maitre de moi.... Soyons amis, Cinna!* vervult ons zoo geheel met eerbied en bewondering jegens den grootmoedigen

(*) Het Fransche Stuk voert ten titel: *Cinna, ou la clemence d'Auguste.* De Hr. BILDERDIJK heeft dit bijvoegsel weggelaten, en, naar ons inzien, te regt; vermits daardoor het heerlijkste van het gansche Stuk, de vergeving en verzoening van *Augustus*, reeds uit den Titel kenbaar is, en dus de *illusie*, voor een groot deel, wordt weggenomen;

gen Vorst, dat wij voor de voorspelling van *Livia* geene ooren hebben, dat dezelve ons veeleer verhindert, om aan den bruisenden stroom van een hoogst aangenaam gevoel den vrijen loop te laten. Maar genoeg!

De vertaling van dit Treurspel is, over het geheel genomen, in den trant van BILDERDIJK, dat is, meer navolging dan vertaling, juist zoo als iedere vertaling, zal zij niet slaafsch, stijf en gedrongen wezen, behoort te zijn, zonder dat echter de ware geest van CORNEILLE door het werk van BILDERDIJK is verloren geraakt.

Bijna overal, waar wij het oorspronkelijke met deze navolging vergeleken hebben, hebben wij tevens de groote moeijelijkheid, om dit Stuk getrouw, en met al de kracht en den nadruk van het oorspronkelijke, in vloeijende Nederduitsche verzen over te brengen, ondervonden, en meermalen gelegenheid gehad, om de kunst van BILDERDIJK te bewonderen.

Hier en daar echter (wij mogen het niet ontveinzen) hebben wij ook leemten aangetroffen en een aantal zwakke plaatsen, die bij de overbrenging niet weinig hebben verloren. Wij zullen hiervan eenige weinige voorbeelden opgeven; het onnoodig achtende, alles, wat wij onder het lezen hadden aangeteekend, hier te vermelden: daar de Dichter zelf zonder twijfel beter, dan iemand anders, het onvolkomene van zijnen arbeid gevoelt, en alle de zwakheden, in ons oog, slechts kleine vlekken zijn, welke, schoon hinderlijk voor hem, die met het Fransche Treurspel in de hand deze vertaling leest, het geheel in geenen deele ontluisteren.

Wat nu onze voorbeelden betreft — in het *eerste Tooneel* van het *eerste Bedrijf* lezen wij:

„ Hier zwichten is uw roem; verwinnen u *onwaardig*."

Dit *onwaardig* komt ons eenigzins flaauw voor: daar de tegenoverstelling van *roem* en *schande* ganschelijk is verloren gegaan. CORNEILLE zegt:

„ *Lui ceder c'est ta* gloire, *et le vaincre ta* honte."

De regel:

„ *Je demeure toujours la fille d'un proscrit.*"

zet de Hr. BILDERDIJK dus over:

„ Ik blijf de dochter toch van een' verbanneling."

Wij twijfelen echter, of het denkbeeld van *proscrit* hier ter plaatse wel genoegzaam door *verbanneling* wordt uitgedrukt. Een *proscrit* was toch in dien tijd iemand, die

op

op de bloedlijst ſtond aangeteekend. *Vogelvrijverklaarde* zou misſchien hier gepaster zijn.

„ Gij werpt hem op de klip , waarop hij ſchipbreuk lijde"

geeft ons het denkbeeld niet van het Franſche ; dat meer zegt:

„ *Combien à cet écueil ſe ſont déjà briſés!*"

In het verſlag, dat *Cinna* van den ſtaat der zamenzwering, in het *derde Tooneel* van het *eerſte Bedrijf*, aan *Emilia* geeft, en welk verſlag wij voor een der ſchoonſte gedeelten houden in BILDERDIJK's vertaling, zijn ons mede zwak voorgekomen de regels:

„ Nu met Antonius vereenigd, dan *verdeeld*,
„ Wat moedwil, wat geweld heeft hij niet *uitgeſpeeld!*"

CORNEILLE zegt:

„ *Tantôt ami d'Antoine, et tantôt ennemi,*
„ *Et jamais inſolent ni cruel à demi!*"

Behalve dat men, onzes erachtens, niet wel kan zeggen: „ *met* iemand verdeeld zijn," drukt deze verdeeldheid nog geene *vijandſchap* uit; terwijl dat *uitgeſpeeld* hier alleen door den dwang van het rijm ſchijnt geplaatst te wezen. Beter nog zou dan, naar ons oordeel, deze regel dus geſteld zijn:

„ Wat *rol* van wreeden moord heeft hij niet *uitgeſpeeld!*"

Eindelijk moeten wij nog als eene ten hoogſte zwakke plaats vermelden de vertaling van de overheerlijke woorden van *Augustus*, wanneer deze vergeving en verzoening aan *Cinna* aanbiedt. BILDERDIJK heeft twee regels noodig gehad, om den eenen krachtigen regel van CORNEILLE uit te drukken. In het Fransch is het:

„ *Soyons amis, Cinna; c'est moi qui t'en convie:*"

en in het Nederduitsch:

„ *Treed, treed vrijmoedig toe*, en Cinna, zijn wij vrinden!
„ Ik ben het, die 't verlang; *gij, laat me u vaardig vinden.*"

Hoe veel is hier niet verloren gegaan!

Wij zouden deze voorbeelden nog aanmerkelijk kunnen vermeerderen; doch wij wilden ſlechts eene enkele proeve geven, en, wij herhalen het, het geheel is uitmuntend en BILDERDIJK waardig.

Om een ſtaal te geven van BILDERDIJK's meesterlijke kunst van navolgen, en den Lezer, die het Fransch magtig is, in ſtaat

ſtaat te ſtellen om zelf te oordeelen, zouden wij gaarne de moeite doen eenige regels uit het Stuk van CORNEILLE over te ſchrijven en er BILDERDIJK's vertaling op laten volgen. Wij hadden hiertoe een gedeelte uit het reeds gemelde verſlag, dat *Cinna* van zijne verrigtingen en de geſteldheid der zamenzwering aan *Emilia* geeft, gekozen, en durven voorshands verzekeren, dat vele Lezers met ons van gevoelen zijn zouden, dat de vertaling hier en daar het oorſpronkelijke overtreft: dan wij werden wederhouden door ons beſtek.

Mevrouw BILDERDIJK, die aan de zijde van haren Echtgenoot en met hem de Goddelijke Dichtkunst op eene gelukkige wijze beoefent, en ons in de *Elfride* reeds een uitmuntend blijk van hare bekwaamheid in het vak van Tooneelpoëzij gegeven heeft, onthaalt ons hier op eene vertaling van RACINE's *Iphigenie*. Wij hebben dit Stuk met een doorgaand genoegen gelezen, en dikwijls de kunst dezer begaafde Vrouw bewonderd. Men zegge niet: het is ſlechts eene vertaling. Die dus oordeelen, doen zich als zeer onbevoegde Regters kennen. Bij ons ſtaat het vast, dat de overbrenging van een Fransch Treurſpel, inzonderheid van CORNEILLE of RACINE, in goede Hollandſche verzen, zoodanig, dat het wezen — het eigendommelijke van het oorſpronkelijke behouden wordt, een werk is, dat alleen met goed gevolg kan ondernomen worden door den genen, die, buiten de noodzakelijke vereischten van eene grondige en volledige kennis der beide talen en van meer dan gewone bedrevenheid in het werktuigelijke der poëzij, geboren en geoefend Dichter is.

Hoewel wij deze vertaling, uit hoofde van de vloeijende verſificatie en onderſcheidene ſchoonheden van *detail*, met volle ruimte kunnen aanprijzen, noopt ons echter de waarheidsliefde, te verklaren, dat wij dezen arbeid onzer voortreffelijke Dichtereſſe beneden dien van haren Echtgenoot rangſchikken. In den *Cinna* van BILDERDIJK ontdekt men meer de meesterhand, dan in de vertaling van *Iphigenie*. De verzen van BILDERDIJK zijn doorgaans krachtiger en meer geſpierd dan die van zijne Gade. De Dichteres is meermalen gedwongen geweest, om door omſchrijvingen en het inlasſchen van neven-denkbeelden, welke in het oorſpronkelijke niet gevonden worden, de meening van RACINE uit te drukken, waardoor de vertaling op enkele plaatſen zwak en ſlepend wordt; die ook, over het geheel genomen, geene naauwkeurige en ſtrenge vergelijking met het oorſpronkelijke kan lijden. Wij zullen dit door het mededeelen van eene andere aanmerking, door ons onder het lezen gemaakt, trachten duidelijk te maken, en bepalen ons te dien einde ſlechts tot het begin van het Stuk, om te toonen, dat wij niet angstvallig naar gebreken gezocht hebben.

In

In het *eerste Tooneel* van het *eerste Bedrijf* heeft de Dichteres den fraaijen regel van RACINE:

„ *Mais tout dort, et l'armée, et les vents, et Neptune.*"

dus overgebragt:

„ Maar alles rust; het heir, de baren, en de winden!"

Behalve dat hier de herhaling van *et*, dat in het Fransch, volgens ons oordeel, bijzonder werkt, is verloren gegaan, begrijpen wij niet, waarom de Dichteres het Fransche *dort* niet liever door *slaapt* overgezet en den eigen naam van *Neptunus* niet behouden hebbe.

Eenige regels verder lezen wij „ bestem*t*" voor „ bestem*d*" en „ bedeel*t*" voor „ bedeel*d*", zijnde taalfouten, welke in zulk een Stuk behoorden vermijd te worden. Ook komt het ons voor, dat men in onze taal niet kan zeggen: „ bedeeld *van* aanzien en vermogen;" maar wel: „ bedeeld *van* de Goden, *van* het Lot *met* aanzien en vermogen."

In hetzelfde *eerste Tooneel* worden de regels:

„ *Quelle gloire, Seigneur, quels triomphes egalent*
„ *Le spectacle pompeux que ces bords vous etalent,*"

dus vertaald:

„ Wat glorie, ô mijn Vorst! wat schittrend zegeteeken
„ Haalt bij de stevenpracht, gehavend aan dees kust?"

Schoon het woord *gehavend* in dezen zin taalkundig kan verdedigd worden, is het toch niet zeer gebruikelijk en hechten wij er gewoonlijk eene andere beteekenis aan. Daarenboven hebben de Fransche regels veel in de overzetting verloren. *Spectacle pompeux* door *stevenpracht* te vertolken, komt ons zwak voor, vooral daar in den naastvolgenden regel weder van *kielen* gesproken wordt.

Voorts zegt de Dichteres:

„ Ons leven, onze dood staat in der Goden macht."

Men zegt wel, dat ons leven in de magt der Goden is; maar de bijvoeging van *onze dood* drukt niets uit. RACINE heeft:

„ *Les dieux sont de nos jours les maitres souverains.*"

Een weinig verder heeft de Dichteres de trotsche taal van *Achilles* tot ware grootspraak gemaakt, door *Achilles* alleen van zichzelven te doen spreken, daar hij bij RACINE van de hulp van *Patroclus* gewaagt. In de vertaling heet het:

602

„ En zoo mijn arm alleen de Grieken wreken moest,
„ Ik vloog en keerde niet, of Troje waar verwoest."

En in het oorspronkelijke:

„ *Et quand moi seul enfin il faudroit l'assiéger,*
„ *Patrocle et moi, Seigneur, nous irons vous venger.*"

De regel:

„ Voor mij, wat wensche ik dan, ten zij uw spoor te drukken."

heeft ons mede niet bevallen. In het Fransch is het:

„ *Je n'aspire en effet qu'à l'honneur de vous suivre.*"

Wij zouden denzelven liever dus vertaald hebben:

„ En mij bekoort slechts de eer uw helden-spoor te drukken."

Vervolgens brengt Mevrouw BILDERDIJK de regels van RACINE:

„ *Seigneur, vous entendez. Quelque prix qu'il en coute,*
„ *Il veut voler à Troie et poursuivre sa route.*"

dus over:

„ Gij ziet, gij hoort het, Vorst. Van ongeduld aan 't branden,
„ Tot welk een prijs het zij, hij wil de Trooische stranden."

Om niet te zeggen, dat het: *van ongeduld aan 't branden*, in het Fransch niet gevonden wordt, leveren de woorden: *hij wil de Trooische stranden*, naar ons oordeel, geenen zin op.

Wijders zijn de regels:

„ *Gardez vous de reduire un peuple furieux,*
„ *Seigneur, à prononcer entre vous et les dieux!*"

uitmuntend vertaald door:

„ Wacht, wacht u! stel geen Volk, wiens (welks) drift (ten toppunt klom,
„ Tot rechter tusschen u en 't grimmig Godendom!"

Doch hetgeen hierop volgt, is, naar ons inzien, gebrekkig overgebragt, en somtijds zelfs niet eens getrouw. Wie toch vindt in de regels:

„ Die stad bij stad vermaande om de eeden voor te staan,
„ *Door wie Heleen beminde*, aan heur' Gemaal gedaan,
„ Om, wat vermeetle hand zijn Echtkoets mocht belagen,
„ Te vliegen tot een wraak, die 't aardrijk zou vertzagen.
„ Ja, zoo de liefde ons toen door zulk een eed verbond,
„ Wij staven 't thands om u, om geen geheelde wond." enz.

Wie,

Wie, zeggen wij, vindt in deze regels een getrouw afdrukſel van het volgend Franſche?"

„ *Et qui de ville en ville attestiez les ſerments*
„ *Que d'Hélene autrefois firent tous les amants,*
„ *Quand presque tous les Grecs, rivaux de votre frere,*
„ *La demandoient en foule à Tyndare ſon pere?*
„ *De quelque heureux époux que l'on dût faire choix,*
„ *Nous jurâmes dès-lors de defendre ſes droits;*
„ *Et, ſi quelque inſolent lui voloit ſa conquête,*
„ *Nos mains du raviſſeur lui promirent la tête.*
„ *Mais ſans vous, ce ſerment que l'amour a dicté,*
„ *Libres de cet amour, l'aurions-nous reſpecté?*" &c.

De uitdrukking *geregend* komt ons in den regel:

„ Ter overmaat dier gunst u over 't hoofd geregend,"

ten uiterſte gedwongen voor, en ſlechts gebruikt, om een rijmwoord op *gezegend* te hebben.

Eindelijk is de regt ſchoone taal, die RACINE *Ulyſſes* in den mond legt, beginnende met de woorden:

„ *Je ſuis pere, Seigneur, et foible comme un autre:*"

zeer goed overgebragt. Alleen heeft de dichterlijke en ſchilderachtige regel van den Franſchman:

„ *Voyez tout l'Helleſpont blanchiſſant ſous nos rames,*"

in de Hollandſche vertaling:

„ Zie heel den Hellespont bedekt met onze kielen,"

al het dichterlijke — al het ſchilderachtige verloren. Hoe voortreffelijk is niet dat: *blanchiſſant ſous nos rames!* en hoe prozaisch dat: *bedekt met onze kielen!*

Onder de fraaiſte brokken, welke wij in deze vertaling hebben aangetroffen, behoort het *eerſte Tooneel* van het *tweede Bedrijf*, waar *Eriſile* hare liefde voor *Achilles* aan *Doris* openbaart, — een onderwerp, dat bijzonder geſchikt is, om door eene vrouwenhand bewerkt te worden. Met moeite wederhouden wij ons, om een gedeelte uit dit treffend Tooneel af te ſchrijven.

In weerwil van de onderſcheidene aanmerkingen, die wij op beide deze Stukken, vooral op de vertaling van *Iphigenie*, hebben, lijdt het, onzes erachtens, geenen twijfel, of zij kunnen met luister ten Tooneele gevoerd worden. Mogt de dag ſpoedig aanbreken, waarop deze met de overige Stukken van den Heer en Vrouwe BILDERDIJK, met name *Willem van Holland*, *Kormak* en *Elfride*, nevens andere verdienſtelijke

 Va-

Vaderlandsche voortbrengselen, als sieraden van ons Nationaal Tooneel wierden beschouwd, — waarop zij de kunstvernielende hedendaagsche Drama's van Franschen en Duitschen oorsprong, die alleen in een' verbasterden smaak bescherming en aanmoediging vinden, voor altijd verdrongen!

Heil iederen Kunstenaar, iedere Kunstenaresse, die medewerkt, om de nevelen te verdrijven, welke alsnog de komst van dat heilrijk licht vertragen!

Gedichten van Vrouwe A. C. MEERMAN, *geboren* MOLLERUS. *Te Amsterdam en in den Haag*, *bij* de Gebroeders van Cleef. 1810. *In gr. 8vo.* 192 *Bl.*

Een Bundel Gedichten, tot welker uitgave *sedert lang besloten* was, offchoon de meesten zich in dit of het vorig jaar dagteekenen. Trouwens eene Dame, welker talent voor de Dichtkunst algemeen bekend is door hare (ook hier weder medegedeelde) gedichten tot hare reize betrekkelijk, geplaatst in het zesde Deel der *Berigten omtrent het Noorden en Noord-Oosten van Europa*, de reis- en echt-genoote daarenboven van den Directeur van Kunsten en Wetenschappen, mag zich, zoo iemand, van het *nonum prematur in annum*, ten aanzien der vruchten van haren geest, wel ontslagen rekenen. En wilde iemand de innerlijke waarde van deze stukken betwijfelen, en tracht hij zijn ongunstig gevoelen in omloop te brengen, dan maakt hij zich, welligt niet zonder grond, bij ons en velen verdacht, van te willen medewerken tot de terugkomst eener *ijzeren* of *looden* eeuw. Ingevolge het Voorberigt staat het intusschen iemand *volkomen vrij in zijn oordeelvelling over Poësie van veele zijner Landgenooten te verschillen*; en hetgeen wij hier boven ter neder stelden, moet alzoo ook geenszins het oordeel van eenigen Lezer aan banden leggen. Hiertoe verklaren wij ons geheel onbevoegd; integendeel, wij geven gaarne eene proeve, echter niet zoo zeer opdat men daaraan de waarde van dezen bundel, als wel opdat onze Lezer daaraan zijnen echten kunstsmaak beproeven zou. Wij nemen het Gedicht *op het Gerstenwater*, daar ons bestek eene meer uitgebreide proeve verbiedt.

> Gerstendrank, beminlijk vocht,
> Dat mij arme laaven mogt,
> Hemelgift voor kranken!
> 'k Zal u eeuwig danken.
> Ô Hoe vaak stond koelend zweet
> Op uw lieven wenk gereed,

Voel-

Voelde ik 't bloed weêr zachter vloeijen,
En door de fluweelen hand
Van den zagten flaap mij boeijen,
Op het rustloos ledikant!
Gij, gij hebt mij menig nacht,
Kermend, klaagend doorgebracht,
't Zwakke ligchaam opgericht,
En herfteld in evenwicht.
Laat de gerst dan bij de hut
Kiemen, tot der armen ftut;
Laaten bij paleizen
Haare halmen rijzen:
Want voor koning en voor flaaf
Zijt ge, ô vocht, een hemelgaaf.
Zo bij 't fap van 't fuikerriet,
U de rijke in wijn geniet,
Blijft ge ook, minder frisch en zoet,
Even nuttig, even goed.
Ô Als ginds die fchaamle man
Niet meer ploegen, zaaijen kan,
Maar op 't ftroo, voor hem gedekt,
Kwijnende ligt uitgeftrekt:
Zijt hem dan, gezonde drank,
Steeds tot laaffenis en dank:
Door de kracht van 't gerstgewas
Nadert zijn herftelling ras;
Zal hij, fchoon met zorgen,
Van den vroegen morgen,
't Onderhoud weêr noestig winnen;
Zingend zal weêr 't vrouwtje fpinnen,
Wijl de kindren, om heur fchoot,
Vrolijk beedlen om wat brood;
Spade, ploeg, en vlasch en fpoel,
En der kleinen druk gewoel
Doen de hut op nieuw herleeven;
Vader, man, te rug gegeeven
Aan 't behoeftig huisgezin,
Juicht de trouw, de kindermin.
Gerftendrank, beminlijk vocht,
Dat mij arme laaven mogt,
Hemelgift voor kranken,
'k Wil u eeuwig danken.

Vuren, 26 van Hooijmaand 1808.

's Werelds Bedrog, of het zedelijk Blanketsel, Hekeldicht, door A. L. BARBAZ; *voorgelezen in de Maatschappij:* Felix Meritis, *den 25sten van Wijnmaand*, 1809. *Te Amsterdam, bij* A. A. Koning *en* B. Uylenbroek. 1810. *In gr.* 8*vo.* 32 *Bl.*

Dit Dichtstuk is tamelijk gelijk aan de overige produkten van den Heer BARBAZ. 's Mans trant, smaak, versbouw en wijze van behandeling zijn genoegzaam bekend: zoo dat wij er niet veel van behoeven te zeggen. Het is niet beter, ook niet gebrekkiger, dan vele andere Stukken van den vlijtigen Schrijver. Men treft er eenige goede, ook eenige slechte verzen in aan, en als men het in den rang der *middelmatige* Gedichten plaatst, doet men het zeker geen onregt.

Tot een staaltje diene het volgende:

„ Bekomren zich die liên om juistgeschikt tafreel,
„ Om eigenäartigheid van stijl en woordkeuz'? zullen
„ Ooit vaerzen, glad en rond, dier lieden wensch vervullen?

(Vast niet. Volgens 's Dichters redenering zijn *deze lieden* in het geheel niet gesteld op *gladheid en rondheid.* Hoe zou dan dezer *lieden* wensch kunnen *vervuld* worden, daar *zij-lieden* in dit opzigt in het geheel geene wenschen hebben? Zoo de Dichter de aangehaalde verzen ook *glad en rond* heeft willen maken, twijfelen wij er zeer aan, of zijn Ed. daarin zijnen wensch ook wel vervuld hebbe gekregen.)

„ Toch niet! dit zij het deel der middenmatigheid;

(Een sober deel voorwaar, wanneer de overige vereischten ontbreken. En was het haar nog maar altijd beschoren!)

„ Eene *ingebeelde* vlugt is alles wat hen vleit,

(BARBAZ zal toch wel niet willen, dat die lieden *wezenlijk* zouden vliegen?)

„ Is 't wezen van de kunst, in hun begoogelde oogen;
„ Racines treurspelstijl, Van Merkens dichtvermogen,
„ Is, voor hun oor, te plat (NB. Een vermogen, te plat voor het oor!) en de arme Feitama
„ Verdient niet dat men acht op zijne rijmen sla!
„ Maar Shakspears wild vernuft en Schillers hersenschimmen
„ Doen billijk hunnen roem tot aan 't gestarnte klimmen!
„ Dát is het dichterlijke en 't waar' verheven schoon!
„ Dát, en nog doller zelfs, verwerve alléén de kroon!"

Wij

Wij waren eerst voornemens, om den Heer BARBAZ over dat schelden en razen op SHAKESPEARE en SCHILLER, dat thans *mode* schijnt te worden, eens regt ernstig te onderhouden, en hem onder het oog te brengen, dat men zekeren grooten Dichter (daar dit schelden en razen toch niets anders, dan napraterij is) wel in deszelfs schoonheden, maar niet in deszelfs gebreken behoort na te volgen.... Doch wij lazen 's mans aanmerking, in proza, op deze plaats, en wij hadden geen woord in te brengen. Onze onpartijdigheid vordert, dat wij aan deze, regt kurieuze, noot hier nog een plaatsje inruimen. Zie hier dezelve:

„ De Schrijver is er wel verre af van SHAKESPEAR en SCHILLER
„ te minachten, en althans te verachten; hij heeft den
„ grootsten eerbied voor hunne waarlijk uitblinkende dich-
„ terlijke schoonheden, voor hun stout en oorsprongkelijk
„ genie; doch hij keurt in hunne werken af de wilde en
„ onkunstmatige inrichting van zamenstel, de overdreven
„ brokken van zamenspraak en stijl, waarin de natuur ver-
„ kracht, en niet naar het leven word afgeschilderd, gelijk zulks
„ altijd behoort te worden gedaan, inzonderheid in dicht-
„ stukken die voor het tooneel zijn geschikt: gezond oor-
„ deel is de hoofdvereischte 'ervan. Kort en goed, hij be-
„ wondert en eerbiedigt bij SHAKESPEAR en SCHILLER wat
„ inderdaad schoon is, doch laakt en belagcht wat bij hen
„ onnatuurlijk, onwaarschijnlijk en overdreven word gevon-
„ den. Nimmer heeft hij getracht de beroemdste Schrijvers
„ en Dichters te vernederen, om zichzelven op de puinhoo-
„ pen hunner grootheid te verheffen, en dus, uit een' zot-
„ ten eigenwaan, tegen hunne bewonderaren, als het ware,
„ uit te roepen: „ Ziet, gij dwazen! gij loopt zó verre
„ „ weg met de voortbrengselen van uwe geliefde Schrij-
„ „ vers, en ondertusschen zijn het armzalige kladders: dit
„ „ wist gij niet, maar ik zeg het u, en ben dus wijzer dan
„ „ gij zijt. Keert terug van uwe dwaling, en vereert mij
„ „ als den grootsten man!" — Lof zij alles wat goed en
„ schoon is, bij wien het dan ook worde aangetroffen; doch
„ laat ons nimmer iets fraai achten, dat den toets van het
„ gezond verstand niet door kan staan."

Waarlijk! dat klinkt als een klok. Eere wien eere toekomt! Hoe bescheiden, hoe nederig, hoe edelmoedig vertoont zich hier onze Dichter! Nu, de nijd is ook een regt leelijk ding! hoe veel nadeel heeft hij aan de Dichtkunst niet al toegebragt! Het is jammer, dat SHAKESPEARE en SCHILLER reeds gestorven zijn. Anders zou het eens te bezien staan, of zij ook zoo edelmoedig over de voortbrengselen van hunnen Kunstgenoot BARBAZ dachten? Zoo zij hem even min benijdden, (hetwelk zij *waarschijnlijk* wel niet zouden doen) welke heerlijke gevolgen had men dan van deze onderlinge grootmoedigheid niet te wachten?

Drie zulke mannen, als BARBAZ, SHAKESPEARE en SCHILLER, moesten noodwendig een loffelijk voorbeeld aan anderen geven. Er zou tusschen de Dichters en Dichtertjes, tusschen de Dichteressen en Dichteresjes van hooge en lage vlugt, van wild vernuft en gezond verstand, van gladde en ruige, van ronde en vierkantige versificatie, geen nijd, geen eigenwaan, geene partijschap, geene zelfsverheffing meer gevonden worden. Er zou in de Dichteren-wereld een eeuwige Vrede heerschen, en de Dichters, zoo wel als de Rijmelaars, zouden bestendig ter zinspreuke hebben:

„ Lof zij alles wat goed en schoon is, bij wien het dan ook worde aangetroffen!"

Florentijn en Herman, of de Zonen van den Zonderlinge. Vrolijke Roman van A. F. E. LANGBEIN. *Uit het Hoogduitsch. Met Platen. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1810. *In gr. 8vo.* 215 *Bl.*

De man, die alles juist anders deed dan de overige menschen, openbaarde bij de geboorte van zijne tweelingen zijn dolzinnig plan, dat een dezer zonen verwijfd en vorstelijk door hem zou worden opgevoed, daar hij den anderen zonder de minste opvoeding als een boom *in* het woud zou laten opgroeijen. Het lot moest tusschen de tweelingen kiezen. Hij was toen veertig jaren oud; eerst op zijnen zeventigsten verjaardag wilde hij dezen laatsten zeggen: „ *gij zijt mijn zoon.*" Zoo wilde hij zien, wie van beiden de gelukkigste was. De Lezer denkt voorzeker, dat van beiden niet veel goeds worden kon. Intusschen gelukkig onderging het plan van den vader toch deze verandering, dat de laatstgenoemde lezen en schrijven leeren moest, alzoo hij dit volstrekt noodig hield; hij zou bij een' Predikant of bij een' Schoolmeester onder dak gebragt worden, tot dat hij zijn brood winnen kon. Gelukkig geraakte het kind bij den Predikant BROCK, die het vormde tot een edel mensch, en in het geheel eene opvoeding gaf, juist geschikt voor een jong mensch, dat zichzelven door de wereld helpen en redden moest. De waardige Leeraar was in dezen den vader te slim, hoe zeer die Zonderling eens, zoo hij meende, met eigene oogen getuige was, dat het kind volmaakt naar zijn plan opgroeide. HERMAN werd alzoo een uitmuntend man. EMILIUS FLORENTINUS MAGNUS LEOPOLDUS ALEXIS EDUARD werd intusschen van jongs af aan in alles behandeld als *een parel in goud gezet, die men op watten leggen moet* — en hij werd alzoo natuurlijk een deugniet. Het werkje geeft ons de geschiedenis van beide de jonge lieden tot hun dertigste jaar; nu kwam de

de zeventigste verjaardag van den vader, en deze zeide toen tot Doctor WIGMUND, zijnen vriend: „ Ziet gij nu wel, Doctor! „ wij hebben mijnen zeventigsten verjaardag beleefd. Maar „ nu dertig jaren geleden geloofde ik niet, dat mijne proef, „ tegen welke gij toen reeds met eenen geest der voorzegging mij hebt gewaarschuwd, ten opzigte van FLORENTIJN „ zoo ellendig slecht zoude uitvallen. Ja Doctor, er bestaat „ eene *Nemesis!* Zij straft mij over mijne dwaasheid, dat ik, „ zonder daartoe door de natuur te zijn verordend, de rol „ van een' Zonderlinge spelen wilde, en mij met name in „ eene zoo hoogst gewigtige zaak als een dwaashoofd gedroeg. — Werd deze geschiedenis in eenen Roman verhaald, men hield dezelve voorzeker voor een onnatuurlijk „ verdichtsel." — „ ô Neen; (was het antwoord.) Gij hebt „ zelfs in de wezenlijke wereld uws gelijken. Ik zal u slechts „ twee beroemde namen opnoemen, die mij juist invallen. „ ROUSSEAU, die door zijne *Emile* eene geheele verandering „ in het vak der opvoeding wilde bewerken, zond zijne „ kinderen in een vondelingshuis; en Mevrouw DE GENLIS, „ als schrijfster van vele werken over de vorming der jeugd „ bekend, gaf hare twee dochters voor weeskinderen uit, „ en liet dezelve als zoodanige in *Londen* opvoeden." —— Dit is indedaad genoegzaam, om een ieder, ten aanzien van het al of niet waarschijnlijke des verhaals, den mond te stoppen.

Reis van Amsterdam naar den Uithoorn ter Zee: onder het zinrijk en veelbeteekenend woord Μωρια; *zijnde noch oorspronkelijk, noch vertaald, noch nagevolgd. Isten Deels 1ste Stuk. Te Amsterdam, bij* Belinfante en Comp. 1809. *In gr. 8vo. 116 Bl.*

De Schrijver van dit Reisje is een vriend, zoo als hij zegt, van den Heer BRUNO DAALBERG, van wiens *Tweeëndertig Woorden* hij loffelijke melding doet, en, of dit niet genoeg ware om ons van ieder ernstig woord af te schrikken, zoo moet ons immers het volgend vonnis, dat hij in zijn werk heeft ingelascht, daarvan geheel terughouden: „ *Schepenen .... regtdoende, in naam en van wegen,* enz. „ verklaren den reisbeschrijver N. N. geregtigd te zijn tot „ het schrijven van allerhande kleinigheden, en injungeren alle „ kritieken, recensenten of blaffers, dit te gehengen en te „ gedoogen, verbiedende aan alle kritieken, recensenten of „ blaffers voormeld, derzelver tanden te stooten aan alle kleinigheden, welke gemelde reisbeschrijver tot nog toe heeft „ geschreven, tegenwoordig is schrijvende, of nog zal „ schrij-

Aan den Recensent van STOLKER'S *Bijlagen tot de Geschiedenis der Christelijke Kerk in de XVIIIde Eeuwe*, *door* A. YPEY, *in de Bibliotheek der Theologische Letterkunde*, 1810. *No. V.*

Mijn Heer!

In uwe Recensie van gemeld Werk, wier waarde of onwaarde ik niet zal beoordeelen, vraagt gij op bladz. 783: *Is* VAN DER MARCK *te verdedigen?* en gij waagt het hierna, NB. op een *onbewezen* gezegde van PETRUS CAMPER, die zeker wel als Genees- en Ontleed-kundige, doch niet als Godgeleerde en Regter *beroemd* is, uzelven niet alleen te beantwoorden, maar ook eene beslissende uitspraak te doen over uwe eigene magtspreuk, en, even als of gij van de overwinning zeker waart, te vragen: *Is dat vervolgen?*

Toen gij deze woorden gebruikte, hebt gij waarschijnlijk gedacht: *De man is dood; hij kan zich niet verdedigen.* Dan gij hebt toen geheel voorbijgezien, dat er nog Leerlingen van denzelven kunnen leven, die het geheel beloop dezer *vervolging* zeer naauwkeurig kennen, en, belangstellende in de eer des dierbaren en onvergetelijken Meesters, niet onverschillig zouden zijn, wanneer zij deszelfs nagedachtenis vermetel zagen beleedigen. Ten minste leeft er nog één, en die ben ik. — Hoe afkeerig van twisten en twistschriften, zie ik mij verpligt om bij uwen aanval niet stil te zitten, maar, in de vaste verzekering, dat *ik* VAN DER MARCK *kan verdedigen*, eenvoudig u te antwoorden: ik *wil* het doen, mits ik maar wete tegen wien.

Terstond met mijnen naam op te komen tegen den onbekenden aanrander van de eere eenes afgestorvenen, zoude zoo nutteloos als dwaas zijn. — Ik daag u alleen met allen mogelijken ernst uit, en gij kunt, wanneer gij u te dezen einde met uwen naam bij de Uitgevers van dit Tijdschrift vervoegt, den mijnen aldaar te weten komen.

Indien gij binnen den tijd van zes weken niet voor den dag komt, zal ik mij verzekerd mogen achten, dat gij u aan het volhouden van de door u gewaagde stellingen onttrekt. Het zal dan uwe eigene schuld zijn, indien men, bij de herinnering van uwen aanval, denke aan het bekende Puntdicht van VONDEL: *Aan den Lasteraar van* HUGO DE GROOT, beginnende: *O Farizeeuwsche Grijns!* enz.

Zonder voorshands eenigzins uit te weiden, eindig ik dezen, en noem mij

Uwen dienstwilligen Dienaar,

JUSTUS TENAX.

Amsterdam,
den 9 van Slagtmaand 1810.

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Het Euangelie volgens het Oude Testament. Of, Onderzoek: welke kundigheden van den Godsdienst en Zedeleere de menschen, volgens den inhoud der Boeken des O. T., van de alleroudste tijden af, van Eeuw tot Eeuw, door Goddelijk onderwijs, gehad mogen hebben. Door YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1810. *In gr. 8vo. XIV en* 534 *bl.*

In een Voorberigt aan den Lezer wordt de eenigzins vreemde titel van dit Werk nader verklaard, en het woord *Evangelie*, anders in het Nieuwe Verbond de gewone benaming der Christelijke leer, in dien algemeeneren zin geduid, dat er Gods openbaring aan het menschdom door verstaan wordt. Het Evangelie, volgens het Oude Testament, is dan de geopenbaarde Godsdienstleer, die in de schriften des Ouden Verbonds voorhanden is, en, naar het oordeel van den Schrijver, met die des Nieuwen Verbonds in het allernaauwst verband staat. „ De leer van Jezus," zegt hij, „ en die van zijne Apostelen is, in den grond, dezelfde met de leere, in het O. T. begrepen; alleen is zij de voltooijing, de vervulling van hetgene in het O. T. geleerd en beloofd wordt. — De vaders van die eerste tijden zijn niet anders zalig geworden, dan door het geloof aan de goddelijke belofte, gelijk Paulus (Hebr. XI.) met een aantal voorbeelden bewezen heeft." 't Zou den Hoogleeraar VAN HAMELSVELD moeijelijk te bewijzen vallen, dat Hebr. XI. van datzelfde geloof gehandeld wordt, waaraan, naar de leer van Jezus, de zaligheid verbonden is, en dat het verschil, tusschen dat geloof en het geloof der Christenen, alleen hierin gelegen is, dat de laatsten geloof oefenen omtrent de reeds vervulde beloften, terwijl de vroegere geloovigen de vervulling slechts vooruitzagen. Op deze vooronderstelling echter, dat alles in zoodanig verband staat, wordt alles gebouwd, en het Oude Verbond uit het Nieuwe, nog in den-

denzelfden trant, verklaard, zoo als men dit voorheen vrij algemeen plag te doen; zoo echter, dat vele goede aanmerkingen uit de fchriften van JERUSALEM, NIEMEIJER, HESS, ROSENMULLER en anderen, vooral van MUNTINGHE, zijn overgenomen.

De geheele gefchiedenis, van de fchepping der wereld af, wordt doorgeloopen, en, naar het inzien van den Profesfor, opgehelderd. Hij verdeelt dezelve in *vijf Tijdperken.* Het *eerfte*, van de Schepping tot den Zondvloed, 1656 jaren. Het *tweede*, van den Zondvloed tot de roeping van Abraham, 350 jaren. Het *derde*, van de roeping van Abraham tot Mozes, 500 jaren. Het *vierde*, (niet het *vijfde*, zoo als, bij misftelling, aan het hoofd ftaat,) van Mozes tot de Babylonifche Ballingfchap, 900 jaren. Het *vijfde*, van de Babylonifche Ballingfchap tot Christus, 600 jaren. Waaromtrent het vreemd is, den Heer VAN HAMELSVELD bij de eerfte tijdperken zoo lang te zien verwijlen, offchoon het onloochenbaar is, dat de ftoffe in de latere fchriften des Ouden Verbonds oneindig overvloediger, en zoo geheel en al gereed voorhanden is; terwijl uit de vroegere alleen enkele plaatfen, en niet zonder veel omflag, tot het voorgeftelde doel kunnen betrekkelijk gemaakt worden.

Het *eerfte Tijdperk* alleen vult negentig bladzijden. Uit eenige gezegden van het Nieuwe Verbond aangenomen zijnde, dat, reeds in de fchriften van Mozes, de leer van den Mesfias moet voorhanden geweest zijn, wordt de inhoud van die alleroudfte oorkonden, welke in de eerfte Hoofdftukken van Genefis zijn bewaard gebleven, in dier voege uitgelegd, dat men zich niet gemakkelijk kan verbeelden, de gefchiedenis van 's werelds uchtendftond te lezen. Meest alle, in de Theologifche leerftelfels, voorlang opgenomene plaatfen worden in dat licht voorgefteld, en met de leer van Jezus en de Apostelen in verband gebragt. Allereerst komt het zoogenaamde *eerfte Evangelie*, of, zoo als men hetzelve ook wel pleegt te noemen, de *Moederbelofte*, Gen. III: 15, te berde. De voornaamfte nieuwe uitleggingen van Gen. III, ook die, welke er eene *mythe* in vindt, worden kortelijk ter toets gebragt, en de meest gewone uitlegging gevolgd, die eene alzoo gebeurde zaak, de verleiding der eerfte menfchen door den duivel, die zich daartoe van eene flang zal bediend hebben, aanneemt, en volgens welke dan in dit vers reeds eene bepaalde en vrij duidelijke belofte van de toe-

toekomende verlosfing van het menschdom van de verdiende ftraffen der zonden, door den Mesfias, zal vervat zijn. En op dezen grond loopt dan de verklaring van alle volgende, hiertoe, zoo men meent, betrekkelijke plaatfen geregeld voort. In het kleeden der naakte menfchen met rokken van vellen, *door God zelven hun aangetogen*, was dan nu ook alreeds eene afbeelding van de gerustftelling van hun gewond geweten, door de belofte van heil en verlosfing, waarop misfchien Jefaia gedoeld heeft, H. LXI: 10. *Hij heeft mij bekleed met de kleederen des heils, den mantel der geregtigheid heeft hij mij omgedaan.* Tot bewijs, dat de eerfte menfchen de belofte, omtrent de verlosfing van verderf en dood, door den toekomftigen Redder van het menschdom, verftaan hebben, zal de naamgeving van Eva door Adam kunnen verftrekken, welke hij nu, met een vrolijk uitzigt in de toekomst, *Eva*, *Moeder van alle levenden*, niet *de moeder der ftervelingen*, noemde. Dat Eva insgelijks aan de gegeven hoop op dien doorluchtigen nakomeling vasthield, zal uit haar gezegde, toen zij Seth ter wereld bragt, blijken: *God heeft mij een ander zaad*, (*eenen anderen zoon*,) *gegeven, in plaats van Habel, dien Kaïn gedood heeft.* Uit het gebruik van het woord *Elohim* van *God*, met werkwoorden in het enkelvoudige, alhoewel het den meervoudigen vorm heeft, en uit het zeggen, *laat ons menfchen maken*, en dergelijken, mag men vermoeden, dat reeds aan de oudfte menfchen iets van de leere der H. Drieëenheid is ontdekt. Een weinig later althans vindt men daaromtrent duidelijke wenken in de melding van den *Geest van God*, als werkzaam, om de menfchen te regt te ftellen en te overtuigen. In de offeranden der eerfte menfchen was ook reeds eene afbeelding der opoffering van Jezus Christus voor de menfchen. Habels geloof rustte even ontwijfelbaar op de belofte van God, aangaande eenen Verlosfer. In de gefchiedenis van Kaïn en Enoch is de kennis der leere van een leven na dit leven allerduidelijkst.

In het *tweede Tijdperk* wordt vastgefteld, dat ook het geloof van Noach zich op de groote belofte van God grondde, dat Hij het menschdom zou genadig zijn in den Verlosfer, en dat de groote Overwinnaar van de geheele magt des Verleiders, die daartoe zichzelven voor de menfchen zou opofferen, in de godfpraak van Noach wordt bekend gemaakt, als zullende uit Sem geboren worden, en de grond zijn van allen zegen van God.

In het *derde* wordt eerst van de opgeklaarde Godsdienstkennis en het veel omvattend geloof van Abraham, en de onderscheidene aan dien uitmuntenden man gedane Goddelijke openbaringen, uitvoerig gehandeld, en beweerd, dat 's mans geloof en vertrouwen op God alleen rustten op Gods beloften, en wel voornamelijk op die hoofdbelofte van den Goddelijken zegen in en door den Verlosser der menschen, en dat uit dit geloof zijne godsvrucht, gehoorzaamheid aan God en deugd voortvloeide. Daarop volgt de geschiedenis van Isaak, die ook zijn grootste heil in die hoofdbelofte vond, waaromtrent zijn geloof zeer vast was; van Jakob, wien evenzeer de hoofdbelofte der Godheid, de belofte van den grooten Verlosser, bovenal dierbaar was, die reeds een *Gods-Engel* kende, die zelve *God* is, en wist, dat hij, ter bestemder tijd, uit den stam van Juda zou voortkomen; van Jozef, die zijn vertrouwen op de belofte, aangaande den Verlosser, door zijne begeerte, om in het land Kanaan begraven te worden, aan den dag legde. Hetgeen, tot opheldering van de Godsdienstbegrippen van dit tijdvak, geoordeeld wordt in het boek Job voorhanden te zijn, vindt hier ook de regte plaats. Dat de held van dit overschoone dichtstuk, in de merkwaardige plaats, H. XIX. 25—29, zijn geloof aan een gelukkig leven na dit leven, ja zijne hoop op eene opstanding uit de dooden beschrijft, waaraan de Hoogleeraar voorheen getwijfeld had, komt hem, in zijnen ouden dag, duidelijk voor. En nu vindt hij dan geene kracht meer in die allersterkste reden, welke hem toen eene andere uitlegging veel aannemelijker had doen vinden, dat het namelijk bijna niet te gelooven zou zijn, dat Job zulke verlichte kundigheden zou gehad hebben. Deze bedenking is, naar zijn oordeel, gemakkelijk uit den weg te ruimen, als men niet vraagt, wat Job heeft kunnen gelooven, maar wat hij werkelijk geloofd heeft; en dit zeggen ons zijne woorden, die, naar derzelver eenvoudige beteekenis opgevat, zulke verlichte kundigheden doen vooronderstellen. Jobs *Goël* is dan zijn Eereredder, de Engel van Elihu, *Engel van God*, *Tolk der Godheid*, dien de Aartsvaders als *Jehova* kenden, en van wien hij ook redding wachtte.

Uit de twee overige Tijdperken kunnen wij nu geene verdere uittreksels geven. Uit de genoemde staaltjes is ook reeds genoeg te vermoeden, hoe de Hoogleeraar het doel der Mozaische Godsdienstinrigting, de denkbeelden

van

van David, Salomo, Jesaia, en, in één woord, al het volgende beschouwt. Uit de *Geschiedenis der Menschheid* van MUNTINGHE is vrij wat overgenomen, en deze, vooral in het vierde en vijfde Tijdperk, hier en daar op den voet gevolgd. Men vindt hier echter zeer veel, in een kort bestek, bijeen, en ontdekt allerwegen den ervarenen en schranderen Godgeleerden, wien men het niet euvel nemen moet, dat hij, met dezelfde vrijheid, welke hij anderen laat, zijn gevoelen over de Bijbelleer zegt, en die, naar mate hij meer met de nieuwste schriften is bekend geworden, meer en meer tot het oude schijnt te neigen, en hier en daar terugkomt van voorheen goedgekeurde nieuwere uitleggingen, die hij nu, met angstige bekrompenheid, gevaarlijk beschouwt voor de achtbaarheid van Gods Woord en het Goddelijk gezag van Jezus Christus.

Uitbreiding over den Brief aan de Galaten, met practicale Aanmerkingen, dienende tot eene Handleiding bij de Godsdienstoefeningen, gehouden wordende bij de Vriesche Doopsgezinde Gemeente te Westzaandam. Aldaar, bij H. van Aken. 1810. *In gr. 8vo. 96 Bl.*

Volgens het Voorberigt, hoort deze Uitbreiding van den Brief aan de Galateren te Westzaandam t'huis, en heeft derzelver uitgave tot hoofddoel, om aldaar plaats hebbende Zondag-avondsoefeningen, in de schriften des N. Verbonds, meer belangrijk en algemeen nuttig te maken voor hen, welke dezelven, met lust en weetgraagte, op den duur vlijtig bijwonen. De wijze dier inrigting wordt verder niet beschreven, maar alleen gezegd, dat zij, zoo verre de Schrijver weet, eenig in hare soort is in ons voormalig Koningrijk, en zeer veel, indien niet alle, overeenkomst heeft met die der voormalige Collegianten in ons Vaderland, en dat de onderscheidene sprekers bij dezelve zich beijveren, om bij gedeelten en in vervolg de boeken des N. Verbonds duidelijk te verklaren, en het verklaarde stichtelijk toe te passen, ter versterking van der Christenen allerheiligst geloof, en ter bevordering van eenen godzaligen levenswandel. Er wordt nog bijgevoegd, dat alle sprekers zich, zoo veel mogelijk, van het leerstellige in de Godge-

 leerd-

ne denkbeelden, of met die, welke men, uit anderen ontleend, bijzonder toegedaan schijnt, vereischt worden; welk vereischte den Schrijver, uit zijnen toon, gelijk ook uit de zijdelingsche zoo wel als openlijke verwijtingen en bespottingen van andersdenkenden, te oordeelen, schijnt te ontbreken. Dan, ter zake zelve.

Na eene korte Geschiedkundige Inleiding aangaande de verdiensten van CULLEN, en HOFFMANN's Grondstellingen, waarbij hij van MANITIUS, GAUBIUS en HUXHAM gewag maakt, als hebbende noch te veel aan de vochten noch aan de vaste deelen toegeschreven, vaart hij vrij sterk uit tegen de *Theoretici* van den nieuwsten stempel. Bijzonder wil ons de Schrijver daarbij doen zien, hoezeer de nieuwere Schrijvers steeds getracht hebben de vochten allen aandeel aan het ontstaan der ziekten te ontzeggen, en alles aan de werking der vaste deelen toe te schrijven. Maar nimmer hebben zij toch den invloed der vochten ontkend: en was het de verdienstelijke Wurzburgsche Hoogleeraar DOEMLING niet, die zich opzettelijk met het onderzoek naar het bestaan van de oorspronkelijke ziekten der vochten bezig hield, met dit gevolg, dat hij openlijk beweerde, dat er zoodanige ziekten dadelijk bestonden, welke zich noch uit vermeerderde of verminderde opwekbaarheid, noch uit zwakte der vaste deelen laten afleiden? Het verwondert Recensent, dat hij van dezen Schrijver, in deze Verhandeling, geen gewag gemaakt vindt; ofschoon deszelfs begrippen, hoezeer Dr. MARCARD erkent zijn opstel naar eigene denkbeelden ingerigt te hebben, hier en daar kenbaar schijnen door te stralen. — Dat de latere wijsgeerige Bespiegelaars zeer weinig in de praktijk der goede Geneeskunde hebben kunnen veranderen, is in vele opzigten waar. Zij zullen dit nimmer kunnen doen, zoo lang deze kunst volgens de voorschriften eener verstandige empirie uitgeoefend moet worden; en dat men door eene onverstandige aanwending van opium, wijn en andere verhittende middelen, door den Schrijver den brandigen toestel genoemd, zeer veel schade aangebragt heeft, is even waar, als dat zulks door het overbodig toedienen van braak-, purgeer-, zuiverende middelen en aderlatingen geschied is, offchoon de Schrijver dit laatste stilzwijgend voorbij gaat. — Daarop bepaaldelijk het voorstel in overweging nemende, onderzoekt MARCARD, 1°. de algemeene ongesteldheden der vochten, daaronder de gebreken van den zamenhang, te groote dikte en te groote dun-

dunheid der sappen, en derzelver scherpte, brengende; 2°. de gebreken der bijzondere sappen, daarbij overwegende de ongesteldheid van den *chymus* en *chylus*; de gebreken van het bloed, met opzigt tot deszelfs massa en hoeveelheid, als te geringe en te groote; de afwijking der zamenstellende deelen van het bloed in hunne onderlinge evenredigheid, als te dun, te dik, te overmatig van of te gebrekkig aan het roode gedeelte; als afwijkende in de vezelige en verdere strembare gedeelten; voorts als te overmatig van en gebrekkig aan slijmige deelen, zoute deelen, vettige en minder bekende en onbekende stoffen des bloeds; wijders de afwijking der masſa des bloeds van deszelfs natuurlijke hoedanigheid; over hetgeen men een rotachtigen toestand van het bloed noemt; over vreemde bijmengselen in hetzelve, waartoe hij de besmettingen brengt; eindelijk de ziekten der afgescheidene vochten, van de gal, der slijmige vochten, van het afgescheiden vet, van de melk en de zaadvochten nagaande, om alzoo tot het besluit te komen ter beantwoording van het eerste punt der Prijsvrage; dat er wezenlijk vele, zoo wel betrekkelijke als stellige, gebreken der sappen en vochten van het ligchaam zijn, welke meerendeels door GAUBIUS, in zijne Ziektekunde, zijn opgeteekend. — Gedoogde nu ons bestek den Schrijver als 't ware op den voet te volgen, dan zouden wij nog al vrij wat kunnen aanvoeren; wij zullen dus eenige hoofdzakelijke bedenkingen in het midden brengen.

Verre zij het van ons, te willen ontkennen, dat de sappen der eerste wegen niet eene zekere hoedanigheid zouden kunnen aannemen, welke wij gewoon zijn scherpte te noemen: maar dat de Schrijver tot een bewijs daarvan wil aanvoeren, (bl. 20 en 21) dat de korsten van uitslag het vermogen hadden roodheid voort te brengen, beteekent in ons oog niets. Hier toch mogen wij veronderstellen dat zij scheikundige verandering ondergaan hebben, daar zij als tot het ligchaam niet meer behoorende moeten beschouwd worden; even gelijk wij dit zelfde willen toegepast hebben op die stoffen, welke zich bij de ontlasting als scherp doen kennen, en die als zoodanig nimmer te voren in den organismus aanwezig geweest zijn. — Wij zouden voorts niet zoo geheel de Gaubiaansche verdeeling der *plethora ad vasa* en *ad vires* zijn voorbij gegaan, als de Schrijver doet, daar beiden, ziektekundig beschouwd, in de beoordeeling der hoeveelheid van het bloed in aanmer-

king komen. Dat bij den welgevoeden en niet bij den armen, die bij zwaren arbeid zijn brood met kommer eet, het bloed in te groote hoeveelheid voorhanden kan zijn, is, naar ons inzien, geen doorgaande regel. Juist bij den laatsten heeft niet zelden het tegendeel plaats. Indien de redenering doorging: *veel voedsel geeft veel bloed*, dan zou de Schrijver gelijk hebben; maar wij voor ons zouden meerdere waarde hechten aan goede spijsverteringswerktuigen en een goed gestel, die, met weinig voldaan, van dat weinige het beste voedsel, dat is goede bloedbereiding en daarvan afhangende voedingstoffen, bekomen. — Wanneer voorts de Schrijver, over de *contagia* en *miasmata* handelende, derzelver werking door middel der vochten wil verklaard hebben, en daarbij tot bewijs aanvoert, dat er, bij de besmetting der natuurlijke kinderpokjes, noch in de wegen, die tot de ademhaling leiden, noch in de longen zelve, eenige de minste kenmerken gevonden worden dat het venijn gevat hebbe, om zijne stelling te bekrachtigen, dat het gif bij de ademhaling onmiddellijk in de vochten overgaat; zoo vinden wij voor ons dit bewijs zeer krachteloos, even alsof er geen andere weg ter opneming der smetstoffe openstond, dan die der ademhaling; terwijl het altijd in Rec. oog gewaagd schijnt, de voorkeur of aan de vaste deelen of aan de vochten bij de aansteking door smetstoffen te geven; offchoon hij met opzigt tot de *lues*, de kinderpokjes en de hondsdolheid, tot het gevoelen overhelt van de zoodanigen, die deze als oorspronkelijke ziekten der vochten beschouwen. Onze Schrijver, eindelijk, schijnt, over de besmetting der Rotkoortsen sprekende, zich hevig te stooten aan het woord *asthenie*. Geen ongelijk heeft hij voorzeker, wanneer hij deze uitdrukking, zoo zeer in den mond der onkundigen, gispt. Intusschen zal het al op hetzelfde uitkomen, of de een zegt, Rotkoorts ontstaat door asthenie, en de ander beweert, de stinkende uitwaseming is de middelstoffe, door welke dezelve voortkomt, indien de een maar zorgt dat die asthenie opgeheven, en de ander dat die middelstoffe weggenomen worde. Rec. zou, met opzigt tot de Rotkoorts, den Schrijver de lezing aanraden van het werkje van den Hoogleeraar HECKER over deze koorts.

Tot het tweede gedeelte der voorgestelde Vrage overgaande, onderzoekt hij, of er ongesteldheden der vochten zijn, welke onafhankelijk van de werking der levenskrachten ontstaan, of de zulke, die uit gemengde oorzaken,

ken, zoo der vochten als der vaste deelen, haren oorsprong hebben, of eindelijk de zoodanige, welke *alleen* door veranderde werking der levenskrachten ontstaan; waaruit het besluit door hem wordt opgemaakt, dat dit alles kan plaats hebben, en men dus zeer verkeerdelijk de levenskrachten alleen als den grond en de uitwerkende oorzaak van alle gebreken der vochten beschouwt. — Hoezeer wij dit laatste volkomen toestemmen, en de vochten als een gedeelte van een georganiseerd geheel beschouwen, zoo zal toch in de meeste gevallen de invloed der levenskrachten op hooger prijs moeten gesteld worden, dan de Schrijver deze stellen wil, daar wij ons toch geen levend werktuig zonder dezelve, en geene goed bereide vochten, zonder aan derzelver invloed onderworpen te zijn, kunnen denken; en het hinderde ons daarenboven, dat wij aan de vochten uitdrukkingen als eigenschappen zien toegevoegd, die, wij bekennen het, ons duister zijn, gelijk wij van *toelating*, *willekeur*, *keus*, *wil*, *luim* enz. lezen; ook nemen wij in de levende menschelijke bewerktuiging geene haarbuisjes, die werktuigelijk werken, aan. Dat koude en warmte, electriciteit enz. werkingen op het bloed en de vochten kunnen uitoefenen, is eene onloochenbare waarheid; maar dat deze onafhankelijk zijn van de levenskrachten, is in ons oog onzin. Juist meenen wij, dat, door middel van deze, die werkingen zich openbaren. Tracht men niet door middel van de electrieke vonk aan het verlamde deel nieuw werkvermogen mede te deelen? en moeten de zenuwen niet het eerst daartoe opgewekt worden?

Wij vinden melding gemaakt van eenen veel schrijvenden jongen Duitschen Arts, den Heer HUFELAND. Op wien de Schrijver hier het oog hebbe, is ons onbekend. Wij hopen niet, dat hij den boven onzen lof en MARCARD's zijdelingsche bespotting verhevenen Hofraad en Hoogleeraar HUFELAND zal bedoelen? Deze waardige man is te zeer met roem in de geneeskundige geschiedenis bekend, dan dat het aangevoerde des Schrijvers dien roem zou bevlekken. — Wij hadden, offchoon des Schrijvers denkbeelden hier en daar juist vindende, wel gewenscht, dat hij, in de behandeling van dit tweede gedeelte, dezelve meer breedvoerig had uiteengezet, en stellingen bewezen, welke juist ter vinding der hoogstmogelijke waarschijnlijkheid (wie zou de zekerheid durven waarborgen?) alles afdoen.

In het derde gedeelte van het voorstel onderzoekt de Schrij-

Schrijver, 1°. Of er geneesmiddelen zijn, die alleen of hoofdzakelijk op de vochten werken? 2°. Welke middelen in dit opzigt eene gemengde werking op de vaste en vloeibare deelen hebben? 3°. Welke middelen alleen door middel der vaste deelen op de vochten werken; en welk begrip men zich maken moet van de werking der middelen, door tusfchenkomst der vaste deelen, op de vochten? — Al aanftonds meenen wij, dat de Schrijver zeer verkeerdelijk de *contenta* der eerfte wegen tot de masfa der vochten brengt, waarop gewerkt kan worden. Derhalve behooren de *foeces* daartoe ook; en met welk oogmerk geeft men dan, om derzelver uitwerping te bevorderen, de *purgantia?* Om op de vochten te werken? Voorzeker niet; maar wel, om de darmen, als de werktuigen, die dezelve bevatten, tot derzelver affcheiding gefchikter te maken. Even min zal men zijn doel bereiken, om, door de werking op de vochten, eene te gebrekkige of fchaarfche gal te vergoeden: wanneer men het werkvermogen van het affcheidend werktuig vermeerdert, zal die herftelling van zelfs volgen. Dat de aan het bloed ontbrekende beftanddeelen op geene andere wijze, dan door het dadelijk mededeelen van het ontbrekende aan de vochten, kunnen vergoed worden, is eene te eenzijdige verklaring; en wij zien niet in, waarom aan de bloedbereidende werktuigen, door het toedienen van gepaste middelen, niet zoodanig werkvermogen zou kunnen medegedeeld worden, waardoor zij het ontbrekende deel des bloeds kunnen vergoeden. Die zelfde eenzijdigheid heerscht in de befchrijving der geneeswijze van de *Angina Polypofa*, waar MARCARD de aderlatingen dáárom voor heilzaam erkent, omdat met het bloed tevens de in hetzelve te overvloedig aanwezige ftrembare ftoffe weggenomen of verminderd wordt. Eindelijk (want alles na te gaan, is hier niet mogelijk) fchijnt de Schrijver in wezenlijke tegenfpraak met zichzelven, wanneer hij, bladz. 93, over de middelen fprekende, welke alleen door middel der vaste deelen op de vochten werken, daaronder de *ontlastmiddelen van onderfcheiden aard* rangfchikt, en op bladz. 72 alle bevorderde ontlastingen der eerfte wegen als middelen rekent, die op de vochten werken, en waarbij naar zuivere humoraal-denkbeelden gehandeld wordt. Rec. erkent beiden niet te kunnen overeenbrengen. Gelukkig dat de Schrijver zijne wijze van voorftelling aan anderen niet zoekt op te dringen, ge-

gelijk hij betuigt, en zelf dus overtuigd schijnt te zijn van de spreuk, die hij tot motto voor zijne Proeve koos: *Quantum est quod nescimus.*

Al hetgeen Rec. nu aangevoerd heeft, is afgeleid uit de vertaling van MARCARD's Proeve, welke oorspronkelijk in het Duitsch geschreven is. En waarlijk ook deze vertaling had in betere handen behooren gesteld te worden. Zij is vol onnaauwkeurigheden, en zondigt veelvuldig tegen taal en spelling. Die onnaauwkeurigheden op te noemen, lust ons niet; in het oog loopend echter is die, welke van iets ondeugends in de eerste wegen spreekt (bladz. 72), daar het Hoogduitsche *untauglich* in dezen zin niets anders dan *nutteloos*, *onnut* beteekent. Ook eenen Physiologischen misslag hebben wij in den Vertaler opgemerkt, daar hij, wanneer de Schrijver over den *chymus* (bladz. 24) spreekt, daarbij voegt, *of het maag- en darmsap*, even alsof *chymus* en deze sappen woorden van eene en dezelfde beteekenis waren. *Chymus* houden wij voor de met speeksel, maag- en darm-sap vermengde, uit het voedsel ontstane, breiachtige stoffe, welke dienstbaar wordt voor den daaruit op te nemen *chylus.*

Verhandelingen, uitgegeven door TEYLER's *Tweede Genootschap. XVIIde Stuk.*

Tweede Berigt.

Schuldenaars hebben wij ons gemaakt, om onzen Lezeren een beoordeelend Berigt te geven van nog twee Verhandelingen in het opgemelde Boekdeel, gaande over de oorzaak van het gebrek aan uitmuntende Historieschilders in ons Land, en de Middelen, geschikt tot derzelver vorming (*).

JACOB VAN MANEN ADRIAANSZ., *Hoofdschout der Stad Rhenen*, is de wegdrager van den tweeden Zilveren Eerepenning over dit onderwerp, door Directeuren van TEYLER's Stichting uitgereikt. — Eene voegzame Inleiding, de Dichtkunst en de Beeldende Kunsten betreffende, opent dit Stuk. De gepastheid der Vrage van TEYLER's kunstbevorderend Genootschap en de belangrijkheid lokten den Schrij-

(*) Zie hier boven, bl. 539.

Schrijver uit, om zijne krachten te beproeven. De hoofdafdeeling is, gelijk die der beide voorgaande Verhandelingen, ingevolge van de splitsing, welke de Vraag zelve aan de hand geeft, tweeledig.

De eerste afdeeling der Vrage spreekt van de *Nederlandsche School* en een tijd van haren hoogsten bloei, als van zaken, die algemeen bekend kunnen verondersteld worden. Dan merkt de Heer VAN MANEN op, dat, hoe billijk zoodanig eene veronderstelling ook zij, met betrekking tot hen, die naar den uitgeloofden Prijs zouden willen dingen, het nogtans niet overtollig zijn zal, vooraf iets van de meest beroemde Scholen der Schilderen in 't algemeen; van de *Nederlandsche* in 't bijzonder, en van haren hoogsten bloeitijd te zeggen, daar zulks ook in een onmiddellijk verband staat met de reden, naar welke gevraagd wordt.

„ Deze niet ongegronde bedenking geeft gelegenheid tot eene geschiedkundige uitweiding, welke lang genoeg mag gerekend worden. Ten aanzien van de *Vlaamsche* of *Nederlandsche* School oordeelt hij, dat men tweederlei onderscheidingen of splitsingen kan aannemen, namelijk vooreerst in eene *oude* en *nieuwe*, en ten andere in eene *Vlaamsche* en *Hollandsche School.* — Van de *Nederlandsche School* in dit Land, of de vereenigde Gewesten, oordeelt hij dat de Vraag moet verstaan worden; en merkt hij te dezen opzigte aan: „ dat, in de laatste helft der zestiende Eeuw, waarmede men den aanvang van de nieuwe *Nederlandsche* of *Hollandsche* School kan gelijk stellen, de *Nederlandsche* Schilders, nadat zij meer en meer den versierenden stijl der *Venetiaansche* School hadden aangenomen, eenen geheel anderen weg der kunst begonnen in te slaan, dan zij tot hiertoe, op het voetspoor der *Italianen*, hadden gevolgd. De kerk- en staatsverandering, die te dien tijde plaats had, noodigde en noodzaakte hen wel daartoe, doch ook andere omstandigheden der kunst zelve hadden dit misschien voorbereid of liepen daarmede zamen." Hoe verre zulk een vermoeden grond heeft, keurt hij niet onwaardig vooraf te onderzoeken, en de gronden daarvoor uiteen te zetten, eer hij tot de meer plotselinge omwenteling in het Rijk der Beeldende Kunsten in dit Land trede.

Ontvouwd hebbende, in welk een toestand zich de Schilderkunst in *Italie* op het einde der zestiende Eeuwe bevond, komt hij tot den hevigen schok, die in de *Nederlanden* de beeldende kunsten met den ondergang dreigde, — de Kerkhervorming, welke een onmiddellijken invloed had op het

het Historifche vak. Dit wordt uiteengezet, en aangetoond, „ dat den *Nederlandfchen* Schilder niets overbleef dan van den nood eene deugd te maken, en, daar in de Hervormde Gewesten geene vraag meer was naar Altaar- of Kerkhistorie-ftukken, zich toe te leggen op Kabinetftukjes, of zulke onderwerpen, waarvoor zij berekend waren, meer gefchikt om de kunstverzamelingen der liefhebberen te verrijken en de wanden der Huizen, dan de Kerken te verfieren. Dit was het eenige middel, om de beeldende kunften hier voor den ondergang te hoeden."

Gelukkig en uitmuntend flaagde de *Nederlandfche* School in alles, wat de eenvoudige Natuur en het Huisfelijk Leven betrof. Dan, daar de Vraag teffens influit, waarom de *Nederlandfche* School *hedendaags* zoo weinig Meesters in het Historisch vak oplevert, zet zich de Schrijver om ook de reden daarvan na te gaan. Vele oorzaken geeft hij op, alle, onzes oordeels, niet even voldingende. Ten flot merkt hij op: „ dat, voor omtrent dertig of veertig jaren, fommige Beminnaars van hun Vaderland, den ouden roem der *Nederlandfche* School inziende, door het weder opbeuren der vervallene Teeken-akademien, den verdoofden geest weder zochten op te wakkeren; dat de Maatfchappij *Felix Meritis* en andere verbeterde Kunstfcholen die hoop nieuwe kracht fchenen te geven: dan de afwisfelende Staatsgebeurtenisfen en elkander volgende Omwentelingen fmoorden die nieuwe hoop weder in de geboorte. — Eerst nu, daar die ftormen hebben uitgewoed, daar eene zachter kalmte ons uitzigt fchijnt te geven op bestendiger rust en vaster regeringsvorm; eerst nu, inzonderheid daar onze Koning, reeds aanftonds bij het aanvaarden zijner Regeringe, zich voor een bevorderaar der Wetenfchappen en Kunften heeft verklaard, kan met vrucht het tweede lid der Vrage onderzocht worden."

In dit deel des Antwoords fchetst de Schrijver de veelvuldige en groote vereischten in het Historisch vak, en handelt over de middelen om die te verkrijgen. Hij beweert, dat *in ons Land zelf* de Historiefchilder moet gevormd worden, en geeft op, hoe dit kunne gefchieden. Teeken-akademien raadt hij krachtig aan, en hoe het onderwijs daar in te rigten. Het reizen fluit hij niet geheel uit, doch onder vele bepalingen ten opzigte van de Kunstreize. Ten aanzien van de Kunstkweekfcholen fpreekt hij breed over 's Konings medewerking, alsmede van die der Maatfchappijen van fchoone Kunften en Wetenfchappen.

Het

Het kon niet uitblijven, of de nadeelige tijdsomstandigheden moesten den Schrijver voor den geest komen, als eene tegenwerping tot goedmaking der kosten enz. Dan het is uit die behoeftige omstandigheden onzes Vaderlands zelve, dat hij eene drangreden ontleent, om de beeldende kunsten meer dan ooit te begunstigen en te bevorderen. Op dit deel zouden vele aanmerkingen te maken vallen, schoon men het welmeenend doel des Schrijvers erkenne; doch wij kunnen ons daartoe niet inlaten, wijl wij nog verslag moeten doen van de laatste Verhandeling in dit Deel.

Doch, eer wij daartoe treden, nog een woord over het *Grieksche* Puntdicht, (bl. 385) waarvan ÆLIANUS als Dichter wordt opgegeven. Het had zin noch slot; het was, op eenige plaatsen, geene taal; en ÆLIANUS Puntdichter! Dan wij worden onder de lijst der Drukfouten onderrigt: „ Het *Grieksche* Puntdicht was in het handschrift onver„ staanbaar, en heeft daarom, volgens den zamenhang „ en de vertaling, slechts ten deele kunnen verbeterd „ worden; tot dat men eindelijk ontdekte, dat de Dichter „ niet ÆLIANUS, maar ÆMILIANUS was."— Gelukkige ontdekking! Het heeft ons bevreemd, dat men dien groven dubbelen misslag niet bedekt hebbe door een *verbeterblad*.

Het onbekroond gelaten, doch achteraan geplaatste Stuk, was in het *Fransch* geschreven, onder de zinspreuk: *Nil actum reputans, si quid superesset agendum*. Als Schrijver ontdekte zich de Heer FRANÇOIS XAVIER BURTIN, *Oud Raadsheer van het Gouvernement der Nederlanden enz. te Brussel*. Het is van eenen anderen stempel dan de drie voorgaande; doch wij verheugen ons, dat men de Vertaling ons heeft medegedeeld. Met veel genoegen lazen wij 't zelve. Of het in allen deele de Vraag beantwoorde, is eene andere zaak. Wij geven het beloop op. De aanhef duidt reeds iets zonderlings aan. „ De *Vlaamsche* School telt onder hare kweekelingen een zoo groot aantal Schilders, die in het Historisch vak hebben uitgemunt, dat men den waren aard der Vrage zou miskennen, indien men de *Hollandsche* School onder de *Vlaamsche* wilde bevatten, door op dit stuk de tastbare dwaling van meer dan eenen Schrijver te volgen." — Het onderscheid dier Scholen wordt aangewezen, en de eer der *Hollandsche* gehandhaafd. Men hoore den Verhandelaar. Na opgemerkt te hebben, „ dat, indien al de *Hollandsche* School, zoo vruchtbaar in voortreffelijke Kunstenaars, zich weinig met het Historisch vak heeft bezig gehouden, het eene

eene grove dwaling zou zijn, zich in te beelden, dat zij de andere vakken boven dit hebbe verkozen, omdat dezelve haar gemakkelijker voorkwamen, of omdat het haar ontbrak aan die soort van genie, welke tot het Historisch vak gevorderd wordt. Voorzeker neen! Ik zal in het vervolg doen zien, dat geheel andere, grootere en onvermijdelijke oorzaken eene keus noodzakelijk hebben gemaakt, waarvan iedereen de wijsheid zal moeten bewonderen, zoo als men er steeds de gevolgen van bewonderd heeft in de voortreffelijke kunstgewrochten dier School, welke der Schilderkunst zoo veel eer aandoen. — Eer ik van die oorzaken spreke, kan ik niet afzijn van met de stukken zelve te bewijzen, hoe ver *Holland* er af is van gebrek gehad te hebben aan Kunstenaars, die door de natuur tot het Historisch vak gebragt werden, en door hunne bekwaamheden in staat waren daarin te slagen. Daar ik mij in de onmogelijkheid bevinde om dezelve allen op te noemen, zal ik mij bepalen tot het vermelden van een aanzienlijk aantal, genoegzaam om de ongeloovigsten zelve van dit stuk te overtuigen. In het voorbijgaan zal ik aanmerken, dat men uit de namen der oude Kunstenaars, welke ik te berde zal brengen, zien zal, dat de Stad *Haarlem* de bakermat geweest is der *Hollandsche* Schilders in Olieverw, zoo als *Brugge* het was voor geheel *Europa*."

Hier volgt de voldingende Naamlijst. Voorts gaat BURTIN over tot het bepalen van de reden, waarom de *Hollandsche* School zoo weinig Meesters in het Historisch vak, gedurende de lange reeks van eene eeuw, dat hare bloei heeft voortgeduurd, en zelfs tot op dit oogenblik, heeft opgeleverd? — Teffens geeft hij op, waarom zij bestendig heeft uitgemunt in al datgene, wat tot eene eenvoudige navolging der Natuur, en tot den stillen huishoudelijken kring betrekking heeft?

Om in het beantwoorden dier beide Vragen geregeld voort te gaan, begint de Verhandelaar met de aanmerking, dat verscheidene natuurlijke, zedelijke en staatkundige oorzaken, zoo algemeene als bijzondere, op eene meer of min beslissende wijze gewerkt hebben op de verschillende karakters van elke der Scholen, die men algemeen noemt, en die tot onderscheidene Landen behooren. Deze oorzaken hebben vooral betrekking tot de natuur van den grond en van de luchtstreek over onderscheidene Landen, de zeden en kundigheden, de geaardheid, den smaak, het

temperament, den rijkdom en den Godsdienst van derzelver bewoneren, tot den ſtaat van vrede of oorlog, waarin zij zich bevonden, tot de ſtaatkunde, en eindelijk tot de ſoort van regering. — Dit alles ontwikkelt de Verhandelaar, en wijst aan, hoe de wering der Schilderijen uit de Kerken zeer veel deels gehad hebbe, om in een anderen Kunst-werkkring over te gaan, waarin onze Schilders zoo uitmuntend ſlaagden. — Wij hechten ons zegel aan 's Schrijvers zeggen: „ Wanneer men den voor dien tijd onmatig hoogen prijs in aanmerking neemt, dien VAN MIERIS en andere groote *Hollandſche* Kunſtenaars hunne vermogende Landgenooten voor hunne werken lieten betalen; wanneer men ziet, hoe geheel *Europa* thans hunne Schilderſtukken bewondert, en hoe dezelve door alle ware liefhebbers worden gezocht, — kan men dan zijne verontwaardiging inhouden tegen die eerzuchtige Kunſtenaars, die, zichzelven onbekwaam vindende om hen te evenaren, zich op derzelver onnavolgbare bekwaamheden in de uitvoering meenen te wreken, door hun te verwijten, dat zij lage onderwerpen uitkozen, en dat hunne beelden niet anders waren dan wanſtaltige figuren?"

Na dit verder ontwikkeld, en die Kunstbeoordeelaars aangewezen te hebben, welke misſlagen zij begaan, en waarop zij te letten hebben, laat BURTIN volgen: „ *Geen* mensch van gezonde herſenen, zoodra hij maar eenigzins onpartijdig is, kan koelbloedig de zulken aanzien, die uit modezucht en in weerwil der baarblijkelijkheid opzettelijk niets anders bewonderen dan hetgeen uit *Italie* komt, en onverſchilligheid, zelfs verachting durven toonen voor de *Vlaamſche* en *Hollandſche* Schilderſtukken; terwijl de *Italianen* zelve er zoo veel werks van maken, dat de geleerde Abt LANZI, in zijne *Storia Pittoria della Italia*, met geestdrift uitroept: *la tanto amena, piacevole, delizioza pittura della Fiandre e della Olanda!* (*ô, die bevallige, ſtille, genotvolle ſchilderſtukken van Vlaanderen en Holland!*)

BURTIN handhaaft verder de eer der *Hollandſche* School; wij kunnen niets dan het ſlot dier Afdeelinge onzen Lezeren mededeelen. „ Betreurt *Holland*, uit zijnen boezem niet een grooter aantal Historie-ſchilderſtukken te hebben zien voortkomen, het zal zich daarover ligtelijk troosten, wanneer het de oogen ſlaat op de talooze ſtukken, welke wij aan zijne kweekelingen in alle de andere vakken ver-

verschuldigd zijn: stukken, waarvan de voortreffelijkheid eene zoo vruchtbare bron van rijkdom voor dat land geworden is, door de hooge prijzen, die er de vreemdelingen voor betalen (*); terwijl dezelve een blijvend gedenkteeken zijn van nationalen roem. Deze stelt de *Hollandsche* School zoo veel te ruimer schadeloos, daar het voor haar veel meer vereerend is, de eerste te zijn in alle vakken, met uitzondering van één eenig, dan in alle vakken tevens met andere Scholen gelijk te staan."

Zeer kort is BURTIN in de opgave der Middelen, om ook in *Holland* het Historieschilderen te doen opnemen en bloeijen. Hij brengt ze tot gemakkelijkheid van het onderwijs; tot het gelukkig of uitlokkend voorbeeld; tot de voordeelige aanmoediging en veelvuldige gelegenheden tot arbeid. Het reizen keurt hij zoo noodig niet als wel anderen, en wil de kunstreis onder zeer bepaalde voorwaarden. Kerkversieren met Schilderstukken zoude veel kunnen toebrengen om den Historieschilder werk en voordeel te verschaffen: de gunsten, sints eenigen tijd den *Roomsch-katholijken* toegestaan, zouden ter Kerkversiering veel kunnen medewerken. „ Ik weet niet," schrijft BURTIN, „ tot hoe verre de verbanning der Schilderijen zich in de *Protestantsche* Kerken uitstrekke. Het zou eene gelukkige gebeurtenis zijn voor de Historieschilders, indien de rede, de menschen meer en meer verlichtende, hen zoo verre brengen konde, dat voortaan alle voorbehoedmiddel tegen bijgeloof te hunnen opzigte overtollig wierd, en in dit geval de eerdienst der *Protestanten* stichtelijke Schilderijen in zijne tempels zonder wederzin kon gedoogen."

(*) Wij herinneren hier onze Lezers slechts, hoe eene Verkooping van niet meer dan *honderd tweeëndertig Schilderijen*, meest alle door Meesters uit de *Nederlandsche* School, in Oogstmaand dezes jaars, 185,482 Gulden heeft opgebragt. Deze Kunstverzameling was nagelaten door den Heere DE SMETH VAN ALPHEN. En is ons van goederhand verzekerd, dat die som nog aanmerkelijk grooter zou geweest zijn, waren Commissien, vóór de jongste Staatsverandering gegeven, niet verminderd, of geheel ingetrokken.

Brieven, geschreven op eene wandeling door een gedeelte van Duitschland en Holland, in den Zomer van 1809. *IIde Deel. Met Platen. Te Groningen, bij* W. Wouters *en* R. J. Schierbeek. 1810. *In gr.* 8*vo.*

Dank zij onzen Reizigers, dat zij ons naar de verschijning van dit tweede en laatste Deel niet lang hebben doen wachten! Rec. las hetzelve met geen minder genoegen dan het vorige, en haast zich van hetzelve aan zijne Lezers verslag te doen. — De laatste Brief van het vorige Deel had ons van de aankomst der wandelaars aan het *Hartzgebergte* verwittigd. De beschrijving hiervan, de terugreize over *Göttingen* naar *Cassel*, de togt van hier over *Marburg* en *Giessen* naar *Frankfort* en vervolgens naar *Maintz*, en eindelijk de vaart langs den *Rijn* tot aan *Nijmegen*, is de inhoud van het aangekondigde Deel. — Rec. zal kortelijk eene en andere bijzonderheid aanwijzen.

Aangenaam is het tafereel van de zeden, gewoonten en levenswijze der bergwerkers, bl. 9—16 geschetst. Hunne godsdienstigheid, vertrouwelijkheid, vriendelijkheid, vergenoegdheid, eenvoudigheid nemen ons onwillekeurig voor hen in; en geen wonder, dat het vieren van den Zaturdagschen feestdag voor onze Reizigers eene bevallige vertooning was. — Bij uitstek belangrijk is de beschrijving der bergwerken, stampmolens en smelterijen aan den *Hartz*, van wier bezigtiging wij, tot eene uitlokkende proeve, onzen Lezeren iets willen mededeelen.

„ Verbeeld u ons, mijn Vriend! op het hoofd eene lederen muts of kap zonder rand hebbende, waaronder wij ter naauwernood konden wegkijken, vervolgens in een zwart linnen wambuis gekleed, dat, tot aan den hals toegeknoopt, het bovengedeelte van het ligchaam geheel bedekte, dan de lange broek, van gelijke stoffe, tot op de schoenen, aan de zijden vastgeknoopt, en eindelijk het korte lederen schootsvel, van achteren van de lendenen afhangende, en van voren met een koperen gesp bevestigd, — en gij zult u uwen Vriend als Mijnwerker zeer wel voorgesteld hebben, en gemakkelijk kunnen begrijpen, dat wij elkander in deze kleeding bijna niet meer kenden: zoo dan stonden wij gereed, om onzen onderaardschen togt te ondernemen. Toen de vriendelijke *Berggezworene* ons ieder eenen Mijnwerker als geleider, voorzien van eene lamp, had toegevoegd, en ons verzocht had, om den-

denzelven eens ter degen onder de oogen te kijken, opdat men hem naderhand zoude kunnen herkennen, dewijl voorzigtigheidshalve elk zich bij zijnen eigen geleider moet houden, volgden wij hem naar de Mijn, terwijl alle de tegenwoordig zijnde bergwerkers ons met een hartelijk *Glück auf!* de hand reikten. Hier aangekomen, ontſtaken onze geleiders hunne lampen, en nu wederom van de boven blijvenden met een *Glück auf!* affcheid genomen hebbende, werd het dekſel, dat den mond der mijn bedekte, geopend, en nu zag ik, niet zonder ſchrik, den verſchrikkelijken afgrond zijnen gapenden muil voor ons open ſplijten, en gereed, om ons den eenen na den anderen in te zwelgen; reeds verdween onze *Berggezworene* in den diepen nacht, en het flaauwe ſchijnſel van zijne lamp verzonk allengskens. Toen volgde hem een onzer, door zijnen geleider voorafgegaan, en zoo wederom een ander; allen verdwenen zij met het flaauwe licht, dat hen omgaf, en ook met dit licht was alle geluid verzonken; men hoorde geene ſtem meer, en eene akelige ſtilte volgde hen. Nu werd het ook mijne beurt; mijn geleider was reeds verdwenen: ſidderend greep ik de ladder, klemde mijne handen om de ſporten van dezelve, en vond mij weldra in een ſtikdonkeren nacht begraven, die nu en dan door de lamp van mijnen leidsman in eene bedriegelijke ſchemering 'overging: nu volgde er eene doodelijke ſtilte, in welke men niets, dan het ſchuren en het gieren van de armen, die beneden de pompen in beweging brengen, en die men onmiddellijk naast zich heeft, hoorde, hetwelk nu en dan afgebroken werd door het verſchrikkelijk rammelen der ketenen, waaraan de emmers hangen, die, op- en nedergaande, ons nu en dan met een verſchrikkelijk gedruisch ontmoetten. — Eindelijk waren wij tot in de mijn neergedaald; reeds een oogenblik te voren had mijn leidsman mij dit aangekondigd, en ook het meerdere licht beneden mij, door de verzameling der lampen te wege gebragt, was mij daarvan ten teeken geweest. — Na hier een oogenblik gerust, en eens, vermoeid door het afklimmen (wij waren nu vierhonderd en vijftig voeten nedergedaald), adem geſchept te hebben, geleidde onze *Berggezworene* ons mijnwaarts in, en hier beſchouwden wij dezelve in hare ware gedaante: neerhangende gewelven, die elken oogenblik dreigden in te ſtorten, met glinſterende metaaladers doorſneden, en zich in eenen vreesſelijken nacht verliezende, vertoonden zich aan ons

 oog,

oog, terwijl het geluid, door onze ſtemmen veroorzaakt, door de holle wanden teruggekaatst, in deze holen des doods verſchrikkelijk weergalmde. — Toen wij ons eenigen tijd met de beſchouwing van de mijn en derzelver inrigting hadden bezig gehouden, waarvan ik u de beſchrijving boven medegedeeld heb, weshalve ik dit hier niet herhaal, gingen de mijnwerkers aan het werk. Een diep gat in eene ſchuinſche rigting in den *gang* ingeboord hebbende, vertoonden zij ons, hoe zij hetzelve met buskruid en ſteentjes vulden, en er vervolgens eene lont, met brandewijn doorweekt, bijbragten, om de arbeiders daardoor tijd te geven, om zich in eene andere mijn te verbergen, of zich te verwijderen; en gij kunt begrijpen, dat wij, zoodra de lont aangeſtoken was, ook niet draalden, om ons in eene mijn, in eene andere rigting van de bergader loopende, te verbergen, waar wij dan ook, eenige oogenblikken met ingeſpannene verwachting geſtaan hebbende, de rots met het ſchor geluid des donders hoorden losbarſten, welke al ratelende door de holle gewelven rolde. Dit was een vreesſelijk oogenblik, mijn Vriend! Wanneer men de ſchorre donders door de luchtgewelven hoort rollen, vervult dit verheven, majeſtueus natuurverſchijnſel den mensch met eenen diepen eerbied, en het gevoel voor het verhevene wordt ten ſterkſte in hem opgewekt; maar hier, in de ingewanden der aarde, veroorzaakt dit brullen, kraken en ſchokken, nu eens tot eene doodelijke ſtilte overgegaan, dan wederom, door de holle gewelven teruggekaatst, zich met nieuwe kracht verheffende, in den bevreesden aanſchouwer een drukkend gevoel: de *energie* van zijne ziel is verzwakt, of geheel weggenomen; het gevoel voor het groote en verhevene is in hem verſtompt, en bevende ſtaat hij daar, terwijl zijne denkkracht zich allengskens herſtelt. — Geheele ſtukken rots waren nu losgeſprongen, en lagen verſtrooid, door de kracht van het buskruid verre weggeworpen, op den grond. Nu togen de mijnwerkers aan het werk: zij kapten met houweelen de groote brokken in ſtukken, ſcheidden de metaalhoudende ſtoffen van het onnuttige van den *gang* af, en bragten die bijeen, om naar boven vervoerd te worden, terwijl zij het onnuttige ter zijde wierpen. — Wij waren langs de *Carnliner-groef* afgedaald tot op de diepte van 63 *lachter* (de gewone maat der Bergwerkers, waarvan elk 7 voeten houdt), waar de bovenſte mijn gevonden wordt, gaande deze groef tot bij de

de 200 *lachter* diep, op welken afstand men nog verschillende mijnen aantreft." — De Schrijver had bij zijne berigten nog wel mogen voegen, dat men het lood, 't welk jaarlijks uit de ertsgroeven bij *Clausthal* getrokken wordt, op 18000 centenaars schat, terwijl het zilver gerekend wordt 28000 marken te bedragen.

In den twintigsten Brief beklagen zich de Reizigers, dat het slechte weder hen verhinderde den *Brocken* of *Bloksberg* te beklimmen, zoo vermaard wegens het feest, dat, ingevolge het Duitsche volksprookje, in den eersten meinacht daar gevierd wordt. — Het sprookje van den *Rosſ-trap* en de *Dansplaats* op bl. 79—82 is zeer aardig verteld. — Toen Rec. bij het begin van den een-en-twintigsten Brief het Grieksche inventaris aantrof van alles, wat in denzelven bevat was, dacht hij:

Quid dignum tanto feret hic promisfor hiatu?

En waarlijk bij het lezen vond hij veel minder, dan hij, na zoo eenen brommenden aanhef, regt had te verwachten. De *katalumatologische* berigten mogen den *philogastrischen* vriend bevallen zijn; hebben hem echter de *theatro-* en *theatromonsikologische* voldaan, dan is hij, voor zulk eenen *philedonischen* mensch, met zeer weinig te vreden, ten zij de Schrijver hem zijne waarneming omtrent de harmonie der koeijenschellen ook voor een *monsikologisch* berigt toerekent. — Het vers, echter, op *Zwitserland* was voor Rec. eene aangename verrasfing; terwijl het verhaal van den ongelukkigen Hoogleeraar STERNBERG, die, met achterlating van eene zwangere gade en vier kleine kinderen, wegens oproerige bewegingen, te *Casfel* de doodstraf ontving, hetzelfde medelijden, dat de Reizigers gevoelden, ook bij Rec. verwekte. — Aan het einde van dezen Brief verhaalt de Schrijver een kluchtig denkbeeld van de Inspecteurs, die, te *Göttingen* hunne pasfen viserende, zich zeer verwonderden, dat zij slechts zes in getal waren. „ Wij geloofden," zeide een hunner, „dat gij wel twin-„ tig of dertig sterk waart, en dat eene menigte van Stu-„ denten en Profesforen bij de verovering van *Holland* „ door de *Engelschen* naar *Göttingen* gevlugt waren." — De berigten omtrent de Hoogescholen te *Marburg* en *Giesfen* en de Hoogleeraars, die er onderwijzen, zijn zoo uitgebreid en naauwkeurig niet, als die wij in het vorige Deel over *Göttingen* aantroffen. — Het gedrag der Stu-

denten te *Giesſen* ſchijnt zeer onvoorbeeldig, daar vier Akademiſche carcers ſchier altijd bezet zijn. Ook die van *Marburg*, waaromtrent onze Reizigers niets vermelden, zijn grooter beminnaars van luidruchtige vermaken, muzijkpartijen en geraasverwekkende optogten, dan van ſtille werkzaamheid, van echte en ſmaakvolle geleerdheid. De groote menigte hoort alleen die voorlezingen, welke voor het toekomſtige beroep onontbeerlijk zijn. Van hier dat de voortreffelijke JUSTI eens zijne *Aesthetica* voor vier toehoorders gelezen heeft. — Nog had men bij de berigten omtrent de Hoogeſchool te *Giesſen* kunnen voegen, dat de Hoogleeraars er grootendeels zeer ſlecht bezoldigd zijn, en dat, naar Duitſche berigten, onder andere artikels van koophandel, ook de Doctorale bullen hier voor veel matiger prijs te verkrijgen zijn, dan elders. — Tegen over bl. 136 vindt men eene tabel der collegien, die gedurende het zomer-halfjaar van 1809 aan de Univerſiteit te *Giesſen* gehouden werden. Rec. vindt de aanmerkingen van den Reiziger gegrond, dat het geven van onderwijs in de *Aesthetica*, de *Veeartſenijkunde*, in de *Opvoedings-* en *Onderwijskunde*, in *Statistiek* en *Staatshuishoudkunde* op andere Hoogeſcholen navolging verdient, en ſtemt evenzeer met hem in, wanneer hij der Latijnſche taal voor het Akademisch onderwijs ver boven de moderne talen den voorrang geeft, bl. 137—146.— Het *Senkenbergſche Stift* te *Frankfort*, tot een Medicinisch Inſtituut en ter verzorging van arme kranken van verſchillenden Godsdienst geſchikt, verdiende de breedvoeriger beſchrijving, door onze Reizigers van hetzelve gegeven. — De opgaven omtrent het *Kaſino*, het daarmede verbondene Leesmuſeum en den Duitſchen Schouwburg in dezelfde ſtad zijn kort en oppervlakkig. Rec. herinnert zich bij Duitſche Reizigers vollediger berigten daaromtrent te hebben gelezen. — Het bevallige Hoogduitſche gedicht op bl. 175—177 toont, dat een der Reizigers ook in den trant onzer naburen vaardig en ongedwongen de lier kan ſlaan. — De beſchrijving der aan den *Rijn* gelegene ſteden zal niemand breedvoerig vinden. De optelling, echter, der dorpen, aan beide de boorden dezer rivier gelegen, is hier en daar wel eens vervelend. — In den zevenentwintigſten Brief wordt *Niederwald*, de lustplaats van den Vorst Primaat van het Rijnverbond, beſchreven; een oord, hetwelk, naar het gevoelen van RINK, eenen Duitſchen Reiziger, in afwisſelende bekoorlijkheden

op

op zulk eene kleine plek gronds vereenigd, in *Europa* alleen door *Zwitſerland* en *Tivoli* zoude overtroffen worden. — De achtentwintigſte Brief, hoewel niet vrij van winderige uitdrukkingen, is echter over het geheel uitnemend wel geſchreven, en vermeldt de vaart langs den *Rijn*, van *Rudesheim* voorbij den vermaarden *Muizentoren*, *Bacharach*, *Kaub* en andere plaatſen naar *St. Goar*. —— Ook de eenendertigſte Brief is Rec. bijzonder bevallen. Vooral het verhaal der avondwandeling in den omtrek van *Lintz*, met loſſe dichtſtukjes doorweven, is ten uiterſte bevallig. De Lezer oordeele uit het volgende, (bl. 284) dat wij tot eene proeve mededeelen: „ Ons pad voerde ons dan eerst tusſchen de wijnſtokken henen, welke hun ſlingerend loof bevallig door elkander kronkelden. Hier en daar ſtonden eenige elzen en hazelaren, door welke het koeltje, dat van de rivier naar ons toewaaide, met een liefelijk ſuizen ſpeelde. Wij hadden den *Rijn* aan onze regterhand, die met eenen ſtatigen loop zijne ſpiegelgladde golfjes voortſtuwde, en verrukkelijk in den glans der ondergaande zon ſchitterde. Alles in den omtrek begon zich zachtkens te ſchikken tot de bekoorlijke ſtilte des avonds.

„ Des avonds zoete rust zijgt op de velden neer,
Het woest gedruisch des dags verſtomt al meer en meer,
En flaauwer wordt de gloed der purpren zonneglanſen;
Een kleed van ſchittrend goud bedekt den effen vloed,
Die met een zacht geruisch zijn golfjes kabblen doet,
Waarin zich 't blaauw belonkt der zuivre hemeltranſen.

„ Der windjes dartlend heer, met balſemgeur belaan,
Zweeft van den oeverkant op flodderwiekjes aan,
En ſuist en ſtoeit en ſpeelt door els en hazelaren,
Die, in een bladrendos van 't weligst groen getooid,
Waarop de westerzon haar goud en purper ſtrooit,
Hun zachtkens fluistrend loof vertrouwlijk zamenparen."

Verbood de beperkte ruimte eener beoordeeling Rec. niet, meer uit dezen Brief af te ſchrijven, hij zoude ongetwijfeld nog het zacht geteekend tafereel van het naar huis keerend landvolk, op bl. 289, mededeelen, waar hem echter de platte en prozaiſche uitdrukking van *de hongerige maag des landmans* ongevallig was. Dan deze geringe vlek wordt door andere ſchoonheden genoegzaam uitgewischt. Eer Rec. van onze Reizigers ſcheidt, wil hij hun nog eeni-

eenige aanmerkingen mededeelen, die hem bij het lezen dezer Brieven zijn ingevallen.

Gelijk de Heer BONGARDT in zijne Reizen door Duitschland alles *knap* vond, zoo doen zich de voorwerpen aan onze Reizigers doorgaans *aardig* voor. Zij spreken van een *aardig* werkje, een *aardig* eilandje, een *aardig* kabinet, *aardige* watervallen, van het *aardig* te treffen, van plaatsen, die zich *aardig* voordoen, enz. — Ook treft men dikwijls zamenstellingen met het woord *over* bij hen aan. Alleen op bl. 110 en 111 wordt van een *overoud* slot, eene *overheerlijke* bediening en een *overgroot* posthuis gewag gemaakt. — Bij de aanhaling van het bekende vers uit OVIDIUS bl. 254 heeft eene prosodische onnaauwkeurigheid plaats gehad, waardoor het schier eene van zijne zes voeten verloren heeft. Bij den Dichter staat: *Donec eris felix* &c. — Hoewel de coupletten van den Heere LULOFS in het begin van den vierentwintigsten Brief bij uitstek schoon zijn, en deze bevallige schilderij van eenen staat van eeuwigen vrede onze verbeelding streelt en een aangenaam gevoel in onzen boezem verwekt, zal echter een wijsgeerig navorscher bezwaarlijk met den Schrijver van dezen Brief instemmen, die, op gronden, welke de rede ons gebiedt te gelooven, het aanbreken van die gouden eeuw eenmaal verwacht. Rec. vertrouwt wel op gronden der rede, dat eenmaal de volken, even als eertijds de enkele menschen, zich tot het daarstellen van eenen regtelijken toestand zullen vereenigen, en hunne verschillen niet door het zwaard of het kanon, maar door de uitspraak van een volksverbond beslechten; dat eenmaal de volken zich tot eenen eeuwigen vrede zullen verbinden. Echter verwacht hij geenszins, dat deze staat van eeuwigen vrede (op bl. 152 dezer Brieven te regt het *ideaal* van den wijsgeer genoemd) immer zoo zal worden verwezenlijkt, als dezelve in het bekoorlijk tafereel van den Dichter is afgemaald. Neen! Even min als door het daarstellen der burgermaatschappij alle onregtvaardigheden, geweld, beleedigingen en bijzondere wraaknemingen onder de menschen hebben opgehouden, zullen dezelve ook, naar Recensents gevoelen, door zoodanig een verbond onder de volken geheel kunnen verbannen worden. Door zoodanig eene vereeniging zal men echter, ook onder de volken, de heerschappij van het regt erkend hebben; en dit zal reeds eene aanmerkelijke nadering tot eene betere toekomst zijn. Zoo Rec. zich wel herinnert, leidt ook de Akademi-

mische Verhandeling van den Heere DE WAL, in de noot op bl. 161 door onzen Schrijver aangehaald, tot dezelfde of soortgelijke resultaten, als Rec. heeft opgegeven. — Nog moet Rec. zijne verwondering te kennen geven, dat de Reizigers, die, blijkens hunne veelvuldige aanmerkingen, in den voortgang in beschaving en verlichting zoo veel belang stellen, ons nimmer over den toestand van den openbaren eerdienst en van het onderwijs in de lagere scholen der voornaamste door hen bezochte plaatsen eenige berigten mededeelen. Uit den toestand van beide toch kan men doorgaans tot den bereikten graad van beschaving vrij zekere gevolgen trekken. De Wetenschappen schijnen onze Reizigers meer dan de Kunsten op hunne wandeling te hebben bezig gehouden. Nergens vinden wij eenig berigt omtrent den toestand der Toonkunst; hetwelk Rec. nog meer bevreemdt, daar, volgens bl. 292, ten minste een der Reizigers zich op de Muzijk had toegelegd. Ook het Tooneel schijnt naauwelijks hunne aandacht getrokken te hebben; althans de berigten omtrent de Fransche Opera te *Cassel* en den Duitschen Schouwburg te *Frankfort* zijn, gelijk wij reeds boven opmerkten, zoo onbeduidend, dat wij met dezelve, na de lezing dezer Brieven, niets meer bekend zijn, dan voorheen. — Eindelijk merkt Rec. nog aan, dat de redenen, op bl. 2 der Voorrede opgegeven, de Reizigers niet hadden moeten weerhouden, om ook nog hunne terugreize door een gedeelte van ons oorspronkelijk Vaderland te beschrijven. Hij twijfelt niet, of de koopers van dit werk zouden zich de verhooging van den prijs, zoo de berigten belangrijk en onderhoudende waren, niet beklaagd hebben. Niet elk bewoner van ons Vaderland is in de gelegenheid, om *Overijssel*, en vooral het schoone *Gelderland*, te bezigtigen; zoo dat een beknopt reisverhaal door deze streken velen zoude bevallen hebben. Ja ook voor hen, die eertijds deze oorden bezochten, zoude zulk eene beschrijving eene genoegelijke herinnering veroorzaakt hebben. Hield de redenering der Reizigers steek, dan moest de gedachte, dat zij voor hunne Landgenooten schreven, hun, om *consequent* te handelen, ook de vijfendertig eerste bladzijden van het vorige Deel, die over *Groningen* en *Drenthe* handelen, hebben doen terug houden. Dan Rec. verblijdt zich, dat ook dit gedeelte van het reisverhaal niet ongedrukt gebleven is.

Ten slotte vindt Rec. zich nog verpligt den uitstekenden

den dienst op te merken, dien de Reizigers, zoo wel door losse, hier en daar ingevlochtene aanmerkingen, als vooral door de bijvoeging van hunnen laatsten Brief, aan die genen gedaan hebben, welke naderhand deze zelfde streken willen bezoeken. Hier vindt men raadgevingen door ervaring verzameld, hoe men zich het best met de landen, die men doortrekken wil, kan bekend maken; hoe men ten opzigte van zijne passen moet handelen; hoe men zich het best tot eene wandeling uitrust; hoe men zich, in de Duitsche logementen te gedragen hebbe, en andere nuttige voorschriften. Vooral zijn de waarschuwingen van belang, op bl. 234, 312 en 359 medegedeeld, tegen de streken en misleidingen der *Douanes*, welke de Reizigers tot eenen uitstap uit hun vaartuig doorgaans den Duitschen Rijnoever boven den Franschen deden verkiezen. Vreemdelingen, die naderhand in deze oorden willen reizen, zullen hun voor deze gewigtige wenken dank weten.

Druk, spelling en correctie verdienen denzelfden lof, dien wij bij de aankondiging van het eerste Deel daaraan toekenden. — De titel prijkt met de afbeelding van den *Muizentoren* door den Heere STERINGA KUYPER geteekend: terwijl de teekenpen van den Heere CRULL ons een gezigt op de *Fulda* bij *Munden* en één op den *Rijn* bij *Kaub*, ter versiering van de beide Deelen dezer Brieven, geschonken heeft.

Dissertatio Juridica Inauguralis, *de Nuptiis prohibitis ex Jure Naturali et Legibus positivis*, quam...... pro gradu Doctoratus... publico ac solemni examini submittit CAMPEGIUS LAMBERTUS VITRINGA, *Elburgo-Gelrus*.

Deze Verhandeling, *over de verboden Huwelijken ingevolge het Natuurregt en de stellige Wetten*, aan de Hoogeschool te Harderwijk in het openbaar verdedigd, is duidelijk, in eene goede orde en wél geschreven. De eer, om bij het einde van de baan zijner letteroefeningen zulk eene proeve van vordering in de wetenschappen te geven, kan alleen hij genieten, die zijnen Akademie-tijd vlijtig besteed heeft. — De stoffe wordt in diervoege behandeld, dat de Heer VITRINGA in *het eerste Hoofddeel* den aard, de vereischten en het doel des Huwelijks, in *het tweede* de verboden huwelijken, naar de beginselen van het Natuurregt, en in *het derde* de verboden huwelijken, naar het Romeinsche, Kanonieke en Hedendaagsche Regt, ontwikkelt.

Eene verdere opgave van de behandeling dezer onderwerpen gedoogt ons bestek niet.

Liever willen wij hier een drietal aanmerkingen opgeven, welke niets aan de waarde van dit Proefschrift ontnemen, en, gelijk wij vertrouwen, den jeugdigen Schrijver zelven niet onaangenaam zullen zijn.

Vooreerst schijnt ons de Heer VITRINGA eene onnaauwkeurige bepaling van *Overspel* te geven, met te zeggen: *adulterium eum eamve tantum committere, qui quæve cum alterius uxore maritove rem habeat*, daar het toch zeker is, dat een gehuwd man met eene ongehuwde vrouw, en eene gehuwde vrouw met eenen ongehuwden man, zich, even zeer, aan deze misdaad kunnen schuldig maken. En dan was de tegenwerping, welke de Schrijver tegen de *Polygamie* naar het zuivere Natuurregt wilde voorstellen, *niet* of een gehuwd man eene gehuwde vrouw mag nemen, maar of iemand, die zich met eene vrouw in den echt heeft begeven, niet moet geacht worden deze zijne verbindtenis te schenden, en overspel te bedrijven, indien hij naderhand eene tweede of derde vrouw, die ongehuwd is, bij de eerste neemt: welke tegenwerping daarmede niet is opgelost, dat in dezelve de *Polygamie* en het *Overspel* worden verward. Het zoude den Schrijver gemakkelijk geweest zijn, deze zwarigheid uit de beginselen, door hemzelven in het eerste Hoofddeel zijner Verhandelinge ontwikkeld, volledig weg te nemen, en alles op eene voldoende wijze te beantwoorden.

Ten tweede komt ons de bedenking tegen het *Holl. Wetboek* NAPOLEON Art. 99 niet wel doorgedacht voor: omdat het regtens is, dat ieder minderjarige met volkomene regtskracht allerlei overeenkomsten sluit, wanneer hij door zijne Ouders of Voogden gesterkt wordt; — en waarom dan ook niet (als de minderjarige verklaart, dat bij hem aanwezig is die neiging en begeerte, waarvan de Hr. VITRINGA bladz. 24-30 handelt) de overeenkomst des Huwelijks? Bijzonder hard voor de Vaderlandsche Jongelingen en Meisjes komt ons des Schrijvers gevoelen vóór, om alleen aan meerderjarigen de magt te vergunnen van in den echt te treden. Immers ook in den vroegeren leeftijd, aan welken anders de Wetten de vrije en onbelemmerde uitoefening der burgerlijke regten nog niet kunnen toelaten, verneemt men reeds eene drift, die, van de Natuur zelve afkomstig, door geene wijsheid voor te komen, vooral in die jaren moeijelijk te temmen, en in eene welgeordende Maatschappij alleen door den Echt te bevredigen is. Maar zullen de minderjarigen het genot van dezen staat mogen hebben, dan heeft de Wetgever te regt een tijdperk bepaald, binnen hetwelk geen huwelijk mag voltrokken worden, en daardoor wijsselijk afgesneden het regterlijk onderzoek,

dat

dat anders (*) noodwendig over den maagdelijken toeſtand van elke Bruid en het mannelijk vermogen van elken Bruidegom moest plaats hebben.

Ten derde heeft de Schrijver, naar ons inzien, op bladz. 62 der Verhandeling, den Keizer JUSTINIANUS over het *Pr. Inſtit. quib. mod. tut. fin.* (†) verkeerdelijk gegispt, alsof, namelijk, de Keizer zich aldaar ten onregte zoude voordoen als dengenen, die het eerst door zijne wet een einde gemaakt had aan het oude verſchil over de vraag: waaruit men de mannelijke huwbaarheid moest afleiden, uit de jaren, of uit de geſteldheid des ligchaams? Men houde ſlechts in het oog, dat de zaak, in het kort, deze was. De Proculejaanſche en Casſiaanſche Regtsgeleerden hadden over dit onderwerp verſchillende gedachten, terwijl PRISCUS, beider gevoelens omhelzende, zoo wel de jaren als de geſteldheid van het ligchaam in aanmerking wilde genomen hebben. Het Proculejaanſche ſtelſel, dat men alleenlijk op de jaren moest zien, was inmiddels vrij algemeen doorgedrongen, omdat hetzelve zich, zoo wel van de zijde der betamelijkheid als van de zijde der gemakkelijkheid in de uitvoering, aanbeval. Eene ſtellige wet was er, nogtans, niet van aanwezig, en het Casſiaanſche ſtelſel behoefde ſlechts weder eenen ſchranderen verdediger te hebben, om den ouden twist te doen herleven. Weshalve de Keizer met regt het verſchil voor altijd eindigde, door eene wet te maken, overeenkomſtig met de, in dezen kieſchere, leer van LABEO's ſchool. JUSTINIANUS gewaagt hier eigenlijk alleen van het ſtelſel van PRISCUS, zonder deszelfs naam te noemen, zeggende blootelijk: *Veteres volebant.* Wij zien, in waarheid, niet, dat JUSTINIANUS, hoe verwaand hij anders ook zijn mogt, hier meer aan zijne Wetgeving toeſchrijft, dan werkelijk het geval was.

(*) Indecoram obſervationem (zegt daarom Keizer JUSTINIANUS *in L.* 3. *Cod. quando tut. vel cur.* te regt) in examinanda marium pubertate reſecantes jubemus..... indagatione corporis inhonesta cesſante.

(†) Zonder twijfel is hier bij vergisſing aangehaald *de L. ult. Cod. quando tut. vel cur.*

Obſervationes Juridicae Inaugurales, *de Pactis*, quas &c., pro gradu Doctoratus, Erudd. exam. ſubm. GERHARDUS JOHANNES COLENBRANDER, *Zutphanienſis.* Lugd. Bat. apud *Viduam M. Cyſveer J. Fil.* 1810.

Onder de ſtoffen, die bij het verkrijgen van het Doctoraat in de Regten te pas komen, moet inderdaad de keuze van den Hr. COLENBRANDER allerwegen worden gebillijkt. Immers, er komen in de maatſchappij dagelijks zoo vele gevallen

vallen voor, die aanleiding geven tot verschil over de verpligtingen van contracterende partijen, dat een onderwerp, als dit, over de *Verdragen*, van het hoogste belang moet gerekend worden.

De Schrijver heeft zijne stoffe in drie Hoofdstukken verdeeld, handelende in het Eerste over den *Aard* en de *Bepaling* van een *Verdrag*; in het Tweede, over de *Verpligting*, welke uit een *Verdrag* voortspruit; in het Derde, over de verschillende *Soorten* of *Onderscheidingen* der *Toestemming*.

Dit Onderzoek voornamelijk volgens het Regt der Natuur behandelende, draagt hij de verschillende gevoelens der Regtsgeleerden voor, ook met toepassing des Romeinschen Regts, en beweert, dat tot een wettig Verdrag behoort de Wilsverklaring van twee Personen, bestaande daarin, dat hetgene door den eenen aan den anderen wettiglijk wordt overgedragen, door dezen op dien grond wordt aangenomen; dat deze overdragt en aanneming de volkomene kracht bezitten eener verklaarde Belofte, en dat, bij eenig geschil wegens de toestemming, niet moet gelet worden op het oogmerk of de begeerte van hem of hen, die een Verdrag aangaan, maar op datgene, wat, in tegenwoordigheid van bevoegde getuigen, met enkele woorden, of anderzins wat, bij een wettig geschrift, met ronde woorden in derzelver zamenhang is uitgedrukt.

De gansche Verhandeling, waaraan de jeugdige en zedige Schrijver alleenlijk den titel van *Bedenkingen* heeft willen geven, draagt overal blijken van vele belezenheid, geleerdheid en een geoefend oordeel. Ook de Stellingen, door hem ter verdediging aangekondigd, zijn over het algemeen zeer belangrijk, en de nederigheid vooral, welke overal, maar bijzonderlijk in de erkentenis der verpligtinge aan zijne Leermeesters doorstraalt, dient in alle opzigten ter zijner aanbevelinge. Op dezen grond, zal zich de Maatschappij met de aanwinst van zulk eenen nieuwen verdediger harer grondslagen en regten gelukkig mogen rekenen.

Voorlezingen over de Opvoeding der Jeugd, door J. L. EWALD. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. VAN WIJK, ROELANDSZOON. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. *In gr. 8vo.* 253 *Bl.*

Zoo menig geschrift van den waardigen EWALD is door onze Landgenooten met de hoogste goedkeuring ontvangen, en daaronder ook de zoodanige, waaruit men vooraf berekenen kan, dat een werk van hem, opzettelijk over de *Opvoeding*, den meesten bijval zal vinden. En hoe vele Opvoe-

voedingsgeschriften ook reeds onder ons voorhanden zijn, zoo is een Man, die zoo overtuigend tot verstand en hart spreekt, met zijn Opvoedingsboek altijd welkom, en men kan de bijzondere waarde van dit zijn werk uit zijne eigene betuiging genoegzaam afleiden. „ *Ik heb*, zegt hij, *veel ondervonden. Opvoeding was altijd mijne geliefkoosde bezigheid. Ik heb mij sedert meer dan dertig jaren op alle mogelijke wijzen met de Opvoeding bezig gehouden. Ik heb veel beproefd; veel is mij mislukt, veel gelukt. Theorien hebben mij ingenomen, en ik heb dezelve laten varen, omdat zij niet uitvoerbaar waren. Ik heb andere vervaardigd, zamengesteld, doordacht, en gemeend dat dezelve niet mislukken konden, en zij mislukten toch. Hetgeen ik goed bevonden heb, lever ik hier in die orde, welke ik voor een algemeen overzigt noodig geoordeeld heb.*" Zoo hebben wij dan hier niets dan hetgeen voor beproefd, en wel door zulk eenen kenner van het menschelijk en in 't bijzonder van het kinderhart voor beproefd wordt gehouden; en daarenboven is EWALD in nadruk Menschenvriend en Christen. Hij schrijft in den hem eigenen wegslependen trant, met de hem eigene warmte voor het ware en goede, en wel over een onderwerp dat hem bijzonder na aan het hart ligt. Hij geeft ons Voorlezingen, gedaan voor eenen beschaafden kring van Ouders en Opvoeders, maar vooral van Vrouwen en Moeders; en wij twijfelen geen oogenblik, of onze Vrouwen en Moeders herinneren zich nog met aandoening zoo menige roerende nuttige les uit zijne vroegere geschriften, en hooren gaarne nu wederom dezen hunnen Vriend; zoodat wij eene breede opgave van den inhoud dezes werks onnoodig rekenen. Hier en daar zal het haar gaan als ons, hoewel dit bij ons toch minder het geval was, dan wel bij andere soortgelijke geschriften, dat men namelijk wel eens eene bedenking over houdt; doorgaans echter stemmen zij voorzeker met hem in, en geene zal haren tijd aan de lezing van dit boek onnuttig besteed kunnen rekenen. Het derde en laatste Deel dezes werks zal „ het geschrift *over den geest der Pestalozzische leerwijze*, omgewerkt, en te gelijk EWALD's gedachten over verstandelijke (*intellectuele*) vorming van alle soort bevatten." Dit eerste Deel heeft *elf* Voorlezingen: 1) Wat is Opvoeding, en wat is dus Opvoedkunde? 2) Ontwikkeling van het denkbeeld van Opvoeding en plan dezer Voorlezingen. 3) Over het gewigt der Opvoedingsleer. 4) Tegenwerpingen tegen het gewigt der Opvoeding. 5) Grondregelen, welke voor heerschende vooroordeelen beveiligen. 6) Kennis van het menschelijk, en bijzonder van het kinderlijk ligchaam. 7) Gesteldheid des ligchaams. Omloop van het bloed, zintuigen, leven. 8) Natuurlijke Opvoeding der Kinderen. 9) Over de zorg voor de gezondheid der Kinderen. 10 en 11) Noodige zielkundige opmerkingen aangaande

den

den mensch, en bijzonder omtrent het kind. — Tot zoo ver is nu de Schrijver gevorderd; en zijne Lezers verlangen zeker met ons, den waardigen Man nu over den invloed van driften, neigingen en hartstogten, de middelen om dezelve te leiden en tot deugden te vormen, en wat wij al meer in het tweede Deel te gemoet zien, te hooren; terwijl het hoofddoel, gelijk wij dit van zoodanig eenen Man vooraf reeds wisten, Zedelijkheid en Godsdienst is. „Een mensch zonder Godsdienst (dit willen wij affchrijven, om tevens eene proeve te geven, hoezeer de bekwame Vertaler voor zijne niet zeer gemakkelijke taak berekend was) ziet flechts op de naaste oorzaken, de naaste gevolgen, het naaste doel. De Zon gaat voor hem flechts op, om voor ons te fchijnen, en ons te lichten bij den arbeid, bij onze genietingen en vermaken; zij gaat voor hem onder, om hetzelfde in een ander werelddeel te verrigten. De Lente is voor hem een groot aangelegd koophuis, waardoor menfchen en dieren te eten krijgen. Bij den dood zijner geliefde (zoo hij al eene geliefde heeft) ziet hij niets anders dan de gevolgen eener zenuwziekte, eener borst-, of long-tering. Men moet zich bezigheden geven, om de dooden zoo fpoedig mogelijk te vergeten, dewijl het denken aan dezelve toch niets uitdoet. Was men zelf ziek, dit werd door verkoudheid, verhitting, overlading van de maag, of eene ziektestof, die zich langzaam verzameld heeft, veroorzaakt. Het is voor hem eene fcheikundige werking, welke in zijn ligchaam plaats had, hetwelk alles gedaan heeft, wanneer de ziektestof verdwijnt. Menfchen zijn oorzaak van al zijne genoegens, en ook van al zijn verdriet. Zijn oog is dierlijk flechts op deze aarde gevestigd; het verheft zich nooit ten hemel, behalve wanneer hij naar eenen vruchtboom wil reiken; echter ook dán niet om den hemel, maar om de vruchten. — Geheel anders is het met den godsdienstigen mensch: elk natuurverfchijnfel, elk lotgeval, elke verandering in zijn leven is hem, even als de ftem des beminden voor het beminnend wezen. Zij heeft eene diepere, meer geheime beteekenis voor hem, boven de algemeene beteekenis voor allen. Zij is de myftiek van zijne levensleiding, het fymbolifche in het tooneelfpel des levens. De mensch, welke daarop let, die deze geheime beteekenis verftaat en opvolgt, wordt een kweekeling der Voorzienigheid, een kweekeling en lieveling Gods. En de opvoeder, die zijne leerlingen daarop opmerkzaam maakt, hun dit heilig orakel van het Goddelijk onderwijs opent, is een Priester, welke de menfchen inwijdt in de geheimen der Goddelijke opvoeding. En zoo hoog de hemel verheven is boven de aarde, zoo hoog is ook deze opvoeding verheven boven alle menfchelijke, bijzonder boven die van hen, welke van haar niet trachten te leeren."

De Vrouw is de Baas. Eene zeer klare waarheid, op eene zeer bevattelijke wijze aangetoond; door A. FOKKE, SIMONSZ. *Met Caricatuur-platen. Te Amsterdam, bij* H. Moolenijzer. 1810. *In gr. 8vo.* 148 *Bl.*

Hetgeen dezelfde Schrijver in soortgelijk boekdeeltje als *eene geheimzinnige magtspreuk* had behandeld, wordt nu door hem als *eene zeer klare waarheid* voorgesteld; trouwens ieder ding heeft twee handvatsels, en wij ontveinzen niet, dat wij het tegenwoordige den Heere FOKKE wel het liefst aanprijzen; zoo blijft hij toch, naar ons oordeel, wel het best in zijn vak. Hij schrijft nu wederom voor *Jan* en *Alleman*, (eene wat al te groote uitvoerigheid en het terugkomen van dezen of genen geestigen trek hindert *Jan* en *Alleman* juist niet zeer) en in dit geschrift vat de Schrijver nu weder voor *Jan* en *Alleman* den juisten toon en stijl. „ Hoort „ dan, Romannetjes - Kouranten - Boerenkrant - Louw en Kre- „ lis- enz. enz. Lezers!" hij „ zal u dan reis vertellen „ wat velen uwer elk in zijn huisgezin al bij lange onder- „ vinding weten, namelijk dat *de Vrouw Baas* is; maar al „ weten we al reis een ding voor onszelvèn heel net, we „ hooren toch graag een ander er ook van praten, *ja zelfs* „ veel liever dan van 't gene waarvan we niets weten; want „ dan zijn we zoo overal thuis, — dan kan men zoo overal „ op zeggen: daar hebje waarachtig gelijk in. Dat's bij mijn „ ziel net zoo als het is!" enz. En dus geeft hij zijn plan op: „ Mijn voornemen is om je vooreerst te vertellen *dat* „ *de Vrouw de Baas* is; dan wat een *Man* en wat een *Vrouw* „ is — dat weet je lui (zult ge zeggen) toch wel bij onder- „ vinding, althans de getrouwde, en de meeste ongetrouw- „ de (men zou zeggen hoe is het mogelijk!) weten het ook „ al. — Evenwel ik meen het nog al eenigzins anders dan „ gij u zoo oppervlakkig, naar uwe zondige ingeboren ge- „ neigdheid, verbeeldt. — Dan zullen wij reis zien of het „ nuttig en goed is dat *de Vrouw de Baas* zij — verder zal „ ik u reis duidelijk uitleggen *hoe de Vrouw eigenlijk de Baas* „ *wordt*, en wat soort van *Baasschap* zij oefent — en dus „ *welke Vrouwen de noodige eigenschappen hebben om de Baas* „ *te kunnen zijn*, want dat is al heel niet hetzelfde. Wel „ hei wat! — en dan eindelijk zal ik u zoo *in een en andere* „ *Huishoudens brengen*, waar *de Vrouw Baas* is; maar het kon „ ligt gebeuren, dat ik, buiten mijn weten, een of ander „ lezer reis thuis bragt, dat moet je dan zoo kwalijk niet „ nemen. — Ik kan dat immers niet helpen, ik ken al mijn „ lezers niet, anders zou ik het waarlijk wel laten om som- „ mige thuis te brengen."

Bij

Bij het opgeven van het plan en beloop, bij wijze van uittrekſel, verliezen deze ſoort van geſchriften grootendeels het gelachverwekkende en geheel derzelver aardigheid, en wij gunnen onzen Landgenooten gaarne eene thans wel noodige vervrolijking, waartoe dit Stukje ons nog al zeer geſchikt voorkomt; wij zeggen er daarom verder ook niets van, dan alleen, ('t geen tevens tot eene proeve dienen kan) dat wij al aanſtonds regt geestig vonden het betoog, hoe het voor *Jan* en *Alleman* thans *broodnoodig* wordt *Grieksch* te leeren, daar de ijverige geleerden, voornamelijk der Franſchen, dagelijks iets nieuws en voor alle menſchen hoogstnuttigs uitvinden, 't welk volſtrekt eenen Griekſchen naam hebben moet; en dat, als het zoo nuttig ſtelſel van juiste gelijkheid in maten en gewigten hier te lande in gebruik komt, in derzelver namen Latijn, Fransch en Grieksch onder elkander gekoeskoest en gehakkemoest wordt, en niemand dan een *half kopje half* grutters waren of een ſlokje zal kunnen koopen, zonder iets of wat Grieksch te kennen; terwijl het aan het eind van dat Hoofdſtuk ons waarlijk eene aardige verrasſing was, dat juist onder en door hetzelve: „ *de Vrouw is de Baas*," regt voelbaar was aangewezen. Ook het vierde Kapittel: „ *hoe de Vrouw de Baas wordt*," beviel ons bij uitſtek, en het geeft den Vrijer menige nuttige les. Grappig vergelijkt de Schrijver het *vrijen* en *trouwen* bij den bekenden ronden kermisdans:

„ *Komt* geeft *den Boer een ſtoel*,
„ *Komt* geeft *den Boer een kermisſtoel*, enz.
„ *Komt* neemt *den Boer een ſtoel*, enz.
„ *Komt* neemt *den Boer zijn geld*, enz.
„ *Komt* geeft *den Boer wat klop.*

„ met welke groote en belangrijke coup de dans, door het
„ verloopen der danſers van hunne plaats, natuurlijk van
„ zelfs geëindigd wordt. Men ontneemt allengs aan de *Vrouw*
„ al wat men aan de *Vrijster* gegeven of ingewilligd had, en
„ geeft haar, om den dans te beſluiten, niet zelden nog
„ wat klop toe."

Hieruit kunnen de Vrouwtjes zien, dat zij met dit werkje, als juist niet eenzijdig tegen haar ingerigt, zich mede eens kunnen vervrolijken; hetzelve, voor 't minst, zonder toorn, en alzoo zonder benadeeling van hare dierbare gezondheid, kunnen lezen; hetgeen wij haar te ſtelliger verzekeren; daar „ *einde goed alles goed*" maakt, en de Schrijver bij het beſluit rond verklaart, dat alle gehuwde lieden het Baasſchap zuiver behooren te deelen; hetgeen toch wel het meeste

 is,

is, dat het Vrouwtje, zelfs vóór het huwelijk, vorderen zal.

In het vroegere werkje: *de geheimzinnige Magtspreuk*, had de Schrijver, zegt hij, ons „ in de zaal en in de geheimste „ vertrekken gebragt, maar daar was het *Jan* en *Alleman* te „ donker, ja 't was er zelfs te donker voor sommige geleer„ de en gebrilde Heeren, die toch anders, door middel hun„ ner brillen, nog al in duistere plaatsen kunnen zien; ja „ zelfs geleerde *katoogen*, die in het stikdonkere kunnen „ zien, betuigden, dat ze niet veel in de geheimste vertrek„ ken onderscheiden konden." Wij nemen het den Heere FOKKE in 't geheel niet kwalijk, zoo hij hier misschien reis ons bedoelen mogt; en het zou ons in het geheel niet bevreemden, dat wij hem (in onze *Letteroef. voor* 1808. bl. 173) een weinig hadden op zijn zeer getrapt: want

ELK MEENT ZIJN UIL EEN VALK TE ZIJN. *Een Hollandsch Spreekwoord; Zoölogiesch, Ironiesch Komiesch en Ekonomiesch verklaard. Door* A. FOKKE, SIMONSZ. *Te Amsterdam, Bij* A. B. Saakes. 1810. *In gr. 8vo*, 35 *Bl.*

Met dit Stukje wordt nu 's mans *Verzameling van eenige, hier te lande gebruikelijke, Spreekwoorden, op eene vrolijke, onderhoudende en gemeenzame wijze verklaard en opgehelderd*, naar het schijnt, besloten; immers wij ontvangen hier, voor deze en de vijf vroeger uitgegevene gelijksoortige Verhandelingen, dit algemeene Titelblad, met Voorberigt en Inhoud der Stukjes, waardoor de Schrijver dezelve voor het verslingeren behoeden wil.

De behandeling van dit Spreekwoord is geheel in den vroegeren geest; en 1) wordt ons geleerd, wat *Uilen* en *Valken* zijn, in eenen *natuurlijken* zin. 2) Wat die vogels in een *allegorischen* zin beteekenen. (Rang, rijkdom en roem. Voorts het luchtig gevogelte, dat men meisjes heet, waarvan het vader Cats reeds zegt. Sommige lieden doen het ook met kleine *Uiltjes*, *Uilskuikentjes*, die zij hunne *liefhebberijen* noemen.) 3) Eindelijk wordt getoond: welk groot nut die meening aan het gansche menschdom toebrengt.

Het Stukje verdient, in zijne soort, onze aanprijzing; doch ons bestek gedoogt niet, dat wij er veel uit aanstippen. Alleenlijk daar de Heer FOKKE, bl. 23, ook onder de Uilen, die sommigen voor Valken hielden, *effecten* heeft opgenoemd, waarvan hij zegt: „ Och! ik bidde u, toon hun de onbe„ stendigheid en nietigheid van deze dingen niet aan: het is „ hunne *Valk*, waarlijk een na veel zwoegens en arbeids dik„ wijls met het zweet huns aanschijns betaalde vogel. Zeg „ hun niet, dat ze er, naar uwe gedachte, mede bekocht zijn; „ want

„ want dat het beest, in uw oog, als twee druppelen waters „ naar een *Uil* gelijkt, en dat ze zelf, zoodra hunne oogen „ tot een ander leven opengaan, dat zullen ontdekken," — zoo willen wij zijn Ed. te kennen geven (*absit invidia dicto*) dat zeer velen, al zeggen wij 't niet, dit thans maar reeds al te wel begrijpen; en dat wij alzoo niet hopen, dat hetgeen hij er bijvoegt te dezen aanzien waarheid zal zijn: „ Het is „ volstrekt noodig, tot instandhouding der Maatschappij, dat „ zij het goede beest voor een *Valk* blijven houden, en er „ zich gedurende geheel hun leven mede vermaken."

De benaming, *Edel geboren Heeren!* waarmede de Heer FOKKE alle de Leden des Departements: *Tot Nut van 't Algemeen*, in den aanvang begroet, en zijne verdediging daarvan, is onderhoudend; en aan 's mans verzoek bij het slot, zoo veel dit ook ons gelden mogt: „ dat wij dezen zijnen *Uil*, dien hij „ ook noodzakelijk voor een *Valk* houden moest, wilde hij „ hem der vertooning waardig keuren, ook maar, *om vredes* „ *wil*, voor een *Valk* gelieven aan te zien," voldoen wij gaarne, al wilde hij ook zijne straks genoemde *geheimzinnige* magtspreuk er hebben bijgevoegd, in hoop dat dit dan ook *den vrede* tusschen hem en ons bewaren zal.

Eduard van Eikenhorst, zijne Huisgenooten en Vrienden. Door den Schrijver van den Ring van Gijges wedergevonden. IIde Deel. Met Platen. Te Haarlem, bij F. Bohn. 1810. *In gr. 8vo. 420 Bl.*

Daar ons gunstig oordeel over het eerste Deel van dezen oorspronkelijk Vaderlandschen Roman zoo algemeen door ons lezend publiek werd bevestigd, mogen wij het overtollig rekenen, den gegeven lof te herhalen en door nieuwe proeven te staven. Ook dit tweede Deel is van dien aard, dat men het volgende al wederom verlangt te lezen, en zeker leedwezen gevoelt, dat de geschiedenis reeds zoo ver gevorderd is, en alzoo het werk ten einde spoedt. Het is waar, de liefdesgeschiedenis van den jongen Eikenhorst is nog op denzelfden voet, en wij kunnen (trouwens hij is ook nog Student) niet berekenen, wat daarvan worden moet; het meisje, intusschen, dat hij, naar het scheen, wat vroeger had moeten kennen, en de verbindtenis met hetwelk ten bijzonder genoegen zou geweest zijn van de wederzijdsche Familien, is nu reeds overleden. Het verhaal van dit sterfgeval is zoo treffend aandoenlijk, als dat van het aanzoek van zekeren Kleefschen Baron bij de Freule van Knotsenstein treffend koddig is. Het huwelijk van Mathilda voorzien wij dat nu wel spoedig voltrokken zal worden, en wel

onder de beste vooruitzigten; evenwel niet met den Heer Swiebelius, haren wel braven, maar zonderlingen, geleerden vriend, maar met zekeren Akademievriend van haren broeder, een uitmuntend jong mensch; in één woord, die gelieven zijn voor elkander volkomen berekend. Tot zoo ver loopt nu het verhaal, hetgeen, hoezeer het belang inboezemt, het minst belangrijke blijft in het werk. De vele tusschen in komende voorvallen en karakters, het schrander en leerzaam doen uitkomen van menige belagchelijkheid en verkeerdheid, zoo menige goede les regt bevattelijk aan het verstand gebragt, en wat meer van dien aard is, — ziet daar het wezenlijke, en waardoor dit Deel niet minder rijk en onderhoudend is. Wij erkennen wel, dat hier veel, zeer veel overdreven is; dan juist hier hindert dit ons minder, daar, door eene al te eenvoudig natuurlijke teekening, de eigenliefde van dezen of genen zich te zeer geraakt mogt voelen, om de nuttige les te gebruiken; hetwelk zoo zeer niet te vreezen is, wanneer men (en hiervoor zorgt de menschkundige Schrijver) wel eenigen aanleg tot, of kleine gelijkvormigheid aan het in uitersten geteekend karakter bespeuren kan, waarvan men het hoogst belagchelijke in dat uiterste gevoelt, en alzoo op zijne hoede wil zijn, om toch niet meer te naderen, maar zich veel liever hoe langer hoe meer van hetzelve te verwijderen. — Onder het schoonste en leerzaamste rekenen wij in dit Deel vooral ook hetgeen over het Akademisch leven van den jongen Eikenhorst voorkomt: dan wat zullen wij daaruit bij voorkeur overnemen? Misschien is meer voor iederen Lezer geschikt het volgend koddig voorstel aan het slot van het *vierde Hoofdstuk*, hetwelk *over de eerste indrukken en levenswijze der menschen in hunne kindsheid* handelt, en dit eindelijk op de huwelijken toepast.

„ Laat de Duitscher met eene jonge schoonheid, die te *Broek in Waterland*, of aan de *Zaan*, is geboren en opgevoed, door den band des echts worden verbonden; stelt, dat geen eigenbelang, maar dat eene zuivere, opregte liefde hen beiden bezielt, zullen deze gelukkig zijn? Zoo het ulieden niet verveelt, laten wij hen in onze verbeelding volgen. Zij vestigen hunne woonplaats in eene Koopstad; de jonge vrouw heeft de beschikking over het huis en de meubelen; zij zwoegt en zweet door alles te wrijven, te boenen en in orde te schikken; de naarstige man is reeds vroegtijdig naar het kantoor en zijne pakhuizen vertrokken; hij werkt met dien ijver, welke die brave lieden gemeenlijk eigen is, en waardoor zij de meeste volken van *Europa* beschaamd maken; het is een koude dag, door hevige plasregens zijn de straten als in een modderpoel veranderd, zijne laarzen zijn bespat tot boven zijne knieën; hij spoedt zich naar de Beurs; hier trippelt

pelt hij ginds en weder, en verlangt naar zijn huis en jeugdige echtgenoote; het jaarsaizoen is reeds daar, dat de meeste kooplieden, als zij te huis komen, zich bij een gezond vuurtje verwarmen; zijn arbeid, het slepen en helpen ophijschen van kisten en balen hebben zijne gewone graagte in het eten opgescherpt: eindelijk is zijn werk verrigt, hij ijlt naar zijne woning, voortgedreven zijnde door koude, door honger en liefde. Hij schelt, hij wacht eenige oogenblikken in den regen, hij schelt nog eens; eindelijk nadert zijne huisvrouw zeer langzaam, met zemelappen en boenders gewapend. Hemel! zij ziet zijne bemorste laarzen, zij verbleekt, zij bidt haren man dezelve uit te trekken; hij weigert zulks in het eerst, zij vindt het ongehoord! onvergeeflijk! zulks deed haar vader, haar grootvader, hare ooms en broeders, hare vrienden en buren!

„ Het is de eerste dag des huwelijks, ten minste de eerste dag dat zij hunne woning hebben betrokken; de man gehoorzaamt ten laatste al spottende. Helaas! de kousen zijn nog in erger toestand, deze moeten met anderen worden verwisseld. Dit alles geschiedt in den kouden marmeren gang. Hierop snelt de vermoeide echtgenoot naar een achterkamer; alles is gesloten; hij geeft zijne verwondering te kennen; hij wordt met de hand plegtig naar eene gewelfde keuken, welke den naam van kelder zou kunnen dragen, gebragt; de koude is hier nog erger dan in een graf, het vuur is reeds ingerekend. De zuchtende jonge echtgenoot hoopt ten minste, dat een welgebraden ossenribbe of een Westphaalsche ham, of een Hamburger paterstuk zijn honger zal kunnen stillen, doch helaas! uit eene glimmende aarden pan wordt wat rijst of gierst opgeschept, zwemmende in een beek van laauwe, naauwelijks stoomende, melk; deze hoofdschotel is omringd met eene Engelsche bokking, eenen zouten haring, een stukje kaas en wat boter, even als een *portrait*, hetwelk met diamanten omzet is. Hij geeft te kennen, dat hij in zijne verwachting is te leur gesteld; dat hij verwacht had, dat er eene kagchel of een vuur zoude zijn aangelegd; hij verklaart, dat hij zonder vleesch of spek en groenten, waaraan hij van zijne jeugd gewoon is, niet kan leven; dat hij niet te traag is om te werken, doch dat hij, even zoo wel als de geringste daglooner in zijn Vaderland, vaste spijzen behoort te eten.

„ Zijne jeugdige echtgenoote staat geheel verbaasd: hoe! zegt zij, vleesch, groente? vuur? Zij roept hare meid tot getuige; zij vraagt, of haar vader, hare ooms en broeders niet zeer te vreden waren met zulk een heerlijk onthaal; de meid slaat hare handen met verbazing in malkanderen, zij kijkt naar boven en verwacht een teeken der Goddelijke wraak, omdat haar Heer niet te vreden is met zulke keurige geregten; zijne vrouw, hierdoor versterkt, noemt hem

in

in hare drift en toorn eenen waat, eenen doorbrenger, een ondankbaren!

„ De man zucht nog eens; hij vliegt op om in zijn gewoon Logement te gaan eten, hij trekt met drift zijne laarzen weder aan; de meid volgt zijne treden, om zijne voetstappen, welke op de matjes staan ingedrukt, wederom uit te wisschen; zij beschouwt hare meesteresse met oogen van innig medelijden en ontferming.

„ Ik bid u! kunnen deze menschen gelukkig zijn?

„ In het Logement ontmoet de echtgenoot twee oude vrienden en landslieden. Zij wenschen hem geluk met zijn voordeelig huwelijk; hij zucht; zij willen hem komen bezoeken; hij zucht nog eens, terwijl hij zijne oogen naar hunne laarzen wendt; eindelijk door mannenmoed bezield, en liever willende sterven dan onder de heerschappij staan van eene onnoozele vrouw van nog geen twintig jaren, die vol is van vooroordeelen, stapt hij met zijn gezelschap naar zijne woning: zijne gade doet open; zij beeft op het gezigt van zoo veel slijk en modder! hij gebiedt, dat de zijkamer zal worden geopend; nadat hij verzocht heeft, dat zijne vrienden bij beurten hunne laarzen zouden afvegen, geleidt hij hen naar binnen. Zij bewonderen om strijd den zonderlingen opschik, doch vallen telkens, door de gladheid der matten, met eenen hevigen smak op den grond; en dit uitglijden en neerstorten neemt meer en meer toe, nadat zij eenige fleschen van den besten wijn hadden gedronken.

„ Des anderen daags vertrekt zijne diep bedroefde gade, die nimmer gezien heeft, dat haar rijke vader of broeders eene flesch wijn in hun eigen huis hebben gedronken, met de eerste schuit naar hare ouders, om zich ten uiterste over haren man te beklagen. Zij neemt hare dienstmaagd mede tot hare getuige.

„ Ik bid u! kunnen deze lieden gelukkig zijn?"

Willem van Bocquenbroch, *of de Amsterdamsche Rederijkers. Blijspel met Zang. Te Leyden, bij* L. Herdingh. 1810. *In kl. 8vo. 67 Bladz.*

Een zeer aardig Stukje, hetwelk wij met genoegen gelezen hebben, en, ten Tooneele gevoerd, zonder twijfel algemeen zal behagen en vermaken. De Schrijver zegt, dat het zijn *eersteling* is, en dat hij te voren nooit iets in dit vak heeft bearbeid. Inderdaad, deze eersteling belooft veel. De Schrijver toont aanleg en geschiktheid te hebben voor het vak, door hem gekozen. Hij verdient alle aanmoediging, en wij vleijen ons, dat zijn luimig vernuft ons Tooneel spoedig met eene nieuwe bijdrage zal verrijken.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Leerrede over de Teekenen der Tijden, *door* FREERK HOEKSTRA, *Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te Harlingen. Te Westzaandam*, *bij* H. van Aken. 1810. *In gr.* 8*vo.* 26 *Bl.*

De wijsheid en goedheid van het Goddelijk bestuur over de wereld, naar de behoeften van den tijd, tot vertroosting van zoo vele bedrukten en ongelukkigen, in het regte licht te plaatsen, is het doel dezer Leerrede. Het merkwaardig gezegde van Jezus bij Matth. XVI: 2, 3: *Als het avond geworden is, zegt gij: schoon weder; want de hemel is rood. En des morgens: heden onweder; want de hemel is droevig rood. Gij, geveinsden! het aanschijn des hemels weet gij wel te onderscheiden, en kunt gij de teekenen der tijden niet onderscheiden?* is daarbij ten grondslage gelegd. Eenige Pharizeërs en Sadducæers, anders niet gewoon eene lijn te trekken, hadden zich tot den Zaligmaker vervoegd, met het verlangen, dat Jezus, ten hunnen gevalle, een bijzonder teeken van goddelijkheid uit den hemel zou laten te voorschijn komen. Zij lieten zich voorstaan, als of er nog geene bewijzen hoe ook genaamd van het goddelijk gezag zijner leere voorhanden waren, hoewel het geheele land gewaagde van de verbazende door Hem verrigte wonderen, die de openbare en voldoende geloofsbrieven van zijne hemelsche afkomst medebragten. Deze geveinsdheid perste hem een zeer nadrukkelijk antwoord uit den mond, waarvan de bovengenoemde verzen het eerste gedeelte behelzen. De Heiland geeft hun daarin, met sterk verwijt van hunne slechtheid, te verstaan, dat zij, anders schrander genoeg, om te oordeelen over zaken, die het gemeene leven betreffen, moedwillig de oogen sloten voor dingen van veel grooter aangelegenheid, de zigtbare teekenen van het thans opgerigte Godsrijk, waaromtrent zij, in geenen deele, met dezelfde onderscheiding en opmerkzaamheid te werk gingen.

In diervoege de meening van den tekst, flechts bij wijze van omfchrijving, kortelijk opengelegd hebbende, houdt zich de Eerw. HOEKSTRA bezig, om zijne toehoorders *de teekenen der tijden*, of de merkwaardigfte tijdvakken, hoe onrustig ook, en de groote gebeurtenisfen der wereld te leeren onderfcheiden, als bijzondere blijken van het Goddelijk beftuur, tot heil of hervorming van het menschdom werkzaam. Hoewel men zeggen kan, dat de goede Voorzienigheid beftendig waakt voor het heil der ftervelingen, zoo wel in geruste dagen, wanneer de zaken ftil en geregeld haren gang gaan, als bij ontzettende voorvallen en groote omwentelingen, mogen echter de laatstgemelde vooral merkwaardig gefchat worden, als *teekenen der tijden*, waarin de wijze Beftuurder van het Heelal zijne weldadige oogmerken, tot heil of ter herftelling van den ftaat der menfchelijke maatfchappij, op eene bijzondere wijze voortzet, indien wij namelijk daarbij in het oog houden, dat zijn beftuur niet bepaald is tot één enkel volk, of het dan levend geflacht, maar zich uitftrekt over alle volken, over alle toekomende geflachten, terwijl de uitwerkfels van 't geen heden gebeurt in verband ftaan met de volgende eeuwen, en zich niet laten berekenen naar het tegenwoordige.

Het gewigt der zaak zelve fchijnt tot dit befluit te leiden, dat de opperfte wijsheid, die zelfs in het kleine, in gewone omftandigheden, hare oogmerken heeft en bevordert, het groote en uitftekende ook niet zonder een bepaald doel laat gebeuren, maar integendeel dan te krachtiger middelen gebruikt, om hare weldadige oogmerken uit te voeren, en de verhevene einden, die zij zich heeft voorgefteld, te naderen. Dit met een enkel woord te kennen gegeven hebbende, doorloopt de Redenaar eenigen der voornaamfte door hem bedoelde tijdperken der wereld, om het gefteld nader op te helderen en te ftaven. Hij maakt gewag van de verdelging der eerfte wereld door den zoogenaamden Zondvloed, een enkel geflacht uitgezonderd; voorzeker eene allerverfchrikkelijkfte omkeering, op zich zelve befchouwd, die echter, door het toenemend en onherftelbaar geworden bederf der toenmalige wereld, was noodzakelijk geworden, en, in de hand van den wijzen Alregeerder, voor het behoud van vele volgende geflachten werd dienstbaar gemaakt; — van de verlosfing der Nakomelingfchap van Abraham uit de handen harer onderdrukkers, in het eerst verzeld van verbazende verwoestin-

tingen en gevolgd van vreesfelijke omkeeringen, maar desniettemin door den Oppergebieder van alles wijsfelijk beftierd, om daardoor een groot goed, waarbij het geheele menschdom het grootfte belang had, toe te bereiden; — van het nog gewigtiger tijdperk der invoering van het Christendom, dat zich, in 't eerst, meer door verwarring en ellenden, dan door verlichting en vorderingen in beterfchap, fcheen te onderfcheiden, en waardoor echter, in weerwil van die hevige fchokken, welke onaffcheidelijk waren van het verbreken van de magt der duisternis, het grootfte en uitgeftrektfte geluk voor het menschdom is daargefteld; — van de eeuw der Hervorming, in welke ook de ontzettendfte beroeringen en geweldenarijen de harten der vreedzame aardbewoners verfchrikten, en de grootfte verwarring en onrust algemeen was, en evenwel, door Gods waakzame zorge, de herftelling van de waarde der menfchelijke natuur, met de gelukkigfte gevolgen, ondernomen, en het helder licht der eenvoudige waarheid als uit zijne fchuilhoeken te voorfchijn geroepen en wijd en zijd verfpreid werd; en eindelijk van den tegenwoordigen tijd, waarin zoo veel gebeurt, dat elk verbaast, en velen het zoo bang maakt om het hart. De Eerw. HOEKSTRA meent, dat wij even weinig van Gods liefde voor het heil der menfchen, als van zijne hooge wijsheid, mogen vooronderftellen, dat, op alle die zware opofferingen, niet iets goeds en groots voor het menschdom zal volgen; terwijl de gefchiedenis van vorige, niet minder onrustige tijden ons heeft geleerd, hoe de Voorzienigheid daarin de zaden van verbetering uitftrooide en toebereidde, waarvan, zoo niet de levende, althans de volgende geflachten kostbare vruchten konden inoogften. Wij mogen dan de zoo gewigtige voorvallen van onzen tijd aanmerken als *teekenen van een groot, en, in zijne gevolgen, heilrijk werk*, dat door de hand der Almagt beftuurd wordt.

Op grond van deze befchouwingen, tracht de Leeraar, in de Toepasfing, zijne Hoorders moed in het lijf te fpreken. Wij houden den ganfchen inhoud van deze, in een' deftigen en onopgefmukten ftijl opgeftelde, Leerrede, voor een woord op zijn' tijd, dat, wel behartigd zijnde, veel goeds zal kunnen ftichten. Alleen hadden wij verlangd, dat er eenige meerdere melding ware gemaakt van Hem, wien alle magt gegeven is in den hemel en op de aarde, en van de hope, die het Christenhart mag voeden, dat ook de groote gebeurtenisfen, die wij beleven, onder zijne op-

opperregering, eenmaal zullen bevonden worden dienstbaar geweest te zijn aan de verbreiding der goddelijke verlichting, die door zijne, helaas! meer en meer miskende, Leer op den aardbodem gebragt is.

Eenige uitdrukkingen zouden wij, bij eene herhaalde uitgave, gaarne veranderd zien. Bij v. op bladz. 7. *beschermen* in den zin van *bestrijden*, en *bitse* gevoeligheid van den anderzins zachtmoedigen Jezus.

Zullen wij elkander in den Hemel wederzien? zoo duidelijk kennen als hier op deze Aarde? Deze vragen duidelijk opgelost voor Allen onbepaald van welke Godsdienst of Reliegie. Door A. VAN OOSTEN, JR. *Te Amsterdam, bij* C. Groenewoud. 1810. *In gr. 8vo.* 15 *Bl.*

Het onnoodig houdende *wijdvoerig* hierover te handelen, geeft de Schrijver van dit kleine blaadje *den grond van zijne bedoeling in een kort onthoudend bestek* op, vertrouwende zijne medemenschen *met de verlichting daarvan*, welke hij *door den invloed van Gods geest* geeft, (dit is de nederige uitdrukking) geenen ondienst te doen. Wij hebben dezen *arbeid van het denkvermogen* van dezen ons onbekenden (man of jongeling?) gelezen en herlezen, en, stonden wij verbaasd bij het zien van de weinige bladzijden, waarin de nog al bedenkelijke vragen van den *titel duidelijk voor allen* zouden worden opgelost, onze verwondering nam merkelijk toe bij het zien van de vele *ons nieuwe* bijzonderheden, waarvan de Schrijver, óf in 't voorbijgaan óf meer uitvoerig, hier almede melding doet. Intusschen als men, *zoo* als deze Schrijver, betoogt, kan men kort zijn: bij wijze van inleiding, of zoo iets, herinnerd hebbende, welke banden ons aan elkander verbinden, loopt het betoog in 1½ bladzijde omtrent op deze wijze volledig af: God heeft hiervan *gene vaste getuigenis* gegeven, echter *het komt mij voor* dat het — *geen twijfel overlaat of het zal eenmaal plaats hebben*, want God heeft een zalig volmaakt leven beloofd. *Aan de* Volmaaktheid *kan zulk een onbegrensd genoegen niet ontbreken*. Maar laten wij liever den betooger zelven hooren: „ Zou den Schepper ons onkundig laten, om in de eeuwigheid aan onze naastbestaande of vrienden te denken? (*Immers God heeft de macht tot zulke werken.*)

„ Zou-

„ Zoude God dit doen om onze *Volmaaktheid* niet te
„ ſtooren? welke reden zoude er voor zijn? (*Offſchoon het*
„ *ons niet vrij ſtaat daarnaar te vragen.*) Neen! de liefde-
„ rijkſte Vader, die het gevoel der liefde en vriendſchap
„ den mensch op Aarde geſchonken heeft, zal dat in den
„ Hemel, in de *Volmaaktheid* niet laten ontbreken ——
„ op dit vertrouwen vestig ik mijne vragen: *ja! wij zul-*
„ *len elkander in den Hemel, zoo duidelijk kennen als hier*
„ *op deze Aarde.*"

Zoo is de hoofdzaak dan daargeſteld, waarop de Schrijver overgaat om bij het affterven van vrienden te troosten; voorts onderzoekt hij, of wij zeker in den Hemel zullen komen? of wij daar ook lasteraars, gierigaards, enz. dezulken, die Goddeloos geweest zijn, die ons beleedigd hebben, herkennen zullen? of wij die verachtelijk aanzien, boos of nog gramſtorig zijn zullen, wegens de beleedigingen, ſomtijds door hen aan ons gedaan? enz. Ook hebben wij in dit boekje nog vrij wat, dat *ons* nieuw was, gevonden: de Schrijver *roert* b. v. *de geheiligſte banden aan*, *die zalige* BANDEN *der Goddelijke natuur*, *die den Schepper der wereld zoo mildelijk in onze harten* UITSTORT. Hij leert, dat met de Ouders *het grootſte* GEMIS *van een kind in het graf daalt*; ſpreekt van *Goddelozen*, *die de Godsdienst* BETRACHTEN *en echter* BOOS *zijn*; en eindelijk (want wij kunnen alles niet aanſtippen) verzekert hij: *de Poorten van het eeuwig Paradijs ſtaan voor ons open*, *tot aan het uur des doods; een enkele oprechte zucht van berouw onzer ſlechte daden kan den mensch nog eeuwig gelukkig maken.*

Wat taalkunde en ſpelling betreft, zal het door ons afgeſchrevene, zoo wel als de titel, den Lezer genoeg van 's mans bedrevenheid inlichten. Inderdaad, met zoo weinig bevoegdheids behoorde men de vingers van het papier te houden en zijnen ongepasten ſchrijfluſt te bedwingen!

Wij vragen onze Lezers om verſchooning, dat wij hen zoo lang met dit prulletje bezig hielden.

Verhandeling over de (den) Oorsprong en (de) Aankweeking van Prolifererende of uit elkander(en) groeijende Bloemen. hoedanig men uit enkele dubbele en uit dubbele [prolifererende of uit elkander(en) groeijende Bloemen] trekken kan, door Doctor J. HILL. *Uit het Engelsch, laatst uit het Hoogduitsch vertaald. Met 7 natuurlijk gekleurde Afbeeldingen. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1810.

Deze omslagtige Titel behoort tot het Aanhangsel op een Werkje van Dr. HILL, reeds eenige jaren geleden over de verdubbeling der Bloemen geschreven. Het betreft een zonderling verschijnsel, dat wij nu en dan in sommige Bloemen waarnemen, wanneer namelijk uit de eerste eene tweede met eenen nieuwen steel, en uit deze wederom eene derde te voorschijn komt. Min zeldzaam is zulks in de Ranonkels, zeldzamer in de Anemoon, het Nagelkruid, de Roos en den Angelier. Latere waarnemingen hebben zulks omtrent de Kamille bevestigd.

De Schrijver meent de reden dezer toevalligheid te vinden in een meer dan genoegzaam voedsel, waarbij de vleeschachtige zelfstandigheid de meeldraden uitdrijft, alzoo het bloemblad vormt, en de bast tot eenen nieuwen steel uitgroeit. Hoe zeer de Recensent deze oorzaak wel wil aannemen, twijfelt hij echter zeer, of des Schrijvers onderrigting tot verdubbeling der Bloemen, door kunstmesting, zoo als hij die opgeeft, wel zal dienen, om juist daardoor eene enkele, en veel meer eene dubbele uiteengroeijing te verwachten. Volgens des Recensents opmerking, moet de gesteldheid der lucht, de nabijheid van planten, die vaste lucht uitwasemen, de zeldzame Lente-regens, die zich slechts in kleine drupjes ontlasten, en bijzonderlijk de Dauw, daartoe voornamelijk medewerken.

Het Werkje is door voldoende Afbeeldingen opgehelderd.

De Kaffers, aan de Zuidkust van Afrika, natuur- en geschiedkundig beschreven, door LODEWIJK ALBERTI, *Major bij den generalen Staf der Armée enz. Te Amsterdam, bij* E. Maaskamp. 1810. *In gr. 8vo. Behalve het Voorberigt,* 260 *bl.*

Reeds veel is er, door onderscheidene Reizigers, wegens dien uitgebreiden Volks-stam geschreven, die met den algemeenen naam van *Kaffers* genoemd, offschoon inderdaad dikwerf met andere Stammen verward wordt. De Heeren BARROW, VAILLANT, en anderen meer, hebben velerlei berigten medegedeeld, zoodanig verschillende van aard, dat men dadelijk het besluit moet opmaken, dat zij zelven geenszins in persoon die volken en landen bezocht, maar hunne verhalen hebben overgenomen van anderen, die voorgaven daarmede bekend te zijn, offschoon de getrouwheid dier berigten van achtere blijkt inderdaad betwijfeld te moeten worden. Bij den eenen, immers, komen zij voor als een oorspronkelijke en afzonderlijke, bij den anderen als een gemengde; bij dezen een zachtzinnige, bij genen een wilde; nu eens een zeer beschaafde, dan weder een zeer onbeschaafde stam: een verschil, hetgeen juist te wachten is van reizigers, die zelven geene ooggetuigen waren, maar alleen zich op de onzekere berigten van somtijds zeer onbevoegde personen verlieten.

Met een wezenlijkst genoegen verheugen wij ons in het Werk, dat alhier wordt aangekondigd, als van eenen Man, die, in eene krijgskundige betrekking, met den Hoog Ed. Gestr. Heer Gouverneur, J. W. JANSSENS, als Gouverneur, en den Hoog Ed. Gestr. Heer Mr. J. A. DE MIST, als Commissaris Generaal van het Hollandsche Gouvernement, in den jare 1802, naar de Kaap *de goede Hoop* vertrok, en aan die Volkplanting drie jaren lang vertoefde: terwijl eene zending, op last van den Gouverneur naar de Binnenlanden, en de post aldaar, als Landdrost van het Distrikt *Uitenhage*, den Schrijver bij uitnemendheid in staat stelden, om het een en ander met eigen oogen te aanschouwen. Ja, het was juist de zorg der Kaffersche en Hottentotsche belangen, aan den Heer ALBERTI opgedragen, welke de overvloedige gelegenheid schonk, om de waarheid in dit opzigt te kennen.

Als zoodanig verschijnt, dan, dit Werk, met opzettelijk oogmerk geschreven, om een zuiver licht te verspreiden

den over dit belangrijk gedeelte van de Geschiedenis der Volken; en wij mogen uit de eenvoudigheid des verhaals en uit de duizenderlei bijzonderheden, welke alhier wegens de gesteldheid, de zeden, gewoonten en het karakter van dezen Volks-stam voorkomen, met allen grond tot de volkomene waarheid besluiten.

De Schrijver behandelt, in vijfentwintig Hoofdstukken, den Oorsprong der Kaffers, — de Ligging, Grootte en Gesteldheid der Landstreek, door hen bewoond, — de ligchamelijke Vorming en het uiterlijke Voorkomen, — de Spijzen, — de ligchamelijke Sterkte, — den gewonen Slaap, — de Kleeding en Sieraden, — de ligchamelijke en zedelijke Kinder-Opvoeding, — de Ziekten, Geneesmiddelen en den Leeftijd, — de Taal-, Teeken-, Schrijf- en Telkunst, Tijdrekening en Zielsvermogens, — de Begrippen wegens God en Godsdienst, — het huisselijke Leven en de Bezigheden, — Betrekkingen van Maagschap en Aanzien, — Zedigheid des Vrouwelijken Geslachts, — Liefde en Huwelijk, — het maatschappelijk Leven, — den Regeringsvorm, — de Regtspleging, — den Krijg en Vrede, — de Begrafenis- en Rouwplegtigheden, — de Betrekkingen tusschen de Kaffers en de Volkplanting, — Gedachten over de behandeling en beschaving der Kaffers, — en eindelijk de Karaktertrekken en Bijzonderheden wegens GÄIKA, derzelver toenmalig Opperhoofd.

Reeds uit deze eenvoudige opgave blijkt, hoe volledig en voldoende zulk eene Geschiedenis moet genoemd worden, wanneer zij in handen van een bekwaam Man valt; en, na eene oplettende vergelijking, maken wij het ons ten pligt, openlijk te verklaren, dat zij welligt nooit eenen beteren geschiedschrijver had kunnen ontmoeten, daar zij ons denzelven kenmerkt, als een onbevooroordeeld, oplettend en kundig waarnemer, als eenen Man, die zich in zijnen post allezins verdienstelijk gekweten heeft, en als eenen Schrijver, die nimmer opgesmukt te boek stelt, maar altijd eenvoudig, zonder eenigen lof te bedelen, veeleer daar, waar hij welligt had kunnen beslissen, liever eigene kunde in twijfel trekt, dan de waarheid op eenigerhande wijze verminkt; als eenen Man, in één woord, van een uitmuntend karakter, door zijne hoedanigheden van verstand en hart bij uitzondering tot volvoering dezer taak geschikt.

Het Werk zelf, zoo als uit het Voorberigt blijkt, is oorspronkelijk in het Hoogduitsch geschreven, door Z. M. den

den Koning tot den Hollandſchen druk beſtemd, en door den Hoogleeraar J. KONIJNENBURG vertaald. Het is voorzien van een Gezigt van de Afrikaanſche Kust bij de Algoa-Baai, en nog twee andere Platen, tot de geſtalte en gewoonten der Kaffers betrekkelijk. Deze Platen zijn door den Heer W. B. E PARAVICINI DI CAPPELLI naar het leven geteekend, en, in manier van gekleurde teekening, door de Heeren PORTMAN en SMIES meesterlijk uitgevoerd. Ook de ſtijl en de druk dezes Werks beveelt zich allerwegen door derzelver voortreffelijkheid. Nog vier Afrikaanſche Gezigten, even kunstkeurig behandeld, worden door den Uitgever afzonderlijk geleverd.

Het ſmart ons, dat ons beſtek geene uitvoeriger beoordeeling en mededeeling toelaat. Welligt nemen wij, met toeſtemming des Uitgevers, daarvan een enkel ſtaal voor ons *Mengelwerk* over. Wij verheugen ons bij voorraad, onze Lezers met dit Stuk te hebben bekend gemaakt, betuigen onzen dank aan den Schrijver, en verlangen zulks in handen van vele Lezers, die zich, gewisſelijk, nog boven hunne verwachting, zullen voldaan vinden.

Zedekundige Schoonheden der Ouden, of keur van Spreuken, Gezegden en Verhalen, getrokken uit Latijnſche Schrijvers. Door N. G. VAN KAMPEN. *IIIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo.* 296 *Bl.*

Van een Werk, 't geen volgens een bij den aanvange opgegeven plan wordt voortgezet en zichzelve gelijk blijft, valt, bij opeenvolgende Deelen, niets bijzonders te zeggen, noch geeft hetzelve gelegenheid tot bepaalde aanmerkingen, om het verder aan te prijzen, of gebreken, indien zij zich mogten voordoen, aan te ſtippen. Men leest het vervolg met een zelfde genoegen als het voorgaande, en dankt den Schrijver, die ons dit onthaal voor den geest ſchenkt, ook dan, wanneer de opgezette ſpijze, ſchoon van eene ouderwetſche ſoort, ſlechts ſmakelijk wordt opgedist en in voegzame orde aangeboden.

Deze opmerking vloeide ons ter penne uit, toen wij, dit Derde Deel van de *Zedekundige Schoonheden der Ouden* gelezen hebbende, ons ſchikten om er eene Beoordeeling of

Aankondiging van op 't papier te brengen (*). — Van zelve vloeit hieruit voort, dat ons des niets te doen staat, dan op de voorgaande terug te wijzen; en aan te duiden, wat meer bepaald de stoffe des voor ons liggenden Deels uitmaakt.

Van kampen, die geene andere, dan de voorheen gebezigde, Schrijvers tot dit Deel gebruikte, treedt onverwijld tot het voordragen van de gezegden en aanmerkingen der *Ouden*, over de *Pligten* in *bijzondere Betrekkingen. Kinderliefde*, *Pligten der Opvoeding*, en *Ouderliefde*, met eene bijgevoegde afmaling van de *Afgrijsselijkheid des Oudermoords. Huwelijksliefde*, *Broederliefde*. Bij deze laatste alleen bepaald van liefde tot *Natuurlijke Broeders* sprekende, bevreemdde het ons eenigzins, dat de Schrijver, die te meermalen in zijne Aanteekeningen het een en ander bijbrengt, om de uitmuntendheid van het *Christendom* aan te wijzen, hier geene maakte, wegens de *Christelijke Broederliefde*, welke, in die Godsdienstleere, een zoo bijzonderen Pligt uitmaakt. Dan, dit in 't voorbijgaan. — Desgelijks hadden wij, daar de Schrijver van de *Vaderlandsliefde* spreekt, uit hoofde van zijne schrijfwijze bij andere Pligten, iets verwacht, wegens de bedenking, te meermalen tegen het *Christendom* aangevoerd, dat hetzelve dien Pligt geheel onaangeroerd laat. De wenk, des bl. 78 voorkomende, is te weinig sprekende. — Afzigtige voorbeelden van *slechte Ouders*, *Kinderen*, *Broeders*, *Echtgenooten* en *Burgers* sluiten deze Afdeeling.

De Regtvaardigheid in hare voornaamste takken doorgeloopen hebbende, gaat de Verzamelaar over tot de derde Hoofddeugd, *Moed*. Hier vinden wij *Dapperheid* en den *waren Held* afgebeeld, de *Grootheid van Ziel*, de *Grootmoedigheid*, de *Onverschrokkenheid tegen den Dood*, de *Lijdzaamheid* en *Standvastigheid* beschreven en voorbeeldelijk opgehelderd; met gepaste aanmerkingen op het overdrevene bij eenigen der Ouden.

De vierde Hoofdafdeeling der Zedelijke Pligten vangt van kampen aan met van de *Matiging der Driften* lessen en voorbeelden uit de Ouden bij te brengen. Hier treedt eerst *Zelfbeheersching* op, door de *Zielsrust* zeer eigenaardig gevolgd, en nagetreden door *eerlijke Armoede en Verachting des Rijkdoms*. *Matigheid*, *Kuischheid* en *Ingetogenheid* sluiten den trein en dit Deel.

Niet

(*) Zie wegens de twee voorgaande Deelen onze *Letteroeff. voor* 1808. bl. 151 en 1809. bl. 597.

Niet zelden maakt de Schrijver, in zijne, veelal korte, Aanteekeningen aan den voet der bladzijden, aanmerkingen, op onze tegenwoordige Zeden, bij die der Ouden vergeleken, passende: van dien aard treffen wij er eene aan bij het Artikel *Kuischheid*, welke wij, ten slot dezer Aankondiginge, afschrijven. — „ Vreemd zal het misschien den Lezer voorkomen, hier enkel voorbeelden van *Vrouwelijke Kuischheid* te vinden. 't Is waar, van *Mannelijke* komt, bij VALERIUS en elders, ook hier het een en ander voor, doch (althans wat voorbeelden betreft) alleen ten opzigte der onthouding van een Kwaad, 't welk bij ons niet meer genoemd durft worden. Hierin stelde men voor eenen Man verdienste; doch dat hij ook, even als de Vrouw, buiten het Huwelijk, pligten van Kuischheid te vervullen had, hieraan geloofde men naauwelijks; waarom ook de voorbeelden bijna geene zijn."

Wij verlangen naar het *vierde Deel*, en dus naar de voltooijing des hier kortelijk, wat den inhoud betreft, geschetsten Werks.

Gedichten van JAN FREDRIK HELMERS. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* Immerzeel en Comp. 1810. *In gr. 8vo.*

Zeer aangenaam vinden wij ons verrast met de spoedige uitgave van het Vervolg op des Heeren HELMERS Gedichten, met welks Eerste Deel wij onze Lezers, kort na deszelfs verschijning, bekend maakten. Thans eischt onze pligt eene ontvouwing van dit Vervolg. Over het geheel genomen, moeten wij ons, ten aanzien van dit tegenwoordige, vereenigen met de lofspraak, welke, onzes oordeels, billijk omtrent het eerste gold. De Dichter stort over alle de onderwerpen, die zich zijner voorstellinge opdrongen, die volheid van gewaarwordingen uit, welke tot dezelven eigendommelijk behoorden, in betrekkinge tot zijn hooggespannen gevoel en vernuft. De onderwerpen zelve zijn, meestal, ernstig en belangrijk. Hij beschrijft, of liever, hij bezingt ze regt dichterlijk. De voorstelling verheft zich altijd verre boven den toon, die aan den prosaïschen geschiedschrijver voegt. De taal is die eener hoogere sfeer, dan men doorgaans in het maatschappelijke leven ontmoet. Zij is voorzien van afwisselende beelden en versieringen, welke het vindingrijke vernuft juist van pas weet te plaatsen en te tooijen. De waarheid blijft, naar des Dichters wijze van denken, bewaard, en, waar hij haar zelfs, naar eens anders oordeel, schijnt te

ver-

verlaten, is deze afwijking meer aan de kunst zelve, aan de krachtige werking der verbeelding, dan aan opzettelijke verminking, te wijten. In één woord, wij vinden overal den Dichter, en — deze lofſpraak is genoeg. Of de ſtukken dezes tweeden Deels boven die des eerſten uitmunten? laat zich niet gemakkelijk beſlisſen, daar zoodanige vergelijking van gedeelte met gedeelte eene ondoelmatige en onvruchtbare taak is. Genoeg, dat het vonnis van middelmatigheid, ſlechts zeer zelden, bij dit, even als bij het vorige Deel, in aanmerking komt. Dan, genoeg in het algemeene gezegd; wij treden thans tot de beſchouwing der afzonderlijke dichtſtukken.

De eerſte twee ſtukken bezingen den *Lof van Holland* en *van Amſterdam*, beſchouwd van derzelver oorſprong uit kleine beginſelen, en voortſtreving tot grooteren roem en vermogen, tot daar zij aan Europa de ſtaatswet, den handel, en de kroon der wetenſchappen reiken. Deze ſtoffe, in zich zelve vatbaar voor duizende grootſche wendingen, heeft den Dichter bewogen, om haar als *dithyrambe* te behandelen, en hij is daarin, over het geheel genomen, zeer gelukkig geſlaagd. Het is deze form (*licentior ille*, zegt CICERO, *de Orat.* Lib. III. 48. *dithyrambus et divitior, cujus membra et pedes in omni oratione locupleti ſunt diffuſa*,) die vrijere en door zijne veelvuldige leden en voeten rijkere gedachtenvloed, welke ook alhier, door de afwisſelende versmaat, de voorſtelling minder beteugelt, en denkbeeld op denkbeeld doet zwellen. De Recenſent twijfelt hier alleen, of de vergelijking van Hollands Maagd met Cytherea of Venus, in den eerſten Zang, wel ſteek houde, en of niet het afgeſletene beeld van Nederlandſche en Amſtels Maagd, ook in den tweeden Zang, te armoedig zij, en dan nog, of het ſlot der beide Zangen, welk tot de tegenwoordige vernedering afdaalt, wel voege aan den hoogeren toon, die tot het Bacchus-Lied behoort, daar dezelve, tot den einde toe, geſtadiglijk zwellen moet? Die afdaling zelve, 't is waar, herſtelt zich door den gewenschten zegezang der toekomst: doch, hoe zeer die toon, in den tweeden Zang, verhevener geſtemd is, ontlast zich dezelve, in het eerſte ſtuk, in weemoedige vragen, die door een beeld worden vervangen. Deze dichtſtukken, echter, zijn hier en daar uitnemend ſchoon, en hoe gaarne zoude de Recenſent, die zich niet minder Hollander gevoelt, alhier geheele couplets afſchrijven, ware niet de plaats te zeer beperkt, en gevoelde hij zich niet gedrongen, om, telken reize, bij meerdere ſchoonheden ſtil te ſtaan.

De Lof en het Nut der fraaije Kunſten en Wetenſchappen, bijzonderlijk in den Ouderdom, is het dichtſtuk, door den Heer HELMERS uitgeſproken in de Hollandſche Maatſchappij der fraaije Kunſten en Wetenſchappen, ter gelegenheid der In-

Inwijding van het Spreekgestoelte, door wijlen den Oud-burgemeester STRAALMAN aan dezelve Maatschappij vereerd. Ook door dit geheele vers zweeft een edele geest, door de fakkel der wetenschappen ontstoken, van daar zij den mensch tot opsporing der waarheid voeren, hem in zich zelven verheffen, door hem de maatschappij beweldadigen, en hem eindelijk, in den avondstond zijns levens, doen zegevieren op ramp en graf. Voorzeker is dit onderwerp zoo rijk, als voor de gelegenheid pasfende: maar het is de echte Dichter alleen, die alle deze rijkheid van gedachten hier weet uiteen te zetten, daar te verbinden, ginds te versieren, elders te klemmen, en eenen ieder, die den ingang van der Musen tempel slechts even betrad, onwillekeurig met hem doet uitroepen:

Komt, scheppers onder God, komt, bloem der stervelingen,

[Liever hadden wij alhier gelezen:

Komt, Ondergoden, gij, ô roem der stervelingen,]
Ontstijgt deze aard', die stip; zweeft rond in hooger kringen!
Waar is de slagboom voor uw kennis opgerigt?
Gij meet de zon, weegt de aard', verbindt of scheidt het licht.
Gij dringt den melkweg in, waar duizend zonnen weemlen,
En volgt kometen door 't oneindig ruim der heemlen;
Naar zonnen stiert ge uw koers langs 't vlak van d' oceaan;
't Onzigtbre insect ontleedt ge, en meet Saturnus baan!
Nu door de wijsbegeerte aan 't luchtgewest onttogen,
Wijst gij de grenzen aan van 't menschlijk kenvermogen,
En rijst het hoogst, en wordt door 't reinste licht bestraald,
Daar, waar ge uw wetten zelf in ruimte en tijd bepaalt.

De Schilderkunst was een ander onderwerp, voor de uitdeeling der teekenkunstige Eerprijzen in de Maatschappij: *Felix Meritis* bestemd, en te meer gewaagd, daar reeds zoo menig roemrijk Dichter zijne kunst aan haar gewijd heeft: dan, HELMERS schept een nieuw leven; hij maalt de kunst, waar zij zich vormt naar de natuur, haar navolgt, doch geenszins slaafsch, maar met eene vrije ziel, tot dat zij zich, als het ware, boven de natuur zelve verheft en hare vereenigde kracht in idealen uitstort: nu loopt hij den rei der kunstenaren, vooral van Holland, door; schetst ieders vak en verdiensten, en zoude ook hier, in het schoone beeld van den kunstrijken Schilder, zijnen meesterlijken Zang even voortreffelijk eindigen, ware het niet, dat het voormalige terugkomen op Hollands vernedering een slot had aangevoerd, hetgeen al den indruk van het schoone op eenmaal vernietigt.

De

De oneindige Volmaakbaarheid der menschelijke Natuur en *de Bestemming van den Mensch* leveren, in het Lierdicht, een paar Zangen, belangrijk om derzelver onderwerp van eene hooge vlugt. In den eersten heerscht overal de waarneming van een streven naar beteren toestand, terwijl zulks telkens wederom even zoo terug gaat, als het scheen te vorderen. De laatste twee kopletten, eindelijk, losfen het raadsel op, dat de mensch in hooger kreits zal beschaafd worden en onsterfelijk wezen. De andere Zang beeldt den mensch, van zijne eerste wording af, door alle de tooneelen van grootheid en vernedering op aarde, tot aan zijn einde toe, als gestadig voortgaande, zonder dat het teruggaan mogelijk is. Het is er zeer ver af, dat de Recensent den Heer HELMERS deze verandering van denkwijze ten kwade mag duiden; integendeel, bewijst zij des Dichters voortgaande beoefening. Alleenlijk is het den Recensent voorgekomen, dat het beloop van den eersten Zang weinig aan het oogmerk voldoet, en, had niet het slot de aandacht meer regtstreeks bepaald bij het denkbeeld van voortstrevende ontwikkeling in de eindelooze toekomst, welligt zoude de lezer aan den titel niet meer gedacht hebben. Ook is in beide, gelijk in alle de volgende, Lierzangen op nieuw dezelfde fout, welke reeds zoo dikwerf is berispt; namelijk, dat zij veel te lang zijn, om bij de Lier te kunnen gezongen worden, en dat de voetmaat, hier en daar, even min aan deze vereischte voldoet.

Een tusschengevoegde Zang *aan mijn Vaderland* heeft wederom veel van de Jeremiade, welke onzen Dichter eigen is, zoodra hij zich deszelfs vernedering vertegenwoordigt. Een gelijke toon heerscht ook gedeeltelijk in den vijfden Zang: *aan den Roem*, en in den zesden Zang, met den naam van *Bemoediging* bestempeld. Gelukkig lost zich in den laatsten de wanhoop in eenen strijd op tot herwinning van oude kracht; en het is deze toon, die den Recensent ongelijk beter gevalt, daar hij het stenen en geklag nooit anders kan beschouwen dan als een bewijs van zwakheid, welke niet gevoed, maar geheeld moet worden. Alleenlijk behaagt wederom het slot, bij wijze van schietgebed aan den *God van Nederland*, of den *God der Vaderen* gerigt, den Recensent geheel niet, om deszelfs al te menschelijke voorstelling van het Opperwezen, welke meer heeft van den ouden zuurdeesfem der Joden, dan van verlichte Christenen.

Bij uitnemendheid schoon zijn, daarentegen, de vierde Zang: *de Dichter*; de zevende: *de dood van Ossiaan*; de achtste: *de slag bij Nieuwpoort*, en de negende: *Griekenland*. In alle deze Zangen legt de Heer HELMERS dat verheven vermogen van voorstelling aan den dag, hetgeen hij zelf in den Dichter zoo meesterlijk ontwikkelt. De wending van gedachten is overal belangrijk; de taal verheft zich allerwegen, en de rijk-

rijkdom van beelden, waarmede deze taal prijkt, is zoo ver boven den kring des gewonen menschelijken levens verheven, dat men, in nadenken verdiept, eerder zoude vermoeden, een wezen uit eene hoogere sfeer, dan wel uit de moerassige Noordsche vlakten, te hooren. In den Slag bij Nieuwpoort alleen mishaagt ons het gedurig herhaalde: *ziet hier: ziet daar* enz., hetgeen in eenen gewonen verzenmaker niet anders dan gebrek aan vinding en zamenvoeging zoude verraden, en door den Heer HELMERS, bij eene geringe oplettendheid, zeer gemakkelijk had kunnen vermeden worden.

Zonderling steekt, wederom, bij zoo vele schoonheden af de tiende Zang: *aan Mr.* M. C. VAN HALL, *mij in eenen uitmuntenden Lierzang aansporende het Haagsche Bosch te bezingen.* Wie toch, die het dichtvermogen van den Hr. HELMERS kent, zoude bij dezen titel iets anders hebben verwacht, dan zijdelingsche wenken van dat Haagsche Bosch, waaruit alsdan zoude blijken de billijke grond van weigering eener zoo waardige uitnoodiging? Maar geen enkel woord. Alle beelden in dezen Zang zijn van den Rijn, van Brittanje en van het vernederde Vaderland ontleend, die op den Hr. VAN HALL worden terug gekaatst, als eenen bekwameren Dichter, om zulks te bezingen. De Recensent kent den Lierzang des laatstgenoemden Zangers niet, en kan dus niet oordeelen over het verband, waarin dit antwoord tot het aanzoek staat; doch, zoo als dit antwoord daar staat, komt het den Recensent voor als eene onkiesche weigering, welke niet ééne enkele lettergreep gewaagt van de stoffe, die daartoe aanleiding gaf. Bij zulk eene jammerlijke verstrooijing van gedachten heeft de Pindus veel verloren, en hoeveel, daarentegen, had hij niet, bij zulk eenen wenk der kunst, kunnen en behooren te winnen!

Dan, vergeten wij deze sluimering van Homerus, en ontboezemen wij, daarentegen, al het warme en dankbare gevoel, welk het eerste dichtstuk onder de Mengeldichten, getiteld *Zwitserland*, in ons ontstak en tot den einde toe levendig hield. Alwie ooit over de Natuur, in den waren zin des woords, heeft nagedacht, vindt in onzen Dichter eenen uitmuntenden reisgezel, om haar in al dat goddelijk-verhevene te bewonderen, welk eene reis over de Alpen, bij duizende vervormingen, ten toon spreidt; en wij durven elken lezer verzekeren, dat hij, dit vers met dien ernst nagaande, die aan het onderwerp voegt, met den Dichter betuigen zal:

Hier voelt ge u-zelf! hier smaakt ge uw aanzijn, niet dat leven,
Dat plantbestaan, vergeefs dien schoonen naam gegeven:
Hier wordt uw wezen gansch verzwolgen in genot:
't Is all' oneindigheid, licht, hemel, schepping, God!

Een viertal andere Mengelingen befluiten dit tweede Deel *De Grijsaard en de Jongeling* is een regt dichterlijk, wijsgeerig, kort gefprek en karakterbeeld, van den eerften, als verlangende naar rust, en den anderen naar hooger doel der onfterfelijkheid. — De *Onbeftendigheid*, als Leerdicht befchouwd, is, hoe kort ook, eén goed modél voor alle jonge beoefenaren der dichtkunst, om uit den rijkdom van gedachten en beelden de behandeling van een in zich zelf weinig uitlokkend en dagelijksch onderwerp te leeren afzien. — Even keurig is het versje: *aan eenen der voortreffelijkfte Dichters van ons Vaderland, bij het toezenden van het eerfte Deel mijner Gedichten*, en het andere: aan J. J. ROUSSEAU, voor de vuist gedicht en onder deszelfs Borstbeeld te *Montmorency* gefchreven. In beiden heerscht eene eenvoudigheid, welke de eigenlijke kunst verbergt, en te meerdere aanmerking verdient, omdat de ftoffe zelve reeds is afgezongen en elke nieuwheid van form bekoort.

Zoo gaven wij dan aan onze Lezers verflag van den tweeden Bundel van des Heeren HELMERS Gedichten. Wij deelden rondborftig onze gedachten mede, zoodanig als wij oordeelen, dat onze pligt, als Recenfenten, vordert, en wij houden ons verzekerd, dat de Dichter zelf deze pligtsvoldoening niet zal afkeuren. Onze beoordeeling, 't is waar, was algemeen; wij ontleedden niet ieder ftuk op zich zelf, en nog minder ftonden wij ftil bij enkele bewoordingen, fpreekwijzen en beelden, waardoor wij welligt, hier of daar, eene fout hadden kunnen gispen: dan wij ontveinzen geenszins, dat deze wijze door ons opzettelijk alzoo gevolgd is, omdat wij alhier eenen Dichter voor ons hadden van den echten ftempel, van wien nimmer die naauwkeurige waarneming van kleinigheden te vorderen is, welke door jonge en middelmatige vernuften, dikwerf tot angstvalligheid toe, worden in acht genomen, en waardoor zij niet zelden tot groote gebreken vervallen; hoe zeer anders de pligt van den Recenfent vordert, ook in dat opzigt, omtrent de eerften, niet al te toegevende te zijn. Kleine fouten in de ftukken van den Heer HELMERS op te zoeken, is inderdaad eene miskenning van zijn hooge genie, dat onze erkentelijke hulde vordert. Wij betuigen hem onzen warmen dank voor deze vruchten van zijnen dichterlijken geest, en verlangen alleen, dat de volgende Deelen nimmer ontfierd worden door kleine ftukjes van den dag, die geene andere waarde ontvangen, dan van het oogenblik, of van de namen, waaraan zij werden toegedacht. Als een van Hollands Puikdichters, is de Heer HELMERS van zijne zijde verpligt, om den roem, dien hij over de Hollandfche Dichtkunst verfpreidt, ook in alle gevallen te handhaven; en daar hij zoo juist geftemd is, om het verhevene te beelden, zoo verwachten en begeeren wij

wij van zijne lier nimmer het middelmatige. Hoe gaarne herinneren wij ons de reis met hem door het schoone Zwitserland, die ontzettende werkplaats der natuur, en hoe hartelijk vereenigen wij ons alsdan, met hem, in de lofspraak van den beroemden BUFFON, waarmede hij dien Zang eindigt!

Buffon! u is 't alleen vergund;
Op vleuglen der gedachte ontscheurt gij u aan 't heden,
Stort u in d'afgrond van 't verleden,
Ziet duizend eeuwen als één' polsslag weggegleden:
Wat is deze aard'? de zon? — Een naauwlijks zigtbaar punt
In de onafmeetlijkheid, ontsloten voor uw schreden:
Gij zaagt de zon in eenzaamheid, — — —
Vorst, zonder dienaars! — 't licht door de uitgebreidheid gieten!
Een staartster zaagt gij nederschieten,
En werelden ontstaan, door 't ledig ruim verspreid.

Die eeuwge ontwikkeling der deelen; ja, die orden,
Dat leven, sterven, dat herleven, dat vergaan
Is slechts verandring van bestaan:
Al wat eenmaal bestond kan niet vernietigd worden.

Gij, wier ontvlamd en rein gemoed,
In magtloosheid niet vastgeklonken,
U [zich] baadt in d'eeuwig zuivren gloed
Der godlijke Natuur, uw [den] boezem voelt [doet] ontvonken,
Wanneer gij waden durft in haar oneindig meer!
Verheft u! voelt haar schoon op nooit betreden paden!
Durft van der bergen top uw kruin in d'ether baden,
En werpt mijn dorre zangen neêr.

Geschiedverhalen, Verdichtsels en Anekdoten van A. VAN KOTZEBUE. *Amsterdam, bij* J. S. van Esveldt-Holtrop. 1810. *In gr. 8vo.* 408 *Bl.*

Wanneer een Schrijver zich éénmaal eenen naam gemaakt heeft, of de Lieveling des Publieks geworden is, dan zetten hem Eigenliefde en Belang te dikwijls aan, om den verworven roem of gunst roekeloos te wagen, door de onophoudelijke uitgave van Stukken, die hunnen opgang, in stede van aan eigene onmiskenbare waardije, niet zelden alleen verschuldigd zijn aan de toegevendheid of vooringenomenheid des zelfden Publieks. Zonder deze algemeene aanmerking in vollen nadruk toe te passen op den vernuftigen KOTZEBUE, als Maker van het boven aangekondigde Boek, mogen wij echter niet ontveinzen, dat deszelfs doorbladering haar bij ons deed opkomen. Niet, dat ons ginds en elders geene trekken van vernuft of luim ontmoetten, of ook wel eens

eene goede, nuttige zedeles; maar, gelijk KOTZEBUE zelf getuigt, dat zijn Boek „ bevat, hetgene hij in vrije uren gedacht, gelezen, verdicht, versmolten, verteld en naverteld heeft," zoo vonden wij ook niets, dan hetgene een Man van eenig vernuft van zelve invallen, — van eenigen smaak, natuurlijk lezen, — van eenige vlugheid, gemakkelijk verdichten, versmelten, vertellen en navertellen zal. Intusschen levert dit Boek gene ongevallige lectuur, in oogenblikken van uitspanning of verpoozing van ernstiger bezigheid. Zie hier, ter proeve, eene Gebeurtenis uit de *Engelsche* Nieuwspapieren van 1749, op dezen luimigen trant alhier door KOTZEBUE naverteld.

„ Vier Gaauwdieven kwamen te *Londen*, namen eene poos de buurt van een gedeelte der Stad op, en besloten eindelijk hun proefstuk te doen in het huis van eenen ouden Doctor, ROBERT LEDLETON genaamd. Die man was zeer rijk, weduwenaar, vijf-en-zeventig jaren oud, en bragt de drie laatste zomermaanden op zijn Buiten door, dertig mijlen van *Londen*. Eene Huishoudster, bijna even oud als hij, hield getrouw de wacht over de stille woning, gedurende zijne afwezigheid, zonder eenig ander gezelschap dan hare kat, zonder eenige andere tijdkorting dan een geestelijk lied.

„ Op zekeren morgen wordt er aan de deur geklopt; zij kijkt met een gewapend oog ten venster uit, en ziet twee Heeren in den rouw, vergezeld van een' Geregts-beambten en een' Klerk. Zij opent de deur; de vreemdelingen groeten haar weemoedig, verkondigen haar den dood van haren ouden Heer, en halen een welgezegeld testament uit den zak. De oude Vrouw schreit, de kat huilt mede, beiden zijn *ontroostelijk*; de buren komen toeschieten. Wat is er te doen? De oude Doctor is overleden; zijn testament zal geopend worden; dit vindt men zeer natuurlijk. De Geregts-beambte toont zijnen staf, het testament wordt gelezen; de droefheid der oude Vrouw schijnt bedaarder op het hooren dat haar een aanzienlijk legaat is gemaakt. De buren wenschen haar geluk en gaan naar huis, zonder het verlies van den overledenen vrek te beklagen.

„ Nu vragen de erfgenamen den Geregts-beambten, wat zij moeten doen om de erfenis te ontvangen, volgens de wetten des lands? — Met grooten ernst wordt hun geantwoord, dat men in de eerste plaats tot het verzegelen der goederen van den overledenen moest overgaan. Men eischt de sleutels van de oude Vrouw, welke die gewillig overgeeft. Alle kisten en kassen worden geopend, en men begint een inventaris te maken.

„ Dat kan vrij lang duren," fluistert een der erfgenamen der Huishoudster toe; „ wij moeten die Heeren toch eenige ververschíng aanbieden." Hij steekt haar eene guinie in de hand,

hand, om te bezorgen hetgeen in de nabijheid te krijgen zoude zijn. Zij dribbelt ter deure uit. Oogenblikkelijk wordt alles bij elkander gepakt, wat men aan baren gelde en kleinooden vindt. De oude Vrouw dist op, schenkt in, wordt spraakzaam; men drinkt met haar, prijst hare veeljarige trouw, verzegelt in haar bijzijn, en neemt eindelijk afscheid van haar, met de vriendelijke vermaning van, even zoo als voren, wel acht te geven op alles, wat in huis is, tot dat het testament in volle werking gebragt worde. De oude Vrouw begeleidt de Heeren met vele dienaresfen tot aan de huisdeur, en fluit die zorgvuldig achter hunnen rug.

„ Er verloopt ééne week, en nog eene tweede; geen erfgenaam komt op. Op eenen schemeravond, tegen het einde van de derde week, komt de oude Heer deftig en wel te vrede de straat opzijden. De buren aan de vensters maken een kruis, en zeggen: „ Die vrek heeft geene rust in het graf.” Hij klopt aan zijne deur; de oude roept: „ Wie daar?” hij maakt zich bekend, en de oude Vrouw denkt dat het de Duivel is. Haar geweten brengt haar plotseling te binnen, dat zij vóór veertig jaren, toen de Vrouw van den Doctor nog leefde, derzelve wel eens in hare regten had te kort gedaan; nu dacht zij dat de Duivel kwam om haar daar voor te halen, en wilde volstrekt de deur niet openen. Hij scheldt, hij maakt geweld; doch zij verzekert hem dat hij dood is. Een paar moedige buren komen eindelijk ter hulpe, bevoelen en betasten hem, en betuigen dat hij levend is. Doch dezen zelfs zoude de oude Vrouw niet hebben geloofd, indien niet de kat langs de deur heen en weder ware geloopen om er uit te komen en haren meester te verwelkomen. Juffer SYBILLE wist dat dieren eenen zekeren reuk hebben van spoken, dat zij wegschuilen en janken wanneer het spookt. Daar nu de dikke bromster niet de minste vrees betuigde, waagde zij het eindelijk om met sidderende leden de deur te openen. Vóór dat de Doctor nog aan den trap was gekomen, wist hij reeds alles; hij spoedt zich naar zijne kamer, rukt de zegels af, maakt de kasten open, vindt louter ledige vakken, geraakt in woede, vergeet zijne vroegere teedere betrekkingen tot zijne eerwaardige Huishoudster, grijpt haar bij de laatste zes haren, mishandelt haar, en doet haar in hechtenis zetten. Zij beroept zich op de getuigenis van de buren, en eischt voldoening. De Doctor krijgt middelerwijl eene beroerte, en sterft. De oude Huishoudster wordt op vrije voeten gesteld, en haar, tot vergoeding van pijn en smarte, het legaat waarlijk toegezegd, op hetwelk het guitentestament haar hoop had gegeven. Zij deelde het nog eenige jaren in vrome ingetogenheid met hare dikke kat.”

Uit de *Anekdoten* kiezen wij nog de twee volgende:

„ ELISABETH dorstte naar het bloed van MARIA STUART. De

Graaf VAN LEICESTER bezwoer haar, fatfoenlijk te werk te gaan en hare eigene waardigheid en die van alle gekroonde Hoofden niet te fchandvlekken. „ Maar hoe zal ik van haar „ verlost raken?" riep de verbitterde Koningin uit. „ Laat „ haar fatfoenlijk ten dood brengen." — „ Fatfoenlijk? „ hoe?" — „ Zend haar geen' Scherpregter, maar een' Apo„ theker." — ELISABETH heeft naderhand dikwerf berouw gehad, dezen duivelfchen raad niet te hebben gevolgd."

„ Men bragt den grijzen VOLTAIRE op zekeren dag een Deel van den nieuwen druk zijner Werken. Het boek openflaande, valt zijn oog op zijnen Brief aan den Ridder DE***, beginnende:

Croyez qu'un vieillard cacochyme,
Agé de foixante et douze ans —

Woedend verfcheurde VOLTAIRE dat blad, en zeide tegen zichzelven: „ Barbaar! zeg toch *chargé* en niet *agé!* Geef den Lezer een *beeld*, maar geene *doopcedel!*".

Almanak voor Vrouwen door Vrouwen.

Almanak van Vernuft en Smaak. Beiden te Amfterdam, bij de Wed. J. Döll.

Offchoon niet gewoon, Jaarboekjes of Almanakken in ons Maandwerk op te nemen, achten wij 't echter niet onbeftaanbaar met deszelfs aard, twee der besten in dit vak met een enkel woord aan te melden. Inhoud en uitvoering toch zijn van vernuft en fmaak niet ontbloot; en op een Almanak, tot geen duurzamer aanwezen dan dat van een ras voorbijsnellend Jaar beftemd, mag de ftrenge kritiek niet hechten. Meer dan twintig jaren, vernemen wij, vernieuwde zich derzelver aanzijn telkens weder; bewijs genoeg van welgevestigde aanmoediging, vooral des jeugdigen Publieks. — De Plaatjes zijn wel uitgevoerd, maar de beelden wat groot; en het gedurig: *vervolg hierna*, reeds ongevallig geacht in een Maandfchrift, behoorde in een Jaarboekje ten minfte geene plaats te vinden.

Almanak der Mufen en Gratiën, aan Vriendfchap, Liefde en Kunst gewijd. Amfterdam, bij E. Maaskamp.

Zonder tegenfpraak verheft zich deze Almanak, gelijk in prijs, zoo ook in pracht, boven de ftraks aangekondig-

digde, en mag alzoo, in vinding, kunst en smaak, gereedelijk wedijveren met de Jaarboekjes der Buitenlanderen. De inhoud, zoo wel in proza als poëzij, biedt eene uitgelezene verscheidenheid, en getuigt van eene medewerking, tot gewigtiger taak allezins bevoegd; de Plaatjes zijn kopijen naar schilderstukken van Parijsche Kunstenaars, als GUERIN, DUCIS, CARAFFA, HERSENT, Mad. HARVEY, CHAUDET en MAIJER, en doen der stift van den Heer W. VAN SENUS eere, en de uiterlijke vorm van het gansche boekje is overeenkomstig met deszelfs kunst- en letterkundige waardije. — Meer kunnen wij, naar ons bestek en doel, van dit Jaarboekje niet zeggen; te meer, daar wij nog eenige ruimte wilden besparen voor eene Geschiedkundige Anekdote, welke bijzonder onze aandacht trok. „ De *Engelsche* Geschiedenis levert een gelijksoortig voorbeeld van Vrouwelijken moed en huwelijkstrouw, als de *Hollandsche* in de Echtgenoote van HUIG DE GROOT. — Na de rampspoedige onderneming van Koning JACOBUS, om den troon van Engeland weder te beklimmen, werden alle de Lords, die zijne partij hadden gekozen, tot het schavot veroordeeld, om door beulshanden te sterven; gelijk zulks plaats had op den 16den van Lentemaand des jaars 1716. Ook dit zelfde lot was aan Lord NILHISDALE beschoren. De teedere schranderheid alleen zijner Gemalinne reddede hem het leven. Den laatsten avond vóór den Regtdag hadden de Echtgenooten der veroordeelden vrijheid ontvangen om het laatste afscheid te nemen. Mevrouw NILHISDALE begaf zich in de gevangenis, verzeld door twee Kamerjuffers, met een' zakdoek voor de oogen, en alzoo in de houding eener diep treurende vrouwe. Naauwelijks ontmoette zij haren Gemaal, die nagenoeg even groot van gestalte was als zij zelve, of zij drong hem, om van kleederen te verwisselen, en in dezelfde houding henen te gaan, als zij gekomen was; met bijvoeging, dat het rijtuig gereed stond, om hem aan den oever van den Teems te voeren, alwaar eene boot zoude vaardig zijn ter overvoeringe naar een schip, dat zeilree lag naar Frankrijk. De zaak werd voorspoedig uitgevoerd. Lord NILHISDALE bevond zich reeds des morgens ten drie ure te Calais. Zoodra het schip aan wal kwam, sprong hij er uit, en riep: „ Bij Jezus! ik ben behouden!" Deze geestvervoering verried hem; doch hij was buiten de magt zijner vijanden. Den volgenden morgen zond men eenen Geestelijken, om den gevangenen tot den dood te bereiden. Dezelve was uitermate verwonderd, in de plaats van den Lord eene Vrouw te ontmoeten. Terstond verspreidde zich dit belangrijk nieuws. De Luitenant der gevangenis vroeg het besluit van het Hof: hoedanig met Mevrouw NILHISDALE te handelen? Hij kreeg bevel, om haar op vrije voeten te stellen, en zij vertoefde slechts weinige uren, om haren Gemaal in Frankrijk weder te vinden."

Etrennes des Muſes aux Graces, pour l'année 1811. A Amſterdam, chez *E. Maaskamp.*

Onder de verzameling van aardige en geestige Franſche *pièces fugitives*, in proza en poëzij, waaruit deze Almanak beſtaat, hebben wij ook met genoegen vrij bevallige ſtukjes in die taal van Hollandſche vernuften opgemerkt, die hunne plaats naast de voortbrengſelen van geboren Franſchen geene oneer aandoen. Inzonderheid geeft de Heer WITSEN GEYSBEEK, die het meest tot deze verzameling heeft bijgedragen (en welligt ook de Redacteur van dezelve) hier doorſlaande bewijzen van zijne bekwaamheid en vaardigheid om ook in de Franſche taal te ſchrijven, regt in derzelver geest te ſchrijven, hetgeen zoo weinig vreemdelingen gelukt. Gaarne hadden wij gezien, dat hij, daar hij toch een paar vertalingen uit het Engelsch en Hoogduitsch geleverd heeft, ook eenig Hollandsch product (bij voorbeeld *Het gevallen Meisje* van TOLLENS) in het Fransch had omgekleed. Wij plaatſen hier bij voorkeur uit dit bundeltje een der ſtukjes van onzen ſtraks genoemden Landgenoot.

A M. MANGIN, *qui, étant né ſans bras, ſe ſervait avec une dextérité admirable de ſes deux pieds.*

Non, être intéreſſant, vous n'êtes point à plaindre,
Tout à coup l'admiration
A votre aspect ſuccède à la compasſion.
Ah comment vous le dire, ah comment vous le peindre
Ce qu'éprouvait mon cœur ému
Au moment que je vous ai vu!
Aux maux des malheureux ce cœur toujours ſenſible
Ceſſe enfin de gémir; vous l'avez convaincu
Que l'imposſible même est devenu posſible;
Je crois ce que ſans voir jamais je n'aurais cru.
De la nature en vain l'économie affreuſe
Vous a donc refuſé ce qu'en d'autres momens
Cette mère capricieuſe
Prodigue quelquefois au double à ſes enfans.
Mais vous vous vengez bien d'un ſi cruel outrage;
La marâtre en dépit s'enrage
De ce qu'en ſes desſeins vous la contrariez:
Pour vous ôter des mains entièrement l'uſage,
Elle eût dû vous former et ſans bras et ſans pieds.

De plaatjes in dit Jaarboekje zijn allerliefst; de druk, met eene Franſche letter, is zeer zindelijk, en het net geplaatdrukt bandje geeft een bevallig voorkomen aan dit geſchenk, hetwelk de Franſche en Hollandſche bevalligheden denkelijk al zoo gaarne uit handen van hare aanbidders, als onmiddellijk uit die der Zanggodinnen zullen ontvangen.

RE-

REGISTER

VAN

BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrijmoedig verhandeld worden.

Met derzelver Prijzen.

A.

B.

C.

C.

D.

E.

Geer,

H.

I en J.

K.

Kuy-

Nie-

Pot-

R.

S.

Stier-

T.

U.

V.

Vrou-

W.

Y.

Z.